ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA
UNIVERSALĂ
BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

VOLUMUL 3

Bowdler – Chaucer

ENCYCLOPÆDIA Britannica®

EDITOR
Vidrașcu și fiii

PROIECT EDITORIAL
Dan Vidrașcu

COORDONARE
Cornelia Marinescu, Ilieș Câmpeanu

REDACTARE
Delia Anghelescu
Justina Bandol
Andreea Bratu
Ilieș Câmpeanu
Cristian Cercel
Oana Cristescu
Adriana Dobre
Elena Gugu
Doina Marian
Cornelia Marinescu
Mihnea Moroianu
Carmen Nedelcu
Florența Simion
Sorin Șerb

Anatol Eremia, Eugen Muntean, Rodica Pandele,
Florența Simion (articole despre România)

REFERENȚI DE SPECIALITATE
Adrian Burloiu
Christian
Ferencz Flatz
Theodor Julea
Mirela Marinescu
Dorin Matei
Marcel Mărunțiu
Nicolae Mocanu
Cristina Staicu
Daniela Strat
Denisa Talaban
Ionuț Vulpescu

COPERTĂ ȘI PREZENTARE GRAFICĂ
Vladimir Zmeev

CORECTURĂ
Cristiana Miu

TEHNOREDACTARE ȘI PREPRESS
Marin Popa

TRADUCĂTORI
Coordonare: Eugen Muntean

Mădălina Adronic
Justina Bandol
Sonia Bulei
Cristina Buta
Andreea Chirculescu
Laura Chistrugă
Daniela Constantin
Roxana Cozac
Bogdan Crețu
Camelia Gheorghie
Ștefan Grigoriu
Cătălina Grosu
Roxana Ivașcu
Carmen Lavrig
Olesia Lupu
Ioan Milică
Doris Mironescu
Magdalena Mișievici
Simona Mitocaru
Marius Motoca
Dinu Gabriel Muntean
Gabriela Muntean
Ecaterina Pătrașcu
Dana Pătruț
Monica Pepine
Oana Petrovici
Fabiola Popa
Florentina Rahira
Mihaela Răducanu
Iulia Rășcanu
Rebeca Romaniuc
Florența Simion
Emanuela Șoimaru
Teodora Szenti
Gabriela Tănase
Otilia Teodorescu

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Ne puteți vizita pe

www.litera.ro

O.P.53; C.P.212, sector 4, București, România
tel./fax 031 4251619; e-mail: comenzi@litera.ro

JURNALUL NAȚIONAL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA
coord.: Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu. –
București: Editura Litera, 2010, 16 vol.
ISBN 978-973-675-761-7
Vol. 3. Bowdler – Chaucer – ISBN 978-973-675-771-6
I. Câmpeanu, Ilieș (coord.)
II. Marinescu, Cornelia (coord.)
81'374.2=135.1
030=135.1

Bowdler, Thomas

(11.07.1754, Ashley, lângă Bath, Somerset, Anglia – 24.02.1825, Rhydding, lângă Swansea, Glamorganshire, Țara Galilor)

Medic, filantrop și om de litere englez. Este cunoscut pentru opera sa intitulată *Shakespeare pentru familie* (Family Shakespeare, 1818) în care, prin utilizarea parafrazei și a cenzurii, s-a străduit să realizeze o colecție a pieselor shakespeariene potrivite pentru a fi citite cu voce tare de către un tată de familie, fără teamă că rănește sensibilitatea sau corupe mințile. Prima ediție (1807) conține o selecție de 20 de piese, despre care se crede că au fost cenzurate de sora lui Bowdler, Harriet.

Bowdoin, Colegiul ~

Colegiu particular de științe umaniste din Brunswick, Maine, SUA. Fondat în 1794 ca un colegiu pentru băieți, a primit numele după cel al lui James Bowdoin (1726–1790), primul președinte al Academiei Americane de Arte și Științe. În 1971 a devenit colegiu mixt. Oferă programe universitare în științele naturii, științe sociale, artă și științe umaniste. Printre dotările colegiului există și o stație de cercetare marină și un muzeu arctic. Printre clădirile sale cu valoare istorică se numără clădirea de artă Walker, proiectată de Charles F. McKim și Stanford White. Printre absolvenții săi de seamă se numără Nathaniel Hawthorne și președintele american Franklin Pierce.

Bowen, Elisabeth (Dorothea Cole)

(07.06.1899, Dublin, Irlanda – 22.02.1973, Londra, Anglia)

Romancieră și nuvelistă britanică de origine irlandeză. Printre romanele sale se numără *Casa din Paris* (The House in Paris, 1935), *Moartea inimii* (The Death of the Heart, 1938) și *Arșița zilei* (The Heat of the Day, 1949). Printre volumele de nuvele se numără *Iubitul demon* (The Demon Lover, 1945). Proza sa realistă descrie frecvent relațiile dificile în rândul înaltei burghezii. Eseurile sale au apărut în culegerile *Colecția de impresii* (Collected Impressions, 1950) și *Gândul din urmă* (Afterthought, 1962).

Bowen, Norman L(evi)

(21.06.1887, Kingston, Ontario, Canada – 11.09.1956, Washington DC, SUA)

Geolog canadian. A lucrat cu intermitență, peste 35 de ani, pentru Laboratorul de Geofizică din Washington DC, unde a făcut cercetări privind sistemele de silicați. În timpul Primului Război Mondial a făcut o scurtă incursiune în domeniul opticii, însă după război a revenit la studiul sistemelor de silicați. În 1928, a publicat *Evoluția rocilor magmatice* (The Evolution of the Igneous Rocks), care a avut un impact puternic. În cadrul Universității din Chicago (1937–1947), a pus bazele unei școli de petrologie experimentală. Realizările sale i-au adus recunoașterea, atât în SUA, cât și în Europa.

Bowes, Edward *cunoscut ca* Major Bowes

(14.06.1874, San Francisco, California, SUA – 14.06.1946, Rumson, New Jersey)

Personalitate americană din lumea radioului. A promovat participarea la spectacolele teatrului Capitol din New York, lansând programul de varietăți *Major Bowes Capitol Family*, care mai târziu s-a transformat în programul radiofonic *Original Amateur Hour* (1935–1946). Spectacolul (reluat și la televiziune, sub numele *The Ted Mack Original Amateur Hour*) a oferit unor cântăreți și comedianți talentați, precum Frank Sinatra și Bob Hope, ocazia de a cânta pentru o audiență radio, la nivel național.

Bowie, David
născut David Robert Jones

(n. 08.01.1947, Londra, Anglia)

Cântăreț englez de muzică rock. La mijlocul anilor 1960, a cântat într-o serie de trupe în orașul său natal, Londra. Și-a schimbat numele în 1966, pentru a nu fi confundat cu solistul trupei The Monkees. Primul său album de succes, *Space Oddity* (1969), și albumele de mai târziu, precum *The Rise and Fall of Ziggy Stardust and the Spiders from Mars* (1972), au dat tonul curentului de muzică glitter-rock, caracterizat prin teatralitate și un stil androgin. Stilul său a cunoscut variații majore, de la romantismul disco din *Young Americans* (1975) la austeritatea avangardistă din *Low* (1977) și la stilul pop din *Let's Dance* (1983). A continuat să cânte și să înregistreze și în sec. XXI. A apărut pe scenă și în filme precum *Omul căzut pe Pământ* (The Man Who Fell to Earth, 1976).

Bowie, Jim *născut* James Bowie

(1796?, ținutul Logan, Kentucky, SUA – 06.03.1836, San Antonio, Texas)

Soldat american. S-a mutat cu părinții în Missouri (1800) și apoi în Louisiana (1802), unde a ajuns proprietarul unei plantații de trestie-de-zahăr și membru în legislativul statului. În 1828, s-a stabilit în Texas, a luat cetățenie mexicană, a intrat în posesia unor mari suprafețe de teren și s-a căsătorit cu fiica viceguvernatorului. Opunându-se legislației mexicane care încerca stoparea emigrației coloniștilor

americani, a aderat la mișcarea revoluționară din Texas, devenind colonel în armata Texasului. A intrat în istorie pentru modul eroic în care a luptat la Alamo. A inventat cuțitul care îi poartă numele și a devenit un erou legendar, fiind subiectul multor cântece și balade western.

Bowles, Chester (Bliss)

(05.04.1901, Springfield, Massachusetts, SUA - 25.05.1986, Sussex, Connecticut)

Diplomat și director de publicitate american. A absolvit cursurile Universității Yale. În 1929, împreună cu William Benton, a înființat agenția de publicitate Benton and Bowles, care a devenit una dintre cele mai mari din lume. După ce și-a vândut partea sa din afacere, în 1941, Bowles a devenit director al Administrației Federale de Prețuri între 1943–1946. Ales guvernator de Connecticut în 1948, a fost înfrânt în alegerile din 1950, din cauza poziției sale liberale privind drepturile civile. A fost ambasador în India (1951–1953), a fost ales în Camera Reprezentanților (1953–1961) și a revenit în India ca ambasador (1963–1969).

Bowles, Paul (Frederic)

(30.12.1910, New York, New York, SUA - 18.11.1999, Tanger, Maroc)

Compozitor, scriitor și traducător marocan de origine americană. A studiat compoziția împreună cu A. Copland și a compus muzică pentru mai mult de 30 de piese de teatru și filme. În anii 1940, s-a stabilit în Maroc. A fixat acțiunea celui mai cunoscut roman al său, *Sub cerul liber* (The Sheltering Sky, 1948; ecranizat în 1990) în Tanger. Protagoniștii săi în acest roman, dar și în altele, sunt adesea occidentali atrași de culturi tradiționale care îi uluiesc, iar evenimentele violente pe care le trăiesc și colapsul psihologic sunt redate într-un stil elegant și detașat. Soția sa, Jane Bowles (1917–1973), este cunoscută pentru romanul *Două doamne serioase* (Two Serious Ladies, 1943) și piesa *În casa de vară* (In the Summer House, 1953).

bowling

Joc în care o bilă este lansată (rostogolită) pe o pistă lungă și îngustă, pentru a doborî un grup de zece obiecte din lemn (denumite popice). Acest tip de joc există din cele mai vechi timpuri. Bowlingul cu nouă popice a fost introdus în SUA de către coloniștii olandezi, în sec. XVII. A devenit atât de popular, încât a fost asociat cu jocurile de noroc și a fost interzis în câteva state. Jocul a câștigat enorm în popularitate în sec. XX, atât ca activitate recreativă, cât și ca joc profesionist (începând cu 1958). Jocul se desfășoară în zece runde, iar fiecare jucător are dreptul de a lansa două bile pentru fiecare rundă. Dacă sunt doborâte toate popicele din prima aruncare, jucătorul primește zece puncte. Dacă toate popicele rămân în picioare la prima aruncare, însă la a doua lovitură sunt doborâte toate, jucătorul primește tot zece puncte. Dacă bila iese din cadrul pistei, se ia în calcul numărul de popice doborâte la următoarea aruncare. Numărul total de puncte într-o rundă este 30. O altă versiune a jocului este jocul de popice.

Bowman, Sir William

(20.07.1816, Nantwich, Cheshire, Anglia - 29.03.1892, lângă Dorking, Surrey)

Histolog și chirurg englez. Studiile sale privind țesuturile organelor, realizate împreună cu profesorul său, Robert Todd, au avut ca rezultat lucrări importante privind structura și funcția mușchilor voluntari și a rinichilor, precum și descrierea anatomică detaliată a ficatului. La rinichi, a evidențiat acțiunea capsulei (capsula Bowman) care înconjoară fiecare glomerul (un nod de capilare) în nefron, demonstrând că este o parte continuă a canalului renal. Această descoperire a fost de o importanță majoră, venind în sprijinul teoriei sale asupra filtrării și formării urinei, esențială pentru funcționarea rinichiului. Bowman și Todd au publicat *Anatomia fiziologică și fiziologia umană* (The Physiological Anatomy and Physiology of Man, 2 vol., 1845–1856), o lucrare de pionierat în fiziologie și în histologie. Ulterior, manifestând un mai mare interes pentru ochi, Bowman a devenit unul dintre cei mai de seamă cercetători în domeniul oftalmologiei, precum și un remarcabil chirurg oftalmolog în Londra, fiind primul care a descris anumite structuri oculare și funcțiile acestora.

box

Sport care implică atacul și apărarea cu ajutorul pumnilor. În sportul modern, boxerii folosesc mănuși căptușite și luptă până la 12 reprize, a câte trei minute fiecare. Locul de luptă este un pătrat delimitat de frânghii, cunoscut sub numele de ring. În Grecia antică, luptătorii utilizau fâșii de piele, înfășurate pe mâini și pe antebrațe, în timp ce la Roma gladiatorii utilizau apărătoare din piele pentru mâini (*cesti*), decorate cu ținte metalice și, de regulă, se luptau până la moartea unuia dintre cei doi. Începând cu 1839, odată cu aplicarea regulilor de joc London Prize Ring, au fost eliminate din repertoriul de luptă al boxerilor îmbrâncitul, lovitura cu

capul, mușcăturile și lovitura sub centură. În 1867, regulile Queensberry au impus purtarea mănușilor, deși luptele cu mâinile neprotejate au continuat până în anii 1880. Ultimul dintre cei mai mari boxeri fără mănuși a fost John L. Sullivan. Începând cu Sullivan, SUA a devenit locul de desfășurare al multor competiții de box, mai ales fiindcă mulți luptători de valoare proveneau din rândurile imigranților. Începând cu 1904, boxul a fost inclus ca sport în cadrul Jocurilor Olimpice. În zilele noastre, există 17 categorii în boxul profesionist. Un meci se poate câștiga fie scoțând adversarul din luptă pentru o perioadă de cel puțin 10 secunde, numărate de arbitru (victorie prin knock-out), fie lovind adversarul de-a lungul meciului de mai multe ori decât acesta (victorie la puncte). Arbitrul poate opri meciul când unul dintre boxeri este lovit foarte puternic (knock-out tehnic) sau poate descalifica un jucător pentru încălcarea regulilor, acordând victoria adversarului.

boxer

Rasă de câini cu păr drept, denumită astfel după modul său de a se bate, folosindu-se de labele solide din față asemenea unui boxer. Este originar din Germania și are în ascendență rasele buldog și terrier. Datorită curajului, agresivității și inteligenței sale, a fost folosit de poliție; de asemenea, este un bun câine de companie și de pază. Are o constituție robustă și un bot scurt, pătrat, o mască neagră pe față; părul este scurt și strălucitor, de culoare brună-roșiatică sau tigrat, iar pielea de pe cap și de pe frunte este cutată. Are o înălțime maximă de 53–61 cm și cântărește 27–32 kg.

boxer

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC.

Boyer, Charles

(28.08.1897, Figeac, Franța - 26.08.1978, Phoenix, Arizona, SUA)

Actor american de origine franceză. După ce a absolvit secția de filozofie a Universității Sorbona, și-a făcut debutul pe scenă la Paris, în 1920. A devenit un cunoscut personaj romantic în lumea teatrului și a filmului francez, iar vocea sa pătrunzătoare și amplă, precum și maniera de interpretare suavă l-au transformat într-un star internațional. Primul său film american de succes, *Lumi private* (Private Worlds, 1935), a fost urmat de altele, cum ar fi *Alger* (Algiers, 1938) și *Lumina de gaz* (Gaslight, 1944).

Boyle, Kay

(19.02.1902, St. Paul, Minnesota, SUA - 27.12.1992, Mill Valley, California)

Scriitoare americană, a trăit în Europa în anii 1920–1930. Mai târziu, a fost corespondent european pentru ziarul *The New Yorker* (1946–1953). Avea un stil elegant și o orientare de stânga. Romanele sale, printre care *Infestați de privighetoare* (Plagued by the Nightingale, 1931) și *Generația care nu și-a luat rămas-bun* (Generation Without Farewell, 1960), nu au stârnit interesul criticilor, cel mai bine fiind primite nuvelele, printre care *Caii albi ai Vienei* (The White Horses of Vienna), *Să nu-ți fie milă* (Keep Your Pity) și *Înfrângere* (Defeat).

Boyle, Robert

(25.01.1627, Lismore Castle, Waterford, Irlanda - 31.12.1691, Londra, Anglia)

Chimist și filozof naturalist englez de origine irlandeză. Fiu al lui Richard Boyle, „Marele conte de Cork" (1566–1643), s-a stabilit la Oxford în 1654 și, cu ajutorul asistentului său, Robert Hooke, și-a început activitatea de pionierat în experimentarea proprietăților gazelor, inclusiv a celor menționate în legea lui Boyle (*vezi* legile gazelor). El a demonstrat caracteristicile fizice ale aerului, arătând că este absolut necesar combustiei, respirației și transmiterii sunetelor. În cartea sa *Chimistul sceptic* (The Sceptical Chymist, 1661), a atacat teoria lui Aristotel privind cele patru elemente (pământ, aer, foc și apă), expunând o abordare a problemei din punct de vedere corpuscular, abordare care a anticipat teoria modernă a elementelor chimice. Membru fondator al Societății Regale din Londra, a fost renumit încă din timpul vieții. Fratele său, Roger Boyle, conte de Orrery (1621–1679), a fost general în armata lui Oliver Cromwell, iar apoi a contribuit la asigurarea Irlandei pentru Carol II.

Boyne, Bătălia de la ~

(iulie 1690)

Victorie a regelui protestant William III al Angliei, repurtată în Irlanda împotriva fostului rege romano-catolic Iacob II. Cu ajutorul francezilor și al irlandezilor, Iacob a încercat să-și redobândească tronul. În această luptă, purtată pe malurile râului Boyne, cca 35 000 de soldați, aflați sub comanda lui William, i-au înfrânt pe cei cca 21 000 de soldați din trupele lui Iacob, forțându-l astfel să fugă din țară. Bătălia este sărbătorită în Irlanda de Nord ca o victorie a cauzei protestante.

bozon

Particulă subatomică cu un spin întreg, guvernat de statisticile Bose-Einstein. Bozonii includ mezoni, nuclee cu număr de masă par, și particulele necesare alcătuirii câmpurilor din teoria câmpului cuantic. Spre deosebire de fermioni, nu există o limită a numărului de bozoni care pot ocupa aceeași stare cuantică, acest comportament determinând creșterea superfluidității heliului-4.

BP PLC *anterior* Anglo-Persian Oil Co., British Petroleum Co. PLC *și* BP Amoco

Corporație petrochimică britanică. A fost înființată în 1909, sub numele Anglo-Persian Oil Co., Ltd., pentru a finanța o concesiune asupra unui zăcământ petrolier, acordată de guvernul iranian lui William Knox D'Arcy; a devenit una dintre cele mai mari companii de petrol din lume, cu câmpuri petrolifere și rafinării în Alaska și în Marea Nordului. Timp de mai mulți ani, guvernul britanic a fost singurul acționar al companiei, dar până la sfârșitul anilor 1980 cedase compania în proprietate privată. În 1987, BP și-a consolidat interesele în SUA, achiziționând Standard Oil Co. În 1998 a fuzionat cu Amoco (fosta Standard Oil of Indiana), formând BP-Amoco. Pe lângă petrol și gaze naturale, mai produce și chimicale, mase plastice și fibre sintetice. Compania are sediul la Londra.

Brabant

Vechi ducat în NV Europei. Situat în zona care astăzi cuprinde S Olandei și centrul și N Belgiei, a fost în sec. IX d.Hr. o parte a regatului Lotharingiei. La sfârșitul sec. XII a devenit independent, iar în 1430 a fost anexat Casei de Burgundia. Moștenit de către Habsburgi în 1477, a devenit un centru al culturii și comerțului (*vezi* Anvers și Bruxelles). Partea de N a Brabantului a participat la o revoltă spaniolă, iar în 1609 a revenit Provinciilor Unite, în timp ce partea de S a rămas Olandei spaniole (mai apoi austriece). Astăzi, partea de N alcătuiește provincia olandeză Brabantul de Nord. Partea de S a revenit Belgiei și este împărțită în provinciile Brabantul Flamand și Brabantul Vallon.

bractee

Frunză modificată, de obicei de mici dimensiuni, poziționată adesea sub o floare sau sub o inflorescență. De multe ori bracteele sunt considerate a fi petalele florii – de exemplu, bracteele colorate ale plantei poinsettia sau bracteele de culoare albă ca zăpada sau roz ale florilor de corn.

brad

Denumire comună pentru cele 40 de specii de arbori care alcătuiesc genul *Abies*, din familia *Pinaceae*. Mai multe alte conifere cu frunze veșnic verzi (de ex. bradul-Douglas, bradul-canadian) se numesc tot brazi. Brazii veritabili sunt originari din America Centrală și de Nord, din Europa, Asia și N Africii. Se deosebesc de celelalte genuri ale familiei pinaceelor prin frunzele ca niște ace, ce cresc direct pe ramuri și care au la bază un fel de cupe care, atunci când frunzele cad, lasă cicatrice circulare cu aspect evident. În America de Nord există zece specii autohtone de brad, răspândite de la Munții Stâncoși, spre V. Lemnul brazilor care cresc în V SUA este inferior calitativ celui de pin sau de molid; este folosit în industria de prelucrare a lemnului și în cea a hârtiei. Din cele două specii de brad care cresc în E SUA și în Canada, cea mai cunoscută este varietatea denumită brad aromat (*A. balsamea*), folosit ca arbore ornamental și ca pom de Crăciun.

brad-canadian

Denumire comună pentru cele zece specii de conifere cu frunze veșnic verzi, care alcătuiesc genul *Tsuga*, familia *Pinaceae*, originare din America de Nord și regiunile central-estice ale Asiei. Unele specii sunt importante pentru industria forestieră, altele au rol ornamental. Tot brad-canadian sunt numite și unele plante precum tisa, cucuta-de-apă sau cele din familia *Umbelliferae*. Un brad-canadian adevărat este un arbore înalt, piramidal, cu scoarța purpurie sau roșcat-cafenie, cu ramuri subțiri, ușor îndreptate spre pământ, având frunze scurte, ce cresc din pernuțele lemnoase aflate pe ramuri.

brad-Douglas

Denumire comună pentru cele șase specii de conifere veșnic verzi (*vezi* conifer), care alcătuiesc genul *Pseudotsuga*, din familia *Pinaceae*, originare din V Americii de Nord și din E Asiei. Are ace lungi, plate, dispuse în spirală, galbene sau albastre-verzui, care cresc direct pe ramuri. Arborele originar din America de Nord numit, de obicei, brad-Douglas este *P. menziesii*

GRANT HEILMAN

con de brad-Douglas (*Pseudotsuga menziesii*)

(uneori *P. douglasii*). Bradul-Douglas crește până la 75 m înălțime și un diametru al trunchiului de 2,4 m. Este unul dintre cei mai valoroși arbori pentru construcții din America de Nord, un apreciat arbore ornamental și de Crăciun și se folosește pentru reîmpăduriri de-a lungul coastei Pacificului.

Bradbury, Ray (Douglas)

(n. 22.08.1920, Waukegan, Illinois, SUA)

Autor american. Este cunoscut mai ales pentru povestirile sale science-fiction și romanele care combină critica socială cu avertismente despre tehnologia avansată care poate scăpa de sub control. *Cronicile marțiene* (The Martian Chronicles, 1950) este considerat un science-fiction clasic. Colecțiile sale de nuvele includ *Omul ilustrat* (The Illustrated Man, 1951; ecranizat în 1969), *Țara din Octombrie* (The October Country, 1955), *Cântă corpul electric!* (Sing the Body Electric!, 1969) și *Mai iute ca ochiul* (Quicker Than the Eye, 1996). Printre romanele sale se numără *Fahrenheit 451* (1953, ecranizat în 1966), *Vin de păpădie* (Dandelion Wine, 1957, ecranizat în 1997) și *Moartea e o treabă singuratică* (Death Is a Lonely Business, 1985).

Braddock, Edward

(1695, Perthshire, Scoția – 13.07.1755, Great Meadows, Pennsylvania)

Comandant englez din timpul războiului francez și indian. După serviciul în Europa, în 1755 a venit în Virginia pentru a comanda trupele britanice din America de Nord împotriva armatelor franceze. A întreprins o expediție cu scopul de a ataca fortul Duquesne (azi Pittsburgh, Pennsylvania), deținut de francezi. Armata sa, alcătuită din forțe armate britanice, dar și din oameni ai milițiilor provinciale – precum George Washington –, a trasat primul drum de-a lungul lanțului Allegheny și a atins un punct pe râul Monongahela, în apropierea fortului. Acolo, armata alcătuită din peste 1 400 de oameni a fost prinsă într-o ambuscadă și înfrântă de un grup de 254 de francezi și 600 de indieni, iar el a fost rănit mortal.

Bradford

Oraș, 467 668 loc. (2001), în West Yorkshire, N Angliei. Încă din 1311, orașul s-a bazat, din punct de vedere economic, pe industria lânii; comerțul cu țesături fine a înflorit în sec. XVII. În 1900, era considerat cel mai important centru de achiziționare a lânii din Yorkshire. Orașul este unul dintre centrele importantele de industrie textilă și sediul Universității Bradford.

Bradford, William

(03.1590, Austerfield, Yorkshire, Anglia – 09.05.1657, Plymouth, Massachusetts)

Guvernator al coloniei Plymouth, vreme de 30 de ani. Membru al mișcării separatiste din interiorul puritanilor, a plecat în 1609 în Olanda, sperând să găsească acolo libertatea religioasă. În 1620 a contribuit la organizarea unei expediții a o sută de pelerini, în Lumea Nouă. La bordul navei expediției a ajutat la redactarea Acordului Mayflower și a fost ales în unanimitate guvernator, rămânând în această funcție timp de 35 de ani (1621–1656). A contribuit la stabilirea și promovarea principiilor de autoguvernare și de libertate religioasă, care mai târziu vor caracteriza guvernul colonial american. Jurnalul său constituie o sursă unică de informații, deoarece prezintă viața la bordul navei *Mayflower*, dar și greutățile prin care au trecut coloniștii.

Bradlee, Benjamin C(rowninshield)

(n. 26.08.1912, Boston, Massachusetts, SUA)

Redactor american de ziar. A lucrat mai întâi ca reporter pentru *Washington Post*, după care s-a alăturat redacției ziarului *Newsweek* din Paris, iar apoi celei de la Washington. Reîntors la *Washington Post*, a lucrat ca editor executiv între 1968–1991. Pe perioada exercitării funcției sale, ziarul *Washington Post* a publicat Documentele Pentagonului, a rupt tăcerea din jurul scandalului Watergate și a devenit unul dintre cele mai importante și influente ziare din America. Printre cărțile lui Bradlee se numără *Conversații cu Kennedy* (Conversations with Kennedy, 1975) și *O viață bună* (A Good Life, 1995).

Bradley Omar N(elson)

(12.02.1893, Clark, Montana, SUA – 08.04.1981, New York, New York)

Comandant al armatei SUA. A absolvit colegiul West Point și a condus școala de infanterie a armatei, la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial. În 1943, a comandat forțele SUA în Campania din Africa de Nord, contribuind direct la înfrângerea Tunisiei de către Aliați; ulterior, a condus operațiunea de invadare a Siciliei, acțiune încununată de succes. În funcția de comandant al Armatei I, a contribuit la planurile privind invadarea Franței și a luat parte la Campania din Normandia, precum și la eliberarea Parisului. Comandant al Armatei XII, cea mai mare forță armată a SUA aflată sub comanda unui singur

general, a condus operațiunile din Europa, până la capitularea Germaniei. După război, a fost numit șef al departamentului veteranilor (1945–1947) și șef al statului major al armatei (1948–1949). Admirat atât de ofițeri, cât și de civili, a fost ales președinte al Statelor Majore Unite ale Armatei (1949–1953) și a fost avansat la gradul de general de armată în 1950.

Bradley, Bill
nume complet **William Warren Bradley**
(n. 28.07.1943, Crystal City, Montana, SUA)

Jucător de baschet și om politic american. A urmat cursurile Universității Princeton (1961–1965) unde, cu înălțimea sa de 1,96 m, a fost un conducător de joc și un atacant de excepție. Într-un joc de semifinală, a marcat 58 de puncte, un record play off al NCAA. În 1964, a contribuit la victoria SUA în finala olimpică. A studiat la Universitatea Oxford, ca bursier Rhodes, apoi s-a întors să joace pentru New York Knicks până în 1977, contribuind la câștigarea a două titluri NBA (1970, 1973). În calitate de senator de New Jersey (1970, 1973), s-a străduit să aducă în prim-planul opiniei publice relațiile interrasiale și sărăcia și a criticat practicile de finanțare a campaniilor electorale. În 1999–2000 a candidat, fără succes, la funcția de președinte al SUA.

Bradley, F(rancis) H(erbert)
(30.01.1846, Clapham, Surrey, Anglia – 18.09.1924, Oxford)

Filozof idealist britanic. Influențat de filozofia lui G.W.F. Hegel, considera că mintea este mult mai importantă decât materia. În *Studii etice* (Ethical Studies, 1876), a încercat să prezinte confuziile utilitarismului. În *Principiile logicii* (The Principles of Logic, 1883), a criticat psihologia empiriștilor. Lucrarea sa cea mai ambițioasă, *Aparență și realitate* (Appearance and Reality, 1893), susținea ideea că, deși realitatea este spirituală, acest fapt nu poate fi demonstrat, din cauza naturii abstracte a modului de gândire uman. În loc de idei, care nu pot cuprinde realitatea, Bradley recomandă sentimentul, al cărui caracter imediat poate îmbrățișa natura armonioasă a realității. A fost primul filozof britanic distins cu Ordinul de Merit. Fratele său este eminentul critic de poezie A. C. Bradley (1851–1935).

Bradley, Thomas
(29.12.1917, Calvert, Texas, SUA – 29.09.1998, Los Angeles, California)

Primar al orașului Los Angeles (1973–1993). S-a stabilit în Los Angeles la vârsta de șapte ani, ducând o viață plină de lipsuri după ce tatăl său și-a părăsit familia. În 1940 a ocupat un post în cadrul poliției orașului (post pe care îl va deține timp de 20 de ani), obținând și o diplomă în drept. În 1963 a devenit primul membru de culoare al consiliului orașului, iar în 1973 a fost votat primar, fiind unul dintre primii doi primari de culoare ai unui oraș important (alături de Coleman Young, în Detroit). Pe parcursul celor cinci mandate, a ajutat la transformarea orașului Los Angeles într-un important centru comercial și de afaceri, gazda Jocurilor Olimpice din 1984. S-a pensionat în 1992, după ce orașul a fost scena mai multor revolte, ca urmare a achitării polițiștilor care l-au maltratat pe motociclistul afro-american Rodney King.

Bradstreet, Anne *născută* Anne Dudley
(cca 1612, Northampton, Northamptonshire, Anglia – 16.09.1672, Andover, Massachusetts Bay)

Poetă americană de origine engleză, una dintre primele poete ale coloniilor americane. La vârsta de 18 ani, a plecat din Anglia spre America, împreună cu alți puritani, stabilindu-se în golful Massachussetts. Majoritatea poeziilor le-a scris în perioada când își creștea cei opt copii. Fără s-o înștiințeze, cumnatul său i-a luat poemele în Anglia și le-a publicat în 1650. Opera sa a obținut aprecierea criticilor în sec. XX, mai ales pentru *Contemplări* (Contemplations), o serie de poeme religioase publicate pentru prima dată la jumătatea sec. XIX. Printre lucrările sale în proză se numără o colecție de aforisme, intitulată *Meditații* (Meditations).

Brady, Mathew B.
(cca 1823, lângă Lake George, New York, SUA – 15.01.1896, New York)

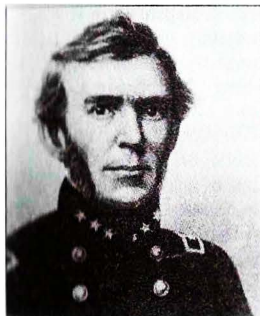
Fotograf american. A fost elevul lui Samuel F.B. Morse, de la care a învățat să facă dagherotipuri. Și-a deschis primul din cele două studiouri în 1844, la New York, și a început să fotografieze persoane celebre (printre care Daniel Webster, Edgar Allan Poe, Henry Clay). În 1847 a deschis un studio în Washington DC, unde a creat, copiat și colecționat portrete ale președinților SUA. A obținut recunoașterea internațională cu *Galeria americanilor iluștri* (A Gallery of Illustrious Americans, 1850). În 1861 s-a angajat să realizeze o înregistrare completă a războiului civil, împreună cu o echipă formată din 20 de fotografi, printre care și Timothy H. O'Sullivan și Alexander Gardner. El însuși a fotografiat, se pare, luptele de la Bull Run, Antietam și Gettysburg.

Bragg, Braxton

(22.03.1817, Warrenton, Carolina de Nord, SUA - 27.09.1876, Galveston, Texas)

Ofițer al Confederației și apoi al SUA. A absolvit cursurile colegiului West Point și a luptat în războaiele seminole și în războiul mexican. Când Carolina de Nord s-a retras, el s-a alăturat Confederației pentru a lupta în Războiul Civil American. A fost promovat general în 1862, în timpul bătăliei de la Shiloh. Comandant al armatei din Tennessee, a condus trupele spre victorie în Bătălia de la Chickamauga. Trupele sale i-au asediat pe unioniști la Chattanooga, dar au fost împrăștiate. A fost eliberat din funcția de comandant, însă a fost numit consilier militar al lui Jefferson Davis.

Braxton Bragg, gravură de George E. Perine

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Bragg, Legea ~

Raport între distanța dintre planurile atomice în cristale și unghiurile de incidență la care aceste planuri produc reflexiile cele mai puternice ale radiației electromagnetice și ale undelor particulelor. Legea, formulată de către Lawrence Bragg, este utilizată pentru măsurarea lungimii de undă și pentru determinarea distanței dintre planurile din cristale (*vezi* structura cristalului), fiind totodată metoda principală de realizare a măsurătorilor energetice precise ale razelor X și ale razelor gamma de joasă energie. *Vezi* William Bragg.

Bragg, Sir William (Henry)

(02.07.1862, Wigton, Cumberland, Anglia - 12.03.1942, Londra)

Om de știință englez, a dus o muncă de pionierat în domeniul fizicii solidelor. Împreună cu fiul său, William Lawrence Bragg (1890–1971), i-a fost decernat, în 1915, Premiul Nobel, pentru cercetările care au condus la descoperirea structurii cristalului și pentru descoperirile lui Lawrence, din 1912, referitoare la legea lui Bragg privind difracția razelor X. Spectometrul de ionizare Bragg, conceput și realizat de William, este prototipul tuturor difractometrelor moderne de raze X și de neuroni. Cei doi au folosit acest sistem pentru a măsura, pentru prima dată, lungimea razelor X și pentru a obține date despre cristale.

Brahe, Tycho

(14.12.1546, Knudstrup, Scania, Danemarca - 24.10.1601, Praga)

Astronom danez. Răpit de unchiul său, un om foarte bogat, dar fără moștenitori, a fost crescut la castelul acestuia și a studiat la universitățile din Copenhaga și Leipzig. A călătorit prin Europa între 1565–1570, achiziționând instrumente pentru măsurători astronomice. După ce a moștenit proprietățile tatălui și pe cele ale unchiului său, a construit un mic observator. În 1573, a anunțat descoperirea unei noi stele (mai târziu recunoscută ca supernovă), veste care a zguduit credința că raiul nu poate suferi transformări. Cu ajutorul regelui Danemarcei, Frederic II, a construit un nou observator, mai mare (Uraniborg), care a devenit centrul pentru studii și descoperiri astronomice din N Europei. Acolo, a continuat studiul sistemului solar și a determinat cu exactitate poziția a peste 777 de stele fixe. Studentul și asistentul său, Johannes Kepler, a folosit măsurătorile și calculele care i-au rămas după moartea lui Tycho, punând bazele descoperirilor lui Isaac Newton.

Tycho Brahe, gravură de Hendrik Goltzius după desenul unui artist anonim, cca 1586

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE, FREDERIKSBORG, DANEMARCA

Brahma

Unul dintre cei trei zei principali din hinduismul vedic târziu (cca 500 î.Hr.–500 d.Hr.). Treptat a fost eclipsat de ceilalți doi zei, Vishnu și Shiva. În timpurile clasice, doctrina trimurti i-a identificat pe cei trei ca fiind aspecte diferite ale unei zeități supreme. Brahma a fost asociat cu zeul creator, Prajapati, a cărui identitate și-a asumat-o. Toate templele lui Shiva sau Vishnu conțin o imagine a lui Brahma, dar în prezent nu există nici o sectă sau cult dedicate lui.

Brahmagupta

(598 d.Hr.,/?/ - cca 665 d.Hr., probabil la Bhillamala, Rajasthan, India)

Matematician și astronom indian. Lucrarea sa principală, *Deschiderea universului* (Brahma-sphuta-siddhanta), tratează în mare parte mișcarea planetelor, însă, în același timp, conține demonstrații importante ale diverselor teoreme geometrice privind ecuațiile pătratice, geometria triunghiului drept și proprietățile corpurilor geometrice.

brahma-loka

În hinduism și budism, ținutul spiritelor celeste. În theravada sunt incluse 20 de planuri superioare ale existenței. Primele 16, *rupa-brahma-loka,* sunt ținuturi materiale, locuite de zei ce emană lumină. Cele patru planuri superioare, *arupa-brahma-loka,* sunt dedicate spiritului. Renașterea în aceste planuri este darul obținut pentru o mare virtute și meditație. Nivelul atins este determinat de gradul de credință în Buddha, dharma și Sangha. *Vezi* arupa-loka; rupa-loka.

brahma *sau* zebu

Denumire comună pentru numeroasele varietăți de vaci care își au originea în India și care au fost încrucișate în SUA cu rase îmbunătățite, rezultând animalul cu carne consistentă, cunoscut sub numele de Santa Gertrudis. Încrucișări similare din America Latină au dus la apariția rasei cunoscute sub numele de indo-brazil. Rasa brahman este caracterizată de o cocoașă pe umeri sau pe gât, coarne lungi și curbate spre spate, urechi care atârnă. În general, pielea este gri, cu o nuanță mai închisă în părțile frontală și dorsală. A fost obținută și o rasă de culoare roșcată.

brahman

În *Upanișade,* izvorul etern, infinit și omniprezent al universului finit și schimbător. Școlile vedanta diferă în funcție de modul de interpretare a lui brahman. Școala advaita definește conceptul de brahman ca fiind fundamental diferit de orice alt fenomen, concepându-l ca pe o realitate absolută, în care se proiectează și se diferențiază percepțiile umane. Școala bhedabheda susține că brahman nu diferă de lumea care îl produce. Școala visistadvaita susține că suma fenomenelor din această lume este manifestarea glorioasă a lui brahman. Școala dvaita afirmă că sufletul și materia sunt forme separate și dependente de brahman.

brahman *sau* brahmin

Membru al celei mai înalte dintre cele patru clase sociale sau varne, din India hindusă. Existența acestei caste preoțești datează din perioada vedică târzie, multă vreme brahmanii fiind considerați ca având cea mai înaltă puritate, superiori oricăror altor caste, singurii care puteau efectua anumite ritualuri religioase, precum păstrarea colecției de imnuri vedice. Datorită marelui lor prestigiu și tradiției educației, au dominat vreme de secole lumea învățaților indieni. Formând elita spirituală și intelectuală, au fost consilierii castelor de luptători și, după obținerea independenței Indiei, din rândul lor au provenit mulți conducători de stat. Chiar și astăzi, dețin anumite privilegii, deși acestea nu sunt prevăzute în legi. Puritatea ritualică este menținută prin tabuuri, alimentație vegetariană, precum și abținere de la practicarea anumitor ocupații.

Brahmana

Serie de comentarii la *Vede,* care explică utilizarea lor în cadrul sacrificiilor ritualice și simbolistica acțiunilor preoților. Datând din 900–600 î.Hr., constituie izvorul cel mai vechi al ritualurilor indiene. *Aitareya* și *Kausitaki Brahmana,* compilate de adepții Rig Veda, includ discuții privind sacrificiile zilnice, focul ritualic, ritualurile lunii noi și ale lunii pline, precum și cele ale instalării regelui. *Pancavimsa, Sadvimsa* și *Jaiminiya Brahmana* tratează „plecarea vacilor", ceremoniile *soma,* pedepsele pentru greșelile săvârșite în timpul ritualurilor. *Satapatha Brahmana* introduce elemente ale ritualurilor domestice, iar *Gopatha Brahmana* abordează supravegherea sacrificiilor de către preoți.

Brahmaputra

Fluviu din Asia Centrală și de Sud. Izvorăște în Tibet (cu numele Zangbo) și curge de-a lungul părții de S a acestuia, străbătând Himalaya printr-un mare defileu, zonă unde este cunoscut sub numele de Dihang. Curge spre SV prin valea Assam și spre S, prin Bangladesh (unde este cunoscut ca Jamuna). Acolo se unește cu fluviul Gange, pentru a forma o deltă întinsă. Având o lungime de 2 900 km, este o sursă importantă pentru irigații și o importantă cale de transporturi. Cursul său superior nu a fost multă vreme cunoscut, iar identificarea sa cu râul Zangbo a fost stabilită numai odată cu explorările din 1884–1886.

brahmo samaj

Mișcare monoteistă din cadrul hinduismului, fondată la Calcutta (acum Kolkata), în 1828, de către Ram Mohun Roy. Respinge autoritatea *Vedelor* și a doctrinei avatarelor, nu insistă prea mult asupra credinței în karma sau în reîncarnare, respinge politeismul și sistemul de caste, adoptând anumite practici creștine. Intenția lui Roy a fost să reformeze hinduismul din interior, dar succesorul său, Rabindranath Tagore, a respins autoritatea vedică. În 1866, Keshab Chunder Sen a organizat gruparea brahmo samaj din India, transformând-o într-o grupare cu mult mai radicală, care milita pentru educația femeilor și lupta

împotriva căsătoriilor între copii. După ce, contrar principiilor sale, Keshab a organizat o ceremonie de căsătorie pentru fiica sa minoră, în 1878, s-a format un al treilea grup, sadharan brahmo samaj. Treptat, s-a revenit la învățăturile *Upanișadelor*, dar s-a continuat proiectul reformei sociale. Mișcarea, un grup de elite care nu s-a bucurat de susținere din partea poporului, a pierdut din influență în sec. XX.

Brahms, Johannes

(07.05.1833, Hamburg, azi Germania – 03.04.1897, Viena, Austro-Ungaria, azi Austria)

Compozitor și pianist german din perioada romantică, autor de simfonii, concerte, muzică de cameră, lucrări pentru pian, compoziții corale și peste 200 de cântece. Brahms a fost marele maestru al stilurilor simfonic și sonată din a doua jumătate a sec. XIX. Poate fi considerat moștenitorul tradiției clasice a lui Joseph Haydn, Mozart și Beethoven într-o perioadă în care standardele acestei tradiții erau puse sub semnul întrebării sau schimbate de către romantici.

Tânăr pianist și dirijor

Fiu al lui Jakob Brahms, un cântăreț sărac la corn și contrabas, Johannes și-a dovedit încă de mic talentul de pianist. A studiat muzica întâi cu tatăl său, apoi, la vârsta de șapte ani, a fost trimis să ia lecții de pian cu F.W. Cossel, care, trei ani mai târziu, l-a prezentat propriului său profesor, Eduard Marxsen. Între 14 și 16 ani, Brahms a câștigat bani pentru a-și ajuta familia, cântând în hanurile din zona docurilor din Hamburg; între timp compunea și, uneori, susținea recitaluri. În 1850 l-a întâlnit pe Eduard Reményi, violonist maghiar evreu, cu care a susținut concerte și de la care a învățat muzică rromă (țigănească) – o influență care nu l-a mai părăsit niciodată.

Primul moment de răscruce a venit în 1853, când l-a întâlnit pe violonistul virtuoz Joseph Joachim, care și-a dat seama imediat de talentul lui Brahms. Joachim l-a recomandat pe Brahms compozitorului Robert Schumann, iar cei doi au devenit prieteni. Schumann a scris cu entuziasm despre Brahms în revista *Neue Zeitschrift für Musik*, lăudându-i compozițiile. Articolul a creat senzație. Din acel moment, Brahms a devenit o forță în lumea muzicii, însă au existat întotdeauna factori care i-au îngreunat viața. Cel mai important era însăși natura panegiricului scris de Schumann. Deja exista un conflict între școala „neogermană", dominată de Franz Liszt și Richard Wagner, și elementele mai conservatoare, al căror purtător de cuvânt era Schumann. Lauda pe care acesta i-a adus-o lui Brahms le-a displăcut celorlalți, iar Brahms, deși primit cu bunăvoință de Liszt, nu și-a ascuns antipatia pentru moderniștii afectați. Astfel, s-a trezit în mijlocul unei controverse, iar majoritatea tulburărilor din viața sa în general lipsită de evenimente s-au născut din această situație. Treptat, Brahms s-a apropiat foarte mult de casa Schumann, iar când Schumann s-a îmbolnăvit de nervi, în 1854, Brahms a ajutat-o pe Clara Schumann să conducă familia. Se pare că s-a îndrăgostit de ea, însă, cu toate că au rămas prieteni foarte apropiați și după moartea lui Schumann în 1856, relația lor nu a mers mai departe.

Momentul în care Brahms s-a apropiat cel mai mult de căsătorie a fost relația cu Agathe von Siebold din 1858; însă s-a retras brusc și de atunci nu s-a mai gândit serios să se căsătorească. Motivele sunt neclare, însă țin, probabil, de marea sa reținere și de incapacitatea de a-și exprima sentimentele altfel decât prin muzică; de asemenea, era conștient că irascibilitatea sa naturală și faptul că disprețuia sentimentul de milă l-ar fi făcut un soț imposibil. Într-o scrisoare afirma că „N-aș suporta să trăiesc în casă cu o femeie care are dreptul să fie bună cu mine și să mă încurajeze atunci când lucrurile nu merg bine". Toate acestea, alături de marea sa dragoste pentru copii și animale, explică, într-un fel, anumite aspecte ale muzicii sale, rezerva interioară care ascunde și uneori blochează revărsarea unor sentimente puternice.

Între 1857 și 1860 Brahms a locuit la curtea de la Detmold – unde a predat pian și a dirijat o societate corală – și la Göttingen, iar în 1859 a fost numit dirijor al unui cor de femei din Hamburg. Aceste posturi i-au oferit o experiență practică foarte valoroasă și i-au lăsat suficient timp pentru propria activitate. Productivitatea lui Brahms a crescut și, în afară de două minunate *Serenade pentru orchestră* și de primul *Sextet de coarde în Si bemol major* (1858–1860), a mai compus și tulburătorul *Concert pentru pian Nr. 1 în re minor* (1854–1858). În 1861 s-a întors la Hamburg, iar în anul următor a făcut prima vizită la Viena, unde a avut un oarecare succes. După ce nu a reușit să obțină un post de dirijor pentru concertele Filarmonicii din Hamburg, în 1863 s-a stabilit la Viena, unde a preluat un post de dirijor la Singakademie, o societate corală de o valoare general recunoscută. Viața lui acolo a fost liniștită, tulburată doar de suișurile și coborâșurile succeselor

muzicale, de altercațiile provocate uneori de temperamentul său iute, de rivalitatea, de obicei virulentă, dintre susținătorii săi și cei ai lui Wagner și Anton Bruckner și de puținele sale relații amoroase fără rezultate. În ciuda câtorva eșecuri și a atacurilor constante din partea admiratorilor lui Wagner, muzica i-a fost recunoscută, iar reputația sa a crescut. În 1872 era deja prim-dirijor al Societății Prietenilor Muzicii (Gesellschaft der Musikfreunde), iar timp de trei sezoane a dirijat Orchestra Filarmonicii din Viena. Alegerea sa muzicală nu era conservatoare, după cum se așteptau ceilalți, și, cu toate că susținătorii săi continuau războiul împotriva lui Wagner, Brahms însuși vorbea cu respect despre rivalul său. Brahms este portretizat uneori drept lipsit de înțelegere pentru contemporanii săi. Bunătatea sa față de Antonín Dvorák a fost recunoscută întotdeauna, însă încurajarea pentru un compozitor precum tânărul Gustav Mahler a rămas în umbră, iar entuziasmul pentru *Prima Simfonie* a lui Carl Nielsen este în genere necunoscut. Între cele două angajamente din Viena, activitatea lui Brahms a înflorit, acesta compunând unele dintre cele mai semnificative opere ale sale. Anul 1868 a marcat terminarea celei mai faimoase lucrări corale, *Recviemul german* (Ein deutsches Requiem), la care a compus încă de la moartea lui Schumann. Această lucrare, bazată pe texte biblice selectate de compozitor, a avut un impact puternic la prima sa interpretare, la Bremen, în Vinerea Mare, 1868; apoi a fost interpretată în toată Germania. Odată cu *Recviemul*, considerat una dintre cele mai importante lucrări corale ale secolului XIX, Brahms a intrat în prima linie a compozitorilor germani. Brahms a scris și alte lucrări de succes într-un registru mai facil. În 1869 a scris două volume de *Dansuri ungare* pentru două piane. Acestea erau aranjamente strălucitoare ale melodiilor țigănești colecționate de-a lungul anilor. Succesul lor a fost fenomenal, fiind interpretate în toată lumea. În 1868–1869 a compus valsurile *Liebeslieder* pentru cvartet vocal și acompaniament de pian la patru mâini, o lucrare plină de bună dispoziție, care încorporează acorduri grațioase vieneze de dans. Tot atunci a compus unele dintre cele mai importante melodii ale sale.

Maturitatea și faima

În anii 1870, Brahms scrisese deja un număr semnificativ de lucrări de cameră și se îndrepta către compoziția orchestrală pură. În 1873 a compus o versiune orchestrală excepțională a lucrării sale *Variațiuni pe o temă de Haydn*. După acest experiment, pe care și Brahms însuși, de obicei foarte autocritic, l-a considerat un succes desăvârșit, a simțit nevoia să continue *Simfonia 1 în do minor*. Această lucrare magnifică a fost terminată în 1876 și a avut prima audiție în același an. După ce compozitorul și-a dovedit măiestria în compoziția de muzică simfonică, în anul următor a compus *Simfonia 2 în re major* (1877), o lucrare senină și idilică, fără patosul eroic din *Simfonia Nr. 1*. După șase ani a scris *Simfonia 3 în fa major* (1883). În primele trei părți, această compoziție pare destul de liniștită și senină, dar, până la final, ilustrează conflictul impresionant al forțelor naturii. După doar un an, Brahms a început să lucreze la ultima simfonie, a patra, în mi minor (1884–1885). Este posibil ca această lucrare să se fi inspirat din tragediile antice grecești ale lui Sofocle, pe care Brahms le citea la acea vreme. Cea mai importantă parte a simfoniei este, și de data aceasta, finalul. Brahms a preluat o temă simplă pe care a descoperit-o în *Cantata Nr. 150* a lui J.S. Bach și a dezvoltat-o într-o serie de 30 de variațiuni complexe, însă abilitatea tehnică din această compoziție este depășită de claritatea gândirii și de intensitatea sentimentelor.

Treptat, renumele lui Brahms s-a răspândit dincolo de Germania și Austria. Elveția și Olanda și-au arătat aprecierea pentru arta sa, iar turneele lui Brahms în aceste țări, alături de cele în Ungaria și Polonia, au avut un mare succes. Universitatea din Breslau (azi Wroclaw, Polonia) i-a acordat un titlu onorific în 1879. În semn de mulțumire, artistul a compus *Uvertura Academică Festivă* (1881) pornind de la diverse melodii studențești germane. Printre celelalte lucrări pentru orchestră scrise în această perioadă se numără *Concertul pentru vioară în re major* (1878) și *Concertul 2 pentru pian și orchestră în si bemol major* (1881). Contemporanii lui Brahms recunoșteau deja importanța deosebită a lucrărilor sale, iar oamenii vorbeau despre cei „trei mari B“ (Bach, Beethoven și Brahms), pe care îi așezaseră la același nivel. Și totuși, exista un cerc destul de mare de muzicieni care nu recunoșteau geniul lui Brahms. Susținătorii înflăcărați ai compozitorilor de avangardă din acea vreme, mai ales ai lui Liszt și Wagner, considerau contribuțiile lui Brahms drept prea învechite și lipsite de expresivitate.

Brahms a rămas la Viena tot restul vieții. A demisionat din funcția de dirijor al Societății Prietenilor Muzicii în 1875 și

s-a dedicat aproape în întregime creației. Când pleca în turnee, dirija sau cânta (la pian) doar propriile lucrări. A avut puțini prieteni apropiați și a rămas necăsătorit. Își petrecea verile călătorind în Italia, Elveția și Austria. În acești ani, a compus îndrăznețul *Dublu concert pentru vioară și violoncel în la minor* (1887), *Trioul pentru pian nr. 3 în do minor* (1886), *Sonata pentru vioară în re minor* (1886–1888) și veselul prim *Cvartet pentru coarde în fa major* (1882) și al doilea *Cvintet pentru coarde în sol major* (1890), operă plină de energie.

Ultimii ani

În 1891, Brahms a fost inspirat să scrie muzică de cameră pentru clarinet, după ce l-a cunoscut pe Richard Mühlfeld, un clarinetist important, pe care îl auzise cântând cu câteva luni în urmă. După ce l-a ascultat pe Mühlfeld, Brahms a scris *Trioul pentru clarinet, violoncel și pian* (1891), *Cvintetul pentru clarinet și coarde* (1891) și două sonate pentru clarinet și pian (1894). Aceste lucrări sunt perfecte ca structură, fiind adaptate foarte bine la potențialul acestui instrument. În 1896, Brahms a terminat *Patru melodii serioase* (Vier ernste Gesänge) pentru voce și pian, cu texte din Vechiul și Noul Testament, o lucrare pesimistă despre deșertăciunea lucrurilor pământești, în care moartea este înfățișată drept un vindecător al durerii și grijilor. Ideea lucrării derivă din sentimentele lui Brahms pentru Clara Schumann, a cărei boală se agravase. La 20 mai 1896, Clara a murit. Curând după aceea Brahms a început tratamentul medical pentru că i-a fost descoperită o boală gravă la ficat. A apărut pentru ultima dată la un concert în martie 1897, iar în aprilie 1897 a murit de cancer la Viena.

Obiective și realizări

Muzica lui Brahms a completat și a contracarat dezvoltarea rapidă a individualismului romantic în a doua jumătate a sec. XIX. A fost un tradiționalist în sensul că aprecia foarte mult delicatețea și puterea lui Haydn, Mozart și Beethoven, fiind influențat și de Franz Schubert. Interesul compozitorilor romantici pentru emoții crease noi viziuni armonice, însă a avut două consecințe inevitabile. Întâi, a produs o tendință către rapsodie, care de multe ori avea ca rezultat lipsa unei structuri. Apoi, a încetinit procesele muzicale, astfel încât Wagner a reușit să descopere un mijloc de a compune o muzică la fel de lentă pe cât era și acțiunea de mai multe ori controversată a operelor sale. Mulți compozitori erau preocupați din ce în ce mai puțin de dezvoltarea simfonică îngrijită, strălucitoare și dramatică, ce îi caracterizase pe maeștrii de la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX, culminând cu muzica de cameră și simfoniile lui Beethoven. Brahms era foarte conștient de această pierdere, o resimțea și a încercat să o compenseze pentru a păstra vie o forță care simțea că nu se irosise încă. Însă Brahms nu dorea să reproducă stilurile vechi, ci să introducă în sens constructiv limbajul vremii. Astfel, limbajul său muzical seamănă foarte puțin cu cel al lui Beethoven sau chiar al lui Schubert. Armonic, era foarte influențat de Schumann și, într-o anumită măsură, chiar de Wagner. Felul excepțional în care Brahms controla ritmul și mișcarea l-a deosebit de contemporanii săi. Se spune adesea că avea simțul mișcării mai lent decât al celui mai admirat predecesor al său, Beethoven, însă Brahms putea întotdeauna să varieze mersul gândirii sale muzicale într-o manieră uluitoare, de obicei intensificându-l și accelerându-l fără vreo schimbare de tempo. Este vorba de o subtilitate în coordonarea tonalității, armoniei și ritmului și nici un compozitor din sec. XIX de după Beethoven nu a reușit să-l întreacă din acest punct de vedere. În toate perioadele de creație ale lui Brahms se poate observa o mare diversitate de expresie, de la o bucurie subtilă la sentimentul tragic, însă lucrările de mai largă respirație dovedesc o măiestrie din ce în ce mai mare a mișcării și chiar o economie și o concentrație de mijloace mai puternice. Puterea de mișcare a lui Brahms derivă parțial dintr-o sursă care poate părea paradoxală. Era un foarte bun cunoscător al compozitorilor clasici din trecut și a aplicat lecțiile pe care le-a învățat de la școala polifonică din sec. XVI, la formele și resursele instrumentale și vocale ale timpului său. Astfel, prin felul în care a abordat noua textură, extrasă din modele foarte vechi, a revitalizat un limbaj al ritmului din sec. XIX care era în pericol de dispariție din cauza stagnării armoniei și expresivității.

Johannes Brahms, 1853

În lucrările sale pentru orchestră, Brahms folosește inegalabil și foarte distinct nuanțele coloristice ale tonalității, mai ales pentru suflători și alămuri și în compozițiile

pentru coarde, însă cel mai important aspect este că această culoare nu este distribuită de dragul efectului. Aceste lucrări sunt dominate de o relație strânsă între orchestrație și arhitectură, prima contribuind la colorarea tonalității în egală măsură cu armoniile și tonalitățile și natura schimbătoare a temelor. La fel ca în concertele lui Mozart și Beethoven, o astfel de atitudine față de orchestrație dovedește că Brahms este foarte adaptat la aspectele mult mai subtile ale relației dintre orchestră și solist. Concertul clasic atinsese în lucrările de maturitate pentru pian și orchestră ale lui Mozart un grad de organizare de neegalat, iar Beethoven extinsese și mai mult structura și mijloacele de expresie ale genului. Subtilitățile mai profunde ale acestor lucrări au scăpat multor compozitori care au urmat; Felix Mendelssohn „desființase" *tutti*-ul sau *ritornello* orchestral de la început, fiind imitat de mulți alți compozitori mai puțin importanți. Brahms a considerat dăunător acest lucru și a încercat să regăsească profunzimea și grandoarea ideii de concert. La fel ca Mozart și Beethoven, și-a dat seama că lungul pasaj introductiv al orchestrei, departe de a fi inutil, reprezenta un mijloc de a contura și adânci relația complexă dintre orchestră și solist, mai ales când venea timpul reexpoziției, unde era posibilă o redistribuire, de obicei revelatoare, a temelor, cheilor, instrumentației și tensiunilor. Mulți dintre contemporanii lui Brahms l-au considerat conservator din acest punct de vedere, însă concertele lui au rezistat mult mai bine decât multe lucrări considerate superioare în acea vreme.

De asemenea, Brahms era un miniaturist desăvârșit, nu doar prin liedurile sale frumoase și diverse, ci și prin lucrările târzii pentru pian, clare, elaborate cu grijă, foarte personale. În nenumăratele lieduri, a variat de la un stil complex și foarte organizat la un tip foarte simplu, strofic; invenția sa melodică este aproape întotdeauna originală și directă, iar acompaniamentele sunt foarte evocatoare, fără să se transforme în pitoresc banal. Lucrările târzii pentru pian, de obicei de mici dimensiuni, însă foarte profunde, exprimă o adâncă singurătate a minții și sufletului; de aceea, interacțiunea cu ele nu se poate face în grabă, iar tonul lor general poate părea monoton urechii superficiale. Însă fiecare piesă individuală are o calitate proprie de liniște și intensitate care amplifică izbucnirea ocazională de pasiune; economia și subtilitatea interioară a acestor lucrări sunt extraordinare. Nivelul atins de Brahms este ilustrat de muzica sa corală. Lucrările pentru cor îmbină soliditatea lui Händel cu o măiestrie a contrapunctului demnă de Bach, fiind, totuși, complet independente. *Recviemul german*, una dintre capodoperele corale ale acelei perioade, are toate caracteristicile acestui domeniu, alături de talentul componistic de a integra *solo* și *tutti* cu aceeași subtilitate ca în concerte. Ideea de spațiu și grandoare din aceste lucrări și puterea construcției lor așază melancolia lui Brahms sub spectrul unei viziuni umane largi, obiective, nereligioase. Astfel, compozitorul este diferit de romanticii orgolioși; probabil, calitatea sa esențială este stoicismul.

Braille

Sistem universal de scriere și tipărire pentru nevăzători. Louis Braille a inventat sistemul în 1824. Caracterele tipărite în relief pe hârtie pot fi citite prin pipăirea manuscrisului. Sistemul se bazează pe o matrice de șase puncte aranjate pe două coloane de câte trei puncte. Cele 63 de combinații posibile din acest tipar alcătuiesc litere, numere, semne de punctuație, cuvinte obișnuite precum *și, un*. Codul Braille pentru limba engleză a fost adoptat abia în 1932. Există variante și pentru alte limbi sau pentru datele matematice, tehnice, dar și pentru notațiile muzicale. Braille poate fi scris de mână – de la dreapta la stânga – cu ajutorul unui punctator pe hârtie. Când foaia este întoarsă pe dos, punctele ies în relief, iar textul poate fi citit de la stânga la dreapta. Există, de asemenea, mașini de scris Braille, precum și mașini electrice de inscripționat.

Literele și cifrele de la 0 la 9 în sistemul modern Braille. Fiecare literă sau cifră este formată din 6 lăcașuri, în care pot exista sau nu ridicături ale materialului din care este realizată foaia manuscrisului. Astfel, orice literă sau cifră este individualizată, fără putința de a fi confundată.

Braille, Louis

(04.01.1809, Coupvray, lângă Paris, Franța – 06.01.1852, Paris)

Pedagog francez, a dezvoltat sistemul Braille de tipărire și scriere pentru nevăzători.

A rămas orb la vârsta de trei ani, în urma unui accident. A plecat la Paris în 1819, unde a urmat cursurile Institutului Național pentru Copiii Nevăzători, iar din 1826 a predat la același institut. Braille a adaptat o metodă inventată de către Charles Barbier și astfel a inventat propriul sistem, mult simplificat.

Brain Trust

Grup de consilieri ai lui Franklin Roosevelt în timpul campaniei sale prezidențiale din 1932. Membrii principali erau profesorii Raymond Moley, Rexford Tugwell și A. Berle, Jr. (1895–1971) de la Universitatea Columbia. Ei i-au prezentat lui Roosevelt analizele problemelor economice și sociale ale națiunii și l-au ajutat să găsească soluții pentru acestea. Grupul nu s-a mai întâlnit cu Roosevelt după ce acesta a câștigat alegerile, însă membrii grupului au fost numiți în posturi guvernamentale. *Vezi* New Deal.

Bramah, Joseph

(13.04.1748, Stainborough, Yorkshire, Anglia – 09.12.1814, Londra)

Inginer și inventator britanic. Inițial tâmplar de mobilă, Bramah a inventat în 1784 o încuietoare care s-a dovedit infailibilă timp de 67 de ani. Deoarece succesul încuietorilor sale consta în complexitatea lor, acestea nu au putut fi produse în serie decât după crearea unor mașini-unelte speciale, pentru care Bramah l-a angajat pe tânărul și talentatul fierar Henry Maudslay. Mașinile-prototip create de ei au reprezentat bazele industriei de mașini-unelte. Presa hidraulică inventată de Bramah a avut multe întrebuințări industriale, ducând la dezvoltarea mașinilor hidraulice.

Bramante, Donato

(1444, probabil la Monte Asdruvaldo, Ducatul Urbino – 11.04.1514, Roma)

Tempietto, curtea bisericii San Pietro din Montorio, Roma, proiectat de Donato Bramante, 1502

Arhitect și pictor italian. Fiu al unor țărani înstăriți, lucra deja ca pictor în 1477. Printre primele sale lucrări de arhitectură se numără biserica Santa Maria presso San Satiro (cca 1480), al cărei cor este pictat în perspectivă pentru a crea iluzia unui spațiu mai larg. În 1499 s-a stabilit la Roma, unde și-a petrecut tot restul vieții. Lucrarea sa *Tempietto* a reprezentat prima capodoperă a perioadei de apogeu a Renașterii. Sub patronajul papei Iulius II, a realizat planurile pentru imensa curte Belvedere, de la Vatican (începută pe la 1505), și pentru noua bazilică Sfântul Petru (începută în 1506), cea mai importantă dintre lucrările sale. Când a murit, aceste proiecte ambițioase erau departe de a fi terminate. În ciuda dimensiunilor impresionante ale proiectului Sf. Petru, Bramante a continuat să lucreze și la alte proiecte, jucând un rol important în planurile papei Iulius II de a reconstrui Roma.

Brampton

Oraș din Canada, 325 428 loc. (2001), în SE provinciei Ontario. Situat la V de Toronto, a fost fondat în cca 1830. A fost declarat localitate în 1873 și oraș în 1976. Aici se desfășoară activități din mai multe ramuri industriale: horticultură, tăbăcărie, industria cherestelei, automobile, încălțăminte, produse de papetărie, mobilă și echipamente optice.

Bran, Cetatea ~

Cetate medievală din România. A fost construită de brașoveni pe vârful unei stânci în perioada 1377–1378, pentru a înlesni controlul permanent al drumului dintre Brașov și Câmpulung Muscel, drum cu o deosebită importanță comercială și strategică. Cetatea a fost folosită ca punct vamal. În perioada 1412–1419 s-a aflat în stăpânirea lui Mircea cel Bătrân și a fiului său, Mihail. A fost greșit identificată drept reședință a lui Vlad Țepeș-Dracula. După 1498, a aparținut orașului Brașov. Între 1622–1625, cetatea a fost extinsă și înzestrată cu două noi turnuri de apărare, fiind reconstruită în stil renascentist. Între 1920–1947 a fost amenajată ca reședință regală. În prezent, găzduiește un muzeu de istorie și artă medievală, în care sunt

Castelul Bran, menționat pentru prima dată în 1377

expuse colecții de artă plastică și artă decorativă din sec. XIV–XIX. În parcul ei, s-a amenajat o secție de etnografie, cu construcții, instalații țărănești și obiecte casnice specifice zonei.

Brandeis, Louis (Dembitz)

(13.11.1856, Louisville, Kentucky, SUA – 05.10.1941, Washington DC)

Jurist american. Fiu al unor emigranți evrei din Boemia (Cehia), a frecventat școli din Kentucky și Germania, după care și-a luat diploma în drept la Universitatea Harvard (1877). În perioada avocaturii din Boston (1877–1916), era cunoscut ca „avocat al poporului", deoarece a pledat pentru constituționalitatea mai multor legi privind orele de lucru și salariile, a elaborat un plan de înființare a caselor de economii și de asigurări de viață pentru clasa muncitoare și a făcut eforturi pentru a întări puterea antitrust a guvernului. Activitatea sa a influențat adoptarea Legii Antitrust, în 1914, lege propusă de Clayton, și a Legii Comisiei Federale pentru Comerț. A dezvoltat, de asemenea, așa-numitul „dosar Brandeis", în care sunt strânse date economice și sociologice, materiale istorice și opinii ale experților, pentru a susține o argumentație juridică. Fiind numit la Curtea Supremă de Justiție a SUA (1916), s-a remarcat prin devotament față de libertatea de exprimare. Multe dintre părerile sale, înscriindu-se în linia celor promovate de Oliver Wendell Holmes Jr., au fost acceptate mai târziu de Curte, în perioada New Deal. Fiind primul judecător de origine evreiască, a fost contestat de diverse grupuri de interese, precum și de grupări antisemite. A ocupat această funcție până în 1939. Universitatea Brandeis poartă numele său.

Louis Brandeis

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Brandenburg

Regiune istorică și provincie a Prusiei. Primii locuitori germanici au fost înlocuiți de populații migratoare slave, care au fost înfrânte la rândul lor, în sec. XII, de către Albert Ursul, margraf de Brandenburg. A devenit unul dintre cele șapte electorate ale Sfântului Imperiu Roman, în 1356. Sub conducerea principelui elector Frederic Wilhelm (1640–1688), Brandenburg-Prusia a ajuns o mare putere. A devenit provincie a Prusiei în 1815, după unificarea Germaniei (1871), păstrându-și statutul până la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial. După război, partea de E a revenit Poloniei, iar partea de V, Germaniei de Est. După reunificarea Germaniei în 1990, partea de V a devenit stat german. Orașul Brandenburg sau Brandenburg an der Havel, 76 400 loc. (2002), a fost în trecut orașul de reședință al familiei regale din Prusia.

Brandenburg, Poarta ~

Poartă monumentală, singura poartă a orașului Berlin păstrată încă, situată la capătul de V al bulevardului Unter den Linden. Carl G. Langhans (1732–1808), cel care a construit poarta (1789–1793), a realizat-o după modelul propileelor Acropolei atenienе. În vârf, se află Cvadriga Victoriei, o statuie reprezentând un car tras de patru cai. Grav avariată în Al Doilea Război Mondial, poarta a fost restaurată între 1957–1958. Între 1961 și 1989, Zidul Berlinului a împiedicat accesul prin această poartă, atât dinspre E, cât și dinspre V. Poarta a fost redeschisă în 1989, ca urmare a reunificării Berlinului de Est cu Berlinul de Vest.

Brandes, Georg (Morris Cohen)

(04.02.1842, Copenhaga, Danemarca – 19.02.1927, Copenhaga)

Critic și om de cultură danez. Cursurile ținute de el la Universitatea din Copenhaga și publicate sub numele *Principalele curente literare ale secolului al XIX-lea* (Hovedstrømninger i det ninttende Aarhundredes Litteratur, 6 vol., 1872–1890) au stimulat trecerea de la romantism la realism în literatura daneză. Chemarea adresată scriitorilor de a-și pune munca în slujba ideilor progresiste și a reformei societății moderne, precum și susținerea unor scriitori ca Henrik Ibsen și August Strindberg au fost întâmpinate de o solidă opoziție din partea conservatorilor, exercitând în același timp o puternică influență în Scandinavia. Printre celelalte lucrări critice ale sale se numără *Oameni ai progresului modern* (Det moderne Gennembruds Mænd, 1883) și *Poeți danezi* (Danske Digtere, 1877).

Brando (Jr.), Marlon

(03.04.1924, Omaha, Nebraska, SUA – 01.07.2004, Los Angeles, California)

Actor american. A studiat teatrul și a jucat în roluri minore, înainte de a deveni celebru pe Broadway cu personajul Stanley Kowalski în filmul *Un tramvai numit dorință* (A Streetcar Named Desire, 1947). Fiind unul dintre primii membri ai atelierului

Actors Studio, a folosit stilul de actorie inițiat acolo pentru primul său film, *Bărbații* (The Men, 1950). Dicția sa neclară l-a determinat să abandoneze o pregătire dramatică clasică, însă interpretările sale realiste și entuziaste l-au consacrat drept unul dintre marii actori ai generației sale. După ce a interpretat rolul principal în versiunea ecranizată a piesei *Un tramvai numit dorință* (1951), a jucat în filme ca *Sălbaticul* (The Wild One, 1954), *Pe chei* (On the Waterfront, 1954, Premiul Oscar), *Nașul* (The Godfather, 1972, Premiul Oscar), *Ultimul tango la Paris* (Last Tango in Paris, 1972) sau *Apocalipsa acum* (Apocalypse Now, 1979).

Brandt, Bill
născut Hermann Wilhelm Brandt

(05.1904, Hamburg, Germania – 20.12.1983, Londra, Anglia)

Fotograf britanic de origine germană. În 1929 a lucrat în studioul lui Man Ray, din Paris. S-a întors în Anglia în 1931, devenind fotoreporter. A realizat filme documentare despre muncitorii englezi din anii 1930 și s-a ocupat de subiecte naționale, în Al Doilea Război Mondial. Lucrările evidențiază influența lui Eugène Atget, Brassaï și Henri Cartier-Bresson. Este renumit pentru fotografiile care surprind stilul de viață britanic și mai ales pentru nudurile neconvenționale, utilizând efecte de distorsionare care le apropie de imaginile abstracte.

Brandt, Willy
născut Herbert Ernst Karl Frahm

(18.12.1913, Lübeck, Germania – 8/9.10.1992, Unkel, lângă Bonn)

Om de stat german. Fiind adept al social-democrației, în tinerețe a fugit în Norvegia, pentru a nu fi arestat odată cu venirea la putere a naziștilor, în anii 1930. Acolo și-a luat pseudonimul Willy Brandt și a lucrat ca ziarist. Întorcându-se în Germania după Al Doilea Război Mondial, a fost ales în parlament, în 1949, și a devenit primar al Berlinului de Vest (1957–1966), post care i-a adus faima mondială. A condus un guvern de coaliție, în calitate de cancelar al Republicii Federale Germania (1969–1974). În această poziție, a îmbunătățit relațiile cu Germania de Est, cu alte națiuni comuniste din Europa de Est și cu Uniunea Sovietică și a ajutat la consolidarea Comunității Economice Europene. S-a aflat la conducerea Partidului Social-Democrat până în 1987. I-a fost decernat Premiul Nobel pentru pace, în 1971. A rămas un lider marcant al Partidului Social-Democrat până în 1987.

Willy Brandt

brandy

Băutură alcoolică distilată, obținută din vin sau dintr-un amestec de fructe fermentate. Numele provine din cuvântul *brandewijn* (*în olandeză*, vin distilat). Majoritatea varietăților de brandy sunt vechi și conțin alcool în proporție de 50%. Dacă se adaugă caramel, devin închise la culoare. Se servesc, se obicei, simple, ca băutură după cină, însă uneori sunt folosite în coctailuri ori deserturi sau la prepararea clătitelor. Sunt folosite, de asemenea, la prepararea lichiorului. Cel mai fin brandy este considerat a fi coniacul franțuzesc.

Brandywine, Bătălia de la ~

(11 septembrie 1777)

Bătălie din timpul Revoluției Americane. Generalul britanic William Howe a încercat să scoată Pennsylvania din război, atacând trupele lui George Washington pe Brandywine Creek, la 40 km de Philadelphia. În cele din urmă, trupele britanice au ocupat câmpul de luptă, însă fără a reuși să distrugă armata lui Washington sau să o îndepărteze de capitala revoluționară, Philadelphia. Eșecul a contribuit la înfrângerea ulterioară a britanicilor, în Bătălia de la Saratoga.

branhie-albastră

Specie de pește, apreciată pentru pescuitul sportiv (*Lepomis macrochirus*). Este unul din cei mai cunoscuți bibani-soare. Se întâlnește în apele curgătoare și curate din partea centrală și de S a Statelor Unite. A fost aclimatizat în V Statelor Unite, precum și în alte părți ale lumii. Peștii branhie-albastră sunt, de regulă, de culoare albăstruie sau verzuie și au o prelungire întunecată, caracteristică, în partea posterioară a operculului. Se numără printre cei mai mici pești comestibili și, de regulă, au numai 15–23 cm lungime și o greutate sub de 0,25 kg. Sunt renumiți ca luptători cu inteligență ridicată, aflați la capătul liniei evolutive.

Brant, Joseph

(1742, pe malurile râului Ohio – 24.11.1807, lângă Brantford, Ontario, Canada)

Căpetenie a indienilor mohawk și misionar creștin. S-a convertit la anglicanism

Joseph Brant, portret de Charles Willson Peale, 1797; din Parcul Național de Istorie al Independenței din Philadelphia

COLECȚIA PARCULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A INDEPENDENȚEI, PHILADELPHIA

în timpul studiilor efectuate la o școală pentru indieni, din Connecticut. A luptat de partea britanicilor, în ultimul război francez și indian (1754–1763). În Revoluția Americană a condus patru dintre cele șase națiuni irocheze, de partea britanicilor, câștigând mai multe bătălii importante. După război, a primit pământ de-a lungul Grand River din Ontario, unde a condus în pace, continuându-și activitățile de misionar.

Brant, Sebastian

(1458?, Strasbourg – 10.05.1521, Strasbourg)

Poet german. A predat dreptul, ulterior devenind consilier imperial și palatin la curtea lui Maximilian I. Printre scrierile sale se numără lucrări de drept, religie, politică și, mai ales, morală. Cea mai cunoscută lucrare este intitulată *Corabia nebunilor* (Das Norrenschift, 1494), o alegorie despre nesăbuiții adunați pe o corabie pentru a fi duși în „paradisul nebunilor". Considerată cea mai celebră lucrare literară germană din sec. XV, scrierea ridiculiza viciile vremii.

Braque, Georges

(13.05.1882, Argenteuil, Franța – 31.08.1963, Paris)

Pictor francez, unul dintre cei mai revoluționari artiști ai sec. XX, care, alături de Pablo Picasso, a dezvoltat cubismul. Picturile sale cuprind îndeosebi natură statică și sunt remarcabile pentru construcția lor robustă, armoniile coloristice subtile, serenitate și meditație.

Tinerețea

Braque s-a născut la doar câteva luni după Picasso, într-o comunitate mică de pe Sena, de lângă Paris, unul dintre centrele mișcării impresioniste în anii 1870. Tatăl și bunicul său, ambii artiști amatori, dețineau acasă o prosperă firmă de zugrăvit case. În 1890, familia s-a mutat în Le Havre, care fusese, de asemenea, în vremea pictorului de peisaje marine Eugène Boudin și a tânărului Claude Monet, un centru timpuriu al impresionismului. Băiatul a urmat școala publică locală, l-a însoțit pe tatăl său în expediții de pictură și a dezvoltat un interes pentru sporturi, inclusiv pentru box, care l-a făcut la maturitate să arate ca un atlet profesionist. De asemenea, a învățat să cânte la flaut.

La 15 ani, Braque a urmat un curs de seară la Academia de Arte Frumoase din Le Havre. A părăsit școala la 17 ani pentru un an de ucenicie ca zugrav și decorator de interior, mai întâi în Le Havre, apoi în Paris; în această perioadă a ajuns să mânuiască profesionist materialele și să învețe trucurile meșteșugarilor, pe care avea să le folosească frecvent în picturile sale cubiste. După un an de serviciu militar, a decis, cu ajutorul unei alocații primite de la familie, să devină artist. Între 1902 și 1904 a studiat la o academie privată din Paris și, după scurt timp, la École des Beaux-Arts. În orele libere a frecventat Luvrul, unde a admirat mai ales lucrările artistice din Egiptul antic și din Grecia antică.

Primele picturi ale lui Braque dezvăluie, așa cum era și de așteptat după o copilărie petrecută în Normandia, influența impresioniștilor, mai ales pe cea a lui Monet și Camille Pissarro. Puțin mai târziu, a avut o revelație, după ce a studiat structurile ferme și fuziunea de culori și tonuri din opera lui Paul Cézanne. Despre Braque se poate spune că și-a găsit drumul în 1905, când a vizitat Salon d'Automne din Paris și a văzut explozia violentă de culori capricioase din camera unde se aflau picturile grupului poreclit Les Fauves (Fiarele). În următorii doi ani a devenit un fov convins, însă oarecum prudent și nedespărțit de tradiție, lucrând o perioadă la Antwerp, în Belgia, apoi pe coasta mediteraneeană franceză de lângă Marseille, la L'Estaque și La Ciotat.

În primăvara lui 1907, Braque a expus șase picturi la Salon des Indépendants din Paris și le-a vândut pe toate. Mai târziu în acel an, a semnat un contract cu un negustor, Daniel-Henry Kahnweiler, care deschisese recent o mică galerie la Paris, destinată să joace un rol important în istoria artei moderne. Kahnweiler l-a prezentat poetului și criticului avangardist Guillaume Apollinaire, care, la rândul lui, l-a prezentat lui Picasso. Braque a fost la început stânjenit de recenta lucrare a lui Picasso *Domnișoarele din Avignon* (Les Demoiselles d'Avignon, 1907). Pare-se că ar fi spus „Ascultă, cu toate explicațiile tale, pictura arată de parcă ai vrut să ne faci să mâncăm cârpe sau să bem benzină și să scuipăm foc". În ciuda rezervelor sale, Braque a pictat *Marele nud* (La Grand Nu, 1908), o abordare dintr-un punct de vedere mai puțin radical a planurilor distorsionate și a spațiului gol din opera lui Picasso. Cei doi artiști au devenit prieteni apropiați și,

în câteva luni, s-au angajat în procesul de influență reciprocă fără precedent din care a rezultat cubismul.

Cubismul

Este imposibil de spus care dintre cei doi a fost principalul inventator al noului stil revoluționar, pentru că, în culmea colaborării lor, aceștia au schimbat idei aproape zilnic. Picasso a oferit, cu domnișoarele sale protocubiste, șocul eliberator inițial. Dar Braque a fost cel care, mai ales datorită admirației sale pentru Cézanne, a dat cea mai mare parte a primelor tendințe către formele geometrice. În vara anului 1908, în sudul Franței, a pictat o serie de pânze radical inovatoare, dintre care cea mai apreciată este *Case la L'Estaque*. Aceste lucrări reflectă influența idolului lui Braque, Cézanne; influența este observabilă mai ales pentru că L'Estaque a fost un loc de pictură preferat al lui Cézanne, dar și pentru că Braque a încercat să concureze planurile înclinate colorate ale bătrânului pictor și reducerea formelor la structuri geometrice, adesea cilindrice. Totuși, lucrările lui Braque au abstractizat peisajul mai mult decât opera lui Cézanne. Volumele secționate, coloritul sobru și perspectiva deformată din picturile sale din această perioadă sunt caracteristice pentru prima etapă a cubismului, denumită „Faza analitică". După ce aceste lucrări radicale au fost respinse de Salon d'Automne, Braque a avut o expoziție la galeria lui Kahnweiler și a provocat o remarcă despre „cuburi" din partea criticului parizian Louis Vauxcelles care avea să se transforme foarte curând în etichetă stilistică.

Începând din 1911, Braque – în echipă, cum spunea el, cu Picasso, de parcă ar fi fost alpiniști pe cabluri – a atins punctul culminant al cubismului analitic. Lucrările lui Braque și Picasso create în acești ani sunt practic interșanjabile. Artiștii au scindat planurile și au eliminat spațiul de perspectivă tradițional, iar aceste preferințe au dat naștere la pânze cu subiecte atât de distorsionate, încât sunt aproape imposibil de perceput. Această ruptură structurală a formelor și a spațiului, coroborată cu o paletă uimitor de discretă, a creat o artă aproape abstractă, dificilă, fără asemănare cu nici un stil din istoria picturii. Un exemplu este lucrarea *Om cu chitară* a lui Braque: culorile sunt ocru, gri și verde, spațiul din pictură este aproape aplatizat, perspectivele și sursele de lumină sunt multiplicate, contururile sunt întrerupte, volumele sunt adesea transparente, iar fațetele sunt transformate în vizualizări simultane aparent ilogice. Chiar dacă multe dintre tendințele cubismului analitic se îndreaptă către abstractizare, un subcurent la fel de puternic făcea apel la figurativ. De exemplu, în *Vioară și paletă* (1909), Braque a pictat un cui în *trompe l'oeil* în mijlocul unor planuri aproape abstracte. În 1911, a vopsit litere în *Portughezul*.

Masă și pipă, tapiserie bazată pe o lucrare de Georges Braque, 1932; Arts Club of Chicago.

THE ARTS CLUB OF CHICAGO

În 1912, Picasso și Braque au intrat în faza cubismului sintetic, etapă în care artiștii s-au concentrat mai mult pe subiect și au scos formele din confuzia creată de planurile contrastante. În 1912, Braque a creat ceea ce a fost privit de toți drept primul colaj *(papier collé)* atașând trei piese de tapet la desenul *Fructe proaspete și pahar*. De asemenea, a început să folosească nisip și rumeguș pe pânzele sale. Această lucrare a întărit semnificativ ideea, plină de consecințe pentru viitorul artei, că o imagine nu este o reprezentare iluzorie, ci mai degrabă un obiect autonom.

În prima etapă a aventurii cubiste, Braque a avut un atelier în Montmartre, dar a lucrat adesea în alte părți: în 1909, la La Roche-Guyon, pe Sena, la vest de Paris; în 1910 din nou în L'Estaque; iar în 1911 la Céret, un sat situat în partea mediteraneeană a dealurilor din Pirinei. În 1912 s-a căsătorit cu Marcelle Lapré și a închiriat o casă la Sorgues, un orășel de pe valea Ronului, lângă Avignon. După izbucnirea Primului Război Mondial, a intrat în armată ca sergent de infanterie și a avut o activitate foarte apreciată, fiind decorat de două ori în 1914 pentru bravură. În 1915 a fost rănit grav la cap, a suferit o trepanație, a stat câteva luni în spital și a petrecut o perioadă lungă de convalescență în casa de la Sorgues. În acest timp și-a îmbogățit colecția de aforisme pe care obișnuia să le scrijelească pe marginile desenelor sale și, în 1917, a fost publicată în revista *Nord-Sud* o culegere de astfel de ziceri, adunate de prietenul său, poetul Pierre Reverdy, și intitulată „Gânduri și reflecții despre pictură".

Eliberat definitiv din serviciul militar, artistul s-a alăturat, în 1917, din nou

mișcării cubiste, care atunci se afla încă în faza sintetică. Însă el și Picasso nu aveau să mai lucreze niciodată împreună. În 1917–1918, Braque a pictat parțial sub influența prietenului său Juan Gris, un maestru cubist de origine spaniolă ale cărui lucrări erau puternic sintetic cubiste, cu accente pe geometric, pe culori puternice, cum ar fi *Femeia muzician* aproape abstractă și alte câteva naturi statice. Rapid însă, Braque s-a eliberat din geometria austeră și s-a îndreptat către forme relaxate printr-un desen mai lax și o pictură mai liberă, așa cum se vede în lucrarea *Natură statică cu cărți de joc* (1919). De atunci, stilul său a încetat să evolueze în direcția metodică pe care a avut-o în fazele succesive ale cubismului, devenind o serie de variațiuni personale pe marginea moștenirii stilistice a anilor plini de evenimente de dinainte de Primul Război Mondial.

Consacrare internațională

În anii 1920, Braque era un maestru modern prosper și consacrat și un membru al cercurilor culturale bogate din societatea franceză postbelică. Lucrând din nou în majoritatea timpului în Paris, și-a transferat atelierul din Montmartre în Montparnasse în 1922, iar trei ani mai târziu s-a mutat într-o nouă casă de pe malul stâng al Senei, proiectată pentru el de un arhitect cu viziune modernă, Auguste Perret. În 1923 și din nou în 1925, a fost angajat de Serghei Diaghilev, marele impresar de balet, să proiecteze decoruri de scenă. În 1930 a cumpărat o casă în zona rurală Varengeville, un grup de cătune de pe coasta Normandiei, lângă Dieppe. Picturile din acești ani pot fi clasificate cu ușurință, datorită varietății lor stilistice, pe baza subiectelor. Din 1922 până către 1926, a realizat o serie de canefore (*în greaca veche*, femei cărând coșul), femei cu înfățișare păgână care cară fructe.

În afară de această serie, a mai pictat șemineuri, cămine cu fructe și, uneori, o chitară. Prin 1928 a creat o serie de gheridoane, mese cu piedestal care susțin obiectele ce apăreau anterior pe șemineuri.

În 1931, Braque a abordat alt mediu de expresie: desene în alb incizate pe plăci de ipsos pictate cu negru, care amintesc de desenele de pe ceramica din Grecia antică. Mai târziu, în 1930, a început o serie de picturi figurative – cele mai importante exemple sunt *Le Duo* și *Pictorul și modelul său* – și, în 1937, a câștigat Premiul Carnegie. În Al Doilea Război Mondial a realizat o colecție de piese de sculptură decorativă mici, de obicei aplatizate, într-un stil care trimitea din nou la Grecia antică și se concentra vag asupra unor teme mitologice.

După război, Braque și-a reluat practica de a executa picturi cu un singur subiect: mai întâi, o serie de mese de biliard, apoi alta despre interioare de ateliere, apoi alta despre păsări mari de pădure, care par încărcate cu un simbolism arhaic uitat. În ultimii ani ai vieții, Braque a fost onorat cu expoziții retrospective importante în întreaga lume și, în decembrie 1961, a devenit primul artist în viață care și-a expus lucrările la Luvru.

Bras d'Or

Lac sărat din Nova Scotia, Canada. Situat pe insula Cape Breton, are o lungime de cca 80 km și o suprafață de 932 kmp. Este legat de Oceanul Atlantic la N, prin prelungirea sa, Micul Bras d'Or, iar la S, printr-un canal artificial. Lacul este o zonă turistică foarte căutată vara.

Brasilia

Oraș, 2 043 169 loc. (2000), capitala Braziliei, pe fluviul Paraná. Deși ideea stabilirii capitalei în interiorul țării a fost propusă încă din 1789, construirea orașului Brasilia a început abia în 1956. Capitala a fost proiectată de arhitecții brazilieni Lúcio Costa și Oscar Niemeyer și transferată în 1960 de la Rio de Janeiro. Orașul reprezintă mai degrabă un centru guvernamental decât unul industrial, deși multe companii naționale își au aici sediile principale. În apropiere, se găsește Parcul Național Brasilia.

Brassicaceae, familia ~ *sau* familia Cruciferae

Familie compusă din 350 de genuri de plante, majoritatea ierboase, cu frunze cu aromă înțepătoare. Semințele puternic aromate ale unora dintre specii se află în topul comerțului cu mirodenii, din punctul de vedere al cantităților comercializate. Florile au formă de cruce greacă, cu patru petale, de obicei albe, galbene sau mov deschis, și patru sepale. Fructele seamănă cu niște păstăi. Printre membrii acestei familii (numită și a muștarului) se află multe plante cu importanță economică, cultivate pe scară largă. Genul cel mai important este *Brassica* (*vezi* varză); napii, ridichile, napii-suedezi și multe alte plante ornamentale fac, de asemenea, parte din familia *Brassicaceae*. Muștarul, considerat mirodenie, este comercializat sub formă de semințe, de praf sau de pastă.

Brassaï *născut* **Gyula Halász**
(09.09.1899, Brașov, Transilvania, Austro-Ungaria – 08.07.1984, Eze, Franța)

Fotograf, poet și sculptor francez de origine maghiară. Pseudonimul provine de la numele orașului său natal, Brașov (*în maghiară*, Brassó). În 1924, s-a stabilit la Paris, unde i-a cunoscut pe Pablo Picasso, Joan Miró și Salvador Dalí. Și-a câștigat existența ca ziarist și a considerat necesară utilizarea unei camere de luat vederi pentru a-și îndeplini sarcinile. În anii 1930, a devenit cunoscut pentru fotografiile sale dramatice ilustrând viața de noapte din Paris. Cărțile în care sunt reunite fotografiile sale, printre care *Parisul noaptea* (Paris de nuit, 1933) și *Plăcerile Parisului* (Voluptés de Paris, 1935), l-au făcut renumit în întreaga lume.

Bijuterii într-un bar din Place Pigalle, de Brassaï, 1932

BRASSAI-RAPHO/PHOTO RESEARCHERS

Brașov

Depresiune situată în curbura interioară a munților Carpați, în zona de contact a Carpaților Orientali cu cei Meridionali. Este constituită din trei mari compartimente: Țara Bârsei în SV, depresiunea Sf. Gheorghe în centru și depresiunea Târgu Secuiesc în NE. Are o climă răcoroasă, cu frecvente inversiuni de temperatură. Aici a fost înregistrată temperatura minimă absolută în România: –38,5°C la Bod, în 1951.

Brașov

Municipiu în partea centrală a României, reședința județului omonim, situat în depresiunea Bârsei, la poalele masivului Tâmpa; 307 046 loc. (2001). A fost atestat documentar în 1234, cu numele Corona. Fiind un important centru comercial și meșteșugăresc în sec. XIV–XVIII, Brașovul întreținea relații politico-economice strânse cu Țara Românească și Moldova. A fost un important centru cultural, aici înființându-se prima tipografie din Transilvania (1533), un gimnaziu (1543) și tot aici fiind tipărită prima carte în limba română, *Catehismul românesc* (1559). Brașovul a fost cucerit de Habsburgi în 1688 și, un an mai târziu, a fost devastat de un puternic incendiu. A cunoscut o intensă dezvoltare industrială începând cu a doua jumătate a sec. XIX. După Unirea din 1918, orașul devine unul dintre cele mai puternice centre industriale și culturale ale țării. După 1918, apar primele mari întreprinderi: IAR, Romloc, Schiel. Este un mare nod feroviar și rutier și al doilea centru industrial al țării, după București. Printre monumente se numără ruinele Cetății, Biserica Neagră (sec. XIV), biserica Sf. Nicolae din Șchei (sec. XIII), clădirea primei școli românești, înființată în 1471, Casa Sfatului, Liceul Honterus (sec. XVI, refăcut în sec. XVIII).

Brașov

Județ situat în partea centrală a României, în curbura interioară a arcului carpatic, în zona de întâlnire a Carpaților Orientali cu Carpații Meridionali și cu Podișul Transilvaniei; 5 363 kmp, 626 499 loc. (2001). Are nouă orașe, dintre care patru municipii. Regiunea este menționată în documente din sec. XVIII–XIX ca unitate administrativă distinctă. La sfârșitul sec. XII centrele meșteșugărești din zonă, în special orașul Brașov, devin principalele furnizoare de produse meșteșugărești ale Țării Românești și Moldovei. Are un relief variat, cu o mare complexitate morfologică și morfogenetică, desfășurat sub forma a trei trepte majore, de la S la N: treapta munților înalți, în S și SE, treapta munților scunzi, în partea centrală și sud-estică, treapta depresiunilor și a dealurilor de podiș, în NV și E. Economia are un profil complex, în cadrul căreia funcția industrială este predominantă. Obiectivele turistice sunt numeroase și variate: monumentele istorice și de artă din orașul Brașov, castelul Bran, stațiunea Poiana Brașov, varietatea și frumusețea peisajelor montane din masivele Bucegi sau Piatra Craiului.

Bratislava *în germană* **Pressburg** *în maghiară* **Pozsony**

Oraș, 428 672 loc. (2001), capitala Slovaciei. Fiind locuit inițial de către celți și romani, a fost populat de slavi în sec. VIII. Sub numele de Pressburg, s-a dezvoltat drept centru comercial și a devenit oraș regal liber, în 1291. Prima universitate de pe teritoriul de atunci al Ungariei a fost fondată aici în 1467. A fost capitala Ungariei între 1541–1784 și tot aici s-a aflat sediul Dietei, până în 1848. În urma Bătăliei de la Austerlitz, Napoleon și Francisc II au semnat aici Tratatul de la Pressburg (1805). După Primul Război Mondial, odată cu formarea Cehoslovaciei, orașul a devenit capitala provinciei Slovacia, iar în 1992 a devenit capitala statului Slovacia, după proclamarea independenței acestuia.

Brattain, Walter H(ouser)

(10.02.1902, Amoy, China – 13.10.1987, Seattle, Washington, SUA)

Om de știință american. Născut în China, și-a făcut studiile în SUA, luându-și doctoratul la Universitatea din Minnesota; a devenit cercetător la Laboratoarele Bell, în 1929. În 1956 i s-a decernat Premiul Nobel pentru fizică, alături de John Bardeen și William B. Shockley, pentru inventarea tranzistorului și pentru cercetarea proprietăților materialelor semiconductoare.

braţ

Membru superior al unui animal biped, în special al unei primate. În partea de sus, deasupra cotului, brațul are un os lung, numit humerus, și două oase mai subțiri, radius și ulna, în partea inferioară, care constituie antebrațul. Mușchiul triceps întinde antebrațul din încheietura cotului; mușchii brahiali și biceps îl îndoaie. Antebrațul și unii mușchi mici ai mâinii mișcă palma și degetele. Termenul de braț mai denumește și membrul sau organul locomotor sau prehensil al unui animal nevertebrat (de ex. brațul unei stele-de-mare sau tentaculul unei caracatițe).

Brauchitsch, (Heinrich Alfred) Walther von

(04.10.1881, Berlin, Germania – 18.10.1948, Hamburg)

Ofițer în armata germană. Fiind membru al statului-major general în Primul Război Mondial, a devenit mareșal și comandant-șef al armatei (1938). În Al Doilea Război Mondial, a condus cu succes trupele terestre ale Germaniei, până când Adolf Hitler l-a obligat să demisioneze, în urma pierderilor suferite în Rusia, din 1941. A supraviețuit războiului, dar a murit înaintea procesului în care urma să fie judecat pentru crime de război.

Braudel, (Paul Achille) Fernand

(24.08.1902, Luméville, Franța – 28.11.1985, Haute-Savoie)

Istoric și profesor francez. Fiind prizonier al germanilor în Al Doilea Război Mondial, Braudel a scris, din memorie, o lucrare despre istoria regiunii mediteraneene în sec. XVI, publicată mai târziu sub titlul *Mediterana și lumea mediteraneeană în epoca lui Filip al II-lea* (1949). Alături de Marc Bloch și Lucien Febvre, a devenit un important conducător al Școlii Analelor, care a evidențiat efectele unor factori precum clima, geografia și demografia asupra istoriei. A doua sa lucrare ca importanță a fost *Civilizația și capitalismul între secolele al XV-lea și al XVIII-lea* (1967, 1979).

Braun, Eva

(06.02.1912, München, Germania – 30.04.1945, Berlin)

Amanta lui Adolf Hitler. A fost vânzătoare într-un magazin al fotografului lui Hitler și a devenit amanta acestuia din urmă în anii 1930, locuind mai întâi într-o casă pe care Hitler i-o pusese la dispoziție în München, apoi la cabana lui din Berchtesgaden. Hitler nu i-a permis niciodată să apară în public alături de el, ea neavând nici o influență asupra vieții sale politice. În aprilie 1945, Eva l-a urmat la Berlin, contrar ordinelor primite. În semn de recunoștință pentru loialitatea sa, Hitler s-a căsătorit cu ea, în cadrul unei ceremonii civile organizate în bunkerul cancelariei, pe 29 aprilie. În ziua următoare, Eva s-a sinucis luând otravă, iar Hitler s-a împușcat. Conform instrucțiunilor sale, corpurile lor au fost arse.

Eva Braun, 1944

HEINRICH HOFFMANN, MUNICH

Braun, Wernher von

(23.03.1912, Wirsitz, Germania – 16.06.1977, Alexandria, Virginia, SUA)

Inginer german care a jucat un rol important în toate ramurile construirii de rachete și explorării spațiale, întâi în Germania, apoi, după Al Doilea Război Mondial, în Statele Unite.

Copilăria

Braun s-a născut într-o familie aristocratică bogată. Mama lui a încurajat curiozitatea tânărului Wernher, oferindu-i un telescop după confirmarea sa în Biserica Luterană. De atunci, interesul pentru astronomie și spațiu nu l-a părăsit niciodată. În 1920, familia s-a mutat în capitala Berlin. Nu a fost un elev strălucit, mai ales la fizică și matematică. În 1925, în viața sa a avut loc un moment de răscruce odată cu achiziționarea unui exemplar din *Racheta în spațiul interplanetar* (Die Rakete zu den Planetenräumen), o carte scrisă de un pionier al rachetelor, Hermann Oberth. Frustrat de incapacitatea sa de a înțelege matematica, s-a străduit până a ajuns primul din clasă.

În primăvara lui 1930, în timp ce era înscris la Institutul de Tehnologie din Berlin, Braun s-a alăturat Societății Germane pentru Călătorii în Spațiu. În timpul liber l-a asistat pe Oberth în testele pentru motorul de rachetă cu combustibil

lichid. În 1932 a absolvit Institutul Tehnic, specializat în inginerie mecanică și a intrat la Universitatea din Berlin.

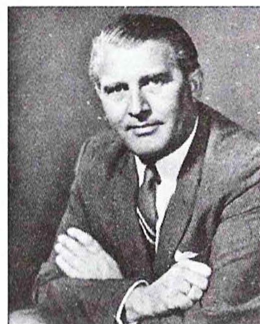
În toamna lui 1932, societatea pentru rachete trecea prin mari dificultăți financiare. În acea vreme, căpitanul Walter R. Dornberger (mai târziu general-maior) era responsabil cu cercetarea rachetei cu combustibil solid și cu dezvoltarea Departamentului de Artilerie al forțelor armate de 100 000 de oameni ale Germaniei, așa-zisul Reichswehr. Și-a dat seama de potențialul militar al rachetelor cu combustibil lichid și de talentul lui Braun. Dornberger a obținut din partea Departamentului de Artilerie un fond de cercetare pentru Braun, iar acesta a făcut cercetări la o stație de dezvoltare mică, amenajată lângă unitatea de testare a rachetei cu combustibil solid a lui Dornberger, deja existentă, la Divizia de teste balistice și artilerie din Kummersdorf, lângă Berlin. Doi ani mai târziu, Braun și-a obținut doctoratul în fizică la Universitatea din Berlin. Teza sa, din motive de securitate militară, avea titlul greu de definit „Despre testele asupra combustiei".

În decembrie 1934, grupul lui Braun, din care atunci făceau parte încă un inginer și trei mecanici, a lansat cu succes două rachete care s-au ridicat pe verticală la peste 2,4 kilometri. Însă la acea vreme societatea germană pentru cercetarea rachetelor nu mai exista; testele cu rachete fuseseră interzise prin lege și singura metodă de a derula astfel de cercetări era prin intermediul forțelor armate.

Pentru că baza de testare de lângă Berlin devenise prea mică, a fost amenajată o bază de dezvoltare mai mare în satul Peenemünde în NE Germaniei, la Marea Baltică; Dornberger era comandantul militar, iar Braun, directorul tehnic. Au avut loc demonstrații reușite cu rachete cu combustibil lichid și decolări ale avioanelor cu reacție și au fost dezvoltate proiectile balistice A-4 cu rază lungă de acțiune și proiectilul supersonic Wasserfall. A-4 erau denumite de Ministerul Propagandei V-2. În 1944, nivelul tehnologiei rachetelor și proiectilelor testate la Peenemünde era cu mulți ani înaintea celor existente în orice altă țară.

Activitatea în Statele Unite

Braun a recunoscut întotdeauna valoarea activității pionierului american în rachete Robert H. Goddard. „Până în 1936", spunea Braun, „Goddard era înaintea tuturor." La sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, Braun, fratele său mai mic Magnus, Dornberger și toată echipa germană pentru dezvoltare de rachete s-au predat trupelor americane. După câteva luni, Braun și cca 100 de membri ai grupului său se aflau la baza de testare a Corpului de Artilerie a Armatei SUA de la White Sands, New Mexico., unde au testat, asamblat și coordonat lansarea proiectilelor V-2 de mare altitudine, în scopuri de cercetare. Au fost derulate studii de dezvoltare pentru statoreactoare complexe și proiectile de rachete. La sfârșitul războiului, Statele Unite intraseră pe domeniul proiectilelor ghidate fără nici un fel de experiență anterioară. Competența tehnică a grupului lui Braun a fost remarcabilă. „La urma urmei", spunea el, „dacă suntem buni, asta e pentru că avem peste 15 ani de experiență în care am făcut greșeli și am învățat din ele!"

Wernher von Braun, 1962

NASA; PHOTOGRAPH, © FABIAN BACHRACH

După ce s-a mutat în Huntsville, Alabama, în 1952, Braun a devenit directorul tehnic (și mai târziu președintele) programului pentru arme balistice al armatei SUA. Sub conducerea sa au fost dezvoltate proiectilele Redstone, Jupiter-C, Juno și Pershing. În 1955 a primit cetățenie americană, pe care a acceptat-o cu bucurie. În anii 1950, a devenit un punct central, național și internațional, în campania pentru promovarea zborului în spațiu. A fost autorul și coautorul unor articole și cărți foarte populare și a ținut prelegeri despre acest subiect.

În 1954 a fost respins Project Orbiter, un proiect secret al armatei și marinei de a lansa un satelit al Pământului. Situația s-a schimbat după lansarea lui *Sputnik 1* de către Uniunea Sovietică, la 4 octombrie 1957, urmată de *Sputnik 2* la 3 noiembrie. Primind undă verde la 8 noiembrie, Braun și grupul său din armată au lansat primul satelit american, *Explorer 1*, la 31 ianuarie 1958.

După înființarea NASA (Administrația Națională pentru Aeronautică și Spațiu) pentru derularea programului spațial al SUA, Braun și organizația lui au fost transferați din armată în noua agenție. Ca director al Centrului de Zboruri Spațiale George C. Marshall al NASA din Huntsville, Braun a coordonat dezvoltarea unor aparate mari de lansare în spațiu, *Saturn I, IB* și *V*.

Succesul tehnic al fiecărei clase Saturn de motoare auxiliare spațiale, care conțineau milioane de părți componente individuale, rămâne neegalat în istoria rachetelor. Fiecare dintre ele a fost lansat cu succes și la timp și a îndeplinit cerințele de operare în siguranță.

În martie 1970, Braun a fost transferat la sediul central NASA din Washington ca administrator asociat adjunct pentru proiectare. A demisionat din agenție în 1972 pentru a deveni vicepreședintele Fairchild Industries Inc., o companie aerospațială. În 1975 a înființat Institutul Național pentru Spațiu, o organizație privată al cărei obiectiv era să atragă sprijinul și înțelegerea publicului pentru activitățile spațiale.

În încercarea de a justifica implicarea sa în dezvoltarea rachetei germane V-2, Braun a afirmat că motivele patriotice au cântărit mai mult decât orice mustrare de conștiință pe care o avea în privința implicațiilor morale ale politicilor națiunii sale sub Hitler. De asemenea, a subliniat imparțialitatea intrinsecă a cercetării științifice, care nu are dimensiuni morale decât atunci când produsele sale sunt utilizate de societate. În ultima parte a carierei sale, Braun a primit numeroase distincții importante din partea agențiilor guvernamentale ale SUA și din partea societăților profesionale din Statele Unite și din alte țări.

Braunschweig

Vezi Brunswick

Braunschweig

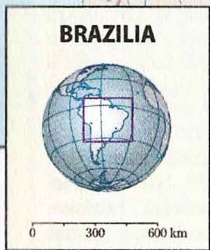
District administrativ din Saxonia Inferioară, Germania. Aflat în posesia familiei Welf, ducatul Braunschweig a fost creat de împăratul Frederic II, în 1235, și cuprindea teritoriile din jurul orașului Braunschweig. În 1692, i s-a alipit și electoratul de Hanovra; conducătorii săi au înființat casa regală engleză de Hanovra. Ducatul a devenit parte a Imperiului German în 1871 și stat german după 1919. După Al Doilea Război Mondial, regiunea a fost inclusă în Saxonia Inferioară. Orașul Braunschweig, 245 076 loc. (2003), este astăzi un important centru industrial.

brazare

Proces de lipire a două bucăți de metal cu ajutorul căldurii și prin adăugarea unui adaos metalic de umplere. Materialul de umplere, care are un punct de topire mai scăzut decât celelalte două metale care urmează să fie lipite, este pus între ele înainte ca acestea să fie încălzite, ori este introdus progresiv, pe măsura încălzirii lor. În cazul metalelor care prezintă mici interstiții, umplutura va pătrunde în spațiile libere prin capilaritate. Temperatura umpluturii topite din lipituri depășește 430°C. În procedeul asemănător, sudura, metalul de umplutură rămâne sub această temperatură. Metalele brazate sunt, de obicei, mai rezistente decât cele sudate. Majoritatea metalelor pot fi brazate, iar varietatea aliajelor de lipire a crescut odată cu apariția de noi aliaje și a unor noi cerințe. Metalele brazate sunt foarte rezistente, fiind folosite la fabricarea rachetelor, a motoarelor cu reacție și a componentelor pentru avioane.

Brazilia *denumire oficială* Republica Federativă a Braziliei

Stat în America de Sud. Suprafața: 8 514 877 kmp; 184 016 000 loc. (2005). Capitala: Brasília. Majoritatea brazilienilor au strămoși europeni sau de origine mixtă (indieni-europeni, europeni-africani). Grupurile etnice ale Braziliei s-au amestecat încă de la începuturile istoriei sale coloniale. Indienii care nu s-au amestecat cu imigranți se mai găsesc doar în cele mai îndepărtate colțuri ale bazinului fluviului Amazon. Limba: portugheza (oficială). Religii: creștinismul (predominant romano-catolic, dar și protestant), credințe tradiționale. Moneda: real. Brazilia poate fi împărțită în multe regiuni. Fluviul Amazon și regiunile muntoase ale Braziliei (sau Platoul Central) domină peisajul acestei țări. Regiunile muntoase, un platou cu o înălțime medie de 1 000 m, sunt localizate mai ales în SE, iar bazinul Amazonului, care se află la înălțimi mai mici de 250 m, este situat în N. Bazinul fluviului Amazon, cu cei peste o mie de afluenți cunoscuți, reprezintă aproape jumătate din întregul teritoriu al țării. Printre celelalte ape ale Braziliei se numără São Francisco, Parnaíba, Paraguay, Alto Paraná și Uruguay. De-a lungul coastei sale atlantice, care se întinde pe 7 400 km, se află numai insulele Marajó și Caviana, situate la gura Amazonului, și Maracá la N. Există porturi funcționale la Belém, Salvador, Rio de Janeiro, Santos și Pôrto Alegre. Pădurile se întind pe o suprafață mare și reprezintă o sursă importantă de produse, în timp ce savanele sunt un mediu propice pentru creșterea animalelor. Agricultura este importantă; țara deține resurse minerale însemnate. Brazilia are o economie de piață în dezvoltare, care se bazează în special pe industrie, servicii financiare și comerț. Este o

republică federală, cu două camere legislative; președintele este șeful statului și al guvernului. Există puține informații despre primii locuitori ai Braziliei. Deși, teoretic, zona aparținea Portugaliei în urma Tratatului de la Tordesillas din 1494, ea nu a fost reclamată oficial decât în 1500, când Pedro Álvares Cabral a ajuns aici cu totul întâmplător. A fost populată mai întâi de portughezi, la începutul anilor 1530, pe coasta NE și la São Vicente (în apropierea orașului modern São Paulo). De-a lungul secolului următor, s-au stabilit aici mici colonii franceze și olandeze. În 1640, a fost înființat un viceregat, iar Rio de Janeiro a devenit capitală în 1763. În 1808, Brazilia a devenit refugiul și reședința guvernului condus de Ioan VI al Portugaliei, după ce Napoleon I a invadat Portugalia; în cele din urmă, a fost proclamat Regatul Portugaliei, Braziliei și Algarvei, pe care Ioan I-a condus din Brazilia (1815–1821). La întoarcerea lui Ioan în Portugalia, Pedro I a proclamat independența Braziliei. Succesorul său, Pedro II, a fost detronat în 1889 și s-a adoptat o constituție care instaura republica federală. În sec. XX, țara s-a confruntat cu o creștere a imigrației și o dezvoltare a industriei manufacturiere, pe fondul unor frecvente lovituri militare de stat și suspendări ale libertăților civile. Construirea unei noi capitale la Brasília, menită să stimuleze dezvoltarea țării, a dus la o creștere a ratei inflației. După 1979, guvernul militar a revenit treptat la practicile democratice, iar în 1989 au fost organizate primele alegeri prezidențiale populare din ultimii 29 de ani. La sfârșitul anilor 1990, țara s-a confruntat cu o puternică criză economică.

Brazos

Fluviu în centrul statului Texas, SUA. Izvorăște în E New Mexico și curge pe direcția SE, pe o distanță de 2 060 km, până în golful Mexic. Unul dintre cele mai mari orașe străbătute de fluviu este Waco. Aproape de gura de vărsare, se unește cu canalul navigabil continental al Golfului. Pe valea acestui fluviu s-au aflat primele mari așezări anglo-americane din Texas; una dintre primele colonii vorbitoare de limbă engleză a fost înființată aici de Stephen Austin, la San Felipe de Austin, în 1822. Numele original al fluviului a fost Brazos de Dios (Brațele lui Dumnezeu).

Brazza, Pierre (-Paul-François-Camille) Savorgnan de

(26.01.1852, lângă Roma, Italia - 14.09.1905, Dakar, Senegal, Africa Occidentală Franceză)

Explorator și administrator francez de colonii. Născut într-o familie de nobili italieni din Brazilia, s-a înrolat în marina militară franceză. Între 1875–1878 a explorat râul Ogooué (situat în Gabonul de astăzi). A fost trimis să exploreze regiunea fluviului Congo, concurând cu Henry Morton Stanley; a înființat colonia franceză (meridională) Congo, a explorat Gabonul și a creat orașul Brazzaville (1883), adăugând cca 500 000 kmp imperiului colonial francez. A guvernat o colonie din această regiune în perioada 1886–1897.

Brazzaville

Port fluvial, 937 579 loc. (1992), capitala Republicii Congo. Situat pe malul nordic al fluviului Congo, față în față cu Kinshasa, a fost înființat în 1883 de către Pierre Savorgnan de Brazza. Dezvoltându-se ca un centru rezidențial și administrativ european, a fost folosit mai târziu ca bază a revendicărilor franceze asupra terenurilor din NE; a devenit capitala Federației Africii Ecuatoriale Franceze. Portul reprezintă punctul terminus al sistemului de transport între Congo și ocean, cu vapoare pe cursul superior al Congo și o cale ferată de 394 km spre V, către Pointe-Noire.

brădiș

Denumire comună pentru patru sau șase genuri de plante erbacee anuale (strâns înrudite cu mușchii vegetali) sau perene, care fac parte din clasa *Anthocerotopsida*. Brădișul crește, de obicei, pe soluri umede sau pe stânci în regiunile tropicale sau în cele cu climă temperată caldă. Gametofitul tipic este neted, acoperit de lobi mici, neregulați; sporofitul formează un cilindru cu formă conică (*vezi* alternanța generațiilor). Rizoizii (asemănători unor rădăcini) ancorează planta în sol. Cavitățile gametofitelor conțin uneori colonii ale cianobacteriei *Nostoc*. Brădișul are o zonă de creștere continuă, situată la baza sporofitelor, și un picior mare, neregulat. Lujerul, care face legătura între picior și capsula cu spori la crucea-voinicului, lipsește în cazul brădișului.

Brăescu, Smaranda

(1896, Hănțești, Galați, România - 02.02.1948, Cluj)

Sportivă română. Nepoată a haiducului Dragoș, este considerată cea mai reprezentativă sportivă din epoca de început a parașutismului național și internațional. S-a înscris la Școala de Arte Frumoase, dar a renunțat la cursuri pentru a pleca la Berlin, unde a urmat cursurile de parașutism Heinecke la marea firmă Schraeder. Obține brevetul internațional de parașutism, pe care autoritățile române refuzaseră să i-l acorde. La 2 octombrie 1931 stabilește primul record național absolut și primul record mondial feminin, lansându-se de la 6 000 m, iar la 19 mai 1932 stabilește primul record mondial absolut la Sacramento, devenind parașutista numărul unu a lumii. În 1934 urmează cursurile școlii civile de pilotaj de turism și survolează, în premieră absolută pentru o femeie, Marea Mediterană, de la Roma la Sarmen. A fost decorată cu Crucea de Aur a Ordinului Virtutea Aeronautică. Persecutată pentru activitate antisovietică și anticomunistă, a fost nevoită să-și schimbe numele.

Brăila

Municipiu în E-SE României, reședință a județului omonim, situat în NE Câmpiei Brăilei, pe malul stâng al fluviului Dunărea; 230 687 loc. (2001). Orașul este atestat documentar în 1368, apărând ca un puternic centru comercial în toate documentele vremii și fiind cel mai important port la Dunăre al Țării Românești și Moldovei în sec. XIV–XVI. Între 1542 și 1829, Brăila este, împreună cu teritoriile din jur, raia turcească. În a doua jumătate a sec. XIX cunoaște o dezvoltare industrială accelerată, dar în timpul Primului Război Mondial orașul suferă distrugeri importante. Este nod feroviar și rutier, are un combinat de prelucrare a lemnului, un șantier naval (1864) și unități industriale de metalurgie feroasă. Printre monumente se află biserica Sf. Mihail și Gavril (sec. XVII), inițial geamie, cu picturi murale interioare executate de G. Tattarescu, teatrul Maria Filotti (1851), grădina publică cu ruinele cetății.

Brăila

Județ situat în E-SE României, în Câmpia Română, cu o suprafață de 4 766 kmp. Relieful este specific celui de câmpie joasă, tabulară, continuat de luncile Dunării, Siretului, Buzăului și Călmățuiului. Este una dintre cele mai vechi unități administrativ-teritoriale ale țării, datând de la întemeierea statului Țara Românească. Prima mențiune documentară a județului Brăila datează din 1481, în secolele următoare regiunea trecând sub ocupație otomană sau rusească. În 1829, prin Pacea de la Adrianopol, județul Brăila este atribuit Țării Românești. După ce a fost desființat în 1950, când a fost inclus în regiunea Galați, județul este reînființat în urma împărțirii administrativ-teritoriale din 1968. Economia se bazează pe o agricultură cu caracter intensiv, orientată cu precădere pe culturi cerealiere și plante tehnice, dar și pe creșterea animalelor. Ca obiective turistice se numără cetatea Brăilei, Balta Brăilei, stațiunea Râmnicu Sărat, zona etno-folclorică Corbii Vechi.

Brăilei, Câmpia ~

Zonă de câmpie în SE României. Subunitate a Câmpiei Române, cu o altitudine cuprinsă între 20 și 50 m. Solurile sunt de tip cernoziomic, există lacuri în crovuri și exploatări de petrol și gaze.

Brăiloiu, Constantin

(13.08.1893, București, România - 20.12.1958, Geneva, Elveția)

Muzicolog, folclorist și compozitor român, membru corespondent al Academiei Române, profesor la Conservatorul din București. Inițiator pe plan mondial al cercetărilor de etnomuzicologie, a întemeiat Arhiva de Folclor a Societății Compozitorilor Români din București (pe care a condus-o până în 1943) și Arhivele Internaționale de Muzică Populară din Geneva. A publicat numeroase culegeri de folclor muzical românesc, printre care *Colinde și cântece de stea, Cântece bătrânești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina, Bocete din Oaș*. A compus muzică de cameră, instrumentală și vocală, pornind de la motive, teme și structuri folclorice.

Brătescu-Voinești, Ioan Alexandru

(01.01.1868 Târgoviște, Dâmbovița, România - 14.12.1946 București)

Scriitor român. A deținut importante demnități și funcții culturale și politice, de la conducător de reviste și director al teatrelor, până la vicepreședinte al Societății Scriitorilor Români, al Academiei Române și secretar general al cancelariei Parlamentului. S-a numărat printre apropiații lui Titu Maiorescu, dar unele neînțelegeri l-au îndepărtat de acesta și de Junimea, apropiindu-l de cercul revistei *Viața Românească*. Aceasta a reprezentat și perioada în care a debutat cu un volum de *Nuvele și schițe* (1903), extins la scurt timp (1906) sub titlul *În lumea dreptății*. Nuvelele și povestirile sale, inspirate din universul mic, au o notă moralizatoare, cu personaje ce trăiesc întâmplări melodramatice. Starea lor existențială este durerea, incapacitatea adaptării la anturaj, dar arta povestitorului le scoate întotdeauna la liman, uneori utilizând chiar un umor blând, duios (*Întuneric și lumină*, 1912). Spre sfârșitul vieții, a dovedit o neașteptată obtuzitate politică, fapt care l-a îndreptat spre opinii declarate de extremă dreapta, excesiv naționaliste (*Huliganism*, 1938, *Germanofobie*, 1940). Membru al Academiei Române (1915).

Brătianu, familia ~

Veche familie românească de boieri, ai cărei membri au jucat un rol important în istoria modernă a României. Principalii reprezentanți ai familiei sunt: – **Ion C. Brătianu** (1821–1891), om politic, fruntaș al Revoluției de la 1848, fondator și conducător al Partidului Național Liberal, de mai multe ori ministru și prim-ministru (1876–1888), artizan al independenței României; membru de onoare al Academiei Române (1878); – **Dumitru C. Brătianu** (1817–1892), om politic și diplomat, fruntaș al Revoluției de la 1848, ministru și prim-ministru (1881), președinte al Partidului Național Liberal (1891–1892); – **Ion I. C. Brătianu** (1864–1927), om politic, fiu al lui Ion C. Brătianu, președinte al Partidului Național Liberal (1909–1927), de mai multe ori ministru și prim-ministru (1908–1927); a jucat un rol hotărâtor în promovarea reformelor impuse de necesitatea modernizării statului; membru de onoare al Academiei Române; – **Vintilă I. C. Brătianu** (1867–1930), fiu al lui Ion C. Brătianu, economist și om politic, de mai multe ori ministru și prim-ministru (1927–1928), președinte al Partidului Național Liberal (1927–1930); a formulat și promovat doctrina liberală bazată pe principiul „prin noi înșine"; membru de onoare al Academiei Române; – **Gheorghe I. Brătianu** (1898–1953), fiu al lui Ion I. C. Brătianu, om politic și istoric, profesor la Universitatea din Iași și la Universitatea din București, membru al Academiei Române, mort în închisorile comuniste.

Brătianu, Ion C.

(2.06.1821, Pitești, România - 4.05.1891, Florica, Argeș)

Om politic român, lider liberal, din familia Brătianu, frate cu Dumitru Brătianu și tatăl lui Ionel I.C. Brătianu. A urmat cursurile școlii primare la Pitești și studii universitare de drept la Paris. A luat parte la Revoluția de la 1848, fiind prefect al poliției în guvernul provizoriu. A fost silit să plece în exil la Paris după înfrângerea revoluționarilor de către Imperiul Otoman. A susținut candidatura lui Al. Ioan Cuza la domnia Munteniei, dar din 1861 a devenit adversar al acestuia. A fost unul dintre partizanii aducerii pe tronul României a unui domnitor străin și i-a propus tronul lui Carol I de Hohenzollern, sub domnia căruia a fost de mai multe ori ministru (de finanțe, al apărării naționale și de externe) și prim-ministru (1876–1888). A fost considerat de mulți conducătorul din umbră al României. A fost unul dintre fondatorii Partidului Liberal Român (1870), al cărui președinte a fost până în 1891. În iunie 1878 a condus delegația română la Congresul de la Berlin, la care a fost recunoscută independența României. A fost unul dintre susținătorii proclamării Regatului România (în 1881) și a încercat pe toate căile stimularea finanțelor și a industriei. În 1883, la Viena, a semnat tratatul secret de alianță a României cu Imperiul Austro-Ungar. A scris și câteva articole în franceză, referitoare la situația politică, economică și religioasă a României în secolul al XIX-lea. În 1885 a devenit membru de onoare al Academiei Române.

Ion C. Brătianu

Brătianu, Ion(el) I. C.

(20.08.1864, Florica, lângă Pitești, România - 24.11.1927, București)

Om politic român din familia Brătianu, fiul lui Ion C. Brătianu și frate cu Vintilă Brătianu și Dinu Brătianu. A absolvit colegiul Sfântul Sava din București (1882), după care s-a înrolat voluntar în armată, obținând gradul de sublocotenent. A urmat cursurile Școlii de Poduri și Șosele la București, apoi a plecat la Paris (1883–1889) pentru continuarea studiilor, la Școala Politehnică din Paris, dar nu a reușit să-și ia licența la Sorbona. În România (în 1889), este mai întâi concentrat în armată, unde ajunge la gradul de locotenent, iar în septembrie se angajează ca inginer la societatea de căi ferate, sub conducerea lui Anghel Saligny. În 1895 devine membru al Partidului Național Liberal (PNL) și este pentru admiterea în partid a foștilor lideri ai Partidului Social Democrat (generoșii). Din 1909 și până la moarte va fi președintele PNL. A fost de mai multe ori ministru (de interne, de război, de externe și al lucrărilor publice), precum și prim-ministru (1908–1910, 1914–1919, 1922–1927, cu mici întreruperi în timpul acestor perioade). Era considerat eminența cenușie a regelui Ferdinand, care i-a acordat încredere nelimitată. Printre cele mai importante realizări politice ale sale se numără reforma agrară (prin exproprietărirea parțială a marilor proprietari de pământ), reforma electorală (a susținut crearea unui colegiu electoral unic), orientarea României către Antantă și intrarea în Primul Război Mondial, în 1916, de partea acesteia. A fost șeful delegației române la Conferința de la Versailles, în urma căreia România a obținut Transilvania și Basarabia. A adoptat, de asemenea, actul de succesiune la tron, în 1922. În 1923, a devenit membru de onoare al Academiei Române. Este considerat unul dintre fondatorii politici ai României moderne.

Ion I. C. Brătianu în salonul conacului de la Florica

Brân

În religia celtică, zeitate gigantică, descrisă în *Mabinogion* ca rege al Britanniei. Era atât de mare, încât, împreună cu întreaga sa curte, trăia într-un cort și nu într-o casă. Atunci când Brân a fost rănit mortal, le-a cerut însoțitorilor săi să-i taie capul și să-l păstreze, spunându-le că acesta le va servi drept mijloc de distracție și îi va ajuta să-și uite necazurile. Însoțitorii săi au petrecut 80 de ani în veselie, iar în cele din urmă i-au respectat instrucțiunile și i-au îngropat capul pe Muntele Alb din Londra, de unde a protejat Anglia de invadatori, până când a fost dezgropat.

Brâncoveanu, Constantin

(1654, Brâncoveni, Romanați, Țara Românească - 15.08.1714, Istanbul)

Domn al Țării Românești (1688–1714). Urmaș pe filiație paternă a lui Matei Basarab

Constantin Brâncoveanu, portret din 1696, găsit la Muntele Sinai

și nepot al domnului Șerban Cantacuzino, la moartea acestuia este adus pe tron de marea boierime. Într-o epocă marcată de intense frământări politice, militare și diplomatice în SE Europei, a încercat să conserve autonomia țării, promovând o politică de echilibru între marile puteri ale zonei (Imperiul Otoman, Imperiul Habsburgic și Rusia), sub domnia sa țara bucurându-se de pace și de o puternică înflorire culturală. Posesor al unei mari averi și șef al unei influente familii boierești, a sprijinit cu generozitate cultura în limba națională și artele decorative. În vremea lui, s-a dezvoltat stilul brâncovenesc în arhitectură, ilustrat, între altele, de palatul Mogoșoaia și de mănăstirea Hurezu, ambele ctitorite de domn. A sprijinit Academia Domnească de la mănăstirea Sf. Sava din București, pe care a organizat-o după modelul facultăților de literatură și filozofie din universitățile apusene. În timpul domniei sale au fost tipărite importante lucrări ale literaturii române vechi, printre care Biblia de la București (1688), a cărei tipărire, începută sub Șerban Cantacuzino, s-a încheiat sub domnia lui, precum și numeroase alte cărți bisericești. A ridicat numeroase locașuri de cult (mănăstirile Horezu și Sâmbăta, biserica Sfântul Gheorghe Nou din București) și a înzestrat multe altele, nu doar în Țara Românească, ci și în Arabia, Siria și Caucaz. A sprijinit financiar, dar și cu odoare bisericești, veșminte și alte bunuri materiale mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai, patriarhiile și mănăstirile din Orient, Grecia și de la Muntele Athos, căzute sub stăpânire turcească. Victimă a uneltirilor unor boieri, a căzut în dizgrația turcilor și a sfârșit tragic, executat împreună cu toți cei patru fii ai săi, după ce a refuzat să renunțe la credința creștină și să treacă la islam, pentru a-și salva viața. Pentru faptele sale creștine și moartea de martir al credinței, Biserica Ortodoxă Română l-a canonizat, împreună cu fiii săi, în 1992 (sărbătorit la 16 august).

Brâncuşi, Constantin

(19.02.1876, Hobița, Gorj, România – 16.03.1957, Paris, Franța)

Pionier al sculpturii moderne abstracte. Lucrările lui în bronz și marmură sunt caracterizate printr-o formă pură elegantă și reținută și printr-o finisare rafinată. Pasionat sculptor în lemn, a realizat numeroase sculpturi în lemn, adesea de inspirație folclorică, și a sculptat adesea prototipuri în lemn pentru lucrări executate mai târziu în alte materiale. El este cel mai bine cunoscut pentru sculpturile sale abstracte de capete ovoidale și păsări în zbor.

Tinerețea și primele lucrări

Părinții lui Brâncuși, Nicolae și Maria Brâncuși, erau țărani. La fel ca alți copii de țărani din acea vreme, Constantin nu a mers la școală. De la șapte ani a lucrat ca păstor, având grijă mai întâi de turma familiei, apoi lucrând pentru alții, în Munții Carpați. Acesta a fost momentul când tânărul păstor a învățat să sculpteze în lemn, o artă populară în România rurală, folosită pentru a produce linguri, picioare de pat, butoaie de brânză și fațade de case, toate împodobite cu gravuri. Stilul acestor ornamente avea să influențeze numeroase lucrări ale lui Brâncuși. În preferințele sale, în port și în stilul de viață, el a păstrat până la moarte simplitatea originilor sale.

La nouă ani, Brâncuși a mers la Târgu Jiu, în regiunea Oltenia, pentru a căuta de lucru. Mai întâi a lucrat într-o vopsitorie; doi ani mai târziu a lucrat pentru un băcan din Slatina; apoi într-o cârciumă din Craiova, principalul oraș din Oltenia, unde a rămas câțiva ani. Și-a păstrat gustul pentru lucrul în lemn și s-a implicat în proiecte de sculptură elaborate. Performanțele lui au atras atenția unui industriaș care, în 1894, l-a adus la Școala de Arte și Meserii din Craiova. Pentru a rămâne la această școală, Brâncuși a trebuit să învețe singur să scrie și să citească.

În 1896, la 20 de ani, Brâncuși a început să călătorească: a mers la Viena pe Dunăre și s-a angajat cioplitor în lemn pentru a câștiga banii necesari șederii acolo. Pentru că ambiția lui era să devină sculptor, în 1898 s-a înscris la concursul de admitere la Școala de Arte Frumoase din București și a fost admis. Chiar dacă a fost mult mai atras de lucrările „independenților" decât de cele ale academiștilor de la școala sa, el a studiat totuși serios modelajul și anatomia.

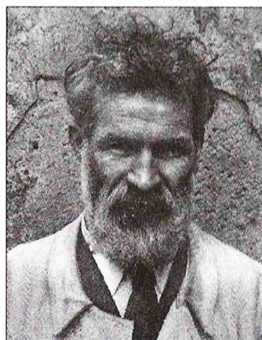
În 1903, după terminarea stagiului militar, Brâncuși a fost atras de faima lui Auguste Rodin, care se răspândise de la Paris la București. Teoriile îndrăznețe ale lui Rodin au trezit entuziasmul avangardei și indignarea academicienilor. Exemplul lui Rodin i-a trezit lui Brâncuși curiozitatea de a vedea ce se întâmplă în artă dincolo de

granițele țării sale și a plecat la München, în Germania, unde a rămas până în primăvara lui 1904. Apoi s-a decis să meargă la Paris, o călătorie costisitoare pentru un om cu un venit modest. O mare parte din călătorie a făcut-o pe jos, cu geanta la spate și a trebuit să își vândă ceasul ca să plătească barca pentru a traversa lacul Konstanz. A ajuns la Paris în iulie.

Brâncuși a fost admis la École des Beaux-Arts, unde a intrat din nou în atelierul unui sculptor academist, Antonin Mercié, care se inspira în lucrările sale din sculptura florentină renascentistă. Brâncuși a lucrat cu el doi ani, dar, pentru a-și câștiga existența, a avut ocupații neobișnuite. Comenzile de portrete de la câțiva compatrioți l-au ajutat de asemenea, în vremurile dificile. În 1906 a avut prima expoziție la Paris, în Salonul sponsorizat de stat, apoi la Salon d'Automne. Cu un spirit destul de clasic, dar care exprima o mare energie, primele sale lucrări au fost influențate de viguroasa operă a lui Rodin. Pentru a se distanța de această influență, Brâncuși a refuzat să intre în atelierul lui Rodin, deoarece, a spus el: „La umbra marilor copaci nu crește nimic".

În 1907, angajat să sculpteze monumentul funerar al unui bogat moșier în cimitirul Buzău din România, Brâncuși a sculptat o statuie reprezentând o tânără care îngenunchează, intitulată *Rugăciune*, care reprezintă prima etapă a evoluției sale către formele simplificate. A participat pentru prima dată la expoziția Tinerimea Artistică, o expoziție anuală dedicată tinerelor talente, în București, și a închiriat un atelier în zona Montparnasse din Paris. Influența lui Rodin asupra operei lui Brâncuși a apărut ultima oară în 1908, în prima versiune de *Muză adormită*, sculptura unei fețe de femeie ale cărei trăsături sugerează un bloc de marmură nedefinit. De asemenea, în 1908, Brâncuși a executat prima lucrare cu adevărat originală, *Sărutul*, în care figurile verticale a doi adolescenți îmbrățișați formează un volum strâns, cu linii simetrice. Într-unul dintre primele sale experimente de sculptură directă, acesta a evidențiat întrebuințarea pură, organică a formei, care avea să devină marca sa specifică și să influențeze opera a numeroși artiști, primele influențe apărând într-o serie de sculpturi executate de prietenul său Amedeo Modigliani, începând din 1910.

Constantin Brâncuși

Maturitatea

În 1910, Brâncuși a executat o versiune embrionară a *Muzei adormite*. Sculptura este un cap izolat, de formă ovoidală, executat în bronz, detaliile feței fiind reduse drastic; lucrarea are curbe șlefuite, pure. În timp, Brâncuși avea să experimenteze adesea cu această formă ovoidală, atât în ipsos, cât și în bronz. În 1924 a creat o formă ovoidală de marmură pură, lipsită de orice detaliu și intitulată *Începutul lumii*; așa cum sugerează și titlul, această masă ovoidală a reprezentat pentru Brâncuși esența însăși a formei sau un fel de primă manifestare a formei, pe care artistul nu a dorit să o altereze prin tehnici de sculptură tradiționale de modelare.

Brâncuși și-a extins experimentele cu formele simplificate până la modelarea exploratorie a păsării din 1912, *Măiastra*, o sculptură denumită după o pasăre fantastică din legendele populare românești. Prima variantă a lucrării a fost realizată în marmură, iar pasărea, o formă pură, era reprezentată în zbor, cu capul ridicat. Brâncuși a continuat această idee cu alte 28 de variante în următoarele două decenii. După 1919, păsările sale au evoluat într-o serie de sculpturi de bronz șlefuite, toate intitulate *Pasăre în văzduh*. Liniile eliptice, suple ale acestor figuri dau esenței însăși a zborului rapid o formă concretă.

În acești ani de experimentare radicală, opera lui Brâncuși a început să aibă un public internațional din ce în ce mai mare. În 1913, când continua să expună la Salon des Indépendants din Paris, a participat la Armory Show (Expoziția Internațională de Artă Modernă) din New York, Chicago și Boston, expunând cinci lucrări, între care *Domnișoara Pogany*, un bust stilizat care a avut diverse variante. Cunoscut deja în Statele Unite, Brâncuși și-a găsit acolo colecționari credincioși în următoarele decenii. Între timp, critici din întreaga lume atacau natura radicală a lucrărilor sale.

Mai presus de toate, Brâncuși a iubit sculptura însăși, care necesită, spunea el, „o confruntare nemiloasă între artist și materialele sale". A sculptat adesea în lemn de stejar sau de castan obiecte pe care avea să le realizeze ulterior în bronz sau marmură. Opera sa a reflectat tradiția africană a sculpturii directe. La fel ca mulți artiști europeni de avangardă ai timpului, Brâncuși

a fost interesat de calitățile „primitive" ale artelor africane. Prima sa sculptură în lemn, *Fiul risipitor*, în 1914, era aproape abstractă, o bucată de lemn de stejar sculptată grosolan, cu trăsături umane abia schițate. El avea să urmeze această cale printr-o serie întreagă de sculpturi de lemn care se numără printre cele mai stranii lucrări ale sale. A acordat o importanță deosebită soclului de lemn al unei sculpturi și l-a construit întotdeauna el însuși, uneori din cinci sau șase piese suprapuse. (Brâncuși și-a construit singur chiar și propria mobilă, majoritatea ustensilelor și pipa din care fuma.) În 1918 a sculptat în lemn prima versiune a *Coloanei Infinitului (sau fără sfârșit)*. Creată dintr-o serie de elemente simetrice suprapuse, această coloană inspirată de stâlpii caselor țărănești din România întruchipa nevoia de ascensiune spirituală pe care Brâncuși a exprimat-o adesea în lucrările sale.

Contribuția lui Brâncuși la Salonul din 1920, *Prințesa X*, un portret al unei persoane imaginare care ia o curioasă formă falică, a declanșat un scandal. A intervenit poliția și l-a obligat să scoată lucrarea, deoarece dădea naștere la interpretări nedorite. În 1922 a sculptat primele versiuni ale *Peștelui*, în marmură, și *Bust de femeie tânără*, în lemn. S-a reîntors în România pentru prima dată în 1924. În 1926 a vizitat Statele Unite, pentru o importantă expoziție cu lucrările sale la Galeria Brummer din New York. Transportul operelor sale din Franța a declanșat un proces de doi ani cu vameșii americani, deoarece o lucrare în cupru, *Pasăre în văzduh*, a fost atât de abstractă, încât aceștia au refuzat să creadă că era o sculptură: Brâncuși a fost acuzat că introduce clandestin o piesă industrială în Statele Unite. În 1928 a călătorit din nou în Statele Unite, unde avea numeroși cumpărători și a câștigat procesul.

Maturitatea și ultimele lucrări

Maharajahul din Indore a mers să îl vadă pe Brâncuși la Paris în 1933 și i-a solicitat să creeze un templu care să îi adăpostească sculpturile. Brâncuși a lucrat mai mulți ani la proiectul acestui templu și, în 1937, a mers în India la invitația maharajahului. Moartea acestuia din urmă a împiedicat însă finalizarea proiectului. Între timp, Brâncuși se întorsese la New York pentru o nouă expoziție la Galeria Brummer în 1933 și, în 1934 a participat la expoziția „Pictura și sculptura sec. XX" la Chicago Renaissance Society. S-a întors din nou în România în 1937 și în 1938 pentru inaugurarea a trei lucrări monumentale dintr-o grădină publică din Târgu Jiu: noi versiuni uriașe în oțel la *Coloana Infinitului, Poarta sărutului* și *Masa tăcerii*.

În 1939, Brâncuși a făcut ultima călătorie în Statele Unite, pentru a participa la expoziția *Arta în timpul nostru* (Art in Our Time) la Muzeul de Artă Modernă din New York. A continuat să-și exploreze temele preferate în ultimii ani de viață, inclusiv pasărea. Ultima lucrare importantă a fost *Țestoasa zburătoare*, în 1943. Din acel moment, numeroase expoziții din Statele Unite și din Europa aveau să îi asigure faima. Cea mai mare expoziție a fost la Muzeul Solomon R. Guggenheim din New York, în 1955. Printr-un decret de naturalizare din 13 iunie 1952, a dobândit cetățenie franceză.

Brâncuși a oferit prin testament Muzeului Național de Artă Modernă din Paris tot ce avea în atelierul său (peste 80 de sculpturi), cu condiția ca atelierul să fie transformat în muzeu și restaurat în starea sa originară. O parte din această donație cuprinde sute de fotografii făcute de el, începând din anii 1920, cu lucrările și atelierul său.

brândușă-de-toamnă

Plantă din genul *Colchicum* (familia *Liliaceae*), uneori numită și șofran-de-câmp; cuprinde cca 30 de specii de plante erbacee originare din Eurasia. Florile lipsite de tulpină, asemănătoare cu șofranul, înfloresc toamna. Unele specii sunt cultivate pentru florile lor ornamentale roz, albe sau violet-deschis, de formă tubulară, cum ar fi *C. autumnale, C. bornmuelleri* și *C. speciosum*. Tuberculul subpământean al plantei *C. autumnale* conține colchicină, substanță deosebit de toxică, dar care ameliorează durerile provocate de gută.

brânză

Produs alimentar obținut prin coagularea și prelucrarea laptelui, separat de zer. Când laptele se acrește, formează un gel bogat în proteine și un lichid bogat în lactoză, zerul. Coagularea este adesea grăbită prin adăugarea unei enzime numite renină, care are același efect ca și proteina principală a laptelui, cazeina. Cheagul rezultat este apoi tăiat sau sfărâmat, pentru a se scoate cât mai mult zer. Procesele de maturare și tratare a laptelui sunt influențate de procentul de umiditate, aciditate, prezența microorganismelor și alți factori. Brânza se poate face din lapte de capră, vacă, oaie, bivoliță, lamă sau de alte animale; în Occident, se produce mai ales din lapte de

vacă. Produsele lactate variază în funcție de conținutul de grăsime din lapte, de temperatura de pasteurizare și de cantitatea de enzime sau culturi de bacterii, mucegai sau drojdie adăugate. Sortimentele de brânză includ brânzeturile tari (cum ar fi Cheddar, Edam, Emmenthal, Gouda, Provolone, Romano sau șvaițer), brânzeturile semimoi (Gorgonzola, Limburger, Muenster, Roquefort) și brânzeturile moi (Brie, Camembert, brânza proaspătă de vaci, Neufchâtel și ricotta). Brânza este o sursă de proteine, de grăsimi, minerale (calciu, fosfor, sulf, fier) și de vitamina A.

Breban, Nicolae

(n. 01.02.1934, Baia Mare, România)

Prozator român, autor al unor romane de analiză psihologică. Perioada de tinerețe nu este lipsită de evenimente: este exmatriculat din liceu din cauza originii sale sociale (este fiul unui preot greco-catolic, iar mama venea dintr-o familie de comercianți germani emigrați din Alsacia) și lucrează o vreme ca muncitor în fabrică. Are mai multe tentative de a urma studii universitare de filozofie, drept, limba germană, toate abandonate. Debutează în *Viața Studențească* cu schița *Doamna din vis* (1957). Primul roman, *Francisca* (1965), se bucură de succes. Între 1960-1990, a fost, pe rând, susținător și critic al politicii Partidului Comunist Român și al lui Nicolae Ceaușescu, iar scrierile sale sunt când premiate, când criticate vehement (*Bunavestire*, 1977, Premiul Uniunii Scriitorilor). Din 1986, se autoexilează la Paris și revine în România abia la începutul lui 1990. Alte scrieri: *În absența stăpânilor* (1966), *Animale bolnave* (1968), *Îngerul de gips* (1973), *Don Juan* (1981), *Pândă și seducție* (1991), *Amfitrion: I. Demonii mărunți, II. Procuratorii, III. Alberta* (1994), *Ziua și noaptea* (1998), *Stricte amintiri literare* (2001), *Voința de putere* (2001).

Nicolae Breban

brebenoc

În botanică, plantă aparținând genului *Vinca,* familia *Apocynaceae*. Brebenocul pitic (*V. minor*), cu flori mici albastre-liliachii, este o plantă cățărătoare perenă, puternică, originară din Europa, în prezent foarte răspândită și în E Americii de Nord. Brebenocul mare (*V. major*), cu frunze mari și flori albastre-purpurii, este originar din Europa continentală, fiind naturalizat în Anglia. Alcaloizii care se extrag din brebenoc au avut oarecare succes în stoparea evoluției cancerului.

Brébeuf, Sfântul Jean de

(25.03.1593, Condé-sur-Vire, Normandia – 16.03.1649, Saint-Ignace, Noua Franță, Canada; canonizat în 1930; sărbătorit la 19 oct.)

Iezuit francez misionar în Noua Franță. Hirotonisit în 1623, a sosit în Noua Franță în 1625 pentru a lucra ca misionar printre indienii huron. Obligat de englezi, în 1629, să părăsească teritoriul, s-a întors în 1634 în ținutul populației huron pentru a trăi și a munci aici timp de 15 ani. În 1648, irochezii au început războiul împotriva huronilor, iar în 1649 l-au capturat pe Brébeuf, torturându-l până la moarte. Printre scrierile sale se numără povestiri istorice și o gramatică a limbii huron. Este considerat patronul Canadei.

Brecht, Bertolt
născut **Eugen Berthold Friedrich Brecht**

(10.02.1898, Augsburg, Germania – 14.08.1956, Berlinul de Est, Germania de Est)

Poet, dramaturg și reformator al teatrului german al cărui teatru epic a pornit de la convențiile iluziei teatrale și a dezvoltat drama ca forum social și ideologic destinat cauzelor de stânga.

Până în 1924, Brecht a trăit în Bavaria, unde s-a născut, a studiat medicina (München, 1917–921) și a lucrat într-un spital de armată (1918). Din această perioadă datează prima sa piesă de teatru, *Baal* (pusă în scenă în 1923), primul său succes, *Tobe în noapte* (Trommeln in der Nacht; Kleist Preis, 1922), poemele și cântecele antologate în *Un manual de smerenie* (Die Hauspostille, 1927), prima sa producție profesionistă *Eduard II*, 1924, și admirația sa pentru Wedekind, Rimbaud, Villon și Kipling.

În această perioadă a început să adopte o atitudine violent antiburgheză care reflecta dezamăgirea profundă a generației sale produsă de civilizația care se prăbușise la sfârșitul Primului Război Mondial. Printre prietenii lui Brecht se numărau dadaiștii, care urmăreau să distrugă prin ironie și satiră iconoclastă ceea ce ei condamnau ca standarde false de artă burgheză. Persoana care l-a învățat preceptele marxismului la sfârșitul anilor 1920 a fost Karl Korsch, un

teoretician marxist eminent, fost membru comunist al Reichstagului, dar demis din Partidul Comunist German în 1926.

În Berlin (1924–1933) a lucrat scurt timp, pentru regizorii Max Reinhardt și Erwin Piscator, dar a colaborat, în principal, cu propriul grup de asociați. Alături de compozitorul Kurt Weill, a scris opera baladă satirică de succes *Opera de trei parale* (Die Dreigroschenoper, 1928) și opera *Ascensiunea și căderea orașului Mahagonny* (Aufstieg und Fall der Stadt Mahagonny, 1930). De asemenea, a scris ceea ce el a numit *drame exemplare* (Lehr-stücke) – lucrări cu învățături neortodoxe destinate reprezentării în alte teatre decât cele canonice – cu muzică de Weill, Hindemith și Hanns Eisler. În acești ani și-a dezvoltat teoria despre „teatrul epic" și o formă austeră de vers neregulat. De asemenea, a devenit marxist.

În 1933 a plecat în exil în Scandinavia (1933–1941), în principal în Danemarca, și apoi în Statele Unite (1941–1947), unde a lucrat pentru câteva filme de la Hollywood. În Germania, cărțile sale au fost arse și cetățenia i-a fost retrasă. A fost înlăturat din teatrul german; dar între 1937 și 1941 a scris majoritatea pieselor sale importante, eseurile și dialogurile sale teoretice majore și multe dintre poemele culese în *Svendborger Gedichte* (1939). Piesele din acești ani au devenit faimoase în reprezentările proprii ale autorului și în altele. Printre acestea se remarcă *Mutter Courage și copiii ei* (Mutter Courage und ihre Kinder, 1941), o piesă istorică despre Războiul de Treizeci de Ani; *Viața lui Galilei* (Leben des Galilei, 1973), *Omul cel bun din Săciuan* (Der gute Mensch von Sezuan, 1943), o piesă parabolă cu acțiunea în China antebelică, *Ascensiunea lui Arturo Ui poate fi oprită* (Der Aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui, 1957), o piesă parabolă despre ascensiunea la putere a lui Hitler, cu acțiunea în Chicago, *Dl. Puntila și omul său Matti* (Herr Puntila und sein Knecht Matti, 1948), o *Volksstück* (piesă populară) despre un fermier finlandez care oscilează între sobrietatea ursuză și umorul de beție; și *Cercul de cretă caucazian* (Der kaukasische Kreidekreis, 1949, reprezentat mai întâi în limba engleză, 1948), povestea unei lupte pentru custodia unui copil între mama de familie bună, care îl părăsise, și servitoarea care l-a îngrijit.

Brecht a plecat din Statele Unite în 1947, după ce a trebuit să depună mărturie în fața Comitetului pentru activități non-americane al Camerei Reprezentaților. A petrecut un an în Zürich, lucrând în principal la *Antigona-Model 1948* (adaptată după traducerea lui Hölderlin din Sofocle; pusă în scenă în 1948) și la cea mai importantă lucrare teoretică a sa, *Mic organon pentru teatru* (Kleines Organon für das Theater, 1949). Esența teoriei sale despre dramă, așa cum apare în această lucrare, este că o adevărată dramă marxistă trebuie să evite premisa aristotelică potrivit căreia publicul trebuie să fie convins că evenimentele la care este martor se întâmplă aici și acum. A crezut că, dacă publicul simte emoțiile eroilor din trecut – Oedip sau Lear sau Hamlet – ca și cum ar fi propriile lor reacții, atunci ideea marxistă că natura umană nu este constantă, ci un rezultat al schimbărilor istorice ar fi anulată automat. Prin urmare, Brecht a susținut că teatrul nu trebuie să urmărească să convingă publicul de prezența personajelor de pe scenă – să nu îl facă să se identifice cu acestea, ci mai degrabă să urmeze metoda artei poetului epic, care este aceea de a face publicul să-și dea seama că reprezentarea de pe scenă este doar o povestire a unor evenimente trecute pe care trebuie să le observe cu o detașare critică. Așadar, teatrul epic (narativ, non-dramatic) se bazează pe detașare, pe „efectul de alienare" *(Verfremdungseffekt)*, realizat printr-un număr de dispozitive care îi reamintesc spectatorului că i se prezintă o demonstrație de comportament uman în spirit științific mai degrabă decât o iluzie de realitate, pe scurt, că teatrul este doar teatru, și nu lumea însăși.

Bertolt Brecht, 1931

ULLSTEIN BILDERDIENST

În 1949, Brecht a mers la Berlin pentru a ajuta la punerea în scenă a piesei *Mutter Courage și copiii ei* (cu soția sa, Helene Weigel, în rolul principal), la vechiul teatru Deutsches din Reinhardt, în cartierul sovietic. Acest eveniment a condus la fondarea unei companii teatrale proprii, Berliner Ensemble, și la o revenire permanentă la Berlin. De atunci, Ensemble și punerea în scenă a pieselor proprii au avut un mare impact asupra vremii sale. Privit adesea cu suspiciune în Europa de Est din cauza teoriilor sale estetice neortodoxe și denigrat sau boicotat în Vest pentru opiniile sale comuniste, el a cunoscut un triumf deosebit la Théâtre des Nations din Paris în 1955, și,

în același an, a primit la Moscova Premiul Stalin pentru Pace. În anul următor a murit de atac de cord, în Berlinul de Est.

Brecht a fost, în primul rând, un poet superior, care stăpânea multe stiluri și nuanțe. Ca dramaturg, a muncit intensiv, a căutat neîntrerupt detalii pentru idei care nu i-au aparținut întotdeauna (*Opera de trei parale* se bazează pe *Opera cerșetorului* – Beggar's Opera – de John Gay și pe *Eduard II* de Marlowe), a fost un om sarcastic, dar și cu o rară sensibilitate muzicală și vizuală; însă de multe ori nu s-a priceput la crearea de personaje vii sau la a da tensiune și formă pieselor sale. Ca regizor, prefera luminozitatea, claritatea și secvențele narative strâns înnodate. Era perfecționist și a împins teatrul german, împotriva naturii sale, către austeritate. Ca teoretician, a transformat preferințele sale – și chiar greșelile – în principii.

brecie

Rocă sedimentară grosieră, formată din fragmente colțuroase mai mari de 2 mm. Brecia este, de obicei, rezultatul unor procese precum alunecările de teren sau accidentele tectonice (falii), în urma cărora rocile sunt sfărâmate. Poate fi, de asemenea, de origine eruptivă explozivă (de ex. brecia vulcanică).

Breckinridge, John C(abell)

(21.01.1821, lângă Lexington, Kentucky, SUA – 17.05.1875, Lexington)

Om politic american, vicepreședinte (1857–1861) și ofițer al armatei confederate. A profesat avocatura, iar mai târziu a fost membru în Camera Reprezentanților (1851–1855). În 1856 a fost ales vicepreședinte, sub mandatul lui James Buchanan. În 1860, Partidul Democrat s-a divizat în facțiuni din cauza problemei sclaviei, iar Breckinridge a devenit candidatul la președinție al aripii sudice. După victoria lui Abraham Lincoln, a încercat să ajungă la un compromis, însă, în urma atacului de la Fort Sumter, a cerut statului Kentucky să capituleze. A devenit general în armata confederată și a participat la campaniile de la Vicksburg, Wilderness și Shenandoah Valley. În 1865, a fost ministru de război al Confederației. După război, a fugit în Anglia, unde a stat timp de trei ani, iar apoi s-a întors în Kentucky, pentru a practica din nou avocatura.

Breda, Declarația de la ~

(1660)

Document emis de regele exilat Carol II la Breda, Olanda, prin care făcea anumite promisiuni în schimbul revenirii sale pe tronul Angliei. Acest document exprima dorința sa de a institui amnistia generală, libertatea principiilor, soluționarea rezonabilă a disputelor asupra pământului și plata integrală a restanțelor față de armată. Detaliile au fost lăsate în seama Adunării Parlamentare. *Vezi* Restaurație.

Brediceanu, Tiberiu

(02.04.1877, Lugoj, Timiș, România – 19.12.1968, București)

Compozitor și folclorist român. Fiu al omului politic Coriolan Brediceanu (1848–1909), a studiat muzica mai întâi cu mama sa, apoi în Cehoslovacia (1891–1892) și la Blaj și a făcut studii de perfecționare (armonie, compoziție, orchestrație) la Sibiu și Brașov (1913–1914), unde a studiat cu Paul Richter. În paralel, a făcut și studii de drept la Budapesta, Bratislava, Viena și Roma, obținând doctoratul la Universitatea din Cluj (1902). Preocuparea de aproape 50 de ani pentru culegerea folclorului din toate zonele țării, dar și dincolo de granițe, s-a materializat în cele peste 2 000 de melodii populare adunate pe 214 cilindri de fonograf. A fost pianist concertist în Lugoj, Kassa, Sibiu, Brașov (1890–1914), fondator al Teatrului Național, al Operei Române și al Conservatorului, toate din Cluj. A compus muzică de teatru, lucrări simfonice, precum și muzică de cameră, corală, lucrări instrumentale pe teme populare și scene lirice (*La șezătoare, scene lirice*, 1904), *Hora pentru pian* (1902). A fost distins cu titlurile de maestru emerit al artei (1956) și artist al poporului (1957) și a fost membru corespondent al Academiei Române (1937).

Breisgau

Regiune istorică din SV Germaniei. Situată între fluviul Rin și munții Pădurea Neagră, a făcut parte din Imperiul Roman. Începând cu sec. III d.Hr., a fost ocupată de triburile germanice ale alemanilor. La începutul Evului Mediu, s-a aflat sub conducerea unui conte, iar în 1120 a fost înființat orașul Freiburg im Breisgau. În sec. XIV, Habsburgii au încorporat cea mai mare parte din teritoriile acestei regiuni în domeniile lor. În timpul Războiului de 30 de Ani, Breisgau a fost supusă unor asedii devastatoare, aflându-se pentru o vreme sub stăpânirea suedezilor. În prezent, regiunea face parte din landul Baden-Württemberg.

Brejnev, Leonid Ilici

(19.12.1906, Kamenskoie, Ucraina, Imperiul Rus – 10.11.1982, Moscova, URSS)

Lider sovietic. A lucrat ca inginer și director al unei școli tehnice din Ucraina și a

ocupat posturi locale în Partidul Comunist, devenind secretar regional de partid, în 1939. În Al Doilea Război Mondial, a fost comisar politic în armata sovietică, ajungând la rangul de general (1943). În anii 1950 l-a sprijinit pe Nikita Hrușciov, devenind membru în Politburo. A fost conducătorul principal al coaliției care l-a înlăturat pe Hrușciov (1964), devenind secretar general al Comitetului Central al PCUS (1966–1982). A dezvoltat doctrina Brejnev, care susținea dreptul Uniunii Sovietice de a interveni în țările membre ale Tratatului de la Varșovia, cum ar fi Cehoslovacia (1968). În anii 1970 a încercat o normalizare a relațiilor cu Occidentul și o politică de destindere față de SUA. În 1976 a fost numit mareșal al Uniunii Sovietice, iar în 1977, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem, fiind primul care a deținut atât conducerea partidului, cât și pe cea a statului. A extins complexul industrial militar al Uniunii Sovietice, defavorizând astfel restul economiei sovietice. În ciuda sănătății șubrede, a rămas la putere până la sfârșitul vieții.

Brel, Jacques

(08.04.1929, Bruxelles, Belgia – 09.10.1978, Bobigny, lângă Paris, Franța)

Interpret și compozitor belgian. Și-a început cariera interpretându-și în public cântecele inspirate din viață. Acestea au devenit extrem de populare în Europa, datorită conținutului lor vădit satiric, adesea cu implicații religioase. A regizat și a jucat într-o serie de filme între 1967–1973. A ajuns renumit în SUA datorită musicalului *Jacques Brel este viu și nevătămat și trăiește la Paris* (Jacques Brel Is Alive and Well and Living in Paris, 1968).

Bremen

Fost ducat în Germania. Situat între partea inferioară a râului Weser și a fluviului Elba, la NV de fostul ducat Brunswick-Lüneburg, avea o suprafață de cca 5 200 kmp. În sec. XIII, a devenit arhiepiscopie, iar în 1648, ducat, sub control suedez. În 1715, a fost inclus în electoratul Hanovra.

Bremen

Oraș în NV Germaniei, 540 950 loc. (2002), în zona metropolitană 849 800 loc. Situat pe râul Weser, a fost înființat ca dioceză, în 787 d.Hr, de către Carol cel Mare, fiind sediul unei arhiepiscopii începând cu 845 d.Hr. În sec. X, a devenit un centru economic important al Germaniei de Nord, mai ales după intrarea în Liga Hanseatică, în 1358. S-a alăturat Confederației Germane, în 1815, și Imperiului German reconstituit în 1871. În Al Doilea Război Mondial, a suferit pagube serioase; după război, Bremen, alături de orașul vecin Bremerhaven, 195 863 loc. (2002), a devenit land al Germaniei de Vest. Astăzi, landul, cu o suprafață de 404 kmp, reprezintă o parte integrantă a economiei germane și este centrul a numeroase industrii.

Brendan, Sfântul ~

(484/486 d.Hr., Tralee, Irlanda – 578 d.Hr., Annaghdown, comitatul Galway, Irlanda; sărbătorit la 16 mai)

Sfânt celt și erou al călătoriilor legendare în Atlantic. Educat de Sf. Ita la școala ei din SV Irlandei, a devenit călugăr și apoi preot, fiindu-i încredințată mănăstirea de la Ardfert. A înființat mănăstiri în Irlanda și Scoția, cea mai importantă fiind Clonfert (561 d.Hr.). Călător celebru, a întreprins călătorii în Insulele Hebride și, probabil, în Țara Galilor și Britania. A fost imortalizat în poemul epic irlandez *Călătoria lui Brendan* (Navigatio Brendani), tradus în latină în sec. X, poem în care se vorbește despre călătoria sa către „Tărâmul făgăduinței al Sfinților", Insula Sf. Brendan fiind îndelung căutată de către exploratori.

Brennan, William J(oseph), Jr.

(25.04.1906, Newark, New Jersey, SUA – 24.07.1997, Arlington, Virginia)

Jurist american. A studiat dreptul la Universitatea Harvard, sub îndrumarea lui Felix Frankfurter. După absolvire (1931), s-a specializat în dreptul muncii. S-a remarcat în tribunalele din New Jersey, datorită abilităților sale administrative. Deși era democrat, a fost numit la Curtea Supremă a SUA de către Dwight D. Eisenhower, în 1956. A ajuns să fie considerat unul dintre cei mai influenți juriști din istoria țării. Fiind un adept al constructivismului liberal și un apărător hotărât al Declarației drepturilor omului, a rămas cunoscut pentru rolul său într-o serie de procese legate de obscenitate, începând cu Roth vs. SUA (1957); multe dintre aceste procese au întărit gradul de protecție acordat editorilor, încercând în același timp să creeze un echilibru între libertățile individuale și interesele comunității. În New York Times vs. Sullivan (1964), a susținut că inclusiv afirmațiile false despre persoane oficiale sunt protejate de Primul și de Al 14-lea Amendament, cu excepția cazurilor în care poate fi demonstrată „malițiozitatea intenționată". A susținut procesul Baker vs Carr (1962). S-a opus pedepsei capitale și a susținut dreptul femeilor la avort, acțiunea

afirmativă și desegregarea în școli. Și-a practicat profesia până în 1990.

Brent, Margaret

(cca 1600, Gloucestershire, Anglia – 1669/1671, ținutul Westmoreland, Virginia, SUA)

Proprietară de pământuri în coloniile britanice din America de Nord. A sosit în Maryland în 1638, unde a obținut un certificat de proprietate pentru 35 ha de teren, devenind prima femeie din colonie proprietară de pământ. În 1657 se afla deja printre cei mai mari proprietari de pământ din colonie. Într-un conflict privind granița cu Virginia, din 1646, a organizat un grup de voluntari înarmați, pentru a-l sprijini pe guvernatorul de atunci al coloniei Maryland, Leonard Calvert. La moartea acestuia, în 1647, a devenit executor testamentar al averii sale, reușind să aplaneze o dispută pe tema plăților restante pentru soldații fostului guvernator, controversă care a fost pe punctul de a stârni un război civil.

Brentano, Clemens

(09.09.1778, Ehrenbreitstein, lângă Koblenz – 28.07.1842, Aschaffenburg, Bavaria)

Poet, romancier și dramaturg german. A fost unul dintre fondatorii Școlii romantice de la Heidelberg, care punea accentul pe folclorul și istoria Germaniei. Alături de cumnatul său, Achim von Arnim (1781–1831), a publicat colecția de versuri populare germane (incluzând și imitații reușite ale stilului popular) *Cornul fermecat al băiatului* (Des Knaben Wunderhorn, 1805–1808), care a devenit o importantă sursă de inspirație pentru poeți și compozitori lirici, precum Gustav Mahler. Printre cele mai reușite lucrări ale sale se numără basmele, în special *Gockel, Hinkel și Gackeleia* (Gockel, Hinkel und Gackeleia, 1838).

Brentano, Franz (Clemens)

(16.01.1838, Marienberg, Hesse-Nassau – 17.03.1917, Zürich, Elveția)

Filozof german. Nepot al lui Clemens Brentano, a fost hirotonisit în 1864 și a predat la Universitatea din Würzburg, între 1866–1873. Devenind mai sceptic, s-a hotărât să se retragă din preoție, în 1873. Pentru a prezenta o psihologie sistematică, ce se dorea a fi o știință a sufletului, a scris remarcabila lucrare *Psihologia din punct de vedere empiric* (Psychologie vom Empirischen Standpunkt, 1874). A devenit fondatorul psihologiei actelor sau intenționalism, care tratează mai degrabă actele sau procesele minții (de ex. percepția, judecata, iubirea și ura), decât conținutul acesteia. Ulterior, a predat la Universitatea din Viena (1874–1880, 1881–1895) și a publicat lucrări precum *Cercetări asupra psihologiei simțurilor* (Untersuchen zu Sinnespreychologie, 1907) și *Clasificarea fenomenelor psihologice* (Die Klassifikation von Geistesphënomenen, 1911).

Brescia *în Antichitate* Brixia

Oraș din regiunea Lombardia, în N Italiei, 187 865 loc. (2001). La origine a fost o fortăreață celtă, apoi a fost ocupată de romani (cca 200 î.Hr.), devenind reședința unei colonii romane în 27 î.Hr. A fost distrusă de goți (412 d.Hr.) și jefuită de Attila (452 d.Hr.). Între 936 d.Hr. și 1426 a fost un oraș liber. Mai târziu, a aparținut Veneției, Franței și Austriei, după care s-a unit cu Italia, în 1860. Printre monumentele sale istorice se numără ruine romane și catedrale din sec. XI și XVII. Printre prețioasele lucrări de artă din numeroasele biserici ale orașului se află lucrări ale pictorilor Școlii de la Brescia, din sec. XV și XVI.

Breslin, Jimmy
născut **James Earl Breslin**

(n. 17.10.1929, Jamaica, New York, SUA)

Jurnalist și romancier american. De-a lungul carierei sale jurnalistice, a devenit cunoscut drept un puternic purtător de opinie în Queens, un cartier muncitoresc din New York. Și-a început cariera prestând muncă necalificată în mai multe redacții, orientându-se ulterior spre redactarea știrilor sportive; mai târziu, devenind un jurnalist de renume și colaborator la numeroase publicații, a scris articole pline de pasiune și implicare personală pe teme politice și sociale, concentrându-se adesea asupra nedreptății și corupției. A câștigat Premiul Pulitzer în 1986. Printre cărțile sale se numără romanul *Banda care nu putea să tragă drept* (The Gang That Couldn't Shoot Straight, 1969).

Bresslau

Vezi Wrocław

Bresson, Robert

(25.09.1901, Bromont-Lamonthe, Puy-de-Dôme, Franța – 18.12.1999, Franța)

Regizor de film francez. A lucrat ca pictor și fotograf înainte să realizeze în 1934 primul său film. Lungmetrajul *Îngerii păcatului* (Les anges du péché, 1943) i-a consacrat stilul auster și intelectual. Remarcându-se prin sondarea psihologică profundă și subordonarea subiectului reprezentărilor vizuale, a regizat și *Jurnalul unui preot de țară* (Journal d'un curé de campagne, 1950), *Un condamnat la moarte a evadat* (Un condamné à

mort s'est échappé, 1956), *Hoţul de buzunare* (Pickpocket, 1959), *Balthazar* (Au hasard Balthazar, 1966), *Lancelot* (Lancelot du Lac, 1974) şi *Banii* (L'argent, 1983).

Brest-Litovsk, Tratatul de la ~

(3 martie 1918)

Tratat de pace semnat la Brest-Litovsk (acum în Bielarusia) de către Puterile Centrale şi Rusia Sovietică, punând capăt ostilităţilor desfăşurate în Primul Război Mondial între ţările respective. Prin semnarea tratatului, Rusia a pierdut Ucraina, teritoriile din Polonia şi ţările baltice şi Finlanda. Tratatul a fost anulat ulterior, prin Armistiţiu.

Breşcovski, Ecaterina

(1844,/?/ – 12.09.1934, lângă Praga, Cehoslovacia)

Revoluţionară rusă. După ce s-a implicat în grupul revoluţionar al narodnicilor, în anii 1870, a fost arestată şi exilată în Siberia, între 1874–1896. În 1901 a participat la organizarea Partidului Revoluţionar Socialist, această implicare conducând din nou la arestarea şi exilarea ei în Siberia (1910–1917). Deşi a devenit cunoscută drept „bunicuţa revoluţiei", s-a opus bolşevicilor după victoria acestora din 1917 şi a emigrat la Praga.

Bretagne

Regiune peninsulară istorică, situată în NV Franţei. Cunoscută în Antichitate sub numele de Armorica, era alcătuită din regiunea de coastă cuprinsă între Sena şi Loara. Locuită de celţi, a fost cucerită de Iulius Caesar, devenind provincie romană. Invadată de britani (populaţie celtică din Britannia) în sec. V d.Hr., partea nord-vestică s-a numit ulterior Bretagne. Înfrântă de Clovis I, nu a făcut niciodată parte din regatul merovingian sau carolingian. Revendicată de Franţa în sec. XIII, a rămas un stat separat până în sec. XV. A fost încorporată Franţei în 1532, având statut de provincie până la Revoluţia Franceză. Actuala regiune administrativă Bretagne este relativ identică, însă mai mică decât regiunea istorică (3 011 000 loc. în 2004), având o suprafaţă de 27 209 kmp şi capitala la Rennes. Este o regiune preponderent agricolă.

Brétigny, Tratatul de la ~

(1360)

Tratat prin care Anglia şi Franţa au încheiat prima fază a Războiului de 100 de Ani. Marcând un important declin al francezilor, tratatul a fost semnat după ce Eduard Prinţul Negru l-a înfrânt şi l-a luat prizonier pe Ioan II al Franţei, în Bătălia de la Poitiers (1356). Francezii au cedat englezilor importante teritorii din NV Franţei şi au acceptat să plătească răscumpărarea regelui, în valoare de trei milioane de coroane de aur, în timp ce regele Eduard III a renunţat la pretenţiile asupra tronului Franţei. Tratatul nu a stabilit o pace durabilă, războiul reizbucnind în 1369.

Breton, André

(18.02.1896, Tinchebray, Franţa – 28.09.1966, Paris)

Scriitor, critic şi editor francez. În 1919, a contribuit la fondarea revistei dadaiste *Littérature*. Fiind influenţat de domeniul psihiatriei şi de simbolism, a scris poezie, folosind tehnica scrierii automate. În 1924, a scris *Manifestul suprarealismului* (Manifeste du surréalisme), în care a dat o definiţie a suprarealismului, curent al cărui susţinător principal a fost. În anii 1930 s-a alăturat Partidului Comunist, pe care ulterior l-a părăsit; în 1938 a înfiinţat în Mexic, alături de Lev Troţki, Federaţia Artei Revoluţionare Independente (Fédération de l'Art Révolutionnaire Indépendant). În Al Doilea Război Mondial, s-a aflat în SUA, iar în 1946 s-a întors în Franţa. În 1948 a apărut volumul său *Poeme* (Poèmes). A scris şi eseuri, lucrări de critică literară şi romane, printre care *Nadja* (1928).

bretonă, limba ~

Limbă celtică vorbită în Bretagne, introdusă în sec. V-VI de către imigranţii din S Britanniei. Bretona este atestată în glose din manuscrise latine încă din sec. VIII–X, dar nu este cunoscut nici un text complet, anterior sec. XV. Limba modernă este împărţită în patru grupe de dialecte, foarte diferite; lipsa unităţii a îngreunat eforturile de formare a unor standarde ortografice şi literare. Deşi există aproape o jumătate de milion de vorbitori de bretonă, folosirea acesteia în rândul populaţiei tinere suferă un declin, în ciuda unei reînvieri a particularităţilor regionale în Europa Occidentală.

Bretton Woods, Conferinţa de la ~ *denumire oficială* Conferinţa Monetară şi Financiară a Naţiunilor Unite

(1–22 iulie 1944)

Întrunire care a avut loc la Bretton Woods, New Hampshire, SUA, cu scopul de a stabili aranjamentele financiare pentru perioada postbelică, după aşteptata înfrângere a Germaniei şi a Japoniei. Reprezentanţi din 44 de ţări, printre care şi Uniunea Sovietică, au căzut de acord asupra creării

Băncii Internaționale pentru Reconstrucție și Dezvoltare (Banca Mondială) și a Fondului Monetar Internațional. *Vezi și* John Maynard Keynes.

bretwalda *sau* brytenwalda

Serie de regi anglo-saxoni care dețineau puterea asupra mai multor regate, pe lângă cel al lor. Folosit în *Cronica anglo-saxonă*, titlul înseamnă probabil „conducător al britonilor". Acest titlu a fost acordat lui Egbert din Wessex (m. 839 d.Hr.) și altor șapte regi de dinaintea lui: Aelle din Sussex (d. sec. V), Ceawlin din Wessex (m. 593 d.Hr.), Aethelberht din Kent (m. 616 d.Hr.), Raedwald din Anglia de Est (m. 616/627 d.Hr.), Edwin din Northumbria (m. 632 d.Hr.), Oswald din Northumbria (m. 641 d.Hr.) și Oswiu din Northumbria (m. 670 d.Hr.).

Breuer, Marcel (Lajos)

(21.05.1902, Pécs, Ungaria – 01.07.1981, New York, New York, SUA)

Arhitect și designer de mobilier american de origine maghiară. A studiat și ulterior a predat la Bauhaus (1920–1928), unde a inventat celebrul scaun din oțel tubular (1925). În 1937 s-a mutat la Cambridge, Massachusetts, pentru a preda la Universitatea Harvard și a lucra alături de Walter Gropius. Sinteza realizată de ei între stilul internațional de la Bauhaus și clădirile regionale din New England cu schelet din lemn a avut o mare influență asupra arhitecturii caselor din SUA. A fost unul dintre cei mai importanți exponenți ai stilului internațional. Printre lucrările sale principale se numără sediul din Paris al UNESCO (1953–1958) și Muzeul Whitney de Artă Americană (1966).

Brevoortia

Gen de pești osoși al familiei heringilor alcătuit din specii de coastă din Oceanul Atlantic, exploatați pentru ulei, carne (mai ales pentru hrana animalelor) și ca îngrășământ. Au corp înalt, abdomen carenat, cap mare și solzi cu margine dințată. Adulții au cca 38 cm lungime și cântăresc 0,5 kg sau mai puțin. Atunci când se hrănesc, înoată cu gura larg deschisă, ținând deschiderile branhiale depărtate pentru a filtra planctonul. Trăiesc în bancuri mari, pe toată distanța dintre Canada și America de Sud.

Brewer, David J(osiah)

(20.06.1837, Smirna, Imperiul Otoman – 28.03.1910, Washington DC, SUA)

Jurist american. Născut într-o familie de misionari americani în Turcia, a crescut în Connecticut și a practicat dreptul în Kansas, începând cu 1858. A profesat în judecătorii locale (1861–1870), la Curtea Supremă de Stat (1870–1884) și în circuitul curții federale. Numit la Curtea Supremă a SUA în 1889 de către președintele Benjamin Harrison, a susținut conservatorii împotriva creșterii puterii și a responsabilității federale. Între 1895 și 1897 a condus grupul de experți care a rezolvat disputa teritorială dintre Venezuela și Guyana Britanică.

Brewster, William

(1567, Anglia – 04.1644, Plymouth, Massachusetts, SUA)

Conducător anglo-american puritan al coloniei Plymouth din Massachusetts. A studiat pentru scurt timp la Universitatea Cambridge și a devenit conducător al unei mici congregații puritane din Scrooby. Persecutați de guvern, Brewster și adepții săi au emigrat în Olanda în 1608, publicând cărți religioase la Leiden. În 1620 s-a alăturat primului grup de pelerini la bordul vasului *Mayflower*, în călătoria spre America de Nord. Când coloniștii au ajuns la Plymouth, a devenit seniorul coloniei, fiind liderul ei religios și consilierul guvernatorului William Bradford.

Breyer, Stephen (Gerald)

(n. 15.08.1938, San Francisco, California, SUA)

Jurist american. A obținut diploma în drept în 1964, la Universitatea Harvard. A fost asistentul lui Arthur Goldberg (1964–1965), apoi a predat la Facultatea de Drept de la Harvard (1967–1981). A ocupat funcția de consilier juridic special (1974–1975) și consilier juridic principal (1979–1981) al Comitetului Juridic al Senatului american, după care a fost numit în primul circuit al Curților de Apel din SUA (1980); în 1990 a devenit judecător-șef. A lucrat în comisia care a elaborat criteriile principale ale sentințelor federale (1985–1989). În 1994 a fost numit la Curtea Supremă a SUA de către președintele Bill Clinton; s-a remarcat ca un pragmatic moderat, acceptat atât de republicani, cât și de democrați.

Brian Boru

(941 d.Hr., lângă Killaloe, Irlanda – 23.04.1014, Clontarf, lângă Dublin)

Rege al Irlandei (1002–1014). A devenit rege al Munsterului în 976 d.Hr., a câștigat controlul asupra jumătății sudice a Irlandei, în dauna regelui Maelsechlainn în 977 d.Hr., înlocuindu-l pe acesta în 1002. Cei din provincia Leinster și scandinavii din

Dublin și-au unit forțele împotriva lui în 1013, cu sprijin extern; în Bătălia de la Clontarf, câștigată de fiul său, Murchad, Brian a fost ucis în cortul său de nordicii fugari (*vezi* vikingi). Urmașii săi sunt reprezentați de neamul prinților O'Brien.

Briand, Aristide
(28.03.1862, Nantes, Franța – 07.03.1932, Paris)

Om de stat francez. A devenit secretar general al Partidului Socialist Francez în 1901 și a ocupat un loc în Camera Deputaților între 1902–1932. Între 1909–1929 a ocupat de 11 ori funcția de premier al Franței și a deținut 26 de posturi ministeriale între 1906–1932. Printre realizările sale se înscriu Pactul de la Locarno și Pactul Kellogg-Briand. În 1926 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru pace, împreună cu Gustav Stresemann, pentru eforturile sale în vederea cooperării internaționale, în favoarea Ligii Națiunilor și a păcii mondiale.

bric
Navă cu două catarge, cu pânze pătrate pe ambele catarge. Bricurile erau folosite atât ca vase militare, cât și comerciale. Ca nave de comerț, urmau adesea rutele comerciale de-a lungul coastei, însă deseori făceau și călătorii pe ocean, fiind uneori folosite la vânătoarea de foci și de balene. Bricurile militare aveau 10–20 de tunuri pe o singură punte. Între sec. XVIII–XIX erau folosite pe post de nave-curier ale flotelor de război și ca vase de antrenament pentru cadeți. Bricurile de la începuturile marinei americane s-au remarcat în războiul din 1812 pe Marile Lacuri. Având în vedere că velatura pătrată necesita un echipaj numeros, bricurile comerciale au devenit costisitoare, iar în sec. XIX au început să piardă teren în fața unor vase precum goeleta și micile corăbii cu pânze.

Fanny Brice în rolul lui Baby Snooks

Brice, Fanny *născută* Fannie Borach
(29.10.1891, New York, New York, SUA – 29.05.1951, Los Angeles, California)

Actriță de comedie și cântăreață americană. A jucat în vodeviluri și spectacole de varietăți, fiind astfel descoperită de către Florenz Ziegfeld în 1910. A devenit cap de afiș în spectacolul acestuia, *Follies*, remarcându-se prin numerele muzicale și de comedie, incluzând schițe satirice cu balerini și amatori de dans, precum și cântece sentimentale ca *My Man*. Personajul Baby Snooks, o fetiță incorigibilă, pe care l-a creat pentru a-și amuza prietenii, a stat la baza unui celebru serial radiofonic (1938–1951). Spectacolul muzical de pe Broadway, *Fata haioasă* (Funny Girl, 1964; ecranizat în 1968), a fost inspirat chiar din viața ei.

Bricker, John W(illiam)
(06.09.1893, ținutul Madison, Ohio, SUA – 22.03.1986, Columbus, Ohio)

Om politic american, guvernator al statului Ohio (1939–1945) și senator (1947–1959). După ce a absolvit cursurile Universității de Stat Ohio (1916), a practicat dreptul și a fost procuror general al statului între 1933–1937. Ales guvernator, a devenit primul republican care a deținut trei mandate consecutive. A fost nominalizat împreună cu Thomas Dewey în cursa prezidențială din 1944. În calitate de senator al SUA, a condus eforturile de limitare a puterii președintelui în afacerile externe. În 1953 a inițiat un amendament constituțional prin care se limita participarea SUA în cadrul tratatelor internaționale; fiind combătut de John Foster Dulles, amendamentul a fost respins, la limită de voturi.

bridge
Joc de cărți asemănător whistului. Cei patru jucători sunt împărțiți în două echipe. Se folosește un pachet cu 52 de cărți, care se împart în sensul acelor de ceasornic, cu fața în jos. Scopul jocului este câștigarea de levate, o levată fiind un grup de patru cărți, câte una de la fiecare jucător; câștigă cartea cu valoarea cea mai mare sau atuul cu valoarea cea mai mare. Înainte de începerea jocului, o culoare poate fi desemnată atu, orice carte din culoarea respectivă fiind superioară oricărei cărți de altă culoare. În toate tipurile de bridge este nevoie de un anumit punctaj pentru a câștiga jocul.

Bridgeport
Oraș, 139 529 loc. (2000), în SV statului Connecticut, SUA. Situat pe brațul Long Island, la gura râului Pequonnock, orașul a fost înființat în 1639. Inițial, a fost cunoscut sub numele de Newfield și Stratfield; numele Bridgeport a fost ales în 1800. Printre vedetele orașului se numără personajul Tom Degețel și P. T. Barnum, fost primar în Bridgeport. După construcția căii ferate în 1840, orașul a devenit un centru industrial. La sfârșitul

sec. XX, baza sa industrială s-a diminuat, apărând probleme financiare.

Bridger, Jim *născut* James Bridger

(17.03.1804, Richmond, Virginia, SUA – 17.07.1881, lângă Kansas City, Montana)

Colonist american din primele generații. Începând cu 1822 a condus expediții pentru strângerea de blănuri în statele Utah și Idaho. Se pare că a fost primul alb care a vizitat Marele Lac Sărat (1824) și printre primii exploratori ai regiunii râului Yellowstone, din Wyoming. În 1843, a înființat Fort Bridger, Wyoming, ca un centru de comerț cu blănuri pe ruta Oregon. După anii 1850 a lucrat ca cercetaș al guvernului. A devenit legendar pentru cunoștințele sale privind teritoriul și băștinașii indieni.

Bridges, Calvin Blackman

(11.01.1889, Schuyler Falls, New York, SUA – 27.12.1938, Los Angeles, California)

Genetician american. A intrat la Universitatea Columbia în 1909 și l-a asistat pe Thomas Hunt Morgan la realizarea experimentelor cu *Drosophila*. Acestea au demonstrat că deosebirile dintre insecte puteau fi depistate în schimbările care se observă în genele lor. Experimentele au condus la elaborarea unor hărți genetice și au demonstrat teoria eredității, bazată pe cromozomi. În 1928, Bridges și Morgan s-au mutat la Institutul de Tehnologie din California, unde Bridges a continuat realizarea hărților genelor, descoperind ulterior o clasă importantă de mutanți drosophila, apăruți din cauza dublării genelor.

Bridges, Harry *născut* Alfred Bryant Renton

(28.07.1901, Kensington, lângă Melbourne, Victoria, Australia – 30.03.1990, San Francisco, California, SUA)

Lider sindical american de origine australiană. A sosit în SUA în 1920, ca marinar, și s-a stabilit în San Francisco, devenind activ în ramura locală a Asociației Internaționale a Docherilor (International Longshoremen's Association, ILA). În 1937 a convins divizia Coastei Pacificului să se retragă din ILA și a reconstituit-o sub numele de Uniunea Internațională a Docherilor și Magazinerilor (International Longshoremen's and Warehousemen's Union, ILWU), afiliată la CIO (*vezi* AFL-CIO). Tacticile sale sindicale agresive și legăturile cu Partidul Comunist au determinat CIO să excludă ILWU în 1950, în timpul unei acțiuni de eliminare a uniunilor presupuse a fi dominate de comuniști; adversarii săi au încercat, fără succes, să-i obțină deportarea. S-a retras din funcția de președinte al ILWU în 1977.

Bridges, Robert (Seymour)

(23.10.1844, Walmer, Kent, Anglia – 21.04.1930, Boar's Hill, Oxford)

Poet englez. A publicat mai multe poeme și drame poetice, dar renumele său se datorează versurilor adunate în volumul *Poezii mai scurte* (Shorter Poems, 1890, 1894), care evidențiază măiestria sa în arta prozodiei. Ediția din 1916 a poeziilor prietenului său, Gerard Manley Hopkins, a avut darul să-l facă și pe acesta din urmă cunoscut. A fost poet laureat al Angliei, din 1913 până la moarte.

Robert Bridges, desen în vârf de aur de W. Strang; Galeria Națională de Portrete, Londra

PRIN AMABILITATEA GALERIEI NAȚIONALE DE PORTRETE, LONDRA

Bridgetown

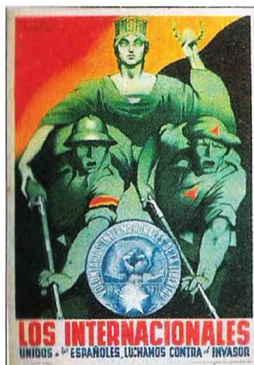
Oraș, 6 070 loc. (1990), capitala insulei Barbados din Indiile de Vest. Situat în golful Carlisle, la capătul SV al insulei Barbados, reprezintă singurul său port de intrare. Înființat în 1628, s-a numit inițial Indian Bridge. Din 1660 până în sec. XIX, s-a numit St. Michael's Town. Orașul a fost distrus în repetate rânduri de incendii, iar în 1854 o epidemie de holeră a ucis cca 20 000 de oameni. Unul dintre monumentele sale remarcabile este catedrala anglicană Sf. Mihail, construită din corali. Printre ramurile principale ale economiei se numără rafinarea zahărului, distilarea romului și turismul.

brigadă

Unitate militară comandată de un general sau de un colonel, compusă din două sau mai multe unități subordonate, cum ar fi regimentele sau batalioanele. Două sau mai multe brigăzi formează o divizie.

Brigăzile Internaționale

Grupuri de voluntari străini care au luptat alături de republicani împotriva forțelor naționaliste, în timpul Războiului Civil din Spania (1936–1939). Numite astfel pentru că membrii proveneau din 50 de țări, Brigăzile Internaționale au fost înființate, organizate și conduse de Comintern și aveau sediul central la Paris. Contingentul american s-a autointitulat Batalionul Abraham Lincoln. Mulți dintre tinerii

Internaționalii – Uniți cu spaniolii, luptăm împotriva invadatorului, afiș de Parrilla, publicat de Brigăzile Internaționale, 1936–1937

PRIN AMABILITATEA ARHIVELOR BRIGĂZII ABRAHAM LINCOLN, BIBLIOTECA UNIVERSITĂȚII BRANDEIS

recruți erau comuniști încă înainte de a se implica în conflict. În timpul războiului, tot mai mulți membri s-au înscris în partid. Numărul total al voluntarilor s-a ridicat la cca 60 000 de persoane. Brigăzile au fost oficial retrase din Spania la sfârșitul lui 1938.

Brigăzile Roșii *în italiană* Brigate Rosse

Organizație teroristă de extremă stânga, din Italia. Obiectivul declarat al grupării era subminarea statului italian și pregătirea terenului pentru o revoluție marxistă condusă de proletariatul revoluționar. Înființată, se pare, de către Renato Curcio (n. 1945), gruparea a comis acte de violență, prin atentate cu bombe (1970), trecând apoi la răpiri (1971) și asasinate (1974), cel mai celebru caz fiind uciderea lui Aldo Moro (1978). Gruparea număra, probabil, 400–500 de membri permanenți, în jur de o mie de membri ocazionali și, se pare, câteva mii de simpatizanți. Arestările și condamnările mai multor șefi și membri de rând au slăbit mult organizația în anii 1980. Totuși, un grup autointitulat Brigăzile Roșii a revendicat câteva atacuri violente în anii 1990 și în sec. XXI.

Brigham Young, Universitatea ~

Universitate particulară din Provo, Utah, SUA. Înființată în 1875 de către președintele mormon Brigham Young, este sprijinită în continuare de Biserica Mormonă. Este formată din nouă colegii și din școli de management și de drept. Printre institutele de cercetare se numără laboratoare de fizică nucleară, fizica plasmei și fizica solidelor, ecologie marină și patologie veterinară, precum și institute pentru studii alimentare și agrare și pentru procesele de fabricare asistate de calculator.

Bright, maladia ~

Tip de nefrită, fără formare de puroi sau de edeme, care poate recidiva sau nu. Stadiul acut presupune inflamare gravă, însoțită de dureri de spate, funcționare deficitară a rinichilor și hipertensiune. În faza subacută, rinichiul se mărește, sângele nu mai acoperă întreaga lui suprafață, globulele roșii sunt afectate (ducând la anemie), iar țesutul său cedează, eliberând proteinele în exces, din sânge în urină. În faza cronică, rinichiul mic, încrețit, plin de cicatrici, nu mai poate filtra compușii de azot din sânge, cauzând uremia. Tratamentul constă în special în ameliorarea simptomelor.

Bright, John

(16.11.1811, Rochdale, Lancashire, Anglia – 27.03.1889, Rochdale)

Reformator politic și orator englez. A intrat în parlament în 1843 și a fost de trei ori membru în guvernul lui William E. Gladstone. A participat la campanii pentru liberalizarea comerțului, pentru scăderea prețului cerealelor și pentru reforma parlamentului. Politica sa a fost influențată de convingerile sale de quaker, care reclamau necesitatea stopării inegalităților dintre indivizi și dintre popoare. A acuzat Războiul Crimeii, a sprijinit Legea reformei din 1867 și (alături de Richard Cobden) a fost unul dintre fondatorii Ligii împotriva Legii Cerealelor.

Brighton

Oraș, 143 000 loc. (1995), din S Angliei. Situat la Canalul Mânecii, la S de Londra, a fost timp de mai multe secole un mic sat de pescari, însă a devenit popular la sfârșitul sec. XVIII, când prințul de Wales (mai târziu George IV) a făcut prima dintre multele sale vizite aici. Puternicul său patronaj și-a pus amprenta de distincție asupra orașului, fapt încă vizibil în piețele în stil Regency. Orașul s-a dezvoltat mult în epoca victoriană, odată cu inaugurarea căii ferate care îl leagă de Londra (1841).

Brigit

În religia celtă, zeița poeziei, a meșteșugurilor, a profeției și a divinației. Era echivalentul zeiței romane Minerva, a zeiței grecești Athena și a zeiței britanice nordice Brigantia. În Irlanda, era venerată de filizi, o clasă de preoți și poeți. Era una dintre cele trei fiice ale lui Dagda, toate purtând numele de Brigit, celelalte două fiind asociate cu vindecarea și meșteșugul fierarilor. O parte din legenda dezvoltată în jurul lui Brigit a fost transferată asupra stareței irlandeze Sf. Brigid, din sec. V d.Hr. Este sărbătorită la 1 februarie, data festivalului păgân Imbolc, când oile încep să dea lapte. Marea mănăstire de la Kildare, care îi poartă hramul, a fost, se pare, ridicată pe un sanctuar păgân, iar multe izvoare sfinte din Insulele Britanice îi sunt dedicate.

Brigita, Sfânta ~

(cca 1303, Suedia – 23.07.1373, Roma; canonizată pe 8 oct. 1391; sărbătorită la 23 iulie)

Mistică și patroană a Suediei. A avut viziuni religioase încă din copilărie, dar s-a căsătorit și a avut opt copii, printre care Sf. Ecaterina a Suediei. La moartea soțului său (1344), s-a retras într-o viață de rugăciune. După 1350, a trăit la Roma, străduindu-se să-l aducă înapoi pe papă de la Avignon. În urma unei revelații, a pus bazele unui ordin călugăresc în 1370. A murit la întoarcerea dintr-o călătorie în Țara Sfântă.

Brillat-Savarin, (Jean-) Anthelme

(01.04.1755, Belley, Franța – 02.02.1826, Paris)

Avocat și gastronom francez. Primar al orașului Belley, a fugit din Franța în timpul Terorii, dar s-a întors pentru a prezida cea mai înaltă curte de justiție franceză, unde a rămas pentru tot restul vieții. Celebra sa carte *Fiziologia gustului* (Physiologie du goût, 1825) nu este un tratat de gastronomie, ci, mai degrabă, un compendiu spiritual de anecdote și observații menite să sporească plăcerile mesei, pe ici pe colo fiind adăugată și câte o rețetă.

Brinkman, Johannes Andreas

(22.03.1902, Rotterdam, Olanda – 06.05.1949, Rotterdam)

Arhitect olandez. După ce a absolvit Universitatea Tehnică din Delft, a contribuit la proiectarea fabricii de țigări van Nelle (1928–1930) din Rotterdam, una dintre cele mai importante clădiri industriale, din punct de vedere arhitectural, din anii 1920. Clădirea reprezintă un exemplu remarcabil de arhitectură modernă, prin suprafețele neîntrerupte din sticlă care conferă o puternică senzație de luminozitate și transparență.

briofite

Mușchi fără semințe, care formează încrengătura *Briofita*; numără cel puțin 18 000 de specii, împărțite în trei clase: mușchi, *Heratopsida* și *Anthocerotopsida*. Diferă de plantele vascularizate și de plantele cu semințe prin faptul că, în stadiul de reproducere, produc un singur organ ce conține spori. Majoritatea briofitelor au o înălțime de 2–5 cm; unele au o lungime de peste 30 cm. Se găsesc peste tot în lume, de la regiunile polare până la tropice, mai ales în mediile umede, dar nu și în mare. Briofitele se adaptează bine la condițiile de secetă și de îngheț. Mușchiul de turbă are valoare economică, fiind folosit în horticultură și ca sursă de energie. Unele briofite sunt folosite în scop ornamental, în grădinile cu mușchi. În natură, ajută la formarea solului pe terenurile lipsite de vegetație, mențin umiditatea și reciclează substanțele nutritive în ecosistemele de păduri. Se găsesc pe stânci, bușteni și pe resturile forestiere.

briozoar

Nevertebrate acvatice din încrengătura *Bryozoa* (animale asemănătoare mușchilor de pământ), ai căror membri (numiți zoizi) formează colonii. Fiecare zoid este un animal complet, bine structurat. Dimensiunile speciilor variază de la colonii care conțin un singur zoid, suficient de mic (sub 1 mm lungime) pentru a trăi printre particulele de nisip, până la cele grupate în mănunchiuri sau în lanțuri, cu un diametru maxim de 0,5 m. Textura coloniilor poate fi moale și gelatinoasă sau tare, cu schelet care conține calciu. Briozoarele de apă dulce se prind în special de frunzele, tulpinile și rădăcinile copacilor din apele puțin adânci. Briozoarele marine au o gamă variată de habitate, putând fi întâlnite din zonele de coastă până în adâncurile oceanului, dar cel mai frecvent se găsesc mai jos de zona mareelor. Briozoarele se hrănesc cu plancton, pe care îl capturează cu tentaculele.

Brisbane

Oraș, 1 774 890 loc. (2004), la SE de Queensland, Australia, pe malul nordic al râului Brisbane, mai sus de locul de vărsare a acestuia în golful Moreton. A fost explorat pentru prima dată de englezi, în 1823. La început, a fost o colonie pentru deținuți, apoi, în 1834, a fost declarat oraș, fiind numit în onoarea lui Sir Thomas Brisbane, fost guvernator al statului New South Wales. Devenind reședința statului Queensland în 1859, s-a unit cu South Brisbane pentru a forma un oraș mai mare, numit Brisbane. Orașul, legat prin poduri și linii de feribot, este al treilea ca mărime din Australia. Este nod rutier și de cale ferată, precum și un port foarte aglomerat. Găzduiește Centrul Cultural din Queensland și o universitate.

Brisbane, Albert

(22.08.1809, Batavia, New York, SUA – 01.05.1890, Richmond, Virginia)

Reformator american. Fiu al unor bogați proprietari de pământ, a plecat în Europa în 1828 pentru a studia cu mari gânditori ai vremii, precum François Guizot, G.W.F. Hegel și Charles Fourier. În 1834, s-a întors în SUA, iar mai târziu a pus bazele unei comunități Fourier în New

Jersey. Cartea sa *Destinul social al omului* (Social Destiny of Man, 1840) l-a făcut foarte cunoscut. Într-un articol din *New York Tribune* a explicat sistemul Fourier de comunități independente, pe care l-a denumit asociaționism. Fiul său, Arthur (1864–1936), a fost redactor la ziarele *New York Evening Journal* (1897–1921) și *Chicago Herald and Examiner* (începând cu 1918).

Brissot (de Warville), Jacques-Pierre

(15.01.1754, Chartres, Franța – 31.10.1793, Paris)

Om politic revoluționar francez. A înființat ziarul popular *Le Patriote Français* și a devenit liderul girondinilor (numiți adesea brissotini), în timpul Revoluției Franceze. Ales în Adunarea Legislativă în 1791, a susținut războiul împotriva Austriei, argumentând că acesta ar duce la consolidarea revoluției. A fost arestat și ghilotinat, alături de alți girondini, în timpul Terorii.

Bristol

Oraș, 380 615 loc. (2001), în SV Angliei. Situat la confluența râurilor Avon și Frome, a fost atestat documentar pentru prima dată în 1155. Fiind mult timp un centru comercial, în 1497 a reprezentat punctul de plecare al călătoriei lui John Cabot spre Asia. Între sec. XVII–XVIII a înflorit datorită comerțului cu sclavi, rom și melasă desfășurat între Africa de Vest și coloniile de plantații din Indiile de Vest și America. Deși a cunoscut un declin comercial la începutul sec. XIX, orașul și-a revenit rapid, odată cu construirea căii ferate. A suferit mari pagube în urma bombardamentelor din Al Doilea Război Mondial, dar a fost reconstruit. Acum este un port important, mai ales pentru comerțul cu petrol și produse alimentare.

Bristol, Canalul ~

Întrând al Oceanului Atlantic. Se întinde pe o lungime de 135 km, din S Țării Galilor până în partea de SV a Angliei, având o lățime de 8 până la 69 km. Insula Lundy, pe timpuri un refugiu al piraților, este situată în centrul canalului. Canalul este traversat de ambarcațiuni, în drumul lor spre portul Bristol și porturile galeze Swansea și Cardiff.

Britannia

Nume care a desemnat, de-a lungul istoriei, insula Marii Britanii. Este folosit mai ales cu referire la perioadele preromană și romană, precum și la perioada anglo-saxonă timpurie. *Vezi* Regatul Unit.

British Expeditionary Force (BEF)

/Corpul Expediționar Britanic/

Forțe armate britanice trimise în N Franței la începutul celor două războaie mondiale pentru a sprijini armatele franceze. Marea Britanie dorea să sprijine Franța în cazul unui atac german; în acest scop, în 1908, a fost creat Corpul Expediționar Britanic, pentru a asigura pregătirea și disponibilitatea forțelor britanice de a răspunde rapid. Corpul cuprindea șase divizii de infanterie și o divizie de cavalerie. Cinci divizii trimise în Franța la începutul Primului Război Mondial au suferit pierderi grele, fiind urmate de numeroase forțe britanice. Diviziile trimise în Franța la începutul celui de-Al Doilea Război Mondial (1939) s-au întors în Anglia în anul următor, după înfrângerea Franței.

Britanic, Imperiul ~

Sistem mondial de teritorii dependente – colonii, protectorate și alte teritorii – care într-o perioadă de aproximativ trei secole s-au aflat sub suveranitatea Coroanei Marii Britanii și sub administrarea guvernului britanic. Politica de acordare sau de recunoaștere a unor grade semnificative de autoguvernare unor teritorii dependente, care au fost favorizate de dimensiunea foarte mare a imperiului, a condus la folosirea în sec. XX a noțiunii de *Commonwealth Britanic* (British Commonwealth) care cuprindea în mare măsură teritorii dependente cu un grad de autoguvernare aflate sub o suveranitate britanică mai mult simbolică. Termenul a fost transformat în statut în 1931. Astăzi, Commonwealthul include fostele spații ale Imperiului Britanic într-o asociere liberă de state suverane.

Origini

Marea Britanie a avut primele tentative de a organiza colonii peste mări în sec. XVI. Expansiunea maritimă, condusă de ambițiile comerciale și de competiția cu Franța, s-a accelerat în sec. XVII și a avut drept consecință stabilirea de colonii în America de Nord și în Indiile de Vest. Prin 1670 existau colonii britanice în New England, Virginia și Maryland și așezări în Insulele Bermude, Honduras, Antigua, Barbados și Nova Scotia. Jamaica a fost obținută prin cucerire în 1655, iar Hudson's Bay Company a fost întemeiată în anii 1670 în spațiul care a devenit NV Canadei. Compania Indiilor de Est a început să instituie posturi comerciale din India în 1600, iar așezările din strâmtori (Penang, Singapore, Malacca și Labuan) au devenit britanice printr-o extindere a activităților acestei companii. Prima așezare

permanentă britanică de pe continentul african a fost pe insula James, pe fluviul Gambia, în 1661. Comerțul cu sclavi a început mai devreme în Sierra Leone, dar această regiune nu a devenit o posesiune britanică până în 1787. Marea Britanie a achiziționat Capul Bunei Speranțe (acum în Africa de Sud) în 1806, iar interiorul Africii de Sud a fost deschis sub control britanic de pionierii buri și britanici.

Aproape toate aceste așezări timpurii au apărut mai degrabă din inițiativa unor anumite companii și magnați decât în urma vreunui efort din partea Coroanei britanice. Coroana și-a exercitat câteva drepturi de numire și supraveghere, dar coloniile au fost, în esență, regiuni cu autoguvernare. Formarea imperiului a fost, astfel, un proces dezorganizat, bazat pe achiziții separate, iar, uneori, guvernul a fost partenerul cel mai puțin doritor să participe la tranzacție.

În sec. XVII și XVIII, Coroana și-a exercitat controlul în coloniile sale, în principal, în domeniile comerțului și transportului maritim. În conformitate cu filozofia mercantilă a timpului, coloniile au fost considerate o sursă de materii prime necesare pentru Anglia și li s-a acordat monopol asupra produselor lor, cum ar fi tutunul și zahărul, pe piața britanică. În schimb, acestora li se cerea să își desfășoare întregul comerț cu ajutorul navelor britanice și să servească drept piețe de desfacere pentru produsele fabricate în Marea Britanie. Actul de Navigație din 1651 și legile ulterioare au stabilit o relație economică strânsă între Marea Britanie și coloniile sale. Toate exporturile coloniale erau transportate pe nave britanice către piața britanică, iar toate importurile coloniale proveneau doar din Anglia. Această înțelegere a durat până când cumulul de efecte exprimate în cartea economistului scoțian Adam Smith, *Bogăția națiunilor* (Wealth of Nations, 1776), pierderea coloniilor americane și intensificarea unei mișcări pentru comerț liber în Marea Britanie i-au adus, lent, sfârșitul, în prima jumătate a sec. XIX.

Comerțul cu sclavi a dobândit o importanță deosebită pentru economia Marii Britanii coloniale în cele două Americi și a devenit o necesitate economică pentru coloniile din Caraibe și pentru părțile de sud ale regiunii care avea să devină Statele Unite. Mișcările pentru abolirea sclaviei au dat roade în posesiunile coloniale britanice cu mult înainte de mișcarea similară din Statele Unite; comerțul cu sclavi a fost desființat în 1807, iar sclavia a fost abolită în dominioanele britanice în 1833.

Competiția cu Franța

Puterea britanică militară și navală, condusă de oameni ca Robert Clive, James Wolfe și Eyre Coote, a câștigat pentru Marea Britanie două dintre cele mai importante părți ale imperiului său – Canada și India. Lupta dintre coloniile britanice și franceze din America de Nord a fost endemică în prima jumătate a sec. XVIII, dar Tratatul de la Paris din 1763, care a încheiat Războiul de Șapte Ani (cunoscut în America de Nord ca Războiul francez și indian), a lăsat Marea Britanie ca forță dominantă în Canada. În India, Compania Indiilor de Est a fost concurată de Compania Franceză a Indiilor, dar victoriile militare ale lui Robert Clive din anii 1750 împotriva francezilor și conducătorilor din Bengal le-au permis britanicilor să se extindă pe scară largă și le-au asigurat viitoarea supremație în India.

Pierderea celor 13 colonii britanice din America în 1776–1783 a fost compensată de noi așezări în Australia din 1788 și de o creștere spectaculoasă a Canadei Superioare (acum Ontario) după emigrarea loialiștilor din coloniile care aveau să devină Statele Unite ale Americii. Războaiele napoleoniene au furnizat spații suplimentare imperiului; Tratatul de la Amiens (1802) a făcut ca Trinidad și Ceylon (acum Sri Lanka) să devină oficial teritorii britanice, iar în Tratatul de la Paris (1814) Franța a cedat Tobago, Mauritius, Saint Lucia și Malta. Malacca s-a alăturat imperiului în 1795, iar Sir Stamford Raffles a câștigat Singapore în 1819. Așezările canadiene din Alberta, Manitoba și Columbia Britanică au extins influența britanică în Pacific, în timp ce cuceririle britanice ulterioare din India au fost incluse în provinciile unite Agra și Oudh și în provinciile centrale, Bengalul de Est și Assam.

Dominioane

Sec. XIX a fost perioada cea mai înfloritoare a Imperiului Britanic. Administrația și politica s-au schimbat în acest secol de la controlul dezorganizat din sec. XVII și XVIII la sistemul sofisticat caracteristic mandatului lui Joseph Chamberlain (1895–1900) din Administrația Colonială. Acest birou, inițiat în 1801, a fost la început o anexă a Biroului Britanic și a Camerei de Comerț, dar, prin anii 1850, devenise un departament separat, cu un personal tot mai mare și o politică destul de consecventă; acesta a fost mijlocul prin care se instaurau disciplina și presiunea asupra guvernelor coloniale atunci când se considera că astfel de acțiuni sunt necesare.

Noua Zeelandă a devenit oficial britanică în 1840, după care a urmat rapid colonizarea sistematică. Parțial din cauza presiunilor exercitate de misionari, controlul britanic a fost extins în Fiji, Tonga, Papua și în alte insule din Oceanul Pacific, iar în 1877 s-a creat Înalta Comisie Britanică pentru insulele din vestul Pacificului. La începutul revoltei indiene (1857), Coroana britanică a acordat Companiei Indiei de Est autoritate guvernamentală în India. Achiziția Birmaniei (Myanmar) a fost încheiată în 1886, iar cucerirea Punjabului (1849) și a Baluchistanului (1854–1876) a oferit teritorii noi foarte vaste în subcontinentul indian. Terminarea Canalului Suez (1869) de către francezi oferea Marii Britanii un drum maritim mult mai scurt către India. Marea Britanie a răspuns la această oportunitate prin extinderea portului Aden, prin înființarea unui protectorat în Somaliland (astăzi Somalia) și prin extinderea influenței sale în șeicatele din Arabia de Sud și din Golful Persic. Ciprul, care era, la fel ca Gibraltar și Malta, o legătură în lanțul de comunicare cu India prin Marea Mediterană, a fost ocupat în 1878. Influența britanică s-a extins și în alte regiuni ale Orientului Îndepărtat, odată cu dezvoltarea așezărilor de lângă strâmtoare și cu statele malaeziene federalizate, iar în anii 1880 s-au înființat protectorate în Brunei și Sarawak. Insula Hong Kong a devenit britanică în 1841, iar un „imperiu informal" a operat în China prin intermediul porturilor britanice și al marelui oraș comercial Shanghai.

În sec. XIX însă, cea mai mare extindere a puterii britanice a avut loc în Africa. Marea Britanie a fost recunoscută ca forță conducătoare în Egipt din 1882 și în Sudan din 1899. În a doua jumătate a secolului, Royal Niger Company a început să extindă influența britanică în Nigeria, iar Coasta de Aur (astăzi Ghana) și Gambia au devenit, de asemenea, posesiuni britanice. Imperial British East Africa Company a operat în spațiile care sunt acum Kenya și Uganda, iar British South Africa Company a operat în zona unde se află acum Zimbabwe (anterior Rhodesia de Sud), Zambia (anterior Rhodesia de Nord) și Malawi. Victoria Marii Britanii în războiul sud-african (1899–1902) i-a permis să anexeze Transvaalul și Statul Liber Orange în 1902 și să creeze Uniunea Africii de Sud în 1910. Lanțul de teritorii britanice rezultat – care se întindea din Africa de Sud către nord, spre Egipt – a dat naștere în rândul britanicilor la o viziune entuziastă a unui imperiu african întins „de la Cape la Cairo". Spre sfârșitul sec. XIX, Imperiul Britanic cuprindea aproape un sfert din suprafața de uscat a lumii și peste un sfert din populația sa totală.

Ideea de autoguvernare limitată pentru câteva dintre coloniile Marii Britanii a fost sugerată pentru prima dată pentru Canada de către Lord Durham, în 1839. Acest raport a propus o „autoguvernare responsabilă" pentru Canada, astfel încât un cabinet de miniștri ales de canadieni să poată exercita puteri executive în locul oficialilor aleși de guvernul britanic. Deciziile din domeniile afacerilor externe și apărare erau luate, în continuare, de un general-guvernator care acționa la comanda guvernului britanic din Londra. Sistemul în care unor colonii li se permitea să își administreze din plin propriile afaceri sub guvernatorii numiți de țara-mamă s-a răspândit rapid. În 1847, acesta a fost aplicat în coloniile din Canada și a fost extins ulterior în coloniile australiene, în Noua Zeelandă și în Colonia Capului și Natal din sudul Africii. Aceste colonii au obținut un control atât de mare asupra afacerilor interne încât, în 1907, li s-a acordat noul statut de dominioane. În 1910, alt dominion, Uniunea Africii de Sud, a fost format din Colonia Capului, Natal și fostele republici bure Transvaal și Statul Liber Orange.

Acest grup select de națiuni din imperiu, cu populații europene substanțiale și o experiență îndelungată de forme și practici britanice, a fost denumit cel mai adesea Commonwealthul Britanic (British Commonwealth). Solicitările și presiunile impuse de Primul Război Mondial, dar și consecințele acestuia au condus la o recunoaștere oficială mai clară a statutului special al dominioanelor. Când Marea Britanie a declarat război Germaniei în 1914, acest lucru a fost în numele întregului imperiu, al dominioanelor, precum și al coloniilor. Dar, după sfârșitul Primului Război Mondial în 1918, dominioanele au semnat tratate de pace pentru ele însele și s-au alăturat Ligii Națiunilor nou formate, ca state independente, egale Marii Britanii. În 1931, Statutul de la Westminster le-a recunoscut ca state independente „în cadrul Imperiului Britanic, egale ca statut" cu Regatul Unit al Marii Britanii. Statutul se referea în mod expres la „Commonwealthul Britanic al Națiunilor". La izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial în 1939, dominioanele au declarat război în nume propriu.

Restul Imperiului Britanic a constat în cea mai mare parte din colonii și alte teritorii dependente ale căror populații indigene

nu a avut nici o astfel de experiență. S-au încercat diverse tehnici administrative pentru acestea, de la sofisticatul Serviciu Civil Indian, care adopta pe larg și eficient practici autohtone pentru dreptul civil și administrație, până la supravegherea foarte laxă și indirect exercitată într-o serie de teritorii africane, unde coloniștii și interesele comerciale erau separate, în timp ce africanii nativi erau segregați în „rezervații".

Naționalism și Commonwealth

După Primul Război Mondial, sentimentul naționalist s-a dezvoltat rapid în multe dintre aceste zone și s-a amplificat și mai mult după Al Doilea Război Mondial. Rezultatul a fost că, începând cu India în 1947, li s-a acordat independența, împreună cu opțiunea de a menține asocierea cu Marea Britanie și cu alte foste teritorii dependente din Commonwealthul Națiunilor (adjectivul „britanic" nu a fost folosit oficial după 1946). Independența Indiei și a Pakistanului a fost urmată de cea a Ceylonului (astăzi Sri Lanka) și Birmania (Myanmar) în 1948. Coasta de Aur a devenit prima colonie africană subsahariană care și-a câștigat independența (sub numele de Ghana) în 1957. Trecerea spre autoguvernare a coloniilor britanice rămase în Africa, în Asia și în Caraibe s-a accelerat în anii de după 1960, pe măsură ce presiunea internațională creștea (mai ales din partea Națiunilor Unite) și noțiunea de independență se răspândea în colonii, iar publicul britanic, care își pierduse aproape total sentimentele imperialiste, a acceptat ideea de independență a coloniilor ca pe o concluzie evidentă.

Ultima colonie britanică semnificativă, Hong Kong, a revenit sub controlul Chinei în 1997. Până în acest moment, nu mai rămăsese nimic din imperiu. Totuși, Commonwealthul a rămas o instituție remarcabil de flexibilă și de durabilă. *Vezi și* colonialism.

britanică, invazia ~

Mișcare muzicală la mijlocul anilor 1960. Popularitatea unor grupuri de muzică rock-and-roll (beat) englezești s-a răspândit cu repeziciune și în Statele Unite, odată cu debutul triumfal din New York al formației Beatles (1964) din Liverpool, urmată de Rolling Stones, The Animals și altele. Alcătuite după modelul celor din America anilor 1950, aceste grupuri combinau stiluri tradiționale locale precum skiffle (ansambluri acustice, fără tobă), dancehall și folk de origine celtă.

British Airways

Companie internațională de transport aerian, cu sediul la Londra. A fost înființată în 1936 prin fuziunea a trei companii minore. Fuziunea cu Imperial Airlines în 1939 a dus la crearea British Overseas Airways Corporation, BOAC. Numele de British Airways a fost redat companiei în 1974, în urma fuziunii BOAC cu British European Airways (BEA). Compania a fost privatizată în 1987. Mai târziu, a fuzionat cu British Caledonian. British Airways este una dintre cele mai mari companii aeriene de transport.

British American Tobacco PLC

Conglomerat britanic, unul dintre cei mai mari producători de produse din tutun din lume. Sediul internațional al companiei se află la Londra, iar cel al filialei americane, numită Brown & Williamson Tobacco Corporation, este în Louisville, statul Kentucky. Printre achizițiile sale se numără American Tobacco Company (1994), care reprezintă mărci de țigări precum Pall Mall și Lucky Strike, Rothmans International (1999), cunoscută pentru mărcile Dunhill și Rothmans, și cea mai mare companie producătoare de țigarete din Canada, Imperial Tobacco (2000).

British Broadcasting Corp.

Vezi BBC

British Columbia, Universitatea ~

Universitate de stat în Vancouver, Canada. Este una dintre cele mai mari universități din Canada și cea mai veche din provincie (fondată în 1908). Oferă cursuri la facultățile de științe agricole, științe aplicate, arte, comerț și administrație comercială, stomatologie, învățământ, silvicultură, drept, medicină, farmacie, teologie și științe. Cercetarea în domeniul botanicii este coordonată de Grădina Botanică UBC, deschisă publicului. Universitatea oferă programe de studiu în străinătate.

British Museum

Muzeu național britanic de arheologie și antichități, înființat la Londra în 1753, când guvernul a achiziționat trei mari colecții private constând în cărți, manuscrise, tipărituri, desene, picturi, medalii, monede, peceți, medalioane și curiozități naturale. În 1881, colecțiile de istorie naturală au fost transferate într-o altă clădire, formând Muzeul de Istorie a Naturii, iar în 1973, colecțiile bibliotecii au fost reunite, formând Biblioteca Britanică (British Library). Printre cele mai cunoscute obiecte care aparțin muzeului se numără marmurile

Elgin, piatra de la Rosetta, vasul Portland și obiecte de ceramică chinezească. În 1808, s-a deschis secțiunea de tipărituri și desene, conținând peste 2 000 de desene. Astăzi, reprezintă una dintre cele mai mari și mai cuprinzătoare colecții din lume.

Britten de Aldeburgh, (Edward) Benjamin, Baron ~

(22.11.1913, Lowestaft, Suffolk, Anglia - 04.12.1976, Aldeburg, Suffolk)

Compozitor britanic. A studiat la Colegiul Regal de Muzică, unde l-a întâlnit pe tenorul Peter Pears (1910–1986), care i-a devenit tovarăș pe viață. Promițătoarea sa lucrare *Variation on a Theme of Frank Bridge* (1937) i-a adus recunoașterea internațională. Opera *Peter Grimes*, compusă în 1945, l-a consacrat drept unul dintre cei mai mari compozitori de operă. În 1948, a fost cofondator al Festivalului Aldeburgh, unul dintre cele mai importante din Anglia și care a devenit centrul activității sale. Printre operele sale se numără *The Rape of Lucretia* (1946), *Albert Herring* (1947), *Billy Budd* (1951), *The Turn of the Screw* (1954), *A Midsummer Night's Dream* (1960), *Death in Venice* (1973). Lucrarea *War Requiem* (1961) s-a bucurat de o mare apreciere. Cea mai cunoscută lucrare pentru orchestră este *The Young Person's Guide to the Orchestra* (1946). În 1976, a devenit primul compozitor britanic din istorie care a primit titlu nobiliar.

Benjamin Britten, 1960

CAMERA PRESS

Brno *în germană* Brünn

Oraș, 379 185 loc. (2001), în SE Republicii Cehe. Situat la SE de Praga, se află într-o zonă cu vestigii de viață preistorică și urme de așezări celte și slave datând din sec. V–VI d.Hr. Dezvoltarea sa a fost stimulată de colonizarea germană din sec. XIII; în 1243 a primit statut de oraș. Între sec. XV–XIX a fost asediat, în diverse războaie, de către suedezi, prusaci și francezi. Înainte de Primul Război Mondial, era capitala Moraviei, teritoriu care aparținea coroanei austriece. Locuitorii, care înaintea celui de-Al Doilea Război Mondial erau în cea mai mare parte germani, sunt în prezent, în majoritate, cehi. La mănăstirea de la Brno, Gregor Mendel a lucrat la elaborarea teoriei sale asupra eredității (1865).

Broadway

Cartier de teatre din orașul New York, denumit după bulevardul care traversează zona Times Square din Manhattan, unde se află majoritatea teatrelor mari. Broadway a atras producători și impresari de teatru începând cu sec. XIX. Numărul și dimensiunile teatrelor au crescut odată cu prosperitatea orașului, iar în anii 1890 strada, puternic luminată, era numită „marea cale albă". În 1925, an care reprezintă apogeul activității teatrale din New York, cca 80 de teatre se aflau în interiorul sau în apropierea zonei Broadway; până în 1980, au mai rămas doar 40. În anii 1990, revitalizarea vechii zone Times Square a atras un public și mai numeros, deși costurile mari de producție au redus viabilitatea pieselor serioase din teatrele de pe Broadway, preferându-se adesea montarea de musicaluri și de alte producții comerciale pe gustul marelui public.

Broadway, reprezentații off-~

Producții teatrale de dimensiuni reduse, montate în New York. Termenul a fost folosit inițial cu trimitere la piesele experimentale cu buget redus, puse în scenă în teatre mici, dar care ofereau o alternativă la piesele de teatru de pe Broadway, cu orientare strict comercială. Asemenea teatre s-au dezvoltat după 1952, odată cu succesul producțiilor lui José Quintero. Piese semnate de Edward Albee, Sam Shepard și Lanford Wilson au fost puse în scenă mai întâi în aceste teatre, așa cum s-a întâmplat și cu operele de avangardă ale lui Eugène Ionesco, Samuel Beckett și Harold Pinter. Numeroase piese contemporane sunt montate în teatre off-Broadway, acest gen de teatru având propriile premii, Oby. Pe măsură ce costurile de producție au crescut, au apărut teatre experimentale mai mici, ale căror producții au fost denumite reprezentații off-off-Broadway.

broască

Denumire comună pentru amfibienii din ordinul *Anura*. Ea se poate referi la oricare reprezentant al familiei *Ranidae* (broaștele adevărate). În general, se deosebesc anurele cu tegument neted, săritoare, de broaștele râioase care stau lipite de pământ și nu se deplasează prin salturi (*vezi* broască râioasă). În general, broaștele au ochi proeminenți, membre posterioare puternice, cu degetele prinse în palmatură, adaptate pentru sărit și înot, iar pielea este netedă și umedă. Majoritatea sunt animale predominant acvatice, dar unele trăiesc

broască-de-copac din Costa Rica (*Agalychnis spurrelli*)

HEATHER ANGEL

și pe uscat. Lungimea lor (măsurată de la vârful botului până la orificiul cloacal) variază între 9,8 mm și 30 cm. Deși broaștele au glande tegumentare veninoase, ele recurg la camuflaj pentru protecție împotriva prădătorilor. Majoritatea se hrănesc cu insecte, cu artropode mici și cu viermi, dar unele consumă alte broaște, rozătoare și reptile. Se înmulțesc în apele dulci, unde depun ouă din care eclozează mormoloci. Din 1989, cercetătorii s-au alarmat în fața declinului abrupt, la nivel mondial, al populațiilor de amfibieni, fenomen suspectat a fi corelat cu factorii climatici sau cu o boală provocată de o ciupercă.

broască-râioasă

Denumire comună pentru orice reprezentant nocturn și fără coadă, încadrat în unul dintre cele 26 de genuri de amfibieni (ordinul *Anura*) care trăiesc mai ales pe uscat. Au corp turtit, picioare scurte, fecundație externă și dinți pe maxilarul superior. Se hrănesc cu insecte sau cu animale mici. Cele peste 300 de specii de broaște-râioase comune (*Bufo*) se întâlnesc în aproape toată lumea. Au lungimi de 2–25 cm și pielea groasă, uscată, adesea plină de negi. Otrava secretată de glandele situate pe spate sau de negi irită ochii și membranele mucoase ale prădătorilor. Otrava secretată de unele specii poate paraliza sau ucide animale de dimensiunile unui câine, dar nu cauzează apariția negilor. Se reproduc prin depunerea în apă a două tuburi gelatinoase, care conțin 600–30 000 de ouă. Genul *Nectophrynoides* cuprinde doar anure care nasc pui vii. *Vezi și* broască.

broască-râioasă (*Bufo americanus*)

GEORGE PORTER - COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

broască-taur

Broască acvatică solitară (*Rana catesbeiana*), denumită după sunetele puternice pe care le emite. Cea mai mare broască din SUA, originară din statele estice, broasca-taur a fost introdusă în statele vestice, precum și alte țări. Are culoare verde sau brună, cu partea ventrală albă spre gălbui și cu dungi întunecate pe membre. Corpul are o lungime de cca 20 cm, iar picioarele posterioare au o lungime maximă de 25 cm. Adulții cântăresc 0,5 kg sau chiar mai mult. Broaștele-taur trăiesc de obicei în apropierea sau în apele stătătoare. Sunt comestibile, dar sunt folosite și ca animale de laborator. Numele este uneori atribuit și altor broaște mari.

broască-taur (*Rana catesbeiana*)

RICHARD PARKER

Broca, Paul

(28.06.1824, Sainte-Foy-la-Grande, Franța – 09.07.1880, Paris)

Chirurg francez. Studiile sale asupra leziunilor creierului au adus o contribuție semnificativă la înțelegerea originilor afaziei. Cea mai mare parte a cercetărilor lui s-a concentrat pe studiul comparativ al craniilor diferitelor rase umane, ceea ce a sprijinit dezvoltarea antropologiei fizice moderne. A inventat metode de studiere a formei și a structurii creierului, a caracteristicilor suprafeței și a secțiunilor craniilor provenind din epoca preistorică. Descoperirea, în 1861, a centrului vorbirii din creier (circumvoluțiunea lui Broca) a reprezentat prima dovadă de localizare anatomică a unei funcții a creierului.

brocart

Material țesut, având un model floral sau desene în relief realizate în timpul țesutului. Modelul apare numai pe fața materialului și este făcut, de obicei, din satin sau diagonal (*vezi* țesătură). Fundalul poate fi în diagonal, din satin sau țesătură simplă. Materialul bogat, destul de greu, este deseori folosit pentru confecționarea rochiilor de seară, a jaluzelelor sau a tapițeriilor.

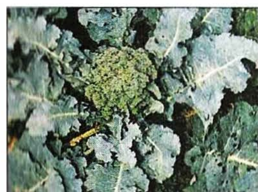

Detaliu cu motive florale de pe o țesătură din brocart de mătase, cca 1730–1750

SCALAMANDRE, NEW YORK

broccoli *sau* conopidă-italiană

(*Brassica oleracea*)

Legumă asemănătoare conopidei, înrudită cu varza, din familia *Cruciferae*. Este o plantă anuală care crește repede, prezentând inflorescențe verzi și dese de boboci, comestibile. Originară din zona mediteraneeană estică și din Asia Mică, a fost probabil introdusă în SUA în perioada colonială. Broccoli crește în zone cu climă

broccoli (*Brassica oleracea*, varietatea italiană)

D.R. ROBERT

moderată până la rece. Are o aromă asemănătoare cu cea a verzei, dar mai puțin pregnantă. Este una dintre cele mai hrănitoare legume.

Broch, Hermann

(01.11.1886, Viena – 30.05.1951, New Haven, Connecticut, SUA)

Scriitor german. A studiat fizica, matematica și filozofia; și-a publicat prima lucrare importantă, *Somnambulii* (Die Schlafwander, 1931–1932), la vârsta de 40 de ani. O trilogie despre dezintegrarea societății europene între 1888–1918, lucrarea este reprezentativă pentru romanele sale multidimensionale inovatoare prin folosirea a diferite forme narative cu scopul de a prezenta o gamă largă de experiențe. Printre celelalte romane ale sale se numără *Moartea lui Virgiliu* (Der Toddes Vergil, 1945), care prezintă ultimele 18 ore din viața lui Virgiliu, și *Vraja* (Die Verzauberung, 1953), o exemplificare a dominației de tip hitlerist exercitată de un străin asupra unui sat. A scris și eseuri, epistole și recenzii.

Brocken

Cel mai înalt punct din Munții Harz, Germania centrală. Vârful său de granit atinge 1 142 m. Când soarele este la apus, umbrele vârfului se măresc, proiectând siluete gigantice pe norii joși sau pe ceața de sub munte. Acest efect, cunoscut sub numele de „arcul Brocken" sau „spectrul Brocken", are o semnificație mistică în folclor. Riturile tradiționale desfășurate aici în noaptea Valpurgiei sunt legate de legenda lui Faust.

broderie

Artă a decorării materialelor textile, realizată cu acul și ața. Printre tehnicile de bază se numără cusăturile în formă de cruciulițe și matlasarea. Perșii și grecii purtau veșminte matlasate, pe post de armuri. Cele mai vechi broderii care au supraviețuit până în prezent sunt cele scite (sec. V–III î.Hr.). Cele mai cunoscute broderii chinezești sunt reprezentate de veșmintele imperiale de mătase din vremea dinastiei Qing (1644–1911/1912). Broderiile musulmane (sec. XVI–XVII), reprezentând anumite modele geometrice, imită formele plantelor și ale animalelor. Până la Renaștere, broderiile europene erau, în majoritate, de inspirație ecleziastică. În sec. XVII–XVIII, modelele europene au dominat America de Nord. Amerindienii brodau pieile și scoarța de copac cu țepi de porc spinos vopsiți; ulterior, au utilizat mărgele în loc de țepi. Populațiile indigene din America Centrală executau un tip anumit de broderie cu ajutorul penelor. Tapiseria din Bayeux este cea mai cunoscută broderie realizată cu acul.

Detaliu de pe o vestă brodată, Franța, 1800–1825; Muzeul de Artă Metropolitan, New York

MUZEUL METROPOLITAN DE ARTĂ, NEW YORK, DONAȚIE DIN PARTEA UNITED PIECE DYE WORKS, 1936

Brodsky, Joseph
născut **Iosif Aleksandrovici Brodski**

(24.05.1940, Leningrad, Rusia, URSS – 28.01.1996, New York, New York, SUA)

Poet american de origine rusă. În Uniunea Sovietică, spiritul său independent și desele perioade de inactivitate i-au atras o condamnare la cinci ani de muncă silnică. Exilat în 1972, s-a stabilit la New York. A fost poet laureat al SUA în perioada 1991–1992. Poemele sale lirice și elegiace sunt o meditație asupra temelor universale ale vieții, morții și sensului existenței. Printre volumele sale de poezii se numără *O parte de vorbire* (A Part of speech, 1980), *Istoria secolului XX* (History of the Twentieth Century, 1986), *Urania* (To Urania, 1988). I-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură în 1987.

Broglie, familia ~

Familie nobilă franceză, descendentă dintr-o familie piemonteză din sec. XVII, din care au făcut parte mulți militari cu grad înalt, politicieni și diplomați. Printre membrii săi cei mai de seamă s-au numărat: François-Marie, primul duce de Broglie (1671–1745), general și mareșal al Franței; Victor-François, al doilea duce de Broglie (1718–1814), soldat și mareșal al Franței; Victor, al treilea duce de Broglie (1785–1870), prim-ministru, a condus o campanie împotriva forțelor reacționare; Albert, al patrulea duce de Broglie (1821–1901), a ocupat funcția de premier în primii ani ai celei de-A Treia Republici franceze. Din această familie a făcut parte și fizicianul Louis-Victor de Broglie, al șaptelea duce de Broglie.

Broglie, Louis-Victor (-Pierre-Raymond), Duce de ~

(15.08.1892, Dieppe, Franța – 19.03.1987, Paris)

Fizician francez. Descendent al familiei Broglie, a studiat fizica atomică inspirat de lucrările lui Max Planck și ale lui

Albert Einstein. În teza sa de doctorat, a descris teoria ondulatorie a electronilor, iar apoi a extins teoria dualității undă-particulă a luminii și asupra materiei. Este cunoscut atât pentru descoperirea naturii ondulatorii a electronilor, cât și pentru cercetările privind teoria cuantică. Einstein a preluat ideea de undă-materie introdusă de Broglie; pe baza lucrărilor sale, Erwin Schrödinger a construit sistemul mecanicii ondulatorii. După 1924, Broglie a rămas la Sorbona și a predat fizica teoretică la Institutul Henri Poincaré (1928–1962). I-a fost decernat Premiul Nobel pentru fizică în 1929 și a primit Premiul Kalinga al UNESCO, în 1952.

brom

Element chimic nemetalic, având simbol chimic Br și număr atomic 35. Este unul dintre elementele halogene, un lichid de culoare roșie-închis, care fumegă la temperaturi obișnuite (punct de îngheț: –7,2°C; punct de fierbere: 59°C); este format din molecule diatomice (Br_2) și nu se găsește liber în natură. Este obținut din apa de mare și din alte sărături sau straturi saline. Extrem de iritant și de toxic, bromul este un puternic agent oxidant (*vezi* oxido-reducere). Compușii săi, în care poate avea valența 1, 3, 5 sau 7, pot fi folosiți ca aditivi ai petrolului (dibromat de etilenă), în emulsii fotografice (bromat de argint), ca sedative și în praful de piatră (bromat de potasiu).

bromeliad

Plante cu flori, din ordinul *Bromeliale*, care conține o singură familie, *Bromeliaceae*, cu aproape 2 600 de specii. Toate speciile, cu excepția uneia, sunt originare din zona tropicală din Americi. Florile acestei plante au trei părți, ca și crinul, dar sepalele și petalele sunt diferite. Multe plante sunt epifite cu tulpină scurtă. Numeroase specii au florile dispuse în forma unui spic lung, cu bractee colorate, situate dedesubtul sau de-a lungul spicului. Majoritatea au fructe cărnoase, însă unele produc păstăi seci. Mușchiul spaniol și fructul comestibil al ananasului reprezintă principalele produse comerciale din această familie. Frunzele câtorva specii conțin fibre folosite la confecționarea sforilor sau a plaselor. Cea mai mare plantă cunoscută este gigantica *Puya raimondii* din Perú și Bolivia, care atinge înălțimea de 9 m. Unele specii sunt cultivate ca plante de interior, datorită coloritului florilor și al frunzelor.

bronșectazie

Dilatație anormală a bronhiilor. Apare, de obicei, în urma unei boli de plămâni care provoacă inflamarea și obstrucția bronhiilor. Fibrele din pereții bronhiilor degenerează, iar bronhiile se dilată sau paralizează, împiedicând eliminarea secrețiilor, care stagnează. Infecția se răspândește și se intensifică. Printre simptomele bolii se numără prezența agenților infecțioși, excesul de secreții mucoase, iar la copii, oboseală și întârziere în procesul de creștere. Câteva dintre complicațiile posibile sunt pneumonia recurentă, abcese ale plămânilor, eliminarea de sânge prin spută și, în cazurile cronice, deformarea degetelor de la mâini și de la picioare. Tratamentul implică drenaje frecvente, pe termen lung sau (dacă boala afectează un singur plămân) extirparea chirurgicală a segmentelor afectate, urmată de un tratament cu antibiotice.

bronșită

Inflamare a bronhiilor. Microbii și materiile străine din aer provoacă inflamarea bronhiilor și stimulează secreția în exces de mucus. Leziunile repetitive, pe termen lung, de exemplu cele cauzate de fumat, pot provoca o bronșită cronică, în urma căreia pot apărea răni grave, ireversibile, care creează un mediu propice pentru infecții pulmonare, fibroză, emfizem pulmonar. Printre metodele de tratament se numără administrarea de medicamente pentru dilatarea bronhiilor și stimularea tusei, antibiotice și schimbări ale stilului de viață (de ex. renunțarea la fumat).

Brontë, surorile ~

Familie de scriitoare engleze. Fiice ale unui preot anglican, au crescut în Haworth, în ținuturile mlăștinoase din Yorkshire. Și-au pierdut mama de timpuriu. Charlotte Brontë (21.04.1816–31.03.1855) a frecventat Clergy Daughter's School alături de sora sa, Emily, ulterior predând aici și lucrând ca guvernantă. Împreună cu Emily, a făcut o încercare nereușită de a deschide o școală. Romanul ei, *Jane Eyre* (1847), o poveste impresionantă despre o femeie care se luptă cu dorințele ei naturale și cu condiția sa socială, a conferit o nouă perspectivă realistă literaturii victoriene, bucurându-se de un succes imediat. A fost urmat de romanele *Shirley* (1849) și *Villette* (1853). În 1854, s-a căsătorit cu ajutorul de preot din parohia tatălui ei și a murit la scurt timp după aceea, la 38 de ani. Emily (Jane) Brontë (30.07.1818–19.12.1848) a fost probabil cea mai mare scriitoare dintre cele trei surori. Volumul *Poezii de Currer, Ellis și Acton Bell* (Poems by Currer, Ellis and Acton Bell, 1846), publicat de cele trei surori, conține 21 dintre poeziile sale;

mulți critici consideră că versurile lui Emily relevă geniul său poetic. Singurul ei roman, *La răscruce de vânturi* (Wuthering Heights, 1847), este o poveste plină de imaginație despre pasiune și ură, care se desfășoară în ținuturile mlăștinoase din Yorkshire. Deși nu s-a bucurat de succes când a fost publicată, cartea este considerată astăzi drept unul dintre cele mai bune romane ale literaturii engleze. La scurtă vreme după publicarea romanului, sănătatea șubredă a dus la moartea autoarei, la vârsta de 30 de ani, din cauza tuberculozei. Anne Brontë (17.01.1820 – 28.05.1849) a contribuit cu 21 de poezii la volumul comun *Poems by Currer, Ellis and Acton Bell*, și a scris două romane, *Agnes Grey* (1847) și *Chiriașul de la Wildfell Hall* (The Tenant of Wildfell Hall, 1848). A murit de tuberculoză, la 29 de ani.

Brontosaurus

Vezi apatosaurus

Bronx

Cartier din New York, New York, SUA, 1 332 650 loc. (2000). Este unul dintre cele cinci cartiere ale orașului, singurul situat pe continent, fiind legat de Manhattan prin douăsprezece poduri și tunele de cale ferată, iar de Queens prin podurile Triborough, Bronx-Whitestone și Throgs Neck. Locul era numit Keskesbeck de către indieni, care l-au vândut în 1639 Companiei Indiilor de Vest Olandeze. Cartierul a făcut parte din ținutul Westchester până în 1898, când a fost încorporat orașului New York. Deși este un cartier rezidențial, cea mai mare parte (cca 130 km) a țărmului este folosită pentru comerțul naval, depozite și industrie. Găzduiește stadionul de baseball Yankee. Are un mare număr de parcuri și cuprinde grădina zoologică din Bronx și grădinile botanice.

Bronx, Grădina Zoologică din ~

Grădină zoologică din orașul New York. A fost deschisă în 1899, ocupând o suprafață de 107 ha, în zona de NV a cartierului Bronx. În 1941 i-a mai fost adăugată o zonă de 1,6 ha, numită Câmpiile Africane, care cuprinde grupuri mari de animale ce trăiesc în mediul lor natural. Grădina zoologică include și Lumea Întunericului (prima expoziție importantă de animale nocturne din lume, deschisă în anii 1960), expoziția de animale rare (specii pe cale de dispariție care trăiesc în mediul lor natural), o grădină zoologică pentru copii, Asia sălbatică (mamifere și păsări asiatice) și Pădurea gorilelor din Congo. Administrată de Societatea Zoologică din New York și finanțată de comunitate și de primăria orașului, grădina sprijină multe proiecte de cercetare și supraveghează Wildlife Survival Center de pe insula St. Catherine, din Georgia.

bronz

Aliaj obținut, de obicei, din cupru și cositor. Bronzul a fost obținut pentru prima dată înainte de 3000 î.Hr. (*vezi* Epoca Bronzului) și este încă folosit pe scară largă, deși, după 1000 î.Hr., a fost înlocuit adesea cu fierul în fabricarea uneltelor și a armelor, datorită resurselor bogate de fier în comparație cu cele de cupru și cositor. Bronzul este mai dur decât cuprul, mai ușor de topit și de turnat. Este mult mai dur decât fierul și mult mai rezistent la coroziune. Metalul de clopote (care produce sunete plăcute când este lovit) este bronzul cu un conținut de 20–25% cositor. Bronzul pentru statui, cu un conținut de peste 10% cositor și cu un amestec de zinc și plumb, este, de fapt, un tip de alamă. Adăugarea unei cantități de fosfor mai mici de 1% îmbunătățește duritatea și rezistența bronzului; această formulă este folosită la fabricarea pistoanelor pompelor, a valvelor și a bucșelor. În mecanică, se folosesc și tipuri de bronz cu mangan, care au un conținut mic de cositor, dar care au în componența lor cantități considerabile de zinc și până la 4,5% mangan. Tipurile de bronz cu aluminiu, ce conțin până la 16% aluminiu și mici cantități din alte metale, cum ar fi fier sau nichel, sunt extrem de dure și rezistente la coroziune; pot fi modelate sau forjate în garnituri pentru țevi, pompe, angrenaje, elice pentru vapoare și palete pentru turbină. Majoritatea monedelor din cupru sunt, de fapt, din bronz, având, de obicei, un conținut de aproximativ 4% cositor și 1% zinc.

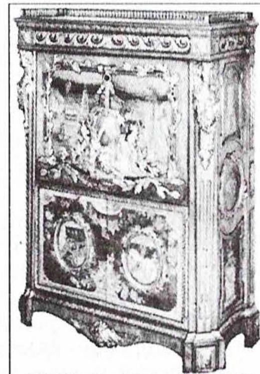
bronz aurit *sau* ormolu

(*în franceză: dorure d'or moulu*, acoperire în pastă de aur)

Aliaj de culoarea aurului, în compoziția căruia intră aramă, zinc și uneori staniu în diferite proporții. De obicei, aliajul are cel puțin 50% aramă. Se folosește la monturile de mobilier (ornamente care împodobesc marginile sau colțurile pieselor de mobilier) sau în alte scopuri

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR COLECȚIEI WALLACE, LONDRA

Secretaire decorat cu monturi, încrustații și intarsii din bronz aurit, Franța, cca 1770; Colecția Wallace, Londra

decorative. După ce aliajul topit este turnat într-o matriță și lăsat să se răcească, este suflat cu un amestec de praf de aur și mercur. Ulterior, este introdus în cuptor la o temperatură care evaporă mercurul, lăsând suprafața aurită. Bronzul aurit a fost obținut pentru prima dată în Franța, la mijlocul sec. XVII. De altfel, Franța a și rămas principalul centru de producție.

bronz indian estic *sau* **bronz Pala**

Sculpturi din metal produse încă din sec. IX d.Hr. pe teritoriul Indiei, în actuala zonă Bihar și în Bengalul de Vest, și în zone din Bangladesh. Realizate dintr-un aliaj de opt metale și turnare (cu modele fuzibile), reprezintă diferite divinități (de ex. Shiva, Vishnu), sunt mici și ușor de transportat. Produse în marile mănăstiri budiste și răspândite în tot S Asiei, au influențat arta din Birmania (Myanmar), Siam (Thailanda) și Java.

bronz indian sudic

Figurine de cult considerate printre cele mai deosebite realizări ale artei vizuale indiene. Cele mai multe reprezintă divinități hinduse, de obicei diferitele forme iconografice ale lui Shiva și Vishnu, împreună cu soțiile și însoțitorii acestora. Au fost produse în număr mare, începând cu sec. VIII d.Hr. și până în sec. XVI în Thanjavur și Tiruchchrappalli, districte ale actualului Tamil Nadu, și au reprezentat un standard ridicat în artă, timp de aproape o mie de ani. Figurinele variază de la mici imagini păstrate în casă, până la sculpturi în mărime naturală, destinate procesiunilor religioase.

Zeul Shiva în veșmânt de cerșetor, bronz indian sudic din Tiruvengadu, statul Tamil Nadu, începutul sec. IX; Muzeul Thanjavur (Tanjore) și Galeria de Artă, Tamil Nadu

P. CHANDRA

bronz indian vestic

Stil de sculptură în metal, care a înflorit în India în sec. VI–XII și, mai târziu, în zona statelor moderne Gujarat și Rajasthan. Majoritatea bronzurilor sunt asociate cu jainismul; cuprind reprezentări ale unor zei și obiecte de ritual, cum ar fi suporturi pentru arderea plantelor aromatice și pentru torțe. Majoritatea sunt de dimensiuni mici, deoarece erau destinate cultului casnic. Statuetele erau confecționate prin turnare cu modele fuzibile, iar ochii și ornamentele erau încrustați din argint și aur.

Bronzino, Il *născut* **Agnolo di Cosimo**

(17.11.1503, Monticelli, Ducatul Milano – 23.11.1572, Florența)

Pictor italian care a lucrat în Florența. A fost ucenicul și fiul adoptiv al lui Jacopo da Pontormo. Avea un talent deosebit de portretist și a fost pictor la curtea lui Cosimo I cea mai mare parte a carierei sale. Portretele sale erau inexpresive din punct de vedere emoțional, însă, prin eleganța și calitățile lor decorative, întruchipau idealul rafinamentului ducilor de Medici. Lucrările sale au influențat portretistica de la curțile princiare din Europa de-a lungul secolului următor, în timp ce picturile sale religioase și mitologice, elegante și sofisticate, rezumă stilul manierist al timpului său (*vezi* manierism). În 1563, a devenit membru fondator la Accademia del Disegno.

Rsabhanatha, bronz indian vestic din Chahardi, vestul regiunii Khandesh, statul Maharashtra, sec. IX î.Hr., colecție privată

P. CHANDRA

Potret de tânăr (posibil Guidobaldo II, duce de Urbino) pictură în ulei de Bronzino II; Muzeul de Artă Metropolitan din New York

MOȘTENIREA ONEI H.O. HAVEMEYER 1929, COLECȚIA H.O. HAVEMEYER (29.100.16), COPYRIGHT © 1981

Brook, Ferma ~

(Institutul de Agricultură și Învățământ)

Experiment utopic de conviețuire în West Roxbury, Massachusetts (lângă Boston), creat de George Ripley și derulat între 1841–1847. Cea mai cunoscută dintre comunitățile utopice organizate în SUA la mijlocul sec. XIX, Ferma Brook a urmărit să reunească gânditorul și muncitorul, să garanteze maximă libertate mentală și să pregătească o societate de oameni liberali, cultivați, ale căror vieți ar fi fost mai împlinite și mai simple decât dacă ar fi trăit sub presiunea instituțiilor aflate în competiție. Se remarcă prin figuri literare importante și lideri intelectuali care i s-au asociat, printre care Charles A. Dana, Nathaniel Hawthorne, Margaret Fuller,

Horace Greeley, James Russell Lowell, John Greenleaf Whittier și Ralph Waldo Emerson (deși nu toți au fost membri), precum și datorită teoriei educaționale moderne, introdusă de excelenta sa școală. *Vezi* comunitatea Oneida.

Brook, Sir Peter (Stephen Paul)

(n. 21.03.1925, Londra, Anglia)

Regizor și producător britanic. După ce a regizat piese în Stratford-upon-Avon, a devenit regizor al Operei Regale Covent Garden (1947–1950). A regizat mai multe producții shakespeariene, cu o abordare inovativă, care a stârnit controverse. Fiind numit codirector al Royal Shakespeare Co. în 1962, a regizat variante apreciate de critici ale pieselor *Regele Lear* (King Lear, 1962) și *Visul unei nopți de vară* (A Midsummer Night's Dream, 1970). Și-a câștigat renumele pe plan internațional regizând în stil avangardist piesa lui Peter Weiss, *Marat/Sade* (1964). Printre filmele sale se numără *Împăratul muștelor* (Lord of the Flies, 1962), *Regele Lear* (King Lear, 1969) și o ecranizare de șase ore a *Mahabharatei* (1989). În 1970, a înființat, alături de J.-L. Barrault, Centrul Internațional pentru Cercetare Teatrală.

Brooke Raj

(1841-1946)

Dinastie de rajahi britanici care au domnit în Sarawak (astăzi, un stat din Malaysia). Sir James Brooke (1803–1868) a lucrat pentru Compania Indiilor de Est Britanice și a luptat în primul dintre războaiele anglo-birmaneze, după care și-a folosit averea moștenită pentru a echipa o goeletă și a naviga spre India (1838). Sultanul Bruneiului i-a acordat titlul de rajah al Sarawakului, drept mulțumire pentru ajutorul oferit la înăbușirea unei rebeliuni. Brooke a instituit în Sarawak un guvern stabil și a fost urmat de nepotul său, Sir Charles Anthony Johnson Brooke (1829–1917), care își petrecuse cea mai mare parte a vieții în Sarawak, cunoștea limba și respecta credințele și obiceiurile locului. Sub conducerea acestuia, schimbările sociale și economice au fost limitate. Fiul său cel mare, Sir Charles Vyner de Windt Brooke (1874–1963), i-a succedat la tron și a început un proces de modernizare, după Primul Război Mondial. El a pus capăt domniei Brooke în 1946, cedând Sarawakul Marii Britanii.

Brooke, Rupert

(03.08.1887, Rugby, Warwickshire, Anglia - 23.04.1915, Skyros, Grecia)

Poet englez. Cea mai cunoscută lucrare a sa, volumul de sonete *1914* (1915), care include celebra poezie *Soldatul* (The Soldier), exprimă o atitudine idealistă față de moarte, contrastând puternic cu poeziile ulterioare despre luptele din tranșee. Moartea sa în timpul Primului Război Mondial, la vârsta de 27 de ani, a contribuit la imaginea idealizată a poetului din perioada interbelică.

Rupert Brooke, portret postum de J.H. Thomas; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Brooklyn

Cartier, 2 465 326 loc. (2000) din New York, New York, SUA. Despărțit de Manhattan prin East River, este mărginit la S de Oceanul Atlantic. Este legat de Manhattan prin poduri (inclusiv podul Brooklyn), printr-un tunel pentru autoturisme și prin servicii de tranzit rapid. Prima așezare din zonă a fost a unor fermieri olandezi, în 1636; a fost urmată de alte sate, printre care și Breuckelen (1645). Bătălia din Long Island a avut loc la Brooklyn, în 1776. În 1898 a devenit un cartier al orașului New York, deopotrivă rezidențial și industrial, administrând totodată un important trafic oceanic. Printre instituțiile sale de învățământ se numără Institutul Pratt. Aici este situată și insula Coney.

Brooklyn, podul ~

Pod suspendat, construit peste East River, pentru a lega cartierul Brooklyn de insula Manhattan. A fost proiectat de John A. Roebling și de fiul acestuia, Washington. Fiind o extraordinară realizare a ingineriei sec. XIX, podul a introdus utilizarea cablului cu fire de oțel și a materialelor explozive, închise într-un cheson pneumatic, în timpul construcției. John Roebling a murit în 1869, într-unul dintre cele peste 27 de accidente mortale produse în timpul construcției, fiul său fiind cel care a finalizat proiectul. Podul, a cărui deschidere principală este de 486 m, era cel mai lung din lume la acea vreme. A fost inaugurat cu atâta pompă încât, în numai 24 de ore, a fost traversat de cca un sfert de milion de oameni care au folosit un trotuar construit special, menit să ofere pietonilor o panoramă deosebită asupra orașului.

Brooks, Gwendolyn (Elizabeth)

(07.06.1917, Topeka, Kansas, SUA - 03.12.2000, Chicago, Illinois)

Poetă americană. Crescută în mahalalele orașului Chicago, și-a publicat prima

poezie la vârsta de 13 ani. Cu volumul *Annie Allen* (1949), o serie de poezii cu vagi legături între ele care evocă copilăria petrecută la Chicago, a devenit prima poetă de culoare care a câștigat Premiul Pulitzer. Volumul *Mâncătorii de fasole* (The Bean Eaters, 1960) conține unele dintre cele mai bune versuri ale sale. Printre alte cărți semnate de ea, se numără *La Mecca* (In the Mecca, 1968), lucrarea autobiografică *Raportul primei părți* (Report from Part One, 1972), *Abecedar pentru negri* (Primer for Blacks, 1980), *Abecedarul tinerilor poeți* (Young Poets' Primer, 1981) și *Copiii se întorc acasă* (Children Coming Home, 1991).

Brooks, James L.

(n. 09.05.1940, Brooklyn, New York, SUA)

Scenarist, regizor și producător american. A lucrat în televiziune începând din 1964. A creat în colaborare și a produs *Mary Tyler Moore Show* (1970–1977) și multe alte programe și seriale de televiziune, printre care *The Tracey Ullman Show* (1986–1990) și *Familia Simpson* (The Simpsons, 1989). În calitate de scenarist, producător și regizor al filmului *Vorbe de alint* (Terms of Endearment, 1983), a câștigat trei premii Oscar; a mai scris, regizat și produs *Ultimele știri* (Broadcast News, 1987) și *Mai bine nu se poate* (As good as it gets, 1997).

Brooks, Louise

(14.11.1906, Cherryvale, Kansas, SUA – 08.08.1985, Rochester, New York)

Actriță americană. A dansat în spectacolul *Follies* (1925), regizat de Florenz Ziegfeld, și a obținut, la scurt timp, un contract la Hollywood. Remarcându-se prin prezența scenică atrăgătoare și părul negru, tuns scurt, a jucat rolul fetișcanei din filmele mute ale anilor 1920, *O fată în fiecare port* (A Girl in Every Port, 1928) și *Beggars of life* (1928). A jucat roluri legendare în Germania, în filmele lui G.W. Pabst, *Cutia Pandorei* (Pandora's Box, 1928) și *Jurnalul unei fete pierdute* (Diary of a Lost Girl, 1929). Cu toate acestea, după întoarcerea la Hollywood (1930), i s-au oferit numai roluri minore, iar în 1938 s-a retras, fără prea multă glorie sau avere. Filmele sale au fost redescoperite în anii 1950, iar cartea sa *Lulu la Hollywood* (Lulu in Hollywood, 1982) a fost apreciată de critici.

Brooks, Mel *născut* Melvin Kaminsky

(n. 28.06.1926, Brooklyn, New York, SUA)

Regizor, producător și actor american. A scris numere de comedie pentru spectacolele de televiziune ale lui Sid Caesar (1949–1959) și a creat, în colaborare, serialul de televiziune *Fii deștept* (Get Smart, 1965). Primul film artistic de lung metraj pe care l-a scris și regizat, *Producătorii* (The Producers, 1968, Premiul Oscar pentru scenariu), a fost ulterior transformat într-un spectacol de succes pe Broadway. A regizat, a produs și a fost coscenarist al unor comedii (în unele a și jucat), precum *Șei în flăcări* (Blazing Saddles, 1974), *Tânărul Frankenstein* (Young Frankenstein, 1974) și *Bilele spațiale* (Spaceballs, 1987).

Brooks, Munții ~

Lanț muntos din N statului Alaska. Se întinde pe aproape 1 000 km, de la golful Kotzebue până la granița canadiană. Cel mai înalt vârf este Isto (2 760 m). Formând capătul de NV al Munților Stâncoși, este situat în Parcul Național Porțile Arcticii. Au fost descoperite rezerve mari de petrol în golful Prudhoe, iar lanțul este traversat, prin trecătoarea Atigun, de magistrala Trans-Alaska.

Brooks, Rodney Allen

(n. 30.12.1954, Adelaide, Australia)

Om de știință australian din domeniul calculatoarelor. Și-a luat doctoratul (1981) la Universitatea Stanford, din California, nemulțumit de abordarea tradițională, bazată pe modele, a inteligenței artificiale. După ce s-a angajat la Laboratorul de Robotică Mobilă din cadrul MIT, în 1984, a început să construiască roboți simpli, care puteau efectua acțiuni „tip insectă", pornind de la premisa că învățarea practică se face prin interacțiunea cu lumea reală. În 1997 a devenit directorul Laboratorului de Cercetare a Inteligenței Artificiale a MIT.

Brooks, Romaine Goddard *născută* Beatrice Romaine Goddard

(01.05.1874, Roma, Italia – 07.12.1970, Nisa, Franța)

Pictoriță americană. Născută la Roma într-o familie americană bogată, a studiat pictura în Italia. După o scurtă căsătorie, în 1905 s-a mutat la Paris, unde a pătruns în cercuri literare, artistice și homosexuale. În 1925 a devenit celebră în urma mai multor expoziții importante. Portretele sale, pictate în nuanțe de gri, cu numai câteva pete de culoare, scot în evidență în mod tulburător personalitatea personajelor. *Amazoana* (cca 1920), un portret al celei care i-a fost iubită o lungă perioadă de timp, Natalie Clifford Barney (1876–1972), este una dintre cele mai reușite lucrări ale sale.

Brooks, Van Wyck

(16.02.1886, Plainfield, New Jersey, SUA – 02.05.1963, Bridgewater, Connecticut)

Critic, biograf și istoric literar american. A absolvit cursurile Universității Harvard. Seria sa *Descoperitori și creatori* (Finders and Makers) trasează istoria literară americană din 1800 până în 1915, cu bogate detalii biografice. Este alcătuită din *Perioada de înflorire a Noii Anglii, 1815–1865* (The Flowering of New England, 1815–1865, Premiul Pulitzer, 1936), *Noua Anglie: Vara indiană, 1865–1915* (New England: Indian Summer, 1865–1915, 1940), *Lumea lui Washington Irving* (The World of Washington Irving, 1944), *Epocile lui Melville și Whitman* (The Times of Melville and Whitman, 1947) și *Anii siguranței: 1885–1915* (The Confident Years: 1885–1915, 1952).

brosme

Pește comestibil lung (*Brosme brosme*), din familia codului, care trăiește pe fundul apelor adânci, în Atlanticul de Nord. Este un pește cu solzi mici, gură largă și mustață pe bărbie. Are o înotătoare dorsală și una anală, ambele fiind lungi și legate de coada rotunjită. Poate atinge o lungime de până la 90–110 cm. Culorile lui variază de la gălbui sau brun la cenușiu-închis, iar exemplarele tinere pot avea dungi galbene verticale.

broșă

Bijuterie ornamentală prevăzută cu un ac și o închizătoare cu care poate fi prinsă de un articol vestimentar. Broșa derivă din fibula romană și greacă, asemănătoare cu un ac de siguranță decorativ, și era folosită pentru fixarea mantiilor și a tunicilor. De-a lungul istoriei, broșele au fost confecționate într-o varietate de forme, modelul și tipul de ornamentare variind în funcție de regiune. În sec. XIX, odată cu crearea unei piețe de bijuterii ieftine, broșa a devenit un accesoriu foarte popular.

JANE BURTON/BRUCE COLEMAN LTD.

brotăcei (*Hyla arborea*)

brotăcel *sau* broască-de-copac

Denumire comună pentru cele 550 de specii (familia *Hylidae*) de broaște în general arboricole, răspândite în lumea întreagă, dar în special în America. Majoritatea speciilor sunt mici, zvelte, cu picioare lungi și au degetele membrelor anterioare și posterioare prevăzute cu discuri adezive, ca niște ventuze. Unele nu sunt bune cățărătoare și trăiesc în apă, pe sol sau în vizuini. Majoritatea speciilor depun ouă în apă. Puii broaștelor-marsupial (genul *Gastrotheca*) din America de Sud se dezvoltă într-o pungă de pe spatele femelei.

brotăcel-de-primăvară

Specie (*Hyla crucifer*) de brotăcel care trăiește în iazuri, mlaștini și alte ținuturi umede din SUA. În perioada de împerechere, este întâlnit în lacurile din păduri; în restul timpului, poate fi rareori observat. Emite un fluierat cu frecvență înaltă, fiind una dintre primele broaște care cântă primăvara. Este micuț (numai 2–3,5 cm lungime) și are o culoare cenușie, cafenie sau brună-măslinie, cu o pată brună în formă de X pe spate sau un desen neregulat.

Brouwer, Adriaen

(1605/1606, Oudenaarde, Flandra – 01.1638, Anvers)

Pictor flamand. După ce a studiat cu Frans Hals în Haarlem, pe la 1623, s-a întors în Flandra și s-a stabilit la Anvers, în 1631. Picturile sale, în cea mai mare parte de dimensiuni mici și pictate pe lemn, înfățișează, de obicei, țărani care beau și se ceartă în cârciumi. Asprimea subiectelor sale contrastează puternic cu tehnica sa delicată; stilul său pictural, de maestru, și tonurile strălucitoare sunt inegalabile. Brouwer a popularizat pictura de gen în Țările de Jos. Adrian van Ostade și David Teniers sunt numai doi dintre numeroșii săi discipoli.

Browder, Earl (Russell)

(20.05.1891, Wichita, Kansas, SUA – 27.06.1973, Princeton, New Jersey)

Lider al Partidului Comunist din SUA (1930–1944). În perioada 1919–1920, a fost închis din cauza opoziției sale manifestate față de participarea SUA la Primul Război Mondial. În 1921, s-a alăturat Partidului Comunist American; a ocupat funcția de secretar general al partidului între 1930–1944 și a fost candidat la președinție în 1936 și 1940. În 1944, a fost înlăturat din funcție, din cauza declarației sale conform căreia capitalismul și socialismul puteau coexista; în 1946, a fost exclus din partid.

Brown, Capability *născut* Lancelot Brown

(1715, Kirkharle, Northumberland, Anglia – 06.02.1783, Londra)

Maestru britanic al designului peisagistic naturalist. Timp de mai mulți ani a

lucrat sub conducerea lui William Kent (1685–1748) la Stowe, Buckinghamshire, unde se afla una dintre cele mai apreciate grădini ale vremii. Până în 1753, devenise deja cel mai bun „ameliorator de terenuri" din Anglia. La palatul Blenheim a creat lacuri minunate, schimbând aproape în totalitate planul mai vechi al zonei, foarte convențional. Peisajele sale erau formate din suprafețe întinse de iarbă, forme neregulate de apă și copaci izolați sau în pâlcuri. Stilul său este deseori considerat a fi o antiteză a stilului lui André le Nôtre, cel care a amenajat grădinile de la Versailles. Porecla lui Brown s-a născut din obiceiul său de a afirma că un loc posedă „capacități" naturale (*în engleză:* capabilities).

Brown, Charles Brockden
(17.01.1771, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 22.02.1810, Philadelphia)

Scriitor american. A renunțat la studiile de drept pentru a se dedica scrisului. Romanele sale gotice, a căror acțiune se desfășoară în diverse medii americane, au inaugurat tradiția care avea să fie ulterior prelucrată de Edgar Allan Poe și Nathaniel Hawthorne. *Wieland* (1798), cea mai cunoscută lucrare a sa, demonstrează ușurința cu care se poate pierde echilibrul mental când judecata sănătoasă este confruntată cu lucruri nefirești. Lucrările sale reflectă un profund liberalism, exploatând în același timp teroarea și oroarea. A fost numit „părintele romanului american".

Brown, Clifford
(30.10.1930, Wilmington, Delaware, SUA – 26.06.1956, Pennsylvania)

Trompetist american de jazz, principalul reprezentant al stilului hard-bop (*vezi* bebop). Inspirat de Fats Navarro, combinând calitățile tehnice cu grația lirică în interpretare, a devenit cel mai important trompetist al generației sale. În 1953, a realizat un turneu cu formația lui Lionel Hampton, iar apoi a lucrat cu Art Blakey; în 1954, alături de bateristul Max Roach, a pus bazele unui cvintet care a devenit unul dintre cele mai importante grupuri din jazzul modern. A murit la 25 de ani, într-un accident de mașină.

Brown, Ford Madox
(16.04.1821, Calais, Franța – 06.10.1893, Londra, Anglia)

Pictor britanic. A studiat la Bruges, Anvers, Paris și Roma. În Italia (1845), l-a întâlnit pe Peter von Cornelius, membru al nazareenilor, pictor care i-a influențat paleta și stilul. Folosirea culorilor strălucitoare, meticulozitatea lucrărilor și gustul pentru subiecte literare au avut un puternic efect asupra prerafaeliților, în special asupra lui Dante Gabriel Rossetti. Cele mai celebre picturi ale sale sunt *Adio Anglia* (The Last of England, 1852–1855), un omagiu adus emigrării, și *Munca* (Work, 1852–1863), un comentariu social în stil victorian. În 1861 a devenit membru fondator al companiei lui William Morris, pentru care a proiectat vitralii și mobilier.

Brown, George
(29.11.1818, Edinburgh, Scoția – 09.05.1880, Toronto, Ontario, Canada)

Ziarist și om politic canadian. A emigrat la New York, în 1837, iar în 1843 s-a mutat la Toronto, unde a înființat *The Globe* (1844), un ziar politic reformator. În calitate de membru al Adunării Canadiene (1857–1865), a susținut reprezentarea proporțională, confederația Americii de Nord Britanice, anexarea Teritoriilor de Nord-Vest și separarea bisericii de stat. Mai târziu, a devenit liderul mișcării Clear Grits. În 1873 a fost numit în senatul canadian, dar a continuat să-și conducă puternicul și renumitul ziar (mai târziu cunoscut sub numele de *The Globe and Mail*).

Brown, James
(3.05.1933, Barnwell, Carolina de Sud, SUA – 25.12.2006, Atlanta, Georgia)

Cântăreț și compozitor american. A crescut în Georgia, în timpul Marii Crize, și a cântat și a dansat mai întâi la colț de stradă, pentru bani. Mai târziu, a pus bazele unui trio, având apariții în cluburi mici din Sud. Treptat, și-a dezvoltat un stil foarte personal, combinând elemente de blues și muzică gospel cu stilul său propriu de interpretare, extrem de încărcat emoțional și foarte ritmic, completat de un puternic simț al spectacolului. Primul său hit, *Please, Please, Please* (1956), a fost urmat de alte piese cu vânzări de milioane de exemplare, printre care și *Papa's Got a Brand New Bag*; stilul său, marcat de ritmuri de dans și sincope puternice, a devenit cunoscut sub numele de funk. Agitata sa viață personală s-a aflat în centrul atenției în 1988, când a fost condamnat la trei ani de închisoare, pentru diverse delicte.

Brown, Jim
născut **James Nathaniel Brown**
(n. 17.02.1936, St. Simons, Georgia, SUA)

Jucător de fotbal american, considerat cel mai mare fundaș al tuturor timpurilor. În cei nouă ani petrecuți la echipa Cleveland Browns (1957–1965), a stabilit recorduri

totale, atât în jocul de înaintare cât și în cel combinat. După ce s-a retras din fotbal, a devenit actor de film.

Brown, John

(1735, Buncle, Berwickshire, Scoția - 17.10.1788, Londra, Anglia)

Medic britanic. A introdus teoria excitabilității, publicată în *Elementa Medicinae* (1780), conform căreia bolile pot fi clasificate în supra- și substimulatoare; susținea că puterile excitante sau stimulii acționează asupra țesuturilor vii. Brown considera că bolile sunt stări de excitabilitate redusă, necesitând substanțe stimulatoare, sau de excitabilitate crescută, necesitând sedative. Teoria sa a fost însă discreditată de către Hermann von Helmholtz.

Brown, John

(09.05.1800, Torrington, Connecticut, SUA - 02.12.1859, Charles Town, Virginia)

Aboliționist american. A crescut în Ohio, rămânând fără mamă la vârsta de opt ani. A trăit în mai multe locuri din țară, practicând diferite meserii; a fost tatăl a 20 de copii. Deși era alb, în 1849 s-a stabilit cu familia sa într-o comunitate de negri din North Elba, New York. Fiind un susținător ardent al acțiunilor deschise împotriva sclaviei, în 1855 a călătorit în Kansas, împreună cu cinci fii ai săi, pentru a contracara acțiunile din Lawrence de susținere a sclaviei. Împreună cu grupul său, a ucis cinci coloniști adepți ai sclaviei. În 1858, le-a propus aboliționiștilor să finanțeze înființarea unei fortărețe în munții din Maryland, pentru a adăposti sclavii fugari. Spera ca acțiunea de capturare a arsenalului federal de la Harpers Ferry, Virginia de Vest, să-i inspire pe sclavi să se alăture armatei sale „pentru emancipare". În 1859, micile sale trupe au înfrânt garda arsenalului; după două zile, au fost învinse, la rândul lor, de forțele federale conduse de colonelul Robert E. Lee. Brown a fost judecat pentru trădare, condamnat și spânzurat. Atacul său l-a transformat într-un martir al aboliționiștilor din Nord și a accentuat animozitățile care au condus, în cele din urmă, la Războiul Civil American.

Brown, Joseph Rogers

(26.01.1810, Warren, Rhode Island, SUA - 23.07.1876, Isles of Shoals, New Hampshire)

Inventator și industriaș american. În 1850, a perfecționat și a realizat o mașină liniară de divizat de mare precizie, apoi a dezvoltat un șubler cu vernier, aplicând ulterior metodele și la raportorul cu vernier. Alături de Lucian Sharpe, a înființat Brown & Sharpe Manufacturing Co. În 1867, a realizat micrometrul. A inventat un dispozitiv pentru tăiere de precizie pentru a produce rotițe de ceasuri, o freză universală și o mașină de rectificat universală (probabil cea mai importantă invenție a sa), în care piesele erau inițial durificate și apoi rectificate, crescând astfel acuratețea și eliminând rebuturile.

Brown, Molly *născută* Margaret Tobin

(18.07.1867, Hannibal, Montana, SUA - 26.10.1932, New York, New York)

Personalitate publică, filantroapă și reformatoare socială americană. În 1884 l-a urmat pe fratele său în Colorado, unde l-a cunoscut pe James Brown, un miner cu care s-a căsătorit. Acesta a descoperit aur în 1894, iar soții s-au mutat în Denver. A devenit membră fondatoare a Clubului femeilor din Denver, parte a rețelei naționale dedicate îmbunătățirii condiției femeilor și copiilor. După ce soțul său a părăsit-o, a călătorit la New York și Newport, reușind să-și câștige renumele în societate. Fiind pasageră în călătoria de inaugurare a vasului *Titanic* (1912), a ajutat la conducerea unei bărci de salvare, fiind descrisă de presa americană drept „Dna Brown, cea de nescufundat". Viața sa, în forma semilegendară prezentată de ea însăși, a fost popularizată într-un musical și într-un film.

Brown, Robert

(21.12.1773, Montrose, Angus, Scoția - 10.06.1858, Londra, Anglia)

Botanist scoțian. Fiu de preot, a studiat medicina la Aberdeen și Edinburgh, după care s-a înrolat în armata britanică, în calitate de chirurg asistent (1795). A obținut postul de naturalist la bordul unui vas plecat să cerceteze coastele Australiei (1801), iar în călătoria respectivă a adunat cca 3 900 de specii de plante. O parte dintre rezultatele călătoriei sale au fost publicate, în 1810, în lucrarea clasică *Prodromus Florae Novae Hollandiae*, care a pus bazele botanicii australiene și a perfecționat sistemele de clasificare a plantelor. În 1827 a transferat colecția botanică a lui Joseph Banks la British Museum și a devenit administratorul departamentului botanic nou-înființat al muzeului. În anul următor, și-a publicat observațiile asupra fenomenului care avea să fie numit mișcare browniană. În 1831 a remarcat existența unei formațiuni în celulele vegetale, pe care a denumit-o nucleu. A fost primul botanist care a recunoscut diferența dintre gimnosperme și angiosperme (plante cu flori).

Brown, Universitatea ~

Universitate particulară din Providence, Rhode Island, membră cu tradiție a Ivy League. A fost înființată în 1764, sub numele de Colegiul Rhode Island, și a căpătat, în 1804, numele unui donator, Nicholas Brown. A devenit mixtă în 1971, când s-a unit cu Pembroke, un colegiu de fete înființat în 1891. Astăzi, oferă programe de studii preuniversitare și universitare în toate domeniile academice importante; Facultatea de Medicină organizează și studii de masterat. Printre facilitățile de cercetare se numără centre de cercetare geologică, astronomică și educațională.

Brown, William Wells

(1814?, lângă Lexington, Kentucky, SUA – 06.11.1884, Chelsea, Massachusetts)

Scriitor american. Născut în sclavie, a evadat și a învățat singur, stabilindu-se în zona orașului Boston. A scris o lucrare autobiografică foarte cunoscută, *Povestea lui William W. Brown, un sclav fugar* (Narrative of William W. Brown, A Fugitive Slave, 1847), și a ținut discursuri despre aboliționism. *Clotel* (1853), singurul său roman, ale cărui personaje sunt descendenții lui Thomas Jefferson și un sclav, a fost primul roman publicat de un afro-american. Singura sa piesă, *Evadarea* (The Escape, 1858), are ca subiect căsătoria secretă a doi sclavi.

Brown vs Consiliul educațional (din Topeka)

Proces din 1954, în care Curtea Supremă de Justiție a SUA a hotărât, în unanimitate, că segregația rasială în școlile publice încalcă al 14-lea Amendament al Constituției SUA; conform acestuia, nici un stat nu poate refuza aplicarea echitabilă a legilor nici unei persoane din jurisdicția sa. Tribunalul a declarat că școlile separate reprezintă, în mod evident, o inegalitate, răsturnând astfel decizia sa din 1896, în cazul Plessy vs Ferguson. *Vezi* Thurgood Marshall.

Browne, Sir Thomas

(19.10.1605, Londra, Anglia – 19.10.1682, Norwich, Norfolk)

Medic și scriitor britanic. În timp ce practica medicina, a început, în paralel, o carieră de scriitor. Cea mai cunoscută lucrare a sa, *Religio Medici* (1642), este un jurnal de reflecții asupra misterelor pe care le oferă Dumnezeu, natura și omul. O lucrare de dimensiuni mai mari, cunoscută sub numele de *Greșelile grosolane ale lui Browne* (Browne's Vulgar Errors, 1646), încerca să corecteze credințele populare și superstițiile. A mai scris tratate pe subiecte de anticariat, precum și frumoasa și subtila lucrare *Scrisoare către un prieten* (A Letter to a Friend, 1690).

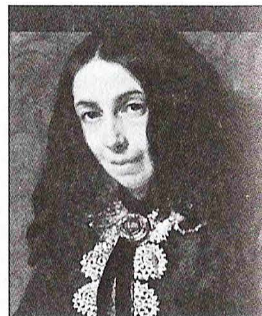
browniană, mișcare ~

Fenomen fizic prin care o anumită cantitate de materie este supusă constant unor mici fluctuații aleatoare. Fenomenul a primit numele lui Robert Brown, care, în 1827, în timp ce investiga procesul de fertilizare a florilor, a observat „o mișcare oscilatorie rapidă" a granulelor de polen, suspendate în apă. Ulterior, a descoperit că mișcări similare puteau fi remarcate în cazul particulelor de fum sau de praf, suspendate în aer sau în alte fluide. Ideea că moleculele unui fluid sunt în continuă mișcare este elementul de bază al teoriei cinetice a gazelor, elaborată de James Clerk Maxwell, Ludwig Boltzmann și Rudolf Clausius (1822–1888), pentru a explica fenomenele căldurii.

Browning, Elizabeth Barrett născută Elizabeth Barrett

(06.03.1806, Durham, Anglia – 29.06.1861, Florența)

Poetă britanică. Deși era invalidă și se temea de străini, poeziile sale au devenit foarte cunoscute în cercurile literare după publicarea unor volume de versuri în 1838 și 1844. În 1845 l-a cunoscut pe Robert Browning și, după o perioadă în care acesta i-a făcut curte, lucru ținut în secret față de despoticul ei tată, s-au căsătorit și s-au stabilit la Florența. Renumele ei se bazează în cea mai mare parte pe poeziile de dragoste scrise în perioada în care era curtată, *Sonete portugheze* (Sonnets from the Portuguese, 1850). Cea mai ambițioasă lucrare a sa, romanul în versuri albe *Aurora Leigh* (1857), a avut un enorm succes la public.

Elizabeth Barrett Browning, pictură în ulei de Michele Gordigiani, 1858; Galeria Națională de Portrete, Londra

Browning, Robert

(07.05.1812, Londra, Anglia – 12.12.1889, Veneția, Italia)

Mare poet englez din epoca victoriană, remarcat pentru măiestria sa în arta monologului dramatic și a portretizării psihologice. Cea mai cunoscută operă a sa a fost *Inelul și cartea* (The Ring and the Book, 1868–1869), în care povestește, de-a lungul a 12 cărți,

un proces pentru crimă, plasat în Roma sfârșitului de sec. XVII.

Viața

Fiu al unui funcționar de la Banca Angliei din Londra, Browning a primit în școală o educație superficială, deși tatăl său i-a predat fundamentele de greacă și latină. În 1828 a urmat cursurile Universității din Londra, dar s-a retras după o jumătate de semestru. Cu excepția unei călătorii la Sankt Petersburg în 1834, alături de George de Benkhausen, consul general al Rusiei, și a două vizite scurte în Italia în 1838 și 1844, a locuit cu părinții la Londra până în 1846, mai întâi la Camberwell, iar după 1840 la Hatcham. În această perioadă (1832–1846) a scris primele poeme de mari dimensiuni și cea mai mare parte a pieselor sale de teatru.

Prima operă publicată, *Pauline* (Pauline: A Fragment of a Confession, 1833), apărută anonim, deși era formal un monolog dramatic, cuprindea o mare parte a pasiunilor și neliniștilor sale adolescentine. Deși a avut parte și de unele comentarii favorabile, a fost atacată de John Stuart Mill, care a condamnat expunerea poetului și exploatarea propriilor emoții și „conștiința de sine intensă și morbidă". E posibil ca această critică a lui Mill să-l fi determinat pe Browning să nu-și mai mărturisească niciodată propriile emoții în poeziile sale, ci să scrie obiectiv. În 1835 a publicat *Paracelsus* (Paracelsus), iar în 1840, *Sordello* (Sordello), ambele poeme abordând tema unor bărbați foarte înzestrați care se străduiesc să împace aspirațiile personale cu cele ale oamenilor. *Paracelsus* a fost bine primit, dar *Sordello*, care solicita din partea cititorului cunoștințe vaste, a fost declarat, aproape în unanimitate, ca incomprehensibil.

Încurajat de actorul Charles Macready, Browning și-a concentrat energia, ani la rândul, asupra dramaturgiei în versuri, formă pe care o adoptase deja pentru *Strafford* (Strafford, 1837). Între 1841 și 1846, într-o serie de pamflete reunite sub titlul general *Clopote și rodii* (Bells and Pomegranates), a publicat încă șapte piese în versuri, inclusiv *Trece Pippa* (Pippa Passes, 1841), *O pată pe nume* (A Blot in the Scutcheon), scrisă în 1843 și *Luria* (Luria, 1846). Acestea, ca și toate operele sale anterioare, cu excepția piesei *Strafford*, au fost publicate pe cheltuiala familiei sale. Deși Browning scria cu plăcere texte dramatice, nu a avut succes în teatru pentru că punctul său forte era să descrie, după cum observase chiar el în *Strafford*, „acțiunea din caracter, în caracterul în acțiune".

În 1845 prima etapă a vieții lui Browning se apropia de sfârșit. Acela a fost anul când a cunoscut-o pe Elizabeth Barrett. În *Poeziile* ei (Poems, 1844), Barrett inclusese câteva versuri lăudându-l pe Browning, care i-a scris pentru a-i mulțumi (ianuarie 1845). În mai s-au întâlnit și, la scurt timp după aceea, au descoperit că se iubeau. Dar Barrett fusese suferindă timp de mulți ani, închisă în camera ei și considerată incurabilă. Mai mult, tatăl ei era un om dominator și egoist, atașat cu gelozie de fiica sa care, la rândul ei, ajunsese să depindă de dragostea lui. Când doctorii au sfătuit-o să meargă în Italia pentru a-și reface sănătatea, iar tatăl său s-a opus plecării, cei doi îndrăgostiți, care corespondaseră și se întâlniseră cu regularitate, au fost nevoiți să acționeze. S-au căsătorit în secret în septembrie 1846. O săptămână mai târziu, plecau spre Pisa.

Pe parcursul căsătoriei, deși își petreceau vacanțele în Franța și Anglia, au locuit propriu-zis în Italia, în special în Florența, unde dețineau un apartament în Casa Guidi. Veniturile lor erau mici, deși, după nașterea fiului lor Robert, în 1849, vărul doamnei Browning, John Kenyon, le-a oferit o rentă de 100 de lire sterline pe an, iar la moartea sa, în 1856, le-a lăsat 11 000 de lire sterline.

Browning a scris relativ puțină poezie în perioada cât a fost căsătorit. Cu excepția unei culegeri din 1849, a mai publicat doar *Ajunul Crăciunului și ziua de Paști* (Christmas-Eve and Easter-Day, 1850), o analiză asupra diverselor atitudini legate de creștinism, a cărei origine directă se găsea, poate, în moartea mamei sale în 1849; un eseu introductiv (1852) la câteva false scrisori ale lui Shelley, singura operă importantă a lui Browning în proză și singurul text de critică; și *Bărbați și femei* (Men and Women, 1855), o culegere de 51 de poezii – versuri dramatice, mari monologuri precum *Fratele Lippo Lippi* (Fra Lippo Lippi), *Cum apare unui contemporan* (How It Strikes a Contemporary) și *Scuzele episcopului Blougram* (Bishop Blougram's Apology) și foarte puține poezii în care implicit – *La gura sobei* (By the Fireside) – sau explicit – *Încă o vorbă* (One Word More) – și-a încălcat propria regulă și a vorbit despre el și despre dragostea pentru soția sa. Volumul *Bărbați și femei* nu s-a prea vândut, iar multe dintre recenzii au fost nefavorabile și nu l-au ajutat. Dezamăgit, pentru prima dată, de felul în care fusese primită opera sa, Browning a scris puțin în anii care au urmat, făcând schițe și modele de lut în timpul zilei și savurând compania

prietenilor săi în timpul nopții. Într-un final, sănătatea doamnei Browning, care își revenise spectaculos în perioada petrecută în Italia, a început să decadă. La 29 iunie 1861 a murit în brațele soțului său. În toamna acelui an, el s-a întors ezitant la Londra alături de tânărul său fiu.

Prima lui sarcină, odată întors, a fost să pregătească pentru publicare *Ultimele poeme* (Last Poems) ale soției sale. La început a evitat compania oamenilor, dar treptat a început să accepte invitațiile mai ușor și să revină în societate. În 1863 a apărut o nouă ediție a culegerii sale de poezii, dar *Pauline* nu a fost inclusă. Când următorul său volum de poezii, *Dramatis Personae* (Dramatis Personae, 1864), a ajuns la a doua ediție, devenise clar că în sfârșit Browning câștigase recunoașterea publică.

În 1868–1869 a publicat cea mai importantă operă a sa, *Inelul și cartea*, bazată pe desfășurarea unui proces pentru crimă din Roma în 1698. Grandios și prin concept și prin execuție, a fost primit imediat cu entuziasm, iar Browning a fost recunoscut drept una dintre cele mai importante figuri literare ale vremii. Tot restul vieții a fost foarte căutat de societatea londoneză. Verile și le petrecea cu prietenii în Franța, Scoția sau Elveția sau, după 1878, în Italia.

Cele mai importante opere din ultimii săi ani, când a scris cu mare ușurință, au fost poeme narative sau dramatice de mari dimensiuni, care abordau adesea teme contemporane, de exemplu *Prințul Hohenstiel-Schwangau* (Prince Hohenstiel-Schwangau, 1871), *Fifine la târg* (Fifine at the Fair, 1872), *Țara scufiei de bumbac roșu* (Red Cotton Night-Cap Country, 1873), *Colecția de la han* (The Inn Album, 1875) și cele două serii de *Idile dramatice* (Dramatic Idyls, 1879 și 1880). A scris și câteva poeme pe subiecte clasice, inclusiv *Aventura lui Balaustion* (Balaustion's Adventure, 1871) și *Apologia lui Aristofan* (Aristophanes' Apology, 1875). În plus față de numeroasele culegeri de poezii mai scurte – *Pacchiarotto și cât de greu a muncit* (Pacchiarotto and How He Worked in Distemper, 1876), *Jocoseria* (Jocoseria, 1883), *Fanteziile lui Ferishtah* (Ferishtah's Fancies, 1884) și *Asolando* (Asolando: Fancies and Facts, 1889) – Browning a publicat, spre sfârșitul vieții, și două cărți neobișnuit de personale – *La Saisiaz* (La Saisiaz 1878), o elegie pentru prietena sa Anne Egerton-Smith și o meditație asupra mortalității, respectiv *Tratative cu anumiți oameni importanți la vremea lor* (Parleyings with Certain People of Importance in Their Day, 1887), în care discuta cărți și idei ce îl influențaseră începând din tinerețe.

Când se afla la Veneția în 1889, Browning a răcit, s-a îmbolnăvit grav și a murit în 12 decembrie. A fost înmormântat la Westminster Abbey.

Receptare

Puțini poeți au suferit mai mult decât Browning de pe urma neînțelegerilor ostile sau a admirației prost plasate, ambele apărând foarte des din incapacitatea de a recunoaște natura predominant-dramatică a operei sale. Cele mai multe dintre textele sale de dinainte de 1846 erau dedicate teatrului; după aceea, cele mai importante poeme ale sale ilustrau măiestria sa tot mai mare în realizarea monologului dramatic. Acesta constă, în esență, dintr-o narațiune rostită de un singur personaj și amplificată de comentariile sale asupra poveștii și de circumstanțele în care vorbește. Din propriile cunoștințe despre evenimentele descrise, istorice sau de altă natură, sau, dacă nu, prin deducție din poemul însuși, cititorul reușește să aprecieze inteligența și sinceritatea naratorului și valoarea opiniilor pe care le exprimă. Acest tip de monolog dramatic este cât se poate de potrivit stilului ironic. Dar preferința lui Browning pentru această formă a încurajat două dintre cele mai frecvente greșeli în interpretarea naturii poeziilor sale – faptul că este în mod intenționat obscur și că „mesajul" său fundamental este de un optimism facil. Nici una dintre aceste critici nu este nefondată; dar ambele sunt incomplete.

Browning nu este întotdeauna dificil. În numeroase poezii, în special dintre cele scurte, realizează efecte vizibil reușite. Cu toate acestea, dificultățile sale de suprafață, care stau în calea unei mai ușoare înțelegeri a sensului unui pasaj, sunt destul de evidente: încercările sale de a transpune ritmurile întrerupte și neregulate ale vorbirii fac aproape imposibilă citirea rapidă a versului; sintaxa sa eliptică este uneori deconcertantă și derutează cititorul, dar poate fi stăpânită cu puțin efort; anumite poeme, cum este *Sordello* sau *Imagini vechi din Florența* (Old Pictures in Florence), presupun o cunoaștere în profunzime a subiectului pentru a putea fi înțelese; iar tendința de a pune monologurile în gura unor șarlatani și sofiști, precum Dl. Sludge sau Napoleon III, îl obligă pe cititor să urmărească o serie de argumente subtile sau paradoxale. Toate aceste trăsături sunt o piedică în calea unei lecturi ușoare.

Dar chiar și după depășirea problemelor individuale de stil și tehnică, interesul poemului este rareori epuizat. În primul rând, Browning alege adesea un punct de vedere neașteptat, în special în monologuri, obligându-l astfel pe cititor să accepte o perspectivă nefamiliară. În al doilea rând, este capabil să schimbe cu totul neașteptat accentul unui poem. De exemplu, își alege subiecte neînsemnate în sine, ca în *Maestrul Hugues din Saxe-Gotha* (Master Hugues of Saxe-Gotha), și atacă prin prisma lor eternele teme ale poeziei. Această tranziție de la un caz particular la adevăruri transcendente ridică aproximativ aceleași dificultăți pentru cititor ca și poeții metafizici ai sec. XVII și trezește la fel de mult entuziasm. În al treilea rând, pentru că Browning rareori prezintă un vorbitor fără ironie, cititorul este nevoit în permanență să aprecieze direcția exactă a forței satirice din poem. Chiar și într-o poezie melodioasă precum *O tocată a lui Galuppi*, atitudinea corectă trebuie disociată de cea falsă la fiecare întorsătură de frază, în vreme ce în principalele monologuri sofistice, precum *Scuzele episcopului Blougram*, schimbările de atitudine sunt și mai subtile.

Au existat și obiecții conform cărora Browning se folosește de poezie drept vehicul al filozofiei sale, care nu este, în sine, profundă sau interesantă, limitându-se la un optimism facil. Dar monologurile dramatice ale lui Browning trebuie considerate expresii ale unor personaje fictive care își trag vigoarea din felul în care reușesc să-l caracterizeze pe vorbitor, și nu sunt o expresie a propriilor sentimente ale lui Browning. Astfel, vasta sa galerie de personaje fictive trebuie interpretată drept un catalog exhaustiv de motive umane, nu drept o serie de autoportrete. Cu toate acestea, anumite presupuneri fundamentale sunt exprimate atât de regulat încât ar putea fi interpretate drept reprezentări ale convingerilor personale ale lui Browning, cum ar fi credința sa creștină. În probleme ce țin de comportamentul uman, simpatia sa se îndreaptă spre cei care dau dovadă de un suflet iubitor, o natură sinceră și sentimente calde; cu siguranță aceste calități nu sunt niciodată satirizate. El este, în general, de partea celor care se angajează trup și suflet în slujba unui ideal, chiar dacă dau greș. Acest lucru în sine ar putea sugera un sistem de valori mai degrabă naiv, dar tot el, uneori în același poem, se arată înțelegător față de cei care au fost nevoiți să-și coboare standardele și să accepte compromisuri. Astfel, deși Browning e departe de a adopta o perspectivă cinică sau pesimistă asupra naturii sau destinului uman, speranțele sale în legătură cu lumea nu sunt simple și nici iraționale.

Robert Browning

PHOTOS.COM/JUPITERIMAGES

În *Inelul și cartea* Browning își ilustrează toate calitățile distinctive. Le permite câte un monolog dramatic fiecăruia dintre personajele pe care le redă – bărbatului care este judecat pentru crimă, tinerei sale soții, pe care a rănit-o mortal, protectorului ei, diverșilor cetățeni romani, avocaților părții adverse și papei, care decide, în ultimă instanță, soarta acuzatului. Fiecare monolog abordează, practic, aceleași fapte, dar fiecare le descrie și le interpretează diferit. Permițând ca adevărul să iasă treptat la iveală prin concurența acestor relatări contradictorii, Browning dezvăluie cu tot mai multă subtilitate adevărata natură a personajelor sale. Pe măsură ce fiecare monolog dezvăluie structura morală a vorbitorului, devine clar faptul că în dezbatere se află întreaga bază etică a faptelor oamenilor. Pe parcursul a peste 20 000 de rânduri, Browning își explorează tema, utilizând un vers alb ferm, pe alocuri de un lirism înduioșător, descriind extraordinar de detaliat viața din Roma sec. XVII și construind o serie de personaje la fel de diverse și complet realizate cum sunt cele dintr-un roman.

În timpul vieții lui Browning valoarea lui a fost recunoscută de critici după 1864; și, deși cărțile sale nu s-au vândut niciodată la fel de bine ca ale soției sale sau ale lui Tennyson, și-a câștigat ulterior un public considerabil și entuziast. În sec. XX, reputația sa, alături de cea a altor personalități victoriene, a scăzut, iar opera sa nu a mai avut parte de un public cititor larg, poate că parțial și din cauza scepticismului tot mai pronunțat față de valorile propuse de poezia sa. Însă a influențat numeroși poeți moderni, precum Robert Frost și Ezra Pound, parțial prin faptul de a fi dezvoltat monologul dramatic, cu accent pe psihologia individului și pe fluxul conștiinței *(stream of consciousness)*, dar în și mai mare măsură prin talentul său de a scrie despre varietatea vieții moderne într-un limbaj prea puțin supus convențiilor. Atâta vreme cât realizarea tehnică, bogăția texturii, intensitatea puterii imaginative și interesul

sincer pentru umanitate sunt considerate virtuți, Browning se va număra printre marii poeți englezi.

Browning, Tod
născut **Charles Albert Browning**
(12.07.1880, Louisville, Kentucky, SUA - 06.10.1962, Malibu, California)

Regizor american de film. A fost actor de circ și comediant în spectacole de vodevil, iar în 1915 s-a alăturat studioului de film Biograph. A scris mai multe scenarii și a regizat melodrame și filme de aventuri (1917–1925). A regizat macabrul film *Cei trei diavoli* (The Unholy Three, 1925), avându-l pe Lon Chaney ca protagonist, iar apoi *Dracula* (1931) și *Monștri* (Freaks, 1932), care l-au consacrat ca regizor de filme de groază și grotești.

Brownsville, afacerea ~

Incident rasial din 1906, în care au fost implicați albii din Brownsville, Texas, și soldații de culoare aflați în apropiere de Fort Brown. În noaptea de 13–14 august, un alb a fost împușcat mortal, iar altul rănit. Primarul și alți albi i-au acuzat de crimă pe soldații de culoare. Deși ofițerii albi au afirmat că soldații se aflau în barăcile lor, anchetatorii au acceptat versiunea primarului, iar președintele Theodore Roosevelt a ordonat excluderea dezonorantă din armată a 167 de soldați de culoare, pe motiv că ar fi tăinuit faptele. O anchetă a Congresului, efectuată în 1972, i-a absolvit de vină.

browser

Software care permite utilizatorului unui calculator să găsească și să vizualizeze informații pe internet. Primul browser pe bază de text pentru rețeaua internațională (world wide web) a fost introdus pe piață în 1991; folosirea rețelei s-a extins rapid după apariția în 1993 a unui browser numit Mosaic, care utiliza manevre de tipul „indică și tastează" (*în engleză*: point-and-click). Astfel de browsere de rețea interpretează terminațiile html din documentele descărcate și formatează datele expuse, conform unui set de reguli ale stilului standard. Netscape Navigator a devenit cel mai folosit browser de rețea, la scurt timp după apariția sa, în 1994. Un an mai târziu, Microsoft a introdus browserul Internet Explorer, foarte răspândit printre utilizatori.

Brubeck, Dave
născut **David Warren Brubeck**
(n. 06.12.1920, Concord, California, SUA)

Pianist de jazz și compozitor american. A studiat mai întâi compoziția cu Darius Milhaud, iar apoi a fost pianist de jazz. A format un cvartet, împreună cu saxofonistul Paul Desmond, în 1951. S-a bucurat de o mare atenție din partea publicului, datorită folosirii ritmurilor neconvenționale: piesa lui Desmond, *Take Five*, a devenit prima piesă de jazz instrumental care s-a vândut în peste un milion de exemplare. Această variantă a atras mulți ascultători noi de jazz, în special în campusurile universitare, în anii 1950 și 1960.

Bruce, Blanche K(elso)
(01.03.1841, Prince Edward County, Virginia, SUA - 17.03.1898, Washington DC)

Senator american din Mississippi, din perioada Reconstrucției. Deși născut dintr-o mamă sclavă și un tată alb, a fost educat sub îndrumarea tatălui său. S-a stabilit în Mississippi, unde a devenit o figură reprezentativă a vieții politice și a cumpărat o plantație. În Senatul american (1875–1881), a susținut tratamentul corect al negrilor și al indienilor și s-a opus politicii de excludere a imigranților chinezi. Ulterior, a lucrat la Trezoreria SUA (1881–1885, 1895–1898), a fost secretar al Districtului Columbia (1889–1895) și membru în consiliul de administrație al Universității Howard.

Bruce, Lenny
născut **Leonard Alfred Schneider**
(13.10.1925, Mineola, New York, SUA - 03.08.1966, Hollywood, California)

Comic american. A studiat actoria, apoi și-a început activitatea în cluburile de noapte, în anii 1950, dezvoltându-și rapid un stil marcat de umor negru și elemente obscene. Pe măsură ce-și câștiga renumele, numerele sale se concentrau asupra criticilor aduse instituțiilor sociale și juridice, religiei organizate și altor teme controversate. După moartea sa, din cauza unei supradoze de droguri, a fost recunoscut ca un artist îndrăzneț și un apărător al libertății de exprimare.

bruceloză *sau* febra de Malta *sau* febra mediteraneeană

Boală infecțioasă, întâlnită atât la oameni, cât și la animalele domestice, caracterizată prin febră crescândă, însoțită de frisoane, transpirație, slăbiciune generală și dureri, care durează de obicei șase luni. Poartă numele doctorului britanic David Bruce (1855–1931), cel care a identificat (1887) bacteria care cauzează boala. Trei specii importante din genul *Brucella* provoacă în mod obișnuit această boală la om,

pe care o contactează de la animalele infectate (capre, oi, porci, vite). Bruceloza se transmite rar între oameni, dar se răspândește rapid la animale, provocând pierderi economice uriașe. Tratamentul cu medicamente nu poate fi practicat în cazurile de bruceloză la animale, dar vaccinarea animalelor tinere este eficientă. Animalele infectate trebuie scoase din cirezi și izolate. Antibioticele sunt eficiente împotriva formei acute la om; dacă nu este tratată, boala poate provoca disfuncții ale ficatului și inimii.

Bruch, Max (Karl August)

(06.01.1838, Köln, Prusia - 02.10.1920, Friedensau, lângă Berlin, Germania)

Compozitor german. A ocupat multe posturi de dirijor și a predat, timp de 20 de ani, la Academia din Berlin. A fost cunoscut în special pentru numeroasele sale piese corale religioase și laice, printre care *Odysseus* (1872) și *Das Lied von der Glocke* (1879). Astăzi, este cunoscut în special pentru primul său concert de vioară (1868); printre celelalte lucrări se numără încă două concerte pentru vioară (1878, 1891), opere, simfonii și variațiunile pentru violoncel *Kol Nidrei* (1881).

Brücke, Die ~

(*în germană*, Podul)

Organizație de artiști expresioniști germani. A fost înființată în 1905, de patru studenți la arhitectură de la Școala Tehnică din Dresda, printre care Ernst Ludwig Kirchner și Karl Schmidt-Rottluff, cărora li s-au alăturat alți artiști, germani și europeni. Numele grupului reflecta speranța că lucrările lor vor constitui un pod către arta viitorului. Influențați puternic de arta primitivă, de xilogravurile gotice germane și de lucrările lui Edvard Munch, au realizat picturi și portrete înfățișând suferința umană și neliniștea, precum și naturi moarte și peisaje caracterizate de forme distorsionate și culori violente. Au contribuit la reînvierea gravurilor în lemn în sec. XX. Grupul s-a destrămat în 1913.

MUZEUL DE ARTĂ AL COLEGIULUI SMITH, NORTHAMPTON, MASS.

Dodo și fratele ei, pictură în ulei de Ernst Ludwig Kirchner, membru al grupului Die Brücke, cca 1908; Muzeul de Artă al Colegiului Smith, Northampton, Massachusets

Bruckner, (Joseph) Anton

(04.09.1824, Ansfelden, Austria - 11.10.1896, Viena)

Compozitor austriac. Fiu al unui director de școală care a murit pe când el era copil, Anton a fost dus la o mănăstire, ca băiat în corul bisericii, unde a învățat să cânte la orgă. Fiind foarte talentat, a devenit organist la catedrala din Linz, în 1855; orchestrațiile realizate de-a lungul carierei sale de compozitor vor fi comparate cu sonoritățile de orgă. În 1865 a ascultat *Tristan și Isolda* (Tristan und Isolde) la München și a ajuns să-l aprecieze enorm pe Richard Wagner, deși propriile sale lucrări sunt mai degrabă tributare lui Ludwig van Beethoven. În 1868, a fost numit profesor la Conservatorul din Viena, oraș în care s-a stabilit pentru tot restul vieții. A cunoscut celebritatea abia la 60 de ani, odată cu *Simfonia a VII-a în mi major* (1884). Era un personaj excentric și nesociabil și un creștin fervent, trăsături pe care le-a păstrat până la moarte. Renumele său este legat de cele nouă simfonii compuse la maturitate (1866–1896), de cele trei mise (1864, 1866, 1868) și de lucrarea *Te Deum* (1884).

Bruegel cel Bătrân, Pieter

în olandeză **Pieter Bruegel De Oudere** *sau* **Boeren Bruegel**

(cca 1525, probabil Breda, ducatul Brabant, azi Olanda - 5 sau 9.09.1569, Bruxelles, azi Belgia)

Cel mai mare pictor flamand din sec. XVI, celebru mai ales pentru peisajele sale și scenele viguroase, uneori pline de ironie, din viața țărănească, fapt pentru care a fost supranumit Bruegel al Țăranilor. Deoarece a semnat și datat multe dintre lucrările sale, evoluția sa artistică este cunoscută, de la primele peisaje, în care se pot observa afinități cu tradiția flamandă din sec. XVI a peisajelor, până la ultimele opere, italienizate. A exercitat o puternică influență asupra picturii din Țările de Jos, familia sa, începând cu fiii lui, Jan și Pieter, devenind o dinastie de pictori care a rezistat până în sec. XVIII.

Viața

Nu există prea multe informații despre viața sa. În volumul *Het Schilderboeck* (Cartea pictorilor) al lui Carel van Mander (Amsterdam, 1604) se spune că a fost ucenicul lui Pieter Coecke van Aelst, un important artist din Antwerpen (Anvers) care se stabilise la Bruxelles. Coecke, care avea un atelier mare, era sculptor, arhitect și desenator de tapiserii și vitralii și călătorise în Italia și Turcia. Deși cele

mai timpurii lucrări ale lui Bruegel nu par deloc dependente stilistic de arta italienizantă a lui Coecke, în anii ulteriori se pot observa legături cu compozițiile acestuia, mai ales după 1563, când Bruegel s-a căsătorit cu Mayken, fiica lui Coecke. Oricum, ucenicia la Coecke a reprezentat un contact timpuriu cu mediul umanist. Datorită acestui artist, Bruegel a intrat indirect în contact și cu o altă tradiție. Soția lui Coecke, Maria Verhulst Bessemers, era o pictoriță renumită pentru că lucra cu culori de apă, sau tempera, o suspensie de pigmenți în gălbenuș de ou sau o altă substanță adezivă, pe in. Tehnica era foarte răspândită în Mechelen (Malines), orașul ei natal, iar Bruegel a folosit-o și el ulterior. De asemenea, teme alegorice și rustice au apărut prima dată tot în lucrările artiștilor din Mechelen. În 1551 sau 1552, Bruegel a plecat în călătoria tradițională pe care o făceau artiștii nordici în Italia, trecând probabil prin Franța. Din cele câteva picturi, desene și gravuri rămase din acea perioadă, se poate deduce că a ajuns la Napoli și apoi în Sicilia, poate chiar la Palermo, și că în 1553 a stat un timp la Roma, unde a lucrat cu un miniaturist celebru, Giulio Clovio, un artist influențat de Michelangelo și care a devenit ulterior protectorul tânărului El Greco. Inventarul averii lui Clovio arată că era în posesia unor picturi și desene ale lui Bruegel, precum și al unei miniaturi făcute în colaborare de cei doi artiști. Bruegel a pictat la Roma, în 1553, primul tablou semnat și datat, *Peisaj cu Hristos și apostolii pe lacul Tiberiada*. Personajele sfinte din tablou au fost probabil executate de Maarten de Vos, un pictor din Antwerpen care lucra atunci în Italia.

Primele opere care au supraviețuit, inclusiv două desene conținând scene italiene, schițate în timpul călătoriei spre sud și datate 1552, sunt peisaje. Câteva desene ale regiunilor Alpilor, produse între 1553 și 1556, arată marele impact pe care l-a avut vederea munților asupra acestui om din Țările de Jos. Cu excepția schiței unei văi montane făcute de Leonardo da Vinci, peisajele elaborate în această călătorie nu au egal în arta europeană, prin redarea măreției copleșitoare a munților. Foarte puține desene au fost făcute la fața locului, majoritatea datând de mai târziu (chiar dacă nu se știe de când), după întoarcerea lui Bruegel la Antwerpen. Cele mai multe sunt compoziții libere, combinații de motive schițate în timpul călătoriei prin Alpi. Unele sunt proiecte de gravuri cerute de Hieronymus Cock, gravor și aproape cel mai celebru editor din Antwerpen. Bruegel a lucrat pentru Cock până către sfârșitul vieții, dar, începând din 1556, s-a concentrat, destul de surprinzător, pe subiecte satirice, didactice și moralizatoare, uneori în maniera fantastică și grotescă a lui Hieronymus Bosch, foarte iubit și imitat la momentul respectiv. Alți artiști se mulțumeau să-l imite, mai mult sau mai puțin, însă inventivitatea lui Bruegel l-a făcut să se desprindă de aceste imitații, el găsindu-și repede calea de a-și exprima ideile într-un mod foarte diferit. Faima timpurie i s-a datorat gravurilor publicate de Cock după astfel de desene. Dar noile subiecte și interesul pentru figurile umane nu l-au făcut să abandoneze peisajele. De fapt, Bruegel și-a extins explorările în acest domeniu. Pe lângă compozițiile montane, el a început să deseneze pădurile, apoi satele flamande, iar în 1562 peisaje urbane, cu turnurile și porțile orașului Amsterdam. Interesul dublu pentru peisaje și subiecte în care apăreau oameni (uneori în aceeași pictură) a început să marcheze tablourile pictate de Bruegel după întoarcerea din Italia. Toate tablourile sale, inclusiv cele în care peisajul este dominant, conțin și un element narativ. Și invers, în picturile clar narative, peisajul poartă uneori o parte din semnificație. Ne-au parvenit picturi din fiecare an al acestei perioade, cu excepția anilor 1558–1561.

În 1563, Bruegel s-a căsătorit cu Mayken Coecke la biserica Notre-Dame de la Chapelle din Buxelles și s-a stabilit în acest oraș, în care locuiau Mayken și mama ei. Casa lui a fost recent restaurată și transformată în Muzeul Bruegel, deși persistă dubii referitoare la corectitudinea identificării ei. La Bruxelles a pictat cele mai importante tablouri, însă doar câteva desene pentru gravuri, căci probabil că legătura cu Hieronymus Cock nu mai era foarte strânsă de când plecase din Antwerpen. Un alt motiv al concentrării pe pictură fusese poate și succesul din ce în ce mai mare pe care îl avea în acest domeniu. Printre protectorii lui se numărau cardinalul Antoine Perrenot de Granvelle, președintele consiliului de stat, în al cărui palat din Bruxelles avea un studio sculptorul Jacues Jonghelinck. Acesta călătorise în Italia în același timp cu Bruegel, iar fratele său, Niclaes, un colecționar bogat din Antwerpen, era cel mai mare protector al lui Bruegel, cumpărându-i 16 picturi până în 1566. Un alt protector a fost Abraham Ortelius, care, într-o orație funebră memorabilă, l-a numit pe Bruegel cel

mai perfect artist al secolului. El a pictat multe tablouri pentru colecționari. Bruegel a murit în 1569 și a fost îngropat la biserica Notre-Dame de la Chapelle din Bruxelles.

Evaluare

Pe lângă multe desene și gravuri, ne-au parvenit și 45 de tablouri de dimensiuni mari. Aproape o treime dintre ele se află la Kunsthistorisches Museum din Viena, reflectând puternicul interes pe care l-au manifestat prinții de Habsburg față de arta lui Bruegel în sec. XVI și XVII.

În cele mai timpurii opere păstrate, Bruegel pare în mod esențial un peisagist, influențat de tradiția flamandă din sec. XVI, pe care însă o depășește, precum și de Tizian și alți peisagiști venețieni. După întoarcerea din Italia, s-a concentrat pe compozițiile cu multe personaje, pe reprezentări de grupuri dispuse în tot tabloul și, de obicei, văzute de sus. Și în acest caz, a fost influențat de Hieronymus Bosch și de alți pictori mai apropiați temporal de Bruegel. În perioada 1564-1565, aflat sub vraja artei italiene și, mai ales, a lui Rafael, pictorul a redus drastic numărul personajelor, cele rămase devenind mai mari și fiind amplasate aproape unele de altele, într-un spațiu foarte strâmt. Însă, în 1565, a revenit la peisagistică, odată cu celebra serie *Muncile anului*. În cele cinci picturi care au supraviețuit, el a subordonat personajele liniilor mari ale peisajului. Ulterior, mulțimile au reînceput să apară, dispuse în grupuri dense. Ultimele lucrări ale lui Bruegel manifestă o afinitate izbitoare cu arta italiană. Aranjarea spațială pe diagonală a personajelor din *Nuntă țărănească* amintește de compozițiile venețienilor. Deși simpli țărani, oamenii care apar în tablouri precum *Țăranul și hoțul de cuiburi* (1568) au ceva din grandoarea lui Michelangelo. În operele de la sfârșitul vieții se manifestă două tendințe: o combinație între monumentalizare și simplificarea dusă la extrem a figurilor și, pe de altă parte, explorarea calității expresive a diferitelor stări de spirit, pe care o comunică peisajul. Prima tendință este evidentă în *Vânători în zăpadă* (1565), unul dintre tablourile având ca temă iarna. Cea de a doua se observă în atmosfera radioasă și însorită din *Coțofana de pe spânzurătoare* și în caracterul amenințător și sumbru al *Furtunii pe mare*, o lucrare neterminată, probabil ultimul tablou al lui Bruegel.

Pictorul a fost la fel de interesat de observarea artefactelor. În mai multe tablouri și gravuri a înfățișat foarte exact corăbii, consemnând fiecare detaliu cu o precizie aproape științifică. În cele două tablouri cu tema *Turnul Babel* (unul din 1563, celălalt nedatat) a prezentat cu cea mai mare fidelitate etapele de construcție contemporane lui. *Turnul Babel* din Rotterdam ilustrează însă o altă caracteristică a artei lui Bruegel: interesul obsesiv de a reda mișcarea. A fost o problemă cu care s-a confruntat constant. În tabloul de la Rotterdam, mișcarea îi este imprimată unui obiect inanimat, turnul surprins în rotire. Și mai surprinzător, în *Coțofana de pe spânzurătoare*, chiar instrumentul morții pare să ia parte la dansul țăranilor de la picioarele ei. Mai multe tablouri înfățișând dansuri țărănești exemplifică evident acest lucru, dar tehnica apare, mai puțin vizibil însă, și în reprezentările de procesiuni *Drumul Calvarului* și *Convertirea Sfântului Pavel*. Prima dă și impresia de mișcare a personajelor, prin modificarea continuă a peisajului montan. Senzația aceasta a apărut mai întâi în primele desene ale munților, iar apoi, într-o formă diferită, în *Fuga în Egipt* (1563). Se pare că, spre sfârșitul vieții, Bruegel a fost fascinat de problema personajelor care cad. Studiile sale au ajuns la apogeu în *Parabola orbului*, în care el redă diferite stadii ale căderii. Unitatea perfectă de formă, conținut și expresie face din această pictură una dintre capodoperele artei europene.

Subiectele compozițiilor lui Bruegel sunt extrem de diferite. În afară de peisaje, din repertoriul său fac parte scene biblice convenționale și parabole ale lui Iisus, subiecte mitologice, precum *Peisaj cu căderea lui Icar* (două versiuni), și ilustrarea unor proverbe în *Proverbe flamande* și alte tablouri. Compozițiile lui alegorice au adesea caracter religios, ca în cele două serii de gravuri *Viciile* (1556–1557) și *Virtuțile* (1559–1560), dar a elaborat și satire sociale profane. Scenele din viața țăranilor sunt foarte cunoscute, dar există și subiecte mai greu de clasificat, printre care *Lupta dintre Carnaval și Post* (1559), *Jocuri de copii* (1560) și *Dulle Griet*, numită și *Meg cea Nebună* (1562). S-a observat de curând cât de mult oglindesc multe dintre lucrările lui Bruegel ideile religioase și morale ale lui Dirck Coornhert, ale cărui scrieri etice dau dovadă de o abordare rațională, de bun-simț. El era adeptul unui creștinism eliberat de fastul exterior al ceremoniilor și al etichetelor precum în romano-catolicism, calvinism sau luteranism, pe care le respingea în grup, ca nerelevante. Într-o epocă de conflicte acerbe provocate de intoleranța religioasă, Coornhert pleda

pentru toleranță. Evident, Bruegel biciuia slăbiciunile umane într-un mod mai general, avariția și lăcomia fiind țintele principale ale criticilor sale, așa cum sunt prezentate, ingenios, în gravura *Lupta dintre sacii cu bani și cuferele puternice*. El a recurs la acestea fiind în același timp de acord cu ideile lui Coornhert, fapt ce i-a permis să ia parte formal la vechile ritualuri și să accepte patronajul cardinalului Granvelle.

Brueghel cel Bătrân, Jan

(1568, Bruxelles – 13.01.1625, Anvers)

Pictor și desenator flamand, al doilea fiu al lui Pieter Bruegel cel Bătrân. La începutul carierei a mers în Italia unde a pictat sub patronajul cardinalului Federigo Borromeo. După întoarcerea la Anvers, în 1596, s-a bucurat de o carieră plină de succes. În 1608, a fost numit pictor la curtea arhiducilor de Habsburg, regenți ai părții de S a Olandei. Este cunoscut pentru peisajele sale la scară redusă și pentru excepționalele picturi cu flori, toate în stil miniatural, pe plăci de cupru sau lemn. Îndemânarea sa în a picta modele delicate i-a atras porecla de „Brueghel de Catifea". A colaborat adesea cu alți artiști, printre care și cu prietenul său Peter Paul Rubens. Fiii săi, Jan cel Tânăr și Ambrosius, au fost de asemenea pictori.

Bruges *sau* Brugge

Oraș, 116 200 loc. (2000), în NV Belgiei. Menționat pentru prima dată în documentele din sec. VII d.Hr., orașul a fost locul unui castel construit în sec. IX d.Hr. de primii conți de Flandra, pentru a se apăra de invadatorii normanzi. În sec. XIII, s-a alăturat Ligii Hanseatice, devenind un important centru comercial. Fiind centrul industriei textile flamande, a reprezentat nucleul comercial al Europei de Nord. Aici au locuit, în sec. XV, Jan van Eyck și alți pictori ai școlii flamande. A cunoscut un declin, ca port și centru textil, însă a renăscut mai târziu, odată cu construcția de canale care-l legau de Marea Nordului. Principalele ramuri ale economiei sunt construcțiile navale, industria alimentară, industria produselor chimice și electronice și turismul.

Brugghen, Hendrik ter

Vezi Terbrugghen, Hendrik

Brugmann, (Friedrich) Karl

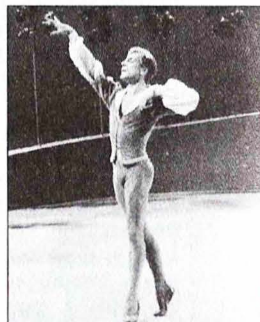
(16.03.1849, Wiesbaden, Nassau, Germania – 29.06.1919, Leipzig, Germania)

Lingvist german. Profesor de sanscrită și lingvistică comparată, a făcut parte din Școala neogramaticienilor care susținea inviolabilitatea legilor fonetice și adoptarea unei metodologii stricte de cercetare. Contribuția sa la lucrarea de proporții *Principiile gramaticii comparative a limbilor indo-germanice* (Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1886–1893) constă în două volume despre sunete și forme și se numără printre cele mai cunoscute dintre cele 400 de publicații ale sale.

Bruhn, Erik *născut* Belton Evers

(03.10.1928, Copenhaga, Danemarca – 01.04.1986, Toronto, Ontario, Canada)

Balerin danez apreciat pentru tehnica sa clasică. Începând din 1937, a studiat la Școala Baletul Regal Danez, căreia i s-a alăturat în 1947. În anii 1950 și 1960 a dansat în calitate de solist cu multe alte trupe, printre care și American Ballet Theatre, deținând roluri principale în spectacole de balet precum *Silfida, Lacul lebedelor* și *Carmen*. Ulterior a fost director al Operei Regale Suedeze (1967–1972), director adjunct (1973–1981) și director (1983–1986) al Baletului Național din Canada.

Erik Bruhn în rolul lui Romeo, 1967

brumă

Vapori din atmosferă care se cristalizează direct pe sol și pe obiectele cu care intră în contact. Termenul desemnează și apariția unor temperaturi mai mici decât cea de îngheț, care afectează plantele și recoltele. Cristalele de brumă, numite uneori chiciură, se formează când vaporii de apă din atmosferă trec în stadiul de cristale de gheață, fără a parcurge starea lichidă intermediară. Bruma apare în condiții similare cu cele care duc la apariția picăturilor de rouă, când temperatura este mai mare decât punctul de îngheț. În agricultură, termenul de „brumă" denumește înghețarea apei în celulele plantelor, fapt care determină dilatarea acestora și, prin urmare, distrugerea plantei.

brumărea *sau* flox

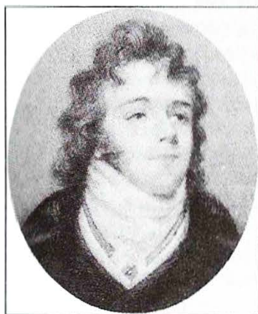
Denumire comună pentru cele 65 de specii de plante (genul *Phlox*), din familia *Polemoniaceae*, admirate atât în grădini, cât și în sălbăticie, pentru inflorescențele lor în formă de buchet. Cu o singură excepție,

toate speciile sunt originare din America de Nord. Brumărelele sunt plante erbacee, de obicei, cu frunze ovate sau liniare, având în vârf niște flori tubulare, cu cinci lobi viu colorați. Există câteva specii care au tulpinile lemnoase, dar cele mai multe sunt plante erbacee anuale sau perene. În ceea ce privește dimensiunile, acestea variază de la 1,5 m (floxul-de-vară, *P. paniculata*) până la 45 cm (floxul-albastru, *P. divaricata*, plantă perenă de pădure) și mușchiul-roz (*P. subulata*).

Brummell, Beau *născut* George Bryan

(07.06.1778, Londra, Anglia - 30.05.1840, Caen, Franța)

Dandy englez. Fiu al secretarului particular al lordului North, a studiat la Oxford și a devenit cunoscut pentru felul în care se îmbrăca și pentru ironia sa, precum și pentru prietenia cu George, prinț de Wales (ulterior regele George IV). Lider al modei englezești a vremii sale, până în 1816 își epuizase averea la jocuri de noroc și în îndeletniciri extravagante, iar caracterul său nestăpânit îl îndepărtase și pe protectorul său. A fugit la Calais, pentru a scăpa de creditori, și s-a străduit timp de 14 ani să devină consul britanic la Caen (1830–1832). În 1835, prietenii săi l-au salvat de la închisoarea datornicilor, dar și-a pierdut curând interesul pentru înfățișarea exterioară, petrecându-și ultimii ani ai vieții într-un azil de caritate.

Beau Brummell, gravură de John Cooke după un portret în miniatură, 1844

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM; FOTO, J.R. FREEMAN & CO. LTD.

Brundage, Avery

(28.09.1887, Detroit, Michigan, SUA - 08.05.1975, Garmisch-Partenkirchen, Germania de Vest)

Manager sportiv american. A concurat la Jocurile Olimpice din 1912 în proba de decatlon. A fost președinte al Asociației și Comitetului Olimpic al SUA între 1929–1953, vicepreședinte (1945–1952) și președinte (1952–1972) al Comitetului Internațional Olimpic. Personalitate controversată, dar dominantă, a impus respectarea strictă a regulilor competițiilor de amatori și a negat relevanța evenimentelor politice în competițiile olimpice, în special în cazul uciderii atleților israelieni de către teroriști, în 1972.

Brundtland, Gro Harlem *născută* Gro Harlem

(n. 20.04.1939, Oslo, Norvegia)

Politiciană norvegiană, prima femeie prim-ministru din Norvegia (1981, 1986–1989, 1990–1996). Având pregătire de medic, a lucrat cu diverse servicii guvernamentale de sănătate, iar în perioada 1974–1979 a ocupat funcția de ministru al mediului. A fost membră a parlamentului norvegian între 1977–1997. În calitate de lideră a Partidului Laburist, a fost de trei ori premier. În 1987 a prezidat Comisia Mondială a Mediului și Dezvoltării din cadrul Națiunilor Unite, iar în 1998 a fost aleasă director general al Organizației Mondiale a Sănătății.

Brunei *denumire oficială* Statul Brunei Darussalam

Sultanat independent în N insulei Borneo, V Oceanului Pacific. Țara este formată din două părți, fiecare înconjurată de statul malayez Sarawak; ambele părți au litoral la Marea Chinei de Sud și la golful Brunei. Are o suprafață de 5 765 kmp și o populație de 364 000 loc. (2005). Capitala: Bandar Seri Begawan. Populația este formată dintr-un amestec de grupuri etnice ale Asiei de SE: în jur de două treimi malaysieni, o zecime chinezi, iar restul sunt populații indigene și indieni. Limbi: malayeza (oficială); engleza (înțeleasă pe scară largă). Religii: islam (oficială, predominant sunnit), budism, creștinism și animism. Moneda: dolarul Brunei, ringgit. Partea de N este formată dintr-o câmpie îngustă de coastă, iar cea de S din coline. Enclava de V a statului Brunei este formată din văile râurilor Belait, Tutong și Brunei; cuprinde, în cea mai mare parte, coline atingând înălțimi de peste 500 m. Enclava de E include bazinele râurilor Pandaruan și Temburong, precum și cel mai înalt punct al țării, vârful Pagon (1 850 m). Cea mai mare parte a statului este acoperită de păduri tropicale dense; există foarte puțin teren arabil. Economia se bazează pe producția de petrol și de gaze naturale; deține unul dintre cele mai mari venituri pe cap de locuitor din Asia. Este monarhie; șeful statului și al guvernului este sultanul. Brunei a făcut comerț cu China în sec. VI d.Hr. Prin supunerea față de regatul javanez Majapahit (sec. XIII–XV), a intrat sub influență hindusă. La începutul sec. XV, odată cu declinul regatului Majapahit, o mare parte a populației s-a convertit la islam, iar Brunei a devenit un sultanat independent. În 1521, când a fost vizitat de

vasele lui Magellan, sultanul controla atât insula Borneo, cât și insulele înconjurătoare, aproape în întregime. La sfârșitul sec. XVI, Brunei a început să piardă din putere, din cauza activităților portughezilor și olandezilor în regiune; la scurt timp, au intervenit și britanicii. În sec. XIX, sultanatul Brunei era alcătuit din Sarawak (incluzând teritoriul actualului stat Brunei) și o parte din N insulei Borneo (astăzi, parte din Sabah). În 1841, a avut loc o revoltă împotriva sultanului, care a fost înfrântă cu ajutorul soldatului britanic James Brooke; acesta a fost proclamat ulterior guvernator (*vezi* Brooke Raj). În 1847, sultanatul a încheiat un tratat cu Marea Britanie, iar în 1906 întreaga administrație a fost încredințată unui rezident britanic. În 1963, Brunei a respins ideea de a face parte din Federația Malaysia, iar în 1979 a negociat un nou tratat cu Marea Britanie. În 1984 a devenit stat independent, făcând parte din Commonwealth. În prezent, Brunei caută modalități de diversificare a economiei, în special prin încurajarea turismului.

Brunel, Isambard Kingdom

(09.04.1806, Portsmouth, Hampshire, Anglia - 15.09.1859, Londra)

Inginer britanic, specialist în construcții civile. A fost fiul lui Marc Brunel. A introdus căile ferate cu ecartament larg, având linii cu o distanță de doi metri între ele, creând astfel posibilitatea atingerii unor viteze ridicate și stimulând progresul căilor ferate. A fost responsabil pentru construcția a peste 1 600 km de cale ferată în Marea Britanie și a supravegheat construirea de linii de cale ferată în Italia, Australia și India. Folosirea unui cheson cu aer comprimat, pentru a îngropa fundațiile unor stâlpi de pod, a dus la acceptarea tehnicilor de lucru cu aer comprimat în construcțiile submarine și subterane. Brunel a avut o contribuție remarcabilă la ingineria marină, prin construirea a trei nave cu aburi – *Great Western, Great Britain* și *Great Eastern* – fiecare având dimensiunile cele mai mari din lume, la momentul lansării. *Great Western* a introdus prima cursă transatlantică regulată, iar *Great Eastern* a întins primul cablu transatlantic.

Brunel, Sir Marc (Isambard)

(25.04.1769, Hacqueville, Franța - 12.12.1849, Londra, Anglia)

Inginer și inventator britanic de origine franceză. A perfecționat o metodă de fabricare a scripeților pentru nave, folosind mijloace mecanice și nu manuale; sistemul, format din 43 de mașini manevrate de zece oameni, producea scripeți de o calitate și o rezistență mai bune decât cei fabricați anterior, manual, de mai mult de o sută de oameni. Această instalație a reprezentat un exemplu timpuriu de producție complet mecanizată (*vezi* mecanizare). În 1818 a inventat scutul pentru săparea tunelelor, un dispozitiv care a făcut posibilă săparea în siguranță a tunelelor în straturi acvifere. În 1825 au început lucrările de construire a tunelului proiectat de Brunel, pe sub Tamisa, o acțiune fără precedent, finalizată în 1842. A fost tatăl lui Isambard K. Brunel.

Brunelleschi, Filippo

(1377, Florența [Italia] - 15.04.1446, Florența)

Arhitect și inginer florentin. Având pregătire de sculptor și bijutier, s-a orientat spre arhitectură, după ce a ratat câștigarea unei competiții pentru realizarea porților din

Interior al bisericii Santo Spirito, Florența, proiectat de Filippo Brunelleschi, început în 1436

ALINARI/ART RESOURCE/EB INC.

bronz ale baptisteriului din Florența, competiție în cadrul căreia s-a clasat la egalitate cu Lorenzo Ghiberti. A elaborat legile perspectivei lineare (codificate ulterior de Leon Battista Alberti). La începutul anilor 1420, era cel mai important arhitect din Florența. Lucrarea sa principală, domul octogonal al catedralei din Florența (1420–1436), a fost realizată cu ajutorul mașinilor inventate de el însuși. Familia Medici i-a cerut să proiecteze (vechea) sacristie și bazilica San Lorenzo (începută în 1421), considerate monumente-cheie ale Renașterii timpurii; a adoptat formatul convențional, adăugând în același timp o interpretare proprie a modelelor antice ale capitelurilor, frizelor, pilaștrilor și coloanelor. Lucrările sale monumentale de mai târziu au precedat profilurile puternice și grandoarea masivă specifice lucrărilor lui Leon Battista Alberti și Donato Bramante.

Brunhild

(534 d.Hr.,/?/ - 613 d.Hr., Renève, Burgundia)

Regina regatului franc Austrasia. Fiică a unui rege vizigot, s-a căsătorit cu regele austrasian Sigebert I, în 567 d.Hr. Ca unul dintre cei mai puternici monarhi ai merovingienilor, i-a cerut lui Sigebert să revendice de la Chilperic I pământurile surorii sale ucise. După ce soțul ei a fost asasinat, în 575 d.Hr., Brunhild a fost închisă la Rouen. Mai târziu, s-a refugiat la Metz, unde fiul ei, Childebert II, fusese proclamat rege, și a încercat să-și impună autoritatea asupra fiului său și a magnaților austrasieni. După moartea lui Childebert a continuat să influențeze politica și să-și impună voința asupra nepoților; a căzut în mâinile dușmanilor ei, printre care și fondatorii dinastiei Carolingiene; a fost torturată și târâtă de un cal în fugă, până și-a dat sfârșitul.

Brunhilda *sau* Brunhild *sau* Brynhild

Frumoasă eroină, de tipul amazoanelor, din literatura germană veche. Este cunoscută din izvoare nordice vechi, mai exact din *Edda*, din *Völsunga Saga* și din *Cântecul Nibelungilor*. Apare, de asemenea, în operele din ciclul *Inelul*, scrise de Richard Wagner. A jurat să se căsătorească numai cu un bărbat cu însușiri extraordinare, care să o depășească în putere. A fost curtată de regele Gunther care a învins-o într-o competiție în care, de fapt, adversarul era Siegfried făcut invizibil de mantia pe care o purta. Când a descoperit că a fost înșelată, a cerut răzbunare, iar Siegfried a fost ucis. Văduva lui Siegfried s-a răzbunat, la rândul ei, determinând distrugerea poporului lui Gunther, burgunzii. În unele scrieri scandinave, Brunhilda are puteri supranaturale și este descrisă ca o Walkirie.

Brüning, Heinrich

(26.11.1885, Münster, Germania - 30.03.1970, Norwich, Vermont, SUA)

Om politic german. Ales în Reichstag în 1924, s-a făcut remarcat ca expert financiar. Lider al Partidului Catolic de Centru începând din 1929, a devenit cancelar al Germaniei în 1930. Ca răspuns la Marea Depresiune, a instituit măsuri austere, care au dus la paralizarea economiei germane. A ignorat Reichstagul și a guvernat prin decrete prezidențiale, ceea ce a grăbit orientarea spre dictatura de dreapta și ascensiunea lui Adolf Hitler. Obligat să demisioneze în 1932, a părăsit Germania în 1934, stabilindu-se în cele din urmă în SUA, unde a predat la Universitatea Harvard între 1937–1952.

Brünn

Vezi Brno

Brunner, (Heinrich) Emil

(23.12.1889, Winterthur, Elveția - 06.04.1966, Zürich)

Teolog reformat elvețian. După ce a fost pastor la Obstalden (1916–1924), a predat mulți ani la Universitatea din Zürich (1924–1953). A ținut diverse cursuri și a fost delegat la sesiunea de înființare a Consiliului Mondial al Bisericilor, în 1948. Teologia sa a fost influențată de viziunea lui Martin Buber asupra relației dintre Dumnezeu și om. Ca și Karl Barth, a respins teologia liberală a sec. XIX, în favoarea reafirmării dogmelor centrale ale Reformei, însă afirmația sa conform căreia Dumnezeu transpare în creație a condus la o dispută cu Barth. Printre lucrările sale se numără *Teologia crizei* (1929), *Omul revoltat* (Der Mensch in Widerspruch, 1937) și *Dreptatea și ordinea socială* (1945).

Bruno din Querfurt, Sfântul ~ *sau* Sfântul Bonifaciu din Querfurt

(cca 974 d.Hr., Querfurt, Saxonia - 14.03.1009, lângă Braunsberg, Prusia; sărbătorit la 19 iunie)

Misionar și martir. Făcând parte dintr-o familie nobilă, era apropiat de clericii de

la curtea împăratului Otto III. După martiriul Sf. Adalbert (997 d.Hr.), Bruno a intrat într-o mănăstire, luându-şi numele de Bonifaciu, şi a continuat munca lui Adalbert de creştinare a prusienilor păgâni. Membrii unei misiuni pe care a trimis-o în Polonia, printre care se aflau Sf. Benedict şi Sf. Ioan, au fost ucişi pe drum; Bruno a scris biografiile ambilor sfinţi, precum şi o apreciată biografie a lui Adalbert. În calitate de arhiepiscop, s-a întâlnit cu conducătorii Germaniei, Ungariei şi Ucrainei, în căutare de sprijin. I-a convertit temporar pe păgânii din neamul pecenegilor. A fost ucis în drum spre misiunea sa din Prusia.

Bruno, Giordano

născut **Filippo Bruno** *numit şi* **Il Nolano**

(1548, Nola, lângă Neapole - 17.02.1600, Roma)

Filozof, astronom, matematician şi ocultist italian, ale cărui teorii anticipează ştiinţa modernă. Cele mai importante dintre ele sunt teoria universului infinit şi teoria multiplicităţii lumilor, prin care el respingea astronomia tradiţională geocentrică şi, intuitiv, depăşea şi teoria heliocentrică a lui Copernic, potrivit căreia universul era finit, cu o sferă de stele fixe. Bruno este celebru mai ales pentru sfârşitul său tragic, ars pe rug, din cauza încăpăţânării cu care şi-a susţinut ideile neortodoxe, într-o vreme în care atât Biserica Romano-Catolică, cât şi Bisericile Reformate afirmau cu şi mai multă forţă principiile rigide aristotelice şi scolastice, în bătălia pe care o duceau pentru evanghelizarea Europei.

Tinereţea

Bruno era fiul unui mercenar. A primit numele Filippo la botez, iar mai târziu a fost supranumit Il Nolano (*în italiană*, cel din Nola), după oraşul său natal. În 1562 a plecat la Napoli, pentru a studia ştiinţele umaniste, logica şi dialectica (argumentaţia). A fost impresionat de lecturile din G.V. de Colle, cunoscut pentru aplecarea sa către averroism (gândirea multor filozofi creştini apuseni, care se inspirau din filozofia lui Aristotel, aşa cum fusese ea popularizată de către filozoful musulman Averroes) şi pentru interpretările proprii date instrumentelor de memorare şi artelor memoriei (opere mnemotehnice). În 1565 a intrat în ordinul călugărilor dominicani, la mănăstirea San Domenico Maggiore din Napoli, luându-şi numele Giordano.

Din cauza atitudinilor sale neortodoxe, destul de curând a început să fie bănuit de erezie. Totuşi, în 1572 a fost hirotonisit preot, fiind trimis în acelaşi an înapoi la mănăstirea din Napoli ca să-şi continue studiile de teologie. În iulie 1575 şi-a terminat studiile, dar a devenit din ce în ce mai iritat de subtilităţile teologice. A citit astfel două comentarii interzise ale lui Erasmus şi a vorbit liber despre erezia ariană, care nega divinitatea lui Iisus. În consecinţă, a fost acuzat de erezie, împotriva lui pregătindu-se un proces condus de mai-marele regional al ordinului, aşa că a fugit la Roma în februarie 1576. Acolo a fost acuzat pe nedrept de crimă. A începu astfel un al doilea proces de excomunicare, iar în aprilie 1576 a fugit iar. A abandonat ordinul dominican şi, după ce a pribegit un timp prin N Italiei, în 1578 s-a dus la Geneva, câştigându-şi traiul din corectura de carte. S-a convertit apoi la calvinism, însă, după ce a publicat un pamflet la adresa unui profesor calvinist, a descoperit că Biserica Reformată era cel puţin la fel de intolerantă ca şi cea catolică. A fost arestat, excomunicat, apoi reabilitat după ce a retractat şi, în sfârşit, i s-a permis să părăsească oraşul. S-a stabilit în Franţa, mai întâi la Toulouse – unde a încercat în van să primească o absolvire din partea Bisericii Romano-Catolice, fiind însă numit profesor de filozofie –, iar apoi la Paris, în 1581. Acolo, Bruno a găsit un loc minuat unde să lucreze şi să predea.

În ciuda neînţelegerilor dintre catolici şi hughenoţi (protestanţii francezi), curtea lui Henric III era dominată pe atunci de facţiunea moderată a catolicilor simpatizanţi ai regelui protestant al Navarrei, Henric de Bourbon, care a devenit moştenitorul oficial al tronului, în 1584. Atitudinea religioasă a lui Bruno se potrivea cu cea a acestui grup, iar el s-a bucurat de protecţia regelui Franţei, care i-a oferit postul temporar de lector regal. În 1582, savantul a publicat trei lucrări de mnemotehnică, în care explora noi mijloace de a obţine o cunoaştere intimă a realităţii. A publicat şi o comedie în italiană, *Lumânărarul* (Il Candelaio), care, prin intermediul prezentării foarte vii a societăţii napolitane contemporane, constituia un protest împotriva corupţiei morale şi sociale din timpul său.

În primăvara lui 1583, Bruno s-a mutat la Londra, ducând cu sine o scrisoare de recomandare de la Henric III pentru ambasadorul francez, Michel de Castelnau. S-a simţit atras de Oxford, unde, în timpul verii, a ţinut o serie de prelegeri în care expunea teoriile coperniciene. Însă, din cauza primirii ostile pe care i-au făcut-o savanţii de la Oxford, a trebuit să se întoarcă la Londra, ca oaspete al ambasadorului

Franței. A frecventat curtea Elisabetei I, devenind apropiatul unor politicieni importanți, precum Sir Philip Sidney sau Robert Dudley, conte de Leicester.

Opera

În februarie 1584 a fost invitat de Fulke Greville, unul dintre apropiații lui Sidney, să discute teoria despre mișcarea Pământului cu câțiva doctori de la Oxford, însă discuția a degenerat în ceartă. După câteva zile a început să scrie dialogurile italiene, prima expunere sistematică a filozofiei sale. Bruno a scris șase dialoguri, trei cosmologice – referitoare la teoria despre univers – și trei morale. În *Cina din Miercurea Cenușii* (Cena de la Ceneri 1584), nu numai că a reafirmat realitatea teoriei heliocentrice, dar a și sugerat că universul este infinit, compus din nenumărate lumi asemănătoare cu cele din Sistemul Solar. În același dialog, a anticipat teoriile compatriotului său italian, astronomul Galileo Galilei, susținând că ar trebui să urmăm învățăturile morale ale Bibliei, dar nu pe cele astronomice. De asemenea, a criticat puternic moravurile societății engleze și pedanteria doctorilor de la Oxford. În lucrarea *În ce privește cauza, principiul și unul* (De la causa, principio et uno,1584) a elaborat teoria fizică pe care se baza concepția sa despre univers: forma și materia sunt strâns unite și constituie unul. Astfel, el reducea dualismul tradițional din fizica aristotelică la o concepție monistă asupra lumii, care implica unitatea de bază a tuturor substanțelor și coincidența contrariilor în unitatea infinită a Ființei. În *Despre universul infinit și despre lumi* (De l'infinito universo e mondi), și-a dezvoltat teoria cosmologică prin critica sistematică a fizicii aristotelice; a formulat și conceptul inspirat din Averroes al legăturii dintre filozofie și religie, potrivit căruia religia e considerată un mijloc de a instrui și guverna poporul ignorant, iar filozofia e disciplina celor aleși, care pot să se strunească pe ei înșiși și să-i guverneze pe alții. *Alungarea bestiei triumfătoare* (Spaccio de la bestia trionfante, 1584), primul dialog din trilogia sa morală, este o satiră la adresa superstițiilor și viciilor contemporane, fiind și o critică virulentă a eticii creștine – mai ales a principiului calvinist al salvării numai prin credință, căruia Bruno îi opune o viziune exaltată a demnității tuturor activităților umane. *Cabala calului Pegas* (Cabala del cavallo Pegaseo, 1585), similar cu dialogul precedent, dar într-o cheie mai pesimistă, conține o discuție despre relația dintre sufletul omului și sufletul universal, ajungând la negarea individualității absolute a celui dintâi. În *Mâniile eroice* (De gli eroici furori, 1585), Bruno recurge la imaginarul neoplatonic pentru a trata despre atracția resimțită de sufletul omului de a se uni cu Unul infinit și îl îndeamnă pe om să cucerească virtutea și adevărul.

În octombrie 1585, Bruno s-a întors la Paris, unde atmosfera politică se schimbase. Henric III abrogase edictul de pace cu protestanții, iar regele Navarrei fusese excomunicat. Dar în loc să dea dovadă de prudență, savantul a intrat într-o dispută cu matematicianul Fabrizio Mordente, un protejat al Partidei Catolice, pe care l-a ridiculizat în patru dialoguri, iar în mai 1586 a cutezat să-l atace public pe Aristotel în *O sută douăzeci de articole despre natură și lume, împotriva peripateticienilor* (Centum et viginti articuli de natura et mundo adversus peripateticos). În acel moment, moderații l-au renegat, iar Bruno a părăsit Parisul. A plecat în Germania, unde a rătăcit de la un oraș universitar la altul, ținând prelegeri și publicând diferite lucrări minore, printre care *O sută șaizeci de articole* (Articuli centum et sexaginta, 1588) împotriva matematicienilor și filozofilor contemporani, în care și-a expus concepția despre religie – o teorie a coexistenței pașnice a tuturor religiilor, bazată pe înțelegere reciprocă și pe libertatea de a-și discuta reciproc dogmele. Însă, în ianuarie 1589, la Helmstedt, a fost excomunicat de Biserica Luterană. A rămas în Helmstedt până în primăvară, elaborând lucrări de magie a naturii și a matematicii (publicate postum) și lucrând la trei poeme în limba latină – *Despre întreitele minim și măsură* (De triplici minimo et mensura), *Despre monadă, număr și figură* (De monade, numero et figura) și *Despre imens, nenumărabile și nefigurabile* (De immenso, innumerabilibus et infigurabilibus) în care a reluat teoriile expuse în dialogurile italiene și a dezvoltat conceptul unei baze atomice a materiei și a ființei. Pentru a publica aceste lucrări, în 1590 s-a dus la Frankfurt am Main, dar senatul orașul i-a respins cererea de rezidență. Totuși, el a rămas la mănăstirea carmelită, ținând prelegeri în fața doctorilor protestanți și atrăgându-și reputația de „om universal" care, după părerea stareţului mănăstirii, „nu are nici urmă de religie" și „a cărui preocupare de căpătâi e să scrie și să-și închipuie ciudățenii deșarte și himerice".

Ultimii ani

În august 1591, invitat de patricianul venețian Giovanni Mocenigo, Bruno a făcut greșeala fatală de a se întoarce în Italia. În acel moment însă, primejdia nu părea

prea mare: Veneția era cel mai liberal dintre statele italiene; tensiunile în Europa scăzuseră temporar, după moartea papei Sixt V, în 1595; protestantul Henric de Bourbon ajunsese pe tronul Franței și o pace religioasă părea iminentă. În plus, Bruno încă mai căuta să ajungă într-o academie unde să-și expună teoriile și aflase probabil că era vacantă catedra de matematică de la Universitatea din Padova. Așa că s-a dus aproape imediat la Padova și, la sfârșitul verii lui 1591, a început să țină prelegeri private pentru studenții germani, scriind *Prelegeri de geometrie* (Praelectiones geometricae) și *Arta deformării* (Ars deformationum). Pe la începutul iernii, când s-a convins că n-avea să primească această catedră (care i-a fost oferită lui Galilei în 1592), s-a întors la Veneția, ca oaspete al lui Mocenigo, și s-a implicat în discuțiile dintre aristocrații venețieni progresiști care, ca și el, erau înclinați spre analize filozofice fără să țină cont de implicațiile teologice ale acestora. Dar libertatea lui Bruno a fost curmată când Mocenigo – dezamăgit de lecțiile particulare de arta memoriei pe care i le dăduse savantul și enervat de intenția acestuia de a se întoarce la Frankfurt, pentru a publica încă o carte – l-a denunțat în mai 1592 Inchiziției venețiene, pentru teoriile sale eretice. Bruno a fost arestat și judecat. El s-a apărat recunoscând că a făcut greșeli teologice minore, dar punând în evidență caracterul mai degrabă filozofic decât teologic al doctrinei sale. Procesul părea că intrase pe un făgaș favorabil lui Bruno, dar Inchiziția de la Roma a cerut extrădarea sa, iar pe 27 ianuarie 1593 savantul a fost întemnițat la palatul roman al Sant'Uffizio (Sfântul Oficiu al Inchiziției). Procesul de la Roma a durat șapte ani. La început, Bruno s-a apărat ca și la Veneția, negând orice interes pentru problemele teologice și reafirmând caracterul filozofic al speculațiilor sale. Apoi a făcut o încercare disperată de a demonstra că teoriile sale nu erau incompatibile cu concepția creștină despre Dumnezeu și creație. Inchizitorii i-au respins toate argumentele, cerându-i să retracteze public. În cele din urmă, savantul a declarat că nu are nimic de retractat și că nici măcar nu știa ce voiau ei să retracteze. Papa Clement a ordonat atunci să fie condamnat, ca nepocăit și eretic încăpățânat. Sentința i-a fost citită oficial pe 8 februarie 1600, iar el le-a spus judecătorilor: „Probabil că vouă vă e mai frică de condamnarea mea decât îmi este mie". Peste nouă zile, a fost dus la Campo de' Fiori, cu un căluș în gură, și ars de viu.

Teoriile lui Bruno au influențat știința și filozofia din sec. XVII și, începând cu sec. XVIII, au fost preluate de mulți filozofi moderni. Ca simbol al libertății de gândire, a inspirat mișcările liberale europene din sec. XIX, mai ales Risorgimento italian (mișcarea pentru unitate națională și politică). A fost interesat de atât de multe domenii, încât cercetătorii actuali nu cad de acord în ce privește semnificația principală a operei sale. Viziunea lui cosmologică anticipează câteva aspecte fundamentale ale concepției moderne despre univers; ideile sale etice, care se opun eticii ascetice religioase, trimit către activismul umanist modern; iar idealul său de toleranță religioasă și filozofică i-a influențat pe gânditorii liberali. Pe de altă parte, personalitatea sa impetuoasă și interesul pentru magie și ocultism au dat naștere multor critici. Însă Bruno rămâne una dintre cele mai importante personalități din istoria gândirii apusene și un precursor al civilizației moderne.

Brusa

Vezi Bursa

Brusilov, Aleksei (Alekseevici)

(31.08.1853, Tiflis, Rusia – 14.03.1926, Moscova, URSS)

General rus. S-a distins în războiul ruso-turc (1877–1878) și a fost promovat la gradul de general în 1906. În timpul Primului Război Mondial, a condus campania rusă în Galiția (1914) și a devenit renumit în calitate de comandant al „Ofensivei Brusilov", de pe frontul de E, împotriva Austro-Ungariei (1916). Acest atac a provocat Germaniei pierderi care au obligat-o să disloce trupe angajate inițial pe frontul de V, în luptele de la Verdun împotriva Franței. Ulterior, a făcut parte din guvernul bolșevic, în calitate de consultant militar (1920–1924).

brusture

Plantă erbacee din genul *Arctium*, familia *Compositae*, având flori globulare cu bractee înțepătoare. Originare din Europa și Asia, speciile de brusture au fost naturalizate și în America de Nord. Considerate buruiană în unele zone, în Asia sunt cultivate pentru rădăcinile lor comestibile. Fructele sunt niște scaieți rotunzi, care se agață de haine și de blana animalelor.

brutalism *sau* noul brutalism

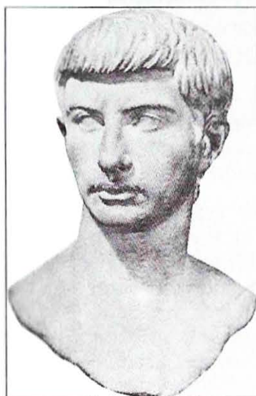
Termen inventat (1953) pentru a descrie utilizarea de către Le Corbusier a formelor sculpturale, monumentale și a elementelor din beton brut, nefinisat, abordare ce a reprezentat o îndepărtare de la stilul

internațional. Arhitecții adepți ai brutalismului au evitat voit finisarea și eleganța în construcția clădirilor, expunând elemente structurale precum bare de oțel și plăci din beton prefabricat pentru a transmite o imagine rigidă, austeră. *Vezi* Louis Kahn; James Stirling.

Brutus, Marcus Iunius *sau* **Quintus Caepio Brutus**

(85 î.Hr., /?/ - 42 î.Hr., lângă Filippi, Macedonia)

Om politic roman, conducătorul conspirației în urma căreia a fost asasinat Iulius Caesar, în 44 î.Hr. S-a alăturat armatei lui Pompei împotriva lui Caesar în timpul războiului civil (49 î.Hr.), însă Caesar l-a iertat după moartea lui Pompei. A participat la complotul pentru asasinarea lui Caesar, din dorința de a restabili republica romană. După moartea acestuia, a format o armată alături de Caius Cassius, în Macedonia; Brutus i-a înfrânt pe susținătorii lui Caesar, conduși de Octavianus (Augustus), în prima confruntare din Bătălia de la Philippi, însă Marcus Antonius și Octavianus l-au înfrânt în cea de-a doua confruntare. S-a sinucis, dându-și seama că idealul republicii a fost înfrânt.

Marcus Brutus, bust din marmură; Muzeul Capitolin, Roma

ALINARI-ART RESOURCE

Bruxelles *în flamandă* **Brussel**

Oraș, 133 900 loc. (2000), capitala Belgiei. Face parte din Regiunea Capitalei Bruxelles, 959 300 loc. (2000), una dintre cele trei regiuni în care este împărțită Belgia, și este situat pe râul Senne, un afluent al râului Schelde. Localitatea a fost la început o mică așezare pe o insulă a râului Senne, devenind, în cele din urmă, proprietatea ducilor de Brabant. În 1530 a devenit capitala Țărilor de Jos, aflată atunci sub controlul dinastiei Habsburgilor. Făcând parte din regatul Olandei, începând cu 1815, a fost centrul revoltei belgiene din 1830, iar ulterior, capitala Belgiei. Important centru industrial și comercial, astăzi este sediul NATO și al Uniunii Europene.

Bruxelles, Tratatul de la ~

(1948)

Acord semnat de Marea Britanie, Franța, Belgia, Olanda și Luxemburg, prin care s-a creat o alianță de apărare colectivă. A dus la formarea NATO și a Uniunii Europene. Unul dintre scopurile tratatului a fost să demonstreze că statele Europei Occidentale pot coopera, încurajând astfel SUA să joace un rol în asigurarea securității Europei Occidentale.

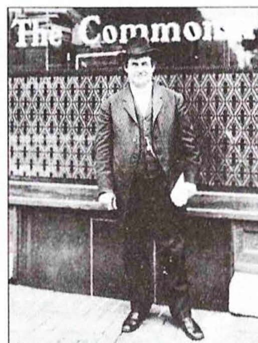
Bruyère, Jean de la

Vezi Jean de La Bruyère

Bryan, William Jennings

(19.03.1860, Salem, Illinois, SUA - 26.07.1925, Dayton, Tennessee)

Om politic și orator american. A practicat dreptul în Jacksonville, Illinois (1883-1887), după care s-a mutat la Lincoln, Nebraska, unde a fost ales în Congresul SUA, în 1890. Ca membru al Camerei Reprezentanților (1891–1895), a devenit liderul național al Mișcării Libere a Argintului; a susținut scopurile acestei mișcări în discursul *Crucea de aur*, în urma căruia a fost nominalizat la președinție din partea democraților, în 1896; a mai fost nominalizat de democrați încă de două ori, în 1900, respectiv 1908. A înființat ziarul *The Commoner* (1901) și a ținut numeroase discursuri publice, fiind admirat pentru stilul său oratoric; a fost numit „marele om din popor". A sprijinit alegerea lui Woodrow Wilson ca președinte, în 1912, și a fost secretarul de stat al acestuia (1913–1915), aducându-și contribuția la dreptul mondial, prin susținerea arbitrajului pentru prevenirea războaielor. Adept al interpretării literale a Bibliei, a fost avocatul acuzării în procesul Scopes (1925), în care l-a combătut pe Clarence Darrow în problema evoluției; procesul i-a afectat profund sănătatea, iar la scurt timp după încheierea acestuia a murit.

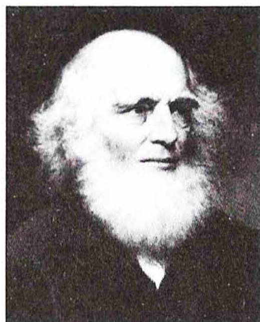
William Jennings Bryan, cca 1908

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Bryant, William Cullen

(03.11.1794, Cummington, Massachusetts, SUA - 12.06.1878, New York, New York)

Poet american. La vârsta de 17 ani a scris poemul *Thanatopsis*, o meditație asupra naturii și a morții, care va rămâne cea mai cunoscută dintre poeziile sale; influențat de deism, poemul i-a influențat, la rândul lui, pe Ralph Waldo Emerson și pe Henry David Thoreau. Admis în barou la vârsta de 21 de

William Cullen Bryant, pictură în ulei de Daniel Huntington, 1866; Colecţia Muzeului Brooklyn

MUZEUL BROOKLYN, NEW YORK

ani, a lucrat aproape zece ani ca avocat, o profesie pe care o ura. S-a consacrat cu volumul *Poeme* (Poems, 1821), care conţine poezia *Unei păsări de apă* (To a Waterfowl). În 1825 s-a stabilit la New York, unde timp de aproape 50 de ani (1829–1878) a ocupat funcţia de redactor-şef al ziarului *Evening Post*, pe care l-a transformat într-un organ al gândirii progresiste.

Bryce Canyon, Parcul Naţional ~

Parc din S statului Utah. Nu este un canion propriu-zis, ci o serie de amfiteatre naturale, sub care se află un şir de coloane din calcar şi gresie. Geologia sa este înrudită cu aceea a parcurilor naţionale Marele Canion şi Zion, deoarece piatra tuturor celor trei parcuri s-a format în timp ce întreaga regiune era acoperită de o mare puţin adâncă. Parcul, înfiinţat în 1928, are o suprafaţă de 14 513 ha.

Bryn Mawr, Colegiul ~

Colegiu particular pentru fete, din Bryn Mawr, Pennsylvania, lângă Philadelphia, specializat în ştiinţe umaniste. A fost înfiinţat în 1885 de un grup de quakeri şi funcţionează pe principiul diversităţii religioase. Colegiul oferă o serie de programe universitare şi postuniversitare în ştiinţe exacte şi umaniste, cercetare socială şi asistenţă socială. Întreţine schimburi academice cu colegiile din apropiere, Haverford şi Swarthmore, şi cu Universitatea din Pennsylvania.

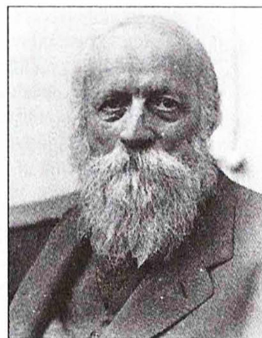
brytenwalda

Vezi bretwalda

Buber, Martin

(08.02.1878, Viena, Austro-Ungaria - 13.06.1965, Ierusalim, Israel)

Filozof religios şi traducător biblic german, de origine evreiască. Crescut la Lemberg (astăzi Lvov, Ucraina), a studiat la Viena, Berlin, Leipzig şi Zürich. Nihilismul eroic susţinut de Friedrich Nietzsche l-a condus pe Buber, un evreu nepracticant, către sionism. A susţinut cooperarea iudeo-arabă în Palestina şi a considerat hasidismul o putere vindecătoare pentru maladia de care suferea iudaismul modern. Sub presiunea nazistă a emigrat în Palestina, în 1938, unde a predat la Universitatea Ebraică, până în 1951. Cartea *Eu şi tu* (Ich und Du, 1923) exprimă credinţa lui Buber că omul (Eu) îl întâlneşte pe Dumnezeu (Tu) ca fiinţă distinctă, şi nu prin uniune mistică. În accepţiunea lui Buber, Biblia este rezultatul întâlnirii dintre Dumnezeu şi poporul său; el a respins însă multe dintre legile Talmudului, considerându-le produsul unei relaţii în care omul îl obiectiva pe Dumnezeu, fără a-l afla cu adevărat.

Martin Buber

CONSULATUL GENERAL AL ISRAELULUI DIN NEW YORK

buberic

Denumire comună pentru cele cca 200 de specii de plante care alcătuiesc genul *Scrophularia* (familia *Scrofulariaceae*), originare din pădurile emisferei nordice. Sunt plante înalte, adesea cu miros neplăcut, şi au flori purpurii, verzui sau galbene, grupate în inflorescenţe mari, ramificate.

Bubka, Serghei

(n. 14.12.1963, Lugansk, Ucraina, URSS)

Sportiv ucrainean, săritor cu prăjina. În 1985, la Paris, a trecut pentru prima dată în istorie peste ştacheta ridicată la 6 m, limită pe care mulţi o considerau că va rămâne inaccesibilă. În 1991, a sărit 6,1 m, iar în 1994, la Sestriere, Italia, a sărit la o înălţime record de 6,14 m, stabilindu-şi astfel cel de-al 17-lea record în aer liber şi cel de-al 35-lea din întreaga carieră. A câştigat o medalie olimpică de aur în 1988, dar a ratat calificarea la Jocurile Olimpice din 1992.

Buccinidae

Familie de melci marini sau un melc cu o cochilie asemănătoare; răspândită pe tot globul. Cochilia dură a mai multor specii din această familie este îngustă, având o deschizătură în prima tură de spiră. Animalul se hrăneşte cu moluşte, cu ajutorul unei trompe lungi. Alte specii pot ucide chiar peşti şi crustacee prinse în plasele pescarilor. Majoritatea sunt specii de apă rece; speciile tropicale sunt mai mici şi mai colorate. Cea mai comună specie este *Buccinum undatum*, care are o cochilie

melc-de-mare (gasteropod marin) (*Buccinum undatum*)

INGMAR HOLMASEN

mare și mată, măsurând 8 cm lungime; este foarte des întâlnită în apele nord-atlantice.

Bucegi, Munții ~

Masiv muntos din România în extremitatea estică a Carpaților Meridionali, alcătuit predominant din gresii, calcare și conglomerate. Altitudinea maximă este de 2 505 m, pe vârful Omu. Se caracterizează printr-un relief glaciar bine dezvoltat. Este un obiectiv turistic atractiv prin prezența a numeroase peșteri și chei de pe cursul superior al Ialomiței și a unor formațiuni stâncoase cu aspect spectaculos: Sfinxul, Babele, Colții Morarului. Este și o rezervație naturală complexă, având o suprafață de 6 680 ha.

Buchanan, George

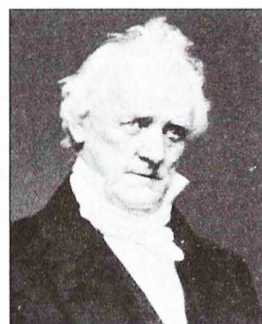
(02.1506, Killearn, Stirlingshire, Scoția – 29.09.1582, Edinburgh)

Umanist, cărturar și pedagog scoțian. În perioada când a fost profesor de latină la Paris, a scris atacuri acide la adresa franciscanilor, din cauza cărora a fost închis, fiind acuzat de erezie. A evadat și a devenit profesor la Bordeaux, Michel de Montaigne fiind unul dintre elevii săi. Acolo, a tradus în latină două piese ale lui Euripide și a scris drame originale. Versiunea simplificată făcută de el psalmilor a fost folosită multă vreme la predarea limbii latine. Inițial, a fost un susținător al reginei Maria a Scoției, dar ulterior a participat la pregătirea procesului care a dus la executarea ei. În lucrarea *De iure regni apud Scotos* (1579), a susținut o monarhie limitată, iar în *Rerum Scoticarum historia* (1582) relatează istoria Scoției.

Buchanan, James

(23.04.1791, lângă Mercersburg, Pennsylvania, SUA – 01.06.1868, lângă Lancaster)

Al cincisprezecelea președinte al SUA (1857–1861). În 1812, a fost admis în barou, iar în 1814 a fost ales membru în legislativul statului Pennsylvania. Apoi a intrat în Camera Reprezentanților (1821–1831), în calitate de ministru delegat în Rusia (1832–1834), și în Senatul american (1834–1845). A fost secretar de stat în cabinetul președintelui James Polk (1845–1849). Ca ministru delegat în Marea Britanie (1853–1856), a contribuit la redactarea Manifestului de la Ostende. În 1856 a fost ales președinte al SUA din partea democraților, învingându-l pe John C. Frémont. Deși avea experiență în problemele guvernamentale și legislative, i-a lipsit curajul de a trata eficient criza sclaviei și a fost echivoc în problema Kansasului ca stat deținător de sclavi. Divizarea ulterioară din interiorul partidului său i-a permis lui Abraham Lincoln să câștige alegerile din 1860. A denunțat secesiunea Carolinei de Sud, în urma alegerilor, și a trimis întăriri la Fort Sumter, dar nu a reușit să soluționeze situația de criză. A fost singurul președinte care nu s-a căsătorit niciodată.

James Buchanan, fotografie de Mathew Brady

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Buchenwald

Unul dintre primele și cele mai mari lagăre de concentrare ale Germaniei naziste, înființat în 1937, lângă Weimar. În Al Doilea Război Mondial, în lagăr se găseau aproape 20 000 de prizonieri, majoritatea lucrând ca sclavi în fabricile din regiune. Deși aici nu au existat camere de gazare, mulți au pierit din cauza bolilor, malnutriției, epuizării, bătăilor și execuțiilor. Prizonierii erau folosiți la testarea efectelor infecțiilor virale și ale vaccinurilor asupra omului. Soția comandantului a fost Ilsa Koch (1906?–1967), cunoscută și ca „vrăjitoarea de la Buchenwald", renumită pentru sadismul ei. *Vezi* Holocaust.

Büchner, Georg

(17.10.1813, Goddelau, Hesse-Darmstadt – 19.02.1837, Zürich, Elveția)

Dramaturg german. În anii studenției la medicină, s-a implicat în politica revoluționară și a fost obligat să fugă la Zürich. Acolo, a scris piese marcate de o imaginație vie, cu o structură neconvențională, în care combina naturalismul extrem cu puterea vizionară; este considerat un predecesor al mișcării expresioniste. Prima sa piesă, *Moartea lui Danton* (Dantons Tod, 1835), o dramă despre Revoluția Franceză, a fost urmată de *Leonce și Lena* (Leonce und Lena, 1836), o satiră despre iluziile romantismului. Ultima sa piesă, *Woyzeck* (1836), în care își exprimă compasiunea față de cei săraci și oprimați, a anticipat drama socială din anii 1890. Piesa a devenit sursa de inspirație a unei opere celebre, compusă de Alban Berg.

Buchner, Hans

(16.12.1850, München, Bavaria – 05.04.1902, München, Germania)

Bacteriolog german. A lucrat ca medic în armata bavareză, în anii 1870, și a predat la Universitatea din München, din 1880 până la sfârșitul vieții. Buchner a fost unul

dintre primii cercetători care au observat că o substanță din serul sangvin poate distruge bacteriile și a numit acea substanță alexină. Cunoscută astăzi ca substanță complementară, este alcătuită din proteine numite gammaglobuline și are o importanță majoră în imunologie.

Buchwald, Art(hur)

(n. 20.10.1925, Mt. Vernon, New York, SUA)

Scriitor umoristic și jurnalist american. În 1948, s-a mutat la Paris. Rubrica sa originală, foarte populară – cronici despre viața de noapte a orașului, scrise pentru *International Herald Tribune* – a inclus tot mai des glume neobișnuite și comentarii nevinovate ale celebrităților. După ce s-a mutat la Washington DC, în 1961, a început să facă haz de subiectele prezentate în cadrul programelor de știri, consacrându-se în scurt timp ca unul dintre cei mai acizi critici ai politicii și ai vieții americane moderne. Articolele sale, publicate în mai multe ziare, i-au adus Premiul Pulitzer, în 1982. Cărțile sale cuprind numeroase colecții de articole și jurnalul *Voi avea întotdeauna Parisul* (I'll Always Have Paris, 1996).

Buck, Pearl *născută* Pearl Sydenstricker

(26.06.1892, Hillsboro, Virginia de Vest, SUA – 06.03.1973, Danby, Vermont)

Scriitoare americană. A fost crescută în China, părinții fiind misionari, iar apoi a predat la o universitate chineză. Prima carte care s-a bucurat de succes a fost *Ogorul* (The Good Earth, 1931, Premiul Pulitzer), care descria viața grea a unui țăran chinez și a soției acestuia, o sclavă. Au urmat romanele *Fiii* (Sons, 1932) și *O casă împărțită* (House Divided, 1935); trilogia a fost publicată cu titlul *Casa de lut* (The House of Earth, 1935). Printre lucrările sale ulterioare se numără nuvele, romane (cinci scrise sub pseudonimul John Sedges) și o autobiografie. În 1938, i-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură.

Buckingham, Al doilea duce de ~ *născut* George Villiers

(30.01.1628, Londra, Anglia – 16.04.1687, Kirkby Moorside, Yorkshire)

Om politic englez. Născut cu opt luni înainte de asasinarea tatălui său, primul duce de Buckingham, a fost crescut în familia lui Carol I. A luptat pentru Carol II, în războaiele civile engleze, iar după Restaurația din 1660, a devenit un membru important al cercului de miniștri ai regelui, cunoscut sub numele de Cabala. În 1674, pe baza unor presupuse simpatii catolice, Parlamentul l-a destituit din toate funcțiile pe care le deținea.

Buckingham, palatul ~

Reședința londoneză a suveranului britanic. Numele provine de la locuința construită la începutul sec. XVIII pentru ducii de Buckingham. Prima suverană care a locuit aici a fost Victoria. În 1821, John Nash a început reconstrucția Casei Buckingham ca palat neoclasic, însă nu i s-a permis să o termine. Fațada dinspre grădină a rămas practic neschimbată, însă fațada dinspre bulevardul Mall a fost reproiectată în 1913, de către Sir Aston Webb (1894–1930), ca fundal pentru monumentul memorial al reginei Victoria.

Buckingham, Primul duce de ~ *născut* George Villiers

(28.08.1592, Brooksby, Leicestershire, Anglia – 23.08.1628, Portsmouth, Hampshire)

Curtean și politician englez. Fermecător și chipeș, a devenit repede favoritul lui Iacob I și al viitorului rege Carol I. În 1619 a fost numit lord amiral, iar în 1623 a primit rangul de duce, însă aroganța și abuzul de putere de care a dat dovadă l-au făcut extrem de nepopular. Politica sa externă dezorganizată a dus la o serie de dezastre, printre care și ratarea expedițiilor în Spania și în Franța. În 1626, Parlamentul a înaintat o cerere de punere sub acuzare, ceea ce l-a determinat pe Carol să dizolve Parlamentul. Asasinarea lui Buckingham de către un locotenent de marină a produs bucurie în rândurile londonezilor.

Buckinghamshire

Comitat administrativ, geografic și istoric în S Angliei, 479 028 loc. (2001). Este mărginit de fluviul Tamisa, de Londra și de valea râului Ouse, în N; reședința comitatului se află la Aylesbury. A fost afectat de fiecare etapă a colonizărilor, din Neolitic până la saxoni. Sub dominația saxonă, făcând parte din regatul Mercia, a rezistat în fața invaziei daneze și a devenit prosper. Înainte de sec. XX era o zonă rurală, însă dezvoltarea Londrei și extinderea legăturilor de transport cu acest oraș au determinat o creștere a populației.

Buckley, William F(rank), Jr.

(24.11.1925, New York, New York, SUA – 27.02.2008, Stamford, Connecticut)

Scriitor și editorialist american. A studiat la Universitatea Yale, iar în 1955 a înființat ziarul *National Review*. În calitate de redactor-șef, a folosit revista ca forum, pentru a-și expune opiniile conservatoare.

Editorialul său, intitulat *De dreapta*, a fost vândut mai multor ziare în 1962, apărând în cele din urmă în peste 200 de publicații. Începând din 1966, a realizat la televiziune un program săptămânal de interviuri numit *Firing Line*, în care și-a folosit inteligența și talentul în dezbateri împotriva adversarilor săi ideologici. Printre cărțile sale se numără *Dumnezeu și Omul la Yale* (God and Man at Yale, 1951), *Tumult la stânga și la dreapta* (Rumbles Left and Right, 1963) și o serie de romane polițiste.

Buckner, Simon Bolivar

(01.04.1823, lângă Munfordville, Kentucky, SUA - 08.01.1914, lângă Munfordville)

Conducător militar american confederat. A absolvit academia militară West Point și a luptat în războiul mexican. În timpul războiului civil, a înființat miliția din Kentucky și a devenit general confederat. Având ordin să întărească fortul Donelson din Tennessee, a considerat misiunea imposibilă și i s-a predat necondiționat lui Ulysses S. Grant (1862). În urma unui schimb de prizonieri, a fost eliberat și a slujit Confederația în diferite funcții. Ulterior, a devenit guvernator de Kentucky (1887–1891).

Bucovina

Regiune din Europa central-răsăriteană, provincie istorică românească. Cuprinde partea de NE a Munților Carpați și câmpia alăturată. A fost răpită în 1775 din trupul Moldovei de către Austria, cu asentimentul Turciei. Atunci a și dobândit acest nume, care înseamnă „pădure de fagi". Odată cu prăbușirea Austro-Ungariei, la 25/28 noiembrie 1918, Congresul General din Bucovina, convocat la Cernăuți, a votat „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei... cu Regatul României". În urma notelor ultimative din 26–27 iunie 1940, nordul Bucovinei, împreună cu ținutul Herța și cu Basarabia, a fost ocupat de URSS și integrat RSS Ucrainene (azi Ucraina).

Bucovina, obcinele din ~

Complex muntos situat în NE Carpaților Orientali, format din mai multe culmi prelungi, joase. Include trei subunități: Obcina Mestecăniș, în V, alcătuită din roci cristaline și sedimentare, altitudine maximă 1 590 m, la vârful Lucina; Obcina Feredeu, în centru, dezvoltată pe fliș cretacic și paleogen, altitudine maximă 1 483 m, vârful Pașcani; Obcina Mare, în E, alcătuită de asemenea din fliș, altitudine maximă (1 224 m) la vârful Sihloaia.

Bucura

Lac glaciar în Munții Retezat, România, la o altitudine de 2 041 m. Are o suprafață de 10,8 ha, fiind cel mai întins lac alpin din țară.

București

Oraș, capitala României, 1 931 838 loc. (2007). Are statut de unitate administrativă aparte (asemănător județului), cel mai mare și mai important centru politic, economic, financiar-bancar, comercial și cultural-științific al țării. Este situat în S-SE României, în Câmpia Română, pe râurile Dâmbovița și Colentina, la 60 km N de Dunăre. Întemeietorul legendar al orașului este considerat ciobanul Bucur. Menționat prima dată într-un document de la 1459, este atestat ca oraș în 1533. După 1659, devine capitala permanentă a Țării Românești, cunoscând o perioadă de înflorire în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu. Dezvoltarea industrială a început în sec. XIX, când s-a introdus iluminatul stradal, a intrat în funcțiune sistemul modern de alimentare cu apă a orașului, prin țevi metalice, și s-au produs ample lucrări edilitar-urbanistice. După 1859, a fost proclamat capitala României. În timpul regimului lui Nicolae Ceaușescu, în cadrul așa-zisului program de sistematizare a centrului istoric, a fost demolată o treime din suprafața zonei centrale a orașului. București este și un centru industrial și cel mai important nod rutier și feroviar al țării. Centru cultural de primă mărime, este sediul unor numeroase instituții de artă, universități, al multor teatre și muzee. Printre construcțiile reprezentative ale capitalei se remarcă Ateneul Român, Arcul de Triumf, Palatul Băncii Naționale, Academia Română, Palatul CEC, Palatul Cotroceni, Patriarhia Română, Palatul Telefoanelor.

București. Fotografie de Mihai Potârniche

București, Biblia de la ~

Prima traducere completă a Bibliei, în română, dar cu caractere chirilice, publicată la București, în 1688, sub patronajul domnului Țării Românești, Șerban Cantacuzino. Este o versiune românească a Septuagintei și sunt menționate ca surse *Biblia grecească* (Veneția, 1687), *Biblia sacrapolyglotta* (Londra, 1653–1657), *Vechiul Testament* (Nicolae Milescu – Dosoftei, 1662–1668), *Noul Testament* (Alba Iulia, Simion Ștefan, 1648), comparate cu *Biblia* latină și cea slavonă. Traducerea s-a făcut de către un grup de cărturari, dintre care sunt amintiți Gherman Nisis și frații Radu și Șerban Greceanu. Tipărirea s-a făcut în atelierul tipografic al lui Mitrofan, în noiembrie 1687, cu un al doilea tiraj terminat în noiembrie 1688. Este primul document de seamă al limbii literare române, o lucrare monumentală (peste 900 de pagini format mare, cu textul scris pe două coloane) și o sinteză de limbă literară, care a pus la baza normelor lingvistice graiul muntenesc, adăugând și particularități de tip sud-transilvan și de tip nordic, rezultat atât al izvoarelor folosite, cât și al contribuției tipografilor moldoveni care au participat la tipărirea cărții. Realizatorii lucrării s-au străduit să simplifice și să limpezească textul, alegând cu grijă echivalențele în romană, pentru înțelegerea textelor originale, și acceptând folosirea unor neologisme. În plus, *Biblia de la București* are meritul de a fi adus în literatura română prima traducere a unui text filozofic, *Despre rațiunea dominantă* (*Pentru sângurul țiitoriul gând*), preluat odată cu traducerea lui Nicolae Milescu și atribuit lui Flavius Josephus. Odată cu apariția și răspândirea ei în toate cele trei provincii românești, a devenit un element formator, contribuind la impunerea aceluiași model normativ și la realizarea unității culturale a românilor.

București, Tratatul de la ~

(7 mai 1918)

Tratat pe care România a fost obligată să-l încheie după înfrângerea sa de către Puterile Centrale în campania din Balcani (1916–1918) a Primului Război Mondial. României i s-a cerut să înapoieze Bulgariei Dobrogea, să cedeze Austro-Ungariei controlul asupra trecătorilor din Munții Carpați și să închirieze Germaniei zăcămintele de petrol, pe o perioadă de 90 de ani. Când Puterile Centrale au fost învinse, în noiembrie 1918, tratatul a fost declarat nul.

Budai-Deleanu, Ion

(06.01.1760 Cigmău, Hunedoara, Țara Românească – 24.08.1820 Lvov, Polonia)

Scriitor și filolog român. Strălucit reprezentant al Școlii Ardelene, a lăsat în manuscris numeroase scrieri redactate în română, latină și germană, cu conținut istoric (*De originibus populorum Transylvaniae*), lingvistic (*Temeiurile gramaticii românești*), etnografic, pedagogic, juridic. Asemenea altor cărturari iluminiști, Samuil Micu, Gheorghe Șincai sau Petru Maior, a militat pentru drepturile sociale și politice ale românilor din Transilvania și a susținut originea latină a poporului și a limbii române. Cea mai importantă creație literară a sa este poemul eroi-comico-satiric *Țiganiada* sau *Tabăra Țiganilor*, cu acțiunea plasată în timpul domniei lui Vlad Țepeș care, în luptele de apărare a țării, încearcă să-i adune și să-i înarmeze pe țigani, pentru a nu fi folosiți de dușmani drept iscoade. Pe acest fundal de evenimente plasate într-un trecut arhaic, autorul satirizează situația contemporană lui, cu aluzii la atmosfera politică și religioasă, dar și meditând asupra destinului omenirii. Epopee parodică, cu raportare la modelele clasice ale epopeii antice și renascentiste, Homer, Tasso, Ariosto, *Țiganiada* este caracterizată de o mare originalitate în obținerea comicului de limbaj, a definirii personajelor și a dezvoltării tramei. A mai scris *Trei viteji*, de asemenea un poem parodic, rămas neterminat, și a proiectat un amplu lexicon plurilingv, realizat parțial.

Budapesta

Oraș, 1 775 203 loc. (2001), capitala Ungariei. Situat pe fluviul Dunărea, a căpătat această denumire în 1873, când orașele Buda și Óbuda, de pe malul drept, și Pesta, de pe malul stâng, s-au unit. Locuit încă din perioada neolitică, Buda a fost locul unei tabere romane în sec. II d.Hr. În sec. XIII, atât Buda, cât și Pesta erau locuite de coloniști germani. Buda a fost fortificată de Matei Corvin I, în sec. XV, devenind capitala Ungariei. A fost cucerită și ocupată de turci în perioada 1541–1686, apoi recucerită de Carol V, duce de Lorena. Între 1848 și 1849, în ambele orașe au avut loc revolte naționaliste, iar Pesta a devenit capitala guvernului revoluționar condus de Kossuth Lajos. În 1918 s-a transformat în centrul revoltei pentru obținerea independenței Ungariei. După Al Doilea Război Mondial a intrat sub control comunist, odată cu întreaga Ungarie. În 1956 a reprezentat nucleul unei revoluții anticomuniste eșuate (*vezi* Revoluția Ungară). Mișcările

anticomuniste din anii 1980 au condus, în 1989, la proclamarea Republicii Ungaria. Budapesta este un important centru de transporturi; economia sa se bazează pe industria grea, a telecomunicațiilor și a produselor electronice.

Buddha *născut* **Siddhartha** *(în sanscrită) sau* **Sidhatta** *(în pali)*
(activ în sec. VI–IV î.Hr., Lumbini, lângă Kapilavastu, Regatul Kosala, azi Nepal – m. la Kusinara, regatul Magadha, azi Kasia, India)

Este fondatorul budismului, unul dintre cele mai importante sisteme filozofice și importantă religie din Asia de Sud și de Est. Buddha (*în sanscrită*, cel treaz) este unul dintre multele epitete date unui învățător care a trăit în N Indiei. Adepții lui, numiți budiști, au răspândit religia cunoscută astăzi ca budism.

Numele de clan al personajului istoric cunoscut ca Buddha (și a cărui viață este pe larg prezentată în legende) era Gautama *(în sancrită)* sau Gotama *(în pali)*. Este frecvent numit și Sakyamuni, „înțeleptul din clanul Sakya", iar în textele budiste poartă cel mai adesea numele Bhagavat (tradus de obicei prin „Stăpânul"). El însuși își spunea Tathagata, ceea ce poate însemna atât „cel care astfel a venit", cât și „cel care astfel a plecat". În India antică, titlul de buddha era folosit de mai multe grupări religioase și avea diferite semnificații, dar a devenit foarte puternic asociat cu tradiția budistă, desemnând o ființă iluminată, care s-a trezit din somnul ignoranței și s-a eliberat de suferință. Potrivit diferitelor tradiții budiste, au mai existat și alți buddha în trecut și vor mai fi și alții în viitor. Unele forme de budism consideră că în fiecare epocă istorică există un singur buddha, în timp ce altele susțin că toate ființele pot deveni buddha, deoarece posedă calitatea de buddha *(tathagatagarbha)*. Toate școlile budiste venerează diferite evenimente din viața lui Buddha Gautama, printre care nașterea, iluminarea și trecerea în nirvana. În unele țări în care predomină tradiția theravada, mai veche și mai conservatoare, cele trei evenimente sunt celebrate în aceeași zi. În regiunile care au aderat la cealaltă formă importantă de budism, tradiția mahayana, aceste sărbători se țin în zile diferite și presupun foarte multe ritualuri și practici. Nașterea lui Buddha este sărbătorită pe 8 aprilie în țările respective, mai ales în Japonia, unde celebrarea s-a contopit cu o ceremonie shintoistă, dând naștere sărbătorii florilor, numită Hanamatsuri. Informațiile despre viața sa ne-au parvenit în mare parte din textele budiste, cele mai timpurii fiind scrise abia în sec. I î.Hr., la câteva veacuri după moartea sa. Evenimentele despre care se vorbește în aceste texte nu pot fi privite ca istoric reale, deși specialiștii admit că el a fost un personaj istoric real. Se spune că a trăit 80 de ani, dar data morții sale este foarte incertă. Sursele tradiționale spun că a murit sau – potrivit formulei consacrate – „a trecut în nirvana" undeva între 2420 î.Hr. și 90 î.Hr. Cercetările din sec. XX au limitat considerabil acest interval și sunt, în general, împărțite pe două direcții: unii specialiști plasează data morții pe la 480 î.Hr., iar alții consideră că aceasta a avut loc cu un secol mai târziu.

Buddha s-a născut în partea de N a bazinului fluviului Gange, o regiune situată la periferia civilizației din N Indiei, în Nepalul de azi. Se presupune că în perioada vedică târzie populațiile din regiune erau organizate în republici tribale, guvernate de sfatul bătrânilor sau de un conducător ales; printre vestigiile arheologice nu s-au găsit ruine ale marilor palate descrise în povestirile tradiționale despre viața lui Buddha. Nu se știe cât de mult au îmbrățișat sistemul castelor aceste grupuri de la periferia ordinii sociale a bazinului Gangelui, dar se spune că familia lui Buddha făcea parte din casta războinicilor *(kshatriya)*. Bazinul central al Gangelui era organizat în circa 16 orașe-stat, conduse de regi, care se războiau adesea între ele. Dezvoltarea acestor cetăți din centrul Indiei, fiecare având curtea și comerțul propriu, a produs schimbări sociale, politice și economice identificate adesea drept factori-cheie în apariția budismului și a altor mișcări religioase din sec. VI și V î.Hr. Textele budiste vorbesc despre învățători itineranți, care atrăgeau grupuri de discipoli. Unii îi învățau diferite forme de meditație, yoga și ascetism și expuneau idei filozofice, concentrându-se adesea pe natura persoanei și pe întrebarea dacă acțiunile oamenilor *(karma)* produc efecte în viitor. Deși Buddha avea să devină unul dintre acești învățători, budiștii îl consideră diferit de alții. De aceea, locul său în cadrul tradiției nu poate fi înțeles dacă ne referim numai la aspectele legate de viața și de timpul său (chiar dacă presupunem că le-am avea la dispoziție). El trebuie văzut în contextul teoriilor budiste despre timp și istorie.

Potrivit doctrinei budiste, universul este produsul karmei, legea cauzei și a efectului acțiunilor, conform căreia acțiunile virtuoase sunt sursa plăcerii în viitor, iar cele nevirtuoase duc la durere. Fără să fi existat

vreodată un început, ființele din univers renasc în șase lumi: ca zei, semizei, oameni, animale, fantome și creaturi ale iadului. Acțiunile lor dau naștere nu doar unor experiențe individuale, ci și domeniilor în care sălășluiesc. Ciclul renașterilor, numit *samsara* (în traducere literală, peregrinare) este considerat un loc al suferinței, iar scopul suprem al practicilor budiste este să scape de această suferință. Mijloacele rămân însă necunoscute până când, după milioane de vieți, o persoană atinge perfecțiunea, câștigând în cele din urmă puterea de a descoperi calea de ieșire din *samsara*, pe care, din compasiune, o revelează apoi și lumii. O persoană care a luat-o pe lungul drum al descoperirii căii spre eliberarea de suferință și care apoi îi învață și pe alții această cale este numită bodhisattva. O persoană care a descoperit calea, a urmat-o până la capăt, iar apoi a arătat-o și lumii este numită buddha. Buddha nu mai renasc după moarte, ci pătrund într-o lume fără suferință, numită nirvana (în traducere literală, trecerea dincolo). Deoarece buddha apar foarte rar în cursul istoriei și, pentru că ei nu fac decât să reveleze calea de ieșire din suferință, apariția în lume a unui astfel de buddha este considerat un eveniment de seamă în istoria universului.

Povestea unui buddha începe înainte de nașterea sa și trece dincolo de moarte. Ea cuprinde milioanele de vieți prin care a trecut bodhisattva, înainte de a ajunge la starea de buddha, și permanența lui buddha, atât prin învățături, cât și prin rămășițele sale, după ce a trecut în nirvana. Se consideră că personajul istoric Buddha nu este nici primul, nici ultimul care a apărut pe lume. Potrivit unor tradiții, el este al șaptelea buddha, în timp ce altele îl consideră al 25-lea sau chiar al patrulea. Următorul buddha, numit Maitreya, își va face apariția după ce relicvele și învățăturile lui Sakyamuni vor fi dispărut de pe lume. Povestirile tradiționale despre evenimentele din viața lui Buddha trebuie privite din această perspectivă. Relatările despre viața lui Buddha iau multe forme. Cele mai timpurii sunt probabil cele aflate în colecțiile de sutre, discursuri tradițional atribuite lui Buddha. În acestea, Buddha amintește evenimentele individuale ale vieții sale care au avut loc când a renunțat la viața de prinț și până a ajuns la iluminare, șase ani mai târziu. În sutre sunt prezente mai multe relatări despre iluminarea sa. *Mahaparinirvana Sutra* (Discursul despre nirvana finală) descrie ultimii ani din viața lui Buddha, trecerea în nirvana, funeraliile sale și împărțirea rămășițelor sale. Relatările biografice din sutrele timpurii nu conțin mai deloc amănunte despre nașterea și copilăria lui Buddha, deși în unele se găsește o povestire detaliată a vieții unui buddha preistoric, numit Vipashyin. O altă categorie de literatură budistă timpurie, *vinaya* (preocupată aparent de regulile disciplinei monastice), conține relatări ale multor întâmplări din viața lui Buddha, dar acestea nu sunt decât rar prezentate în forma unei narațiuni continue; secțiunile biografice care apar se încheie adesea cu convertirea lui Shariputra, unul dintre primii săi discipoli. Deși sutrele se concentrează pe persoana lui Buddha (viețile lui anterioare, practica austerității, iluminarea sa și trecerea lui în nirvana), literatura *vinaya* pune accent mai degrabă pe cariera sa de învățător și pe convertirea primilor discipoli. Sutrele și textele *vinaya* reflectă interesul pentru viața lui Buddha și pentru învățăturile sale, aflate adesea în interdependență; în discursurile doctrinare apar relatări biografice, iar punctele doctrinare și locurile de pelerinaj sunt legitimate prin legătura lor cu viața lui Buddha. Prin sec. I î.Hr. au fost compuse povestiri independente ale vieții lui Buddha. Ele nu îi relatează viața, de la naștere la moarte, ci se sfârșesc adesea cu întoarcerea sa triumfală în orașul natal Kapilavastu (*în pali*, Kapilavatthu), despre care se spune că a avut loc fie la un an, fie la șase luni după iluminarea lui. În biografiile parțiale sunt adăugate povești care au ajuns celebre, precum meditația prințului copil sub un gherghin și cele patru călătorii esențiale ale sale, într-un car, în afara orașului. În mod caracteristic, aceste relatări se referă frecvent la evenimente din viețile anterioare ale lui Buddha. Colecțiile de povestiri ale vieților anterioare ale lui Buddha, numite *Jataka*, formează una dintre categoriile literaturii budiste timpurii. În ele, o întâmplare îi amintește lui Buddha de un eveniment petrecut într-o viață anterioară. El spune povestea, pentru a ilustra o maximă morală, apoi, întorcându-se în prezent, identifică diferiți membri ai audienței cu încarnările prezente ale personajelor din întâmplarea din viața anterioară, în care el a jucat rolul principal. Povestirile *Jataka* (într-o colecție în limba pali se află 547 dintre ele) sunt printre cele mai iubite forme de literatură budistă. Ele sunt sursa celor aproape 32 de sculpturi în piatră, datând din sec. II î.Hr., aflate la stupa Bharhut, din statul Madhya Pradesh, din NV Indiei; 15 sculpturi din

stupă înfățișează ultima viață a lui Buddha. Sculpturile indiene în piatră constituie o sursă importantă pentru a afla care evenimente din viețile lui Buddha au fost considerate de cea mai mare importanță pentru comunitate. Povestirile din *Jataka* sunt bine cunoscute și dincolo de granițele Indiei; în Asia de Sud-Est, povestea prințului Vessantara (penultima reîncarnare a lui Buddha) – care își arată aplecarea către virtutea carității renunțând la elefantul lui sacru, la copiii săi și, în cele din urmă, la soție – este la fel de cunoscută ca și povestea ultimei sale vieți.

Vieți ale lui Buddha în care apar evenimente mergând de la nașterea până la moartea sa au apărut în sec. II d.Hr. Una dintre cele mai cunoscute este poemul în sanscrită *Buddhacarita* (Faptele lui Buddha), scris de Ashvaghosa. Texte precum *Mulasarvastivada Vinaya* (probabil din sec. IV sau V d.Hr.) încearcă să adune mai multe povestiri despre Buddha într-o unică relatare cronologică. Scopul acestor biografii nu este atât să prezinte în detaliu faptele din viața lui Sakyamuni, cât să demonstreze că întâmplările din viața acestuia se conformează unui model pe care l-au urmat toți buddha trecuți. Potrivit unora dintre comentatori, toți buddha anteriori și-au părăsit casele după ce au fost martori la cele patru scene, toți au dus o viață de privațiuni, toți au primit iluminarea la Bodh Gaya, toți au predicat în fața căprioarelor la Sarnath etc. Viața lui Buddha a fost scrisă și rescrisă de nenumărate ori în India și în lumea budistă, fiindu-i adăugate ori înlăturate elemente, după cum s-a considerat necesar. Locurile care au devenit centre importante de pelerinaj, dar nu erau menționate în relatările anterioare, au fost sacralizate retrospectiv, prin adăugarea unei povești despre prezența lui Buddha acolo. Regiuni în care budismul s-a răspândit la mult timp după moartea sa – precum Sri Lanka, Kashmir și Birmania (azi Myanmar) – au adăugat la relatarea vieții sale povestiri despre vizitele lui magice.

Nu există o unică versiune a vieții lui Buddha, care să fie acceptată de către toate tradițiile budiste. Mai bine de un secol, savanții au studiat viața lui Buddha, primele investigații încercând să izoleze și să identifice elemente istorice din ghemul de legende. Dar, cum trecuseră câteva secole între viața lui și compunerea a ceea ce s-ar putea numi o biografie completă, majoritatea cercetătorilor au abandonat această direcție de studiu, considerată sterilă. Ei au început să se concentreze pe studiul proceselor – sociale, politice, instituționale și doctrinare – responsabile pentru diferențele regionale dintre povestirile despre Buddha. Felurile diverse în care au fost folosite relatările despre viața lui Buddha au devenit un alt punct de interes. Pe scurt, eforturile savanților s-au deplasat de la încercarea de a descoperi informații autentice despre viața lui Buddha către efortul de a descoperi stagiile și motivațiile care au dus la dezvoltarea biografiei sale. Este important să reamintim că motivația pentru a crea o viață unică a lui Buddha, începând cu viețile anterioare și sfârșind cu trecerea în nirvana, a apărut mai degrabă târziu în istoria budismului. În schimb, tradiția biografică a lui Buddha s-a dezvoltat prin sintetizarea mai multor fragmente independente anterioare. Iar de-a lungul secolelor, în lume au continuat să se compună biografii ale lui Buddha. De exemplu, în epoca modernă, au fost scrise biografii care încearcă să demitizeze figura lui Buddha și să pună în evidență rolul avut în prevestirea sistemelor moderne etice, a mișcărilor sociale sau a descoperirilor științifice. Iată o relatare a vieții lui Buddha, bine cunoscută, dar sintetică, punând laolaltă câteva dintre cele mai cunoscute evenimente din diferitele relatări ale vieții sale, care le descriu și interpretează adesea în mod diferit. Multe biografii ale lui Buddha nu încep cu nașterea din ultima sa viață, ci cu o viață petrecută cu milioane de ani în urmă, în timpul căreia el a făcut legământul să devină un buddha.

Buddha șezând, cu discipoli, sculptură în fildeș din Cașmir, cca sec. VIII. Prince of Wales Museum of Western India, Mumbai (Bombay). Înălțime 10 cm

P. CHANDRA

În urmă cu mulți eoni trăia un brahman numit (în unele povestiri) Sumedha, care și-a dat seama că viața înseamnă suferință și care a început să caute o stare aflată dincolo de moarte. El s-a retras în munți, unde a devenit pustnic, a practicat meditația și a ajuns să aibă puteri de yoghin. Într-o zi, pe când zbura prin aer, a văzut o mare mulțime adunată în jurul unui învățător, despre care Sumedha a aflat că era buddha Dipamkara. Auzind cuvântul buddha, el s-a umplut de bucurie. Când Dipamkara s-a apropiat, și-a desfăcut pletele încâlcite de yoghin și s-a aruncat la pământ, pentru a-i croi drum prin noroi

lui buddha. Sumedha s-a gândit că, dacă avea să pună în practică învățăturile lui Dipamkara, atunci se va putea elibera de nașterile viitoare chiar în acea viață. Însă a ajuns la concluzia că era mai bine să-și întârzie eliberarea, pentru a o lua pe calea mai lungă către starea de buddha; ca buddha, el i-ar fi putut îndruma și pe alții prin oceanul de suferințe, către țărmul cel îndepărtat. Dipamkara s-a oprit în fața lui Sumeda și a prezis că vor trece mulți eoni până când yoghinul cu plete încâlcite va deveni un buddha. El a prezis și numele (Gautama) pe care avea să-l poarte Sumedha în ultima viață și numele părinților și ale discipolilor celor mai importanți, descriind și copacul sub care viitorul Buddha va sta în noaptea iluminării sale. În eonii care au urmat, boddhisattva și-a reînnoit legământul, în prezența tuturor buddha care au apărut după Dipamkara, înainte de a deveni chiar el buddha Sakyamuni. De-a lungul vieților pe care le-a trăit ca boddhisattva, el a acumulat merite, prin practicarea celor șase (ori zece) virtuți. După moartea sub chipul prințului Vessantara, a renăscut în cerul Tusita, de unde a cercetat lumea, pentru a găsi locul cel mai potrivit pentru ultima sa renaștere.

A hotărât că se va naște ca fiu al regelui Shuddhodana din clanul Sakya, care avea capitala la Kapilavastu. La puțin timp după aceasta, mama sa, regina Maha Maya, a visat că în pântecele ei se cuibărise un elefant alb. Peste zece luni lunare, pe când se plimba prin grădinile din Lumbini, fătul a ieșit de sub brațul ei drept și, imediat ce s-a născut, a putut să meargă și să vorbească. La fiecare pas, de sub tălpile lui apărea o floare de lotus, iar el a anunțat că aceasta avea să fie ultima sa viață. Regele le-a cerut astrologilor de la curte să prezică viitorul copilului. Șapte dintre ei au spus că va deveni fie rege al întregii lumi *(chakravartin)*, fie buddha; un singur astrolog a spus că, fără îndoială, copilul va deveni buddha. Mama lui a murit la șapte zile după naștere, iar el a fost crescut de sora acesteia, Mahaprajapati. Odată, pe când era mic, a fost lăsat singur în timpul unei sărbători, iar ceva mai târziu, în aceeași zi, a fost descoperit meditând sub un copac care nu-și mișcase umbra toată ziua, pentru a-l feri de soare. Prințul a dus o viață de belșug. Tatăl său l-a ferit de a cunoaște relele lumii, inclusiv bătrânețea, boala și moartea, și i-a dăruit palate de vară, de iarnă și pentru anotimpul ploios, precum și tot felul de distracții (printre care, în unele povestiri, și 40 000 de servitoare). La vârsta de 16 ani s-a însurat cu frumoasa prințesă Yashodara.

Dar, ajuns la 29 de ani, viața prințului a trecut printr-o schimbare profundă. El a cerut să fie dus la o plimbare prin oraș în carul său. Regele i-a dat permisiunea, dar mai întâi a îndepărtat din calea lui toți bătrânii și bolnavii. Un singur bătrân a scăpat nealungat. Neștiind ce se afla în fața lui, prințului i s-a explicat că era un bătrân. De asemenea, i s-a spus că acela nu era singurul bătrân de pe lume; toți oamenii – prințul, tatăl lui, soția sa și rudele sale – aveau să îmbătrânească. Această primă plimbare în afara zidurilor palatului a fost urmată de alte trei. În timpul lor a văzut mai întâi un bolnav, apoi un cadavru dus către rug și, în sfârșit, un cerșetor care medita sub un copac. Aflând astfel de relele de pe lume și de existența celor care încercau să găsească o stare dincolo de ele, prințul i-a cerut tatălui permisiunea să plece din oraș și să se retragă într-o pădure. Regele i-a oferit orice, numai să nu plece. Atunci prințul i-a cerut tatălui să-l asigure că nu va muri, nu va îmbătrâni și nu-și va pierde averea niciodată. Tatăl i-a răspuns că nu poate. Prințul s-a retras în apartamentele sale, unde femei frumoase s-au întrecut să-l înveselească. Nepăsător la farmecele lor, s-a hotărât să plece chiar în acea noapte în căutarea unei stări dincolo de naștere și moarte. Cu câteva zile mai înainte, aflând că soția sa dăduse naștere unui băiat, el spusese: „A apărut un obstacol". Copilul a fost numit Rahula, adică „obstacol". Înainte ca prințul să părăsească palatul, s-a dus în camera soției sale, unde și-a privit femeia și bebelușul dormind. În altă versiune a poveștii, Rahula încă nu se născuse în noaptea plecării de la palat. Ultima faptă a prințului a fost să-și conceapă fiul, care a rămas în pântecele mamei sale șase ani, cât timp i-a luat tatălui căutarea iluminării. Potrivit acestor surse, Rahula s-a născut în noaptea în care tatăl său a ajuns la starea de buddha.

Prințul a lăsat în urmă Kapilavastu și viața regală, ducându-se în pădure, unde și-a tăiat părul și și-a schimbat veșmintele princiare cu haina simplă a unui vânător. Din acel moment, nu a mai mâncat decât ce-i puneau oamenii în vasul de cerșetor. La începutul peregrinărilor sale l-a întâlnit pe Bimbisara, regele din Magadha și viitorul protector al lui Buddha, care, aflând că ascetul din fața lui e un prinț, a vrut să-și împartă regatul cu el. Prințul l-a refuzat, dar a acceptat să se întoarcă după ce avea să obțină iluminarea. În următorii șase ani, el a meditat și a învățat să atingă stări profunde de concentrare fericită. Dar a pus

repede cap la cap realizările învățătorilor săi și a ajuns la concluzia că, în ciuda lucrurilor bune pe care le făceau, toți aveau să se nască din nou după moarte. S-a alăturat apoi unui grup de cinci asceți care se devotaseră practicării unor forme extreme de mortificare. Prințul a devenit și el adeptul practicilor lor, ajungând în cele din urmă să nu mai mănânce decât un bob de mazăre pe zi. În arta budistă, el este adesea reprezentat șezând într-o postură de meditație, cu ochii afundați în orbite și coastele proeminente. În final, și-a dat seama că mortificarea cărnii nu este calea spre eliberarea de suferințe și de ciclul renașterilor, așa că a acceptat o farfurie de orez cu smântână de la o tânără femeie. Însoțitorii lui, convinși de eficiența ascetismului, l-au părăsit. Acum, lipsit de însoțitori și de învățător, prințul și-a jurat că se va așeza sub un copac și nu se va mai ridica până când nu va fi găsit starea de dincolo de naștere și moarte. În mai, la vremea lunii pline, la șase ani după ce-și părăsise palatul, el a meditat până în zori. Mara, zeul dorinței, care știa că prințul caută calea de a se elibera de dorință, și prin urmare chiar de sub controlul lui Mara, l-a atacat cu rafale de vânt, ploi, bolovani, arme, tăciuni încinși, cenușă arzândă, nisip, noroi și întunecime. Prințul a rămas nemișcat, meditând la iubire, transformând astfel furtuna de ură într-o ploaie de flori. Apoi Mara le-a trimis la el pe cele trei fete frumoase ale sale, Dorința carnală, Setea și Nemulțumirea, pentru a-l ispiti pe prinț, dar el a rămas neclintit. Disperat, Mara i-a cerut prințului să se dea la o parte din locul unde se așezase, susținând că e al lui. Apoi, într-o scenă care avea să devină cea mai cunoscută reprezentarea a lui Buddha în arta asiatică, prințul, așezat în postura de meditație, și-a întins mâna și a atins pământul. Făcând aceasta, el i-a cerut zeiței pământului să-i confirme că un dar însemnat pe care i-l făcuse în viața anterioară, pe când era prințul Vessantara, îi dă dreptul de a sta sub acel copac. Zeița a încuviințat printr-un cutremur, iar Mara a plecat.

În acea noapte, prințul a meditat. La prima strajă a nopții a avut o viziune a tuturor vieților sale anterioare, amintindu-și locurile unde s-a născut, numele, casta și chiar și ce a mâncat. La a doua strajă a nopții a văzut cum se ridicau și coborau ființele în ciclul renașterilor, consecință a faptelor din viețile lor anterioare. La a treia strajă a nopții, în orele dinaintea zorilor, a fost eliberat. Relatările diferă în ce privește înțelesurile la care a ajuns astfel. Potrivit unor versiuni, este vorba de cele patru adevăruri: al suferinței, al originii suferinței, al opririi suferinței și al căii către oprirea suferinței. Potrivit altora, este vorba de lanțul cauzalităților: cum ignoranța duce la acțiune și în cele din urmă la naștere, la bătrânețe și la moarte, și cum, atunci când este eliminată ignoranța, este oprit și ciclul nașterii, al bătrâneții și al morții. Indiferent de aceste diferențe, toate relatările spun că în acea noapte el a devenit un buddha, unul care s-a trezit, smulgându-se din somnul ignoranței și extinzându-și cunoașterea în tot universul. Experiența acelei nopți a fost atât de profundă, încât prințul, devenit Buddha, a rămas lângă copac încă șapte săptămâni, bucurându-se de iluminarea sa. Într-una dintre aceste săptămâni a plouat, iar regele șerpilor a venit și și-a întins gluga deasupra lui Buddha, pentru a-l feri de furtună; această scenă e adesea reprezentată în arta budistă. La sfârșitul celor șapte săptămâni, doi negustori s-au apropiat de el, oferindu-i miere și prăjituri. Știind că nu era potrivit ca un buddha să ia hrana direct în mână, zeii celor patru direcții ale spațiului i-au oferit câte un bol. Din cele patru, Buddha a făcut în mod magic unul singur și a primit darul de hrană. În schimb, el și-a smuls câteva fire de păr din cap și le-a dat negustorilor.

Acum nu prea știa ce va face, căci ceea ce înțelesese el era de natură atât de profundă încât altora avea să le fie greu să priceapă. Atunci, zeul Brahma a coborât din ceruri și i-a cerut să-i învețe pe oameni, subliniind că aceștia se află pe diferite trepte de înțelegere și că unii dintre ei vor pricepe învățăturile sale. Ca atare, Buddha a ajuns la concluzia că învățăceii cei mai buni aveau să fie primii lui profesori în arta meditației, însă un zeu i-a spus că ei muriseră. Apoi s-a gândit la cei cinci foști tovarăși ai săi de ascetism. Prin darul clarviziunii, Buddha a aflat că aceștia erau într-o pădure plină de căprioare, la Sarnath, lângă Varanasi (Benares). Așa că a plecat pe jos spre ei, iar pe drum s-a întâlnit cu un ascet rătăcitor, pe care l-a salutat. I-a explicat omului că primise iluminarea și că astfel nu era depășit nici de zei, dar acesta a arătat o nepăsare totală. Deși cei cinci asceți se hotărâseră să-l ignore pe Buddha, pentru că se abătuse de la calea mortificării de sine, farmecul său i-a determinat să se ridice și să-l salute. L-au întrebat ce a înțeles de când îi părăsise. El le-a răspuns învățându-i, sau, în limbajul tradiției, „a pus în mișcare roata dharmei". (Dharma

are foarte multe sensuri, dar aici se referă la doctrina sau învățătura unui buddha.)

În prima predică a sa, Buddha a vorbit de calea de mijloc, între extremele autoindulgenței și mortificării de sine, descriindu-le pe ambele ca sterile. Apoi a prezentat ceea ce ulterior a fost numit „cele patru adevăruri nobile", și care ar trebui să fie numite mai degrabă „cele patru adevăruri pentru cel nobil [din punct de vedere spiritual]". Așa cum apar ele, mai elaborate în alte discursuri, primul este adevărul suferinței, potrivit căruia existența în toate tărâmurile renașterii este caracterizată de suferință. Suferința specifică oamenilor este nașterea, bătrânețea, boala, moartea, pierderea prietenilor, ciocnirea cu dușmanii, neobținerea a ceea ce doresc, obținerea a ceea ce nu doresc. Al doilea adevăr identifică și cauzele acestei suferințe: lipsa de virtute, faptele rele ale trupului, vorbirii și minții, care produc o karmă ce se va manifesta prin chinuri fizice și mintale. Aceste fapte sunt motivate de stări mintale negative, numite *klesha* (chinuri), printre care se află dorința, ura și ignoranța, credința falsă că există un sine permanent și autonom în mijlocul constituenților nepermanenți ai minții și trupului. Al treilea adevăr este cel al încetării, postularea unei stări aflate dincolo de suferință, numită nirvana. Dacă ignoranța care duce la dorință și la ură poate fi eliminată, atunci nu vor mai fi făcute nici fapte negative și nu se va mai produce o suferință viitoare. Deși un asemenea raționament ar putea să ducă la prevenirea unor fapte negative viitoare, nu pare să aibă efect asupra karmei negative acumulate în viețile anterioare, care încă mai produce efecte. Totuși, se spune că privirea înăuntru, în absența sinelui, la care se ajunge prin cultivarea unui grad foarte înalt de concentrare, este atât de puternică, încât poate distruge toți germenii vieților viitoare. Încetarea atrage după ea atât distrugerea cauzelor suferinței, cât și imposibilitatea existenței unei suferințe viitoare. Însă prezența unei asemenea stări rămâne ipotetică dacă nu este combinată cu o metodă de a o atinge, iar al patrulea adevăr, calea, reprezintă această metodă. Calea a fost descrisă în mai multe feluri, adesea drept cele trei exerciții: etică, meditație și înțelepciune. În prima sa predică, Buddha a descris o cale cu opt părți: vederea corectă, atitudinea corectă, vorbirea corectă, acțiunea corectă, traiul corect, efortul corect, înțelegerea corectă și meditația corectă. La câteva zile după prima predică, Buddha a expus doctrina non-sinelui, iar în acel moment cei cinci asceți au devenit arhați, cei care s-au eliberat de ciclul renașterilor și vor intra în nirvana după moarte. Ei au devenit primii membri ai *sangha*, comunitatea călugărilor.

Curând, Buddha a început să atragă tot mai mulți discipoli, convertind uneori și alți învățători și pe adepții acestora. Prin urmare, a început să fie cunoscut în lume. Când tatăl lui, regele, a auzit că fiul său nu murise după marea renunțare, ci devenise un buddha, a trimis la el nouă solii, una după alta, ca să-l invite să se întoarcă acasă, în Kapilavastu. Însă cei nouă soli nu au transmis invitația, ci au intrat în rândurile discipolilor, devenind și ei arhați. Apoi, al zecelea sol (care a devenit și el un arhat) l-a convins pe Buddha să se întoarcă în oraș, unde a fost primit fără politețe de către bătrânii clanului. Atunci, Buddha s-a ridicat în aer, iar din trupul lui au țâșnit foc și apă, fapt care i-a determinat rudele să se uite la el cu venerație Cum bătrânii nu știau dacă să-l invite sau nu la prânz, Buddha a cerșit din poartă-n poartă, fără să se ducă la palatul tatălui său. Astfel l-a întristat foarte tare pe tatăl său, însă Buddha i-a explicat că așa făcuseră și alți buddha din trecut. Soția lui, Yashodara, îi rămăsese credincioasă. Însă nu s-a dus să-l întâmpine când el s-a întors la palat, spunând că el ar trebui să vină la ea, pentru a-i recunoaște virtutea. Buddha a făcut astfel și, într-o scenă adesea relatată, ea a făcut o plecăciune și și-a pus capul pe picioarele lui. Apoi a intrat în ordinul călugărițelor, devenind și ea un arhat. L-a trimis pe fiul lor, Rahula, în vârstă de șapte ani, la tatăl său, ca să-și ceară moștenirea, iar Buddha l-a uns preot. Acest lucru l-a dus la disperare pe tatăl lui Buddha care i-a vorbit fiului său despre marea tristețe simțită când întorsese spatele lumii. De aceea, el a cerut ca pe viitor un fiu să fie făcut preot numai cu permisiunea părinților săi, iar Buddha a făcut din aceasta una dintre regulile ordinului monastic.

În cei 45 de ani care au urmat iluminării sale, Buddha a peregrinat împreună cu un grup de discipoli prin NE Indiei, învățându-i dharma pe cei care voiau să-l asculte, intrând uneori în dispute cu maeștrii din alte școli (și, după cum relatează sursele budiste, învingându-i mereu) și atrăgând adepți din toate clasele sociale. Pe unii îi învăța practica refugiului; pe alții, cele cinci precepte (să nu ucidă oameni, să nu fure, să nu fie infideli soțiilor, să nu mintă și să nu consume băuturi alcoolice sau halucinogene); iar pe alții i-a învățat practica meditației. Totuși, majoritatea adepților lui

Buddha nu au renunțat la lume, rămânând mireni. Cei care au hotărât să-și părăsească gospodăriile și să devină discipolii lui au intrat în *sangha*, comunitatea călugărilor. La cererea mamei sale vitrege, Mahaprajapati, și a femeilor ai căror soți deveniseră călugări, Buddha a întemeiat și un ordin de călugărițe. Călugării au fost trimiși în lume, ca să-i învețe dharma pe oameni și pe zei. Buddha a făcut același lucru: în fiecare zi și noapte, el supraveghea lumea cu ochiul său omniscient pentru a-i descoperi pe cei care ar fi putut să tragă folos din învățăturile sale, uneori călătorind până la ei cu ajutorul puterilor sale supraomenești.

Se spune că, în primii ani, Buddha și călugării săi călătoreau în toate anotimpurile, dar în cele din urmă ei au luat obiceiul de a rămâne într-un singur loc în timpul sezonului ploios (care, în N Indiei, ține de la mijlocul lui iulie până la mijlocul lui octombrie). Protectorii le-au construit adăposturi, iar sfârșitul sezonului ploios a ajuns să marcheze o ocazie specială de a le face călugărilor ofrande de hrană și provizii (mai ales materiale, pentru rasele călugărești). Din aceste adăposturi s-au dezvoltat mănăstirile, locuite tot timpul anului. Mănăstirea Jetavana, din orașul Shrasvati (Savatthi), în care Buddha a petrecut mult timp și a ținut multe predici, i-a fost donată lui Buddha de către bogatul bancher Anathapindada (*în pali:* Anathapindika).

Dar autoritatea lui Buddha a fost contestată, chiar și printre discipolii săi. A apărut o dispută privind gradul de ascetism la care trebuiau să ajungă călugării. De exemplu, vărul lui Buddha, Devadatta, care conducea o sectă mai rigoristă, cerea ca toți călugării să trăiască sub cerul liber și să nu consume niciodată carne. Deoarece Buddha a refuzat să-l numească pe Devadatta succesorul său, acesta a încercat de trei ori să-l ucidă. Prima dată a angajat asasini. Apoi a prăvălit o stâncă peste el, dar aceasta i-a julit doar ușor degetul de la picior. A trimis și un elefant sălbatic să-l calce în picioare, dar elefantul s-a oprit brusc din goană și s-a înclinat la picioarele lui Buddha. O altă ceartă a izbucnit între călugării dintr-o mănăstire cu privire la o încălcare minoră a etichetei spălatului. Deoarece nu a putut să potolească disputa, Buddha s-a retras în pădure, unde a trăit împreună cu un elefant pe tot parcursul sezonului ploios.

Cu puțin timp înainte să moară, i-a spus servitorului său, Ananda, în trei ocazii diferite, că un buddha poate, dacă i se cere, să-și extindă durata vieții la un eon. Atunci a apărut Mara și i-a amitit lui Buddha de promisiunea pe care i-o făcuse, la puțin timp după iluminare, că va trece în nirvana după ce va fi transmis toate învățăturile. Buddha a acceptat să moară peste trei luni, iar când a venit momentul, pământul s-a cutremurat. Când Ananda l-a întrebat de ce tremură pământul, Buddha i-a spus că există opt motive de cutremur, unul dintre ele fiind când un buddha renunță la dorința de viață. Ananda l-a implorat să nu facă asta, însă Buddha i-a explicat că trecuse timpul pentru asemenea cereri; dacă i-ar fi cerut cu ceva vreme înainte, atunci ar fi consimțit. La vârsta de 80 de ani, Buddha, slăbit de bătrânețe și de boală, a acceptat o mâncare (textele nu precizează clar ce anume, dar savanții cred că era carne de porc) de la un fierar numit Cunda, spunându-i să-i dea numai lui din ea și să îngroape restul, fără să le ofere și celorlalți călugări. La puțin timp după aceasta, Buddha s-a simțit din ce în ce mai rău și, într-un loc numit Kusinara (sau Kushinagar; acum Kasia), s-a culcat pe partea dreaptă, între doi copaci care au înflorit de îndată, deși nu le venise timpul. El i-a cerut călugărului care îi făcea vânt să se dea deoparte, căci din cauza lui nu puteau să-l vadă bine zeitățile care se adunaseră să fie martori la trecerea sa în nirvana. După ce a dat instrucțiuni privind înmormântarea sa, a mai spus că mirenii trebuie să facă pelerinaje la locul său natal, la locul iluminării sale, acolo unde a primit primele învățături și în locul unde a trecut în nirvana. Cei care aveau să venereze altarele ridicate în aceste locuri aveau să renască în chip de zei. Apoi Budha le-a explicat călugărilor că, după ce el avea să dispară, *dharma* și *vinaya* (codul de conduită monastică) aveau să le fie învățători. De asemenea, le-a dat călugărilor permisiunea să renunțe la perceptele minore (deoarece Ananda nu a reușit să-l întrebe care erau acelea, călugării au hotărât ulterior să nu facă acest lucru). În sfârșit, Buddha le-a cerut celor cinci sute de discipoli adunați să-i spună dacă le mai rămăsese vreo întrebare sau îndoială. Ei au tăcut, iar el le-a pus aceeași întrebare încă de două ori, după care a declarat că nici unul nu mai avea nici o îndoială sau confuzie și că toți erau destinați să atingă nirvana. Potrivit unei povestiri, el și-a dat apoi la o parte rasa și i-a îndemnat pe discipoli să privească trupul unui buddha, care apare atât de rar în lume. În sfârșit, a declarat că toate lucrurile condiționate sunt trecătoare și le-a cerut călugărilor să se întreacă în sârguință. Acestea au fost

ultimele lui cuvinte. Apoi a fost absorbit de o stare de meditație, trecând de la nivelul cel mai de jos la cel mai de sus, apoi de la cel mai de sus la cel mai de jos, înainte de a trece la al patrulea nivel de concentrare, din care a trecut în nirvana. Buddha le-a cerut adepților să-i ardă trupul, ca pe cel al unui monarh al universului, apoi să distribuie rămășițele printre diferitele grupuri de discipoli mireni, care urmau să le păstreze cu sfințenie în relicvarii de formă emisferică, numite stupe. Corpul lui s-a odihnit într-un sicriu câteva zile, apoi a fost așezat pe rugul funerar, pe care l-a aprins cel mai important discipol al lui Buddha, Mahakasyapa, care nu se aflase lângă el la momentul morții învățătorului. După arderea lui Buddha, rămășițele lui au fost date unui grup de discipoli mireni, dar atunci au venit războinici înarmați din alte șapte regiuni și au cerut relicvele. Pentru a evita vărsarea de sânge, un călugăr a împărțit relicvele în opt părți. Tradiția spune că au fost păstrate zece seturi de relicve: opt din rămășițele lui Buddha, una din cenușa rugului funerar și una din scafa folosită la separarea rămășițelor. Apoi, relicvele au fost puse la un loc și așezate într-o singură stupă. Peste ceva mai mult de un secol, se spune că regele Ashoka a redistribuit relicvele în 84 000 de stupe.

Stupa avea să devină un punct de referință, marcând prezența lui Buddha în peisajul Asiei. Textele timpurii și dovezile arheologice pun în legătură venerarea stupei cu viața lui Buddha și cu locurile cruciale din existența sa. De obicei sunt recomandate opt altare pentru pelerinaj și venerație. Ele se află în locul său natal, în locul iluminării, în cel al primei învârtiri a roții dharmei și în locul morții sale, precum și în locuri din patru orașe unde a el a făcut miracole. De exemplu, o stupă din Samkashya marchează locul unde Buddha a coborât în lume după ce a învățat-o dharma pe mama sa (care murise la șapte zile după ce-l născuse), care sălășluia în Cerul celor Treizeci și Trei de Zei. Importanța pe care o are stupa sugerează permanența lui Buddha în lume, în ciuda faptului că a trecut în nirvana. De obicei, sunt descrise două tipuri de nirvana. Primul se numește „nirvana cu rămășițe (amintire)", pe care Buddha a atins-o sub arborele bo, când a distrus toate semințele nașterilor viitoare. Această primă nirvana este, de aceea, numită și ultima nirvana (sau moartea) a chinurilor. Dar karma care îi crease viața actuală funcționa încă și avea să funcționeze până la moartea sa. Astfel, ceea ce trebuia el să părăsească erau mintea și trupul său din restul vieții, adică amintirea, după ce a atins nirvana. Al doilea tip de nirvana a apărut la moartea sa și este numit „nirvana finală a agregatelor *(skandha)* minte și trup" sau „nirvana fără amintire", căci nimic nu avea să mai renască după moartea sa. De fapt, a rămas ceva: rămășițele găsite în cenușa rugului funerar. De aceea, se vorbește uneori de a treia nirvana. Potrivit credințelor budiste, va veni un timp în viitorul îndepărtat când învățăturile lui Buddha Sakyamuni vor dispărea din lume, iar relicvele sale nu vor mai fi venerate. În acel moment, rămășițele păstrate în stupe vor ieși din relicvarele lor și se vor întoarce, prim magie, la Bodh Gaya, unde vor reface corpul de splendoare al lui Buddha, așezat în postura lotusului sub arborele bo emițând raze de lumină ce vor lumina cele zece mii de lumi. Ele vor fi venerate pentru ultima dată de zei, iar apoi se vor mistui în flăcări și vor dispărea în cer. Această a treia nirvana e numită „nirvana finală a relicvelor". Până atunci, rămășițele lui Buddha trebuie considerate marcă a prezenței sale vii, îmbibate de toate calitățile sale miraculoase. Epigrafia și literatura indiană sugerează că stupele lui Buddha răspândesc binecuvântări, și, în plus, sunt considerate o persoană legală și care poate deține proprietăți. Rămășițele lui Buddha erau, în mod esențial, Buddha însuși.

Buddha a rămas în lume și sub forma textelor care-i conțin cuvintele și a statuilor care îl înfățișează. Nu există nici o mărturie istorică despre imagini ale lui făcute pe când era în viață. Specialiștii în arta indiană au fost mult timp intrigați de absența imaginii lui Buddha de pe multe dintre sculpturile din piatră timpurii existente în siturile budiste. Sculpturile descriu scene în care sunt venerate, de exemplu, urmele pașilor lui Buddha. Într-o scenă, despre care se crede că arată plecarea lui Buddha de la palat, apare un cal fără călăreț. Astfel de opere au dus la teoria că budismul timpuriu interzicea pictarea lui Buddha în formă umană, însă îngăduia să fie reprezentat prin anumite simboluri. Teoria se bazează parțial pe lipsa instrucțiunilor de reprezentare a lui Buddha în textele timpurii. Această abordare a fost contestată de cei care consideră că sculpturile nu înfățișează evenimente din viața lui Buddha, ci reprezintă mai degrabă pelerinaje și venerarea locurilor importante din viața lui, precum arborele bo.

Reprezentările consacrate ale lui Buddha se află în centrul practicilor budiste și există

multe relatări despre puterile lor miraculoase. Mai multe reprezentări faimoase, cum ar fi statuia lui Mahamuni din Mandalay, în Myanmar, își trag sacralitatea din credința că Buddha a pozat pentru ele. Consacrarea unei reprezentări a lui Buddha presupune adesea ritualuri complicate, în care i se cere acestuia să intre în respectiva reprezentare sau în povestea din viața lui Buddha care este spusă în prezența ei. Epigrafia din sec. IV sau V d.Hr. arată că în mănăstirile budiste se afla de obicei o încăpere numită „camera înmiresmată", care adăpostea o imagine a lui Buddha și care era considerată locuința lui, având, în consecință, contingentul propriu de călugări. La aproximativ patru secole după moartea lui Buddha, în India au apărut diferite mișcări, multe bazate pe noi texte scrise (precum *Sutra Lotusului*) sau pe noi genuri de texte (precum sutrele *Prajnaparamita* sau *Perfecțiunea înțelepciunii*), care susțineau că sunt cuvintele lui Buddha. Adepții lor au numit aceste mișcări „mahayana", adică „marele vehicul" spre iluminare, în contradicție cu școlile budiste anterioare, care nu acceptau noile sutre ca fiind purtătoare de autoritate (a cuvântului lui Buddha).

Sutrele mahayana prezintă diferite concepții despre Buddha. Diferența nu constă în faptul că școlile mahayana îl considerau pe Buddha o ființă magică, în timp ce școlile non-mahayana nu ar fi avut această abordare. De fapt, relatările despre puterile miraculoase ale lui Buddha abundă. De exemplu, se spune că Buddha ar fi ezitat după iluminare, neștiind dacă să-și răspândească învățăturile, și că ar fi fost convins doar de implorările lui Brahma. Însă, într-o sutră mahayana, Buddha nu este deloc nehotărât, ci mai degrabă se preface influențat de cererea lui Brahma, astfel încât toți credincioșii zeului să se îndrepte către el. În altă parte, se explică faptul că, atunci când Buddha se plângea de o durere de cap sau de spate, făcea acest lucru numai ca să-i convertească pe alții către dharma; de fapt, cum trupul său nu era făcut din carne și sânge, îi era imposibil să simtă durerea.

Una dintre sutrele mahayana cele mai importante pentru noua concepție despre Buddha este *Sutra Lotusului* (Saddharmapundarika Sutra), în care Buddha neagă că ar fi părăsit palatul regal în căutarea eliberării de suferință și că a ajuns la eliberare după șase ani, în timp ce medita sub un copac. Aici, el spune că a ajuns la iluminare cu miliarde de eoni în urmă și că de atunci predicase dharma simultan în această lume și în miriade de alte lumi. Cum durata vieții sale nu poate fi pricepută de cei cu minte puțină, el trebuise să recurgă la metode iscusite *(upuya)*, prefăcându-se că renunță la viața lui princiară pentru a practica asceza și că obține iluminarea. El fusese de mult iluminat, dar se prefăcuse că a îndelinit aceste fapte pentru a inspira lumea. Mai mult, a recunoscut că prezența lui continuă în lume ar fi putut să-i facă pe cei cu puțină virtute să se complacă și să nu-i pună învățăturile în practică. A declarat că în curând avea să treacă în nirvana. Dar nici aceasta nu era adevărat, căci viața sa avea să mai dureze multe miliarde de eoni. El spune povestea unui doctor care se întoarce acasă și-și găsește copiii bolnavi, căci luaseră otravă în absența lui. El le prescrie medicamente, dar numai unii le iau. De aceea, pleacă din nou și răspândește zvonul că a murit. Copiii care nu luaseră antidotul îl iau acum din respect pentru tatăl lor defunct și se vindecă. Atunci tatăl se întoarce. Tot astfel, și Buddha s-a prefăcut că a intrat în nirvana pentru a crea un simț al urgenței în discipolii săi, chiar dacă viața sa nu are limite.

Ideea de identitate a lui Buddha este codificată în doctrina celor trei corpuri *(trikaya)* ale lui Buddha. Exegeza timpurie susține că Buddha are un corp fizic și un al doilea, numit „trup făcut din minte" sau „trup de emanație", în care el face lucruri miraculoase, cum ar fi să-și viziteze mama defunctă în Cerul celor Treizeci și Trei de Zei și să o învețe dharma. S-a pus și întrebarea cui ar fi trebuit în mod real să aducă omagiu budiștii când îl onorau pe Buddha. Astfel, a fost creat un alt termen, *dharmkaya*, pentru a descrie un corp mai metaforic, în care sunt strânse toate calitățile bune, numite și dharme, ale lui Buddha, precum înțelepciunea, compasiunea, tăria sufletească și răbdarea. Aceste calități erau considerate corpul lui Buddha către care oamenii trebuiau să se îndrepte pentru adăpost. Toate aceste lucruri sunt reluate în sutrele mahayana. Trupul de emanație *(nirmanakaya)* nu mai este trupul pe care Buddha îl folosește pentru a face lucruri supranaturale; el este mai degrabă unicul trup care apare în această lume și unicul trup vizibil pentru oamenii obișnuiți. Trupul de emanație al lui Buddha s-a născut ca prinț, a atins iluminarea și i-a învățat pe oameni dharma. Cu alte cuvinte, Buddha cel vizibil este un fel de ecran magic. Adevăratul Buddha, sursa acestor emanații, este *dharmakaya*, un termen care

se referă încă la calitățile transcendente ale lui Buddha, însă, pornind de la plurisemantismul cuvântului *dharma*, a ajuns să însemne ceva mai cosmic, un principiu etern de iluminare și adevărul suprem, descris în tratatele ulterioare *mahayana* ca fiind mintea omniscientă a lui Buddha și natura sa profundă, de vid.

Pe lângă trupurile lui Buddha, sutrele mahayana au revelat și prezența unor universuri multiple, fiecare având propriul buddha. Aceste universuri – numite câmpii ale lui buddha sau câmpuri pure – sunt descrise ca locuri de o splendoare extravagantă, unde fructele copacilor sunt bijuterii, păsările cântă versete din dharma, iar locuitorii se dedică practicării ei. Câmpiile lui buddha au devenit locurile preferate pentru viitoarele renașteri. Buddha care le prezidau au devenit obiecte ale adorației, și în mod special buddha al luminii infinite, Amitabha, și paradisul său din apus, numit Sukhavati. În câmpurile lui buddha, aceștia apar într-o a treia ipostază, corpul de delectare *(sambhogakaya)*, care are forma unui frumos prinț împodobit cu cele 32 de semne majore și cele 80 de semne minore ale unui supraom. Printre primele se află modele ale unei roți pe palme și pe tălpi, lobi ai urechii alungiți, o proeminență în formă de coroană *(usnisa)* în vârful capului, un cerc de păr *(urna)* între sprâncene, platfus și degete cu pielițe între ele. Savanții presupun că acest din urmă atribut nu vine dintr-o sursă textuală, ci se datorează stângăciilor primilor sculptori.

Calitățile fizice și mintale miraculoase ale lui Buddha au fost codificate în numeroase rugăciuni și catalogate în poezie, luând adesea forma unei serii de epitete. Acestea au fost comentate în texte, înscrise pe stupe, recitate cu voce tare în timpul ritualurilor și contemplate în meditație. Una dintre cele mai celebre este „astfel dus, vrednic, în întregime și complet trezit, cu o cunoaștere perfectă și o conduită virtuoasă, bine dus, cunoscător al lumilor, călăuză neîntrecută pentru cei ce au nevoie de cumpătare, învățător al zeilor și al oamenilor, cel treaz, norocos".

Budge, (John) Don(ald)

(13.06.1915, Oakland, California, SUA – 26.01.2000, Scranton, Pennsylvania)

Jucător de tenis american. A câștigat primul său turneu, California Boys State, la simplu, în 1930. În 1936 a devenit primul jucător de tenis de câmp care a câștigat Marele Slem (campionate de simplu ale Australiei, Franței, Angliei și SUA). În 1937 și 1938 a câștigat la Wimbledon atât meciurile de simplu, cât și pe cele de dublu și dublu mixt. Reprezentând SUA de patru ori la Cupa Davis (1935–1938), a câștigat 25 din 29 de meciuri. În 1939 a devenit profesionist. Inovația introdusă de Budge în tenis este de a fi transformat lovitura de rever într-o lovitură ofensivă.

Budionnîi, Semion Mihailovici

(13.04.1883, Koziurin, lângă Rostov-pe-Don, Rusia – 17.10.1973, Moscova, URSS)

Ofițer rus. În 1919, s-a alăturat Partidului Comunist și, în calitate de comandant al Armatei I Cavalerie în războiul civil rus, a avut un rol crucial în înfrângerea generalilor albi (antibolșevici) Anton Denikin și Piotr Vranghel, precum și în luptele împotriva polonezilor (1920). Ulterior, a devenit mareșal al Uniunii Sovietice și a fost comandant al districtului militar Moscova.

budism

Religie și filozofie înființată în NE Indiei, în sec. V î.Hr., pe baza învățăturilor lui Siddhartha Gautama, numit Buddha. Fiind una dintre cele mai importante religii ale lumii, budismul are ca scop eludarea suferinței și a ciclului renașterii prin atingerea nirvanei și pune accent pe meditație și pe respectarea preceptelor morale. Învățăturile lui Buddha au fost transmise oral de către discipolii săi; în timpul vieții, a înființat ordinul monastic budist (sangha). A adoptat unele idei din hinduismul vremii sale, în special doctrina karmei, respingând în același timp multe dintre doctrinele acestei religii, precum și pe toți zeii acesteia. Principalele învățături ale budismului sunt rezumate în cele patru adevăruri nobile, cel de-al patrulea fiind Calea celor Opt Pași. Cele două ramuri importante ale budismului, mahayana și theravada, și-au dezvoltat practici distincte. În sec. III î.Hr., împăratul Ašoka a promovat budismul în India, însă în secolele următoare religia a cunoscut un declin, dispărând aproape complet din această regiune, până în sec. XIII. S-a răspândit spre S, dezvoltându-se în Sri Lanka și SE Asiei, apoi a trecut prin Asia Centrală și Tibet (*vezi* budism tibetan), până în China, Coreea și Japonia (*vezi* budismul Pământului Pur și zen). În sec. XIX, budismul s-a răspândit în Europa și în SUA, devenind foarte popular în Occident în a doua jumătate a sec. XX. În prezent, diferitele tradiții ale budismului au cca 400 de milioane de adepți.

budism Nichiren

Una dintre cele mai mari școli de budism japonez, înființată de Nichiren. Se crede

că esența învățăturilor lui Buddha este cuprinsă în Sutra Lotusului, în timp ce credințele altor școli budiste sunt eronate. În budismul Nichiren, incantarea titlului Sutrei Lotusului poate aduce mântuire. După moartea lui Nichiren, școala s-a împărțit în subgrupări, printre care cele mai importante sunt Nichiren-shu, care deține templul înființat de Nichiren la muntele Minobu, și Nichiren-sho-shu, care are centrul într-un templu de la poalele muntelui Fuji. Nichiren-sho-shu are adepți în SUA; în Japonia, forma sa laică se numește Soka-gakkai.

budism tibetan

Formă a budismului mahayana, dezvoltată în Tibet începând cu sec. VII d.Hr. Bazată pe filozofiile madhyamika și yogakara, încorporează ritualuri vajrayana, disciplina monastică de la începutul tradiției theravada, și trăsături șamanice din bon. Cultul tibetan predominant în ultimele trei secole a fost dge-lugs-pa. Șeful spiritual este Dalai Lama. Canonul tibetan se împarte în *Traducerea cuvântului* (Bka'-'gyur), constând din texte canonice traduse mai ales din sanscrită, și *Cuvântul transmis* (Bstan-'gyur), care constă din comentarii făcute de învățați indieni. După preluarea Tibetului, în 1959, de către comuniștii chinezi, locuitorii acestei regiuni au început să emigreze masiv, ceea ce a contribuit la răspândirea budismului tibetan în toată lumea.

budismul Pământului Pur

Cult religios al lui Buddha Amitabha, astăzi, unul dintre cele mai cunoscute forme ale budismului mahayana din Asia de Est. Școlile Pământului Pur susțin că renașterea în Paradisul Vestic (Pământul Pur) este garantată tuturor celor care invocă numele lui Amitabha cu credință sinceră. În China, cultul Pământului Pur a apărut în sec. IV d.Hr., când înțeleptul Huiyuan (333–416 d.Hr.) a format o societate de călugări și laici care meditau în numele lui Amitabha. Urmașii lor au sistematizat și au răspândit doctrina în sec. VI–VIII d.Hr. Învățătura Pământului Pur a fost transmisă în Japonia prin călugării școlii tiantai.

budiste, conciliile ~

În majoritatea tradițiilor budiste, două concilii timpurii despre doctrină și practică. Primul conciliu, pe care cărturarii moderni nu-l acceptă ca fiind istoric, s-a ținut la Rajaghra (orașul Rajgir de astăzi), în India, în primul sezon ploios de după moartea lui Buddha, pentru a aduna cuvintele sale, printre care și sutrele și regulile monastice. Cel de-al doilea conciliu, acceptat ca fiind istoric, s-a întrunit un secol mai târziu, la Vaisali, India, pentru a rezolva disputele din interiorul comunității monastice. Budismul theravada recunoaște conciliile ulterioare: un al treilea, întrunit de Ašoka în jurul anului 247 d.Hr., în timpul căruia au fost rezolvate disputele doctrinale în favoarea adepților theravada, și alte concilii care au continuat până la mijlocul sec. XX. Alte tradiții budiste recunosc mai multe concilii importante, prin intermediul cărora au fost stabilite sau scrise canoanele lor.

budleia *sau* fluturel

Denumire comună pentru cele peste o sută de specii de plante care formează genul *Buddleia*, originare din zonele tropicale și subtropicale ale globului. Genul a fost inclus în familia *Loganiaceae* (ordinul *Gentianales*), însă astăzi face parte din familia *Budleiaceae* (ordinul *Scrophuariales*), care cuprinde circa zece genuri și peste 150 de specii. Majoritatea speciilor de *Buddleia* au frunze cu puf sau solzoase și ciorchini de flori roșii, albe, galbene sau portocalii. Mai multe specii sunt cultivate ca plante ornamentale de grădină.

Buell, Don Carlos

(23.03.1818, lângă Marrieta, Ohio, SUA – 19.11.1898, Rockport, Kentucky)

General american. A absolvit academia militară West Point, apoi, la începutul Războiului Civil, a fost numit general al voluntarilor și a contribuit la organizarea armatei Uniunii, la Potomac. A fost trimis în Kentucky, pentru a-l înlocui pe William T. Sherman și pentru a organiza armata statului Ohio. În 1862, a condus campania din Kentucky împotriva forțelor confederate conduse de Braxton Bragg. În urma bătăliei de la Perryville, a fost înlăturat din funcție pentru întârzieri în urmărirea forțelor confederate.

Buena Vista, Bătălia de la ~

Bătălie purtată în 1847 lângă Monterrey, în Mexic, în timpul Războiului Mexican. O armată americană alcătuită din 5 000 de soldați și condusă de generalul Zachary Taylor, asistat de Jefferson Davis, a invadat N Mexicului și a atacat armata mexicană, care număra 14 000 de oameni, conduși de generalul Antonio de Santa Anna. Forțele americane au respins atacul mexican, iar mexicanii s-au retras, pierderile lor însumând 1 500 de victime. Victoria lui Taylor l-a ajutat să câștige alegerile prezidențiale din 1848.

Buenos Aires

Oraș, 2 776 138 loc. (2001); în zona metropolitană, 12 046 799 loc, capitala Argentinei. Situat într-un estuar al Río de la Plata, în partea central-estică a Argentinei, la cca 240 km de Oceanul Atlantic, orașul reprezintă și un port important. Colonizat pentru prima dată de spanioli în 1536, a ajuns o așezare permanentă abia în 1580. În 1776 a devenit scaunul viceregatului Río de la Plata. În 1853, orașul împreună cu zonele adiacente alcătuind provincia Buenos Aires au refuzat să recunoască o constituție aprobată deja de celelalte provincii ale țării și au pornit o serie de conflicte intermitente cu acestea, pe tema controlului asupra guvernului Argentinei. În 1880, odată cu transformarea sa în district federal și capitală a Argentinei, a încheiat războaiele cu celelalte provincii, iar înaintea izbucnirii Primului Război Mondial devenise un port înfloritor. Fiind cel mai mare și cel mai important oraș al țării, este totodată și un mare centru industrial și de transporturi.

Buffalo

Oraș, 292 648 loc. (2000), la V de New York, SUA. Situat în NE lacului Erie de pe fluviul Niagara, reprezintă punctul terminal al canalului pentru barje al statului New York. Înființat de indienii americani în 1780, a devenit oraș la începutul sec. XIX. A reprezentat o bază militară în timpul războiului din 1812 și a fost incendiat de către britanici. Reconstruit în 1814–1815, a devenit capătul vestic al Canalului Erie, ceea ce a determinat o dezvoltare economică rapidă a comunității. Fiind un port important de pe canalul navigabil St. Lawrence și principala cale de acces dinspre SUA către regiunea industrială Toronto-Hamilton din Ontario, orașul controlează cea mai mare parte a comerțului americano-canadian. Este și un centru educațional și de cercetări în domeniul medicinei.

Buffalo Bill

Vezi Cody, William

Buffett, Warren

(n. 30.08.1930, Omaha, Nebraska, SUA)

Om de afaceri și investitor american. Și-a făcut studiile la Universitățile din Nebraska și Columbia, unde a învățat să investească în companii care își vindeau acțiunile sub valoarea lor reală. Întorcându-se la Omaha, a transformat o investiție inițială de 105 000 de dolari în compania sa Buffett Partnership (1956–1969), într-una de 105 milioane de dolari la momentul lichidării afacerii. A început să investească în afaceri cumpărate sub protecția producătorului de textile Berkshire Hathaway. Este considerat primul om de afaceri care a câștigat un miliard de dolari pe piața de acțiuni. Rapoartele sale financiare sunt studiate cu mare interes atât de începători, cât și de experți pe piața de acțiuni.

Buffon, G(eorges)-L(ouis) Leclerc, Conte de ~

(07.09.1707, Montbard, Franța - 16.04.1788, Paris)

Naturalist francez. A studiat matematica, medicina și botanica până când, în urma unui duel, a fost forțat să-și întrerupă studiile. S-a stabilit pe proprietatea familiei, unde a studiat calculul probabilităților, științele fizice și administrarea pădurilor. Numit administrator al Grădinii Botanice Regale (Jardin du Roi), în 1739, a fost însărcinat și cu catalogarea colecțiilor regale de istorie naturală, activitate care a devenit o lucrare cuprinzătoare, intitulată *Istoria naturală, generală și particulară* (Histoire naturelle, générale et particulière, 1749–1804). Lucrarea era o încercare de a descrie toate speciile cunoscute de floră și faună. A reușit să publice, înainte de moartea sa, 36 din cele 50 de volume propuse. A fost înnobilat în 1773.

bufniță

Denumire comună pentru păsări răpitoare de noapte din ordinul *Strigiformes* care cuprinde bufnițele (familia *Strigidae*), striga (*Tyto alba*), bufnița-asiatică (*Phodilus badius*) și bufnița-cu-vizuină (*Tyto capensis*). Zborul silențios și coloritul protector, de obicei brun, le ajută la prinderea insectelor, a păsărilor și a mamiferelor mici. Bufnițele au ochi rotunzi plasați frontal, cioc puternic, încovoiat, văz și auz foarte bine dezvoltate. Au o lungime de 13–70 cm. Penele unor specii formează discuri faciale sau smocuri în jurul urechilor, care le ajută să localizeze prada prin reflectarea sunetului spre urechi. Își pot roti capul cu 180° (unele specii chiar cu 270°). Cuibăresc în clădiri, în copaci sau direct pe pământ. Bufnițele comune trăiesc în toate zonele lumii, mai puțin în Antarctica. *Vezi și* buhă; ciuf; bufniță-polară.

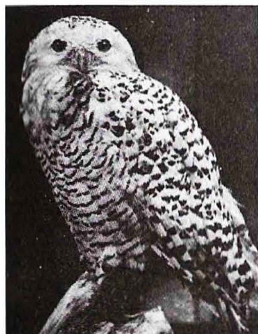
bufniță-cu-coarne

Denumire comună pentru orice bufniță din genul *Bubo* (familia *Strigidae*) cu smocuri de pene asemănătoare coarnelor, în special marea bufniță-cu-coarne (*Bubo virginianus*). Alte bufnițe-cu-coarne, toate păsări de

pradă, sunt răspândite în Europa, Asia și N Africii (bufnița-vultur sau bufnița-vultur eurasiatică) și Africa, India, Myanmar (Birmania) și în Arhipelagul Indonezian. În general, vânează rozătoare.

bufniță-polară

Bufniță tipică sau vărgată cu alb și brun (*Nyctea scandiaca*, familia *Strigidae*), specifică tundrei arctice și întâlnită uneori în Europa, în Asia și în America de Nord. Are o lungime de cca 60 cm, aripi largi și cap rotund lipsit de smocurile de pene auriculare. Este o pasăre diurnă, care se hrănește cu mamifere mici (iepuri, lemingi) și cu alte păsări. Cuibărește pe pământ, în zone deschise.

bufniță-polară (*Nyctea scandiaca*)
W. SUSCHITZKY

bufon *sau* măscărici *sau* nebun

Comediant a cărui nebunie sau imbecilitate, reală sau simulată, îl făcea sursă de amuzament și totodată îi permitea să-și bată joc chiar și de cei mai puternici dintre stăpânii săi. Bufonii profesioniști au existat în diverse societăți, din Egiptul antic și până în sec. XVIII. Adesea diformi, pitici sau infirmi, bufonii erau întreținuți pentru a purta noroc și pentru amuzament, deoarece se considera că diformitățile pot abate deochiul și că tachinările pot transfera ghinionul de la cel pe seama căruia se râde, la cel care face haz de el. În unele societăți, se credea că sunt înzestrați cu talente poetice sau profetice. În *Regele Lear* (King Lear), de William Shakespeare este prezentat cu mare desăvârșire literară personajul unui bufon.

Bug *sau* Bugul de Vest

Râu din partea est-centrală a Poloniei. Izvorăște din V Ucrainei, reprezintă granița Poloniei cu Ucraina și cu Belarus și cotește spre V, prin Polonia, pentru a se vărsa în Vistula, la N de Varșovia; cursul său se întinde pe 774 km. Este navigabil în aval de Brest. În 1915, în timpul Primului Război Mondial, de-a lungul cursului său s-au purtat mai multe bătălii. Cca 322 km din partea centrală a râului au făcut parte din linia Curzon, o linie de demarcație între Polonia și Rusia Sovietică în cea mai mare parte a sec. XX.

bugaku

Repertoriu de dansuri stilizate de la curtea imperială japoneză, derivate din forme de dans tradiționale din China, India și SE Asiei. Dansurile sunt împărțite în două categorii principale: dansuri „stânga" (*saho no mai*), acompaniate de muzică de origine chineză și executate de dansatori purtând costume roșii, și dansuri „dreapta" (*uho samai no mai*), acompaniate de muzică de proveniență coreeană, cu dansatori care poartă costume albastre sau verzi. Dansatorii poartă măști complexe din lemn pictat, înfățișând personaje fictive.

Buganda

Regat din perioada precolonială, Africa de E. Înființat de-a lungul țărmului nordic al lacului Victoria, din Uganda de astăzi, de populația ganda, era guvernat de un rege (*kabaka*). În sec. XIX era cel mai puternic regat din zonă. În 1900 a devenit protectorat britanic. Ulterior, ganda au jucat un rol important în susținerea administrației britanice în Africa de E. Când Uganda a devenit independentă, în 1962, Buganda a primit un statut federal special, în interiorul statului. Numeroase tensiuni cu guvernul central au dus la abolirea regatului în 1967 și la integrarea regiunii în cadrul statului Uganda. A fost restaurat în 1993.

Bugatti, Ettore (Arco Isidoro)

(15.09.1881, Milano, Italia – 21.08.1947, Paris, Franța)

Constructor italian de automobile de lux și de curse. Fabrica sa de la Mosheim, în Alsacia (înființată în 1909), a produs o mașină de curse cu putere mică, însă de mare succes, pentru cursa de automobile de la Le Mans. Mașina de lux Tip 41 (Bugatti de aur sau La Royale), produsă în anii 1920, a fost, probabil, exemplarul construit cu cea mai mare meticulozitate dintre cele opt construite în total. Firma nu a mai supraviețuit mult după moartea lui Bugatti.

bugetul statului

Anticipare a cheltuielilor și a veniturilor guvernamentale pentru anul fiscal următor. În economiile moderne, bugetul este instrumentul-cheie ca guvernul să poată duce la îndeplinire reformele sau strategiile sale economice. Datorită faptului că bugetele guvernelor pot promova sau întârzia creșterea economică în anumite ramuri ale economiei și deoarece concepțiile asupra priorităților cheltuielilor guvernului diferă mult, bugetele guvernelor reprezintă ținta unor interese politice concurente.

bughinezi

Grup etnic, cultural dominant, din Celebes (Sulawesi), în Indonezia. În 1667, orașul lor, portul comercial Makasar (Ujung Pandang), a intrat sub stăpânirea olandezilor, iar locuitorii au emigrat în alte părți ale peninsulei Malaya, stabilind state bughineze în Selangor și Riau. Au continuat să-i atace pe olandezi, luptându-se în același timp și cu malaysienii. Conflictele cu aceștia s-au soldat cu pierderea supremației bughineze în regiune până în 1800. Printre primii adepți ai budismului, bughinezii au fost convertiți la islam în sec. XVII. Astăzi numără cca 3,3 milioane de persoane. Economia lor rurală se bazează pe cultivarea orezului și pe comerțul între insule.

buhai-de-baltă

Una dintre cele 12 specii de păsări solitare de mlaștină (familia *Ardeidae*), înrudite cu stârcul, dar având gât mai scurt și corp mai solid. Cei mai mulți dintre buhaii-de-baltă au un penaj de camuflaj (dungi pestrițe maro și galbene-închis), care le permite să se ascundă stând în poziție verticală și cu ciocul ridicat, imitând astfel vegetația și ierburile din habitatul lor. Se hrănesc cu pește, broaște, raci și alte animale mici de mlaștină, pe care ciocul lor ascuțit le spintecă. Trăiesc aproape peste tot în lume. Cele mai mari specii ating o înălțime maximă de 75 cm, cele mai mici de cca 30–40 cm.

Buhara *sau* Boukhara

Oraș, 249 037 loc. (2007), în Uzbekistan. Situat la E de Amu-Daria, a fost întemeiat în sec. I d.Hr. și era un important centru comercial, în 710 d.Hr., când l-au cucerit arabii. Construit de dinastia Samanizilor, a devenit capitala regatului lor, care în perioada sa maximă de înflorire ocupa o mare parte din S Asiei Centrale. A fost cucerit de Genghis-Han în 1220 și de Timur Lenk în 1370, iar ulterior de uzbeci, care l-au transformat în capitala emiratului de Buhara, în sec. XVI. În 1868, emiratul a fost transformat în protectorat rus, iar în 1920, în republică sovietică. Buhara a fost capitala republicii până când aceasta a fost absorbită de Republica Sovietică Socialistă Uzbecă, în 1924. Clădirile istorice din centrul orașului au fost incluse în Patrimoniul Universal UNESCO în 1993.

Buharin, Nikolai (Ivanovici)

(09.10.1888, Moscova, Rusia – 14.03.1938, Moscova)

Lider comunist și economist rus. După venirea la putere a bolșevicilor, a devenit redactor-șef al ziarului partidului, *Pravda* (1917–1929). Membru al Politburo și unul dintre principalii lideri ai Cominternului, a scris mai multe lucrări de teorie economică. În 1938 a fost arestat și judecat în ultimul dintre procesele de purificare. Acuzat pe nedrept de activități contrarevoluționare și de spionaj, a fost găsit vinovat și executat.

buhă

Denumire comună atribuită bufnițelor din genul *Bubo* (familia *Strigidae*), cu smocuri de pene lungi ca niște coarne, și în special buha-mare. Toate bufnițele sunt păsări răpitoare de noapte, răspândite în Europa, Asia și N Americii (bufnița-vultur sau bufnița-vultur europeană), în Africa, India, Myanmar și în arhipelagul indonezian. Se hrănesc de obicei cu rozătoare.

buhă-mare

Specie de buhă (*Bubo verginianus*) răspândită de la limita pădurilor Arcticii, la N, până la strâmtoarea Magellan, la S. Prădător puternic, brun pestriț, are adesea o lungime de 60 cm și o deschidere a aripilor de cca 2 m. Se hrănește cu rozătoare mici și păsări, dar poate vâna și prăzi mai mari. Este adaptată atât zonelor deșertice, cât și celor de pădure și nu migrează decât atunci când hrana se împuținează.

buhă-mare (*Bubo virginianus*)

E.R. DEGGINGER/FOTOGRAFIE VAN CLEVE

bujie

Dispozitiv plasat în capul cilindrului unui motor cu ardere internă, prevăzut cu doi electrozi depărtați la câțiva milimetri unul de celălalt, între care se descarcă curent de înaltă tensiune de la un sistem de aprindere, obținându-se o scânteie care aprinde combustibilul. Electrozii și materialul izolant dintre ei trebuie să reziste la temperaturi înalte, precum și la descărcări electrice de câteva mii de volți. Lungimea zonei arcului electric afectează energia descărcării, iar forma izolatorului influențează temperatura de funcționare.

bujor

Denumire comună pentru cele cca 33 de specii cu flori din genul *Paeonia*, singurul gen al familiei *Paeoniaceae* răspândite în Europa, Asia și V Americii de Nord. Sunt cunoscute pentru florile lor mari, deosebit

de frumoase. Bujorii sunt plante perene care ating o înălțime de cca 1 m. Au frunze mari, lucioase, subdivizate. Florile sunt mari, simple sau duble, de culoare albă, roz sau stacojie-închis. Tufa de bujor atinge o înălțime de 1,2–1,8 m, are tulpini lemnoase și rădăcini care supraviețuiesc și în timpul iernii.

Bujumbura *anterior* Usumbura

Oraș, 346 000 loc. (2001), capitala statului Burundi. Situat la capătul nordic al lacului Tanganyika, este principalul port al țării și cel mai mare centru urban. Cunoscut sub numele de Usumbura în anii 1890, când trupele germane au ocupat zona și l-au încorporat în Africa Orientală Germană, orașul a fost inclus într-un regat tutsi. Odată cu declararea independenței statului Burundi, în 1962, orașul și-a schimbat numele în Bujumbura. Industria sa este specializată în produse textile și agricole; cea mai mare parte a comerțului exterior al statului Burundi se desfășoară între capitală și Kigoma, Tanzania.

Bukhari, (Abu Abd Allah Muhammed ibn Isma'il) al-

(19.07.810, Buhara, Asia Centrală – 31.08.870, Khartank, lângă Samarkand)

Erudit și învățat musulman al tradițiilor hadith. Și-a început studiile în copilărie, în Asia Centrală, și a călătorit până la Mecca și Cairo, pentru a învăța despre Mahomed și învățăturile sale. Dintre cele 600 000 de tradiții pe care le-a cules, a considerat că doar 7 275 sunt autentice, incluzându-le în *Întregimea Celui Adevărat* (Kitab al-jami' al-sahih). *Marea istorie* (Kitab al-ta'rikh al-Kabir) conține biografiile celor care au transmis pe cale orală vechile tradiții, din vremea Profetului până în vremea lui Bukhari.

Bukowski, Charles

(16.08.1920, Andernach, Germania – 09.03.1994, San Pedro, California, SUA)

Poet, autor de nuvele și romancier american de origine germană. Familia sa a emigrat la Los Angeles, în 1922. La mijlocul anilor 1940 a început să publice nuvele. Primul său volum de poezii, *Floare, pumn și urlet de bestie* (Flower, Fist and Bestial Wail), a apărut în 1959, iar volumele de poezii pe care le-a publicat constant în următorii ani au câștigat un public numeros. Printre romanele sale se numără *Poșta* (Post Office, 1947) și *Factotum* (1975). A mai scris scenariul pentru filmul *Chefliu* (Barfly, 1987), o comedie semiautobiografică despre niște amanți alcoolici. Romanul *Hollywood* (1989) a descris realizarea acestui film. Scrierile sale, adesea indecente, însă pline de umor, reflectă de cele mai multe ori natura precară a existenței sale.

Bula de Aur din 1356

Constituție a Sfântului Imperiu Roman promulgată de Carol IV. Pecetluit cu un sigiliu de aur, documentul conferea unui număr de șapte electori autoritatea de a alege conducătorul Germaniei printr-o majoritate simplă. De asemenea, documentul numea electorii și stabilea succesiunea acestora, conform regulii întâiului născut. Având scopul de a elimina influența papală din afacerile politice ale Germaniei, bula anula privilegiul anterior al papei de a examina contracandidații și de a aproba decizia finală, sporind totodată puterea prinților.

Bulandra, Lucia Sturdza

(25.08.1873, București, România – 19.09.1961, București)

Actriță română. A absolvit Facultatea de Litere și Filozofie din București și, în 1898, a debutat la Teatrul Național din București. A făcut parte din compania teatrală a lui Alexandru Davila. Împreună cu soțul ei, Tony Bulandra, a întemeiat în 1914 o companie particulară. Din 1941 a jucat pe scena teatrului care îi poartă astăzi numele, a cărui directoare a fost din 1947 până la sfârșitul vieții. Una dintre marile figuri ale scenei românești, a interpretat în special roluri de compoziție în piese de Oscar Wilde, Victorien Sardou, H. Ibsen, realizând creații memorabile în *Maria Stuart* de Schiller, *Profesiunea doamnei Warren* de G.B. Shaw, *Mamouret* de J. Sarment, *Pădurea* de A.N. Ostrovski, *Citadela sfărâmată* de H. Lovinescu. A fost profesor la Conservatorul de Artă Dramatică din București vreme de 30 de ani și este autoarea lucrării *Actorul și arta dramatică* și a unui volum de memorii.

Bulawayo

Oraș, 790 000 loc. (1998), din SV statului Zimbabwe. Este al doilea oraș ca mărime al țării și se situează la o altitudine de 1 340 m deasupra nivelului mării. Inițial, reședință a regelui populației ndebele, a fost ocupat de britanici, în 1893. Este principalul centru industrial al țării, cel mai important punct de transport al bunurilor către și dinspre Africa de Sud și totodată nucleul căilor ferate ale statului.

bulb

În botanică, stadiu latent al anumitor plante cu semințe, în special plante

monocotiledonate perene (*vezi* cotiledon). Constă într-un mugur subteran, relativ mare, având de obicei formă globulară, cu frunze membranoase sau cărnoase suprapuse, care pornesc dintr-o tulpină scurtă. Frunzele cărnoase au rolul de a păstra rezerve de hrană, permițându-i plantei să rămână în stare latentă atunci când nu are apă la dispoziție (în timpul iernii sau în vreme de secetă) și să-și reia procesul de creștere când condițiile sunt din nou favorabile. Există două tipuri principale de bulbi. Primul, bulbul tunicat, exemplificat de ceapă, este acoperit cu un strat subțire de frunze membranoase, ca de hârtie, care îi protejează frunzele cărnoase. Celălalt, numit și tipul solzos, cum este cazul crinilor, prezintă frunze neacoperite de strat protector, ceea ce le conferă aspectul unor solzi ascuțiți. Bulbii permit multor plante ornamentale, cum ar fi narcisele, lalelele și zambilele, să înflorească rapid la începutul primăverii, când apar condițiile favorabile de creștere. Alte plante cu bulbi înfloresc vara (de ex. crinii) sau toamna (de ex. șofranul de toamnă). Rădăcinile tari ale șofranului și ale gladiolelor și rizomii alungiți ai unor iriși nu sunt bulbi.

buldog *sau* buldog-englezesc

Rasă de câini veche de secole, dezvoltată în Anglia pentru lupte cu tauri. Puternici și curajoși, adesea răi și insensibili la durere, buldogii au dispărut aproape în totalitate din 1835, când luptele cu câini au fost scoase în afara legii. Iubitorii rasei au salvat-o totuși și i-au eliminat ferocitatea, astăzi fiind considerată o rasă blândă și de încredere. Buldogul are cap mare, urechi căzute, bot scurt, falcă inferioară proeminentă și piele moale, formând riduri pe cap și pe față. Blana sa scurtă, fină, poate avea culoare cafenie, albă, roșcată-cafenie, vărgată, pe un fond cenușiu, sau pestriță. Are o înălțime de 34–38 cm și cântărește 18–23 kg.

buldog-englezesc (*Mastiff*)

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC.

buletin de știri

Difuzare radiofonică sau televizată a știrilor. Realizarea știrilor și difuzarea lor de către canalele radio a început la mijlocul anilor 1930 și s-a dezvoltat semnificativ în Al Doilea Război Mondial. Difuzarea știrilor televizate a început în 1948 cu programe de 15 minute, care se asemănau cu jurnalul de actualități difuzat la cinematograf. Formatul actual include un crainic sau un prezentator care citește știrile însoțite de materiale înregistrate pe casetă audio (pentru radio), respectiv pe casetă video (pentru televiziune), și intervenții în direct ale reporterilor aflați pe teren. Printre crainicii americani faimoși se numără Edward R. Murrow, Walter Cronkite și David Brinkley.

bulevard

Stradă mare și largă, în general cu mai multe benzi de circulație, precum și cu trotuare pentru pietoni. Primele bulevarde înconjurau zidurile orașelor (la origine se numeau *bulwark, în engleză,* parapet, bastion) și au fost construite în Orientul Apropiat antic, mai ales în Antiohia. La Paris, bulevardele drepte, geometrice, reprezentau principiile de proiectare predate la École des Beaux-Arts, devenind o caracteristică evidentă a orașului. Bulevarde asemănătoare se găsesc și în alte orașe, precum Washington, DC. Bulevardele curbe sunt caracteristice unor orașe ca Viena și Praga.

Bulfinch, Charles

(08.08.1763, Boston, Massachusetts Bay Colony, SUA - 04.04.1844, Boston, Massachusetts)

Primul arhitect american profesionist. După terminarea studiilor la Universitatea Harvard, a făcut un tur al Europei, vizitând locuri importante din punct de vedere arhitectural, în special în Franța și Italia. Majoritatea lucrărilor sale încorporează ordinele clasice, fiind o demonstrație de măiestrie a proporției. În primul rând proiectant de clădiri guvernamentale, este arhitectul Capitoliului (1817–1830). Pentru construirea aripilor, a folosit planurile predecesorului său, Benjamin H. Latrobe, dar a proiectat în întregime rotonda. Fiul său, Thomas Bulfinch (1796–1867), este autorul celebrei lucrări *Mitologia lui Bulfinch* (Bulfinch's Mythology).

Bulgakov, Mihail (Afanasievici)

(15.05.1891, Kiev, Ucraina - 10.03.1940, Moscova, URSS)

Dramaturg, romancier și nuvelist rus. A scris și a pus în scenă multe piese celebre în perioada 1925–1929, inclusiv dramatizări ale propriilor sale romane. În anii 1930, criticile tranșante la adresa moravurilor sovietice au dus la interzicerea publicării lucrărilor sale. Printre operele cunoscute pentru umorul lor sarcastic se numără nuvela *Inimă de câine* (Sobacie serdțe, 1925), o satiră la adresa pseudoștiinței, publicată în

Uniunea Sovietică abia în 1987, și uluitoarea lucrare fantastică *Maestrul și Margareta* (Master i Margarita), publicată în formă necenzurată abia în 1973.

Bulganin, Nikolai Aleksandrovici

(11.06.1895, Nijni Novgorod, Rusia – 24.02.1975, Moscova, URSS)

Om de stat, administrator industrial și economic rus. După ce l-a sprijinit pe Nikita Hrușciov în lupta pentru putere împotriva lui Malenkov, Bulganin a devenit premier al Uniunii Sovietice (1955–1958). Deși era considerat un susținător al lui Hrușciov, s-a alăturat unui „grup antipartid", care a încercat să-l înlăture pe acesta din urmă de la putere în 1957. Mișcarea a dus la propria sa cădere.

bulgară, limba ~

Limbă slavă sudică, vorbită de cca nouă milioane de oameni în Bulgaria și în enclave din România, Moldova, Ucraina și Turcia. Este înrudită cu limba macedoneană, care este vorbită de două-trei milioane de oameni în Macedonia, părțile adiacente ale Albaniei și Greciei și enclave din alte părți ale lumii. Ambele diferă de alte limbi slave importante prin câteva trăsături. Ambele sunt descendente directe ale slavonei vechi bisericești. Sub ocupația otomană, lucrările literare erau scrise numai în slavona bisericească. Bulgara populară a devenit limbă literară abia la mijlocul sec. XIX; a fost unificată în 1899 pe baza dialectelor bulgare din NE. Deși s-au făcut eforturi pentru a crea o limbă literară macedoneană înainte de războaiele balcanice (1912–1913), aceasta nu a fost recunoscută oficial ca limbă de sine stătătoare până la declararea Republicii Macedonene din cadrul Iugoslaviei comuniste (1944).

bulgare, ororile ~

Atrocități comise de Imperiul Otoman pentru a înăbuși revolta bulgară din 1876. Denumirea a fost folosită de William E. Gladstone, într-un articol care făcea public incidentul. Conform rapoartelor, cca 15 000 de oameni au fost masacrați la Philippopolis (astăzi Plovdiv), iar satele și mănăstirile au fost distruse. În ciuda indignării publice, puterile europene nu au reacționat semnificativ. Criza s-a sfârșit cu Congresul de la Berlin, în urma căruia a fost creat micul principat autonom al Bulgariei.

Bulgaria

denumire oficială **Republica Bulgaria**

Stat situat în SE Europei. Suprafața: 110 002 kmp; 7 740 000 loc. (2005). Capitala: Sofia. Bulgarii reprezintă cca 85% din populația totală; printre celelalte grupuri etnice se numără turci, roma (țigani) și macedoneni. Limbi: bulgara (oficială), dialecte regionale. Religii: creștină (preponderent ortodoxă, dar și romano-catolică, protestantă) și islam. Moneda: leva. Relieful este împărțit în trei regiuni. Cea nordică este reprezentată de câmpia danubiană, o zonă fertilă, care ocupă o treime din suprafața țării. Imediat la S de aceasta se află Munții Balcani (Stara Planina), care se înalță până la o altitudine de 1 050–2 375 m. În SV și S se întinde lanțul Munților Rodopi, unde se găsește cel mai înalt vârf al țării, Musala, de 2 925 m. Având o suprafață mai mică decât cele trei regiuni principale, coasta bulgară a Mării Negre, cu stațiunile Varna și Burgas, este una dintre zonele de agrement foarte populare din E Europei. Principalele sisteme de scurgere sunt Marea Neagră și Marea Egee. Între 1946 și 1989, țara a avut o economie planificată după modelul sovietic. Începând cu 1991, guvernul noncomunist a întreprins acțiuni de privatizare a anumitor sectoare ale economiei, inclusiv cel al agriculturii. Este o republică cu un singur corp legislativ; șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Dovezile de prezență umană datează din timpurile preistorice. Primii locuitori consemnați de istorie au fost tracii, pe la 3500 î.Hr., iar primul lor stat datează din sec. V î.Hr.; regiunea a fost ocupată de romani, care au împărțit-o în provinciile Moesia și Tracia. În sec. VII d.Hr., bulgarii au ocupat regiunea situată la S de Dunăre. În 681 d.Hr., Imperiul Bizantin a recunoscut oficial controlul bulgarilor asupra regiunii cuprinse între Balcani și Dunăre. La sfârșitul sec. XIV, Bulgaria a fost cucerită de turci, pierzându-și în cele din urmă independența. La sfârșitul războiului ruso-turc (1877–1878), Bulgaria s-a revoltat. Tratatul de la San Stefano, care a urmat, a fost de neacceptat pentru marile puteri, urmând Congresul de la Berlin (1878). În 1908, conducătorul bulgar Ferdinand a declarat independența Bulgariei. În urma implicării în războaiele balcanice (1912–1913, 1913), Bulgaria a pierdut o parte din teritoriu. S-a alăturat Puterilor Centrale, în Primul Război Mondial, și Germaniei, în Al Doilea Război Mondial. În 1944, puterea a fost preluată de o coaliție comunistă, iar în 1946, țara a fost proclamată republică populară. La sfârșitul anilor 1980, Bulgaria a trecut printr-o perioadă de revolte politice, alături de celelalte state din Europa de E;

liderul său comunist a demisionat în 1989. În 1991 a fost adoptată o nouă Constituție, care a proclamat republica. Ultimii ani ai deceniului au fost dominați de tulburări economice, țara încercând să-și asigure stabilitatea politică și intrarea în Uniunea Europeană (2007). A aderat la NATO în 2004.

Buli, stilul ~

Sculpturi africane în lemn, realizate de populația luba din satul Buli, Congo (Zair). Exemple tipice sunt statuile unor strămoși și scaune cu șezutul sprijinit pe capetele și vârfurile degetelor unor figuri. Deoarece ciopliturile sunt aproape identice și diferă de alte sculpturi luba, s-a considerat că ar fi creația unui singur artist, cunoscut drept Maestrul din Buli, însă ulterior s-a stabilit că erau produse într-un atelier.

bulimie nervoasă

Dereglare a procesului de alimentație, întâlnită mai des la femei, în care preocuparea exagerată față de greutatea și forma corpului duce la o îngurgitare continuă, urmată de autoinducerea vomei sau de folosirea în exces a laxativelor sau diureticelor. Boala începe de obicei în adolescență sau la începutul perioadei adulte, fiind asociată cu stări depresive, neliniște și scăderea încrederii în sine. Bulimia poate determina complicații medicale serioase, cum ar fi deteriorarea dinților și deshidratare. Tratamentul poate consta în psihoterapie. Spre deosebire de persoanele care suferă de anorexie nervoasă, majoritatea bulimicilor se mențin la greutatea lor obișnuită.

Bull, John

(1562/1563, Radnorshire, Țara Galilor? – 12/13.03.1628, Anvers, Țările de Jos Spaniole)

Compozitor britanic. A devenit organist la catedrala Hereford în 1582, iar apoi organist la Capela Regală, în 1591. În 1613, a plecat pe continent, pentru a scăpa de pedeapsa pentru adulter; a ocupat posturi importante de organist la Bruxelles și Anvers, până la moartea sa. A scris multe imnuri în versuri, dar este cunoscut mai ales datorită lucrărilor sale pentru clavecin. Într-o epocă de remarcabilă muzică englezească pentru virginal, a creat lucrări care reflectă tehnica sa extraordinară.

Bull, Ole (Bornemann)

(05.02.1810, Bergen, Norvegia – 17.08.1880, Lysøen, lângă Bergen)

Violonist norvegian. După ce a studiat în orașul natal Bergen, a fost liber-profesionist în Christiania (astăzi Oslo), între 1828–1831. Concertele sale din Paris, care prezentau cântece norvegiene interpretate la o vioară populară, s-au bucurat de un interes deosebit; a făcut turnee în Europa și în SUA timp de două decenii, fiind extrem de apreciat. Naționalist convins, s-a întors acasă în timpul Revoluției din 1848. A contribuit la fondarea Teatrului Norvegian din Bergen, iar în 1852–1853 a înființat colonia socialistă Oleona, în Pennsylvania. Datoriile cu care s-a ales în urma experimentului, eșuat, l-au obligat să facă turnee tot restul vieții. Cea mai mare parte a muzicii pe care a compus-o s-a pierdut.

Bull Run, bătăliile de la ~

Două lupte din timpul Războiului Civil American, purtate pe un râu lângă Manassas, Virginia. Prima bătălie (21 iulie 1861) s-a dus între trupele Uniunii, care numărau 37 000 de oameni și erau

conduse de generalul Irvin McDowell (1818–1885), și trupele confederate, care numărau 35 000 de oameni și erau conduse de P.G.T. Beauregard și Joseph Johnston. În această primă confruntare importantă a războiului, atacul unionist a fost respins, iar armata s-a retras la Washington DC. Cea de-a doua bătălie a avut loc pe 29–30 august 1862, între armata confederată, cu peste 56 000 de oameni, condusă de Robert E. Lee, și o armată a Uniunii, cu peste 70 000 de oameni, sub comanda lui John Pope. Pentru a împiedica alăturarea armatei de la Potomac forțelor Uniunii, Lee a trimis trupe conduse de Stonewall Jackson, ca să le încercuiască. Atacul lui Lee a forțat trupele Uniunii să se retragă până la Washington DC. Pierderile au fost de 15 000 de oameni în rândurile nordiștilor, respectiv de 9 000 în cele ale sudiștilor. Ambele atacuri au întărit avântul confederaților și au determinat Nordul să-și revizuiască conducerea și strategia militară.

Buller

Râu în South Island, Noua Zeelandă. A primit numele lui Charles Buller, fondator al companiei Noua Zeelandă. Este cel mai mare râu de pe coasta de V a insulei. Izvorând din înălțimile centrale, curge spre V pe 177 km, până la Marea Tasman. Cursul său, care are cel mai pitoresc aspect la confluența Inangahua, este o importantă atracție turistică.

bullionism

Politică monetară a mercantilismului, care prevedea reglementarea la nivel național a tranzacțiilor în valută străină și metale prețioase (lingouri de aur și argint), cu scopul de a menține un echilibru favorabil în țara de origine. Politica bullionismului este asociată cu Spania sec. XVI și XVII, a cărei prosperitate și putere militară erau puse pe seama aurului și a argintului din coloniile din Lumea Nouă. Această perspectivă a dat naștere teoriei conform căreia o balanță comercială favorabilă ar crește rezervele de metale prețioase ale națiunii respective. Bazându-se pe tezaurul său bogat, Spania a cumpărat bunuri și servicii din străinătate, neglijând industria internă, ceea ce a transformat-o mai târziu într-unul dintre cele mai sărace state europene.

Bullock, Wynn

(18.04.1902, Chicago, Illinois, SUA – 16.11.1975, Monterey, California)

Fotograf american. Primele sale lucrări – în special „solarizări“ în care imaginea este parțial negativă, parțial pozitivă – au fost puternic influențate de experimentele avangardiste ale lui László Moholy-Nagy. În 1948, Edward Weston l-a convins să se concentreze asupra realismului și frumuseții tonurilor, iar Bullock i-a urmat sfaturile în asemenea măsură, încât imaginile create de el semănau adesea cu cele ale lui Weston. Este cunoscut mai ales pentru imaginile realiste, menite să fie vizionate ca „imagini echivalente“ sau metafore vizuale (de ex., trecerea timpului, implacabilitatea morții).

bull-terrier

Rasă de câini apărută în sec. XIX în Anglia, din încrucișarea între buldog și terrier englezesc alb, în prezent dispărut. Prepelicarul spaniol a fost introdus ulterior în această combinație, pentru a se obține exemplare mai mari. Rasa bull-terrier a produs câini de luptă curajoși, dar nu luptători agresivi, fiind în general prietenoși. Este considerat un câine musculos, cel mai puternic câine, datorită greutății sale. Are blană scurtă, coadă ascuțită, pavilioane erecte și ochi adânciți în orbite. Are o înălțime de 48–56 cm și cântărește 23–27 kg. Există două varietăți, colorat și alb.

Bülow, Bernhard (Heinrich Martin Karl), Prinț von ~

(03.05.1849, Klein-Flottbek, lângă Altona, Germania – 28.10.1929, Roma, Italia)

Cancelar imperial german și prim-ministru prusac (1900–1909). După ce a ocupat o serie de funcții diplomatice, în 1897 a fost numit secretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe. A devenit rapid o personalitate politică, iar în 1900 a ajuns cancelar. În cooperare cu Wilhelm II, a dus o politică de extindere a Germaniei în anii premergători Primului Război Mondial. Nu a putut împiedica formarea alianței anglo-franco-ruse împotriva Germaniei (*vezi* Antanta Cordială, Tripla Antantă) și a mărit tensiunea internațională, odată cu prima dintre crizele marocane.

Bülow, Hans (Guido), Baron von ~

(08.01.1830, Dresda, Saxonia – 12.02.1894, Cairo, Egipt)

Dirijor și pianist german. A studiat pianul cu tatăl Clarei Schumann. Întâlnirile cu Franz Liszt (1849) și Richard Wagner (1850) l-au determinat să renunțe la studiile de drept în favoarea muzicii. Cu ajutorul celor doi, și-a început cariera de dirijor și pianist, studiind din 1851 cu Liszt și căsătorindu-se în 1857 cu fiica acestuia, Cosima. A fost numit dirijor la curtea lui Ludwig II

și, ulterior, director al Conservatorului din München. A dirijat premierele compozițiilor lui Wagner, *Tristan și Isolda* (Tristan und Isolda, 1859) și *Maeștrii cântăreți* (Die Meistersinger, 1868). În 1869, pe când se afla în plină colaborare cu Wagner, Cosima l-a părăsit pentru acesta din urmă, dar Bülow a rămas în relații de prietenie cu amândoi. A fost unul dintre primii dirijori care au dirijat din memorie; interpretările sale au fost remarcate pentru integritatea și puterea lor emoțională.

Bultmann, Rudolf (Karl)

(20.08.1884, Wiefelstede, Germania – 30.07.1976, Marburg, Germania de Vest)

Teolog protestant german și specialist în Noul Testament. Fiu al unui pastor luteran, a studiat la Universitatea din Tübingen și, ulterior, a predat mulți ani la Marburg (1921–1951). A ajuns renumit datorită analizei Evangheliilor, în lucrarea *Istoria tradiției sinoptice* (Die Gesichte der Synoptischen, 1921). Influențat de colegul său Martin Heidegger, a susținut că religia creștină ar trebui să se concentreze mai puțin pe caracterul istoric al lui Iisus și mai mult pe cel transcendental. A examinat Noul Testament în termeni mitici. În perioada nazistă, a sprijinit Biserica Mărturisirii, antinazistă. Printre cărțile scrise după război se numără *Kerygma și mit* (Kerygma und Mythos, 1953) și *Istorie și escatologie* (Gescgichte und Eschatologie, 1957).

Bulwer, Sir (William) Henry Lytton (Earle) *ulterior* Baron Dalling

(13.02.1801, Londra, Anglia – 23.05.1872, Napoli, Italia)

Diplomat britanic. A activat în diplomație din 1829 și a negociat Tratatul de la Ponsonby (1838), care favoriza comerțul britanic cu Imperiul Otoman. În calitate de ambasador în SUA (1849–1952), a negociat controversatul Tratat Clayton-Bulwer, menit să rezolve (de fapt agravând) conflictele anglo-americane din America Latină. În 1856, a jucat un rol esențial în negocierile ulterioare Războiului Crimeii. Fratele său a fost romancierul Edward Bulwer-Lytton.

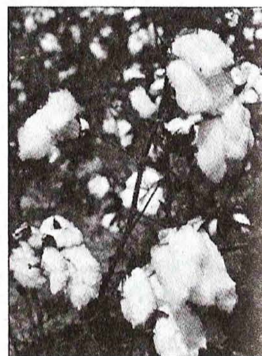
Bulwer-Lytton, Edward (George Earl) *ulterior* Primul baron Lytton (de Knebworth)

(25.05.1803, Londra, Anglia – 18.01.1873, Torquay, Devonshire)

Om politic, romancier și poet britanic. Primul său roman, *Pelham*, a fost publicat în 1828. A intrat în Parlament ca liberal, în 1831, dar s-a retras în 1841 și a reintrat, în 1852, ca membru al Partidului Conservator. Între timp, a scris romane istorice de mari dimensiuni, printre care *Ultimele zile ale orașului Pompei* (The Last Days of Pompeii, 3 vol., 1834) și *Harold, ultimul rege saxon* (Harold, the Last of the Saxon Kings, 1848). În 1866, a devenit membru al Camerei Lorzilor. Fraza de început a romanului său *Paul Clifford*, publicat în 1830 („Era o noapte întunecată și furtunoasă..."), a dat naștere premiului anual pentru literatură de ficțiune Bulwer-Lytton, pentru care concurenții se întrec în a crea cea mai folosită frază de început a unui roman ipotetic.

bumbac

Fibră textilă rezultată din mai multe plante din genul *Gossypium*, din familia *Malvaceae*, originară din țările cu climă subtropicală. Plantele produc flori de culoare crem și apoi păstăi verzi, care conțin semințe. Fibrele care cresc din suprafața exterioară a semințelor se adună într-un ghemotoc închis într-o capsulă care la maturitate explodează, scoțând la iveală mase fine de fibre albe spre albe-gălbui. Bumbacul este recoltat când se deschid ghemotoacele. Una dintre plantele cele mai cultivate din lume, bumbacul este economic, astfel că produsele din bumbac sunt relativ ieftine. Fibrele pot fi prelucrate în diverse tipuri de țesături, folosite pentru o mare varietate de haine, obiecte casnice și în industrie. Produsele din bumbac pot fi extrem de durabile și sunt foarte comode. Bumbacul nețesut, produs prin întrepătrunderea fibrelor, este folosit la confecționarea unor produse cum ar fi prosoape, cârpe de lustruit, plicuri de ceai, fețe de masă, bandaje, uniforme și cearșafuri pentru spital, precum și în alte utilizări medicale.

bumbac (*Gossypium hirsutum*)

ROD HEINRICHS-GRANT HEILMAN

bumerang

Piesă din lemn curbat, folosită de către aborigenii din Australia la vânătoare sau ca armă de luptă. Cu o lungime de 30–75 cm, bumerangul are proprietatea de a reveni în punctul de unde a fost aruncat, dacă n-a atins ținta. Forma variază, de la o curbă alungită până la cea în unghi. Capetele sunt răsucite sau orientate spre direcții diferite. Bumerangul se apucă de un capăt, se ridică

deasupra umărului și se aruncă înainte cu mare viteză. Exact înainte de a lansa bumerangul, aruncătorul face o mișcare de învârtire, printr-o smucitură a încheieturii mâinii, mișcare ce face bumerangul să execute la rândul său o mișcare circulară, de ocolire, pentru ca apoi să revină la aruncător. Bumerangurile au fost utilizate cu precădere în Australia ca jucării, în concursuri și de către vânători, pentru a imita zborul șoimilor care speriau vânatul și îl conduceau către plasele de vânătoare. Bumerangurile mai lungi și mai puțin curbate, care nu se întorc la aruncător, pot ucide animale sau chiar oameni.

Bunau-Varilla, Philippe(-Jean)

(26.07.1859, Paris, Franța - 18.05.1940, Paris)

Inginer francez. A lucrat pentru Compania Franceză a Canalului Panama (1884–1889), până când proiectul francez a eșuat. A contribuit la izbucnirea revoluției care s-a soldat cu proclamarea independenței panameze și a fost desemnat de guvernul provizoriu să negocieze un tratat cu Statele Unite pentru construirea unui canal. În 1903 a semnat un tratat cu secretarul de stat american John Hay, prin care se asigura construirea canalului Panama, sub control american.

Bunche, Ralph (Johnson)

(07.08.1904, Detroit, Michigan, SUA - 09.12.1971, New York, New York)

Diplomat american. A absolvit studiile postuniversitare la Universitatea Harvard și a predat acolo din 1928. După ce a studiat politica de colonizare a Africii, a scris în colaborare cu Gunnar Myrdal un studiu asupra relațiilor dintre rase în SUA, intitulat *O dilemă americană* (An American Dilemma, 1944). În Al Doilea Război Mondial a lucrat în Departamentul american de Război și în cel de Stat. În 1947 a devenit director al Departamentului de tutelă din cadrul Secretariatului ONU. În 1950 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru pace, pentru eforturile sale de a obține un armistițiu între arabii palestinieni și evrei. În calitate de subsecretar pe probleme politice al Națiunilor Unite, a supravegheat forțele de menținere a păcii în jurul Canalului de Suez (1956), în Congo (1960) și în Cipru (1964). Timp de 22 de ani, a fost membru în consiliul de conducere al Asociației Naționale pentru Promovarea Persoanelor de Culoare (NAACP).

Ralph Bunche

Bundelkhand

Regiune istorică din centrul Indiei. Locuită mult timp de diverse dinastii, a fost în cele din urmă colonizată de membrii castei militare Bundela, în sec. XVI. Timp de mai multe secole, s-a aflat în război cu puterea musulmană de la Delhi. După o perioadă de dominație mongolă, populația maratha și-a extins influența, însă în 1817 guvernul britanic deținea deja toate drepturile teritoriale asupra regiunii. După proclamarea independenței Indiei, în 1948, Bundelkhand a fost inclus în Vindhya Pradesh, care, la rândul său, s-a unit cu Madhya Pradesh în 1956.

Bundestag

Camera inferioară a parlamentului bicameral german. Reprezintă națiunea ca întreg și membrii săi sunt aleși prin sufragiu universal, într-un sistem care combină reprezentarea directă cu cea proporțională. Membrii au mandate de patru ani. Bundestagul alege, la rândul său, cancelarul. Termenul era folosit în trecut pentru a desemna Dieta federală a Confederației Germane (1815–1866), cunoscută sub numele de Reichstag, în timpul Republicii de la Weimar (1919–1934). Clădirea sa a ars în 1933 (*vezi* incendierea Reichstagului), iar membrilor săi li s-a interzis să se întâlnească pe toată durata regimului nazist (1933–1945). Reichstagul a fost reconstituit sub numele de Bundestag, prin procesul de reorganizare guvernamentală din 1949. Componența sa a fost modificată după unificarea Germaniei, în 1990.

Bundy, McGeorge

(30.03.1919, Boston, Massachusetts, SUA - 16.09.1996, Boston)

Oficial și pedagog american. A lucrat ca ofițer al serviciilor secrete în Al Doilea Război Mondial. În 1949 s-a alăturat personalului academic al Universității Harvard, devenind decan al Facultății de Arte și Științe, în 1953. A fost asistentul special, pe probleme de securitate națională, al președinților John F. Kennedy și Lyndon B. Johnson și a susținut cu fermitate implicarea Statelor Unite în războiul din Vietnam. A demisionat, pentru a deveni președinte al Fundației Ford (1966–1979), iar mai târziu a predat la Universitatea din New York (1979–1989).

Bunin, Ivan Alekseevici

(10.10.1870, Voronej, Rusia – 08.11.1953, Paris, Franța)

Poet și romancier rus. A lucrat ca ziarist și funcționar, scriind și traducând în același timp poezie; a devenit cunoscut ca autor de nuvele, prin capodopere ca povestirea *Domnul din San Francisco* (Gospodin iz San Franțisko, 1916). Printre celelalte lucrări ale sale se numără *Dragostea lui Mitia* (Mitina liubov, 1925), volumul de povestiri *Alei întunecate* (Tiomnîe allei, 1943), o autobiografie fictivă, memorii și cărți despre Lev Tolstoi și Anton Cehov. Este primul autor rus căruia i-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură (1933) și unul dintre cei mai mari stiliști.

Bunker Hill, Bătălia de la ~

(17 iunie 1775)

Victorie importantă a coloniștilor, la începutul Revoluției Americane. La două luni după bătăliile de la Lexington și Concord, peste 15 000 de soldați coloniști s-au adunat în apropiere de Boston, pentru a opri armata britanică să ocupe colinele din jurul orașului, inclusiv Bunker și Breed. Coloniștii au fortificat Breed, situată dincolo de râul Charles, față în față cu Boston; au rezistat unei canonade a vaselor britanice, în portul Boston, pe 17 iunie 1775, și au respins asalturile a 2 300 de soldați britanici, dar au fost forțați în cele din urmă să se retragă. Pierderile suferite (cca 1 000 de victime) și rezistența neînduplecată a coloniștilor i-au convins pe britanici că supunerea rebelilor va fi un proces dificil.

bunraku

Teatru de păpuși tradițional japonez, în care păpuși reprezentând oameni în mărime aproape naturală joacă o dramă cântată, numită *joruri*, fiind acompaniate de un mic samisen. Teatrul de păpuși a atins punctul culminant în sec. XVIII, cu piesele lui Chikamatsu Monzaemon, după care a cunoscut un declin, din lipsa unor scriitori de *joruri* de valoare.

Bunsen, Robert (Wilhelm)

(31.03.1811, Göttingen, Westfalia – 16.08.1899, Heidelberg, Baden, Germania)

Chimist german. Împreună cu Gustav Kirchhoff, a observat (cca 1859) că fiecare element emite lumină cu o lungime de undă caracteristică; astfel a apărut domeniul analizei spectrochimice. Cei doi au descoperit mai multe elemente noi (printre care heliul, cesiul și rubidiul), prin spectroscopie. Singura lucrare a lui Bunsen prezintă metodele de măsurare a volumelor gazelor. A inventat bateria cu zinc-carbon, fotometrul cu punct de unsoare (*vezi* fotometrie), pompa cu filtru, calorimetrul cu gheață și calorimetrul cu vapori. Deși i s-a atribuit deseori inventarea arzătorului Bunsen, se pare că a avut numai o contribuție minoră la dezvoltarea acestuia.

Buñuel, Luis

(22.02.1900, Calanda, Spania – 29.07.1983, Ciudad de Mexico, Mexic)

Regizor spaniol de film. Pe când era student la Universitatea din Madrid, l-a întâlnit pe Salvador Dalí, cu care a înființat un club de cinema. A călătorit la Paris, în 1925, și a lucrat în industria filmului francez. A realizat filmul suprarealist *Câinele andaluz* (Un chien andalou, 1928) împreună cu Dalí, apoi a regizat filmul anticlerical *Vârsta de aur* (La edad de oro, 1930) și documentarul *Pământ fără pâine* (Tierra sin pan, 1932). După ce a lucrat ca producător în Spania și consilier tehnic la Hollywood, s-a stabilit în Mexic, unde a regizat filmele *Los olvidados* (1950) și *Nazarín* (1958). S-a întors în Spania, pentru a realiza filmul *Viridiana* (1961), interzis aici ca anticlerical, dar apreciat pe plan internațional. A atacat moralitatea convențională în ultimele filme regizate de el, *Frumoasa zilei* (Belle de jour, 1967), *Tristana* (1970), *Farmecul discret al burgheziei* (Le charme discret de la bourgeoisie, 1972) și *Acest obiect obscur al dorinței* (Cet obscur objet du désir, 1977).

Luis Buñuel

CAMERA PRESS

bunuri de producător *sau* bunuri de capital *sau* bunuri intermediare

Bunuri produse și folosite într-un nou proces de fabricație, de prelucrare sau de revânzare. Bunurile intermediare pot deveni parte a unui produs final sau își pot pierde identitatea în procesul de producție; bunurile de capital includ fabrica, echipamentul și inventarul folosite pentru a realiza produsele finale. Contribuția bunurilor intermediare la produsul intern brut al unei țări poate fi determinată prin metoda valorii adăugate care calculează valoarea adăugată bunului de consum final, în fiecare stadiu al producției. Această serie de valori este însumată pentru a se estima valoarea totală a produsului final.

Bunyan, John

(nov. 1628, Elstow, Bedfordshire, Anglia – 31.08.1688, Londra, Anglia)

Preot și scriitor englez. A intrat în contact cu viața religioasă a diferitelor secte de stânga, fiind apoi militar în armata lui Oliver Cromwell, în războaiele civile engleze. A trecut printr-o perioadă de criză spirituală, s-a convertit la puritanism și a devenit predicator. După Restaurație, a fost închis timp de 12 ani pentru nonconformism, perioadă în care și-a scris autobiografia spirituală *Harul atotcuprinzător* (Grace Abounding, 1666). Cea mai cunoscută lucrare a sa este *Călătoria pelerinului* (The Pilgrim's Progress, 1678–1684), o alegorie care exprimă viziunea religioasă puritană. Oferind o viziune simbolică asupra pelerinajului personajului Christian prin viață, cartea a fost într-o anumită perioadă foarte populară printre cititorii de rând, fiind întrecută numai de Biblie. În ciuda responsabilităților sale clericale, a publicat numeroase lucrări în ultimii zece ani de viață.

John Bunyan, desen de Robert White, creion pe pergament; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

Bunyan, Paul

Tăietor de lemne legendar, uriaș, care trăia la frontiera SUA. Este un simbol al puterii și al vitalității și apare însoțit de un gigantic bou albastru, pe nume Babe. Se spune că ar fi creat golful Puget, că ar fi săpat Marele Canion și că ar fi construit Dealurile Negre; este renumit pentru extraordinara sa poftă de mâncare. Conform legendei, mânca plăcinte fierbinți de pe un grătar atât de mare, încât era uns de oameni care foloseau bucăți de slănină pe post de patine. Povestirile despre aventurile sale au luat naștere, probabil, în taberele de tăietori de lemne. Au fost publicate pentru prima oară de James MacGillivray sub titlul *Călătorie de-a lungul râului* (The Round River Drive, 1910); personajul s-a transformat în scurt timp într-un mit național.

bur

Vezi afrikander

burakumin

(*în japoneză*, oamenii cătunului)

Grup minoritar japonez, supus discriminării din cauza statutului său marginalizat de-a lungul istoriei. La sfârșitul sec. XVI, când Toyotomi Hideyoshi a împărțit populația în patru clase sociale, un grup a fost lăsat în afara sistemului: cei a căror ocupație implica luarea de vieți (cum ar fi măcelarii sau călăii) sau manevrarea cărnii și a cadavrelor (cum ar fi tăbăcarii sau groparii). Credințele budiste și șintoiste, conform cărora aceste ocupații au o natură murdară, i-au stigmatizat multă vreme pe cei care le practicau. Deși statutul lor marginalizat a fost înlăturat prin lege în 1871, prejudecățile încă nu au dispărut, iar originea burakumin constituie adesea o piedică în calea căsătoriei sau a angajării. Numărul membrilor clasei burakumin este estimat a fi între unu și trei milioane de oameni.

Burbage, Richard

(aprox. 1567, Londra, Anglia – 09/13.03.1619, Londra)

Actor britanic. Deja cunoscut la vârsta de 20 de ani, a devenit membru al companiei ducelui de Leicester și al companiei Chamberlain's Men (ulterior King's Men). Fiind un apropiat al lui William Shakespeare, a fost primul care a jucat roluri precum Richard III, Romeo, Henric V, Hamlet, Macbeth, Othello și Regele Lear. A jucat și în piese scrise de Thomas Kyd, Ben Jonson și John Webster. A fost un important acționar al teatrelor Globe și Blackfriars.

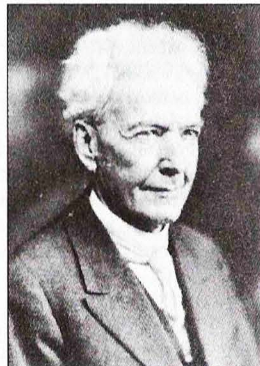
Burbank, Luther

(07.03.1849, Lancaster, Massachusetts, SUA – 11.04.1926, Santa Rosa, California)

Cultivator american. Și-a petrecut copilăria la o fermă și nu a făcut studii universitare. Influențat de scrierile lui Charles Darwin despre plantele aclimatizate, la 21 de ani a început o carieră de cultivator. După obținerea unui soi foarte eficient de cartof, care-i poartă numele, a înființat o pepinieră, o seră și mai multe ferme experimentale în Santa Rosa, California. Acolo, a cultivat peste 800 de specii și varietăți noi de fructe, flori, legume, grâne și ierburi folositoare, multe dintre ele având încă o importanță comercială semnificativă. Laboratorul său a devenit celebru în întreaga lume; Burbank a contribuit la transformarea cultivării

INSTITUTUL HUNT PENTRU DOCUMENTARE BOTANICĂ, UNIVERSITATEA CARNEGIE MELLON, PITTSBURGH, PA.

Luther Burbank

plantelor într-o știință modernă. A publicat două lucrări cuprinzând mai multe volume și o serie de cataloage descriptive.

Burbidge, (Eleanor) Margaret
născută **Eleanor Margaret Peachey**

(n. 12.08.1919, Davenport, Cheshire, Anglia)

Astronom englez. A fost director-adjunct la Observatorul Universității din Londra (1950–1951). În 1955, soțul ei, Geoffrey Burbidge (n. 1925), a devenit cercetător la Observatorul Mount Wilson, iar ea a acceptat un post de cercetător la Caltech. Mai târziu, s-a alăturat personalului academic de la UC-San Diego, fiind pentru scurt timp directoarea Observatorului Regal Greenwich (1972–1973). Împreună cu soțul ei, a avut contribuții remarcabile la teoria quasarilor și la înțelegerea procedeului prin care se formează elementele în interiorul stelelor, prin fuziune nucleară.

Burchfield, Charles (Ephraim)

(09.04.1893, Ashtabula Harbor, Ohio, SUA – 10.01.1967, Gardenville, New York)

Pictor american. A urmat cursurile Școlii de Artă din Cleveland și, după serviciul militar în timpul Primului Război Mondial, a lucrat ca designer de tapet în Buffalo, New York. În perioada 1920–1930 era unul dintre cei mai importanți pictori americani; lucrările sale au fost asociate cu cele ale lui Edward Hopper, datorită temelor – singurătatea și tristețea vieții din orașele mici, de ex., *Seară de noiembrie* (November Evening, 1934). În anii 1940 a abandonat realismul pentru o interpretare mai personală a naturii, subliniind misterul, mișcarea și culorile fiecărui sezon, de ex., *Sfinxul și Calea Lactee* (The Sphinx and the Milky Way, 1946).

Burckhardt, Jacob (Christopher)

(25.05.1818, Basel, Elveția – 08.08.1897, Basel)

Istoric elvețian al artei și culturii. După ce a abandonat studiile teologice, a studiat istoria artei, considerată atunci un domeniu nou, la Universitatea din Berlin (1839–1843). La maturitate, a devenit un conservator în domeniul culturii, înstrăinat de lumea contemporană și preocupat de recuperarea trecutului. Începând cu 1843, a predat în special la Universitatea din Basel; din 1886 până când s-a retras (1893), a predat numai istoria artei. Este cunoscut pentru lucrarea *Civilizația Renașterii în Italia* (Die Kultur der Renaissance in Italien, 1860), care examinează viața de zi cu zi din timpul Renașterii, din perspectiva unor elemente ca dezvoltarea individualității și simțul modern al umorului; lucrarea a devenit un model pentru istoria culturii. A murit în timp ce lucra la o analiză în patru volume a civilizației grecești.

Burebista

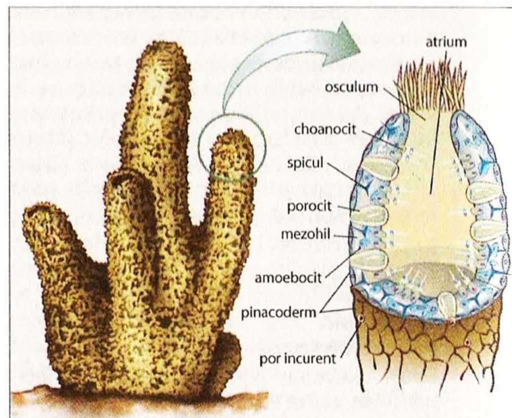
(cca 82–44 î.Hr.)

Unul dintre cei trei cârmuitori de seamă ai geto-dacilor, alături de Dromihete (cca sec. IV–III î.Hr.) și Decebal. În perioada domniei sale, datorită dezvoltării economice, dar și din cauza presiunilor externe ale celților și expansiunii Imperiului Roman, a reușit coagularea politico-militară a unităților tribale și a pus bazele unui puternic regat, ceea ce i-a adus renumele de „cel dintâi și cel mai mare dintre regii din Tracia", așa cum îl numesc unele izvoare ale vremii. A luptat cu celții, zdrobindu-i, a supus orașele grecești de la Marea Neagră (50–40 î.Hr.), întinzându-și regatul peste toate teritoriile locuite de geto-daci și peste unele dintre teritoriile vecinilor celți, iliri și traci. În 48 î.Hr., l-a susținut militar pe Pompei împotriva lui Iulius Caesar. A murit asasinat, victimă a unei conspirații, iar în urma sa marele stat s-a fărâmițat, împărțit între conspiratori.

burete

Denumire comună pentru cele 5 000 de specii (încrengătura *Porifera*) de nevertebrate solitare sau coloniale, mai ales marine,

Burete simplu, în formă de sac. Suprafața acestuia este perforată de orificii foarte fine (pori incurenți), formate de celule tubulare (porocite), care se deschid în cavitatea internă (atrium). Un strat intermediar gelatinos (mezohil), care separă ectodermul de endoderm, conține elementele scheletice (spiculi și fibre de spongină), precum și amoebocite, cu rol activ în digestie, în eliminarea substanțelor reziduale, precum și în formarea spiculilor și a sponginei. Celule flagelate cu guleraș (choanocite), care căptușesc cavitatea internă, creează curenți cu ajutorul cărora apa bogată în oxigen și substanțe hrănitoare pătrunde în burete. Apoi, celulele înglobează și digeră particulele de hrană. Apa și reziduurile sunt expulzate prin osculum, a cărui deschidere poate fi modificată, pentru a regla fluxul apei prin corpul buretelui.

fixate permanent (sesile), trăind în ape puțin adânci până la adâncimi de 9 000 m. Bureții simpli sunt cilindri goi în interior, cu o deschidere mare în partea superioară, prin care sunt evacuate apa și reziduurile. Un strat epidermic extern, subțire și perforat, acoperă un schelet poros alcătuit dintr-o împletitură de spongină, un material proteic (se găsește în 80% dintre bureți) de spiculi silicioși sau de carbonat de calciu. Corpul, având diametrul sau lungimea de la 2,5 cm la câțiva metri, poate avea formă de deget sau de arbore sau poate reprezenta o masă diformă. Bureții nu au organe și țesuturi specializate; celulele flagelate mișcă apa în cavitatea internă prin perforații, iar celule individuale digeră hrana (bacterii, alte microorganisme și resturi organice), excretă reziduurile și absorb oxigen. Bureții se pot reproduce sexuat sau asexuat. Formele larvare înoată liber, dar toți adulții sunt sesili. Din Antichitate, bureții au fost culeși pentru a fi folosiți la păstrarea apei, la spălat și lustruit; astăzi, cei mai mulți bureți din comerț sunt sintetici, datorită noilor tehnologii.

Burgas

Oraș, 802 932 loc. (2001), din E Bulgariei. Situat într-un mic golf al Mării Negre, este unul dintre principalele porturi ale Bulgariei. A fost înființat în sec. XVII, iar dezvoltarea sa a fost impulsionată de construirea căii ferate, la sfârșitul sec. XIX. Deține controlul celei mai mari părți a comerțului Bulgariei la Marea Neagră și administrează aproape întreaga cantitate de pește prins. Alături de mai multe orașe din împrejurimi, Burgas face parte din Riviera Mării Negre, aflată în dezvoltare.

Bürger, Gottfried August

(31.12.1747, Molmerswende bei Halberstadt, Brandenburg – 08.06.1794, Göttingen, Hanovra)

Poet german. A făcut parte din Göttinger Hain, un cerc de poeți aparținând curentului Sturm und Drang, care au făcut să renască interesul pentru temele inspirate din folclor și din natură. Ciudata sa baladă *Lenore* (1773) a avut o influență profundă asupra dezvoltării ulterioare a romantismului literar în Europa, autorul fiind considerat unul dintre fondatorii de balade literare romantice germane. Este renumit și pentru sonetele scrise în stilul lui Petrarca și pentru traducerile din engleză, în special cea a volumului lui Thomas Percy, *Relicve ale poeziei engleze vechi* (Reliques of Ancient English Poetry).

Burger, Warren E(arl)

(17.09.1907, St. Paul, Minnesota, SUA – 25.06.1995, Washington DC)

Jurist american. A absolvit dreptul, apoi a intrat într-o firmă importantă de avocatură și a devenit membru activ al Partidului Republican. A fost numit procuror general adjunct al SUA (1953) și judecător la Curtea de Apel a districtului Columbia (1955). A atras atenția președintelui R. Nixon prin conservatorismul său, acesta nominalizându-l pentru funcția de judecător al Curții Supreme de Justiție a SUA, în 1969. În ciuda așteptărilor, nu a încercat să modifice deciziile pe probleme de drepturi civile și drept penal luate în timpul mandatului predecesorului său, Earl Warren. În cazul Miranda vs. Arizona din 1966, Curtea, prezidată de Burger, a susținut decizia de a transporta copii cu autobuzul la școli din afara cartierelor lor, ca o modalitate de combatere a segregării rasiale în școlile publice. A mai susținut și folosirea unor cote rasiale în distribuirea fondurilor federale și a contractelor. Burger a adoptat decizia majorității în cazul Roe vs. Wade (1973). Manifestând un interes deosebit pentru administrarea justiției, s-a implicat serios în eforturile de eficientizare a sistemului juridic. S-a retras în 1986, iar în 1988 a primit Medalia Prezidențială pentru Libertate.

Burgess, Anthony
născut **John Anthony Burgess Wilson**

(25.02.1917, Manchester, Anglia – 22.11.1993, Londra)

Romancier, critic și compozitor englez. Experiențele sale din Asia de SE au dat naștere trilogiei de romane *Ziua cea lungă apune* (The Long Day Wanes, 1956–1959). *Portocala mecanică* (A Clockwork Orange, 1962; ecranizat în 1971), cea mai originală lucrare a sa, este o satiră la adresa sistemelor politice extremiste. Printre celelalte romane ale sale, care combină spiritul tăios, seriozitatea morală, dexteritatea verbală și caracterul ciudat, se numără *Sămânța necorespunzătoare* (The Wanting Seed, 1962), *În interiorul dlui Enderby* (Inside Mr. Enderby, 1963) și *Puteri pământești* (Earthly Powers, 1980). Pe lângă numeroasele sale scrieri de critică literară, biografii și lucrări de lingvistică, a compus și peste 65 de lucrări muzicale.

Burgess, argilă de ~

Formațiune fosiliferă care conține urme foarte clare de organisme marine moi, de la mijlocul Cambrianului (520–512 m.a.u.).

Colectată dintr-un strat fosilizat aflat în trecătoarea Burgess din Munții Stâncoși canadieni, argila de Burgess este una dintre cele mai bine conservate și mai importante formațiuni fosilifere din lume. De la descoperirea ei, în 1909, au fost extrase din stratul respectiv peste 60 000 de specimene.

Burgess, Guy (Francis de Moncy)

(1911, Devonport, Devon, Anglia – 30.08.1963, Moscova, URSS)

Diplomat britanic și spion sovietic. În anii 1930 a intrat într-un grup de tineri de la Universitatea Cambridge, printre care se afla și Donald Maclean (1913–1983), care împărtășeau disprețul față de democrația capitalistă. Au fost recrutați de ofițeri ai forțelor de securitate sovietice pentru a furniza informații din posturile pe care le ocupau, în special în cadrul misiunilor britanice în străinătate (Maclean din 1934, iar Burgess din 1944). Postul pe care îl ocupa Maclean la ambasada Marii Britanii la Washington DC, i-a permis să furnizeze Uniunii Sovietice informații secrete despre NATO; Burgess a ocupat și el posturi la Washington. În 1951, ambii au fost informați de către colegul lor, Kim Philby, că se făcea o investigație asupra lui Maclean. Cu ajutorul lui Anthony Blunt au fugit din Anglia și au dispărut, reapărând la Moscova, în 1956.

Burgess, Thornton W(aldo)

(14.01.1874, Sandwich, Massachusetts, SUA – 05.06.1965, Hampden, Massachusetts)

Autor american de cărți pentru copii și naturalist. A iubit natura încă din copilărie. Prima sa carte, *Bătrâna mamă, vântul de vest* (Old Mother West Wind, 1910), a introdus personajele animale, care aveau să fie prezente și în următoarele sale povești, publicate în mai multe limbi. A promovat conservarea naturii prin Programul de protejare a vieții sălbatice, programul radio *Radio Nature League* și prin alte organizații. A scris peste 170 de cărți și 15 000 de articole, publicate în diverse ziare.

burghezie

În teoria socială și politică, clasă socială dominată de proprietari. Termenul a apărut în Franța medievală, denumind locuitorii unui oraș. Conceptul modern de burghezie este legat mai mult de Karl Marx și de adepții săi. Potrivit lui Marx, burghezia joacă un rol eroic în istorie, deoarece revoluționează industria și modernizează societatea; cu toate acestea, burghezia încearcă să monopolizeze beneficiile modernizării și să exploateze clasa celor care nu dețin proprietăți, proletariatul, ducând la tensiuni cu caracter revoluționar. Rezultatul va fi o revoluție în urma căreia burghezia va fi expropriată, iar conflictele de clasă, exploatarea și statul vor fi abolite. Termenul, folosit adesea în sec. XIX de către reformatorii sociali, este mult mai rar întâlnit astăzi. *Vezi* clasă socială.

burghiu

Unealtă pentru găurit, de obicei prin mișcare de rotație. Burghiele și sfredelele sunt prevăzute cu tăișuri care separă diversele părți ale materialului prin găurire. De obicei, găurirea necesită o viteză ridicată și un cuplu redus, cu înlăturarea unei cantități mici de material la fiecare rotație a uneltei. Cele mai vechi burghie (datând probabil din Epoca Bronzului) aveau margini ascuțite, care au fost modificate în cele din urmă în formă de săgeată cu două tăișuri distincte. Această formă s-a dovedit eficientă și a fost apreciată până spre sfârșitul sec. XIX, când burghiele în spirală au început să fie fabricate în uzină. Ele au devenit accesibile și, vândute la un preț rezonabil, au înlocuit uneltele făcute până atunci de fierari. Burghiele cu diamant sau cu alte materiale dure se folosesc și la forarea în stâncă, precum și la săparea tunelurilor sau a puțurilor de petrol. *Vezi și* bormașină.

Burgoyne, John

(1722, Sutton, Bedfordshire, Anglia – 04.06.1792, Londra)

General britanic. După ce a luptat în Războiul de Șapte Ani, a fost ales de două ori în Camera Comunelor, în 1761, respectiv 1768. Trimis în misiune în Canada în 1776, a început o campanie pentru reunirea forțelor britanice din N, S și V, cu scopul de a izola coloniile rebele din New England. În 1777, armata sa a ocupat fortul Ticonderoga, New York, dar a fost oprită la fluviul Hudson de o armată de coloniști, condusă de Horatio Gates și Benedict Arnold. S-a predat, după mai multe luni de lupte, la Saratoga Springs, New York; s-a întors în Anglia, unde a fost criticat pentru înfrângere.

burgundă, școala ~

Grup de compozitori francezi din sec. XV, majoritatea angajați la curțile diverșilor duci de Burgundia. Sunt cunoscuți în special pentru creațiile de cântece *(chansons)* în trei părți, rondo sub formă de rondel (*vezi* forme fixe), însoțite de text doar în părțile mai înalte – folosind, uneori, o voce solo

acompaniată de instrumente – și scrise în completă armonie triadică. Cei mai importanți compozitori au fost Guillaume Dufay, Gilles Binchois (cca 1400–1460) și Antoine Busnois (cca 1430–1492).

Burgundia *în franceză* Bourgogne

Provincie istorică și regiune administrativă în Franța. Inițial, numele a aparținut unui regat de pe valea Ronului și din V Elveției, înființat de burgunzi, o populație germanică plecată din Germania în sec. V d.Hr. Cucerită de dinastia Merovingienilor pe la 534 d.Hr., a fost încorporată în Imperiul Franc. Prin Tratatul de la Verdun din 843 d.Hr., care a consfințit destrămarea Imperiului Carolingian, a fost inclusă în Regatul Mijlociu al lui Lothar I. Ulterior, a fost împărțită în Burgundia Inferioară sau Provence (înființată în 879 d.Hr.) și Burgundia Superioară (înființată în 888 d.Hr.); cele două s-au unit în 933 d.Hr., formând Regatul Burgundiei. După sec. XIII a fost cunoscută sub numele de Arles; numele Burgundia a fost folosit pentru a desemna Ducatul Burgundiei, înființat în sec. IX d.Hr., care includea terenurile din partea de NV a regatului inițial. La moartea ducelui Burgundiei, în 1361, ducatul a revenit coroanei franceze. Oferită lui Filip II, în 1477 se extinsese până în Țările de Jos. A fost cucerită de Ludovic XI și anexată coroanei franceze cu statut de provincie până la Revoluția Franceză. Astăzi, zona formează o regiune administrativă, cu reședința la Dijon, cu 1 610 067 loc. (1999) și o suprafață de 31 582 kmp. Producția de vinuri reprezintă o parte importantă a economiei.

Buridan, Jean

(1300, Béthune?, Franța – 1358,/?/)

Filozof, logician și teoretician francez. A studiat la Universitatea din Paris sub îndrumarea lui William Ockham, ulterior predând el însuși acolo. A susținut o versiune modificată a determinismului conform căreia, deși individul trebuie să aleagă ceea ce i se înfățișează drept binele suprem, voința lui are libertatea de a alege să întârzie luarea deciziei dictate de rațiune, prin sugerarea unei analize mai profunde a validității motivelor acelui individ. Dilema unui anumit tip de alegere morală, între alternative în mod evident identice, este ilustrată de celebra alegorie a „măgarului lui Buridan". Printre realizările sale din domeniul mecanicii se numără și revizuirea teoriei mișcării a lui Aristotel; a creat o teorie a forței dinamice, conform căreia motorul mișcării imprimă obiectului mișcat o forță proporțională cu viteza și masa celui dintâi, forță care menține obiectul respectiv în mișcare. Studiile sale asupra imaginilor optice au prefigurat dezvoltările moderne în domeniul cinematicii. În domeniul logicii, a explicat doctrinele lui Aristotel și ale lui Petru al Spaniei (cca 1210–1277). Printre lucrările sale se numără *Summulae de dialecta* (1487) și *Consequentiae* (1493).

burii, Războiul cu ~

Război dintre Marea Britanie și cele două republici ale burilor – Republica Africană de Sud (Transvaal) și Statul Liber Orange – din 1899 până în 1902. A fost provocat de refuzul liderului bur, Paul Kruger, de a acorda drepturi politice străinilor, și în special englezilor, în districtele miniere, precum și de agresivitatea împuternicitului britanic, Alfred Milner. La început, burii au învins trupele britanice în lupte importante și au asediat orașe-cheie ca Ladysmith, Mafikeng și Kimberley, însă forțele britanice, conduse de H.H. Kitchener și F.S. Roberts, au eliberat orașele de sub asedii, au dispersat armatele burilor și au ocupat așezările Bloemfontein, Johannesburg și Pretoria (1900). Atacurile de commando ale burilor au continuat, făcându-l pe Kitchener să ia măsuri dure. Fermele burilor au fost distruse, iar civilii trimiși în lagăre de concentrare. Au murit peste 20 000 de persoane (inclusiv femei și copii), ceea ce a dus la o revoltă internațională. În cele din urmă, burii au acceptat înfrângerea, prin pacea de la Vereeniging.

Burke, Edmund

(12.01.1729, Dublin, Irlanda – 09.07.1797, Beaconsfield, Buckinghamshire, Anglia)

Parlamentar, orator și filozof britanic. Fiu al unui avocat, a început să studieze dreptul, dar ulterior și-a pierdut interesul pentru această disciplină. Eseurile pe care le-a publicat între 1757–1758 au câștigat atenția lui Denis Diderot, Immanuel Kant și Gotthold Lessing, Burke fiind angajat pentru a redacta un raport anual al afacerilor mondiale (1758–1788). A intrat în politică, ca secretar al unui lider liberal, implicându-se, la scurt timp, în controversa legată de deținerea puterii executive de către parlament sau de către monarh. A argumentat (1770) că eforturile lui George III de a restabili un rol mai activ al monarhiei contraveneau spiritului constituției. Ales în Parlament (1774–1780), a susținut că membrii săi ar trebui să-și exercite funcția și nu să urmeze, pur și simplu, dorințele

alegătorilor. Deși era un susținător ardent al constituției, nu a apărat cauza democrației pure. În ciuda faptului că era conservator, a susținut cu elocvență cauza coloniștilor americani, pe care îi considera conduși în mod nechibzuit de către englezi, și a sprijinit abolirea comerțului internațional cu sclavi. A încercat, dar fără succes, să legifereze eliberarea Irlandei și să reorganizeze guvernarea Indiei. A combătut Revoluția Franceză, din cauza vărsării de sânge și a acțiunilor precipitate ale liderilor ei, îndreptate împotriva aristocrației. Este adesea considerat fondatorul conservatorismului modern.

Burkina Faso
anterior **Volta Superioară**

Stat din Africa de V. Este situată la S de deșertul Sahara, fiind aproape în totalitate înconjurată de uscat. Suprafața: 267 950 kmp; 13 492 000 loc. (2005). Capitala: Ouagadougou. Grupuri etnice: mossi, hausa, fulani, mande, bobo și senufo. Limbile: franceza (oficială), mossi, dyula și fula. Religii: islam, credințe tradiționale, creștinism. Moneda: franc CFA. Burkina Faso este formată dintr-un platou întins, caracterizat de o savană cu ierburi, în N, și o porțiune parțial împădurită, în S. Platoul este tăiat de văile râurilor Mouhoun (Volta Neagră), Nazion (Volta Roșie) și Nakanbe, toate curgând în S spre Ghana. Economia se bazează în mare parte pe agricultură. Este o republică având o cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Populațiile mossi și gurma s-au stabilit, probabil în sec. XIV, în zonele de E și centrale. Regatele Yatenga și Ouagadougou ale populației mossi au existat până la începutul sec. XX. Între 1895–1897, în regiune a fost instaurat un protectorat francez, iar granița de S a fost stabilită printr-un tratat anglo-francez. A făcut parte din colonia care cuprindea Senegalul Superior și Nigerul (*vezi* Mali), devenind colonie separată în 1919. În 1947 a fost inclusă în Uniunea Franceză, ca teritoriu extern, iar în 1958 a devenit republică autonomă în cadrul Comunității Franceze, și și-a obținut independența totală în 1960. De atunci, a fost condusă în special de guverne militare și a trecut prin mai multe lovituri de stat. Țara și-a primit numele actual în urma loviturii de stat din 1984. Noua constituție, adoptată în 1991, a restabilit guvernarea multipartită.

Burkitt, Denis P(arsons)
(28.02.1911, Enniskillen, Irlanda de Nord – 23.03.1993, Anglia)

Chirurg britanic și cercetător în domeniul medicinei. A descoperit limfomul care îi poartă numele, un cancer letal al sistemului limfatic, întâlnit des la copii. A demonstrat că boala este foarte întâlnită în regiunile africane ecuatoriale, unde malaria și febra galbenă sunt endemice; a făcut legătura între această boală și virusul Epstein-Barr, care apare la copiii cu sistemul imunitar afectat de malarie cronică. Ulterior, a contribuit la dezvoltarea unui tratament eficient prin chimioterapie. Este cunoscut și pentru teoria conform căreia o dietă bogată în cereale oferă protecție împotriva cancerului de colon, teorie pe care a expus-o în lucrarea *Nu uitați cerealele în alimentația dumneavoastră* (Don't Forget Fibre in Your Diet, 1979).

burlesc

Termen folosit în literatură pentru a desemna o imitație comică a unei forme literare sau artistice, care se bazează pe o nepotrivire flagrantă între un subiect și modalitatea de tratare a acestuia. Este înrudit cu parodia, deși comedia burlescă acoperă, în general, o arie mai largă și este mai vulgară. Între primele exemple se numără comediile lui Aristofan. Genul burlesc englezesc este reprezentat în primul rând de piese de teatru. Lucrarea lui John Gay, *Opera cerșetorului* (The Beggar's Opera, 1728), *Tom Degețel* (Tom Thumb, 1730) de Henry Fielding și *Criticul* (The Critic, 1779) de Richard Brinsley Sheridan sunt parodii ale unor forme dramatice, populare la vremea respectivă. Stilul burlesc victorian, luând de obicei forma unui divertisment facil, acompaniat de muzică, a fost eclipsat de alte forme foarte populare la sfârșitul sec. XIX. Spectacolul burlesc a ajuns să includă și să se identifice cu numerele de striptease.

Burlingame, Anson

(14.11.1820, New Berlin, New York, SUA – 23.02.1870, Sankt Petersburg, Rusia)

Diplomat american. A fost membru al Camerei Reprezentanților din SUA (1855–1861) și a contribuit la înființarea Partidului Republican. În calitate de diplomat american în China (1861–1867), a implementat o politică de cooperare între puterile occidentale și China. A impresionat într-atât guvernul chinez, încât în 1861 a fost numit agent diplomatic imperial, fiind însărcinat cu relațiile internaționale ale Chinei. A încheiat Tratatul Burlingame, prin care erau stabilite drepturi reciproce pentru cetățenii chinezi și americani.

Anson Burlingame; gravură de Perine și Giles, sfârșitul sec. XIX

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Burlington

Oraș, 38 889 loc. (2000), din NV statului Vermont, SUA. Situat pe o colină în apropierea lacului Champlain, este cel mai mare oraș al statului și un port de intrare. Atestat în 1763 de guvernatorul Benning Wentworth din New Hampshire, a primit numele familiei Burling, cei care au fost printre primii proprietari de pământuri. A început să fie populat în 1773, iar ulterior a devenit o garnizoană militară. În războiul din 1812, a fost scena mai multor confruntări între armatele terestre și vasele de război britanice de pe lac. Este orașul natal al lui Ethan Allen. Găzduiește Universitatea din Vermont. Muzeul Shelburne, o reconstituire a vieții americane timpurii, este situat în apropiere.

Burma, șoseaua ~

Autostradă din Asia de S. Are o lungime de 1 154 km, de la Lashio (în Birmania de Est, astăzi Myanmar) până la Kunming, în NE (în Yunnan, China). De la Kunming pornește spre E, apoi spre N, către Chongqing. Terminată în 1939, a folosit ca rută de aprovizionare cu materiale de război, care ducea spre interiorul Chinei. A fost preluată de japonezi în 1942 și redeschisă după ce a fost conectată cu șoseaua Stilwell din India. După Al Doilea Război Mondial, importanța sa a scăzut, dar continuă să reprezinte o parte din sistemul de drumuri, cu o lungime de 3 400 km, care pornește din Yangôn, Myanmar, și ajunge la Chongqing.

Burnaby

Oraș, reședință administrativă, 193 954 loc. (2001), din SV Columbiei Britanice, Canada. Așezarea s-a dezvoltat odată cu Vancouver, la sfârșitul sec. XIX, fiind acum o suburbie estică a acestui oraș. Este unul dintre principalele centre comerciale și industriale ale provinciei, având importante facilități pentru transport, depozitarea mărfurilor și distribuirea petrolului.

Burne-Jones, Sir Edward (Coley)

(28.08.1833, Birmingham, Anglia – 17.06.1898, Londra)

Pictor, ilustrator și designer britanic. L-a întâlnit la Oxford pe viitorul său colaborator, William Morris. În 1856 a devenit ucenicul lui Dante Gabriel Rossetti. Picturile sale înfățișează imaginile romantice medievale preferate de prerafaeliți. S-a inspirat din figurile alungite, melancolice ale lui Fra Filippo Lippi și ale lui Sandro Botticelli. A ajuns cunoscut în 1877, cu o expoziție de picturi, printre care și *Merlin Vrăjit* (The Beguiling of Merlin, 1873–1877). A fost membru fondator al Morris & Co. (1861), în special ca designer de vitralii și tapiserii. A executat 87 de desene pentru o ediție a operei lui Geoffrey Chaucer (1896), publicată de Editura Kelmscott, considerată una dintre cele mai frumoase cărți tipărite din lume. Lucrările sale au influențat puternic mișcarea simbolistă franceză, iar reînvierea de către el a idealului de artist-meșteșugar a influențat dezvoltarea desenului industrial în sec. XX.

Burnet, Sir (Frank) Macfarlane
(03.09.1899, Traralgon, Australia – 31.08.1985, Melbourne)

Medic și virusolog australian. A obținut diploma în medicină la Universitatea din Melbourne. Mai târziu, a descoperit o metodă de identificare a bacteriilor în funcție de virusurile (bacteriofagi) care le atacă. În 1960, i-a fost decernat Premiul Nobel, împreună cu Peter Medawar, pentru descoperirea toleranței imunologice dobândite la transplanturile de țesut. A fost înnobilat în 1951.

Burnett, Carol
(n. 26.04.1933, San Antonio, Texas, SUA)

Comediantă și actriță americană. Și-a făcut debutul pe Broadway în *A fost odată pe o saltea* (Once upon a Mattress, 1959), apoi a avut apariții regulate la televiziune în *The Garry Moore Show* (1959–1962). Talentul ei pentru parodie și farmecul de comediantă cu picioare strâmbe i-au atras un public larg. Emisiunea săptămânală *Carol Burnett Show* (1966–1977) a devenit unul dintre cele mai populare programe de televiziune, aducându-i cinci Premii Emmy. A jucat în mai multe filme, printre care *Pete ,n' Tillie* (1972) și *Annie* (1982). S-a întors pe Broadway cu spectacolul *Luna deasupra orașului Buffalo* (Moon over Buffalo, 1995).

Burnett, Frances (Eliza) Hodgson
(24.11.1849, Manchester, Anglia – 29.10.1924, Plandome, New York, SUA)

Scriitoare americană de origine engleză. Cea mai cunoscută dintre cărțile sale este romanul pentru copii *Micul lord Fauntleroy* (Little Lord Fauntleroy, 1886), al cărui personaj este un băiețel american care moștenește un ducat englez. *Grădina secretă* (The Secret Garden, 1911), considerată cea mai bună lucrare a sa, este un roman clasic al literaturii pentru copii. Printre celelalte lucrări se numără romanul *Trecând printr-o administrație* (Through One Administration, 1883), o carte despre corupția de la Washington DC, și piesa *O adevărată doamnă* (A Lady of Quality, 1896).

Burney, Charles
(07.04.1726, Shrewsbury, Shropshire, Anglia – 12.04.1814, Chelsea, Middlesex)

Istoric muzical britanic. După ce a fost ucenicul lui Thomas Arne, a predat muzica și a cântat la orgă. În 1770, a pornit în călătorii prin Europa, pentru a face cercetările necesare scrierii unei lucrări intitulate *Istoria generală a muzicii* (General History of Music, 4 vol., 1776–1789). Povestirile sale despre muzicienii celebri și alte personalități pe care le-a cunoscut, cum ar fi Christian Willibald Gluck și Carl Philipp Emanuel Bach, cuprind relatări amuzante și valoroase despre viața muzicală și intelectuală din Europa sec. XVIII. Fanny Burney a fost fiica sa.

Burney (d'Arblay), Fanny
născută **Frances Burney**
(13.06.1752, King's Lynn, Norfolk, Anglia – 06.01.1840, Londra)

Romancieră engleză, fiica lui Charles Burney. Autodidactă, a scris povestiri pline de viață despre serile muzicale organizate de tatăl său. Obiceiul ei de a-și nota observațiile despre societate a dus la crearea romanului *Evelina* (1778), un roman epistolar despre evoluția socială a unei tinere nesigure pe ea; fiind o piatră de hotar în dezvoltarea romanului de moravuri, cartea a deschis drumul romanelor lui Jane Austen. Printre cărțile sale de mai târziu se numără *Cecilia* (1782) și derizoriul roman *Camilla* (1796).

Fanny Burney, pictură în ulei E.F. Burney; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Burnham, Daniel H(udson)
(04.09.1846, Henderson, New York, SUA – 01.06.1912, Heidelberg, Germania)

Arhitect și urbanist american. Burnham a fost un pionier al dezvoltării arhitecturii comerciale a orașului Chicago, alături de partenerul său, John Wellborn Root (1850–1891). Trei dintre clădirile construite în Chicago au fost desemnate puncte de reper în 1962: Rookery (1886), Reliance (1890) și Monadnock (1891), ultima fiind și cel mai înalt zgârie-nori din SUA (16 etaje) realizat din zidărie. În calitate de arhitect-consultant, șef al Expoziției columbiene din Chicago (1893), Burnham a ales firme care lucrau în stilul academic eclectic, opus stilului școlii din Chicago. „Orașul alb" care a rezultat, cu bulevarde, grădini și fațade clasice, a influențat urbanismul american. Planul realizat de Burnham pentru orașul Chicago (1907–1909) este un exemplu clasic de urbanism în SUA.

Burns, George *născut* **Nathan Birnbaum**
(20.01.1896, New York, SUA – 09.03.1996, Beverly Hills, California)

Comic american, cunoscut mai ales pentru colaborarea cu Gracie Allen (1902–1964).

Împreună au format o echipă de comici, în 1925, iar un an mai târziu s-au căsătorit. Au jucat la radio în *The George Burns and Gracie Allen Show* (1932–1950), Burns interpretând rolul bărbatului sobru, iar Allen pe cel al femeii guralive; spectacolul s-a mutat ulterior la televiziune (1950–1958). Au jucat împreună în 13 filme, printre care și cele din seria *The Big Broadcast* (1932, 1936 și 1937). Burns a mai jucat în filme ca *Băieții veseli* (The Sunshine Boys, 1975, Premiul Oscar), *De vorbă cu Dumnezeu* (Oh, God! 1977), și în continuările acestuia. Cunoscut pentru umorul ambiguu și pentru trabucurile sale, a continuat să joace chiar și după ce a împlinit 90 de ani.

Burns, Ken(neth Lauren)

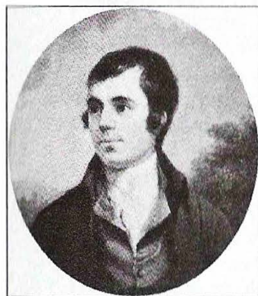
(n. 27.07.1953, Brooklyn, New York, SUA)

Realizator american de documentare. În 1975, și-a înființat propria companie de producție și a realizat filme documentare precum *Podul Brooklyn* (Brooklyn Bridge, 1981), *Shakerii* (The Shakers, 1984), *Statuia Libertății* (The Statue of Liberty, 1985) și *Congresul* (The Congress, 1988). Apreciatul său serial *Războiul civil* (The Civil War, 1990), televizat de PBS, a câștigat numeroase premii artistice și istorice. Printre documentarele sale de televiziune de mai târziu se numără *Baseball* (1996), *Lewis and Clark* (1997), *Frank Lloyd Wright* (1998) și *Jazz* (2001).

Burns, Robert

(25.01.1759, Alloway, Ayrshire, Scoția – 21.07.1796, Dumfries, Dumfriesshire)

Poetul național al Scoției. Fiul unui fermier sărac, a cunoscut încă din copilărie cântecele și poeziile populare transmise pe cale orală. Ferma tatălui său s-a destrămat, iar cea pornită de el însuși a dat faliment. Chipeș și îndrăzneț, a avut o serie de aventuri amoroase, în urma cărora au rezultat și câțiva copii nelegitimi; și-a cântat iubitele în poemele sale. Volumul intitulat *Poeme* (Poems, Chiefly in the Scottish Dialect, 1786) a fost întâmpinat cu laude, dar nu i-a oferit siguranță financiară. Mai târziu, a început să adune și să editeze sute de cântece tradiționale pentru cartea lui James Johnson, *Muzeul de muzică al scoțienilor* (Scots Musical Museum, 1787–1803), și pentru *Colecția selectivă de cântece scoțiene originale* (Select Collection of Original Scotish Airs, 1793–1818) a lui George Thomson; Burns a scris în întregime multe dintre aceste cântece, dar nu a pretins drepturi de autor și nici nu a fost plătit pentru ele. Printre cele mai cunoscute cântece ale sale sunt *Auld Lang Syne; Green Grow the Rashes, O; John Anderson; My Jo; A Red, Red Rose* și *Ye Banks and Braes o'Bonnie Doon*. Și-a exprimat liber părerile radicale, simpatia față de oamenii obișnuiți și revolta împotriva religiei și a moralității excesive.

Robert Burns, pictură în ulei de Alexander Nasmyth; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Burnside, Ambrose (Everett)

(23.05.1824, Liberty, Indiana, SUA – 13.09.1881, Bristol, Republica Irlanda)

General unionist în timpul Războiului Civil American. A absolvit academia West Point. A fost promovat la gradul de general-maior, în 1862. L-a înlocuit pe George B. MacClellan în funcția de comandant al Armatei de la Potomac și a fost, la rândul său, înlocuit, după ce Uniunea a pierdut la Fredericksburg. A demisionat în 1864, după eșecul „minei Burnside" din timpul campaniei de la Petersburg, când explozia unei mine menite să producă pagube în rândul trupelor confederate s-a soldat cu grave pierderi pentru forțele Uniunii. A fost guvernator în Rhode Island între 1866–1869 și senator al Statelor Unite, între 1875–1881. El a introdus moda favoriților.

Burnt Njáll

Vezi Njáls saga

Burr, Aaron

(06.02.1756, Newark, New Jersey, SUA – 14.09.1836, Port Richmond, New York)

Om politic american, al treilea vicepreședinte al SUA (1801–1805). În timpul Revoluției Americane a făcut parte din echipa lui George Washington, până în 1779. Din 1782, a avut o carieră de succes în avocatură la New York, apoi a ocupat funcțiile de procuror general (1789–1791) și de senator (1791–1797). În 1800 a candidat la președinție. Egalitatea de voturi obținute de Burr și de Thomas Jefferson a determinat trecerea alegerilor prin Camera Reprezentanților; Jefferson a câștigat, fiind susținut de Alexander Hamilton; Burr a devenit vicepreședinte. Supărat de acțiunea lui Hamilton și de eforturile acestuia de a împiedica numirea sa ca guvernator al New Yorkului în 1804, Burr l-a provocat pe Hamilton la duel. Acesta a fost rănit mortal, iar Burr a fugit în Philadelphia. Acolo, l-a contactat pe generalul James Wilkinson, plănuind o invazie a Mexicului. În 1807

a fost judecat pentru trădare de către un complet prezidat de John Marshall, care, interpretând limitat acuzațiile, a obținut achitarea lui Burr. Căzut în dizgrație, Burr a plecat în Europa, unde a încercat să stârnească interesul autorităților engleze și franceze pentru planul său de a cuceri Florida, însă fără succes. În 1812 s-a întors la New York, pentru a-și relua activitatea de avocat.

Burroughs, Edgar Rice

(01.09.1875, Chicago, Illinois, SUA – 19.03.1950, Encino, California)

Romancier american. A lucrat inițial ca scriitor de reclame, iar ulterior s-a orientat către literatură. Romanul său de aventuri intitulat *Tarzan, omul maimuță* (Tarzan of the Apes, 1914) este prima dintre cele 25 de cărți avându-l ca personaj principal pe Tarzan, fiul unui nobil englez, dispărut în Africa și crescut de maimuțe. A scris încă alte 43 de romane.

Burroughs, John

(03.04.1837, lângă Roxbury, New York, SUA – 29.03.1921, pe drumul din California spre New York)

Eseist și naturalist american. La începutul carierei a lucrat ca profesor, fermier și funcționar în Ministerul de Finanțe american, iar în 1873 s-a stabilit la o fermă pe valea râului Hudson. A întreprins numeroase călătorii, alături de prieteni ca John Muir și Theodore Roosevelt, și s-a alăturat unei expediții în Alaska. Printre numeroasele sale cărți, care au contribuit la definirea eseului despre natură ca gen literar, se numără *Prihorul* (Wake-Robin, 1871), *Păsări și poeți* (Birds and Poets, 1877), *Lăcustele și mierea sălbatică* (Locusts and Wild Honey, 1879), *Căile naturii* (Ways of Nature, 1905) și *Teren și studiu* (Field and Study, 1919).

Burroughs, William S(eward)

(28.01.1855, Auburn, New York, SUA – 15.09.1898, Citronelle, Alabama)

Inventator american. S-a întreținut singur de la vârsta de 15 ani. În 1885, a construit prima mașină de calcul; deși aceasta s-a dovedit inutilă din punct de vedere comercial, el a brevetat un model mai practic în 1892. Acesta a avut un mare succes comercial, însă inventatorul a murit la vârsta de 43 de ani, înainte de a putea câștiga semnificativ de pe urma invenției. Cu un an înainte de a muri, a primit medalia John Scott a Institutului Franklin. În 1905 a fost organizată compania Burroughs Adding Machine Co., ca succesoare a companiei inițiate de el. William S. Burroughs a fost nepotul său.

Burroughs, William S(eward)

(05.02.1914, St. Louis, Montana, SUA – 02.08.1997, Lawrence, Kansas)

Romancier american, nepotul inventatorului William S. Burroughs. Și-a făcut studiile la Universitatea Harvard, devenind ulterior membru al mișcării beat. Romanele sale experimentale, scrise într-un stil voit haotic, evocă o lume de coșmar, uneori extrem de amuzantă. Primul său roman, *Drogatul* (Junkie, 1953), descrie cu sinceritate experiențele sale de dependent de heroină. *Prânzul dezgolit* (The Naked Lunch, 1959; ecranizat în 1991), cea mai cunoscută lucrare a sa, tratează tema homosexualității și a persecuției de către poliție, satirizând totodată lumea grotescă a dependenților de droguri. În romanele de mai târziu, printre care *Mașina lentă* (The Soft Machine, 1961), *Nova Express* (1964), *Băieții sălbatici* (The Wild Boys, 1971), *Orașele nopții purpurii* (Cities of the Red Night, 1981) și *Tărâmurile vestice* (The Western Lands, 1987), a continuat să experimenteze, utilizând viziuni distopice asupra lumii și procedee tehnice radicale.

Bursa *anterior* Brusa *în Antichitate* Prusa

Oraș, 1 066 559 loc. (1997) din NV Turciei. A fost înființat în sec. III î.Hr., la poalele muntelui Olimp, aproape de țărmul de SE al Mării Marmara, ca reședință a regilor din Bithynia. S-a dezvoltat atât sub dominația romanilor (*vezi* Republica și Imperiul Roman), cât și sub cea bizantină. După ce cruciații au pus stăpânire pe Constantinopol (astăzi Istanbul) în 1204, orașul a devenit sediul rezistenței bizantine. La începutul sec. XIV, a fost cucerit de Imperiul Otoman și transformat în prima mare capitală a acestuia. Cucerit de Timur Lenk la începutul sec. XV, orașul a fost apoi recuperat de otomani. Deși capitala otomană a fost mutată mai târziu la Istanbul, Bursa a continuat să prospere. În prezent centru agricol, este renumit pentru covoarele produse aici și pentru numeroasele moschei construite în sec. XV.

bursă de mărfuri

Piață organizată, pe care se cumpără și se vând contracte ferme pentru livrarea de mărfuri (de ex. grâu, aur sau bumbac) sau de instrumente financiare (de ex. bonuri de tezaur), la un termen viitor. Astfel de contracte poartă numele de *futures* și sunt vândute sau cumpărate în cadrul unor licitații la bursele de mărfuri (numite piețe *futures*). Cea mai mare bursă *futures* se află la Camera de Comerț din Chicago.

bursă de valori *sau* piața acțiunilor

Piață organizată pentru vânzarea și achiziționarea de titluri de valoare, de ex., acțiuni și obligațiuni. Negocierea se face de către agenți de bursă (brokeri), care cumpără și vând pentru alte persoane, în schimbul unui comision sau prin intermediul unor persoane specializate pe un tip de acțiuni. Unele burse de valori, cum este cea din New York, conferă dreptul de negociere unui număr restrâns de membri, care trebuie să se conformeze cerințelor de eligibilitate. Totodată, firmele cotate trebuie să îndeplinească anumite cerințe sau riscă să fie delistate. Bursele diferă de la o țară la alta în ce privește eligibilitatea și măsura în care guvernul participă la conducerea lor. De exemplu, Bursa de Mărfuri din Londra este o instituție independentă, care nu se supune restricțiilor guvernamentale. În Europa, membrii organismelor de conducere ale burselor sunt adesea numiți de guvern și au statut de funcționari semiguvernamentali. În SUA, bursele nu sunt conduse direct de guvern, dar sunt regularizate prin lege. Evoluția tehnologiilor a influențat în mare măsură natura tranzacțiilor comerciale. În sistemul tradițional de brokeraj, un client plasa o comandă către un broker sau alt membru al bursei, care, la rândul lui, o transmitea unuia dintre specialiștii din ringul bursei care încheia tranzacția. La începutul sec. XXI, accesul larg la internet și proliferarea rețelelor electronice de comunicații (REC) au modificat domeniul investițiilor. Prin intermediul tranzacțiilor electronice, clientul plasează comanda direct online, iar softul caută automat comenzile potrivite pentru a găsi cel mai bun preț disponibil, fără intervenția specialiștilor bursieri. În fapt, REC reprezintă o bursă pentru tranzacțiile din afara ringului bursier.

Burschenschaft

(*în germană*, organizație de tineret)

Organizație studențească germană, inițiată ca expresie a naționalismului, predominant în Europa postnapoleoniană. Apărute pentru prima dată în 1815, primele grupuri au fost liberale și egalitariste, manifestându-se în favoarea unificării politice a Germaniei. Grupurile au fost interzise prin decretele de la Carlsbad, continuând să-și desfășoare activitatea clandestin până în 1848, când au luat parte la revoluția germană (*vezi* revoluțiile de la 1848). După unificarea Germaniei, au adoptat un naționalism nou, agresiv.

bursită

Inflamare a sacului sinovial care acoperă o încheietură sau o extensie a acesteia, sau care se află între tendoane și mușchi sau oase, cauzată de o infecție, de o rană, de artrită sau gută, de depuneri de calciu de-a lungul unui tendon sau încheieturi, precum și de iritații minore repetate. Tipurile mai des întâlnite sunt cele numite „genunchiul gospodinei", „călcâiul soldatului", „cotul jucătorului de tenis" și „fundul țesătorului", însă cea mai frecventă este bursita la umăr. Apare de obicei la oameni care nu sunt obișnuiți cu efortul fizic și poate provoca dureri atât de mari, încât brațul afectat nu mai poate fi ridicat. Tratamentul implică odihnă, căldură, exerciții fizice ușoare și medicație menită să vindece inflamația și să înlăture depunerile de calciu.

bursuc

Denumire comună pentru cele opt specii de carnivore (familia *Mustelidae*) cu corp masiv și care sunt prevăzute cu o glandă anală odorantă, maxilare puternice și gheare mari la membrele anterioare. Majoritatea speciilor sunt de culoare cafenie, neagră sau cenușie, cu dungi pe față și pe corp și sunt răspândite în S Asiei. Bursucii sapă pentru a găsi hrana și pentru a construi vizuine și culoare de evadare. Bursucul american (*Taxidea taxus*), singura specie din Lumea Nouă, este răspândit în zona uscată de câmpie din V Americii de Nord. Bursucii se hrănesc cu animale mici, în special rozătoare. Speciile măsoară 23–30 cm înălțime și 33–81 cm lungime, excluzînd coada de 5–23 cm și cântăresc între 1–22 kg. Bursucii pot fi luptători redutabili.

bursuc-marsupial *sau* bandicot

Denumire comună pentru cele 22 de specii de marsupiale (familia *Peramelidae*) răspândite în Australia, Tasmania, Noua Guinee și în insulele din apropiere. Bursucii-marsupiali măsoară 30–80 cm lungime, inclusiv coada, de 10–30 cm, slab acoperită cu păr. Au corp puternic, acoperit cu păr aspru, bot ascuțit și membre posterioare mai lungi decât cele anterioare. Spre deosebire de alte marsupiale, au placentă. Sunt animale terestre, singuratice, care sapă găuri în pământ pentru a căuta insecte și plante. Fermierii le consideră dăunătoare. Toate speciile au cunoscut un declin, câteva fiind în prezent periclitate.

Burt, Sir Cyril (Lodowic)

(03.03.1883, Stratford-upon-Avon, Warwickshire, Anglia – 10.10.1971, Londra)

Psiholog britanic. A predat la Universitatea din Londra (1924–1950), devenind cunoscut pentru munca sa de pionierat în psihologia educațională, în special în

metodele de testare și analizele statistice. Studiile sale asupra inteligenței umane l-au condus la convingerea că inteligența este, în primul rând, moștenită. Analizele ulterioare au demonstrat că o parte dintre datele prezentate de el fuseseră simple plăsmuiri, însă câteva dintre lucrările sale timpurii nu au fost afectate de această descoperire. Printre cărțile sale, foarte populare în Anglia și publicate în numeroase ediții, se numără *Factorii minții* (The Factors of the Mind, 1940), *Copilul retardat* (The Backward Child, 1961), *Tânărul delincvent* (The Young Delinquent, 1965) și *Copilul supradotat* (The Gifted Child, 1975).

Burton, Richard
născut **Richard Walter Jenkins, Jr.**
(10.11.1925, Pontrhydyfen, Țara Galilor – 05.08.1984, Geneva, Elveția)

Actor american de origine britanică. A avut primul succes pe scenă în piesa *Nu ardeți doamna* (The Lady's Not for Burning) jucată la Londra (1949) și pe Broadway (1950). A debutat în film, în America, cu *Verișoara Rachel* (My Cousin Rachel, 1952). În timpul filmărilor la *Cleopatra* (1963), a avut o relație amoroasă extrem de mediatizată cu Elizabeth Taylor, cu care s-a căsătorit apoi, de două ori. Cunoscut pentru vocea sa rezonantă și sobrietatea galeză, a jucat, din nou, pe Broadway, în *Camelot* (1960) și într-o versiune foarte apreciată a piesei *Hamlet* (1964). Printre celelalte filme ale sale se numără *Spionul care venea din frig* (The Spy Who Came in from the Cold, 1965), *Cui i-e frică de Virginia Woolf?* (Who's Afraid of Virginia Woolf?, 1966) și *Equus* (1977).

Burton, Robert
(1577,/?/ - 1640,/?/)

Cărturar și scriitor britanic. Cea mai mare parte a vieții a fost vicar la Oxford. Celebra sa lucrare *Anatomia melancoliei* (Anatomy of Melancholy, 1621) descrie felurile, cauzele, simptomele și metodele de vindecare ale melancoliei, într-un stil dinamic, elegant și, uneori, umoristic; un izvor de erudiție clasică și de informații ciudate, lucrarea este un indice al ideilor filozofice și psihologice ale vremii sale. Comedia sa în limba latină, *Philosophaster* (1606), este o demascare vivace a șarlatanismului.

Burton, Sir Richard (Francis)
(19.03.1821, Torquay, Devonshire, Anglia – 20.10.1890, Trieste, Austro-Ungaria)

Cărturar, explorator și orientalist britanic. Exmatriculat de la Oxford în 1842, Burton a plecat în India, ca ofițer subaltern. Acolo, s-a deghizat în musulman și a scris rapoarte detaliate despre bazarurile de comercianți și bordelurile din orașe. Apoi a călătorit în Arabia, deghizat din nou în musulman, devenind primul european nemusulman care a pătruns în orașele sfinte interzise. Și-a povestit aventurile în *Pelerinaj la Medina și Mecca* (Pilgrimage to El-Medinah and Mecca, 1855–1856), o povestire clasică despre viața musulmană. În perioada 1857–1858, a condus o expediție alături de John Hanning Speke, în căutarea izvorului fluviului Nil. Îmbolnăvindu-se de malarie, s-a întors, devenind primul european care a ajuns la lacul Tanganyika. Și-a prezentat călătoriile în 43 de povestiri, cu subiecte ca mormonii, populațiile vest-africane, înălțimile braziliene, Islanda și Bologna etruscă. A învățat 25 de limbi și numeroase dialecte; printre cele 30 de volume de traduceri, se numără și vechi manuale orientale despre arta iubirii, iar faimoasa traducere a celor *O mie și una de nopți* a fost presărată cu note de subsol etnologice și cu eseuri îndrăznețe, care i-au atras mulți dușmani în societatea victoriană. După moarte, soția sa, Isabel, a ars jurnalele ținute de soțul ei timp de 40 de ani.

Buru *în olandeză* Boeroe

Insulă din Indonezia, situată la V de Ceram, în V insulelor Moluce. Are o lungime de 145 km și o lățime de 81 km. Namlea, cel mai important oraș al său, este situat pe îngusta câmpie de coastă. A fost ocupată de olandezi la mijlocul sec. XVII, iar după Al Doilea Război Mondial, a devenit parte componentă a Indoneziei, care a folosit-o drept închisoare, în urma tentativei de lovitură de stat din 1965. Până în 1981, majoritatea prizonierilor fuseseră deja eliberați.

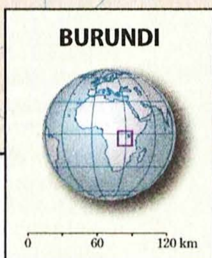
buruiană

Orice plantă erbacee necultivată. Pe terenurile cultivate, buruienile tind să priveze culturile agricole de lumină, apă și substanțe nutritive. Pe pășuni sau terenuri necultivate, buruienile sunt plante pe care animalele erbivore se feresc să le mănânce. Multe buruieni sunt purtătoare de boli sau de insecte dăunătoare culturilor. Despre câteva plante inițial necunoscute s-a descoperit mai târziu că aveau calități și au fost cultivate. Alte plante, cultivate, au devenit simple buruieni când au fost aclimatizate în alte habitate.

Burundi
denumire oficială **Republica Burundi**

Stat din zona central-estică a Africii. Suprafața: 27 816 kmp; 7 795 000 loc.

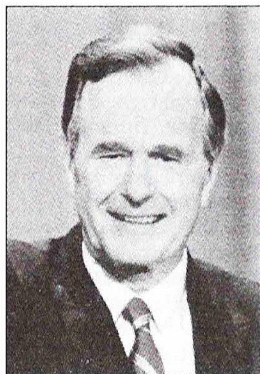

(2005). Capitala: Bujumbura. Patru cincimi dintre locuitori reprezintă populație hutu și o cincime, populație tutsi. Primii locuitori, pigmeii twa, constituie cca 1% din totalul populației. Limbi: rundi (kirundi) și franceza (ambele oficiale), swahili. Religii: creștinism (în special romano-catolicism, dar și protestantism), religii tradiționale locale. Moneda: franc Burundi. Burundi este situat pe un platou mare, la cumpăna fluviilor Nil și Congo (Zair). Zona se întinde de la N la S, ajungând până la 2 760 m, în punctul său cel mai înalt. Aici se află bazinul râului Ruvubu, cea mai sudică prelungire a bazinului Nilului. La V, râul Rusizi leagă lacul Kivu, din N, de lacul Tanganyika, din S. Are o economie în curs de dezvoltare, bazată în primul rând pe agricultură. Este guvernat de un regim militar. Are o singură cameră legislativă, președintele este șeful statului și al guvernului, asistat de un vicepreședinte. După populația twa, care s-a stabilit prima în regiune, a urmat populația hutu, ocuparea regiunii făcându-se treptat și încheindu-se abia în sec. XI. Populația tutsi a ajuns cu 300–400 ani mai târziu; deși reprezenta o minoritate, a înființat regatul Burundi, în sec. XVI. În sec. XIX, regiunea a intrat în sfera de influență a Germaniei, însă populația tutsi a rămas la putere. După Primul Război Mondial, Belgia a preluat controlul asupra regiunii. După Al Doilea Război Mondial, această administrare a fost înlocuită cu o tutelă a Națiunilor Unite. Condițiile perioadei coloniale determinaseră o intensificare a animozităților dintre populațiile hutu și tutsi și, odată cu apropierea independenței, ostilitățile au izbucnit. Independența a fost obținută în 1962, sub forma unui regat condus de tutsi. În 1965, populația hutu s-a revoltat, dar revolta a fost reprimată cu brutalitate. De-a lungul sec. XX, au avut loc ciocniri violente între cele două grupuri, în anii 1990 ajungându-se la acuzații de genocid. Guvernul foarte instabil din acea perioadă a fost răsturnat de armată în 1996. În 2001, puterea a fost preluată de un guvern de tranziție, însă instabilitatea politică a continuat în regiune.

Bush, George (Herbert Walker)

(n. 12.06.1924, Milton, Massachusetts, SUA)

Al 41-lea președinte al SUA (1989–1993). Fiu al lui Prescott Bush, senator din statul Connecticut, a luptat în Al Doilea Război Mondial ca pilot de bombardier în Pacific, după care a absolvit Universitatea Yale și a început o afacere cu petrol în Texas. A fost membru al Camerei Reprezentanților între 1966–1970, făcând parte din Partidul Republican. Apoi a fost ambasador la Națiunile Unite (1971–1972), responsabil de relația cu China (1974–1976) și director al CIA (1976–1977). În 1980 a candidat la președinție, dar a pierdut în fața lui Ronald Reagan. A fost vicepreședinte în timpul mandatelor lui Reagan (1981–1988), pe care l-a succedat la președinție, învingându-l pe Michael Dukakis. Nu a făcut schimbări semnificative în politicile adoptate de Reagan. În 1989 a ordonat o invazie militară scurtă în Panama, în urma căreia liderul țării, generalul Manuel Noriega, a fost răsturnat de la putere. În 1990, a contribuit la impunerea unui embargo aprobat de Națiunile Unite împotriva Irakului, pentru a forța retragerea forțelor irakiene din Kuwait. În urma refuzului Irakului, Bush a ordonat un atac aerian, care a reprezentat

George Bush, 1988
AFP PHOTO/PEARSON

începutul Războiului din Golful Persic. În ciuda atitudinii generale de aprobare a politicii sale externe, recesiunea economică a dus la înfrângerea sa de către Bill Clinton, în 1992. Fiul său, George W. Bush, a fost ales guvernator al statului Texas în 1994 și președinte al SUA în 2000. Un alt fiu, Jeb Bush, a fost ales guvernator al statului Florida în 1998.

Bush, George W(alker)

(n. 06.07.1946, New Haven, Connecticut, SUA)

Guvernator al statului Texas (1995–2000) și al 43-lea președinte al SUA (2001–2009). Fiul cel mare al lui George Bush, al 41-lea președinte al SUA (1989–1993), a absolvit Universitatea Yale și Harvard Business School. După un deceniu oscilant în afacerile cu petrol, a fost partener în consiliul general de administrație al echipei de baseball Texas Rangers. În 1994 a fost ales guvernator al statului Texas, apoi a fost reales în 1998 cu o majoritate zdrobitoare de voturi. În 2000 a fost nominalizat la președinție din partea Partidului Republican. Deși voturile populației au fost cu 500 000 mai multe în favoarea lui Al Gore, totuși a câștigat alegerile prezidențiale prin decizia Curții Supreme care a anulat decizia Curții Supreme din Florida de renumărare a voturilor, ceea ce i-a asigurat o majoritate strânsă în colegiul electoral (271 voturi pentru, 266 împotrivă). În 2001, Bush a promulgat o lege prin care se reduceau impozitele cu 1,35 trilioane de dolari. În politica externă, administrația sa a refuzat să respecte Protocolul de la Kyoto privind reducerea emisiilor de gaze responsabile pentru efectul de seră, s-a retras din Tratatul de limitare a rachetelor antibalistice și a încercat să retragă cetățenii SUA de sub jurisdicția noii Curți Penale Internaționale. În urma atacurilor teroriste asupra World Trade Center din New York și a clădirii Pentagonului de lângă Washington DC, în septembrie 2001 (*vezi* atacurile de la 11 septembrie), prioritățile administrației Bush s-au reorientat către siguranța internă și lupta împotriva terorismului. Bush l-a identificat pe Osama bin Laden și rețeaua acestuia, Al-Qaeda, ca responsabili pentru atacurile teroriste. În octombrie, a lansat o campanie militară împotriva guvernului taliban al Afghanistanului, care îl găzduia pe bin Laden. Invazia a dus la înlăturarea talibanilor de la putere. La sfârșitul lui 2002, Bush și prim-ministrul britanic Tony Blair au acuzat guvernul irakian al lui Saddam Hussein că posedă și continuă să dezvolte arme biologice, chimice și nucleare, violând mandatele ONU. După ce au eșuat în a convinge Franța, Rusia și alți membri ai Consilului de Securitate al ONU că aceste arme nu vor fi descoperite de inspectorii militari ai ONU, Bush și Blair au lansat un atac asupra Irakului, care a dus la căderea regimului lui Saddam, în 2003. Deși nu au fost găsite armele căutate, luptele au continuat și au escaladat, iar SUA a sprijinit Irakul în organizarea alegerilor democratice. În alegerile prezidențiale din 2004, Bush a întâmpinat o concurență puternică din partea senatorului democrat John Kerry, însă a reușit în cele din urmă să-l învingă.

Bush, Vannevar

(11.03.1890, Everett, Massachusetts, SUA – 28.06.1974, Belmont, Massachusetts)

Inginer-electrician și administrator american. A predat în special la MIT (1919–1938, 1955–1971). La sfârșitul anilor 1920 și în anii 1930 a construit împreună cu studenții săi mai multe calculatoare electronice analogice pentru rezolvarea ecuațiilor diferențiale. A contribuit la înființarea companiei Raytheon și a fost președinte al Institutului Carnegie în perioada 1939–1955. În 1941 a devenit director al Biroului American pentru Cercetare Științifică și Dezvoltare, contribuind la organizarea Proiectului Manhattan. Oferind sprijin guvernamental pentru cercetări științifice în cadrul universității, agenția a deschis calea finanțărilor federale postbelice pentru cercetările științifice fundamentale. În calitate de consilier al președintelui Franklin Roosevelt, a pus bazele Fundației Naționale pentru Știință (1950). Sistemul de recuperare și adnotare a informațiilor descris de el a devenit prototipul teoretic al hipertextului, baza world wide web.

bushido

(*în japoneză*, calea războinicului)

Cod de conduită al clasei samurailor din Japonia, formulat pentru prima oară în sec. XVII. Conținutul său s-a schimbat de-a lungul timpului, preluând elemente din budismul zen și din confucianism. Pe lângă autodisciplină, onoare și austeritate, una dintre caracteristicile constante ale codului era datoria samuraiului față de

stăpânul său, datorie care depășea chiar și legăturile familiale. Această obligație de loialitate și sacrificiu a fost transferată asupra împăratului, odată cu restaurația Meiji, reprezentând o trăsătură dominantă a caracterului național japonez până la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial (1945).

busolă

În navigație sau în topografie, dispozitivul cel mai important pentru indicarea direcției. Busolele pot funcționa pe principii magnetice sau giroscopice (*vezi* giroscop) sau prin determinarea direcției Soarelui ori a unei stele. Cel mai vechi și mai cunoscut tip de busolă este busola magnetică, folosită în aviație, în navigație, de către vehiculele terestre și de către topografi. Pământul este un magnet uriaș, câmpul său magnetic fiind orientat între polii săi geografici, N și S, așa încât magneții elementari, conținuți, de exemplu, și de acul busolei, se aliniază în câmpul magnetic terestru, indicând mereu direcția N-S.

Busoni, Feruccio (Dante Michelangiolo Benvenuto)

(01.04.1866, Empoli, Toscana, Italia – 27.07.1924, Berlin, Germania)

Compozitor și pianist german de origine italiană. A concertat pentru prima oară la vârsta de șapte ani, iar la 12 ani a dirijat propria interpretare a piesei *Stabat Mater.* A predat la Helsinki, Moscova și Boston, iar în 1894 s-a stabilit la Berlin. A devenit cunoscut ca pianist virtuoz și a interpretat în premieră piesele unor compozitori celebri. Cea mai cunoscută operă a sa din timpul vieții, *Die Brautwahl* (1910), a fost urmată de operele *Arlecchino* (1916) și *Turandot* (1917), însă capodopera sa este considerată opera postumă și neterminată, *Doktor Faust.* Dintre numeroasele sale compoziții orchestrale, concertul pentru pian (1904) este cel mai des interpretat. A compus mai multe lucrări pentru pian, printre care *Fantasia contrappuntistica* (1910), șase sonatine (1910–1920) și aranjamente pentru orgă ale lucrărilor lui J.S. Bach.

busuioc

Plantă erbacee anuală, din familia *Labiatae,* originară din India și Iran *(Ocimum basiliscum).* Varietățile cu frunză mare, uscate, au o aromă care amintește de anason, cu un miros plăcut, dulce-aromat, ușor înțepător. Este cultivat mai ales ca plantă aromatică pentru gătit. Ceaiul din frunze de busuioc este energizant. În Italia, frunza de busuioc în formă de inimă este un simbol al iubirii.

Busuioceanu, Alexandru

(10.01.1896, Slatina, Olt, România – 23.03.1961, Madrid, Spania)

Scriitor și critic de artă român. Prin pregătire și preocupări este primul istoric de artă român, autor de solide studii de istoria artei medievale și renascentiste, de eseuri și articole de critică literară, artă plastică și muzicală. Stabilit la Madrid după încetarea misiunii de atașat cultural în Spania, a înființat o catedră universitară de limbă și literatură română, la care a predat până la moarte. A condus Institutul Cultural Român de la Madrid. Cea mai mare parte a vieții și-a consacrat-o propagării culturii naționale în străinătate. Ca poet, a evoluat de la o poezie livrescă, cu unele accente expresioniste, spre o poezie marcată de experiența tragică a exilului, de tristețea solitudinii. *Poeme patetice* (Poemas patéticos, 1948) schimbă registrul, fiind un cântec nestăpânit, închinat unei femei ideale. *Figuri și cărți* (1922) și *Ethos* (1941) adună publicistica de până la plecarea din țară. Postum, s-a publicat integral *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole* (1985), erudită cercetare comparată, construită în jurul mitului lui Zamolxis, zeul suprem al religiei geto-dacilor. Tot postum i s-a tipărit jurnalul intim (*Caietele de la miezul nopții,* 2001) și o parte din corespondență (2003–2004).

butaș

În botanică, secțiune a plantei, tăiată din tulpină, frunză sau rădăcină, capabilă să se dezvolte într-o nouă plantă. Butașul se plantează, de obicei, în nisip umed și călduț. Multe plante, în special soiurile din horticultură și cele de grădină, se înmulțesc prin butași; cu ajutorul noilor tehnici, multe alte forme de plante, altădată imposibil de înmulțit, s-au reprodus cu succes în acest fel. Plantele care se dezvoltă din butași se numesc clone. *Vezi* altoire.

Bute, John Stuart, al Treilea conte de ~ *născut* John Stuart

(25.05.1713, Edinburgh, Scoția – 10.03.1792, Londra, Anglia)

Om de stat britanic, de origine scoțiană. A fost tutorele și însoțitorul permanent al viitorului rege George III. Când acesta a urcat pe tron, l-a numit pe Bute secretar de stat (1761). În calitate de prim-ministru (1762–1763), Bute a negociat pacea care a încheiat Războiul de Șapte Ani; din cauză că nu a reușit să creeze o administrație stabilă, a demisionat în 1763.

Buthelezi, Mangosuthu G(atsha)

(n. 27.08.1928, Mahlabatini, Natal, Africa de Sud)

Căpetenie zulu și lider al Partidului Libertății Inkatha. Descendent al lui Cetshwayo, a preluat conducerea clanului Buthelezi în 1953. A fost ales șef al statului neindependent KwaZulu în 1972 și a reînviat Inkatha, în 1975, după ce s-a desprins de Congresul Național African (ANC). Respingând independența completă a statului KwaZulu, a făcut demersuri pe lângă cercurile conducătoare ale albilor pentru a pune capăt apartheidului. În perioada 1990–1994 s-a implicat într-o luptă aprigă cu Congresul Național African pentru supremație; mii de oameni au fost uciși în luptele dintre Inkatha și ANC. În urma alegerilor naționale din 1994 a fost numit ministru al afacerilor interne de către Nelson Mandela. A deținut această funcție până în 2004.

Butler, Benjamin F(ranklin)

(05.11.1818, Deerfield, New Hampshire, SUA – 11.01.1893, Washington DC)

Ofițer american. Avocat de renume în Lowell, Massachusetts, a slujit două mandate în legislativul statului (1853, 1859). În războiul civil, a comandat fortul Monroe, Virginia, unde a refuzat să înapoieze Confederației sclavii fugari, numindu-i „contrabandă de război", interpretare susținută mai târziu de guvern. A supravegheat ocuparea orașului New Orleans în 1862, dar a fost rechemat, din cauza practicilor sale aspre de conducere. A condus armata Uniunii în Virginia, dar a fost eliberat din funcție în 1865, după repetate înfrângeri. Ca membru în Camera Reprezentanților (1867–1875, 1877–1879), a fost un republican radical, remarcându-se în procesul de suspendare a președintelui Andrew Johnson. A schimbat taberele în 1878 și a ocupat funcția de guvernator al statului Massachusetts.

Butler, Joseph

(18.05.1692, Wantage, Berkshire, Anglia – 16.06.1752, Bath, Somerset)

Episcop și filozof moralist britanic. A devenit vicar al catedralei St. Paul în 1740 și episcop de Durham, în 1750. Operele sale apără caracterul de revelație al religiei în fața atacurilor gânditorilor raționaliști ai timpului său. Cartea sa, *Analogia religiei* (The Analogy of Religion, 1736), atacă doctrina deismului, conform căreia cunoașterea lui Dumnezeu se obține mai degrabă prin rațiune decât prin revelație. Capitolul *Despre natura virtuții* (Of the Nature of Virtue), anexat *Analogiei*, prezintă un refuz al hedonismului și al concepției conform căreia propriul interes este principiul suprem al bunei conduite.

Butler, Nicholas M(urray)

(02.04.1862, Elizabeth, New Jersey, SUA – 07.12.1947, New York, New York)

Pedagog american. Și-a luat doctoratul la Universitatea Columbia. A fost președinte fondator al actualului Colegiu al Profesorilor din Columbia (1886–1891). În calitate de președinte al Universității Columbia (1901–1945), a sporit prestigiul instituției. La începutul carierei sale, a criticat metodele pedagogice dominante, iar mai târziu și-a orientat atenția chiar asupra reformei pedagogice, criticând tendințele vocaționale în învățământ și behaviorismul în psihologie. Fiind un susținător al înțelegerii pe plan internațional, a contribuit la înființarea în 1910 a Fundației Carnegie pentru Pace Internațională, fiind președintele acesteia între 1925–1945. În 1931, i-a fost decernat Premiul Nobel pentru pace, alături de Jane Addams.

Butler, R(ichard) A(usten), Baron de Saffron Walden

(09.12.1902, Attock Serai, India – 08.03.1982, Great Yeldham, Essex, Anglia)

Om politic britanic. Cunoscut ca „Rab" Butler, a fost ales în Parlament în 1929 și a făcut parte din diverse guverne conservatoare, în anii 1930. În calitate de ministru al învățământului, a aprobat Legea învățământului din 1944, prin care se introducea învățământul gimnazial gratuit. După pierderile electorale din 1945 ale conservatorilor, a contribuit la restructurarea Partidului Conservator, ocupând funcția de președinte al acestuia în perioada 1955–1961. A fost ministru de finanțe între 1951–1955, ministru de interne (1957–1962) și ministru al afacerilor externe (1963–1964).

Butler, Samuel

(08.02.1612, Strensham, Worchestershire, Anglia – 25.09.1680, Londra)

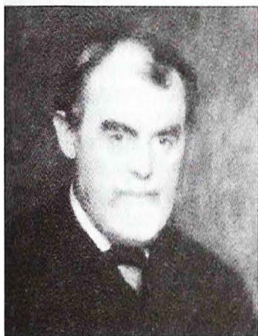
Poet satiric britanic. A ocupat mai multe funcții, datorită cărora a putut observa oameni excentrici și imorali, ale căror însușiri grotești le-a ironizat în lucrările sale. Este renumit pentru lucrarea *Hudibras* (1663–1678), un poem eroico-satiric în care atacă fanatismul, prețiozitatea, pedanteria și ipocrizia, caracteristici pe care le-a remarcat în puritanismul militant. Este cel mai memorabil poem burlesc în limba

engleză și, totodată, prima satiră englezească în care au fost atacate cu succes idei, și nu personalități.

Butler, Samuel

(04.12.1835, Langar Rectory, Nottinghamshire, Anglia - 18.06.1902, Londra)

Romancier, eseist și critic britanic. Provenind dintr-o distinsă familie de preoți, s-a luptat mulți ani cu ideile creștinismului și ale evoluționismului, îmbrățișând, iar mai apoi respingând în lucrările sale teoriile lui Charles Darwin. Este cunoscut mai ales pentru *Și tu vei fi țărână* (The Way of All Flesh, 1903), un roman autobiografic, în care povestește, cu istețime și fără nici un sentimentalism, evadarea sa din atmosfera moralistă și sufocantă a mediului de acasă. Renumele său în timpul vieții s-a bazat pe satira utopică *Erewhon* (1872), care a prevestit sfârșitul iluziei victoriene asupra progresului etern.

Samuel Butler, pictură în ulei de Charles Gogin, 1896; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Buto

În vechea religie egipteană, zeița-cobră, patroana Egiptului de Jos, care, alături de zeița-vultur Nekhbet a Egiptului de Sus, era protectoarea regelui. A fost doica zeului-copil Horus, ajutând-o pe mama acestuia, Isis, să-l protejeze de unchiul său, Seth. Mai târziu, a fost identificată cu Leto. Este înfățișată ca o cobră înfășurată în jurul unui sul de papirus.

Buton *sau* Butung

Insulă în Indonezia central-estică. Situată în largul coastei de SE a insulei Celebes (Sulawesi), are o lungime de cca 160 km și ocupă o suprafață de 5 200 kmp. Principalul său oraș este Baubau, situat pe coasta de SV. Locuitorii zonei de coastă sunt în general marinari și pescari care se ocupă cu negoțul.

Butung

Vezi Buton

Buxtehude, Dietrich

(1637, probabil Oldesloe, Holstein - 09.05.1707, Lübeck)

Compozitor și organist danez. A ocupat două posturi de organist, apoi a fost numit organist la importanta catedrală Marienkirche din Lübeck, unde a rămas aproape 40 de ani. Acolo, a reînviat tradiția *Abendmusik*, o serie anuală de concerte de muzică bisericească. A devenit atât de renumit încât, în 1705, Johann Sebastian Bach a călătorit 300 km pentru a-l auzi cântând și a rămas acolo trei luni. Cele cca 130 de lucrări vocale ale lui Buxtehude care au supraviețuit, numite de obicei cantate, pot fi clasificate în concerte, corale și arii. A lăsat posterității aproape o sută de lucrări pentru orgă, cca 20 de suite pentru clape și peste 20 de sonate de cameră.

Buyizilor, dinastia ~ *sau* dinastia Buwayhid

(945 d.Hr.-1055)

Dinastie șiită, înființată de trei fii ai lui Buyeh, un pescar dailamit (din N Persiei). Ei au pus stăpânire pe orașul Bagdad în 945 d.Hr. Fiecare dintre frați a luat o parte din teritoriu, iar după moartea lor, un lider buyid, Adud al-Dawlah, a consolidat controlul asupra regiunii (977 d.Hr.) și a lărgit domeniul buyid. După 983 d.Hr., teritoriile au fost împărțite între membrii familiei. Dinastia a luat sfârșit când turcii selgiucizi au pus stăpânire pe Bagdad, în 1055. Arta buyidă și-a menținut influența de-a lungul domniei selgiucide, argintăria buyidă fiind remarcabilă.

Buzău

Râu în România, afluent al Siretului. Are o lungime de 302 km și un bazin hidrografic de 5 264 kmp; izvorăște din Munții Ciucaș. Pe el se află hidrocentrala Siriu, cu o putere instalată de 210 MW. În zona de câmpie, apele Buzăului sunt intens folosite pentru irigații.

Buzău

Municipiu, 145 335 loc. (2001), situat în SE României, reședință a județului cu același nume din NV Câmpiei Buzăului. A fost atestat documentar în sec. IV d.Hr., iar în 1431 figura ca punct vamal între Moldova și Țara Românească. La sfârșitul sec. XVI a fost recunoscut ca oraș, iar în 1968, a fost declarat municipiu. Este nod feroviar și rutier și are unități industriale în ramura metalurgică, de material rulant, etc. Printre monumente se numără biserica episcopală, ctitorie a lui Matei Basarab (sec. XVII), și palatul municipal.

Buzău

Județ în partea central-estică a României, în SE Carpaților Orientali, pe cursul râului Buzău. Relieful este reprezentat prin trei

forme majore: Munții Buzăului, în NV, zona centrală a Subcarpaților de curbură și Câmpia Bărăganului, în SE. Are patru orașe, dintre care două municipii. În sec. XVIII, regiunea apare pe harta stolnicului Constantin Cantacuzino. Județul Buzău apare în actualele limite după împărțirea administrativ-teritorială din 1968. Economia are un caracter complex, industrial-agrar, majoritatea activităților industriale fiind concentrate în orașele Buzău și Râmnicu Sărat. Obiectivele turistice numără vulcanii noroioși din zona Pâclele-Arbănași, complexul arheologic de la Sărata-Monteoru, mănăstirea Ciolanu, elementele etnografice de pe valea Buzăului, tabăra de sculptură de la Măgura.

buzuki

Lăută cu gâtul lung, utilizată în muzica populară grecească. Are originea într-un instrument muzical turcesc și a apărut la începutul sec. XX; are formă de pară și grif. Instrumentul modern are de regulă patru rânduri de coarde care sunt de obicei ciupite cu o pană, într-un stil viguros și rapid.

Buzura, Augustin

(n. 22.09.1938, Berința, Maramureș, România)

Romancier, eseist și scenarist român. Fiu al unui miner, a absolvit Facultatea de Medicină din Cluj-Napoca (1958–1964), având specializarea psihiatrie, însă nu a profesat, dedicându-se carierei de scriitor. În 1961, a devenit secretar de redacție al revistei *Tribuna* (Cluj). A debutat, în 1963, cu volumul de povestiri *Capul Bunei Speranțe*, iar în 1966 a publicat o culegere de nuvele psihologice, *De ce zboară vulturul?*. În primul roman, *Absenții* (1970), pentru care i s-a decernat Premiul Uniunii Scriitorilor din România, apar câteva teme pe care le va relua și în alte creații ale sale: drama intelectualului într-o societate represivă, asumarea (sau nu) a condiției de victimă și a celei de călău, refuzul sau asumarea duplicității pentru a supraviețui într-o lume dominată de frică și de nulități, frica de Securitate și încercarea de a o înfrunta. A primit Premiul Uniunii Scriitorilor și pentru următorul roman, *Fețele tăcerii* (1974), ce reia, din perspectivă psihologică, problema vinovăției unui fost securist care încearcă să-și distrugă victima chiar și la multă vreme după momentul victimizării. *Orgolii* (1977), un alt roman al său, a fost ecranizat, pornind de la un scenariu propriu. După încă un roman cu o tematică similară, *Vocile nopții* (1980), și un volum de eseuri, *Bloc-notes* (1981), concepe un ciclu, numit *Zidul morții*, din care nu a publicat până acum decât două romane, *Refugii* (1984) și *Drumul cenușii* (1988), cel de-al treilea nefiind încă terminat; ciclul cuprinde teme care se pot regăsi în întreaga sa operă. Ultimul roman publicat până acum este *Recviem pentru nebuni și bestii* (1999), un volum despre persistența demonilor comunismului și în lumea românească liberă ce i-a urmat. Între 1990–2004, a fost președintele Fundației Culturale Române, patronată de statul român, iar în această calitate a sprijinit scriitorii din Republica Moldova și a inițiat schimburi culturale cu străinătatea. Între 2004–2005, a fost director al Institutului Cultural Român, instituție ce a înlocuit Fundația Culturală Română. Revocat din această funcție, a înființat în 2005 o nouă Fundație Culturală Română. Este membru al Academiei Române (1992).

Augustin Buzura

Buzzards Bay

Golf la Oceanul Atlantic, în SE statului Massachusetts. Fiind legat de golful Cape Cod prin canalul Cape Cod la NE, și mărginit la SE de insulele Elizabeth, are o lungime de 48 km și o deschidere de 8–16 km. Coasta este presărată cu sate mici de pescari și stațiuni estivale. Orașul Buzzards Bay, 3 549 loc. (2000), găzduiește Academia Maritimă din Massachusetts.

Byatt, A(ntonia) S(usan)
născută Antonia Susan Drabble

(n. 24.08.1936, Sheffield, Anglia)

Romancieră și savantă britanică. Soră cu Margareth Drabble, și-a făcut studiile la Cambridge și a predat la Colegiul Universitar din Londra. Al treilea roman al său, *Fecioara din grădină* (The Virgin in the Garden, 1978), a fost foarte apreciat și a fost continuat de *Natură moartă* (Still Life, 1985). *Posesie* (Possession, 1990), o poveste cu dublu fir narativ, scrisă cu măiestrie, a câștigat Premiul Booker în 1990 și, alături de romanul *Îngeri și insecte* (Angels and Insects, 1991), a fost ecranizat. Printre volumele de povestiri se numără *Duhul din ochiul privighetorii* (The Djinn in the Nightingale's Eye, 1995) și *Elementals* (1998). Primul studiu important asupra operei lui Iris Murdoch a fost *Grade de*

libertate (Degrees of Freedom, 1965). În 2002, Byatt a publicat romanul *O femeie fluieră* (A Whistling Woman), ultimul dintr-o serie de patru romane – începută cu *Fecioara din grădină* – a căror protagonistă este Frederica Potter.

Byblos *în prezent* Jbail *sau* Jubayl

Oraș antic, de pe coasta de E a Mării Mediterane. Situat la N de orașul Beirut, a fost ocupat cel puțin până în Neolitic; în mileniul IV î.Hr., aici s-au dezvoltat așezări întinse. Port principal pentru exportul de cedru către Egipt, a fost un important centru comercial. Foaia de papirus a primit numele său grecesc, *byblos*, de la exportul către Marea Egee, care trecea prin Byblos; înțelesul cuvântului *Biblie* este, practic, „cartea (din papirus)". Orașul Byblos a dat omenirii aproape toate inscripțiile feniciene timpurii cunoscute, cea mai mare parte a lor datând din sec. X î.Hr. La acea vreme, Tirul (Tyr) devenise un oraș important în Fenicia, în timp ce Byblos, deși s-a dezvoltat sub stăpânirea romanilor, nu și-a mai regăsit strălucirea de altădată.

Bydgoszcz

Oraș din N Poloniei, 384 500 loc. (2000). Fiind inițial un oraș comercial al ordinului cavalerilor teutoni, a primit drepturi orășenești în 1346. Centru de cereale și cherestea, a prosperat până în timpul războaielor suedeze din sec. XVII, când a fost devastat. În sec. XVIII, Canalul Bydgoszcz, care lega bazinele fluviilor Vistula și Oder, a transformat orașul într-un important port interior. S-a aflat sub dominație prusacă în perioada 1772–1919. Germanii l-au controlat în Al Doilea Război Mondial, însă orașul s-a remarcat prin rezistența neclintită în fața atacurilor naziste din 1939. Este o importantă rută de transport pe apă, legând Silezia superioară de porturile baltice.

bypass coronarian

Tratament chirurgical pentru boli coronare ale inimii, pentru a elibera angina pectorală și a preveni infarctul miocardic. A început să fie intens folosit în anii 1960. Unul sau mai multe vase de sânge – de obicei, o arteră din piept sau o venă din picior – sunt transplantate pentru a crea noi căi pentru circulația sângelui din aortă către mușchiul inimii, trecând peste secțiunile înfundate ale arterelor coronare.

Byrd, Richard E(velyn)

(25.10.1888, Winchester, Virginia, SUA – 11.03.1957, Boston, Massachusetts)

Ofițer de marină, aviator și explorator polar american. După ce a luptat în Primul Război Mondial, a lucrat la elaborarea unor elemente auxiliare pentru aparate de zbor. În 1926 a anunțat, alături de Floyd Bennett, că a ajuns la Polul Nord cu avionul, devenind primul om care a reușit această performanță. În 1928, Byrd a început seria de explorări ale Antarcticii, cu prima expediție făcută la baza numită de el Little America, expediție urmată, în 1929, de un zbor peste Polul Sud, alături de trei însoțitori, primul zbor efectuat în această regiune. A condus expediții ulterioare, în care a descoperit și a înscris pe hărți zone întinse ale Antarcticii. Printre numeroasele sale cărți se numără *Descoperire* (Discovery, 1935) și *Singur* (Alone, 1938), în care descrie lunile petrecute în singurătate, într-o tabără din apropierea Polului Sud. Fratele său, Harry F. Byrd (1887–1966), a fost senator de Virginia în perioada 1933–1965.

Byrd, William

(1543, Lincoln, Lincolnshire?, Anglia – 4.07.1623, Stondon Massey, Essex)

Compozitor britanic. A studiat sub îndrumarea lui Thomas Tallis, fiind numit organist al catedralei Lincoln la vârsta de 20 de ani. În 1572, a devenit organist la Capela Regală, alături de Tallis. În 1575, celor doi organiști le-a fost acordată, de către regina Elisabeta I, licența exclusivă asupra tipăririi și vânzării cântecelor în Marea Britanie. Deși a fost acuzat de nenumărate ori ca fiind romano-catolic, a rămas un preferat al reginei. Se pare că a predat tuturor compozitorilor importanți din generația următoare. Este recunoscut drept cel mai mare compozitor de opere corale sacre din Marea Britanie, precum și pentru compozițiile și cântecele pentru claviatură. Lucrările sale includ trei mise (pentru trei, patru și cinci voci), cca 220 de motete latine, patru slujbe anglicane importante și cca 60 de imnuri, precum și aproape o sută de piese pentru clavecin, multe păstrate în colecțiile *Parthenia* și *Cartea pentru clavecin Fitzwilliam* (The Fitzwillian Virginal Book).

Byrne, David

(n. 14.05.1952, Dumbarton, Dumbartonshire, Scoția)

Cântăreț și compozitor american de origine scoțiană. Ca student la Școala de Design din Rhode Island, a fost unul dintre fondatorii grupului de muzică rock Talking Heads, de la mijlocul anilor 1970, fiind solist și chitarist. Identificat cu mișcarea new wave (*în engleză*, noul val) (*vezi* punk), albumul de debut al grupului, *Talking Heads '77* (1977), a fost urmat de alte compoziții, care reflectau interesul manifestat de Byrne

pentru muzica pop experimentală și pentru ritmurile africane, printre care *Speaking in Tongues* (1983), *Stop making sense* (coloana sonoră pentru filmul cu același nume, 1984) și albume solo, precum *Rei Momo* (1989). Etnomuzicolog și producător, a scris și partitura pentru spectacolul coregrafei Twyla Tharp, *The Catherine Wheel* (1980), și a regizat filmul *True Stories* (1986).

Byron, George (Gordon), Al șaselea baron Byron *numit și* Lord Byron

(22.01.1788, Londra, Anglia – 19.04.1824, Missolonghi, Grecia)

Poet romantic și autor de satire englez care a aprins imaginația Europei datorită poeziei și personalității sale. Cunoscut în sec. XIX și ca „egoistul mohorât" din poemul său autobiografic *Pelerinajul lui Childe Harold* (Childe Harold's Pilgrimage, 1812–818) este apreciat acum mai ales pentru realismul satiric din *Don Juan* (1819–1824).

Viața și cariera

Byron era fiul frumosului și desfrăbălatului căpitan John „Mad Jack" Byron și al celei de a doua soții a sa, Catherine Gordon, o moștenitoare scoțiană. După ce soțul i-a tocat cea mai mare parte a averii, doamna Byron și-a luat copilul mic și a plecat la Aberdeen, unde au locuit cu chirie, din bani puțini; căpitanul a murit în Franța în 1791. George Gordon Byron s-a născut cu un picior strâmb și a devenit încă de mic foarte sensibil la aluziile la șchiopătatul lui. În 1798, la vârsta de zece ani, a moștenit pe neașteptate titlul și proprietățile unchiului său William, al cincilea baron Byron. Mama sa l-a dus, mândră, în Anglia, unde băiatul a făcut o pasiune pentru coridoarele fantomatice și ruinele spațioase ale Newstead Abbey, care le fusese dată baronilor Byron de către Henric VIII. După ce a locuit un timp la Newstead, Byron a fost trimis la școală la Londra, iar în 1801 s-a dus la Harrow, una dintre cele mai prestigioase școli ale Angliei. În 1803 s-a îndrăgostit de o verișoară îndepărtată, Mary Chaworth, care era mai mare decât el și încă și logodită, iar când ea l-a respins, a devenit pentru Byron simbolul iubirii idealizate și de neatins. Probabil că în același an a întâlnit-o și pe Augusta Byron, sora sa vitregă din prima căsătorie a tatălui său.

În 1805 s-a înscris la Trinity College, la Cambridge, unde a început să facă datorii cu o viteză alarmantă și s-a complăcut în viciile obișnuite ale studenților. Semnele ambivalenței sale sexuale incipiente au devenit mai pronunțate în ceea ce a descris mai târziu ca „o iubire și pasiune violentă, dar pură" pentru un tânăr corist, John Edleston. În ciuda atracției puternice pentru băieți a lui Byron, adesea idealizată, ca în cazul lui Edleston, atracția pentru femei de-a lungul întregii vieți este un indiciu suficient al puternicei sale orientări heterosexuale. În 1806, Byron și-a tipărit primele poeme într-o ediție privată, numită *Piese fugare* (Fugitive Pieces), și în același an, la Trinity College, a legat ceea ce avea să devină o prietenie puternică, de-o viață, cu John Cam Hobhouse, care i-a trezit interesul pentru partidul liberal whigg.

Primul volum de poezie publicat, *Ceasuri de răgaz* (Hours of Idleness), a apărut în 1807. O critică sarcastică a cărții, apărută în *The Edinburgh Review*, l-a făcut să treacă la represalii în 1809, când a publicat un cuplet satiric, *Barzi englezi și critici scoțieni* (English Bards and Scotch Reviewers), în care ataca scena literară contemporană. Această lucrare i-a adus primele laude.

În 1809, când a devenit major, și-a ocupat locul în Camera Lorzilor, apoi s-a îmbarcat împreună cu Hobhouse într-un mare tur al Europei. Au fost mai întâi la Lisabona, au trecut prin Spania, iar apoi, prin Gibraltar și Malta, au ajuns în Grecia, unde s-au aventurat până la Ioannina și Tepelene, în Albania. În Grecia, Byron a început să scrie *Pelerinajul lui Childe Harold*, continuându-l și la Atena. În martie 1810 a navigat împreună cu Hobhouse către Istanbul, a vizitat situl Troia și a înotat în Hellespont (actualmente Dardanele), ca o imitare a lui Leandru. Șederea în Grecia i-a lăsat o impresie de durată. Deschiderea și franchețea grecilor contrasta puternic cu rezerva și ipocrizia englezească și l-a ajutat să-și lărgească vederile despre oameni și maniere. A fost încântat de strălucirea și toleranța morală a poporului.

Byron s-a întors la Londra în iulie 1811, iar mama sa a murit înainte ca el să ajungă la ea, la Newstead. În februarie 1812 a ținut primul discurs în Camera Lorzilor, o pledoarie umanitară care se opunea măsurilor aspre luate de tory împotriva țesătorilor turbulenți din Nottingham. La începutul lunii martie, primele două cântece din *Pelerinajul lui Childe Harold* au fost publicate de John Murray, iar Byron „s-a trezit că e celebru". Poemul descrie călătoriile și reflecțiile unui tânăr plictisit de o viață de plăceri și de desfrâu, care caută distracția în țări străine. Pe lângă faptul că sunt un jurnal al hoinărelilor lui Byron însuși prin Mediterana, primele două cântece

exprimă melancolia și deziluzia resimțită de o generație epuizată de războaiele post-revoluționare și napoleoniene. În poem, Byron reflectează la vanitatea ambiției, la natura trecătoare a plăcerii și la zădărnicia căutării perfecțiunii în timpul unui „pelerinaj" prin Portugalia, Spania, Albania și Grecia. În urma popularității imense a lui *Childe Harold*, Byron a devenit o vedetă în cercurile whig. Frumosul poet a intrat într-o aventură cu pasionala și excentrica Lady Caroline Lamb, iar scandalul unei fugi pe ascuns a fost cu greu evitat de prietenul său, Hobhouse. Locul lui Lady Lamb a fost apoi luat de Lady Oxford, care a încurajat radicalismul lui Byron.

În primăvara lui 1813, se pare că Byron a ajuns să aibă relații intime cu sora lui vitregă, Augusta, care se măritase cu colonelul George Leigh. Apoi a flirtat cu Lady Frances Webster, pentru a masca legătura sa primejdioasă. Agitația stârnită de aceste două iubiri și sentimentele amestecate de vinovăție și exaltare pe care le avea Byron se reflectă în seria de versuri orientale, mohorâte și pline de remușcări, pe care le-a scris în această perioadă: *Ghiaurul* (The Giaour, 1813), *Mireasa din Abydos* (The Bride of Abydos, 1813), *Corsarul* (The Corsair, 1814), vândut în zece mii de exemplare în ziua publicării, și *Lara* (1814).

Încercând să scape de aceste aventuri prin căsătorie, în septembrie 1814 Byron a cerut-o în căsătorie pe Anne Isabella (Annabella) Milbanke. Nunta a avut loc în ianuarie 1815, iar în decembrie 1815 Lady Byron a născut o fetiță, Augusta Ada. Căsătoria era condamnată din start, din cauza prăpastiei dintre Byron și soția sa, lipsită de imaginație și de umor; iar în ianuarie 1816 Annabella l-a părăsit pe Byron, plecând la părinții ei, răspândind zvonuri despre relația lui cu Augusta Leigh și despre bisexualitatea sa. Cuplul a obținut o separare legală. Jignit de indignarea morală generală împotriva lui, Byron a părăsit Anglia în 1816, pentru a nu se mai întoarce niciodată.

A navigat pe fluviul Rin către Elveția și s-a stabilit la Geneva, în apropiere de Percy Bysshe Shelley și Mary Godwin, care fugiseră împreună, și de fiica vitregă a lui Godwin dintr-o a doua căsătorie, Claire Clairmont, cu care Byron avusese o aventură în Anglia. La Geneva a scris al treilea cânt din *Childe Harold* (1816), care îl urmărește pe erou din Belgia, pe Nil, până în Elveția. Byron evocă în mod memorabil asocierile istorice ale fiecărui loc pe care Harold îl vizitează, făcând descrieri ale bătăliei de la Waterloo (al cărei loc fusese vizitat de Byron), ale lui Napoleon și Jean-Jacques Rousseau, preum și ale munților și lacurilor Elveției, în versuri care exprimă stări sufletești de mari aspirații, dar și de mare melancolie. O vizită la Oberlandul din Berna i-a furnizat scena pentru drama poetică de factură faustică *Manfred* (1817), al cărei protagonist reflectă gândurile negre cauzate de vinovăție ale lui Byron, dar și frustrările resimțite de un spirit romantic damnat de reflecția că omul e „jumătate colb, jumătate zeu, deopotrivă necroit nici pentru mocirle, nici pentru tării".

La sfârșitul verii, Shelley și ai lui au plecat în Anglia, unde Claire a născut-o pe fiica nelegitimă a lui Byron, Allegra, în ianuarie 1817. În octombrie, Byron a plecat în Italia cu Hobhouse. S-au oprit la Veneția, unde Byron s-a simțit ca peștele în apă datorită obiceiurilor și moralei laxe a italienilor și a început o aventură cu Marianna Segati, soția proprietarului lor. În mai s-a întâlnit cu Hobhouse la Roma, impresiile din această călătorie folosindu-le în al patrulea cânt din *Childe Harold* (1818). A scris acum și *Beppo*, un poem care pune în mod satiric în contrast manierele engleze și cele italiene, în povestea unui *menage-à-trois* venețian. S-a întors apoi în orașul din lagună, unde soția unui brutar, Margarita Cogni, a înlocuit-o pe Segati ca amantă, iar descrierea pe care o face ciudățeniilor acestei „tigroaice blânde" este unul dintre cele mai amuzante pasaje din scrisorile în care descrie viața în Italia. În toamna lui 1818 a vândut Newstead Abbey pentru 94 500 de lire sterline, ceea ce l-a scăpat de datorii (care se ridicau la 34 000 de lire sterline) și i-a lăsat un venit generos.

În stilul ușurel, pe jumătate batjocoritor, pe jumătate eroic din *Beppo*, Byron găsise forma în care avea să scrie cel mai important poem al său, *Don Juan*, o satiră în forma unei povestiri picarești în versuri. Primele două cânturi din *Don Juan* au fost începute în 1818 și publicate în iulie 1819. Poetul l-a transformat pe legendarul libertin Don Juan într-un tânăr simplu și inocent care, deși încântat, nu rezistă farmecelor femeilor care îl urmăresc, păstrează un etalon rațional, pe care îl opune absurdităților și iraționalității din lume. După ce mama lui l-a trimis de acasă din orașul lui natal, Sevilla, Juan supraviețuiește unui naufragiu și este aruncat pe o insulă grecească, iar apoi e vândut ca sclav la Constantinopol.

Scapă de armatele rusești, participă în mod galant la asediul rusesc al Ismailului și este trimis la Sankt-Petersburg, unde cucerește favorurile împărătesei Ecaterina cea Mare, care îl trimite într-o misiune diplomatică în Anglia. Dar narațiunea din poem e mai degrabă un pretext, un cârlig de care Byron agață un comentariu social ironic și satiric. Cele mai importante ținte ale sale sunt în primul rând ipocrizia ce zace sub diferitele convenții sociale și sexuale, iar în al doilea rând, ambițiile deșarte și exagerate ale poeților, amanților, generalilor, conducătorilor, ale oamenilor în general. *Don Juan* nu a fost terminat. Byron a scris 16 cânturi și l-a început pe al 17-lea, înainte să se îmbolnăvească și să moară. În acest poem a reușit să se elibereze de melancolia excesivă a lui *Childe Harold* și să dezvăluie și alte fațete ale caracterului și personalității sale – ironia satirică și viziunea unică a discrepanței mai degrabă comice decât tragice dintre realitate și aparență.

În 1818, Shelley și alți vizitatori au descoperit că Byron se îngrășase, că părul lung începuse să-i încărunțească, făcându-l să pară mai în vârstă decât era, și că se cufundase în promiscuitate sexuală. Însă întâlnirea norocoasă cu contesa Teresa Gamba Guiccioli, care avea doar 19 ani și era măritată cu un bărbat care avea aproape de trei ori vârsta ei, i-a redat energie lui Byron și i-a schimbat cursul vieții. Byron a urmat-o la Ravenna, iar apoi ea l-a însoțit la Veneția. Byron s-a întors la Ravenna în ianuarie 1820, în calitate de *cavalier servente* (gentleman servitor) al Teresei și s-a împrietenit cu tatăl și cu fratele acesteia, conții Ruggero și Pietro Gamba, care l-au introdus în societatea secretă Carbonari, prezentându-i scopurile ei revoluționare: să elibereze Italia de sub stăpânirea austriacă. La Ravenna, Byron a scris *Profeția lui Dante*, cânturile III, IV și V din *Don Juan*, dramele poetice *Marino Faliero, Sardanapal* (Sardanapalus), *Cei doi Foscari* (The Two Foscari) și *Cain* (toate publicate în 1821), precum și o satiră despre poetul Robert Southey, *Viziunea judecății* (The Vision of Judgment), care conține o parodie devastatoare a laudelor deșănțate aduse de respectivul poet laureat regelui George III.

Byron a ajuns la Pisa în noiembrie 1821, urmându-i pe Teresa și pe conții Gamba, expulzați din Ravenna deoarece luaseră parte la o revoltă eșuată. Și-a dat fiica, pe Allegra, trimisă la el de mama ei, la o mănăstire, pentru a fi educată, dar ea a murit acolo anul următor, în aprilie. La Pisa, Byron s-a reîntâlnit cu Shelley, iar la începutul verii lui 1822 s-a dus la Livorno, unde a închiriat o vilă în apropierea mării. Acolo a sosit în iulie poetul și eseistul Leigh Hunt, pentru a-i ajuta pe Shelley și Byron să editeze un ziar radical, *The Liberal*. Deși Shelley s-a înecat pe 8 iulie, ziarul a mers mai departe, iar în primul număr a fost publicată *Viziunea judecății*. La sfârșitul lui septembrie, Byron s-a stabilit la Genova, unde familia Teresei găsise adăpost.

Interesul poetului pentru ziar s-a stins treptat, dar a continuat să-l sponsorizeze pe Hunt și să-i dea materiale pentru *The Liberal*. După o ceartă cu editorul său, John Murray, Byron i-a dat toate operele care au urmat, inclusiv cânturile VI și XVI din Don Juan (1823–1824), fratelui lui Leigh Hunt, John, care edita *The Liberal*.

Pe atunci, Byron era în căutarea unor noi aventuri. În aprilie 1823 a acceptat să devină agent al Comitetului Londonez, format pentru a-i ajuta pe greci în lupta pentru independență contra turcilor. În iulie 1823, Byron a plecat din Genova spre Cefalonia. A trimis 4 000 de lire sterline pentru a pregăti flota grecească pentru serviciul pe mare, iar apoi, pe 29 decembrie, a plecat pe mare la Missolonghi, pentru a se întâlni cu prințul Aléxandros Mavrokordátos, conducătorul forțelor din vestul Greciei.

Byron s-a străduit să unească facțiunile grecești și a luat personal comanda unei brigăzi de soldați sulioți, considerați cei mai viteji dintre greci. Numai că, în februarie 1824, o boală gravă l-a slăbit, iar în aprilie a luat febra din cauza căreia a murit la Missolonghi, pe 19 aprilie. A fost foarte plâns, devenind simbolul patriotismului dezinteresat și un erou național al Greciei. Trupul său a fost adus înapoi în Anglia și, cum i-a fost refuzată înhumarea în Westminster Abbey, a fost înmormântat în cripta familiei, lângă Newstead. Până la urmă, la 145 de ani de la moarte, pe podeaua de la Wetminster Abbey a fos pusă o placă memorială în onoarea sa.

Aprecieri

Scrierile lordului Byron sunt mult mai evident autobiografice chiar decât ale celorlalți romantici care își dădeau la iveală viața. Însă, la o examinare mai atentă, paradoxul caracterului său complex poate fi descompus în elemente inteligibile. Byron a devenit de timpuriu conștient de imperfecțiunile realității, dar scepticismul și cinismul hrănite din această deziluzie au coexistat cu aspirația continuă de a căuta perfecțiunea ideală

în toate experiențele vieții. În consecință, el a pendulat între melancolie profundă și batjocură plină de umor, ca reacție la discrepanța dintre viața reală și idealurile sale de neatins. Melancolia din *Childe Harold* și realismul satiric din *Don Juan* sunt cele două fețe ale aceleiași monede: primul cântă melodia stărilor sufletești de disperare romantică, reacție la neajunsurile vieții, în timp ce al doilea e plin de o veselă ironie, încercând să dea jos masca de pe fațada de ipocrizie a realității.

Byron a fost deturnat inițial de la înclinațiile sale satiric-realiste de succesul lui *Childe Harold*. A urmat această cale cu *Povestirile orientale*, care reflectă stările de depresie ale autoanalizei și deziluzia produsă de anii de celebritate. În *Manfred* și în cânturile trei și patru din *Childe Harold* și-a proiectat remușcările amare și disperarea care au urmat dezastrului ambițiilor și iubirilor sale în Anglia. Însă, încetul cu încetul, și-a revenit și viața mai liberă din Italia i-a reactivat vâna satirică, el găsindu-și glasul în stilul pe jumătate eroic, pe jumătate batjocoritor al satirei versificate italiene.

Piesele lui Byron nu sunt la înălțimea poeziei sale. În *Manfred*, în *Cain* și în dramele istorice a introdus personaje a căror retorică exaltată este plină de filozofie byroniană și de autoconfesiune, însă ele sunt succese numai în măsura în care protagoniștii reflectă aspecte ale personalității lui Byron.

Poetul avea și un stil epistolar excelent, deținând arta conversației, fiind ironic și relaxat, iar publicarea în sec. XX a multor scrisori care rămăseseră necunoscute până atunci i-a mărit și mai mult reputația literară. Indiferent dacă este vorba de iubire sau de poezie, el taie în carne vie cu o corozivitate admirabilă, iar întorsăturile de frază potrivite și amuzante fac ca inclusiv scrisorile de afaceri să fie o lectură fascinantă.

Față de prieteni, Byron își arăta numai acea fațetă a naturii sale multiple care era potrivită pentru fiecare dintre ei. Pentru Hobhouse, era tovarășul glumeț, amuzant, cinic și realist, în timp ce cu Edleston, ca și cu majoritatea femeilor, putea fi tandru, melancolic și idealist. Însă această slăbiciune era și forța lui. Caracterul său era cameleonic nu din ipocrizie, ci din simpatie și adaptabilitate, căci fața pe care o arăta era reală, chiar dacă reprezenta numai o revelare parțială a adevăratului sine. Iar mobilitatea sa de caracter i-a permis să savureze și să înregistreze starea sufletească și gândurile dintr-un anumit moment sau altul, cu o sensibilitate pe care nu o au cei care sunt sclavii convențiilor consistente.

byte
Vezi bit

Byzantium
Vezi Istanbul

C

Limbaj de programare procedural de nivel înalt, care include multe caracteristici de nivel inferior, printre care capacitatea de a manevra adrese și biți de memorie. Este utilizabil pe toate platformele și, ca urmare, foarte folosit în industrie și preferat de informaticieni. Limbajul C a fost dezvoltat în 1972 de Dennis M. Ritchie (n. 1941), de la Laboratoarele Bell. Sistemul de operare UNIX a fost scris aproape în întregime în limbajul C, limbaj standardizat ca parte din POSIX (Portable Operating System Interface for UNIX).

C++

Limbaj de programare de nivel înalt. Dezvoltată de Bjarne Stroustrup de la Laboratoarele Bell, la începutul anilor 1980, această versiune este, de fapt, limbajul C, căruia i s-au adăugat capacități de programare orientată pe obiecte. C++, alături de Java, este preferat pentru dezvoltarea pachetelor de programe comerciale integrate care încorporează multiple aplicații intercorelate.

cabalină

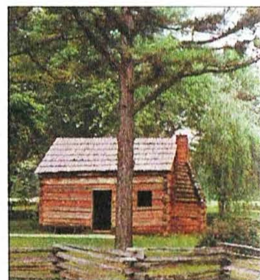
Denumire comună pentru mamiferele copitat din familia *Equidae*, printre care calul, zebra și măgarul, toate din genul *Equus*, precum și cele 60 de specii, cunoscute doar datorită fosilelor. Cabalinele descind din calul pitic (*vezi* eohippus). Caii sălbatici, care au trăit în trecut în partea de N a Eurasiei, erau mici de statură și aveau picioare mai scurte decât descendenții lor domesticiți.

cabană

Inițial, construcție simplă, ridicată pentru a fi folosită temporar, pe perioada activităților sezoniere (de ex. tăiatul lemnelor, vânătoarea), cabana a devenit treptat casă de locuit, pe măsură ce pământurile din jurul conacelor europene au fost transformate în parcuri. Astfel, ea era deseori adăpostul pădurarului, al îngrijitorului sau al grădinarului; de asemenea, dacă era o construcție mai mare, putea fi locuită de o persoană de rang înalt. Sensul actual al termenului se referă la o locuință rustică sau han, amplasată într-un cadru natural, folosită adeseori sezonier (de ex. cabană de schi).

cabană din bârne

Casă cu o singură încăpere, construită din butuci crestați la capete și îmbinați între ei, spațiile fiind umplute cu ipsos, mușchi, mortar, lut sau bălegar uscat. În America de Nord au fost construite de către primii locuitori ai ținuturilor sălbatice, care erau vânători sau tăietori de lemne. Au fost construite și în Europa, mai ales în Scandinavia. Deși modelele diferă, stilul comun este caracterizat de acoperișul triunghiular din lemn, înclinat, și de ferestrele mici. Casele de vacanță moderne pot fi construite din bușteni (sau placate cu lemn) pentru a li se da un aspect rustic.

Cabană din bârne construită la începutul sec. XIX, în care Abraham Lincoln și-a petrecut copilăria; Knob Creek, Kentucky

WETTACH/SNOSTAL

cabaret

Restaurant în care se servesc băuturi alcoolice și se prezintă spectacole de divertisment. A apărut, probabil, în Franța în anii 1880, ca un mic club în care erau prezentate spectacole artistice realizate de amatori și schițe satirice îndreptate împotriva convențiilor burgheze. Primul Kabarett *(în germană)* a fost deschis pe la

1900 la Berlin, de către baronul Ernst von Wolzogen, iar numerele muzicale erau însoțite de satire politice acide. A devenit loc clandestin al exprimării politice și literare, un spațiu de expunere a operelor unor critici sociali precum Bertolt Brecht și Kurt Weill. Acest mediu artistic, deopotrivă decadent și fertil, a fost înfățișat ulterior în spectacolul de musical *Cabaret* (1966). Cabaretul englez, având la origine concertele susținute în tavernele orașelor în sec. XVIII–XIX, a dat naștere musicalului. În SUA, s-a transformat în club de noapte, unde evoluează comedianți, cântăreți sau muzicieni. Din cabaretul inițial, s-au dezvoltat micile cluburi de jazz sau folk și, ulterior, cluburile de comedie.

Cabell, James Branch

(14.04.1879, Richmond, Virginia, SUA – 05.05.1958, Richmond)

Scriitor american. A atacat tradiționalismul și instituțiile americane în cel mai cunoscut roman al său, *Jurgen* (1919), o poveste cu multe simboluri sexuale. Printre celelalte scrieri ale sale, majoritatea alegorii a căror acțiune se desfășoară într-o provincie medievală imaginară, se numără *Crema distracției* (The Cream of the Jest, 1917), *Dincolo de viață* (Beyond Life, 1919) și *Locul de pe înălțimi* (The High Place, 1923). Deși a fost foarte apreciat în anii 1920, stilul său afectat și perspectiva sceptică asupra experienței umane au dus, în scurt timp, la căderea lui în uitare.

cabestan

Mecanism folosit, în general, pe vapoare sau în șantiere navale, pentru mutarea greutăților mari cu ajutorul funiilor, cablurilor sau lanțurilor. Un cabestan constă dintr-un tambur, acționat manual, mecanic sau electric, care se rotește pe o axă verticală pentru a înfășura un cablu în jurul lui. Priza între cablu și cilindru depinde de frecare și de numărul de înfășurări ale cablului. Un mecanism format dintr-o rotiță dințată și un clichet împiedică învârtirea înapoi a tamburului.

Cabeza de Vaca, Alvar Núñez

(1490, Extremadura, Castilia – 1560, Sevilla, Spania)

Explorator spaniol. A luat parte la o expediție care a ajuns în 1528 până la golful numit în prezent Tampa, în statul Florida. A petrecut opt ani în regiunea Golfului din Texasul de astăzi, fiind unul dintre cei patru supraviețuitori ai expediției. Relatările sale despre cele șapte orașe din Cibola au inspirat, probabil, călătoriile de explorare a Americii de Nord, efectuate de Hernando de Soto și Francisco Vazquez de Coronado.

Cabezón, Antonio de

(1510, Costrillo de Matajudíos, lângă Burgas, Spania – 26.03.1566, Madrid)

Compozitor și organist spaniol de origine nobilă. A orbit încă din copilărie. În 1526, a devenit organistul Isabellei, soția lui Carol V. A fost favoritul regilor, în special al lui Filip II, pe care l-a însoțit în călătorii. Lucrările sale, care i-au influențat pe claveciniștii englezi și pe J.P. Sweelinck, sunt aproape toate dedicate instrumentelor cu claviatură. A scris numeroase *tientos* (*ricercari* sau fantezii) și *diferencias* (variațiuni), fiind unul dintre primii maeștri ai acestor genuri.

cabildo

(*în spaniolă*, consiliu municipal)

Unitate de bază a guvernării locale în America Latină colonială. Se ocupa de toate aspectele obișnuite ale guvernării municipale, cum ar fi poliția, salubrizarea, încasarea impozitelor, reglementarea prețurilor și a salariilor și administrarea justiției. Jurisdicția sa se extindea și dincolo de oraș, asupra cătunelor și a zonei rurale din jur. La mijlocul sec. XVI, coroana spaniolă făcea numirile în cabildo, funcțiile putând fi vândute sau moștenite. Membrii acestor consilii erau adesea corupți, însă *cabildos apiertos* (*în spaniolă,* ședințe municipale deschise publicului) au fost importante pentru mișcarea de independență a Americii Latine de la începutul sec. XIX.

cabinet

Grup format din miniștri sau, în SUA, din consilierii unui președinte, care pot fi și șefi de departamente în cadrul guvernului. Cabinetul a devenit parte integrantă a guvernării parlamentare în multe țări, deși formele sale diferă de la o țară la alta. A evoluat din consiliul de coroană britanic, când regele Carol II și regina Ana se consultau periodic cu membrii cei mai importanți ai consiliului pentru a lua decizii, înainte de convocarea plenului, mult mai greu de stăpânit. Cabinetul britanic modern este alcătuit din miniștrii diverselor departamente, numiți de către prim-ministru dintre membrii Parlamentului. În SUA, cabinetul reprezintă un grup de consilieri personali ai președintelui și nu necesită aprobare din partea puterii legislative. Numirea membrilor trebuie să fie validată de Senat, iar ordinea de succesiune la președinție a membrilor cabinetului este stabilită prin Constituția SUA. Din cabinet

fac parte secretarul de stat și cel al finanțelor, al apărării, de interne, al agriculturii, al comerțului, al muncii, al sănătății și serviciilor sociale, al transporturilor, al educației, al energiei, al drepturilor veteranilor și procurorul general.

cabiri *sau* cabeiri

Important grup de zeități, de origine probabil frigiană, venerate în Asia Mică și în Macedonia, precum și în N și centrul Greciei. În perioada clasică, existau doi zei cabiri masculini, Axiocersus și fiul său, Cadmilus, și două zeițe, Axierus și Axiocersa. Zeițele stimulau fertilitatea și protejau navigatorii. Perechea masculină, cea mai importantă, era deseori confundată cu Dioscurii. Grupul cabirilor era, de asemenea, identificat cu Marii Zei din Samotrace, cultul acestora atingând punctul culminant în sec. IV î.Hr.

cablu coaxial *sau* coax

Cablu autoizolat, folosit pentru transmiterea impulsurilor electrice din comunicații, cum ar fi cele pentru televiziune, telefon sau rețele de calculatoare. Cablul coaxial este alcătuit din doi conductori așezați concentric de-a lungul aceleiași axe. Un fir conductor este învelit într-un izolator dielectric care este, la rândul lui, învelit în conductorul de la suprafață, obținându-se astfel un circuit de transmisie izolat electric. Întregul cablu este învelit într-o manta protectoare din plastic. Semnalul se propagă în interiorul izolatorului dielectric, în timp ce fluxul de curent asociat este restricționat la suprafețele adiacente ale conductorilor din interior sau exterior. În consecință, cablul coaxial are pierderi foarte mici de radiații și o susceptibilitate redusă la interferențele externe.

Cabot, George

(16.01.1752, Salem, Massachusets, SUA – 18.04.1823, Boston)

Lider al Partidului Federalist din SUA. A studiat la Universitatea Harvard, apoi a plecat pe mare. A devenit proprietar de vapoare și negustor, dar s-a retras din afaceri în 1794. Ales în Senatul SUA (1791–1796), a susținut politica fiscală promovată de Alexander Hamilton. În 1793 a fost numit director al Băncii SUA. În calitate de membru federalist al Essex Junto, a prezidat, în 1814, Convenția de la Hartford.

Cabot, John *născut* Giovanni Caboto

(1450, Genova? – 1449, /?/)

Navigator și explorator italian. În anii 1470 a lucrat pentru o companie comercială venețiană, specializându-se în călătorii în Mediterana de Est. În 1490 s-a mutat la Bristol, în Anglia, și, finanțat de negustorii din oraș, a condus expediția din 1497, care a avut drept scop stabilirea traseelor comerciale spre Asia. După ce a debarcat în America de Nord, probabil în S Labradorului sau în insula Cape Breton, a luat în stăpânire regiunea în numele regelui Henric VII și a condus explorările de-a lungul coastei. În cea de-a doua expediție din 1498, fie a ajuns din nou în America, fie, mai probabil, s-a rătăcit pe mare. Cele două călătorii întreprinse pentru Anglia au constituit premisele revendicărilor ulterioare ale britanicilor asupra Canadei. Sebastian Cabot a fost fiul său.

Cabot, Sebastian

(1476, Bristol, Gloucestershire, sau Veneția – 1557, Londra)

Navigator, explorator și cartograf englez. Fiu al lui John Cabot, el a slujit când intereselor coroanei engleze, când celor spaniole. În 1552 a preluat conducerea unei expediții spaniole, abandonând scopul inițial de a dezvolta legături comerciale cu Orientul, și a întreprins în schimb o inutilă călătorie în America de Sud. Mai târziu, în calitate de conducător al *Merchant Adventures*, a organizat o expediție de căutare a Pasajului de NE între Europa și Orient.

Cabral, Amilcar

(1921, Bafata, Guineea Portugheză – 20.01.1973, Conakry, Guineea)

Politician naționalist din Guineea. În 1956 a fondat Partidul African de Independență din Guineea și Capul Verde (Partido Africano da Independencia da Guiné e Cabo Verde), care a declanșat în 1962 un război de eliberare de sub stăpânirea portugheză. Spre sfârșitul anilor 1960, Cabral a ajuns să dețină controlul asupra celei mai mari părți din Guineea Portugheză. A fost asasinat în 1973. Fratele său vitreg, Luis de Almeida Cabral, a devenit, în 1974, primul președinte al Guineei-Bissau independente.

Cabral, Pedro Álvares

(1467/1468, Belmonte, Portugalia – 1520, Santarém)

Navigator portughez căruia i se atribuie descoperirea Braziliei. Aparținând nobilimii, Cabral s-a bucurat de favorurile regelui Manuel I al Portugaliei, care, în 1500, l-a numit conducător al celei de-a doua expediții portugheze în India. Cu o flotă de 13 corăbii, a urmat ruta stabilită de Vasco Da Gama, cu scopul de a consolida

legăturile comerciale și de a face noi cuceriri în numele Portugaliei. Cabral a navigat spre SE, urmând un traseu care l-a adus în apropierea regiunilor deja descoperite și revendicate de Portugalia. Pe 22 aprilie 1500 a debarcat pe coasta Braziliei de astăzi, declarând acest teritoriu ca aparținând oficial Portugaliei. Restul călătoriei sale spre India și drumul de întoarcere au stat sub semnul ghinionului, doar patru vase revenind în Portugalia.

Cabrillo, Juan Rodriguez

(m. 03.01.1543, în largul coastei Californiei de N)

Explorator în serviciul Spaniei, care a descoperit California. Se cunosc puține aspecte legate de prima parte a vieții sale; este posibil să se fi născut în Portugalia. În 1520 i-a însoțit pe exploratorii spanioli în Mexic. Se numără printre cuceritorii Guatemalei actuale, unde se pare că a fost o vreme guvernator. În 1542 a părăsit Mexicul și a navigat de-a lungul coastei californiene, pătrunzând în golfurile San Diego și Monterey. A debarcat pe câteva insule de-a lungul coastei. Se pare că a murit din cauza complicațiilor ivite în urma fracturării unui picior, în timpul uneia din aceste debarcări.

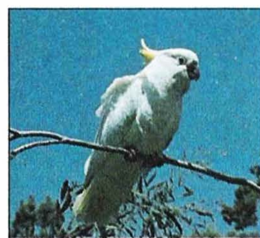
Cabrini, Sfânta Frances Xavier *cunoscută ca* Mama Cabrini

(15.07.1850, Sant'Angelo Lodigiano, Lombardia – 22.12.1917, Chicago, SUA; canonizată în 7 iulie 1946, sărbătorită la 22 decembrie)

Misionară italiană stabilită în SUA, a fost prima cetățeană americană canonizată de Biserica Romano-Catolică. S-a hotărât, încă din copilărie, să devină misionară. A depus jurământul în 1877. În 1880 a fondat asociația numită Surorile Misionare ale Sfintei Inimi, și, în 1889, papa Leon XIII a trimis-o în SUA pentru a se ocupa de imigranții italieni. A trăit la New York și la Chicago, dar a călătorit mult în cele două Americi și în Europa, unde a fondat 67 de așezăminte ale ordinului ei.

cacadu

Denumire comună pentru cele 21 de specii de papagali cu creastă (familia *Cacatuidae*), care trăiesc în Australia și din Noua Guinee până în Insulele Solomon. Cele mai multe specii au pene albe, cu pete roșii sau galbene; câteva au pene negre. Toate speciile au ciocul mare, specializat pentru a sparge nuci, a scormoni la rădăcinile plantelor și a extrage larve din trunchiurile copacilor. Limba vermiformă le ajută să se hrănească mai ușor. Papagalii cacadu se strâng, uneori, în stoluri mari și zgomotoase, care provoacă pagube culturilor. Cel mai mare cacadu (cacadu-negru, sau de-palmier) măsoară cca 65–75 cm lungime. Unii cacadu trăiesc și peste 50 de ani.

cacadu-cu-moț-galben (*Cacatua galerita*)

WARREN GARST/TOM STACK & ASOCIAȚII

Caccini, Giulio *sau* Giulio Romano

(1550, Roma, Statul Papal – înmormântat 10.12.1618, Florența)

Compozitor și cântăreț italian. L-a însoțit pe protectorul său, Cosimo I de Medici, la Florența în anii 1570. Aici s-a asociat grupului Camerata, o societate care avea drept scop reînvierea dramei antice grecești. Lucrarea sa *Euridice* (1600), exprimând idealurile Cameratei, a fost prima operă publicată și una din cele două opere de început care s-au păstrat, cea de-a doua fiind creată în cea mai mare parte de Jacopo Peri (1561–1633) și intitulându-se tot *Euridice*. Culegerea de cântece pentru bas continuu a lui Caccini, *Le nuove musiche* (1602), a avut o importanță capitală, îndeosebi în impunerea noului stil monodic.

cache

În domeniul computerelor, loc de înmagazinare temporară a datelor, pentru a putea fi accesate rapid, în vederea creșterii vitezei de procesare. Datele aflate în cache sunt depozitate într-un spațiu special desemnat al RAM, adică un cip cache (separat de CPU), care permite o accesare mai rapidă decât RAM-ul, sau pe hard disk. Păstrând într-un loc ușor accesibil datele cu care se operează frecvent, computerul poate să răspundă mult mai repede decât dacă ar căuta datele respective în RAM sau pe disc. Întrucât un cache „învechit“ conține date care sunt înlăturate de informații ulterioare, este necesar ca datele din cache să fie înnoite periodic.

cactus

Plantă cu flori ce aparține familiei *Cactaceae*. Există cca 1 650 de specii, originare mai ales din America de Nord și de Sud, cea mai mare varietate de specii întâlnindu-se în Mexic. Cactușii sunt plante suculente perene, specifice regiunilor aride, unde s-au adaptat foarte bine. În general, au tulpini cărnoase, ierboase sau lemnoase, care conțin clorofilă. De obicei, frunzele lipsesc sau sunt foarte puține, adesea transformate în

curcubeu-auriu (*Echinocereus dasyacanthus*), cactus din deșertul din SV Texasului

spini, reducând astfel suprafața prin care apa se poate evapora, procesul de fotosinteză având loc în tulpină. Rețelele de rădăcini subțiri, fibroase, puțin adânci se răspândesc pe o rază mare pentru a absorbi umiditatea superficială. Cactușii variază considerabil în privința mărimii și a formei, de la specia peyote, de forma și mărimea unor nasturi, sau pâlcurile joase de limba-soacrei ori cactusul-arici (*Echinocereus*), până la trunchiurile cilindrice ale cactusului-butoiaș (*Ferocactus* și *Echinocactus*) și impunătorul saguaro. Cactușii se deosebesc de celelalte plante suculente prin prezența de formațiuni mici, asemănătoare unor pernițe (areole), din care, la aproape toate speciile, cresc țepii, florile, ramificațiile sau frunzele (unde este cazul). Această plantă are de obicei flori solitare, mari și colorate. Adesea, cactusul se cultivă ca plantă ornamentală. Diverse specii, îndeosebi limba-soacrei și cholla, sunt comestibile. În cazuri extreme, cactușii-butoiaș sunt o sursă de apă potabilă.

Cacus și Caca

În religia romană, frate și soră, ambii venerați ca divinități ale focului în perioada de început a stabilirii romanilor pe colina Palatin. Vergiliu susține descendența lui Cacus din zeul Vulcan și îl descrie ca pe un tâlhar care scotea flăcări pe gură și teroriza regiunea. A furat câteva dintre vitele uriașului Gerion de la Hercule, pe care le-a ascuns în vizuina lui. Hercule însă i-a descoperit ascunzătoarea și l-a ucis. Legenda este, de obicei, asociată cu cel mai vechi altar roman închinat lui Herakles, *Ara Maxima* din Forum Boarium (piața de vite).

CAD/CAM /Computer-Aided Design/ Computer-Aided Manufacturing/

(proiectare asistată de calculator/ producție asistată de calculator)

Integrare a activității de proiectare și fabricație într-un sistem aflat sub controlul direct al calculatorului digital. Sistemele CAD utilizează un calculator cu terminale, constând în monitoare video și dispozitive interactive de input grafic, pentru a proiecta, de exemplu, piesele unei mașini, modele de îmbrăcăminte sau circuite integrate. Sistemele CAM folosesc mașini-unelte controlate digital (*vezi* control numeric) și roboți industriali programabili de înaltă performanță. Desenele realizate în timpul procesului de proiectare sunt transformate direct în instrucțiuni pentru mașinile de producție, optimizând astfel legătura dintre proiect și produsul finit și conferind flexibilitate în modificarea operațiunilor efectuate de mașini. Aceste două procese sunt adeseori numite generic inginerie asistată de calculator, CAE (*în engleză*: computer-aided engineering).

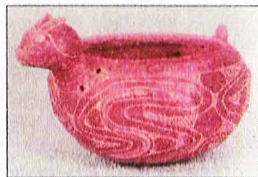
Cadbury, George

(19.09.1839, Birmingham, Warwickshire, Anglia - 24.10.1922, Birmingham)

Om de afaceri britanic și adept al reformei sociale. În 1861, împreună cu fratele său, Richard, preia afacerea falimentară a tatălui său, transformând-o într-o companie prosperă, Cadbury Brothers, producătoare de cacao și ciocolată. Au îmbunătățit condițiile de muncă și au introdus un program privat de asigurări sociale pentru angajați. De asemenea, George s-a remarcat prin experimentele sale, încununate de succes, în domeniul locuințelor și planificării urbane în Bournville, construind pentru clasa muncitoare case înconjurate de grădini mari, la prețuri accesibile.

caddo

Populație indiană din America de Nord. Limba lor aparține familiei de limbi caddice. A ocupat regiunea din aval a Red River, în Louisiana și Arkansas. Tribul caddo a stăpânit ținutul respectiv din timpuri străvechi, fapt dovedit de ceramica preistorică și împletiturile de nuiele descoperite în regiune. Populație agricolă semisedentară, viețuia în locuințe de formă conică înălțate în jurul unui par, acoperite cu paie. În sec. XVIII, presiunile exercitate de populația albă au izgonit o mare parte a populației caddo din ținuturile de baștină, fenomen care s-a intensificat odată cu Achiziția Louisiana, în 1803. Până în 1835, populația caddo cedează SUA întreg teritoriul care-i aparținuse odinioară, iar în 1859 cei mai mulți indieni caddo trăiau deja în rezervațiile din Oklahoma. La recensământul din 2000, un număr de 2 700 de persoane au indicat ascendența caddo.

Bol din lut roșu, gravat; populația caddo din Louisiana; Muzeul Amerindienilor, Fundația Heye, New York

Cade, răscoala lui ~

(1450)

Formă de protest împotriva guvernării regelui Henric VI al Angliei. Jack Cade, irlandez din Kent, cu ocupație incertă, a organizat o răscoală a micilor proprietari locali, nemulțumiți de taxele și prețurile mari. Și-a schimbat numele în John Mortimer, identificându-se astfel cu familia rivalului lui Henric VI, ducele de York. Cade și susținătorii săi au învins una dintre armatele regelui în Kent și au intrat în Londra, unde l-au omorât pe lordul trezorier. În scurt timp au fost izgoniți din oraș, susținătorii lui Cade s-au împrăștiat deoarece li s-a promis iertarea, iar Cade a fost rănit mortal în Sussex. Răscoala condusă de el a subminat autoritatea regală, pregătind terenul pentru Războiul celor Două Roze.

cadiu

Judecător musulman care ia decizii conforme cu sharia, codul legilor islamului. Un cadiu judecă doar procese religioase, cum sunt cele legate de moșteniri, de testamente religioase, de căsătorii și divorțuri, deși teoretic jurisdicția sa poate cuprinde și procese de procedură civilă sau penală. Cel de-al doilea calif, Umar ibn al-Khattab, a fost primul care a desemnat un cadiu pentru a nu mai fi nevoit să judece el toate disputele care apăreau în comunitate.

Cádiz

Oraș, 133 363 loc. (2001); în zona metropolitană, 400 157 loc., în SV Spaniei. Situat într-o peninsulă din golful Cadiz, în NV Gibraltarului, este principalul port maritim al provinciei Cádiz în Andaluzia. A fost întemeiat de fenicienii din Tir, pe la 1100 î.Hr., care l-au numit Gadir, pentru ca mai târziu să fie stăpânit de cartaginezi, romani (sub denumirea de Gades) și vizigoți. A fost luat în stăpânire de mauri în 711 d.Hr. În 1262 a fost cucerit de regele Alfonso I al regatului Castilla y León. A cunoscut o înflorire economică deosebită ca important centru comercial, pentru schimburile între Spania și coloniile americane în sec. XVI–XVIII (*vezi* Sevilla). În prezent, aici se află un șantier naval, unde se construiesc vase maritime comerciale.

Cádiz

Golf îngust și adânc în teritoriul provinciei Cádiz, din SV Spaniei. Primește apele râului Guadalete și este închis parțial de insula Leon, unde se află portul Cádiz. Tot aici se află și bazele aeriene și navale de la Rota ale Spaniei și SUA.

cadmiu

Element chimic din grupa metalelor, cu simbol chimic Cd și număr atomic 48. Împreună cu alte metale, în special cu zincul, apare de obicei în minereuri. Metal de culoare albă-argintie, ușor de lustruit, cadmiul nu corodează sub acțiunea factorilor alcalini (*vezi* alcali); se folosește mai ales la galvanizarea altor metale și în aliaje, pentru a le proteja. Datorită eficienței cu care absoarbe neutroni, este folosit la tijele de control ale reactoarelor nucleare. Compușii săi, în care cadmiul are valența doi, sunt foarte toxici. Sunt folosiți ca pigmenți, ca săruri de fosfor pentru fabricarea televizoarelor sau a monitoarelor pentru computere, ca pesticide sau în aplicațiile fotografice ori în chimia analitică.

Cadmos *sau* Cadmus

În mitologia greacă, fiul regelui Feniciei, fratele Europei și întemeietorul Tebei. Când Zeus a răpit-o pe Europa, Cadmos a fost trimis să o găsească. Oracolul din Delfi i-a poruncit să pună capăt căutării, să urmărească o junincă și să construiască un oraș în locul în care ea se va opri să se odihnească. Acest oraș a fost numit Teba. Cadmos a ucis un balaur, ai cărui dinți i-a îngropat; din ei au răsărit niște oameni puternici, înarmați, care l-au ajutat să înalțe cetatea tebană. S-a însurat cu Armonia, fiica lui Ares și a Afroditei, iar Semele a fost unul dintre cei cinci copii ai lor. Lui i se atribuie aducerea alfabetului în Grecia.

Cadogan, William, Primul conte ~

(1672, Liscarton, comitatul Meath, Irlanda – 17.07.1726, Kensington, lângă Londra, Anglia)

Soldat britanic. A slujit ca aliat de nădejde ducelui de Marlborough în Războiul pentru Succesiune la Tronul Spaniei. Mai târziu, s-a implicat în intrigi menite să-i asigure succesiunea la tron lui George I din dinastia de Hanovra (1714). A înăbușit revolta iacobiților din 1716, i-a fost dăruit un ducat în 1718 și a fost promovat la gradul de comandant-șef în 1722.

cadril

Dans executat de patru perechi așezate în careu, la modă de la sfârșitul sec. XVIII până la sfârșitul sec. XIX. A fost introdus în Anglia în 1815, provenind din saloanele de bal pariziene; era format din patru sau cinci contradansuri, fiecare cuprinzând mai ales combinații de figuri în cursul cărora partenerii se schimbau între ei, și mai puțin pași individuali complicați. Era deseori dansat pe melodii de operă.

caduceu

Baston purtat de zeul Hermes ca simbol al păcii. Slujea heralzilor și ambasadorilor greci și romani, ca însemn al imunității. Inițial a fost reprezentat printr-o baghetă sau o ramură de măslin cu două mlădițe la capăt, împodobite cu ghirlande sau funde. În iconografia de mai târziu, ghirlandele au fost înlocuite cu doi șerpi și o pereche de aripi, menită să sugereze agerimea lui Hermes. Caduceul a fost adoptat ca simbol în medicină, datorită asemănării sale cu toiagul lui Asclepios.

Caedmon

(a scris între 658–680 d.Hr.)

Primul poet creștin cunoscut în literatura engleză veche. Potrivit lui Beda, Caedmon ar fi fost un păstor care a primit, în vis, îndemnul divin de a cânta despre „originea lucrurilor“ și a început să dea glas unor „versuri pe care nu le mai auzise niciodată“. Aflat la mânăstire, a scris poezii în dialectul local, pe teme religioase, explicate de frații săi mai învățați. Deși numai imnul în nouă versuri, inspirat de vis, îi poate fi atribuit cu certitudine, el a deschis drumul poeziei religioase anglo-saxone.

Caen

Oraș în NV Franței, 110 399 loc. (2006). Situat pe râul Orne, a fost capitala Normandiei de Jos în sec. XI. Cucerit de englezi în 1346 și 1417, a rămas sub ocupația lor până în 1450. A fost afectat de războaiele religioase, căzând pradă protestanților în 1562. În timpul Revoluției Franceze, a devenit centrul mișcării girondine. Orașul a suferit grave distrugeri în timpul Campaniei din Normandia a Aliaților (1944), dar a fost reconstruit. Principalele puncte de atracție sunt abația din sec. XI și universitatea. Este un important centru al transporturilor, aici fabricându-se automobile și echipamente electrice.

SCALA/ART RESOURCE, NEW YORK

Fibulă din aur din mormântul Regolini-Galassi, Caere, sec. VII î.Hr.; Muzeul Vaticanului

Caere

Oraș antic din Etruria. Situat la NV de Roma, în apropierea orașului modern Cerveteri, a fost un important centru comercial. Intrat sub stăpânire romană în 253 î.Hr., a cunoscut o perioadă de înflorire, după care a decăzut. Cuvântul latinesc *caeremonium* (din care derivă cuvântul ceremonie), reflectă atracția etruscilor față de metodele de divinație sau față de profeții. În camerele mortuare au fost descoperite obiecte de aur și argint, care atestă o tendință orientală în arta etruscă a sec. VII î.Hr.

Caernarfon

Oraș, cca 10 000 loc. (1995), centru administrativ al comitatului Gwynedd și reședință a comitatului istoric Caernavonshire, în Țara Galilor. Situat în apropierea capătului de V al strâmtorii Menai, pe acest loc s-a aflat fortul roman Segontium, construit în jurul lui 75 d.Hr. După retragerea romană (380–390 d.Hr.), a fost reședința conducătorilor locali. Orașul a fost complet modificat de Eduard I după ce a cucerit Țara Galilor, în 1282–1283. Castelul impunător construit de el (locul de naștere al fiului său Eduard II) s-a păstrat până astăzi. Din 1911, este locul de învestire a prințului de Wales.

Caesar, Caius Iulius

(12/13.07.100? î.Hr., Roma, azi Italia – 15.03.44 î.Hr., Roma)

General și om de stat roman celebru, cuceritorul Galliei (58–50 î.Hr.), victorios în războiul civil din 49–45 î.Hr. și dictator (46–44 î.Hr.), care a lansat o serie de reforme politice și sociale înainte de a fi asasinat de un grup de aristocrați în clădirea Senatului la idele lui Marte.

Caesar a schimbat decisiv și ireversibil cursul istoriei în lumea greco-romană. Societatea greco-romană a dispărut de atât de mult timp, încât majoritatea numelor marilor săi bărbați înseamnă foarte puțin pentru omul modern de cultură medie. Însă numele lui Caesar, la fel ca și cel al lui Alexandru, încă se află pe buzele tuturor oamenilor din lumea creștină și cea islamică. Chiar și cei care nu știu nimic despre Caesar ca personalitate istorică știu că numele său de familie reprezintă un titlu ce semnifică un conducător atotputernic unic, precum kaiser în germană, țar în limbile slave și qaysar în limbile islamice.

Numele de Iulius (gentiliciul lui Caesar) este la fel de cunoscut în lumea creștină; în timpul vieții lui, luna romană Quintilis, în care s-a născut, a fost redenumită „iulie“ în cinstea sa. Numele a rămas până astăzi; la fel și reforma calendarului, impusă tot de el. Vechiul calendar roman era inexact și manipulat în scopuri politice. Calendarul lui Caesar – calendarul iulian – este încă valabil în țările ortodoxe din est; calendarul gregorian, care se folosește astăzi în vest, este cel iulian, modificat parțial de papa Gregorie XIII.

Familia și cariera

Ginta lui Caesar, Iulia, era formată din patricieni, membri ai aristocrației inițiale a Romei, care s-a unit în sec. IV î.Hr. cu mai multe familii plebee (oameni din popor) și au format *nobilitas* care conducea de atunci Roma. În vremea lui Caesar, numărul ginților de patricieni care supraviețuiseră era foarte mic; iar familia lui Caesar rămăsese singura familie din ginta Iulia. Cu toate că unele dintre cele mai puternice familii de nobili erau patricieni, sângele patrician nu mai constituia un avantaj politic; era chiar un handicap, deoarece patricienii nu aveau voie să dețină funcția de tribun al plebeilor, paraconstituțională, însă puternică. Familia Caesar din ginta Iulia considera că se trage din zeița Venus, însă nu erau snobi sau conservatori. De asemenea, nu erau bogați sau importanți, nici măcar distinși.

Un nobil roman obținea distincția pentru el și familia lui după ce-și asigura alegerea într-o serie de funcții publice, care culminau cu cea de consul, după care putea urma cea de cenzor. Era o misiune foarte dificilă chiar și pentru nobilul cel mai talentat și mai capabil, dacă nu avea sprijinul unei familii bogate și puternice. Victoria asupra Cartaginei din al doilea război punic (218–201 î.Hr.) transformase Roma în cea mai mare putere din bazinului mediteraneean; printre clienții (protejați care, la rândul lor, le ofereau patronilor sprijin politic) unei familii nobile romane importante se numărau regi, chiar națiuni întregi, în afară de numeroase persoane particulare. În vremea lui Caesar, cerințele și costurile unei cariere politice romane erau foarte ridicate, iar competiția era strânsă; însă profitul potențial era enorm. Unul dintre câștigurile pe care le aduceau funcțiile de pretor și consul era guvernarea unei provincii, ceea ce oferea o ocazie excelentă de îmbogățire. Întregul bazin mediteraneean era atunci la mila nobilimii romane și a unei noi clase de oameni de afaceri romani, *equites* (*în latină*, cavaleri), care se îmbogățiseră în urma contractelor militare și a taxelor impuse fermierilor.

Puterea militară era furnizată de țărănimea romană. Această clasă fusese parțial deposedată după o revoluție economică ce a urmat distrugerilor provocate de al doilea război punic. Clasa conducătoare romană devenise tot mai detestată și discreditată acasă și în străinătate. Începând cu 133 î.Hr., au avut loc o serie de mișcări revoluționare, alternând cu cele contrarevoluționare. Era clar că modul greșit de guvernare a statului roman și a lumii greco-romane de către nobilimea romană nu putea continua la nesfârșit și că alternativa cea mai probabilă era o formă de dictatură militară susținută de țăranii italici deposedați, care ajunseseră în serviciul militar pe termen lung.

Competiția tradițională dintre membrii nobilimii romane pentru funcții și prăzi amenința să se transforme într-o cursă disperată pentru acapararea puterii autocrate. Familia Caesar din ginta Iulia nu părea să participe la această luptă. Ce-i drept însă, Sextus Caesar, probabil unchiul dictatorului, fusese consul în 91 î.Hr., iar Lucius Caesar, unul dintre consulii din 90 î.Hr., era un văr îndepărtat, al cărui fiu cu același nume a fost consul în 64 î.Hr. În 90 î.Hr., aliații italici ai Romei s-au separat de aceasta din cauza refuzului persistent al guvernului roman de a le acorda cetățenie romană; în calitate de consul, Lucius Caesar a introdus o legislație de urgență pentru a acorda cetățenie tuturor populațiilor italice aliate care nu s-au răzvrătit sau care au revenit la jurământul de alianță.

Oricine ar fi fost consul în acel an critic ar fost nevoit să inițieze o astfel de legislație, indiferent de orientările politice personale. Însă există dovezi că Caesarii din ginta Iulia, deși patricieni, erau deja de partea celor care luptau împotriva nobilimii. O mătușă a viitorului dictator se căsătorise cu Caius Marius, un om care se ridicase prin propriile puteri *(novus homo)*, ajunsese în vârf datorită capacităților sale militare și făcuse marea inovație de a-și recruta armatele din rândul țăranilor deposedați de pământ.

Data nașterii dictatorului Caesar a fost timp îndelungat subiect de dispută. Ziua era 12 sau 13 iulie; anul tradițional acceptat (și cel mai probabil) este 100 î.Hr.; însă dacă această dată este corectă, atunci Caesar și-a obținut toate funcțiile cu doi ani înainte de vârsta legală. Tatăl său, Caius Caesar, a murit când Caesar avea 16 ani; mama sa, Aurelia, era o femeie deosebită și se pare că fiul îi datora mult.

În ciuda resurselor insuficiente, se pare că tânărul Iulius și-a ales cariera politică. Încă de la început, se gândea probabil să ocupe o funcție înaltă, nu doar de dragul onorurilor, ci și pentru a obține puterea de a readuce ordinea în statul roman și în lumea greco-romană, guvernate greșit, și de a le orândui după propriile idei. Este puțin probabil că a urmărit obținerea puterii monarhice înainte de traversarea Rubiconului în 49 î.Hr., dar acest fapt s-a dovedit suficient pentru a-și impune stăpânirea, așa cum dorea.

În 84 î.Hr., Caesar s-a alăturat public facțiunii populare radicale, căsătorindu-se cu Cornelia, fiica lui Lucius Cornelius Cinna, un nobil care fusese de partea lui Marius în război. În 83 î.Hr., Lucius Cornelius Sylla s-a întors în Italia din Orient și a condus contrarevoluția victorioasă din 83–82 î.Hr.; apoi, Sylla i-a ordonat lui Caesar să divorțeze de Cornelia. Caesar a refuzat și a fost cât pe ce să-și piardă nu doar proprietățile (atâtea câte avea), ci și viața. A considerat că era mai prudent să plece din Italia și să se dedice carierei militare, mai întâi în provincia Asia, apoi în Cilicia.

În 78 î.Hr., după moartea lui Sylla, s-a întors la Roma și a început cariera politică prin metoda convențională, lucrând ca avocat al acuzării – desigur, în acest caz, împotriva comilitonilor celor mai importanți ai lui Sylla.

Ulterior, Caesar a plecat în Rodos pentru a studia oratoria cu un profesor faimos, Molon. Pe drum a fost prins de pirați (unul dintre semnele anarhiei în care căzuse lumea mediteraneeană din cauza nobilimii romane). Caesar și-a strâns răscumpărarea, a pus pe picioare o mică flotă, i-a prins pe cei care îl luaseră prizonier și i-a răstignit – toate acestea ca persoană particulară, fără funcție. În 74 î.Hr., când Mithridate VI Eupator, regele Pontului, a reînceput războiul împotriva romanilor, Caesar a alcătuit o armată privată pentru a-i ține piept.

În absența sa din Roma, Caesar a fost ales membru în colegiul politico-ecleziastic al pontifilor, iar la întoarcere a câștigat prin alegeri funcția de tribun militar. Caesar lucra la anularea constituției lui Sylla, în colaborare cu Pompei (Cnaeus Pompeius), care își începuse cariera ca locotenent al lui Sylla, însă trecuse în tabăra cealaltă după moartea acestuia. În 69 sau 68 î.Hr., Caesar a fost ales chestor (prima treaptă pe scara politicii romane). În același an, soția sa, Cornelia, și mătușa sa, Iulia, văduva lui Marius, au murit; la funeraliile publice organizate în cinstea lor, Caesar a profitat de ocazie pentru a-i lăuda pe Cinna și pe Marius. Caesar s-a căsătorit ulterior cu Pompeia, o rudă îndepărtată a lui Pompei. Caesar a fost chestor în provincia Hispania Ulterior (astăzi Andaluzia și Portugalia).

Caesar a fost ales edil curul în 65 î.Hr. și și-a sărbătorit noua funcție prin cheltuieli neobișnuit de extravagante, cu bani împrumutați. A devenit pontifex maximus în 63 î.Hr., în urma unor jocuri politice. Devenise deja un personaj politic controversat. După înăbușirea conspirației lui Catilina, în 63 î.Hr., Caesar, împreună cu milionarul Marcus Licinius Crassus, a fost acuzat de complicitate. Pare puțin probabil ca vreunul dintre ei să fi fost acolit al lui Catilina; însă Caesar a propus în Senat o alternativă mai blândă decât pedeapsa cu moartea, pe care consulul Cicero o cerea pentru conspiratorii arestați. În agitația din Senat, moțiunea lui Caesar a fost respinsă.

Caesar a fost ales pretor în 62 î.Hr. Către sfârșitul anului său de pretorat, Publius Clodius a declanșat un scandal în casa lui Caesar, unde aveau loc rituri adresate exclusiv femeilor, cu ocazia sărbătoririi zeiței Bona Dea (o zeiță romană a fertilității, atât a pământului, cât și a femeilor). După acesta, Caesar a divorțat de Pompeia. A devenit guvernator al provinciei Hispania Ulterior în 61–60 î.Hr. Creditorii nu l-au lăsat să părăsească Roma până când Crassus nu a garantat pentru datoriile sale; însă o expediție militară dincolo de frontiera de nord-vest a provinciei i-a permis lui Caesar să facă rost de pradă atât pentru el, cât și pentru armatele sale, lăsând o parte și pentru trezorerie. Această recuperare financiară parțială i-a permis, după întoarcerea la Roma în 60 î.Hr., să devină consul în 59 î.Hr.

Primul triumvirat și cucerirea Galliei

Valoarea funcției de consul consta în guvernarea lucrativă a provinciilor, la care ducea în mod normal. În ajunul alegerilor consulare pentru 59 î.Hr., Senatul urmărea să repartizeze celor doi viitori consuli pentru 59 î.Hr., ca provincii proconsulare, administrarea profitabilă a pădurilor și pășunilor de animale din Italia. De asemenea, Senatul și-a asigurat, prin mită, alegerea lui Marcus Calpurnius Bibulus, care candida împotriva lui Caesar. Însă nu bănuiau că Caesar va fi ales al doilea consul.

Caesar a reușit să formeze o coaliție irezistibilă de șefi politici. Pompei îndeplinise cu succes misiunea de a face ordine în Orient, însă după întoarcerea în Italia și dezmembrarea armatei sale în 62 î.Hr., Senatul l-a contracarat, împiedicându-l să asigure parcele de pământ pentru veteranii săi. Caesar, care cultivase prietenia cu Pompei, a intrat într-un pact secret cu el. Lovitura de grație a lui Caesar a fost să-l convingă pe Crassus să se alăture acestui parteneriat, așa-zisul triumvirat. Crassus – la fel ca Pompei, fost locotenent al lui Sylla – fusese unul dintre cei mai activi adversari ai lui Pompei de până atunci. Doar Caesar, aflat în relații bune cu amândoi, ar fi putut să-i împace. La

începutul lui 59 î.Hr., Pompei și-a întărit alianța cu Caesar căsătorindu-se cu singura fiică a acestuia, Iulia. Caesar s-a căsătorit cu Calpurnia, fiica lui Lucius Calpurnius Piso, devenit consul în 58 î.Hr.

În calitate de consul, Caesar a introdus o lege pentru repartizarea pământurilor publice din Italia, care începea cu o prevedere pentru soldații lui Pompei. Legea a fost respinsă de trei tribuni ai plebeilor, iar colegul lui Caesar, Bibulus, și-a anunțat intenția de a împiedica afacerile publice, urmărind cerul pentru semne prevestitoare, de câte ori se întrunea adunarea publică. Caesar a intimidat opoziția convingând o parte dintre veteranii lui Pompei să se revolte, iar împroprietărirea a fost realizată. Colonizarea Orientului de către Pompei a fost ratificată printr-o lege negociată de un agent al lui Caesar, tribunul plebei Publius Vatinius. Caesar însuși a inițiat o lege clară și foarte necesară pentru pedepsirea guvernatorilor care au comis abuzuri în provincii.

Altă lege negociată de Vatinius i-a adus lui Caesar Gallia Cisalpină (regiunea situată între Alpi, Apenini și Marea Adriatică) și Illyricum. Această posesiune a durat până la 28 februarie 54 î.Hr., când guvernatorul desemnat al Galliei Transalpine a murit brusc și această provincie i-a fost repartizată lui Caesar, la cererea lui Pompei. Gallia Cisalpină i-a oferit lui Caesar încă un loc de recrutare pentru armată; Gallia Transalpină a reprezentat o trambulină pentru cuceririle dincolo de frontiera nord-vestică a Romei.

Între 58 și 50 î.Hr., Caesar a cucerit restul Galliei până la țărmul stâng al Rinului, subjugând-o atât de eficient, încât regiunea a rămas în mod pasiv sub stăpânire romană pe tot parcursul războaielor civile romane, între 49 și 31 î.Hr.. Această realizare era și mai mare în lumina faptului că romanii nu erau superiori, din punct de vedere al echipamentului militar, barbarilor din nordul Europei. Cavaleria galilor era probabil superioară celei romane, în lupta unul la unul. Superioritatea Romei stătea în perfecțiunea strategiilor, în tactică, disciplină și tehnică militară. În Gallia, Roma mai avea avantajul de a putea să gestioneze separat zeci de comunități mici, independente și necooperante. Caesar a cucerit acest teritoriu bucată cu bucată, iar alierea unora dintre aceste state pentru a scăpa de sub stăpânire romană, în 52 î.Hr., a venit prea târziu.

Chiar dacă această cucerire a reprezentat o realizare, importanța ei relativă în cariera lui Caesar și în istoria romană a fost supraestimată în tradiția occidentală (ca și scurtele sale raiduri asupra Britanniei). În intenția lui Caesar, cucerirea Galliei a fost realizată probabil doar ca mijloc pentru a atinge un obiectiv mai important. El strângea forța militară, bogățiile și prestigiul de care avea nevoie pentru a-și asigura mână liberă în reorganizarea statului roman și a restului lumii greco-romane. Această realizare finală a lui Caesar este mult mai importantă decât cucerirea Galliei, atunci când este privită în contextul mai larg al istoriei mondiale și nu doar în cel restrâns al civilizației occidentale actuale, care derivă din cea greco-romană.

Iulius Caesar a fost un conducător al Romei antice. A clădit un imperiu puternic. Acest bust de marmură al lui Caesar se află la Muzeele Capitoline din Roma

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

În 58 î.Hr., frontiera nord-vestică a Romei, stabilită în 125 î.Hr., se întindea din Alpi până la țărmul stâng al cursului superior al fluviului Ron, până la Munții Pirinei, ocolind partea sud-estică a Munților Ceveni și cuprinzând bazinul superior al râului Garonne, fără să ajungă la țărmul galic al Atlanticului. În 58 î.Hr., Caesar a trecut dincolo de această linie, mai întâi pentru a-i alunga pe helveți, care migrau spre vest din ținuturile lor natale (astăzi centrul Elveției). Apoi l-a zdrobit pe Ariovist, un mercenar german de dincolo de Rin. În 57 î.Hr., Caesar a supus tribul războinic al belgilor, o populație galică din nord, iar locotenentul său Publius Licinius Crassus a cucerit regiunile care alcătuiesc astăzi Normandia și Bretania.

În 56 î.Hr., veneții, de pe teritoriul actual din sudul Bretaniei, au pornit în nord-vest o revoltă susținută de morinii încă necuceriți de pe coasta galică a strâmtorii Dover și de menapii de pe țărmul sudic al cursului inferior al Rinului. Caesar i-a recucerit pe veneți cu o oarecare dificultate și i-a tratat cu cruzime. Nu a putut finaliza cucerirea morinilor și menapilor înainte de terminarea campaniei în 56 î.Hr.; în iarna lui 56–55 î.Hr., menapii au fost alungați temporar din ținuturile lor de către două populații migratoare germanice, usipetii și tencterii. Acestea au fost exterminate de Caesar în 55 î.Hr. În același an a ridicat un pod peste Rin chiar lângă Koblenz, pentru a ataca Germania de pe cealaltă parte a râului, apoi a trecut Canalul Mânecii

pentru a ataca Britannia. În 54 î.Hr. a atacat din nou Britannia și a înfrânt o revoltă din nord-estul Galliei. În 53 î.Hr. a oprit și alte revolte din Gallia și a ridicat alt pod peste Rin pentru un al doilea atac.

Războiul dus de Caesar în Gallia a intrat într-un impas în 52 î.Hr. Populațiile din centrul Galliei au găsit un conducător național în persoana arvernului Vercingetorix. Aceștia au plănuit să despartă forțele armate romane de Caesar, care petrecea iarna de cealaltă parte a Alpilor. Chiar au încercat să invadeze capătul vestic al vechii provincii romane Gallia Transalpina. Vercingetorix dorea să evite bătăliile și asediile și să-i înfrângă pe romani prin alte metode, cum ar fi să-i lase fără provizii – parțial prin operațiuni de cavalerie și parțial prin „pârjolirea pământului" –, însă nu și-a putut convinge poporul să adopte această politică dureroasă.

Biturigii insistau să țină piept asediului asupra orașului lor Avaricum (Bourges), iar Vercingetorix nu a reușit să-l salveze, o lună mai târziu. Caesar l-a asediat apoi pe Vercingetorix în Gergovia, aproape de Clermont-Ferrand de astăzi. Încercarea romanilor de a asedia Gergovia a fost respinsă și a avut ca rezultat pierderi grave în rândul armatei romane – prima înfrângere suferită de Caesar în Gallia. Caesar a oprit un atac asupra armatei romane în martie și l-a asediat pe Vercingetorix la Alesia, la nord-vest de orașul Dijon de azi. Alesia, la fel ca Gergovia, avea o poziție strategică, iar o mare armată galică a venit pentru a o întări; însă această armată a fost înfrântă de Caesar, iar Vercingetorix a capitulat.

În iarna lui 52–51 î.Hr. și în campania din 51 î.Hr., Caesar a zdrobit alte revolte sporadice. Cei mai hotărâți rebeli au fost bellovacii, situați între Seine și Somme, în împrejurimile orașului actual Beauvais. Altă forță rebelă a rezistat asediului din sud în fortăreața naturală de la Uxellodunum (probabil în Puy d'Issolu în Dordogne), până când s-au terminat proviziile de apă. Caesar le-a tăiat mâinile supraviețuitorilor. A petrecut anul 50 î.Hr. organizând teritoriul proaspăt cucerit. După aceea, s-a simțit pregătit să-și încheie conturile cu adversarii săi de acasă.

Premisele și rezultatul războiului civil din 49–45 î.Hr.

În perioada primei sale cuceriri a Galliei, Caesar fusese la fel de ocupat cu menținerea și îmbunătățirea poziției pe care o avea acasă. A folosit o parte din bogăția din ce în ce mai mare, provenită din prada din Gallia, pentru a angaja agenți politici la Roma.

Între timp, coeziunea triumviratului se clătina. Pompei era neliniștit din cauza succesului alarmant al aliatului său Caesar, așa cum și Crassus fusese față de vechiul său dușman Pompei. Alianța a fost reconfirmată în grabă în aprilie 56 î.Hr. la întâlnirea de la Lucca, chiar în interiorul provinciei lui Caesar, Gallia Cisalpină. S-a stabilit ca Pompei și Crassus să fie consuli pentru anul 55 î.Hr., să adopte legi care să-i prelungească lui Caesar comanda în provincii timp de încă cinci ani; Crassus urma să primească un mandat de cinci ani în Siria, iar Pompei, un mandat de cinci ani în Spania. Aceste legi au fost aprobate la timp. Crassus a fost eliminat printr-o mare înfrângere, de către parți, în 53 î.Hr. Legătura de rudenie prin alianță dintre Pompei și Caesar a fost întreruptă de moartea Iuliei în 54 î.Hr. După aceasta, Pompei s-a îndepărtat tot mai mult de Caesar, iar în momentul rupturii Pompei s-a dat de partea nobilimii, cu toate că nu exista o încredere reciprocă între cele două părți.

Problema care se punea era dacă ar trebui să existe sau nu un interval între data la care Caesar trebuia să demisioneze din funcția de guvernator al provinciilor și, implicit, de comandant al armatelor sale și data la care ar fi trebuit să își înceapă al doilea mandat de consul. Dacă ar fi existat un interval, în acel timp Caesar ar fi fost persoană particulară, vulnerabilă în fața atacurilor adversarilor săi; dacă era acuzat și condamnat, ar fi fost ruinat politic și era posibil chiar să-și piardă viața. Caesar trebuia să se asigure că până la începerea mandatului de consul putea să mențină cel puțin o provincie cu ajutorul forței militare, pentru a-și garanta securitatea.

Această problemă făcuse deja obiectul unor manevre și contramanevre politice la Roma. Data la care a apărut această problemă este pusă încă sub semnul îndoielii. După cum se stabilise la Lucca în 56 î.Hr., comanda lui Caesar fusese prelungită pentru cinci ani, se pare că până la 28 februarie 49 î.Hr., însă acest lucru nu este sigur. În 52 î.Hr., anul în care Pompei a fost ales consul unic și a primit un mandat provincial de cinci ani în Spania, lui Caesar i s-a permis, printr-o lege susținută de toți cei zece tribuni, să fie consul în absență. Dacă ar fi fost consul în 49 î.Hr. pentru mandatul din 48 î.Hr., s-ar fi aflat în altă parte, deci în pericol, în ultimele zece luni din 49 î.Hr. Pentru a-l proteja pe Caesar, se pare că se încheiase o înțelegere – probabil una privată la Lucca în 56 î.Hr. între el și Pompei –, conform căreia problema

unui succesor al lui Caesar la comanda armatelor să nu fie ridicată în Senat înainte de 1 martie 50 î.Hr. Această manevră i-ar fi asigurat lui Caesar comanda până la sfârșitul lui 49 î.Hr. Însă problema înlocuirii lui Caesar chiar a fost ridicată în Senat de mai multe ori, începând din 51 î.Hr.; de fiecare dată, propunerile periculoase la adresa lui Caesar au fost respinse de tribunii plebei, care erau agenții săi, mai ales de Caius Scribonius Curio în 50 î.Hr. și de Marcus Antonius în 49 î.Hr..

Problema a fost adusă în discuție de unul dintre consuli pentru 50 î.Hr., Caius Claudius Marcellus. Acesta a obținut din partea Senatului hotărârea ca Caesar să renunțe la comanda armatei (probabil la încheierea termenului), însă nu în același timp cu Pompei. La 1 decembrie 50 î.Hr., Curio a obținut o hotărâre (cu 370 de voturi contra 22) ca amândoi să predea comanda în același timp. A doua zi, Marcellus (fără aprobare din partea Senatului) a oferit comanda tuturor trupelor din Italia lui Pompei, împreună cu puterea de a strânge și mai mulți soldați, iar Pompei a acceptat. La 1 ianuarie 49 î.Hr., Senatul a primit de la Caesar o propunere prin care el și Pompei să predea comanda în același timp. Mesajul lui Caesar era categoric, iar Senatul a decis că Caesar trebuia tratat ca un dușman public dacă nu predă comanda „la o dată ce urmează a fi stabilită".

La 10–11 ianuarie 49 î.Hr., Caesar și-a condus trupele peste micul râu Rubicon, granița dintre provincia Gallia Cisalpină și Italia propriu-zisă. Astfel a îndeplinit prima faptă de război. Însă nu aceasta era problema esențială, ci dacă felul greșit în care lumea greco-romană era condusă de nobilimea romană trebuia lăsat să continue ori să fie înlocuit cu un regim autocrat. Ambele variante ar fi dus la un război civil dezastruos. Recuperarea ulterioară parțială a lumii greco-romane sugerează totuși faptul că varianta Caesar era răul mai mic.

Războiul civil a fost o tragedie, deoarece nu era dorit nici de Caesar, nici de Pompei, nici de o mare parte a nobilimii, iar cetățenii romani sperau să se mențină pacea. Însă cele trei părți importante politic erau prinse în capcană. Succesul lui Caesar în construirea puterii sale politice îi făcuse pe susținătorii vechiului regim să fie atât de înverșunați împotriva lui, încât se confrunta cu a alege între a sta la mila dușmanilor lui sau a lua într-adevăr puterea la care era acuzat că aspiră. Și-a dat seama că nu putea rezolva acea dilemă reducându-și nevoile la minimul necesar pentru securitatea sa. Cât despre Pompei, gelozia sa tot mai mare față de Caesar îl adusese atât de aproape de nobilime, încât nu se mai putea împăca din nou cu Caesar fără să-și știrbească reputația.

Primul act al războiului civil s-a petrecut rapid. În 49 î.Hr., Caesar și-a alungat adversarii din Italia către estul strâmtorii Otranto. Apoi a zdrobit armata lui Pompei în Spania. Către sfârșitul lui 49 î.Hr., l-a urmărit pe Pompei peste Marea Adriatică și a obținut o revanșă, câștigând o victorie decisivă la Pharsala pe 9 august 48 î.Hr. Caesar l-a urmărit pe Pompei din Tesalia în Egipt, unde Pompei a fost asasinat de un ofițer al regelui Ptolemeu. Caesar a petrecut iarna în Alexandria, luptând cu populația și distrându-se cu regina Cleopatra. În 47 î.Hr. a luptat într-un scurt război local în nord-estul Anatoliei împotriva lui Farnace, regele Bosforului Cimerian, care încerca să recâștige regatul Pont al tatălui său, Mitridate. Faimoasele cuvinte ale lui Caesar *Veni, vidi, vici* (Am venit, am văzut, am învins) reprezintă propria relatare despre această campanie.

Caesar a revenit la Roma, însă câteva luni mai târziu, acum cu titlul de dictator, a plecat în Africa, unde se concentraseră adversarii săi. În 46 î.Hr. le-a zdrobit armata la Thapsus și s-a întors la Roma, însă în noiembrie a plecat în Hispania Ulterior pentru a înăbuși o răscoală, pe care a zdrobit-o pe 17 martie 45 î.Hr. la Munda. A revenit la Roma pentru a începe reorganizarea lumii greco-romane. A avut mai puțin de un an la dispoziție pentru această activitate dificilă de reconstrucție, fiind asasinat în 44 î.Hr. în clădirea Senatului din Roma, pe 15 martie (idele lui Marte).

Moartea lui Caesar a fost provocată în parte de mila și nerăbdarea sa, care au constituit o combinație periculoasă pentru siguranța personală. Caesar nu a ezitat să comită atrocități împotriva „barbarilor" când i s-a părut necesar, dar s-a dovedit foarte generos cu adversarii săi romani înfrânți. Astfel, mila nu era doar o chestiune de politică. Prima experiență în cariera politică a lui Caesar fusese persecutarea de către Sylla a adversarilor săi interni înfrânți. Caesar și-a iertat adversarii, iar unora dintre ei le-a oferit funcții în noul său regim. Caius Cassius Longinus, personajul principal al complotului de asasinat, și Marcus Iunius Brutus, încarnarea conceptului de republicanism roman, erau foști adversari. Replica *Et tu, Brute* (Și tu, Brutus) a fost felul în care Caesar și-a arătat suferința de

a fi înjunghiat de un om pe care îl iertase, în care avea încredere și pe care îl iubea.

Însă printre cei 60 de conspiratori se aflau și foști susținători ai săi. Aceștia se schimbaseră radical din cauza tendinței monarhice tot mai pronunțate a regimului lui Caesar și, probabil, a disprețului aristocratic care îl împiedica pe Caesar să facă ceva pentru a mai îndulci situația. Unii știau că, la nivel personal, mai degrabă aveau de pierdut decât de câștigat prin eliminarea autocratului care le asigurase ascensiunea politică. Însă chiar dacă acționau din principiu, ei nu-și dădeau seama că nobilimea romană era fărâmițată și că nici chiar Caesar nu ar fi putut să răstoarne vechiul regim dacă distrugerea sa nu ar fi fost mult întârziată. De asemenea, nu au înțeles că, transformându-l pe Caesar în martir, îi creau moștenirea politică postumă.

Dacă nu ar fi fost asasinat în 44 î.Hr., Caesar ar mai fi trăit probabil încă 15 sau 20 de ani. Constituția sa fizică era neobișnuit de puternică, însă în ultimii ani de viață avusese mai multe crize de epilepsie. Ce ar fi făcut cu timpul său? Răspunsul poate fi doar ghicit din ce a făcut în cele câteva luni pe care le-a avut la dispoziție. În 46 î.Hr. a găsit timp să reformeze calendarul roman. În 45 î.Hr. a dat o lege care a constituit modelul standard pentru constituțiile municipiilor, care atunci erau unități locale autoguvernate în majoritatea teritoriilor locuite de cetățeni romani. În 59 î.Hr. refăcuse deja orașul Capua, pe care regimul roman republican din urmă cu 150 de ani îl privase de personalitate juridică; a mai refăcut celelalte două mari orașe, Cartagina și Corint, distruse de predecesorii săi. Aceasta este doar o parte din ceea ce a făcut pentru a-i recoloniza pe soldații săi pensionați și pentru proletariatul urban al Romei. De asemenea, era generos în acordarea cetățeniei romane străinilor. (Le-o acordase tuturor cetățenilor din Gallia Cisalpină, de la nord de fluviul Pad, în 49 î.Hr.) A sporit numărul de senatori și i-a făcut mai reprezentativi pentru societatea romană.

La moartea sa, Caesar era pe punctul de a porni o nouă campanie militară pentru a răzbuna și reabilita înfrângerea dezastruoasă a lui Crassus din 53 î.Hr. de către parți. Oare ar fi reușit el să recucerească pentru lumea greco-romană posesiunile pierdute ale monarhiei seleucide dispărute, de la est de Eufrat, mai ales Babilonul? Soarta armatei lui Crassus arătase că terenul din nordul Mesopotamiei favoriza cavaleria partă împotriva infanteriei romane. Oare geniul militar al lui Caesar ar fi depășit acest handicap? Și oare rezervorul nesecat de forță militară al Romei ar fi fost de ajuns pentru această misiune? Putem doar să facem presupuneri, pentru că asasinarea lui Caesar i-a condamnat pe romani la încă 13 ani de război civil, iar Roma nu a mai avut niciodată suficientă forță armată pentru a cuceri și păstra Babilonul.

Personalitate și reputație

Caesar nu a fost și nu este iubit. Generozitatea sa față de adversarii învinși, oricât de mare ar fi fost, nu i-a adus afecțiunea lor. A câștigat devotamentul soldaților prin victoriile pe care le-a adus capacitatea sa intelectuală, aplicată la domeniul militar. Totuși, chiar dacă nu a fost iubit, Caesar a fost și este atractiv și fascinant. Realizările sale politice necesitau mari capacități, poate chiar geniu, în mai multe domenii, precum administrația și strategia militară, dar și arta uneltirilor și propaganda. În toate acestea, Caesar era un adevărat virtuoz. Însă dacă nu ar fi fost și ceva mai mult de atât, nu ar fi devenit marele om care, fără îndoială, a fost.

Caesar se afla foarte departe de – și chiar în conflict cu – cerințele ambiției sale politice. A dovedit măreție spirituală în generozitatea pe care le-a arătat-o adversarilor săi înfrânți, care au fost responsabili în parte de asasinarea lui. (Nemilosul Sylla a abdicat și a murit în patul său.)

Alt domeniu în care geniul lui Caesar a depășit mult necesitățile ambiției sale politice este reprezentat de scrierile sale. Dintre acestea, discursurile, scrisorile și pamfletele sale s-au pierdut. Doar relatările sale (incomplete și cu adăugiri făcute de alte persoane) despre războiul cu galii și războiul civil s-au păstrat. Caesar a fost considerat un orator public excepțional într-o epocă în care se afla în competiție la început cu Hortensius, apoi cu Cicero.

Toate discursurile și scrierile lui Caesar, pierdute sau păstrate, au avut scopuri politice. A transformat discursul funerar pentru soția și mătușa sa în propagandă politică. Relatările sale despre războaie reușesc în mod subtil să-l facă pe cititorul neștiutor să vadă faptele lui Caesar în lumina dorită de acesta. Ele sunt scrise sub forma unor rapoarte succinte, seci, faptice, care par impersonale și obiective, însă fiecare fapt înregistrat a fost selectat și prezentat cu grijă. În privința lucrării pierdute *Anticato*, o replică la elogiul făcut de Cicero adversarului mort al lui Caesar, Marcus Porcius Cato, faptul că și-a făcut timp să o scrie, în ciuda activităților militare, administrative și

legislative copleștioare, reprezintă o dovadă a gândirii politice a lui Caesar. Și-a dat seama că Marcus Porcius Cato, care-și dăduse viața pentru cauza lui (46 î.Hr.), se transformase postum într-o forță politică mult mai puternică decât fusese în timpul vieții. Caesar se considera astfel îndreptățit să-l denigreze pe Cato. Însă nu a reușit. În următorii 150 de ani, Cato martirul a continuat să fie o problemă, uneori chiar o amenințare, pentru succesorii lui Caesar.

Semnul geniului lui Caesar din scrierile sale este acela că, în ciuda faptului că au fost elaborate în scop propagandist, au totuși un merit literar de necontestat. Cititorul care a văzut dincolo de scopul lor prozaic poate și să le aprecieze ca opere superbe de artă.

Caracteristica cea mai uimitoare a lui Caesar este energia sa, atât intelectuală, cât și fizică. Și-a pregătit pentru publicare cele șapte cărți despre războiul cu galii în 51 î.Hr., când încă se confrunta cu revolte serioase în Gallia; de asemenea, și-a scris cărțile despre războiul civil și *Anticato* în anii agitați dintre 49 și 44 î.Hr. Energia sa fizică era din aceeași categorie. De exemplu, în iarna 57–56 î.Hr. și-a făcut timp să viziteze a treia sa provincie, Iliria, și Gallia Cisalpină, iar în intervalul dintre campaniile din 55 și 54 î.Hr. s-a ocupat de probleme publice în Gallia Cisalpină și a mers în Iliria pentru a încheia conturile cu un trib turbulent de pe teritoriul actual al Albaniei. În 49 î.Hr., într-un singur sezon de campanii, a mers de la Rubicon la Brundisium și de la Brundisium în Spania. În Alexandria, probabil la vârsta de 53 de ani, s-a salvat de la moarte datorită calităților de înotător.

Vitalitatea lui Caesar explică parțial promiscuitatea lui sexuală neobișnuită, chiar și pentru standardele greco-romane contemporane. Se zvonea că, în timpul primei sale vizite în Orient, a avut relații homosexuale cu regele Nicomede al Bitiniei. Zvonul este credibil, deși nu e dovedit, și s-a repetat pe tot parcursul vieții lui Caesar. Nu există nici o îndoială în privința relațiilor heterosexuale ale lui Caesar, multe dintre ele cu femei căsătorite. Probabil le considera distracții triviale. Totuși, s-a implicat cel puțin de două ori în escapade care ar fi putut să-i distrugă cariera. Dacă a avut o relație cu soția lui Pompei, Mucia, își risca alianța cu Pompei. O altă relație mult mai celebră, însă nu atât de riscantă, a fost cu Cleopatra. Distrându-se cu ea la Alexandria, risca să piardă ceea ce tocmai câștigase la Pharsala. Permițându-i să-l viziteze la Roma în 46 î.Hr., a disprețuit opinia publică și a mărit lista de fapte lipsite de tact care i-au unit pentru a-l asasina pe vechii săi camarazi și dușmani iertați.

Acest om de geniu foarte rațional, cu o mare exuberanță sexuală, a schimbat cursul istoriei la capătul vestic al Lumii Vechi. Lichidând conducerea scandaloasă și falimentară a nobilimii romane, a dat statului roman – și civilizației greco-romane – o păsuire care a durat peste 600 de ani în Orient și peste 400 de ani în Occidentul rămas relativ în urmă. Caesar a substituit oligarhia romană cu o autocrație care nu a mai putut fi abolită niciodată. Dacă nu ar fi făcut acest lucru atunci, este posibil ca Roma și lumea greco-romană să fi capitulat, înainte de începutul erei creștine, în fața invadatorilor barbari în apus și a Imperiului Part în orient. Prelungirea duratei de viață a civilizației greco-romane a avut efecte istorice importante. Sub Imperiul Roman, Orientul Apropiat a fost influențat de elenism timp de încă șase sau șapte secole. Însă elementul elenistic nu a fost suficient de puternic încât să aibă un impact decisiv asupra creștinismului și islamului. Și Gallia s-ar fi adâncit și mai mult în barbarism atunci când a fost invadată de franci dacă nu ar fi fost asociată cu lumea civilizată din bazinul mediteraneean timp de peste 500 de ani, ca rezultat al cuceririi ei de către Caesar.

Caesar, Irving *născut* Isidor

(04.07.1895, New York, SUA – 18.12.1996, New York)

Textier american. Caesar a lucrat cu Henry Ford în timpul Primului Război Mondial, înainte de a începe să scrie cântece. A lucrat cu diverși colaboratori și a compus versurile pentru cântece devenite șlagăre, precum *Swanee*, *Sometimes I'm Happy*, *Crazy Rhythm* și *Tea for Two*, una dintre cele mai frecvent înregistrate melodii din toate timpurile.

Caesar, Sid

(n. 08.09.1922, Yonkers, New York, SUA)

Comic american. Și-a început cariera ca muzician într-o formație, dar ulterior s-a îndreptat către comedie. Apreciat pentru talentul său de a face pantomimă și pentru abilitatea de a imita limbi străine într-un ritm foarte alert, a primit diferite roluri comice în spectacolele de televiziune în direct și s-a remarcat alături de Imogene Coca (1908–2001) și Carl Reiner în programul popular de varietăți comice *Your Show of Shows* (1950–1954). Și-a creat propriul

program, *Caesar's Hour* (1954–1957), iar mai târziu a apărut în spectacolele de televiziune, ca invitat special.

cafea

Arbust tropical veșnic verde (sempervirescent) din genul *Coffea*, familia *Rubiaceae*, sau semințele acestuia, denumite boabe; de asemenea, băutura preparată prin fierberea în apă a prafului rezultat din măcinarea boabelor, prăjite în prealabil. Două din cele peste 25 de specii, *C. arabica* și, respectiv, *C. canephora*, furnizează aproape întreaga producție mondială de cafea. Cafeaua arabică este considerată mai aromată și cu un gust mai plăcut decât cea robustă, cea mai importantă varietate a *C. canephora*. Cafeaua arabică este cultivată în America Centrală și de Sud, în Caraibe și Indonezia. Cafeaua robustă se cultivă în special în Africa. Arbustul face flori mici, de culoare albă, dispuse în buchet, cu miros asemănător iasomiei. Fructul cărnos măsoară 13–19 mm lungime, este de culoare roșie la maturitate și poartă denumirea de bacă. Cafeaua conține cofeină în cantități mari; efectele acesteia au făcut dintotdeauna din cafea o băutură larg răspândită. Cafeaua a început să fie consumată în sec. XV, în Arabia. În Europa, cafeaua a ajuns pe la mijlocul sec. XVII și s-a bucurat imediat de un succes foarte mare. În prezent, cca o treime din populația lumii consumă cafea.

Cagayan *sau* Rio Grande de Cagayan

Râu în NE regiunii Luzon din Filipine. Curge spre N, pe o lungime de 354 km spre portul Aparri situat pe canalul Babuyan. Este cel mai lung râu din Luzon, navigabil în mare parte. Principalul său afluent este Chico. Bazinul său hidrografic are o lățime de 80 km și este foarte important pentru agricultură.

Cagayan de Oro

Oraș, 461 877 loc. (2000), în N regiunii Mindanao din Filipine. Situat pe cursul râului Cagayan, aproape de capul golfului Macajalar, a fost întemeiat ca misiune religioasă, apoi fortificat de spanioli. Declarat oraș în 1950, a devenit cel mai important centru de transport și comerț al regiunii Mindanao de Nord.

Cage, John (Milton, Jr.)

(05.09.1912, Los Angeles, California, SUA – 12.08.1992, New York)

Scriitor și compozitor de avangardă american. Fiu al unui inventator, a studiat cu A. Schönberg și H. Cowell. La începutul anilor 1940 a colaborat îndeaproape cu coregraful Merce Cunningham. Deși la începuturile activității sale componistice a scris muzică dodecafonică, în jurul lui 1943 experimentele sale îi atestaseră deja originalitatea. S-a convertit apoi la budismul zen, susținând că toate activitățile care alcătuiesc muzica sunt părți integrante ale unui proces natural unic și că toate sunetele sunt muzică în stare potențială. A devenit, astfel, adeptul interdeterminării și s-a străduit să introducă aleatoriul în compozițiile sale, folosind un sistem tot mai inventiv de marcare a notelor și bazându-se adesea pe principiul taoist Yi Jing. În anii 1960 se extinsese deja în domeniul multimedia. Operele sale, disparate, includ *Bacchanale* pentru pian preparat (1938), *Imaginary Landscape No. 4* pentru 12 radiouri (1951), *Fontana Mix* pentru bandă (1958), *HPSCHD* pentru șapte clavecine, 51 de titluri de benzi și mijloace de comunicare nemuzicale (1969) și *Roaratorio* (1979). Printre cele mai citite cărți ale lui se numără *Silence* (1961), *A Year from Monday* (1967), *Notations* (1969) și *M* (1973). Influența sa pe plan internațional este cu mult mai mare decât a oricărui alt compozitor american anterior.

Cage, Nicolas *născut* Nicholas Coppola

(n. 07.01.1964, Long Beach, California, SUA)

Actor american. Nepot al lui Francis Ford Coppola, a debutat în televiziune în 1981. Cu primul său film, *Fata din vale* (Valley Girl, 1983), și-a câștigat popularitatea. Au urmat apoi filme ca: *Peggy Sue se mărită* (Peggy Sue Got Married, 1986), *S-a furat Arizona* (Raising Arizona, 1987), *Moonstruck* (1987), *Suflet sălbatic* (Wild at Heart, 1990), *Părăsind Las Vegas* (Leaving Las Vegas, 1995, Premiul Oscar) și *Între viață și moarte* (Bringing Out the Dead, 1999).

Cagliari *în Antichitate* Caralis

Oraș, 158 351 loc. (2001), centru administrativ al regiunii Sardinia din Italia. Situat pe coasta de S a insulei Sardinia, a fost întemeiat de fenicieni. Aflat succesiv sub stăpânirea Romei, a sarazinilor, a Pisei, Spaniei și Austriei, începând cu 1718 este deținut de casa de Savoia, împreună cu restul Sardiniei. Cartier general militar al insulei în Al Doilea Război Mondial, Cagliari a fost ținta unor bombardamente de amploare.

Cagney, James

(17.07.1899, New York, SUA – 30.03.1986, Stanfordville, New York)

Actor american. A făcut numeroase turnee ca dansator și cântăreț de vodevil, după care

a devenit vedetă în renumitul film muzical de pe Broadway *Penny Arcade* (1929), cu varianta sa cinematografică *Sinner's Holiday* (1930). A fost primul actor care a jucat rolul de criminal în filmul *Inamicul public* (Public Enemy, 1931). Au urmat *Îngeri cu fețe murdare* (Angels with dirty faces, 1938) și *Mânie albă* (White Heat, 1949). În rolul lui George M. Cohan, în *Yankee Doodle Dandy* (1942, Premiul Oscar), și-a dovedit din plin abilitățile de dansator și șarmul omului de lume. Alte filme în care a jucat sunt *Domnul Roberts* (Mister Roberts, 1955), *Omul cu o mie de fețe* (Man of a Thousand Faces, 1957), *Unu, doi, trei* (One, Two, Three, 1961) și *Vremuri de restriște* (Ragtime, 1981).

Cahn, Sammy *născut* Samuel Cohen

(18.06.1913, New York, SUA – 15.01.1993, Los Angeles, California)

Textier și compozitor. A devenit compozitor profesionist la o vârstă fragedă. Mai târziu, a format o echipă de compozitori împreună cu Saul Chaplin; primul lor hit a fost *Rhythm is our Business* (1935). Împreună cu Jule Steyne a compus piese pentru diferite filme și musicaluri, dintre care se remarcă *Three Coins in the Fountain* (1954, Premiul Oscar). În 1955 a intrat în parteneriat cu Jimmy Van Heusen compunând nenumărate melodii pentru Frank Sinatra, ale căror înregistrări le-au adus Premiul Oscar pentru *All the Way*, *High Hopes* și *Call Me Irresponsible*.

caiac

Tip de canoe cu puntea acoperită, exceptând locul în care stă vâslașul. Are prora și pupa ascuțite și nu are carenă. Vâslașul stă cu fața pe direcția de mers și vâslește cu ajutorul unei vâsle cu două palete care sunt introduse alternativ în apă, de o parte și de alta a caiacului. Construit de obicei pentru un singur ocupant, poate fi proiectat și pentru două sau trei persoane. Caiacele erau folosite la vânătoare și pescuit de către eschimoși. Aceștia întindeau piei de foci sau de alte animale pe un schelet de lemn sau din os de balenă, frecându-le apoi cu grăsime animală pentru a le face impermeabile. În prezent, caiacele sunt fabricate din fibră de plastic sau de sticlă și se folosesc în scopuri sportive.

caiac-canoe

Folosirea unei canoe sau a unui caiac pentru divertisment sau competiție. Ambele tipuri de bărci sunt folosite în plimbările pe apă, în competițiile de viteză, în sporturile acvatice ușoare sau în navigarea prin vârtejuri sau praguri de apă (inclusiv valurile oceanice, în cazul caiacului). Filantropului scoțian John MacGregor (1825–1892) i se atribuie practicarea canotajului ca mijloc de recreere în natură în anii 1860. Canotajul a fost introdus la Jocurile Olimpice în 1936 pentru bărbați și în 1948 pentru femei. Pe lângă proba de canotaj la simplu, la perechi sau în echipă, în cursele de distanță sau de viteză, există și competiții pe ape repezi, iar pentru caiace, se organizează slalomuri acvatice, cu același tip de porți ca la slalomul de schi.

Caillaux, Joseph (-Marie-Auguste)

(30.03.1863, Le Mans, Franța – 22.11.1944, Mamers)

Politician francez. A deținut de mai multe ori portofoliul de ministru de finanțe și a fost primul care a propus un impozit național pe venit, dar fără succes. A fost numit prim-ministru în 1911, dar a fost obligat să demisioneze după negocierea unui tratat controversat cu Germania, în privința celei de-a doua crize marocane. Mai târziu, opoziția pe care a manifestat-o față de Primul Război Mondial și prietenia sa cu agenții germani au dus la o condamnare pentru complot cu dușmanul. Amnistiat în 1924, a făcut ulterior parte din Senat și a devenit șeful Comisiei de Finanțe (1927–1940).

Caillebotte, Gustave

(19.08.1848, Paris, Franța – 21.02.1894, Gennevilliers)

Pictor și colecționar de artă francez. Născut într-o familie înstărită, a fost arhitect naval. Și-a cultivat talentul pentru pictură la Școala de Arte Frumoase și a devenit un pictor prolific de teme contemporane, peisaje din orașe și sate, naturi moarte și peisaje marine. În tabloul său cel mai important, *Stradă din Paris; zi ploioasă* (1877), a folosit o perspectivă îndrăzneață pentru a crea o imagine monumentală a unei intersecții din Paris. A fost inițiatorul, organizatorul principal și susținătorul financiar al expozițiilor impresioniste și a achiziționat picturi semnate de Édouard Manet, Edgar Degas, Claude Monet, Paul Cézanne și alții. Și-a donat statului colecția, în 1897, aceasta devenind nucleul primei expoziții impresioniste dintr-un muzeu francez.

caiman

Denumire comună pentru numeroasele specii de reptile din America Centrală și de Sud, din familia aligatorului. Ca și ceilalți reprezentanți din familia crocodilului, caimanii sunt animale carnivore amfibii, asemănătoare șopârlelor. Trăiesc pe malul râurilor și al altor bazine acvatice și se

reproduc depunând ouă cu coajă dură în cuiburi construite și păzite de femelă. Cea mai mare specie este caimanul negru (*Melanosuchus niger*), un animal potențial primejdios, cu o lungime maximă de 4,5 m. Lungimea medie pentru celelalte specii (genul *Melanosuchus* și *Paleosuchus*) variază între 1,2–2,1 m.

Cain și Abel

Fiii lui Adam și ai Evei în Vechiul Testament. După cum relatează Geneza, Cain, primul născut, a fost agricultor, iar fratele său, Abel, a fost păstor. Cain s-a înfuriat când lui Dumnezeu i-a plăcut jertfa adusă de Abel, un miel, în timp ce ofranda lui, în grâne, n-a fost primită, și l-a ucis pe fratele său. Când Dumnezeu l-a întrebat unde este Abel, Cain s-a prefăcut că nu știe și a răspuns: „Sunt eu oare paznicul fratelui meu?“. Dumnezeu l-a pedepsit pe Cain alungându-l, dar l-a însemnat pentru a-l proteja, promițând că va fi răzbunat dacă va fi ucis.

cairn-terrier

Rasă de terrieri dezvoltată în Scoția pentru a pune pe fugă animalele care pradă vânatul. Caracteristicile actuale ale rasei sunt foarte apropiate de cele ale tiparului canin străvechi, un terrier din sec. XVII de pe insula Skye. Este un câine cu picioare scurte și cu fața mică și lată. Blana lui aspră este de obicei gri-albăstruie, cafenie sau galbenă-brună. În general agil, vioi, îndrăzneț și nervos, este și animal de companie, dar și de pază. Are o înălțime de 23–25,5 cm și cântărește în jur de 6–6,5 kg.

Cairngorm

Masiv muntos în NE Scoției. Este situat în regiunea Highlands, între văile râurilor Spey și Dee; vârful său cel mai înalt este Ben Macdui, de 1 309 m, al doilea din Insulele Britanice, după Ben Nevis. După Al Doilea Război Mondial, munții au devenit un punct de atracție pentru practicanții sporturilor de iarnă. Sunt o sursă importantă de topaz fumuriu, o varietate a cuarțului.

Cairo *în arabă* Al-Qahirah

Oraș, 6 789 479 loc. (1996), în zona metropolitană 10 345 000 loc. (1999), capitala Egiptului. Situat pe malurile fluviului Nil, în apropierea unei vechi așezări romane cucerite de arabi în 641 d.Hr., vechiul Cairo (Al-Fustat) a fost construit de arabi ca tabără militară. Partea mai nouă a orașului (Al-Qahirah) a fost construită de dinastia Fatimizilor, în jurul anului 968 d.Hr., și a devenit capitală în 973 d.Hr. Începând cu sec. XIII, când aici a fost stabilită capitala dinastiei mamelucilor, a cunoscut cea mai mare înflorire, fiind centru comercial și cultural. Invadat de trupele lui Napoleon în 1798, a intrat sub stăpânirea Franței vreme de trei ani. În Al Doilea Război Mondial a fost baza forțelor militare britanice și americane și locul în care s-au desfășurat cele două conferințe ale forțelor aliate (*vezi* Conferințele de la Cairo). Străvechea metropolă este un amestec de vechi și nou, de Orient și Occident. Este cel mai mare oraș din Orientul Mijlociu și Africa și principalul centru cultural al lumii arabe. Piramidele de la Gizeh se află în partea de SV a orașului. Centru industrial, este în același timp și sediul unor universități și colegii.

Cairo, Conferințele de la ~

(noiembrie–decembrie 1943)

Două întruniri desfășurate la Cairo în Al Doilea Război Mondial. În cadrul celei dintâi, Winston Churchill și Franklin Roosevelt au stabilit planurile pentru invazia din Normandia (*vezi* Campania din Normandia). Împreună cu Cian Kai-Și, aceștia și-au făcut cunoscută intenția de a deposeda Japonia de toate teritoriile pe care le deținea din 1914 și de a reda independența Coreei. La cea de-a doua conferință, Churchill și Roosevelt au încercat, fără succes, să-l convingă pe Ismet Inonu, președintele Turciei, să intre în război de partea Aliaților.

cais

Pom fructifer din genul *Prunus armeniaca*, familia *Rosaceae*, cultivat în regiunile cu climă temperată ale globului. Fructele pot fi consumate proaspete și în diverse preparate de patiserie sau pot fi păstrate mai mult timp în conserve sau deshidratate. Caisul este un arbore cu coroană mare și frunze de culoare verde-închis, în formă de inimă. Florile sunt de culoare albă. Fructul are un tegument cu suprafață netedă, semănând mult ca formă cu piersica, dar având mai puțin puf. Caisele proaspete sunt o sursă importantă de vitamina A și de zaharuri naturale. Caisele uscate sunt bogate în fier.

Caishen *sau* Ts'ai-shen

Zeul chinez al bogăției, despre care se spune că revarsă asupra adoratorilor săi comorile pe care le cară slujitorii lui. O povestire din vremea dinastiei Ming relatează despre călugărul Zhao Gongming, care a folosit magia pentru a împiedica prăbușirea dinastiei Shang. El a fost ucis de

Jiang Tzu-ya, un susținător credincios al dinastiei Zhou. Denigrat din cauză că a provocat moartea unui om drept, Jiang și-a cerut iertare într-un templu, a preamărit virtuțile lui Zhao și l-a canonizat ca zeu al bogăției. În timpul Anului Nou chinezesc, se arde tămâie în templul lui Caishen și se face urarea „Fie să te îmbogățești".

Caitanya, mişcarea ~

Formă emoțională a hinduismului care s-a dezvoltat în sec. XVI, inspirată de practicile devoționale inițiate de Caitanya. Având drept centru Bengalul, mișcarea a căpătat formă organizată datorită lui Nitayananda și a lui Advaita, adepții lui Caitanya. Devoțiunea *(bhakti)* este elementul central și constă în intonarea, cu acompaniament, timp de ore în șir, a numelui zeului. Caitanya însuși a ajuns să fie venerat ca o încarnare atât a lui Krishna, cât și a preaiubitei sale, Radha. Caitanya, Nitynanda și Advaita sunt considerați conducătorii spirituali ai mișcării. Un grup de șase discipoli ai lui Caitanya au elaborat dogma și literatura religioasă specifică. Conducătorii actuali sunt, în mare parte, descendenții discipolilor inițiali. *Vezi și* mișcarea Hare Krishna.

Caitanya, Sri Krishna *născut* Vishvambhara Mishra

(1485, Navadvipa, Bengal, India – 1533, Puri, Orissa)

Mistic hindus indian. Născut într-o familie brahmană din Bengal, a devenit profesor. În timpul unui pelerinaj de comemorare a morții tatălui său, a trăit o experiență religioasă profundă, întorcându-se acasă detașat de cele lumești. I s-au alăturat discipoli care intonau numele zeului, cântece însoțite adeseori de mișcări de dans și culminând cu atingerea unor stări de transă. A primit numele de Sri Krishna Caitanya, în 1510, în momentul în care a devenit ascet. În timpul vieții, adepții săi s-au reunit în importanta sectă a vișnuismului *(vezi* mișcarea Caitanya). Potrivit tradiției, a murit afundându-se în ocean, în timpul unei transe mistice.

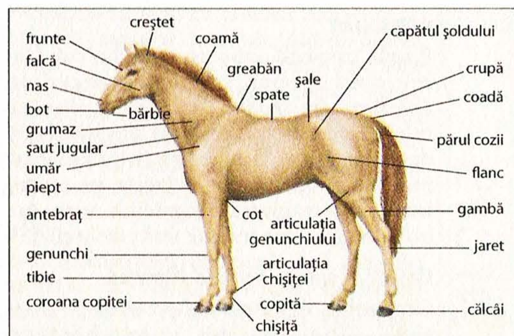
cajun

Urmașii canadienilor de origine franceză, constrânși de britanici în sec. XVIII să părăsească colonia franceză Acadia pe care aceștia au ocupat-o (Nova Scotia de astăzi și regiunile aferente). Aceștia s-au stabilit pe teritoriile mlăștinoase și fertile ale Louisianei de Sud. Mulți dintre cajuni vorbesc un dialect al francezei nord-americane. Recensământul efectuat în SUA cu privire la populația cajun indică date neclare. Deși în iunie 2000 doar 85 000 de persoane se identificau ca acadieni/cajuni, recensământul includea și o categorie franco-canadiană, ceea ce a creat confuzie. Experții consideră că în Texas trăiesc cca 100 000 de cajuni, iar în Louisiana între 500 000 și 700 000. În ultimele decenii, bucătăria cajun, specializată în folosirea condimentelor iuți, și muzica zydeco au devenit foarte populare și în afara comunității.

cal

Specie de cabalină (*Equus caballus*). Este folosit ca mijloc de transport sau ca animal de tracțiune. Strămoșul calului este calul pitic *(vezi* eohippus). Singurul care nu provine din calul domestic este calul-lui-Przewalski. Calul a fost pentru prima oară domesticit de populațiile nomade din centrul Asiei în mileniul III î.Hr. Timp de mai multe secole, caii au fost folosiți mai ales în războaie. Șaua a apărut în China în sec. I d.Hr. Caii au fost reintroduși în Lumea Nouă de spanioli, în sec. XVI, după ce caii sălbatici dispăruseră cu 10 000 de ani în urmă. Un mascul matur, necastrat, se numește armăsar și este folosit pentru reproducere. Femela ajunsă la maturitate se numește iapă. În sens restrâns, termenul „cal" desemnează orice mascul castrat. Puii se numesc mânji (masculii) și mânze (femelele). Înălțimea unui cal se măsoară în palme (10,2 cm), începând de la cel mai înalt punct de pe spate (greabăn) până la pământ. Rasele se clasifică în funcție de mărime și greutate: caii de tracțiune (de ex. rasa belgiană, Percheron) au membrele puternice și o înălțime de până la 2 m; poneii (de ex., Shetland, rasa islandeză) au mai puțin de 1,45 m; caii de curse (de ex., arab, thoroughbred) au o înălțime medie, ce nu depășește 1,75 m.

Cal: părți componente ale corpului

cal cu mânere

Aparat de gimnastică masculină, de formă rectangulară, căptușit, susținut de picioare și prevăzut în partea superioară cu două mânere în formă de „u". Gimnastul execută diverse mișcări de balansare și rotație, menținându-se deasupra aparatului în mâini, folosindu-se de mânere sau sprijinindu-se în mâini de partea frontală (gât), centrală (șa) sau dorsală (crupă). Aparatul are la origine calul de lemn roman, folosit pentru deprinderea încălecatului și descălecatului.

Calabar

Oraș în SE Nigeriei, 162 000 loc. (1993). Așezat pe cursul râului Calabar, înaintea confluenței acestuia cu râul Cross, a fost întemeiat în sec. XVII de Efik și a devenit un important centru comercial pentru europenii veniți pe coasta africană. După acceptarea protecției britanice, în 1884, a fost capitala protectoratului până în 1906, când sediile administrative britanice au fost mutate în Lagos. Prin poziția sa geografică, este un port maritim important.

Calabria

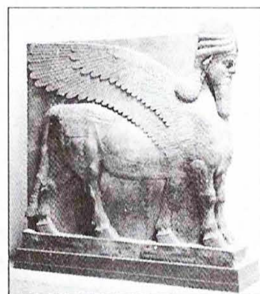
Regiune în S Italiei, 1 993 274 loc. (2001). Reprezentând „vârful cizmei" italice, este o peninsulă care separă mările Tireniană și Ionică. Are un relief muntos și este o zonă seismică. Centrul administrativ este Catanzaro. Inițial colonie grecească, numită Bruttium în Antichitate, a fost cucerită de romani în sec. III î.Hr. și a intrat treptat în declin. A trecut în stăpânirea Bizanțului, care i-a dat numele de Calabria. Cucerită apoi de normanzi, s-a unit cu Regatul Napolelui în sec. XI. Un bastion al republicanismului italian până la Risorgimento, a devenit parte integrantă a Italiei după expediția lui Giuseppe Garibaldi din 1860. Rămasă multă vreme o regiune agricolă săracă, a adoptat la mijlocul sec. XX o reformă funciară care a promovat recolte mai variate și mai profitabile.

caladium

Plantă tropicală erbacee cu tuberculi din cele două Americi, care formează ordinul *Caladium*, din familia *Arum* (rodul pământului). Este cultivată pe scară largă ca plantă de interior, mai ales pentru frunzele ornamentale, subțiri, divers colorate, pe timpul iernii, sau ca plantă de grădină, vara. Are bulbi fragili, care trebuie feriți de îngheț.

Calah *denumire actuală* Nimrud

Oraș antic din Asiria. Așezat în S actualului Mosul, în Irak, a fost întemeiat în sec. XIII î.Hr. de Shalmaneser I. Puțin cunoscut până în sec. IX î.Hr., orașul a fost desemnat capitala Asiriei și reședință regală de către Assurnasirpal II. Regina Sammu-remat (Semiramida din legendele grecești) a construit aici, în 798 î.Hr., un edificiu religios. Săpăturile efectuate au scos la iveală mii de sculpturi din fildeș, datând din sec. IX–VIII î.Hr.

Taur înaripat; statueta din alabastru păzea poarta palatului lui Assurnasirpal II, în Nimrud; Muzeul Metropolitan de Artă, New York

DONAȚIE JOHN D. ROCKEFELLER, JR. 1932

Calais

Port la mare, 74 888 loc. (2006), în N Franței, situat în strâmtoarea Dover. Inițial un sat de pescari înălțat pe o insulă, așezarea a fost dezvoltată de contele de Flandra în 997 d.Hr. și fortificată de contele de Boulogne în 1224. În 1347 a fost cucerită de regele Eduard III al Angliei, iar după 1450 a rămas singura posesiune engleză în Franța, fiind eliberat de al doilea duce de Guise, în 1558. În Al Doilea Război Mondial, în 1940, a fost ținta principală a atacurilor trupelor germane, care doreau să înainteze spre mare. Este un port de călători important, situat în apropierea punctului terminus al Canalului Mânecii. Orașul este renumit pentru dantelăriile și broderiile sale.

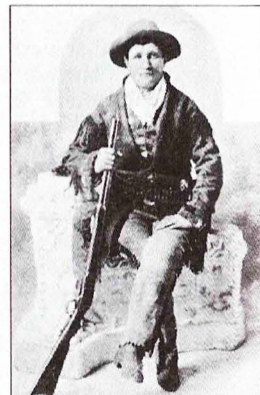
Calamity Jane
născută Martha Jane Cannary

(01.05.1852?, în apropiere de Princeton, Missouri, SUA – 01.08.1903, Terry, în apropiere de Deadwood, South Dakota)

Pionier american. A crescut în Montana și a lucrat în exploatări miniere. A învățat să călărească și să tragă cu arma. În 1876 s-a stabilit la Deadwood, Dakota de Sud, orașul marilor descoperiri de aur, unde transporta bunuri și unelte către exploatări. Acolo l-a întâlnit probabil pe Wild Bill Hickok, care i-a devenit asociat. În 1891 s-a căsătorit cu Charley Burke și, începând cu 1895, a făcut turnee cu

ARHIVA BETTMANN

Calamity Jane

Reprezentațiile Vestului Sălbatic în Vestul Mijlociu. Aspecte legate de viața ei au fost transpuse artistic de scriitorii contemporani cu ea, în paginile unor reviste importante.

calandrare

Proces de netezire și comprimare a unui material (în special hârtie), în timpul producției. Constă în trecerea materialului printre doi sau mai mulți cilindri încălziți, dispuși paralel, care se rotesc unul spre altul, apropiindu-se până când se obține grosimea dorită a foliei astfel rezultate. Cilindrii se numesc calandre și sunt din oțel durificat sau din oțel acoperit cu fibre. În producerea de hârtie, presiunea exercitată este de 89 kg pe cm. Hârtia cretată este calandrată pentru a obține un produs fin și lucios. Calandrarea este folosită pe scară largă și în industria de textile, precum și la obținerea de folii și filme din plastic.

calapăr *sau* vetrice

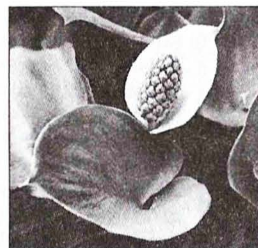
Plantă cu miros puternic, aparținând uneia dintre cele 50 de specii de ierburi otrăvitoare, din familia *Compositae*. Cel mai des întâlnit este calapărul comun (*Tanacetum vulgare* sau *Chrysanthemum vulgare*). Crește în zonele cu climat temperat din emisfera nordică. *T. vulgare* are inflorescența galbenă, sub formă de capituli (pe o axă scurtă și groasă sunt dispuse numeroase flori mici), frunze crestate adânc și mulți lăstari ramificați. Este cultivată, uneori, în grădini și a fost utilizată, în trecut, în medicină și la fabricarea insecticidelor. *Vezi și* Chrysantemum.

Calatrava, ordinul ~

Cel mai vechi ordin militar și religios din Spania. A fost înființat în 1158 de doi călugări cistercieni care au declarat o cruciadă sfântă pentru a apăra orașul Calatrava împotriva maurilor. În sec. XV, ordinul ajunsese la aproximativ 200 000 de membri și se implica din ce în ce mai mult în politica internă. În 1489 a fost subordonat coroanei de către Ferdinand V și Isabella I, care ajunseseră la concluzia că armatele private nu mai aveau utilitate. A rămas o asociație onorifică a nobililor spanioli până în sec. XIX, când a fost dizolvat.

cală

Denumire comună pentru cele două tipuri distincte de plante din familia *Araceae*, din care fac parte crinul, rodul-pământului, coada-zmeului sau cala-sălbatică. Numele generic de cală este dat câtorva specii de *Zantedeschia*, numite adesea crin-cală. *C. palustris*, deosebit de frumoasă, crește în zonele umede din regiunile temperate nordice și subarctice. Are frunze în formă de inimă, o floare cu aspect de petală de un alb intens, și un mănunchi de bace (fructe) de culoare roșie. Sucul ei este deosebit de otrăvitor. Cea mai importantă dintre calele-crin, care provin din Africa de Sud, este cea comercializată în florării (*Z. aethiopica*). Este o plantă ierboasă viguroasă, cu floare albă parfumată și frunze în formă de săgeată. Plantă de interior foarte răspândită, este cultivată în scopuri comerciale.

cală-sălbatică sau coada-zmeului (*Calla palustris*)

INGMAR HOLMASEN

Calboreanu, George

(05.01.1896, Turnișor, Sibiu, România – 12.06.1986, București)

Actor român de film și de teatru. A studiat la Conservatorul de artă dramatică din Iași și a jucat pe scenele teatrelor din București și Iași. În teatru, a impresionat ca protagonist în *Vlaicu-Vodă* de Al. Davila și *Apus de soare* de B. Delavrancea. A debutat în cinematografie în 1954, în filmografia sa numărându-se pelicule precum *Setea* (1960), *Omul de lângă tine* (1961), *Lumină de iulie* (1963), *Neamul Șoimăreștilor* (1964), *Frații Jderi* (1973).

calcan

Specie de pește european din ordinul *Pleuronectiformes* (*Scophtalmus maximus*, familia *Scophtalmidae* sau *Bothidae*), foarte apreciat ca aliment. Trăiește în apele mărilor, de-a lungul bancurilor de nisip și pietriș. Este asimetric (are ochii pe latura superioară) și nu are solzi; capul și corpul prezintă numeroși butoni osoși. Lungimea lor maximă este de 1 m, iar greutatea de cca 25 kg. Culoarea variază în funcție de mediu, dar de obicei calcanii sunt gri-cafenii sau maro-deschis cu pete de culoare mai închisă. O specie înrudită este calcanul-de-Marea Neagră (*S. maeoticus*). Termenul mai este folosit pentru a desemna și unele specii de pești cu corpul plat, asimetric (dar cu ochii pe partea dreaptă a capului) din genul *Pleuronectidae*, familia *Pleuronectidae*, întâlniți în Oceanul Pacific.

calcar

Rocă sedimentară compusă mai ales din carbonat de calciu ($CaCO_3$), de obicei sub formă de calcit și, mai rar, argonit. Poate conține, de asemenea, cantități

considerabile de carbonat de magneziu (dolomit). Majoritatea tipurilor de calcar au o textură granulară; de multe ori, ele conțin resturi fosile ale unor organisme nevertebrate. În urma studiului fosilelor păstrate în calcare ori alte roci carbonatice, s-au obținut numeroase date privind istoria Pământului. Calcarul se folosește ca ameliorator pentru soluri, la fabricarea varului, în industria sticlei și în agricultură. Varietățile ornamentale ale rocii sunt folosite pentru pavaje, pentru finisarea pereților interiori sau exteriori ai clădirilor și pentru realizarea monumentelor.

calcea-calului

Plantă erbacee perenă (*Caltha palustris*), din familia *Ranunculaceae*, originară din Europa și din America de Nord. Crește în locuri sălbatice mlăștinoase. Planta are o tulpină goală pe dinăuntru, cu frunze rotunde sau în formă de inimă și flori de culoare roz, albă sau galbenă, compuse exclusiv din sepale (petalele lipsesc). Ramurile, frunzele și rădăcinile sunt comestibile, dacă sunt gătite, deși planta proaspătă este otrăvitoare. *Vezi* ciuboțica-cucului.

Calcedon, Sinodul de la ~

(451 d.Hr.)

Al patrulea sinod ecumenic al Bisericii creștine, care s-a întrunit la Calcedon (Kadiköy de astăzi, Turcia). Convocat de împăratul Marcian, sinodul a confirmat Crezul de la Niceea (325 d.Hr.) și de la Constantinopol (381 d.Hr.), cunoscut mai târziu sub numele de Crezul de la Niceea. A mai aprobat și *Tomul* papei Leon I, care confirma cele două naturi distincte ale lui Iisus, respingând erezia monofizită. Sinodul a disciplinat clerul, declarând Ierusalimul și Constantinopolul patriarhii.

calcedonie

Varietate de cuarț cu granulație foarte fină. Sub formă de concrețiuni nodulare, se găsește într-o mare varietate de culori, de obicei alb-albăstrui, gri, galben și maro. Celelalte caracteristici fizice sunt cele ale cuarțului. Multe secole, calcedonia a fost piatra semiprețioasă cea mai folosită de bijutieri, fiind tăiată și șlefuită ca piatră ornamentală. *Vezi și* agat; cornalină; onix.

calcit

Cea mai răspândită formă naturală a carbonatului de calciu ($CaCO_3$), un mineral foarte des întâlnit, renumit pentru frumusețea și marea varietate a cristalelor sale. Se găsește în stalactite și stalagmite și intră în structura recifelor de corali. Calcitul este mineralul component al calcarului și al marmurei, fiind folosit în construcții, în industria chimică, metalurgică și cea a sticlei. Cristalele transparente sunt numite spaturi de Islanda.

calciu

Element chimic, unul dintre metalele alcalino-pământoase, cu simbol chimic Ca și număr atomic 20. Elementul metalic cel mai răspândit în corpul omenesc, este o componentă esențială a oaselor și dinților, având funcții fiziologice multiple (*vezi* lipsă de calciu; dinte). Este al cincilea element ca răspândire în scoarța terestră, dar nu apare în natură în stare liberă. În compuși are valența 2. Apare în calcar, cretă, marmură și dolomit. Intră în componența cojilor de ouă, a perlelor, coralilor și a multor scoici marine sub formă de carbonat de calciu, sau calcit; în componența apatitelor, ca fosfat de calciu; a gipsului, ca sulfat de calciu. Este folosit ca agent în aliaje, dar și în alte aplicații metalurgice; aliajul său cu plumbul este utilizat ca armătură pentru cabluri și ca grilă pentru baterii. Calcitul este folosit ca sursă de var, ca material de etanșare și ca agent de neutralizare. În formă pură, este folosit ca antacid și supliment de calciu și intră în compoziția prafului de copt. Oxidul de calciu (varul) și produsul rezultat prin combinația cu apa, hidroxidul de calciu (varul stins), au importanță industrială. Alți compuși importanți sunt clorura de calciu (agent de uscare), hipocloritul (înălbitor), sulfatul de calciu (gipsul și ipsosul) și fosfatul de calciu (îngrășământ pentru plante și stabilizator pentru masele plastice).

calcopirită

Cel mai des întâlnit mineral de cupru, o sulfură de cupru și fier ($CuFeS_2$) și un foarte important minereu de cupru. Se găsește în mod obișnuit în filoanele metalifere formate la temperaturi medii și mari, așa cum sunt unele zone din Spania, Japonia, SUA. Calcopirita face parte din grupul sulfurilor, ea cristalizând în sistem tetragonal. Structura sa atomică este înrudită cu a sfaleritului.

calcul ADN *sau* modelare ADN

Formă de calcul în care moleculele de ADN sunt folosite în locul circuitelor logice digitale. Celula biologică este privită ca o entitate care seamănă cu un computer sofisticat. Cei patru aminoacizi bază ce reprezintă constituenții ADN-ului, notați tradițional prin literele A, T, C și G, sunt folosiți ca operatori, așa cum cifrele binare 0 și 1 sunt folosite în computere. Moleculele

de ADN sunt codificate după necesitățile cercetării și apoi forțate să se recombine (*vezi* recombinare), rezultând trilioane de „calcule" simultane. Acest domeniu este încă foarte nou, iar implicațiile sale abia încep să fie descoperite. *Vezi* calcul cuantic.

calcul biliar

Masă de substanțe cristalizate care se formează în vezica biliară, mai ales atunci când ficatul secretă bilă cu prea mult colesterol. Afecțiunile ficatului, bolile cronice ale vezicii biliare sau cancerul tractului biliar pot determina o predispoziție pentru formarea calculilor. În vezica biliară, calculii biliari pot provoca inflamații ale acesteia sau pot fi asimptomatici. Un calcul care obstrucționează calea biliară cauzează dureri puternice (colici biliare). De obicei, calculii biliari trebuie eliminați împreună cu vezica biliară sau pot fi mărunțiți cu ajutorul ultrasunetelor. În unele cazuri, un calcul poate fi tratat prin administrarea de săruri biliare, care contribuie la redizolvarea colesterolului. În prezent, cea mai frecventă metodă de extirpare a vezicii biliare este laparoscopia.

calcul cuantic

Metodă experimentală de calcul bazată pe fenomenele mecanicii cuantice și care include teoria cuantică și principiul de incertitudine. Computerele cuantice permit unui bit să stocheze simultan valorile 0 și 1. Ele pot urmări simultan direcții multiple de cercetare, outputul final depinzând de tipul de interfață generat de diversele calcule. *Vezi și* calcul ADN; mecanică cuantică.

calcul diferențial

Ramură a analizei matematice, inventată de Isaac Newton și G.W. Leibniz, care se ocupă cu determinarea variației unei funcții în raport cu variabila acesteia. Calculul diferențial asigură calculul derivatelor și folosirea lor în rezolvarea problemelor legate de variații inegale. Printre aplicațiile specifice se numără determinarea valorilor de maxim și minim ale funcțiilor pentru rezolvarea problemelor practice de optimizare.

calcul integral

Ramură a calculului matematic care se ocupă cu teoria și aplicațiile integralelor. În timp ce calculul diferențial are în vedere rata de variație precum panta tangențelor și viteza, calculul integral vizează valoarea sau dimensiunea totală (de ex. lungimea, suprafața sau volumul). Cele două domenii sunt legate prin teorema fundamentală a calculului integral, care arată cum se calculează o integrală definită cu ajutorul primitivei sale (funcție a cărei derivată este chiar funcția de integrat). De exemplu, integrarea în timp a funcției viteză conduce la funcția distanță care dă spațiul parcurs în intervalul de timp pe care s-a făcut integrarea. În consecință, mare parte din calculul integral se ocupă cu derivarea formulelor folosite pentru a descoperi primitivele. Calculul integral are o mare importanță în rezolvarea ecuațiilor diferențiale.

calcul integro-diferențial

Domeniu al matematicii care analizează modificările proceselor sau sistemelor modelabile prin intermediul funcțiilor. Cele două instrumente fundamentale ale sale, derivata și integrala, permit calcularea precisă a ratei de modificare și a sumei totale a schimbărilor survenite în sistem. Derivata și integrala au apărut ca urmare a conceptului de limită, extensia logică a conceptului de funcție asupra unor intervale infinitezimale. Relația dintre calculul integral și calculul diferențial, cunoscută drept teorema fundamentală a calculului integral, a fost descoperită la sfârșitul sec. XVII în mod independent de către Isaac Newton și G. W. Leibniz. Calculul integro-diferențial a fost una dintre marile descoperiri științifice ale epocii moderne.

calculul predicatelor

Parte a logicii simbolice moderne care expune sistematic relațiile logice dintre propozițiile implicând cuantificatori logici precum „toți" și „unii". Calculul predicatelor pornește de la o formă sau alta de calcul propozițional, introducând cuantificatori logici, variabile individuale și operatori logici. O propoziție de forma „Toți F sunt fie G fie H" este reprezentată simbolic sub forma: $(\forall x)[Fx \supset (Gx \vee Hx)]$ și „Unii F sunt atât G cât și H" este reprezentată simbolic sub forma: $(\exists x)\ [Fx \wedge (Gx \wedge Hx)]$. După ce se stabilesc condițiile de adevăr și de falsitate pentru propozițiile de bază, propozițiile formulabile în cadrul calculului sunt grupate în trei clase care se exclud reciproc: (1) cele care sunt adevărate, indiferent de înțelesul pe care îl au simbolurile din cuprinsul predicatelor, precum „Totul este F sau non-F"; (2) cele ce sunt false indiferent de înțelesul simbolurilor, precum „Ceva este F și non-F"; și (3) cele adevărate în cazul în care simbolurile au anumite înțelesuri și false în cazul altor înțelesuri, precum „Ceva este F și G". Cele trei tipuri de propoziții poartă numele de (1) propoziții valide, (2) propoziții contradictorii sau incompatibile și (3) propoziții condiționate.

Anumite tipuri de propoziții valide pot fi luate drept axiome, constituind temeiul pe baza căruia se aplică regulile de inferență. Există numeroase exemple de calcul al predicatelor de ordin I (sau de ordin inferior) complet axiomatizate. Ordinul I se referă la faptul că operatorii logici leagă variabile individuale, dar nu și variabile care cuprind la rândul lor predicate ale unor variabile individuale). *Vezi și* logică.

calcul propozițional

Sistem formal care cuprinde propoziții și relațiile logice dintre acestea. Spre deosebire de calculul predicatelor, calculul propozițional folosește propoziții simple (atomice), care se notează cu litere mici (de ex., p, q), în timp ce propozițiile compuse (moleculare) care conțin propoziții simple legate între ele prin cuantificatori (operatori logici): ∧ pentru „și", ∨ pentru „sau", ⊃ pentru „dacă...atunci" și pentru „nu". În calitate de sistem formal, calculul propozițional determină care dintre formulele (formele de propoziții compuse) pot fi demonstrate prin intermediul unor axiome. Inferențele valide dintre propoziții sunt exprimate prin intermediul unor formule ce pot fi demonstrate în acest fel, deoarece (pentru orice formule A și B) A ⊃ B poate fi demonstrat dacă și numai dacă B este o consecință logică a lui A. Calculul propozițional este coerent din punct de vedere logic, întrucât nu exista nici o formulă A in cadrul ei, de așa natură încât atât A, cât si A să fie amândouă adevărate. Este, de asemenea, complet, în sensul că adăugarea oricărei alte formule nedemonstrabile ca nouă axiomă ar introduce o contradicție. Mai mult, există o procedură eficientă pentru a stabili dacă o formulă dată este demonstrabilă în sistem. *Vezi* logică.

calculi renali

Vezi piatră la rinichi

calculator

Mașină capabilă să efectueze automat operații aritmetice și anumite funcții matematice. Blaise Pascal a inventat o mașină de calcul aritmetic în 1642. Spre sfârșitul sec. XIX, dimensiunea acestor mașini s-a redus, devenind mai ușor de mânuit. La începutul sec. XX au apărut calculatoarele de masă. Sistemele electronice de procesare de date din anii 1950 au eliminat mașinile de calcul mecanice. În calculatoare au fost introduse dispozitive miniaturale cu semiconductori, care pot realiza funcții matematice pe lângă operațiile aritmetice fundamentale și pot stoca date și instrucțiuni în registrele de memorie, dovedind posibilități de programare similare celor ale computerelor de mici dimensiuni.

Calcutta

Vezi Kolkata

Caldecott, Randolph

(22.03.1846, Chester, Cheshire, Anglia – 12.02.1886, St. Augustine, Florida, SUA)

Grafician și acuarelist britanic. În vreme ce lucra ca funcționar la o bancă, a început să deseneze pentru periodice ca *London Society*, apoi pentru *Punch* și *Graphic*. Stilul său a evoluat treptat spre satiric, iar succesul i-a fost adus de ilustrațiile pentru *Caietul de schițe* (Sketch Book, 1875) a lui Washington Irving și *Cum se ține Crăciunul la Bracebridge Hall* (Bracebridge Hall, 1876). A devenit renumit ca ilustrator de cărți pentru copii, cum ar fi *John Gilpin* a lui William Cowper (1878) și *Elegie pentru un câine turbat* (Elegy on a Mad Dog, 1879) a lui Oliver Goldsmith. Din 1938, o medalie Caldecott se acordă anual ilustratorului celei mai interesante cărți pentru copii din SUA.

Caldeea

Ținut antic, pe cursul superior al fluviului Eufrat, la Golful Persic. Inițial, denumea o parte din S Babilonului. Numele de Caldeea a mai fost folosit pentru a desemna (în special în Biblie) întregul Babilon, după ce acesta a fost ocupat de caldeeni, care în 625 î.Hr. au întemeiat dinastia caldeeană (sau neobabiloniană). Sub Nabucodonosor II, imperiul s-a extins, supunând Iudeea și ocupând Ierusalimul. A căzut sub ocupația Persiei în 539 î.Hr.

caldeiră *sau* calderă

Depresiune vulcanică întinsă, circulară, care se formează când vârful unui con vulcanic se prăbușește în spațiul rămas după ce magma este expulzată în urma unei erupții vulcanice violente. În spaniolă, termenul înseamnă oală, căldare. Erupții minore ulterioare pot forma conuri mici pe fundul caldeirei, care se poate umple mai târziu cu apă. Un exemplu este lacul Crater din Oregon.

Calder, Alexander Stirling

(22.07.1898, Lawnton, Philadelphia, SUA – 11.11.1976, New York, New York)

Sculptor american. Tatăl și bunicul lui au fost sculptori, iar mama sa, pictoriță. A studiat ingineria mecanică și, în 1923, a absolvit Liga Artistică Studențească, unde a fost influențat de artiștii de la școala Ash Can. În 1924, a ilustrat *National Police Gazette*. În

Alexander Calder, fotografie de Yousuf Karsh, 1966

1926, s-a mutat la Paris și a început să confecționeze, din lemn și sârmă, animale și figurine de circ. Așa s-a dezvoltat faimosul său circ miniatural. În anii 1930 a devenit celebru la Paris și în SUA atât pentru sculpturile sale din sârmă, cât și pentru portretele și desenele sale, executate din linii continue, și pentru construcțiile abstracte, motorizate. Cea mai bine cotată realizare a sa este invenția mobilului, o anticipare a sculpturii cinetice. A realizat și lucrări statice, a desenat modele pentru tapiserii, carpete, bijuterii și ilustrații de cărți. Deși lucrările sale mobile și stabile din perioada de început erau de dimensiuni relativ mici, către sfarșitul perioadei artistice el a evoluat către monumentalism. Arta lui s-a bucurat de recunoaștere în multe expoziții de mare amploare.

Calderon de la Barca, Pedro

(17.01.1600, Madrid, Spania – 25.05.1681, Madrid)

Dramaturg spaniol. A abandonat studiile religioase în 1623, pentru a scrie piese de teatru la curtea regelui spaniol Filip IV. Printre piesele sale laice se numără *Doctorul onoarei sale* (El médico de su honra, 1635), *Viața este vis* (La vida es sueño, 1638) și capodopera sa, *Fiica aerului* (La hija del aire, 1635). Piesele cu subiecte religioase includ *Prințul credincios* (El príncipe constante, 1629) și *Magicianul miraculos* (El mágico prodigioso, 1637). Este, de asemenea, creatorul a 76 de drame religioase într-un act, cele mai cunoscute fiind *Marele teatru al lumii* (El gran teatro del mundo, 1635) și *Păstorul credincios* (El pastor fido, 1678). Considerat urmașul lui Lope de Vega, s-a impus prin construcția riguroasă a intrigii și prin abordarea temei deșertăciunii existenței umane.

Caldwell, Erskine

(17.12.1903, districtul Coweta, Georgia, SUA – 11.04.1987, Paradise Valley, Arizona)

Scriitor american. Activitatea de misionar a tatălui său l-a ajutat să cunoască foarte bine viața agricultorilor săraci. Succesul și l-a câștigat cu *Drumul tutunului* (Tobacco Road, 1932), roman controversat al cărui titlu a devenit sinonim cu sărăcia din mediul rural; în formă dramatizată, a fost reprezentat pe Broadway, timp de șapte ani. *Pogonul lui Dumnezeu* (God's Little Acre, 1933), bestseller, zugrăvește imaginea unor săraci degenerați și lipsiți de speranță. Majoritatea romanelor și a povestirilor sale despre sărăcia rurală din sud înfățișează un amestec de violență și sex într-o tragicomedie grotescă. A scris și textul unor cărți documentare cu fotografii realizate de Margaret Bourke-White, care i-a devenit soție.

cale ferată

Mod de transport terestru în care vagoane cu roți se deplasează pe două șine sau linii paralele, din oțel, trase de o locomotivă sau puse în mișcare de motoare proprii. Primele căi ferate au fost construite în minele europene din sec. XVI, folosind vagoane trase de oameni sau de cai. Odată cu apariția locomotivei cu aburi și construcția primei căi ferate, în 1825, transportul feroviar s-a dezvoltat rapid. Prima cale ferată americană, Baltimore–Ohio, a fost pusă în funcțiune în 1827. S-au construit vagoane speciale pentru a transporta mărfuri și pasageri, inclusiv vagoane de dormit, create de George Pullman în 1859. În sec. XIX, calea ferată a avut o influență importantă asupra dezvoltării economice și sociale a tuturor țărilor. În SUA, calea ferată transcontinentală, a cărei construcție a fost încheiată în 1869, a deschis drum dezvoltării și consolidării domeniului feroviar în care un rol de seamă l-au avut constructorii de imperii financiare precum Cornelius Vanderbilt, Jay Gould, Edward H. Harriman, James J. Hill și Leland Stanford. Importanța căilor ferate în SUA a început să se diminueze la începutul sec. XX, dar în Europa, Asia și Africa continuă să asigure legături vitale atât în interiorul țărilor, cât și între ele. *Vezi și* Orient Express.

Calderón (Hinojosa), Felipe (de Jesús)

(n. 18.08.1962, Morelia, Michoacán, Mexic)

Președintele Mexicului (2006–). A studiat dreptul la Școala Liberă de Drept din Ciudad de México, iar în 2000 a obținut titlul de master la Universitatea Harvard. Tatăl său a contribuit la fondarea Partidului Acțiunii Naționale (PAN), de centru-dreapta, în 1939, iar Calderón a activat de tânăr în cadrul acestei formațiuni politice. În 1993 a devenit secretar-general al PNA și între 1996 și 1999 a fost președintele partidului. În 2000, alegerile prezidențiale au fost câștigate de Vincente Fox care a adus PAN la putere pentru prima dată. Calderón a deținut diverse posturi în guvern, inclusiv pe acela de ministru al

energiei (2003–2004), iar în 2005 a fost nominalizat pentru candidatura la președinție din partea PAN. În anul următor a câștigat alegerile prezidențiale cu o diferență de doar 0,56 de voturi.

Calea celor opt pași

Doctrină budistă, formulată de Buddha în prima sa predică de lângă Benares, India. Conform acesteia, calea celor opt pași ar fi o modalitate prin care omul poate face față problemelor numite în Cele Patru Adevăruri Nobile. Ea constă în înțelegerea corectă (credința în perspectiva budistă asupra existenței), gândirea corectă (hotărârea de a urma această credință), exprimarea corectă (evitarea neadevărurilor, a calomniei și a insultelor), acțiunea corectă (interdicția de a curma o viață, de a fura și de a avea un comportament sexual nepotrivit), traiul corect (respingerea ocupațiilor care contrazic principiile budiste), eforturile corecte (dezvoltarea unor stări mentale sănătoase), preocupările corecte (conștientizarea trupului, a sentimentelor și a gândurilor) și concentrarea corectă (meditația). Este numită și Calea de mijloc, deoarece indică o conduită aflată între senzualitate și ascetism. A urma calea înseamnă a scăpa de suferință și a atinge nirvana.

Calea Lactee

Galaxie spirală (diametru cca 150 000 ani-lumină) care conține și sistemul nostru solar *(vezi* sistem solar). Include nenumărate stele a căror lumină se vede ca un brâu luminos, neregulat, care traversează cerul de la un capăt la celălalt. Conține sute de miliarde de stele, gaz și praf interstelar. Praful a făcut multă vreme imposibilă studierea unui număr mare de stele, dar dezvoltarea astronomiei în infraroșu și a astronomiei radio *(vezi* astronomia radio și radar) a permis cercetarea unor suprafețe extinse. Încă nu se cunosc cu precizie componentele ei, forma, dimensiunea și masa; probabil conține cantități mari de materie întunecată și o gaură neagră uriașă, în centrul său. Soarele se află pe unul din brațele spiralei, la cca 27 000 de ani-lumină depărtare de centru.

caledoniană, centura orogenică ~

Lanț muntos în NV Europei, care se extinde în direcția SV-NE începând din Irlanda, Țara Galilor și N Angliei, prin Norvegia. Munții s-au format în perioada de la începutul Cambrianului (cu 543 m.a.u.) până la sfârșitul Silurianului (cca 417 m.a.u.). Rămășițe mai există și în E Groenlandei.

caleidoscop

Dispozitiv optic alcătuit din oglinzi care reflectă imaginea unor fragmente de sticlă sau a unor alte obiecte, făcând să apară într-un vizor forme geometrice simetrice. Schimbarea poziției bucăților colorate (prin rotire sau scuturare) se reflectă într-o nesfârșită varietate de modele și culori surprinzătoare. Un caleidoscop simplu este alcătuit din două fâșii subțiri de oglindă care se ating de-a lungul uneia din laturi. Oglinzile sunt închise într-un tub, care are la unul dintre capete un vizor. La celălalt capăt se găsește un dispozitiv format din două discuri de sticlă, între care se află fragmentele de sticlă, și prin care intră lumina. Când acest dispozitiv este rotit, obiectele dinăuntru se așază în modele aleatorii, iar când ecranul de difuzie este iluminat, prin multiplicarea în oglindă se creează modele simetrice. A fost inventat de Sir David Brewster, în jurul lui 1816.

calendar

Sistem de împărțire a timpului pentru perioade mari, ca zile, luni, ani, și de organizare a acestor diviziuni într-o ordine precisă. Calendarul este foarte important pentru studiul cronologiei, care estimează timpul pe baza diviziunilor regulate pe care le folosește pentru datarea evenimentelor. Este esențial pentru oricare civilizație care trebuie să măsoare timpul din motive legate de preocupări agricole, domestice, de afaceri sau de altă natură. Lunația sau perioada în care luna realizează un ciclu al fazelor sale (29 de zile și jumătate) este baza pentru stabilirea lunii calendaristice;

Lunile anului

Lună	Derivată din
Ianuarie (31 de zile)	luna Ianuarius a calendarului republican roman, numită după Ianus, zeul începuturilor
Februarie (28 de zile, 29 în anii bisecți)	luna Februarius din calendarul roman, numită după Februa, festivalul purificării, care avea loc în ziua de 15
Martie (31 de zile)	luna Martius din calendarul roman, numită după zeul Marte
Aprilie (30 de zile)	luna Aprilis, probabil derivată din numele zeiței grecești Afrodita (luna era dedicată lui Venus, echivalentul roman al acesteia) sau din cuvântul *aperire* (în latină, a deschide), cu referire la apariția mugurilor și a florilor
Mai (31 de zile)	luna Maius din calendarul roman, probabil numită după zeița Maia
Iunie (30 de zile)	luna Iunius din calendarul roman, probabil numită după zeița Iunona
Iulie (31 de zile)	luna Iulius (inițial Quintilis) din calendarul roman, numită după Iulius Caesar în 44 î.Hr.
August (31 de zile)	luna Augustus (inițial Sextilis) din calendarul roman, numită după Augustus în 8 î.Hr.
Septembrie (30 de zile)	luna a șaptea a calendarului republican roman timpuriu, din cuvântul *septem* (în latină, șapte)
Octombrie (31 de zile)	luna a opta a calendarului republican roman, din cuvântul *octo* (în latină, opt)
Noiembrie (30 de zile)	luna a noua a calendarului republican roman, din cuvântul *novem* (în latină, nouă)
Decembrie (31 de zile)	luna a zecea a calendarului republican roman, din cuvântul *decem* (în latină, zece)

cele mai multe dintre calendarele antice erau o însumare de luni. Zilele și anotimpurile, care sunt fenomene solare, nu sunt perioade care să se dividă exact. Pentru a restabili echilibrul dintre luni și anotimpuri, calendarele antice au folosit mijloace variate, cum ar fi inserția periodică a unei luni, pentru a reconcilia lunile cu anotimpurile. Calendarul gregorian, folosit aproape în exclusivitate astăzi, reprezintă o modificare a calendarului iulian adoptat de Iulius Caesar, care folosea o structură a anului de 365 de zile plus încă una o dată la patru ani, cu 12 luni care a ajuns să aibă numărul de zile pe care îl știm astăzi. *Vezi și* calendar ebraic; calendar musulman; perioadă siderală.

calendar ebraic *sau* calendar iudaic

Sistem de datare religios și laic, bazat atât pe ciclurile lunare, cât și pe cele solare. În calendarul folosit în prezent, o zi este socotită perioada de timp dintre două apusuri de soare, o săptămână cuprinde șapte zile, o lună are 29 sau 30 de zile și un an este alcătuit din 12 luni, la care se adaugă alte aproximativ 11 zile (adică 353, 354 sau 355 de zile). Pentru a stabili o concordanță între calendar și ciclul solar anual, o a 13-a lună de 30 de zile este adăugată în al 3-lea, al 6-lea, al 8-lea, al 11-lea, al 14-lea, al 17-lea și al 19-lea an dintr-un ciclu de 19 ani. Așadar, un an cu această adăugire poate avea de la 383 la 385 de zile. Calendarul evreiesc folosit astăzi a fost introdus în jurul sec. IV î.Hr. și este bazat pe calculul biblic, ce plasează creația în jurul anului 3761 î.Hr.

Luni	Zile	Luni	Zile
Tishri (sept.-oct.)	30	Nisa (mar.-apr.)	30
Heshvan (oct.-nov.)	29 sau 30	Iyar (apr.-mai)	29
Kislev (nov.-dec.)	29 sau 30	Sivan (mai-iun.)	30
Tebet (dec.-ian.)	29	Tammuz (iun.-iul.)	29
Shebat (ian.-feb.)	30	Ab (iul.-aug.)	30
Adar (feb.-mar.)	29 sau 30	Elul (aug.-sept.)	29

calendar musulman *sau* calendar islamic

Sistem de datare folosit în lumea musulmană și bazat pe un an cu 12 luni, fiecare dintre ele începând în jurul perioadei cu lună nouă. Lunile au alternativ câte 30 sau 29 de zile, cu excepția celei de-a 12-a, dhu al-hijjah, a cărei lungime variază în cursul unui ciclu de 30 de ani, pentru a menține calendarul în concordanță cu fazele reale ale Lunii. În 11 ani ai acestui ciclu, dhu al-hijjah are 30 de zile și în ceilalți 19 ani are 29 de zile. Astfel, anul are fie 354, fie 355 de zile. Nu se adaugă luni, ca în sistemul anului bisect, astfel încât lunile stabilite nu sunt caracteristice întotdeauna

Luni	Zile	Luni	Zile
Musharram	30	Rajab	30
Safar	29	Shaban	29
Rabi I	30	Ramadan	30
Rabi II	29	Shawwal	29
Jumada I	30	Dhu al-Qadah	30
Jumada II	29	Dhu al-Hijjah	29
		în anii bisecți	30

acelorași anotimpuri, ci sunt devansate pe parcursul întregului an solar sau sezonier (de aproximativ 3651/4 zile), la fiecare 321/2 ani solari.

calendar republican

Sistem de datare adoptat în 1793, în timpul Revoluției Franceze. A fost elaborat pentru a înlocui calendarul gregorian cu un sistem științific și rațional, evitând asocierile creștine. Cele 12 luni erau alcătuite din câte trei *decade* (în loc de săptămâni) a câte 10 zile fiecare; anul se încheia cu cinci zile suplimentare (șase, în anii bisecți). Anul începea la echinocțiul de toamnă, iar ziua de 22 septembrie 1792, dată la care Convenția Națională a proclamat Republica Franceză, a fost considerată ca data de 1 Vendémiaire (*în latină: vindemia*, culesul viilor), anul I. Celelalte luni ale toamnei se numeau Brumaire și Frimaire, urmate de lunile de iarnă Nivôse, Pluviôse și Ventôse, de lunile de primăvară Germinal, Floréal și Prairial, și de cele de vară Messidor, Thermidor și Fructidor (toate numele erau derivate de la denumirile unor fenomene naturale). Pe 1 ianuarie 1806, regimul napoleonian a hotărât revenirea la calendarul gregorian.

Calgary

Oraș, 878 866 loc., în zona metropolitană 951 395 loc. (2001), în S regiunii Alberta, Canada. A fost întemeiat în 1875, ca fort pe râul Bow, destinat Poliției Călare din NV. S-a dezvoltat foarte mult în 1883, când a fost construită calea ferată Canadian Pacific, dar și în 1914 și 1947, după descoperirea câmpurilor petrolifere și a zăcămintelor de gaze naturale din apropiere. Industriile cele mai dezvoltate sunt cele de rafinare a petrolului, de prelucrare a cărnii și a lemnului. Cursa de vite de la Calgary este un festival anual datând din 1912, unde se organizează un rodeo de renume în întreaga lume.

Calgary, Universitatea ~

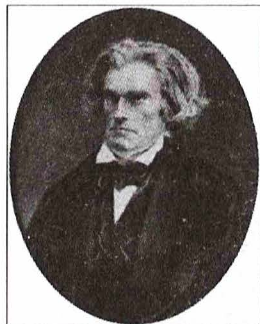
Universitate publică în Calgary, Alberta. A fost întemeiată în 1945, ca parte a Universității din Alberta, și a dobândit autonomie deplină în 1966. Cuprinde facultățile de educație, inginerie, design ambiental, arte, științe umaniste, drept, management,

medicină, infirmerie, educație fizică, știință, științe sociale și asistență socială. Are programe specializate pentru cercetarea spațială, dezvoltare internațională și turism internațional.

Calhoun, John C(aldwell)

(18.03.1782, districtul Abbeville, Carolina de Sud, SUA - 31.03.1850, Washington)

Politician american. A devenit un republican jeffersonian entuziast și a fost ales în Camera Reprezentanților a SUA (1811–1817). În calitate de lider al grupării Șoimilor Războinici, a prezentat, în iunie 1812, declarația de război împotriva Marii Britanii. A ocupat funcția de ministru de război între 1817–1825. A fost ales vicepreședinte (sub John Quincy Adams) în 1824 și în 1828 (sub Andrew Jackson). În anii 1830 a adoptat o poziție extremistă în privința interpretării stricte a Constituției, dovedindu-se un apărător al drepturilor statelor și al sclaviei, un susținător al anulării. A demisionat din funcția de vicepreședinte în 1832 și a fost ales în Senatul SUA, unde a activat în perioada 1832–1850, cu o întrerupere temporară, timp în care a ocupat funcția de ministru de externe (1844–1845). Faptul că a apărat cu îndârjire sclavia a determinat o puternică reacție antisudistă în statele libere.

John C. Calhoun, dagherotip de Mathew Brady, cca 1849

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON, DC

Cali

Oraș, 2 139 535 loc. (2007), situat în V Columbiei. Se întinde pe ambele maluri ale râului Cali și a fost întemeiat în 1536. Aflat departe de coastă, nu s-a putut dezvolta economic până în sec. XX, când amontele râului Cauca a fost amenajat pentru a genera energie electrică și a evita inundațiile. Este un centru important de desfacere a produselor din regiune și rivalizează din punct de vedere industrial cu Bogotá, Barranquilla și Medellín. La sfârșitul sec. XX, Cali a ajuns notoriu pentru traficul de droguri.

calibru

În industria prelucrătoare și în inginerie, instrument folosit pentru a stabili dacă o dimensiune este mai mare sau mai mică decât standardul de referință. Un calibru-potcoavă, de exemplu, este format dintr-o piesă în forma literei C, cu falca externă mobilă și cu cea internă fixă, și este folosit la verificarea diametrelor, lungimilor și grosimilor. Calibrele cu filet prezintă zimți triunghiulari, spațiați astfel încât să corespundă cu diferite pasuri sau număr de filete pe centimetru. Comparatorul cu cadran arată cantitatea cu care un obiect se abate de la standard.

calif

(*în arabă*, khalifah, locțiitor, succesor)

Titlu conferit succesorilor profetului Mahomed la conducerea de drept sau nominală a lumii musulmane, având toate puterile acestuia, mai puțin profeția. Controversele privind alegerea celui de-al patrulea calif, Ali, au determinat diviziunea islamului în două curente, sunnit și șiit. Rivalul lui Ali, al-Muawiyah I, a întemeiat califatul Omeiazilor (*vezi* dinastia Omeiazilor), la conducerea căruia s-au succedat 14 califi (661–750 d. Hr). Dinastia Abbasizilor (750–945 d.Hr.), califatul cel mai cunoscut, care a avut 38 de califi, a mutat capitala de la Damasc la Bagdad. Cucerirea Bagdadului de către mongoli, în 1258, a pus capăt dinastiei. Și alți conducători musulmani au întemeiat califate, dar acestea au avut o existență scurtă. Dinastia Fatimizilor a proclamat un nou califat în 920 d.Hr.; Abd al-Rahman III a pus bazele altui califat în 928 d.Hr, ca replică dată Abbasizilor și Fatimizilor. Dinastia mamelucilor (*vezi* mameluci) a pus pe tron în 1258 un descendent al Abbasizilor, ca un calif-marionetă. Acest califat nu a exercitat nici o autoritate și, din 1517 până în 1924, când a fost abolit de Republica Turcă, s-a aflat la Istanbul, sub controlul Imperiului Otoman. Militanții musulmani moderni consideră abolirea califatului drept o catastrofă, făcând din reînvierea acestuia unul dintre pilonii programului lor politic.

California

Stat în V SUA. Se întinde pe coasta Oceanului Pacific și se află pe locul întâi în SUA ca număr de locuitori și pe locul al treilea ca întindere. Suprafața: cca 1 300 km de la N la S de 400 km de la E la V, 33 871 648 loc. (2000). Capitala: Sacramento. Vârful Whitney și Valea Morții, cel mai înalt și, respectiv, cel mai jos punct geografic de pe teritoriul celor 48 de state continentale, se găsesc la o distanță de 137 km unul de celălalt. Inițial, regiunea a fost populată de amerindieni. Prima expansiune europeană pe coastă a avut loc între 1542–1543, când

Juan Cabrillo a declarat acest teritoriu ca aparținând Spaniei. Primul așezământ de misionari creștini a fost întemeiat la San Diego în 1769 sub conducerea lui Junipero Serra. Regiunea a rămas sub dominația Spaniei, până în anii 1820, când a devenit provincie a Mexicului. După Războiul mexican, zona a revenit SUA, prin Tratatul de la Guadalupe Hidalgo din 1848. Deși colonizarea fusese începută de SUA încă din 1841, procesul a fost accelerat de goana după aur din 1848. California a fost inclusă în Uniune în 1850, ca stat cu sclavia abolită prin Compromisul din 1850. Numărul de locuitori a cunoscut o creștere semnificativă în sec. XX. În prezent are cea mai dezvoltată economie dintre toate statele americane. A fost afectată de cutremure de pământ puternice, cele mai distructive fiind cele din San Francisco, în 1906 și 1989, și din Los Angeles, în 1994.

California

Peninsulă în NV Mexicului. Mărginită de SUA la N, Oceanul Pacific la V, golful California la E, are o lungime de cca 1 220 km și o suprafață de 143 396 kmp. Din punct de vedere politic, se împarte în statele Baja California și Baja California Sur. Zona de coastă se întinde pe mai mult de 3 200 km, având mici porturi ferite atât pe coasta de V, cât și în golf. Când spaniolii au ajuns aici, în 1533, zona era locuită de mai bine de 9 000 de ani. Misionarii iezuiți au înființat colonii permanente la sfârșitul sec. XVII, dar băștinașii amerindieni au fost exterminați de bolile aduse de spanioli. Zona s-a separat de teritoriul actual al statului american California, prin tratatul din 1848, încheiat după Războiul mexican.

California, golful ~ *sau* Marea Cortes

Golf ce separă Baja California de restul Mexicului. Are o suprafață de cca 153 000 kmp. În sec. XVI, exploratorii spanioli l-au numit Marea Stacojie (Mar Bermejo), din cauza planctonului roșu care colora apele. Unii geologi consideră că golful face parte din Pacific; alții susțin că Baja California se îndepărtează de continent prin deplasarea către N, de-a lungul faliei San Andreas, permițând astfel golfului să se extindă.

California, Institutul Tehnologic din ~ /Caltech/

Universitate privată, cu un standard foarte ridicat și institut de cercetare din Pasadena, oferind cursuri universitare și postuniversitare, dar și posibilități de cercetare în știința pură sau aplicată și în inginerie. Fondat în 1891, este astăzi unul dintre cele mai importante centre de cercetare ale lumii. În 1958, Laboratorul Jet Propulsion, în cooperare cu NASA, a lansat primul satelit american, *Explorer I*. Observatoarele astronomice de la Vf. Palomar, Owens Valley, Big Bear Lake, din California, și de pe Mauna Kea, Hawaii, sunt administrate de Caltech. Alte facilități pe care institutul le deține sunt un laborator de seismologie, unul de biologie marină și un centru de studiu al radio-astronomiei.

California, Universitatea ~

Universitate de stat, având campusuri la Berkeley (campusul principal), Davis, Irvine, Los Angeles, Riverside, San Diego (La Jolla), San Francisco, Santa Barbara și Santa Cruz. A fost întemeiată în 1868, în Oakland. Campusul Berkeley, care l-a înlocuit pe cel din Oakland în 1873, continuă să fie vârf de lance în domeniul științific, precum și în alte ramuri academice. În anii 1930, cercetătorii acestei universități au construit primul ciclotron, au izolat virusul uman al poliomielitei și au descoperit mai multe elemente chimice noi. Ramura din Los Angeles (UCLA), întemeiată în 1919, cuprinde școli de drept, medicină și inginerie. Campusul din San Francisco, inițial colegiu medical, s-a unit cu Universitatea California în 1873 și a rămas un centru medical de cercetare și învățământ. Campusul din San Diego, la început o stațiune de cercetări marine, a devenit parte a Universității în 1912; include Institutul de Oceanografie Scripps. Campusurile Davis și Riverside au fost, la început, institute de agronomie, fiind incluse în cadrul Universității în 1959. Universitatea dirijează centrele de cercetare nucleară din cadrul Laboratoarelor Naționale Lawrence Berkeley, Lawrence Livermore și Los Almos.

California, Institutul de Arte din ~ /CalArts/

Instituție americană de învățământ superior privat, în Valencia. A fost creat în 1961 prin unirea a două instituții artistice. A fost primul institut din SUA care a oferit programe de învățământ pentru artele vizuale și interpretative. Include cinci școli – de artă, dans, film și video, muzică și teatru – și o facultate de studii critice. Toate școlile acordă diplome de licență și masterat în arte. Studenții din zonele defavorizate din Los Angeles beneficiază de sponsorizare printr-un program al comunității artistice.

californieni, indieni ~

Membrii oricăruia dintre triburile de amerindieni din zona actualei California. Multe dintre grupurile californiene erau unități independente teritorial și politic, mai mici decât media triburilor de indieni nord-americani. Hrana varia în funcție de regiunea locuită (cei de pe coastă se ocupau cu pescuitul, cei din zonele aride vânau și practicau agricultura), la fel și modul de construire a locuințelor. Comunitățile de indieni erau stabile din punct de vedere politic, sedentare și conservatoare. Conflictele erau mult mai rare decât între alte triburi ale Americii de Nord. Grupurile vecine au dezvoltat de multe ori diferite sisteme sofisticate de schimburi economice, de bunuri și de servicii. Indienii californieni au atins un nivel înalt de cultură, rar întâlnit la populațiile dependente exclusiv de vânat, pescuit sau culesul plantelor sălbatice. Indienii californieni au o literatură orală renumită, iar coșurile lor împletite sunt considerate excepționale. *Vezi și* indieni modoc, indieni de pe coasta nord-vestică, pomo, yuman.

caligrafie

Artă a scrisului de mână, frumos, stilizat și elegant sau a inscripționării cu penița sau pana cu cerneală. Implică trasarea corectă a caracterelor, ordonarea diverselor părți și armonia proporțiilor. În culturile islamică și chineză, caligrafia este la fel de apreciată ca pictura. În Europa sec. XIV–XVI s-au dezvoltat două stiluri – romanic și italic –, care au influențat toate scrierile ulterioare, de mână și de tipar. Odată cu apariția tiparului modern (1450), caligrafia a devenit din ce în ce mai imaginativă și ornamentală.

Caligula *nume oficial* Caius Caesar (Germanicus)

(31.08.12 d.Hr., Latium - 24.01.41 d.Hr., Roma)

Împărat roman (37–41 d.Hr.). Cunoscut după porecla din copilărie (*în latină: caliga*, sanda), Caligula a fost declarat moștenitor al tronului de către Tiberius, după moartea misterioasă a părinților și fraților săi. A fost, probabil, implicat în asasinarea lui Tiberius. La șapte luni de la urcarea pe tron, a contractat o boală gravă și a început să dea semne de instabilitate mentală, manifestată prin capricii despotice și cruzime. Reinstaurând obiceiul proceselor intentate pentru trădare (38 d.Hr), și-a executat susținătorii și a stors bani de la cetățeni. A jefuit Gallia în 40 d.Hr. și a început să plănuiască invadarea Britanniei. Se considera de origine divină, iar la moartea surorii sale Drusilla, a declarat-o zeiță. A fost asasinat de un grup de conspiratori, sătui de tirania sa.

Calimah

(a creat în sec. V î.Hr.)

Sculptor grec. Deși se cunosc puține date referitoare la viața sa, i se atribuie crearea capitelului corintic, al cărui model i-a fost sugerat de imaginea frunzelor ce creșteau în jurul coșului cu flori aflat pe mormântul unei fete. Sculpturile sale, păstrate doar în copii romane, sunt remarcabile prin detaliile și prin minuțiozitatea execuției.

calitate

În filozofie, proprietate care se aplică lucrurilor luate individual, în contrast cu relația, care se aplică lucrurilor luate câte două, câte trei etc. Distincția făcută de Galilei și de John Locke între calitățile primare și cele secundare este motivată de faptul că știința modernă a dovedit că percepțiile senzoriale brute furnizează informații false sau incomplete despre calitățile intrinsece ale obiectelor fizice. Din acest punct de vedere, calitățile primare, precum forma, cantitatea și mișcarea, sunt proprietăți reale ale lucrurilor și pot fi descrise din punct de vedere matematic, pe când calitățile secundare, precum mirosul, gustul, sunetul, culoarea sau temperatura, nu există decât la nivelul conștiinței umane.

Calixtus II *sau* Calixt *născut* Guido de Burgundia

(m. 13/14.12.1124, Roma)

Papă (1119–1124). Ca arhiepiscop de Vienne în Burgundia Inferioară, a devenit un susținător înfocat al Reformei și ca adversar al împăratului Henric V al Sfântului Imperiu Roman. Ales papă în 1119, a blamat învestitura laică și l-a excomunicat pe Henric. S-au împăcat ulterior, iar Concordatul de la Worms (1122) a pus capăt controversei învestiturii. Calixtus a convocat pentru prima dată Conciliul Lateran (1123), care a asigurat pacea între biserică și imperiu pentru următorii 35 de ani. Edictul său, *Etsi Judaeis* (1120), îi proteja pe evreii romani.

Callaghan (de Cardiff), (Leonard) James Callaghan, Baron

(n. 27.03.1912, Portsmouth, Hampshire, Anglia - 26.03.2005, Ringmer, East Sussex)

Politician britanic. Membru al conducerii mișcării sindicale, a intrat în Camera Comunelor ca membru al Partidului Laburist în 1945. În timpul guvernării

laburiste a fost ministru de finanţe (1964–1967), ministru de interne (1957–1970) şi ministru de externe (1974–1976), apoi a fost ales prim-ministru (1976–1979). Cu o atitudine moderată în cadrul partidului său, a încercat să calmeze revendicările zgomotoase ale sindicatelor. După o serie de greve paralizante, între 1978–1979, guvernarea sa a fost înlăturată printr-un vot parlamentar de neîncredere. În 1987 a fost ales membru pe viaţă al Camerei Lorzilor.

Callaghan, Morley (Edward)

(22.09.1903, Toronto, Canada – 25.05.1990, Toronto)

Romancier şi nuvelist canadian. Şi-a luat diploma în drept în 1928, dar nu a profesat niciodată. A devenit cunoscut prin colecţia de nuvele *Flotila locală* (A Native Argosy, 1929). Primul său roman, *Fugar ciudat* (Strange Fugitive, 1928), urmăreşte decăderea unui inadaptat social, tip de personaj care apare des în proza sa. Romanele ulterioare, printre care se numără *Vor moşteni Pământul* (They Shall Inherit the Earth, 1935) şi *Iubire şi pierzanie* (The Loved and the Lost, 1951), aduc în prim-plan dragostea creştină ca răspuns la nedreptatea socială. *Vara aceea la Paris* (That Summer in Paris, 1963) prezintă prietenia dintre Callaghan, F. Scott Fitzgerald şi Ernest Hemingway. Mai târziu, au apărut şi *Un loc retras şi minunat* (A Fine and Private Place, 1975) şi *Vremea lui Iuda* (A Time for Judas, 1983).

Callahan, Harry (Morey)

(22.10.1912, Detroit, Michigan, SUA – 15.03.1999, Atlanta)

Fotograf american. Nu a avut o pregătire specială în domeniu. Şi-a manifestat interesul faţă de fotografie în 1938. În 1941, fotografiile lui Ansel Adams l-au încurajat să-şi dezvolte propriul stil. Printre temele sale se numără peisajele rurale şi citadine, portretele neconvenţionale ale soţiei şi fiicei. S-a remarcat ca profesor; a fost şeful departamentului de fotografie de la Institutul de Design din Chicago (1949–1961) şi a pus bazele Departamentului de fotografie din cadrul Şcolii de Design din Rhode Island (1961–1976). În 1980, au fost publicate două colecţii cu lucrările sale, *Water's Edge* şi *Harry Callahan: Color, 1945–1980*.

Callao

Oraş, 407 904 loc. (1996), principalul port maritim în Peru. A fost întemeiat în 1537 de Francisco Pizzaro în golful Callao, la V de Lima. Principal port de plecare pentru transporturile de aur şi argint, capturat de conchistadorii spanioli de la incaşi, era atacat adesea de piraţi şi de rivalii europeni ai spaniolilor. A fost distrus de un val seismic în 1746 şi reconstruit apoi în apropiere de amplasarea sa iniţială. În timpul războaielor de independenţă, Callao a rezistat câtorva asedii ale forţelor armate spaniole. Conducătorul revoluţionar Simón Bolívar a debarcat aici în 1823, iar trei ani mai târziu Callao a fost locul capitulării Spaniei în faţa forţelor rebele. A fost puternic afectat de un cutremur în 1940, dar de atunci s-a extins şi modernizat.

Callas, Maria *născută* Cecilia Sophia Anna Maria Kalogeropoulos

(02.12.1923, New York, SUA – 16.09.1977, Paris, Franţa)

Soprană americană de origine greacă. În adolescenţă s-a mutat în Grecia, unde a debutat în 1939. A primit recunoaşterea internaţională în 1947, pentru interpretarea din *La Gioconda* de Amilcare Ponchielli (1834–1886), la Festivalul de la Verona. A continuat să interpreteze roluri dramatice dificile, printre care *Turandot* a lui G. Puccini şi *Kundry* a lui R. Wagner, până în momentul în care dirijorul Tullio Serafin (1878–1968) a convins-o să abordeze repertoriul de belcanto, schimbare ce i-a adus recunoaştere deplină. Rolul ei definitoriu este *Norma* lui V. Bellini. Deşi vocea sa nu era perfectă, ea a devenit cea mai celebră cântăreaţă de operă a vremii datorită amplitudinii vocii, prezenţei sale scenice şi virtuozităţii cu care interpreta rolurile dificile. Prin temperamentul său vulcanic şi personalitatea incandescentă şi exigentă, şi-a câştigat celebritatea internaţională. A fost diva prin excelenţă.

Callimah

(305 î.Hr., Cirena, Africa de N – 240 î.Hr.)

Poet şi învăţat grec. S-a mutat în Egipt, unde a lucrat la Biblioteca din Alexandria. Din scrierile sale ample, s-au păstrat doar fragmente. Cea mai cunoscută lucrare lirică este *Cauzele* (cca 270 î.Hr.), conţinând povestiri misterioase despre originea obiceiurilor, a festivalurilor, a numelor. Este poetul cel mai reprezentativ al eruditei şi pretenţioasei Şcoli din Alexandria. Cea mai cunoscută operă în proză este *Tablete* (Pinakes), care cuprinde 120 de volume şi este un catalog al autorilor ale căror lucrări se păstrau în bibliotecă.

Calliope *sau* Kalliope

În mitologia greacă, cea mai cunoscută dintre cele nouă muze şi protectoarea poeziei epice. Calliope şi regele Egrus al

Traciei sunt socotiți părinții lui Orfeu. I-a născut doi fii și lui Apollo, pe Hymen și Ialemos. Alte variante ale mitului susțin că era mama regelui Rhesus al Traciei sau mama lui Linus, inventatorul melodiei și al ritmului.

Callisto

În mitologia greacă, nimfă și însoțitoare la vânătoare a zeiței Artemis. Deși s-a legat cu jurământ să nu se mărite niciodată, a fost sedusă de Zeus, care a transformat-o într-o ursoaică pentru a-și masca infidelitatea față de geloasa Hera. A fost ucisă chiar de Artemis în timpul unei vânători. Alte variante susțin că Artemis sau Hera, supărate din cauza legământului călcat, au transformat-o în ursoaică. După moartea ei, Zeus a înălțat-o în cer și a transformat-o în constelația Ursa Mare.

Callonne, Charles-Alexandre de

(20.01.1734, Douai, Franța – 29.10.1802, Paris)

Politician francez. A fost intendent de Metz (1768) și Lille (1774), iar abilitățile sale în problemele financiare l-au propulsat în funcția de inspector general de finanțe (1738). Și-a dat seama că Franța putea fi salvată de la faliment numai cu ajutorul unor reforme radicale. Eforturile sale au grăbit criza guvernamentală, care avea să declanșeze Revoluția Franceză. După declanșarea acesteia, exilat în Anglia, s-a dedicat cauzei contrarevoluționare.

Callot, Jacques

(1592/1593, Nancy, Franța – 24.03.1635, Nancy)

Gravor și desenator francez. A deprins tehnica gravurii la Roma. În 1612 a fost angajat la curtea familiei de Medici din Florența, pentru a realiza picturi ale procesiunilor și banchetelor. A fost un talentat caricaturist, zugrăvind cu măiestrie grotescul. Seria de gravuri *Nenorocirile războiului* (Les grandes misères de la guerre, 1633) redă atrocitățile Războiului de Treizeci de Ani, servind ca sursă de inspirație lui Francisco de Goya. A fost deosebit de prolific; din lucrările sale s-au păstrat peste 1 400 de gravuri și 2 000 de desene. Recunoscut ca unul dintre cei mai mari gravori ai tuturor timpurilor, a fost în egală măsură și unul dintre primii artiști de prestigiu care au practicat exclusiv artele grafice.

Calloway, Cab(well)

(25.12.1907, Rochester, New York, SUA – 18.11.1994, Hockessin)

Cântăreț și dirjor de big-band. A fondat primul său grup în 1928; în 1931 a devenit orchestra de casă la Cotton Club din Harlem. Cântăreț desăvârșit, s-a identificat cu piesa de succes *Minnie the Moocher* (1931). Mulți soliști de jazz celebri s-au lansat datorită colaborării cu trupa lui Calloway. Compozitorul George Gershwin a dat viață personajului Sportin Life din *Porgy and Bess* inspirându-se după Calloway, care a interpretat el însuși rolul, mai târziu.

Cab Calloway

CENTRUL SCHOMBURG PENTRU CERCETĂRI ÎN CULTURA NEGRILOR; BIBLIOTECA PUBLICĂ DIN NEW YORK; FUNDAȚIILE ASTOR, LENOX ȘI TILDEN

calmar

Denumire comună pentru cele aproape 400 de specii de cefalopode cu 10 brațe, care trăiesc mai ales în apele marine, de coastă sau de larg, hrănindu-se cu pești și crustacee. Dimensiunea diferă în funcție de specie, de la mai puțin de 1,5 cm până la peste 20 m (calmarul gigant). Două dintre cele 10 brațe sunt tentacule lungi și subțiri; fiecare are un capăt lățit și patru rânduri de ventuze cu inele dure dințate. Cochilia internă susține corpul tubular, subțire al majorității speciilor. Ochii calmarului, aproape la fel de complecși ca ai omului, sunt așezați, de obicei, pe părțile laterale ale capului. Calmarii pot înota cu viteză mare (propulsându-se prin contractarea și relaxarea mantalei sau prin ondularea celor două înotătoare) sau pot pluti în derivă; apa expulzată printr-o pâlnie, situată în urma capului, poate propulsa animalul înapoi. La fel ca și caracatița, calmarul elimină secreția „glandei cu cerneală" când se simte amenințat de apariția cașaloților, a unor pești, a omului sau a diverșilor prădători.

DOUGLAS P. WILSON

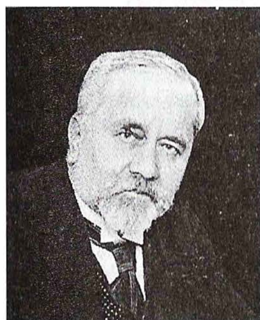
calmar (*Illex coindetii*)

Calmette, Albert (Léon Charles)

(12.07.1863, Nisa, Franța - 29.10.1933, Paris)

Bacteriolog francez. În anii 1890 a fondat institutele bacteriologice Pasteur din Saigon și din Lille. În 1908 a descoperit că bacteriile de tuberculoză de la bovine sunt inofensive dacă sunt crescute pe medii ce conțin secreții biliare. Astfel, se dezvoltă bacterii cu alte proprietăți, care determină o reacție imună fără a cauza apariția vreunei boli. Această constatare l-a condus la descoperirea unui vaccin împotriva tuberculozei, împreună cu Camille Guérin. A introdus și un test (reacția Calmette) pentru tuberculoză și a descoperit un antidot pentru mușcătura de șarpe veninos.

Albert Calmette

HARLINGUE-H. ROGER-VIOLLET

Caloian *sau* Kalojan

(m. 1207, lângă Salonic)

Țar al Bulgariei (1197–1207). Cel mai tânăr dintre frații fondatori ai celui de-al doilea Țarat Bulgar, Caloian a încercat să mențină independența bulgară. Chiar dacă a recunoscut autoritatea papală și a fost încoronat de către legați papali în 1204, Caloian a trecut la ortodoxie, la scurtă vreme după încoronarea sa. A propus încheierea unei alianțe cu armatele celei de-a patra cruciade, dar apoi a condus o revoltă bulgaro-grecească în Peninsula Balcanică, i-a învins pe cruciații occidentali la Adrianopole (1205) și l-a luat prizonier pe împăratul latin Balduin I. Succesul lui împotriva cruciaților a contribuit la prăbușirea finală a Imperiului Latin de Răsărit. A murit în timpul asediului Salonicului, în lupta sa permanentă pentru a extinde imperiul.

calorie

Unitate de măsură pentru energie sau căldură. Definițiile variază în funcție de scop (măsurători fizico-chimice, tabele ale energiei consumate de organisme și termochimie), dar în toate situațiile caloria are 4,2 jouli, reprezentând cantitatea de căldură necesară pentru a mări temperatura unui gram de apă cu un grad Celsius în condiții de presiune atmosferică normale. Caloriile utilizate de dieteticieni și nutriționiști și specificate în tabele de alimente reprezintă de fapt kilocalorii (numite tot calorii de oamenii de știință și abreviate kcal sau Cal), adică 1 000 de calorii. Măsoară cantitatea de energie calorică sau energie metabolică aflată în legăturile chimice ale alimentelor.

calorimetru

Instrument de măsurare a căldurii produse în timpul unei reacții mecanice, electrice sau chimice și de calculare a capacității calorice a materialelor. Modelul standard, cunoscut drept bomba calorimetrică, constă într-o incintă de reacție înconjurată de un lichid ce absoarbe căldura produsă prin reacție. Cantitatea de căldură poate fi determinată în funcție de creșterea temperaturii, luând în considerare proprietățile recipientului și ale lichidului.

cal-putere

Unitate de măsură pentru putere, exprimă lucrul mecanic efectuat într-un anumit timp de către un sistem care dezvoltă putere. În sistemul englez, un cal-putere este egal cu 33 000 de picioare/livre de lucru mecanic pe minut – adică puterea necesară pentru a ridica o masă de 33 000 de livre (1 lb = 0,453592 kg) într-un minut la înălțimea de un picior (1 ft = 30,5 cm). Această valoare a fost adoptată de James Watt la sfârșitul sec. XVIII, după ce a făcut experimente cu cai de tracțiune puternici și reprezintă, de fapt, cu 50% mai mult decât poate face un cal obișnuit într-o zi de muncă. Echivalentul electric al unui cal-putere este de 746 wați în Sistemul Internațional de Unități de Măsură, echivalentul unei călduri de 2 545 BTU pe oră. Calul-putere metric (*vezi* sistemul metric) este egal cu 4 500 kg·m pe minut sau 0,9863 cai-putere.

Calukya, dinastia ~

Două dinastii indiene antice. Dinastia Calukya de V a stăpânit peste Deccan (India peninsulară), între 543–757 d.Hr. și între 975 d.Hr.–1189. Cea de E a stăpânit peste Vengi (E actualului stat Andhra Pradesh), între 624 d.Hr.–1070. A fost cea mai importantă familie care a stăpânit Deccan în sec. V–VI d.Hr., controlând atât zona de coastă, cât și văile principalelor râuri.

calul-lui-Przewalski

Ultima dintre subspeciile de cabaline (*Equus caballus przewalskii*), care a supraviețuit până în sec. XX. Este gălbui, roșcat-deschis sau bej și are o înălțime de 122–142 cm. Coama, ca și coada, sunt de culoare închisă, iar pe spate are, de obicei, o dungă neagră. Coama este scurtă și dreaptă, pornind doar de la nivelul urechilor. Specia

calul-lui-Przewalski sau cal-sălbatic (*Equus caballus przewalskii*)
KENNETH W. FINK DIN ROOT RESOURCES

a fost descoperită în V Mongoliei, în 1870. Începând cu anii 1960, specia nu a mai fost văzută în stare sălbatică, dar descendenții exemplarelor aduse anterior în grădinile zoologice din Europa au început să fie reintroduse în stepele mongole în anii 1990.

calumet *sau* pipa sfântă *sau* pipa păcii

Unul dintre principalele obiecte de cult ale multor triburi de indieni americani. Era considerată un microcosmos, părțile componente, culorile și motivele decorative semnificând elementele esențiale ale universului. Era fumată atât în timpul rugăciunii personale, cât și în timpul ritualurilor colective. Datorită efectului narcotizant al tutunului, precum și simbolurilor fumului care se înălța, pipa era utilizată ca mijloc de comunicare între lumea spiritelor și a oamenilor.

Calvar *sau* Golgota

Deal în Ierusalim. Loc al răstignirii lui Iisus, dealul execuției se situa în afara zidurilor orașului Ierusalim, aproape de mormântul în care se spune că a fost îngropat apoi Iisus. Nu poate fi localizat cu precizie, dar majoritatea învățaților optează fie pentru locul pe care se înalță astăzi Biserica Sfântului Mormânt, fie pentru un deal aflat la N de Poarta Damascului.

Calvert, George, Baron de Baltimore

(aprox. 1578, Kipling, Yorkshire, Anglia – 15.04.1632, Lincoln's Inn Fields)

Colonist englez. A făcut parte din Camera Comunelor începând cu 1621; a pierdut încrederea parlamentului când a fost însărcinat să reprezinte politica lui Iacob I. După ce s-a declarat el însuși romano-catolic (1625), a renunțat la atribuțiile sale și a fost ridicat la rangul de baron de Baltimore, primind domenii în Irlanda. Pentru a-și asigura prosperitatea proprietăților în Lumea Nouă, s-a mutat împreună cu familia în colonia sa, Newfoundland, în 1628. Din cauza conflictelor generate de religia sa și a climei prea aspre, a solicitat printr-o petiție regelui Carol I să i se acorde un domeniu în regiunea golfului Chesapeake. A murit înainte de a-i fi fost acordat acest privilegiu, iar fiul său, Cecil, a devenit proprietarul coloniei Maryland.

Calvert, Leonard

(1606, Anglia – 09.06.1647, St. Mary's, Maryland, SUA)

Primul guvernator al coloniei Maryland. A fost fratele mai mic al lui Cecil Calvert, proprietarul coloniei. În 1633 a fost trimis de Anglia să întemeieze o nouă așezare la St. Mary's. Treptat, a permis adunării locale un grad oarecare de inițiativă legislativă. A pierdut un litigiu pe teme funciare cu William Claiborne și a fost nevoit să plece din Maryland (1644–1646); cu ajutorul coloniștilor, inclusiv al lui Margaret Brent, s-a întors pentru a-și relua în stăpânire teritoriul.

Calvin, Jean

(10.07.1509, Noyon, Picardia, Franța – 27.05.1564, Geneva, Elveția)

Teolog și om de stat al Bisericii. A fost cel mai important reformator protestant francez și personalitatea cea mai marcantă a celei de-a doua generații a Reformei protestante. Interpretarea pe care a adus-o creștinismului, exemplificată cel mai bine în lucrarea *Instituțiile religiei creștine* (Institutio Christianae Religionis, 1536, însă elaborată în edițiile ulterioare), și modelele instituționale și sociale pe care le-a schițat pentru Geneva au influențat profund protestantismul din Europa și America de Nord. Forma calvinistă a protestantismului a avut un impact major asupra formării lumii moderne.

Viața și opera

Calvin provenea dintr-o familie de burghezi. Tatăl, administrator laic în serviciul episcopului local, l-a trimis la Universitatea din Paris în 1523 ca să se pregătească pentru preoție, însă ulterior s-a răzgândit în favoarea carierei de avocat; astfel, între 1528 și 1531, Calvin a studiat la școlile de drept din Orléans și Bourges. Apoi a revenit la Paris. În acești ani a făcut cunoștință cu umanismul renascentist, influențat de Erasmus și de Jacques Lefèvre d'Étaples, care a fost mișcarea studențească radicală a timpului. Această mișcare, care a precedat Reforma, urmărea să reformeze Biserica și societatea după modelul Antichității clasice și creștine, propunând ca aceasta să se bazeze pe o întoarcere la Biblie, studiată în original. Acest concept l-a marcat foarte puternic pe Calvin. Sub acest impuls a studiat greaca, ebraica și latina, cele trei limbi ale discursului creștin antic, pregătindu-se pentru un studiu aprofundat al Scripturii. De asemenea, i-a intensificat interesul pentru clasici; prima sa lucrare publicată (1532) a fost un comentariu la

eseul lui Seneca despre clemență. Însă, dincolo de orice altceva, această mișcare punea accentul pe salvarea indivizilor mai degrabă prin grația divină decât prin fapte bune și slujbe.

Anii petrecuți de Calvin la Paris s-au sfârșit brusc în 1533. Din cauza faptului că guvernul devenea tot mai puțin tolerant față de această mișcare reformistă, Calvin, care colaborase la pregătirea unei declarații ferme a principiilor teologice pentru un discurs public susținut de Nicolas Cop, rector al universității, a considerat că era mai prudent să părăsească Parisul. A ajuns la Basel, pe atunci oraș protestant, însă tolerant față de diversitatea religioasă. Însă până în acel moment există puține dovezi care să ateste convertirea lui Calvin la protestantism, un eveniment dificil de datat, deoarece, probabil, a avut loc treptat. Părerile sale înainte de fuga în Elveția nu erau incompatibile cu tradiția romano-catolică. Însă ele au suferit o schimbare atunci când Calvin a început să studieze intens teologia la Basel. A început să scrie, probabil și pentru a-și clarifica propriile idei. A început cu o prefață la traducerea în limba franceză a Bibliei, realizată de vărul său Pierre Olivétan, apoi a elaborat ceea ce avea să devină prima ediție a *Instituțiilor*, capodopera sa, care, în edițiile succesive revizuite, a devenit cea mai importantă declarație a credinței protestante. Calvin a publicat ediții ulterioare atât în latină, cât și în franceză, care conțineau învățături elaborate și, în câteva cazuri, revizuite, precum și replici date criticilor săi. Versiunile finale au apărut în 1559 și 1560. De asemenea, *Instituțiile* au conținut comentariile extinse ale lui Calvin despre Biblie, care, prezentate spontan în latină ca prelegeri la candidații clerici din multe țări, alcătuiesc o mare parte a lucrărilor sale. De asemenea, a scris multe alte tratate teologice și polemice.

Ediția din 1536 a *Instituțiilor* i-au adus lui Calvin o oarecare reputație în rândul șefilor protestanți. Astfel, descoperind că Jean Calvin petrecea o noapte la Geneva, la sfârșitul lui 1536, reformatorul și predicatorul Guillaume Farel, care încerca să înrădăcineze protestantismul în acel oraș, l-a convins să rămână să-l ajute în acel demers. Reforma era în pericol în Geneva, un oraș cu cca 10 000 de locuitori, unde protestantismul avea rădăcini firave. Celelalte orașe din regiune, conduse inițial de prinți-episcopi, își obținuseră dreptul la autoguvernare mult mai devreme, însă Geneva rămăsese în urmă în acest proces, mai ales deoarece prințul său episcop era susținut de ducele de Savoia, provincia vecină. La jumătatea anilor 1520, la Geneva avuseseră loc mai multe revolte iconoclaste, însă acestea aveau baze teologice neglijabile. Protestantismul fusese impus în Geneva adormită din punct de vedere religios mai ales ca preț pentru ajutorul militar acordat de Berna protestantă. Entuziasmul redus al Genevei față de protestantism, reflectat de o rezistență la reforma morală și religioasă, a continuat aproape până la moartea lui Calvin. Rezistența era puternică mai ales deoarece consiliul orășenesc din Geneva, ca și în cazul altor orașe protestante, exercita controlul asupra Bisericii și pastorilor, toți aceștia fiind refugiați francezi. Problema principală era dreptul de excomunicare, pe care pastorii îl considerau esențial pentru autoritatea lor, dar pe care consiliul refuza să-l acorde. Atitudinea fără compromisuri a lui Calvin și Farel a dus în final la expulzarea lor din Geneva în mai 1538.

În următorii trei ani, Calvin a găsit refugiu în orașul protestant german Strasbourg, unde a fost pastor al unei biserici pentru refugiați vorbitori de franceză și unde a ținut discursuri despre Biblie; acolo a publicat comentariul său despre Epistola Apostolului Pavel către romani. Tot acolo, în 1540, s-a căsătorit cu Idelette de Bure, văduva unui bărbat pe care îl convertise de la anabaptism. Cu toate că nici unul dintre copiii lor nu a atins vârsta maturității, relația lor conjugală a fost una foarte frumoasă. În timpul anilor petrecuți în Strasbourg, Calvin a învățat multe despre administrarea unei biserici urbane de la Martin Bucer, pastorul principal al orașului. În acest timp, participând la numeroase întâlniri religioase internaționale, Calvin a cunoscut alți șefi protestanți și a căpătat experiență în dezbaterile cu teologii romano-catolici. Astfel, a devenit un personaj important al protestantismului internațional.

În septembrie 1541, Calvin a fost chemat înapoi la Geneva, unde revoluția protestantă, fără o conducere puternică, devenea din ce în ce mai fragilă. Întrucât acum Calvin avea o poziție mai puternică, în noiembrie consiliul orășenesc a aprobat Ordonanțele ecleziastice, care au servit drept ghid de educație religioasă pentru orășeni, mai ales pentru copii, și au instituit concepția lui Calvin despre ordinea bisericească. De asemenea, s-au format patru grupuri de ofițeri ai bisericii: pastori și învățători care să predice și să explice Scriptura, prezbiterii, reprezentând congregația, care să administreze biserica, și diaconii care să se ocupe de acțiunile caritabile ale

bisericii. De asemenea, s-a mai format un consistoriu de pastori și bătrâni pentru a orândui toate aspectele vieții din Geneva după legea lui Dumnezeu. A fost nevoie de numeroase acțiuni disciplinare care să acopere totul, de la abolirea „superstițiilor" romano-catolice, până la intrarea în vigoare a moralității sexuale, regulamentul pentru taverne și măsurile împotriva dansului, jocurilor de noroc și înjurăturilor. Aceste măsuri au fost primite cu ostilitate de o mare parte a populației, iar sosirea unui număr tot mai mare de refugiați religioși francezi la Geneva a reprezentat încă un motiv de nemulțumire pentru localnici. Aceste tensiuni, alături de persecutarea adepților lui Calvin din Franța, explică procesul și arderea pe rug a lui Michael Servetus, teolog spaniol care a predicat și a publicat opinii neortodoxe. Când Servetus a sosit pe neașteptate la Geneva în 1553, ambele părți au simțit nevoia să-și demonstreze zelul față de tradiția oficială. Calvin a fost responsabil pentru arestarea și condamnarea lui Servetus, însă el ar fi preferat o formă de execuție mai puțin brutală.

Lupta pentru controlul asupra Genevei a durat până în mai 1555, când Calvin a ieșit învingător și s-a putut dedica și altor lucruri care îl preocupau. Trebuia să urmărească constant scena internațională și să-și păstreze aliații protestanți într-un front comun. În acest scop, s-a implicat într-o corespondență extinsă cu capii politici și religioși din toată Europa protestantă. De asemenea, și-a continuat comentariile despre Scriptură, lucrând Noul Testament, cu excepția Apocalipsei după Ioan și a celei mai mari părți a Vechiului Testament. Multe dintre aceste comentarii au fost publicate imediat, de obicei cu dedicații pentru conducători europeni precum regina Elisabeta, însă Calvin avea mult prea puțin timp pentru a se ocupa personal de partea editorială. Grupurile de asistenți notau ce spunea el, pregăteau o ciornă, apoi i-l prezentau lui Calvin pentru aprobare. În această perioadă, Calvin a întemeiat Academia de la Geneva pentru instruirea studenților în studiile umaniste, cu scopul de a-i pregăti pentru preoție și funcții în conducerea seculară. De asemenea, a efectuat numeroase îndatoriri pastorale, ținând regulat predici, oficiind nunți și botezuri și oferind sfaturi spirituale. Epuizat de atâtea responsabilități și suferind de mai multe boli, a murit în 1564.

Personalitatea

Spre deosebire de Martin Luther, Calvin era un om rezervat; rar se exprima la persoana întâi singular. Rezerva sa a contribuit la reputația de om rece, intelectual și imposibil de abordat din punct de vedere uman. Din această perspectivă, gândirea sa a fost interpretată mai degrabă ca abstractă și preocupată cu probleme eterne, decât ca răspuns al sensibilității umane la nevoile unei anumite situații istorice. Însă cei care îl cunoșteau l-au perceput diferit, remarcându-i vocația prieteniei, dar și temperamentul vulcanic. Mai mult, intensitatea tristeții sale la moartea soției, ca și lectura sa empatică a multor pasaje din Scriptură au dezvăluit în el un om cu sentimente profunde.

Masca impersonală a lui Calvin poate fi înțeleasă astăzi ca metodă de a ascunde o mare anxietate față de lumea din jur, față de propriile eforturi de a răspunde la nevoile acesteia și de a salva umanitatea, inclusiv pe sine. Considera că toți creștinii, printre care și el însuși, trec prin mari îndoieli. Din acest punct de vedere, nevoia de a controla atât propria persoană, cât și mediul înconjurător, de multe ori observată la calviniști, poate fi înțeleasă ca funcție a propriei anxietăți a lui Calvin.

Anxietatea lui Calvin a fost personificată în două metafore ale condiției umane care apar des în scrierile sale: ca un abis în care ființa umană și-a pierdut drumul și ca un labirint din care aceasta nu poate să scape. Calvinismul ca gândire trebuie înțeles ca un produs al eforturilor lui Calvin de a scăpa de terorile transmise de aceste metafore.

Formația intelectuală

Istoricii consideră că trebuie să-l înțelegem pe Calvin în primul rând ca umanist renascentist care dorea să aplice noutățile umanismului, pentru a regăsi înțelegerea creștinismului dintr-o perspectivă biblică. Astfel, urmărea mai degrabă să se adreseze retoric sufletului uman decât să oblige la înțelegere, în maniera tradițională a teologilor sistematici, demonstrând adevărurile dogmatice. Principalii săi adversari erau teologii sistematici ai timpului său, scolasticii, întrucât aceștia se bazau prea mult pe rațiunea umană și mai puțin pe Biblie și deoarece învățăturile lor erau lipsite de viață și irelevante pentru o lume aflată în nevoie. Umanismul lui Calvin însemna în primul rând că el se considera pe sine însuși un teolog biblic, conform sloganului Reformei *scriptura sola*. Era pregătit să respecte Scriptura chiar și atunci când aceasta depășea limitele înțelegerii umane, având încredere în Sfântul Duh, care inspira credință în promisiunile sale. La fel ca

alți umaniști, era foarte preocupat să facă să dispară răul din vremea sa; și pentru acest lucru a găsit calea tot în Scriptură. Învățăturile acesteia nu puteau fi prezentate ca o colecție de abstracțiuni, ci trebuiau aduse la viață prin adaptare la înțelegerea contemporanilor săi, conform principiilor retorice: potrivire în contextul timpului, al locului și al publicului.

Umanismul lui Calvin i-a influențat gândirea și din alte două puncte de vedere. Pe de o parte, el avea în comun cu ceilalți umaniști ai Renașterii o concepție biblică esențială a personalității umane, înțeleasă nu ca o ierarhie de facultăți conduse de rațiune, ci ca o unitate misterioasă în care partea principală nu este ceea ce este cel mai sus, ci ceea ce este central: inima. Această concepție acorda mai multă importanță voinței și sentimentelor decât intelectului și dădea trupului o nouă demnitate. Din acest motiv, Calvin respingea disprețul ascetic față de nevoile trupești, care predominase în spiritualitatea medievală. Însă, în această respingere particulară a ierarhiei tradiționale a facultăților în cadrul personalității, era implicită respingerea radicală a credinței tradiționale potrivit căreia ierarhia stătea la baza ordinii tuturor lucrurilor. Pentru Calvin, singura bază pentru ordinea activităților umane era utilitatea. Printre celelalte consecințe ale sale, această poziție o submina pe cea tradițională, în care femeia se subordona bărbatului. Calvin considera că, din motive practice, poate fi necesar ca unii să comande și alții să se supună, dar nu se mai putea susține că femeile trebuie în mod natural să se supună bărbaților. Acest lucru explică respingerea la Geneva a standardului dublu în moralitatea sexuală.

În al doilea rând, utilitarismul lui Calvin, alături de felul în care înțelegea personalitatea umană, ca fiind deopotrivă mai puțin și mai mult decât latura intelectuală, se reflecta în marea sa rezervă în privința capacității ființei umane de a depăși cunoașterea practică. Ideea că ființa umană poate cunoaște orice, la fel ca Dumnezeu, i se părea foarte trufașă. Această convingere este importantă pentru a explica faptul că el se baza pe Biblie. Calvin considera că ființele umane au acces la adevărurile salvatoare ale religiei doar în măsura în care Dumnezeu le-a revelat în Scriptură. Însă adevărurile revelate nu au fost date pentru satisfacerea curiozității umane, ci au fost limitate la îndeplinirea nevoilor celor mai urgente și mai practice ale existenței umane, mai ales ale salvării. Acest accent pe caracterul practic reflectă o convingere de bază a umanismului renascentist, aceea în superioritatea unei vieți pământești active, dedicate îndeplinirii nevoilor practice în contrast cu o viață contemplativă. Convingerea lui Calvin că fiecare meserie din societate reprezintă o „chemare" din partea lui Dumnezeu însuși a sanctificat această concepție. Astfel, Calvin a transmis în diverse moduri implicațiile teologice ale umanismului renascentist.

Calvin, pictură în ulei de un maestru anonim din Școala franceză, cca 1550

MUSEUL BOYMANS-VAN BEUNINGEN, ROTTERDAM

Însă Calvin nu era un umanist renascentist pur. Cultura sec. XVI era eclectică și, la fel ca alți gânditori ai timpului său, Calvin moștenise un complex de tendințe contrare, pe care le-a combinat greu cu umanismul său. Era un gânditor nesistematic nu numai pentru că era umanist, ci și pentru că gânditorilor din sec. XVI le lipsea perspectiva istorică ce le-ar fi permis să catalogheze diversele materiale din cultura lor. Astfel, chiar dacă punea accent pe inimă, Calvin a continuat să considere personalitatea umană în termenii tradiționali, ca pe o ierarhie a facultăților, dominate de rațiune. Uneori atribuia un rol important gândirii chiar și în religie și sublinia importanța controlului rațiunii în defavoarea pasiunilor și trupului. Însă persistența acestei atitudini tradiționale în gândirea lui Calvin explică diversitatea adepților săi; era liniștitoare pentru conservatori.

Teologia

Calvin a fost privit de multe ori ca un simplu sistematizator al ideilor mult mai creatoare ale lui Luther. L-a urmat pe Luther din multe puncte de vedere: păcatul original, Scriptura, dependența absolută a ființei umane de mila divină și justificarea doar prin credință. Însă diferențele dintre Calvin și Luther sunt majore, chiar dacă unele erau chestiuni de accent. Calvin a fost probabil mai impresionat decât Luther de transcendența lui Dumnezeu și de controlul acestuia asupra lumii; el punea accent pe puterea și gloria lui Dumnezeu, în timp de Luther îl considera pe Dumnezeu pruncul din iesle, aflat aici printre ființele umane. Spre deosebire de impresia generală, felul în care Calvin înțelegea predestinarea era aproape identic

cu al lui Luther (și foarte apropiat de cel al lui Toma d'Aquino); și, deși Calvin a pus-o mai bine în evidență, ideea în sine nu are o importanță centrală în teologia sa. O considera un mare mister, care trebuia abordat cu teamă și doar în contextul credinței. Văzută astfel, predestinarea i se părea o doctrină liniștitoare; însemna că salvarea era în grija unui Dumnezeu iubitor și pe care ne putem baza.

Însă, în aspectele principale, Calvin se deosebea de Luther. Din anumite puncte de vedere, el era mai radical. Cu toate că era de acord cu Luther în privința prezenței reale a lui Hristos în împărtășanie (euharistie), el vedea acest lucru dintr-un punct de vedere în totalitate spiritual. Însă majoritatea diferențelor sugerează că se afla mai aproape de vechea Biserică decât Luther, de pildă în ecleziologia lui, care recunoștea existența Bisericii instituționalizate ca biserică adevărată, spre deosebire de Luther. De asemenea, era mai tradiționalist din punctul de vedere al clericalismului său; credința sa în autoritatea clerului asupra laicilor era destul de diferită de accentul pus de Luther pe o preoție a tuturor credincioșilor. De asemenea, a insistat asupra necesității unei vieți fără păcat, cel puțin ca semn al unei alegeri autentice. Și mai semnificativă, mai ales pentru calvinism ca forță istorică, a fost atitudinea lui Calvin față de lume. Luther privise lumea și instituțiile sale drept incorigibile și era pregătit să le lase în seama Diavolului, un personaj mult mai important în universul său decât în cel al lui Calvin. Însă, pentru Calvin, această lume era creată de Dumnezeu și încă îi aparținea. Încă era regatul potențial al lui Hristos și fiecare creștin era obligat să se lupte pentru a o face așa în realitate, aducându-o sub legea lui Dumnezeu.

Spiritualitatea

Rezervele lui Calvin în privința capacității minții umane și insistența lui că toți creștinii trebuie să se străduiască să aducă lumea sub domnia lui Hristos sugerează că gândirea lui nu trebuie înțeleasă neapărat ca o teologie care trebuie descifrată de minte, ci ca un set de principii pentru viața creștină: cu alte cuvinte, ca spiritualitate. Spiritualitatea sa pornește de la convingerea că ființa umană nu îl „cunoaște" pe Dumnezeu, ci mai degrabă îl „simte" indirect, prin faptele și lucrările sale mărețe în lume. Acest tip de interacțiune cu Dumnezeu le dă oamenilor încredere în puterea lui și îi îndeamnă să-l laude și să-l venereze.

Vorbind despre puterea lui Dumnezeu, Calvin îl înfățișa ca pe un tată iubitor. Deși calvinismul este considerat de obicei una dintre formele cele mai patriarhale de creștinism, Calvin a recunoscut că Dumnezeu este simțit mai degrabă ca o mamă. I-a denunțat pe cei care îl reprezentau pe Dumnezeu drept înspăimântător; pentru el, Dumnezeu era „blând, bun și milos". Oamenii îl vor putea venera așa cum trebuie, spunea Calvin, „doar dacă ne câștigă prin dulceața bunătății lui". Faptul că Dumnezeu iubește făpturile umane și are grijă de ele era pentru Calvin elementul care făcea deosebirea dintre doctrina lui și cea a stoicilor privind providența.

Astfel, felul în care Calvin înțelegea creștinismul este mult mai blând decât se crede. Acest lucru este evidențiat și în felul în care percepea păcatul originar. Cu toate că vorbea despre „depravarea totală" a naturii umane după Cădere, nu pretinde că nu a mai rămas nimic bun în oameni, ci că în personalitatea oamenilor nu există nimic care să nu fi fost afectat de Cădere, pe care să ne bazăm pentru salvare. Intenția doctrinei este una practică: să întărească dependența de Hristos și de mila divină a lui Dumnezeu. Spre deosebire de unii dintre adepții săi, Calvin credea în supraviețuirea după Cădere, indiferent cât de mici erau șansele, a urmelor inițiale ale imaginii lui Dumnezeu, după care au fost creați oamenii. „Este întotdeauna necesar să ne întoarcem la asta", spunea el, „la faptul că Dumnezeu nu a creat nici un om asupra căruia să nu fi lăsat urma imaginii Sale." Uneori, felul în care Calvin denunța păcatul oferă o impresie foarte diferită. Însă nu trebuie să uităm că, în calitate de umanist și orator, Calvin era preocupat mai puțin să fie exact din punct de vedere teologic și mai mult să-și impresioneze publicul, pentru nevoia de a se căi pentru păcatele înfăptuite.

Problema ridicată de păcat era pentru Calvin nu că acesta distrusese potențialul spiritual al oamenilor, ci că oamenii își pierduseră capacitatea de a folosi acest potențial. După Cădere se înstrăinaseră de Dumnezeu, sursa puterii, a energiei, căldurii și vieții. Din contră, păcatul adusese rasa umană în fața morții, a negării puterii dătătoare de viață a lui Dumnezeu. Oamenii experimentează astfel efectele păcatului ca amorțire în momentele în care trebuie să fie atenți, ca apatie când ar trebui să fie îngrijorați, ca lene în loc să fie harnici, ca răceală când ar trebui să fie calzi, ca slăbiciune când ar trebui să fie

puternici. Astfel, deoarece Diavolul, care caută să-i sece pe oameni de spiritualitatea pe care le-a dat-o Dumnezeu, încearcă să-i adoarmă, Dumnezeu trebuie să folosească diverse strategii pentru a-i trezi. Acest lucru explică chinurile prin care trec cei aleși: Dumnezeu îi pedepsește, îi îndreaptă și îi obligă să-și amintească de el prin faptul că le îngreunează viața.

De asemenea, efectele păcatului îi împiedică pe oameni să reacționeze cu mirarea cuvenită în fața minunilor lumii. Eșecul spiritualității este obstacolul principal în fața unei cunoașteri afective care, spre deosebire de simpla înțelegere intelectuală, poate mișca întreaga personalitate. Calvin a dat o importanță particulară felului în care păcatul ucide sentimentele, însă cunoașterea spirituală reînnoiește legătura, întreruptă de păcat, dintre cunoaștere, sentiment și acțiune. Astfel, spiritul lui Dumnezeu, în toate manifestările sale, reprezintă puterea vieții. Felul în care Calvin înțelegea păcatul este strâns legat de accentul său umanist pe acțiune.

După cum sugerează accentul pe care îl pune pe sanctificare pentru credinciosul individual și pe recucerirea lumii pentru Hristos, spiritualitatea lui Calvin includea și un simț puternic al istoriei, pe care o considera un proces în care scopurile lui Dumnezeu sunt îndeplinite treptat. Astfel, elementele centrale ale Evangheliei – întruparea și ispășirea, iertarea obținută prin intermediul acestora, darul credinței prin care oamenii pot să primească această iertare și sanctificarea ca rezultat al acesteia – descriu împreună în mod obiectiv modul în care oamenii pot treptat să-și refacă relația inițială cu Dumnezeu și să-și recapete energia care provine din ea. Calvin a descris acest lucru ca o „însuflețire" care îl readuce pe credincios înapoi la viață și face posibil efortul în slujba lui Dumnezeu.

Calvin a exploatat două metafore tradiționale pentru viața unui creștin. Trăind într-o epocă foarte militantă, s-a inspirat din ideea foarte familiară a vieții credinciosului ca un efort permanent, aproape războinic, împotriva puterilor răului, atât din interiorul nostru, cât și din lumea înconjurătoare. În opinia sa, creștinul trebuie să lupte împotriva propriilor impulsuri rele, împotriva majorității rasei umane în numele Evangheliei și, dincolo de toate, împotriva Diavolului. Însă, paradoxal, războiul creștin constă nu neapărat în rănirea celorlalți, ci mai ales în a îndura efectele păcatului cu răbdare, adică în a purta crucea. În gândirea lui Calvin, metafora vieții creștine ca un conflict capătă încă un sens, acela al acceptării suferinței. Dezastrele care afectează existența umană, chiar dacă sunt pedepse pentru cei răi, reprezintă un mijloc de educare a credinciosului; ele întăresc credința, dezvoltă umilința, distrug răul și îl obligă pe credincios să rămână atent și să caute ajutor de la Dumnezeu.

A doua metaforă tradițională folosită de Calvin pentru viața creștină, aceea a călătoriei sau a pelerinajului – a mișcării către un obiectiv –, implica, la rândul ei, acțiunea. „Viața noastră este ca o călătorie", spunea Calvin; și totuși, „voința lui Dumnezeu nu ne spune să mergem la întâmplare, după cum dorim, ci ne oferă un obiectiv și ne îndrumă pe calea cea dreaptă pentru a-l îndeplini". Și acest drum reprezintă un efort, deoarece nimeni nu merge înainte cu ușurință, iar mulți oameni sunt atât de slabi încât, „șovăind și șchiopătând și chiar târându-se la pământ, se mișcă în pași mici". Însă, cu ajutorul lui Dumnezeu, toți putem înainta în fiecare zi, indiferent cât de puțin. În această concepție se remarcă ideea unei direcții sigure, asociată de obicei cu calvinismul: creștinii trebuie să privească drept înainte către obiectiv și nu trebuie să fie distrași de nimic, să nu privească nici în stânga, nici în dreapta. Calvin le permite să iubească lucrurile bune din această viață, însă doar în anumite limite.

Astfel, viața creștină reprezintă un progres către sfințenie, care, prin efortul constant al individului de a supune întreaga lume lui Dumnezeu, va duce la sanctificarea treptată a lumii. Însă aceste procese nu vor fi îndeplinite în această viață. Pentru Calvin, chiar și creștinul cel mai devotat din această lume este precum un adolescent, dorind să se transforme în imaginea completă a lui Hristos, dar aflându-se încă mult prea departe de ea. Însă, își asigura Calvin adepții, „într-o anumită măsură, în fiecare zi, gradul nostru de puritate va crește, iar păcatele noastre se șterg, atât timp cât trăim în această lume" și „cu cât cunoaștem mai mult, cu atât trebuie să iubim mai mult". Între timp, credinciosul are o viziune tot mai clară a „chipului lui Dumnezeu, liniștit și blând, care privește către noi". Astfel, pentru Calvin, ca și pentru mulți alții înaintea lui, viața spirituală culminează cu o viziune în care li se arată Dumnezeu.

Concluzii

Influența lui Calvin nu s-a manifestat doar în Bisericile reformate din Franța, Germania, Scoția, Olanda și Ungaria, ci și în Biserica Anglicană, unde Calvin a fost

privit mult timp cu un respect cel puțin la fel de mare ca și puritanii care se separaseră de ea. Ultimii și-au organizat propria Biserică, prezbiteriană sau congregațională, care a dus calvinismul în America de Nord. Chiar și astăzi, aceste Biserici, alături de Biserica Germană evanghelică și reformată inițială, îl consideră pe Calvin părinte fondator. De asemenea, teologia calvinistă era foarte larg acceptată de grupurile importante de baptiști; chiar și unitarianismul, care s-a desprins de Bisericile calviniste ale Noii Anglii în sec. XVIII, reflecta impulsurile mai raționale din teologia lui Calvin. Interesul protestant recent față de implicațiile sociale ale Evangheliei și neoortodoxia protestantă, exemplificată prin Karl Barth, Emil Brunner și Reinhold Niebuhr, păstrează influența lui Calvin.

Influența extinsă a lui Calvin asupra dezvoltării civilizației occidentale moderne a fost dezbătută pe larg. Controversata „teză Weber" atribuia ascensiunea capitalismului modern în primul rând puritanismului, însă nici Max Weber, în faimosul său eseu din 1904 *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus), nici marele istoric al economiei Richard Henry Tawney în *Religia și dezvoltarea capitalismului* (Religion and the Rise of Capitalism, 1926) nu l-au menționat pe Calvin în acest proces. Același lucru se poate spune și despre eforturile de a lega calvinismul de ascensiunea științei moderne; cu toate că puritanii au jucat un rol important în mișcarea științifică din Anglia sec. XVII, Calvin nu era interesat de știința timpului său. Se poate spune mai mult despre influența lui Calvin asupra teoriei politice. Propriile sale instincte politice erau foarte conservatoare, iar el predica despre supunerea indivizilor în fața tuturor autorităților legitime. Însă, la fel ca umaniștii italieni, el prefera republica monarhiei. Confruntându-se cu conducătorii care se opuneau activ răspândirii Evangheliei, a elaborat o teorie a rezistenței, păstrată vie de adepții săi, conform căreia funcționarii de rang inferior au dreptul legitim de a se revolta împotriva regilor. Mai mult, spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi, Calvin a inclus printre responsabilitățile statului nu doar menținerea ordinii publice, ci și interesul pentru bunăstarea generală a societății.

Astfel, calvinismul a jucat un rol în dezvoltarea gândirii politice liberale. Însă influența cea mai importantă și mai durabilă a lui Calvin este cea religioasă. Din vremea sa până în prezent, calvinismul a însemnat o seriozitate distinctă în privința creștinismului și a implicațiilor sale etice.

Calvin, Melvin

(08.04.1911, St. Paul, Minnesota, SUA – 08.01.1997, Berkeley, California)

Biochimist american. A obținut doctoratul la Universitatea din Minnesota. A pus bazele sistemului de datare cu ajutorul izotopului de carbon 14, în cursul studiilor sale despre alga verde *Chlorella*. Oprind creșterea plantei în stadii diferite și măsurând cantitățile minuscule de compuși radioactivi prezenți, Calvin a putut să identifice cele mai multe dintre reacțiile implicate în stadiile intermediare ale fotosintezei, descoperire care i-a adus Premiul Nobel în 1961. Cercetările sale s-au extins și în domeniul chimiei radiațiilor și, de asemenea, a studiat procesele care au dus la apariția vieții.

calvinism

În protestantism, teologia formulată și susținută de Jean Calvin. A fost dezvoltată de urmașii săi și a devenit baza Bisericii reformate și a prezbiterianismului. Așa cum a fost formulat de Theodore Beza (1519–1605), discipolul lui Calvin din Geneva, calvinismul pune accent pe doctrina predestinării, care afirmă că Dumnezeu dăruiește harul și acordă mântuirea numai celor aleși. Acceptă numai sensul literal al Bibliei și consideră că Biserica este o comunitate creștină al cărei cap este Hristos, iar toți ceilalți membri sunt egali între ei. Prin urmare, respinge forma episcopală de conducere a Bisericii, susținând că reprezentanții ei trebuie să fie aleși. Calvinismul a fost baza teocrațiilor de la Geneva și din New England (*vezi* puritanism) și a influențat puternic Biserica prezbiteriană din Scoția.

Calvino, Italo

(15.10.1923, Santiago de las Vegas, Cuba – 19.09.1985, Siena, Italia)

Scriitor italian de origine cubaneză. Cele dintâi scrieri i-au fost inspirate de activitatea sa în mișcarea de rezistență italiană din Al Doilea Război Mondial. În anii 1950 s-a orientat exclusiv către fantezie și alegorie. *Cosmicomice* (Le cosmicomiche, 1965) este o colecție de proze bizare despre apariția și evoluția universului. *Orașele invizibile* (Le città invisibili, 1972), *Castelul destinelor încrucișate* (Il castello dei destini incrociati, 1973) și *Dacă într-o noapte de iarnă un călător* (Se una notte d'inverno un viaggiatore, 1979) au structuri ludice inovatoare și folosesc răsturnările de situație. *Rolul*

literaturii (1980) este o colecție de eseuri scrise pentru un ziar de stânga, pe care l-a editat între 1959–1966.

calypso

Tip de cântec popular, originar din Trinidad, dar cântat în întreaga zonă caraibiană. Tradiția lui datează de la începutul sec. XIX. Tema textului unui cântec calypso este inspirată de un eveniment social sau politic și este înfățișată într-un mod satiric și iscusit. Textul include adesea sintagme spaniole, creole sau africane, expresii recent apărute în limbă, cum ar fi *bobol* (mită) și *pakoti* (necredință). Exagerarea tiparelor verbale locale este însoțită de un ritm în contratimp. Instrumentele favorite sunt shak-shak (maraca), cuatro (un instrument cu coarde) și tamboo-bamboo (tije de bambus de lungimi diferite, lovite de pământ). Se improvizează chiar și tobe din butoaie, care intră în componența așa-numitelor „orchestre de oțel".

Cam Ranh
în vietnameză **Vinh Cam Ranh**

Golf la Marea Chinei de Sud, în S Vietnamului. Situat între Phan Rang și Nha Trang, a fost bază navală colonială a Franței. A fost utilizat de japonezi în Al Doilea Război Mondial. În 1965 a devenit bază americană și a jucat un rol important în Războiul din Vietnam. Ulterior a devenit o importantă bază navală sovietică, iar Rusia și-a menținut acolo trupe după destrămarea URSS.

Camagüey

Oraș, 293 961 loc. (1994), centru administrativ al provinciei Camagüey din Cuba. Întemeiat pe locul actualului port Nuevitas, a fost mutat în interiorul continentului în 1528. Datorită dezvoltării locale a ocupațiilor legate de creșterea vitelor și de agricultură, este în prezent cel mai mare oraș de uscat al Cubei și un important centru de comunicații, industrial și comercial.

Camargo, Marie (-Anne de Cupis de)
(15.04.1710, Bruxelles, Olanda Spaniolă – 20.04.1770, Paris, Franța)

Balerină franceză. A debutat la Opera din Paris în 1726 și a dansat în 78 de spectacole de balet și de operă până la retragerea din activitate, în 1751. Admirată pentru mișcările rapide și agere, a executat și pași săriți, practicați până la ea doar de dansatorii de sex masculin, iar pentru aceasta și-a scurtat fustele și a renunțat la tocurile pantofilor de dans. În 1930, un grup britanic de balet și-a luat numele său, intitulându-se Societatea Camargo.

Camargue

Insulă mlăștinoasă în delta fluviului Ron, în S Franței. Întinzându-se pe o suprafață de 780 kmp, este puțin populată. Regiunea a fost odinioară în întregime sălbatică, cu turme de vite și cai sălbatici aflați în libertate ce încă mai pot fi văzuți în parcul local. La sfârșitul sec. XIX, aici au început să se cultive vii, plante de nutreț și cereale; de asemenea, plantațiile de orez s-au extins după 1945. Rezervația naturală din laguna Vaccares protejează păsările de baltă, precum flamingo și egretele.

camă

Componentă a unui aparat, care fie se rotește, fie realizează mișcări alternative (se mișcă înainte și înapoi) pentru a genera o mișcare dorită într-un element de contact (element condus). Forma suprafeței de contact a unei came este determinată de mișcarea dorită și de profilul elementului condus. Astfel, o camă poate avea diverse forme. Mecanismele camă-element condus sunt deosebit de utile când mișcarea simplă a unei piese trebuie transformată într-o mișcare complexă a unei alte piese, care trebuie măsurată foarte precis în raport cu mișcarea simplă și include perioade de repaus (opriri la intervale regulate). Camele sunt elemente esențiale pentru mașinile-unelte automatizate, pentru mașini de cusut și războaie de țesut.

camătă

În drept, infracțiune de a aplica o dobândă la o cotă mai mare decât cea legală. În vechiul drept englez, termenul era folosit pentru a desemna cererea unei dobânzi de orice fel. Odată cu înflorirea comerțului din sec. XIII, a crescut și cererea pentru credite, ceea ce a determinat modificarea definiției termenului. În 1545, Anglia a fixat o rată legală maximă a dobânzii, practică urmată ulterior și de alte state vestice.

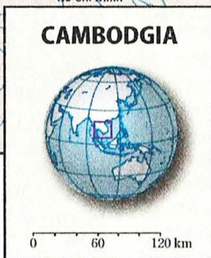
Cambay

Vezi Khambhat

cambie *sau* trată

Instrument financiar pe termen scurt, negociabil pe piață, care constă dintr-un ordin scris, adresat de vânzătorul unor bunuri către cumpărător, prin care acestuia i se solicită plata unei sume de bani, la cerere sau la o dată ulterioară. Cambiile sunt folosite adesea în tranzacțiile internaționale, iar deținătorul unui astfel de instrument îl poate transforma pe loc în numerar prin vânzarea lui către o bancă, cu o anumită reducere. Cambiile folosite în tranzacțiile interne sunt uneori numite trate.

cambiu

Strat de celule active divizibile la plante, situat între țesuturile de xilem (conducătoare de apă și săruri minerale) și floem (seva elaborată, hrana preparată la nivelul frunzelor), țesuturi responsabile cu creșterea în grosime a rădăcinii și tulpinii plantelor. Un cambiu se poate forma și în interiorul țesuturilor callus. *Vezi* scoarță; lemn.

Cambodgia *sau* Kampuchia

Stat în Asia de SE. Suprafața: 181 035 kmp; 13 327 000 loc. (2005). Capitala: Phnom Penh. Cea mai mare parte a populației aparține grupului etnic khmer. Limba: khmer (oficială). Religia: budism (oficială). Moneda de circulație: riel. Relieful: predomină câmpiile; Munții Dangrek se întind de-a lungul graniței de N. Este situată în mare parte în bazinul fluviului Mekong; cel mai întins lac, Tonle Sap, este situat în V. Jungla stăpânește cea mai mare parte a teritoriului. Este una dintre cele mai sărace țări ale lumii. Agricultura ocupă trei pătrimi din forța de muncă. Este o monarhie constituțională cu două camere legislative; regele este șeful statului, iar conducătorul guvernului este prim-ministrul. În primele secole d.Hr., zona era sub influență hinduistă și, în mai mică măsură, budistă. Statul khmer s-a extins treptat de la începutul sec. VII, și a atins apogeul în timpul stăpânirii lui Jayavarman II și a urmașilor săi din sec. IX–XII, când a stăpânit valea Mekong și statele din jur și a construit și Angkor. Budismul a fost adoptat pe scară largă în sec. XIII. Începând din sec. XIII, statul a fost atacat de regatul Annam și de orașele-stat siameze și supus hegemoniei siameze și vietnameze. A intrat sub protectorat francez în 1863. A fost ocupat de japonezi în Al Doilea Război Mondial; a devenit independent în 1954. Teritoriul său a fost scena de luptă în timpul Războiului din Vietnam din 1961, iar în 1970 zonele de N și de E au fost ocupate de vietnamezii din N și invadate de forțele americane și sud-vietnameze. Bombardamentele americane au dislocat o mare parte a populației, îngăduind khmerilor roșii conduși de Pol Pot să obțină puterea în 1975. Regimul de teroare a dus la moartea a un milion și jumătate de cambodgieni. Vietnamul a invadat teritoriul în 1978 și i-a forțat pe khmerii roșii să se retragă în interiorul țării, dar conflictele cambodgiene interne au continuat. Un acord de pace a fost încheiat între facțiunile cambodgiene sub auspiciile Națiunilor Unite în 1991. În 1992, s-au desfășurat alegeri și regele Norodom Sihanouk a fost repus pe tron. Sub patronajul ONU, s-a format un regim civil, dar în 1997 Hun Sen a dat o lovitură de stat care i-a consolidat poziția de prim-ministru. În 1998, Hun Sen a câștigat alegerile legislative; în același an, țara a intrat în ASEAN.

Cambon, (Pierre-) Paul

(20.01.1843, Paris, Franța - 29.05.1924, Paris)

Diplomat francez. A activat în serviciul civil (1870–1882), după care a intrat în diplomație, ca ambasador în Spania și Turcia. Numit ambasador în Marea Britanie (1898–1920), s-a ocupat la început de îmbunătățirea relațiilor anglo-franceze. Eforturile sale au fost încununate de succes, prin semnarea Antantei Cordiale în 1904. În timpul Primului Război Mondial, a continuat să aibă un rol important în raporturile de cooperare dintre cele două țări aliate.

Cambrai, Liga din ~

(1508-1510)

Alianța încheiată în 1508 între papa Iuliu II, împăratul Maximilian I, regele Ludovic XII și regele Ferdinand V. Îndreptată în mod evident împotriva Turciei, scopul său real era atacarea Republicii Venețiene pentru ca aliații să-și împartă teritoriile acesteia. Ei nu au putut să coopereze, din cauza ambițiilor personale, iar liga s-a destrămat în 1510, când papa s-a alăturat Veneției, iar Ferdinand s-a declarat neutru.

Cambrai, Tratatul ~ *sau* Pacea Doamnelor

(*în franceză:* Paix des Dames) (3 august 1529)

Acord care a pus capăt primei etape a războiului dintre Francisc I al Franței și împăratul Carol V, acceptând temporar controlul Spaniei (al Habsburgilor) asupra Italiei. A fost supranumită Pacea Doamnelor, deoarece negocierile s-au purtat între Louise de Savoia (1476–1531), mama regelui Francisc, regentă în absența lui, și Margareta de Austria, mătușa lui Carol și regenta Țărilor de Jos. *Vezi și* Tratatul Cateau-Cambresis.

Cambrian

Prima perioadă din Paleozoic. În timpul Cambrianului, cu 543–490 m.a.u., planeta noastră era acoperită cu apă și doar răzleț apăreau petice de pământ. Cel mai întins continent era Gondwana. Media climaterică era, probabil, mai ridicată decât cea actuală, cu variații mai mici între diversele regiuni. Nu existau plante sau animale terestre, doar organisme marine, formate din cochilii sau schelete. Pentru că animalele dominante erau trilobiții, Cambrianul se mai numește și perioada trilobiților.

Cambridge

Oraș, 101 355 loc. (2000), în NE statului Massachusetts, SUA, situat în apropiere de Boston. A fost întemeiat în 1630 ca una dintre așezările Coloniei din golful Massachusetts. Prima instituție americană de învățământ superior, Colegiul Harvard (*vezi* Unversitatea Harvard), a fost înființată aici, în 1636. Tot la Cambridge, în 1775, George Washington a preluat comanda Forțelor Continentale militare ale coloniilor răsculate împotriva Angliei. În sec. XIX a fost reședința unor literați de marcă, precum Henry W. Longfellow, James Russel Lowell și Oliver Wendell Holmes. Institutul Tehnologic Massachusetts s-a mutat de la Boston la Cambridge în 1916.

Cambridge

Oraș și district administrativ în E Angliei, 108 878 loc. (2001). Sediu al Comitatului Cambridge, este situat pe cursul râului Cam, afluent al lui Ouse, la N de Londra. Inițial fortăreață, păstrează încă fortificații și vestigii romane și două așezăminte monahale din sec. XI–XII. Orașul este atestat documentar din 1207. Este cunoscut ca sediu al Universității Cambridge, renumită pentru sistemul de învățământ și pentru arhitectura ei remarcabilă. Economia orașului este strâns legată de activitatea universității și de departamentele sale de cercetare și dezvoltare.

Cambridge, Acordul de la ~

Angajament făcut de acționarii puritani de la Massachusetts Bay Company, în 1629, la Cambridge, Anglia, de a emigra în New England dacă și guvernul colonial ar fi fost transferat acolo. Compania și-a dat acordul și a cedat semnatarilor acordului controlul corporației. John Winthrop a fost ales guvernator și, în 1630, s-a stabilit în regiunea Boston împreună cu un grup numeros de susținători puritani (*vezi* Colonia din golful Massachusetts).

Cambridge, Comitatul ~

Unitate administrativă în E Angliei, 552 655 loc. (2001). Reorganizarea guvernamentală din 1974 a dus la extinderea sa considerabilă, în prezent incluzând o parte din fostul comitat Huntingdon și insula Ely. Orașul de reședință este Cambridge. Vestigii preistorice s-au păstrat în jurul terenurilor mlăștinoase; drenarea mlaștinii a început încă de pe vremea romanilor. Realizările arhitectonice includ catedrala din Ely, bisericile din sec. XV și clădirile Universității Cambridge. Regiunea este traversată de două râuri mari, Nen și Ouse, cu afluentul său, Cam.

Cambridge, platonicienii de la ~

Grupare de gânditori filozofi și religioși britanici din sec. XVII, condusă de Benjamin Whichcote (1609–1683). Din grupare făceau parte Ralph Cudworth și Henry More (1614–1687) de la Cambridge și Joseph Glanvill de la Oxford (1636–1680). Având o educație puritană, ei au protestat împotriva accentului pus de calviniști pe arbitrarul suveranității divine. În ochii lor, Thomas Hobbes și calviniștii greșeau făcând afirmația voluntaristă (*vezi* voluntarism) potrivit căreia moralitatea constă în respectarea voinței unui suveran. Platonicienii susțineau că moralitatea este prin esența sa rațională

și că virtuțile unei persoane morale sunt fundamentate pe înțelegerea naturii eterne și neschimbătoare a binelui, pe care nici măcar Dumnezeu nu o poate schimba.

Cambridge, Universitatea ~

Instituție autonomă britanică de învățământ superior, aflată la Cambridge, Anglia. Începuturile sale se datorează exodului învățaților de la Universitatea Oxford, în 1209; primul colegiu a fost fondat în 1284, iar universitatea a primit recunoașterea oficială a papei în 1318. Din 1511, Desiderius Erasmus s-a străduit să introducă la Cambridge noua doctrină a Renașterii. În 1546, Henric VIII a întemeiat Trinity College, care este și astăzi cel mai mare dintre cele 31 de colegii de la Cambridge. Din 1669, Isaac Newton a predat matematicile, impunându-le ca un domeniu de bază. În 1871, James Clerk Maxwell a acceptat catedra universitară de fizică experimentală, punând bazele unui curent al excelenței științifice care avea să continue și în secolul următor. Numeroși învățați de renume mondial din diverse domenii au predat la Cambridge, inclusiv John Maynard Keynes în economie și Stephen Hawking în matematică aplicată și fizică teoretică. Multe dintre clădirile universității, mai ales celebra capelă King's College și alte două proiectate de Cristopher Wren, sunt încărcate de istorie și tradiție. Biblioteca adăpostește numeroase colecții importante, iar în Muzeul Fitzwilliam se află vestite colecții de antichități.

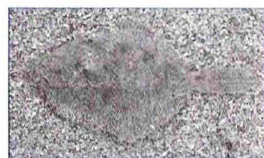

Colegiul Corpus Christi, Universitatea Cambridge, Cambridge

SHOSTAL

cambulă

Denumire comună pentru cele 300 de specii de pești cu corp plat (ordinul *Pleuronectiformes*). În primele zile de viață, corpul lor este bilateral simetric, cu câte un ochi pe fiecare parte și înoată aproape de suprafața apei. După câteva zile, corpul devine asimetric și unul din ochi trece pe partea dorsală. Odată cu aceste schimbări, apar modificări ale oaselor, nervilor și mușchilor, iar partea ventrală își pierde coloritul. Adulții trăiesc pe fundul apei, având ambii ochi plasați pe partea dorsală.

cambulă (*Platichthys*)

F. GREENAWAY–AGENȚIA FOTOGRAFICĂ DE ISTORIE NATURALĂ/EB INC.

cambulă-de-Baltica

Pește plat european, foarte comercializat (*Pleuronectes platessa*). Atingând o lungime de cel mult 90 cm, are ambii ochi pe partea dreaptă a capului și între patru-șapte excrescențe osoase în jurul lor. Este maro cu pete roșii sau portocalii. Cambula-americană (*Hippoglossoides platessoides*) este răspândită atât în Europa, cât și în SUA. Este roșiatică sau cafenie și atinge o lungime de până la 60 cm.

Camden Town, Grupul ~

Grup de pictori englezi format în 1911. Artiștii se întâlneau săptămânal în atelierul lui Walter Sickert (1860–1942), principalul promotor al grupului, într-o zonă muncitorească a Londrei. Respingeau tradiția academică de factură romantică și pictau aspecte realiste ale vieții urbane, dar și portrete, peisaje, naturi moarte, cu tehnici impresioniste (*vezi* impresionism); totodată erau deschiși și influențelor postimpresioniste. Subiectele lor erau inspirate de viața de zi cu zi a orașelor industriale englezești. În ciuda utilizării expresive a culorii, pictura lor a rămas figurativă și realistă, reflectând o interpretare a esteticii moderne diferită de experimentele mai îndrăznețe care aveau loc la Paris în aceeași perioadă. În 1913, au fost absorbiți de un alt grup de pictori, formând Grupul Londonez.

camee

Piatră dură sau prețioasă, sticlă, ceramică sau scoică sculptate în relief. Este opusul lui intaglio. S-au păstrat până astăzi camee datând de la începutul perioadei sumeriene (cca 3100 î.Hr.) și până în epoca declinului civilizației romane, și din Renaștere până la perioada neoclasică a sec. XVIII. Acestea

KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, VIENA

Răpirea Europei, camee montată în aur și email, sec. XVI-XVII; Kunsthistorisches Museum, Viena

erau sculptate cu scene mitologice și portrete, multe comemorând personalități. În sec. XVIII–XIX, cameele împodobeau diademe, centuri, broșe și brățări.

camee de sticlă

Obiect din sticlă decorat cu figuri și forme din sticlă colorată, sculptate în relief pe un fundal de o culoare contrastantă. Se obține prin suflarea concomitentă a două straturi de sticlă. Când sticla s-a răcit, se trasează la suprafață conturul desenului și se acoperă cu ceară. Sticla este apoi gravată până în stratul de profunzime, lăsând în relief conturul desenului. Primele camee de sticlă fină au fost confecționate de romani în sec. I d.Hr. Meșteșugul a fost reînviat de John Northwood în Anglia și de Emile Gallé în Franța, la sfârșitul sec. XIX.

cameleon

Denumire comună pentru speciile de reptile din grupul șopârlelor, primar arboricole (familia *Chamaeleontidae*), cunoscute pentru capacitatea lor de a-și schimba culoarea corpului. Alte caracteristici sunt: degetele membrelor posterioare fuzionate în grupuri opuse de câte două și trei, dinți fixați pe vârful maxilarului și limbă lungă, subțire și extensibilă. Aproximativ jumătate dintre cele 150 de specii se găsesc doar în Madagascar, celelalte fiind răspândite în special în Africa subsahariană și doar câteva în alte regiuni. Majoritatea au o lungime de 17–25 cm și corpul comprimat lateral. Ochii bulbucați se mișcă independent unul de celălalt. Fiecare specie își poate schimba în mod particular gama de culori. Insectele sunt principala hrană a cameleonilor, dar speciile mai mari se hrănesc și cu păsări.

camelie

Plantă aparținând uneia dintre cele câteva specii de arbuști și arbori din Asia de Est cu frunze permanent verzi, care fac parte din genul *Camellia*, familia *Theaceae*. Cele mai cunoscute sunt cele trei specii cu flori decorative și *C. sinensis* (numită uneori *Thea sinensis*), cunoscută drept ceai verde. Camelia comună (*C. japonica*) este cea mai răspândită, iar cele mai cultivate sunt varietățile cu flori duble (cu multe petale). În sălbăticie, arbustul de ceai (*C. sinensis*) atinge înălțimea de 9 metri, dar cultivat este menținut sub formă de arbust scund și stufos, cu flori parfumate, albe, galbene în mijloc.

Camelot

În legendele regelui Arthur, reședința curții regelui Arthur. A fost identificată cu Caerleon în Țara Galilor, Queen Camel în Somerset, Camelford în Cornwall, Winchester în Hampshire și castelul Cadbury în Somerset. Camelot a ajuns să simbolizeze o scurtă perioadă de înflorire, în timpul unui cârmuitor mult îndrăgit.

Camera Comunelor

Una din cele două camere ale Parlamentului englez, constituită prin alegeri populare. Principala sa funcție este votarea legistației. Deoarece este singurul organ care are dreptul de a percepe impozite și a aloca fonduri, este principala autoritate legislativă a Angliei. A fost înființată la sfârșitul sec. XVIII, când deținătorii de proprietăți au început să-și trimită reprezentanții în Parlament pentru a-și prezenta nemulțumirile și petițiile în fața regelui și pentru a accepta să se angajeze la plata taxelor. Timp de secole, a fost mai puțin importantă decât Camera Lorzilor, dar în 1911, Legea Reformei i-a acordat autoritatea de a trece peste deciziile acesteia. Partidul care are cei mai mulți membri în Camera Comunelor formează guvernul, iar prim-ministrul alege cabinetul dintre membrii partidului. La începutul sec. XXI, erau 659 de membri, aleși pe districte, câte un singur reprezentant pentru fiecare district. *Vezi și* Parlament canadian; democrație parlamentară.

Camera Lorzilor

Camera superioară a Parlamentului bicameral britanic. Între sec. XIII și XIV se numea Camera Aristocrației. Până în 1999 cuprindea clerici, membri ereditari, membri numiți pe viață (de către premier, începând din 1958) și judecătorii Curții Supreme de Justiție (cea mai înaltă curte de apel britanică). Deși mai veche și, timp de secole, mai puternică decât Camera Comunelor, puterea instituției s-a diminuat treptat. Legea din 1911 i-a limitat puterea de a influența legile venitului, iar legea Parlamentului din 1949 i-a revocat puterea de a tergiversa mai mult de un an aplicarea oricărei legi votate de Camera Comunelor. În 1999, membrii ereditari și-au pierdut dreptul ereditar, deși o reformă interimară le păstrează votul într-o manieră mai limitată.

cameră cu bule

Detector de particule subatomice care folosește un lichid supraîncălzit ce produce, prin fierbere, bule mici de vapori, în jurul ionilor rezultați din particule. În timp ce se mișcă prin lichid, particulele încărcate disloca electroni din atomii lichidului, creând

ioni. Dacă lichidul este aproape de punctul de fierbere, primele bule se formează în jurul acestor ioni. Urmele pot fi observate, fotografiate și analizate pentru a măsura comportamentul particulelor încărcate. Realizată în 1952 de Donald Glaser, camera cu bule permite observarea multor reacții nucleare, iar în anii 1960 și 1970 a fost folosită pentru a studia comportamentul particulelor instabile ale materiei.

cameră cu ceață

Detector de radiații proiectat de C.T.R. Wilson. Este o incintă cu vapori suprasaturanți (*vezi* saturație) care se condensează în jurul ionilor produși de trecerea particulelor cu o anumită energie cinetică, de ex. particule alfa, particule beta sau protonii. În camera cu ceață realizată de Wilson, suprasaturarea este produsă de răcirea determinată de destinderea bruscă a vaporilor saturanți prin mișcarea unui piston sau a unei membrane elastice. Într-o cameră de difuziune, vaporii saturați se răcesc până la suprasaturare, pe măsură ce se difuzează spre o parte a dispozitivului menținută rece cu ajutorul unei substanțe de răcire, cum ar fi dioxid de carbon solid sau heliu lichid.

cameră de comerț

Formă voluntară de asociere a unor firme, oficialități publice, profesioniști sau cetățeni cu spirit civic, al căror scop este să facă cunoscute public, să promoveze și să dezvolte atât oportunitățile comerciale și industriale din zona lor de activitate, cât și școlile, străzile, clădirile și lucrările publice. Camera Internațională de Comerț (înființată în 1920) reprezintă vocea comunității de afaceri pe plan internațional și conduce o curte de arbitraj pentru judecarea diferendelor comerciale. Camerele naționale de comerț există în majoritatea țărilor industrializate, care au întreprinderi private. Prima care a folosit acest nume a fost înființată la Paris în 1601; prima cameră americană de comerț a fost înființată în statul New York, în 1768.

cameră de decompresie

Vezi cameră hiperbarică

cameră digitală

Aparat de fotografiat care captează imaginile prin mijloace electronice. Imaginea este captată printr-o serie de dispozitive cu cuplaj de sarcină (*vezi* CCD) păstrate în memoria cu acces aleatoriu (*vezi* RAM) a camerei sau pe o dischetă specială, fiind apoi transferată într-un computer pentru modificare, stocare sau imprimare. Cum tehnologia aceasta produce fișiere grafice, imaginea poate fi ușor editată cu ajutorul unui software potrivit. Modelele proiectate pentru piața de larg consum – spre deosebire de modelele costisitoare folosite de fotoreporteri sau pentru industria fotografică – au apărut pentru prima dată în 1996. Ele sunt atrăgătoare, mai ales pentru utilizatorii care vor să trimită imagini prin internet, să le decupeze, să le combine, să le mărească ori să le modifice în orice fel.

cameră hiperbarică
sau cameră de decompresie
sau cameră de recompresie

Incintă închisă etanș, care păstrează o presiune atmosferică ridicată, folosită în special în tratamente medicale. Respirarea aerului cu o presiune ridicată mărește cantitatea de oxigen din țesuturi. Acest procedeu este folosit pentru a trata intoxicația cu monoxid de carbon sau a inhiba dezvoltarea bacteriilor anaerobe (ca în cazul cangrenei gazoase). Efectul compresiv al presiunii ridicate face bulele de gaz din țesuturi să se micșoreze, fiind în final absorbite (*vezi* embolie și boală de decompresie).

Camerarius, Rudolph (Jacob)
în germană Rudolph Camerer

(17.02.1665, Tübingen, Germania – 11.09.1721, Tübingen)

Botanist german, primul care a efectuat experimente în domeniul eredității. A dovedit existența sexualității la plante, a identificat și a definit organele de reproducere masculine și feminine ale acestora, descriind funcția lor în fertilizare, proces pentru care este necesar polenul.

Cameron, James

(n. 1954, Kapuskasing, Ontario, Canada)

Producător de film american, de origine canadiană. Trăiește în California, SUA. Primul său film de succes, *Terminator* (1984), i-a adus celebritatea. A realizat apoi o serie de filme bazate pe efecte vizuale, printre care *Alien* (1986) și *Abisul* (The Abyss, 1989). Filmul din 1998, *Titanic*, al cărui scenarist și regizor a fost, a primit 11 premii Oscar și a devenit cel mai bine cotat film din istoria cinematografiei americane.

Cameron, Julia Margaret

(11.06.1815, Calcutta, India – 26.01.1879, Kalutara, Ceylon)

Fotograf de portrete britanic. În 1864, după ce a primit cadou un aparat de fotografiat, și-a amenajat un studio și o cameră obscură și a început să realizeze portrete fotografice.

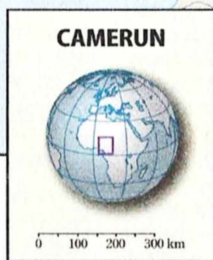
Modele i-au fost prieteni ca Alfred Tennyson, Henry W. Longfellow și Charles Darwin. Sunt remarcabile portretele feminine, ca acela al lui Ellen Terry. Ca mulți fotografi victorieni, a realizat fotografii alegorice, imitații ale unor picturi contemporane prerafaelite. I-au fost adesea criticate abilitățile tehnice, dar ea a fost preocupată mai mult de redarea profunzimii spirituale. Portretele sale sunt considerate deosebit de rafinate.

Cameron, Simon

(08.03.1799, Maytown, Pennsylvania, SUA – 26.06.1889, Donegal Springs, Pennsylvania)

Politician american. După numeroase succese în afaceri, a intrat în Senatul SUA, unde a activat între 1845–1849, 1857–1861 și 1867–1877. Ca lider al Partidului Republican din Pennsylvania, a sprijinit numirea lui Abraham Lincoln drept candidat la funcția de președinte, în 1860. Numit ministru de război în 1861, a fost înlăturat curând pentru favoritisme în acordarea contractelor militare.

Camerun

denumire oficială **Republica Camerun**

Stat în V Africii. Suprafața: 475 442 kmp, 16 988 000 loc. (2005). Capitala: Yaoundé. Aici există nenumărate grupuri etnice diferite, printre care fang (o cincime a populației), bamileke (tot o cincime), duala și fulani. Pigmeii (denumiți local baguieli și babinga) trăiesc în pădurile din S. Limbi vorbite: franceza și engleza (oficial) și limbile locale. Religii: creștinism, religiile autohtone, islam (mai ales în N). Moneda de circulație: franc CFA. Camerun are patru zone geografice. Regiunea de S este formată din câmpii de coastă și un podiș împădurit. Regiunea centrală se înalță treptat către N și cuprinde podișul Adamawa. În N, o câmpie lină acoperită cu vegetație de savană coboară spre bazinul lacului Ciad. La V și N, de-a lungul graniței cu Nigeria, relieful este muntos, incluzând munții Camerun. Dintre râurile principale, Sanaga se varsă în Oceanul Atlantic și Benue curge spre V către bazinul fluviului Niger din Nigeria. Camerun are o economie de piață în curs de dezvoltare, bazată mai ales pe agricultură, dar cu un sector al serviciilor în creștere. Este o republică cu o singură cameră legislativă; președintele este șeful statului, iar prim-ministrul este șeful guvernului. Teritoriul său a fost populat cu mult înaintea colonizării europene de către vorbitorii de bantu veniți din Africa ecuatorială și stabiliți în S. După ei, au venit musulmanii fulani din bazinul fluviului Niger, care s-au așezat în N. Exploratorii portughezi au vizitat regiunea în sec. XV, iar olandezii au fost și ei activi în această zonă. În 1884, germanii au preluat controlul și și-au extins protectoratul asupra Camerunului. În timpul Primului Război Mondial, forțele reunite ale Franței și Angliei i-au forțat să se retragă, iar după război, regiunea a fost divizată în zone administrative franceze și britanice. După Al Doilea Război Mondial, teritoriul a intrat sub tutela Națiunilor Unite. În 1960, partea administrată de francezi a devenit republică independentă. În 1961, partea de S a zonei administrate de britanici a votat pentru unirea cu Republica Camerun, iar partea de N a optat pentru unirea cu Nigeria. În ultimele decenii, problemele economice au generat tulburări de ordin social.

Camerun

Masiv vulcanic în Camerun. Ajungând până la 4 095 m, este cel mai înalt vârf din V Africii. Se întinde spre interiorul țării pe o distanță de 23 km dinspre golful Guineea și reprezintă cea mai vestică prelungire a lanțului muntos care formează granița naturală dintre Camerun și Nigeria. Richard Burton i-a escaladat vârful în 1861. Ultima erupție vulcanică a avut loc în 2000.

camfor

Compus organic din familia izoprenoizilor. Substanță solidă albă și ceroasă, cu un miros pregnant, se obține din lemnul dafinului de camfor (*vezi* dafin), *Cinnamomum camphora* (care crește în Asia), sau se poate sintetiza din uleiul de terebentină. Este folosit de foarte mult timp la producerea tămâii sau în domeniul medicinei. În prezent, mai are și următoarele utilizări: plastifiant pentru nitratul de celuloză, odorizant sau naftalină, dar și pentru îmbălsămare sau pentru fabricarea artificiilor. Uleiul de camfor se obține încorporând în ulei de măsline camfor în proporție de 20%.

Camilla

În mitologia romană, fecioară războinică legendară, favorita zeiței Diana. Potrivit relatării lui Vergiliu, tatăl său a menit-o Dianei și a inițiat-o în arta războiului și în cea a vânătorii. S-a aflat în fruntea unui grup de războinici din care făceau parte și femei. A luptat împotriva lui Eneas și a fost ucisă în timp ce urmărea un soldat care încerca să se retragă.

Camillus, Marcus Furius

(m. 365 î.Hr.)

Soldat și om de stat roman. I-a învins pe gali după ce aceștia au prădat Roma (cca 390), motiv pentru care i s-a conferit titlul de al doilea întemeietor al cetății. I-au fost sărbătorite patru triumfuri și a fost numit dictator de cinci ori. A obținut cea mai mare victorie în 396 î.Hr., împotriva etruscilor, la Veii. Deși era patrician, a adoptat reforme în favoarea armatei și a plebeilor (367 d.Hr.).

camion

Vehicul cu motor, destinat transportului de mărfuri sau de articole grele. Primul camion a fost construit în Germania în 1896 de către Gottlieb Daimler. În anii 1920, camioanele deveniseră deja un important mijloc de transport pentru marfă. Motoarele cu benzină au fost utilizate până în anii 1940, când au fost înlocuite de motoare diesel. Camioanele pot fi simple (toate osiile pe șasiu) sau articulate (sunt cuplate două sau mai multe șasiuri); camioanele mari articulate sunt compuse dintr-un cap-tractor și o semiremorcă atașată la acesta. Din 1918, camioanele au fost prevăzute cu frâne pneumatice, iar din 1925, cu frâne cu tracțiune integrală; îmbunătățirile mai recente includ servodirecția.

Camisarzi *sau* cămășile albe

Militanți protestanți din S Franței, care s-au opus persecuției declanșate de regele Ludovic XIV împotriva protestanților. Insurecția armată, care a început în 1702, a venit ca replică la revocarea de către Ludovic a Edictului de la Nantes, ceea ce punea capăt toleranței religioase. Bine organizați, Camisarzii, numiți astfel pentru vestimentația lor (în dialectul francez, *camisa*), au luptat cu succes și au ținut armatele regale în șah. Ca răspuns, guvernul a ordonat incendierea a sute de orașe și masacrarea populației acestora. Pentru că mulți dintre conducători au fost luați prizonieri și omorâți, în jurul anului 1705, revolta a slăbit în intensitate.

Camões, Luís (Vaz) de

(1524/1525, Lisabona - 10.06.1580, Lisabona)

Poet portughez. A făcut parte din aristocrația sărăcită și, probabil, a petrecut cca 17 ani în India. Capodopera sa, *Lusiadele* (Os Lusíadas, 1572), elogiază faptele glorioase din istoria Portugaliei și rememorează descoperirea drumului maritim spre India de către Vasco da Gama. Numeroasele opere lirice (împreună cu poemele apocrife) au apărut postum în edițiile numite *Rime* (Rimos, 1595). A scris și lucrări dramatice, printre care *Filodemo* (1587) și comedia *Cei doi amfitrioni* (Anfitriões, 1587). A avut un impact covârșitor asupra literaturii portugheze și braziliene, fiind considerat poetul național al Portugaliei.

Camp David

Reședință în mediul rural pentru președinții SUA, în N statului Maryland. Zona muntoasă și pitorească (81 hectare) a fost supranumită Shangri-La în 1942, de președintele Franklin Roosevelt, și a fost declarată oficial reședință prezidențială de către Harry Truman în 1945. În 1953, Dwight D. Eisenhower i-a dat numele de Camp David, în cinstea nepotului său. A fost locul de desfășurare a multor conferințe prezidențiale, cu șefi de stat străini. *Vezi* Acordurile de la Camp David.

Camp David, Acordurile de la ~
(1978)

Două acorduri semnate la Camp David, Maryland, SUA, între Menachem Begin, prim-ministru al Israelului, și Anwar al-Sadat, președintele Egiptului, cu ajutorul președintelui SUA, Jimmy Carter. Unul dintre acorduri a creat cadrul negocierilor tratatului de pace între Egipt și Israel, punându-se astfel capăt unei perioade de aproximativ 30 de ani în care cele două țări s-au aflat în război. Acest tratat, semnat în 1979, a adus pacea și a înapoiat Egiptului peninsula Sinai, ocupată de Israel în timpul Războiului de Șase Zile (1967). Celălalt acord a creat cadrul pentru o pace lărgită în zonă și a inclus un plan pentru autoguvernarea palestiniană în Cisiordania și în Fâșia Gaza, însă prevederile referitoare la aceasta din urmă nu au fost respectate. *Vezi* Moshe Dayan.

Campania

Regiune în S Italiei, 5 652 492 loc. (2001). Aflată la Marea Tireniană, ocupă 13 595 kmp și are centrul administrativ la Napoli. Cucerită succesiv de greci, etrusci și samniți, a devenit aliata Romei în cca 350 î.Hr. A fost regiunea de aprovizionare favorită pentru romani și este renumită pentru peisajele sale naturale, dar și pentru orașele antice Cumae, Pompei, Capua, Salernum și Napoli. După căderea Romei, a fost stăpânită de gali, bizantini și normanzi, devenind parte a regatului Napole în 1282. S-a unit cu Italia în 1861. Economia sa este susținută de agricultură, de zona industrială din jurul orașului Napoli și de turism.

campanilă

Clopotniță italiană, inițial construită în preajma unei biserici sau ca anexă a ei. Primele campanile (sec. VII–X) constau în turnuri rotunde, simple, cu câteva deschideri mici în formă de arcadă, aproape de vârf; Turnul din Pisa reprezintă o versiune elaborată a modelului de început. Stilul venețian al campanilei consta într-un pilon de susținere înalt, pătrat, adesea îngust, cu o clopotniță în vârf, deasupra căreia se înalță fleșa, uneori de formă pătrată, cum este cazul celebrei campanile a bazilicii San Marco (sec. X–XII, clopotnița datând din 1510). Dispărut în vremea Renașterii, stilul venețian a renăscut în sec. XIX, deseori în conexiune cu fabrici, locuințe, instituții de învățământ.

campanulă

Denumire comună pentru cele 300 de specii de plante erbacee, perene sau bienale, ale genului *Campanula* (familia *Campanulaceae*) care au flori în formă de clopoțel, de obicei albastre. Sunt originare mai ales din regiunile cu climă temperată din ambele emisfere, din zonele mediteraneene și din munții regiunilor tropicale. Distribuția și habitatul pot fi diferite. Unele specii originare din Eurasia și din E Americii de Nord, clopoțeii (*C. rotundifolia*) și clopoțelul-înalt (*C. americana*), cresc și în grădini. Clopoțeii-târâtori (*C. rapunculoides*) sunt o buruiană întâlnită în mod obișnuit în grădini. Printre puținele plante comestibile din familia campanulei se numără fetica (*C. rapunculus*), consumată ca legumă în anumite părți ale Europei, și unele specii, precum *Canarina, Clermontia* și *Centropogon,* care produc fructe (bace) comestibile.

campanulă (*Campanula*)
W.H. HODGE

Campbell, familia ~ *sau* Campbell din Argyll

Familie de nobili scoțieni. Membrii familiei Campbell de Lochow sunt cunoscuți încă de la începutul Evului Mediu. În 1457, Collin Campbell, baron Campbell (m. 1493) a fost primul conte de Argyll. Archibald (m. 1558), al patrulea conte, a fost lider protestant. Archibald (1532?–1573), al cincilea conte, a fost tot protestant, dar a susținut-o pe Maria, regina Scoției, care era catolică. Archibald (1607?–1661), al optulea conte, a fost liderul partidului antiregalist scoțian, în timpul Războiului Civil din Anglia. Fiul său, Archibald (1629–1685), al nouălea conte, a fost lider protestant, executat pentru opoziția manifestată față de regele romano-catolic Iacob II. Archibald (1651?–1703), al zecelea conte, a recăpătat proprietățile familiei și a devenit primul duce de Argyll; a pus la cale masacrul familiei Macdonalds din Glencoe. John Campbell (1678–1743), al doilea duce, a susținut unirea cu Anglia și a fost comandantul forțelor britanice, în timpul revoltei iacobiților din 1715. Archibald (1682–1761), al treilea duce, a fost un politician important la începuturile dinastiei de Hanovra în Marea Britanie. Murind fără să aibă un moștenitor legitim, dreptul de succesiune a fost acordat familiei Campbell de Mamore.

Campbell, Joseph
(26.03.1904, New York, SUA – 31.10.1987, Honolulu, Hawaii)

Autor american al unor lucrări de mitologie comparată. A studiat literatura engleză

și a predat la Colegiul Sarah Lawrence. A fost preocupat de rolul mitului în culturile umaniste, analizând arhetipurile mitice în folclorul și literatura lumii. Și-a făcut cunoscute ideile, puternic influențate de Carl Gustav Jung, printr-o serie de emisiuni ale televiziunii publice în anii 1980. Printre lucrările lui se numără *Eroul cu o mie de fețe* (The Hero with a Thousand Faces, 1949) și *Chipurile lui Dumnezeu* (The Masks of God, 4 vol., 1959–1967).

Campbell, Kim
născută **Avril Phaedra Campbell**
(n. 10.03.1947, Port Alberni, Canada)

Prim-ministru al Canadei (1993). A predat științele politice la universitate și a practicat avocatura înainte de a fi aleasă în 1988 în parlamentul federal, reprezentând Partidul Conservator Progresist. În timpul administrației lui Brian Mulroney, a devenit ministru al afacerilor indiene (1989), procuror general (1990) și ministru al apărării (1993). După retragerea lui Mulroney, în iunie 1993, a devenit prima femeie prim-ministru al Canadei. Și-a menținut însă poziția doar pentru scurt timp; în noiembrie, partidul său a suferit o grea înfrângere, iar ea a demisionat din funcția de lider al formațiunii politice respective.

Campbell, Mrs. Patrick
născută **Beatrice Stella Tanner**
(09.02.1865, Londra, Anglia – 09.04.1940, Pau, Franța)

Actriță britanică. S-a măritat la vârsta de 19 ani și a debutat pe scenă în 1888, devenind cunoscută cu rolul Paulei din *A doua doamnă Tanqueray* în 1893. I-a inspirat lui George Bernard Shaw personajul Eliza Doolittle din *Pygmalion* (1914), cei doi purtând, timp de mai mulți ani, o corespondență care avea să devină celebră. A obținut un succes răsunător și în *Pelléas și Mélisande* de Maurice Maeterlinck, în *Strigoii* de Henrik Ibsen și în *Electra* lui Sofocle. În cinematografie, a debutat în *Riptide* (1933), la vârsta de 68 de ani; ulterior a mai jucat și în alte filme.

Campbell-Bannerman, Sir Henry
născut **Henry Campbell**
(07.09.1836, Glasgow, Scoția – 22.04.1908, Londra, Anglia)

Politician britanic. Membru al Camerei Comunelor în 1868. A fost ales șef al Partidului Liberal în 1899 și a fost prim-ministru între 1905–1908. Popularitatea sa a dus la unificarea partidului. Deși cea mai mare parte a programului său legislativ a fost respinsă de către Camera Lorzilor, a obținut aprobarea pentru Actul Disputelor Comerciale, din 1906. A preluat conducerea operațiunii de subvenționare a autoguvernării locale în Transvaal și în colonia Orange River, asigurând astfel loialitatea burilor față de Imperiul Britanic.

Campeche

Oraș, 190 813 loc. (2000), în Mexic; începând din 1863 este centrul administrativ al statului Campeche. A fost întemeiat în 1540 pe locul unei așezări rurale maya, ale cărei urme s-au păstrat până în zilele noastre. În prezent, este centru de întreținere a platformelor petroliere marine.

Campeche

Stat, 690 689 loc. (2000), în SE Mexicului. Situat în peninsula Yucatan, este mărginit de golful Mexic și acoperă o suprafață de 56 115 kmp; centrul administrativ este Campeche. Numele său provine de la vechea provincie maya Kimpech (Campech) și statul ocupă aproape toată partea de V a peninsulei. Râurile din partea de S se varsă în laguna Terminos, la a cărei intrare în golf se află cel mai important oraș din zonă, Ciudad del Carmen. Din punct de vedere economic, o importanță deosebită o au exploatările forestiere și comercializarea peștelui.

Campeche, Golful ~

Intrând al golfului Mexic. Delimitat de peninsula Yucatan, istmul Tehuantepec și S regiunii Veracruz, acoperă cca 15 500 kmp. În anii 1970 a început exploatarea unor rezerve petroliere marine, devenind cea mai importantă zonă mexicană exploatatoare de petrol. În 1979, un puț a explodat, aruncând în apele golfului 3 milioane de barili de petrol nerafinat; guvernul a cheltuit mai bine de 100 de milioane de dolari pentru a controla situația.

Campin, Robert
(1378, Tournai, Franța – 26.04.1444, Tournai)

Pictor flamand. Este supranumit Maestrul din Flémalle. Documentele atestă faptul că era pictor la Tournai, în 1406. Este menționată prezența a doi discipoli în atelierul său între 1427–1428: Rogier van der Weyden și Jacques Daret. Printre lucrările cele mai cunoscute se numără două picturi pe lemn, despre care s-a crezut mult timp că făcuseră parte din altarul abației din Flémalle. Faimosul altar Merode, un triptic reprezentând Buna-Vestire, considerat capodopera sa, este în prezent atribuit unui ucenic al său. Caracterizată printr-o concepție naturalistă asupra formei și o

reprezentare poetică a obiectelor de zi cu zi, opera lui Campin marchează ruptura de stilul gotic internațional și prefigurează realizările pictorilor Renașterii nordice. În ciuda datelor incerte privind viața și opera sa, a fost cu siguranță unul dintre cei mai importanți și mai influenți artiști ai sec. XV.

camping

Activitate recreativă desfășurată în aer liber, adesea în locuri pitorești, neaglomerate. Pentru adăpostire, sunt folosite corturile sau rulotele, iar uneori doar sacul de dormit. Campingul modern își are originea în SUA, la sfârșitul sec. XIX. Inițial au fost folosite bărcile, urmate, în scurt timp, de biciclete. Campingul reprezenta o parte importantă a programelor cercetașilor (*vezi* cercetășie). După Al Doilea Război Mondial i-a sporit popularitatea. Numărul campusurilor amenajate complex a crescut, iar campingul a devenit tipul de vacanță preferat de majoritatea familiilor obișnuite. În ultimele decenii, numărul amatorilor a crescut tot mai mult. *Vezi și* drumeție.

Campion, Jane

(n. 30.04.1954, Wellington, Noua Zeelandă)

Regizor de film din Noua Zeelandă. După ce a studiat pictura în Australia, a devenit interesată de arta cinematografică și a realizat câteva filme reușite de scurtmetraj. Prima sa producție, *Dulceață* (Sweetie, 1989), a fost urmată de cunoscutul film *Un înger la masa mea (*An Angel at My Table, 1990). A fost scenarista și regizorul filmului de renume mondial *Pianul* (The Piano, 1993) și regizorul filmelor *Portretul unei doamne* (The Portrait of a Lady, 1996) și *Evadarea* (Holy Smoke, 1999).

Campo Formio, Tratatul de la ~

(17 octombrie, 1797)

Tratat de pace între Franța și Anglia, semnat la Campo Formio (astăzi Campoformido în Italia), după înfrângerea Austriei în prima campanie italiană a lui Napoleon. Tratatul prevedea ca Franța să păstreze multe dintre teritoriile cucerite și recunoștea victoria deplină a lui Napoleon asupra Primei Coaliții, formată din națiunile europene care i se opuneau. *Vezi și* războaiele revoluționare franceze.

Campobasso

Oraș în Italia, 46 860 loc. (2001). Situat la NE de Napoli, este centrul administrativ al regiunii Molise. A fost întemeiat într-o zonă de deal, însă în 1732 locuitorii s-au mutat, reconstruind orașul într-o zonă mai prielnică, de câmpie fertilă. Orașul vechi păstrează câteva biserici în stil romanic și un castel medieval, iar în orașul nou se află un muzeu de arheologie.

Campylobacter

Gen taxonomic alcătuit din bacterii spiralate, gramnegative, care infestează mamiferele. Multe specii, îndeosebi *C. fetus*, provoacă avortul la oi și la vite. *C. jejuni* cauzează cele mai frecvente toxiinfecții alimentare, sursele de contaminare incluzând carnea (mai ales cea de pui) și laptele nepasteurizat. Infecțiile provoacă gastroenterite grave, febră, dureri de cap, dureri musculare și articulare. În cazuri extreme, se produc leziuni ale nervilor sau poate surveni chiar moartea.

camuflaj

În război, artă și practică de a se ascunde sub aparențe înșelătoare. Scopul este inducerea în eroare a inamicului, pentru ca acesta să nu dețină informații corecte cu privire la trupe, strategii, obiective, dotarea cu echipamente sau armament. Camuflajul s-a răspândit ca practică militară în timpul Primului Război Mondial, ca replică la raidurile aeriene. În Al Doilea Război Mondial, rachetele cu rază lungă de acțiune amenințau întregul teritoriu al țărilor aflate în conflict. Astfel, tot ce avea importanță militară era ascuns sau mascat folosindu-se vopsele tărcate, în culori terne (verde, gri, maro); de asemenea, se mai foloseau plasele sau chiar frunzișul. Manechinele și capcanele, vehiculele și pistele de aterizare false determinau avioanele inamice să atace ținte lipsite de semnificație. După Al Doilea Război Mondial, a rămas o tehnică importantă, folosită cu succes de unitățile comuniste de gherilă în timpul Războiului din Vietnam.

Camus, Albert

(07.11.1913, Mondovi, Algeria – 04.01.1960, lângă Sens, Franța)

Romancier, eseist și dramaturg francez, cunoscut mai ales pentru romane ca *Străinul* (L'Étranger, 1942), *Ciuma* (La Peste,1947) și *Căderea* (La Chute, 1956), și pentru implicarea sa în lupta purtată de extrema dreaptă. A primit Premiul Nobel pentru literatură în 1957.

Primii ani

La doar un an după nașterea lui Camus, tatăl lui, un muncitor sărac de origine alsaciană, a fost răpus în prima bătălie de pe Marna, în Primul Război Mondial. Mama sa, de origine spaniolă, muncea ca îngrijitoare pentru a-și sprijini familia. Albert,

fratele său mai mare, Lucien și mama lor s-au mutat într-un cartier muncitoresc din Alger, unde au locuit, împreună cu bunica din partea mamei și un unchi paralizat, într-un apartament cu două camere. Prima colecție de eseuri publicate de Camus, *Fața și reversul* (L'Envers et l'endroit, 1937), descrie decorul acestor primi ani de viață și include portrete ale mamei, bunicii și unchiului. O a doua colecție de eseuri, *Nunta* (Noces, 1938), conține meditații profund lirice despre zona rurală din Algeria și prezintă frumusețea naturală ca o formă de bogăție de care se pot bucura până și cei foarte săraci. În ambele colecții, caracterul muritor și fragil al oamenilor contrastează cu natura durabilă a lumii materiale.

În 1918, Camus a început școala și a avut norocul să aibă un profesor remarcabil, Louis Germain, care l-a ajutat să obțină o bursă la liceul din Alger în 1923. (În mod tipic pentru simțul de loialitate al scriitorului, după 34 de ani, discursul ținut de acesta la primirea Premiului Nobel i-a fost dedicat lui Germain.) A urmat o perioadă de efervescență intelectuală, combinată cu o pasiune puternică pentru sport, în special fotbal, înot și box. Dar, în 1930, primele crize serioase de tuberculoză au pus capăt carierei sale sportive și l-au forțat să-și întrerupă studiile. Camus a trebuit să părăsească apartamentul insalubru unde trăise 15 ani și, după ce a locuit scurt timp cu un unchi, s-a hotărât să trăiască singur, luându-și diferite slujbe, în timp ce studia filozofia în cadrul Universității din Alger.

La universitate, Camus a fost influențat în mod deosebit de unul dintre profesorii săi, Jean Grenier, care l-a ajutat să-și dezvolte ideile literare și filozofice și care era la fel de pasionat de fotbal ca și el. A obținut licența în 1936 cu o teză despre relația dintre gândirea elenă și cea creștină în scrierile lui Plotinus și ale Sf. Augustin. Candidatura sa la *agrégation* (calificare care i-ar fi putut aduce o carieră universitară) a fost întreruptă de un nou atac de tuberculoză. Pentru a-și reveni, a plecat într-o stațiune din Alpii francezi – prima sa vizită în Europa –, după care s-a întors în Alger, trecând prin Florența, Pisa și Genova.

Cariera literară

Între 1930 și 1940, Camus și-a mărit aria de interese. A citit atât clasicii francezi, cât și scriitorii contemporani lui – printre care André Gide, Henry de Montherlant, André Malraux – și s-a remarcat ca o figură proeminentă în rândul intelectualilor de extremă dreaptă din Alger. Pentru scurtă vreme, între 1934 și 1935, a fost și membru al Partidului Comunist Algerian. În plus, a scris, produs, adaptat și jucat pentru Théâtre du Travail (denumit mai târziu Théâtre de l'Équipe), al cărui program era să prezinte piese excepționale unui public format din muncitori. A nutrit o dragoste profundă pentru teatru până la moarte. Însă, din întreaga sa operă literară, dramaturgia este cel mai puțin apreciată, cu toate că *Neînțelegerea* (Le Malentendu) și *Caligula*, scrise în 1944 și respectiv 1945, sunt piese reprezentative ale teatrului absurdului. Două dintre cele mai trainice contribuții dramatice ale sale ar putea fi considerate adaptările după *Recviem pentru o călugăriță* (Requiem pour une nonne, 1956) a lui William Faulkner și după *Demonii* (Les Possédés, 1959) lui Feodor Dostoievski.

Cu doi ani înainte de izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, Camus și-a făcut ucenicia ca jurnalist la cotidianul *Alger-Républicain*, îndeplinind multe sarcini, printre care pe cele de editorialist principal, redactor, ziarist politic și scriitor de recenzii literare. A revizuit câteva dintre lucrările literare de început ale lui Jean-Paul Sartre și a scris câteva articole importante despre condiția socială a musulmanilor din regiunea Kabylira. Aceste articole, republicate în formă prescurtată în *Actuelles III* (1958), aduceau în atenția publicului (cu 15 ani înainte) multe dintre nedreptățile care au dus la izbucnirea războiului algerian de independență în 1954. Camus și-a susținut poziția mai degrabă din motive umanitare decât ideologice și a continuat să vadă un rol viitor al Franței în istoria Algeriei, cu toate că nu a ignorat nedreptățile colonizatorilor.

Ca jurnalist, influența lui a fost maximă în ultimii ani de ocupație franceză și în perioada imediat următoare eliberării. Ca redactor al cotidianului parizian *Combat*, succesor al unui buletin informativ reacționar, condus în mare parte de Camus, a avut o poziție independentă, de extremă dreapta, bazată pe idealuri de justiție și adevăr și credința că orice acțiune politică trebuie să aibă o bază morală solidă. Ulterior, caracterul expeditiv, de modă veche, demonstrat atât de extrema dreaptă, cât și de cea stângă, l-a dezamăgit din ce în ce mai mult, iar în 1947 a rupt legătura cu *Combat*.

Camus devenise deja o personalitate literară importantă. *Străinul* (L'Étranger), un roman de debut genial început înainte de război și publicat în 1942, este un studiu despre alienarea sec. XX, având în centru un „străin" condamnat la moarte

nu atât pentru că împușcase un arab, ci mai degrabă pentru că mereu spune doar ceea ce simte cu adevărat și refuză să se conformeze regulilor societății. În același an a publicat un important eseu filozofic, *Mitul lui Sisif* (Le Mythe de Sisyphe), în care a analizat, foarte subtil, nihilismul contemporan și conștiința „absurdului". El încerca să găsească o cale de a învinge nihilismul și al doilea roman al său, *Ciuma* (La Peste, 1947) – povestea simbolică a luptei împotriva unei epidemii din Oran, dusă de personaje a căror importanță stă mai puțin în succesul (îndoielnic) pe care îl au contra bolii și mai mult în apărarea demnității umane și a fraternității. Camus a făcut astfel trecerea de la conceptul principal al absurdului la cealaltă idee semnificativă a sa – cea de „revoltă" morală și metafizică. Camus a prezentat acest ideal în contrast cu revoluția politico-istorică, într-un al doilea eseu de mari dimensiuni, *Omul revoltat* (L'Homme révolté, 1951), care a stârnit animozitate în rândul criticilor marxiști și în rândul teoreticienilor apropiați de marxism, precum Jean-Paul Sartre. Celelalte lucrări importante ale sale sunt romanul genial din punct de vedere tehnic *Căderea* (La Chute, 1956) și o colecție de povestiri scurte, *Exilul și împărăția* (L'Exil et le royaume, 1957). Acestea dezvăluie o preocupare pentru simbolismul creștin și conține o demascare ironică a formelor îngăduitoare de moralitate umanistă seculară.

În 1957, la vârsta de doar 44 de ani, Camus a primit Premiul Nobel pentru literatură. Cu o modestie specifică, a declarat că, dacă ar fi fost unul dintre membrii comitetului de jurizare, votul său ar fi mers cu siguranță către André Malraux. La nici trei ani după aceasta, a murit într-un accident rutier.

Critică

Ca romancier și dramaturg, moralist și teoretician politic, Albert Camus a devenit, după Al Doilea Război Mondial, vocea generației sale și mentorul următoarei generații, nu numai în Franța, ci și în Europa și poate chiar în lume. Scrierile sale, care tratau în principal izolarea omului într-un univers străin, alienarea individului față de sine, problema răului și apropierea apăsătoare a morții, reflectau cu acuratețe înstrăinarea și dezamăgirea intelectualului postbelic. El este amintit, alături de Sartre, ca exponent de primă importanță al existențialismului. Deși înțelegea nihilismul multor contemporani ai săi, Camus susținea că este necesar să fie apărate valori precum adevărul, cumpătarea și justiția. În ultimele sale lucrări a schițat un umanism liberal care respingea aspectele dogmatice atât ale creștinismului, cât și ale marxismului.

Canaan

Numele vechi al unei zone fără frontiere fixe, denumită în prezent Palestina. Civilizația canaanită de coastă datează din Paleolitic; orașele s-au dezvoltat în Neolitic (cca 7000–4000 î.Hr.). Numele este atestat în scris din sec. XV î.Hr. Invadat în jurul anului 1200 î.Hr. de evrei (iudei), care s-au stabilit în regiunile din S, teritoriul a fost ulterior ocupat de filistini. În sec. X î.Hr., israeliții, conduși de regele David, i-au învins pe filistini și Canaanul a devenit Țara lui Israel, „Pământul Făgăduinței" din cartea biblică a Exodului.

Canada

Stat în America de Nord. Suprafața: 9 984 670 kmp, 32 227 000 loc. (2005). Capitala: Ottawa. Mai mult de jumătate din populație este formată din britanici și francezi; există importante minorități de origine germană, italiană, ucraineană, chineză, olandeză, indiano-americană și eschimosă (inuit). Limbi vorbite: engleza și franceza (ambele oficiale). Religii: creștinism (romano-catolicism, protestantism, ortodoxism și altele), islam, iudaism, hindusm, budism. Moneda națională: dolarul canadian. Canada poate fi împărțită în câteva regiuni fizico-geografice. Un mare bazin interior cu centrul în golful Hudson acoperă aproape patru cincimi din suprafața țării și este format din falia canadiană (Laurentian), câmpiile interioare și Marile Lacuri. Bazinul este înconjurat de platouri muntoase, precum Arhipelagul Arctic. Dintre munți pot fi menționați Munții Stâncoși, Munții de Coastă și Munții Laurentian. Vârful cel mai înalt este Logan de pe teritoriul Yukon. Cinci dintre apele curgătoare canadiene – St. Lawrence, MacKenzie, Yukon, Fraser și Nelson – se numără printre primele 40 ale lumii, ca lungime. Pe lângă cele două lacuri, Lacul Superior și Huron, aflate la granița cu SUA, Lacul Urșilor și Lacul Sclavilor sunt printre primele 11 ca mărime. Teritoriul Canadei include și câteva insule mari, precum Baffin, Ellesmere, Victoria, Newfoundland și Melville, și multe altele mai mici. Frontiera cu SUA, cea mai lungă frontieră nepăzită din lume, se întinde pe o distanță de 8 890 km. Canada este una dintre cele mai prospere țări ale lumii, având o economie de piață dezvoltată, orientată spre export, și legături foarte strânse cu economia SUA. Este un stat parlamentar

cu două camere legislative; șeful statului este monarhul britanic, al cărui reprezentant în Canada este guvernatorul general, iar prim-ministrul este șeful guvernului. Populată inițial de indienii americani și de inuiți, Canada a fost explorată în 1000 d.Hr. de scandinavi, lucru dovedit de descoperirile arheologice făcute în Newfoundland.

Expedițiile de pescuit organizate în zona Newfoundland de către englezi, francezi, spanioli și portughezi au început în 1500. Canada a fost revendicată de Franța în 1534, când Jacques Cartier a ajuns în golful St. Lawrence. În 1605, în Nova Scotia a fost înființată o colonie franceză (Acadia), iar în 1608 Samuel de Champlain a ajuns până în Québec. Comerțul cu blănuri a stimulat colonizarea timpurie. Ca replică la expansiunea franceză, englezii au format în 1670 Compania Golfului Hudson. Rivalitatea între britanici și francezi privind partea superioară a Americii de Nord a durat aproape un secol. Prima înfrângere suferită de francezi s-a produs în 1713, la încheierea Războiului reginei Ana (Războiul pentru Succesiune la Tronul Austriei), când Nova Scotia și Newfoundland au fost cedate englezilor. Războiul francez și indian (Războiul de Șapte Ani) a avut ca urmare expulzarea Franței din zona continentală a Americii de Nord în 1763. După Revoluția Americană, populația Canadei a crescut deoarece loialiștii din SUA s-au refugiat aici, iar înmulțirea locuitorilor din Québec i-a determinat pe englezi să dividă teritoriul în Canada Superioară și Inferioară, în 1791. Tot britanicii au fost cei care au reunit provinciile în 1841. Expansionismul canadian a determinat mișcarea federală de la mijlocul sec. XIX, iar în 1867 a luat ființă Dominionul Canadei, incluzând Nova Scotia, New Brunswick, Québec și Ontario. După unire, Canada a intrat într-o perioadă de expansiune spre V. Prosperitatea pe care a cunoscut-o în sec. XX a fost umbrită de conflictul permanent dintre comunitatea britanică și cea franceză. Prin Ordonanța de la Westminster (1931), Canadei i s-a acordat statutul de partener cu drepturi egale al Marii Britanii. Prin Actul Canadei din 1982, Marea Britanie a cedat Canadei controlul deplin asupra propriei constituții și a rupt ultimele legături juridice încă în vigoare între cele două state. Frământările canadienilor de origine franceză rămân o problemă gravă și datorită mișcării separatiste din provincia Québec de la sfârșitul sec. XX. În 1992 și 1995, au eșuat referendumurile pentru o mai mare autonomie a Québecului, dar problema nu este încă rezolvată. În 1999, Canada a constituit un nou teritoriu, Nunavut.

Prim-miniștri ai Canadei

John A. Macdonald	1867-1873	W. L. Mackenzie King	1935-1948
Alexander Mackenzie	1873-1878	Louis St. Laurent	1948-1957
John A. Macdonald	1878-1891	John G. Diefenbaker	1957-1963
John Abbott	1891-1892	Lester B. Pearson	1963-1968
John Thompson	1892-1894	Pierre Elliott Trudeau	1968-1979
Mackenzie Bowell	1894-1896	Joseph Clark	1979-1980
Charles Tupper	1896	Pierre Elliott Trudeau	1980-1984
Wilfred Laurier	1896-1911	John N. Turner	1984
Robert Laird Borden	1911-1920	Brian Mulroney	1984-1993
Arthur Meighen	1920-1921	Kim Campbell	1993
W. L. Mackenzie King	1921-1926	Jean Chrétien	1993-2003
Arthur Meighen	1926	Paul Martin	2003-2006
W. L. Mackenzie King	1926-1930	Stephen Harper	2006-
Richard Bedford Bennett	1930-1935		

Canada Company

Organizație care a contribuit la colonizarea celei mai mari părți a zonei de V a Canadei Superioare (astăzi, Ontario). Compania a luat ființă în 1824 și avea drept obiectiv popularea regiunii respective. A fost condusă până în 1829 de John Galt (1779–1839), tatăl lui Alexander Galt. Înzestrată cu 2,5 milioane acri de pământ, compania a fost criticată ca fiind monopolistă, însă a continuat să existe până în anii 1950.

Canada de Est *sau* Canada Inferioară

Regiune a Canadei numită astăzi Québec. Între 1791–1841 era numită Canada Inferioară, iar între 1841–1867, Canada Răsăriteană. Populată în mare parte de francezi, care au vrut să-și păstreze identitatea și tradițiile culturale, a fost reticentă față de propunerea de alipire la Canada de Vest. În cele din urmă și-a exprimat acordul în 1867, stipulând însă că rămâne o unitate teritorială și guvernamentală în care canadienii francezi trebuie să reprezinte majoritatea electoratului.

Canada de Vest *sau* Canada Superioară

Regiune a Canadei numită astăzi Ontario. Între 1791–1841 a fost numită Canada Superioară, iar între 1841–1867 Canada Apuseană. Întemeiată de imigranții vorbitori de limbă engleză, a căutat să se alăture Canadei de Est pentru a asigura guvernul unitar necesar unei administrații eficiente și pentru a construi calea ferată intercolonială. Dominionul unit al Canadei a fost oficializat prin Decretul din 1867.

Canada Inferioară

Vezi Canada de Est

Canada Superioară

Vezi Canada de Vest

Canadei, Actul constituțional al ~ *sau* Legea Canadei

(1791)

Lege britanică prin care se abrogau anumite articole ale Actului Québec din 1774. Noua lege avea ca scop elaborarea unei constituții mai democratice pentru acest teritoriu, stabilind un organ legislativ ales pentru fiecare provincie, primul din acea

parte a Canadei, numind totodată și un guvernator și un consiliu la alegerea Casei Regale. Legile puteau fi propuse de organul legislativ, dar exista posibilitatea ca acestea să fie respinse de Coroană.

Canadei, Banca Națională a ~

Instituție financiară canadiană înființată conform Legii Băncii Canadiene (1934). A fost instituită în timpul Marii Depresiuni, pentru a regla creditul și moneda. Banca funcționează ca agent fiscal al guvernului canadian și are în exclusivitate dreptul de a emite bancnote. Este coordonată de Ministerul Canadian de Finanțe; toate profiturile intră în contul Administrației Oficiale generale a Canadei.

Canadei, Comisia Națională de Film a ~ /National Film Board of Canada/

Departament de producții cinematografice din Canada. A fost înființat în 1939 și condus de John Grierson (1898–1972), care a reușit să situeze studioul printre cele mai bune privind filmele documentare, realizând, de ex., filmele de propagandă din Al Doilea Război Mondial: *Canada merge mai departe* (Canada Carries On) și *Lumea în acțiune* (World in Action). Studioul a produs, printre altele, filme de animație de Norman McLaren (1914–1987), iar ulterior s-a extins la filme artistice: *Norocul lui Ginger Coffey* (The Luck of Ginger Coffey, 1964), *Ucenicia lui Duddy Kravitz* (The Apprenticeship of Duddy Kravitz 1974) și *Strangers in Good Company* (1990).

Canadei, Constituția ~ *sau* Actul Constituțional

Măsură ce a pus capăt oficial puterii britanice în Canada. A fost aprobată de Parlamentul englez la data de 25 martie 1982 și promulgată de regina Elisabeta II pe 17 aprilie 1982. Documentul a fost aprobat de toate provinciile canadiene, cu excepția Québecului, a cărui cerere de veto constituțional a fost respinsă de Curtea Supremă a Canadei.

Canadei, Ziua ~ *numită în trecut* Ziua Dominionului

Ziua Națională a Canadei. Este sărbătorită în fiecare an pe 1 iulie, amintind faptul că în această zi, în 1867, a fost înființat Dominionul Canadei. Prin Actul Canadei din 1982 s-a adoptat noua denumire oficială, și anume Ziua Canadei. Cu această ocazie au loc parade, focuri de artificii, se arborează drapele și se intonează imnul național, *O, Canada*.

Canadian, Congresul Muncii ~ /CLC/

Asociație națională a sindicatelor muncii din Canada, înființată în 1956 prin fuziunea asociațiilor omologe Federației Americane a Muncii, respectiv Congresul Organizațiilor Industriale care s-au unit și ele în același an (*vezi* AFL-CIO). Reprezintă aproximativ 3 milioane de sindicaliști din întreaga țară.

Canadian National Railway Co. /Compania Națională a Căilor Ferate Canadiene/

Corporație înființată de guvernul canadian în 1918 pentru a opera căile ferate naționalizate. Este unul dintre cele două sisteme de căi ferate transcontinentale ale Canadei. Serviciile sale de pasageri au fost preluate de VIA Rail Canada în 1978 și compania a fost privatizată în 1995. Compania Națională a Căilor Ferate Canadiene străbate țara din Nova Scotia până la Vancouver. A cumpărat Corporația Central Illinois în 1998, deținând astfel o rețea ce leagă Canada de golful Mexic.

Canadian Pacific Railway Ltd. (CPR)

Companie privată care deține unul dintre cele două sisteme canadiene de căi ferate transcontinentale. Compania a fost înființată în 1881 pentru a construi o linie ferată între Montréal și Port Moody, în Columbia Britanică. Serviciile sale pentru pasageri au fost preluate de VIA Rail Canada în 1978. În 2001, societatea-mamă, Canadian Pacific, a fost reorganizată și CPR a devenit societate pe acțiuni, independentă, deținând liniile ferate comerciale ce traversează Canada și o parte a SUA.

Canadian River

Râu în SV SUA. Traversează partea de NE a New Mexico, formează un defileu adânc de 450 m, apoi face un cot spre E și își continuă drumul, traversând NV Texasului și partea centrală a Oklahomei, și se varsă în râul Arkansas. Cursul său are o lungime de 1 458 km, fiind întrerupt din loc în loc de baraje menite să controleze viiturile și de sisteme de irigații.

canadian, scutul ~

Unul dintre cele mai mari scuturi continentale ale lumii, având centrul în golful Hudson și extinzându-se pe o suprafață de 8 milioane kmp din teritoriul Canadei, de la Marile Lacuri până la Arcticul Canadian și Groenlanda, cu mici prelungiri în Minnesota de Nord, Wisconsin, Michigan și New York. Reprezintă cea mai mare masă de rocă precambriană (*vezi*

Precambrian) din lume, aflată la suprafață. Întreaga regiune este formată din roci cristaline vechi, a căror structură complexă evidențiază o lungă perioadă de înălțări și de coborâri ale reliefului, de formare a munților și de eroziune.

Canadiană, Alianța ~ /Alliance Canadienne/

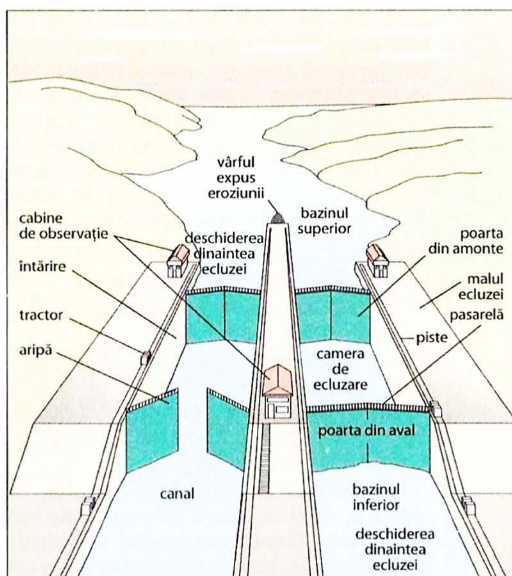
Fostul partid conservator canadian. Alianța Canadiană a fost creată în 2000 prin fuziunea Partidului de Reformă a Canadei cu alte grupări conservatoare, cu scopul de a constitui o opoziție puternică pentru Partidul Liberal Canadian aflat la putere. Până în 1997, Partidul de Reformă, susținut mai ales de provinciile din partea de V a Canadei, deținea 60 de locuri în Camera Comunelor și devenise partidul oficial de opoziție. Noua alianță canadiană a câștigat 66 de locuri la alegerile din 2000 și a devenit principala grupare de opoziție, deși nu a putut să câștige un sprijin semnificativ în E Canadei. Platforma partidului favorizează reducerea numerică a guvernului, scăderea taxelor și are o poziție conservatoare în problemele sociale.

Canadiană, Liga de Fotbal ~

Importantă organizație de fotbal american profesionist din Canada, înființată în 1958. Divizia de V a Ligii cuprinde echipe din Edmonton, Calgary, Columbia Britanică, Saskatchewan și Winnipeg; divizia de E include echipe din Hamilton, Montréal, Toronto și Ottawa. Câștigătorii diviziei concurează pentru Cupa Grey.

canal

Curs de apă artificial, construit pentru navigație, irigarea recoltelor, alimentarea cu apă sau drenaj. Civilizațiile antice ale Orientului Mijlociu au construit probabil primele canale pentru a se alimenta cu apă potabilă și pentru irigații. Cel mai amplu canal de navigație este atestat în actualul Irak, fiind o construcție de 320 km lungime. Sistemele romane de canale navigabile pentru transport militar se întindeau în toată Europa de N, până în Britannia. Cea mai semnificativă inovație în domeniu a fost ecluza, introdusă de olandezi în jurul anului 1373. Ecluza este o construcție pe cursul apei, constând într-o cameră închisă, care poate fi inundată sau parțial golită de apă, astfel încât navele să poată trece de la un nivel de apă ridicat la unul mai scăzut și invers. Canalele erau extrem de importante înainte de apariția căilor ferate, la mijlocul sec. XIX. Printre cele mai importante canale din SUA se numără canalul Erie. De asemenea, alte canale importante sunt cel care leagă Marile Lacuri și cel dintre Marile Lacuri și fluviul Mississippi. Ingineria hidrotehnică modernă permite vaselor mari să se deplaseze mai repede, micșorând perioada de așteptare în ecluză. *Vezi și* Marele Canal; Canalul Panama; Canalul de Suez.

Canal cu ecluză simplă. Vasele care navighează în amonte trec din bazinul inferior în cel superior prin compartimentul (sau sasul) din stânga; traficul în aval utilizează sasul din dreapta

canal și glandă lacrimală

Structuri care produc, distribuie și conduc lacrimile. O glandă în formă de migdală, aflată deasupra colțului extern al fiecărui ochi, secretă lacrimile în spațiul dintre pleoapa de sus și globul ocular. Lacrimile umezesc și lubrifiază conjunctiva (membrana care căptușește pe dinăuntru pleoapa și acoperă albul ochiului) și apoi se scurg prin orificiile abia vizibile de lângă colțurile interne ale ochilor pe canalele lacrimale, care duc la cavitatea nazală. Grăsimea (produsă de glandele sebacee de pe marginea fiecărei pleoape) împiedică revărsarea lacrimilor, în afară de cazul în care cantitatea secreției crește din cauza plânsului sau a unor stimuli cum ar fi iritarea ochilor, lumina puternică sau mâncarea prea condimentată.

canal anal

Porțiune terminală a intestinului, diferită de rect prin tranziția de la o mucoasă internă la o textură a pereților

asemănătoare epidermei și prin diametrul mai mic. Canalul anal al omului are o lungime de 2,5–4 cm și este împărțit în trei secțiuni: cea superioară, alcătuită din pliuri longitudinale, cea inferioară, din mușchi constrictori voluntari și involuntari (sfinctere) care controlează defecația, și orificiul anal în sine. Inflamațiile vaselor de sânge recto-anale se numesc hemoroizi.

Canaletto

născut **Giovanni Antonio Canal**

(18.10.1697, Veneția, Republica Veneția, azi Italia - 20.04.1768, Veneția)

Pictor și gravor italian, maestru al peisajelor *(vedute)* ce reproduceau în detaliu atmosfera Veneției și a Londrei și a caselor englezești de țară, influențând multe generații următoare de peisagiști.

Canaletto făcea parte dintr-o familie de nobili al cărei blazon îl folosea uneori ca semnătură. Totuși, nu se știe sigur cum a ajuns să fie numit Canaletto; poate că numele a fost folosit la început pentru a-l distinge de tatăl său, Bernardo Canal, un pictor de decoruri teatrale, în al cărui atelier și-a făcut ucenicia. Se știe că a lucrat împreună cu tatăl și fratele său la Veneția, din 1716 până în 1719, și la Roma, între 1719–1720, pictând decoruri pentru spectacolele de operă ale lui Alessandro Scarlatti. La Roma, Canaletto a renunțat la pictura de teatru pentru vedutele întinse, care aveau să-i aducă foarte repede faima internațională, deși rămânea strâns legat de formația sa de teatru prin subiectul ales, prin tehnicile folosite (tehnica liniilor și acuarela) și prin perspectiva teatrală.

Întors la Veneția, a intrat în contact cu comanditari străini, care aveau să rămână susținătorii săi principali de-a lungul carierei. A terminat patru tablouri de mari dimensiuni pentru prințul de Liechtenstein, în sau înainte de 1723, iar în perioada 1725–1726 a terminat o serie de picturi pentru Stefano Conti, un negustor din Lucca. Scrisori datate, ce însoțesc tablourile pentru Conti, sugerează cât de ocupat, dar și cât de precis era artistul la acea vreme. Canaletto menționează că întârziase cu livrarea picturilor din cauza altor comenzi ce îl presau și pentru că voia să găsească pigmenți de calitate și să folosească natura ca model. În picturile sale din 1720, cum ar fi *Curtea pietrarului*, a combinat libertatea și finețea manierei, pe care rareori avea să o mai atingă, cu o inegalabilă interpretare dramatică și imaginativă a arhitecturii venețiene. Înțelegerea pe care o avea despre lumină și umbră, efectele date de nori și jocul luminii pe clădiri întăresc afirmațiile din scrisori, în care își descrie lucrul în aer liber, un procedeu foarte neobișnuit pentru pictorii vremii.

Prin anii 1730, Canaletto a fost foarte ocupat să onoreze comenzile de peisaje-suvenir ale Veneției, care îi veneau din străinătate. Cererile erau atât de multe, încât a fost nevoit să lucreze inspirându-se în mare parte din desene și chiar din gravuri ale altor artiști, și mai puțin din natură. De asemenea, a adaptat folosirea așa-numitei *camera ottica*, un dispozitiv care folosea o lentilă pentru a proiecta un peisaj pe un ecran de sticlă mată, ce putea fi folosit ca bază pentru un desen sau o pictură. Până la urmă a inventat o tehnică mecanizată, în care folosea rigla și compasul, iar arhitectura și oamenii erau adăugate în imagine urmând o formulă rapidă și eficientă. În timpul vieții sale s-au produs atât de multe peisaje ale Veneției, încât uneori se presupune că ar fi condus un mare atelier, dar nu există nici un fel de dovadă a acestui fapt.

Canaletto nu a avut nici un rival adevărat. Pictorul Luca Carlevaris, de la care se poate să se fi inspirat inițial când a ales să producă tablouri topografice pentru un public în cea mai mare parte străin, ieșise din breaslă; Bernardo Bellotto, nepotul lui Canaletto, nu atinsese încă maturitatea ca pictor, iar Michele Marieschi era mai degrabă un adept decât un competitor. Din cauza acestei lipse de rivali, Canaleto a devenit din ce în ce mai greu de abordat. Owen Mac Swinney, un englez din lumea operei și patron al lui Canaletto, scria încă din 1727: „Insul acesta e plin de toane și își schimbă prețurile în fiecare zi: și oricine își

Curtea pietrarului, ulei pe pânză de Canaletto, spre sfârșitul perioadei 1720–1730

dorește o lucrare de a sa nu trebuie să dea impresia că o vrea cu tot dinadinsul, pentru că va fi nesocotit, atât în ce privește prețul, cât și în privința tabloului".

În 1740 a izbucnit Războiul pentru Succesiunea la Tronul Austriei, fapt ce a redus brusc numărul de vizitatori din Veneția și a afectat grav comenzile lui Canaletto. La momentul acela, o cunoștință veche, Joseph Smith – editor, negustor și ulterior consul britanic în Veneția – a umplut acest gol. Deoarece vedutele din Veneția se cereau din ce în ce mai puțin, se pare că Smith l-a îndemnat pe Canaletto să își mărească lista de subiecte, incluzând monumente romane și zona Padovei și a râului Brenta. Picturile compuse din unul sau mai multe elemente cunoscute, rearanjate *(capriccio)*, și picturile compuse din elemente arhitecturale și peisaje aproape imaginare *(veduta ideata)* au început să joace astfel un rol din ce în ce mai important în opera lui Canaletto. Între 1741 și 1744, pictorul a produs și o serie de 30 de gravuri, extrem de reușite și precise, care dovedesc cât de bine lucra cu perspectiva și lumina.

Renumele internațional al lui Canaletto i-a fost de mare ajutor când turiștii au început să devină din ce în ce mai rari. În 1746 a plecat în Anglia, unde a fost bine primit, și a rămas acolo până în 1755, și a fost invitat la Dresda de către principele elector de Saxonia. A lucrat mai ales la Londra, compunând peisaje englezești. Deși atmosfera, arhitectura și topografia englezească erau mult diferite de cele din Veneția, Canaletto a produs aici multe lucrări de o mare prospețime și de mare impact.

În schimb, la întoarcerea sa în Veneția, reputația nu i se diminuase; a obținut, în sfârșit, recunoaștere oficială, fiind primit în Academia Venețiană în 1763 și, în același an, a fost numit șef al Colegiul Pictorilor (Collegio dei Pittori).

Canalul Mânecii

Strâmtoare situată între S Angliei și N Franței. Leagă Oceanul Atlantic de Marea Nordului, prin strâmtoarea Dover. Denumirea preluată din franceză (*manche*, mânecă) sugerează forma strâmtorii, care se îngustează treptat, de la 180 km spre V, la 34 km spre E, între Dover, în Anglia, și Calais, în Franța. De-a lungul istoriei, a constituit singura barieră în fața invadatorilor care doreau să cucerească Anglia, dar în sec. XX a devenit una dintre cele mai aglomerate rute maritime pentru transporturile petroliere și miniere. Construcția eurotunelului, terminată în 1994, asigură legătura feroviară între Paris și Londra.

canar

Pasăre comună de colivie (*Serinus canaria*; din familia *Carduelidae*), ale cărei colorit și abilități vocale sunt rezultatul a 400 de ani de creștere selecționată. Unele varietăți de canar cântă în triluri continue, altele emit triluri puternice, pe note distincte. Speciile cele mai renumite sunt Hartz Mountain, Norwich și Yorkshire. Media de viață a unui canar de colivie este de 10–15 ani. Este originar din Insulele Canare, Azore și Madeira. Speciile sălbatice sunt de culoare predominant verzuie-maronie cu dungi pe spate.

canar (*Serinus canaria*)
ERIC HOSKING

Canare, Insulele ~
în spaniolă **Islas Canarias**

Grup de insule formând o comunitate autonomă, 1 968 280 loc. (2005), în Spania. Insulele se află în Oceanul Atlantic, la 108 km NV de coasta Africii, la o distanță de 1 324 km de Spania. Aici se află două provincii, Santa Cruz de Tenerife și Las Palmas, cu o suprafață de 7 242 kmp; centrul administrativ este Santa Cruz de Tenerife. Cunoscute în Antichitate drept „Insulele norocului", au fost descrise atât de Plutarh, cât și de Pliniu cel Bătrân. Considerate limita de V a lumii, au fost vizitate în Evul Mediu de arabi, portughezi și francezi. Au intrat sub dominația Castiliei (*vezi* Castilla y León) în 1404, iar autohtonii, guanche și canario, au fost cuceriți treptat în cursul sec. XV. Insulele au devenit loc de popas pentru navele comerciale spaniole în drumul lor către America. Astăzi, agricultura și comerțul turistic sunt în continuă dezvoltare și constituie punctele economice forte.

Canaris, Wilhelm (Franz)

(01.01.1887, Aplerbeck, Westphalia, Germania – 09.04.1945, lagărul de concentrare Flossenbürg, Bavaria)

Ofițer de marină german. În 1935, Canaris a devenit șeful informațiilor militare (Abwehr). Considerând că regimul nazist reprezintă o amenințare pentru valorile conservatoare tradiționale și că ambițiile expansioniste ale acestuia dăunează Germaniei, a intrat într-unul dintre grupurile de conspiratori împotriva lui Hitler, din Abwehr. După eșuarea complotului din iulie 1944 împotriva lui Hitler, Canaris a fost arestat și executat.

canastă

Joc de cărți asemănător cu rummy în care se folosesc două pachete de cărți; jucătorii, independent sau în parteneriat, trebuie să formeze grupuri de trei sau mai multe cărți de același fel și acumulează puncte pentru grupuri de câte șapte cărți adunate la un loc, după anumite reguli. Se împart fiecărui jucător câte 11 cărți, pachetul rămas este așezat pe masă, iar cartea de deasupra este întoarsă pentru a începe jocul. Pe rând, fiecare jucător trebuie să tragă o carte, să combine cărțile pe care le are în mână și să pună jos o carte pe care o consideră nefolositoare. O rundă se termină atunci când unul dintre jucători decartează ultima carte (iese din joc). Canasta a apărut în Uruguay în anii 1940; numele său (*în spaniolă: canasta*, coș) se referă probabil la tava pe care se adună cărțile aruncate.

canava

Pânză rezistentă. Canavaua (al cărui nume este posibil să vină de la canabis sau cânepă) a fost confecționată din fibră de cânepă și de in încă din timpuri străvechi, din ea făcându-se pânzele corăbiilor. În prezent, se confecționează și din câlți, iută, bumbac sau amestecuri ale acestor fibre. Canavaua de in are o urzeală dublă (*vezi* țesătură), pentru a rezista uzurii sau greutăților. Canavaua gudronată este folosită la confecționarea prelatelor. Canavaua folosită în pictură este mult mai subțire decât cea marinărească; cele mai bune sortimente sunt confecționate din fibre de in înălbite sau de culoare naturală.

Canberra

Oraș, 377 074 loc. (2004) în zona metropolitană, capitala Australiei. Orașul, situat pe râul Molonglo, a fost ales capitală în 1909. În 1911 a fost organizat un concurs internațional, în urma căruia arhitectul american Walter B. Griffin (1876–1937) a fost desemnat să realizeze proiectul orașului. Construcțiile au început în 1913. În 1927, Parlamentul de la Melbourne s-a mutat aici. Orașul continuă să se extindă, un număr mare de localnici stabilindu-se în orașele-satelit. Deși principalele activități sunt cele guvernamentale, turismul și industria ușoară sunt în plină dezvoltare.

FOTO DE ROBIN SMITH, NEW SOUTH WALES

Statuie de Henry Moore situată în complexul Bibliotecii Naționale a Australiei, Canberra

cancelar

În unele state din Europa de Vest, titlu acordat deținătorilor unor variate funcții cu diverse grade de importanță, toate de natură politică. În Germania și Austria, prim-ministrul se numește cancelar (federal). În Anglia, cancelar al trezoreriei este membrul cabinetului însărcinat cu finanțele. În SUA, titlul de cancelar este folosit în special pentru administratorul unei universități.

cancelarie

Instituție care păstrează documentele publice și arhivele de stat. Sistemul de cancelarii din Imperiul Roman a servit ca model pentru cancelariile regale medievale din Franța și Germania. Acestea erau conduse de arhicancelari și cancelari, care supravegheau munca scribilor și a notarilor, iar uneori dețineau și funcția de sfătuitori ai monarhului.

cancer

Boală gravă, caracterizată prin multiplicare necontrolată a celulelor maligne. Celulele și țesuturile cancerigene se înmulțesc foarte repede, au forme, mărimi și funcții anormale. Cancerul poate înainta de la o tumoare localizată (limitată la locul în care se formează) până la extinderea directă (în țesuturile sau nodulii limfatici învecinați) și metastază (răspândire în puncte îndepărtate prin intermediul sângelui sau al sistemului limfatic). Acest proces galopant de creștere deosebește tumorile maligne de cele benigne. Cancerul se mai poate clasifica și după gravitate, după măsura în care caracteristicile celulelor rămân specifice țesuturilor originare. Supraviețuirea depinde atât de stadiu, cât și de tipul de cancer. Factorii genetici și sistemul imunitar pot determina predispoziția la boală. Cancerul poate fi declanșat de hormoni, virusuri, fumat, regim alimentar și de radiații. Cancerul își poate face apariția aproape în orice țesut, inclusiv în sânge (*vezi* leucemie) și limfă (*vezi* limfom). Când metastazează,

rămâne tot un cancer al țesutului de origine. Diagnosticarea și tratamentul timpuriu sporesc șansele de vindecare. Tratamentul se poate face prin chimioterapie, intervenție chirurgicală și radioterapie. *Vezi și* cancer de vezică urinară; cancer mamar; cancerigen; cancer colorectal; cancer laringian; cancer pulmonar; cancer ovarian; cancer de piele; sarcom Kaposi.

cancer colorectal

Tumoare malignă a intestinului gros (colon) sau a rectului. Factorii de risc includ vârsta (după 50 de ani), ereditatea, boli inflamatorii cronice ale intestinelor, polipi benigni, sedentarismul și o dietă bogată în grăsimi. Multe dintre simptome sunt asociate cu tulburări de tranzit și de digestie. Cancerul colorectal se tratează chirurgical, dar și prin chimioterapie și radioterapie.

cancer de piele

Tumoare malignă a pielii, care se numără printre cele mai comune forme de cancer uman. Deși poate fi depistat în stadiile incipiente, cancerul pielii face multe victime. Persoanele cu piele deschisă la culoare prezintă un risc accentuat, dar acesta poate fi redus prin limitarea perioadei de expunere la soare și la radiații ionizante. Cele mai comune forme apar în epidermă (stratul exterior al pielii) și au devenit frecvente odată cu subțierea stratului de ozon atmosferic. Cea mai gravă formă este melanomul, fatal dacă nu este tratat prin intervenție chirurgicală în stadiul incipient. Cancerul care apare la nivelul dermei este rar, cel mai cunoscut fiind sarcomul Kaposi.

cancer de prostată

Tumoare malignă a prostatei. Cancerul la prostată apare în mod obișnuit la bărbații cu vârsta de peste 50 de ani. Simptomele includ urinare frecventă și dureroasă, sânge în urină, disfuncții sexuale, ganglioni limfatici umflați în zona pelvisului, dureri în pelvis, șolduri, spate sau coaste. Posibilitatea de a avea cancer la prostată se dublează dacă există antecedente în familie. Tratamentul poate consta în intervenție chirurgicală, radioterapie, terapie cu hormoni, chimioterapie sau o combinație din două sau mai multe dintre tratamentele amintite.

cancer de stomac/gastric

Tumoare malignă a stomacului. Cei mai importanți factori de risc sunt o dietă bogată în sare, alimentele afumate sau murate, infecția cauzată de *Helicobacter pylori*, tutunul și alcoolul, vârsta (peste 60 de ani), factorii ereditari. La bărbați se înregistrează o incidență de două ori mai mare decât la femei. Simptomele sunt dureri abdominale și balonări, scădere inexplicabilă în greutate, vărsături. Intervenția chirurgicală este singura metodă de tratare a cancerului de stomac, deși terapia cu radiații și chimioterapia se pot folosi împreună cu intervenția chirurgicală, pentru ameliorarea simptomelor.

cancer de vezică urinară

Tumoare malignă a vezicii urinare. Cel mai important factor de risc asociat cancerului vezicii urinare este fumatul. Expunerea la compușii chimici denumiți generic arylamine, care sunt folosiți în prelucrarea pielii animalelor, a cauciucului, în procesele tipografice și în industria textilă reprezintă un alt factor de risc. Majoritatea cazurilor de cancer la vezica urinară sunt diagnosticate după vârsta de 60 de ani, bărbații fiind mai afectați decât femeile. Simptomele includ: prezență a sângelui în urină, dificultate la urinat, urinare excesivă sau, mai rar, urinare dureroasă. Cancerul vezicii urinare poate fi tratat prin intervenții chirurgicale, radioterapie sau chimioterapie.

cancer laringian

Tumoare malignă a laringelui. Laringele este afectat atât de tumori benigne, cât și de unele maligne. Carcinomul cu celule scuamoase este cea mai obișnuită formă malignă laringiană, asociată cu fumatul și consumul de alcool; este mai frecvent la bărbați. Răgușitul nedureros prelungit este cel mai important simptom și trebuie întotdeauna investigat. Tumorile pot fi tratate prin radiații sau intervenții chirurgicale.

cancer mamar

Tumoare localizată la sân, care apare la femei, de obicei după menopauză. Printre factorii de risc se numără antecedentele familiale de cancer la sân, menstruația prelungită, prima sarcină târzie (după vârsta de 30 de ani), obezitatea, consumul de alcool și anumite tumori benigne. Majoritatea cancerelor de sân sunt adenocarcinoame. Orice nodul la sân trebuie investigat, deoarece poate fi un început de cancer. Tratamentul poate începe cu mastectomie radicală sau parțială sau cu îndepărtarea chirurgicală a nodulului, urmat de un tratament cu radiații, chimioterapie sau îndepărtarea ovarelor sau a glandelor suprarenale.

cancer ovarian

Tumoare malignă a ovarelor. Printre factorii de risc se numără apariția prematură a primei menstruații (înainte de vârsta de 12 ani), întârzierea menopauzei (după 52 de ani), absența unei sarcini, prezența unor mutații genetice specifice, utilizarea medicamentelor pentru fertilitate, antecedente de cancer mamar. Simptome precum distensie a abdomenului, durere pelviană și sângerări vaginale neobișnuite apar adesea doar după ce cancerul a ajuns într-o formă avansată. Intervenția chirurgicală însoțită de chimioterapie sau radioterapie reprezintă un tratament eficient în majoritatea cazurilor de cancer ovarian.

cancer pancreatic

Tumoare malignă a pancreasului. Printre factorii de risc se numără fumatul, o dietă bogată în grăsimi, expunerea la anumite produse industriale și boli precum diabetul și pancreatita cronică. Cancerul pancreatic este mai frecvent întâlnit la bărbați. Adeseori, simptomele apar abia când cancerul pancreatic este deja într-o formă foarte avansată; printre simptome se numără dureri abdominale, pierdere inexplicabilă în greutate și dificultate în digerarea mâncărurilor grase. Operația, radioterapia, chimioterapia sau o combinație a acestora pot fi folosite în tratarea acestei boli.

cancer pulmonar

Tumoare malignă a plămânului. Există patru tipuri relativ egal răspândite: carcinomul cu celule scuamoase, adenocarcinom, carcinom cu celule mari, carcinom cu celule mici. Majoritatea cazurilor au drept cauză fumatul pe o perioadă îndelungată. Fumatul intens, început de la o vârstă fragedă, mărește riscul. Fumatul pasiv produce cancerul pulmonar al nefumătorilor. Alți factori de risc sunt expunerea la radon sau azbest. Simptomele precum tuse (câteodată cu sânge), dureri în piept și deficiențe pulmonare apar abia atunci când boala este avansată, iar tratamentul chirurgical, chimioterapia și radiațiile (sau combinația celor trei) sunt mai puțin eficiente. Majoritatea pacienților mor într-un an de la diagnostic.

cancer uterin

Tumoare malignă localizată la nivelul uterului. Cele mai întâlnite tipuri de cancer care afectează aparatul reproducător la femei sunt cele localizate în mucoasa uterului (endometru). Printre factorii de risc se numără lipsa maternității, apariția timpurie a menstruației (înainte de 12 ani), menopauza târzie (după vârsta de 52 de ani), obezitatea, diabetul și tratamentul de înlocuire a estrogenului. Alți factori de risc sunt prezența unor antecedente de cancer la sân sau de cancer ovarian în familie, vârsta (peste 40 de ani) și antecedente de cancer uterin în familie. Cancerul uterin este mai frecvent la femeile albe decât la cele de culoare. Boala debutează cu sângerare sau secreție vaginală. Tratamentul poate începe cu histerectomie simplă sau radicală. Unele cazuri de acest fel sunt tratate prin terapie hormonală, terapie prin radiații sau chimioterapie.

cancerigen

Factor care poate cauza cancer. Expunerea la unul sau mai mulți factori carcinogeni, inclusiv anumite chimicale, radiații și virusuri poate cauza cancer în condiții care până în prezent nu au fost complet înțelese. Unele persoane au o predispoziție genetică spre cancer, atunci când se expun la un factor carcinogen sau la un complex de factori carcinogeni. Rănirea locală repetată sau iritarea unei părți a corpului poate fi carcinogenică. Identificarea și eliminarea din timp a factorilor carcinogeni pot reduce incidența cancerului.

cancerul plantelor

Boală a plantelor, cauzată de bacteria *Agrobacterium tumefaciens*. Mii de specii de plante sunt predispuse la această boală, inclusiv trandafirul, vița-de-vie, plantele cu fructe drupă sau bacă, copacii decorativi și plantele perene de grădină. Simptomele constau în apariția unor roșături cu suprafața aspră, cu diametrul de câtiva centimetri. La început, au culoarea crem sau verzuie, iar mai târziu se schimbă în maroniu sau negru. Pe măsură ce boala progresează, plantele afectate își pierd vigoarea și, în cele din urmă, pot muri.

Cancún

Oraș, 397 191 loc. (2000), și stațiune balneo-climaterică insulară în SE Mexicului. Orașul, situat pe coasta de NE a peninsulei Yucatán, este un oraș-furnizor pentru stațiunea de pe insula Cancún (cu o lungime de 21 km), legată de el printr-o șosea suspendată. Întemeiat de indienii maya, orașul a fost descris pentru prima dată de John Lloyd Stephens în cartea *Incidente din călătoria în Yucatán* (Incidents of Travel in Yucatán, 1843). Cancún a fost un sat de pescari până în 1970, când zona a fost considerată potrivită pentru înființarea unei stațiuni. Proiectul a fost încununat de succes; astăzi, Cancún este stațiunea cea mai solicitată din Mexic.

Candela, Felix

(27.01.1910, Madrid, Spania – 07.12.1997, Durham, Carolina de Nord, SUA)

Inginer și arhitect mexican de origine spaniolă. A emigrat în Mexic în 1939. Aici a început să proiecteze și să construiască clădiri. Structurile sale de fier-beton se remarcă prin schelete subțiri și arcuite, foarte rezistente și economice. Cu o imaginație bogată, a creat bolți conice paraboloide care l-au ajutat să depășească limitele materialelor folosite. Printre realizările sale importante se numără biserica expresionistă Nuestra Señora de los Milagros din Ciudad de Mexico (1995), cu un acoperiș paraboloid impresionant, de fier-beton, având grosimea de doar 3,8 cm.

candida

Denumire comună pentru ciupercile parazite (*vezi* fungi) care compun genul *Candida*, asemănătoare drojdiei de bere, și care apar îndeosebi în cavitatea bucală, în cea vaginală și în tractul intestinal. Deși de obicei sunt inofensive, candidele pot deveni patogene, provocând boli precum candidoza și afta.

Candolle, Augustin (Pyrame de)

(04.02.1778, Geneva, Elveția – 09.09.1841, Geneva)

Botanist elvețian. La Paris (din 1796), a devenit asistentul lui George Cuvier și a lucrat cu J.-B. Lamarck la revizuirea lucrărilor de botanică ale acestuia. La cererea guvernului, a întocmit un studiu botanic și agricol asupra Franței (1806–1812). În 1813 a publicat cea mai importantă lucrare a sa, *Teoria elementară a botanicii* (Théorie élémentaire de la botanique), în care a arătat că nu fiziologia, ci anatomia plantei trebuie să fie baza clasificării. Pentru aceasta, a propus termenul taxonomie. A introdus conceptul de părți omoloage ale plantelor (urmând studiul pe animale al lui Cuvier). Din 1817 și până când a murit, a predat la Universitatea din Geneva. A conturat legile sistematice ale terminologiei științifice botanice (1818–1821); deși taxonomia sa avea unele neajunsuri, a reușit totuși să ajungă la o subîmpărțire extinsă a plantelor cu flori, descriind 161 de familii de dicotiledonate. Sistemul său l-a înlocuit pe cel al lui Carolus Linnaeus. Începând din 1824, a scris șapte volume care cuprind clasificarea descriptivă a tuturor plantelor cu semințe.

candomblé

Religie sincretică afro-braziliană, o variantă a macumbei, răspândită în statul brazilian Bahia. Conține și elemente din religia romano-catolică. Candomblé este cea mai specific africană dintre sectele afro-braziliene. Zeitățile sale, numite orixa, au personalități distincte (adesea capricioase) și sunt asociate unor ocupații, culori, unor zile ale săptămânii și fenomene naturale. Ritualurile includ sacrificii animale (cocoși, de exemplu), ofrande spirituale (precum flori) și dansuri. *Vezi și* macumba; voudou.

Candrea, Ion-Aurel

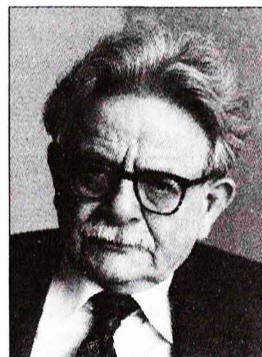
(07.11.1872, București, România – 15.09.1950, Paris, Franța)

Filolog și etnolog român, una dintre cele mai importante personalități românești ale lingvisticii. Ca student în litere și filozofie la București, a fost influențat de personalitatea științifică a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Preocupările sale filologice s-au concretizat în domeniul lexicografic, prin lucrarea *Dicționar etimologic al limbii române* (patru fascicule), elaborată în colaborare cu Ovid Densusianu, dicționar a cărui publicare s-a oprit la cuvântul „a putea" (1907–1916), și prin *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, împreună cu Gh. Adamescu, cunoscut ca „dicționarul Candrea-Adamescu" (1931). Tot alături de O. Densusianu a cules și tipărit două volume de *Texte dialectale românești* (1906–1908).

Canetti, Elias

(25.07.1905, Ruse, Bulgaria – 14.08.1994, Zürich, Elveția)

Romancier și dramaturg britanic de origine bulgară, provenind dintr-o familie de evrei vorbitori de limbă spaniolă. Primii ani din viața sa s-au aflat sub semnul cosmopolitismului. Romanul său cel mai cunoscut, *Orbirea* (Die Blendung, 1935), dezvăluie convingerea scriitorului că detașarea intelectuală poate ține piept răului și haosului. În 1938 s-a stabilit în Marea Britanie. Operele ulterioare trădează interesul său pentru psihopatologia puterii. A scris *Masele și puterea* (Masse und Macht, 1960), piesele de teatru *Nunta* (Hochzeit, 1932), *Comedia vanității* (Komödie der Eitelkeit, 1950) și *Oameni cu soroc* (Die Befriesteten, 1956) și seria scrierilor autobiografice începând cu *Limba salvată* (Die gerettete Zunge; Geschichte einer

Elias Canetti

HORST TAPPE/CAMERA PRESS/GLOBE PHOTOS

Jugend, 1977). În 1981 i s-a conferit Premiul Nobel pentru literatură.

Cange, Charles du Fresne, Senior du ~

(18.12.1610, Amiens, Franța – 23.10.1688, Paris)

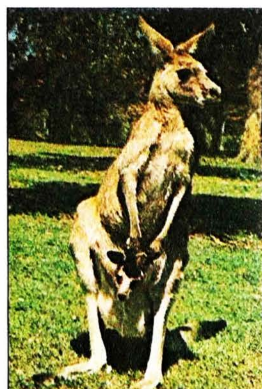
Învățat francez. Cele mai importante lucrări ale lui, *Glosar al limbii latine medievale și târzii* (Glossarium mediae et infimae Latinitatis, 1678) și *Glosar al limbii grecești medii* (Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitati, 1688) au dovedit cunoștințele sale enciclopedice nu numai în domeniul limbilor străine, ci și în cel al istoriei, dreptului, arheologiei și geografiei. Abordarea sa istorică și eforturile de a distinge dialectele medievale de variantele lor clasice i-au determinat pe învățații de mai târziu să cerceteze dezvoltarea limbii din perspectivă istorică. Reeditate frecvent, dicționarele sale și-au păstrat utilitatea până în sec. XX.

cangrenă

Necroză localizată a țesuturilor moi, determinată de o întrerupere prelungită a circulației sangvine. Poate surveni în cazul arteriosclerozei, diabetului sau escarelor și în urma arsurilor sau degerăturilor severe. În cangrena uscată, diminuarea treptată a afluxului de sânge determină un aspect palid al tegumentului și duce la răcirea acestuia; treptat, tegumentul devine închis la culoare și uscat. Tratamentul constă în stimularea circulației sângelui. Cangrena umedă apare ca urmare a unei întreruperi bruște a fluxului de sânge. Infecțiile bacteriene provoacă tumefierea, decolorarea pielii și un miros neplăcut. Pe lângă administrarea de antibiotice, se poate ajunge la amputarea țesuturilor afectate, pentru a preveni răspândirea cangrenei, care poate cauza decesul. O formă mai gravă este cangrena gazoasă, numită astfel din cauza bulelor de gaz de sub piele, produse de o toxină letală a bacteriei clostridium. În țesutul afectat se acumulează puroi de culoare maro, urât mirositor. Infecția se răspândește rapid, provocând moartea. Tratamentul constă în amputarea țesuturilor necrozate sau afectate, administrarea de antibiotice. De asemenea, se poate utiliza o antitoxină.

cangur

Denumire comună pentru cele șase specii mari de marsupiale din familia *Macropodidae*. Denumirea este, de asemenea, folosită pentru oricare dintre cele 54 de specii ale familiei. Majoritatea cangurilor pasc pe câmpurile Australiei, trei specii sunt arboricole, cățărându-se în copaci și sărind din creangă în creangă. Cangurii au, în general, membrele posterioare lungi și puternice și coadă lungă, îngroșată la bază. Cu ajutorul membrelor posterioare, realizează salturile spectaculoase și se apără, coada fiind folosită pentru menținerea echilibrului. Capul este mic, cu urechi mari și rotunjite, iar blana este moale și lânoasă. Femelele fată un singur pui pe an (numit joey). Acesta își petrece primele șase luni în marsupiul mamei, hrănindu-se cu lapte. De multe ori, chiar și după primele șase luni de viață, puiul se întoarce în marsupiu pentru a fi transportat. Cangurul-cenușiu este specia cea mai comună și a doua ca dimensiuni. Salturile lui au uneori peste 9 m. Ca mărime, cangurul-uriaș roșu deține primul loc. Înălțimea maximă a masculului este de 1,8 m și greutatea de 90 kg. Milioane de exemplare sunt omorâte anual pentru carne și piele, dar și pentru că intră în competiție cu animalele domestice pentru hrană. *Vezi și* wallaby; cangur-uriaș.

cangur-cenușiu
(Macropus fuliginosus)
WARREN GARST/TOM STACK & ASOCIAȚII

cangur-uriaș

Una dintre speciile de cangur de dimensiuni mari. Cangurul-mare roșu (*Macropus robustus*) sau wallaroo este de talie mai mică și este mai robust decât reprezentanții celorlalte două specii (tot din genul *Macropus*); culoarea acestei specii variază de la gri-închis până la brun-deschis. Trăiește în zonele stâncoase din întreaga Australie, mai puțin în statul Victoria.

canibalism

Consumare a cărnii de om de către alți oameni, de obicei în mod ritual. Termenul provine din denumirea spaniolă a populației carib (*în spaniolă: caribales* sau *canibales*), descoperită de Cristofor Columb. Relatările credibile ale unor martori oculari despre această practică sunt rare, făcându-i pe unii să se îndoiască de existența canibalismului. Este, în general, acceptată teoria conform căreia consumul anumitor părți ale corpului sau a unor organe era un ritual prin care se urmărea dobândirea calităților persoanei sacrificate sau prin care se puteau exercita puteri magice. În unele cazuri, rudele

consumau o bucată mică din carnea celui sacrificat. Vânătorii de capete (*vezi* vânătoare de capete) consumau uneori bucăți din trupurile sau din capetele dușmanilor uciși. Se pare că aztecii practicau canibalismul pe o scară largă, ca parte integrantă a ritualului sacrificiilor umane.

canibalism

În zoologie, consumul unui animal de către alt membru al aceleiași specii. Anumite specii de furnici consumă în mod obișnuit exemplarele tinere care prezintă anumite deficiențe și, când hrana nu este suficientă, adulții consumă și exemplare tinere sănătoase. Această practică permite adulților să supraviețuiască și să se reproducă. Leul poate omorî și devora puiul pentru că femela care își pierde puii va rămâne gestantă cu noul mascul dominant, transmițând contribuția lui genetică. Gupii de acvariu își reglează mărimea populației consumând majoritatea puieților.

canid

Denumire comună pentru orice câine domestic sau sălbatic, ori mamifer asemănător câinelui (de ex. lup, șacal, vulpe) din familia *Canidae*, răspândită pretutindeni în lume, cu excepția Arcticii și a majorității insulelor oceanice. Canidele sunt, de obicei, zvelte, cu picioare lungi, bot lung, coadă stufoasă, pavilioane erecte ascuțite, cu măsele și canini bine dezvoltați. Vânează toate tipurile de animale; unii consumă hoituri și hrană vegetală. Se pare că au fost primele animale domesticite. Deși sunt utile pentru a controla populațiile de iepuri și rozătoare, canidele sunt și ele vânate pentru pieile lor sau pentru a împiedica atacarea cirezilor și a vânatului.

canion

Vale foarte îngustă și adâncă, tăiată de un râu printre roci rezistente. Are pereți verticali, abrupți. Canioanele sau cheile se formează cel mai adesea în zone aride sau semiaride. Unele trecători (Marele Canion, de exemplu) prezintă caracteristici naturale impresionante. *Vezi și* canion submarin.

canion submarin

Vale submarină îngustă și abruptă, tăiată în marginea platformei continentale. Canioanele submarine sunt asemănătoare canioanelor terestre formate de râuri, având de obicei versanți abrupți și stâncoși. Se întâlnesc de-a lungul celei mai mari părți a marginii platformei continentale, iar cele din Grand Bahama Canyon sunt considerate cele mai adânci (cca 5 km). Majoritatea canioanelor submarine se întind pe o lungime de până la 50 km, dar câteva ating chiar 300 km.

caniș *sau* pudel

Rasă germană de câine de aport. Canișii au bot lung, urechi care atârnă și coadă scurtă. Primul strat de blană este mai lânos. Acesta este acoperit de un strat des, de o singură culoare, sârmos. Inițial, erau tunși pentru a putea înota eficient când aduceau prada. În prezent, ei sunt tunși cu modele elaborate, pentru înfrumusețare. Câinii netunși, a căror blană formează bucle lungi, răsucite, asemănătoare frânghiei, se numesc caniși cordați. Canișul standard poate atinge peste 38 cm înălțime și cântărește până la 32 kg. Canișul de talie mică are 25,5–38 cm, iar cel pitic are sub 25,5 cm și cântărește 3 kg. Canișul este câinele național al Franței unde, în trecut, era antrenat să găsească trufe. Sunt considerați cei mai inteligenți câini domestici.

caniș pudel standard

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC.

Cannae, Bătălia de la ~

(216 î.Hr.)

Bătălie importantă, purtată în apropierea așezării rurale antice Cannae, în Apulia, SE Italiei, în timpul celui de-al doilea război punic. Armata formată din 80 000 de romani a fost învinsă de 50 000 de cartaginezi conduși de Hannibal, căruia i se alăturaseră trupe africane, galice și hispanice. Trupele lui Hannibal i-au împresurat treptat pe dușmani și i-au nimicit, folosind tehnica militară a dublei încercuiri. Romanii au suferit pierderi uriașe, 65 000 de oameni, în timp ce cartaginezii au pierdut doar 6 000.

Cannes

Oraș în SE Franței, 70 610 loc. (2006). Situat la Marea Mediterană, la SV de Nisa, este o stațiune balneo-climaterică internațională. Întemeiat probabil de liguri, a fost cucerit succesiv de foceeni, celți și romani. În sec. X, călugării din Lerins au construit fortificații pentru a se apăra de atacurile musulmanilor veniți dinspre mare. La întoarcerea de pe insula Elba, în 1815, Napoleon și-a stabilit tabăra în apropiere de Cannes. Devenit stațiune în sec. XIX, orașul este gazda Festivalului de Film de la Cannes.

Cannes, Festivalul de Film de la ~

Festival de film organizat anual la Cannes, în Franța. Desfășurat prima dată în 1946, având drept scop recunoașterea realizărilor artistice, festivalul a ajuns să fie locul de întâlnire al celor interesați de arta cinematografiei și de influența pe care o exercită. Asemeni altor manifestări de profil, a devenit o piață internațională, unde producătorii și distribuitorii pot face schimb de idei, vizionează filme și încheie contracte. Aici a apărut, la sfârșitul anilor 1940, fenomenul coproducției internaționale. Uneori, festivalul a fost loc al disputelor artistice, ca de exemplu între 1958–1959, când susținătorii și opozanții noului val francez au făcut schimb de diatribe și manifeste.

Canning, George

(11.04.1770, Londra, Anglia – 08.08.1827, Chiswick, în apropiere de Londra)

Politician britanic. În tinerețe, a fost influențat de William Pitt, care l-a ajutat să obțină un loc în Parlament (1793) și un post de subsecretar al afacerilor externe (1796–1799). A fost de două ori secretar de externe (1807–1809, 1822–1827); el este cel care a hotărât ieșirea Angliei din Sfânta Alianță și recunoașterea independenței coloniilor hispano-americane. În 1827 a devenit prim-ministru, dar câteva luni mai târziu a murit. A ajutat Partidul Conservator să adopte o poziție mai liberală față de multe chestiuni ale politicii interne, coloniale și externe.

George Canning, pictură de Sir Thomas Lawrence și Richard Evans

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Canning, Stratford
ulterior **Viconte Stratford (de Redcliffe)**

(04.11.1786, Londra, Anglia – 14.08.1880, Frant, Sussex)

Diplomat britanic. Văr al lui George Canning, a fost ambasador în Elveția (1814–1818) și, mai târziu, în SUA (1820–1823). Ca ambasador la Istanbul, timp de aproape 20 de ani, a exercitat o puternică influență asupra politicii turcești. A fost implicat în mișcarea grecească de independență față de Turcia. S-a împrietenit ulterior cu sultanul otoman și a încurajat programul de reforme Tanzimat. A susținut rezistența Turciei față de încercările Rusiei de a-i influența politica și a încercat, fără succes, să preîntâmpine Războiul Crimeii. S-a retras, după ce a părăsit Turcia în 1858.

Cannon, Joseph (Gurney)

(07.05.1836, Guilford, Carolina de Nord, SUA – 12.11.1926, Danville, Illinois)

Politician american. A practicat dreptul în Illinois, începând din 1859, și a fost ales în Camera Reprezentanților, unde a activat vreme de 46 de ani (1873–1891, 1893–1913, 1915–1923). Republican conservator convins, ca președinte al Camerei (1903–1911) nu a avut o poziție neutră, ci una partizană. În 1910, o coaliție a democraților și a republicanilor nemulțumiți a introdus o rezoluție prin care i se interzicea președintelui Camerei să devină membru în comitetul de reglementare, ceea ce reprezenta principala lui sursă de putere. Foarte apreciat ca om, era pretutindeni cunoscut ca „Unchiul Joe".

Cannon, Walter B(radford)

(19.10.1871, Prairie du Chien, Wisconsin, SUA – 01.10.1945, Franklin, New Hampshire)

Neurolog și fiziolog american. A fost primul care a utilizat razele X pentru studiile de fiziologie. De asemenea, a studiat șocul hemoragic și traumatic în perioada Primului Război Mondial și a perfecționat metodele de stocare a sângelui (respectiv adăugarea unui anticoagulant). A cercetat funcțiile de urgență ale sistemului nervos simpatic, ale homeostaziei și ale simpatiei, substanță asemănătoare epinefrinei, eliberată de anumiți neuroni. Împreună cu Philip Bard, a elaborat teoria Cannon-Bard, potrivit căreia reacțiile emoționale și fiziologice la stimulii externi sunt simultane și pregătesc corpul pentru a face față situației respective.

Cano, Alonso

(19.03.1601, Granada, Spania – 03.09.1667, Granada)

Pictor, sculptor și arhitect spaniol. A studiat cu Francisco Pacheco la Sevilla și a lucrat ca pictor de curte la Madrid (1638–1644). În ciuda temperamentului violent, a creat picturi și sculpturi senine și rafinate, pe teme religioase. Cea mai mare parte a activității a desfășurat-o în Granada, unde a decorat fațada catedralei (1667), una dintre capodoperele arhitecturii baroce spaniole. Datorită diversității talentului său artistic, este adesea supranumit Michelangelo al Spaniei.

canoe

Barcă ușoară, ascuțită la ambele capete și condusă cu una sau mai multe padele.

Primele canoe aveau schelet ușor, din lemn și erau acoperite cu scoarță de copac foarte bine întinsă. Canoele din scoarță de mesteacăn au fost folosite mai întâi de indienii algonkini din partea de NE a SUA și a Canadei, utilizarea lor fiind extinsă spre V. Canoele aveau de obicei în jur de 6 m lungime, dar cele de luptă ajungeau la 30 m. Canoea scobită (sau piroga), confecționată dintr-un trunchi de copac scobit, a fost folosită de indieni pe teritoriul SE al SUA și de-a lungul coastei Pacificului până în N îndepărtat al Canadei, dar și de băștinașii din Africa și Noua Zeelandă. Canoele actuale sunt confecționate din lemn îmbrăcat într-o pânză rezistentă, din aluminiu, plastic sau fibră de sticlă. Multe sunt deschise la ambele capete. Și caiacul este considerat a fi tot o canoe. *Vezi și* canotaj.

canon

Formă muzicală și tehnică de compoziție prin care o melodie este reluată la un anumit interval de timp de una sau mai multe voci, la aceeași înălțime sau la înălțime diferită. Reluarea se poate face păstrând aceleași durate ale notelor, lungindu-le sau scurtându-le; se poate face retrograd (ca și cum partitura ar fi citită începând cu sfârșitul), în oglindă (intervalele ascendente sunt înlocuite cu intervale descendente și invers), precum și retrograd în oglindă etc. Canoanele merg de la cântece folclorice, precum *Three blind mice* sau *Frère Jacques*, până la cele extrem de complexe ale lui Johann Sebastian Bach.

canonizare

Act oficial al unei biserici creștine, prin care un membru decedat este declarat demn de venerație și numele îi este introdus în canonul (lista oficială a) sfinților. Cultul martirilor locali era intens practicat la începuturile creștinismului, dar în sec. X autoritățile bisericești au conștientizat necesitatea recunoașterii oficiale a sfinților de către Roma, măsură ce a fost legiferată de papa Grigore IX, în sec. XII. Responsabilitatea beatificării (a declarării unei persoane ca fiind demnă de o venerație limitată) a fost atribuită Curiei papale sub papa Sixtus V (pontificat între 1585–1590). Astfel, sunt evaluate scrierile, miracolele și reputația celui propus spre canonizare: unul dintre oficiali adună probe în favoarea beatificării; un altul („avocatul diavolului") are sarcina de a aduce la lumină întregul adevăr despre candidat. În Biserica Ortodoxă de Răsărit procedura este mai puțin structurată, canonizarea realizându-se pe baza evlaviei populare manifestate față de cel în cauză.

canotaj

Propulsare a unei bărci cu ajutorul vâslelor. Ca sport de competiție, se practică pe unul dintre următoarele tipuri de bărci: (1) schiful, o barcă de viteză îngustă, ușoară, propulsată de opt vâslași ce trag fiecare la câte o ramă sub îndrumarea unui cârmaci; și (2) gigul, un schif de curse propulsat de unul sau doi vâslași, folosind perechi de vâsle. Competiții de canotaj au fost organizate pentru prima dată în anii 1820 de către universitățile Oxford și Cambridge și au culminat în 1839 cu Regata Henley (numită Henley Royal Regatta, începând din 1851). În Statele Unite, primul concurs a fost organizat în 1851 de Universitățile Harvard și Yale. Canotajul a fost introdus ca probă la Jocurile Olimpice din 1900, pentru bărbați, și din 1976, pentru femei.

Canova, Antonio

(01.11.1757, Possagno, Republica Venețiană – 13.10.1822, Veneția)

Sculptor italian. Și-a început ucenicia pe lângă un sculptor la o vârstă fragedă, apoi, în jurul anului 1775, și-a deschis propriul atelier de sculptură la Veneția. Între 1778–1779 a creat prima sa sculptură importantă, *Dedal și Icar*; figurile erau atât de realist realizate, încât a fost acuzat că a făcut matrița în ipsos a unor modele vii. În 1779 s-a stabilit la Roma, unde a fost puternic influențat de Antichitatea clasică. Printre comenzile sale cele mai importante se numără monumentele funerare ale papilor Clement XIII și Clement XIV. În 1802 a devenit sculptorul de curte al lui Napoleon I, la Paris. În 1816, papa Pius VII i-a acordat titlul de marchiz de Ischia, pentru că a intermediat returnarea lucrărilor de artă italiene, jefuite de francezi. A recreat picturi și portrete descoperite la Pompeii și Herculaneum. Canova a dominat sculptura europeană de la sfârșitul secolului în care a trăit și a jucat un rol important în evoluția stilului neoclasic în sculptură.

Canso

Canal în Nova Scotia. Despărțind Nova Scotia de insulele Cape Breton, are o lungime de 23 km și o lățime de 2 km, cu adâncimi de 60 m. Din 1955, digul Canso, de 2 100 m, face legătura între Cape Breton și continent. O ecluză de navigație înlesnește trecerea navelor care se îndreaptă spre ocean.

Cantabria

Regiune istorică, 535 131 loc. (2001), în N Spaniei, provincie și comunitate autonomă, lângă golful Biscaya. Suprafața: 5 289 kmp. Centru administrativ: Santander. Dealurile sale de coastă se înalță, transformându-se treptat în Munții Cantabrici. Cantabrii, un trib iberic, au stăpânit regiunea până în 19 î.Hr., când au fost cuceriți de romani. Datorită poziției izolate, zona a fost puțin afectată de invaziile maurilor din sec. VIII–XI. În Evul Mediu, Cantabria a intrat în sfera de influență a Castiliei. Regiunea însăși era recunoscută în trecut sub numele Santander, iar cea mai mare parte a populației este concentrată în orașul cu același nume. Mineritul reprezintă o parte importantă a economiei.

Cantabrici, Munții ~

Lanț muntos, în N Spaniei. Se întinde pe o lungime de 300 km. Din punct de vedere geologic au aceeași origine ca Pirineii, deși sunt clasificați ca o formațiune separată. Prezintă multe vârfuri înalte, pe primul loc fiind Torre de Cerredo (2 678 m), și formează o barieră naturală mult mai puternică decât Pirineii. Regiunea prezintă importanță economică datorită zăcămintelor de cărbuni și fier.

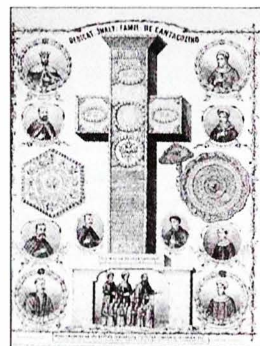
Cantacuzino, Constantin, Stolnicul ~

(cca 1640, Târgoviște, Dâmbovița, Țara Românească - 07.06.1716, Istanbul, Turcia)

Istoric și diplomat român. Și-a format o solidă cultură umanistă prin studii vaste la Istanbul, Veneția și Padova, înlesnite și de cunoașterea limbilor latină și greacă. A jucat un rol politic decisiv în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino, fratele său, a lui Constantin Brâncoveanu, nepotul său, și a lui Ștefan Cantacuzino, fiul său, orientând politica Țării Românești către o îndepărtare precaută de Imperiul Otoman și o apropiere prudentă de Rusia și Austria. A corespondat cu personalitățí culturale ale timpului, cu împărații Iosif I și Petru cel Mare și cu regele Jan Sobieski. A tipărit la Padova, în grecește, o hartă a Țării Românești destinată principilor și negustorilor străini și a scris o *Istorie a Țării Rumânești dintru început*, prima de acest gen de pe poziții critice. În aceasta, el afirmă argumentat originea latină a poporului și a limbii române, menționând totodată contribuția substratului dacic la formarea lor și continuitatea populației romanice pe teritoriul colonizat de Traian. A murit la Constantinopol, ucis de turci, odată cu fiul său.

Cantacuzino, familia ~

Celebră familie nobiliară bizantină, care a dat împărați pe tronul Bizanțului, principi în Pelopones și domnitori în Moldova și Țara Românească. Mai importanți pentru istoria românilor sunt următorii reprezentanți: **Mihail Cantacuzino** (m. 1578), supranumit Șeitanoglu, negustor bogat, din vechea familie imperială bizantină; imensa lui avere i-a permis să se implice în politica Porții Otomane, fapt care i-a adus și moartea; doi dintre fiii săi, Andronic și Iane, vor întemeia ramurile românești ale familiei. – **Andronic Cantacuzino** (cca 1553 – cca 1600), aristocrat grec, fiu al lui Mihail Cantacuzino (Șeitanoglu); susținător (financiar) al lui Mihai Viteazul, a devenit mare vistiernic al acestuia, pierzându-și viața după căderea lui. – **Iane Cantacuzino** (sec. XVI), aristocrat grec, frate cu Andronic Cantacuzino, naturalizat în Țara Românească, unde a ocupat funcții înalte în stat, devenind socru al lui Mihai Viteazul, pe care l-a propulsat la tron. – **Postelnicul Constantin Cantacuzino** (m. 1663), mare boier român, fiu al lui Andronic Cantacuzino și ginere al domnitorului Radu Șerban Basarab, a exercitat o mare influență politică în Țara Românească, datorită marii sale averi și relațiilor de la Istanbul; a fost ucis din ordinul domnitorului Grigore Ghica, pe care îl sprijinise la tron; între cei doisprezece copii ai săi se numără viitorul domn Șerban Cantacuzino și Constantin Cantacuzino Stolnicul. – **Drăghici Cantacuzino** (cca 1630–1667), boier român, fiu al postelnicului Constantin Cantacuzino; mare spătar în Țara Românească. – **Iordache Cantacuzino**, fiu al lui Andronic Cantacuzino; a fost mare vistiernic al Moldovei între 1631–1652, sub domnia lui Vasile Lupu. – **Matei Cantacuzino** (m. 1684), zis Aga, fiu al lui Constantin Cantacuzino. – **Iordache Cantacuzino** (cca 1651–1692), fiu al postelnicului Constantin Cantacuzino și mare spătar în Țara Românească, implicat în tratativele secrete ale fratelui său, Șerban Cantacuzino, cu austriecii. – **Constantin Cantacuzino** (*vezi* Cantacuzino Constantin). – **Șerban Cantacuzino**, domn al Țării Românești

Crucea Cantacuzinilor

(d. 1678–1688), fiu al postelnicului Constantin Cantacuzino și unchiul lui Constantin Brâncoveanu; a participat, alături de turci, la asediul Vienei (1683), subminând atacul turcilor și sprijinind, astfel, pe asediați; ulterior a intrat în tratative cu împăratul Leopold în încercarea de a scăpa de suzeranitatea turcească; a fost promotor al unei politici antiotomane și proocidentale, a sprijinit cultura națională; a inițiat, între altele, tipărirea *Bibliei de la București* (1688), a ctitorit biserica Mitropoliei și biserica Cotroceni. – **Ștefan Cantacuzino** (m. 1716), domn al Țării Românești (1714–1716), ca succesor al lui Constantin Brâncoveanu. În urma descoperirii de către turci a tratativelor sale secrete cu austriecii, a fost detronat și ucis la Istanbul împreună cu tatăl său, stolnicul Constantin Cantacuzino. – **Șerban Cantacuzino** (m. 1712), boier român (mare vornic), fiu al lui Drăghici Cantacuzino. Mare ctitor de biserici, a refăcut biserica din Măgureni (Prahova), mănăstirea Lespezi (Prahova), mănăstirea Cozia (Vâlcea) și mănăstirea Comana (Giurgiu), unde este înmormântat. – **Iordache Cantacuzino** (m. cca 1739), fiu al domnului Șerban Cantacuzino; a fost ban al Olteniei (1718–1723) în timpul ocupației austriece a acestei provincii. – **Mihail Cantacuzino Banul** (1723–1790), om politic și cronicar român, autor al unei *Istorii a Țării Românești*, în care sunt relatate întâmplările petrecute între 1215–1776, și al unei *Genealogii* a Cantacuzinilor. A susținut ideea unirii Principatelor sub suzeranitatea Rusiei sau a altor puteri europene.

Cantacuzino, George M.

(23.05.1899, Viena, Austria – 01.11.1960, Iași, România)

Arhitect și eseist român. Fiind încă student la École Nationale des Beaux Arts din Paris, i s-au încredințat unele lucrări de restaurare a palatului Marthei Bibescu de la Mogoșoaia, lângă București, și ulterior proiectul băncii Chrissoveloni, în stil neoclasic, din centrul financiar al capitalei. Din biroul său de arhitectură au ieșit numeroase proiecte și planuri pentru construcții urbane, vile, cule, case țărănești, biserici, ansambluri de edificii pentru pavilioanele României de la Expoziția Internațională de la New York, pentru Casa Radiodifuziunii de la Bod, pentru hotelul Rex de la Mamaia. După instaurarea comunismului a continuat să predea un curs de istoria și teoria arhitecturii la Școala Superioară de Arhitectură, dar între 1949 și 1953 a fost arestat și ținut în închisoare ca „dușman al poporului". A scris lucrări de specialitate (*Introducere în studiul arhitecturii*, 1926), eseuri critice (*Palladio*, 1928), cronici plastice, a ținut conferințe la radio (*Arcade, firide și lespezi*, 1933), și-a notat impresiile unor fascinante călătorii prin țară și în Orientul Mijlociu (*Izvoare și popasuri*, 1934; *Pătrar de veghe*, 1938), a editat – în colaborare – revista de specialitate *Simetria* (1939–1947), de excepțională ținută intelectuală și artistică, toate sub semnul estetismului și al unei rafinate intelectualități.

cantată

Piesă muzicală pentru voce sau pentru voce și instrumente, din perioada barocă. De la apariția sa în Italia sec. XVII, s-au creat atât cantate religioase, cât și laice. Primele cantate erau pentru voce solo, cu acompaniament instrumental minim. În curând au căpătat un caracter dramatic, alternând secțiunile recitative cu ariile. A evoluat simultan cu opera și a ajuns să semene cu scenele sau actele de operă netranspuse scenic. În Germania, cantata luterană a evoluat direct din motetul coral în expansiune și necesita aproape întotdeauna un cor. O singură compoziție corală (imn) slujea adesea ca bază pentru întreaga cantată, care putea număra chiar 10 părți, incluzând duete, recitative și fugi corale. Cele mai apreciate sunt cele aproape 200 de cantate scrise de Johan Sebastian Bach. După 1750, cantata a început să decadă.

Cantemir, familia ~

Familie de boieri din Moldova. În sec. XVII și XVIII a dat câțiva dintre domnii Moldovei. În sec. XVIII, familia s-a mutat în Rusia. Cei mai importanți membri ai familiei sunt: – **Constantin Cantemir**, domn al Moldovei (d. 1685–1693); devotat turcilor, a avut de înfruntat puternica partidă boierească filopolonă din jurul boierilor Costinești; – **Antioh Cantemir**, fiul domnului Constantin Cantemir și frate al lui Dimitrie Cantemir, a domnit în Moldova (1695–1700 și 1705–1707) susținând o politică filorusă, împotriva Imperiului Otoman; – **Dimitrie Cantemir** (1673–1723), fiul domnului Constantin Cantemir, a fost domn al Moldovei (d. martie-aprilie 1693 și 1710–1711); instruit la curtea otomană din Istanbul, s-a afirmat ca istoric, filozof, om de știință, poliglot, umanist enciclopedist de renume european; a scris lucrări filozofice (*Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea*, 1698; *Metafizica; Logica*), un tratat de muzică turcească (1703) și un roman alegoric, de factură barocă, *Istoria ieroglifică* (1705); în urma înfrângerii de

Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei (1693; 1710–1711); gravură de Christian Fritzsch, 1734

la Stănilești (1711), a pierdut tronul; a plecat și a trăit, până la sfârșitul vieții, în Rusia, unde a fost ministru și sfetnic al țarului Petru cel Mare; impulsionat de Gottfried Wilhelm Leibniz, a redactat prima monografie a Moldovei, *Descriptio Moldaviae*, lucrare pe baza căreia a fost ales membru al Academiei din Berlin (1716); în paralel, a scris, tot în latinește, prima istorie științifică a Imperiului Otoman, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman* (Incrementa atque Decrementa Aulae Otomanicae 1716; tradusă în engleză 1734, 1736; în franceză, 1743 și în germană, 1745); alte scrieri: *Sistema religiei mahomedane* (1722), *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* (1717); osemintele sale, aduse de la Moscova, au fost reînhumate la biserica Trei Ierarhi din Iași (1935); **Antioh Dimitrievici Cantemir** (1709–1744), fiul lui Dimitrie Cantemir, scriitor, iluminist și diplomat rus; este unul dintre fondatorii limbii ruse literare moderne; a scris epopeea eroică *Petrida*, tratatul filozofic *Scrisori despre cultură și om* (O prirode i cheloveke, 1742), satire (*Minții mele sau celor ce iubesc știința,* 1729), ode și fabule, considerate opere clasice ale literaturii ruse.

Canterbury

Oraș istoric și district administrativ în SE Angliei, 135 287 loc. (2001). Situat pe râul Stour, orașul a fost locuit încă din perioada preromană; orașul roman Duroverum Cantiacorum a fost întemeiat după invazia lui Claudius în 43 d.Hr. A fost o metropolă ecleziastică a Angliei din 602 d.Hr., când Sf. Augustin de Canterbury a fondat o mănăstire și ulterior o catedrală. Arhiepiscopul Sf. Thomas Becket a fost asasinat în 1170 în această catedrală. După canonizarea acestuia în 1172, a devenit loc de pelerinaj; este destinația pelerinilor din *Povestirile din Canterbury* (Canterbury Tales) de Geoffrey Chaucer. Orașul a fost intens bombardat în Al Doilea Război Mondial, dar catedrala nu a fost avariată. În 1988, catedrala și alte clădiri istorice au fost incluse pe lista Patrimoniului Mondial UNESCO.

canton

Subdiviziune politică din Elveția, Franța și alte câteva țări europene. Fiecare dintre cele 26 de cantoane și semicantoane elvețiene are propria constituție, legislativ, putere executivă și judiciară. Cinci dintre ele păstrează vechea adunare democratică, la care participă toți cetățenii; celelalte 21 au o adunare legislativă cantonală cu membri aleși și cu reprezentare proporțională. În Franța, cantonul este o subdiviziune teritorială și administrativă a unui arondisment, nu o unitate propriu-zisă de guvernare locală.

Canton

Vezi Guangzhou

Canton, sistemul ~

Sistem comercial de legătură între chinezi și negustorii străini, în orașul chinez sudic Guangzhou (Canton). Între 1759–1842, toate legăturile comerciale cu străinătatea erau limitate la orașul Guangzhou și trebuiau efectuate numai cu negustori chinezi autorizați. Negustorii străini erau ținuți într-o zonă restrânsă, situată dincolo de zidurile orașului, și se supuneau legilor chinezești și diverselor restricții. Plângerile comercianților englezi s-au înmulțit la începutul sec. XIX, iar China a fost nevoită să renunțe la acest sistem după victoria Marii Britanii în primul Război al Opiului (1839–1842). *Vezi și* Compania Britanică a Indiilor de Est; Tratatul de la Nanjing.

cantor

Funcționar bisericesc însărcinat cu muzica sau cântările, în iudaism și creștinism. Cantorul iudaic *(hazzan)* conduce rugăciunea liturgică și psalmodierea. În biserica creștină medievală, cantorul răspundea de muzica dintr-o catedrală, mai exact supraveghea interpretarea corului. Termenul se referă și la conducătorul unui colegiu de muzică bisericească.

Cantor, Eddie

născut **Edward Israel Iskowitz**

(31.01.1892, New York, SUA – 10.10.1964, Hollywood, California)

Comic și cântăreț american. În copilărie, Cantor făcea giumbușlucuri și cânta pentru bani pe străzile din orașul său natal, New York. A abandonat școala elementară, nu a putut păstra nici o slujbă din cauza manifestărilor comice imposibil de controlat și s-a orientat rapid spre vodeviluri, în care interpreta roluri de dansator și cântăreț de culoare. A realizat turnee alături de *Follies* a lui Florenz Ziegfeld. În anii 1950 a fost gazda unui spectacol de televiziune.

Cantor, Georg

(03.03.1845, Sankt Petersburg, Rusia – 06.01.1918, Halle, Germania)

Matematician german, fondatorul teoriei mulțimilor. Student al lui Karl Weierstrass la Berlin, și-a scris teza de doctorat la vârsta de 22 de ani. Activitatea sa privind teoria numerelor o continuă pe cea a lui Carl Friedrich Gauss. Principalele sale realizări în domeniu sunt teoria mulțimilor și numerele transfinite. El a demonstrat că numerele raționale pot fi puse, unul câte unul, în corespondență cu numerele reale, putând astfel să fie numărate. Totodată, a arătat că o asemenea corespondență nu este posibilă și pentru numerele iraționale, acestea fiind, deci, nenumărabile. Investigațiile l-au dus spre clasificarea numerelor transfinite, care sunt, formal vorbind, grade ale infinitului. Activitatea lui Cantor a fost fundamentală pentru dezvoltarea analizei funcționale și a topologiei, dar și pentru filozofia matematică. A încercat mereu să răspundă la întrebarea „Ce este un număr?".

cantus firmus

(*în latină*, melodie fixă)

Melodie preexistentă, cum ar fi un extras dintr-o psalmodiere, accentuând o compoziție muzicală polifonică (constând din mai multe voci sau părți independente). În sec. XI–XII, organum, tonurile unei psalmodieri simple pentru cuvinte ca „aleluia" și „amin", erau cântate de o singură voce (tenor), în timp ce era adăugată o linie improvizată, mai alertă. Progresele introduse de Școala de la Notre Dame includeau tiparul ritmic pentru vocea secundară, dar și suplimentarea cu încă două sau trei voci. Compoziția de cuvinte neliturgice pentru vocile de fundal a dus la apariția motetului individual, în sec. XIII. Tehnica cantus firmus a reprezentat baza majorității compozițiilor din sec. XV–XVI (deși psalmodierea era, în acea vreme, de multe ori o melodie laică) rămânând importantă și pentru liturghia sau misa din sec. XVI. Mai târziu a fost teoretizată, rezultând metoda pedagogică numită contrapunct.

Canut cel Mare *în daneză* Knut

(m. 12.11.1035)

Rege danez al Angliei (1016–1035), al Danemarcei (1019–1035) și al Norvegiei (1028–1035). L-a ajutat pe tatăl său, Sweyn I, să invadeze Anglia în 1013. Sweyn a fost acceptat ca rege al Angliei după ce l-a exilat pe regele Ethelred II, dar a murit în 1014; Canut s-a întors și i-a învins pe adversari, cucerind tronul Angliei. La început, a condus fără milă, omorându-i pe opozanții englezi, numind danezi în locul acestora, dar peste câțiva ani s-a însurat cu văduva lui Ethelred și a început să acorde titluri și proprietăți englezilor. Canut s-a dovedit a fi un conducător destoinic, care a adus Angliei pace și bunăstare, a impus un important cod de legi și a devenit un susținător puternic al bisericii. Cu ajutorul englezilor, și-a asigurat tronul Danemarcei la moartea fratelui său. După moartea sa și a fiilor săi, a fost reinstaurată dinastia Ethelred.

Canyon de Chelly, Monumentul Național ~

Rezervație în NE Arizonei, situată în rezervația indiană navajo, imediat la E de Chinle. Înființată în 1931, se întinde pe o suprafață de 339 kmp. Cuprinde câteva sute de locuințe precolumbiene, săpate în stâncă sau construite în peșterile din pereții canionului. Față de vestigiile din SE, această așezare este foarte veche, datând din sec. XI. Casele și fermele Navajo moderne se află pe fundul canionului.

Canyonlands, Parcul Național ~

Parc natural în SE statului Utah. Înființat în 1964, acoperă o suprafață de peste 1 366 kmp, formată din vârfuri de gresie erodate de apă, canioane și podișuri înalte. Unele dintre zidurile de piatră mai păstrează încă petroglife indiene. În zona Needles, situată în partea de S, se află Arcul Îngerilor și Arcul Druizilor, uriașe formațiuni din piatră, suspendate.

Cao Cao *sau* Ts'ao Ts'ao

(155 d.Hr., Boxian, China – 220 d.Hr., Luoyang)

General chinez care și-a asumat prerogative imperiale la sfârșitul dinastiei Han. A devenit cunoscut pentru înăbușirea răscoalei Turbanelor Galbene, din ultimii ani ai dinastiei Han. În ciuda acestei victorii, dinastia era iremediabil slăbită, iar în haosul politic creat, Cao Cao a ocupat partea nordică strategică a Chinei, în jurul capitalei Luoyang. Teritoriul stăpânit de el era cunoscut sub numele de Regatul Wei (*vezi* Cele trei regate). Istoricii confucianiști și legendele populare îl descriu ca pe tipul mișelului lipsit de scrupule. Același portret rezultă și din romanul *Povestea celor trei regate,* din sec. IV d.Hr. Fiul său, Cao Pei, a întemeiat dinastia Wey (220–265/266 d.Hr.).

cao dai

Mișcare religioasă sincretică vietnameză modernă, cu un puternic caracter politic

naționalist. Cao dai include elemente ale preceptelor etice ale confucianismului, ale practicilor oculte taoiste, ale teoriilor despre karma și reîncarnare din budism, dar și ale organizațiilor ierarhice din romano-catolicism (inclusiv papa). A fost oficial instituită în 1926 de către Ngo Van Chieu (1878–1926?), administrator colonial în Indochina Franceză, care pretinde că i-ar fi vorbit zeitatea supremă. Mișcarea a întâmpinat rezistență din partea guvernului vietnamez, atât înainte, cât și după trecerea la comunism în 1975. La începutul anilor 2000, existau trei milioane de adepți în Vietnam și în străinătate.

Cao Xuequin

(1715?, Jiangning, provincia Jiangsu, China – 12.02.1763, Beijing)

Prozator chinez. A scris *Visul din Pavilionul Roșu* (Hongloumeng, 1791), unanim considerat cel mai reprezentativ roman chinezesc. Lucrare parțial autobiografică, scrisă în limba populară, descrie în detalii percutante declinul unei familii puternice și povestea de iubire fatală dintre doi veri. Cao a scris cel puțin 80 dintre cele 120 de capitole ale romanului; lucrarea a fost terminată după moartea scriitorului, probabil de către Gao E, despre care nu se cunosc foarte multe date.

caolinit

Grup de minerale argiloase format din hidrosilicați de aluminiu, care reprezintă principalii compuși ai caolinului (argila de China). Din grup fac parte caolinitul, dickitul, nacritul, halloysitul. Sunt produse naturale de descompunere a feldspaților, feldspatoizilor și a altor silicați.

cap-de-aramă

Denumire comună pentru numeroase specii de șerpi, inspirată de coloritul roșcat al capului. Șarpele cap-de-aramă nord-american (*Agkistrodon contortrix*), numit și mocasinul ținuturilor înalte, este un viperid al regiunilor mlăștinoase, stâncoase și împădurite din centrul și E Statelor Unite. Are, de obicei, mai puțin de 1 m lungime, culoare roz sau roșiatică, cu capul de culoarea cuprului și roșu-maroniu, adesea cu forme de clepsidră, întretăiate, pe spate. Veninul este destul de slab, iar mușcătura este rareori fatală pentru oameni. Șarpele cap-de-aramă australian este un elapid, iar cap-de-aramă indian este un colubrid.

cap-de-aramă /copperhead/

În timpul Războiului Civil American, termen care denumea nordiștii care se opuneau războiului și erau în favoarea încheierii unei înțelegeri cu Sudul. A fost folosit prima dată de *New York Tribune* cu referire directă la șarpele cu același nume, care atacă prin surprindere. Majoritatea membrilor mișcării (numiți și democrați pacifiști) erau din Vestul Mijlociu, unde interesele agrarienilor veneau în conflict cu puterea federală. Unul dintre liderii mișcării a fost Clement Vallandighan. Deși mișcarea nu a fost în stare să influențeze cursul războiului, republicanii au folosit termenul ca etichetă pentru a discredita Partidul Democrat.

cap-de-lance

Viperă foarte veninoasă (genul *Bothrops*), răspândită în diverse habitate tropicale din America, de la terenuri cultivate la păduri. Are cap lat, triunghiular și este gri sau cafenie cu o serie de romburi cu contur negru, mărginite de o culoare mai deschisă. De obicei atinge o lungime cuprinsă între 1,2–2 m. Mușcătura sa poate fi mortală pentru oameni. Denumirea este uneori folosită pentru toți membrii genului *Bothrops* din America Centrală și de Sud și pentru genul asiatic *Trimeresurus*.

Capa, Robert *născut* Andrei Friedmann

(1913, Budapesta, Ungaria – 25.05.1954, Thai Binh, Vietnam)

Fotoreporter american de origine maghiară. Și-a expus fotografiile la Paris, declarându-le opera unui american fictiv bogat, Robert Capa; înșelăciunea a fost curând descoperită, dar artistul a păstrat numele inventat. S-a remarcat în calitate de corespondent în timpul Războiului Civil Spaniol (1936). În Al Doilea Război Mondial a fost trimisul special al revistei *Life* pe fronturile din Africa, Sicilia și Italia; imaginile invaziei normande se numără printre realizările sale memorabile. În 1947, împreună cu Henri Cartier-Bresson și David Seymour, a înființat studioul Magnum Photos. A fost ucis de o mină antipersonal, în timp ce fotografia, pentru *Life*, războiul din Indochina Franceză.

Capablanca, José (Rául)

(19.11.1888, Havana, Cuba – 08.03.1942, New York, SUA)

Maestru cubanez de șah. A învățat să joace de la tatăl său la vârsta de 4 ani și l-a bătut pe cel mai bun jucător cubanez la doar 12 ani. A devenit campion mondial în 1921, când l-a învins pe Emanuel Lasker; în 1927 a fost învins de Alexander Alekhine (1892–1946). Între 1916–1924 nu a pierdut

nici un meci. În 1921 a publicat un manual cu instrucțiuni, *Bazele șahului.*

capacitate calorică

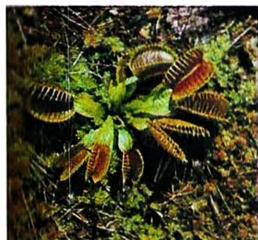
Raport dintre cantitatea de căldură absorbită de o substanță și schimbarea de temperatură. Se exprimă, de obicei, în calorii pe grad, în funcție de cantitatea din substanța respectivă. Capacitatea calorică și variația de temperatură ale unui material sunt determinate de diferențele dintre nivelurile de energie ale atomilor. Capacitățile calorice se măsoară cu un calorimetru și sunt importante ca mijloc de determinare a entropiei materialelor. *Vezi și* căldură specifică.

capacitate electrică

Proprietate a unei perechi de conductori electrici separați de un izolator electric (precum aerul) de a permite stocarea energiei electrice prin separarea sarcinii electrice. Este măsurată prin cantitatea sarcinii electrice izolate, care poate fi stocată, pe unitate de diferență de potențial electric existent între conductoare. Dacă o sarcină electrică este transferată între doi conductori inițial neîncărcați, aceștia se încarcă egal (dar cu semn opus). Între ei se stabilește o diferență de potențial, permițând astfel înmagazinarea unei cantități de electricitate. Capacitatea C reprezintă raportul dintre sarcina q pe unul dintre conductori și diferența de potențial V dintre conductori, sau $C=q/V$. Capacitatea se măsoară în coulomb pe volt (C/V) sau în farad (F).

capcana-lui-Venus

Plantă erbacee insectivoră (*Dionaea muscipula*), unica din genul său, asemănătoare cu roua-cerului, cunoscută datorită modului neobișnuit de a prinde și devora insecte și alte viețuitoare mici *(vezi* plantă carnivoră). Este specifică unei zone restrânse din Carolina de Nord și de Sud în SUA; crește în mlaștini și în zone acoperite cu mușchi. Se dezvoltă dintr-un bulb, având de o parte și de alta frunze cu spini pe margini și o coroană rotundă de flori mici și albe, la capătul unei tulpini de 20–30 cm lungime. În momentul în care o insectă se așază pe o frunză și îi stimulează perii senzitivi, aceasta se închide instantaneu. Glandele frunzei secretă o substanță roșie, care ajută la digerarea insectei și dă frunzei un aspect de floare roșie. După 10 zile de digestie, frunza se redeschide. Planta moare după ce prinde trei-patru insecte.

capcana-lui-Venus (plesnitoarea-lui-Venus) (*Dionaea muscipula*)

JACK DERMID

capcană de petrol

Rezervor subteran de petrol. Rezervele de petrol sunt, întotdeauna, însoțite de apă și, deseori, de gaze naturale. Toate se găsesc sub o rocă poroasă. Gazul natural, fiind cel mai ușor, ocupă partea superioară a rezervorului, sub ele se află petrolul și ultimul loc este ocupat de apă. Petrolul este împiedicat să iasă la suprafață de existența unui strat de roci impenetrabile. Partea capcanei care este, de fapt, ocupată de petrol și de gaze se numește rezervor de petrol.

Cape Ann

Promontoriu la NE de Boston, Massachusetts, SUA. Adăpostește golful Ipswich și porturile Annisquam, în N, respectiv Gloucester, în S. Pitorescul promontoriu stâncos ce poartă numele reginei Ana (soția lui Iacob I) este remarcabil prin vechile sate pescărești și coloniile de artiști. Cele mai importante orașe din zonă sunt Gloucester și Rockport.

Cape Breton

Insulă, 109 330 loc. (2001), în partea de E a provinciei Nova Scotia, Canada. Separată de continent prin strâmtoarea Canso, are o lungime de 175 km și o lățime de 120 km, cu o suprafață de 10 311 kmp. Pe teritoriul ei se află lacurile sărate Bras d'Or. În vremea în care era colonie franceză se numea Ile Royale, iar mai târziu a luat numele capului său de E, probabil primul ținut explorat de John Cabot în expediția dintre 1497–1498. A fost botezat de pescarii basci după Capul Breton din Franța. A fost cedat Angliei prin Tratatul de la Paris din 1763 și anexat provinciei Nova Scotia. În 1784 a devenit colonie separată a coroanei britanice, dar s-a reunit cu Nova Scotia în 1820. În 1955, un dig a făcut legătura dintre insulă și continent. Parcul Național Cape Breton Highlands a fost înființat în 1936. Industria turistică a insulei este foarte dezvoltată.

Cape Canaveral

Cap în E Floridei. Aici se află Centrul Spațial John F. Kennedy, aparținând NASA, de unde se lansează zborurile cosmice ale SUA. Prima navetă spațială cu oameni la bord și-a luat startul de aici, în 1961, iar primul zbor pe Lună, în 1969. Tot de aici a fost lansată în 1986 și naveta *Challenger*, care a explodat. După moartea

președintelui John F. Kennedy în 1963, a fost numit Capul Kennedy; în 1973, a revenit la denumirea inițială.

Cape Cod

Peninsulă din partea de E a statului Massachusetts, SUA. Are 105 km lungime și între 2–32 km lățime, se arcuiește larg în Oceanul Atlantic până cuprinde golful Cape Cod și atinge golful Buzzards. Canalul Cape Cod, ce traversează de-a curmezișul baza peninsulei, reprezintă un segment al sistemului intracostier de canale navigabile de la Atlantic. Denumit astfel de un explorator englez, care i-a cercetat țărmurile în 1602 și a realizat „o mare captură de cod", a fost locul de debarcare, în apropiere de Provincetown, al pelerinilor în 1620. Scăldate de apele calde ale Gulfstream, stațiunile și satele sale de coastă devin vara foarte populate. În sec. XIX, Provincetown a fost un port activ în care principala ocupație era vânătoarea de balene.

Cape Fear

Râu care trece prin centrul și SE statului Carolina de Nord, SUA. Format la confluența râurilor Deep și Haw, curge spre SE pe o distanță de 320 km, pentru a se vărsa în Oceanul Atlantic, lângă Southport la Capul Fear. Estuarul de S este un segment al sistemului intracostier de canale navigabile de la Atlantic. O serie de ecluze și diguri fac râul navigabil între Wilmington și Fayetteville.

Cape Krusenstern, Monumentul Național ~

Rezervație naturală națională, situată în NV statului Alaska, pe țărmul Mării Ciukotsk. Înființat în 1978, a fost extins în 1980 până la 2 670 kmp. Vestigiile arheologice dovedesc evoluția culturală a populațiilor arctice, pe parcursul a peste 4 000 de ani.

Cape Town *în afrikaans* Kaapstad

Oraș, 3 103 000 loc. (2005) în zona metropolitană, capitală legislativă a Africii de Sud. Situat în golful Table, Cape Town a fost întotdeauna un post important pentru regiune. Întemeiat de navigatorul olandez Jan van Riebeeck pentru Compania Olandeză a Indiilor de Est și fiind prima așezare la golful Table, a servit ca port de escală pentru vasele ce navigau pe ruta Europa–India. A fost stăpânit de olandezi până în 1806, când a fost cucerit de englezi. În prezent, este centru comercial și cultural. *Vezi și* Pretoria; Bloemfontein.

Čapek, Karel

(09.01.1890, Boemia, Austro-Ungaria – 25.12.1938, Praga, Cehia)

Romancier, nuvelist și dramaturg ceh. Utopiile sale „negre" sunt scrieri care atrag atenția asupra pericolului reprezentat de progresul tehnologic. În piesa *R.U.R.: Roboții Universali Rossum* (Rossumovi univerzální roboti, 1920) este descrisă o societate dependentă de muncitorii mecanizați, numiți „roboți" (un termen pe care l-a creat de la un cuvânt ceh care înseamnă muncă). Fantezia comică *Imagini din viața insectelor* (Ze života hmyzu, 1921; scrisă împreună cu fratele său Josef) satirizează lăcomia umană. *Afacerea Makropoulos* (Věc Makropulos, 1922) a fost transpusă în operă de către L. Janacek. A analizat demersul cunoașterii în trilogia romanescă *Hordubal* (1933), *Meteoritul* (Povětroň, 1934) și *O viață obișnuită* (Obyčejný život, 1934).

Capela Sixtină

Capelă papală în palatul Vatican, Roma. A fost construită între 1473–1481 de Giovanni dei Dolci pentru papa Sixtus IV (de unde și numele). Aici se desfășoară principalele ceremonii papale. Exteriorul este de un cenușiu monoton, fără decorațiuni, dar pereții interiori și tavanul sunt acoperiți de frescele realizate de marii maeștri florentini ai Renașterii, printre care Perugino, Pinturicchio, Sandro Botticelli, Domenico Ghirlandaio și Luca Signorelli. Câteva porțiuni au fost acoperite cu tapiserii lucrate după desene de Rafael (1515–1519). Cele mai importante lucrări sunt frescele de pe tavan și de pe peretele vestic din spatele altarului, realizate de Michelangelo, considerate unele dintre cele mai importante creații ale picturii occidentale. Frescele de pe tavan descriu scene din *Vechiul Testament*, fiind comandate de papa Iulius II și pictate între 1508–1512. *Judecata de Apoi* de pe peretele vestic a fost pictată între 1536–1541 pentru papa Paul III. O controversată lucrare de curățare și restaurare a tavanului a durat nu mai puțin de 10 ani și a fost finalizată în 1989. Peretele vestic a fost terminat în 1994.

caperă

Mugur al caperului, un arbust mic și țepos, care aparține genului *Capparis* (familia *Capparaceae*) din regiunea mediteraneeană. Caperul european (*C. Spinosa*) este cunoscut pentru mugurii săi care pot fi conservați în oțet și folosiți drept condiment. Termenul de caperă este folosit și pentru orice muguri florali murați ori pentru

fructele crude de tip bacă. Mugurii de *C. decidua* se folosesc ca verdețuri, iar sosul de curry se prepară din semințele și fructele de *C. zeylandica*.

Capernaum

Oraș antic în Palestina. Situat pe țărmul de NV al lacului Tiberiadei (Marea Galileei), a fost casa lui Iisus în cea mai mare parte a timpului cât a propovăduit. Petru, Andrei și Matei erau din Capernaum. De asemenea, aici au fost înfăptuite multe dintre minunile lui Iisus. Săpăturile care au început în 1905 au condus la supoziția că orașul Capernaum este în apropiere de actualul Kefer Nahum din Israel. Între vestigiile descoperite se numără o sinagogă datând din sec. II–III d.Hr.; se pare că sub ea este îngropată o sinagogă mai veche.

capete-turtite

Populație de amerindieni din America de Nord, vorbitori de limbă salishan, care trăiesc în V statului Montana, SUA. Numele capete-turtite (*în engleză: flatheads*) este acum folosit în mod obișnuit, deși este incorect; ei nu-și turteau capetele, dar sclavii lor proveneau din triburi unde exista această practică. Indienii capete-turtite erau cel mai estic trib din grupul indienilor de platou. Cultura lor avea multe trăsături comune cu a indienilor de câmpie, care trăiau mai spre E, dincolo de Munții Stâncoși. Aveau cai și vânau bizoni în câmpiile estice, războindu-se adesea cu triburile din regiune. Locuința tipică, numită *tepee*, era construită după modelul celei a indienilor din câmpii. În centrul credințelor religioase se aflau spiritele protectoare, ce puteau fi contactate în timpul viziunilor. Din 1872, capetele-turtite locuiesc într-o rezervație situată la N de Missoula, Montana. La recensământul din 2000, cca 3 300 de persoane s-au declarat de origine salish și kootenoi.

Capețieni *sau* Capetingi

Casă regală a Franței (987–1328), care a pus bazele statului franc. Descendenți ai lui Robert cel Puternic (m. 866 d.Hr.), dintre ei fac parte Hugo Capet (d. 987–996 d.Hr.), primul rege capețian, Filip August (1180–1223) și Ludovic IX (1226–1270). Au fost totodată duci de Burgundia și Bretania, împărați ai Constantinopolului, conți de Artois și Provence, regi și regine ai Napolelui și regi ai Ungariei și Navarrei.

capibara

Rozător semiacvatic (*Hydrochoerus hydrochaeris*) răspândit în America Centrală și de Sud. Este singura specie din familia sa și se înrudește cu cobaiul. Capibara este cel mai mare rozător actual, care atinge lungimea de 1,25 m și greutatea de 50 kg sau chiar mai mult. Are păr rar, cafeniu, bot și picioare scurte, urechi mici și coadă foarte scurtă. Capibara sunt animale sperioase. Trăiesc în grupuri, pe malurile lacurilor și râurilor. Fiind erbivore, pot fi dăunătoare atunci când se hrănesc cu pepeni, cereale și dovleci. Înoată și se scufundă repede. Intră adesea în apă pentru a scăpa de prădători.

Capidan, Theodor

(15.04.1879, Prilep, Macedonia – 01.09.1953, București, România)

Lingvist român. A fost profesor la universitățile din Cluj și București, autor al unor lucrări fundamentale despre românii sud-dunăreni: *Meglenoromânii* (3 vol., 1925–1935); *Românii nomazi. Studiu din viața românilor din sudul Dunării* (1926); *Sărăcăcienii, un trib nomad grec* (Les Saracatsans – Sărăcăcienii –; Une tribu nomade grecque, 2 vol., 1925–1926). Monografia *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic* (1932) reprezintă sinteza tuturor acestor studii și a fost distinsă cu Premiul Academiei Române. A mai publicat numeroase lucrări de toponimie și dialectologie românească, precum și de lexicologie și de etimologie. A colaborat îndeaproape cu Sextil Pușcariu la elaborarea *Dicționarului limbii române* și a *Atlasului lingvistic român*. A fost membru al Academiei Române (1935).

capilare

Vase de sânge foarte fine, ce formează rețele în care circulația arterială și venoasă *(vezi* venă; arteră) întâlnește țesuturile, asigurând schimbul de oxigen și de nutrienți și eliminarea reziduurilor. Capilarele sunt foarte înguste, de lățimea unei celule. Pereții subțiri ai capilarelor sunt semipermeabili, permițând moleculelor să treacă dintr-o parte în cealaltă. Cele mai mici vase limfatice și canalele biliare minuscule din ficat se numesc tot capilare.

capilaritate

Mișcare ascendentă sau descendentă a lichidului printr-un culoar sau tub îngust. Când un tub de sticlă cu un diametru mic este introdus în apă, moleculele de la suprafața apei sunt atrase de sticlă și crește nivelul apei din tub. Cu cât tubul este mai îngust, cu atât nivelul apei urcă mai mult. Se spune că apa „udă" tubul. Apa va fi absorbită și de fibrele unui prosop, chiar aflat în poziție orizontală. În schimb, dacă un tub de sticlă este introdus în mercur,

nivelul lichidului din tub scade. Mercurul nu udă tubul. Capilaritatea este provocată de diferența de atracție a moleculelor lichidului unele față de altele și a acelorași molecule lichide față de cele ale tubului.

capital

În economie, depozit de resurse folosit pentru a produce alte bunuri, în prezent și în viitor. În economia clasică, cei trei factori de producție sunt capitalul, munca și resursele naturale. Capitalul reprezintă resursele produse de om, inclusiv clădiri, fabrici și uzine, echipamente, precum și inventarul rezultat din acestea. În acest sens, bunurile de capital pot fi puse în contrast cu bunurile de consum. Cheltuielile pentru educație și instruire sunt adesea numite investiții în capital uman (*vezi* Garry S. Becker). Capitalul financiar este termenul folosit pentru stocuri și creanțe emise cu scopul de a finanța achiziția de bunuri de capital.

capitalism *sau* economie de piață liberă *sau* sistemul liberei inițiative

Sistem economic în care majoritatea mijloacelor de producție sunt în proprietate privată, producția este dirijată și veniturile sunt distribuite în special prin operațiuni de piață. Capitalismul a fost dominant în lumea apuseană de la sfârșitul perioadei mercantilismului. A fost susținut de Reformă, care încuraja munca și cumpătarea. De asemenea, a fost stimulat de creșterea industrială din timpul revoluției industriale, în special de dezvoltarea industriei textile engleze (sec. XVI–XVIII). Spre deosebire de sistemele anterioare, capitalismul a folosit surplusul de producție mai degrabă pentru creșterea capacităților de producție, decât pentru a investi în proiecte neproductive din punct de vedere economic, cum ar fi palate și catedrale. În perioada sistemului economic numit mercantilism, statele puternice au asigurat condițiile necesare dezvoltării capitalismului, cum ar fi sisteme monetare unice sau un anumit cadru legislativ. Ideologia capitalismului clasic este formulată de Adam Smith în *Avuția națiunilor* (Wealth of Nations, 1776). Teoriile lui Smith privind piața liberă au fost general adoptate în sec. XIX. În sec. XX, Marea Depresiune a pus capăt politicii economice laissez-faire în majoritatea țărilor. De asemenea, eșecul economiilor centralizate în statele din E Europei și în fosta Uniune Sovietică *(vezi* comunism), precum și adoptarea unor principii specifice pieței libere în China, au dovedit, la sfârșitul sec. XX, că sistemul economic cel mai eficient rămâne cel capitalist.

capitație

Taxă în cotă fixă, percepută pe cap de locuitor. Cel mai cunoscut impozit britanic a fost acela impus în 1380, care a reprezentat cauza principală a răscoalei țăranilor din 1381. În Statele Unite, aceste impozite erau o condiție pentru exprimarea votului în statele din Sud; acolo unde votul era cenzitar, negrilor pauperizați (și deseori și albilor săraci) le era practic interzis să voteze. În 1966, Curtea Supremă a Statelor Unite a hotărât că statul nu poate impune un impozit drept condiție a exprimării votului în alegerile locale și statale.

capitel

În arhitectură, parte superioară, în formă de coroană, a unei coloane, stâlp, pilastru sau a oricărei alte forme verticale, care furnizează suport structural și trecere către elementul orizontal (antablament) sau bolta de deasupra. În stilul clasic, capitelul este elementul arhitectural care determină ordinul arhitectonic. Capiteluri simple, din piatră, au fost descoperite în cele mai vechi piramide ale Egiptului antic (cca 2890–2686 î.Hr.), la Saqqarah.

Capitol Reef, Parcul Național ~

Parc natural în S statului Utah. Ocupă 979 kmp și cuprinde stânci uriașe din gresie colorată de Navajo; se întind pe o lungime de 160 km, de-a lungul capătului vestic al crestei Waterpocket. Declarat monument național în 1937, a devenit parc național în 1971. Numele său vine de la faptul că turnurile de piatră seamănă, în opinia geologilor, cu recifele de corali, în timp ce formațiunile asemănătoare unui dom sugerează arhitectura capitelului. Pereții de stâncă sunt acoperiți de petroglife precolumbiene.

Capitoliu (SUA)

Sediul Congresului SUA. Concursul lansat pentru proiectul fațadei acestui edificiu a fost câștigat de William Thornton (1759–1828), în 1792. Proiectul, regândit în stil federal, în 1795, a fost executat ca exterior al aripilor adiacente rotondei centrale. Benjamin H. Latrobe, inspector pentru clădiri publice (1803), a urmărit concepția lui Thorton privind exteriorul, dar pentru interioare a folosit propriul design. Contribuțiile sale cele mai cunoscute au fost capitelurile cu frunze de tutun și știuleți de porumb. După incendierea Capitoliului de către englezi, în 1814,

Latrobe a început reconstrucția clădirii, dar în 1817 i-a schimbat designul. La 1827, succesorul lui, Charles Bulfinch, reunise deja cele două aripi și construise primul dom deasupra rotondei. În 1850, Thomas Ustick Walter (1804–1887) a câștigat concursul pentru prioectul de extindere a celor două aripi; tot el a proiectat și domul din fontă, înalt de 87 m (1855–1866), al cărui design avea la bază domul realizat de Michelangelo pentru bazilica San Pietro. Clădirea din marmură și gresie are 540 de încăperi și se află în mijlocul unui parc de 53 ha.

Capone, Al(phonse)

(17.01.1899, Brooklyn, New York, SUA – 25.01.1947, Palm Island, Florida)

Gangster american. Părăsind școala după clasa a șasea, s-a alăturat bandei James Street Boys, condusă de Johnny Torrio. În timpul unei altercații dintr-un bordel a căpătat o tăietură de cuțit pe obrazul stâng; de aici îi vine porecla „Scarface" (*în engleză,* cicatrice). S-a mutat împreună cu Jonny Torrio în Chicago și a devenit capul crimei organizate după retragerea acestuia (1925), controlând astfel jocurile de noroc, prostituția și contrabanda cu băuturi alcoolice. Și-a extins și consolidat puterea prin uciderea rivalilor, cea mai cunoscută acțiune de acest fel fiind masacrul de Sf. Valentin, din 14 februarie 1929, în care membrii clanului lui Bugs Moran au fost uciși cu mitralierele într-un garaj. În 1931, Capone a fost judecat pentru evaziune fiscală și condamnat la 11 ani de închisoare. A fost închis în noua închisoare Alcatraz *(vezi* insula Alcatraz). Suferind de sifilis în formă avansată, a fost eliberat în 1939 și mai târziu s-a retras în Florida, unde a murit în 1947.

Caporetto, Bătălia de la ~

(24 octombrie 1917)

Înfrângere de proporții suferită de Italia în timpul Primului Război Mondial, când trupele italiene s-au retras din fața ofensivei austro-germane, lângă Trieste, pe frontul Isonzo. Mai mult de 600 000 de militari italieni s-au predat sau au dezertat. Franța și Anglia, aliații Italiei, au trimis întăriri și ulterior au înființat Consiliul suprem de război, cu scopul de a spori puterea Aliaților.

Capote, Truman *născut* Truman Streckfus Persons

(30.09.1924, New Orleans, Louisiana, SUA – 25.08.1984, Los Angeles, California)

Romancier, nuvelist și dramaturg american. Și-a petrecut mulți ani din tinerețe în mici orașe din Louisiana și Alabama. Creațiile lui de început, scrise într-o tradiție sudic-gotică, includ romanele *Alte glasuri, alte încăperi* (Other Voices, Other Rooms, 1948), *Harpa de iarbă* (The Grass Harp, 1951) și colecția de povestiri *Un copac al nopții* (A Tree of Night, 1949). Stilul său jurnalistic de mai târziu s-a bucurat de mare succes în romanul nonficțional *Cu sânge rece* (In Cold Blood, 1966), o relatare a unei crime multiple. Alte lucrări sunt: nuvela satirică *Mic dejun la Tiffany* (Breakfast at Tiffany's, 1958, ecranizat în 1961), filmul muzical *Casa florilor* (House of Flowers, 1954; cu H. Arlen), culegerile *Câinii latră* (The Dogs Bark, 1973) și *Muzică pentru cameleoni* (Music for Chameleons, 1980).

Capp, Al *născut* Alfred Gerald Caplin

(28.09.1909, New Haven, Connecticut, SUA – 05.11.1979, New Haven, Connecticut)

Creator american de benzi desenate; a studiat arhitectura peisagistică înainte de a se apuca de banda desenată. Banda desenată comică *Li'l Abner,* apărută în cotidianul *New York Mirror* în 1934, a devenit cunoscută în toată țara. Acțiunea se desfășoară într-o comunitate îndepărtată din Dogpatch, SUA, și are ca protagoniști pe Li'l Abner, un pădurar stângaci și timid, și pe Daisy Mae, o femeie hotărâtă care reușește să-l captureze pe Abner după 17 ani de urmărire, plus o mulțime de alte personaje pitorești.

Cappadocia

În Antichitate, regiune situată în E Anatoliei. Este o zonă muntoasă, identificată în prezent cu centrul Turciei; cele mai vechi informații datează din sec. VI î.Hr. când Cappadocia era provincie persană, guvernată de un satrap. După ce Alexandru cel Mare a cucerit Persia (330 î.Hr.), a urmat o perioadă de semiautonomie. Aliat important al Romei, apoi tributară acesteia, provincia este anexată de Tiberius în 17 d.Hr. și transformată în provincie romană. Deținând controlul asupra unor zone strategice din munții Taurus, a fost un bastion de apărare al Imperiului Bizantin, până în sec. XI.

Capra, Frank

(18.05.1897, în apropiere de Palermo, Sicilia, Italia – 03.09.1991, La Quinta, California, SUA)

Regizor american de origine italiană. La vârsta de 6 ani a emigrat împreună cu familia în SUA. După ce a încercat câteva meserii în industria filmului, a devenit regizor și și-a câștigat celebritatea cu filmele *Acel lucru* (That Certain Thing, 1928), *Blonda platinată* (Platinum Blonde, 1931) și *Aristocrată pentru*

o zi (Lady for a Day, 1933). A câștigat de trei ori Premiul Oscar, pentru filmele *S-a întâmplat într-o noapte* (It happened One Night, 1934) și *Extravagantul Mr. Deeds* (Mr. Deeds goes to Town, 1936), povești în care face portretul unor idealiști naivi care triumfă totuși peste prejudecățile comune, precum și pentru filmul *Nu o poți lua cu tine* (You Can't Take It with You, 1938). Abordează aceeași temă și în următorul său film, *Domnul Smith merge la Washington* (Mr. Smith Goes to Washington, 1939), dar se îndepărtează de stilul lui obișnuit în *Orizont pierdut* (Lost Horizon, 1937) și *Vi-l prezint pe John Doe* (Meet John Doe, 1941). A realizat serialele documentare de război *De ce luptăm* (Why We Fight) și a câștigat o largă audiență cu *Arsenic și dantelă veche* (Arsenic and Old Lace, 1944) și *O viață minunată* (It's a Wonderful Life, 1946).

capră *sau* trepied

Dispozitiv, deseori temporar, folosit pentru ridicarea greutăților mari. Este format din trei pari uniți la vârf, având atașat un sistem de scripeți și funii. În trecut, era adesea folosit pentru ridicarea catargelor pe corăbii.

capră

Mamifer rumegător cu coarne goale pe dinăuntru, din genul *Capra*, familia bovinelor. Capra este mai zveltă decât oaia și are părul mai drept. Coarnele caprei sunt arcuite spre spate, iar coada este scurtă. De obicei, masculii au barbă. Printre caprele sălbatice se numără ibexul și markhorul. Caprele domesticite descind din pasang, probabil originar din Asia. În China, Marea Britanie, Europa și America de Nord, capra domestică este crescută în special pentru lapte; cea mai mare parte din acesta se folosește la fabricarea brânzei. Unele rase, mai ales angora și cașmir, sunt crescute pentru lână; de la iezi se obține pielea de șevro.

capră ibex

Una dintre numeroasele specii de capre sălbatice cățărătoare și robuste răspândite în munții din Europa, Asia și Africa de Nord. Înălțimea sa maximă este de 90 cm la greabăn. Părul este brun-cenușiu, mai închis la culoare pe abdomen. Masculul are barbă și coarne mari, semicirculare.

capra-zăpezilor *sau* capră-de-munte-nord-americană *sau* capra Munților Stâncoși

Mamifer rumegător (specia de bovid *Oreamnos americanus*) răspândit din Yukon până în N Munților Stâncoși, mai strâns înrudită cu antilopele decât cu caprele. Este mică de înălțime (în medie, până la 1 m la greabăn), îndesată și are greabănul curbat ca o cocoașă. Atât masculii, cât și femelele au coarne scurte, negre, goale pe dinăuntru, ușor curbate înapoi. Un strat aspru și încâlcit de peri albi acoperă un puf gros, lânos, dedesubt, și barba încadrează botul subțire. Copitele sunt negre. Caprele se cațără cu ușurință pe versanții abrupți, iar salturile lor depășesc 3,5 m înălțime. Trăiesc în turme mici pe pășunile alpine și se hrănesc cu mușchi, licheni și frunzele arbuștilor.

capra-zăpezilor din Munții Stâncoși (*Oreamnos americanus*)

EARL KUBIS–ROOT RESOURCES

Capri

Insulă în S Italiei. Situată la intrarea în golful Napoli, se întinde pe o suprafață de 10 kmp. Stâncile abrupte de pe partea de E ating 275 m; vârful cel mai înalt este de 589 m. Colonie a Greciei antice, a devenit mai târziu stațiunea favorită a împăraților romani. În Evul Mediu, aparținea mănăstirii din Montecassino și republicii Amalfi, după care a fost preluată de regatul Napoli. Pe țărmul său stâncos se află numeroase peșteri, dintre care se distinge celebra Grotă Albastră. Capri este una din stațiunile cele mai populare a Italiei.

Capricorn *sau* Capricornus

(*în latină*, corn de țap)

În astronomie, constelația aflată între Vărsător și Săgetător; în astrologie, al zecelea semn al zodiacului, guvernând perioada 22 decembrie–19 ianuarie. Este reprezentat printr-un țap, care pare a avea o coadă de pește. O explicație pentru această înfățișare ciudată ar putea fi găsită în mitul grec al lui Pan. Pentru a-l evita pe monstrul Typhon, Pan a sărit în apă tocmai pe când se transforma în animal. Jumătatea corpului rămasă deasupra apei s-a schimbat în țap, iar jumătatea aflată în apă a luat formă de pește. Altă explicație leagă înfățișarea acestui țap de zeul mesopotamian Enki (*vezi* Ea).

caprifoi

Denumire comună pentru numeroasele specii de plante cu tulpina volubilă, aparținând diverselor familii de plante cu flori, în special vița sălbatică de Virginia (*Parthenocissus quinquefolia*, familia *Vitaceae*) din America de Nord și caprifoiul comun, euro-asiatic (*Lonicera periclymenum*, familia *Caprifoliaceae*). Vița sălbatică de Virginia,

numită și iederă americană, se agață de ziduri, garduri și trunchiuri mari de copac, cu ajutorul unor cârcei care au în vârf ventuze de formă rotundă. Toamna, frunzele ei se colorează spectaculos, de la galben până la roșu-purpuriu. Caprifoiul are frunze verzi-cenușii și flori albe-gălbui, parfumate.

Caprifoliaceae, familia ~

Familie din care fac parte cca 500 de specii. Sunt foarte cunoscute speciile ornamentale, mai ales arbuștii lemnoși cu tulpini volubile, specii care sunt răspândite în zonele din emisfera nordică, cu climă temperată, și uneori în zone muntoase tropicale. Genul *Lonicera* include tufe cu frunze dispuse opus și cu flori frumoase, bogate în nectar. O singură varietate, caprifoiul japonez (*Lonicera japonica*), este o plantă agățătoare, cu flori puternic mirositoare, ce sufocă plantele pe care crește, acoperindu-le și luându-le lumina. Din familia caprifoiului mai face parte și socul.

caprimulg *sau* păpăludă

Denumire comună pentru cele cca 60–70 de specii de păsări (familia *Caprimulgidae*) răspândite pe aproape întregul glob pământesc, de la regiunile temperate și până la cele tropicale. Uneori, termenul denumește toate păsările din ordinul *Caprimulgiformes*. Numele de caprimulg vine de la credința străveche că aceste păsări ar suge noaptea laptele caprelor. Caprimulgii sunt de culoare cenușie, brună sau brună-roșcată. Ei vânează noaptea insecte zburătoare. Caprimulgul comun (*Caprimulgus europaeus*) are cap turtit, cioc cu deschidere largă, înconjurat de vibrise, ochi mari și penaj moale, care îi face zborul silențios. Are o lungime de aproape 30 cm. Printre rudele sale nord-americane se numără caprimulgul american și caprimulgul-țipător.

caprimulg-american

Denumire comună pentru numeroasele specii de păsări ale Americii de Sud și Americii de Nord, din familia *Caprimulgidae*, care sunt galbene-deschis, roșcate sau brune-cenușii, de obicei cu pete deschise la culoare. Au 15–35 cm lungime și zboară noaptea, în special spre seară sau spre asfințit, vânând insecte. Caprimulgul-american (*Chordeiles minor*) se întâlnește aproape peste tot în America de Nord, dar migrează iarna în America de Sud. Măsoară aproape 20–30 cm lungime și are culoare maro-cenușie, cu gât alb și aripi pătate. Scoate un sunet nazal ascuțit. În timpul curtării, sunetul se înmoaie, transformându-se într-un zumzet sonor.

Caprivi, (Georg) Leo, Conte de ~

(24.02.1831, Berlin-Charlottenburg, Prusia – 06.02.1899, în apropiere de Crossen-an-der-Oder, Germania)

Militar și politician german, șef al amiralității (1883–1888). I-a urmat lui Otto von Bismarck în funcția de cancelar imperial al Germaniei (1890–1894) și de prim-ministru al Prusiei (1880–1892). Printre realizările sale se numără acordul anglo-german referitor la sferele de influență în Africa, încheierea unor tratate comerciale cu Austria, România și alte state și reorganizarea armatei germane.

capsulă

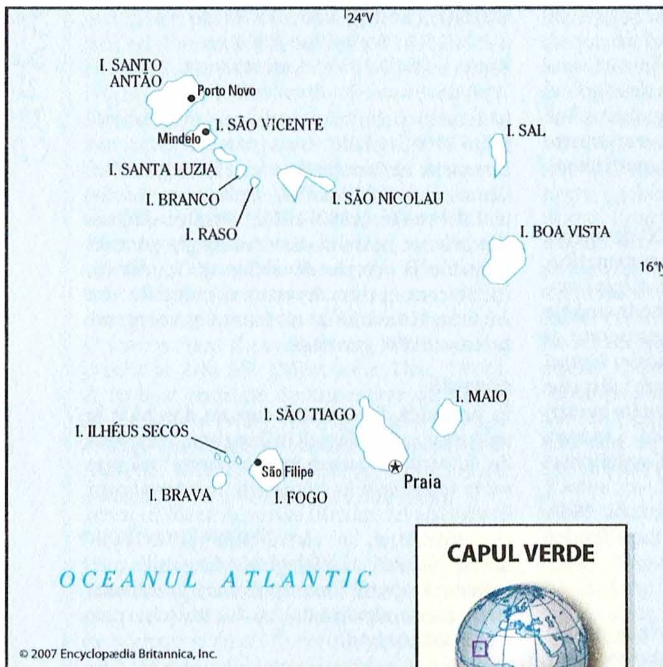
În botanică, fruct uscat care se deschide la maturitate. Se despică în lungime, începând de la vârf, în segmente separate numite valve (cum ar fi la stânjenel), formează pori în vârf (de ex. macul) sau se despică în jurul circumferinței, iar vârful cade (de ex. spanacul sălbatic și pătlagina). Organul care formează sporii *(vezi* sporofite) la călbază (sau coada-rândunicii) și la mușchi este numit tot capsulă.

capucin

Membru al ordinului călugărilor minoriți capucini, o ramură autonomă a franciscanilor. A luat naștere în 1525 ca o mișcare de reformă condusă de Matteo da Bascio (cca 1495–1552), care dorea ca franciscanii să se întoarcă la stricta respectare a regulii Sf. Francis. Da Bascio și discipolii săi purtau mantii cu glugi ascuțite (*în italiană,* cappuccino), umblau desculți și trăiau în sărăcie. Ceilalți franciscani îi luau în râs, iar papa le-a interzis extinderea în afara Italiei. Noul ordin a fost aproape distrus de convertirea la protestantism a vicarului general Bernardino Ochino, în 1542, dar mai târziu s-a dezvoltat, ajungând, în 1571, la un număr de 17 000 de membri. Activ în Contrareformă, ordinul i-a făcut pe oamenii de rând să rămână loiali catolicismului. Ordinul este independent din 1619 și este cunoscut pentru activitatea sa misionară și socială.

Capul Bunei Speranțe

Promontoriu stâncos, pe coasta de SV a provinciei Western Cape, din Africa de Sud. A fost descoperit de navigatorul portughez Bartolomeo Dias, în 1488, în timp ce se întorcea în Portugalia, după ce descoperise limitele de S ale continentului african. Cunoscut pentru vremea furtunoasă și apele agitate din zona sa, capul este situat la convergența dintre curenții calzi ai Oceanului Indian și curenții reci

din apele Antarcticii. Făcând parte din Rezervația Naturală a Capului Bunei Speranțe, fondată în 1939, capul a fost locul primelor așezări olandeze, la golful Table, în 1652.

Capul Bunei Speranțe
sau **Cape Province** *anterior (1826-1910)* **Cape Colony (Colonia Capului)**

Fostă provincie în Africa de Sud. Ocupa extremitatea sudică a continentului african, inclusiv S și V Africii de Sud, capitala fiind Cape Town. Granițele sale cuprindeau și statul negru Ciskei și regiuni din alte două state, respectiv Transkei și Bophuthatswana. Inițial a fost locuită de populațiile bantu, san și khoikhoi. Bartolomeo Dias, în drumul spre India în 1488, a fost primul european care a explorat zona. Olandezii au întemeiat o colonie în golful Table în 1652, care a fost cedată englezilor în 1814. A intrat în Uniunea Africa de Sud în 1910 și în Republica Africa de Sud în 1961. Provincia a încetat să existe în 1994.

Capul Verde
denumire oficială **Republica Capul Verde**

Stat insular, în centrul Oceanului Atlantic. La o depărtare de 620 de km de coasta de V a Senegalului, este format din zece insule și cinci insulițe. Suprafața: 4 033 kmp, cca 476 000 loc. (2005). Capitala: Praia. Mai mult de două treimi din populație sunt creoli; restul este reprezentat de europeni și negri africani. Limbi vorbite: portugheza (oficială), criuolo (dialect portughez). Religia: creștină (predominant romano-catolică) și islam. Moneda națională: escudo de Capul Verde. Insulele muntoase, aflate în calea vânturilor, sunt stâncoase și brăzdate de eroziune; insulele cu suprafață netedă, aflate la adăpost de vânt, sunt câmpii întinse și podișuri. Insulele au origine vulcanică. Insula Fogo are un vulcan activ ce a erupt în 1951; tot aici se află și vârful cel mai înalt, care ajunge până la 2 829 m. Celelalte insule mai mari sunt Santo Antão, Boa Vista și São Tiago. Capul Verde are o economie în curs de dezvoltare, bazată prioritar pe agricultură, deși turismul este și el încurajat. Este o republică cu o singură cameră legislativă; președintele este șeful statului, iar prim-ministrul este șeful guvernului. Între 1456–1460, în timpul debarcării spaniole, insulele erau nelocuite. În 1460, Diogo Gomes le-a vizitat și a dat nume regiunilor Maio și São Tiago, unde au debarcat în 1462 primii locuitori și au întemeiat orașul Ribeira Grande. Importanța acestui oraș a crescut odată cu dezvoltarea comerțului cu sclavi, dar bogăția sa atrăgea pirații atât de des, încât a fost abandonat după 1712. Bunăstarea insulelor, aflate sub controlul portughez, a dispărut odată cu declinul comerțului cu sclavi, în sec. XIX. În 1951, colonia a devenit provincie a Portugaliei. Mulți locuitori au cerut independența, care le-a fost acordată în 1975. Unit politic odinioară cu Guineea-Bissau, Capul Verde s-a despărțit de ea în 1981.

car

Vehicul neacoperit, cu două sau patru roți, folosit în trecut. Carul își are probabil originea în Mesopotamia, în cca 3000 î.Hr., monumentele antice înfățișând vehicule grele cu roți solide. Probabil că au fost folosite pentru prima oară în procesiunile regale funebre. Carele cu două roți, trase de cai, construite pe la 2000 î.Hr. din

dorința de a avea viteză în luptă, au apărut pentru prima oară în Grecia, apoi în Egipt și în E Mediteranei. Întrecerile cu care de luptă s-au bucurat de mult succes în Grecia antică și la Jocurile Olimpice. La Roma erau principala atracție la circ, unde doi sau patru cai trăgeau câte un car ușor, într-o întrecere la care participau patru sau șase vehicule; în Bizanț, astfel de întreceri constituiau evenimente foarte importante în viața civică.

carabină

Pușcă ușoară, cu țeavă scurtă. Primele carabine, de la muschetele cu încărcare pe țeavă din sec. XVIII, până la armele cu repetiție din sec. XIX, erau mai ales arme ale cavaleriei sau ale pionierilor călare. În Al Doilea Război Mondial, unii ofițeri, artileriști și specialiști foloseau versiuni ale carabinelor de infanterie standard (cu percutor sau semiautomate). Versiunea carabină a puștilor moderne de asalt (cum ar fi AK-47 rusească sau M16 americană) se folosește în lupta de proximitate, înlocuind pistolul-mitralieră. Se mai produc versiuni carabină ale puștilor de vânătoare și de tir.

Caracal

Municipiu, 38 612 loc. (2001), în județul Olt, România, situat în Câmpia Română. A fost atestat documentar în 1538, iar în 1598 este ridicat la rang de oraș de Mihai Viteazul. Se pare că denumirea orașului este de origine cumană (*Cara-cale*, cetatea neagră). Din 1994 este municipiu. Nod feroviar și rutier, activitatea sa industrială este în domeniul construcțiilor de vagoane și fabricării de anvelope. Printre monumente se află curtea domnească (sec. XVI) și biserici din sec. XVII–XIX.

Caracalla *nume oficial* Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus *născut* Septimius Bassianus

(04.04.188 d.Hr., Lugdunum [Lyon], Gallia – 08.04.217 d.Hr., în apropiere de Carrhae, Mesopotamia)

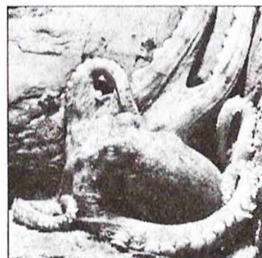
Împărat roman (198–217 d.Hr.). A fost supranumit Caracalla de la mantaua galică pe care se presupune că a introdus-o în vestimentație. Până în 211 d.Hr. a domnit împreună cu tatăl său, Septimius Severus, de origine nord-africană, devenit împărat în 193 d.Hr. Pentru a-și asigura domnia, i-a ucis pe fratele său, Geta, și pe mulți dintre prietenii săi. A construit băi uriașe la Roma, care s-au păstrat până în zilele noastre. A acordat cetățenie romană tuturor locuitorilor liberi ai imperiului (212 d.Hr.), dar a dovedit cruzime excesivă față de toți opozanții săi și a masacrat germani, parți și alexandrini. A fost ucis de prefectul pretorienilor. Este considerat a fi unul dintre cei mai sângeroși tirani ai Romei, iar domnia lui a contribuit la decăderea imperiului.

Caracas

Oraș, 1 836 000 loc. (2001), capitala Venezuelei. Portul său la Marea Caraibilor este La Guaira. Situat la o altitudine de cca 900 m, este unul dintre cele mai dezvoltate orașe din America Latină. A fost întemeiat în 1567 de către Diego de Losada; în 1595 a fost prădat de englezi. Aici s-a născut Simón Bolívar (1783), sub conducerea căruia orașul a devenit prima colonie care s-a revoltat împotriva Spaniei (cca 1810). Caracas a ajuns principalul centru industrial, cultural și de învățământ al țării.

caracatiță

Denumire comună pentru cefalopodele cu opt brațe, din ordinul *Octopoda*. Într-un sens mai restrâns, denumește membrii unui grup mare de specii (genul *Octopus*), larg răspândit în apele puțin adânci. Aceștia au lungimi cuprinse între 5 cm și 5,5 m și cu o deschidere a brațelor de până la 9 m. Capul este, de obicei, slab delimitat de corpul sacular. Fiecare braț se poate contracta și este prevăzut cu ventuze cărnoase. Caracatițele străpung cochilia crustaceelor și le smulg carnea cu ajutorul unui cioc ascuțit și a unui organ ca o pilă de unghii, situate în cavitatea bucală. Cele mai multe caracatițe se târăsc pe fundul mărilor. Atunci când simt pericolul, se retrag printr-o mișcare bruscă. Uneori, elimină o substanță asemănătoare cernelii, micșorând vizibilitatea, pentru a se apăra de prădători. Își pot schimba culoarea foarte repede, în funcție de mediul în care trăiesc sau de dispoziție. Caracatița comună (*O. vulgaris*) este considerată cel mai inteligent dintre toate nevertebratele.

caracatiță (*Octopus granulatus*), specie sud-africană

ANTHONY BANNISTER DE LA AGENȚIA FOTOGRAFICĂ DE ISTORIE NATURALĂ-EB INC.

Caracostea, Dumitru

(10.03.1879, Slatina, Olt, România – 02.06.1964, București)

Folclorist, critic și istoric literar român. Profesor la Catedra de istoria literaturii române și folclor a Universității din

București, în 1933 a reușit înființarea unui institut de istorie literară și folclor. Exeget în special al operei lui Eminescu (*Personalitatea lui Eminescu*, 1926; *Arta cuvântului la Eminescu*, 1938; *Simbolurile lui Eminescu*, 1939; *Creativitatea eminesciană*, 1943) și comentator al folclorului românesc (*Miorița în Moldova, Muntenia și Oltenia*, 1924; *Meșterul Manole*), a folosit primul metoda comparativ-geografică, elaborând un sistem teoretic ce afirmă valorile expresive ale limbii și conceptul creativității artistice (*Expresivitatea limbii române*, 1942). A fost membru al Academiei Române (1938), însă nu pentru mult timp. După instaurarea puterii comuniste, a fost înlăturat din funcții, iar din 1948 a fost exclus din învățământ. A fost arestat pe 5 mai 1950 și a stat cinci ani în închisoare fără să fie judecat.

caracter *sau* corp de literă /font/

Tip sau set de caractere grafice, având un anumit stil. Înainte de dezvoltarea computerelor, literele și numerele erau făcute din matrițe metalice folosite într-un șablon de tipărire. În prezent, corpurile de literă sunt arhivate sub formă de imagini digitale a căror dimensiune poate fi modificată pentru tipărirea la imprimante electronice sau la mașini de fototipie. Corpurile de literă pot avea caractere normale (roman), dar și italic, bold (groase) sau bold italic, existând și variante suplimentare.

Termenul „font" se referă, în general, la un set de caractere cu aspect grafic comun (lățime, înălțime, stil, orientare, formă), cum ar fi Bodoni sau Helvetica, incluzând întreg alfabetul, scris în diferite tipuri: normal, bold (*în engleză*, îngroșat), extra bold etc. și stiluri (roman, italic sau caracter afișaj, cum ar fi poster Bodoni). Fontul poate fi setat pentru litere majuscule (*în engleză: caps*), pentru litere mici sau pentru majuscule micșorate, mai mici decât mărimea fontului de bază (*în engleză: small caps*). Înălțimea x a unui font (înălțimea unei litere mici care nu are nici element superior, nici inferior de prelungire) variază de la un set de caractere la altul. Spațiul dintre caractere se referă la interliniere – termen datând de pe vremea când spațierea se realiza prin durșusuri. Specificația din exemplul de mai sus este dată la 10/11 sau caracter cu o valoare de 10 puncte, cu 11 puncte de la o linie de bază la alta.

Caragea, familia ~

Familie de boieri români de origine greacă, stabilită în Țara Românească în sec. XVII, ai cărei principali reprezentanți au fost: – **Nicolae Caragea**, mare dragoman al Porții Otomane (1769–1774), numit de turci domn al Țării Românești pentru scurtă vreme (1782–1783). – **Ioan Gheorghe Caragea**, mare dragoman al Porții Otomane, devenit domnitor al Țării Românești între 1812–1818; a practicat o politică fiscală împovărătoare și a promulgat Legiuirea Caragea, defavorabilă țărănimii; pe timpul domniei sale a bântuit epidemia cunoscută sub numele de „ciuma lui Caragea".

Caragiale, Ion Luca

(30.01.1852, Haimanale, Ploiești, România – 09.06.1912, Berlin, Germania)

Dramaturg, prozator și ziarist român, clasic al literaturii române. A făcut școala primară la Ploiești și doar patru clase de gimnaziu (1864–1867) în același oraș, iar apoi a urmat cursul de mimică și declamație (1868–1870), ținut la Conservatorul din București de un unchi al său. De altfel, în familia dramaturgului exista o tradiție teatrală, amândoi frații tatălui său, Costache și Iorgu Caragiali, fiind oameni de teatru, cunoscuți pentru activitatea lor de promovare a unui repertoriu național. Rămas singurul susținător al familiei după moartea tatălui, a fost timp de un an (1871–1872) sufleur și copist la Teatrul Național din București, pentru ca între 1873 (anul debutului său publicistic în revista *Ghimpele*) și 1878 să aibă o intensă activitate publicistică, colaborând la *Claponul, Calendarul claponului, Națiunea română, România literară* (unde a publicat și studiul *Cercetare critică asupra teatrului românesc*, în 1878) și *Timpul* (unde va scrie până în 1890). La ultimul a fost coleg cu Mihai Eminescu și Ioan Slavici. După ce a tradus tragedia *Roma învinsă*, de Al. Parodi, jucată cu mare succes pe scena Teatrului Național București, îndemnat de M. Eminescu, s-a apropiat de membrii societății Junimea. Piesa *O noapte furtunoasă* (1878) i-a fost jucată tot la Teatrul Național din București în ianuarie 1879. Intervalul 1878–1890 constituie perioada marilor creații dramatice, reprezentate pe scenă cu mai mult

Ion Luca Caragiale
cu fiul său Mateiu I. Caragiale

sau mai puțin succes: *Conul Leonida față cu reacțiunea* (1880), *O scrisoare pierdută* (1884, cu un succes dincolo de așteptări), *D-ale carnavalului* (1885, fluierată la premieră) și drama *Năpasta* (1890). A fost, pentru scurtă vreme, revizor școlar pentru județele Neamț-Suceava și apoi Argeș-Vâlcea (1881–1883), profesor la liceul particular Sf. Gheorghe (1885) și director al Teatrului Național din București (1888). În 1892 a publicat un volum ce cuprindea nuvelele *Păcat* și *O făclie de Paști*. În 1893 a scos, împreună cu Anton Bacalbașa, prima ediție a revistei *Moftul Român*, cea de-a doua apărând în 1901, iar un an mai târziu a editat *Vatra*, împreună cu Ioan Slavici și George Coșbuc. Au urmat volumele de proză scurtă: *Momente* (1901, respins de comisia de premii a Academiei) și *Nuvele și povestiri* (1908). Tot în 1901, anul în care a fost sărbătorit pentru 25 de ani de activitate, a fost acuzat că ar fi plagiat. Un gazetar minor, Constantin Al. Ionescu (Caion), a susținut că *Năpasta* ar fi un plagiat după un dramaturg maghiar, Istvan Kemeny, în fapt un personaj fictiv. Caragiale l-a chemat în judecată pentru calomnie și a câștigat. Atacat de adversari, aflat, de-a lungul anilor, în conflict cu foști prieteni și susținători (cu M. Eminescu din pricina Veronicăi Micle, cu membrii societății Junimea și cu Titu Maiorescu în urma unor articole de presă și a unor conferințe în care îi criticase), respins de mai multe ori de la premiile Academiei, s-a mutat la Berlin (1905), împreună cu familia. Acolo a mai scris pamfletul *1907 – Din primăvară până-n toamnă*, povestirile *Kir Ianulea* și *Calul Dracului* și a publicat volumul *Schița nouă*, cuprinzând schițe și povestiri scrise în ultimii ani de creație. Autor al unei opere literare și publicistice însemnate, Caragiale oferă prin intermediul acesteia o vedere panoramică și, în același timp, de detaliu, dar și o analiză diagnostică a societății românești din acea vreme, sublimând totuși elementele esențiale, până la a le face universal valabile. Lumea scrierilor sale este lipsită de valori fundamentale, un amestec de nou și vechi, asezonat cu elemente orientale și occidentale. În ea, se mișcă aproape brownian o galerie de tipologii, de la fals ingenuu la grotesc, personaje suspendate într-o amoralitate absolută. Totul este înfățișat cu vervă, umor sarcastic sau pur și simplu spumos, folosind întregul potențial de oralitate al limbii române și uneori chiar reinventând-o, spre a-i folosi în creionarea personajelor sale.

Caragiale, Mateiu I.

(25.03.1885, București, România - 17.01.1936, București)

Scriitor român, fiul natural al dramaturgului Ion Luca Caragiale și al Mariei Constantinescu, funcționară la Regia Monopolurilor Statului, unde, o vreme, a lucrat și tatăl său. A studiat la colegiul Sf. Gheorghe din București (1892–1902), perioadă din care datează și inițierea în istorie și heraldică. A urmat apoi studii de drept, pe care nu le-a terminat, și a susținut examene la Universitatea din București (1906). În primăvara lui 1912, îi apar în *Viața românească* primele 13 poezii, printre care *Călugărița, Boierul, Înțeleptul, Cronicarul, Domnița, Trântorul* și *Curțile vechi*. A ocupat, fără prea multă statornicie, și funcții publice: șef de cabinet la Ministerul Lucrărilor Publice (1912–1914), șef al biroului presei din Ministerul de Interne (1919–1921). Condiția de copil născut în afara unei legături legale s-a transformat într-o obsesie pe care s-a străduit s-o compenseze căutându-și o ascendență mitică și o identitate coborâtoare dintr-un arbore genealogic inventat. Avid să-și atribuie un trecut cât mai vechi, și-a visat o biografie care nu avea mai nimic în comun cu cea reală. Crescut în umbra tatălui său, s-a refugiat într-o existență contrafăcută, de exponent al apusei lumi înalt aristocratice. Și, pentru a oferi suport real acestei fantasme, a devenit pasionat de heraldică și a vânat o alianță matrimonială, reușită în cele din urmă prin căsătoria (1923) cu Marica Sion, nobila și bogata fiică a poetului George Sion, cu 25 de ani mai mare decât el. Morga nobiliară pe care a afectat-o în societate s-a răsfrânt și asupra creației sale, romanul *Craii de Curtea Veche* (1929) fiind o construcție epică unică în proza românească. Capodoperă stilistică de aceeași factură cu povestirile fantastice ale lui Edgar Allan Poe, ea se țese în jurul apusului, în vicii și detracare, al ultimilor aristocrați ai unor vechi familii bucureștene. A mai scris un ciclu de poezii de factură parnasiană, *Pajere* (1936), o nuvelă, *Remember* (1924), inspirată de o ședere la Berlin, și a lăsat în manuscris un roman în aparență neterminat, *Sub pecetea tainei*.

Caragiu, Toma

(21.08.1925, Ploieşti, Prahova, România – 04.03.1977, Bucureşti)

Actor român de teatru și film, provenit dintr-o familie de aromâni, originari din satul Aetomilitsa din Grecia și stabiliți în România. După liceul făcut la Ploiești, urmează cursurile Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică din București, clasa Victor Ion Popa (1945–1949). A debutat încă din timpul facultății, cu rolul unui scutier, în piesa *Toreadorul din Olmado*, în regia lui Ion Șahighian. Înzestrat cu o putere de improvizație imensă și cu o capacitate unică de a se transpune în personajele înfățișate, a creat roluri memorabile, atât în registrul dramatic, cât și în cel comic. Printre cele mai importante roluri ale sale se numără Vulpașin (1960) din *Domnișoara Nastasia* de G. M. Zamfirescu, Banquo (1968) din *Macbeth* de W. Shakespeare, Tipătescu (1968) din *O scrisoare pierdută* de I.L. Caragiale, ori Satin (1975) din *Azilul de noapte* de M. Gorki, ultimele trei în regia lui Liviu Ciulei. De asemenea, a dat viață unor personaje în filme precum *Cartierul veseliei* (1965), miniseria *Haiducii* (1966–1971) sau *Operațiunea Monstrul* (1975), dar poate cel mai important rol al său rămâne cel din *Actorul și sălbaticii* (1975), în care îl interpretează pe marele actor Constantin Tănase, într-o compoziție parțial autobiografică. În afară de teatru și film, a fost unul dintre puținii actori care au reușit să creeze scheciuri comice de televiziune necenzurate în care puterea comunistă era ironizată și criticată. Printre cele mai cunoscute pastile comice ale sale se numără *Omul cu șopârla* sau *Bradul*. S-a stins prematur din viață, la cutremurul din 1977. În onoarea sa, Teatrul din Ploiești și una dintre sălile Teatrului Bulandra din București îi poartă numele.

caraibe, limbi ~

Familie numeroasă de limbi sud-amerindiene, care numără cca 43 de limbi; aproape jumătate sunt limbi moarte, iar cele rămase au puțini vorbitori. Majoritatea limbilor caraibe se vorbesc în S Venezuelei, în Guyana și în Brazilia, la N de Amazon, iar câteva dintre ele s-au răspândit departe de această zonă. Influențele caraibe în limba arawak, vorbită în principal în Antile pe vremea lui Columb, au dat în limbile europene cuvintele „carib" (de aici „caraibă") și „canibal", ambele provenind, probabil, dintr-o formă protocaraibă care însemna „indian, persoană".

caraibi

Amerindieni care au populat Antilele Mici și o parte din coasta Americii de Sud până la cuceririle spaniole. Caraibii insulari (astăzi dispăruți) erau triburi războinice, izolate, care practicau adesea canibalismul (termenul derivă din nume lor). Populațiile de caraibi de pe continent, dintre care unele mai există și astăzi, se întindeau din Guyana până la Amazon, se hrăneau practicând vânătoarea și cultivând cereale și erau mai puțin agresive decât cele insulare.

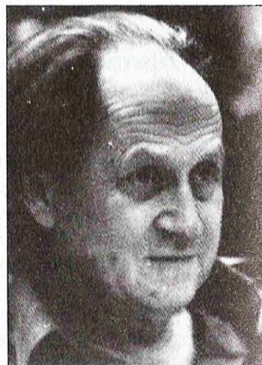
Caraibilor, Marea ~

Braț al Oceanului Atlantic. Acoperă cca 2 718 200 kmp și scaldă coasta de N a Americii de Sud, E Americii Centrale și E Mexicului. Ajunge la cea mai mare adâncime, cca 7 500 m, în Groapa Cayman, aflată între Cuba și Jamaica. Climatul ei tropical variază, depinzând de relieful muntos, curenții de apă și de vânturile oceanice. Economiile țărilor de pe insulele acestei mări, incluzând St. Kitts și Nevis, Dominica, Sf. Lucia și Barbados, sunt dependente, în mare măsură, de turism; regiunea reprezintă una dintre cele mai importante zone turistice de iarnă din lume.

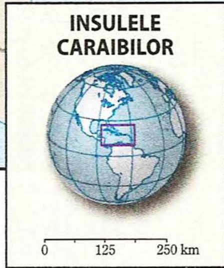
Caraion, Ion *născut* Stelian Diaconescu

(24.05.1923, Rușavăț, Buzău, România – 21.07.1986, Lausanne, Elveția)

Poet și traducător român. A colaborat la diverse reviste și ziare, printre care *Timpul*, *Ecoul*, *Scânteia tineretului*, *Lumea*, *România literară*. Persecutat de regimul comunist, arestat de două ori, a fost condamnat la moarte în 1958, dar sentința i-a fost comutată și el a revenit în viața literară cu primul volum de versuri publicat, *Eseu* (1966). S-a afirmat ca o voce lirică sarcastică, tragică, revoltată, aflată într-o permanentă criză existențială. A scris poezie cu mesaj protestatar (*Panopticum*, 1943; *Necunoscutul ferestrelor*, 1969; *Cârtița și aproapele*, 1970; *Dragostea e pseudonimul morții*, 1980); eseuri (*Duelul cu crinii*, 1972; *Pălărierul silabelor*, 1976; *Bacovia. Sfârșitul continuu*, 1966). În 1981 s-a expatriat, stabilindu-se în Elveția, unde a continuat să publice în reviste și chiar a editat câteva publicații efemere, pe speze proprii *(2 plus 2, Correspondances)*.

Ion Caraion

INSULELE
CARAIBILOR
0
125
250 km
86°
82°
78°
74°
70°
66°
62°
58°
24°
20°
16°
12°
Tropicul Racului
Golful Mexic
SUA
Str. Florida
Freeport
I. GRAND BAHAMA
I. GREAT ABACO
BAHAMA MICĂ
BAHAMA MARE
Nassau
I. ELEUTHERA
I. NEW PROVIDENCE
I. ANDROS
BAHAMAS
I. CAT
Exuma
I. SAN SALVADOR
I. RUM
I. GREAT EXUMA
I. LONG
I. CROOKED
I. ACKLINS
I. GRAND CAICOS
I. GREAT INAGUA
I-LE TURKS ȘI CAICOS (M.B.)
I. EAST CAICOS
Cockburn Town
OCEANUL
ATLANTIC
Havana
Matanzas
Pinar del Río
Golful Batabano
Cienfuegos
Santa Clara
CUBA
Ciego de Ávila
I. JUVENTUD
Str. Yucatán
Golful Ana María
Camagüey
Holguín
Bayamo
Santiago de Cuba
Guantánamo
Vf. Turquino 1974 m
ANTILELE MARI
George Town
I. GRAND CAYMAN
I-LE CAYMAN (M.B.)
Montego Bay
JAMAICA
Kingston
Str. Jamaica
Str. Windward
I. TORTUGA
Golful Gonâve
HAITI
I. HISPANIOLA
Santiago
REPUBLICA DOMINICANĂ
Port-au-Prince
Santo Domingo
La Romana
San Juan
PUERTO RICO (SUA)
Charlotte Amalie
I-LE VIRGINE BRITANICE (M.B.)
Road Town
I-LE VIRGINE (SUA)
The Valley
I. ANGUILLA (M.B.)
SAINT KITTS-NEVIS
Basseterre
ANTIGUA ȘI BARBUDA
St. John's
MONTSERRAT (M.B.)
Plymouth
GUADELOUPA (FR.)
Basse-Terre
DOMINICA
Roseau
MARTINICA (FR.)
Fort-de-France
Castries
SAINT LUCIA
Kingstown
SAINT VINCENT ȘI GRENADINE
Bridgetown
BARBADOS
GRENADA
St. George's
I. TOBAGO
TRINIDAD-TOBAGO
I. TRINIDAD
Port-of-Spain
I-LE DE SUB VÂNT
ANTILELE MICI
I-LE VÂNTULUI
ANTILELE MARI
MAREA CARAIBILOR
HONDURAS
NICARAGUA
ARUBA (OL.)
Oranjestad
ANTILELE OLANDEZE (OL.)
Willemstad
Caracas
PANAMA
Panama City
COLUMBIA
VENEZUELA

Caramitru, Ion

(n. 09.03.1942, Bucureşti, România)

Actor român de teatru și film. A absolvit Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică I.L. Caragiale (1964). Ca actor de teatru, s-a remarcat cu rolurile din *Hamlet*, *Iulius Cezar*, *Azilul de noapte*, *Antigona*, iar ca actor de film, cu interpretările din *Între oglinzi paralele*, *Marele singuratic*, *Luchian*, *Diminețile unui băiat cuminte*. A avut o activitate notabilă și ca regizor, și ca ministru al culturii (1996–2000). A fost decorat de către regina Elisabeta II a Marii Britanii cu titlul de Ofițer de Onoare al Ordinului Imperiului Britanic, pentru activitatea culturală româno-britanică, și cu distincția de Cavaler al Ordinului Literelor și Artelor în Franța.

Caransebeş

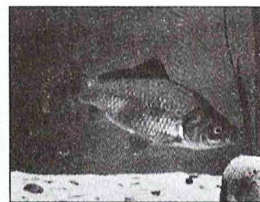
Municipiu, 30 415 loc. (2001), în județul Caraș-Severin, România, în N depresiunii Timiș-Cerna. A fost atestat documentar în 1289, cu numele Sebeș. În sec. XV s-a unit cu un sat din apropiere, rezultând localitatea Caransebeș, recunoscută ca oraș în 1564 și ca municipiu din 1995. Este nod feroviar și rutier, are aeroport și un combinat de prelucrare a lemnului. Ca obiective turistice, există muzeul de etnografie, ruinele cetății feudale (sec. XIII–XIV) și ruinele castrului și ale orașului roman Tibiscum.

carantină

Reținere a oamenilor sau animalelor suspecte de boli infecțioase, până când se demonstrează că nu sunt infectați. Termenul este deseori folosit alternativ cu cel de izolare (un individ cunoscut ca fiind bolnav este izolat de cei sănătoși, până la depășirea pericolului de transmitere a bolii). Numele vine de la perioada de izolare de 40 de zile (*în latină, quarantina*) instituită în încercarea de a preveni răspândirea ciumei în Evul Mediu. Deși este indicată în unele cazuri (de ex. difteria), carantina nu este eficientă pentru bolile care se răspândesc prin intermediari (de ex. ciuma) sau pentru cele care sunt contagioase înainte de apariția simptomelor. În unele cazuri, persoanele care au intrat în contact cu individul suspectat de boală (de ex. familia unui bolnav de hepatită) sunt anunțate, instruite asupra precauțiilor necesare și ținute sub observație. Carantina se aplică mai frecvent la animale (de ex., pentru rabie).

caras-auriu

Pește ornamental de acvariu sau de apă dulce (*Carassius auratus*) din familia crapului, originar din E Asiei, dar introdus în multe alte regiuni. Carasul auriu a fost crescut de către chinezi în timpul dinastiei Song (960–1279). Este brun-verzui sau cenușiu, dar poate avea și alte culori. Prin încrucișări selective s-au obținut peste 125 de varietăți, printre care voalul-miresei, cu o înotătoare caudală ondulatoare, prevăzută cu trei lobi, și carasul cometă, pește comun de acvariu. Se hrănește cu plante și animale mici, iar în captivitate consumă crustacee mici și alte tipuri de hrană. A fost aclimatizat în multe zone din E SUA.

caras-auriu (*Carassius auratus*)

W.S. PITT–ERIC HOSKING

Caraş-Severin

Județ, 8 520 kmp, situat în extremitatea de SV a României, în Banat; 350 344 loc. (2001). Are un relief variat, alcătuit în cea mai mare parte din unități montane aparținând Carpaților Occidentali. În componența sa intră opt orașe, dintre care două municipii. Este o regiune bine populată de timpuriu, cele mai vechi urme ale activității omenești datând din Paleoliticul mijlociu. În timpul stăpânirii romane, existau aici numeroase castre. În sec. X–XI existau în zonă voievodatul lui Glad și apoi cel al lui Ahtum. Industria metalurgică s-a dezvoltat de timpuriu: Oravița (1718), Bocșa (1719), Reșița (1769). Economia are profil industrial-agrar, mai bine dezvoltate fiind industria extractivă și cea siderurgică. Ca obiective turistice se pot aminti cheile Carașului, cheile Nerei, defileul Dunării, monumente istorice și situri arheologice, stațiunea climaterică Băile Herculane.

Caravaggio *născut* **Michelangelo Merisi**

(1571?, Milano sau Caravaggio, Italia – 18.06.1610, Port'Ercole, Toscana)

Pictor italian a cărui tehnică revoluționară a clarobscurului, sau a luminării selective și dramatice a formei din umbra profundă, a devenit o caracteristică de bază a picturii baroce. Disprețuind interpretarea idealistă a subiectelor religioase, el își lua modelele de pe stradă și le picta realist. Cele trei picturi în care l-a reprezentat pe Sfântul Matei (cca 1597– 602) au făcut vâlvă și au fost urmate de capodopere precum *Cina de la Emmaus* (1596–1598) și *Moartea Fecioarei* (1601–1603).

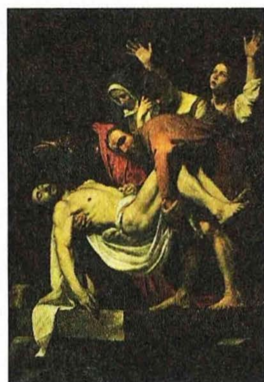
Începuturi

Caravaggio era fiul lui Fermo Merisi, majordom și arhitect al marchizului Caravaggio.

Rămas orfan la vârsta de 11 ani, a devenit în același an ucenic al pictorului Simone Peterzano din Milan. La un moment dat, între 1588 și 1592, Caravaggio a plecat la Roma. Cunoștea deja tehnicile de bază ale picturii și căpătase o bună înțelegere a pictorilor lombarzi și venețieni, care, în contrast cu pictura idealistă florentină, dezvoltaseră un stil ce se potrivea mai bine pentru prezentarea naturii și a unor evenimente. Caravaggio a ajuns la Roma și s-a stabilit în societatea cosmopolită din Campo Marzio. Cartierul dărăpănat plin de hanuri, taverne, adăposturi temporare și mici prăvălii de pictură, în care Carvaggio a locuit, se potrivea cu circumstanțele în care se afla și cu temperamentul său. Practic, nu avea nici un mijloc de trai, iar înclinațiile sale erau mereu spre anarhie și împotriva tradiției.

Acești primi cinci ani au fost o perioadă chinuitoare, plină de nesiguranță și umilință. După cum spun biografii lui Caravaggio, era „sărac și lipsit de orice mijloace" și schimba o slujbă nesatisfăcătoare cu alta, lucrând ca ajutor al unor pictori cu mult mai puțin talent. Își câștiga existența în cea mai mare parte făcând munca de jos, de aceea nu rămânea mai mult de câteva luni la un atelier. Până la urmă, în 1595, s-a hotărât să pornească pe cont propriu și a început să-și vândă tablourile printr-un comerciant, un anume maestro Valentino, care i-a arătat lucrările lui Caravaggio cardinalului Francesco del Monte, un prelat cu multă influență la curtea papală. Caravaggio a devenit în curând protejatul lui del Monte și a fost invitat să locuiască în casa acestuia, primind și o sumă de bani lunar.

În ciuda lipsurilor materiale și spirituale, Caravaggio pictase, până când fusese luat în grijă de del Monte, cca 40 de lucrări. Subiectele acestei perioade sunt în cea mai mare parte băieți adolescenți, cum ar fi în *Băiat cu un coș cu fructe* (1593), *Micul Bacchus* (1593) și *Petrecere cu muzică*. Aceste tablouri de început dovedesc o abordare proaspătă, directă și empirică, și se pare că fuseseră pictate direct după modele reale; în ele aproape că nu se observă nici o urmă a manierismului academic, predominant în acea vreme la Roma. Tonul expresiv și realizarea meșteșugită a acestor lucrări de început sunt într-un puternic contrast cu viața dezorganizată și împrăștiată a lui Caravaggio. În *Coș cu fructe* (1596), fructele, pictate într-un mod strălucit și cu un realism viu, așezate elegant într-un coș de paie, alcătuiesc o compoziție izbitoare prin îmbinarea lor vizuală.

Coborârea în mormânt, ulei pe pânză de Caravaggio, 1602–1604; Muzeul Vaticanului

În aceste lucrări, realismul câștiga lupta cu manierismul, cu toate că naturalismul realist al lui Caravaggio apare cu adevărat pentru prima dată în ciclul de picturi ce înfățișează viața Sfântului Matei, din capela Contarelli. Probabil că datorită ajutorului lui del Monte, Caravaggio a reușit să obțină, în 1597, comanda pentru decorarea capelei Contarelli, din biserica San Luigi dei Francesi, de la Roma. Această comandă l-a consacrat la vârsta de 24 de ani, ca un *pictor celeberrimus* („pictor foarte celebru"), aducându-i protectori și clienți importanți. Sarcina primită era una dificilă. Planul era să execute trei picturi imense, reprezentând scene din viața Sfântului Matei. Felul în care au fost realizate cele trei (1598–1601), Caravaggio înlocuind realismul dramatic contemporan lui cu formulele picturale tradiționale folosite în zugrăvirea sfinților, a uimit publicul larg. Poate că el așteptase acest test, adus în fața publicului larg, pentru a-și dezvălui paleta extrem de bogată. Noutatea acestor lucrări se referă nu numai la înfățișarea exterioară a structurii și a subiectului, ci și la percepția luminii și chiar a timpului. Prima versiune a tabloului, care trebuia să fie așezată deasupra altarului, *Sf. Matei și Îngerul*, era atât de radicală pentru canonul bisericii San Luigi dei Francesi, care nu mai găzduise o astfel de reprezentare a unui sfânt, încât a trebuit refăcută. În această lucrare, evanghelistul seamănă cu un plugar sau cu un muncitor de rând. Picioarele sale mari par a ieși din pictură, iar poziția este improprie, aproape vulgară, căci sfântul stă picior peste picior. Îngerul nu este un simplu spectator, ci îi împinge lui Matei mâna peste pagina unei cărți mari, de parcă ar îndruma un analfabet. Ceea ce nu înțelegeau cei care apărau canonul era că, prin înnobilarea acestui personaj umil, Caravaggio îl imita pe Hristos, care îl luase pe Matei de pe stradă.

Celelalte două scene din ciclul Sfântului Matei nu sunt mai puțin tulburătoare prin realismul lor dramatic. *Chemarea Sfântului Matei* evocă momentul confruntării dintre

doi oameni și două lumi: Hristos, care intră în camera vameșului care strânge impozite într-o explozie de lumină, și Matei, punând bani în mijlocul unui grup de pierde-vară îmbrăcați în haine țipătoare și cu săbii la brâu. Prin schimbul de priviri dintre cei doi bărbați, lumea lui Matei dispare. În *Chinurile Sf. Matei*, este redat chiar momentul în care călăul își pune victima în genunchi. Scena este o stradă publică, și, în timp ce slujitorul lui Matei fuge înspăimântat, trecătorii (printre care și artistul, în autoportret) privesc întâmplarea cu nepăsare. Cel mai interesant aspect al acestor scene este acela că par a se petrece într-un întuneric profund, când o lumină bruscă le scoate la vedere și le fixează în memorie chiar în momentul cel mai dramatic al acțiunii.

Cele trei tablouri din capela Contarelli pictate de Caravaggio au făcut furori la Roma și, în plus, au marcat schimbări radicale în ce privește preocupările sale artistice. De aici încolo avea să se dedice aproape integral picturilor cu teme religioase tradiționale în care a introdus, în schimb, o nouă iconografie și interpretare. Adeseori își alegea subiecți cu o expresivitate dramatică, violentă și macabră, deposedând personajele de orice idealism și luându-și modelele de pe stradă. E posibil să fi folosit un felinar agățat în lateral în studioul său întunecat, în timp ce picta după modelele sale. În picturile lui rezultă astfel o lumină tare, care lovește compoziția și iluminează anumite părți ale ei, în timp ce altele rămân ascunse în întuneric. Această iluminare dramatică, numită clarobscur, sporește tensiunea emoțională, evidențiază detaliile și izolează personajele, care sunt așezate de obicei în prim-planul tabloului, într-un grup intenționat aleatoriu. Această insistență asupra clarității și concentrării, alături de personajele desenate consecvent și cu robustețe, leagă lucrările de la Roma, din timpul perioadei de maturitate a lui Caravaggio, cu tradiția clasică a picturii italiene renascentiste.

Decorarea capelei Contarelli a fost finalizată în 1602. Caravaggio, cu toate că nu împlinise încă 30 de ani, i-a eclipsat pe toți contemporanii săi. Comenzile pentru tablourile sale, atât private, cât și ecleziastice, au început să-l asalteze. *Răstignirea Sf. Petru* (1601) și *Convertirea Sf. Paul* (amândouă se află la biserca Santa Maria del Popolo, Roma), *Punerea în mormânt* (1602–1604) și *Moartea Fecioarei* (1601–1603) sunt printre cele mai impresionante lucrări pe care le-a produs în această perioadă. Unele dintre aceste tablouri, realizate la apogeul perioadei de maturitate, au stârnit reacții violente. *Madonna di Loreto* (1603–604) și *Moartea Fecioarei* (1603–1606), realizate pentru biserica San Agostino, au fost considerate scandaloase întrucât cei doi bătrâni care se află în genunchi în prim-plan „au picioarele murdare", iar unul dintre ei „are scufia ruptă și murdară". *Moartea Fecioarei* a fost refuzată de carmeliți pe motiv că era jignitor pentru Fecioară să aibă trăsături de țărancă, picioarele goale și burtă. La sfatul pictorului Peter Paul Rubens, tabloul a fost cumpărat de ducele de Mantova în aprilie 1607 și expus pentru pictorii din Roma timp de o săptămână, înainte de a fi dus la Mantova.

Apogeul perioadei de maturitate

Artiști, oameni învățați și prelați iluminați erau fascinați de arta robustă și tulburătoare a lui Caravaggio, dar reacția negativă a oficialilor Bisericii dădea în vileag iritarea în semn de autoapărare a pictorilor academici și rezistența instinctivă a părții mai conservatoare a clerului și a majorității populației. Aspectele mai brutale ale picturilor lui Caravaggio erau condamnate și pentru că nu exista nici o legătură între oamenii de rând ai pictorului – simpli muncitori, musculoși, încăpățânați și perseverenți – și generoșii comanditari de artă, atât de populari în timpul Contrareformei.

Totuși, critica nu a înfrânat succesul lui Caravaggio. Reputația și câștigurile sale au crescut și au apărut și invidiile. Renunțase la stilul boem disperat al primilor ani petrecuți la Roma, însă, deși acum frecventa societatea cardinalilor și a prinților, spiritul său rămăsese același, furios și rebel.

Amănuntele primilor ani petrecuți la Roma sunt necunoscute, dar, după proiectul Contarelli, Carvaggio a avut multe necazuri cu justiția. În 1600 a fost acuzat de lovirea unui pictor, iar anul următor a rănit un soldat. În 1603 a fost închis, în urma reclamației unui alt pictor, și apoi eliberat doar după ce a intervenit ambasadorul francez. În aprilie 1604 a fost acuzat că aruncase o farfurie de anghinare în fața unui ospătar, iar în octombrie a fost arestat pentru că aruncase cu pietre în gărzile Romei. În mai 1605 a fost reținut pentru folosirea armelor și pe 29 iulie a fost nevoit să fugă din Roma pentru o vreme, deoarece rănise un bărbat pentru a-și apăra iubita. După un an, pe 29 mai 1606, aflat din nou la Roma, Caravaggio l-a ucis pe un anume Ranuccio Tomassoni în timpul unei încăierări violente, stârnită din pricina scorului la un joc cu mingea.

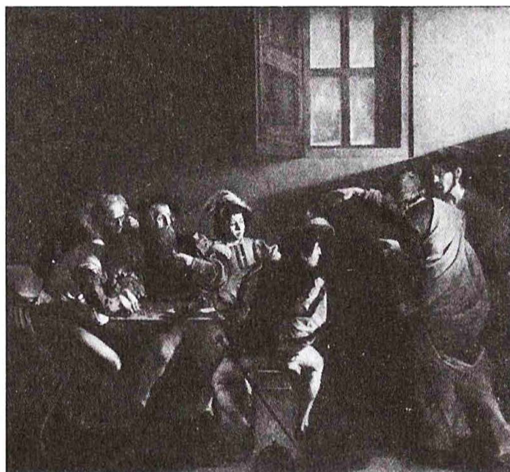
Fuga din Roma

Speriat de consecințele acțiunilor sale, Caravaggio, rănit și bolnav, a fugit din oraș și a căutat refugiu la moșia din apropiere a unei rude a marchizului Caravaggio. Apoi a căutat noi locuri în care să se ascundă, ajungând până la urmă la Napoli, probabil la începutul lui 1607. A rămas la Napoli o vreme, pictând *Madona cu rozariu* pentru pictorul flamand Louis Finson și una dintre capodoperele sale târzii, *Cele șapte acte de clemență*, pentru capela Monte della Misericordia. Nu se poate ignora legătura dintre natura întunecată și imperioasă a acestui tablou și disperarea care probabil că pusese stăpânire pe Caravaggio. Este, de asemenea, primul semn al transformării stilului său pictural.

La sfârșitul lui 1607 sau începutul lui 1608, Caravaggio a plecat în Malta, unde a fost primit ca un artist renumit. A muncit din greu pentru a termina mai multe lucrări, dintre care cea mai importantă este *Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul*, pentru catedrala din Valletta. În această scenă de sacrificiu, întunericul, care în tablourile anterioare învăluia personajele, se retrage, iar spațiul infinit evocat de marile porțiuni goale din compozițiile dinainte este înlocuit cu un perete înalt. Acest zid, care apare și în alte lucrări târzii, poate fi legat de faptul că, pentru Caravaggio, spațiul dintre limitele eliberării și ale captivității era unul foarte mic. Pe 14 iulie 1608, Caravaggio a fost primit în Ordinul de Malta; dar imediat, fie pentru că vestea crimei sale ajunsese la Malta, fie din cauza altor nelegiuiri, a fost dat afară din ordin și închis. A reușit, totuși, să evadeze.

S-a refugiat în Sicilia, ajungând la Siracusa în octombrie 1608, neliniștit și temându-se că era urmărit. Cu toate acestea, faima îl urmase; la Siracusa a pictat lucrarea tragică *Înmormântarea Sfintei Lucia*, pentru biserica Santa Lucia. La începutul lui 1609 a fugit la Messina, unde a pictat *Învierea lui Lazăr* și *Adorația păstorilor*. Apoi s-a dus la Palermo, unde a pictat *Adorația cu Sf. Francisc și Sf. Laurențiu*, pentru Oratorio di San Lorenzo. Lucrările pe care Caravaggio le-a pictat câtă vreme a fost fugar denotă un ton domolit și o delicatețe a emoției mai intensă decât teatralitatea distantă din tablourile din tinerețe.

Fuga sa disperată putea să se încheie doar dacă era grațiat de papă. Se poate să fi știut că se intervenise pentru el la Roma când a plecat din nou la Napoli în octombrie 1609. Dar ghinionul l-a urmărit; la intrarea într-un han a fost atacat și rănit

Chemarea Sfântului Matei, ulei pe pânză de Caravaggio, 1596-1598; în capela Contarelli, biserica San Luigi dei Francesi, Roma

ANDERSON-ALINARI, DE LA ART RESOURCE, NEW YORK

atât de grav, încât la Roma au ajuns zvonuri că „renumitul artist" murise. După o lungă perioadă de convalescență a plecat pe mare de la Napoli la Roma, în iulie 1610, dar a fost arestat pe drum, când a făcut o oprire la Palo. La eliberarea sa, a constatat că nava plecase deja, cu tot cu lucrurile sale. Luând-o înainte pentru a prinde vasul din urmă, a ajuns la Port'Ercole, teritoriu spaniol din Statele Papale, și a murit aici câteva zile mai târziu, probabil de pneumonie. Un act de grațiere a sosit de la Roma la trei zile după moartea sa.

Influență

Cei mai mulți pictori care au imitat stilul lui Caravaggio au devenit curând cunoscuți drept caravaggiști. Influența lui Caravaggio la Roma a fost remarcabilă, dar de scurtă durată, doar până după 1620. Cei mai de seamă discipoli ai săi din alte zone ale Italiei au fost Orazio Gentileschi, Artemisia Gentileschi și spaniolul José de Ribera. În afara Italiei, pictorii olandezi Hendrick Terbrugghen, Gerrit van Honthorst și Dirck van Baburen au transformat orașul Utrecht în cel mai nordic centru al caravaggismului. Cel mai important pictor în tradiția lui Caravaggio a fost francezul Georges de La Tour, deși ecouri ale stilului lui Caravaggio se regăsesc și în lucrările unor giganți ca Rembrandt van Rijn și Diego Velázquez.

caravană

Grup de negustori, pelerini sau drumeți care călătoresc împreună, îndeosebi pentru a se proteja unii pe alții, prin deșert sau

regiuni ostile. Cămila a fost cel mai folosit mijloc de transport. Caravanele sunt atestate încă de la începutul istoriei scrise și au reprezentat un factor major în dezvoltarea așezărilor prin care treceau. Una dintre rutele caravanelor a devenit Drumul Mătăsii. La apogeul călătoriilor cu caravana, care au durat până în sec. XIX, un singur grup de pelerini musulmani, călătorind de la Cairo și Damasc spre Mecca, putea ajunge să cuprindă până la 10 000 de cămile.

caravanserai

Construcție publică folosită pentru adăpostirea caravanelor sau a călătorilor în Orientul Mijlociu. Are formă rectangulară și este îngrădită de un zid masiv cu ferestre mici, situate aproape de vârf, și câteva găuri de aer înguste, la bază. Curtea centrală, mărginită de arcade și de depozite, este, de obicei, destul de încăpătoare pentru a adăposti 300–400 de cămile. Curtea este descoperită și are o serie de fântâni în centru. La etajele superioare sunt amenajate camerele.

carbid

Compus chimic anorganic, în care carbonul este combinat cu un metal sau cu un element semimetalic. Natura celui de-al doilea element (poziția sa în tabelul periodic) determină tipul de legătură al carbidului și proprietățile acestuia. Carbura de calciu este folositoare ca sursă de acetilenă. Carburile de tungsten, silicon (*vezi* carborundum) și bor, numite carbiduri refractare, sunt extrem de dure, rămân stabile chiar și atunci când sunt încălzite, au un punct de topire înalt și rezistență chimică. Sunt folosite ca abrazive și în componența instrumentelor de tăiere, drept căptușeli pentru cuptoare și în alte aplicații la temperaturi ridicate. Carbura de fier (cementit) este un constituent important al oțelului și al fierului forjat.

carbohidrați

Vezi glucide

carbon

Element chimic non-metalic, cu simbol chimic C și număr atomic 6. Izotopul stabil obișnuit este carbon-12; carbon-13, alt izotop stabil, reprezintă 1% din carbonul din natură. Carbonul-14 este cel mai stabil și cel mai cunoscut dintre cei cinci izotopi radioactivi (*vezi* radioactivitate); timpul de înjumătățire de cca 5 730 ani îl face folositor în datare și în radioetichetarea compușilor analizați. Carbonul poate avea patru forme alotrope: diamant, grafit, carbon negru (carbon amorf, incluzând cărbune, cocs și mangal) și molecule ce formează structuri tridimensionale goale, numite fulerină. Carbonul formează mai mulți compuși (câteva milioane) decât toate celelalte elemente la un loc. Fiecare atom de carbon formează patru legături (patru simple; sau două simple și una dublă; sau două duble; sau una simplă și una triplă) cu până la patru atomi. Se pot forma o multitudine de structuri gen lanțuri, rețele, segmente și construcții tridimensionale. Studiul compușilor carbonului, precum și proprietățile sau reacțiile lor constituie obiectul chimiei organice. Împreună cu hidrogenul, oxigenul, azotul și cu alte câteva elemente, neînsemnate cantitativ, dar cu un rol important, carbonul formează compușii care intră în componența tuturor viețuitoarelor: proteine, glucide, lipide și acizi nucleici. Biochimia este știința care arată felul în care acești compuși sunt sintetizați și descompuși și se asociază între ei în organismele vii. Organismele consumă carbon și îl elimină în mediul înconjurător, în ciclul carbonului. Dioxidul de carbon, rezultat din arderea carbonului și din alte procese biologice, reprezintă cca 0,03% din aer și apare în scoarța Pământului sub formă de carbonați în roci și de hidrocarburi în cărbune, în petrol sau în gaze naturale. Oceanele conțin cantități însemnate de dioxid de carbon dizolvat și de carbonați.

carbonari

(*în italiană*, arzători de cărbune)

Membrii unei societăți secrete (Carbonaria) de la începutul sec. XIX, carbonarii au avut idei liberale și patriotice. Au susținut guvernul de tip constituțional și reprezentativ, pentru a proteja interesele italiene împotriva străinilor. Au contribuit la dirijarea revoltelor eșuate din 1820 și 1831 și treptat au fost absorbiți de mișcarea Tânăra Italie. Activitatea lor a pregătit apariția mișcării Risorgimento.

carbonat

Compus aparținând oricăreia dintre cele două clase de compuși chimici derivați din acid carbonic (H_2CO_3) sau dioxid de carbon (CO_2). Carbonații anorganici (MCO_2 sau MCO_3, unde M este un atom de metal) sunt săruri ale acidului carbonic. Cochiliile sau alte părți dure ale crustaceelor sunt din carbonat de calciu, asemănător calcarului, în care se transformă. Multe alte minerale, incluzând calcitul, dolomitul și aragonitul, conțin sau constau din carbonați.

Carbonatul de sodiu este unul dintre cele patru produse chimice primare. Carbonații organici sunt esteri ai acidului carbonic și ai diverselor grupe de alcooli (metil, etil sau fenil). Sunt lichide folosite ca solvenți sau la sintetizarea plasticului și a altor compuși.

carbonat mineral

În mineralogie, membru al unei familii de minerale care conține ionul carbonat, CO_3^{2-}, ca unitate structurală de bază. Carbonații sunt printre cele mai larg răspândite minerale din scoarța Pământului; cele mai comune sunt calcitul, dolomitul și aragonitul. Dolomitul înlocuiește calcitul în calcare; atunci când e prezent în cantități mari, roca este denumită dolomit. Alte minerale carbonatice relativ comune sunt sideritul, rodocrositul, stronțianitul (carbonat de stronțiu); smithsonitul (carbonat de zinc); witheritul (carbonat de bariu) și ceruzitul (carbonat de plumb).

carbonatare

Adăugare de dioxid de carbon sub formă de gaz în băuturi, ceea ce le conferă efervescență, un gust acid și previne deteriorarea. Lichidul este răcit și trecut printr-un recipient ce conține dioxid de carbon (gheață uscată sau lichid) sub presiune. Creșterea presiunii și scăderea temperaturii sporesc absorbția gazului. Băuturile carbonatate (acidulate) nu necesită pasteurizare.

Carbonifer

Interval geologic situat cu 354–290 m.a.u., marcat de mici schimbări în geografia planetei. Toate porțiunile de uscat s-au apropiat unele de altele, din cauza mișcării plăcilor tectonice. Supercontinentul Gondwana ocupa cea mai mare parte a emisferei sudice. La sfârșitul perioadei, America de Nord, Groenlanda și Europa de Nord actuale erau și ele parte din Gondwana. Siberia și China (inclusiv Asia de Sud-Est) erau continente individuale, situate la latitudine mare în emisfera nordică. În această perioadă s-au extins pădurile mlăștinoase și s-au format imense zăcăminte de cărbune. Plantele au evoluat semnificativ, la fel și vertebratele. Amfibienii s-au răspândit și diversificat. Au apărut reptilele și s-au adaptat rapid multor habitate.

carborundum

Denumire comercială a carburii de siliciu, compus anorganic descoperit pe la 1880 de E.G. Acheson. Are o structură cristalină asemănătoare cu cea a diamantului, fiind aproape la fel de dur ca acesta. Este folosit ca material abraziv pentru tăiere, măcinare și lustruire, ca aditiv antiderapant sau ca material refractar.

carburator

Dispozitiv care aprovizionează un motor cu aprindere prin scânteie cu un amestec de combustibil și aer. Carburatoarele sunt folosite în motoarele mici pe benzină, de exemplu în cel al mașinii de tuns iarba sau al ferăstrăului cu lanț. În trecut, erau componente esențiale ale motoarelor pe benzină. Începând din 1970 până în 1990, carburatoarele automobilelor au fost înlocuite cu sisteme de injecție electronice. Carburatoarele pentru motoarele automobilelor conțin, de obicei, o cameră de înmagazinare pentru combustibilul lichid, șocul, un jiclor de ralanti, un jiclor principal, un limitator al debitului de aer și o pompă acceleratoare. Cantitatea de combustibil din camera de înmagazinare este controlată de o valvă pusă în mișcare de un flotor. Șocul, care este un robinet de strangulare, reduce aspirația aerului, astfel încât o cantitate de amestec bogat în combustibil este aspirată în cilindri atunci când un motor este pornit la rece. În timp ce motorul se încălzește, șocul se deschide treptat. Presiunea redusă din apropierea robinetului de strangulare parțial închis permite combustibilului să curgă din jiclorul de ralanti, amestecându-se cu aerul. Deschiderea mai mare a robinetului de strangulare activează jiclorul principal de combustibil. Apoi, restrictorul de aer de tip Venturi generează presiune redusă, combinând combustibilul din jiclorul principal cu aerul într-un ritm constant, astfel încât se obține un raport echilibrat combustibil-aer. Pompa acceleratoare injectează combustibil într-un ștuț de intrare al aerului, atunci când clapeta de accelerare este deschisă brusc. *Vezi și* motor; tub Venturi.

Carcassonne *în Antichitate* Carcaso

Oraș, 46 639 loc. (2006), în SV Franței. Situat pe râul Aude, a fost ocupat de iberi în sec. V î.Hr. și mai târziu de galo-romani. Musulmanii au cucerit orașul în 728 d.Hr. Trupele franceze ale lui Simon de Montfort l-au ocupat pe la 1209, iar în 1247 așezarea a fost anexată coroanei franceze. În 1355, orașul a fost incendiat de Eduard Prințul Negru, supărat că nu a reușit să-l cucerească. O biserică din sec. XIII și o catedrală s-au păstrat până astăzi, la fel ca și rămășițele fortificațiilor medievale. În prezent, activitatea economică de bază a orașului este turismul.

Carchemish *sau* Karkemiş

Oraș-stat antic, pe malul de V al fluviului Eufrat. Este situat la SE de Gaziantep, pe granița dintre Turcia și Siria de astăzi. A aparținut regatului Mitanni în mileniul II î.Hr., devenind mai apoi un important oraș hitit. Luat în stăpânire, probabil, de popoarele mării după 1200 î.Hr., a ajuns cu timpul sub dominație asiriană și a capitulat în 717 î.Hr. În urma bătăliei din 605 î.Hr., desfășurată aici, Nabucodonosor II îi izgonește pe egipteni din Siria. Ruinele orașului au fost excavate între 1911–1920.

carcinom renal *sau* carcinom cu celule clare

Tumoare malignă a celulelor care formează învelișul rinichilor. Afectează, în general, persoane cu vârsta de peste 50 de ani, cu afecțiuni vasculare ale rinichilor și nu produc dureri decât în fază avansată. Adesea metastazează la distanță alte organe (de ex., plămâni, ficat, creier, oase) și poate evolua nedepistat, până când aceste tumori secundare cauzează apariția altor simptome. Încă din primele faze ale bolii pot apărea urme de sânge în urină, care însă sunt neglijate de pacient, nefiind însoțite de dureri. Radiografiile pot arăta încă din primele faze ale bolii deformări ale structurii rinichilor.

card de credit

Cartelă de dimensiuni mici, care autorizează proprietarul acesteia să cumpere bunuri sau servicii pe seama contului său. Diferă de un card de debit, la care banii sunt automat deduși din contul bancar al deținătorului de card pentru a plăti bunuri și servicii. Folosirea cardului de credit își are originea în Statele Unite, în anii 1920; cardurile de credit inițiale erau emise de diferite firme (de ex., companii de petrol sau lanțuri hoteliere) pentru folosirea doar în cadrul companiilor și ale filialelor acestora. Primul card de credit universal, folosibil în mai multe domenii, a fost emis de Diners' Club, în 1950. Cardurile de cumpărături, cum este American Express, cer deținătorilor să plătească integral toate cheltuielile la sfârșitul perioadei de facturare (de obicei, lunar). Cardurile bancare, cum sunt MasterCard și Visa, îngăduie clienților să plătească doar o parte din nota de plată; dobânda crește proporțional cu soldul neachitat. Companiile de carduri de credit primesc venit din taxele anuale, din dobânzile plătite de deținătorii de carduri și din taxele plătite de comercianții participanți.

cardamom

Condiment provenit din fructul complet uscat sau din semințele plantei *Elettaria cardamomum*, o plantă erbacee perenă din familia ghimbirului (*Zingiberaceae*). Gustul este dulceag, ușor picant și puternic aromat. Este un condiment larg răspândit. Originar din pădurile umede din S Indiei, acest fruct poate fi cules de la plantele sălbatice, dar este, în general, cultivat. Întregul fruct este o capsulă ovală verde, cu trei fețe, care conține 15–20 de semințe tari, negre, angulare.

Cárdenas (del Rio), Lázaro

(21.05.1895, Jiquilpan, Mexic – 19.10.1970, Ciudad de Mexico)

Președinte al Mexicului (1934–1940). De origine indiană, a participat la lupta armată împotriva dictatorului Victoriano Huerta, afirmându-se în rândul forțelor revoluționare. Mișcarea sa a triumfat, iar Cárdenas a fost numit general în armata mexicană în 1920. În 1928, a devenit guvernator al provinciei Michoacán, iar în 1934, președinte. Celebru pentru eforturile sale de a îndeplini scopurile sociale și economice ale revoluției, a distribuit o suprafață record de pământ țăranilor, făcându-le accesibile împrumuturile, a organizat confederații ale țăranilor și muncitorilor și a naționalizat industria petrolieră, principalele căi ferate și alte industrii, care aparțineau străinilor. S-a opus influenței americane în Mexic și ulterior l-a susținut pe Fidel Castro. Pentru mulți mexicani rămâne principalul simbol al politicii de stânga. Se presupune că fiul său, Cuauhtémoc, un remarcabil conducător al opoziției mexicane, a fost împiedicat prin fraudă să câștige alegerile prezidențiale în 1988; de atunci este primar al orașului Mexico. *Vezi și* indigenism.

Cardiff

Oraș și comitat, 305 340 loc. (2001), capitala Țării Galilor, situat pe canalul Bristol în SE Țării Galilor. Romanii au construit aici un fort în jurul anului 75 d.Hr., dar orașul în sine a fost înființat odată cu venirea normanzilor, în sec. XI. Populația acestui oraș nu a fost numeroasă până în sec. XIX. Din sec. XX, Cardiff a devenit cel mai mare port de export al cărbunelui din lume. Comerțul cu cărbune a încetat în jurul lui 1960, dar Cardiff rămâne cel mai mare oraș din Țara Galilor și cel mai important centru comercial.

Cardigan

Golf în V Țării Galilor. Este situat la gura canalului St. George și are o lungime

de cca 105 km. Două parcuri naționale, Snowdonia și coasta comitatului Pembroke, ocupă arii extinse ale țărmului golfului. De asemenea, aici se află multe orașe-stațiuni, incluzând Aberystwyth și Fishguard, port pentru serviciile de feribot între Țara Galilor și Irlanda.

Cardigan, Conte de ~
născut **James Thomas Brudenell**

(16.10.1797, Hambleden, comitatul Buckingham, Anglia - 27/28.03.1868, Deene Park, comitatul Northampton)

General britanic. După ce a intrat în armată (1824), a fost avansat la rangul de locotenent-colonel (1832) și și-a câștigat reputația de adept al unei discipline severe. Și-a cheltuit averea moștenită pentru a face din regimentul său cel mai bine îmbrăcat regiment în serviciu (a introdus jacheta care avea să fie ulterior cunoscută sub numele de cardigan). La izbucnirea Războiului Crimeii (1853), a fost numit comandant al brigăzii de cavalerie ușoară britanice și a condus asaltul din Bătălia de la Balaklava, care a fost un eșec. În pofida dezastrului, la întoarcerea în Anglia a fost sărbătorit și numit general de cavalerie.

cardiide

Familie alcătuită din cca 250 de specii de lamelibranhiate marine răspândite în toată lumea. Diametrul lor variază între 1–15 cm. Cele două valve ale cochiliei au dimensiuni și forme egale și pot avea culori variate: de la brun la roșu sau galben. Majoritatea speciilor trăiesc sub nivelul liniei inferioare a mareelor. Cu toate acestea, unele au fost identificate la 500 m adâncime. Unele specii se comercializează pentru consum.

Cardin, Pierre

(07.07.1922, Veneția, Italia)

Designer francez de modă. La 17 ani s-a dus la Vichy, unde a devenit croitor într-un magazin de confecții bărbătești. După Al Doilea Război Mondial s-a alăturat casei de modă pariziene Paquin și a conceput costumele pentru filmul lui Jean Cocteau, *Frumoasa și Bestia* (La Belle et la Bête, 1945). În anii 1950 și-a deschis propriul magazin, confecționând rochii pentru baluri mascate și colecții prêt-à-porter pentru bărbați și femei. A fost un maestru al tăieturilor în bié, al liniilor lejere și al culorilor bogate. La sfârșitul anilor 1960, tunicile lui scurte și sobre, utilizarea vinilinului, a căștilor și ochelarilor pentru motocicliști au constituit debutul Epocii Spațiale. Hainele sale pentru bărbați au influențat alți designeri, inclusiv pe Bill Blass.

cardinal

Membru al Colegiului Sacru al Cardinalilor. Îndatoririle cardinalilor includ alegerea papei, rolul de sfătuitor principal, ajutor în guvernarea Bisericii Romano-Catolice. Cardinalii sunt și funcționari în Curia papală, episcopi ai diocezelor principale și trimiși ai papei. Din 769 d.Hr., numai cardinalii pot deveni papi, iar începând cu 1059 numai cardinalii îl desemnează pe papă. Primii cardinali au fost diaconii celor șapte regiuni ale Romei. Succesorii lor de astăzi sunt cunoscuți sub numele de cardinali diaconi. Cardinalii episcopi sunt succesorii episcopilor care au eparhie în afara Romei și ai scaunelor episcopale din Biserica Greco-Catolică. Cardinalii preoți sunt episcopi din eparhii importante din întreaga lume și fac parte din cel mai numeros ordin al cardinalilor. Timp de 400 de ani, numărul cardinalilor a fost limitat la 70, până în 1958, când Ioan XXIII a eliminat această limitare. Sub Paul VI (1963–1978) au existat 145 de cardinali, iar sub Ioan Paul II (1978–2005) 182. Odată cu creșterea numărului de cardinali au apărut noi restricții papale. Paul VI a decis că acei cardinali care nu demisionează până la 75 de ani renunță la dreptul de a vota pentru papă la 80 de ani. Tot el a mai limitat și numărul de cardinali electori la 120, restricție confirmată sub pontificatul lui Ioan Paul II. Simbolurile acestei funcții sunt pălăria roșie și inelul specific.

cardinal

Pasăre cântătoare (*Cardinalis cardinalis*, familia *Fringilidae* sau *Emberizidae*), poate fi întâlnită în America de Nord, în special la E de Munții Stâncoși. Măsoară 20 cm lungime și are o creastă ascuțită. Masculul este de culoare roșie aprins, femela de culoare roșie pal sau brună-măslinie. Perechile de cardinali sunt zgomotoase, cântă în toate anotimpurile, producând sunete și triluri clare, în grădini și păduri. Se hrănesc cu insecte, semințe și fructe. Cardinalii sunt numeroși în SE SUA și au fost aduși în Hawaii, în S Californiei, și în insulele Bermude. Specii înrudite, denumite de asemenea cardinali, trăiesc în America de Sud.

cardinal-roșu mascul (*Cardinalis cardinalis*)

STEPHEN COLLINS

cardiologie

Știință medicală care studiază bolile și tulburările inimii. A apărut odată cu

publicarea cunoştinţelor generale despre inimă de către Jean Baptiste de Sénac, în 1749. Metodele de diagnosticare s-au îmbunătăţit în sec. XIX, iar în 1905 a fost inventat electrocardiograful. Sec. XX a adus numeroase progrese în chirurgia cardiologică, inclusiv transplantul de inimă şi folosirea inimii artificiale. Metodele curente de diagnosticare includ percuţia pieptului şi auscultaţia, electrocardiografia şi ecocardiografia (*vezi* ultrasunete). Cardiologii urmăresc constant pacienţii, întocmesc studii despre funcţiile de bază ale inimii, recomandă terapiile adecvate, inclusiv pe cele medicamentoase, şi colaborează cu chirurgii cardiologi.

cardium

Denumire comună pentru cele 250 de specii (familia *Cardiidae*) de moluşte bivalve marine. Sunt răspândite peste tot în lume, variind ca dimensiuni între 1 şi 15 cm. Cele două valve ale cochiliei sunt egale ca formă şi mărime, iar culoarea lor variază de la maro la roşu sau galben. Majoritatea speciilor trăiesc în stratul imediat inferior limitei mareelor, deşi unele s-au recoltat de la adâncimi mai mari de 500 m sau din zona dintre nivelul fluxului şi al refluxului. Multe specii sunt vândute pentru carnea lor.

cardium, moluscă lamelibranhiată (*Dinocardium robustum*)

HARRY ROGERS

Cardoso, Fernando Henrique

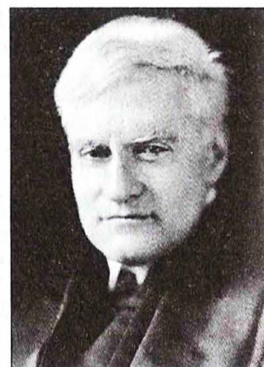
(n. 18.06.1931, Rio de Janeiro, Brazilia)

Preşedinte al Braziliei (1994–2003). Născut într-o familie înstărită de militari, a predat sociologia la Universitatea din São Paulo şi a fost membru de seamă al opoziţiei intelectuale de stânga, în timpul guvernării militare din Brazilia. După instaurarea guvernării civile, a adoptat o atitudine de centru. În 1993 devine ministru al finanţelor şi supraveghează crearea Planului Real, un pachet antiinflaţionist, care i-a facilitat drumul spre preşedinţie, în 1994. A acţionat pentru privatizarea companiilor de stat şi pentru atragerea investiţiilor străine. În 1998 a devenit primul preşedinte din istoria Braziliei care a fost reales. În 1999, o criză valutară a prejudiciat creşterea economică. În 2002, Luis Silva a fost ales preşedinte.

Cardozo, Benjamin (Nathan)

(24.05.1870, New York, SUA – 09.07.1938, Port Chester)

Jurist american. Născut într-o distinsă familie de evrei, a început să practice cu succes avocatura în New York, în 1891. Candidat al reformatorilor, a fost ales la Curtea Supremă (1913), după care a fost promovat foarte repede la Curtea de Apel. În cursul mandatului său, Curtea de Apel era considerată superioară calitativ Curţii Supreme. El a influenţat tendinţa Curţii de Apel de a se implica în politicile publice şi ulterioara modernizare a principiilor de drept. Numit la Curtea Supremă americană în 1932, a votat mereu cu liberalii Louis Brandeis şi Harlan Fiske Stone. A formulat opinia majoritară privind constituţionalitatea Legii asigurărilor sociale (1937). Şcoala de Drept din cadrul Universităţii Yeshiva îi poartă numele.

Benjamin Cardozo

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Carducci, Giosuè

(27.07.1835, Val di Castello, în apropiere de Lucca, Toscana – 16.02.1907, Bologna, Italia)

Poet italian. A predat istoria literară la Bologna timp de 40 de ani, iar în ultimii ani de viaţă a deţinut funcţia de senator. S-a opus romantismului şi a pledat pentru întoarcerea la modelul clasic de prozodie, dar discursurile sale au provocat o reacţie de împotrivire la reformă. Cele mai apreciate volume de versuri, *Versuri noi* (Rime nuove) şi *Ode barbare* (Odi barbare, 1887) evocă peisaje, amintiri din copilărie sau vorbesc despre gloria Romei antice. În timpul vieţii a fost considerat poetul naţional al Italiei. A primit Premiul Nobel pentru literatură în 1906.

Carême, Marie-Antoine

(08.06.1784, Paris, Franţa – 12.01.1833, Paris)

Bucătar-şef francez. Născut într-o familie modestă, a lucrat într-o patiserie frecventată de Charles Maurice de Talleyrand. A fost timp de 12 ani bucătarul-şef al lui Talleyrand, după care a preparat specialităţi sofisticate şi prăjituri artistic ornate pentru cele mai reputate case regale din Europa, printre care cea a tânărului George IV şi a ţarului Aleksandru I sau a baronului de Rothschild. A scris diverse cărţi de referinţă despre arta culinară.

carenţă de iod

Deficienţă în asimilarea sau metabolizarea iodului. Afectează direct funcţia glandei tiroide, care influenţează activitatea cardiacă

și a sistemului nervos, rata de creștere și metabolismul. Consecința imediată este formarea unei gușe. Este foarte răspândită în regiunile fără acces la apă sărată și este foarte rară de-a lungul coastelor marine. Carența gravă, prelungită, poate determina apariția hipotiroidiei. Consumul regulat de fructe de mare și de sare iodată previne carența de iod. În unele țări, consumul aditivilor pe bază de iod dietetic a devenit obligatoriu.

Carey, Peter (Philip)

(n. 07.05.1943, Bacchus Marsh, Australia)

Scriitor australian. A lucrat ca agent în publicitate și apoi a avut diverse alte slujbe până în 1988, când și-a descoperit vocația de scriitor. Colecția lui de povești *Bărbatul gras în istorie* (The Fat Man In History, 1974) conține elemente macabre. Romanele, mai realiste, dar străbătute de umor negru, cuprind scrierile *Fericire* (Bliss, 1981), *Illywhacker* (1985), *Oscar și Lucinda* (Oscar and Lucinda, 1988, Premiul Național al Cărții), *Viața ciudată a lui Tristan Smith* (The Unusual Life of Tristan Smith, 1994), *Jack Maggs* (1998).

Caria

Regiune antică, în S Asiei Mici. A fost unul dintre cele mai profund elenizate teritorii din Anatolia antică; aici se aflau cetăți grecești răspândite pe țărmul Mării Egee și o suprafață muntoasă interioară, mărginită de Lidia, Frigia și Licia. Luat în stăpânire mai întâi de Lidia, teritoriul a fost alipit Imperiului Persan, în sec. IV î.Hr. Unul dintre guvernatori, Mausolus, a transferat capitala de la Mylasa la Halicarnas în Caria. În 334 î.Hr., Persia pierde acest teritoriu în urma luptelor cu trupele lui Alexandru cel Mare. Caria a fost transformată în provincie a Imperiului Roman în 129 î.Hr.

cariatidă

Coloană de susținere sculptată în forma unei femei îmbrăcate într-un veșmânt drapat. Cariatidele au apărut în trei mici construcții (tezaure) la Delfi (550–530 î.Hr.). Cele mai cunoscute sunt cele șase cariatide de la intrarea templului Erehteion (421–406 î.Hr.), de pe Acropole (*vezi* acropolă) din Atena. Cariatidele sunt adesea numite *korai* (*în greacă,* fecioare). Echivalentul lor masculin se numește atlas.

caribu

Cervid arctic (*Rangifer tarandus*) din tundră, taiga și pădure, originar din America de Nord și N Eurasiei, din Scandinavia până în Siberia de E. Ambele sexe au coarne. Măsoară 0,7–1,4 m înălțime, iar greutatea lor maximă este de 300 kg; rasele domesticite au dimensiuni comparabile cu ale măgarilor. De obicei au culoare cenușie sau brună, cu nuanțe mai deschise pe abdomen și în partea posterioară, dar pot avea și culori închise, până aproape de negru. Turmele de caribu sunt cunoscute pentru migrațiile sezoniere. Hrana lor de bază pe timp de iarnă este un lichen numit popular mușchi de ren, la care ajung îndepărtând zăpada cu copita. Vara consumă ierburi și arbuști. *Vezi și* ren.

caricatură

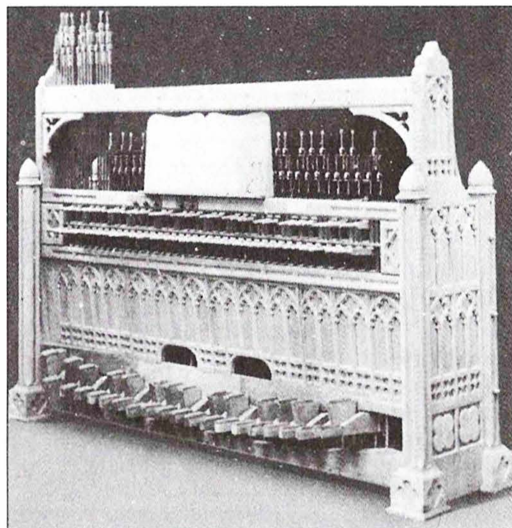
Desen deformat în mod comic, care satirizează ori ridiculizează persoane. Cuvântul, derivat din termenul *caricare* (*în italiană,* a încărca sau împovăra), a fost probabil inventat de familia Carracci, care a susținut folosirea acestui procedeu, opunându-l idealizării. În sec. XVIII, caricatura a fost des folosită în jurnalism, mai ales de comentatorii politici. În jurul anului 1880, gravura prin procese fotografice a făcut posibilă tipărirea și ilustrarea cotidienelor la preț scăzut, moment în care caricatura a putut fi savurată de către publicul larg. În sec. XX, caricatura a intrat în paginile editorialistice sportive și teatrale ale ziarelor. Printre caricaturiștii importanți se numără Jacques Callot, George Cruikshank, Honoré Daumier și Gustave Doré.

carie dentară

Afecțiune dentară localizată, care provoacă leziuni ale dinților, până la formarea de cavități. Afecțiunea pornește de la suprafața dintelui și poate penetra dentina și pulpa dentară. Microorganismele din cavitatea bucală consumă zaharurile și produc acizi, care atacă smalțul dinților. Proteinele dentinei sunt distruse apoi de enzime. Dieta, starea generală de sănătate, defectele structurale ale dinților și afecțiunile ereditare pot spori riscul apariției cariilor. Prevenirea presupune evitarea consumului excesiv de dulciuri, perierea și îngrijirea regulată a danturii. Tratamentul include reconstruirea dinților afectați. Fluorurarea apei poate reduce riscul apariției cariilor cu până la 65%.

carilon

Instrument muzical care constă în cel puțin 23 de clopote acordate în ordine cromatică. Situat, de obicei, într-un turn, carilonul emite sunete prin apăsarea clapelor claviaturii. Majoritatea instrumentelor pot parcurge trei sau patru octave. Carilonul își are originea în Flandra în jurul lui 1480, iar

carilon cu claviatură

GILLETT & JOHNSTON (CROYDON) LIMITED

arta construirii acestuia a atins apogeul în sec. XVII, în Țările de Jos, când acordarea clopotelor a devenit foarte rafinată.

Carintia *în germană* Kärnten

Land în S Austriei, aflat chiar la granița cu Italia și Slovenia. Suprafața: 9 534 kmp; 559 404 loc. (2001). Centrul administrativ: Klagenfurt. Locuită la început de celți, a devenit o parte a provinciei romane Noricum. Devenit ducat independent în 976 d.Hr., landul a intrat sub dominația dinastiei Habsburgilor în 1335 și sub tutela Coroanei austriece în 1849. În 1918, diferite părți au fost revendicate de Iugoslavia și Italia.

Carissimi, Giacomo

(botezat 18.04.1605, Marino, în apropiere de Roma - 12.01.1674, Roma)

Compozitor italian. A lucrat ca *maestro di cappella* la Colegiul German din Roma, post important în domeniul muzicii la renumitul institut iezuit, din 1629 până la moarte. Cele cca 15 oratorii (reprezentate în locul spectacolelor de operă, în timpul postului mare), incluzând *Baltazar*, *Ezechia*, *Ionas* și *Judicium extremum*, l-au transformat în principalul compozitor de oratorii de la mijlocul sec. XVII. A mai scris 150 de cantate și aproape 100 de motete.

cariu

Insectă săpătoare (în lemn), de formă cilindrică (din specia *Xestobium refuvillosum*), de dimensiuni în general mici (mai puțin de 9 mm). Când este atacat, își strânge picioarele și simulează moartea. Produce un ticăit sau un clichet, lovind cu capul sau cu fălcile pereții tunelului pe care îl sapă, sunet care, potrivit superstițiilor, prevestește moartea. I se mai spune și „orologiul morții".

cariu (*Xestobium refuvillosum*)

G. E. HYDE DE LA AGENȚIA FOTOGRAFICĂ DE ISTORIE NATURALĂ - EB INC.

Carl XVI Gustav

în suedeză **Carl Gustaf Folke Hubertus**

(n. 30.04. 1946, Stockholm, Suedia)

Rege al Suediei din 1973. Nepot al regelui Gustav VI Adolf (1882–1973), a fost încoronat în 1950, după ce tatăl său a decedat în 1947. A studiat la o școală militară, apoi a devenit ofițer naval. A devenit rege atunci când rolul monarhiei suedeze a început să se diminueze; noile legi constituționale din 1973 i-au lăsat regelui o funcție mai degrabă simbolică în administrația țării.

Carleton, Colegiul ~

Colegiu privat de arte umaniste din Northfield, Minnesota, SUA, înființat în 1866. Oferă studenților o mare varietate de specializări. Grupele mici și oportunitățile de a participa la proiectele de cercetare universitară atrag studenți de elită, majoritatea din afara statului.

Carleton, Guy

ulterior **Baron de Dorchester**

(1724-1808)

Om de stat și militar irlandez. În 1759 a fost trimis în Canada și a luptat în Bătălia de la Québec. A activat ca guvernator-locotenent (1766–1768) și apoi ca guvernator (1768–1778) al provinciei Québec. A contribuit la respingerea atacului asupra zonei Québec, pornit de forțele revoluționare americane în 1775. A fost numit comandant al trupelor engleze din America de Nord în 1782 și mai târziu guvernator principal al Americii de Nord Britanice (1786–1796).

Carlisle

Oraș, 100 734 loc. (2001), district administrativ și reședință a comitatului Cumbria, în NV Angliei. A fost întemeiat cu numele de Luguvallium de romani pe râul Eden, fiind o tabără fortificată de-a lungul zidului lui Hadrian. Distrus de invazia scandinavilor, în cca 875 d.Hr., a fost reconstruit când a fost revendicat de scoțieni prin William II în 1092. Regina Maria a Scoției a fost întemnițată aici în 1568. A fost asediat

în timpul războaielor civile engleze, iar apărătorii săi regaliști s-au predat în final forțelor Parlamentului în 1645. Industria de textile și cea a bumbacului s-au dezvoltat în sec. XVII–XIX. De atunci, orașul a rămas centrul principal al industriei bumbacului din N Angliei.

carlism

Mișcare politică spaniolă cu caracter tradiționalist, care își are începuturile în anii 1820. Carliștii susțineau pretențiile lui Don Carlos (1788–1855), fratele lui Ferdinand VII, și ale descendenților săi la tron, respingând succesiunea la tron a fiicei lui Ferdinand, Isabela II, prin invocarea legii salice (introdusă în Spania în 1713), care excludea femeile de la tron. Disputa a condus la câteva rebeliuni civile eșuate, cunoscute sub numele de războaiele carliste (1833–1839, 1872–1876). Aderenții de mai târziu au format un partid tradiționalist (1918), care s-a unit cu Falanga în 1937.

Carlsbad

Vezi Karlovy Vary

Carlsbad, Decretele de la ~

(6–31 august 1819)

Rezoluții emise de conducătorii germani pentru a suprima tendințele liberale și naționaliste. La Carlsbad (astăzi Karlovy Vary, Republica Cehă), conferința miniștrilor din statele germane importante a fost de acord cu propunerea prințului von Metternich, care avea în vedere cenzura, eliminarea grupurilor Burschenschaft și crearea unei comisii care să depisteze organizațiile conspiratoare. Pe termen lung, decretele represive nu au reușit să împiedice afirmarea naționalismului german și evoluția liberală.

Carlsbad Caverns, Parcul Național ~

Rezervație naturală în SE New Mexico. Declarat monument național în 1923 și parc național în 1930, acoperă o suprafață de 189 kmp. În subteran, se întinde un labirint de peșteri, printre care și una dintre cele mai mari descoperite vreodată, Sala Mare, care măsoară cca 600 m lungime și aproape 330 m lățime, iar tavanul ei are o înălțime de 78 m. Pe timpul verii, o colonie de lilieci locuiește o parte din peșteri, cunoscute sub numele de Peștera Liliacului.

Carlsson, Arvid

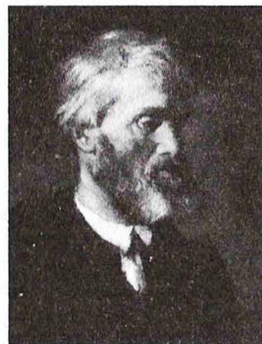
(n. 25.01.1923, Uppsala, Suedia)

Farmacolog suedez. A obținut titlul de doctor în medicină la Universitatea din Lund. Carlsson a descoperit că dopamina este un neurotransmițător important, dovedind că în porțiunile din creier care controlează mersul sau alte mișcări voluntare se găsesc niveluri ridicate de dopamină. A determinat că levodopa, o substanță folosită de creier pentru a produce dopamină, poate fi folosită în tratamentul maladiei Parkinson. Cercetările sale au dus, de asemenea, la înțelegerea relației dintre neurotransmițători și unele stări mentale, cum ar fi depresia. Toate acestea au condus la fabricarea de noi medicamente antidepresive, cum ar fi Prozac. Împreună cu Eric Kandel și Paul Greengard, Carlsson a primit Premiul Nobel în 2000.

Carlyle, Thomas

(04.12.1795, Ecclefechan, Dumfriesshire, Scoția - 05.02.1881, Londra, Anglia)

Istoric și eseist scoțian. Fiu al unui zidar, a fost crescut în spiritul foarte strict al calvinismului și educat la Universitatea din Edinburgh. S-a mutat la Londra în 1834. Idealist îndârjit, energic, coleric și extrem de independent, a devenit o forță morală conducătoare în literatura victoriană. Eseul său umoristic *Sartor Resartus* (1836) este o combinație între autobiografia sa și filozofia germană. *Revoluția franceză* (The French Revolution, 3 vol., 1837), poate cea mai mare reușită creație a sa, conține relatări interesante și remarcabile studii de caracter. Lucrarea *Despre eroi, cultul eroilor și rolul eroismului în istorie* (On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History, 1841) arată respectul său față de putere, mai ales când se alătură unei misiuni de natură divină. Mai târziu a publicat un studiu despre Oliver Cromwell (1845) și o biografie vastă despre Frederic cel Mare (6 vol., 1858–1865).

Thomas Carlyle, pictură în ulei de G.F. Watts, 1877

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Carmarthen

Oraș, 13 130 loc. (2001), reședința comitatului Carmarthen, în S Țării Galilor. Este situat pe Afon Tywi, înaintea gurii de vărsare a canalului Bristol. Atât romanii, cât și normanzii au construit aici fortărețe. O mănăstire augustină, ce datează din perioada normandă, a adăpostit cel mai vechi manuscris galez cunoscut, *Cartea Neagră din Carmarthen* (Black Book of Carmarthen, 1250).

carmelit

Ordin de călugări cerșetori al Bisericii Romano-Catolice. Ordinul s-a constituit pe la 1155 pe muntele Carmel din Palestina, unde un număr de foști pelerini și cruciați au ales să trăiască în schimnicie. Regulile ordinului au fost scrise de Sf. Albert, patriarhul latin al Ierusalimului, și au fost aprobate de papa Honorius III în 1226. Cum incursiunile musulmane au făcut Palestina un loc din ce în ce mai nesigur, carmeliții s-au împrăștiat în Cipru, Sicilia, Franța și Anglia. În Anglia și în V Europei ordinul s-a transformat dintr-un grup de pustnici într-unul de călugări cerșetori. Prima instituție de călugărițe carmelite a fost înființată în 1452. Sf. Teresa de Ávila și Sf. Ioan al Crucii au reimpus strictețea și austeritatea tradiției carmelite, constituind în 1562 și 1569 ordinul carmeliților desculți, care a dat naștere unui ordin independent în 1593. Ordinele reformate și cele originale au avut de suferit în timpul Revoluției Franceze și în timpul lui Napoleon, dar au fost mai târziu reabilitate în cea mai mare parte a V Europei, ca și în Orientul Mijlociu, America Latină și în Statele Unite.

Carmichael, Hoagy
născut **Hoagland Howard**

(22.11.1899, Bloomington, Indiana, SUA – 27.12.1981, Rancho Mirage, California)

Compozitor american. În timp ce studia dreptul în Indiana, a cunoscut mulți muzicieni de jazz, printre care chiar pe Bix Beiderbecke, care i-a înregistrat prima compoziție, *Riverboat Shuffle* (1924). Armonia melodică a pieselor de mai târziu, *Georgia on My Mind, Rockin' Chair* și *Lazy River*, a făcut ca acestea să devină cunoscute în lumea întreagă. A scris piese pentru filme de la Hollywood, ca *Thanks for the Memory*, *Two Sleepy People* și *In the Cool Cool Cool Evening* (Premiul Oscar). *Stardust* este cea mai ascultată piesă din toate timpurile. A jucat în câteva filme, printre care *A avea sau a nu avea* (To Have and Have Not, 1944) și *Tânărul și trompeta lui* (Young Man With a Horn, 1950), și a scris memoriile *Drumul cu praf de stele* (The Stardust Road) și *Uneori mă mir* (Sometimes I Wonder, 1965).

Carmona, António Oscar de Fragoso

(24.11.1869, Lisabona, Portugalia – 18.04.1951, Lisabona)

General și politician portughez. Ofițer de carieră, a fost ridicat la rang de general în 1922. A luat parte la lovitura de stat militară din mai 1926 și a devenit premier în același an. A guvernat ca dictator înainte de a iniția un plebiscit; ales președinte, a rămas în această funcție din 1928 până în 1951, acționând ca simbol al continuității politice, după ce l-a numit, în 1932, în funcția de premier pe Antonio de Oliveira Salazar.

Carnap, Rudolf

(18.05.1891, Ronsdorf, Germania – 14.09.1970, Santa Monica, California, SUA)

Filozof american de origine germană. Și-a luat doctoratul în fizică la Universitatea din Jena, în 1921. În 1926, a fost invitat să se alăture colectivului facultății de la Universitatea din Viena, unde, la scurt timp, a devenit membru influent al unui grup de filozofi, matematicieni și oameni de știință, cunoscut sub numele de Cercul Vienez. În urma discuțiilor dintre aceștia, s-au dezvoltat ideile de bază ale pozitivismului logic. A emigrat în SUA în 1935; a predat la Universitatea din Chicago (1936–1952). După doi ani petrecuți la Institutul pentru Studii Avansate din Princeton (1952–1954), s-a mutat la Universitatea California din Los Angeles, unde a rămas până la moarte. A încercat să dea o interpretare precisă tezei fundamentale a empirismului – teorie conform căreia toate conceptele și credințele despre lume derivă din experiența nemijlocită. În opinia lui, empirismul este doctrina conform căreia termenii și propozițiile care exprimă afirmații despre lume se pot „reduce" la termeni și propoziții clare, care descriu date imediate din experiență. Lucrările sale includ *Construcția logică a lumii* (The Logical Structure of the World, 1928), *Sintaxa logică a limbajului* (The Logical Syntax of Language, 1934), *Introducere în semantică* (Introduction to Semantics, 1942), *Semnificație și necesitate* (Meaning and Necessity, 1974) și *Fundamentele logice ale probabilității* (The Logical Foundation of Probability, 1950).

carnaval

Ultima sărbătoare înaintea privațiunilor Postului Mare în unele zone romano-catolice. Cel mai cunoscut și, probabil, cel mai exuberant carnaval este acela de la Rio de Janeiro, celebrat cu baluri mascate, costume și parade; cel mai cunoscut carnaval din SUA este Mardi Gras din New Orleans. Prima zi variază în funcție de tradiția locală, dar de obicei manifestarea se încheie de Lăsata Secului, ziua anterioară începerii Postului Mare.

carne

Țesut muscular sau altă parte comestibilă a animalelor, în special a mamiferelor, folosită ca aliment. Nu doar mușchii și

grăsimea constituie carne comestibilă, ci și unele organe precum ficatul, rinichii și inima. Carnea comestibilă este apreciată ca aliment ce conține gama completă de proteine, având toți aminoacizii necesari corpului uman. Carnea este digerată încet, în mare parte din cauza prezenței grăsimilor. Pe plan mondial, cea mai consumată este carnea de porc; pe locul al doilea este carnea de vită; carnea de batal și de miel, de capră, de pasăre și de iepure sunt, de asemenea, consumate pe scară largă. În SUA se produce și consumă aproximativ o treime din totalul de carne din lume. O mare parte din populația globului nu consumă carne deloc, în ciuda faptului că acest aliment este, în general, apreciat.

carne de porc

Carnea porcilor sacrificați la vârste cuprinse între 6 luni și un an. Este consumată sub formă de diverse preparate culinare, inclusiv cotlet și cârnați, este gătită ori afumată pentru șuncă, jambon, cârnați uscați și alte asemenea produse. Deoarece poate fi infestată cu trichină, îmbolnăvind consumatorul de trichineloză, carnea proaspătă de porc trebuie gătită la o temperatură de 71°C pentru a distruge eventualii paraziți. Consumul cărnii de porc este interzis de religiile islamică și iudaică.

carne de vită

Carne de vită matură, diferită de carnea de vițel. Cea mai bună carne se obține de la boi (castrați) și de la juninci (vaci care nu au fătat). Gustul și frăgezimea cărnii se îmbunătățesc prin fezandare; o metodă obișnuită de păstrare a frăgezimii constă în atârnarea carcasei, pentru maturare, timp de două săptămâni la o temperatură de cca 2°C. Cei mai mari producători și consumatori de carne de vită din lume sunt SUA, Uniunea Europeană, Brazilia, China, Argentina și Australia. Standardele de calitate sunt relativ uniforme. Carnea de vită asigură proteine și vitamina B; mai conține și grăsimi saturate care, consumate în exces, pot cauza boli de inimă și alte probleme de sănătate. Hindușii nu consumă carne de vită din cauza statutului de animal sacru al vacii.

Carné, Marcel

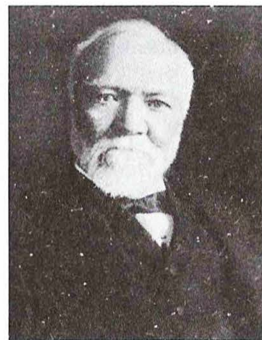
(18.08.1906, Paris, Franța – 31.10.1996, Clamart)

Regizor francez. A lucrat ca asistent de regizor înainte de a realiza primul lui film, *Jenny* (1936). Acest succes a fost urmat de *O dramă nostimă* (Drôle de drame ou L'Etrange aventure de docteur Molyneux, 1937), *Suflete în ceață* (Le quai des brumes, 1938) și *Noaptea amintirilor* (Le jour se lève, 1939), filme străbătute de realism poetic și care au fost rodul colaborării sale cu scenaristul Jacques Prévert. În timpul ocupației naziste a creat *Trubadurii diavolului* (Les visiteurs du soir, 1942) și mai târziu capodopera *Copiii paradisului* (Les enfants du paradis, 1945), o adevărată cronică a vieții de teatru, care celebra spiritul francez. Munca sa a cunoscut un declin după despărțirea lui de Prévert, în 1948.

Carnegie, Andrew

(25.11.1835, Dunfermline, Fife, Scoția – 11.08.1919, Lenox, Massachusetts, SUA)

Industriaș și filantrop american. Fiu al unui țesător scoțian, a emigrat în SUA împreună cu familia sa în 1848. A lucrat mai întâi la un oficiu telegrafic, apoi a făcut carieră în cadrul companiei Pennsylvania Railroad Co, iar investițiile sale abile l-au îmbogățit încă înainte de vârsta de 30 de ani. Între anii 1872–1873, a înființat oțelăriile de lângă Pittsburgh, care au funcționat în cadrul companiei Carnegie Steel până în 1889. Prin adoptarea unor inovații tehnologice, cum ar fi cuptorul Martin, și prin sporirea eficacității datorită integrării verticale, Carnegie a construit o vastă întreprindere care a monopolizat industria de oțel din SUA. În 1901 i-a vândut compania lui J. P. Morgan, aceasta devenind o parte a industriei US Steel. Considerând că oamenii bogați au datoria de a folosi surplusul financiar pentru dezvoltarea și îmbunătățirea vieții semenilor lor, Carnegie s-a retras din afaceri pentru a se consacra acțiunilor de caritate, donând sute de milioane de dolari bibliotecilor și universităților, cum ar fi Universitatea Carnegie-Mellon, și sprijinind organizații precum Institutul Carnegie din Pittsburgh și Carnegie Corporation din New York, cele mai mari fundații ale sale.

Andrew Carnegie

FRAȚII BROWN

Carnegie, Dale *născut* Dale Carnegey

(24.11.1888, Maryville, Missouri, SUA – 01.11.1955, Forest Hills, New York)

Autor și lector universitar din SUA. Născut într-o familie săracă, a fost comis-voiajor între 1908–1912, înainte de a începe să predea tehnica discursurilor publice la YMCA,

în New York, în 1912. Cursurile sale s-au bucurat de un uriaș succes, motiv pentru care, în scurt timp, auditoriul său a sporit considerabil. Pentru a-și îmbunătăți metodele de predare, a început să publice articole, pe care le-a colectat în volumul intitulat *Discursul public: curs practic pentru oamenii de afaceri* (Public Speaking: A Practical Course for Business Men, 1926). Bine-cunoscuta sa lucrare *Secretele succesului: Cum să vă faceți prieteni și să deveniți influenți* (How to Win Friends and Influence People, 1936) a devenit unul dintre cele mai mari succese de librărie din toate timpurile. Cu toate că nu dezvăluie nimic nou despre psihologia umană, cartea subliniază faptul că atitudinea unei persoane este crucială. Institutul Dale Carnegie a înființat, mai târziu, sute de filiale în toată țara.

Carnegie Hall

Sală de concerte în orașul New York, SUA. Echipată de industriașul Andrew Carnegie la insistențele dirijorului Walter Damrosch (1862–1950) și proiectată de William Burnet Tuthill, în stil neorenascentist italian, a fost inaugurată în 1891, avându-l ca invitat de onoare pe Piotr Ceaikovski. Amenințată cu distrugerea la sfârșitul anilor 1950, a fost salvată de o mișcare publică de protest și a intrat în proprietatea orașului. A fost renovată în totalitate în anii 1982–1986. Admirată pentru frumusețea ei și pentru acustica excepțională, are cca 2 800 de locuri și a fost mult timp cea mai faimoasă sală de concert din SUA.

Carnegie-Mellon, Universitatea ~

Universitate privată din Pittsburgh, Pennsylvania, SUA. A fost înființată în 1967, prin unirea Institutului pentru Tehnologie Carnegie (creat în 1900 prin donația lui Andrew Carnegie) cu Institutul pentru Cercetare Industrială Mellon (înființat în 1913 prin donația lui Andrew W. Mellon). Cuprinde școli tehnice, de științe, cibernetică, științe umaniste și sociale, arte frumoase, politică publică și administrare industrială. Și-a câștigat reputația de centru al artelor, având trei galerii, două săli de concert și două teatre.

Carniola

Regiune în N Sloveniei. Situată la NE de capul Mării Adriatice, include o zonă muntoasă. Principalul oraș al regiunii este Ljubljana. A făcut parte din provincia romană Panonnia în Antichitate și a fost ocupată de sloveni în sec. VI d.Hr. În sec. XIII, a devenit parte a Sfântului Imperiu Roman. În 1335 a intrat în posesia Habsburgilor austrieci, care au păstrat teritoriul sub formă de ducat până în 1849, când a fost recunoscut ca teritoriu aflat sub tutela coroanei Austriei (1849–1918). După Primul Război Mondial, teritoriul a fost împărțit între Italia și noul Regat al Sârbilor, Croaților și Slovenilor (mai târziu Iugoslavia); a fost alipit în întregime Iugoslaviei prin tratatul din 1947. Când Iugoslavia s-a destrămat în anii 1990, regiunea a fost atribuită Sloveniei.

carnivor

Denumire comună pentru orice animal care consumă carne, în special membru al ordinului *Carnivora*, alcătuit din 12 familii de mamifere prădătoare: *Canidae* (de exemplu, câine), *Ursidae* (urs), *Procyonidae* (raton), *Mustelidae* (nevăstuică), *Mephitidae* (sconcs), *Viverridae* (zibetă), *Herpestidae* (mangustă), *Hyaenidae* (hienă), *Felidae* (feline), *Otariidae* și *Phocidae* (foci) și *Odobenidae* (morsă). Deși majoritatea carnivorelor consumă numai carne, unele au o dietă mai mult vegetală (de ex. panda). Cele mai multe au dentiție complexă și mandibulă capabilă să se miște numai pe verticală, care exercită o forță considerabilă. Primele carnivore, care probabil că au evoluat dintr-un strămoș insectivor, au apărut în timpul Paleocenului (cca 65–55 m.a.u.). Carnivorele sunt animale foarte inteligente.

Carnot, ciclul ~

La motoarele termice, ciclu ideal de schimbări de presiune și temperatură a fluidului în lucru, cum ar fi aburul sau amoniacul, conceput de Sadi Carnot. Este standardul de performanță al tuturor motoarelor termice care operează între o temperatură ridicată și una scăzută. În ciclu, fluidul de lucru suferă 4 schimbări succesive: (1) fluidul primește căldură, dilatându-se la temperaturi ridicate; (2) eliberează lucru mecanic în timpul transformării reversibile de dilatare adiabatică; (3) pierde căldură (spre mediul absorbant) în timpul compresiei la temperatură joasă; (4) primește lucru mecanic în timpul compresiei adiabatice reversibile. Randamentul ciclului este determinat de diferența dintre temperatura sursei de căldură și temperatura mediului absorbant, împărțită la temperatura sursei de căldură. *Vezi și* ciclu Rankine.

Carnot, Lazare (-Nicolas-Marguerite)

(13.05.1753, Nolay, Burgundia, Franța – 02.08.1823, Magdeburg, Saxonia prusacă)

Om de stat francez și administrator în guverne succesive de după Revoluția Franceză. A intrat în armată ca inginer (1773) și a fost

ales în Adunarea Legislativă în 1791. Ca șef al Comitetului pentru Siguranță Publică și al Directoratului a ajutat la mobilizarea forțelor armate revoluționare și la strângerea armamentului. A fost supranumit Organizatorul Victoriei. În timpul loviturii din 18 Fructidor, a fugit din Franța pentru a scăpa de arest. S-a întors după venirea la putere a lui Napoleon, pe care l-a servit îndeplinind diferite funcții, cum ar fi cea de ministru de interne, în timpul celor O Sută de Zile.

Carnot, (Marie-François-) Sadi

(11.08.1837, Limoges, Franța - 24.06.1894, Lyon)

Politician francez. Nepot al lui Lazare Carnot și fiu al lui Sadi Carnot, a lucrat ca inginer în guvern înainte de a intra în politică. După ce a fost ministru al lucrărilor publice (1880–1881) și de finanțe (1885–1887), a fost ales în 1887 al patrulea președinte al celei de A Treia Republici. A rezolvat cu competență intrigile lui Georges Boulanger, mișcările anarhiste și scandalul Canalului Panama, reușind să-și mențină popularitatea pe parcursul a 10 guverne diferite. A fost asasinat în 1894 de un anarhist italian.

Carnot, (Nicolas-Léonard-) Sadi

(01.06.1796, Paris, Franța - 24.08.1832, Paris)

Cercetător francez, cunoscut pentru descrierea ciclului Carnot. Fiu al lui Lazare Carnot, a fost ofițer de armată aproape toată viața. Convins că avansul britanic în domeniul motoarelor cu aburi, coroborat cu utilizarea inadecvată a tehnologiei aburilor în Franța, a jucat un rol important în distrugerea lui Napoleon, a scris un eseu despre motoarele cu aburi (1824). Ulterior, a dezvoltat o teorie despre motoarele cu aburi, afirmând că randamentul acestora depinde de temperatura părților celor mai calde și celor mai reci și nu de substanța (aburi sau alte fluide) care propulsează mecanismul. Deși primită cu reticență, ipoteza sa a fost mai târziu încorporată în teoria generală a termodinamicii.

carnozaur

Denumire comună pentru grupul de dinozauri carnivori mari, printre care și *Allosaurus,* și alți dinozauri înrudiți. Carnozaurii au fost un subgrup al dinozaurilor teropozi de talie mare, bipezi și carnivori. (Un alt grup de teropode a fost format de celurozauri din care au făcut parte tiranozaurii.) Carnozaurii erau animale masive cu gât scurt, craniu imens și gură cu deschidere mare, prevăzută cu dinți înspăimântători. Se deplasau pe două picioare. Carnozaurii par să fi apărut la sfârșitul Jurasicului (150 m.a.u.) și au dispărut la sfârșitul Cretacicului (65 m.a.u.).

Carnuntum

Oraș antic în Imperiul Roman. Situat în N Panonniei, pe Dunăre, a reprezentat o importantă poziție militară începând cu domnia lui Augustus. A fost folosit de Marcus Aurelius ca bază în campania lui împotriva marcomanilor (172–174 d.Hr.). Aici, Marcus Aurelius a scris al doilea volum al *Meditațiilor*. Orașul a fost distrus de germani în sec. IV d.Hr.

Carol I *cunoscut drept* Carol de Anjou

(mart. 1226 - 07.01.1285, Foggia)

Rege de Napoli și Sicilia (1266–1285), primul din dinastia Angevinilor. Frate mai mic al lui Ludovic IX al Franței, Carol s-a aliat cu papa și a cucerit Napoli și Sicilia în 1260, înfrângându-i pe ultimii reprezentanți ai dinastiei Hohenstaufen. A creat un imperiu mediteraneean vast, dar de scurtă durată, extinzându-se în Balcani și devenind moștenitor al regatului Ierusalimului (1277). Sicilienii s-au răsculat și i-au izgonit pe Angevini în 1824. Carol a murit în timp ce pregătea o contraofensivă, iar regatul său a fost apoi cucerit de spanioli.

Carol I *în maghiară* Karoly *cunoscut drept* Carol Robert de Anjou

(1288, Napoli, Regatul Napolelui - 16.07.1342, Visegrad, Ungaria)

Rege al Ungariei (1301, 1308–1342). A pretins tronul Ungariei, având consimțământul papei și fiind încoronat în 1301, dar a fost recunoscut drept rege abia în 1308, din cauza disputelor privind legitimitatea pretenției sale. Rege rafinat și pios, Carol a redat Ungariei statutul de mare putere. Alianța sa cu Polonia i-a permis să-i învingă pe sfântul împărat roman și pe austrieci. Nu a reușit să unească Ungaria cu Napoli, dar a negociat un pact care să permită fiului său mai mare să devină rege al Poloniei.

Carol I

(19.11.1600, Dunfermline Palace, Scoția - 30.01.1649, Londra, Anglia)

Rege al Marii Britanii și Irlandei (1625–1649). Fiu al lui Iacob I, a moștenit de la tatăl său credința în dreptul divin al regelui, primele sale scrisori rămase dezvăluind neîncrederea pe care o avea în Camera Comunelor. A devenit rege în 1625. A intrat în conflict cu primul său parlament, cauzele fiind unele probleme religioase,

războiul împotriva Spaniei și neîncrederea generală a oamenilor în consilierul său, primul duce de Buckingham. După ce a dizolvat mai multe parlamente succesive, Carol a condus regatul timp de 11 ani fără să se consulte cu parlamentul. Printre măsurile luate fără acordul parlamentului se numără perceperea taxei pentru construirea navelor. În 1639 a pornit război împotriva Scoției, astfel că nevoia de a strânge bani l-a îndemnat să convoace ceea ce a rămas cunoscut ca Parlamentul Scurt și Parlamentul Lung. În cele din urmă, conducerea sa autoritară și certurile cu parlamentul au dus la izbucnirea războaielor civile engleze. După ce forțele sale au fost învinse în al doilea din aceste războaie, armata a cerut să fie judecat pentru trădare, ca „autor al tuturor necazurilor lor". În 1649 a fost condamnat și executat, iar Oliver Cromwell a proclamat Commonwealth.

Carol I *în germană* Karl Franz Joseph

(17.08.1887, castelul Persenbeng, Austria – 01.04.1922, Quinta do Monte, Madeira)

Împărat al Austriei (1916–1918) și rege al Ungariei (sub numele de Carol IV), ultimul conducător al monarhiei austro-ungare. A devenit moștenitor prezumtiv la tronul dinastiei Habsburgilor în urma asasinării unchiului său, Franz Ferdinand. După ce i-a succedat lui Franz Joseph în 1916, a încercat fără succes să scoată Austro-Ungaria din Primul Război Mondial. A renunțat să se implice în problemele statului în 1918, fiind detronat în 1919. După două încercări nereușite de a recâștiga tronul Ungariei, în 1921, a fost trimis în exil la Madeira, unde a și murit.

Carol I *născut* Karl Eitel Friedrich, Prinț von Hohenzollern-Sigmaringen

(20.04.1839, Sigmaringen – 10.10.1914, Sinaia, România)

Regele Carol I al României

Principe din dinastia germană Hohenzollern-Sigmaringen, mai întâi domnitor (1866–1881) și apoi rege (1881–1914) al României. Chemat la succesiunea Principatelor Unite după detronarea lui Alexandru Ioan Cuza și confirmat prin referendum (10 mai 1866), s-a identificat cu interesele tânărului stat, contribuind decisiv la marile evenimente legate de Războiul de Independență (1877–1878) și la procesul de modernizare a țării. A susținut cu consecvență orientarea politică, diplomatică și militară a României către Puterile Centrale, semnând o alianță politico-militară cu Austro-Ungaria în 1883, a dorit intrarea României în Primul Război Mondial (1916–1918) alături de Tripla Alianță. Căsătorit cu Elisabeta de Wied (poeta Carmen Sylva), fără descendenți, a fost urmat la tron de nepotul său, Ferdinand. S-a manifestat ca susținător al științei și culturii, ca întemeietor al Fundației Universitare Carol I, inițiator și finanțator al *Dicționarului limbii române*.

Carol II

(29.05.1630, Londra, Anglia – 06.02.1685, Londra)

Rege al Marii Britanii și Irlandei (1660–1685). Fiu al lui Carol I și al soției acestuia, Henrietta Maria, l-a sprijinit pe tatăl său în războaiele civile britanice. După executarea tatălui său, a invadat Anglia, în 1651, dar a fost învins la Worcester. A petrecut apoi mai mulți ani în exil, iar după moartea lui Oliver Cromwell, condițiile au permis reinstaurarea monarhiei. Declarația de la Breda i-a deschis drumul spre proclamarea sa ca rege, în mai 1660 (*vezi* Restaurație). A devenit cunoscut drept „monarhul vesel", pentru că a ridicat restricțiile puritane impuse distracțiilor și pentru că era un iubitor de plăceri; cea mai cunoscută amantă a lui a fost actrița Nell Gwyn. Evenimentele importante din timpul domniei sale includ controversatul Tratat de la Dover și cele două războaie cu olandezii (*vezi* războaiele anglo-olandeze). Prin anii 1670, soția sa, regina Caterina de Braganza, a pierdut mai multe sarcini, ceea ce i-a spulberat speranța de a mai avea moștenitori legali (deși a lăsat în urmă cel puțin 14 copii nelegitimi). Aproape că a pierdut controlul asupra guvernului când s-a iscat isteria în jurul așa-numitului complot papal, ce-și propusese să-l înlocuiască cu fratele său catolic Iacob (viitorul rege Iacob II). Carol și-a păstrat sângele rece, a restabilit controlul politic și, în cele din urmă, a recăpătat sprijinul ca monarh. Adaptabilitatea și discernământul său politic i-au permis să-și conducă țara în diferite bătălii între anglicani, catolici și disidenți, lupte ce i-au marcat domnia.

Carol II *cunoscut drept* Carol cel Rău

(1322 – 01.01.1387)

Rege al Navarrei (1349–1387). A primit Normandia de la Ioan II al Franței, amenințând cu o alianță engleză. Arestat pentru

trădare în 1356, a fost eliberat un an mai târziu și a recâștigat Normandia. A încheiat diverse alianțe în Spania, în încercarea de a extinde puterea regatului Navarra. Carol V l-a privat de drepturile sale în Franța, iar descoperirea complotului împotriva regelui Franței l-a costat întreaga Normandie, cu excepția orașului Cherbourg.

Carol II *cunoscut drept* Carol de Anjou *sau* Carol cel Șchiop

(1254 - 05.05.1309, Napoli)

Rege al Napolelui și conducător al mai multor teritorii europene. A apărat orașul Napoli în timp ce tatăl său, Carol I, lansa campania de recucerire a Siciliei de la aragonezi. A fost prins și închis (1284–1288); în schimbul eliberării din închisoare, a promis că va renunța la pretențiile sale privind Sicilia, dar papa l-a dezlegat de jurământ, astfel că a luptat, fără succes, pentru câștigarea Siciliei, până în 1302. A încheiat alianțe prin căsătoria copiilor săi, extinzându-și astfel controlul asupra regiunilor Piemont și Provence, precum și în Ungaria, Atena și Albania.

Carol II *cunoscut drept* Carol cel Pleșuv

(13.06.823 d.Hr. - 06.10.877 d.Hr., Brides-les-Bain, Franța)

Rege al Franței (843–877 d.Hr.) și împărat al Sfântului Imperiu Roman (875–877 d.Hr.). Fiu al împăratului Ludovic I de la cea de-a doua soție, s-a luptat cu frații săi vitregi într-o serie de războaie civile (829–843 d.Hr.) până ce, prin Tratatul de la Verdun, s-au stabilit drepturile de succesiune. Lui Carol i-a revenit regatul francilor de V, pe care l-a condus în ciuda loialității schimbătoare a supușilor săi și a atacurilor nordicilor, bretonilor și germanilor. În 864 d.Hr., a câștigat controlul asupra regiunii Aquitania, iar în 870 d.Hr. a câștigat și V Lorenei. A fost încoronat împărat în 875 d.Hr., dar a murit doi ani mai târziu, în timpul unei revolte interne. Inspirat de bunicul său, Carol cel Mare, a încurajat artele și reînvierea frumuseților artei carolingiene.

Carol II *în spaniolă* Carlos

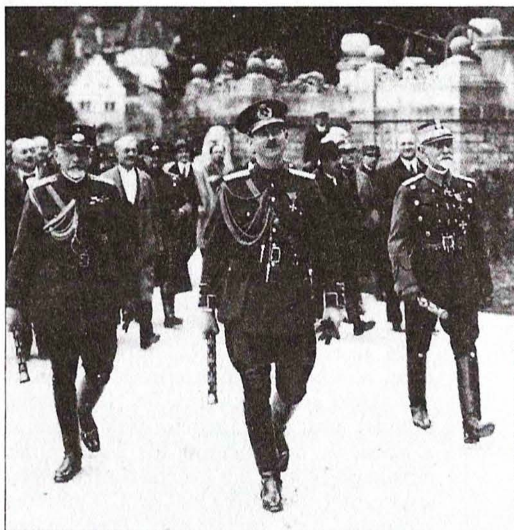
(06.11.1661, Madrid, Spania - 01.11.1700, Madrid)

Rege al Spaniei (1665–1700), ultimul monarh al dinastiei Habsburgilor. Fiu al lui Filip IV și al Mariei Anna de Austria, era încet la minte, motiv pentru care a rămas cunoscut drept Carol cel Nebun. Domnia sa a debutat cu 10 ani de regență a mamei sale. Prima etapă a domniei sale a fost caracterizată de preocuparea de a respinge imperialismul francez al lui Ludovic XIV, iar a doua a fost dominată de problema succesiunii, pentru că era evident că nu putea avea copii. Moartea sa a dus la Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei.

Carol II

(03.10.1893, Sinaia, România - 04.04.1953, Estoril, Portugalia)

Rege al României (1930–1940), fiu al regelui Ferdinand I. În Primul Război Mondial, a făcut parte dintre ofițerii armatei române. În 1918, a contractat o căsătorie împotriva voinței suveranului, dar aceasta a fost anulată în 1919, iar în 1921 s-a căsătorit cu principesa Elena a Greciei și a Danemarcei. În urma unor aventuri sentimentale cu implicații politice și dinastice, a trebuit să

Regele Carol II al României (centru)

renunțe la tron în 1925, în favoarea fiului său Mihai și a principesei Elena. A revenit ilegal în țară în 1930, sprijinit de Iuliu Maniu și de armată, pentru a-și detrona fiul și a obține tronul, susținut de un vot al Parlamentului. Printr-o politică autoritară și personală, culminând cu instaurarea dictaturii regale (1938), Carol II a încercat să stăvilească ascensiunea mișcării fasciste românești, Garda de Fier, și să mențină România în cadrul alianțelor militare tradiționale, împotriva Germaniei. Contextul politic internațional și concesiile teritoriale pe care a fost obligat să le facă l-au silit să abdice (1940) în favoarea lui Mihai I și să se exileze definitiv. Rămășițele sale pământești au fost mutate la biserica domnească de la Curtea de Argeș (2003). Carol II a fost

o personalitate controversată. Inteligent și erudit, cu un frumos dar oratoric, a acordat larg sprijin financiar și instituțional culturii naționale, în special prin Fundația Casei Regale pe care a întemeiat-o. S-a lăsat însă adesea copleșit de slăbiciuni și excese care au afectat nu doar viața lui și a familiei regale, ci și situația politică a țării, punând în discuție abilitatea sa de a domni.

Carol III *cunoscut drept* Carol cel Gras

(839 d.Hr., Bavaria? - 13.01.888 d.Hr., Neidingen)

Rege franc și împărat al Sfântului Imperiu Roman (881–887 d.Hr.). Stră-strănepot al lui Carol cel Mare, el a moștenit regatele Suabia (876 d.Hr.) și Italia (879 d.Hr.). Carol a fost încoronat împărat de către papă, în 881 d.Hr. La moartea conducătorilor regatelor france de E și de V, a dobândit control asupra acestora, iar în jurul anului 885 d.Hr. a reunit întreg imperiul lui Carol cel Mare, cu excepția regiunii Provence. Suferind de o boală cronică, nu a mai reușit să-i atace pe sarazini și a plătit tribut pentru a-i cumpăra pe invadatorii vikingi. Nepotul său, Arnulf, a condus o răscoală împotriva lui, în 887 d.Hr., dar căderea sa a declanșat dezintegrarea imperiului lui Carol cel Mare.

Carol III *cunoscut drept* Carol cel Simplu

(17.09.879 d.Hr. - 07.10.929 d.Hr., Péronne, Franța)

Rege al Franței (893–922 d.Hr.). În 911 d.Hr., a cedat vikingilor teritoriul cunoscut mai târziu sub denumirea de Normandia, în urma unui tratat încheiat după o invazie a acestora; descendenții lor s-au numit normanzi. Nobilii din Lorena (Lotharingia) au acceptat autoritatea lui Carol, la moartea ultimului rege carolingian. Preocuparea arătată problemelor lotaringienilor i-a supărat pe nobilii francezi, iar în 922 d.Hr., aceștia l-au ales în locul lui ca rege pe Robert I.

Carol III *în spaniolă* Carlos

(20.01.1716, Madrid, Spania - 14.12.1788, Madrid)

Rege al Spaniei (1759–1788). Fiu al lui Filip V și al soției acestuia, Isabela Farnese. A fost duce de Parma (1732–1734) și rege al Napolelui (sub numele de Carol VII, 1734–1759), înainte să devină rege al Spaniei. A crezut în misiunea sa de a reforma Spania, făcând-o din nou o putere de prim rang, însă politica sa externă nu a reușit; pierderile pe care Spania le-a înregistrat în Războiul de Șapte Ani au scos la iveală neajunsurile din armată și din flota maritimă. A avut succes în consolidarea imperiului; în timpul domniei sale, au fost făcute reforme comerciale, a fost îmbunătățită politica de apărare și a fost introdus un sistem administrativ modern. Fiind unul dintre despoții luminați ai sec. XVIII, a reușit să revigoreze temporar Spania din punct de vedere cultural și economic.

Carol IV *născut* Wenceslas *cunoscut drept* Carol de Luxemburg

(14.05.1316, Praga - 29.11.1378, Praga)

Rege al germanilor și Boemiei (1347–1378) și al Sfântului Imperiu Roman (1355–1378). Carol a fost ales rege al Germaniei în locul lui Ludovic IV, în 1346. În același an, tatăl său a murit în războiul împotriva Angliei, el devenind și rege al Boemiei. A invadat Italia și a dobândit coroana Lombardiei și coroana imperială la Roma. Carol și-a extins puterile dinastice printr-o diplomație remarcabilă și a făcut din Praga centrul politic și cultural al imperiului. A emis Bula de Aur în 1356, obținând dreptul la succesiune la tronul german pentru fiul său Wenceslas.

Carol IV *cunoscut drept* Carol cel Drept

(1294 - 01.02.1328, Vincennes, Franța)

Rege al Franței și Navarrei (sub numele de Carol I) (1322–1328). Ultimul în linie directă dintre capețieni, a urcat pe tron la moartea fratelui său, Filip V. Intrigile sale au țintit câștigarea tronului Germaniei și anexarea Flandrei, dar fără să reușească acest lucru. A reînceput războiul cu Anglia prin invadarea regiunii Aquitania, câștigând drepturi foarte avantajoase prin pacea din 1327.

Carol IV *în spaniolă* Carlos

(11.11.1748, Portici - 20.01.1819, Roma)

Rege al Spaniei (1788–1808) în timpul Revoluției Franceze. Fiu al lui Carol III, era lipsit de calități de conducător, încredințând guvernarea lui Manuel de Godoy. După invazia franceză din 1794, Spania a fost redusă la statutul de satelit al Franței. Când Napoleon a ocupat din nou N Spaniei, în 1807, Carol a fost forțat să abdice (1808) și să plece în exil.

Carol V *cunoscut drept* Carol cel Înțelept

(21.01.1338, Vincennes, Franța - 16.09.1380, Nogent-sur-Marne)

Rege al Franței (1364–1380). A strâns bani pentru a-l răscumpăra pe tatăl său, Ioan II, de la englezi, în condițiile Tratatului de la Brétigny. Încoronat rege la moartea tatălui său, în 1364, Carol a ajutat țara să-și recupereze pierderile din prima fază a Războiului de 100 de Ani. Când a izbucnit din nou războiul cu Anglia (în 1369), a

câștigat o serie de bătălii, în urma cărora au fost anulate tratatele defavorizante din 1360. Comploturile inamicului său Carol II (de Navarra) l-au determinat să confiște majoritatea pământurilor franceze. L-a sprijinit pe papa Clement II, contribuind astfel la declanșarea Marii Schisme.

Carol V *în germană* **Karl**
cunoscut drept **Carol Quintul**
(24.02.1500, Ghant - 21.09.1558, San Jerónimo de Yuste, Spania)

Împărat al Sfântului Imperiu Roman (1519–1556) și rege al Spaniei (sub numele de Carol I, 1516–1556). Fiu al lui Filip I de Castilia și nepot al lui Ferdinand V și al soției acestuia Isabela I, precum și al împăratului Maximilian I, a succedat la tron bunicilor săi la moartea acestora, în 1516 și, respectiv, 1519. Evenimentele importante din timpul domniei sale includ Dieta de la Worms și începutul Reformei; înfrângerea lui Francisc I, ceea ce a asigurat supremația Spaniei în Italia; războaiele împotriva Turciei conduse de Soliman I Magnificul; formarea Ligii Schmalkaldice; Conciliul de la Trento; pacea de la Augsburg. S-a luptat să păstreze unite Spania și Imperiul Habsburgic, împotriva forțelor din ce în ce mai puternice ale protestantismului, al presiunii franceze și turce și chiar a ostilității papei Adrian V. În 1555–1556, Carol a renunțat la pretențiile sale privind Țările de Jos și Spania, în favoarea fiului său, Filip II, și la titlul de împărat în favoarea fratelui său, Ferdinand I, iar în 1557 s-a retras la o mănăstire din Spania.

Carol VI *cunoscut drept* **Carol cel Iubit** *sau* **Carol cel Nebun**
(03.12.1368, Paris, Franța - 21.10.1422, Paris)

Rege al Franței (1380–1422). Încoronat la vârsta de 11 ani, a permis unchilor și consilierilor săi să conducă Franța până în 1388. A suferit accese de nebunie începând cu 1392, iar puterea sa ca rege scădea pe măsură ce ducii de Burgundia și Orléans deveneau mai puternici. Invazia engleză și victoria în Bătălia de la Azincourt (1415) l-au obligat pe Carol să semneze Tratatul de la Troyes (1420), care asigura căsătoria fiicei sale, Catherine de Valois, cu Henric V al Angliei, acesta fiind declarat regent și moștenitor al tronului Franței.

Carol VI *în germană* **Karl**
(01.10.1685, Viena, Austria - 20.10.1740, Viena)

Împărat al Sfântului Imperiu Roman (1711–1740) și rege al Ungariei (sub numele de Carol III). Fiu al împăratului Leopold I, a încercat fără succes să acceadă la tronul Spaniei (autointitulându-se Carol III), ceea ce a dus la Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei. A obținut victorii în războiul împotriva Imperiului Otoman (1716–1718), dar a pierdut Războiul pentru Succesiunea la Tronul Poloniei (1733–1738), generând un nou război cu Turcia și pierderea majorității teritoriilor câștigate în 1718. A promulgat sancțiunea pragmatică în încercarea de a asigura succesiunea fiicei sale Maria Tereza, declanșând Războiul pentru Succesiunea la Tronul Austriei.

Carol VII *în germană* **Karl Albrecht**
(06.08.1697 - 20.01.1745, München)

Principe elector de Bavaria (1726–1745) și împărat al Sfântului Imperiu Roman (1742–1745). A renunțat la succesiunea austriacă atunci când a acceptat sancțiunea pragmatică. Totuși, la moartea lui Carol VI, s-a alăturat alianței împotriva Mariei Tereza, fiind încoronat împărat în 1742. Între timp, Bavaria a fost cotropită de trupele austriece. Prusia și Franța i-au restituit teritoriile bavareze în 1744. A murit la scurt timp după aceasta.

Carol VIII
(30.06.1470, Amboise, Franța - 07.04.1498, Amboise)

Rege al Franței (1483–1498). A renunțat la pretențiile asupra unor regiuni din Franța și Spania de astăzi, consolidând proprietatea franceză asupra regiunii Bretagne, pregătindu-se astfel pentru marea sa acțiune, o expediție în Italia, pentru a-și exercita drepturile moștenite asupra regatului Napoli. Aceasta a deschis seria războaielor cu Italia, ce au durat peste 50 de ani și din care a câștigat foarte puțin. Carol a fost încoronat la Napoli, dar adversarii săi s-au regrupat, astfel că a reușit să fugă cu mare greutate, pierzând toate teritoriile cucerite. A murit în timp ce pregătea o nouă expediție.

Carol IX
(27.06.1550, Saint-Germain-en-Laye, Franța - 30.05.1574, Vincennes)

Rege al Franței (1560–1574). Fiu al Caterinei de Medici, a devenit rege la moartea fratelui său, Francisc II, sub regența mamei sale. Deși declarat major în 1563, a rămas în continuare sub dominația mamei sale. Domnia sa a fost marcată de conflictele dintre catolici și hughenoți, rămânând cunoscut în istorie mai ales pentru că a permis masacrul din Noaptea Sfântului Bartolomeu (1572), instigat fiind de mama sa, un eveniment care se pare că

l-a urmărit în ultimii ani ai vieții. A murit de tuberculoză la 24 de ani.

Carol IX *în suedeză* Karl

(04.10.1550, Stockholm, Suedia - 30.10.1611, Nyköping)

Rege al Suediei (1604–1611). Al treilea fiu al lui Gustav I Vasa. A condus o rebeliune împotriva fratelui său vitreg, Erik XIV, care l-a adus la tron pe celălalt frate al său, sub numele de Ioan III. După ce pe tron a urcat evlaviosul său nepot catolic Sigismund III, Carol a reunit Convenția de la Uppsala și a cerut ca luteranismul să devină religie de stat. S-a luptat cu Sigismund într-un război civil și, după ce acesta a fost înlăturat, Carol a devenit adevăratul conducător al Suediei (1599–1604). Declarat rege în 1604, a dus o politică internațională agresivă, care a condus la declanșarea războiului cu Polonia (1605) și apoi cu Danemarca (1611–1613).

Carol X

(09.10.1757, Versailles, Franța - 06.11.1836, Gorizia, Friuli, Elveția)

Rege al Franței (1824–1830). Al cincilea fiu al Delfinului Franței, Ludovic, și nepot al lui Ludovic XV. Cunoscut, până în 1824, sub numele de Carol-Filip, conte de Artois. În timpul Revoluției Franceze a fost exilat, devenind liderul nobilimii emigrate. Revenind în Franța în 1814, a condus mișcările extremiste din timpul Restaurației Burbonilor. La moartea fratelui său, Ludovic XVIII, Carol a devenit rege. Popularitatea sa a scăzut pe măsură ce devenea tot mai reacționar. După Revoluția din Iulie, a fost forțat să abdice în favoarea lui Ludovic-Filip. Domnia sa ilustrează eșecul Burbonilor de a reconcilia tradiția monarhiei de drept divin cu spiritul democratic apărut ca urmare a revoluției.

Carol X Gustav *în suedeză* Karl Gustav

(1622-1660)

Rege al Suediei (1554–1560). Nepot al lui Gustav II Adolf, a eșuat în eforturile sale de a se căsători cu regina suedeză Christina, dar aceasta l-a numit totuși succesorul ei la tron. Ca rege, a încercat să refacă finanțele publice, dar a fost silit să-și dedice aproape întreaga atenție problemelor militare. A condus primul Război Nordic (1655–1660) împotriva unei coaliții compuse din Polonia, Rusia, Brandenburg, Țările de Jos și Danemarca, cu scopul de a forma un stat nordic unit. După cucerirea Poloniei (1655–1656) și-a redobândit teritoriile stăpânite de Danemarca, situate în S Suediei, prin Tratatul de la Roskilde (1658).

Carol XI *în suedeză* Karl

(24.11.1655, Stockholm, Suedia - 05.04.1697, Stockholm)

Rege al Suediei (1660–1697). Avea cinci ani când i-a succedat la tron tatălui său, Carol X Gustav, regatul fiind condus, sub regență, de aristocrați, până când Carol a împlinit vârsta majoratului, în 1672. Regenții au implicat Suedia în războiul cu Țările de Jos (1672–1678), dar Carol a preluat controlul asupra forțelor armate și a obținut rezultate favorabile pentru suedezi prin Tratatele de la Nijmegen, după care a dus o politică internațională de neutralitate. Pe plan intern, Carol și-a extins puterea regală, în detrimentul marii nobilimi, instituind monarhia absolută.

Carol XII *în suedeză* Karl

(17.07.1682, Stockholm, Suedia - 30.11.1718, Fredrikshald, Norvegia)

Rege al Suediei (1697–1718). Fiu al lui Carol XI, devenit monarh absolut la vârsta de 15 ani. Și-a apărat țara timp de 18 ani, în cel de-al doilea Război Nordic, asumându-și din ce în ce mai multe responsabilități în planificarea și executarea operațiunilor militare. A lansat o invazie dezastruoasă asupra Rusiei (1707–1709), care a dus la distrugerea armatelor suedeze și la pierderea de către Suedia a statutului de mare putere. Conducător din perioada de început a Epocii Luminilor, a promovat importante reforme interne. A fost ucis în timpul invaziei Norvegiei.

Carol XIV Ioan *în suedeză* Karl Johan *născut* Jean-Baptiste Bernadotte

(26.01.1763, Pan, Franța - 08.03.1844, Suedia)

Rege al Suediei și Norvegiei (1818–1844). Născut în Franța, a devenit un susținător înflăcărat al Revoluției Franceze, urcând foarte repede în ierarhia militară și ajungând general de brigadă (1794). Numit mareșal al Franței în 1804, l-a susținut pe Napoleon în mai multe campanii ale acestuia (1805–1809), ulterior încetând să-i mai fie loial. În 1810, a devenit prinț al Suediei; luându-și numele de Carol Ioan, a preluat controlul asupra guvernului. A contribuit la înfrângerea lui Napoleon în Bătălia de la Leipzig, apoi a învins aliata Franței, Danemarca, forțând-o să predea Norvegia coroanei suedeze. La moartea lui Carol XIII, a devenit rege al Suediei și al Norvegiei. Politica sa internațională a avut drept rezultat o perioadă lungă și benefică de pace.

Carol Albert *în italiană* **Carlo Alberto**
(02.10.1798, Turin, Franţa - 28.07.1849, Oporto, Portugalia)

Rege al provinciei Sardinia-Piemont (1831–1849). Membru al Casei de Savoia, a urcat pe tron după moartea lui Carol Felix, în 1831. A pus în ordine administraţia, accelerând dezvoltarea economică şi socială a ţării. Răspândirea ideilor revoluţionare l-a forţat să acorde un statut guvernului reprezentativ, în 1848. După alegerea lui Pius IX ca papă şi ocuparea regiunii Ferrara de către austrieci, a încercat să aducă eliberarea Italiei. A pornit război împotriva Austriei în 1848 şi în 1849, dar, după înfrângerea în Bătălia de la Novara, a abdicat în favoarea fiului său, Victor Emmanuel II.

Carol cel Drept
Vezi Carol IV (Franţa)

Carol cel Gras
Vezi Carol III (Sfântul Imperiu Roman)

Carol cel Înţelept
Vezi Carol V (Franţa)

Carol cel Mare *sau* **Carol I** *sau* **Charlemagne** *sau* **Carolus Magnus**
(04.747 d.Hr - 28.01.814 d.Hr., Aachen, Austrasia, azi Germania)

Rege al francilor (768–814 d.Hr.), rege al longobarzilor (774–814) şi împărat (800–814 d.Hr.).

Anii de început

La momentul naşterii sale, probabil în aprilie 747 d.Hr., tatăl său, Pepin cel Scund, era majordom al palatului, în slujba regelui merovingian, dar exercitând de fapt o putere efectivă asupra regatului franc extins. Puţinele informaţii despre tinereţea lui Carol cel Mare sugerează că a primit o educaţie centrată pe conducere, participând la activităţile politice, sociale, militare afiliate curţii tatălui său. Anii de început au fost marcaţi de o succesiune de evenimente cu implicaţii serioase pentru poziţia în lume a francilor în acele timpuri. În 751 d.Hr., cu aprobarea papei, Pepin a preluat tronul francilor de la ultimul rege merovingian, Childeric III. După întâlnirea cu papa Ştefan II, la palatul regal de la Ponthion în 753–754 d.Hr., Pepin a încheiat o alianţă cu papa, angajându-se să apere Roma în schimbul recunoaşterii dreptului dinastiei lui Pepin la tronul francilor. Pepin a intervenit militar în Italia, în 755 şi 756 d.Hr., pentru a opri ameninţările longobarzilor asupra Romei, iar prin aşa-numita Donaţie a lui Pepin, în 756 d.Hr., i-a acordat papalităţii un teritoriu în Italia centrală, care a constituit baza unei noi entităţi politice, Statele Papale, conduse de papă.

Când Pepin a murit, în 768 d.Hr., teritoriul său a fost împărţit conform obiceiurilor france, între Carol cel Mare şi fratele său, Carloman. Aproape imediat, rivalitatea dintre cei doi fraţi a ameninţat unitatea regatului franc. În căutarea unui avantaj faţă de fratele său, Carol a format o alianţă cu Desiderius, regele longobarzilor, luând-o de soţie pe fiica regelui, pentru a pecetlui o înţelegere care ameninţa echilibrul delicat stabilit în Italia prin alianţa lui Pepin cu papalitatea. Moartea lui Carloman, în 771 d.Hr., a pus capăt crizei, iar Carol cel Mare, fără a ţine cont de drepturile moştenitorilor lui Carloman, a preluat controlul asupra întregului regat al francilor.

Epoca lui Carol cel Mare

Carol cel Mare a urcat pe tron într-un moment când forţele puternice ale schimbării îi afectau regatul. Prin tradiţia francă, era un rege războinic, de la care era de aşteptat să îşi conducă supuşii în războaie care să extindă hegemonia francilor şi să aducă bogăţii supuşilor. Predecesorii săi merovingieni fuseseră mari cuceritori, însă victoriile lor au dus la formarea unui regat alcătuit din diverse popoare, care erau tot mai greu de condus de către o domnie unificată. Pentru regii merovingieni, situaţia a fost complicată atât de pofta insaţiabilă a aristocraţiei france de bogăţie şi putere, cât şi de divizarea constantă a teritoriului francilor, rezultând din obiceiul de a trata regatul ca un patrimoniu care se împarte între toţi moştenitorii de sex masculin în viaţă ai fiecărui rege. Până la începutul sec. VIII d.Hr., aceste forţe au redus conducătorii merovingieni la nişte regi „de nimic", aşa cum i-au numit succesorii lor carolingieni. Puterea reală a fost asumată de o dinastie aristocratică, numită mai târziu carolingiană, după Carol cel Mare, care, în sec. VII d.Hr., a ajuns la poziţia dominantă utilizând funcţia de majordom al palatului pentru a prelua controlul asupra administraţiei şi a resurselor regale şi pentru a se înconjura de susţinători suficient de puternici pentru a ţine la distanţă familiile france rivale ce doreau aceeaşi putere. În secolul VIII d.Hr., majordomii carolingieni ai palatului, Charles Martel (714–741 d.Hr.) şi (înainte de a deveni rege) Pepin III (741–751 d.Hr.), au întreprins diferite acţiuni ce aveau scopul de a împiedica fragmentarea politică a regatului franc. Carol a fost astfel moştenitorul unei lungi tradiţii în care regele era apreciat în funcţie de succesul în război, care, în schimb, îl

obliga să conceapă mijloace de guvernare capabile să mențină controlul asupra unei populații din ce în ce mai poliglote.

La mijlocul sec. VIII d.Hr., noi forțe au început să complice rolul tradițional al regalității france. Ca rezultat al sprijinului acordat lui Pepin de către autoritatea ecleziastică pentru a legitima detronarea dinastiei merovingiene și uzurparea poziției regale, carolingienii au devenit, în termenii epocii, conducători „prin voia lui Dumnezeu", un rol care le-a adus puteri și atribuții noi, dar nu clar definite. Asumarea noii sarcini a venit într-un moment în care renașterea religioasă căpăta avânt, adăugând o nouă dimensiune forțelor care defineau, conduceau și susțineau comunitatea creștină. Sec. VIII d.Hr. a fost martorul unor mișcări intelectuale și artistice în întreaga creștinătate apuseană, care au avut scopul de a restabili contactul cu trecutul clasic și patristic ca o cerință esențială pentru renașterea societății creștine. Peste sistemul social franc, bazat pe legături de rudenie, pe legături între șefii războinici și camarazii lor de arme, precum și pe etnie, se suprapuneau legături sociale create atunci când un individ își lăsa soarta în mâinile altora, acceptând astfel o condiție de dependență care implica prestarea de servicii superiorilor în schimbul unor recompense materiale. În plus, lumea de dincolo de Imperiul Franc era în plin proces de reconfigurare politică și economică, din cauza declinului Imperiului Roman de Răsărit, avansului triumfal al arabilor și al religiei islamice către lumea mediteraneeană, precum și din cauza amenințării reprezentate de invadatorii nou-veniți din Scandinavia, de lumea slavă și de Asia Centrală.

Semnul distinctiv al domniei lui Carol cel Mare a fost efortul său de a respecta obiceiurile străvechi și cerințele domniei unui rege franc ripostând, în același timp, în mod creativ noilor forțe care influențau negativ societatea. Calitățile personale l-au ajutat să facă față acestei provocări. Conducător războinic ideal, Carol avea o prezență fizică impunătoare, o energie extraordinară, curaj și o voință de fier. Prefera viața activă – campaniile militare, vânătoarea și înotul –, dar se simțea în largul lui și la curte, dăruia cu generozitate, era un tovarăș plăcut la petreceri și prețuia mult prietenia. A fost mereu legat de numeroasa lui familie: a avut cinci neveste, câteva concubine și cel puțin 18 copii, de ale căror interese se preocupa îndeaproape. Deși nu învățase mai deloc carte, Carol cel Mare poseda o inteligență nativă extraordinară, curiozitate intelectuală, dorința de a învăța de la alții și o sensibilitate religioasă – atribute care i-au permis să înțeleagă puterile care remodelau lumea în jurul său. Aceste fațete ale personalității sale au făcut din el un personaj demn de respect, de loialitate și de afecțiune; a fost un conducător în stare să ia decizii cu multă chibzuință, capabil să aplice acele decizii și priceput în a-i convinge pe alții să îl urmeze.

Campaniile militare

Primele trei decenii ale domniei lui Carol au fost dominate de campanii militare, determinate de o varietate de factori: necesitatea de a-și apăra teritoriile de dușmanii externi și separatiștii interni, dorința de a cuceri și de a prăda, un simț acut al oportunității, oferit de schimbările de putere, precum și dorința de a răspândi creștinismul. Succesele sale pe câmpul de luptă i-au adus faima de rege războinic în tradiția francă, o forță care putea să-i transforme pe franci într-o mare putere în lumea ce se aflase cândva în Imperiul Roman.

Cele mai solicitante acțiuni militare ale lui Carol s-au îndreptat împotriva saxonilor, dușmani de mult timp ai francilor, pentru a căror cucerire a fost nevoie de peste 30 de ani de campanie (772–804 d.Hr.). Această luptă îndelungată, care a dus la anexarea unui teritoriu mare dintre fluviile Rin și Elba, a fost marcată de jafuri, armistiții încălcate, luare de ostatici, asasinate în masă, deportare a rebelilor saxoni, măsuri draconice pentru a obliga acceptarea creștinismului și înfrângeri ocazionale ale francilor. Frizonii, aliații saxonilor care locuiau de-a lungul Mării Nordului, la est de Rin, au fost și ei forțați să se supună.

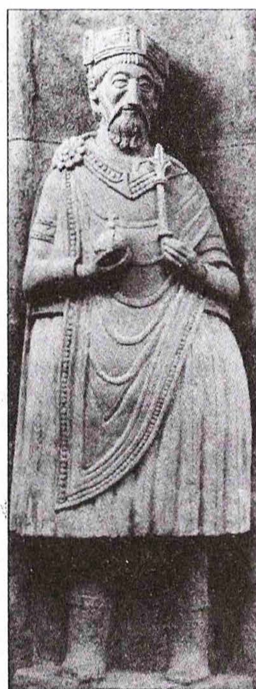
În același timp cu războaiele de cucerire a Saxoniei, Carol a întreprins și alte campanii. De îndată ce a devenit rege unic, în 771 d.Hr., el a repudiat-o pe soția sa longobardă și a renunțat la alianța cu tatăl ei, regele Desiderius. La scurt timp după aceea, în 773–774 d.Hr., a răspuns cererii de ajutor făcute de papa Adrian I (772–795 d.Hr.) și a condus o expediție victorioasă în Italia, care s-a încheiat cu preluarea coroanei longobarde și cu anexarea nordului Italiei. În timpul acestei campanii, Carol a plecat la Roma pentru a reafirma apărarea populației de către franci și pentru a confirma drepturile papale asupra teritoriilor recunoscute de tatăl lui. Au fost însă necesare campanii suplimentare pentru a încorpora pe deplin regatul longobard în teritoriul francilor. În 781 d.Hr. s-a făcut un pas important în acest proces, când Carol

a creat un subregat al Italiei, iar fiul său, Pepin, a devenit rege al acestui ținut.

Preocupat de apărarea sudului Galiei de atacurile musulmane și înșelat de promisiunile de ajutor făcute de conducătorii locali musulmani din nordul Spaniei, care încercau să scape de autoritatea califului omeiad din Cordoba, Carol a invadat Spania în 778 d.Hr. Această acțiune nefericită s-a încheiat cu o înfrângere dezastruoasă a armatei france în retragere de către forțele gascone (saubasce), imortalizată trei secole mai târziu în poemul epic *Cântecul lui Roland* (La Chanson de Roland). În ciuda acestui eșec, Carol cel Mare s-a străduit în continuare să întărească frontiera cu Spania. În 781 d.Hr., el a creat marca Aquitania, punându-l rege pe fiul său, Ludovic. De aici, forțele france au inițiat o serie de campanii, care au stabilit în cele din urmă controlul francilor asupra regiunii Marca Hispanica, teritoriul situat între Pirinei și fluviul Ebru.

În 787–788 d.Hr., Carol a anexat cu forța Bavaria, ai cărei conducători se împotriviseră multă vreme suzeranității france. Această victorie a adus francii față în față cu avarii, nomazi asiatici care, spre sfârșitul sec. VI și VII d.Hr., au format un imperiu vast, locuit în mare parte de slavii cuceriți de pe ambele maluri ale Dunării. În sec. VIII, puterea avară era în declin, iar campaniile francilor din 791, 795 și 796 d.Hr. au grăbit dezintegrarea acestui imperiu. Carol a strâns multă pradă, și-a însușit un teritoriu la sud de Dunăre, în Carinhia și Panonnia, și a inaugurat un teren pentru misionariat care a dus la convertirea la creștinism a avarilor și a foștilor lor supuși, slavii.

Succesele militare ale lui Carol au lungit tot mai mult frontiera care trebuia apărată. Printr-o combinație de forță militară și diplomație, el a stabilit relații relativ stabile cu mulți inamici potențial periculoși, printre care și regatul danez, câteva triburi slave care locuiau pe teritoriul aflat de-a lungul frontierei de est, de la Marea Baltică înspre Balcani, cu ducatul longobard Benevento din sudul Italiei, cu musulmanii din Spania și cu gasconii și bretonii din Galia. Scena italiană a fost complicată de Statele Papale, ale căror frontiere au rămas neclare și al căror conducător, papa, nu avea un statut politic bine definit, comparativ cu protectorul său franc, care îi devenise vecin, ca rege al longobarzilor. În general, relațiile lui Carol cu papalitatea, în special cu papa Adrian I, au fost pozitive și i-au adus un sprijin valoros pentru programul religios și un elogiu pentru calitățile sale de conducător creștin. Prezența de durată a francilor în Italia și în Balcani a intensificat întâlnirile diplomatice cu împărații din răsărit, fapt ce a întărit poziția francă în privința Imperiului Roman de Răsărit, slăbit de disensiuni interne și amenințat de presiunea musulmană și bulgară exercitată asupra frontierelor sale de est și de nord. Carol a stabilit relații de prietenie și cu califul abbasid din Bagdad (Harun al-Rashid), cu regii anglo-saxoni din Mercia și Northumbria și cu conducătorul regatului creștin Asturias, în nord-vestul Spaniei. El s-a bucurat și de un rol secundar ca apărător al comunității creștine din Ierusalim. Combinând cu îndrăzneală și ingeniozitate rolul tradițional de rege războinic cu diplomația agresivă bazată pe o bună cunoaștere a realitățile politice actuale, Carol i-a asigurat regatului franc o poziție dominantă în lumea europeană.

Carol cel Mare, statuie de stuc, cca sec. IX; biserica Sf. Ioan Botezătorul

PRIN AMABILITATEA WEIDENFELD & NICHOLSON LTD; FOTO, ANN MUNCHOW

Curtea și administrația

În timp ce răspundea la provocările create de rolul de rege războinic, Carol era conștient și de obligația unui conducător franc de a menține unitatea teritoriului său. Această sarcină a fost complicată de diviziunile etnice, lingvistice și juridice între populațiile aduse sub dominația francilor, în decursul a trei secole de cucerire, începând cu domnia primului rege merovingian, Clovis (481–511 d.Hr.). Din punctul de vedere al conducerii politice, Carol nu a fost un inovator. Era interesat să eficientizeze instituțiile politice și administrative, tehnici moștenite de la predecesorii săi merovingieni. Forța directoare centrală a regatului a rămas regele însuși, a cărui poziție, prin tradiție, îi dădea dreptul de a le impune obediență supușilor săi și de a-i pedepsi pe cei care nu ascultau. Pentru a-l ajuta să-și afirme puterea de a conduce, Carol s-a bazat pe curtea sa palatină, un grup mereu în schimbare format din membrii familiei, tovarăși de încredere laici și ecleziaști,

precum și alți acoliți care constituiau curtea itinerantă a regelui în timpul campaniilor militare și care încercau să profite de venitul produs de moșiile regale presărate peste tot. Membrii acestui cerc, unii având titluri ce sugerau vechile împărțiri administrative, îndeplineau la ordinul regal diverse funcții precum gestionarea resurselor regale, purtarea campaniilor militare și a misiunilor diplomatice, producerea de documente scrise necesare pentru administrarea domeniului, întreprinderea de misiuni pe întreg teritoriul regatului pentru a aplica politica regală, executarea judecătorescă, efectuarea slujbelor religioase și consilierea regelui.

O componentă extrem de importantă a eficacității regelui și o preocupare constantă pentru Carol a fost armata, unde toți oamenii liberi erau obligați să servească pe propria cheltuială, atunci când erau chemați de rege. Tot mai importantă în menținerea unității militare, în special a cavaleriei armate, era capacitatea regelui de a furniza surse de venit, de obicei concesiuni de terenuri, care să le dea posibilitatea supușilor să trăiască și să se înarmeze pe cheltuiala lor. Resursele necesare pentru a susține guvernul proveneau din prada de război, veniturile din moșiile regale, amenzi judiciare și taxe, accize pe comerț, cadouri obligatorii din partea nobilimii și, într-o măsură foarte limitată, din dări directe.

Pentru a-și exercita autoritatea la nivel local, Carol a continuat să se bazeze pe reprezentanții regali cunoscuți sub numele de conți, care au reprezentat autoritatea regală pe teritoriile denumite comitate (sau *pagi*). Printre funcțiile lor se numărau administrarea justiției, adunarea trupelor, colectarea impozitelor, precum și menținerea păcii. Episcopii, de asemenea, au continuat să joace un rol important în administrația locală. Carol a extins implicarea clerului în guvern prin intensificarea folosirii unor privilegii regale de imunitate pentru episcopi și abați, fapt ce le elibera proprietățile de intervenția autorităților publice. Acest privilegiu le-a permis beneficiarilor sau agenților săi să guverneze peste cei care trăiau pe aceste pământuri, atât timp cât se bucurau de favoarea regală. Eficiența acestui sistem de guvernare a depins în mare măsură de capacitățile și de loialitatea celor care ocupau funcții la nivel local. Carol a recrutat cei mai mulți funcționari regali din câteva familii aristocrate aflate în legătură unele cu altele, care doreau să îl servească pe rege în schimbul prestigiului, puterii și recompenselor materiale care veneau din serviciul regal.

Cea mai inovatoare măsură politică a lui Carol implica întărirea legăturilor dintre el, curtea sa și funcționarii locali. El a folosit din plin adunarea anuală tradițională a francilor, controlul celor chemați în serviciul militar într-un context care a pus în evidență datoria comună ce se manifesta în dorința de a-și urma conducătorul în război. Carol a extins funcția acestor întâlniri, transformându-le într-un instrument de întărire a legăturilor personale ale regelui cu conți, episcopi, stareți și magnați puternici. La aceste adunări le asculta plângerile, accepta sfatul lor, obținea avizul acestora pentru politicile sale și le transmitea cu propriile cuvinte ordinele pentru conducerea țării. Rețeaua de familii din care regele și-a ales majoritatea funcționarilor asigura căi importante prin care se putea recurge la presiune pentru a se asigura executarea la nivel local a ordinelor regale. În plus, Carol le cerea tuturor supușilor liberi să-i jure supunere regelui și să se comporte astfel încât să contribuie la menținerea păcii și a înțelegerii. Deosebit de importantă pentru consolidarea autorității politice a regelui a fost practica lui Carol de a stabili legături personale cu nobilii puternici, acceptându-i ca vasali regali în schimbul unor beneficii sub formă de funcții și concesiuni teritoriale, ce puteau fi exploatate în beneficiul lor personal, atâta timp cât rămâneau loiali.

Carol a centralizat administrația centrală și locală prin regularizarea și extinderea utilizării de *missi dominici*, agenți regali însărcinați cu deplasarea regulată pe teritorii special definite, pentru a anunța voința regelui, pentru a aduna informații cu privire la felul în care își îndeplineau îndatoririle slujbașii locali, precum și pentru a pune capăt abuzurilor. Utilizarea extinsă a documentelor scrise ca mijloc de comunicare între autoritățile centrale și cele locale a permis o mai mare precizie și o uniformitate în transmiterea ordinelor regale și în colectarea de informații cu privire la executarea lor. Printre aceste documente se numărau capitularele regale, documentele cu caracter legislativ expediate pe teritoriul regatului pentru a proclama voința regelui și a oferi instrucțiuni pentru adoptarea ordinelor sale.

Domnia lui Carol arată clar că el a înțeles noile evoluții care au afectat condițiile economice și sociale. Deși părerile savanților sunt împărțite în ce privește semnificația acțiunilor sale, dovezile sugerează că el a fost preocupat de îmbunătățirea organizării și a tehnicilor de producție agricolă, de instituirea unui sistem monetar mai bine

adaptat operațiunilor de schimb reale, de standardizarea greutăților și măsurilor, de extinderea comerțului în zonele din jurul Mării Nordului și Mării Baltice, și de protejarea comercianților de excese și jaf. Legislația regală a încercat să-i protejeze pe cei slabi împotriva exploatării și a nedreptății. Regele a contribuit la dezvoltarea sistemului incipient de vasalitate și a folosit această formă de contract social pentru a promova ordinea și stabilitatea. Cu toate că inițiativele sale economice și sociale au fost motivate mai ales de convingeri morale, aceste măsuri au dat un impuls modest mișcărilor care au dus în cele din urmă la oprirea declinului economic și a instabilității sociale, care cuprinsese Europa apuseană după destrămarea Imperiului Roman în sec. IV și V d.Hr.

Efortul lui Carol de a fi un conducător eficient a primit un nou avânt și o direcție nouă prin schimbarea concepțiilor referitoare la scopul guvernului și la rolul monarhilor. Această schimbare a dus la altoirea unei componente religioase peste concepția tradițională, oarecum limitată, a bazei autorității regale. Bazându-se pe Vechiul Testament și pe scrierile Sf. Augustin din Hippona despre natura „cetății lui Dumnezeu", Carol și consilierii săi au început din ce în ce mai mult să considere că poziția regelui era acordată de Dumnezeu pentru îndeplinirea planului divin universal. Regalitatea lua o direcție ministerială, care îl obliga pe conducător să își asume răspunderea atât pentru bunăstarea spirituală, cât și pentru cea materială a supușilor săi. Acest nou rol a determinat o expansiune mult mai mare a autorității tradiționale regale și o redefinire a priorităților pe care guvernul trebuia să le deservească.

Reforma religioasă

Cuceririle militare ale lui Carol, diplomația și eforturile de a impune o administrație unificată în regatul său au constituit o dovadă impresionantă a capacității sale de a juca rolul unui rege tradițional franc. Politica sa religioasă reflecta capacitatea de a răspunde pozitiv la forțele de schimbare care se manifestau în lumea lui. Cu un entuziasm considerabil, a extins și a intensificat programul de reformă, instituit mai șovăielnic în anii 740 d.Hr. de tatăl său, Pepin, și de unchiul său, Carloman. Răspunsul lui Carol la nevoia tot mai mare a lumii ca viața spirituală să devină mai profundă a fost să facă din acest obiectiv preocuparea principală a politicilor publice și a guvernării regale.

Programul lui pentru îndeplinirea responsabilităților religioase regale a fost formulat într-o serie de concilii constituite din clerici și laici convocați prin ordin regal pentru a analiza un program stabilit de către curtea regală. Actele normative ale conciliilor au primit drept de lege în capitulariile regale, iar toți cei care aveau funcții oficiale, în special episcopii, trebuiau să le pună în aplicare. Această legislație, tradițională în spirit și conținut, a fost inspirată de convingerea că normele necesare pentru corectarea deficiențelor ce asaltau viața creștină în sec. VIII d.Hr. fuseseră deja definite de Scriptură și de consiliile bisericești timpurii și de autoritățile ecleziastice. Reforma se axa pe câteva preocupări majore: consolidarea structurii ierarhice bisericești, clarificarea competențelor și a responsabilităților ierarhice, îmbunătățirea calității intelectuale și morale a clerului, protejarea și extinderea resurselor ecleziastice, standardizarea practicilor liturgice, intensificarea problemei pastorale care viza înțelegerea generală a principiilor de bază ale credinței și îmbunătățirea moralei și eradicarea păgânismului. Odată cu progresul mișcării de reformă, domeniul său de aplicare s-a extins, împuternicind conducătorul cu autoritatea de a disciplina clerul, de a prelua controlul asupra proprietății ecleziastice, de a propaga credința și de a defini doctrina ortodoxă.

În ciuda extinderii autorității sale asupra problemelor administrate în mod tradițional de Biserică, mișcările agresive ale lui Carol pentru a regla viața religioasă au fost acceptate de instituția ecleziastică, inclusiv de papalitate. Pentru a estima sprijinul acordat de cler politicii religioase a regelui, trebuie să se țină cont de faptul că regele controla numirea de episcopi și de abați, era un mare binefăcător al instituției ecleziastice și garant al Statelor Papale. Cu toate acestea, sprijinul clerului a fost autentic, reflectând aprobarea față de dorința regelui de a consolida structurile ecleziastice, de a mări pietatea și de a corecta morala supușilor creștini. Această aprobare a fost exprimată prin glorificarea regelui în zilele sale ca rector al „noului Israel".

Renașterea culturală

O altă caracteristică remarcabilă a domniei lui Carol a fost recunoașterea implicațiilor renașterii culturale pentru programele politice și religioase care s-a desfășurat în mare parte în Occidentul creștin, în sec. VIII d.Hr. El și guvernul său au patronat foarte multe activități care, împreună, au produs o *renovatio* (*în latină*, reînnoire

sau restaurare) în cultură, numită ulterior renașterea carolingiană. Renașterii i-au dat avânt și formă un cerc de oameni învățați – în mare parte clerici din Italia, Spania, Irlanda și Anglia – cărora Carol le-a oferit un loc de frunte în curtea sa, în anii 780 și 790 d.Hr. Cel mai important membru al acestui grup a fost preotul anglo-saxon Alcuin. Întâlnirile dintre membrii cercului, la care participau adesea regele și un număr tot mai mare de tineri aristocrați franci, l-au determinat pe Carol să emită o serie de ordine, care defineau obiectivele politicii culturale regale. Țelul principal era extinderea și îmbunătățirea culturii latine, un scop considerat esențial pentru a le ușura administratorilor și preoților înțelegerea și îndeplinirea eficientă a responsabilităților. Îndeplinirea acestui obiectiv necesita extinderea sistemului de învățământ și producția de cărți care conțineau elemente esențiale ale culturii creștine latine.

Acest cerc juca un rol-cheie în producerea manualelor necesare pentru predarea limbii latine, în expunerea principiilor de bază ale credinței și în efectuarea corectă a liturghiei. De asemenea, a contribuit la crearea unei biblioteci regale care conținea lucrări ce ofereau o explorare mai profundă a învățământului în latină și a credinței creștine. A fost înființat un scriptoriu regal, care a jucat un rol important în cultivarea caligrafiei carolingiene, un nou sistem de scriere care a făcut copierea și citirea mai ușoare, în experimentarea formelor de artă utile la decorarea cărților și în transmiterea vizuală a mesajului pe care îl conțineau. Membrii cercului curtenesc scriau poezie, lucrări de istoriografie, exegeză biblică, broșuri teologice, precum și epistole – lucrări care au exemplificat nivelurile avansate de activitate intelectuală și măiestrie lingvistică. Eforturile lor l-au determinat pe Alcuin să se laude că în Francia se pun bazele unei „noi Atene". Noua Atenă a ajuns să fie identificată cu Aachen, care a devenit, începând cu 794 d.Hr., reședința regală preferată a lui Carol. Aachen s-a aflat în centrul unui program de construcții majore, printre care Capela Palatină, o capodoperă a arhitecturii carolingiene, care adăpostea biserica imperială a lui Carol.

Directivele regale și modelele culturale furnizate de cercul de la curte au fost rapid imitate de centrele culturale din regat, unde apăreau deja semnele renașterii. Episcopii și abații, uneori cu sprijinul magnaților laici, au încercat să revitalizeze școlile episcopale și monahale existente și să întemeieze altele noi și au fost luate măsuri pentru a crește numărul de studenți. Unii conducători de școală au depășit educația elementară latină, dezvoltând programe școlare și alcătuind manuale în tradiția celor șapte arte liberale. Numărul scriptoriilor și capacitatea lor de producție a crescut foarte mult. Au crescut și numărul și mărimea bibliotecilor, mai ales în mănăstiri, unde colecțiile de carte includeau adesea doar texte clasice ale căror singure copii rămase fuseseră făcute pentru acele biblioteci. Deși roadele renașterii carolingiene s-au ivit abia după moartea lui Carol, rezultatele programului său cultural s-au manifestat în timpul vieții sale în cunoașterea îmbunătățită a limbii latine, în utilizarea extinsă a documentelor scrise în administrația civilă și ecleziastică, în nivelurile avansate de discurs și în versatilitatea stilistică a producțiilor formale literare, în obiceiurile liturgice îmbogățite și în tehnicile și motivele variate din arhitectură și artele vizuale.

Împărat al romanilor

Activitatea prodigioasă a lui Carol din primii 30 de ani de domnie a constituit un preludiu la ceea ce unii contemporani și mulți observatori de mai târziu au considerat a fi evenimentul culminant al domniei sale: încoronarea ca împărat roman. În mare parte, acel eveniment a fost consecința unei idei modelate de interpretarea dată acțiunilor lui Carol ca domnitor. De-a lungul anilor, unii dintre consilierii politici, religioși și culturali ai regelui au devenit convinși de faptul că o comunitate nouă se forma sub egida regelui și a poporului franc, pe care, așa cum mărturisise un papă, „Domnul Dumnezeul lui Israel l-a binecuvântat". Ei numeau acea comunitate *Christianum Imperium*, care îi cuprindea pe toți cei care aderaseră la credința proclamată de Biserica Romană. Această comunitate a acceptat dominația unui monarh, aclamat ca „noul David" și „noul Constantin", apărătorul creștinătății și executantul voinței lui Dumnezeu. Preocuparea pentru bunăstarea acestui *Christianum Imperium* a fost accentuată de pretențiile exagerate ale împăraților eretici din Constantinopol de a pretinde autoritate asupra comunității creștine – mai ales după ce o femeie, Irina, a devenit împărăteasă în Bizanț, în 797 d.Hr. Într-un sens mai larg, evoluțiile în sec. VIII d.Hr. au creat în lumea carolingiană percepția că Occidentul latin și Orientul grec erau divergente în moduri care negau afirmațiile universaliste ale împăraților răsăriteni.

Apoi, în 799 d.Hr., a apărut o amenințare și mai mare la bunăstarea imperiului creștin.

Competența papei de a conduce poporul lui Dumnezeu a fost pusă la îndoială atunci când papa Leon III a fost atacat fizic de o bandă de romani, printre care funcționari din curia papală, care credeau că se face vinovat de tiranie și comportament imoral. Leon a fugit la curtea protectorului său, al cărui rol de rector al creștinătății era acum clar recunoscut. Carol i-a oferit o escortă care l-a readus pe Leon III la reședința papală, apoi, după consultări intense în Francia, a mers la Roma, la sfârșitul anului 800 d.Hr., pentru a se confrunta cu o problemă delicată, judecarea vicarului bisercii Sf. Petru și restabilirea ordinii în Statele Papale. După o serie de deliberări cu clericii franci și romani și cu magnații laici, s-a ajuns la concluzia ca, în loc să fie judecat, papa să rostească public un jurământ care să îl purifice de acuzațiile împotriva sa; unele sugestii din documentele istorice dau de înțeles că aceste deliberări au dus și la decizia de a redefini poziția lui Carol. La două zile după actul de purificare al lui Leon, pe când Carol participa la slujba din ziua de Crăciun, în bazilica Sf. Petru, papa i-a pus coroana pe cap, în timp ce romanii adunați pentru rugăciune l-au proclamat „împărat al romanilor".

Istoricii au discutat mult timp despre cine a pus la cale acest eveniment dramatic. În ciuda afirmației lui Einhard, biograful de la curtea lui Carol, cum că regele nu ar fi mers la Sf. Petru în acea zi dacă ar fi știut ce urma să se întâmple, dovezile afirmă fără dubiu că regele și papa au colaborat la planificarea încoronării: restaurarea Imperiului Roman în Occident era avantajoasă pentru ambele părți. Având în vedere poziția fragilă a papei din acel moment și predispoziția regelui pentru acțiuni îndrăznețe, pare foarte probabil ca regele Carol și consilierii lui să fi luat decizia care implica un nou titlu pentru rege, lăsându-l pe papă să organizeze ceremonia care avea să facă oficială acea decizie. Noul titlu i-a dat lui Carol autoritatea legală necesară pentru a judeca și pedepsi pe cei care conspiraseră împotriva papei. Îi oferea, de asemenea, recunoașterea rolului său de conducător peste un imperiu de popoare diferite și de apărător al creștinismului oficial, precum și un statut egal cu rivalii săi de la Constantinopol. Prin acordarea, din nou, a unui titlu pentru carolingieni, papa a întărit legăturile cu protectorul său și a adăugat glorie poziției papale datorită rolului său în acordarea coroanei imperiale „noului Constantin".

În ce privește anii în care Carol a dominat ca împărat, istoricii nu au ajuns la un consens. Unii au văzut această perioadă ca o criză în curs de dezvoltare, în care activitatea împăratului îmbătrânit era din ce în ce mai restrânsă. Întrucât Carol nu mai condusese campanii militare de succes, resursele cu care să-și recompenseze susținătorii scăzuseră. În același timp, noi inamici externi au început să amenințe imperiul, în special navigatorii nordici (vikingi) și sarazinii. Au existat și semne de inadecvare structurală în sistemul de guvernare, care își asuma constant noi responsabilități, fără o creștere proporțională a resurselor umane sau materiale, și o rezistență tot mai mare față de controlul regal a laicilor și a nobililor ecleziaști, care începuseră să profite de puterea politică, socială și economică asigurate de concesiunile regale de teren și privilegii. Alți istorici au pus în evidență grija regală față de cei neajutorați, eforturile neobosite de consolidare a administrației regale, diplomația activă, menținerea reformei religioase și sprijinul acordat renașterii culturale, pe care le-au considerat o dovadă a vitalității în ultimii ani de domnie ai lui Carol.

În acest context mai larg au avut loc evoluții care sugerează că titlul imperial însemna prea puțin pentru deținătorul său. Într-adevăr, în 802 d.Hr., când a folosit prima dată în mod oficial enigmaticul titlu „împărat conducător al Imperiului Roman", și-a păstrat vechiul titlu de „rege al francilor și al longobarzilor". El a continuat să trăiască în stilul tradițional franc, evitând moduri de conduită și protocol asociate cu demnitatea imperială. S-a bazat mai puțin pe sfatul membrilor cercului care dezvoltaseră ideologia ce a dus la renașterea Imperiului Roman. Împăratul a părut nepăsător față de ideea unei entități politice exprimate în titlul imperial, când, în 806 d.Hr., a decretat că, la moartea sa, teritoriul imperiului va fi împărțit între cei trei fii.

Alte dovezi indică însă faptul că titlul imperial era important pentru el. Carol începuse o lungă campanie militară și diplomatică; în cele din urmă, în 812 d.Hr., aceasta a dus la recunoașterea titlului său de către împăratul din Bizanț. După 800 d.Hr., programul reformei sale religioase s-a modificat în ce privea statutul de membru al *Christianum Imperium*, care necesita noi moduri de comportament public. El a încercat să uniformizeze mai mult diversele sisteme juridice din imperiul său. Terminologia și simbolurile, utilizate de curte pentru explicarea politicilor și

motivelor artistice folosite în complexul arhitectural din Aachen, reflectă o conștientizare a funcției imperiale drept sursă de elemente ideologice capabile să susțină autoritatea conducătorului. În 813 d.Hr., Carol a asigurat perpetuarea titlului imperial, dându-i cu propriile mâini coroana imperială singurului său fiu, care a supraviețuit, Ludovic cel Pios. Încoronarea din 813 d.Hr. sugerează că împăratul credea că funcția avea o anumită valoare și că dorea să excludă papalitatea din această onoare. În ansamblu, dovezile duc la concluzia că împăratul considera titlul imperial un premiu personal, o recunoaștere a serviciilor aduse de el creștinătății, pe care îl folosea așa cum credea de cuviință pentru a spori capacitatea sa și a moștenitorilor săi de a îndrepta *Christianum Imperium* către sfârșitul menit de divinitate.

Concluzii

În ianuarie 814 d.Hr., Carol a făcut febră, după ce se îmbăiase în apele calde ale izvoarelor sale iubite de la Aachen, și a murit o săptămână mai târziu. Nepotul împăratului, istoricul Nithard, care scria în 840 d.Hr., a mărturisit că, la sfârșitul vieții, marele rege „lăsase Europa plină de toate bunătățile". Istoricii moderni au evidențiat exagerarea din declarația respectivă, atrăgând atenția asupra inadvertențelor din sistemul politic al lui Carol, a limitelor armatei sale în fața noilor amenințări din partea dușmanilor de pe mare, a eșecului reformelor sale religioase care afectau marea masă a creștinilor, a tradiționalismului îngust și a confuziilor clericale ale programului său cultural, precum și asupra caracteristicilor opresive ale programelor sale economice și sociale. Cu toate acestea, o astfel de apreciere critică a rolului lui Carol nu poate umbri faptul că efortul său de a ajusta ideile france tradiționale despre conducere și despre binele public la noile curente în societate a produs o modificare crucială în istoria Europei. Reînnoirea Imperiului Roman în Occident a oferit fundamentul ideologic pentru o Europă unificată politic, o idee care îi inspiră de atunci încoace pe europeni – uneori cu consecințe nefericite. Faptele sale de conducător, atât reale, cât și imaginare, au constituit un standard după care au încercat să se orienteze multe generații de conducători europeni pentru definirea și îndeplinirea funcțiilor regale. Reformele sale religioase au întărit structurile organizatorice și practicile liturgice care au cuprins în cele din urmă o mare parte din Europa într-o singură „Biserică". Definiția rolului autorității seculare în orientarea vieții religioase dată de Carol a pus bazele unei interacțiuni tensionate între autoritatea temporală și spirituală, care a jucat un rol crucial în modelarea instituțiilor politice și religioase din istoria ulterioară a Europei occidentale. Renașterea culturală a oferit instrumentele de bază – școli, programe școlare, manuale, biblioteci, precum și tehnici de predare – pe care se vor fundamenta renașterile culturale ulterioare. Avântul dat relației de vasalitate și sistemului agricol cunoscut sub numele de feudă (țăranii dețineau pământ de la un domn în schimbul unor taxe și servicii) a jucat un rol esențial în stabilirea sistemului feudal (stăpânul exercita putere politică și economică pe un anumit teritoriu și asupra populației acestuia); sistemul feudal, la rândul său, putea să impună ordinea politică și socială, precum și să stimuleze creșterea economică. Astfel de realizări justifică superlativele prin care a fost cunoscut în timpul său: Carolus Magnus (Carol cel Mare) și Europae Pater (*în latină*, tată al Europei).

Carol cel Pleșuv

Vezi Carol II (Franța)

Carol cel Rău

Vezi Carol II (Navarra)

Carol de Anjou

Vezi Carol I (Napoli)

Carol de Luxemburg

Vezi Carol IV (Sfântul Imperiu Roman)

Carol Eduard, Tânărul Pretendent *născut* Carol Eduard Ludovic Filip Cazimir Stuart *cunoscut ca* Bonnie Prince Charlie

(1720–1788)

Pretendent la tronul Angliei. Este fiul pretendentului la tron Iacob Eduard și nepotul lui Iacob II al Angliei, aflat în exil. Încercând să recâștige tronul, „Tânărul Pretendent" a debarcat în Scoția în 1745, unde a format o armată de 2 400 de oameni din rândul clanurilor. După ce a pus stăpânire pe Edinburgh și i-a pus pe fugă pe englezi la Prestonpans, a trecut granița cu Anglia, ajungând la Derby. Lipsa unei susțineri puternice din partea iacobiților și a francezilor l-a determinat să se retragă în Scoția. A suferit o înfrângere decisivă în Bătălia de la Culloden (1746). Ajutat de Flora Macdonald (1722–1790) și deghizat în femeie, a fugit în Franța. A hoinărit prin Europa încercând să-și reînvie cauza, dar comportamentul său destrăbălat l-a făcut să-și piardă prietenii. S-a stabilit în

Italia în 1766. A devenit erou romantic în balade și legende.

Carol Martel *în latină* Carolus Martellus (Carol Ciocanul)

(688?–741 d.Hr.)

Conducător carolingian de facto al regatului franc (majordom al palatului) (715–741 d.Hr.). Era fiul nelegitim al lui Pepin de Herstal, el însuși majordom, în anii de sfârșit ai dinastiei merovingiene. La moartea tatălui său, a învins opoziția familiei și a rivalilor nobili, reușind să reunească și să conducă întreg ținutul francilor. A supus Neustria (724 d.Hr.), a atacat regiunea Aquitania și a luptat împotriva frizonilor, saxonilor și a bavarezilor. Victoria sa în Bătălia de la Tours/Poitiers (732 d.Hr.) a stăvilit invazia musulmană, aducându-i controlul asupra Burgundiei, până în 739 d.Hr. Conform tradiției regale france, a împărțit regatul între fiii săi, Pepin III și Carloman, care i-a urmat ca majordom. Nepotul său a fost Carol cel Mare.

Carol Temerarul

(1433–1477)

Ultimul dintre marii duci de Burgundia (1467–1477). Rival al lui Ludovic XI al Franței, Carol a încercat să facă din Burgundia un regat independent. Până în 1474, s-a bucurat de mari succese, răsturnând stăpânirea franceză, extinzând posesiunile Burgundiei și creând o conducere centralizată. Carol a reprimat brutal o revoltă în Liège (1468) și a invadat Normandia (1471). Prin negocieri, război și achiziții de pământuri, a încercat să-și extindă teritoriul până la Rin, dar coaliția dintre Elveția, Austria și orașele de pe cursul superior al Rinului s-a opus, reușind să-l oprească. A fost învins de elvețieni în 1476, fiind ucis în bătălie, lângă Nancy.

Carol Robert de Anjou

Vezi Carol I (Ungaria)

Carolina de Nord

Stat situat în zona sud-atlantică a SUA. Suprafața: 136 413 kmp; 8 049 313 loc. (2000). Centrul administrativ: Raleigh. Este străbătut de lanțul munților Apalași, inclusiv Great Smokey în V și Blue Ridge în E. Mai multe triburi de indieni locuiau în această regiune înainte de venirea europenilor. Coasta a fost explorată de către Giovanni Verrazzano în 1524 și prima colonie engleză în Lumea Nouă a fost stabilită pe insula Roanoke în 1585, constituind o parte din statul Carolina, în 1663. Congresul provincial din aprilie 1776 a formulat primul decret explicit al unei colonii americane privind independența. Statul a fost invadat de trupele britanice în 1780. Deși a făcut parte de la început din Uniune, a fost al doisprezecelea stat care a ratificat Constituția. Economia sa agrară din sec. XVIII, bazată pe munca sclavilor, a continuat până în sec. XIX. S-a retras din Uniune în 1861; în 1865, după Războiul Civil American, a anulat ordinul de secesiune și a abolit sclavia, fiind reprimit în Uniune în 1868. În anii 1940, economia statului s-a îmbunătățit, odată cu amplasarea aici a câtorva dintre cele mai mari baze militare ale țării, printre care și fortul Bragg. Are o populație rurală numeroasă, dar este și statul industrial cel mai important din regiune, dezvoltând tehnologii de vârf în zona Raleigh-Durham. Produsele includ tutun, porumb și mobilă.

Carolina de Sud

Stat din SE Statelor Unite. Suprafața: 80 583 kmp; 4 012 012 loc. (2000). Centrul administrativ: Columbia. Este unul dintre primele state ale Uniunii. Relieful cuprinde o zonă întinsă de șes de coastă cu un piemont colinar. Regiunea a fost locuită de indienii sioux, irochezi și muskogean. Spaniolii și francezii au întemeiat așezări pe care le-au părăsit în sec. XVI. Prima așezare permanentă europeană a fost ridicată de englezi în 1670 la Charles Town, mutată în 1680 pe teritoriul actualului Charleston. În timpul Revoluției Americane, aici s-au desfășurat mai multe campanii militare. În 1788, Carolina de Sud era al 8-lea stat care ratifica Constituția Statelor Unite. În 1788, a devenit primul stat care s-a separat de Uniune. Primul atac din Războiul Civil American a avut loc în fortul Sumter. Statul a fost reprimit în Uniune în 1868. Rectificările constituționale din 1895 au privat de drepturi aproape toate persoanele de culoare ale statului, menționându-se o politică de segregare rasială până la mijlocul anilor 1960. Mișcarea pentru drepturi civile a obținut o oarecare ameliorare a politicilor rasiale. Carolina de Sud este un important producător de textile al Statelor Unite și este foarte bine dezvoltată din punct de vedere industrial. Turismul este cea de-a doua ramură economică importantă a statului. Agricultura contribuie și ea la dezvoltarea economiei; se cultivă tutun, soia și bumbac.

Caroline, Insulele ~

Arhipelag situat în V Oceanului Pacific. Insulele se află la S de Filipine și acoperă o arie de 9 687 kmp. La început s-au aflat

sub tutela SUA. Sunt peste 550 de insule, printre care Yap, Pohnpei, Chuuk, Kosrae și Babelthuap, la care se adaugă numeroase insulițe și recife de corali. Deși au fost explorate de spanioli în sec. XVII, au fost foarte rar vizitate, până în 1899, când le-a cucerit Germania. Atribuite Japoniei ca teritoriu sub mandat, după Primul Război Mondial, au intrat în 1947 sub tutela SUA. Cu excepția insulei Palau (Babelthuap și insulele adiacente), Carolinele au format Statele Federale ale Microneziei în 1986. Palau a devenit teritoriu independent în 1979.

carolingiană, artă ~

Arta europeană din timpul domniei lui Carol cel Mare și a succesorilor săi, până în jurul lui 900 d.Hr. Este perioada în care s-a redeșteptat interesul pentru Antichitatea romană, iar creații de artă și arhitectură bizantină au servit ca modele. Manuscrisele cu miniaturi, scenele sculptate în fildeș și în metal reflectau motive clasice. S-au produs, de asemenea, mozaicuri și picturi murale, din care foarte puține s-au păstrat.

Coperta din fildeș a *Evangheliarului* de la Lorsch, începutul sec. IX

Carolingienilor, dinastia ~

Familie de nobili franci care a condus Europa Occidentală între 751–887 d.Hr. Pepin I (m. 640 d.Hr.), fondatorul dinastiei, a dobândit funcția de majordom al palatului în timpul regelui merovingian Chlotar II, având autoritate asupra Austrasiei. Din acest post, descendenții săi, printre care Carol Martel, au continuat să submineze autoritatea dinastiei merovingiene, care a rămas la putere până în 751 d.Hr. În acel an, fiul lui Carol, Pepin III, l-a detronat pe Childeric III și a preluat oficial titlul de rege al francilor. Sub conducerea fiului lui Pepin, Carol cel Mare (de unde și numele dinastiei), regatul carolingian a fost extins în Germania și Italia, unde Carol cel Mare a cucerit Lombardia și a continuat alianța cu Roma. El a promovat reforma religioasă și a fost un susținător al dezvoltării culturale. A fost încoronat de papa Leon III pe 25 decembrie 800 d.Hr. După moartea lui Carol cel Mare, la tron a urmat fiul său, Ludovic cel Pios, ai cărui fii au divizat regatul, în 843 d.Hr. În ciuda conflictelor interne și a invaziilor străine, dinastia a supraviețuit până în 911 d.Hr., în partea de E a regatului, unde conducătorii germani au încercat reabilitarea idealurilor politice carolingiene până la sfârșitul secolului. În partea de V a regatului, dinastia s-a stins în 987 d.Hr.

Caron

În mitologia greacă, fiul lui Erebus (Întunericul) și al lui Nyx (Noaptea). Sarcina lui era să conducă sufletele morților dincolo de râurile Styx și Acheron și primea drept răsplată moneda (obol) pusă în gura mortului înainte de înmormântare. Există și în folclorul modern grecesc, sub numele de Charos sau Charontas, îngerul morții.

Carondelet, (Francisco Luis) Hector, Baron de

(1748, Noyelles, Flandra – 10.08.1807, Quito, Viceregatul Noii Granade)

Guvernator spaniol al teritoriului Louisiana și al Floridei de Vest (1791–1797). Ajuns la New Orleans, a format alianțe cu triburile indiene locale pentru a apăra de coloniștii americani teritoriul disputat, situat la N de paralela 31°. A negociat cu generalul James Wilkinson despărțirea de SUA a teritoriilor din jurul munților Apalași, cu scopul de a întări alianța cu Spania. Toate eforturile au luat sfârșit odată cu semnarea în 1795 a Tratatului lui Pinckney (*vezi* Thomas Pinckney). Carondelet a fost rechemat în 1797 și a devenit general-guvernator al orașului Quito din Ecuador.

caroten

Denumire pentru variații compuși organici des întâlniți în plante și animale. Carotenii sunt pigmenți care dau culoare portocalie, galbenă și câteodată roșie păpădiilor, caiselor, morcovilor, cartofilor dulci, untului, gălbenușului de ou, penelor canarilor și cochiliei homarilor, de exemplu. Carotenul este convertit în organism în vitamina A. Dar, spre deosebire de aceasta, nu este toxic în doze mari. Are un efect antioxidant și este, prin urmare, folosit atât la produsele farmaceutice și în aditivi alimentari sau nutriționali, cât și în colorarea margarinei sau a untului.

Carothers, W(allace) H(ume)

(27.04.1896, Burlington, Iowa, SUA – 29.04.1937, Philadelphia)

Chimist american. A devenit director al Departamentului de cercetare în chimia organică la Du Pont în 1928. Aici a lucrat mai întâi la polimerizarea acetilenei și a

derivaților săi, ceea ce a dus la dezvoltarea neoprenului. Cea mai importantă realizare a sa este legată de teoria polimerizării lineare, pe care a testat-o sintetizând polimeri asemănători din punct de vedere structural cu celuloza sau mătasea, fapt ce a culminat cu producerea nailonului. Prima fibră de polimer sintetic produsă comercial (1938) a dus la întemeierea industriei de fibre sintetice.

Carp, Petre P.

(29.06.1837, Iași, România - 19.06.1919, Țibănești, Iași)

Publicist și om politic român, membru fondator al societății Junimea. Fiu al stolnicului Petre Carp, și-a făcut studiile gimnaziale la Berlin și a studiat dreptul la Universitatea din Bonn. A intrat în politică în 1865 și, după abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza (1866), a ocupat numeroase funcții politice și a fost de două ori președinte al Consiliului de Miniștri. În perioada ministeriatului la Externe, Petre Carp a susținut înființarea Agenției Telegrafice a României 1889). A fost liderul Partidului Conservator (1907–1913) și de două ori prim-ministru al României (1900–1901; 1911–1912). În timpul Primului Război Mondial, consecvent principiului respectării cuvântului dat prin tratatul de alianță, a fost unul dintre susținătorii intrării României în război alături de Puterile Centrale.

Carpaccio, Vittore

(1460, Veneția - 1525/1526, Veneția)

Pictor italian care a lucrat în Veneția. Există puține informații despre începuturile vieții lui, dar este cert faptul că familia Bellini și Antonello da Messina au avut o influență hotărâtoare asupra lucrărilor sale. Prin 1490 și-a început primul dintre cele patru cicluri de picturi care reprezintă cele mai mari realizări ale sale: scene din *Viața Sf. Ursula*, azi la Muzeul Accademia, în Veneția; scene din *Viața Sf. Gheorghe, Sf. Ieronim și Sf. Trifon* (1502–1507) pentru Scuola di San Giorgio degli Schiavoni, Veneția; scene din *Viața Fecioarei* (cca 1500–1510) și din *Viața Sf. Ștefan* (1511–1520). A fost unul dintre cei mai mari pictori narativi ai Școlii venețiene.

Carpați

Sistem montan european, parte componentă a marii unități orogenice alpino-carpato-himalayană. Se întind din bazinul Vienei până la valea Timokului, pe 1 300 km. Din punct de vedere geografic, se împart în trei grupe: – **Carpații Nord-Vestici** au structură și morfologie complicate, altitudini în general mici (cu excepția vârfului Gerlachovka, 2 663 m, din Munții Tatra Mare); – **Carpații Centrali** au altitudini foarte scăzute (700–800 m) și sunt fragmentați; – **Carpații Sud-Estici** au cea mai mare întindere pe teritoriul României și se împart în: – **Carpații Orientali**, alcătuiți din trei zone geologice distincte, dispuse paralel (vulcanică în V, cristalino-mezozoică în centru și fliș în E) sunt bine împăduriți, altitudinea maximă fiind de 2 303 m, la vârful Pietrosu din Munții Rodnei. – **Carpații Meridionali**, alcătuiți predominant din șisturi cristaline, sunt caracterizați de o masivitate accentuată și au cele mai mari altitudini dintre Carpații românești (vârful Moldoveanu 2 544 m și vârful Negoiu 2 535 m, în Munții Făgăraș). – **Carpații Occidentali**, alcătuiți dintr-un mozaic de roci, sunt bine populați și au altitudinea maximă la vârful Curcubăta Mare (1 849 m) din Munții Bihor.

carpelă

Structură asemănătoare frunzei, purtătoare de semințe, care constituie miezul verticilului unei flori. Una sau mai multe carpele formează pistilul. Fertilizarea unui ovul aflat în carpelă cu grăunciorii de polen de la aceeași ori de la altă floare are drept rezultat formarea seminței în carpelă.

Carpentaria

Golf în NE Australiei. Canal al Mării Arafura, este mărginit de Teritoriile de Nord și de peninsula Cape York, extinzându-se de la N la S pe aproximativ 770 km și de la E la V pe 645 km. A fost explorat de olandezi între 1605-1628. Coasta de V a fost descoperită de Abel Janszoon Tasman în 1644. Neglijat secole la rând, a devenit important pe plan internațional la începutul sec. XX, pentru depozitele de bauxită și magneziu, ca și pentru crevetele-roz, care trăiește aici în număr foarte mare.

Carpentier, Alejo

(26.12.1904, Lausanne, Elveția - 24.04.1980, Paris, Franța)

Romancier, eseist și dramaturg latino-american, o personalitate marcantă a literaturii. Născut dintr-o mamă rusoaică și un tată francez, Carpentier a vorbit franceza înainte de a învăța spaniola, cu toate că a fost dus de mic copil în Havana, Cuba, unde a și făcut școala și unde, mai târziu, a contribuit la înființarea mișcării afro-cubaneze, care dorea integrarea culturii africane în artă. A fost inițiatorul realismului magic, care apare în colecția sa de povestiri *Războiul timpului* (Guerra del tiempo, 1958). Cea

mai cunoscută operă a sa, *Pașii pierduți* (Los pasos perdidos, 1953), portretizează un personaj care călătorește prin jungla fluviului Orinoco în căutarea originilor timpului. Carpentier a părăsit Cuba în 1928 și s-a stabilit la Paris. În 1945 a plecat în Venezuela, dar în 1959 s-a întors în Cuba, unde a fost diplomat în regimul lui Fidel Castro.

carpetă și covor

Țesătură decorativă realizată, de obicei, din material gros și destinată acoperirii podelelor. Cele din papură împletită datează din mileniile V sau IV î.Hr. Covoarele au apărut în Asia Centrală și de Vest, pentru a acoperi podelele din pământ; erau folosite și ca pături, saci, învelitori pentru șei, acoperăminte pentru morminte și uși de cort. Covoarele orientale importate în Europa în sec. XVI–XVII erau considerate prea valoroase pentru a fi puse pe podea, fiind deseori utilizate ca ornamente pentru perete. În Rusia sunt folosite și astăzi în acest scop. Arta țesutului covoarelor a atins apogeul în Persia sec. XVI. În Occident, se produceau covoare de calitate în fabricile din Franța sec. XVII și Anglia sec. XVIII. Majoritatea covoarelor lucrate manual erau țesute din lână de oaie, colorată cu vopsele naturale, până în sec. XIX, când au apărut vopselele chimice. *Vezi și* covor Aubusson; covor Axminster; covor Baku.

carpocratian

Adept al gnosticului creștin din sec. II d.Hr. Carpocrates, a cărui sectă s-a extins în Alexandria. Carpocratienii l-au venerat pe Iisus ca pe un om obișnuit, al cărui suflet nu uitase că își avea originea în sfera Dumnezeului perfect și necunoscut. Refuzau teoriile cu privire la crearea lumii și se considerau superiori, datorită abilităților lor de a comunica cu demonii. În opinia lor, legile biblice erau opera unor îngeri răi care au creat lumea. Principalul lor scop era obținerea libertății transcendentale, care presupunea acceptarea oricărei experiențe, ceea ce necesita mai multe vieți. Este prima sectă care a folosit imagini ale lui Christos. De asemenea, i-au pictat pe Platon, Pitagora și Aristotel. *Vezi și* gnosticism.

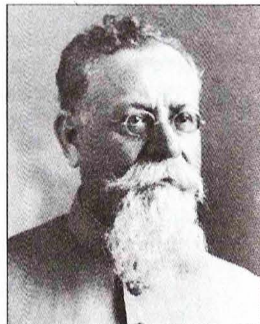
Carracci, familia ~

Familie de pictori italieni. Annibale Carracci (1560–1609) a fost o figură importantă în Bologna și Roma în mișcarea contra manierismului. În anii 1580, împreună cu fratele și vărul lui, a pus bazele unei academii în Bologna, *Accademia degli Incamminati* (Academia Progresiștilor). S-a specializat în fresce și picturi religioase monumentale de altar. Tot Annibale a fost pionierul peisajelor, picturii de gen și al caricaturii. Fresca din galeria palatului Farnese din Roma (1597–1601), înfățișând iubirile zeilor, rămâne capodopera sa, care a servit nu de puține ori drept model de desen sau de tehnică tinerilor pictori până în sec. XVIII. Fratele său mai mare, Agostino Carracci (1557–1602), l-a asistat în decorarea Galeriei Farnese, dar s-a remarcat mai ales ca profesor și gravor; studiile sale anatomice au fost folosite ca material didactic timp de aproape două secole. Vărul său, Lodovico (sau Ludovico) Carracci a colaborat cu ei la diverse fresce. A condus Academia din Bologna, după ce verii săi au plecat la Roma. A conceput opere sensibile și pline de poezie, dar s-a ocupat și de instruirea unora dintre cei mai importanți artiști bolognezi ai generației următoare, printre care Domenichino, Guido Reni și Alessandro Algardi. *Vezi și* Școala bologneză.

Carranza, Venustiano

(29.12.1859, Cuatro Ciénegas, Mexic – 20/21.05.1920, Tlaxcalantogo)

Primul președinte al Republicii Mexic (1917–1920) după Porfirio Diaz. Fiu al unui moșier, și-a început cariera în politică încă din 1877. În 1910, s-a alăturat luptei lui Francisco Madero împotriva lui Diaz. Moderat și naționalist, Carranza susținea reforma politică, dar nu și pe cea socială. Dat fiind că nu a făcut prea multe pentru a implementa numeroasele reforme impuse de Constituția din 1917, mandatul său a fost umbrit de tulburări sociale și conflicte cu conducătorii mai radicali, ca Pancho Villa și Emiliano Zapata. Nu au lipsit nici problemele financiare grave. Naționalismul său l-a determinat să se opună intervenției Statelor Unite în problemele Mexicului, în ciuda faptului că ar fi avut numai de câștigat. Este considerat responsabil pentru asasinarea lui Zapata. Carranza însuși a fost ucis în timp ce încerca să scape dintr-o rebeliune înarmată. *Vezi și* Revoluția Mexicană.

Venustiano Carranza, cca 1910

ARHIVA CASASOLA

Carrel, Alexis
(28.06.1873, Sainte-Foy-lés-Lyon, Franța – 05.11.1944, Paris)

Chirurg, sociolog și biolog francez. A primit Premiul Nobel în 1912 pentru descoperirea unei metode de suturare a vaselor capilare. Tot el a pus bazele studiilor ulterioare referitoare la vasele capilare și la transplantul de organe. De asemenea, a studiat metodele de conservare a țesuturilor în afara corpului și aplicabilitatea procedeului în chirurgie. A contribuit la dezvoltarea metodei de spălare a rănilor cu antiseptice. Printre volumele publicate de Carrel se numără *Omul, acest necunoscut* (L'Homme, cet inconnu, 1935), *Cultura organelor* (La Culture des organes, 1938), în colaborare cu Charles A. Lindberg, și *Meditații asupra vieții* (Réflexions sur la conduite de la vie, 1950).

Carrhae, Bătălia de la ~
(53 î.Hr.)

Bătălie care a oprit invazia romană în Mesopotamia partă *(vezi* și Parția). Romanii erau conduși de Crassus, care își dorea o victorie pentru a contrabalansa reușitele tovarășilor săi din triumvirat, Pompei și Iulius Caesar. Cu șapte legiuni (cca 44 000 de luptători), dar cu cavalerie puțină, Crassus a fost învins în deșert de 10 000 de arcași călare parți și ucis în timp ce încerca să negocieze. Înfrângerea pe care a suferit-o a dăunat prestigiului Romei, iar moartea sa l-a stimulat pe Caesar în cursa pentru putere.

Carrickfergus

District situat în NE Irlandei de Nord, 37 659 loc. (2001). A fost înființat în 1974 și se întinde pe Belfast Lough. Numele lui înseamnă „stânca lui Fergus" și comemorează naufragiul regelui Fergus pe coastă, în 320 d.Hr. Orașul Carrickfergus, 22 786 loc. (1991), este centrul administrativ al districtului. Castelul Carrickfergus, ruină din perioada normandă, este situat pe un pisc, deasupra orașului. Acesta a fost refugiul protestanților din Antrim în timpul Războiului Civil Englez.

Carrier, Willis Haviland
(26.11.1876, Angola, New York, SUA – 07.10.1950, New York)

Industriaș și inventator american. Carrier a conceput, în 1902, primul sistem menit să controleze temperatura și umiditatea. „Formula psihometrică rațională" descoperită de el și prezentată în 1911 a inițiat proiectarea științifică a aparatelor de aer condiționat. În 1915 a fost cofondatorul Companiei Carrier, care a devenit cea mai mare producătoare de echipamente de aer condiționat din lume. Fabrica a fost cumpărată în 1979 de United Technologies Corporation.

Carriera, Rosalba (Giovanna)
(07.10.1675, Veneția – 15.04.1757, Veneția)

Portretistă și miniaturistă. A devenit cunoscută datorită portretelor sale miniaturale realizate pe tabachere, fiind primul artist care a folosit fildeșul în locul pergamentului, ca suport pentru miniaturi. Inițiatoare a stilului rococo, s-a bucurat de un succes enorm în Europa, datorită numeroaselor portrete în pastel care înfățișau diferite personalități. Cu ocazia unei călătorii la Paris (1720–1721), a primit o sumedenie de comenzi pentru portrete, inclusiv pentru unul care să-l înfățișeze pe Ludovic XV copil. În 1721 a fost admisă în Academia Regală Franceză.

Carroll, Lewis
născut **Charles Lutwige Dodgson**
(27.01.1832, Daresbury, Cheshire, Anglia – 14.01.1898, Guildford, Surrey)

Logician, matematician și scriitor englez. Diacon burlac, conferențiar la Universitatea Oxford, aprecia foarte mult compania fetelor tinere. Romanul său *Alice în Țara Minunilor* (Alice's Adventures in Wonderland, 1865, ilustrată de John Tenniel), are la bază povestirile pe care le spunea pentru a-și amuza tinerele prietene, în special pe Alice Liddell. Continuarea lui, *Alice în Țara Oglinzii* (Through the Looking Glass, 1871) narează următoarele aventuri ale lui Alice. Cele două cărți sunt străbătute de un umor straniu, conțin glume sofisticate sau ghicitori. Volumele au devenit unele dintre cele mai populare cărți pentru copiii din întreaga lume. Opera lui Carroll include și poemul fără sens *Vânătoarea unui snark* (The Hunting of the Snark, 1876) și romanele pentru copii *Sylvie și Bruno* (Sylvie and Bruno, 1889) și *Sylvie și Bruno la final* (Sylvie and Bruno Concluded, 1893). Lewis a fost și unul dintre primii fotografi.

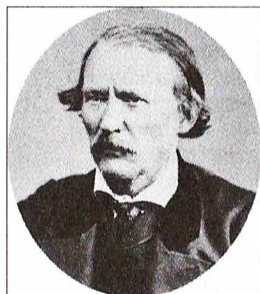
Carson, Edward Henry
ulterior **Baron (de Duncairn)**
(09.02.1854, Dublin, Irlanda – 22.10.1935, Kent, Anglia)

Avocat și politician irlandez. În 1892 a fost ales în Camera Comunelor din Anglia și a fost numit consilier juridic al Coroanei pentru Irlanda. A fost consilier juridic (1900–1905), procuror general (1915), ministru al marinei (1916–1917), președinte al Curții de Apel (1921–1929). Adesea numit „regele fără coroană" din Ulster, a dirijat cu succes opoziția Irlandei de Nord la

încercările guvernului britanic de a prelua conducerea Irlandei.

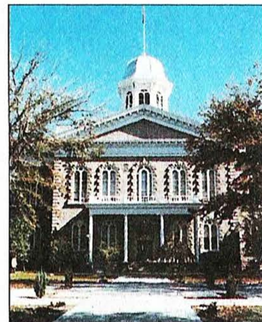
Carson, Johnny *născut* **John William**
(23.10.1925, Corning, Iowa, SUA – 23.01.2005, Los Angeles)
Vedetă americană de televiziune. Înainte de a modera diverse emisiuni-concurs (1955–1962), a lucrat ca prezentator la radio și ca scriitor de comedii pentru televiziune. A fost multă vreme gazda emisiunii *The Tonight Show* (1962–1992), devenind celebru pentru monologurile sale ironice și scenetele de comedie.

Carson, Kit *născut* **Christopher**
(24.12.1809, Madison, SUA – 23.05.1868, Fort Lyon, Colorado)
Pionier și cercetaș american, agent pentru indieni. La 15 ani a fugit de acasă pentru a deveni vânător și negustor de blănuri în SV. La începutul anilor 1840 a fost ghidul lui John C. Frémont, în călătoriile sale de explorare din Vest. A călăuzit și expediția generalului Stephen Kearny în California, în timpul războiului cu Mexicul, servind adesea drept curier pentru diferite depeșe adresate guvernului, la Washington. În 1854 s-a angajat ca agent pentru indieni (reprezentant oficial al Guvernului SUA pe lângă triburile indiene) în Taos. În timpul Războiului Civil American, a comandat regimentul de voluntari din New Mexico. În 1868 a supravegheat afacerile indiene în Colorado. Contribuția sa la expansiunea spre V l-a transformat într-un erou popular.

Kit Carson
BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Carson, Rachel (Louise)
(27.05.1907, Springdale, SUA – 14.04.1964, Silver Spring)
Biolog și om de știință, scriitor american. Carson a studiat biologia marină. Cartea sa *Marea din jurul nostru* (The Sea Around Us, 1951) a primit Premiul Național al Cărții. Lucrarea sa profetică *Primăvară tăcută* (Silent Spring, 1962), despre pericolul pe care îl reprezintă pesticidele în mâncare, este considerată lucrarea care a dat startul acțiunilor de protecție a mediului.

Carson City
Oraș, 52 457 loc. (2000), centrul administrativ al Nevadei, SUA. Situat la E de lacul Tahoe și la S de Reno, a fost populat în 1858. A fost numit după Kit Carson. Descoperirea argintului în 1859, în zona Virginia City din apropiere, a stimulat dezvoltarea economiei în Carson. Guvernul federal a deschis aici o monetărie care, mai târziu, a devenit Muzeul Statului Nevada. Orașul Carson a devenit capitală în 1864, când Nevada și-a câștigat statutul de stat.

Capitoliul de Stat, Carson, Nevada
DONALD DONDERO

cartă
Document emis de autoritatea suverană a unui stat, prin care se acordă anumite drepturi, puteri și privilegii sau funcții unei persoane, corporații, unui oraș sau unei alte unități teritoriale. În Magna Charta, regele Ioan a acordat anumite libertăți poporului englez. În alte țări din Europa Evului Mediu, monarhii au emis carte ale orașelor, breslelor, universităților și ale altor instituții, prin care le acordau anumite privilegii, iar uneori stabileau cum să-și administreze treburile interne. Mai târziu, cartele au fost date pentru companiile comerciale din străinătate (de ex. Compania Britanică a Indiilor de Est), cărora le acordau drept de monopol asupra unei anumite zone. Coloniile britanice din America de Nord au fost înființate prin carte. Cartele moderne pot fi municipale sau corporatiste. O cartă corporatistă, emisă de o instituție guvernamentală, acordă indivizilor dreptul de a înființa firme sau companii cu răspundere limitată. Carta municipală este o lege ce creează o nouă subdiviziune politică și care permite oamenilor din interiorul acesteia să se organizeze într-o corporație municipală, delegând în felul acesta dreptul cetățenilor la autoguvernare locală.

Carta din 1814 *sau* **Carta Constituțională**
Constituție franceză emisă de Ludovic XVIII după ce a devenit rege (*vezi* Restaurația Bourbonilor). Această cartă, revizuită în 1830 și în vigoare până în 1848, menținea multe dintre libertățile obținute de Revoluția Franceză. Carta a stabilit o monarhie constituțională, cu parlament bicameral, a garantat libertățile civile, a proclamat toleranța religioasă și a recunoscut catolicismul ca religie de stat.

Cartagena
Oraș, 902 688 loc. (2003), în Columbia. Așezat pe coasta de NV, este și un port important, de altfel folosit de Columbia pentru principalele exporturi de petrol. A fost fondat în 1533, devenind unul dintre principalele orașe ale Americii hispanice. A fost bine fortificat și adesea atacat, mai ales de forțele britanice conduse de Francis Drake (1585) și Edward Vernon (1741). A rămas sub control spaniol până în 1815, când a fost cucerit de liderul revoluționar Simón Bolívar. Cu toate că a fost pierdut la scurt timp, teritoriul a fost recâștigat de forțele de independență în 1821. A decăzut în sec. XIX, dar s-a reabilitat în sec. XX, când a devenit un cunoscut centru de prelucrare a țițeiului.

Cartagina
Oraș și stat antic în N Africii. Situat în apropierea Tunisului modern, în jurul orașului a fost construită o citadelă numită Byrsa. A fost întemeiat de coloniștii din Tyr, probabil în sec. VIII î.Hr.; localnicii au purtat lupte de cucerire în V Africii, Sicilia și Sardinia în sec. VI î.Hr. În timpul descendenților lui Hamilcar, au reușit să domine V Mării Mediterane. În sec. III–II î.Hr. orașul a luptat în cele trei războaie punice cu Roma. Distrus de armata romană condusă de Scipio Africanul cel Tânăr (146 î.Hr.), pe locul orașului, Iulius Caesar a întemeiat o colonie, în 44 î.Hr. În 29 î.Hr., Augustus l-a transformat în centru administrativ al provinciei Africa. Printre episcopii creștini care au predicat aici se numără Tertullian și Sf. Ciprian. Capturat de vandali în 439 d.Hr. și de Imperiul Bizantin în sec. VI d.Hr., a intrat, un secol mai târziu, sub dominație arabă și a fost eclipsat de importanța pe care aceștia o acordau Tunisului.

cartagineze, războaiele ~
Vezi războaiele punice

carte
Text scris de mână sau tipărit, de dimensiuni considerabile, cu scopul de a fi pus în circulație, înregistrat pe diferite materiale rezistente și, în același timp, ușor de transportat. Sulurile de papirus din Egiptul antic sunt strămoși mai direcți decât tăblițele de lut pentru cărțile actuale. Ambele sisteme datează din 3000 î.Hr. Mai târziu, chinezii au inventat un sistem de educație bazat pe cărți, majoritatea făcute din fâșii de lemn sau bambus legate cu nuielușe. Cerneala din negru de fum a fost introdusă în China în 400 d.Hr., iar în sec. VI d.Hr., a fost realizat un tipar care imprima după bucăți de lemn. Grecii au adoptat sulurile de papirus, pe care le-au transmis și romanilor. Pergamentul sau manuscrisele au înlocuit papirusurile în jurul anului 400 d.Hr. Pergamentele medievale erau realizate din piei de animale. În sec. XV, manuscrisele din hârtie erau un lucru obișnuit. Tiparul s-a răspândit cu rapiditate la sfârșitul sec. XV. Descoperirile care au urmat în domeniul tipăririi de cărți au îmbunătățit multe dintre aspectele culturii cărților. Către sfârșitul anilor 1990, au fost inventate cărți electronice, care pot fi descărcate pe computer direct de pe internet.

carte de benzi desenate
Colecție de benzi desenate legată ca o carte, ce relatează, de obicei, o poveste sau o serie de povești. Primele cărți de benzi desenate au apărut pe piață în 1933, fiind împărțite gratis, cu scopul de a-și face reclamă. În 1935, se vindeau în tiraj foarte mare reeditări ale benzilor desenate apărute în ziare sau ale cărților cu povestiri în imagini. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, benzile desenate despre război și crime și-au găsit mulți cititori printre soldații aflați pe fronturile din străinătate. În anii 1950, s-a considerat că acest gen de divertisment a dus la creșterea cazurilor de delincvență juvenilă. Deși industria genului a luat măsuri de autocenzurare, o parte din benzile cu aventuri au continuat să fie criticate. În anii 1960, cărțile de benzi desenate care satirizau subcultura au fost foarte apreciate, mai ales de studenți. Ulterior, au început să abordeze și subiecte serioase (de ex. cărțile *Maus* ale lui Art Spiegelman despre Holocaust). Cărțile de benzi desenate japoneze (manga), prin varietatea lor de subiecte și atitudini, au atins o mare popularitate. Astăzi, revistele comice scrise de amatori constituie o formă de subcultură înfloritoare.

Cartea de rugăciuni obștești
Carte liturgică folosită de bisericile din comunitatea anglicană. Autorizată pentru prima dată în 1549 pentru a fi folosită în Biserica Anglicană, a avut mai multe versiuni. Forma revizuită în 1662 a rămas standard (deși a suferit câteva schimbări minore) în toate țările din Commonwealth. Biserica Anglicană și Biserica Episcopală Protestantă din SUA au adoptat liturghia în limba contemporană în anii 1970.

Cartea lui Mormon

Carte sfântă în credința mormonilor, complementară Bibliei. A fost publicată pentru prima dată în 1830 și este considerată de toate ramurile mormone a fi o scriere de inspirație divină, tradusă de Joseph Smith, fondatorul religiei mormone. Cartea relatează istoria unui trib de evrei care a migrat din Ierusalim în America, pe la 600 î.Hr. Ulterior, aceștia s-au despărțit în două grupuri: lamaniții, strămoșii amerindienilor, și nefiții, care au fost inițiați de Iisus, înainte de a fi distruși de cei dintâi. Profetul Mormon a însemnat istoria acestor grupuri pe tăblițe din aur, care au fost îngropate și au rămas ascunse vreme de secole. Fiul lui Mormon, Moroni, i-a apărut lui Smith sub formă de înger și i-a dezvăluit locul unde se aflau tăblițele.

Cartea Morților

Colecție egipteană de texte mortuare, alcătuită din descântece și vrăji, care erau așezate în morminte, pentru a-l ajuta pe răposat în lumea de dincolo. A fost probabil alcătuită în sec. XVI î.Hr. Redactările ulterioare cuprind și o serie de imnuri închinate zeului Ra. Copiile erau realizate și vândute de către scribi, adesea cu ilustrații colorate, pentru a fi introduse în morminte, în timpul ceremoniilor funerare. Dintre multele copii cunoscute până în prezent, nici una nu conține toate cele aproximativ 200 de capitole.

cartel

Organizație monopolistă în cadrul căreia mai mulți producători independenți încheie o convenție cu scopul de a spori profitabilitatea firmelor implicate (*vezi* oligopol). În general, acest lucru implică anumite restricții referitoare la producție, controlul prețurilor și alocarea cotelor de piață. Membrii unui cartel își păstrează, de obicei, identitatea separată și independența financiară, dar se angajează în politici cooperatiste. Cartelul poate fi intern (de ex., renumitul I.G. Farben din Germania) sau internațional (OPEC). În unele țări, aceste organizații au fost interzise, pentru că adeseori restricționarea competiției pe care acestea și-o propun implică prețuri ridicate pentru consumatori.

Cartel des Gauches

(*în franceză*, Coaliția de Stânga)

În A Treia Republică franceză, coaliție a partidelor de stânga (socialiștii și radicalii) în Camera Deputaților. S-a format un cartel în opoziție cu organizația de orientare de dreapta, Blocul Național, care a pierdut alegerile din 1924. Condusă de Edouard Herriot și mai târziu de Aristide Briand, organizația a fost învinsă în 1926, ca urmare a unei crize financiare datorate unei inflații îndelungate.

Carter Family

Grup de cântăreți americani, alcătuit din Alvin Pleasant Carter (1891–1960), soția sa, Sara (1898–1979), și cumnata, Maybelle (1909–1978). Născuți cu toții în Virginia, cariera lor a început în 1927. Timp de 14 ani, în diferite combinații cu fiicele lui Carter, au înregistrat peste 300 de piese din sec. XIX și începutul sec. XX. Printre acestea se numără *Wabash Cannonball, I'm Thinking of My Blue Eyes, Wildwood Flower* și *Keep on the Sunny Side*. Cântecele apalașe au devenit populare datorită lor. După ce trupa inițială s-a destrămat în 1941, membrii ei și-au continuat cariera artistică. „Mama" Maybelle Carter a evoluat alături de fiicele sale și, mai târziu, împreună cu ginerele său, Johnny Cash. Trupa originală Carter Familiy a fost prima admisă la Country Music Hall of Fame.

Carter, Benny *născut* Bennet Lester

(08.08.1907, New York, SUA - 12.07.2003, Los Angeles, California)

Muzician de jazz american. Cunoscut ca unul dintre primii stiliști ai saxofonului alto, a fost și un renumit adaptor, compozitor, clarinetist, trompetist și lider de trupă. A făcut parte din bine-cunoscutele formații Chick Webb și Fletcher Henderson, după care a acceptat să conducă trupa McKinney's Cotton Pickers (1931–1932). Carter a lucrat în Europa (1935–1938), iar în 1945 s-a mutat în California, unde a compus muzică de film și pentru televiziune. Cea mai cunoscută compoziție a sa este *When Lights are Low*. În 2000 a primit Medalia Națională pentru Artă.

Carter, Elliot Cook, Jr.

(n. 11.12.1908, New York, SUA)

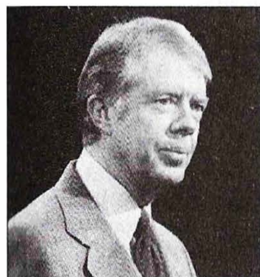
Compozitor american. Născut într-o familie bogată, a studiat engleza și muzica la Universitatea Harvard, iar mai târziu a fost instruit la Paris de Nadia Boulanger. A predat la mai multe instituții, dar din 1972 în principal la Colegiul Juilliard. A fost influențat de mulți compozitori, inclusiv de Igor Stravinski și de Charles Ives. Stilul său a evoluat către unul polifonic dens, disonant, cu o textură ritmică complexă, în care diferitele părți instrumentale sugerează conversația sau chiar cearta. Cele mai importante lucrări ale sale includ o

sonată pentru flaut, oboi, violoncel și clavecin (1952), *Variations for Orchestra* (1955), un dublu concert pentru pian și clavecin (1961), un concert pentru pian (1965), *Concerto for Orchestra* (1969), *A Symphony for Three Orchestras* (1977), *Night Fantasies for piano* (1980) și patru cvartete pentru coarde (1951,1959, 1971, 1986), din care două au primit Premiul Pulitzer. Este adesea socotit cel mai mare compozitor al sec. XX.

Carter, Jimmy *născut* James Earl

(n. 01.10.1924, Plains, Georgia, SUA)

Al 39-lea președinte al SUA (1977–1981). A absolvit școala la Annapolis și a activat în marina americană până în 1953, când a demisionat pentru a se ocupa de afacerea cu arahide a familiei. A fost în Senat între 1962–1966. A candidat, fără succes, pentru funcția de guvernator, în 1966. Dezamăgit de această experiență, și-a găsit refugiul în creștinismul evanghelic, devenind baptist. În 1970 a candidat din nou și a câștigat. În calitate de guvernator (1971–1975) a permis accesul afro-americanilor și femeilor în guvernul Georgiei și a introdus proceduri bugetare mai stricte pentru instituțiile de stat. În 1976, cu toate că nu avea baza politică națională sau sprijinul majorității, a câștigat candidatura democrată și cursa pentru președinție, învingându-l pe președintele republican de atunci, Gerald Ford. Ca președinte, Carter s-a implicat în negocierile de pace dintre Egipt și Israel, a semnat un tratat cu Panama pentru ca, după 1999, Canalul Panama să devină zonă neutră și a stabilit relații diplomatice cu China. Între 1979–1980, criza prizonierilor din Iran a devenit o responsabilitate politică de maximă importanță. A răspuns cu fermitate invaziei Uniunii Sovietice în Afghanistan în 1979, interzicând exportul de cereale din SUA către Uniunea Sovietică, și a insistat asupra boicotării de către America a Jocurilor Olimpice de Vară de la Moscova. Starea precară a economiei, datorată mai ales inflației și ratei ridicate a șomajului, au contribuit la înfrângerea lui Carter în alegeri de către Ronald Reagan în 1980. Ulterior, s-a implicat în numeroase negocieri diplomatice internaționale și a supravegheat alegerile în țări cu tradiții democratice nesigure. De asemenea, a fost primul președinte care a vizitat Cuba lui Fidel Castro. În 2002 a primit Premiul Nobel pentru pace.

Jimmy Carter, 1979
UPI/BETTMANN NEWSPHOTOS

Carteret, George *ulterior* Sir George

(1610, probabil Jersey, Channel Islands, Anglia - ian. 1680, New Jersey)

Politician britanic și proprietar de terenuri în colonie. Realizările sale în domeniul naval și serviciile prestate în calitate de comandant-locotenent al insulei Jersey i-au adus rangul de cavaler (1644) și pe cel de baron (1645). După Restaurația din 1660, a devenit un puternic administrator și legislator. În 1663 a fost unul dintre cei opt proprietari inițiali ai teritoriului Carolina; în 1664 a primit jumătate din New Jersey, numit astfel după locul său de baștină. Celălalt proprietar a vândut quakerilor partea sa în 1667. Carteret a căzut de acord cu aceștia asupra divizării coloniei. După moartea lui Carteret, moștenitorii săi au vândut quakerilor teritoriul rămas.

cartezianism

Tradiție filozofică derivată din filozofia lui René Descartes. Formă a raționalismului, cartezianismul susține dualismul metafizic al celor două substanțe finite: spiritul și materia. Esența spiritului constă în gândire, esența materiei constă în extensia tridimensională. Dumnezeu reprezintă cea de-a treia substanță, substanța infinită, a cărei esență îi presupune în chip necesar existența. Dumnezeu unește spiritul cu trupul pentru a crea o a patra substanță, o substanță compusă: omul. Dualismul spirit-trup generează diferite probleme legate de posibilitatea interacțiunii cauzale dintre spirit și trup precum și de cunoașterea lumii exterioare (problema spirit-trup). Plecând de aici, s-au dezvoltat diferite direcții ale cartezianismului, care propun diverse soluții la aceste probleme. Potrivit unei teorii carteziene, semnificative din punct de vedere istoric, animalele sunt, în esența lor, mașini, cărora le lipsește până și capacitatea de a simți durerea. *Vezi și* Arnold Geulincx, Nicolas de Malebranche, ocazionalism.

Cartier, Jaques

(1491, Saint-Malo, Bretania, Franța - 01.09.1557, în apropiere de Saint-Malo)

Navigator și explorator francez. A fost delegat de Francisc I să exploreze America de Nord, în speranța că va descoperi aur, mirodenii și un culoar de trecere către Asia. Explorările lui Cartier pe coasta Americii de Nord și pe fluviul St. Lawrence (1534, 1535, 1541–1542) nu

au adus rezultatele scontate, dar au reprezentat baza pentru pretențiile ulterioare ale Franței privind Canada.

Cartier, Sir George Étienne, Baronet ~
(06.09.1814, St. Antoine, Canada de Jos – 20.05.1873, Londra, Anglia)

Prim-ministru canadian alături de John Macdonald (1858–1862). A fost ales reprezentantul liberalilor în Adunarea Legislativă canadiană (1848), iar mai târziu a fost numit secretar provincial (1855) și procuror general în Canada de Est (1857). În 1858, Cartier a reprezentat Canada de Est împreună cu Macdonald și a promovat îmbunătățirea relațiilor anglo-franceze în Canada. În 1867, în ciuda unei puternice opoziții, a alipit provincia natală confederației. În timpul primului cabinet al confederației, condus de Macdonald, a fost ministru al miliției și apărării (1867–1872).

Cartier-Bresson, Henri
(22.08.1908, Chanteloup, Franța – 03.08.2004, Céreste)

Fotograf francez. A studiat arta în Paris, literatura și pictura la Universitatea Cambridge. Interesul lui pentru fotografie a apărut în 1930, când a văzut lucrările lui Eugène Atget și pe cele ale lui Man Ray. Este renumit pentru imaginile sale spontane și secvențiale, tehnică inspirată de pasiunea sa pentru filme. Datorită lui, fotojurnalismul a început să fie privit ca o formă de artă. Împreună cu Robert Capa și David Seymour a înființat Magnum Photos (1947). Cea mai cunoscută din numeroasele lui colecții este *Momentul decisiv* (The Decisive Moment, 1952).

cartilaj
Țesut conjunctiv care ține laolaltă diverse părți ale scheletului uman. Este compus dintr-o rețea de fibre de colagen într-o bază solidă, gelatinoasă și nu conține vase de sânge sau nervi. Diferite tipuri de cartilaje se găsesc în capătul anumitor oase și în structurile respiratorii nazale, în discurile dintre vertebre și în ureche sau epiglotă. În mare parte, scheletul embrionului este alcătuit din cartilaje, care, mai târziu, sunt înlocuite de oase.

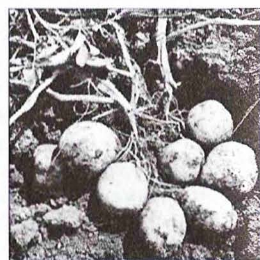
carting
Conducere a unor mașini în miniatură, cu schelet metalic și motor în spate, numite carturi, și întrecerile între acestea. Sportul a apărut în SUA în anii 1950, după ce primul cart a fost asamblat din componentele unei mașini de tuns iarbă. De atunci și până în prezent, a devenit sport internațional. Mașinile pot atinge viteze chiar de 160 km/h.

cartism
Mișcare a clasei muncitoare britanice pentru reformă parlamentară. A fost denumită după Carta Poporului, un proiect de lege redactat de William Lovett (1800–1877) în 1838, care cerea sufragiul universal al bărbaților, districte electorale egale, vot secret, alegeri parlamentare anuale, abrogarea unui plafon de avere pentru accederea în parlament. Născută în mijlocul unei recesiuni economice, această mișcare a luat amploare națională sub conducerea lui Feargus O'Connor. Parlamentul a refuzat să ia act de cele trei petiții ce i-au fost prezentate, iar mișcarea s-a stins în 1848.

Cartland, Dame (Mary) Barbara (Hamilton)
(09.07.1901, Edgbaston, Birmingham, Anglia – 21.05.2000, Hatfield, Hertfordshire)

Scriitoare engleză. Primul său roman, *Farsa* (Jigsaw, 1925), s-a bucurat de mare succes. A scris alte două romane și o piesă în anii 1920, după care a devenit atât de prolifică, încât, prin anii 1970, scotea în medie 23 de volume pe an, în marea lor majoritate dictate. Cele aproximativ 600 de cărți ale sale, în special romane de dragoste urmând aceeași formulă, s-au vândut în peste 600 de milioane de exemplare. Scrierile nonficționale includ autobiografii și cărți despre alimentația sănătoasă, vitamine și sfaturi pentru frumusețe. A fost bunica vitregă a prințesei Diana de Wales.

cartof
Plantă erbacee anuală (*Solanum tuberosum*) din familia *Solanaceae*. Una dintre cele mai răspândite culturi alimentare din lume, cartoful diferă de alte culturi prin faptul că porțiunea comestibilă este un tubercul. Ușor digerabil, cartoful este un ingredient folosit în prepararea a numeroase feluri culinare, fiind totodată și o sursă importantă de amidon, aminoacizi, proteine, vitamina C și vitamine B. Tulpina atinge o înălțime de 50–100 cm și are frunze compuse, dispuse în spirală. În pământ, tulpinile se extind ca stoloni, ale căror capete se îngroașă transformându-se în 1–20 de tuberculi de dimensiuni și forme variabile. Tuberculii au muguri

cartof (*Solanum tuberosum*)

GRANT HEILMAN

dispuși în formă de spirală. Aceștia pot rămâne inactivi până la zece săptămâni sau chiar mai mult. Ulterior, se dezvoltă sub forma unor plante asemănătoare cu planta-mamă. Originar din Anzi, cartoful (cunoscut și sub numele de cartof comun, cartof alb, cartof irlandez) a fost adus în Europa de spanioli în sec. XVI. Un secol mai târziu, devenea principala cultură în Irlanda. La mijlocul anilor 1800, recolta de cartofi din această țară a fost distrusă de o ciupercă parazită, care a cauzat declanșarea unei situații de criză rămase în istorie sub numele de Foametea Cartofului. *Vezi și* cartof dulce.

cartof-dulce *sau* batată

Plantă comestibilă (*Ipomoea batatas*; familia *Convolvulaceae*) originară din zona tropicală a Americii și cultivată pe suprafețe mari în zone cu climat tropical sau temperat cald. Fără să aibă nici o legătură cu cartoful alb sau irlandez sau cu ignama, cartoful-dulce are tuberculi alungiți sau ovali ascuțiți. Coaja are o culoare care variază de la galben-închis până la brun sau roșu aprins; pulpa poate fi de culoare albă (cu conținutul cel mai bogat în amidon), portocalie (cu conținut bogat în caroten) sau violet. Lujerii târâtori și lungi ai plantei au flori în formă de pâlnie, colorate în nuanțe de roz sau roz-violet. Cartofii-dulci se consumă copți sau piure, fiind utilizați și ca umplutură pentru plăcinte.

cartografie

Artă și știință a reprezentării grafice a zonelor geografice, de obicei în hărți și diagrame. Poate conține date culturale, economice sau alte date non-geografice. Cele 8 volume din *Geografia* lui Ptolemeu erau o proiecție plană, sub formă de disc, a unei părți a Pământului. Hărțile din Europa medievală au ținut cont de ghidul lui Ptolemeu, dar au plasat estul în partea superioară. În sec. XIV, au fost întocmite hărți mai exacte, folosite în navigație. Primul glob pământesc păstrat datează din 1492. Descoperirea Lumii Noi a dus la dezvoltarea unor noi tehnici în cartografie, în special a proiecției unei suprafețe curbe pe una plană. Gerardus Mercator a proiectat continentele pe un cilindru înfășurat în jurul ecuatorului. Asemenea proiecții cilindrice reprezentau cu fidelitate direcțiile și orientarea, însă distorsionau distanțele, la latitudini mari. Hărțile contur figurau relieful prin linii ce conectau punctele cu aceeași înălțime, nivelul mediu al mării fiind punctul de referință. Cartografia modernă folosește fotografia aeriană și radarul prin satelit, obținându-se o acuratețe care în trecut nu era posibilă. Sateliții au înlesnit întocmirea hărților cuprinzând trăsăturile distinctive ale Lunii și ale altor câteva planete cu sateliții lor. *Vezi și* sistem de informare geografică; sistem de poziționare globală.

Cartojan, Nicolae

(04.12.1883, Călugăreni-Uzunu, Giurgiu, România – 20.12.1944, București)

Istoric literar român. Specialist în literatura română veche, profesor la Universitatea din București, s-a remarcat prin amplitudinea documentării și prin analiza minuțioasă a contextului istoric și cultural al epocilor literare. A fost cel mai aplicat exeget al cărților populare, acoperind în studiile consacrate acestora originile, motivele, temele, filiația, circulația, mediile sociale de receptare în Europa și Peninsula Balcanică (*Alexandria în literatura românească*, 1910; *Cărțile populare în literatura românească*, 2 vol., 1929–1938). Lucrarea care îl consacră drept inițiatorul cercetării moderne a literaturii române vechi este sinteza în trei volume *Istoria literaturii române vechi* (1940–1945). A editat colecția *Clasicii români comentați*, publicația *Cercetări literare*. Ca membru al Comisiei Internaționale de Istorie Literară Modernă din Paris, a colaborat la realizarea unui *Repertoriu cronologic al literaturilor moderne* (Répertoire chronologique des littératures modernes, 1935), coordonat de Paul van Tieghem. A fost membru al Academiei Americane de Medievistică (1929), membru al Academiei Române (1941), Doctor honoris causa al Universității din Padova (1942).

cartuzian

Membru al unui ordin monastic romano-catolic fondat de Sf. Bruno din Köln (1030–1101) în 1084, în valea Chartreuse din SE Franței. Membrii ordinului erau solitari, se rugau, studiau, mâncau și dormeau fiecare separat, dar se strângeau în biserică pentru liturghia de dimineață, pentru vecernie și slujba de noapte. Cinau împreună duminica și cu ocazia principalelor sărbători. Se plimbau împreună o dată pe săptămână. Purtau haine de asceți, nu mâncau carne și consumau doar apă și pâine vinerea sau în zilele de post. În mănăstirea în care trăiau, Grande Chartreuse (astăzi în Voiron, Isère), călugării distilau lichiorul care poartă numele acesteia. Călugărițele cartuziene sunt, de asemenea, foarte retrase și meditative.

Cartwright, Alexander (Joy)

(17.04.1820, New York, SUA – 12.07.1892, Honolulu, Hawaii)

Geodez și pasionat de baseball. A fost fondatorul clubului de baseball New York Knickerbocker și a prezidat comisia care a stabilit regulile oficiale ale acestui sport. Primul meci după noile reguli s-a jucat, se pare, în Hoboken. *Vezi și* Abner Doubleday.

Cartwright, Edmund

(24.04.1743, Marnham, Nottingham, Anglia – 30.10.1823, Hastings, Sussex)

Inventator britanic. După ce a vizitat fabrica de produse din bumbac a lui Richard Arkwright, i-a venit ideea să construiască o mașină de țesut cu motor. A inventat un război de țesut cu motor și a înființat o filatură și o fabrică de țesături. În 1789 a patentat o mașină de dărăcit lâna. În 1908, Camera Comunelor a votat premierea lui pentru beneficiile pe care le-a adus națiunii mașina sa de țesut. Printre celelalte invenții ale sale se numără o mașină pentru fabricarea frânghiilor și un motor cu aburi care folosea alcool în loc de apă.

Caruso, Enrico

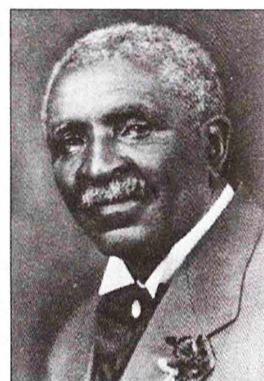
(27.02.1873, Napoli, Italia – 02.08.1921, Neapole)

Tenor italian. La 10 ani era ucenicul unui inginer mecanic, iar la 18 a cântat pentru prima oară în public. A atras atenția unui profesor și și-a făcut debutul profesional în 1894. Doi ani mai târziu, a interpretat pentru prima dată cel mai cunoscut rol al său, Canio în *Paiațele* de Ruggero Leoncavallo. Și-a revenit rapid după un debut dezastruos la Scala și în decurs de doi ani a reușit să atingă notele extrem de înalte care l-au făcut o vedetă internațională, o adevărată legendă. A cântat la Opera Metropolitan (1903–1920), unde a interpretat aproape 60 de roluri, fiind considerat cel mai celebru interpret de operă. Vocea sa caldă și seducătoare, de o extraordinară forță emoțională, a făcut ca înregistrările sale (printre care unele dintre primele înregistrări făcute vreodată) să rămână bestseller ani de-a rândul, chiar și după moartea sa.

Carver, George Washington

(1861?, lângă Diamond Grove, Missouri, SUA – 05.01.1943, Tuskegee, Alabama)

Chimist și agronom american. Născut sclav, Carver a trăit până la vârsta de 10–12 ani pe plantația primului său stăpân, după care a lucrat ca servitor pe la diferite case. A terminat liceul după vârsta de 20 de ani, apoi a obținut diplomele de licență și masterat la Colegiul Agricol de Stat din Iowa. În 1896 i s-a alăturat lui Booker T. Washington la Institutul Tuskegee (actuala Universitate Tuskegee) din Alabama, unde a devenit directorul departamentului de cercetare agricolă. La scurt timp, a început să promoveze cultivarea de alune și soia, legume despre care știa că aveau să ajute la refertilizarea solului din S SUA, sol care fusese secătuit de culturile de bumbac. Pentru ca aceste culturi să devină profitabile, a plantat intens cartof-dulce și alune (care pe vremea aceea nici măcar nu erau recunoscute drept culturi). În cele din urmă, a reușit să obțină 118 produse derivate din cartoful dulce și 300 din alune. Eforturile sale au contribuit la eliberarea Sudului de dependența de bumbac; în 1940, alunele erau pe locul al doilea în topul recoltelor din Sud destinate vânzării. În Al Doilea Război Mondial a testat 500 de coloranți pentru a-i înlocui pe cei europeni, la care accesul fusese blocat pentru o perioadă. În ciuda recunoașterii internaționale și a numărului mare de oferte de muncă, a rămas la Tuskegee până la sfârșitul vieții, donându-și averea pentru înființarea Fundației de Cercetări Carver.

George Washington Carver

INSTITUTUL TUSKEGEE, ALABAMA; FOTO P.H. POLK

Carver, Jonathan

(13.04.1710, Weymouth, Massachusetts, SUA – 31.01.1780, Londra, Anglia)

Explorator american. A luptat în războiul francez și indian. În 1766 a fost trimis de maiorul Robert Rogers să exploreze o zonă la V de Michigan. A călătorit în zona Marilor Lacuri și de-a lungul râului Mississippi, iernând într-un sătuc sioux. Jurnalul său de călătorie (publicat în 1778) a avut un succes enorm. Cu toate acestea, a murit în sărăcie.

Cary, (Arthur) Joyce (Lunel)

(07.12.1888, Londonderry, Irlanda – 29.03.1957, Oxford, Oxfordshire, Anglia)

Romancier britanic. Cary a studiat arta la Edinburgh și Paris, apoi a absolvit facultatea la Oxford. După ce a luptat în Primul Război Mondial în Africa de Vest, a început să publice nuvele, apoi romane, în care acțiunea se desfășura în Africa. Printre acestea se numără *Un vizitator american* (An American Visitor, 1933), *Domnul Johnson*

(Mister Johnson, 1939), *Din sursă sigură* (The Horse's Mouth, 1944) – cel mai bun roman al său, ultimul dintr-o trilogie în care în fiecare volum acțiunea este povestită de câte unul dintre cei trei protagoniști. A scris și o a treia trilogie: *O bucurie amară* (A Prisoner of Grace, 1952), *Mai puțin Dumnezeu* (Except the Lord, 1953) și *Gata cu onoarea* (Not Honour More, 1955).

Caryophyllaceae, familia ~

Familie compusă din 2 070 de specii de plante cu flori, împărțite în 89 de genuri, răspândite îndeosebi în regiunile nordice temperate. Cele cca 300 de specii de garoafe adevărate aparțin genului *Dianthus*. Relativ ușor de îngrijit, sunt frecvent întâlnite în grădini, fiind cultivate pentru florile lor frumoase și parfumate. Deși speciile care fac parte din această familie au forme diverse și trăiesc în habitate diferite, multe dintre ele au frunze liniare și tulpini unite. Din această familie fac parte garoafele, gypsophila, *Dianthus barbatus*, gușa-porumbelului și studenița.

Casa Albă

Reședință oficială a președintelui SUA în Washington DC, începând cu John Adams. În 1791, James Hoban (1762–1831) a primit acordul de a construi reședința președintelui după planurile sale de conac georgian, în stilul lui Andrea Palladio. Clădirea ce urma să fie construită din marmură gri trebuia să aibă peste 100 de camere. Englezii au incendiat-o în 1814, dar a fost reconstruită și lărgită sub conducerea lui Hoban. În 1820 au fost adăugate terasele estice și vestice, precum și porticul semicircular sudic și coloanele porticului nordic. Ulterior, s-au adăugat aripa de vest (1902) și aripa de est (1942) construite pentru a oferi un spațiu suplimentar pentru birouri. Theodore Roosevelt a numit-o oficial Casa Albă în 1902. Zona deschisă publicului este vizitată de aproximativ 1,5 milioane de oameni pe an.

Casandra

În mitologia greacă, fiica regelui Priam al Troiei. Apollo i-a promis darul profeției dacă aceasta îi va satisface dorințele. Ea a acceptat darul, dar l-a refuzat pe zeu, care s-a răzbunat menindu-i să nu-i fie crezute niciodată profețiile. A prezis căderea Troiei și moartea lui Agamemnon, dar previziunile sale nu au fost crezute. A ajuns pe mâna lui Agamemnon, ca pradă de război, și a fost ucisă împreună cu acesta.

casă de asigurări de sănătate (CAS)

Organizație cu caracter public sau privat, care asigură o varietate de servicii de îngrijire medicală celor înscriși pe bază de contract, cu plata unei taxe în avans. CAS asigură o paletă largă de servicii medicale contra unui tarif fix. În sistemul de servicii preplătite, medicii sunt organizați în grupuri asociate unei anumite agenții de asigurări. O fundație pentru îngrijiri medicale sau o asociație de medici care practică medicina individual lucrează de obicei în asociere cu mai multe companii de asigurări, care îi remunerează pe medici din fondurile plătite în avans de cei înscriși. Concepute ca un mod de a controla costurile serviciilor medicale și de a veni în întâmpinarea cererilor crescânde de astfel de servicii, organizațiile CAS au devenit controversate, deoarece unele dintre ele limitează îngrijirile medicale, refuzând să plătească pentru anumite analize sau tratamente, ignorând recomandările făcute de proprii lor medici.

Casa Grande, Monumentul Național Ruinele ~

Sit arheologic în S Arizonei, SUA. Înființat în 1918, se întinde pe o suprafață de 191 de hectare. Ruinele precolumbiene de aici sunt dominate de Casa Grande (Casa Mare), o construcție cu mai multe etaje, ridicată de indienii salado în sec. XIV, de altfel singura construcție de acest fel care a supraviețuit până în zilele noastre. În apropiere se găsesc, parțial excavate, sate întemeiate de indienii hohokam *(vezi* hohokam).

casă lungă

Locuință tradițională comună a amerindienilor irochezi, până în sec. XIX. Avea formă dreptunghiulară și era construită din pari, cu uși la fiecare capăt și țăruși adunați în formă de con, formând acoperișul. Toată casa era acoperită cu scoarță de copac. Avea cam 6 m înălțime și putea atinge peste 60 m lungime, în funcție de numărul familiilor care locuiau în ea. Aproape de mijlocul casei se aflau vetre de foc, pe care le împărțeau familiile din fiecare parte a locuinței. Termenul casă lungă desemnează în momentul actual clădirile irocheze folosite ca biserici ori ca locuri de întâlnire, cu toate că forma lor este total diferită de cea a locuințelor tradiționale. *Vezi și* construcție cu stâlp central.

Casablanca

Oraș de coastă, 2 933 684 loc. (2004), în V Marocului. A fost construit pe locul

orașului antic Anfa, distrus de portughezi în 1468. Portughezii s-au întors în 1515 și au construit un nou oraș, Casa Branca (Casa Albă). Abandonat după un cutremur, a fost ocupat de sultanul marocan în 1757. Comercianții europeni, inclusiv cei francezi, s-au stabilit, treptat, în oraș. În 1907, forțele franceze au ocupat orașul, în semn de ripostă față de numărul mare de francezi uciși aici. În timpul protectoratului francez, a devenit principalul port din Maroc. De atunci, așezarea se află într-o continuă dezvoltare. În Al Doilea Război Mondial, în 1942, s-a predat Aliaților. Conferința de la Casablanca a avut loc în 1943.

Casablanca, Conferința de la ~
(12–23 ianuarie 1943)

Întâlnire desfășurată în Al Doilea Război Mondial, la Casablanca, Maroc, între Franklin Roosevelt și Winston Churchill. Cei doi au plănuit viitoarea strategie militară globală pentru aliații occidentali, punându-se de acord asupra invadării Siciliei, asupra operațiunilor din Pacific și a bombardamentelor asupra Germaniei. Și mai important e faptul că aceștia au formulat o cerere pentru „capitularea necondiționată" a Germaniei, Italiei și Japoniei.

Casals, Pablo (Carlos Salvador Defilló) *născut* Pau
(29.12.1876, Vendrell, Spania – 22.10.1973, Rio Piedras, Puerto Rico)

Dirijor și violoncelist american de origine spaniolă. A studiat muzica încă de la o vârstă fragedă, cu tatăl său, care era organist. A început să compună muzică și să cânte la violoncel în adolescență. Romantic, evitând interpretările literale și seci ale modernismului, Casals a inventat o metodă nouă, care presupunea o mai mare flexibilitate a degetelor și o mișcare dinamică a arcușului. A susținut concerte solo în întreaga lume, dar și ca membru al unui trio, împreună cu Alfred Cartot (1877–1962) și Jacques Thibaud (1880–1953). Din anii 1920 a urcat pe scenă în calitate de dirijor. A refuzat să se întoarcă în Spania, după ce Francisco Franco a preluat puterea, și s-a stabilit în Puerto Rico.

Casamance

Râu în Senegal. Izvorăște în S Senegalului, o ia spre V între Gambia și Guineea-Bissau, și se varsă în Oceanul Atlantic, după ce parcurge 322 km. Doar 130 km sunt navigabili.

Casanova, Giovanni Giacomo
(02.04.1725, Veneția – 04.06.1798, Dux, Boemia)

Cleric, scriitor, soldat, spion și diplomat italian. Exmatriculat de la seminarul teologic pentru comportament scandalos, a avut o carieră tumultuoasă, care l-a purtat prin întreaga Europă. În 1755, la Veneția, a fost acuzat de practici oculte și închis; a reușit să evadeze și s-a ascuns la Paris, unde a intrat în cercurile aristocratice. Pentru a scăpa de creditori, și-a schimbat numele în Chevalier de Seingalt. A călătorit încă o perioadă, apoi s-a întors la Veneția, în 1774, unde a devenit spion în slujba inchizitorilor de stat. Și-a petrecut ultimii ani (1785–1798) ca bibliotecar al contelui von Waldstein din Boemia. Vasta sa autobiografie, publicată prima oară în intervalul 1825–1838, în 12 volume, prezintă o splendidă imagine a Europei sec. XVIII și îi conturează lui Casanova o reputație de mare seducător.

cascadă

Zonă unde o apă curgătoare cade abrupt și aproape vertical. Cascada se mai numește și cataractă, când volumul apei este mare. Porțiunile unui râu unde apa este învolburată și agitată se numesc vâltori.

Cascade

Lanț muntos, continuare a lanțului Sierra Nevada în V SUA, se întinde la N de vârful Lassen în NE Californiei, traversând statele Oregon și Washington pe o distanță de 1 100 km. Cel mai înalt vârf este Rainier. Câțiva vulcani din acești munți, inclusiv St. Helens, au erupt recent. Expediția Lewis și Clark a traversat acest lanț muntos în drumul spre râul George din Columbia. Prelungirea sa de N în Columbia Britanică este cunoscută sub numele de Munții de Coastă. *Vezi și* Parcul Național North Cascades.

CASE /computer-aided software engineering/
(asistență computerizată în ingineria de software)

Utilizare a computerelor în proiectarea instrumentelor sofisticate, menite să ușureze munca inginerului de software și să automatizeze procesul de dezvoltare a programelor. Este utilă mai ales în cazul în care programe importante și mari sunt produse de echipe de ingineri care nu se află în același loc. Aceste instrumente pot fi folosite în operațiuni simple, de exemplu codurile de rutină de la o proiectare detaliată, într-un anumit limbaj de programare. Pot fi utilizate însă și în operațiuni mai

complexe, cum ar fi încorporarea unor sisteme experte pentru aplicarea regulilor de proiectare și eliminare a greșelilor și redundanțelor de sistem, înainte de codare.

Case, Stephen M(aul)

(n. 21.08.1958, Honolulu, Hawaii, SUA)

Om de afaceri american. În 1985 a fost cofondatorul Quantum Computer Services, care a devenit în 1991 America Online (AOL). Ca președinte și director general, a transformat compania în cel mai mare furnizor de servicii internet din lume. În 2001 a devenit director general al noii societăți AOL Time Warner, dar a demisionat în 2003.

Casement, Sir Roger

(01.09.1864, Kingstown, comitatul Dublin, Irlanda - 03.08.1916, Londra, Anglia)

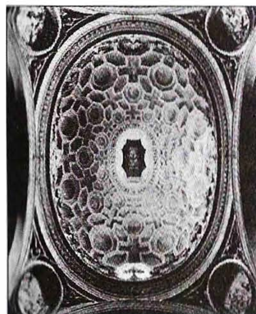
Funcționar public britanic și rebel irlandez. În calitate de consul britanic în Africa (1895–1904) și Brazilia (1906–1911), a devenit cunoscut prin rapoartele sale denunțând cruzimea cu care comercianții albi exploatau forța de muncă băștinașă în Congo și în regiunea râului Putumayo din Perú. Sănătatea precară l-a determinat să se retragă în Irlanda (1912), unde s-a alăturat naționaliștilor irlandezi și a contribuit la formarea organizației Irish National Volunteers (Voluntarii Naționali Irlandezi). După izbucnirea Primului Război Mondial, a căutat să obțină sprijin din partea Germaniei pentru mișcarea irlandeză de independență. Pentru intrigile sale din timpul Revoltei de Paști, a fost acuzat de trădare și spânzurat, devenind un martir al revoltei irlandeze împotriva regulilor britanice.

caseton

În arhitectură, panou ornamental pătrat sau poligonal, folosit ca decorațiune pentru tavan sau boltă. Inițial, casetoanele erau probabil construite din grinzi de lemn care se intersectau pentru a realiza o rețea. Cele mai vechi modele care s-au păstrat până în zilele noastre au fost realizate din piatră de grecii antici și de romani. Casetonarea a revenit în atenție în timpul Renașterii și a fost des folosită în arhitectura barocă și neoclasică.

SCALA–ART REFERENCE/EB INC.

Caseton baroc, cupola bisericii San Carlo alle Quattro Fontane, Roma, proiectată de Francesco Borromini

Cash, Johnny *născut* John R. Cash

(26.02.1932, Kingsland, Arkansas, SUA - 12.09.2003, Nashville, Tennesse)

Cântăreț și compozitor american. A învățat să cânte la chitară și a început să compună muzică în timp ce își efectua stagiul militar, la începutul anilor 1950. S-a stabilit la Memphis și a avut apariții regulate în emisiunea *Louisiana Hayride* și la Grand Ole Opry cu hituri ca *Hey Porter*, *Folsom Prison Blues* și *I Walk the Line*. În 1957, Cash era recunoscut ca unul dintre cei mai buni cântăreți de muzică folk. Celebritatea i-a scăzut la un moment din cauza unor probleme de sănătate și a dependenței de droguri, dar albumul său *Johnny Cash at Folsom Prison* (1968) l-a readus în actualitate. În 1968 s-a căsătorit cu June Carter din Carter Family, cu care lucra deja din 1961. În 1994 a scos *American Recordings*, care s-a bucurat de un succes enorm, atât din partea publicului, cât și a criticilor, asigurându-i o nouă generație de fani. Mai târziu, a scos albumul *American IV: The Man Comes Around* (2002). Cash a intrat în faimosul Country Music Hall of Fame în 1980 și în nu mai puțin celebrul Rock and Roll Hall of Fame în 1992. Autobiografiile sale *Man in Black* și *Cash* (scrisă în colaborare cu Patrick Carr) au fost publicate în 1975, respectiv 1997.

casia

Condiment, numit și scorțișoară chinezească, constând în coaja plantei *Cinnamomum cassia* din familia dafinului. Asemănătoare cu coaja scorțișoarei autentice, cea a casiei este mai groasă și are o aromă mai puțin delicată, dar mai picantă, fiind folosită la diverse feluri de mâncare. Mugurii întregi, fructele uscate și crude ale *C. cassia* și *C. loureirii* au gust asemănător cu coaja și sunt și ele adăugate în mâncare. Adeseori este confundată cu un alt grup de plante, deoarece casia este numele unei categorii vaste de legume, sursă a mai multor produse medicinale, cum ar fi frunzele de siminichie.

Casimcea

Râu în partea centrală a Dobrogei, România, cu lungimea de 60 km și un bazin hidrografic de 755 kmp. Izvorăște din N podișului Casimcea și se varsă în lacul Tașaul.

Casimcea

Podiș, subunitate a Podișului Dobrogei, România, constituit predominant din șisturi verzi. Are o altitudine cuprinsă între 150–300 m.

Casper

Oraș situat în partea central-estică a statului Wyoming, SUA, de-a lungul râului North Platte, 49 644 loc. (2000). A fost înființat în 1888, pe traseele Oregon și Pony Express. Descoperirea țițeiului în anii 1890 a făcut mare senzație, iar sondele petroliere implicate în scandalul Teapot Dome erau situate în apropiere. Economia orașului se bazează în special pe exploatarea resurselor de petrol și gaze naturale, pe fabricarea echipamentelor necesare. Mineritul (uraniu, cărbune și bentonită), creșterea vitelor și a oilor sunt, de asemenea, importante.

Caspersson, Torbörn Oskar

(n. 15.10.1910, Motala, Suedia)

Biolog și genetician suedez. După ce și-a luat diploma în medicină la Universitatea din Stockholm în 1936, a inițiat folosirea microscopului cu ultraviolete în determinarea conținutului de acid nucleic în structurile celulare. A arătat că acizii nucleici trebuie să fie prezenți pentru ca sinteza proteinelor să aibă loc. A fost primul care a făcut studii chimice celulare asupra cromozomilor giganți descoperiți în larvele insectelor. A investigat și rolul nucleonilor în sinteza proteinelor.

Cass, Lewis

(09.10.1782, Exeter, SUA – 17.06.1866, Detroit, Michigan)

Politician american. A luptat în războiul din 1812 și a fost guvernator al Teritoriului Michigan (1813–1831). Ca secretar de război (1831–1836) în timpul președintelui Andrew Jackson, i-a condus pe Șoimii Negri în războaiele seminole. A fost ministru al SUA în Franța, între 1836–1842. În Senatul SUA (1845–1848, 1849–1857), a susținut expansiunea spre V și Compromisul din 1850. Candidat din partea democraților la președinție, a pierdut în favoarea lui Zachary Taylor. Mai târziu, a fost secretar de stat (1857–1860), dar a demisionat în momentul în care președintele James Buchanan nu a luat măsuri pentru stoparea secesiunii din statele sudiste.

Cassat, Mary

(22.05.1844, Allegheny City, SUA – 14.06.1926, Château de Beaufresne, lângă Paris, Franța)

Pictoriță și gravoare americană, care și-a desfășurat activitatea în Paris. Și-a petrecut anii tinereții călătorind prin Europa, alături de familia ei înstărită. După ce a absolvit Academia de Arte Frumoase din Pennsylvania (1860–1865), și-a continuat studiile la Paris. În 1874 a ales Parisul ca reședință permanentă și și-a amenajat aici studioul. A împărtășit interesul impresioniștilor pentru experiment și pentru culorile aprinse, tehnică inspirată de spațiile deschise. Edgar Degas i-a devenit prieten apropiat. La cererea acestuia, artista și-a expus lucrările alături de cele ale altor impresioniști. A pictat scene din viața cotidiană, mai ales chipuri de mame și copii, dovedindu-și din plin talentul în pictură, dar și în gravură. Câteva dintre cele mai bune lucrări ale sale au fost executate în pastel. Datorită contactelor sociale cu colecționari bogați, artista a reușit să promoveze impresionismul în SUA și a exercitat o influență majoră asupra gusturilor americanilor.

Cassavetes, John

(09.12.1929, New York, SUA – 03.02.1989, Los Angeles, California)

Regizor și actor american. A jucat în diferite filme și drame de televiziune, apoi și-a făcut debutul ca regizor cu *Umbre* (Shadows, 1961), un film independent, cu buget redus, în stilul ciné-verité, peliculă deosebit de apreciată de critici. A jucat diferite roluri în filme de lungmetraj, cum ar fi *Duzina de ticăloși* (The Dirty Dozen, 1967), *Un copil pentru Rosemary* (Rosemary's Baby, 1968), după care a regizat din nou filme independente: *Chipuri* (Faces, 1968), *Soții* (Husbands, 1970) și *O femeie abătută* (A Woman under the Influence, 1974), care dramatizau problemele maritale. Printre ultimele sale filme se numără *Gloria* (1980) și *Râurile dragostei* (Love Streams, 1984).

Cassian, Nina
născută Renée Annie Cassian

(n. 27.11.1924, Galați, România)

Poetă, pianistă și compozitoare română. A frecventat cercurile intelectuale de stânga, iar la 16 ani a intrat în organizația Tineretului Comunist. După sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial a publicat prima sa carte, influențată de poezia suprarealistă, pentru care a fost declarată dușman al poporului de către autoritățile regimului comunist. Din acest motiv, a încercat să-și schimbe stilul și a ajuns, treptat, unul dintre cei mai semnificativi scriitori ai perioadei proletcultiste. La mijlocul deceniului 1950, după o „rătăcire" de opt ani, revine la stilul suprarealist care-o afirmase. În 1969 a câștigat Premiul Uniunii Scriitorilor din RSR. În 1985 a fost invitată în SUA pentru a ține un curs la New York University și a decis să nu mai revină în țară. Atunci, toate cărțile publicate în România au fost interzise și retrase din librării și biblioteci. A tradus operele unor scriitori precum

B. Brecht, Vl. Maiakovski și Paul Celan și a scris poezie (*La scara 1/1, Horea nu mai este singur, Versuri alese, Recviem, Marea conjugare*), cărți pentru copii (*Nică fără frică, Ce-a văzut Oana, Prințul Miorlau, Între noi copiii*), spectacole de păpuși (*Elefănțelul curios, Pisica de una singură*), ficțiune (*Atât de grozavă, Confidențe fictive*) etc.

Cassidy, Butch
născut **Robert Leroy Parker**

(13.04.1866, Beaver, Utah, SUA – 1909?, Concordia Tin Mines, lângă San Vincente, Bolivia?)

Celebru bandit american, inițial hoț de vite. În 1900 i s-a alăturat lui Harry Longabaugh, alias Sundance Kid (1870–1909?), a cărui poreclă provenea de la numele orașului în care fusese închis. Cei doi au fost primii membri ai bandei Wild Bunch (*în engleză*, trupa sălbatică), o ceată de jefuitori de trenuri și bănci. Cassidy și Sundance au reușit să scape de detectivii lui Pinkerton, fugind în America de Sud în 1901. Au cumpărat o fermă în Argentina, dar s-au întors la vechile obiceiuri, în 1906. În 1909, au fost prinși de soldați în Bolivia, Sundance a fost rănit mortal, iar Cassidy s-a împușcat. Data, locul și circumstanțele morții lor variază de la povestire la povestire.

Cassini, Gian Domenico

(08.06.1625, Perinaldo, Republica Genova – 14.09.1712, Paris, Franța)

Astronom francez. Primele sale studii au fost în mare parte observații asupra Soarelui, dar după ce și-a procurat telescoape mai puternice, și-a îndreptat atenția asupra planetelor. A calculat perioadele de rotație ale planetelor Marte și Jupiter și a întocmit un tabel cu poziția sateliților lui Jupiter. După o lungă observare a Lunii (1671–1679), a finalizat o hartă amplă. În 1683, după ce a studiat lumina zodiacală, a ajuns la concluzia că aceasta este de origine cosmică. A descoperit patru dintre sateliții naturali ai planetei Saturn: Iapet (1671), Rhea (1671), Tethys (1684) și Dione (1684). Spațiul întunecat dintre cele două inele principale ale lui Saturn a primit numele său (Diviziunea Cassini).

Cassiodorus *născut* Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus

(490 d.Hr., Scylletium, Bruttium, Regatul Ostrogot – 585 d.Hr., mănăstirea Vivarium, lângă Scylletium)

Istoric, om de stat și călugăr, care a contribuit la păstrarea culturii romane după prăbușirea imperiului. A fost secretarul lui Teodoric, apoi a deținut alte funcții imperiale înalte. După 540 d.Hr., a înființat o mănăstire pentru a perpetua cultura romană. A colecționat manuscrise păgâne și creștine, punându-i pe călugări să le copieze. A pus astfel bazele unei practici care a dăinuit secole de-a rândul. Lucrările sale includ *Chronicon*, o istorie a umanității până în 519 d.Hr., *De anima*, despre suflet după moartea trupului, și *Institutiones divinarum et saecularium litterarum*, un studiu despre Scriptură și cele șapte științe umaniste.

Cassirer, Ernst

(28.07.1874, Breslau, Silezia, Germania – 13.04.1945, New York, SUA)

Filozof și pedagog german. A predat la universitățile din Berlin (1905–1919) și Hamburg (1919–1933), până când ascensiunea nazismului l-a forțat să fugă în Suedia, apoi în SUA. Filozofia lui Cassirer, bazată în principal pe lucrările lui Immanuel Kant, duce mai departe doctrinele acestuia despre felul în care conceptele înnăscute structurează experiențele omenești. După examinarea diverselor forme de expresie culturală, Cassirer a ajuns la concluzia că omul este caracterizat prin capacitatea de a folosi formele simbolice ale mitului, limbajului și științei pentru a-și structura experiența, astfel ajungând să se înțeleagă pe sine și lumea înconjurătoare. Cea mai importantă lucrare a sa este *Filozofia formelor simbolice* (Philosophie der symbolischen Formen, 1923–1929). A mai scris și lucrări despre Kant, G.W. Leibniz, despre cosmologia renascentistă și platonicienii de la Cambridge.

Cassius (Longinus), Caius

(m. 42 î.Hr., lângă Philippi, Macedonia)

General și strateg roman. A luptat alături de Pompei împotriva lui Iulius Caesar, dar s-a împăcat ulterior cu Caesar, după înfrângerea lui Pompei. Cuprins de gelozie și de amărăciune, i s-a alăturat lui Brutus în conspirația pentru asasinarea lui Caesar (44 î.Hr.). Obligat să părăsească Roma după asasinat, s-a stabilit în Siria, unde l-a eliminat pe guvernator (43 î.Hr.). Împreună cu Brutus, a format o armată pentru a ataca al doilea triumvirat. Învins în Bătălia de la Philippi de Marcus Antonius, a cerut liberților săi să-l ucidă. Brutus l-a regretat foarte mult, considerându-l „ultimul dintre romani".

Castagno, Andrea del
născut **Andrea di Bartolo**

(1421, San Martino a Corella, Republica Florența – 19.08.1457, Florența)

Pictor italian, a lucrat în Florența. S-au păstrat puține date despre primii săi ani

de viață, iar multe dintre picturile sale s-au pierdut. Primele sale lucrări datate sunt frescele din biserica San Zaccaria din Veneția (1442). În 1447 a început să lucreze la cea mai amplă lucrare a sa, o serie de fresce monumentale care prezintă *Cina cea de Taină* și alte scene înfățișând *Patimile lui Hristos*, toate pentru mănăstirea Sant' Apollonia din Florența (astăzi muzeu). Folosirea iluzionismului pictural și a perspectivei științifice, dar și forma sculpturală bine trasată a siluetelor l-au transformat într-unul dintre cei mai influenți pictori renascentiști din sec. XV.

castan

Denumire comună pentru cele patru specii de foioase, arbore ornamental din genul *Castanea*, familia *Fagaceae*, originar din regiunile temperate din emisfera nordică, având fructe cu țepi și două sau trei nuci comestibile. Copacii, în general înalți, au scoarța brăzdată de riduri și frunze lanceolate. Castanul american (*C. dentata*), care altădată creștea pe suprafețe extinse din America de Nord, a fost aproape în totalitate distrus de mana castanului. Celelalte trei specii sunt castanul european (*C. sativa*), castanul chinezesc (C. *mollissima*) și castanul japonez (*C. crenata*). Castanele acestor trei arbori au o importanță locală ca aliment, fiind exportate în cantități mari, iar varietăți ale acestora sunt cultivate ca arbori ornamentali. De asemenea, din castanul european se obține cherestea; și castanul american era o sursă importantă de cherestea, înainte de a fi afectat de mană.

castan-de-alee

Plantă din familia *Hippocastanaceae*, care cuprinde castanul-porcesc și castanul european necomestibil (genul *Aesculus*), răspândite în zona temperată nordică. Cea mai cunoscută specie este castanul european sau castanul comun (*Aesculus hippocastanum*), originar din SE Europei și cultivat ca arbore ce asigură umbră de-a lungul drumurilor. Bulevardul Champs-Élysées din Paris este plantat pe ambele laturi cu castani.

castan-de-apă

Plantă acvatică din genul *Trapa* (familia *Trapaceae*), originară din Europa, Asia și Africa, care are fructe comestibile, asemănătoare cu nuca. Castanul-de-apă (*T. natans*) are două seturi de frunze: frunze lungi, ușoare, în formă de rădăcină sub nivelul apei, și o rozetă de frunze plutind liber, atașată de o tulpină de 5–10 cm în lungime. Fructele sunt mici și au de obicei patru vârfuri ascuțite. Castanul-de-apă din China (*Eleocharis tuberosus* sau *E. dulcis*) face parte din familia rogozului.

castan-porcesc

Denumire comună pentru cele cca 13 specii de arbori și arbuști din genul *Aesculus* (familia *Hippocastanaceae*), originari din America de Nord, SE Europei și E Asiei. Castanul-porcesc este apreciat pentru calitățile sale ornamentale, datorită ciorchinilor de flori în formă de candelabru. Atât frunzele tinere, cât și castanele sunt otrăvitoare. Unul dintre cei mai cunoscuți arbuști de acest fel este castanul-porcesc de Ohio (*A. glabra*), numit și castan-porcesc fetid sau castan-porcesc american, ale cărui rămurele și frunze emană un miros neplăcut dacă sunt zdrobite. Castanul-porcesc, dulce sau galben (*A. flava* sau *A. octandra*), este cel mai mare dintre toți, ajungând până la 27 m înălțime.

castă

În sociologie, grupuri ocupaționale ierarhizate, ereditare și endogame *(vezi* exogamie și endogamie) din societățile tradiționale, în special la hindușii din India. Castele își au originea în Antichitate și precizează clar regulile sau restricțiile care le conduc relațiile sociale și activitatea. Fiecare castă își are propriile tradiții, care controlează ocupațiile și obiceiurile alimentare ale membrilor, precum și contactul social stabilit cu celelalte caste. Există în jur de 3 000 de caste sau *jatis* (în sens larg, „formă de existență fixată prin naștere") și mai mult de 25 000 de subcaste în India. Sunt grupate în patru clase mari sau *varna* (culori). În vârful ierarhiei se află brahmanii, urmați de *kshatriya, vaishya* și *sudra*. Cei cu ocupații înjositoare (salubrizare și strângerea mortăciunilor) sunt considerați a fi chiar și sub casta sudra. Nedoriți în relațiile sociale, li s-a spus simplu „a cincea categorie" *(panchama)*. Deși castele nu au o influență semnificativă în multe dintre sferele vieții din India modernă, cele mai multe căsătorii sunt totuși încheiate în interiorul castei. Acest lucru se explică mai ales prin faptul că mulți oameni trăiesc în mediul rural, dar și pentru că aranjamentul marital este o activitate a familiei, care se desfășoară prin intermediul rețelelor de înrudire și al castei.

castă

În biologie, un grup de indivizi în interiorul unei colonii de animale sociale (în principal furnici, albine, termite și viespi) care îndeplinesc o funcție specializată și se

deosebesc de alte grupuri prin caracteristici anatomice și morfologice. Castele tipice la insecte sunt: regina (femela care asigură reproducerea), lucrătoarele (de obicei, femele sterile care îngrijesc regina, ouăle și larvele), soldații (de asemenea, femele sterile care apără colonia) și, uneori, trântorii (masculi cu existență scurtă). Diferențierea larvelor în diferite caste este adeseori determinată de dietă, factorii hormonali și de mediu putând să joace un anumit rol.

castă creștină

În India, stratificare socială în rândul creștinilor, bazată pe apartenența la o castă în momentul convertirii individului sau al unui strămoș al acestuia. Creștinii indieni sunt grupați după confesiune, geografie și castă. Creștinii sirieni de pe coasta Malabar, descendenți ai convertiților de viță nobilă din sec. I d.Hr., au un statut de clasă mijlocie în societatea hindusă. Misionarii portughezi din sec. XVI au convertit pescarii de clasă inferioară. Misionarii sec. XX au insistat pe reforme sociale, concentrându-se în general pe clasele inferioare. Distincțiile de castă dispar, aproximativ la fel de repede, și la creștinii indieni din zilele noastre, și la ceilalți indieni.

castă islamică

Formă de stratificare socială a musulmanilor din India și Pakistan. Dezvoltarea lor poate fi regăsită în sistemul de caste din hinduism și în tendința musulmanilor convertiți de la hinduism de a păstra diferențele sociale. Cel mai înalt statut este rezervat emigranților musulmani arabi, numiți *ashraf*. Aceștia se împart în subgrupuri. Membrii celui mai înalt subgrup susțin că sunt descendenții lui Mahomed, prin fiica sa, Fatima. Castele de musulmani non-ashraf sunt organizate pe trei niveluri: cei convertiți din castele înalte hinduse, castele artizanilor și paria.

castel

Fortăreață medievală europeană, în general reședința fortificată a unui rege sau nobil, aflată pe teritoriul stăpânit. Castelul a cunoscut o evoluție rapidă în V Europei, începând cu sec. IX d.Hr. Pe atunci, spre deosebire de clădirile fortificate de mai târziu, avea o formă ramificată. Zidul exterior era înconjurat de unul sau mai multe șanțuri cu apă, traversate de poduri mobile, care puteau fi ridicate din interior. Poarta era bine păzită, apărată adesea de un turn de observație. Una sau mai multe curți interioare înconjurau donjonul (clădirea centrală rezervată seniorului). Perioada castelelor medievale s-a încheiat odată cu răspândirea armelor de foc în sec. XV–XVI.

Castelo Branco, Camillo *ulterior* Viconte de Correia Botelho

(16.03.1825, Lisabona, Portugalia - 01.06.1890, Seide)

Romancier portughez. Orfan, provenit dintr-o familie cu antecedente de boli psihice, a studiat medicina și teologia, după care a început să scrie. Întemnițat pentru că a fugit cu o femeie deja căsătorită, a scris cea mai cunoscută operă a sa, *Dragoste fatală* (Amor de perdição, 1862), despre o dragoste nefericită, care a dus la crimă și exil. Cele 58 de romane, multe inspirate din existența sa aventuroasă, merg de la melodrama romantică la realism. Cele mai bune opere ale sale sunt *Povestea de dragoste a unui bogătaș* (O romance d'un homem rico, 1861) și *Portretul Ricardinei* (O retrato de Ricardina, 1868). Înnobilat în 1885, s-a sinucis cinci ani mai târziu.

Castiglione, Baldassare

(06.12.1478, Casatico, în apropiere de Mantova, Italia - 02.02.1529, Toledo, Spania)

Diplomat, curtean și scriitor italian. Născut într-o familie de nobili, a fost atașat curților de Mantova și Urbino, intrând, mai târziu, în serviciul papal. S-a impus prin *Curteanul* (Il Cortegiano, 1528). Scrisă sub forma unui dialog filozofic, cartea descrie modul de conduită al curteanului perfect, calitățile unei doamne nobile și relația ideală dintre curtean și prințul său. Având un succes imediat în Italia și în străinătate, cartea a devenit curând manualul celor care aspirau la un comportament aristocratic, în timpul Renașterii.

Baldassare Castiglione, portret de Rafael, 1516; Muzeul Luvru, Paris

GIRAUDON-ART RESOURCE/EB INC.

Castilho, António Feliciano de

(28.01.1800, Lisabona, Portugalia - 18.06.1875, Lisabona)

Poet portughez, orb din copilărie. La vârsta de 16 ani publica deja poeme, traduceri și lucrări pedagogice. S-a impus ca om de litere în Lisabona, odată cu publicarea volumului *Opere complete* (Obras completas, 1837). Ca director al importantului ziar *O Panorama* și, ulterior, al revistei culturale *Revista Universal Lisbonense,* a devenit o figură importantă a mișcării romantice

portugheze. După 1850 s-a întors treptat la tradiționalism. Stilul său devitalizat a dominat atât de mult gustul literar, încât a provocat reacția de revoltă a scriitorilor tineri, fiind înlăturat din poziția de arbitru literar.

Castilia *în spaniolă* Castilla

Regiune tradițională în Spania peninsulară. Compusă din câteva provincii, partea de N se numește Castilia Veche, iar cea de S, Castilia Nouă. Teritoriul Castiliei a fost unificat cu cel al Leónului în sec. X, de către Fernan Gonzales. Deși s-au despărțit două secole mai târziu, au fost reunificate în 1230, de către Ferdinand III. Regiunea spaniolă a regatului Navarrei a fost anexată Castiliei în 1512, desăvârșindu-se astfel procesul de formare a Spaniei moderne. A rămas centrul spaniol al puterii politice și administrative. *Vezi* Castilla y León; Castilla-La Mancha.

Castilla y León

Comunitate autonomă, 2 456 474 loc. (2001), regiune istorică, în N Spaniei. Întemeiată în 1983, cuprinde provinciile Valladolid, Burgos, León, Salamanca, Zamora, Polencia și Segovia. Suprafața: 94 193 kmp; 1 760 516 loc. (2001). Centrul administrativ: Valladoid. Ocupă partea de sus a Platoului Central și este udată de râul Douro, care traversează regiunea. În N, se înalță Munții Cantabrici. Populația zonei a scăzut din 1900, din cauza migrării locuitorilor din zonele rurale înspre reședințele de provincii. Economia are caracter predominant agricol. *Vezi și* Castilia.

Castilla-La Mancha

Comunitate autonomă și regiune istorică în centrul Spaniei. Întemeiată în 1982, cuprinde provinciile Toledo, Ciudad Real, Cuenca, Guadalajara și Albacete. Suprafața: 79 231 kmp. Centrul administrativ: Toledo. Munții Toledo, de mică înălțime, traversează regiunea, separând bazinele hidrografice; ținutul de N este udat de râul Tajo, iar câmpiile La Mancha, dinspre S, sunt traversate de râul Guadiana. Migrația locuitorilor către Madrid a depopulat regiunea în sec. XX; pentru cei care au rămas, agricultura este principala ramură economică. *Vezi* Castilia; Miguel de Cervantes.

Castillo de San Marcos, Monumentul Național ~

Sit istoric în NE Floridei, SUA. Înființat în 1924, ocupă suprafața de opt hectare a celui mai vechi fort de zidărie din SUA, construit de spanioli între 1672–1696, pentru a proteja Saint Augustine. Fortul a avut un rol important în bătălia hispano-engleză pentru zona SE (1650–1750). În sec. XIX a servit ca închisoare militară a SUA.

Castle, Vernon *și* Irene *născuți* Vernon Blythe *și* Irene Foote

(02.05.1887, Norwich, Norfolk, Anglia – 15.02.1918, Fort Worth, Texas, SUA; 1893, New Rochelle, New York, SUA – 25.01.1969, Eureka Springs, Arkansas)

Cuplu american de origine britanică, dansatori de dansuri de societate. Vernon s-a mutat în SUA în 1906 și s-a căsătorit cu Irene în 1911. Au dobândit faimă internațională datorită stilului lor grațios, introducând dansuri precum step, foxtrot, polca și valsul Boston. De asemenea, datorită lor au devenit populare și alte câteva stiluri de dans. Lui Irene i se atribuie introducerea modei părului tăiat scurt. După moartea lui Vernon într-un accident aviatic, Irene a renunțat la dans.

Castlereagh

District, 66 488 loc. (2001), în Irlanda de Nord. Localizat la SE de Belfast, a fost întemeiat în 1973. Regiunea a fost locuită în sec. XIV de clanul O'Neil din Ulster, iar fortăreața principală pe care o deținea, castelul Grey (care astăzi nu mai există), a dat în prezent numele regiunii. Are strânse legături cu E Belfastului, reședința districtului, unde sunt angajați mulți dintre locuitorii săi.

Castlereagh, Viconte de ~ *născut* Robert Stewart

(18.06.1769, Dublin, Irlanda – 12.08.1822, Londra, Anglia)

Politician englez. A fost ales în Parlamentul irlandez în 1790, iar mai târziu în cel englez (1794–1805, 1806–1822). Ca secretar-șef al Irlandei (1798–1801), Castlereagh a luptat singur în 1800 pentru aprobarea de către Parlament a Actului de unificare. A fost, de asemenea, secretar de război al Marii Britanii (1805–1806, 1807–1809), secretar al afacerilor externe și lider al Camerei Comunelor (1812–1822). Considerat unul dintre cei mai remarcabili secretari ai afacerilor externe din istoria Marii Britanii, a avut un rol decisiv în formarea Marii Alianțe, care l-a înlăturat pe Napoleon. S-a implicat și în formularea acordului de pace la Congresul de la Viena. Afectat de paranoia, a avut impresia că este șantajat și s-a sinucis.

castor

Denumire comună pentru cele două specii de rozătoare acvatice din familia

castor-american (*Castor canadensis*)
KARL MASLOWSKI

Castoridae (genul *Castor*), cunoscute pentru faptul că obișnuiesc să construiască baraje. Castorii sunt greoi, au picioare scurte, membre posterioare cu degete palmate și dinți mari, puternici. Cresc până la 1,3 m lungime (inclusiv coada, lungă de 30 cm) și ating greutatea de 30 kg. Castorii își construiesc barajele din bețe, pietre și noroi în râurile mici, în pâraie și în lacuri, creând adesea iazuri de mărimi considerabile. Cu fălcile lor puternice și dinții lați, pot doborî copaci de mărime medie. Ramurile sunt folosite pentru amenajarea barajelor, iar scoarța și mugurii sunt consumate. Unul sau mai multe grupuri familiale împart un adăpost din bețe și noroi în formă de dom, construit în apă, cu tunele de intrare sub nivelul apei. Castorii-americani (*C. canadensis*) sunt răspândiți din N Mexicului până în zonele arctice. Pieile lor foarte prețioase au stimulat explorarea zonelor din V ale Americii de Nord, astfel că, până la 1900, castorii erau pe cale de dispariție. Castorii eurasiatici *(C. biber)* se mai găsesc acum numai în câteva locuri, printre care gurile de vărsare ale Elbei și Ronului. Castorul-de-munte din NV Pacificului nu este o specie înrudită.

Castor și Pollux

Vezi Dioscuri

castrare *sau* asexuare

Înlăturarea testiculelor. Procedeul oprește secreția hormonului testosteron. Realizată înaintea pubertății, împiedică dezvoltarea funcțională a organelor sexuale adulte. După maturizarea sexuală, castrarea face ca organele sexuale să se micșoreze și să-și înceteze funcționarea, împiedicând formarea spermei și apariția interesului sau a comportamentului sexual. Vitele și animalele de casă sunt adesea castrate pentru a împiedica reproducerea (*vezi* sterilizare) sau pentru a le îmblânzi. La oameni, castrarea a fost folosită atât în scopuri culturale *(vezi* eunuci, castrați), cât și din motive medicale (pentru înlăturarea cancerului de testicule, de exemplu).

castrat

Bărbat cu voce de soprano sau alto, obținută ca rezultat al castrării înaintea pubertății. Castrații au fost folosiți pentru prima oară la Vatican, în Capela Sixtină, în sec. XVI, deoarece accesul femeilor în corurile bisericești sau pe scenele de operă era interzis. Procedeul a atins apogeul în muzica de operă din sec. XVII–XVIII. Practica ilegală și inumană a castrării, folosită pe scară largă în Italia, putea da o voce sopranǎ extraordinar de puternică, atribuită capacităților coardelor vocale și vigorii fizice a bărbaților adulți. Calitatea unică a tonului și abilitatea cântăreților îndelung antrenați de a executa pasaje de mare virtuozitate au avut un succes foarte mare în rândul ascultătorilor și au contribuit la răspândirea operei italiene. Cei mai mulți dintre soliștii de operă din sec. XVIII erau castrați. Faimoși sunt Senesino (Francesco Bernardi; mort în jurul anului 1750), Caffareli (Gaetano Majorano; 1710–1783) și Farinelli. Castrații au cântat în corul Capelei Sixtine până în 1903.

castravete

Plantă agățătoare (*Cucumis sativus*) din familia *Cucurbitaceae*, originară probabil din N Indiei și cultivată pe arii extinse pentru fructul ei de formă alungită. Este o plantă anuală fragedă, având o tulpină târâtoare, suculentă și groasă și frunze cu puf, cu lobi ascuțiți; de pe tulpină pornesc cârcei ramificați cu ajutorul cărora planta se agață de araci. Valoarea nutritivă a fructului este scăzută, însă este foarte utilizat în salate și mâncăruri datorită gustului său.

castravete-de-mare

Denumire comună pentru cele cca 1 100 de specii de echinoderme care constituie clasa *Holothurioidea*, întâlnite în toate oceanele, cel mai mult în apele puțin adânci. Corpul moale, cilindric, are între 2 cm și 2 m lungime și între 1–20 cm grosime. Este, de obicei, șters la culoare, întunecat și adesea plin de negi. Scheletul intern este format din plăci minuscule răspândite în tegument. Majoritatea speciilor au cinci rânduri de picioare tubulare, care se întind de la orificiul bucal la anus. Cele zece sau mai multe tentacule retractile care înconjură gura sunt folosite pentru preluarea hranei (nămol care conține nutrienți sau animale acvatice mici) sau pentru a se îngropa. Modul de deplasare este asemănător cu cel al melcului. *Vezi și* fructe de mare.

Castries

Port la mare, 16 187 loc. (1997), capitala insulei Saint Lucia. Situat pe coasta de NV a insulei, reprezintă principalul port de pe insulă. Orașul este vegheat de fortăreața de pe Mount Fortune (260 m). Este poarta de intrare a turiștilor care vin să viziteze insula.

Castro (Ruz) Fidel

(n. 13.08.1926/1927, lângă Birán, Cuba)

Conducător politic al Cubei (din 1959). Fiu al unui prosper cultivator de zahăr, a devenit avocat și i-a apărat pe oamenii săraci din Havana. A fost unul dintre candidații pentru alegerile legislative din Cuba, când generalul Fulgencio Batista a înlăturat guvernul în 1952. A organizat o revoltă împotriva lui Batista în 1953, dar a dat greș. A fost prins și întemnițat, apoi s-a stabilit în Mexic, unde, împreună cu un grup de complotiști, printre care Che Guevara, a continuat să uneltească împotriva lui Batista. În 1956 a condus o misiune armată în Cuba; mulți dintre oamenii săi au fost uciși, dar o duzină de supraviețuitori au căutat refugiu în munți, unde au reușit să pregătească trupe de gherilă care au împânzit insula. La 1 ianuarie 1959, Batista a fost obligat să părăsească țara. Castro a naționalizat comerțul și industria și a expropriat proprietățile și afacerile deținute de SUA, a extins serviciile medicale și a înlăturat analfabetismul, înăbușind fără milă orice opoziție. A declarat ilegale toate partidele politice, cu excepția celui comunist. SUA au încercat fără succes să-l înlăture, provocând criza rachetelor din Cuba. Castro a exercitat control total asupra guvernului și economiei, care era în mare parte dependentă de subvențiile Uniunii Sovietice. Prăbușirea acesteia din urmă (1991) a zguduit economia Cubei și Castro a încercat să o salveze prin stimularea comerțului.

Castro y Belvis, Guillen de

(1569, Valencia, Spania - 1631, Madrid)

Dramaturg spaniol. Dintre cele 50 de piese ale sale, cea mai cunoscută este *Tinerețea Cidului* (Las mocedades del Cid, cca 1599), care a servit ca sursă de inspirație lui Pierre Corneille în *Cidul* (Le Cid, 1637). Calitatea piesei este dată mai ales de dialogul naturalist. A fost unul dintre primii dramaturgi preocupați de greutățile matrimoniale, ca în *Nefericitele căsnicii din Valencia* (Los mal casades de Valencia). S-a inspirat din baladele tradiționale castiliene, iar la baza a trei dintre piesele sale se află romanele lui Miguel de Cervantes.

casuarina

Arbore australian care aparține genului *Casuarina* (familia *Casuarinaceae*). Arborii au mănunchiuri de frunze spiralate și tulpini segmentate, asemănătoare cozilor de cai. Câteva specii, îndeosebi *C. equisetifolia*, sunt deosebit de apreciate pentru lemnul lor tare, dens, galben spre brun-roșcat, renumit pentru rezistența sa la atacul termitelor.

cașalot

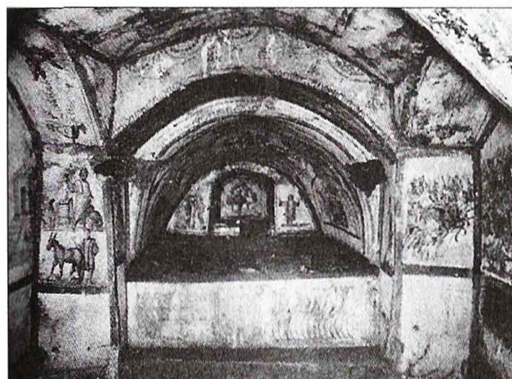
Cel mai mare reprezentant (*Physeter catodon*, familia *Physeteridae*) al subordinului *Odontoceti* (*vezi* balenă cu dinți), cu bot turtit, înotătoare mici, ca lopețile, și cocoașe rotunjite pe spate. Cașaloții au un cap enorm, cu un profil pătrat, și maxilarul inferior retras, dinți mari, conici, care pătrund în depresiuni ale maxilarului superior, lipsit de dinți, atunci când gura este închisă. Culoarea este cenușie-albăstruie sau brună. (Moby Dick al lui Herman Melville a fost probabil un exemplar albinos.) Lungimea maximă a masculului este de 18 m. Trăiește în grupuri de 15–20 de indivizi, în apele regiunilor temperate și tropicale din întreaga lume. Se scufundă, de obicei, până pe la 350 m adâncime, hrănindu-se mai ales cu cefalopode. Cașaloții au fost vânați pentru spermanțetul lor (o substanță grasă care se găsește în zona botului, folosită în cosmetică și în unguente) și pentru ambră. Cașalotul-pitic (genul *Kogia*), o specie asemănătoare delfinului, este negru, măsoară aproximativ 4 m lungime și este răspândit în emisfera nordică. Nu are valoare comercială.

cașmir

Fibră de origine animală, care formează perii de dedesubt, pufoși, ai caprei de Kashmir. A devenit cunoscută datorită utilizării sale în confecționarea unor superbe eșarfe și a altor lucruri executate manual, produse în Kashmir, India. Fibrele au diametrul mai mic decât cea mai fină lână. Culoarea naturală este, de obicei, gri sau cafenie, dar există sortimente de la alb la negru. Țesăturile din cașmir au o textură moale, sunt călduroase, iar calitatea lor este excelentă. Din cașmir se confecționează rochii sau pardesie, costume, tricotaje și lenjerie de calitate superioară. Un pulover necesită lâna de pe 4–6 capre, iar un palton, lâna de pe 30–40 de animale. Pentru că producția globală este redusă, iar prelucrarea este foarte costisitoare, cașmirul este considerat fibră de lux.

catacombă

Cimitir subteran cu galerii prevăzute cu nișe pentru morminte. Termenul a fost folosit la început pentru a desemna cimitirul de sub bazilica San Sebastian, care, la sfârșitul sec. III d.Hr., a găzduit temporar trupurile Sfinților Petru și Pavel. Termenul a ajuns să se refere la toate cimitirele subterane din jurul Romei. Pe lângă faptul

Nişă arcuită dintr-un mormânt, cu picturi creştine timpurii reprezentând scene din Vechiul şi din Noul Testament; catacomba de pe Via Latina, Roma

FONT. COMM. DI ARCH. SACRA/M. GRIMOLDI

că erau locuri de înhumare, catacombele din Roma creștină timpurie adăposteau și ospețele funerare ce se desfășurau în cavourile de familie, în ziua înmormântării sau a comemorării. Au fost folosite ca ascunzători în timpul persecuțiilor; papa Sixtus II a fost luat prizonier și omorât (258 d.Hr.) în catacombele de sub bazilica San Sebastian, unde se ascunsese în timpul persecuției lui Valerian. Catacombele se întâlnesc și în Sicilia sau în alte zone ale Italiei, Egiptului și Libanului.

catalană, limba ~

Limbă romanică, vorbită în E și NE Spaniei, îndeosebi în Catalonia și Valencia, în Andorra, Insulele Baleare și în regiunea Roussillon din Franța. Tradiția ei literară datează din sec. XII, când era limba oficială a regatului Aragonului. Deoarece Catalonia și-a câștigat autonomia la sfârșitul sec. XX, catalana a renăscut, fiind folosită în politică și educație. Dialectele sale, împărțite în grupul occidental și cel oriental, sunt asemănătoare. Catalana este înrudită cu limba occitană din S Franței și cu limba spaniolă.

Čatal-Hüyük

Așezare neolitică în Orientul Mijlociu. Situată în S Turciei de astăzi, în apropiere de Konya, a fost centrul unei culturi neolitice avansate. Prima așezare datează probabil din jurul anului 6700 î.Hr. și cele mai recente din cca 5650 î.Hr. Săpăturile au dat la iveală o serie de altare; picturile rupestre fac legătura cu arta din Paleoliticul superior.

catalizare

Procedeu de modificare (de obicei accelerare) a unei reacții chimice prin adăugarea unui catalizator, care se regenerează în final, astfel încât cantitatea rămâne neschimbată, iar echilibrul chimic al condițiilor de reacție nu este perturbat. Catalizatorii reduc necesarul de energie de activare dintre reactanți și produși. Când sunt posibile mai multe reacții, un catalizator care accelerează doar o posibilitate de reacție accentuează selectiv obținerea produșilor. Catalizarea este inhibată dacă reactantul sau catalizatorul este îndepărtat sau modificat de oricare dintre tipurile de agenți (factorii de inhibiție). Catalizarea în fază unică (catalizatorul este dispersat într-o soluție lichidă sau într-un amestec gazos) este omogenă; cea în faze multiple (reactanții sunt lichizi, iar catalizatorul solid) este eterogenă. Adsorbția chimică, un tip de cataliză eterogenă, implică adesea legătura dintre suprafața solidă a catalizatorului și reactant, modificând natura moleculelor adsorbite chimic. Pentru a lărgi suprafața accesibilă, acești catalizatori sunt pulberi fine sau corpuri solide foarte poroase. Catalizarea este vitală pentru industria chimică modernă. *Vezi și* enzime.

catalizator

Substanță care, în proporție redusă, perturbă viteza de reacție a unui proces chimic, fără ca el însuși să fie modificat sau consumat (*vezi* catalizare). O singură moleculă poate transforma câteva milioane de molecule reactante pe minut. Gazoși, lichizi sau solizi, catalizatorii pot fi compuși anorganici, organici sau combinații complexe. Au tendința de a fi foarte specifici, reacționând asupra unei singure substanțe sau a unui set restrâns de substanțe. Substanțele care modifică sau blochează accesul reactanților se numesc inhibitori sau otrăvitori de catalizatori. Catalizatorii sunt esențiali pentru orice reacție chimică industrială, îndeosebi în rafinarea petrolului și în obținerea produselor chimice organice sintetice. Cei mai mulți catalizatori în stare solidă sunt elemente tranziționale cu aspect granulat (metale) sau oxizii acestora. În convertizorul catalitic al unei mașini, catalizatorul de platină transformă hidrocarburile nearse și compușii de azot în produși de reacție inofensivi pentru mediu. Apa, în special cea sărată, catalizează oxidarea (*vezi* oxido-reducere) și coroziunea. Enzimele se numără printre cei mai activi și mai selectivi catalizatori cunoscuți.

Catalonia *sau* Cataluña

Comunitate autonomă și regiune istorică în NE Spaniei. Cuprinde provinciile Gerona, Barcelona, Tarragona și Lerida.

Suprafața: 31 930 kmp; 6 343 110 loc. (2001). Centrul administrativ: Barcelona. Pirineii sunt granița dintre Catalonia și Franța; la E se întinde Marea Mediterană. Principalele râuri, Ter, Llobregat și Ebro, se varsă în Mediterana. Catalonia a fost una dintre primele posesiuni spaniole ale Romei. Ocupată de goți în sec. V d.Hr., a fost cucerită de mauri în 712 d.Hr. și de Carol cel Mare în 795 d.Hr. După unificarea Spaniei (1469), Catalonia a pierdut poziția centrală în politica spaniolă și, în sec. XVII, conflictul de interese cu Castilla y León a provocat prima dintr-o serie de mișcări separatiste. Naționalismul catalan a devenit o forță după 1876. În 1932, o soluție de compromis, adoptată împreună cu guvernul central, garanta autonomia Cataloniei. Aceasta însă a fost revocată odată cu victoria naționalistă din 1939, iar guvernarea lui Francisco Franco a adoptat o politică represivă față de naționalismul catalan. Reinstalarea conducerii democrate după moartea lui Franco a adus din nou autonomia în 1979. Astăzi, Catalonia este cea mai bogată și mai industrializată zonă a Spaniei.

catalpa

Denumire comună pentru cele 11 specii de arbori din genul *Catalpa* (familia *Bignoniaceae*), originare din partea de E a Asiei și a Americii de Nord și din Indiile de Vest. Are frunze mari, atrăgătoare și flori frumoase albe, galbene sau violet. Fructul este o păstaie cilindrică lungă, în care sunt închise numeroase semințe cu smocuri albe de puf la fiecare capăt. Specia comună, *C. bignonioides*, are un material lemnos rezistent și este una dintre cele mai cultivate plante ornamentale.

catamaran

Barcă prevăzută cu carenă dublă. Modelul său este bazat pe cel al unei plute formate din doi butuci, uniți printr-o podea de scânduri, folosită de populațiile din arhipelagul indonezian, din Polinezia și Micronezia. Având o lungime de până la 21 m, primele modele erau propulsate cu vâsle de mai mulți oameni și erau folosite în călătorii, război sau pentru agrement. După ce au fost adăugate velele, s-au întreprins călătorii pe distanțe de cca 3 700 km. În anii 1870 navigau cu mult mai mare succes față de bărcile cu o singură carenă, așa că au fost excluse din competiții. Varianta modernă, cu o lungime medie de 12 m, se fabrică din 1950. Sunt foarte rapide, pot atinge viteze de 32 km/h.

Catania

Oraș, 306 464 loc. (2001), în Sicilia, Italia. A fost întemeiat de greci în 729 î.Hr. la poalele muntelui Etna, în golful Catania. Așezarea a fost cucerită de romani în primul război punic (263 î.Hr.) și declarată colonie romană de către Octavian Augustus. Creștinii de aici au fost persecutați de împărații Decius și Dioclețian, printre martiri numărându-se și Sf. Agatha, patroana spirituală a orașului. Catania a fost cucerită pe rând de bizantini, arabi și normanzi. În 1169 și 1693 a fost distrusă de cutremure. În Al Doilea Război Mondial, orașul a fost grav avariat de bombardamente. Reconstruit, este acum al doilea oraș ca mărime al Siciliei, centru industrial și de transporturi.

Catanzaro

Oraș, 93 540 loc. (2001), centru administrativ al Calabriei, în S Italiei. Este situat în apropierea golfului Squillace. A fost întemeiat, se pare, în sec. X de către bizantini, dar în 1059 a fost cucerit de normanzii conduși de Robert Guiscard. A jucat un rol important în războaiele napoleoniene și în mișcarea de unificare a Italiei. A fost grav afectat de cutremurele din 1905 și 1907 și de bombardamentele din Al Doilea Război Mondial. Este un important centru agricol.

catapultă

Mecanism de propulsare cu putere a pietrelor, a lăncilor sau a altor proiectile, folosit încă din Antichitate. Aproape toate catapultele din artileria antică și medievală funcționau prin eliberarea bruscă a tensiunii din bârnele de lemn sau din corzile împletite din păr de cal, intestine, tendoane sau alte tipuri de fibre. Excepție face trebucetul medieval, acționat de o contragreutate. Mecanismele moderne care folosesc aburul, presiunea ori tensiunea hidraulică sau alte forțe pentru a lansa planoare, avioane sau rachete sunt numite tot catapulte.

cataractă

Opacizare a cristalinului ochiului. Provocând perturbări ale câmpului vizual central, cataractele afectează vederea. Pot apărea la nou-născuți și la copii. La adulți se instalează din cauza diabetului, a expunerii îndelungate la raze ultraviolet sau a traumelor, dar cel mai adesea se manifestă odată cu vârsta, ca urmare a pierderii gradate a transparenței cristalinului. Tratamentul constă în intervenția chirurgicală de înlocuire a cristalinului cu unul artificial.

Catargiu, Barbu

(26.10.1807, Bucureşti, Ţara Românească – 20.06.1862, Bucureşti)

Om politic român, jurnalist și strălucit orator, întemeietorul primei formațiuni politice conservatoare românești. A fost fiul marelui vornic Ștefan Catargiu și al Titei (Stanca) Văcărescu (fiica banului Barbu Văcărescu). Între 1825 și 1834 a trăit în străinătate, cu precădere în Franța, unde a urmat studii de litere, drept, istorie, filozofie și economie politică la Paris. La întoarcerea în țară (1834) a început să participe, alături de Ion Câmpineanu, Ion Heliade Rădulescu și alții, la cercurile Societății Filarmonice. A fost director (1842) la Departamentul Dreptății (Justiției), apoi suplinitor la Sfatul Vistieriei (1848). Adversar al măsurilor violente, a refuzat să se implice în evenimentele revoluționare de la 1848, preferând să facă o călătorie de documentare asupra aspectelor vieții civile și de stat din Austria, Franța, Regatul Unit și din alte țări din Occident. Revenit, în 1849 și-a reluat funcția de director al Departamentului Dreptății sub proaspătul domn Barbu Știrbey. Lider al partidei conservatoare, din 1857 a purtat lupte oratorice împotriva liberalilor lui Mihail Kogălniceanu. La alegerile de la sfârșitul lui 1858 pentru Camera Electivă, a câștigat sufragiile micilor proprietari din Ialomița și a susținut unirea prin alegerea lui Alexandru Ioan Cuza în Muntenia. După 1859, a urmat o perioadă de convulsii politice, guvernele Moldovei și Munteniei ajungând cu greu la un acord. Cuza l-a chemat pe Barbu Catargiu, fost președinte al Consiliului de Miniștri de la București (1861), să formeze guvernul comun celor două provincii, iar la 22 ianuarie 1862 l-a numit prim-ministru al primului guvern unic al Principatelor Unite. A fost asasinat de o persoană rămasă neidentificată.

Catargiu, Lascăr

(01.11.1823, Iaşi, România – 30.03.1899, Bucureşti)

Om politic român, șef al Partidului Conservator, pe care a reușit să-l impună pe scena politică a țării. Aparținea unei vechi familii muntene exilate în sec. XVII în Moldova. În timpul lui Grigore Ghica (d. 1849–1856), a ajuns prefect al poliției din Iași, iar în 1857 a făcut parte din divanul ad-hoc al Moldovei, o comisie aleasă conform Tratatului de la Paris (1856), pentru a vota unirea propusă a Moldovei cu Țara Românească. Vederile sale puternic conservatoare, în special în legătură cu reforma agrară, l-au făcut să devină candidatul conservatorilor la tron (1859). În timpul lui Alexandru Ioan Cuza (d. 1859–1866), a ajuns unul dintre liderii opoziției și a primit ajutor din partea lui Barbu Catargiu. După ce a participat la detronarea lui Cuza (februarie 1866), a militat pentru consolidarea domniei lui Carol I (căruia i-a fost sfetnic apropiat), fiind în repetate rânduri prim-ministru (mai-iulie 1866; 1871–1876; martie-noiembrie 1889; 1891–1895).

catari *sau* albigenzi

Sectă creștină eretică apărută în V Europei în sec. XII–XIII. Catarii au îmbrățișat credința dualistă, potrivit căreia lumea materială este rea, iar oamenii trebuie să părăsească lumea pentru a-și elibera sufletele, care sunt bune și doritoare de comunicare cu Dumnezeu. Iisus era văzut ca un înger, a cărui suferință și moarte au fost simple iluzii. Discipolii se împărțeau în cei „perfecți", care trebuie să respecte standardele morale înalte, și credincioșii comuni, de la care așteptările nu erau mari. În jurul anului 1200 își întemeiaseră 11 episcopate în Franța și Italia. În încercarea de a pune capăt ereziei lor, papa Inocențiu III a declanșat cruciada albigenză în timpul căreia a fost masacrată fără excepții populația din regiunile catare. Persecuția declanșată de Inchiziție, sprijinită de Ludovic IX, a fost și mai eficientă. În 1244, când fortăreața catarilor de la Montségur a căzut, cei mai mulți au migrat spre Italia. Mișcarea a dispărut în sec. XV.

Catatumbo

Râu în N Americii de Sud. Izvorând din N Columbiei, curge spre NE de-a lungul graniței cu Venezuela și a câmpiei Maracaibo, bogată în petrol. Se varsă în lacul Maracaibo, după ce a parcurs un traseu de 338 km.

catawba

Populații amerindiene care au locuit în regiunea râului Catawba din Carolina. Numele catawba le-a fost atribuit, probabil, după contactul europenilor cu grupuri restrânse din această populație, iar sensul acestei denumiri a rămas necunoscut. Oamenii pe care i-a întâlnit pentru prima dată Hernando de Soto trăiau din creșterea animalelor, cultivarea porumbului, dovlecilor, a fasolei și a tărtăcuțelor. Regimul lor alimentar includea, de asemenea, carnea de pește și de pasăre. Străchinile, coșurile și rogojinile constituiau obiecte de schimb cu alte populații indiene sau, mai târziu,

cu coloniștii albi. Fiecare sat era condus de o adunare prezidată de un șef. După contactul cu europenii, populația s-a diminuat rapid din cauza maladiilor, dar și a altor factori. La recensământul din 2000, cca 1 700 de persoane s-au declarat de origine catawba.

Catawba

Râu în SE SUA. Izvorăște din Munții Blue Ridge din Carolina de Nord, curge spre S către Carolina de Sud, unde se transformă în râul Wateree. Are o lungime de 350 km. Împreună cu Wateree, constituie o sursă importantă de hidroenergie pentru Carolina de Sud.

catâr

Cabalină rezultată din încrucișarea dintre un măgar și o iapă (*vezi* cal). Încrucișarea dintre o măgăriță și un armăsar este mai rară și se numește bardou. Majoritatea catârilor sunt sterili. Catârul și calul au în comun înălțimea și forma gâtului și a crupei. De la măgar moștenește urechile lungi, copitele mici și coama scurtă. Părul este, de obicei, maro sau cenușiu. Are o înălțime cuprinsă între 120 și 180 cm și o greutate de 275–700 kg. Este un animal de povară folosit de cel puțin 3 000 de ani, apreciat pentru capacitatea sa de a rezista la efort și de a căra greutăți.

catch

Canon vocal englezesc, circular sau simplu, pentru trei sau mai multe voci neacompaniate instrumental. Erau cântate de bărbați, fiind o modalitate de petrecere a timpului liber, des întâlnită în sec. XVI–XIX. Textele melodiilor erau adesea comice sau libertine. Uneori, pauza unei voci în cadrul melodiei permitea altei voci să intervină cu melodie și text, creând o glumă sau modificând înțelesul. Aceste melodii au fost foarte populare, mai ales la sfârșitul sec. XVII, în perioada Restaurației.

Cateau-Cambrésis, Tratatul ~

(1559)

Acord care a marcat sfârșitul conflictului de 65 de ani (1494–1559) dintre Franța și Spania pentru controlul Italiei. Franța a renunțat la pretențiile sale asupra teritoriului italian, cedând puterea în zonă Spaniei habsburgice. Franța a returnat ducatele Savoia și Piemont lui Emmanuel Philibert de Savoia (1528–1580), aliatul Spaniei, și a redat Corsica Genovei. Pe de altă parte, Franța a reținut Calais, ocupat de Anglia în 1558, și episcopatele Tour, Metz și Verdun, luate de la împăratul Carol V.

catecolamină

Amină produsă natural, cu rol de neuromediator sau de hormon, incluzând dopamina, norepinefrina și epinefrina. Toate sunt derivate ale tirozinei și au o grupare de catecol (benzenul se combină cu două grupuri hidroxile), căreia i se atașează o grupare de amine. Neuronii din creier, din glandele suprarenale și din fibrele nervilor simpatici produc diverse tipuri de catecolamine.

catedrală

Biserică impresionantă prin dimensiunile mari, sediu oficial al unei episcopii locale. Catedralele reprezintă, de obicei, variante înfrumusețate și ornamentate ale bazilicilor creștine timpurii. Construcțiile din ce în ce mai impunătoare au fost o preocupare de bază a Europei în Evul Mediu. Bolta zidită a înlocuit primele acoperișuri din grinzi de lemn, iar planul bazilicii a devenit din ce în ce mai complex. Deasupra arcelor navei (naosului) și sub supralumină se află triforium, un nivel superior, care deseori conține galerii boltite, deschise către navă. Secțiunea cu locurile pentru cor, de obicei la E de transept, se numește cor sau pristol. Între cor și altar este prezbiteriul, o suprafață înălțată, destinată exclusiv clericilor. Capitulul, prezent în majoritatea catedralelor englezești, este o încăpere, de obicei octogonală, în care se dezbăteau problemele importante. Erau adăugate adeseori și capele mici, inclusiv capela ctitorului și capela Fecioarei (dedicată Fecioarei Maria). Multe catedrale din regiunea Île de France au fost transformate pentru a include un arc de capele radiante pe peretele estic, trăsătură reflectată în Anglia de catedralele Westminster și Canterbury.

catehism

Manual de precepte religioase, structurat sub formă de întrebări și răspunsuri, destinat instruirii tinerilor și a convertiților sau mărturisirii credinței. Catehismul medieval se concentra asupra sensului credinței, speranței și milosteniei. Catehismele de mai târziu au adăugat și alte precepte, iar rolul lor a crescut după Reformă și apariția tiparului. *Micul Catehism* al lui Martin Luther (1529) a introdus dezbaterile asupra botezului și euharistiei. Jean Calvin a publicat un catehism pentru copii în 1542. Catehismul anglican a fost inclus în *Cartea de rugăciuni obștești*. *Catehismul de la Baltimore* (1885) este cel mai cunoscut manual catolic din SUA. În 1992, Vaticanul a introdus un nou catehism universal, *Catehismul Bisericii Catolice*.

Caterina de Aragon

(16.12.1485, Alcalá de Henares, Spania - 07.01.1536, Kimbolton, Huntingdon, Anglia)

Prima soție a lui Henric VIII. Fiică a lui Ferdinand II și a Isabelei I, s-a căsătorit cu Henric în 1509. A născut șase copii, dintre care o singură fată (Maria I) a supraviețuit, ceilalți murind încă din copilărie. Dorința lui Henric de a avea un moștenitor de sex masculin l-a făcut să solicite Romei, în 1527, anularea căsătoriei, dar papa Clement VII a refuzat, determinând ruptura dintre Henric și Roma, care, mai târziu, va duce la reforma engleză. În 1533, Henric l-a pus pe propriul arhiepiscop de Canterbury, Thomas Cranmer, să desfacă căsătoria, iar Caterina și-a petrecut ultimii ani departe de viața publică.

Caterina de Aragon

ANN RONAN PICTURE LIBRARY/HERITAGE-IMAGES

Caterina de Medici

(13.04.1519, Florența, Republica Florența, azi Italia - 05.01.1589, Blois, Franța)

Regină și consoartă a lui Henric II al Franței (d. 1546–1559) și apoi regentă a Franței (1560–1574), a fost una dintre cele mai influente personalități ale războaielor dintre catolici și hughenoți. Trei dintre fiii săi au fost regi ai Franței: Francisc II, Carol IX, și Henric III.

Tinerețea

Caterina era fiica lui Lorenzo de Medici, duce de Urbino, și a franțuzoaicei Madeleine de La Tour d'Auvergne, prințesă de Bourbon, înrudită cu mulți nobili francezi. Rămasă orfană la doar câteva zile după naștere, Caterina a primit o educație aleasă, fiind instruită și disciplinată de maici din Florența și Roma. În 1533 a fost căsătorită de unchiul ei, papa Clement VII, cu Henric, duce d'Orléans. Acesta a moștenit coroana Franței de la tatăl lui, Francisc I, în aprilie 1547. Fire artistică, energică și extrovertită, dar și discretă, curajoasă și vioaie, Caterina a fost foarte respectată la curtea lui Francisc I, de unde i-au venit și atitudinile politice și pasiunea pentru arhitectură. Dintre castelele proiectate chiar de ea – inclusiv palatul Tuileries – Chenonceaux rămâne capodopera ei neterminată.

În ciuda pasiunii statornice a lui Henric pentru amanta lui, Diane de Poitiers, mariajul Caterinei nu a fost unul eșuat și, după zece ani plini de tensiuni, i-a născut zece copii, dintre care au supraviețuit patru băieți și trei fete. S-a ocupat personal de educația lor. Astfel, Caterina a dus o viață retrasă, deși a fost numită regentă în 1552, cât timp Henric s-a ocupat de asediul orașului Metz. Abilitatea și elocvența ei au fost foarte lăudate după victoria spaniolilor de la Saint-Quentin, Picardia, în 1557. De aici se poate să fi provenit frica ei permanentă de Spania, care a rămas, indiferent de circumstanțe, piatra de încercare pentru gândirea ei. Este esențial să se înțeleagă acest lucru, pentru a-i înțelege în mod adecvat cariera.

Crizele politice

Prima mare criză politică prin care a trecut Caterina a început în iulie 1559, odată cu moartea într-un accident a lui Henric II; o pierdere dramatică după care se pare că nu și-a mai revenit niciodată. Sub domnia fiului ei, Francisc II, puterea a fost luată de frații de Guise. Astfel a început lupta ei de o viață – evidentă în corespondența sa – cu acești radicali, care, susținuți de Spania și de papalitate, doreau să domine coroana și să elimine independența acesteia, cu scopul satisfacerii intereselor catolicismului european și a propriilor vise de mărire. Sunt, de asemenea, necesare o înțelegere a acestei lupte politice a coroanei catolice cu propriii extremiști ultramontaniști (care cereau primatul papei în puterea politică) și o percepție a fluctuațiilor coroanei datorate circumstanțelor schimbătoare, pentru a înțelege diferența fundamentală a carierei Caterinei. Influența ei, în esență moderată, s-a putut observa pentru prima dată în timpul Conspirației de la Amboise (martie 1560), o intervenție tumultoasă a micii nobilimi protestante, în special împotriva persecuției întreprinse de frații de Guise în numele regelui. Edictul ei de toleranță de la Amboise (martie 1560) a fost urmat de cel de la Romorantin, care a arătat diferența dintre erezie și răzvrătire, separând astfel credința de supunere.

A doua mare criză politică din viața Caterinei a început odată cu moartea prematură, pe 5 decembrie 1560, a lui Francisc II, a cărui autoritate regală fusese monopolizată de frații de Guise. Caterina a reușit să devină regentă pentru Carol IX, avându-l ca locotenent-general pe Antoine de Bourbon, rege al Navarrei, și întâiul prinț de sânge, pe care protestanții în zadar îl voiau la conducere.

Războaiele civile

Cei zece ani dintre 1560 și 1570 au fost, din punct de vedere politic, cea mai importantă

perioadă din viața Caterinei. Atunci au avut loc primele trei războaie civile, în timp ce Caterina se lupta cu extremiștii catolici pentru autonomia coroanei, menținerea păcii și impunerea unei toleranțe limitate. În 1561, cu sprijinul cancelarului Michel de L'Hospital, a încercat să-i împace pe conducătorii ambelor facțiuni religioase, să înfăptuiască reforme și planuri economice prin metode indiscutabil tradiționale și să pună capăt conflictului religios. Reconcilierea religioasă a fost scopul urmărit de cei care au pus la cale Colocviul de la Poissy (septembrie-noiembrie 1561). Caterina a numit o comisie mixtă de moderați care au elaborat două formule de o ambiguitate perfectă, prin care sperau să rezolve controversa principală, cea euharistică. Poate cea mai concretă realizare a Caterinei a fost edictul din ianuarie 1526, care a urmat eșecului concilierii. Acesta le dădea calviniștilor dreptul la existență, cu anumite restricții. Spre deosebire de propunerea de la Poissy, edictul era o lege pe care protestanții o acceptau, iar catolicii o respingeau. Această respingere a fost unul dintre elementele esențiale în izbucnirea războiului civil din 1562, în timpul căruia – așa cum prevăzuse și ea – Caterina a căzut, din punct de vedere politic, în mâinile extremiștilor, deoarece coroana catolică putea să își protejeze supușii protestanți după lege, dar nu îi putea apăra cu armele. De atunci, problema religiei a fost una de putere, ordine publică și administrație.

Caterina a pus capăt războiului civil în martie 1563 prin Edictul de la Amboise, o versiune atenuată a Edictului din Ianuarie. În august 1563 a declarat la întrunirea Parlamentului de la Rouen că regele împlinise vârsta necesară și, din aprilie 1564 până în ianuarie 1566, l-a dus într-o călătorie maraton prin Franța. Scopul principal al acestei călătorii era punerea în aplicare a edictului și, printr-o întâlnire la Bayonne în iunie 1565, de a încerca să întărească relațiile de pace între Franța și Spania și să negocieze căsătoria lui Carol cu Elisabeta de Austria. În perioada 1564–1568, Caterina nu a putut, din motive complexe, să i se opună cardinalului de Lorraine, om de stat din partida fraților de Guise, care s-a aflat în mare măsură la originea celui de-al doilea și al treilea război civil. I-a pus capăt celui de-al doilea destul de repede (septembrie 1567–martie 1568) prin Pacea de la Longjumeau, o reluare a Edictului de la Amboise. Însă nu a reușit să împiedice revocarea acesteia (august 1568), fapt ce a dus cel de-al treilea război civil. Nu ei i s-a datorat în principal mult mai cuprinzătoarea Pace de la Saint-Germain (august 1570), dar ea a reușit să determine căderea în dizgrație a fraților de Guise.

Caterina de Medici, desen de François Clouet, detaliu, 1561

În următorii doi ani, politica ei a fost una de pace și de reconciliere generală. Aceste scopuri voia să le realizeze prin căsătoria fiicei ei, Marguerite, cu tânărul conducător protestant Henric de Navarra (ulterior Henric IV al Franței) și prin alierea cu Anglia prin mariajul fiului ei, Henric, duce de Anjou, sau, dacă nu reușea cu el, a fratelui său mai tânăr, Francisc, duce d'Alençon, cu regina Elisabeta I. Complexitatea poziției în care s-a aflat Caterina în acești ani nu poate fi explicată pe scurt. A fost relativ eclipsată de Ludovic de Nassau și de un grup de exilați flamanzi și tineri protestanți care îl înconjurau pe rege și îl îndemnau să declare război Spaniei pe teritoriul Țărilor de Jos; inevitabil, Caterina s-a opus ideilor lor.

Masacrul din noaptea Sf. Bartolomeu

Problema războiului sau a păcii în Țările de Jos era strâns legată de masacrul din noaptea Sf. Bartolomeu, din 23–24 august 1572, de la Paris. Atunci, după o încercare nereușită de asasinare a amiralului Gaspard de Coligny, acesta și o parte dintre locotenenții săi principali, alături de câteva mii de hughenoți, au fost uciși. În mod tradițional, Caterina a fost învinuită de aceste evenimente, fapt ce a influențat astfel interpretarea nu numai a carierei sale ulterioare, dar adeseori și a celei anterioare, ajungându-se la mitul bine-cunoscut al maleficei regine italiene. Există două motive principale pentru aceasta. În primul rând, după câteva ezitări și contradicții, regele și-a asumat responsabilitatea printr-o declarație dată pe 26 august în Parlamentul din Paris, iar „coroana" a fost înțeleasă ca fiind Caterina. Al doilea motiv al acestei tradiții de inculpare a Caterinei îl reprezintă lucrările pamfletarilor și natura polemică a istoriografiei evenimentului. E imposibil de stabilit originea atacului asupra lui Coligny, însă, ca membră a curții – a familiei regale și a consiliului regal –, Caterina a fost printre cei care se pare că au autorizat nu masacrul în sine, ci uciderea amiralului și a principalilor lui susținători. Acest lucru, împreună cu declarația regală din 26 august se explică prin faptul că situația era

primejdioasă – după atacul eșuat asupra lui Coligny –, căci umbla zvonul că hughenoții mânioși amenințaseră curtea cu moartea și regatul cu război.

Ultimii ani de viață

După masacrul din noaptea Sf. Bartolomeu, Caterina a fost mai preocupată de alegerea lui Anjou pe tronul Poloniei (mai 1573), decât de înăbușirea celui de-al patrulea război civil. La moartea lui Carol IX, un an mai târziu, și-a asumat regența cu sprijinul Parlamentului, până la întoarcerea din Polonia a lui Henric III, în august. Caterina își punea mari speranțe în favoritul ei, Henric, pentru a da un suflu nou de viață Franței, lucru după care tânjea; totuși, avea și multe îndoieli, căci cunoștea slăbiciunea de caracter a lui Henric și supunerea lui anterioară față de catolici. Din aceste motive, Caterina nu dorea nici să-l domine pe Henric, nici să domnească în locul său, ci mai degrabă accepta ca el s-o folosească și se străduia din greu să-i ascundă defectele. Până la moartea ducelui d'Alençon în 1584, ea și-a concentrat aproape toată atenția ca să-i țină în frâu ambițiile periculoase, care amenințau să implice Franța în ostilitățile din Spania. După Tratatul de la Joinville (decembrie 1584) între frații de Guise și Spania, la cererea lui Henric, Caterina, deși grav bolnavă, s-a întors din nou către această dublă amenințare. Dar după trei luni de efort continuu, pentru a evita o ruptură publică între coroană și frații de Guise, a fost obligată, prin Tratatul de la Nemours (iulie 1585), să-l pună pe rege să declare război hughenoților. După încercarea nereușită cu frații de Guise, regina s-a întors către Henric de Navarra, șeful protestanților, care, ca urmaș prezumtiv, era interesat de continuitatea la tron. În iulie 1586, Caterina a întreprins cu greutate o călătorie pentru a se întâlni cu acesta la Saint-Brice, lângă Cognac. Dar nu exista nimic la care Henric de Navarra să se poată angaja fără să se pună în primejdie. Astfel, cu toate eforturile eroice făcute de Caterina în ciuda vârstei înaintate, Franța se adâncea în haos când ea a murit la Blois, opt luni înainte de uciderea lui Henric III. Totuși, ultima sa realizare a fost să salveze regatul destul de mult timp încât să-i asigure succesiunea lui Henric IV de Bourbon, prin care a fost restaurată autoritatea regală.

cateterizare

Procedură prin care se introduce un tub flexibil (cateter) într-un vas de sânge din corp pentru a injecta medicamente sau un element de contrast, pentru a măsura și înregistra presiunea și debitul sângelui, pentru a analiza structurile, a lua mostre, a diagnostica tulburările, a înlătura blocajele. Cateterul cardiac, introdus în inimă printr-o arteră sau venă (incizia se face de obicei prin canalul inghinal), poate introduce electrozi stimulatori. Cateterul vezicii urinare trece prin uretră.

catharsis

Purificare sau eliberare de emoții prin artă. Termenul *katharsis* (*în greacă*, eliberare, purificare, curățire) era unul medical folosit de Aristotel ca metaforă ce descrie efectele tragediei asupra spectatorilor. Stârnind mila și spaima, tragedia scoate la iveală propriile spaime ale spectatorilor și, prin identificarea cu protagonistul tragic, îi purifică.

Cather, Willa *născută* Wilella Sibert Cather

(07.12.1873, în apropiere de Winchester, Virginia, SUA - 24.04.1947, New York)

Prozatoare americană. La vârsta de nouă ani s-a mutat cu familia în Nebraska; 12 ani mai târziu, a revenit în E și s-a stabilit la New York. Prima colecție de proză scurtă, *Grădina trolului* (Troll Garden, 1905) conține câteva dintre cele mai bune scrieri ale sale. Romanele *Oh, pionierii* (O Pioneers, 1913) și *Antonia mea* (My Antonia, 1918), considerate piesele sale de rezistență, glorifică spiritul pionieratului și curajul. *Cântecul ciocârliei* (Song of the Lark, 1915), *Tinerețea și strălucitoarea Meduza* (Youth and the Bright Medusa, 1920) și alte opere ilustrează încercarea personajului de a se smulge provincialismului micilor orașe. *Unul dintre ai noștri* (One of Ours, 1922, Premiul Pulitzer) și *O doamnă pierdută* (A Lost Lady, 1923) deplâng dispariția spiritului de pionierat. Pionierii primei perioade i-au inspirat și *Moartea vine după arhiepiscop* (Death Comes For the Archbishop, 1927) și *Umbre pe stâncă* (Shadows on the Rock, 1931).

catifea

Material textil cu fire dese și scurte, folosit la îmbrăcăminte și tapițerie. Este confecționată cu urzeală de pluș *(vezi* țesătură) din mătase, bumbac sau fibre sintetice și are o suprafață moale, pufoasă, formată din fire tăiate *(vezi* tundere). Cealaltă față a materialului este netedă și indică modul de țesere. Catifeaua poate fi rezistentă la apă și la șifonare. Uneori are model sau reliefuri.

Catilina

nume complet **Lucius Sergius Catilina**

(108? î.Hr.,/?/ - 62 î.Hr., Pistoria, Etruria)

Aristocrat roman devenit conspirator împotriva republicii. A fost suspectat de

complot în 65 î.Hr. Ulterior, a încercat să fie ales consul. A eșuat de două ori, a plănuit o lovitură, cunoscută drept conjurația lui Catilina (63 î.Hr.). Și-a adunat în afara Romei o întreagă armată de adepți, proveniți din rândurile celor marginalizați de societate. Cicero, pe atunci consul, a aflat de conspirație și, cu sprijinul Senatului, a prins și executat un grup de complotiști în Roma. Ulterior a trimis în N Italiei o armată care l-a învins și omorât pe Catilina.

cation

Atom sau grup de atomi cu sarcină electrică pozitivă, sarcină indicată de semnul plus după simbolul chimic. Într-un lichid supus unui câmp electric, cationii se adună la polul negativ (catod). Exemple sunt sodiu (Na^+), calciu (Ca^{2+}) și amoniu (NH^+_4; vezi amoniac). *Vezi* ion.

Catlett, Elizabeth

(n. 15.04.1919, Washington, SUA)

Sculptor și gravor de origine americană. După ce a studiat sculptura, în 1946 a plecat în Mexic pentru a lucra la Taller de Gráfica Popular, un colectiv de artiști în cadrul căruia a creat gravuri înfățișând viața mexicană. În 1962 a primit cetățenie mexicană. În sculpturile și gravurile ei, Catlett s-a axat mai ales pe perechea mamă-copil, folosind personaje celebre precum Harriet Tubman și Malcolm X, dar și muncitori anonimi, mai ales femei de culoare puternice și singure.

Catlin, George

(26.07.1796, Wilkes-Barre, Pennsylvania, SUA – 23.12.1872, Jersey City)

Pictor și scriitor american. A practicat avocatura cu puțin înainte de a deveni un portretist autodidact în Philadelphia (1823). Foarte interesat de viața indienilor americani, în 1830 a început să viziteze diferite triburi. Călătoriile sale i-au inspirat aproape 500 de picturi și schițe pe care le-a expus în SUA și Franța. Între 1854–1857 a călătorit în America Centrală și de Sud; între 1858–1870 a locuit în Europa. A publicat câteva cărți ilustrate despre viața americană. Majoritatea colecțiilor sale au fost achiziționate de Institutul Smithsonian, fiind valoroase din punct de vedere etnografic și istoric.

Cato Maior, Marcus Porcius *cunoscut drept* Cato Cenzorul *sau* Cato cel Bătrân

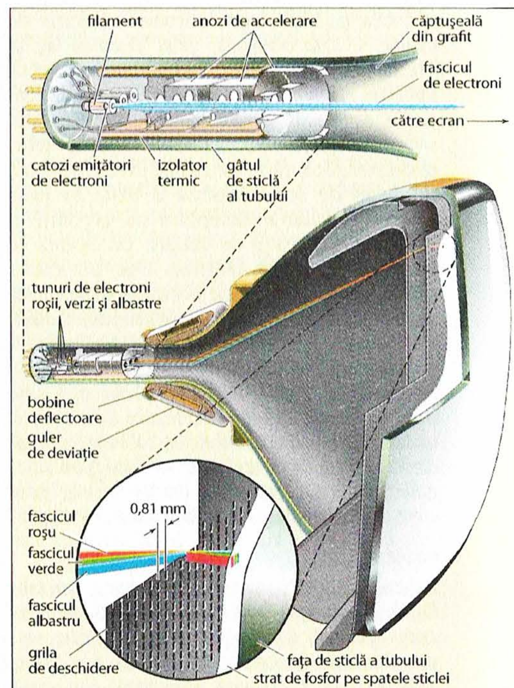
(234 î.Hr., Tusculum, Latium – 149 î.Hr., /?/)

Om politic și orator roman, primul prozator latin important. De origine plebeiană, a luptat în al doilea război punic. Abilitățile oratorice i-au înlesnit cariera politică. A avut vederi conservatoare antigrecești și s-a opus familiei proelenice a Scipionilor, asupra căreia a triumfat. Ales cenzor (magistrat însărcinat cu impozitele, taxele și bunurile publice) în 184 î.Hr., a încercat să restabilească *mos maiorum* (*în latină*, obiceiul strămoșilor) și a combătut influența grecească, pe seama căreia punea corupția moravurilor romane. A propus legi împotriva luxului și libertății financiare a femeilor și nu a încetat să ceară distrugerea Cartaginei. Scrierile sale includ lucrări de istorie, medicină, drept, știința armelor și agricultură. Nepotul său, Cato cel Tânăr (95–46 î.Hr.), a fost conducătorul patricienilor (*vezi* patricieni și plebei) și a încercat să apere republica, luptând împotriva lui Iulius Caesar.

catod

Terminal sau electrod prin care electronii intră în circuit, cum ar fi o baie electrolitică sau un tub electronic. Într-o baterie sau în altă sursă de curent continuu, catodul

Tub catodic. În cazul unui tub catodic pentru un televizor color, trei tunuri electronice (câte unul pentru culorile roșu, verde și albastru) bombardează cu electroni ecranul acoperit cu o peliculă de fosfor. Fasciculele de electroni sunt dirijate spre un punct specific (pixel) de pe ecran de către câmpurile magnetice, induse de bobinele deflectoare. Pentru a preveni „scurgerea" spre punctele învecinate, se utilizează o grilă de ghidare sau mască de umbrire. Când electronii lovesc ecranul acoperit cu fosfor, pixelul radiază. Fiecare pixel este scanat de cca 30 de ori pe secundă.

este terminalul pozitiv. La o componentă pasivă, catodul este terminalul negativ. Într-un tub de electroni, precum tubul catodic, electronii ies din catod și parcurg tubul către anod.

Cats, Jacob(us)
cunoscut ca **Părintele Cats**

(10.11.1577, Brouwershaven, Zeeland, Țările de Jos Spaniole - 12.09.1660, Zorgvlie, lângă Haga)

Poet olandez. Magistrat și înaltă oficialitate, a fost foarte renumit ca autor de cărți emblematice, formate din xilogravuri și gravuri cu versuri moralizatoare. Lucrarea *Oglinda timpurilor vechi și noi* (Spiegel van den ouden en nieuwen Tiji, 1632) conține multe citate care au devenit proverbe în Olanda. Cartea exprimă preocupările etice ale calviniștilor olandezi, referitoare îndeosebi la dragoste și căsătorie.

Catskill

Lanț muntos din sistemul munților Apalași, la SE de New York. Sunt mărginiți de râul Mohawk și fluviul Hudson. Multe din vârfuri ating 900 m; cel mai înalt, Slide, atinge 1 281 m. Zona are multe stațiuni, iar lacurile de aici alimentează cu apă New Yorkul. Munții au devenit renumiți datorită povestirilor lui Washington Irving despre Rip Van Winkle, care se presupune că și-a dormit lungul somn în apropiere de orașul Catskill.

Catt, Carrie Chapman
născută **Carrie Lane**

(09.01.1859, Ripon, Wisconsin, SUA - 09.03.1947, New Rochelle, New York)

Militantă americană pentru sufragiul feminin. În 1881 a devenit directoare de liceu în Mason City, Iowa, iar doi ani mai târziu a fost numită inspector școlar, fiind una dintre puținele femei care dețineau o asemenea funcție în America. S-a căsătorit cu Leo Chapman în 1884. După moartea acestuia în 1886, s-a consacrat înființării Asociației pentru Dreptul de Vot al Femeilor din Iowa (1887–1890). Căsătoria ei cu inginerul George Catt în 1890 a ieșit din tipare datorită contractului prenupțial care îi acorda soției dreptul la patru luni libere pe an, timp în care să se poată concentra asupra problemelor legate de dreptul la vot al femeilor. În 1900, a fost aleasă succesoarea lui Susan B. Anthony la președinția Asociației Naționale pentru Dreptul de Vot al Femeilor Americane. Între 1905–1915 a reorganizat Asociația, în funcție de districtele politice. Cunoscută ca un bun orator, a rămas la conducerea organizației până la moarte. După acordarea dreptului de vot femeilor, prin al 19-lea Amendament, a reorganizat asociația, numind-o Liga Femeilor cu Drept de Vot, și avea ca principal scop obținerea unei legislații progresiste, inclusiv pacea mondială. *Vezi și* Mișcarea pentru dreptul la vot al femeilor.

Carrie Chapman Catt

PRIN AMABILITATEA LIGII FEMEILOR CU DREPT DE VOT DIN ILLINOIS

Cattell, James McKeen

(25.05.1860, Easton, Pennsylvania, SUA - 09.03.1944, Lancaster, Pennsylvania)

Psiholog american. A studiat la Leipzig cu Wilhelm Wundt, iar mai târziu a fost asistentul lui Francis Galton în Londra. A predat la universitățile din Pennsylvania (1888–1891) și Columbia (1891–1917), unde i-a fost student Edward L. Thorndike. A orientat psihologia americană spre metodele experimentale obiective, testarea mentală și psihologia aplicată. Mare parte a carierei sale a consacrat-o editării și publicării periodicelor științifice. Cattell a fost fondatorul revistei *Psychological Review* (1894), editor al revistei *Science* timp de 50 de ani (din 1894) și fondatorul anuarului *Oameni de știință americani* (American Men of Science, 1906).

Catullus, Caius Valerius

(cca 84 î.Hr., Verona, Gallia Cisalpină - cca 54 î.Hr., Roma)

Poet roman. Datele despre viața sa stau sub semnul incertitudinii. Din cele 116 poeme păstrate, 25 descriu o poveste de dragoste profundă, dar nefericită, cu o femeie căsătorită (Lesbia); unele vorbesc despre legătura cu tânărul Iuventius, iar altele sunt izbucniri disprețuitoare la adresa lui Iulius Caesar și a altor personaje. A dovedit o remarcabilă versatilitate în abordarea formelor poetice, iar prozodia poemelor sale este de o spontaneitate neegalată de vreun alt poet clasic. Felul în care își exprimă dragostea și ura a dus la apariția celei mai bune poezii lirice din Roma antică.

Cauca

Râu în V Columbiei. Izvorăște din Anzi și curge spre N între Cordillera Occidental și Oriental, pe o distanță de 1 348 km, pentru a se uni cu râul Magdalena, la N de Mompos. Pe cursul mijlociu, valea Cauca este importantă pentru agricultură

și creșterea vitelor. Două treimi din cafeaua columbiană sunt obținute din zonele muntoase învecinate.

Caucaz *în rusă* Kavkazskii Hrebet

Lanț muntos situat între Marea Neagră și Marea Caspică, considerat adesea granița de SE a Europei. Masivele muntoase se întind pe o distanță de 1 125 km de-a lungul regiunii de S a Rusiei, Georgiei, Azerbaidjanului și Armeniei și sunt de origine vulcanică. Multe vârfuri depășesc 4 600 m; cel mai înalt este Elbrus. Este traversat de câteva pasuri înalte, precum Daryal și Mamison. Deține numeroase resurse de apă, precum pe râul Kura, și rezerve valoroase de petrol și gaze naturale. În 1999, Rezervația Naturală Caucaz și alte zone din partea de V a lanțului au fost incluse în Patrimoniul Mondial UNESCO.

Caucazia *sau* Caucasus *în rusă* Kavkaz

Regiune muntoasă, între Marea Neagră și Marea Caspică. Ocupă o suprafață de 399 510 kmp și se întinde pe teritoriul Rusiei, Georgiei, Azerbaidjanului și Armeniei, fiind parte a liniei de demarcație tradiționale dintre Europa și Asia. Este împărțită în două de munții Caucaz; zona din N a Marelui Lanț Caucazian este numită Ciscaucazia, iar regiunea din S, Transcaucazia. Populată din timpurile străvechi, a fost sub suzeranitatea Persiei și a Turciei, până în sec. XVIII–XIX, când a fost cucerită de Rusia.

caucaziene, limbi ~

Grup de limbi vorbite în regiunea Caucaz, care nu fac parte din nici o altă familie lingvistică din lume. Aceste limbi, vorbite de aproape 9 milioane de locuitori, se împart în trei subgrupuri: limbile caucaziene de S sau grupul kartvelian; limbile caucaziene de NV sau grupul abhazo-adîgheean; și limbile caucaziene de NE sau grupul ceceno-daghestanez. Grupul kartvelian, numărând aproape 4,5 milioane de vorbitori, cuprinde patru limbi aproximativ înrudite, inclusiv limba georgiană. Limbile caucaziene nord-vestice includ limba abhază și o serie de dialecte numite colectiv limba cercheză. Limbile caucaziene nord-estice se împart și ele în două grupuri, cecen și daghestanez. Grupul cecen cuprinde cecena și ingușa, vorbite de peste un milion de oameni, îndeosebi în Cecenia și Ingușetia. Grupul daghestanez este extrem de diversificat, are 25–30 de limbi, vorbite de peste 1,7 milioane de oameni, mai ales în N Azerbaidjanului și în Republica Daghestan. Câteva limbi daghestaneze, printre care avar, lak, dargva și lezgina, au câteva sute de mii de vorbitori; altele se vorbesc doar în câteva sate. În ciuda marii lor diversități, majoritatea limbilor caucaziene au în comun bogate inventare consonantice; în unele dintre ele se pot distinge până la 80 de consoane. Limbile caucaziene cu forme scrise standard folosesc alfabetul chirilic, cu excepția limbii georgiene. În Cecenia, se fac eforturi de introducere a alfabetului latin.

Cauchy, Augustin-Louis

(21.08.1789, Paris, Franța – 23.05.1857, Sceaux)

Matematician francez, întemeietor al analizei și al teoriei grupurilor. După cariera de inginer militar în flota lui Napoleon, în 1813, a scris un tratat care a devenit baza teoriei variabilelor complexe. A clarificat și teoria calculului diferențial, dezvoltând conceptele de limită și continuitate. A pus bazele teoriei matematice a elasticității și a adus completări importante la teoria numerelor. Este considerat unul dintre marii matematicieni ai epocii moderne.

Cauchy-Schwarz, inegalitatea ~

Oricare dintre inegalitățile dezvoltate de Augustin-Louis Cauchy și, mai târziu, de Herman Schwarz (1843–1921). Inegalitățile rezultă din atribuirea unei măsuri ori norme numerice reale funcțiilor, vectorilor sau integralelor, în cadrul unui anumit spațiu, cu scopul de a le analiza relația. Pentru funcții ale căror pătrate sunt integrabile și, deci, utilizabile ca normă, $(\int fg)^2 \leq (\int f^2)(\int g^2)$. Pentru vectori $a = (a_1, a_2, a_3,\ldots, a_n)$ și $b = (b_1, b_2, b_3,\ldots, b_n)$, împreună cu produsul scalar (spațiul intern rezultat), pentru norma $(\Sigma\ (a_i, b_i))^2 \leq \Sigma(a_i)^2\ \Sigma(b_i)^2$. În afară de analiza funcțională, inegalitățile lor au importante aplicații în statistică și în teoria probabilității.

cauciuc natural

Material flexibil care își revine la forma inițială după deformări semnificative; un polimer elastic făcut din latex de la diverși arbori-de-cauciuc, în special *Hevea brasiliensis*. Cauciucul natural, încă important din punct de vedere industrial, concurează acum cu înlocuitorii sintetici (*vezi* neopren sau silicon). Utilitatea cauciucului este dată de elasticitatea unică a moleculelor de polimeri din care este constituit, astfel că, după ce a fost deformat (întins), revine la forma inițială; acest lucru este posibil prin vulcanizarea cu sulf sau cu alt agent care creează legături chimice între polimeri. Materialele de umplutură și alți aditivi permit modificarea unor proprietăți în funcție

de întrebuințare (de ex. prin spumare, modelare și tratare termică). Peste jumătate din producția de cauciuc este utilizată la fabricarea anvelopelor; în rest, din cauciuc se obțin în principal curele, furtunuri, garnituri, pantofi, îmbrăcăminte, mobilă și jucării.

cauciuc-negru *sau* cauciuc-acru

Cea mai răspândită varietate de tupelo, *Nyssa sylvatica*, cunoscută și sub numele de tupelo negru sau arbore-de-piper creț. Se întâlnește în zonele umede din E Statelor Unite, începând din Maine, spre S, pe Coasta Golfului, și spre V, până în Oklahoma. Lemnul său este de esență ușoară și fină, însă foarte rezistentă. Uneori este cultivat ca plantă ornamentală, iar toamna este admirat pentru culoarea roșiatică strălucitoare a frunzelor.

caudillo

Nume dat dictatorilor militari latino-americani. În zorii mișcării latino-americane de independență, la începutul sec. XIX, condițiile politice instabile și experiența îndelungată a conflictelor armate au dus la apariția, în multe dintre țările nou-constituite, a unor oameni cu o personalitate de excepție, adesea carismatici și a căror putere se baza pe controlul exercitat asupra discipolilor înarmați, pe autoritate și vigilență. Pentru că puterea lor se baza în special pe violență și relații personale, legitimitatea lor era îndoielnică și puțini puteau face față provocărilor lansate de noii lideri, care proveneau din rândul adepților și ai sprijinitorilor bogați.

Caulaincourt, Armand (-Augustin-Louis), Marchiz de ~

(09.12.1773, Caulaincourt, Franța – 19.02.1827, Paris)

General și diplomat francez. A devenit aghiotant al lui Napoleon (1802) și a fost maestrul fidel de echitație al împăratului, începând cu 1804. Mai târziu, a fost ambasador în Rusia (1807–1811) și ministru de externe (1813–1814, 1815). Numit duce de Vicence (1808), l-a sprijinit pe Napoleon în toate marile bătălii. Lucrarea sa *Memorii* (Memoires) este o semnificativă sursă de informații pentru perioada 1812–1814.

Caulkins, Tracy

(n. 11.01.1963, Winona, Minnesota, SUA)

Înotătoare americană. La vârsta de 15 ani, în 1978, a devenit prima femeie care a parcurs 200 m în mai puțin de două minute. Până în 1982 depășise recordul lui Johnny Weissmuller de 36 de titluri naționale americane, câștigând mai multe medalii decât oricare alt atlet amator. Când s-a retras, după Jocurile Olimpice din 1984, la care a câștigat 3 medalii de aur, avea la activ 48 de titluri naționale și stabilise 66 de recorduri internaționale sau naționale, fiind singura înotătoare americană care a doborât recordul național la toate stilurile.

cauțiune

Punere temporară în libertate a unui deținut, contra unei garanții bănești care certifică prezentarea deținutului la audieri. Se referă și la tipul de garanție oferită (de ex. numerar). În prezent, este utilizată în special pentru a asigura libertatea pe timpul procesului a unei persoane arestate și acuzate pentru comiterea unei infracțiuni. Nu este la fel de frecventă în cazurile civile (contravenționale), deoarece acestea nu implică detenția. Suma cauțiunii se stabilește în funcție de gravitatea faptei, deși se ține seama și de alți factori, cum ar fi soliditatea probelor, caracterul acuzatului și posibilitatea acestuia de a oferi suma fixată drept cauțiune.

cauzalitate

Relație care se stabilește între două evenimente simultane sau succesive, atunci când primul (cauza) îl provoacă pe cel de-al doilea. După părerea lui David Hume, atunci când spunem despre două tipuri de obiecte sau evenimente că „*X* produce *Y*" (ex. focul produce fum), vrem, de fapt, să spunem că (1) X este „în mod constant asociat" cu Y; (2) Y îi urmează lui X și nu invers; și (3) există o „conexiune necesară" între X și Y, astfel încât de fiecare dată când are loc X, trebuie să urmeze și Y. Însă, spre deosebire de ideile de contiguitate și de succesiune, ideea conexiunii necesare este una subiectivă, în sensul că ea derivă dintr-un simplu act al contemplării obiectelor și evenimentelor, în virtutea căruia noi le asociem în mod constant și remarcăm faptul că ele se succedă într-o anume ordine; însă ideea conexiunii necesare nu provine nicidecum din vreo proprietate observabilă a obiectului sau a evenimentului în sine. Această idee constituie baza clasicei probleme a inducției, formulată de Hume. Definiția dată de Hume cauzalității este un exemplu de analiză a regularității. Alte tipuri de analiză includ analiza contrafactuală, analiza manipulativă și analiza probabilistică.

Cavaignac, Louis-Eugène

(15.10.1802, Paris, Franța – 13.10.1857, Paris)

General francez. S-a remarcat în timpul cuceririi Algeriei de către Franța, în anii

1840. A fost ministru de război în vremea Revoluției de la 1848. În iunie a înăbușit o revoltă a muncitorilor, de unde porecla de „măcelarul din iunie" (*vezi* Zilele din iunie). În aceeași lună, a fost numit ministru executiv al Franței. În decembrie a pierdut alegerile prezidențiale în favoarea lui Louis-Napoleon Bonaparte (ulterior Napoleon III), dar a rămas liderul opoziției.

Cavaille-Coll, Aristide

(04.02.1811, Montpellier, Franța - 13.10.1899, Paris)

Constructor de orgi. S-a stabilit la Paris în 1833, la sugestia lui Gioacchino Rossini și, împreună cu tatăl și fratele său, a construit aproape 500 de orgi în Franța, Belgia, Olanda, cum ar fi orgile pentru bisericile Notre-Dame, La Madeleine, St. Clotilde și La Trinité, toate din Paris. Cu scopul de a obține complexitate instrumentală și varietate de timbru, a introdus nenumărate inovații. Este considerat creatorul orgii romantice franceze (care a jucat un rol important și în alte țări), iar instrumentele sale au inspirat lucrările unor compozitori precum Camille Saint-Saëns, César Franck și Oliver Messiaen.

Cavalcanti, Guido

(1255?, Florența - 1300, Florența)

Poet italian. Născut într-o familie florentină influentă, a studiat cu prietenul său apropiat, filozoful și învățatul Brunetto Latini, care-i fusese profesor și lui Dante. Este considerat cel mai mare poet italian și cea mai mare personalitate a literaturii italiene a sec. XIII, după Dante. A lăsat cca 50 de poeme, multe pe tema dragostei, inspirate de două femei. Limbajul său probează grația și spontaneitatea a ceea ce s-a numit *dolce stil nuovo* (*în italiană*, dulcele stil nou). Poemele i-au fost traduse în engleză de Dante Gabriel Rossetti și Ezra Pound.

cavaler *în franceză* chevalier *în germană* Ritter

În Evul Mediu european, cavalerist consacrat oficial, în general un vasal care deținea pământ ca fief dăruit de nobilul pe care îl servea (*vezi* feudalism). La aproximativ șapte ani, un băiat care avea să fie cavaler devenea paj, apoi, la 12 ani, *damoiseau* (rang feudal minor) sau valet, iar ulterior lăncier sau scutier. Când era considerat pregătit, era declarat cavaler de către seniorul său, în cadrul unei ceremonii. Idealul creștin al comportamentului cavaleresc (*vezi* cavalerism) presupunea devotament față de Biserică, loialitate față de superiorii feudali și militari, precum și păstrarea onoarei personale. În sec. XVI, gradul de cavaler devenise mai degrabă onorific decât un titlu feudal sau militar.

cavalerie

Forță militară călare, odinioară o componentă importantă în armata tuturor marilor puteri. În colaborare cu alte forțe militare, principalele sale îndatoriri includeau strângerea de informații despre dușman, acoperirea mișcărilor propriilor trupe, organizarea de atacuri neașteptate în punctele slabe, distrugerea flancurilor expuse și spargerea frontului. La sfârșitul sec. XIX, din cauza folosirii puștilor și mitralierelor, cavaleria și-a pierdut mult din importanța inițială. Deja în Primul Război Mondial, o cavalerie care înfrunta o linie de trupe adăpostite în tranșee, înarmate cu arme de foc mici și rapide, săvârșea un act de sinucidere. Vehiculele blindate au înlocuit curând caii, iar până în anii 1950 nici o armată modernă nu mai avea cavalerie. Astăzi, unitățile care au păstrat denumirea sunt dotate cu elicoptere și vehicule blindate ușoare, folosite după tactici similare celor din cavaleria de odinioară.

Cavalerii Muncii

Prima organizație muncitorească americană importantă. Fondată în 1869 de către Uriah Smith Stephens ca Ordinul Nobil al Cavalerilor Muncii, era formată din muncitori calificați și necalificați, propunând un sistem de cooperative muncitorești care să înlocuiască sistemul capitalist. Pentru a-și proteja membrii de represaliile patronilor, inițial și-a desfășurat activitatea în secret. Sub conducerea lui Terence Powderly (1879–1893), organizația a inițiat discuții deschise cu conducerea firmelor și a descurajat grevele. În 1886, numărul membrilor se ridica la 700 000. Grevele inițiate de grupurile militante și Revolta din Haymarket au provocat o reacție de adversitate față de organizație, reducându-i în scurt timp influența. O facțiune ce s-a desprins din organizație s-a format ca AFL (ulterior AFL-CIO).

cavalerism

În Europa feudală, comportament curajos și galant care se aștepta din partea cavalerilor medievali. Idealul de comportament cavaleresc, de curte, a apărut în sec. XII și XIII, din obligația feudală (*vezi* feudalism), loialitatea și ascultarea pe care un cavaler le datora lui Dumnezeu, seniorului său și doamnei sale, combinând astfel virtuțile creștine cu cele militare. Cavalerismul s-a accentuat mai ales în perioada cruciadelor,

campanii militare în numele creștinismului, care au dus la formarea primelor ordine cavalerești: cavalerii de Malta și cavalerii templieri. În plus față de loialitate și onoare, virtuțile unui cavaler presupuneau vitejie, pietate, curtoazie și castitate. Dragostea și onoarea s-au îmbinat în etosul dragostei curtenești. Astfel, doamna aleasă de cavaler trebuia să fie inaccesibilă, ceea ce asigura castitatea. Idealul feminin se contopea astfel cu Fecioara Maria. În sec. XIV–XV, cavalerismul a ajuns să fie asociat mai ales cu parada aristocratică și ceremonia publică, de ex. cu ocazia turnirurilor, și mai puțin cu luptele de pe câmpul de bătălie.

cavalier

În timpul războaielor civile engleze, nume adoptat de susținătorii lui Carol I, care le-au dat opozanților denumirea disprețuitoare „capete rotunde" (cu referire la ucenicii cu părul tăiat scurt, care formaseră o parte din gruparea anticavalerească). Termenul (*în franceză, chevalier,* cavaler) desemna un călăreț sau un cavalerist. În timpul Restaurației, partidul de curte a păstrat denumirea de cavaler, care va supraviețui până la apariția termenului de conservator.

Cavalier, poeții ~

Grup de poeți englezi nobili regaliști (susținătorii lui Carol I în timpul războaielor civile engleze). Denumirea îi vizează pe Sir John Suckling, Edmund Waller, Robert Herrick, Thomas Carew (1594?–1640?) și Richard Lovelace (1618–1657). Distingându-se ca soldați, curteni, bărbați rafinați și oameni de spirit, au scris versuri elegante și cizelate, de obicei despre dragoste și petreceri, dar și despre război, onoare și datoria lor față de rege.

Cavalli, (Pier) Francesco
născut Pietro Francesco Caletti-Bruni

(14.02.1602, Crema, Republica Veneția – 14.01.1676, Veneția)

Compozitor de operă italian. În adolescență a fost solist sub îndrumarea lui Claudio Monteverdi la bazilica San Marco din Veneția. A fost și organist, ajungând să ocupe postul de *maestro di capella* la bazilica San Marco, în 1668. A scris cca 30 de opere pentru teatrele lirice din Veneția. A fost cel mai cunoscut compozitor de operă în deceniile de după moartea lui Monteverdi și urmașul cel mai important al acestuia. Principalul său rival a fost Antonio Cesti (1623–1669). Cele mai apreciate opere ale sale sunt *Egisto* (1643), *Giasone* (1649), *Xerse* (1654) și *Erismena* (1655).

Cavallini, Pietro

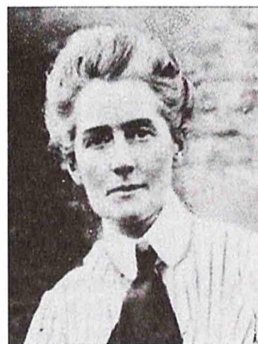
(1250, Roma – cca 1330?)

Pictor și mozaicar italian, a cărui activitate s-a desfășurat îndeosebi la Roma. Operele sale care au supraviețuit timpului sunt mozaicurile ilustrând scene din viața Fecioarei în biserica romană Santa Maria in Trastevere (anii 1290) și fragmente ale unui ciclu de fresce, printre care *Judecata de Apoi*, pentru biserica Santa Cecilia din Trastevere (cca 1293). A fost primul artist care s-a îndepărtat de stilizările artei bizantine; figurile sale respectă proporțiile și tridimensionalitatea. A avut mulți discipoli, iar opera sa l-a influențat considerabil pe marele Giotto, contemporan cu el.

Cavell, Edith (Louisa)

(04.12.1865, Swardeston, Norfolk, Anglia – 12.10.1915, Bruxelles, Belgia)

Soră medicală engleză, eroină a Primului Război Mondial. Și-a început cariera de asistentă medicală în 1895, iar în 1907 a devenit cea dintâi infirmieră-șef într-un spital din Bruxelles, contribuind substanțial la îmbunătățirea condițiilor în care erau tratați bolnavii. După ocuparea Belgiei de către nemți (1914), a făcut parte dintr-un grup ilegal care a ajutat 200 de soldați ai Aliațior să fugă în Olanda. Ca urmare, a fost arestată și executată de germani.

Edith Cavell

Cavendish, experimentul ~

Măsurare a forței de atracție gravitațională între perechi de sfere de plumb, ceea ce a făcut posibilă calcularea valorii constantei gravitaționale universale, *G*. Realizat în 1797–1798 de către omul de știință britanic Henry Cavendish (1731–1810), care a folosit o balanță de torsiune, experimentul a devenit cunoscut sub denumirea „cântărirea Pământului", deoarece determinarea lui *G* a permis calcularea masei Pământului.

Cavendish, Henry

(10.10.1731, Nisa, Franța – 24.02.1810, Londra, Anglia)

Fizician și chimist englez. A devenit milionar în urma unei moșteniri, dar a trăit retras cea mai mare parte a vieții. A cercetat natura și a descoperit proprietățile hidrogenului, temperatura specifică

anumitor substanțe și diferite proprietăți ale electricității. A măsurat densitatea și masa Pământului prin metoda numită azi experimentul Cavendish. A determinat compoziția aerului, ceea ce l-a condus la concluzia că apa este mai curând un compus decât un element și la descoperirea acidului azotic. A prefigurat legea lui Ohm și a descoperit independent legea lui Coulomb privind atracția electrostatică. Și-a lăsat averea rudelor, care au făcut ulterior donații Laboratorului Cavendish de la Universitatea Cambridge (1871).

caviar

Icre de sturion conservate în sare. Cea mai mare parte a caviarului autentic este produs în Rusia sau în Iran, din pești proveniți din Marea Caspică sau Marea Neagră. Sortimentul cel mai apreciat, beluga, provine de la femelele de morun alb și se produce din icre mari negre sau cenușii; icrele beluga proaspete sunt relativ rare, prin urmare scumpe. Sortimente de calitate inferioară sunt obținute din icre mai mici și mai grele. În SUA, icrele de somon, pește alb și alte specii de pe coastele de N ale Atlanticului sunt uneori comercializate drept caviar.

cavitate abdominală

Cea mai mare cavitate din corp, între diafragmă și partea superioară a cavității pelviene, delimitată de coloana vertebrală și de mușchii abdominali. Aici se află cea mai mare parte a tubului digestiv, ficatul și pancreasul, splina, rinichii și glandele suprarenale. Este căptușită de peritoneu, o membrană care acoperă peretele interior (peritoneul parietal) și fiecare organ sau structură din aceasta (peritoneul visceral). Dereglările care pot apărea sunt ascita (lichid în cavitatea peritonală) și peritonita.

cavitate toracică

Cea de a doua cavitate, ca mărime, a corpului uman, delimitată de coaste, coloana vertebrală și stern, și separată de cavitatea abdominală prin diafragmă. În interiorul său se află plămânii și bronhiile, o parte din esofag și trahee, inima și vasele sangvine mari. Este căptușită cu o membrană numită pleură (pleura parietală), care se prelungește pe plămâni (pleura viscerală) și pe celelalte organe din cavitate, delimitând un spațiu numit mediastin. Bolile care pot apărea în această parte a corpului sunt provocate de pătrunderea sângelui (hemotorax) sau a aerului (pneumotorax, care poate duce la atelectazie) în cavitatea pleurală ori de inflamarea pleurei (pleurezie).

cavitație

Formare de bule de vapori într-un lichid, în regiunile cu presiune scăzută. Acestea apar atunci când lichidul a fost accelerat până la viteze mari, ca în funcționarea pompelor centrifuge, a turbinelor de apă și a elicelor marine. Cavitația trebuie evitată pentru că produce erodarea extinsă a paletelor rotative și produce zgomot suplimentar rezultat din ciocniri și vibrații și generează o reducere semnificativă a eficienței, perturbând fluxul. Cavitația se formează atunci când presiunea lichidului a fost redusă la presiunea vaporilor săi; se extinde pe măsură ce presiunea este redusă împreună cu fluxul și dispare brusc când ajunge în regiuni cu presiune ridicată.

Cavour, Camillo Benso, Conte de ~

(10.08.1810, Torino, Piemont, Imperiul Francez - 06.06.1861, Torino, Italia)

Om politic italian, figură importantă a mișcării Risorgimento. A fost influențat de idei revoluționare încă de la o vârstă fragedă. După călătorii la Londra și Paris, în 1847, a fondat ziarul liberal *Il Risorgimento* și l-a convins pe Carol Albert să aprobe o constituție liberală. Ales în parlament în 1848, Cavour a deținut câteva posturi în cabinet, după care a devenit prim-ministru al Piemontului (1852–1859, 1860–1861). A exploatat rivalitățile internaționale și mișcările revoluționare, atitudine care a dus la unificarea Italiei în timpul Casei de Savoia, el fiind prim-ministrul noului regat (1861).

Caxton, William

(1422?, Kent, Anglia - 1491, Londra)

Primul tipograf englez. Era un prosper negustor de mărunțișuri, când s-a apucat să traducă literatură franceză și să învețe tipografia. A înființat o presă în Belgia și și-a publicat traducerea *Culegerea povestirilor despre Troia* (The Recuyell of the Historyes of Troye, 1475), de altfel, prima carte tipărită în limba engleză. Întors în Anglia, a montat o altă presă și a editat cărți, atestate ca fiind primele cărți tipărite în limba engleză, *Maximele și zicalele filozofilor* (Dictes and Sayenges of the Phylosophers, 1477). Producția sa variată – aproape 100 de titluri, inclusiv romane cavalerești, scrieri moraliste, istorie și o enciclopedie reprezentând prima carte engleză ilustrată (1481) – arată că se adresa atât publicului obișnuit, cât și protectorilor bogați.

Cayce, Edgar

(19.03.1877, Hopkinsville, Kentucky, SUA - 03.01.1945, Virginia Beach, Virginia)

Tămăduitor american, practicând o terapeutică bazată pe credință și pe sugestie.

A beneficiat de o educație sumară. Și-a început tratamentele în anii 1920, adeseori ele având loc de la distanță. În 1925 s-a stabilit în Virginia Beach, Virginia, unde a întemeiat un spital (1928) și Asociația de Cercetare și Iluminare (1931). A făcut și profeții (printre care cea despre distrugerea New Yorkului și a Californiei) și a pretins că poate să-și amintească evenimente din viețile anterioare. A crezut cu tărie în existența unei mari civilizații în Atlantida, în urmă cu 12 000 de ani.

Cayenne

Port maritim, 60 500 loc. (2003), capitala Guyanei Franceze. Orașul a fost întemeiat de francezi în 1643, în NV insulei Cayenne, care este formată de estuarele râurilor Cayenne și Mahury. La mijlocul sec. XIX, a devenit centrul închisorilor franceze din Guyana, supranumit „orașul celor condamnați" (*vezi* Insula Diavolului). Închisorile au fost desființate în 1945.

Cayley, Sir George

(27.12.1773, Scarborough, Yorkshire, Anglia - 15.12.1857, Brompton, Yorkshire)

Pionier britanic al navigației aeriene și întemeietorul aerodinamicii. În 1799 stabilise deja configurația fundamentală a aeroplanului modern. A construit primul model de planor în 1804 și în 1809 și-a publicat cercetările de pionerat în aerodinamică. Studiile ulterioare privind efectele profilelor aerodinamice, stabilității și formei aripilor au avut drept rezultat construirea primului planor în mărime naturală, care s-a lansat într-un scurt zbor în 1853. Cayley a inventat și camionul cu șenile (1825) și a pus bazele unei școli politehnice în Londra.

Cayman, Insulele ~

Colonie britanică, 34 763 loc. (2000), în Marea Caraibilor. Situată la 320 km la NV de Jamaica, are o suprafață totală de 306 kmp. Grupul cuprinde Marele Cayman (insula cea mai mare, unde se află și centrul administrativ, George Town), Micul Cayman și Cayman Brac. Deși au fost descoperite de Cristofor Columb în 1503, insulele nu s-au aflat niciodată sub ocupație spaniolă. Cedate Marii Britanii în 1670, au fost populate de englezii veniți din Jamaica. Au fost administrate ca un teritoriu aparținând de Jamaica, până ce aceasta și-a câștigat independența în 1962. Constituția a intrat în vigoare în 1972. Sunt centru financiar și o zonă turistică foarte căutată.

cazaci

Populații care trăiesc în zona continentală din N Mării Negre și Mării Caspice. Termenul (*în turcă, kazak*, persoană liberă) se referea, inițial, la grupurile semiindependente de tătari, formate în regiunea râului Nipru. Mai târziu, a fost aplicat și iobagilor fugari, proveniți din Polonia, Lituania și Moscova și refugiați în regiunile Nipru și Don. Cazacii aveau o tradiție a independenței și au primit din partea guvernului Rusiei privilegii în schimbul serviciilor lor militare. Au fost apărători ai frontierei Rusiei și avangardă a expansiunii teritoriale imperiale. Încercările din sec. XVII și XVIII de a le reduce privilegiile au cauzat revolte, conduse de Stenka Razin și Emelian Pugaciov, iar cazacii și-au pierdut, treptat, autonomia.

cazan de aburi *sau* boiler

Aparat pentru transformarea unui lichid în vapori. Un cazan de aburi este alcătuit dintr-un cuptor în care este ars combustibilul, suprafețe pentru transmiterea căldurii de la produsele combustibile la apă (sau la un alt lichid) și un loc unde se formează și se colectează aburul (sau vaporii). Cazanul cu aburi convențional utilizează combustibil fosil; căldura poate fi obținută și cu ajutorul unui reactor nuclear. Există două tipuri de cazane de aburi convenționale. Primul este cel ignitubular, în care apa înconjoară tuburile de oțel prin care circulă gazele fierbinți de la focar. Ușor de instalat și de manipulat, cazanele ignitubulare sunt folosite pentru încălzirea clădirilor și pentru asigurarea energiei necesare proceselor tehnologice, precum și locomotivelor cu aburi. Al doilea tip de cazan este cel denumit acvatubular, în care apa circulă în tuburi, în timp ce gazele circulă în afara tuburilor. Cazanele acvatubulare, care produc abur mai mult și mai fierbinte, sunt folosite pe vapoare și în fabrici. Cele mai mari se găsesc în centralele electrice pentru utilități publice; cazanele mari se mai utilizează și în minele de cărbune, în rafinăriile de petrol și în uzinele chimice. *Vezi* motor cu aburi.

Cazimir III *în poloneză* Kazimierz *cunoscut drept* Cazimir cel Mare

(30.04.1310, Kujavia, Polonia - 05.11.1370)

Rege al Poloniei (1333–1370). A fost fiul lui Vladislav I, cel care a reinstaurat guvernarea monarhică poloneză, și a continuat acțiunile tatălui său, menite să transforme Polonia într-o putere în centrul Europei. A încheiat tratate cu Ungaria, Boemia și

cu ordinul teutonic, câștigând, mulțumită diplomației sale, Rusia Roșie (Galiția) și Masovia. Cazimir a încheiat o serie de alianțe, care au legat Polonia de multe familii regale europene. A codificat legea teutonilor, le-a permis noilor orașe să se autoguverneze, conform Legii Magdeburg, și a fondat Universitatea din Cracovia.

Cazimir IV *în poloneză* Kazimierz *cunoscut drept* Cazimir Iagello

(30.11.1427 - 07.06.1429)

Mare duce de Lituania (1447–1492). A devenit conducătorul Lituaniei după moartea fratelui său, din voința boierilor și a regelui Poloniei. A încercat să păstreze unitatea politică între Polonia și Lituania, dar și să recupereze teritoriile pierdute de vechea Polonie. Prin intermediul căsătoriei cu Elizabeta de Habsburg și al căsătoriilor copiilor săi, a format alianțe cu diferite case regale din Europa și a înființat dinastia Iagellonilor. Marea reușită a domniei sale o reprezintă distrugerea ordinului teutonic (1466), care a adus Prusia sub conducerea Poloniei.

cazinou

Loc în care se practică jocuri de noroc. Termenul se referea inițial la un salon public în care se cânta și se dansa, dar pe la sfârșitul sec. XIX sensul s-a lărgit, desemnând un local în care se practicau jocurile, mai ales cele de cărți și cele cu zaruri. Cazinourile actuale reprezintă locul în care jucătorii mizează diverse sume de bani, având ca adversar un singur oponent (numit bancă sau casă). Unul dintre cele mai vechi și mai renumite cazinouri este cel de la Monte Carlo, înființat în 1861. Altele au fost construite la Cannes și Nisa (Franța), în Corfu (Grecia), Baden-Baden (Germania), Rio de Janeiro (Brazilia), Las Vegas și Reno (SUA). Cazinourile din Havana (Cuba) au fost confiscate de guvernul Castro după revoluția din 1959, punând capăt unei industrii înfloritoare, care rivaliza cu Las Vegas. Cazinourile au apărut în Atlantic City, New Jersey, în 1978, iar din anii 1980, acestea au apărut în rezervațiile indiene, care nu intră sub incidența legilor de stat referitoare la jocurile de noroc. Cazinourile s-au înmulțit cu repeziciune în SUA în ultimele decenii, iar jocurile de noroc au devenit legale în multe state. La sfârșitul anilor 1990, jocurile de noroc de pe internet au permis celor interesați să joace ruleta sau blackjack. În aceste jocuri virtuale, adversari pot fi alți jucători sau casa.

cazuar

Denumire comună pentru numeroasele specii de ratite (familia *Casuariidae*), păsări alergătoare, din regiunea australo-papuană. Înrudite cu emu, pot ucide oamenii cu lovituri de picior, având gheare lungi ca niște pumnale pe degetul din interior. Au capul albastru, golaș, protejat de o creastă osoasă, iar corpul este de culoare neagră (păsările mai tinere sunt maronii). Se mișcă rapid pe cărările înguste dintre tufișuri. Cea mai numeroasă specie, cazuarul comun sau australian (*Casuarius casuarius*), are o înălțime de 1,5 m.

cazuar-australian
(Casuarius casuarius)

ANTHONY MERCIECA DIN ROOT RESOURCES

cădere liberă

În mecanică, stare a unui corp care se mișcă liber în orice mod, sub acțiunea gravitației. Planetele sunt în cădere liberă, în câmpul gravitațional al Soarelui. Un corp aflat în cădere liberă urmează o orbită, astfel încât suma forțelor gravitaționale cu cele de inerție este egală cu zero. *Vezi și* gravitație; legile mișcării ale lui Newton.

căi ferate naționale

Servicii de transport feroviar deținute și administrate de către guverne naționale. Căile ferate americane sunt private, deși corporația CONRAIL a fost înființată de către guvernul federal, iar AMTRAK folosește fonduri publice pentru a subvenționa trenurile intercity de pasageri. Canada are câteva companii mici private de căi ferate, dar principala cale ferată de pasageri, Canadian National, a fost bugetară până în 1995. În multe țări, guvernul deține și gestionează un sistem național de căi ferate, deși unele state și-au privatizat serviciile naționale, cu scopul de a mări eficiența și de a scădea costul prin concurență. Aceste sisteme erau, de obicei, formate prin unirea mai multor companii de căi ferate private cumpărate sau naționalizate de guvern. Căile ferate ale Franței au fost achiziționate treptat de guvern, la începutul sec. XX; în 1938, ultimele linii private rămase au fost naționalizate și încorporate în SNCF sau Căile Ferate Naționale Franceze. Toate căile ferate engleze au fost naționalizate

în 1948 sub denumirea de Căile Ferate Britanice, dar au fost privatizate în 1994. Japonia și-a privatizat căile ferate naționale în 1987. O mare problemă care apare odată cu privatizarea căilor ferate naționale o reprezintă serviciile din zone neprofitabile, care riscă să fie sistate, afectând populația locală; planurile de privatizare încearcă să rezolve această problemă, cu mai mult sau mai puțin succes.

căile binecuvântării

Ritualul cel mai important dintr-o serie de ceremonii religioase, practicate de triburile navajo, pentru a restabili echilibrul cosmic. Dintre principalele ritualuri navajo, cel mai lung este intitulat căile cânturilor, care se concentrează pe vindecare. Căile cânturilor includ un subgrup de incantații intitulate căile sfinte, care la rândul lor se împart în căile binecuvântării și căile vânturilor (acestea din urmă fiind dedicate vindecării bolilor). Căile binecuvântării constau într-o incantație simplă, făcută pe o perioadă de două zile, pentru binele întregii comunități.

Călărași

Municipiu, 76 949 loc. (2001), în România, reședința județului omonim, situat în SE Câmpiei Române, pe malul stâng al Dunării (brațul Borcea). A fost atestat documentar în sec. XVI, cu numele Lichirești. Denumirea actuală datează din sec. XVIII și provine de la un detașament de călărași stabilit aici de domnul Constantin Brâncoveanu. Este oraș din 1832, iar din 1968 este municipiu. Orașul Călărași este nod rutier, are termocentrală și combinat siderurgic. Printre monumente se numără palatul prefecturii (1895) și catedrala ortodoxă (1838).

Călărași

Județ situat în SE României, în E Câmpiei Române, pe malul stâng al Dunării. Suprafața: 5 088 kmp. Relieful, în exclusivitate de câmpie, cuprinde mai multe subunități ale Câmpiei Române, respectiv Câmpia Bărăganului, părți ale Câmpiei Vlăsiei și Burnazului. Are în componența sa cinci orașe, dintre care două municipii. În 1778, o parte a actualului județ figura ca plasă în cadrul județului Ialomița. Limitele actuale ale județului sunt rezultatul împărțirii administrativ-teritoriale din 1981. Economia are un profil agrar-industrial. Obiectivele turistice sunt de importanță locală, legate îndeosebi de prezența Dunării și de municipiul Călărași.

Călăreții Duri /Rough Riders/

Primul regiment voluntar de cavalerie, înființat în timpul Războiului hispano-american. Grupul, organizat și condus de Theodore Roosevelt și Leonard Wood, era alcătuit din cowboy, mineri, polițiști și studenți cu performanțe sportive. Cea mai renumită victorie în luptele din Cuba au repurtat-o în Bătălia de la Santiago (1 iulie 1898), în care grupul a contribuit la capturarea dealului Kettle și și-a continuat atacul înspre vale, ajutând la ocuparea înălțimii San Juan și a punctului său cel mai înalt, dealul San Juan. Faptele regimentului s-au bucurat de o largă difuzare în presa americană, ceea ce a contribuit la consolidarea reputației lui Roosevelt.

căldărușă

Denumire comună pentru cele cca 70 de specii de plante erbacee perene care constituie genul *Aquilegia*, din familia *Ranunculaceae*, originare din Europa și America de Nord. Se disting prin florile cu cinci petale cu pinteni îndreptați spre spate. Sepalele și petalele sunt viu colorate. *A. caerulea* și *A. chysantha* sunt originare din Munții Stâncoși. Căldărușa-sălbatică din America de Nord (*A. canadensis*), care are flori roșii cu pete galbene, crește în pădurile și văile stâncoase din S Canadei. Mulți hibrizi de grădină sunt cultivați pentru florile foarte frumoase.

căldură

Energie transmisă de la un corp la altul, ca urmare a diferenței de temperatură. Căldura trece de la un corp mai cald la unul mai rece atunci când acestea sunt alăturate. Acest transfer de energie determină de obicei o creștere a temperaturii corpului mai rece și o scădere în cazul celui mai cald. O substanță poate absorbi căldură fără ca temperatura ei să crească atunci când trece de la o stare la alta – adică atunci când se topește sau fierbe. Distincția dintre căldură (o formă de energie) și temperatură (o măsură a cantității de energie) a fost făcută în sec. XIX de savanții J.-B. Fourier, Gustav Kirchhoff și Ludwig Boltzmann.

căldură de reacție

Cantitatea de căldură care este absorbită sau degajată în timpul unei reacții chimice, pentru a menține toate substanțele implicate la aceeași temperatură. Când căldura crește (se absoarbe căldură), reacția este endotermă; când căldura scade (se degajă căldură), reacția este exotermă. Cunoașterea valorilor exacte ale căldurilor

de reacție este utilă pentru proiectarea instalațiilor utilizate la procesele chimice; aceste valori sunt, în general, aproximate din tabele de date termodinamice (căldurile de formare și căldurile de ardere a materialelor). Energia de activare nu are legătură cu căldura de reacție.

căldură specifică

Raport dintre cantitatea de căldură necesară pentru a ridica temperatura unui corp cu un grad și cea necesară ridicării cu un grad a temperaturii unei mase egale de apă. Termenul este folosit și pentru a desemna cantitatea de căldură, în calorii, necesară pentru a ridica temperatura unui gram de substanță cu un grad Celsius.

călifar

Denumire comună pentru rațele din America, întrucâtva asemănătoare gâștelor, cu picioare lungi și postură verticală a corpului. Sunt membri mai mici ai grupului *Tadornini* (familia *Anatidae*). Călifarul-alb (*Tadorna tadorna*) din Europa și Asia are penajul negru cu alb și o dungă roșiatică pe piept; are o protuberanță evidentă pe ciocul de culoare roșie. Călifarul-roșu (*Casarca ferruginea*), răspândit din N Africii și Spania până în Mongolia, este portocaliu, are capul slab colorat și pete albe pe aripi. Călifarii emit fluierături melodioase și sunt agresivi. În America de Nord, ferăstrașii sunt uneori numiți și călifari.

Căliman

Masiv muntos vulcanic reprezentativ, situat pe rama internă a Carpaților Orientali, în România. Altitudinea maximă la vârful Pietrosu este de 2 100 m. În el se găsesc numeroase izvoare cu ape carbogazoase, rezultat al activității postvulcanice, cât și importante zăcăminte de sulf nativ. În masivul Căliman există rezervații naturale cu relief carstic dezvoltat pe roci vulcanice (peștera Izvorul Tăușoarelor).

călin

Denumire comună pentru cele cca 200 de specii de arbuști din genul *Viburnum*, aparținând familiei *Caprifoliaceae*. Cresc în zona temperată și subtropicală din Eurasia și America de Nord. Multe specii sunt cultivate pentru aspectul lor ornamental, pentru frunzele frumoase, florile parfumate de culoare albă și pentru fructele albastre sau negre. Arbuștii de grădină cei mai des cultivați sunt bulgărele de zăpadă chinezesc (*V. macrocephalum*, varietatea sterilă) și cel japonez (*V. plicatum*), fiecare având inflorescențe sub formă de bulgări mari de culoare albă sau alb-verzuie.

Călinescu, Armand

(22.05.1893, Pitești, România – 21.09.1939, București)

Om politic și economist român. A absolvit Facultatea de Drept și Filozofie și a obținut doctoratul în științe economice și politice la Paris. A fost deputat din partea Partidului Național Țărănesc (1926–1937), colaborator al lui Carol II, un susținător neobosit al luptei împotriva Gărzii de Fier, fiind cel care a determinat, în ianuarie 1931, scoaterea acestei formațiuni în afara legii. A coordonat (1938) arestarea lui Corneliu Zelea-Codreanu care a fost condamnat, apoi, la 10 ani de muncă grea, printre altele și pentru apropierea de regimul autoritar al lui Adolf Hitler. În decembrie 1938, a devenit membru fondator al partidului regal Frontul Renașterii Naționale. După scurte mandate ca ministru al sănătății, al educației sau al apărării naționale, a fost numit președinte al Consiliului de Miniștri (07.03.1939), preluând și portofoliile internelor și apărării naționale. A fost unul dintre cei care au militat pentru apropierea politică de Franța și Anglia, în detrimentul relațiilor cu Germania. După ce poliția a contracarat două atentate, a fost asasinat în propria mașină, de un comando de legionari (21.09.1939). Ideile sale politice sunt exprimate în volumele *Noul regim* și *Însemnări politice, 1916-1939*.

Călinescu, George

(19.06.1899, București, România – 12.03.1965 Otopeni-București)

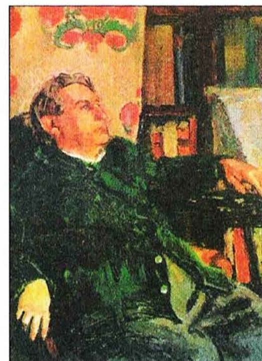
Critic, romancier și cărturar român cu vocație enciclopedică. A urmat cursurile Facultății de Litere și Filozofie din București și a obținut doctoratul în 1936, cu o teză despre proza eminesciană *Avatarii faraonului Tla*, în fapt, un capitol din monumentala sa lucrare *Opera lui Mihai Eminescu* (4 vol., 1934–1936). Numit conferențiar la Facultatea de Litere din Iași (1937), s-a mutat, din 1945, la Universitatea București. Imediat după război a devenit, pentru scurt timp, liderul unei formațiuni politice marionetă, Partidul Național Popular, care a fuzionat cu Partidul Comunist. A încercat să intre în grațiile puterii comuniste instaurate la București după Al Doilea Război Mondial, dar a fost scos de la catedră și numit directorul Institutului de Teorie Literară și Folclor, care astăzi îi poartă numele. A fost rechemat la universitate după 1961. Este autorul celei mai ample analize a istoriei literaturii române din toate timpurile, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (1941). Lucrarea

este concepută ca un scenariu dramatic, în care scriitorii sunt prezentați asemeni unor personaje, cu mediul de viață și de formare culturală, cu opere a căror valoare este comentată comparatist, în context național, dar și universal. A publicat cercetări de arhivistică, recenzii, eseuri, monografii, studii de estetică și stilistică, cronici literare (*Viața lui Mihai Eminescu*, 1932; *Principii de estetică*, 1939, *Estetica basmului*, 1965, etc). Romanele sale (*Cartea nunții*, 1933; *Enigma Otiliei*, 1938; *Bietul Ioanide*, 1953, *Scrinul negru*, 1960) sunt creații de tip frescă, după model balzacian, cu tematică citadină și personaje memorabile, construite cu echilibru între tehnicile clasice și cele moderne. Ca poet (*Lauda lucrurilor*, 1963) a cultivat emoția livrescă și muzicalitatea versului clasic. Postum (1965) i s-a publicat și un volum de teatru cuprinzând, printre altele, mitul mongol *Șun sau Calea netulburată* (1940) și *Ludovic al XIX-lea* (1964). A editat publicații literare (*Capricorn*, 1930; *Jurnalul literar*, 1939) și a colaborat aproape zilnic cu cronici literare. A fost membru al Academiei Române (1949).

Călinescu, Matei

(n. 15.06.1934, București, România)

Scriitor și critic literar român. A debutat în *Gazeta literară* cu poezia *Odihnă*. Plecat din țară în 1973, cu o bursă Fulbright, a decis să rămână în SUA, unde a predat literatură comparată ca profesor emerit la Indiana University, în Bloomington, Indiana. A scris studii critice despre literatura română și despre cea universală: *Titanul și geniul în poezia lui Eminescu* (1964), *Aspecte literare* (1965), *Eseuri critice* (1967), *Clasicismul european* (1971). A mai scris poezii, *Versuri* (1970), *Umbre de apă* (1972) și un roman-eseu (*Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*; 1969) care a primit premiul Uniunii Scriitorilor (1969), impunând un personaj pitoresc, tragic și senin deopotrivă și un tip de scriitură care a reprezentat modelul unei întregi generații de scriitori. Volumele *Fețele modernității: avangarda, decadența, kitschul* (Faces of Modernity: Avant-Garde, Decadence, Kitsch, 1977) sau *Explorarea postmodernismului* (Exploring Postmodernism, 1988), *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangarda, decadența, kitsch, postmodernism* (Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism, 1987) sau *Rereading* (1993, în românește apărut sub titlul *A citi, a reciti*, 2003) sunt și astăzi considerate lucrări esențiale în domeniul explorării tendințelor culturii contemporane. În Statele Unite a colaborat la reviste de prestigiu din domeniile comparatisticii, teoriei literaturii și politologiei. În 2003, tulburat de moartea, la 26 de ani, a fiului său, a scris *Portretul lui M*, roman biografic și exercițiu spiritual de recuperare a amintirii celui drag, și a revenit definitiv în patrie. S-a remarcat prin forța analizelor politice publicate în revistele de cultură, care îmbină acuitatea criticului cu metoda teoreticianului literar. A fost distins de președinția României cu Medalia de Merit (2000).

George Călinescu, pictură de Alexandru Ciucurencu, 1952

călire

Răcire bruscă a unui obiect de metal, prin cufundare în ulei sau în apă, de la temperatura ridicată la care a fost lucrat. Călirea se face de obicei pentru a menține proprietățile mecanice care s-ar pierde în condițiile răcirii lente. Se aplică de regulă obiectelor din oțel, cărora le conferă duritate. Se selectează mediile de călire și tipul de agitare, pentru a obține proprietățile fizice determinate, cu eforturi și distorsiuni interne minime. Uleiul este mediul cel mai puțin agresiv, iar apa sărată are cel mai puternic efect de călire. În cazuri speciale, oțelul este răcit și ținut o perioadă într-o baie cu sare topită, fie depășind puțin temperatura la care se formează martensita, fie situându-se puțin sub această temperatură. Aceste două tratamente termice, numite martemperare și austemperare, fac ca metalul să sufere mai puține distorsii. Obiectele din cupru, durificate prin lovire sau prin altă metodă de deformare la temperaturi obișnuite, redevin maleabile prin încălzire și călire.

călugăriță

Denumire comună pentru cele peste 1 500 de specii de insecte carnivore din subordinul *Mantodea* (ordinul *Ortoptera*). Călugărița are corp lung, se deplasează încet și se hrănește doar cu insecte vii, folosindu-și perechea anterioară de picioare, foarte lungi, pentru a captura și imobiliza prada. Femela își devorează masculul imediat după împerechere. Specia europeană (*Mantis religiosa*) și specia chinezească (*Tenodera aridifolia sinensis*) au fost introduse și în America de Nord. Aceasta din

urmă atinge 8–20 cm. Numele de mantis (*în greacă*, ghicitor) pornește de la o credință antică grecească, potrivit căreia insecta ar deține puteri supranaturale.

căluț-de-mare

Denumire comună pentru cele cca 24 de specii de pești (familia *Syngnathidae*) care trăiesc de obicei de-a lungul țărmurilor calde, agățându-se de plante cu coada lor prehensilă, răsucită anterior. Indivizii acestei specii măsoară între 4 și 30 cm lungime. Căluții-de-mare au inele osoase în loc de solzi și își pot mișca ochii independent unul de celălalt. Înoată ascendent, propulsându-se pe orizontală cu ajutorul înotătoarelor și pe verticală cu ajutorul vezicii gazoase. Prind organisme mici pe care le aspiră cu repeziciune în gura lor mică. Femela depune ouăle într-o pungă incubatoare situată la baza cozii masculului, din care sunt expulzați puii proaspăt eclozați.

căluț-de-mare *(Hippocampus erectus)*

DES BARTLETT–BRUCE COLEMAN LTD.

cămașă de zale

Formă de armură de corp, purtată de cavalerii europeni și de alți luptători medievali. Primele armuri erau făcute din inele de fier cusute pe pânză sau piele. Purtate în perioada Imperiului Roman, ele își au originea în Asia. Armurierii medievali împleteau inelele, acestea fiind sudate sau nituite. În sec. VIII, cămașa de zale era doar o haină scurtă, având o mânecă separată pentru brațul care purta sabia. Pe timpul cuceririi normande (1066), haina era lungă și cu mâneci, capul și gâtul fiind acoperite de o glugă care se purta, de obicei, sub coif. În sec. XII, îmbrăcămintea de zale se purta și pe mâini, și pe picioare. Adăugarea unor plăci metalice pe piept și spate a dus la întregirea acesteia, ajungându-se în sec. XIV la armura care a înlocuit protecția din zale.

MUZEUL DE ARME ȘI ARMURI JOHN WOODMAN HIGGINS

Haină turcească din zale, sec. XVI

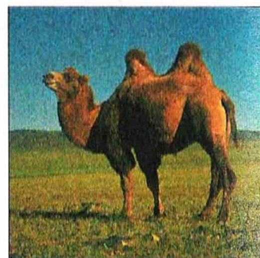

Cămășile Negre
în italiană **Camicie Nere**

Brigăzi armate de fasciști italieni, conduse de Benito Mussolini, care aveau ca parte distinctivă a uniformei o cămașă neagră. Aceste trupe, înființate în 1919, organizau represalii împotriva socialiștilor, comuniștilor, republicanilor și a altor grupări politice. Odată cu înmulțirea acestor trupe, tot mai mulți oameni au fost uciși. În 1922, Cămășile Negre din întreaga Italie au participat la un marș asupra Romei, iar în 1923, au devenit miliția oficială. Odată cu căderea lui Mussolini, în 1943, Cămășile Negre au intrat în dizgrație.

cămilă

Denumire comună pentru cele două specii de rumegătoare mari, cu cocoașe (familia *Camelidae*) folosite ca animale de povară în regiunile aride, în special în Africa, Arabia și Asia. Ca rezultat al adaptării la vânturile puternice din deșert, au câte două rânduri de gene și capacitatea de a-și închide nările. Pot suporta deshidratarea și temperaturile ridicate, fiind în stare să trăiască mai multe zile fără să bea apă. În ciuda mărimii, se pot deplasa cu viteză mare. Deși ascultătoare, dacă sunt bine dresate, cămilele pot fi periculoase. Cămila bactriană (*C. bactrianus*) este înaltă de cca 2 metri, măsurați până în vârful celor două cocoașe; cămila arabă (*Camelus dromaderius*) sau dromaderul are o singură cocoașă și este înaltă de 2 metri la nivelul umărului. Când au mâncare din belșug, cămilele depozitează grăsimea în cocoașe și o folosesc ulterior pentru subzistență; apa este și ea un subprodus al metabolismului lipidic. Cămilele sălbatice din Australia au fost aduse pe acest continent în anii 1800.

cămila-cu-două-cocoașe *(Camelus bactrianus)*

© GEORGE HOLTON – COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

Căpriana, mănăstirea ~

Locaș monahal situat la 40 km de Chișinău, Republica Moldova, în codrii ce acoperă ținutul deluros din centrul Basarabiei, numiți cândva Codrii Lăpușnei. Un document al lui Alexandru cel Bun (10 februarie 1429), menționa că mănăstirea, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, fusese ctitorită de câțiva răzeși și boernași dintr-un sat apropiat, Mereni. În fruntea lor se găsea un gospodar de vază, Merea, iar fratele acestuia, Ciprian, era egumen. La vremea

Biserica Mănăstirii Căpriana, cu hramul Adormirea Maicii Domnului

FOTO DE MIHAI POTÂRNICHE

aceea, mănăstirea era o construcție din lemn, pentru vreo 40–50 de călugări și novici. Avea o poiană, „a lui Ciprian", o moșie, o moară (sau chiar mai multe) și câteva sate. Din 1429, Căpriana devine mănăstire domnească. Căsătorindu-se cu fiica lui Merea, Alexandru cel Bun a dat locașului noul statut, sporindu-i privilegiile, și a reconstruit biserica de lemn. În 1470, Ștefan cel Mare a zidit din piatră biserica mănăstirii. Prima jumătate a sec. XVII a fost un timp greu pentru mănăstire, căzând din motive necunoscute în ruină. Din pricina stării precare în care ajunsese, Petru Rareș, în a doua sa domnie, a comandat refacerea bisericii (1542–1545). Între 1698 și 1813, mănăstirea a fost închinată mănăstirii Zografu de la Muntele Athos. Mitropolitul Basarabiei, Gavriil Bănulescu-Bodoni, a scos-o din această stare (1813), trecând averea mănăstirii în grija Casei Bisericii din Chișinău și a rezidit biserica (1819–1821), șubrezită de un cutremur. În 1840 a fost construit paraclisul de iarnă Sf. Gheorghe (acum Sf. Nicolae) de către egumenul Teofilact, iar în 1903 a fost înălțată biserica nouă de iarnă, cu hramul Sf. Gheorghe. Clopotnița a fost construită în 1812 și avea 9 clopote. După 1947, mănăstirea a fost desființată, în incinta ei ființând un sanatoriu pentru copii, au fost distruse sau au dispărut aproape toate podoabele bisericești, cele mai frumoase icoane, vestita bibliotecă a mănăstirii, clădirile căzând în ruină. La începutul lui 1989, locașul a fost redeschis, începându-se lucrări de restaurare și reparație. Între valorile de artă ale mănăstirii, se află un foarte prețios epitrahil brodat între 1427 și 1431, cea mai veche broderie de acest fel cunoscută până astăzi (pe ea erau reprezentate, pe lângă chipurile de sfinți, și portretele lui Alexandru cel Bun și al soției sale) și epitaful mitropolitului Macarie al Moldovei din 1428.

căprior

Specie euroasiatică de cervid, aproape lipsită de coadă *(Capreolus capreolus)*, care trăiește în mici grupuri familiale în zonele ușor împădurite. Are o înălțime între 66–86 cm la greabăn. Este brun-roșiatic vara și brun-cenușiu, cu o pată albă vizibilă pe partea posterioară, iarna. Masculul are coarne scurte, cu trei ramificații, mai aspre la bază. Atunci când sunt alarmați, produc un sunet asemănător lătratului de câine.

căpșun

Denumire comună pentru cele opt specii de plante din genul *Fragaria* (familia *Rosaceae*), cele mai cultivate fiind *F. virginiana* și *F. chiloensis*, originare din America. Plantă erbacee mică de înălțime, are un sistem de rădăcini fibroase și un rizom din care cresc frunze bazale. Frunzele sunt compuse din trei foliole mici, păroase, cu margini dințate. Ciorchini mici de flori albe cresc pe tulpinile subțiri. Din punct de vedere botanic, fructul, căpșuna, nu este o bacă, adică o păstaie, sau un singur fruct, ci este receptaculul metamorfozat al florii, pe care sunt prinse adevăratele fructe, rezultate din carpelele florii, numite achene, iar popular, semințe. Planta se înmulțește prin stoloni, iar fructele sunt perisabile și necesită depozitare în locuri reci și uscate. Ele se consumă proaspete, sau conservate. Bogate în vitamina C, conțin, de asemenea, fier și alte minerale.

căpușă

Denumire comună pentru cele 825 de specii de arahnide parazite (subordinul *Ixodida*, ordinul *Parasitiformes*) întâlnite în toată lumea. Adulții pot fi puțin mai mari de 30 mm, dar cele mai multe specii sunt mult mai mici. Căpușa tare își începe și își încheie fiecare stadiu al dezvoltării (ou, larvă, nimfă, adult) pe pământ; la sfârșitul fiecărui stadiu se atașează de o gazdă (de obicei mamifer), suge sânge, apoi cade pe pământ. Căpușa moale se hrănește intermitent, trece prin câteva stadii ca nimfă și se stabilește în cuibul sau vizuina gazdei. Căpușele tari pot aduna mari cantități de sânge, pot secreta neurotoxine paralizante sau letale și pot transmite boli. Căpușele moi pot, de asemenea, transmite boli. Căpușa-căprioarei este principalul vector al maladiei Lyme.

căpușă (*Boophilus*)

E.R. DEGGINGER/ES INC.

cărăbuș

Specie europeană de scarabeid (*Melolontha melolontha*) care la maturitate provoacă pagube atacând frunzele, florile și fructele plantelor; în stadiu de larvă distruge rădăcinile plantelor. În Anglia, acest termen se

folosește în sens mai larg pentru orice specie din această subfamilie (*Melolonthinae*), iar în America de Nord sunt cunoscuți sub numele de scarabeu-de-iunie. *Vezi și* scarabeu.

cărămidă

Material de construcții, având forma unui bloc dreptunghiular. A fost produsă pentru prima dată acum 6 000 de ani, fiind inițial arsă la soare. Lutul, principalul ingredient, este extras din puțuri deschise, modelat și apoi ars în cuptoare, pentru a i se conferi duritate și rezistență la căldură. În Orientul Apropiat antic, cărămida era principalul material de construcții. În Roma antică, versatilitatea sa a fost extinsă, prin îmbunătățirea modalităților de prelucrare și prin dezvoltarea unor noi mijloace de lipire. Cărămida a ajuns să fie utilizată pe scară largă în Europa Occidentală, datorită protecției pe care o oferă împotriva focului. *Vezi* zidărie și mortar.

cărbune

Material solid, de obicei negru sau maro, bogat în carbon, care apare în depozite sedimentare stratificate. Unul dintre cei mai importanți combustibili fosili, se găsește în multe părți ale lumii. Cărbunele se formează prin încălzirea și tasarea depozitelor de vegetație în mlaștini puțin adânci timp de milioane de ani (*vezi* turbă). Variază în densitate, porozitate, duritate și reflectivitate. Tipurile cele mai importante sunt: lignit, cărbune subbituminos, cărbune bituminos și antracit. Cărbunele a fost folosit mult timp drept combustibil, pentru obținerea energiei electrice, pentru producerea cocsului și drept component în sintetizarea vopselelor, a solvenților și a medicamentelor. Cercetările axate pe descoperirea de noi surse de energie au făcut să renască interesul pentru transformarea cărbunelui în combustibil lichid. S-au încercat mai multe tehnici de lichefiere economică a cărbunelui, mai ales în țările dependente de petrol, care dețin mari rezerve de cărbune.

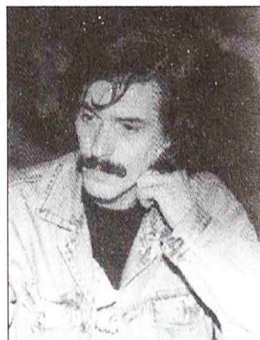
cărbune bituminos *sau* cărbune moale

Cea mai răspândită formă a cărbunelui. Are nuanțe de la brun-închis până la negru și o valoare calorică relativ crescută. Se găsește din abundență și are un mare grad de utilizare comercială, fiind folosit la obținerea aburului în centralele electrice și în uzinele care folosesc cazane cu abur. Anumite varietăți sunt folosite la fabricarea cocsului, o substanță din carbon aproape pur, utilizată la topirea minereului de fier. O problemă majoră este că arderea unor mari cantități de cărbune bituminos, care are un conținut de sulf de la mediu spre ridicat, poluează aerul și conduce la producerea ploii acide. *Vezi* antracit.

Cărtărescu, Mircea

(n. 01.06.1956, București, România)

Poet, prozator, critic și universitar român, considerat unul dintre cei mai reprezentativi exponenți ai literaturii române actuale. A urmat Facultatea de Limbă și Literatură română din București. Teza de licență despre imaginarul eminescian a fost susținută în 1980 și publicată sub titlul *Visul chimeric* (1999). După Revoluția din 1989, a fost redactor la revista *Caiete critice*. Din 1991, a fost lector și, din 2004, conferențiar la Catedra de literatură română a Facultății de Litere din Universitatea București. A frecventat Cenaclul de luni, patronat de Nicolae Manolescu, dar și cenaclul de proză Junimea, al lui Ovid S. Crohmălniceanu. Prolific și proteic, a debutat cu volumul *Faruri, vitrine, fotografii* (1980) pentru care a primit, în același an, premiul Uniunii Scriitorilor. În proză, a debutat în volumul colectiv *Desant '83* (1983). Au urmat *Poeme de amor* (1983), *Totul* (1985), *Levantul* (1990, Premiul Uniunii Scriitorilor), *Dragostea* (1994) și *50 de sonete de Mircea Cărtărescu* (2003). Romanele *Visul* (1989), preluat în mare măsură de *Nostalgia* (1993), și *Travesti* (1994) sunt o rememorare autobiografică a copilăriei, romane existențialist-poetice despre criza de identitate a adolescenței, despre conflictul dintre fantasmele vieții interioare și brutalitatea realității. Trilogia romanescă *Orbitor* (*Aripa stângă*, 1996; *Corpul*, 2002; *Aripa dreaptă*, 2007) la care a lucrat 14 ani, îl plasează în vârful unei generații de prozatori prin stilul metaforic și viziunea metafizică. După cum în *Levantul* făcea un inventar stilistic și expresiv al literaturii române, luând ca exemplu romanul lui James Joyce, *Ulysses*, în *Orbitor* construiește o Divină Comedie românească, încărcată de detalii pitorești, grandioase viziuni și detalii halucinante din viața de zi cu zi, în timpul dictaturii comuniste. Cu alte două volume, *Jurnal* (2000–2005) și mai ales *De ce iubim femeile* (2004), a devenit unul dintre cei mai bine

Mircea Cărtărescu

FOTO DE ION CUCU

vânduți și apreciați autori români de la începutul sec. XXI.

cărți de joc

Cartoane dreptunghiulare de mici dimensiuni, folosite la diferite jocuri și, uneori, pentru divinație și scamatorii. Cărțile moderne sunt împărțite în patru „culori“: pică, treflă, cupă și caro. Un pachet complet de cărți conține 13 cărți din fiecare culoare (10 cu numere de la 1 la 10 și trei figuri de curte – popă, damă și valet); deseori, pachetele includ două cărți în plus, numite jokeri (înfățișează bufoni medievali). Atât originea cărților de joc, cât și simbolistica lor este obscură. Se pare că au apărut în China sau în India. În Europa, prima referire la cărțile de joc s-a făcut în Italia, în 1299. Pachetul francez de 52 de cărți este acum standard în toată lumea, dar există și pachete cu mai puține cărți de joc, mai ales în Germania și Spania. Au mai fost folosite și alte embleme pentru culori (de ex. clopote în Germania, cupe în Spania și Italia). *Vezi și* tarot.

cărți sfinte

Scrieri sfinte din religiile lumii. Acestea variază ca formă, volum, vechime și grad de sacralitate. Inițial, aproape toate au fost transmise pe cale orală, de-a lungul câtorva generații, înainte de a se începe scrierea lor. În unele religii, în special în islam, hinduism și budism, încă se pune un mare accent pe valoarea recitării sau cântării textelor acestor cărți. Biblia evreiască (Vechiul Testament) este scriptura iudaismului; Biblia (care cuprinde Vechiul Testament și Noul Testament) este scriptura creștinismului; Coranul este scrierea sfântă a islamului. Cărțile sfinte ale hinduismului includ Vedele și Upanișadele.

căruță

Vehicul cu patru roți, tras de animale. Căruțele au fost folosite începând cu secolul I î.Hr.; modelele vechi aveau roți spițate cu cadru metalic, osii frontale pivotante și șplinturi pentru fixarea roților. Inovațiile din sec. IX au făcut ca acest mijloc de transport să fie preferat carelor cu două roți, în special în transportul mărfurilor și al produselor agricole.

căruță conestoga

Căruță pentru transportul de mărfuri, acoperită și trasă de cai. A apărut în sec. XVIII în regiunea Conestoga Creek din Pennsylvania, SUA. Avea o formă plată și margini joase. Avea marginea anterioară și cea posterioară ridicate, pentru a împiedica marfa să cadă. Era foarte potrivită pentru drumurile americane din acea vreme. A devenit celebră când a început să fie folosită de cei care plecau spre Vest. Partea superioară era prevăzută cu o prelată albă. Din acest motiv, a fost numită „goeleta de prerie“.

căsătorie

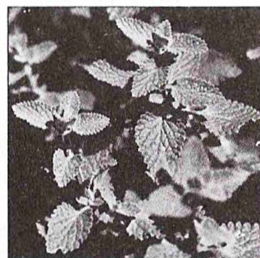
Uniune confirmată legal și social, de obicei între un bărbat și o femeie, care conferă un anume statut copiilor și este supusă unor legi, reguli, obiceiuri, credințe și atitudini care descriu drepturile și îndatoririle partenerilor. Universalitatea căsătoriei este atribuită numeroaselor funcții sociale și personale de bază pe care ea le îndeplinește, precum procrearea și controlul sexual, îngrijirea copiilor, educația și integrarea în societate a acestora, reglarea liniilor de descendență, diviziunea muncii între sexe, consumul și producția economică și satisfacerea necesităților personale privind statutul social, afecțiunea și prietenia. Până în epoca modernă, căsătoria implica rareori liberul arbitru al protagoniștilor și nu era decât rar motivată de iubirea romantică. În mai toate epocile și societățile, căsătoriile acceptabile au fost foarte strict reglementate. În cadrul societăților în care familia este unitatea de bază, căsătoriile sunt, de obicei, aranjate de către familie. Se presupune că dragostea între parteneri se naște în urma căsătoriei, fiind luate în considerație avantajele socio-economice de care vor avea nevoie toți membrii familiei. Zestrea este prezentă în toate societățile în care căsătoriile sunt aranjate. Ritualurile și ceremoniile privind căsătoria sunt asociate, în primul rând, cu religia și fertilitatea și autentifică importanța căsătoriei pentru continuarea unei familii, a unui clan, trib sau a societății. Ultimii ani au adus schimbări ale viziunii conform căreia căsătoria este o uniune între sexe opuse, iar în 2000, Olanda a devenit prima țară care a legalizat căsătoria între persoanele de același sex. *Vezi* divorț; exogamie și endogamie; poligamie.

cătușnică *sau* iarba-mâței *sau* menta-mâței

Plantă erbacee aromată *(Nepeta catari)* din familia mentei. Are spice de flori mici, cu pete roșii. Este folosită drept condiment și ceai medicinal pentru răceală și febră. Datorită aromei și mirosului de mentă, reprezintă un excitant

WALTER CHANDOHA

cătușnică (*Nepeta cataria*)

pentru pisicile domestice, motiv pentru care este folosită ca umplutură pentru jucăriile lor.

căutare inițiatică

În cultura amerindienilor din E și din Marile Câmpii, un rit de trecere esențial pentru băieții adolescenți. Aceștia erau trimiși departe de tabără, într-o călătorie solitară care presupunea post și rugăciune, în scopul primirii unui semn, deseori sub forma unui vis, despre existența și natura spiritului lor păzitor. După ce aveau aceste viziuni, adolescenții se întorceau în tabără și le povesteau unui șaman sau unui înțelept, care îi ajuta la interpretarea lor.

câine

Mamifer carnivor din familia canidelor, mai ales specia domestică, *Canis familiaris*. Câinii domestici par să fie urmașii lupului sau ai unui animal asemănător lupului. Se crede că ei ar fi fost primele animale domesticite de om, proces început aproximativ concomitent în diferite părți ale lumii. Încrucișarea selectivă, supravegheată de oameni, a produs o mulțime de specii domestice, care variază considerabil ca mărime (de la micul chihuahua la uriașul mastiff), formă a corpului (de ex. dachshund cu labe scurte și buldogul cu botul turtit), textură și lungime a blănii (de ex. dobermanul pinscher, cu blana netedă, și rasa afghan, cu părul lung), dar și comportament (de ex. câinii sportivi, câinii de companie și câinii utilitari).

câine-călăuză *sau* câine pentru orbi

Câine dresat de profesioniști pentru a-și însoți și apăra stăpânul orb. Sunt folosiți și pentru a ajuta persoanele cu deficiențe auditive sau cu handicap fizic. Dresajul sistematic al câinilor-călăuză a apărut în Germania, în timpul Primului Război Mondial, pentru a-i ajuta pe veteranii orbi. Rasele retriever și ciobănesc german sunt cele mai folosite în asemenea scopuri.

câine ciobănesc

În general, orice rasă de câine crescută pentru a mâna oile; în particular, rasa border collie. Majoritatea câinilor ciobănești au o înălțime de cca 60 cm și cântăresc peste 23 kg. Ciobănescul francez are sprâncene stufoase și blană lungă și impermeabilă. Ciobănescul belgian are blana lungă și urechile ciulite. Cel ungar are o blană formată din șnururi lungi, asemănătoare cu frânghiile. Are o înălțime de 41–48 cm și cântărește 14 kg. *Vezi și* ciobănesc englezesc; ciobănesc-shetland.

câine-de-mare

Denumire comună pentru cele câteva specii de rechini mici. Rechinul spinos (*Squalus acanthias*, familia *Squalidae*) prezintă un ghimpe ascuțit în fața fiecăreia dintre cele două aripioare dorsale. Trăiește în număr mare în largul coastelor Atlanticului de Nord și ale Pacificului. Este cenușiu cu pete albe, are cca 60–120 cm lungime și înoată adesea în bancuri. Se hrănește cu pești și nevertebrate și adesea fură momeala pescarilor și le strică năvoadele. Din ficatul lui se poate produce ulei sau poate fi folosit ca bază pentru fertilizatori. Alte specii bine cunoscute sunt rechinul-mic-pătat (familia *Scyliorhinidae*), care este comestibil, și rechinul-mic-neted (*Mustelus canis*, familia *Triakidae*), unul dintre cei mai răspândiți rechini de pe coasta americană a Oceanului Atlantic.

câine-de-munte-bearnez

Rasă elvețiană de câine utilitar adus în Elveția acum peste 2 000 de ani, odată cu cucerirea romanilor. Animale rezistente și puternice, câinii acestei rase au fost mult folosiți pentru tracțiunea căruțelor și paza cirezilor de vite aflate la pășunat. Rasa are piept puternic, urechi ascuțite și clăpăuge și blană cu fir lung și mătăsos. Semnele caracteristice rasei includ pete maronii pe piept și pe labele anterioare, precum și deasupra ochilor și, uneori, zone cu blană albă pe piept, bot, labe și pe vârful cozii. Are o înălțime de 53–70 cm și o greutate de 40 kg.

câine-de-prerie

Denumire comună pentru cele cinci specii de veverițe terestre (genul *Cynomys*), cu picioare scurte, numite astfel din cauza sunetului pe care îl emit și care seamănă cu lătratul unui câine. Cândva foarte răspândite pe tot cuprinsul câmpiilor vestice și nordice mexicane, în prezent sunt întâlnite mai ales în zonele protejate din Wyoming, Texas, Oklahoma și Dakota de Sud. Au 30–43 cm lungime, iar coada măsoară între 3 și 12 cm. Se hrănesc în special cu iarbă. Coloniile sunt formate dintr-un mascul, câteva femele și puii lor, care trăiesc pe teritorii bine delimitate. Vizuinile câinelui-de-prerie cu coadă neagră sunt prevăzute cu niște ziduri mici din pământ, în formă de pâlnie, care le protejează împotriva inundațiilor. Aceste ziduri constituie și puncte de observație. Câinele-de-prerie cu coadă albă preferă altitudinile mai mari, hibernează și trăiește mai rar în colonii.

câine de sanie

Orice câine folosit la tracțiunea unei sănii, care transportă persoane sau mărfuri pe zăpadă și gheață. Cele mai des folosite rase sunt malamut-de-Alaska, laica, samoyed și husky-siberian. Toți sunt câini puternici, cu blană groasă și mare rezistență fizică. *Vezi* câine-eschimos.

câine de vânătoare

Nume generic dat câinilor folosiți pentru vânătoare – prepelicar, câine de aport (setter, pointer, retriever) și alte categorii. Majoritatea acestora sunt crescuți și antrenați pentru a identifica urma cu ajutorul mirosului sau văzului. Câinii de vânătoare care folosesc mirosul (de ex. bloodhound, dachshound) sunt antrenați să adulmece urma în aer sau pe pământ. Cei care vânează folosind văzul (de ex. saluki, afghan) sunt dresați pentru a urmări vânatul pe distanțe lungi. Câinii de vânătoare precum beagle, basset și foxhound aleargă în haită; ogarii afghani, barzoi, saluki și alții aleargă solitari. *Vezi* ogar.

câine-eschimos

Rasă de câini de vânătoare și câini de sanie care trăiesc în apropiere de Cercul Polar. Unii o consideră reprezentanta unei rase pure, veche de 25 000–50 000 de ani, iar alții sunt de părere că se trage din lup. Câinii-eschimos sunt robuști, cu oase mari, au înălțimea de cca 51–64 cm și o greutate de 30–39 kg. Blana este compusă dintr-un strat impermeabil de peri lungi, de diverse culori, care acoperă un alt strat, mai gros și mai des. *Vezi și* spitz.

câine-lup-irlandez

Cea mai înaltă rasă de câine, un ogar cu privire ageră, folosit în Irlanda pentru a vâna lupi și alte animale sălbatice, cunoscut pentru viteza și puterea sa. Este o rasă veche, menționată pentru prima dată în jurul sec. II d.Hr., are aceeași constituție ca și ogarul cenușiu, dar este mult mai puternic. Femela, mult mai mică decât masculul, poate avea o înălțime de cel puțin 76 cm și o greutate de 50 kg sau chiar mai mult. Blana aspră este mai lungă la sprâncene și sub bărbie. Blana acestor câini poate fi cenușie, vărgată, maronie-roșcată, neagră și albă. Este considerat un animal de companie liniștit și blând.

câine-rău

Denumire populară folosită pentru cele 250 de specii de pește, foarte apreciate pentru consum (familia *Lutjanidae*), răspândite la tropice. Acești pești activi trăiesc în bancuri, au corp subțire, gură mare, canini ascuțiți și coadă neascuțită sau bifurcată. Multe specii ating între 60–90 cm lungime. Se hrănesc cu crustacee și alți pești. Unele specii, precum câinele-rău din Atlantic, conțin o toxină. Câinele-roșu, o specie de un roșu strălucitor, se întâlnește în apele adânci ale Atlanticului. Câinele-rău-împărat din oceanele Indian și Pacific este colorat în roșu și alb. Câinele-rău cu coadă galbenă, din Atlantic, are o dungă galbenă lată, care pornește de la bot până la coada integral colorată în galben.

câine-rău-cu-pată-roșie din familia *Lutianidae* (*Lethrinus variegatus*)

DOUGLAS FAULKNER

câine utilitar

Diverse specii de câini folosiți pentru pază, pentru adunatul turmelor, în armată sau pentru operațiuni de salvare. Rasele variază de la mijlociu la mare, dar toți sunt viguroși, musculoși, inteligenți și loiali. Printre rasele de pază se numără akita, boxer, bullmastiff, doberman pinscher, schnauzer uriaș și mijlociu, dogul german, mastiff și rottweiller. Rasele de pază mai includ și ciobănescul de Pirinei, komondor (Ungaria), kuvasz (Tibet) și câinii de munte (Marea Britanie). Printre câinii de pază ai turmelor se numără rasele ciobănesc german, ciobănesc shetland și welsh corgi. Rasele pentru tracțiune și transport includ câinele bearnez de munte, câinele de apă portughez, newfoundland, Saint Bernard și câinele de sanie.

câini miniaturali

Câteva rase de câini proiectați genetic să fie mici, ușor de ținut în brațe și prietenoși. Erau în mod tradițional răsfățați și adorați de aristocrații din întreaga lume. Rasele variază de la cei fără păr (de ex. câinele crestat chinez) la cei cu blana mare (de ex. rasa shih-tzu). Unele rase, precum pechinezul, puteau fi deținute numai de familia regală. Spanielul Cavalier King Charles era un favorit al regalității engleze. Spanielii englezești pitici și pudelul pitic sunt rase îngrijite în America. Pinscherul pitic seamănă cu dobermanul pinscher, dar are origine diferită. Printre alți câini de jucărie se mai numără și affenpinscher, maltez, papillon, pomeranian și yorkshire terrier.

câmp

În fizică, zonă în care fiecare punct este supus unei forțe. Obiectele cad, deoarece

asupra lor acționează forța câmpului gravitațional al Pământului (*vezi* gravitație). O agrafă de birou, plasată în câmpul magnetic al unui magnet, este atrasă de acesta, iar doi poli magnetici de același fel se resping atunci când unul dintre ei se află în câmpul magnetic al celuilalt. O sarcină electrică este înconjurată de un câmp electric; dacă în acea zonă este plasată o altă particulă încărcată cu electricitate, aceasta este influențată de o forță electrică de atragere sau de respingere. Puterea unui câmp poate fi reprezentată prin linii de câmp; cu cât liniile sunt mai apropiate, cu atât crește intensitatea forței din acea parte a câmpului. *Vezi și* câmp electromagnetic.

câmp electric

Zonă din jurul unei sarcini electrice, în care asupra unei sarcini electrice este exercitată o forță electrică. Intensitatea E a unui câmp electric, în orice punct, este definită ca forța electrică F exercitată pe o unitate de sarcină electrică pozitivă q în punctul respectiv sau $E = F/q$. Un câmp electric are atât mărime, cât și direcție, și poate fi reprezentat de linii de forță sau linii de câmp care încep de la sarcini pozitive și se termină la sarcini negative. Câmpul electric este mai puternic acolo unde liniile de câmp sunt apropiate, decât acolo unde distanța dintre acestea este mai mare. Valoarea câmpului electric are dimensiuni de forță pe unitate de sarcină și se măsoară în unități de newtoni pe coulomb.

câmp electromagnetic

Proprietate a spațiului, generată de mișcarea unei sarcini electrice. O sarcină staționară produce un câmp electric în spațiul înconjurător. Dacă sarcina se află în mișcare, se produce și un câmp magnetic. Un câmp magnetic fluctuant produce, de asemenea, un câmp electric. Interacțiunea dintre câmpurile electrice și cele magnetice produce un câmp electromagnetic care are propria sa existență în spațiu, fiind separat de sarcinile implicate. Uneori, un câmp electromagnetic poate fi descris ca o undă care transportă radiație electromagnetică.

câmp geomagnetic

Câmp magnetic asociat planetei Pământ. La suprafața scoarței terestre este bipolar (are doi poli, polul nord magnetic și polul sud magnetic), dar în adâncime câmpul devine distorsionat. Majoritatea specialiștilor în geomagnetism explică existența acestuia prin intermediul teoriei dinamului, care susține că o sursă de energie aflată în miezul Pământului provoacă un câmp magnetic autoîntreținut. În această teorie, mișcările unor fluide existente în miezul Pământului angrenează mișcarea unor materiale conductoare în interiorul unui câmp magnetic existent, ceea ce creează un curent electric și un câmp.

câmp magnetic

Regiune în jurul unui magnet, curent electric sau câmp electric aflat în schimbare, în care se pot observa forțe magnetice. Câmpul din jurul unui magnet permanent sau al unui fir străbătut de un curent continuu și uniform este static, în timp ce câmpul din jurul unui curent alternativ sau curent continuu variabil este în continuă schimbare. Câmpurile magnetice sunt reprezentate, de obicei, prin linii continue de forță sau flux magnetic, provenind de la polul nordic al magnetului și pătrunzând în polul sudic. Densitatea liniilor indică magnitudinea câmpului, acestea fiind dese atunci când câmpul magnetic este puternic. Unitatea SI pentru fluxul magnetic este weber-ul (Wb).

Câmpia de Aur

Loc lângă Calais, în Franța, amenajat pentru întâlnirea dintre Henric VIII al Angliei și Francisc I al Franței, din iunie 1520. Pentru fiecare rege au fost ridicate grandioase palate temporare, s-au organizat turniruri și alte distracții. Grandoarea întâlnirii i-a impresionat profund pe contemporani, dar rezultatele politice au fost neînsemnate. În iulie, Henric s-a întâlnit lângă Calais cu împăratul Carol V, rivalul lui Francisc, și au căzut de acord să nu facă o nouă alianță cu Franța vreme de doi ani.

Câmpia de Vest

Câmpie fluvio-lacustră, cu soluri cernoziomice, în extremitatea vestică a României, situată între granița cu Ungaria și Iugoslavia, la V, și Dealurile de Vest și Carpații Occidentali, la E. Câmpia pătrunde în zona montană prin mai multe „golfuri": Câmpia Lugojului, depresiunea Zarand, depresiunea Beiuș. Are lățimi cuprinse între 40 km în N și 120 km în S și o altitudine cuprinsă între 90 și 170 m.

Câmpia Română

Cea mai mare unitate de câmpie a României, situată în S-SE țării, între Podișul Getic și Subcarpați la N, Podișul Moldovei în NE, Podișul Dobrogei în E și Dunăre în S. Are o lungime de cca 600 km și o lățime ce variază între 10 km în V și 135–140 km în sectorul central. Altitudinea sa este cuprinsă între 8 m (Câmpia Siretului Inferior)

și 300 m (la contactul cu unitățile de deal din N). S-a format prin acumulare de depozite sedimentare depuse peste un fundament vechi cristalin. Mare parte a Câmpiei Române este alcătuită din terasele Dunării. În N este formată din câmpii piemontane, în rest din câmpii tabulare sau de subsidență, cu soluri fertile, cernoziomice sau brun-roșcate. Este principala zonă agricolă a României.

Câmpia Trestiilor
în vietnameză **Dong Thap Muoi**

Regiune mlăștinoasă situată la altitudine joasă, în prelungirea NV a deltei fluviului Mekong, în S Vietnamului și E Cambodgiei. A fost parțial redată agriculturii prin construirea unui dig și a unui sistem de asanare.

câmpie
Zonă relativ plată a suprafeței Pământului, care prezintă denivelări ușoare sau relief local mic (diferențe de înălțime reduse). Ocupând puțin mai mult de o treime din suprafața terestră, câmpiile se găsesc pe toate continentele, cu excepția Antarcticii. Unele sunt împădurite, pe când altele sunt acoperite doar de iarbă. Există câmpii care prezintă arbuști, tufișuri, iarbă mai înaltă ori sunt doar deșerturi fără apă. Cu câteva excepții, câmpiile au devenit zone de înflorire a marilor centre de populație, industrie, comerț și transport.

câmpie abisală
Arie plată pe fundul mării, la o adâncime de 3 000–6 000 m, în general adiacentă continentului. Cele mai mari câmpii au sute de kilometri lățime și mii de kilometri lungime. Câmpiile abisale sunt mai mari și mai frecvente în Oceanul Atlantic, mai puțin frecvente în Oceanul Indian și chiar și mai rare în Oceanul Pacific, unde apar în mare parte ca mici funduri plate ale unor mări laterale, sau ca funduri lungi și înguste de canale. Ele sunt considerate suprafețele superioare ale sedimentelor provenite de pe uscat, care se acumulează în depresiunile abisale.

câmpie tidală
Șes noroios care mărginește un estuar, alternativ acoperit de ape sau expus, din cauza schimbărilor nivelului fluxului. Pe lângă faptul că se află când sub apă, când nu, influențele variate ale apelor dulci și ale apelor sărate dau naștere unei variații mai largi decât în orice alt mediu marin. Malul dintr-o astfel de câmpie este de obicei bogat în substanțe nutritive, plancton și deșeuri organice, constituind un mediu propice pentru numeroase animale mici, cum sunt crabii și viermii. Vegetația este în general săracă, dar există straturi de alge albastre sau albastre-verzi *(vezi* cianobacterie).

Câmpiile Elizee
În mitologia greacă antică, regiune subpământeană, rezervată eroilor pe care zeii îi făcuseră nemuritori. Homer o prezintă ca fiind un teritoriu al fericirii depline, situat la capătul pământului, pe țărmurile fluviului Okeanos. Începând cu perioada lui Pindar (cca 500 î.Hr.), Câmpiile Elizee erau considerate locul în care merg, după moarte, sufletele celor care au dus o viață onestă.

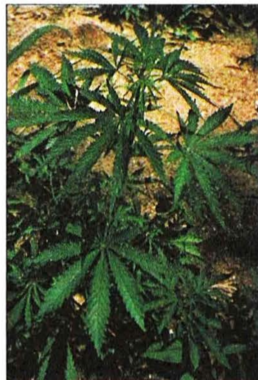
Câmpina
Municipiu, 40 185 loc. (2001), în județul Prahova, România, zona subcarpatică. Localitatea a fost atestată documentar în 1503 și a devenit oraș în 1866, când a fost ridicată aici prima schelă petrolieră din țară. În 1895 a fost construită rafinăria Fabrica Nouă, pe atunci cea mai mare din Europa. A devenit municipiu în 1994. Este nod rutier, are o termocentrală și exploatează și prelucrează petrolul. Ca obiective turistice, se înregistrează casele memoriale dedicate lui N. Grigorescu și B. P. Hasdeu.

Câmpineanu, familia ~
Familie boierească din Țara Românească, originară din Câmpina. – **Ion Câmpineanu** (1798–1863), om politic liberal, colonel, a luat parte la Revoluția de la 1848, a creat Partida Națională (1835–1840) și a participat la înființarea Societății Filarmonice (1834); a susținut drepturile naționale ale românilor în țară și în străinătate. – **Ion. I. Câmpineanu** (1841–1888), om politic român de orientare liberală, fiul lui Ion Câmpineanu, a deținut funcții de ministru, guvernator al Băncii Naționale (1888) și primar al Bucureștiului.

Câmpulung Muscel
Municipiu, 42 697 loc. (2001), în județul Argeș, România, situat în depresiunea omonimă. A fost atestat documentar din 1292 și a fost prima capitală a Țării Românești, reședința domnului Basarab I. Însemnat centru meșteșugăresc și comercial în sec. XIX, Câmpulung a devenit municipiu în 1994. Este punct terminus de cale ferată, are o fabrică de ciment și un combinat de fibre și fire sintetice. Printre monumente se numără biserica Sf. Iacob (sec. XIII) și mănăstirea Negru Vodă (sec. XII–XIII).

cânepă

Plantă textilă anuală, erbacee și aromatică, cu tulpina fermă și dreaptă (*Cannabis sativa*, familia *Canabaceae*), singura specie a genului *Cannabis*; la fel se numește și fibra obținută din această plantă. Cânepa își are originea în Asia Centrală, în prezent larg cultivată și în zona temperată a emisferei nordice. Varietatea mai înaltă este cultivată pentru fibre; varietatea mai scundă, cu mai multe ramuri, este considerată cea mai bună sursă pentru marijuana. Fibra de cânepă, puternică și rezistentă, este întrebuințată la confecționarea funiilor, a unor bureți sintetici, precum și a unor confecții de calitate inferioară, ca sacii sau canavaua. În majoritatea țărilor, cânepa este cultivată, în special, pentru fibre.

cânepă (*Cannabis sativa*)

JOHN KOHOUT DIN ROOT RESOURCES

cântăreț ambulant

În Evul Mediu, cântăreț rătăcitor, de condiție umilă. Termenul (și echivalentele din latină, *ioculator*, și franceză, *jongleur*) era aplicat diferitelor categorii de persoane, de la cerșetori care cântau, până la artiștii ambulanți angajați să cânte la ocazii speciale și până la bufonii de curte. Aceeași funcție o îndeplinesc astăzi cântăreții de muzică folk.

cântăreț cu creștet negru

Specie (*Dendroica striata*) din familia *Parulidae*. Este o pasăre de dimensiuni mici, având cioc scurt și subțire; este foarte activă și se hrănește cu insecte. Fiind o specie des întâlnită, penajul său este mult mai puțin strident decât al altor parulide, care se recunosc după coloritul viu al penelor.

cântăreț de pădure

Denumire comună pentru cele 120 de specii de păsări cântătoare din America de Nord și Centrală, încadrate în familia *Parulidae*. Seamănă superficial cu adevăratele pitulici de pe bătrânul continent, dar sunt colorate mai strălucitor (în special în sezonul de împerechere) și sunt mai mici (aproape 13 cm lungime). De regulă, trăiesc în zonele împădurite și adeseori în mlaștini sau în tufișuri uscate. Cântecul lor este asemănător unui bâzâit monoton. Cuibul are, în mod obișnuit, forma unei cupe și este așezat într-un tufiș sau copac. Depun între două și cinci ouă. *Vezi și Dendroica striata*, palavragiul (vorbărețul), codroșul de pădure.

cântec

Piesă muzicală scurtă și de obicei simplă, pentru voce, cu sau fără acompaniament instrumental. Cântecele populare – cântece tradiționale, anonime, transmise pe cale orală – există de mii de ani, însă prea puține s-au transmis pe cale scrisă. Practic, aproape toate societățile preliterare cunoscute au un repertoriu de cântece. Cântecele populare însoțeau, de obicei, ceremoniile religioase, dansurile, muncile sau ritualurile curtatului. Ele pot istorisi povești sau pot exprima anumite emoții. Muzica respectă anumite convenții și este deseori repetitivă. Cântecele scrise de un anumit compozitor sau poet sunt mult mai sofisticate și nu sunt legate de anumite activități. În Occident, tradiția cântecelor laice a început odată cu trubadurii, truverii, menestrelii din sec. XII–XIII. Cântecele polifonice, ce au ca sursă motetul, și-au făcut apariția în sec. XIII, iar în sec. XIV s-a înregistrat o varietate de cântece polifonice cu forme fixe. Mai târziu, madrigalul italian a devenit genul cel mai bine conturat. Acompaniamentele instrumentale au apărut în sec. XVI. Curentul romantic a transformat sec. XIX într-o epocă de aur a cântecului artistic, remarcabil fiind liedul german. În sec. XX, cântecul popular l-a înlocuit pe cel prelucrat artistic, iar muzica populară este astăzi sinonimă cu cântecul popular.

cântec de gestă
în franceză **chanson de geste**

Poeme epice, în franceza veche, care formează nucleul legendelor lui Carol cel Mare. Peste 80 de astfel de poeme au supraviețuit în manuscrise din secolele XII–XV. Având ca temă mai ales evenimente din sec. VII și IX, poemele conțin un miez de adevăr istoric peste care se suprapune legenda. Majoritatea sunt anonime. *Cântecul lui Roland* a avut o influență formatoare asupra poemelor care, la rândul lor, au influențat întreaga literatură din Europa.

Cântecul lui Roland
în franceză **Chanson de Roland**

Poem epic în franceza veche, scris pe la 1100, capodopera și, în același timp, primul dintre cântecele de gestă. Autorul probabil a fost normandul Turold (Turoldus), al cărui nume apare în ultimul vers. Are ca

temă Bătălia de la Roncevaux (778 d.Hr.), o ambuscadă împotriva bascilor, pe care poemul o descrie ca pe o bătălie eroică împotriva sarazinilor. Cu un stil direct și sobru, accentuează conflictul dintre curajosul și nesăbuitul Roland și prudentul său prieten Oliver, care este, de asemenea, un conflict al divergențelor de păreri asupra loialității medievale.

Cântecul Nibelungilor
în germană **Niebelungenlied**

Poem epic în germana medie de sus, scris în jurul anilor 1200 de către un poet necunoscut din regiunea Dunării, unde este astăzi Austria. Este păstrat în trei manuscrise din sec. XIII. În text, se pot găsi elemente foarte vechi, care se regăsesc în literatura scrisă în vechea limbă scandinavă, în epopeea *Edda* și în alte saga scandinave. Personajele principale sunt prințul Siegfried, regina Brunhilda, prințesa Krimhilda, fratele său, regele Gunther, și sfetnicul său, Hagen; povestea se concentrează asupra înșelăciunii, răzbunării și măcelului. Au apărut multe variante și adaptări ale poemului în secolele următoare, printre care și opera lui Richard Wagner, *Inelul Nibelungilor* (Der Ring des Niebelungen, 1853–1874).

câreel

Parte a plantei, specializată în ancorarea și susținerea tulpinilor de viță. Un cârcel este un lujer subțire care arată ca un fir subțire, în formă de bici sau de nuia, produs de nodul tulpinii și compus dintr-un țesut caracteristic tulpinii sau pețiolului, prin care vița sau altă plantă se poate agăța de un suport. Sensibil la contact, se rotește în jurul oricărui obiect pe care îl atinge, se încolăcește în jurul acestuia și se cațără pe el atâta timp cât contactul persistă. Mai târziu, în cârcel se dezvoltă un țesut mecanic puternic cu ajutorul căruia poate fi susținută greutatea plantei. Unii cârcei au la capăt porțiuni mai late și aplatizate, producând un adeziv care întărește legătura cu suportul. Exemple cunoscute de plante care au cârcei sunt vița-de-vie, iedera, sângele-voinicului (indrușaimul), tărtăcuța și floarea-pasiunii.

câreiumăreasă

Denumire comună pentru cele 22 de specii de plante erbacee și arbuști care alcătuiesc genul *Zinnia* (familia *Compositae*). Sunt perene sau anuale. Plantele au tulpini drepte, tari, cu puf, frunze ovate sau lanceolate, aranjate una în fața celeilalte, deseori înfășurând toată tulpina. Numeroasele varietăți de grădină crescute pentru florile lor solitare, atrăgătoare, provin din specia *Zinnia elegans.* Cârciumăresele de grădină pot fi plante mici (mai puțin de 30 cm înălțime), cu flori având un diametru de 2,5 cm, sau gigant (până la 1 m înălțime), cu flori până la 15 cm în diametru.

cârciumărese (*Zinnia elegans*)

KENNETH & BRENDA FORMANEK/EB INC.

Cârlova, Vasile

(04.02.1809, Buzău, România - 18.09.1831, Craiova)

Scriitor român. Sublocotenent de cavalerie, a murit prematur la doar 22 de ani. Se cunosc doar cinci poezii rămase de la el, deși se pare că anterior acestora a scris și versuri în grecește, limbă pe care a învățat-o în casă, cu un profesor particular. Publicate de I. Heliade-Rădulescu în *Curierul românesc,* poeziile sale dovedesc un talent liric real. După idila de debut, *Păstorul întristat,* aflată sub influența convenționalismului bucolic, Vasile Cârlova descoperă lirismul romantic de sorginte lamartiniană, trecând spre temele predominante ale poeziei pașoptiste: ruinele, natura, glorificarea oștirii naționale (*Înserare, Ruinurile Târgoviștei, Rugăciune, Marșul oștirii române*).

Vasile Cârlova

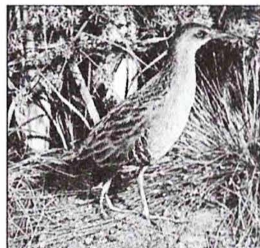
cârnat

Carne tocată extrem de condimentată, de obicei de porc sau de vită, cu care se umplu în mod tradițional intestine de animale, special pregătite. Cârnatul este cunoscut din vremurile antice. Anumite varietăți sunt cunoscute după orașul lor de origine: frankfurterul (crenvurstul) din Frankfurt am Main, bologna din Bologna, romano din Roma. Cârnații se pot consuma proaspeți, afumați, uscați sau conservați. Carnea de cârnați poate fi amestecată cu alte feluri de carne și aditivi precum cereale, amidon vegetal, făină de soia, conservanți, coloranți artificiali și diferite condimente. Învelișul poate să fie constituit din intestine, material plastic tratat cu parafină sau ambalaj sintetic din plastic sau colagen reconstituit. Toți cârnații, cu excepția celor uscați (afumați), necesită depozitare la

rece. Cârnații uscați sunt buni de consum ca atare; cârnații proaspeți (și cei congelați) trebuie să fie gătiți.

cârstel *sau* cresteț *sau* cristel

Denumiri comune pentru cele cca 100 de specii (familia *Rallidae*) de păsări zvelte de mlaștină, care se găsesc aproape în întreaga lume. Cârsteii au aripi scurte rotunjite, coadă scurtă, picioare mari și degete lungi. Prezența acestora în vegetația deasă este semnalată prin sunetele puternice pe care le emit, mai ales noaptea. Sunt de culoare gri-închis și maro, deseori cu modele dungate. Speciile variază în lungime de la 11 la 45 cm. Speciile cu ciocul mic se numesc cresteți. Cârstelul-regal (*Rallus elegans*), cârstelul-pârâitoare (*R. longirostris*), cârstelul-de-Virginia (*R. limicola*), precum și cârstelul-de-Carolina (*Porzana carolina*) au fost vânați în SUA; unii cârstei sunt acum amenințați, iar alte specii au fost exterminate.

cârstel-de-Virginia (*Rallus limicola*)

JOHN H. GERARD – NATIONAL SOCIETY AUDUBON/ PHOTO RESEARCHERS

cârtiță

Denumire comună pentru un mamifer insectivor, deseori orb, săpător, din familia *Talpidae* (care include 42 de specii de cârtițe propriu-zise) sau *Chrysochloridae* (18 specii de cârtițe-aurii), care trăiește în galerii subterane. Cele mai multe specii au coadă și picioare scurte, cap alungit și blană cenușie, catifelată, urechile lor nu au pavilioane, iar corpul are un miros specific puternic. Dimensiunile lor variază între 9 și 20 cm. Membrele anterioare sunt rotite spre exterior, ca niște vâsle, și înzestrate cu gheare late sau ascuțite. Cârtițele sunt active și ziua și noaptea; ele sapă atât tuneluri superficiale, pentru a găsi râmele, viermii și alte nevertebrate cu care se hrănesc, cât și tuneluri profunde (mușuroaie aerisite, adânci de până la 3 m), pentru locuit. Cârtița cu botul stelat (*Condylura cristata*) din NE Americii de Nord are nasul dotat cu un set de 22 de organe tactile roz, asemănătoare tentaculelor, care pornesc radial, de la nivelul botului.

CBC /Canadian Broadcasting Company/

(Compania Canadiană de Radiodifuziune)

Serviciu public canadian de radiodifuziune, creat în 1936 pentru a promova cultura canadiană și pentru a constitui un mijloc de consolidare a unității naționale. Oferă programe în limbile franceză și engleză pe frecvențele de unde AM și FM, prin rețelele de televiziune, canalele de televiziune prin cablu și prin undele scurte radio. Renumită pentru emisiunile de știri și de relații publice, CBC prezintă și documentare, piese de teatru, muzică simfonică, divertisment, programe educative și sport.

CBS /Columbia Broadcasting System/

(Rețeaua de televiziune Columbia)

Companie și rețea americană importantă de radiodifuziune. A început în 1928, sub numele de Columbia Broadcasting o mică rețea radio condusă de William S. Paley. Oferind spațiu de difuzare gratuit stațiilor afiliate, în schimbul acordului acestora de a transmite spectacolele sponsorizate, în zece ani, Paley a extins rețeaua de la 22 până la 114 stații. Staruri precum Fred Allen, Bing Crosby și Kate Smith au crescut ratele de audiență în anii 1940. Jack Benny, Ed Sullivan, Lucille Ball, Marry Tyler Moore și Walter Cronkite au făcut din CBS rețeaua cea mai puternică de televiziune în anii 1970. Compania s-a extins și în alte domenii, însă unicul care s-a bucurat de succes a fost Columbia Records, de aceea, corporația a lichidat celelalte diviziuni în 1985 și s-a concentrat pe radiodifuziune. Scăderea cotelor de audiență și a numărului stațiilor afiliate a făcut ca în 1995 să fie vândută către Westinghouse Electric Corp. În 2000, Viacom a cumpărat CBS Corp.

CCD /charge-coupled device/

(circuit cu cuplaj de sarcină)

Dispozitiv în care componentele individuale semiconductoare sunt astfel conectate încât sarcina electrică, la ieșirea dintr-un dispozitiv, alimentează intrarea în următorul dispozitiv. Deoarece pot stoca energie electrică, pot fi folosite ca dispozitive de memorie, dar sunt mai lente decât memoriile de tip RAM. Sunt sensibile la lumină și de aceea sunt folosite ca detectoare de lumină în camerele video și digitale sau în scanerele optice.

CD-ROM /compact disc read-only memory/

Tip de mediu de stocare a datelor în calculator care citește optic (printr-un laser, de ex.). O unitate CD-ROM folosește o rază laser de putere redusă pentru a citi date digitale (binare), codificate pe un disc optic în formă de găuri minuscule, apoi furnizează datele unui computer pentru a le procesa. Pentru că folosește date digitale,

un CD-ROM poate stoca imagini și sunete pe lângă textul propriu-zis și de aceea este folosit în dispozitivele video și audio pentru a stoca muzică, grafică, filme (*vezi* compact disc). Spre deosebire de tehnologiile de înregistrare magnetică obișnuite (*vezi* hard disc), unitățile CD-ROM nu pot scrie informația (să accepte intrarea noilor date), de unde adaosul *read-only* (*în engleză:* numai citire). Compact discurile inscripționabile (numite CD-R) trebuie scrise folosind un dispozitiv CDR de inscripționare și pot fi citite de orice unitate CD-ROM.

Ceadaev, Piotr Iakovlevici

(07.06.1794, Moscova, Rusia – 26.04.1856, Moscova)

Scriitor rus. În 1827–1831, a scris în limba franceză *Scrisori filozofice* (Lettres Philosophiques), care explorează, printre alte teme, relația Rusiei cu Occidentul; el recomanda calea occidentală de dezvoltare pentru Rusia. După apariția primei traduceri în limba rusă, aceasta a fost interzisă, iar Ceadaev a fost declarat nebun. A trăit în continuare la Moscova, unde era venerat de tinerii simpatizanți ai Occidentului, ale căror idei referitoare la istoria Rusiei au aprins disputele dintre slavofili și prooccidentali.

Ceahlău

Masiv muntos din România în partea centrală a Carpaților Orientali, alcătuit din roci sedimentare variate. Altitudinea maximă este de 1 907 m (vârful Ocolașu Mare). Are un relief uniform, de un pitoresc renumit. În cadrul masivului se află un parc național (17 200 ha), în arealul căruia există o rezervație naturală complexă, creată în 1941. Pe versantul NV se află cascada Duruitoarea. Zona este frecventată pentru alpinism.

ceai

Băutură obținută prin înmuierea în apă fiartă a frunzelor și mugurilor plantei de ceai, *Camellia sinensis*, din familia *Theaceae*, care cuprinde 40 de genuri de arbori și arbuști. Cultivarea ceaiului este atestată pentru prima dată în China în 350 d.Hr.; conform legendei, a fost cunoscut încă din 2700 î.Hr. A fost adus în Japonia prin sec. XIII și a fost răspândit în Java de olandezi și în India de englezi în sec. XIX. Astăzi, ceaiul este cea mai consumată băutură, băută (caldă sau rece) de jumătate din populația lumii. Principalele tipuri de ceai sunt clasificate în funcție de metoda de prelucrare: ceaiul fermentat (sau negru) produce o băutură de culoarea ambrei, foarte aromată, fără gust amar; ceaiul semifermentat, sau oolong (varietate de ceai chinezesc), produce un lichid ușor amar, de culoare maro-verzuie, deschisă; ceaiul nefermentat, sau verde, dă naștere unei băuturi slabe, ușor amare, de culoare galbenă-verde, pală. Efectul stimulator al ceaiului se datorează cofeinei. Ceaiul verde, despre care multă vreme în Orientul Îndepărtat s-a considerat că ar avea proprietăți curative, a ajuns în ultimii ani în atenția Occidentului pentru numeroasele sale potențiale efecte benefice. Infuziile și decocturile din frunzele, coaja, rădăcinile sau alte părți ale unor plante neînrudite cu ceaiul sunt băute de obicei ca ceaiuri de plante medicinale.

Ceaikovski, Piotr Ilici

(25.04/07.05 stil nou, 1840, Votkinsk, Rusia – 25.10/06.11, 1893, St. Petersburg)

Cel mai cunoscut compozitor rus al tuturor timpurilor. Muzica sa a avut întotdeauna un mare succes la public datorită melodiilor armonioase și deschise, a armoniilor impresionante și a orchestrației colorate și pitorești, evocând un răspuns emoțional profund. Printre lucrările sale se numără 7 simfonii, 11 opere, 3 balete, 5 suite, 3 concerte pentru pian, un concert pentru vioară, 11 uverturi (la drept vorbind, 3 uverturi și 8 lucrări orchestrale programatice într-o singură mișcare), 4 cantate, 20 de lucrări corale, 3 cvartete de coarde, un sextet pentru coarde și peste 100 de cântece și lucrări pentru pian.

Anii de început

Ceaikovski a fost al doilea dintre cei șase copii ai lui Ilia Ceaikovski, administrator de mine la Kamsko-Votkinsk, și ai Alexandrei Assier, născută într-o familie de emigranți francezi. Din copilărie a manifestat interes pentru muzică și primele tangențe au fost cu o orgă din casa părintească. La vârsta de patru ani a avut prima încercare de a compune o lucrare, un cântec scris împreună cu sora sa mai mică Alexandra. În 1845 a început să ia lecții de pian de la un profesor local, familiarizându-se cu mazurcile lui Frédéric Chopin și cu lucrările pentru pian ale lui Friedrich Kalkbrenner. Întrucât nu se făcea educație muzicală în instituțiile de învățământ rusești din acea perioadă, părinții lui Ceaikovski nu s-au gândit că fiul lor ar putea urma o carieră muzicală. În schimb, au decis să îl pregătească pe băiatul extrem de sensibil pentru o carieră în serviciul civil.

În 1850, Ceaikovski a fost admis la prestigioasa Școală Imperială de Jurisprudență din Sankt Petersburg, o școală cu internat pentru băieți, unde a petrecut nouă ani.

S-a dovedit un elev sârguincios și priceput, popular printre colegii săi. În același timp, și-a făcut în acest mediu exclusiv masculin legături emoționale intense cu câțiva dintre colegii de școală.

În 1854, mama lui s-a îmbolnăvit de holeră și a murit. În ultimii ani de școală ai băiatului, tatăl lui Ceaikovski a conștientizat vocația fiului său și l-a invitat pe profesorul Rudolph Kündinger să îi dea lecții de pian. La vârsta de 17 ani, Ceaikovski a intrat sub influența unui profesor de canto italian, Luigi Piccioli, prima persoană care avea să îi aprecieze talentul muzical, și de acolo a pornit pasiunea de o viață a lui Ceaikovski pentru muzica italiană. *Don Giovanni* de Wolfgang Amadeus Mozart s-a dovedit a fi o altă revelație care i-a afectat profund gusturile muzicale. În vara anului 1861 a călătorit pentru prima dată în afara Rusiei, vizitând Germania, Franța și Anglia, iar în luna octombrie a aceluiași an a început să participe la cursurile de muzică oferite de recent înființata Societate Muzicală Rusă. Când s-a deschis Conservatorul din Sankt Petersburg în toamna următoare, Ceaikovski s-a aflat printre primii studenți. După ce s-a decis să își dedice viața muzicii, și-a dat demisia de la Ministerul Justiției, unde fusese angajat ca funcționar.

Ceaikovski a petrecut aproape trei ani la Conservatorul din Sankt Petersburg, studiind armonia și contrapunctul cu Nikolai Zaremba, iar compoziția și instrumentația cu Anton Rubinstein. Printre primele sale lucrări orchestrale se numără o uvertură intitulată *Furtuna* (1864), o încercare matură de muzică programată dramatică. Prima reprezentație cu public a avut loc în august 1865, când Johann Strauss fiul a dirijat *Dansurile* lui Ceaikovski în cadrul unui concert din Pavlovsk, lângă Sankt Petersburg.

Perioada de mijloc

După ce a absolvit în decembrie 1865, Ceaikovski s-a mutat la Moscova pentru a preda teorie muzicală la Societatea Muzicală Rusă, curând după aceea redenumită Conservatorul de la Moscova. A găsit meseria de dascăl dificilă, dar prietenia cu directorul Nikolai Rubinstein, cel care i-a oferit de la început postul, a făcut totul suportabil. Într-un interval de cinci ani, Ceaikovski a compus prima sa simfonie, *Simfonia nr. 1 în sol minor* (compusă în 1866; *Visuri de iarnă*) și prima operă, *Voevoda* (1868).

În 1868, Ceaikovski a întâlnit-o pe mezzosoprana belgiană Désirée Artôt, cu care a contemplat fugitiv posibilitatea unui mariaj, dar logodna lor s-a sfârșit cu un eșec. Opera *Voevoda* a fost bine primită, chiar și de către „Grupul celor Cinci", un grup influent de compozitori ruși naționaliști care nu au apreciat niciodată caracterul cosmopolit al muzicii lui Ceaikovski. În 1869, Ceaikovski a terminat de compus *Romeo și Julieta*, o uvertură în care a adaptat subtil formatul sonatei pentru a oglindi structura dramatică a piesei lui Shakespeare. Anul următor, Nikolai Rubinstein a dirijat o reprezentație de succes a acestei opere, care a devenit prima compoziție a lui Ceaikovski ce avea să intre în repertoriul clasic internațional standard.

În martie 1871, publicul de la Sala Nobilimii din Moscova a fost martorul reprezentației de succes a *Cvartetului pentru coarde nr. 1*, iar în aprilie 1872 Ceaikovschi a terminat încă o operă, *Opricinik*. Petrecând vara la proprietatea surorii sale din Ucraina, a început să lucreze la *Simfonia nr. 2 în do minor*, ulterior numită *Mica Simfonie Rusă*, pe care a terminat-o în cursul aceluiași an. *Opricinik* a fost prezentată pentru prima dată la Teatrul Marinski din Sankt Petersburg în aprilie 1874. În ciuda succesului inițial, opera nu a reușit să convingă criticii, cu care în cele din urmă Ceaikovski a fost de acord. Următoarea sa operă, *Fierarul Vakula* (1874), numită ulterior *Micii pantofiori* (Cherevichki,1885), a fost judecată în mod asemănător. În primele opere, tânărul compozitor a întâmpinat dificultăți în a găsi echilibrul între fervoarea creativă și abilitatea de a evalua critic opera în lucru. Cu toate acestea, lucrările instrumentale au început să îi aducă faimă și, la sfârșitul anului 1874, Ceaikovski a scris *Concertul pentru pian nr. 1 în si bemol minor*, o lucrare menită succesului în ciuda respingerii inițiale de către Rubinstein. Concertul a avut o premieră de succes în Boston în octombrie 1875, numărul solo fiind al lui Hans von Bülo. În vara anului 1875, Ceaikovski a compus *Simfonia nr. 3 în re major*, care a avut un succes instantaneu în Rusia.

Anii de glorie

La sfârșitul anului 1875, Ceaikovski a plecat din Rusia pentru a călători prin Europa. A fost puternic impresionat de reprezentația *Carmen* a lui Georges Bizet de la Opéra-Comique din Paris; în schimb, producția *Ciclului Nibelungic* al lui Richard Wagner, la care a asistat la Bayreuth, Germania, în vara anului 1876, l-a lăsat rece. În noiembrie 1876 a adus ultimele retușuri la fantezia simfonică *Francesca da Rimini*, o lucrare de care era mulțumit în mod special. Tot în același an, ceva mai

devreme, Ceaikovski a terminat compoziția *Lacul Lebedelor*, prima din faimoasa lui trilogie de balete. Premiera baletului a avut loc la 20 februarie 1877, dar nu a fost un succes din cauza coregrafiei și a punerii în scenă, fiind la scurt timp scos din repertoriu.

Popularitatea crescândă a muzicii lui Ceaikovski atât în interiorul cât și în afara Rusiei a avut ca rezultat inevitabil interesul publicului pentru persoana sa și pentru viața sa personală. Deși homosexualitatea era oficial ilegală în Rusia, autoritățile o tolerau în clasele superioare. Dar presiunea din partea societății și a familiei, cât și disconfortul față de faptul că fratele său mai mic, Modest, prezenta aceeași orientare sexuală, l-au făcut pe Ceaikovski să ia decizia pripită în vara anului 1877 de a se căsători cu Antonina Miliukova, o studentă la muzică, tânără și naivă, care își declarase dragostea pentru el. Homosexualitatea lui Ceaikovski, combinată cu o lipsă aproape totală de compatibilitate a cuplului, a dus la dezastru matrimonial – la câteva săptămâni, el a fugit în străinătate și nu s-a mai întors vreodată la soția sa. Experiența l-a forțat pe Ceaikovski să recunoască faptul că nu putea găsi respectabilitate prin convenții sociale și că orientarea lui sexuală nu se putea schimba. La 13 februarie 1878, i-a scris fratelui său, Anatoli, din Florența: „Abia acum, în special după povestea mariajului meu, am ajuns să înțeleg că nu există nimic mai zadarnic decât dorința de a fi altfel decât sunt".

Anul 1876 a marcat începutul relației extraordinare care s-a dezvoltat între Ceaikovski și Nadejda von Meck, văduva unui înstărit magnat din domeniul căilor ferate; aceasta a devenit o componentă importantă a vieților lor în următorii 14 ani. Mare admiratoare a muzicii sale, ea a ales să devină patroana lui și, în cele din urmă, a aranjat ca el să lucreze pentru un venit lunar; acest lucru i-a permis în 1878 să demisioneze de la conservator și să își dedice eforturile compozițiilor muzicale. De atunci, și-a permis să își petreacă iernile în Europa și să se întoarcă în Rusia în fiecare vară. Deși el și binefăcătoarea lui s-au înțeles să nu se întâlnească niciodată, cei doi s-au implicat într-un amplu schimb de corespondență care constituie dovezi istorice și literare remarcabile. Pe parcurs, au făcut schimb onest de păreri asupra unui spectru larg de subiecte, începând de la politică sau ideologie și sfârșind cu teme precum psihologia creativității, credința religioasă și natura dragostei.

Perioada de după plecarea lui Ceaikovski din Moscova s-a dovedit a fi foarte productivă din punct de vedere creativ. La începutul anului 1878, a terminat câteva dintre cele mai renumite compoziții ale sale – opera *Evgheni Oneghin, Simfonia nr. 4 în fa minor* și *Concertul pentru vioară în re major*. Din decembrie 1878 până în august 1879 a lucrat la opera *Fecioara din Orleans*, care nu a fost primită cu prea mare entuziasm. În următorii zece ani Ceaikovski a compus operele *Mazeppa* (1883; bazată pe Poltava de Aleksandr Pușkin) și *Dama de pică* (1887), cât și uluitoarele simfonii *Manfred* (1885) și *Simfonia nr. 5 în mi minor* (1888). Alte mari realizări din această perioadă includ *Serenada pentru coarde în do major*, Opus 48 (1880), *Capriccio italien* (1880) și *Uvertura 1812* (1880).

Ultimii ani

La începutul anului 1885, sătul de peregrinări, Ceaikovski s-a stabilit într-o casă închiriată de lângă Klin, în apropierea Moscovei. Acolo a adoptat o rutină care includea lecturi, plimbări prin pădure, compunere muzicală dimineața și după-amiaza și dueturi la pian cu prietenii, seara. La premiera din ianuarie 1887 a operei *Cherevichki*, și-a înfruntat îndelungata teamă de a dirija. În plus, la sfârșitul lunii decembrie, a început primul turneu de concerte în Europa ca dirijor, mergând la Leipzig, Berlin, Praga, Hamburg, Paris și Londra. A avut un mare succes și a făcut un al doilea turneu în 1889. Între octombrie 1888 și august 1889 a compus al doilea balet, *Frumoasa din pădurea adormită*. În iarna anului 1890, pe când stătea la Florența, s-a concentrat pe cea de-a treia operă bazată pe Pușkin, *Dama de pică*, scrisă în doar 44 de zile și considerată una dintre cele mai reușite. Mai târziu, în cursul aceluiași an, a fost informat de Nadejda von Meck că era aproape de faliment și nu putea continua să îl plătească. Acest anunț a fost urmat de încetarea corespondenței dintre ei, o situație care l-a întristat foarte mult pe Ceaikovski.

În primăvara anului 1891, Ceaikovski a fost invitat să viziteze Statele Unite cu ocazia inaugurării Carnegie Hall din New York. A dirijat un concert în fața publicului entuziast din New York, Baltimore și Philadelphia. La întoarcerea în Rusia, a terminat ultimele sale două compoziții pentru scenă – opera într-un singur act *Iolanta* (1891) și baletul în două acte *Spărgătorul de nuci* (1892). În februarie 1893 a început să lucreze la *Simfonia nr. 6 în si minor (Patetica)*, care avea să devină cea mai

celebră capodoperă. A dedicat-o nepotului său Vladimir (Bob) Davidov, care, în ultimii ani de viață ai lui Ceaikovski, a devenit din ce în ce mai mult obiectul dragostei sale pasionale. Statutul său mondial a fost confirmat de turneele de succes din Europa și din America și de acceptarea în iunie 1893 a unui doctorat de onoare din partea Universității Cambridge.

La 16 octombrie, Ceaikovski a dirijat premiera noii sale simfonii la Sankt Petersburg. Reacția echivocă a publicului nu a afectat convingerea compozitorului că simfonia se număra printre cele mai bune lucrări ale sale. Pe 21 octombrie s-a îmbolnăvit subit și a fost diagnosticat cu holeră, o epidemie care făcea ravagii în Sankt Petersburg. În ciuda eforturilor medicilor de a-l salva, a murit patru zile mai târziu din cauza unor complicații cauzate de boală. Printre contemporani au circulat diverse zvonuri despre o posibilă sinucidere, zvonuri care au fost reînviate la sfârșitul sec. XX de unii dintre biografii săi, dar aceste afirmații nu sunt susținute de dovezi documentare.

Evaluare

O mare parte a sec. XX, criticii au fost extrem de nedrepți la adresa vieții și muzicii lui Ceaikovski. Pe timpul vieții sale, muzicienii ruși i-au atacat stilul ca fiind insuficient de naționalist. În Uniunea Sovietică însă, a devenit un simbol oficial, la adresa căruia nu era tolerată nici o critică; din același motiv, nu s-au realizat nici studii aprofundate asupra personalității sale. Dar în Europa și în America de Nord, Ceaikovski a fost deseori judecat pe baza orientării sale sexuale, iar muzica sa a fost interpretată drept o manifestare a abaterii de la norme. Viața sa a fost descrisă ca un tumult emoțional neîncetat, caracterul său drept morbid, isteric sau vinovat, iar lucrările sale au fost declarate vulgare, sentimentale și chiar patologice. Această interpretare a fost rezultatul unei erori care, pe parcursul a decenii întregi, a proiectat percepția curentă despre homosexualitate asupra trecutului. La începutul sec. XXI, o studiere atentă a corespondenței și jurnalului lui Ceaikovski, care au fost puse la dispoziția cercetătorilor în formă necenzurată, a dus la conștientizarea faptului că această descriere tradițională era esențial greșită. Așa cum arată materialele de arhivă, Ceaikovski a reușit în cele din urmă să se adapteze la realitățile sociale ale vremii sale și nu avem nici un motiv să considerăm că era nevrotic sau că muzica sa conține mesaje codate, așa cum susțin unii teoreticieni.

Filozofia sa artistică a oferit prioritate „progresului emoțional", dacă îl putem numi așa – de ex., stabilirea unui raport imediat cu publicul prin anticiparea și atingerea în cele din urmă a catharsisului. Muzica sa nu se dorește a avea profunzime intelectuală, ci vorbește despre bucuriile, iubirile și tristețile sufletului uman, cu o sinceritate izbitoare și usturătoare. În încercarea de a sintetiza sublimul cu introspecția și, totodată, în simbolismul muzicii sale de mai târziu, Ceaikovski a anticipat anumite sensibilități care au devenit ulterior proeminente în cultura modernismului rus.

Ceaikovski este reprezentantul principal al romantismului în formă caracteristic rusească și datorează foarte multe atât tradiției muzicale franceze și italiene, cât și celei germane. Deși nu la fel de evident ca în cazul compozitorilor naționaliști, precum Modest Mussorgski și Nikolai Rimski-Korsakov, Ceaikovski s-a inspirat din muzica populară rusă. Așa cum a spus compozitorul de origine rusă Igor Stravinski, „Ceaikovski s-a inspirat inconștient din sursele adevărate, populare ale rasei noastre".

Ca prim mare simfonist rus, Ceaikovski a dat dovadă de un har special pentru melodie și orchestrație. În cele mai bune dintre lucrările sale, melodicitatea puternică de la baza temelor muzicale este armonizată în compoziții magnifice, inovatoare formal. Folosirea meșteșugită a instrumentelor permite o identificare ușoară a majorității operelor sale, prin sonoritatea lor caracteristică. Ceaikovski a excelat ca maestru al muzicii instrumentale; operele sale, adesea eclectice în subiect și stil, nu au fost foarte apreciate în Occident, cu excepția operelor *Evgheni Oneghin* și *Dama de pică*. Deși majoritatea operelor nu au avut un succes fulminant, Ceaikovski s-a dovedit extrem de bun la transformarea baletului, la acea vreme un grandios gest decorativ, în dramă muzicală pusă în scenă, revoluționând astfel acest gen.

În plus, Ceaikovski a adus și o integritate a designului care a ridicat baletul la nivel de muzică simfonică. În acest scop, a folosit simțul simfonistului pe structură la scară mare, organizând dansuri succesive prin folosirea cheilor de a crea un sentiment cumulativ al scopului, spre deosebire de forma mai întâmplătoare și decorativă a baletelor predecesorilor săi. Simțul său special referitor la felul în care melodia poate da naștere dansului conferă baletelor un loc unic în teatrele din lumea întreagă. Influența experimentelor sale este

evidentă în baletele lui Serghei Prokofiev și Aram Haciaturian.

Poemele simfonice ale lui Ceaikovski se încadrează în linia operelor programatice cu mișcare-unică inițiate de Franz Liszt și în gama de trăsături expresive și stilistice tipice pentru acest gen. La o extremă, opera timpurie *Fatum* (1868) demonstrează o libertate a formei și a expresiei moderniste. La cealaltă extremă se află echilibrul clasic al uverturii fantezie *Romeo și Julieta*, în care romantismul pasional este contrabalansat de rigorile formei de sonată. În plus, Ceaikovski a relaxat strictețea muzicii de cameră prin introducerea metrului neortodox în scherzoul din *Al doilea cvartet pentru coarde în fa major*, Opus 22 (1874). Inovația sa este evidentă și în a doua mișcare a sextetului pentru coarde *Souvenir de Florence* (1890), pentru care a scris o muzică având un efect sonor aproape pur – ceva mai familiar în sfera orchestrală. Talentul său în contrapunct, elementul tradițional al muzicii de cameră, se poate observa și în muzica de cameră.

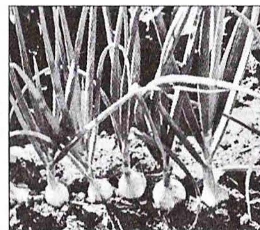
Abordarea muzicii solo pentru pian, pe de altă parte, a rămas în mare parte tradițională, cu alte cuvinte, a fost mai mult sau mai puțin pe placul gusturilor din sec. XIX pentru piese scurte, de salon, cu titluri descriptive, în general aranjate în grupuri, ca renumitele *Anotimpuri* (1875–1876). În câteva dintre piesele pentru pian, flerul melodic al lui Ceaikovski iese la suprafață, dar pe ansamblu a fost mult mai puțin preocupat când a compus aceste lucrări decât atunci când a scris muzica orchestrală, concertele, operele și compozițiile de cameră.

Ceaikovski a trasat o cale nouă între tendințele naționaliste ruse, atât de proeminente în lucrările rivalilor săi din Grupul celor Cinci, și atitudinea cosmopolită încurajată de instruirea sa conservatoare. A fost în același timp un naționalist rus și un occidental cu talente tehnice finisate. Și-a lăsat amprenta personală asupra simfoniei de la sfârșitul sec. XIX prin ultimele sale trei simfonii; acestea demonstrează o subiectivitate sporită care avea să îi influențeze pe Gustav Mahler, Serghei Rahmaninov și Dmitri Șostakovici și să încurajeze genul să treacă în sec. XX cu o vigoare reînnoită.

Nu putem nega însă că există o discrepanță de calitate între lucrările lui Ceaikovski. Parte din muzica sa e cam otova – scrisă în grabă, repetitivă sau autoîngăduitoare. Dar în simfonii precum nr. 4, nr. 5, nr. 6 și *Manfred* și în multe dintre uverturile, suitele și cântecele sale, a obținut unitatea inspirației melodice, a conținutului dramatic și măiestria formei care îl ridică la prim rang între compozitorii din întreaga lume.

ceapă

Plantă bienală erbacee (*Allium cepa*) din familia crinului. Se pare că a fost adusă din Asia de Sud, dar astăzi este cultivată peste tot în lume. Termenul desemnează și bulbul comestibil al plantei. Una dintre cele mai rezistente și mai vechi legume de grădină, ceapa are o inflorescență de flori mici, albe-verzui, aflată la capătul uneia sau mai multor tije fără frunze. Frunzele bazale se îngroașă pentru a forma un bulb care constituie ceapa comestibilă. Este iute la gust și poate cauza lăcrimarea ochilor atunci când este curățată sau tăiată, deoarece conține un ulei volatil bogat în sulf. Cepele variază în dimensiuni, forme, culori și grad de iuțeală. Deși nu sunt bogate în substanțe nutritive, sunt foarte apreciate pentru gustul lor. S-a spus despre ceapă că poate vindeca răceli, otite, laringite, fiind folosită și în tratarea mușcăturilor de animale, a arsurilor și a negilor. Ca și ruda ei apropiată, usturoiul, ceapa este studiată pentru a se descoperi ce alte calități curative mai are.

ceapă (*Allium cepa*)
WALTER CHANDOHA

ceară

Clasă de substanțe flexibile, compuși organici de origine animală, minerală, vegetală sau sintetică, acestea din urmă fiind mai puțin grase, mai consistente și mai fragile decât lipidele. Ceara conține în special compuși cu masa moleculară mare (acizi grași, alcooluri și hidrocarburi saturate). Multe tipuri de ceară se topesc la temperaturi moderate, formând pelicule tari care pot avea un luciu puternic. Ceara de proveniență animală și vegetală este formată din esteri de acizi grași și fie un sterol (*vezi* steroid), fie un alcool înlănțuit (de ex. alcool cetilic). Ceara animală este reprezentată de ceara de albine; ceara de lână (lanolina), folosită în industria farmaceutică și cosmetică; și ceara provenită de la balene, spermanțetul, folosită ca lubrifiant. Ceara vegetală poate fi ceara carnauba, de candelilla și ceară de trestie de zahăr, folosită la polișuri. Cca 90% din tipurile de ceară de pe piață sunt obținute prin decerarea petrolului. Există trei tipuri majore: parafina (folosită la fabricarea lumânărilor,

a creioanelor colorate, la cerarea hârtiei și la lustruiri industriale, precum și ca strat protector, lubrifiant, izolator și agent antispumant), ceara microcristalină (folosită la cerarea hârtiei) și petrolatum (folosită la producerea de creme diverse și, mai ales, în industria cosmetică). Ceara sintetică, derivată din etilenglicol, este amestecată cu ceara extrasă din petrol.

ceară carnauba

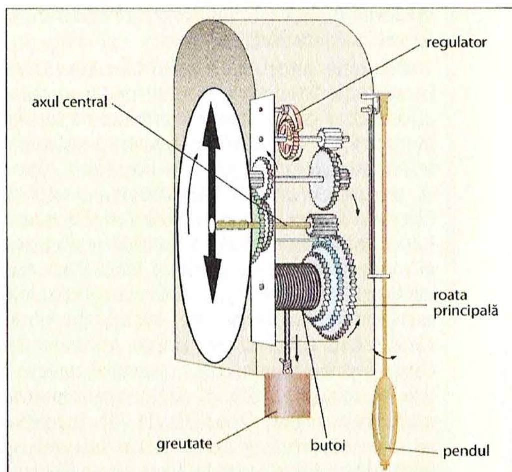
Ceară foarte dură obținută din frunzele copacului carnauba, *Copernicia cerifera*, un palmier cu frunze în formă de evantai din Brazilia, unde este numit arborele vieții. În timpul sezonului secetos din Brazilia, palmierul carnauba își protejează frunzele de pierderea umidității prin secreția unui strat de ceară, numită carnauba. Carnauba a fost folosită ca ceară de lustruit, în domeniul înregistrărilor fonografice și la fabricarea explozibililor. Ulterior, această ceară a fost înlocuită în multe cazuri cu diferite materiale sintetice.

ceară de albine

Ceară secretată de albinele lucrătoare pentru a-și construi celulele fagurilor. O albină consumă 3–4,5 kg de miere pentru fiecare 0,5 kg de ceară produsă, secretată în mici solzișori ai glandelor din partea de jos a abdomenului. După colectarea mierii, fagurele este topit pentru a se obține ceara, care poate avea mai multe culori, de la galben până la o culoare aproape neagră. Este folosită la fabricarea lumânărilor (de cele mai multe ori pentru biserici), a fructelor și florilor artificiale, a statuetelor din ceară și ca ingredient pentru ceara de mobilă și de parchet, pentru hainele de piele, pentru obținerea hârtiei cerate, a cernelurilor litografice, a cosmeticelor și a unguentelor.

ceas

Dispozitiv mecanic sau electronic pentru măsurarea și înregistrarea trecerii timpului. În Antichitate (Egipt, Roma, Grecia) se foloseau ceasuri simple sau sofisticate, precum și cadrane solare, lumânări gradate și clepsidre. Se presupune că primele ceasuri au fost inventate pentru a fi utilizate în mănăstiri. Primul ceas european public, care bătea ora, a fost construit la Milano, în 1335. Cele mai vechi ceasuri care s-au păstrat se află în Anglia (1386) și în Franța (1389). Primele ceasuri pentru uz casnic au apărut la sfârșitul sec. XIV. În jurul anului 1500, Peter Henlein, un lăcătuș german (1480–1542), a început să producă primele ceasuri portabile. Acestea funcționau cu arc. Christiaan Huygens a inventat ceasul cu pendul în 1656. Big Ben, ceasul de la Westminster, din Londra, a fost instalat în 1859 și este etalonul de precizie pentru ceasurile cu pendul instalate în turnuri. Cele mai exacte dispozitive de măsurare a timpului (cu o eroare de câteva miimi de secundă pe zi) sunt ceasurile cu pendul scurt (cca 990 mm). În 1929 s-a utilizat pentru prima dată vibrația unui cristal de cuarț pentru măsurarea timpului. Eroarea maximă pe care o poate înregistra un ceas cu cristal de cuarț este de doar câteva zeci de miimi de secundă pe zi. Primul ceas atomic a fost pus în funcțiune în 1951. Ceasurile atomice funcționează pe baza modificărilor periodice naturale ale unui sistem de atomi (cum ar fi vibrațiile sau emisia de radiații). Ele pot avea o eroare chiar mai mică de o miliardime de secundă pe zi, motiv pentru care sunt cele mai exacte ceasuri inventate până acum.

Ceas clasic cu pendul. Forța care acționează mecanismul ceasului provine de la o greutate care coboară încet (alte ceasuri mecanice utilizează un arc). Dispozitivul cu regulator împiedică greutatea să cadă brusc, iar pendulul oscilant reglează ritmul cu care regulatorul permite roților (angrenajelor) ceasului să se învârtească. Timpul necesar pentru o oscilație completă (perioadă) a pendulului depinde numai de lungimea acestuia: un pendul de 990 mm are o perioadă de oscilație de o secundă.

ceas cu apă

Dispozitiv străvechi de măsurare a timpului prin curgerea unui debit de apă. O variantă a acestuia, folosită de indienii din America de Nord și de unele populații africane, era alcătuită dintr-un vas plutitor prevăzut cu o gaură prin care intra apa, scufundându-l treptat. Într-o altă formă, apa ieșea printr-o gaură a unui vas gradat. Specimenele din Egipt datează din sec. XIV î.Hr. Romanii au inventat o clepsidră alcătuită dintr-un cilindru în care apa picura dintr-un rezervor.

Un flotor permitea citirea marcajelor de pe scara gradată aflată pe peretele cilindrului. Galileo a folosit, în experimentele sale, o clepsidră cu mercur pentru a cronometra căderea corpurilor.

ceas de mână

Ceas destinat să fie purtat la încheietura mâinii sau în buzunar. Primele ceasuri de mână au apărut imediat după 1500, când s-a inventat resortul motor (*vezi* arc), pentru a înlocui greutățile folosite la orologii. Miniaturizarea continuă a componentelor electronice din ultimele decenii a făcut posibilă dezvoltarea ceasului de mână electronic, în care tranzistoarele, rezistențele, condensatoarele și alte elemente se află într-unul sau mai multe circuite integrate sau cipuri. Aceste circuite le permit îndeplinirea mai multor funcții cronologice, precum și citirea digitală a timpului.

ceată

Tip de organizare socioumană constând într-un mic număr de familii nucleare *(vezi* familie) sau subgrupe înrudite care sunt organizate liber în scopuri de supraviețuire sau de securitate. Cetele pot fi integrate în comunități mai mari sau în triburi. De obicei, se formează în locuri puțin locuite și posedă unelte relativ simple. Habitatele lor pot fi de la deșert (aborigenii australieni), la pădurile tropicale africane (bambuti, aka) sau tundra din N (indienii kaska). Ocazional, cetele se pot reuni pentru a sărbători unele evenimente ale comunității, la vânătoare sau la război. *Vezi și* evoluție socioculturală.

ceață

Nor din picături fine de apă, format în apropiere de suprafața solului, cu o densitate suficient de mare pentru a reduce vizibilitatea pe orizontală la mai puțin de 1 000 m. Termenul desemnează și norii de fum (smog), cei formați din particule de gheață sau amestecurile componentelor specificate. Când vizibilitatea este mai mare de 1 000 m, fenomenul se numește negură sau pâclă, în funcție de compoziția sa (picături de apă sau particule solide). Ceața se formează prin condensarea vaporilor de apă din nucleele de condensare prezente în aer. Ceața mai apare și atunci când un curent de aer rece trece deasupra unei suprafețe calde și umede și se saturează de umezeala evaporată de pe suprafața respectivă. Curenții de convecție ridică ceața imediat ce se formează, aceasta semănând cu aburul sau cu fumul.

Ceaușescu, Elena

(07.01.1916?, Petrești, Dâmbovița, România – 25.12.1989, Târgoviște)

Soția președintelui Nicolae Ceaușescu, recunoscută pentru influența nefastă pe care a avut-o asupra acestuia în conducerea țării. În 1937 a devenit membră a Partidului Comunist Român, având-o ca model de viață pe Ana Pauker. La întrunirile de partid l-a întâlnit pe Nicolae Ceaușescu (1939) și cei doi s-au căsătorit în 1945. Din 1944 a fost membră a Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist. A urmat cursurile Facultății de Chimie Industrială din București, după care, în 1967, a primit titlul (contestat) de doctor inginer și a început să colecționeze titluri științifice prestigioase, acordate de instituții de renume din lume. A ocupat funcții importante în stat: membră a Comitetului Central al PCR (1972), apoi membră a Biroului Executiv al Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie și viceprim-ministru (1980). În decembrie 1989 a fost judecată și condamnată la pedeapsa capitală, împreună cu soțul ei.

Ceaușescu, Nicolae

(26.01.1918, Scornicești, Olt, România – 25.12.1989, Târgoviște)

Secretar general al Partidului Comunist Român, președinte al României. Membru al Partidului Comunist Român din 1933, a avut funcții importante în stat după moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej: prim-secretar al CC al PCR (1965), secretar general al CC al PCR (1965–1969), secretar general al PCR (1969–1989), președinte al Consiliului de Stat (1967–1974), președinte al României (1974–1989). În primii ani după instalarea în funcțiile de conducere ale partidului, Ceaușescu a dezvoltat politica lui Gheorghiu-Dej de deschidere pe plan intern, iar pe plan internațional, în timpul Războiului Rece, a reușit un abil joc dublu, convingând ambele tabere de buna sa credință. Politica fățișă de delimitare față de dominația Uniunii Sovietice asupra tuturor țărilor din lagărul comunist i-a atras simpatia opiniei publice din Occident și din țară. După 1970, politica internă a evoluat din ce în ce mai dramatic spre o

Nicolae Ceaușescu

PICTORIAL PARADE – EB INC.

guvernare de tip stalinist și spre un exacerbat cult al personalității. Deteriorarea situației economice și sociale din țară, dublată de omniprezența poliției politice (una dintre cele mai represive din blocul comunist) în cadrul societății românești, a făcut ca nemulțumirea populației să crească. În contextul marilor schimbări politice care au avut loc în țările comuniste ale Europei la sfârșitul sec. XX și ca urmare a nemulțumirilor populației, în decembrie 1989 Ceaușescu a fost înlăturat de la putere. În urma unui proces sumar, a fost judecat și condamnat la pedeapsa capitală de către un tribunal militar, fiind executat prin împușcare împreună cu soția sa, Elena Ceaușescu.

Cebotari, Maria *născută* Maria Cibotaru

(10.02.1910, Chișinău, Basarabia, Imperiul Rus, azi Republica Moldova – 09.06.1949, Viena, Austria)

Interpretă lirică și actriță română. Născută într-o familie modestă, preotul paroh îi descoperă talentul și o îndeamnă să urmeze studiile de specialitate. A urmat cursurile Școlii Normale de Fete Florica Niță și apoi Conservatorul Unirea din Chișinău (1924–1929). În 1929 a plecat la Berlin, unde a luat lecții de canto. A debutat în rolul lui Mimi din *Boema* de Giacomo Puccini, la Opera din Dresda (1931), unde a rămas ca solistă până în 1943. A dat reprezentații și pe scena Operei de Stat din Berlin (1935–1943), iar ulterior a fost angajată ca solistă permanentă a Operei de Stat din Viena, unde a rămas până la moartea sa. A evoluat pe toate scenele lirice mari din Europa, sub bagheta unor mari muzicieni, iar Richard Strauss a scris pentru ea opera *Salomeea,* pe care a interpretat-o inegalabil. A luat parte și la festivalurile muzicale din Salzburg, la invitațiile lui Bruno Walter și Herbert von Karajan, obținând un mare succes în *Nunta lui Figaro* de Mozart. A cântat sub bagheta unor mari dirijori ca Arthuro Toscanini, Karl Böhm, Wilhelm Furtwängler. A jucat în filme turnate în Germania sau Austria, alături de vedete ale cinematografului de atunci, inclusiv alături de soțul ei, Gustav Diessl.

Maria Cebotari

Cebu *sau* Cebu City

Oraș, 718 821 loc. (2000), reședința provinciei Cebu, în insulele Filipine. Situat pe coasta de E a insulei Cebu, este cel mai vechi oraș spaniol din Filipine. Are un port foarte bun, adăpostit de insula Mactan. Atras de poziția centrală a provinciei Cebu, Ferdinand Magellan a acostat aici în 1521 și l-a convertit la creștinism pe conducătorul insulei. Într-o expediție de război ulterioară, întreprinsă în beneficiul acestui conducător, Magellan a fost ucis pe insula Mactan. Ocupat de Miguel López de Legazpi în 1565, a fost capitala posesiunilor spaniole în Filipine până în 1571. A rămas principalul bastion spaniol în S și a jucat un rol important în insurecțiile împotriva Spaniei și a SUA. Revenindu-și după gravele daune suferite în Al Doilea Război Mondial, Cebu este acum centru comercial și cultural.

Cebu

Insulă, 2 377 588 loc. (2000), și provincie (împreună cu insulițele învecinate) în zona centrală din Filipine. Are o lungime de 224 km și o lățime de 32 km, cu o suprafață de 4 421 kmp. Orașul cel mai important este Cebu. Un lanț muntos se întinde pe toată lungimea ei. Este separată de insulele Bohol prin strâmtoarea Bohol și de insulele Negros prin strâmtoarea Tanon. Explorată de Ferdinand Magellan în 1521, a fost ocupată de Spania în 1565. Este una dintre cele mai populate insule ale Filipinelor; are zăcăminte de cupru și cărbuni.

cec

Cambie trasă asupra unei bănci și plătibilă la cerere. Cecurile au devenit principala formă de bani în comerțul intern al statelor dezvoltate. Ca ordin de plată, cecul poate fi transferat de la o persoană la alta prin andorsare. Majoritatea cecurilor nu sunt plătite în numerar, ci prin creditare sau debitare a depozitelor bancare. Există mai multe forme speciale de cecuri. Cecul de bancă este emis de o bancă, fiind unanim acceptat, la fel cum este și cecul certificat sau cecul de depozit, garantat de bancă. Cecurile de călătorie sunt cecuri de bancă vândute celor care călătoresc și trebuie semnate de două ori de plătitor, o dată când este emis cecul și apoi când se face plata cu acesta; rambursarea este garantată dacă sunt pierdute sau furate.

Cecenia

Republică autonomă din SV Rusiei. Parte din Republica Autonomă Ceceno-Ingușă

din fosta Uniune Sovietică, a devenit republică în cadrul Rusiei în 1992, la fel ca Ingușetia. Populația este constituită în mare parte din ceceni, un grup etnolingvistic musulman. Dorința de independență față de Rusia, exprimată de Cecenia în 1992, a dus la invazia trupelor rusești în 1994. Luptele au provocat devastarea zonei respective, iar o serie de armistiții au fost semnate, apoi încălcate. În mai 1997 a fost semnat un tratat de pace provizorie. Trupele rusești s-au retras, dar au revenit în 1999 și luptele s-au reluat. În 2003 s-a votat o nouă Constituție care dădea guvernului cecen puteri mai mari, dar țara rămânea în Federația Rusă. În 2009, Rusia a anunțat renunțarea la operațiunile din Cecenia. Capitala Groznîi, 186 000 loc. (1999), un centru petrolier major, având conducte către Marea Caspică și Marea Neagră.

Cech, Thomas (Robert)
(n. 08.12.1947, Chicago, SUA)

Biochimist și biolog american. Și-a luat doctoratul la Centrul Universitar Berkeley în 1975. În 1982 a fost primul care a demonstrat că o moleculă ARN poate cataliza o reacție chimică. Alături de Sidney Altman, a primit în 1989 Premiul Nobel. Cei doi au descoperit, independent, că ARN, considerat înainte doar un transmițător al informației genetice, poate de asemenea cataliza reacții chimice celulare, esențiale vieții omenești.

Cecil (of Chelwood), Viconte ~ *născut* (Edgar Algernon) Robert Gascoyne-Cecil *cunoscut ca* Lord Robert Cecil
(14.09.1864, Londra, Anglia – 24.11.1958, Tunbridge Wells, Kent)

Om de stat englez. Fiu al marchizei de Salisbury, a fost ministru al blocadei în timpul Primului Război Mondial și asistentul secretarului de stat pentru afaceri externe. A fost unul dintre cei care a redactat carta Ligii Națiunilor din 1919 și, în calitate de președinte al Uniunii Ligii Națiunilor (1923–1945), s-a afirmat ca activist devotat până când Liga a fost înlocuită de ONU (Organizația Națiunilor Unite). În 1937 a primit Premiul Nobel pentru pace.

Cecil, Robert *ulterior* Conte de Salisbury
(01.06.1563, Londra, Anglia – 24.05.1612, Marlborough, Wiltshire)

Om de stat englez. Instruit în diplomație de către tatăl său, William Cecil, Robert a intrat în Camera Comunelor în 1584. În 1590 a început să țină locul secretarului de stat și a fost desemnat oficial de către Elisabeta I, în 1596, să ocupe acest post. I-a urmat tatălui său ca președinte al consiliului de miniștri în 1598 și a asigurat succesiunea pașnică la tron a lui Iacob I, sub care a continuat să-și exercite funcția de premier, din 1603, și de ministru de finanțe, din 1608. A negociat sfârșitul războiului cu Spania în 1604 și a realizat alianța dintre Anglia și Franța.

Cecil, William *ulterior* Baron Burghley
(13.09.1520, Bourne, Lincolnshire, Anglia – 05.08.1598, Londra)

Diplomat englez, principalul consilier al reginei Elisabeta I în cea mai mare parte a domniei acesteia și maestru al diplomației renascentiste. După ce a fost cosecretar și consilier al lui Eduard VI, a devenit unicul secretar al Elisabetei la încoronarea ei în 1558. Sfetnic fidel și abil al reginei, Cecil a fost ridicat la rangul de baron Burghley în 1571 și numit ministru de finanțe (1572–1598). Din cauza lui, Maria a Scoției a fost judecată și executată, Cecil asigurând astfel succesiunea protestantă. Pregătirile făcute de el au ajutat Anglia să supraviețuiască Armadei spaniole. Nu a reușit să o convingă însă pe Elisabeta să se căsătorească și să îndrume reforma bisericii către preceptele protestante.

Cecilia, Sfânta ~
(a activat în sec. II-III d.Hr., Roma; sărbătorită pe 22 noiembrie)

Martiră a creștinismului timpuriu și sfântă patroană a muzicii. Conform tradiției din sec. V d.Hr., a fost o nobilă romană care și-a închinat virginitatea Domnului încă din copilărie, și a fost căsătorită împotriva voinței ei cu un păgân numit Valerian. I-a dezvăluit soțului jurământul pe care îl făcuse, iar el i-a promis că îi va permite să și-l păstreze dacă i se va arăta îngerul cu care vorbise ea. După ce a fost botezat, Valerian a văzut-o pe Cecilia vorbind cu îngerul. Fratele lui Valerian s-a convertit și el și amândoi au fost martirizați. Actele caritabile ale Ceciliei au provocat mânia prefectului Romei, care a ordonat să fie arsă pe rug; fiindcă flăcările nu o ardeau, a fost decapitată. Moaștele ei au fost descoperite în sec. IX d.Hr. de către papa Pascal, care le-a mutat în biserica din Roma care poartă numele sfintei.

cecilieni

Denumire comună pentru cele 155 de specii vermiforme de amfibieni, care trăiesc în regiunile umede din Mexic până în N Argentinei, Africa, SE Asiei și Seychelles. Corpul lor este alungit, inelat, fără membre

și măsoară între 10 și 150 cm. Culorile variază de la nuanțe de negru până la cafeniu, cu irizări roz. Ochii înguști sunt acoperiți de tegument și, adesea, de oase. O proiecție chemosenzorială se găsește între ochi și nări. Unele specii depun ouă, păzite de femele. Din ouă ies larve libere; alte specii nasc pui. Cecilienii trăiesc sub pământ și se hrănesc cu viermi și insecte.

Cedar

Râu în zona central-nordică a SUA ce izvorăște din SE statului Minnesota, îndreptându-se către SE, unde se unește cu râul Iowa la cca 32 km de fluviul Mississippi. De-a lungul celor 529 km ai săi străbate mai multe orașe, inclusiv Cedar Rapids. Râul și-a căpătat numele de la cedrii roșii care îi cresc pe maluri.

Cedar Breaks, Monumentul Național ~

Rezervație naturală în SV statului Utah, SUA. Declarată monument național în 1933, constă dintr-un imens amfiteatru natural (26 kmp) rezultat prin eroziune într-un escarpament de calcar. Impuritățile de oxid de fier și de magneziu din stâncă produc o varietate uimitoare de culori ce se schimbă constant.

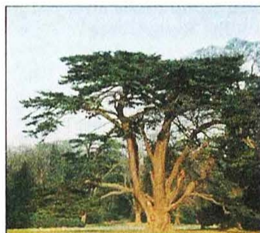
Cedar Rapids

Oraș, 120 758 loc. (2000), aflat în E statului Iowa. Fondat în anii 1830 lângă pragurile râului Cedar, care era o sursă de hidroenergie, a avut inițial numele Rapids City. Odată cu construcția căii ferate, a fost transformat într-o piață de desfacere a cerealelor și a vitelor. În 1870, i s-a anexat localitatea învecinată, Kingston, iar în 1926, Kenwood Park. Printre fabricile reprezentative se numără cea de echipamente electronice și mașini agricole. A fost orașul natal al artistului Grant Wood.

cedru

Denumire comună pentru cele patru specii de conifere înalte, din genul *Cedrus*, familia *Pinaceae*. Trei dintre specii provin din regiunile muntoase mediteraneene și una din V Himalayei. Cedrii autentici sunt de Atlas (*C. atlantica*), de Cipru (*C. brevifolia*), de Himalaya (*C. deodara*) și de Liban (*C. libani*). Lemnul de cedru este ușor, moale, rășinos și rezistent, chiar în contact cu solul sau cu umezeala. Multe alte conifere asemănătoare, cunoscute sub numele de cedru, au lemnul parfumat, roșu sau roșiatic, de multe ori rezistent la putrezire și care îndepărtează insectele.

cedru-libanez (*Cedrus libani*)

cedru-alb

În comerțul cu cherestea, nume dat pentru tuia americană, câteva specii de fals-chiparos (genul *Chamaecyparis*), pentru chiparosul-McNab, chiparosul-de-tămâie (*Calocedrus decurrens*) și pentru ienupărul californian, toate aparținând familiei *Cupressaceae*. Arborii neconiferi numiți cedru-alb includ *Melia azedarach* (familia mahonului) și câțiva membri din familia de plante *Bignoniaceae* (plante agățătoare), *Celastraceae*, *Mystricaceae* (nucșoara), *Burseraceae* și *Dipterocarpaceae*. Din punct de vedere botanic, adevăratul cedru-alb este specia *Chamaecyparis thyoides*, un copac frumos, cu conuri violet, originar din America de Nord și Asia de Est. Lemnul este folosit în tâmplărie, la fabricarea creioanelor, a ambalajelor din lemn, a obiectelor de interior și a stâlpilor de gard.

cefalaspidomorphi

Denumire comună pentru cele cca 22 de specii de pești primitivi, lipsiți de fălci (împreună cu mixinele din clasa *Agnatha*). Trăiesc în apele dulci și de coastă ale regiunilor temperate din întrega lume, cu excepția Africii. Sunt animale cu corp anghiliform, lipsite de solzi, care măsoară 15–100 cm. Au ochi bine dezvoltați, o singură nară în vârful capului, schelet cartilaginos și gură adaptată pentru supt, prevăzută cu dinți cornoși dispuși în șiruri circulare. Rămân ani de zile în stadiu larvar, îngropați în substrat; adulții majorității speciilor migrează în mare. Se atașează cu gura de alți pești și se hrănesc cu sângele și țesuturile gazdei. Unele specii rămân în apele dulci, cum este cazul speciei marine *Petromyzon*

cefalaspidomorph

marinus, care a pătruns în Marile Lacuri și aproape a eliminat păstrăvul-de-lac și alți pești de importanță comercială.

cefalee cauzată de anevrisme

Durere de cap generată de unul sau mai multe anevrisme arteriale cerebrale care se manifestă în reprize. Durerile de acest gen apar cu precădere la bărbați, durează mai puțin de două ore, dar sunt extrem de intense și apar de câteva ori pe zi, pe perioade care pot dura de la câteva săptămâni până la câteva luni. Accesele încep brusc, adesea în timpul somnului, cu dureri retro-orbitale, uneori prezentând și nas înfundat pe partea respectivă. Medicația vasoconstrictoare poate fi utilă în astfel de cazuri. *Vezi și* migrenă.

Cefalonia

Cea mai mare dintre Insulele Ioniene, din V Greciei. Împreună cu Ithaca și cu insulele mai mici din apropiere formează regiunea Cefalonia (Kefallinia), 32 000 loc. (1991). Insula muntoasă ocupă 781 kmp, iar muntele Ainos atinge 1 628 m altitudine. Argostolion, oraș principal și port pe coasta de SV, este centrul administrativ al regiunii. A fost un important centru al culturii miceniene (*vezi* Micene), pe care romanii au pus stăpânire în 189 î.Hr. În Evul Mediu a fost ocupat de Robert Guiscard. Mai târziu, s-a aflat sub conducerea mai multor familii napolitane și venețiene. În 1809 a fost preluată de britanici, iar în 1864 a fost cedată Greciei. În 1953 a suferit un cutremur devastator.

cefalopode

Denumire comună pentru moluștele marine din clasa *Cephalopoda* (de ex. sepia, nautilus, caracatița și calmarul), care cuprinde cele mai active și mai mari nevertebrate. Cefalopodele sunt animale cu simetrie bilaterală, având, de obicei, un sistem nervos central extrem de dezvoltat. Ochii, prin care receptează imagini, sunt asemănători cu cei ai vertebratelor, iar capul este prevăzut cu niște tentacule pe care există discuri de sucțiune dispuse pe mai multe rânduri. Cele mai multe cefalopode își pot schimba culoarea pielii în funcție de mediul înconjurător. Toate înoată, propulsându-se prin ejectarea, sub presiune, a apei. Majoritatea sunt carnivore, hrănindu-se cu pești, crustacee și alte moluște.

cefeidă variabilă

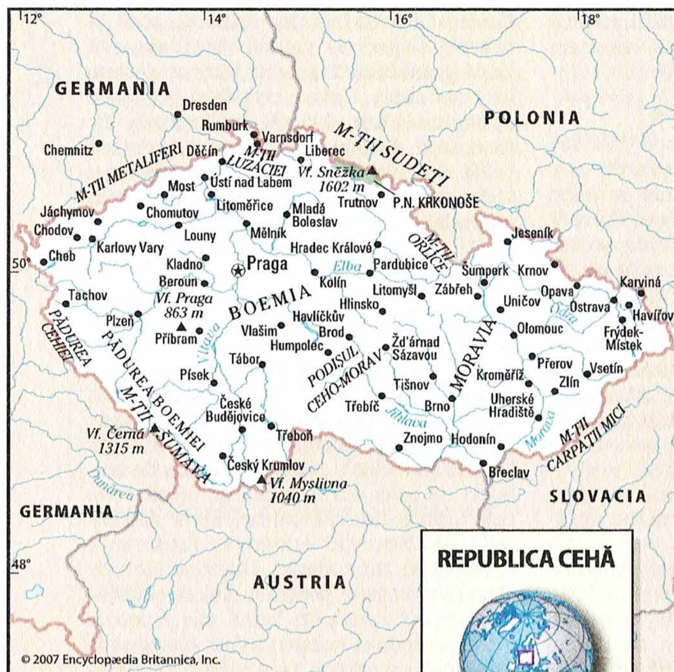
Componentă a unei clase de stele cu strălucire variabilă, a căror perioadă de variație este strâns legată de luminozitate, fiind utilă în măsurarea distanței până la roiurile de stele și galaxii. Este denumită după prototipul clasei sale, care se găsește în constelația Cefeu; cefeidele obișnuite au perioade între 1,5 zile și 50 de zile, ele fiind stele de populația I (*vezi* populația I și II). Cu cât e mai mare perioada unei stele, cu atât este mai mare strălucirea ei naturală; această relație a fost descoperită în 1912 de Henriette Leavin (1868–1921), astronom american.

cehă, limba ~ *sau* limba boemiană

Limbă slavă din grupul de V, vorbită de aproape 12 milioane de oameni în regiunile istorice ale Boemiei, Moraviei și în SV Sileziei, toate făcând acum parte din Republica Cehă, și în comunitățile de emigranți, inclusiv aproape 1 milion de vorbitori de cehă din America de Nord. Cele mai vechi texte cehe datează de la sfârșitul sec. XIII. Sistemul ortografic distinctiv al limbii cehe, care adaugă diacritice literelor din alfabetul latin pentru a denota consoane care nu existau în latină sau pentru a marca lungimea vocalei, a fost introdus la începutul sec. XV și este asociat cu reformatorul religios Jan Hus. Sistemul a fost, mai târziu, adoptat de alte limbi slave care foloseau alfabetul latin, inclusiv slovaca, slovena și croata (*vezi* limba sârbo-croată). Când ceha a reînviat ca limbă literară, la începutul sec. XIX, Josef Dobrovsky a pus bazele codificării limbii în special pe normele cehei din sec. XVI, așa cum apărea în Biblia Kralice (1579–1593), o traducere de referință. Drept urmare, între ceha standard (limba literară) și ceha comună (limba vorbită) s-a creat o mare diferență.

Cehia *denumire oficială* Republica Cehă *în cehă* Česka Republika *anterior, împreună cu Slovacia (1918–1992)* Cehoslovacia

Stat în centrul Europei. Suprafața: 78 866 kmp, 10 210 000 loc. (2002). Capitala: Praga. Cehii reprezintă nouă zecimi din totalul populației; cea mai numeroasă minoritate o reprezintă slovacii. Limba: cehă (oficială). Religia: creștină (predominant romano-catolică, protestantă). Moneda: coroana. Înconjurată de uscat, Republica Cehă este dominată de Masivul Boemiei, un lanț de munți ce ajunge până la 1 602 m la vârful Snežka și care încercuiește Platoul Boemiei. Câmpia râului Morava, cunoscută sub numele de Coridorul Morava, separă Masivul Boemiei de Munții Carpați. Pădurile sunt o trăsătură caracteristică; majoritatea regiunii are un climat oceanic moderat. Economia s-a

privatizat odată cu înlăturarea comunismului, iar în prezent este în mare parte o economie de piață. Este o republică având mai multe partide și două camere legislative: șeful statului este președintele și șeful guvernului este prim-ministrul. Până în 1918, istoria Cehiei se confundă cu cea a Boemiei. În acel an, republica independentă Cehoslovacia a fost creată prin unirea Boemiei și Moraviei cu Slovacia. Cehoslovacia a ajuns sub dominația Uniunii Sovietice după Al Doilea Război Mondial, din 1948 până în 1989 fiind condusă de un guvern comunist. Liberalizarea politică crescândă a fost oprită de invazia sovietică din 1968 (*vezi* Primăvara de la Praga). După 1990 au apărut curente separatiste în rândul slovacilor, iar în 1992 cehii și slovacii au căzut de acord să despartă statul federal. La 1 ianuarie 1993, Republica Cehoslovacă a fost dizolvată pe cale pașnică, în locul ei apărând două state noi – Republica Cehă, ce conține și Moravia, și Slovacia. În 1999, Republica Cehă a intrat în NATO, iar în 2004 a devenit membră a Uniunii Europene.

Cehov, Anton Pavlovici

(29.01.1860, Taganrog, Rusia – 14/15.07.1904, Badenweiller, Germania)

Scriitor rus, important dramaturg și maestru al prozei scurte de factură modernă. Artist al exprimării laconice și precise, Cehov a sondat adâncimile naturii umane, dezvăluind motivațiile secrete ale personajelor sale. Cele mai bune piese și povestiri scrise de el sunt lipsite de intrigi complicate și de rezolvări clare. Concentrându-se asupra unor fapte aparent triviale, ele creează o atmosferă specială, numită uneori melancolică sau lirică. Cehov a descris viața societății ruse contemporane lui folosind o metodă înșelător de simplă, fără procedee literare vizibile, fiind considerat principalul reprezentant al realismului rus de la sfârșitul secolului XIX.

Copilăria și tinerețea

Tatăl lui Cehov era un băcan destul de sărac, cu o fire cazonă și evlavioasă, care se născuse iobag. Și-a silit fiul să lucreze ca vânzător în prăvălia sa și l-a înscris într-un cor bisericesc pe care îl dirija el însuși. În ciuda blândeții mamei sale, copilăria a rămas pentru Cehov o amintire dureroasă, deși ulterior s-a dovedit a fi o experiență intensă și plină de vitalitate pe care scriitorul a invocat-o adesea în operele sale.

După ce a frecventat scurtă vreme o școală locală grecească, Cehov a fost admis în gimnaziul (liceul) orășenesc, unde a rămas timp de 10 ani. Aici a primit cea mai bună educație disponibilă în mod obișnuit la vremea respectivă – riguroasă, dar lipsită de imaginație, bazată pe clasicii greci și latini. În timpul ultimilor trei ani de școală, Cehov a locuit singur și s-a întreținut din meditațiile date elevilor din clasele mai mici, căci tatăl său, ajuns la faliment, se mutase cu restul familiei la Moscova pentru a-și încerca din nou norocul.

În toamna lui 1879, Cehov s-a alăturat familiei la Moscova, unde a rămas până în 1892. S-a înscris imediat la Facultatea de Medicină, pe care a terminat-o în 1884, devenind medic. La această vreme, era deja principalul susținător financiar al părinților și fraților săi, pentru că tatăl nu mai reușea să obțină decât posturi prost plătite. În calitate de cap neoficial al familiei, Anton a dovedit un simț remarcabil al responsabilității

și rezerve nesecate de energie, susținându-și neobosit mama și frații mai mici din sumele câștigate ca ziarist independent și autor de schițe umoristice – muncă pe care o îmbina cu studii medicale conștiincioase și cu o activă viață socială.

Cehov și-a început cariera scriitoricească publicând mici texte comice, semnate cu pseudonim, în reviste de satiră și umor. Până în 1888 devenise foarte popular în rândurile publicului fără pretenții și produsese mai multe scrieri decât toate textele sale ulterioare luate la un loc. În plus, pe parcurs, transformase specia schiței umoristice de cca 1 000 de cuvinte într-o formă minoră de artă. Cehov a avut și încercări de a scrie literatură serioasă, studii ale nefericirii și disperării omenești care contrastau bizar cu anecdotismul textelor sale comice. Treptat, această latură gravă a devenit predominantă și, curând, a ajuns să prevaleze asupra celei umoristice.

Maturitatea literară

Progresul literar al lui Cehov în tinerețe poate fi cântărit după primele apariții ale scrierilor sale într-un șir întreg de publicații din Sankt Petersburg, capitala Rusiei, fiecare mai serioasă și mai respectată decât cea anterioară. În 1888, Cehov publică primul său text într-o revistă literară majoră, *Severnîi vestnik* (Curierul de Nord). Odată cu această scriere – o nuvelă intitulată *Stepa* (Step) –, el renunță la ficțiunea umoristică. Stepa, descriere autobiografică a unei călătorii prin Ucraina văzute cu ochii unui copil, este prima dintre cele peste 50 de povestiri publicate într-o varietate de reviste și colecții între 1888 și 1904, anul morții sale, care, alături de dramele mature compuse în aceeași perioadă, reprezintă elementele de bază pe care și-a clădit reputația.

Deși 1888 este primul an în care Cehov produce aproape numai lucrări cu caracter serios, umorul – acum subiacent – rămâne întotdeauna un ingredient important al textului. Scriitorul e mai preocupat de calitate decât de cantitate, căci numărul textelor publicate scade drastic de la peste o sută în anii de vârf 1886 și 1887 la numai 10 nuvele în 1888. În afară de *Stepa*, Cehov a creat în această perioadă câteva povestiri profund tragice, dintre care remarcabilă este *O poveste banală* (Skucinaia istoriia, 1889), o investigație pătrunzătoare în mintea unui bătrân profesor de medicină muribund. Ingenuitatea și perspicacitatea acestui tur de forță psihologic sunt cu atât mai remarcabile cu cât aparțineau unui scriitor încă foarte tânăr. În aceeași perioadă, piesa *Ivanov* (1887–1889) culminează cu sinuciderea eroului, apropiat de vârsta lui Cehov. Împreună cu *O poveste banală*, ea aparține unui grup de scrieri cehoviene numite „studii clinice", care explorează experiențele unor personaje bolnave fizic sau mental într-un mod ce amintește cititorului că autorul însuși era medic prin formație – și a continuat să practice medicina, chiar dacă sporadic.

Anton Cehov, 1902

DAVID MAGARSHACK

Către sfârșitul anilor 1880, mulți critici începuseră să-i reproșeze lui Cehov – acum suficient de cunoscut pentru a le atrage atenția – lipsa unor convingeri politice și sociale ferme și faptul că nu își înzestra operele cu o anumită tendință. Asemenea așteptări l-au iritat pe scriitor, care nu manifesta nici un partizanat politic sau filozofic. La începutul anilor 1890, a căutat brusc să se elibereze de agresiunile vieții intelectuale urbane întreprinzând o expediție sociologică de unul singur pe o insulă îndepărtată, Sahalin, situată la aproape 9 650 km de Moscova, în celălalt capăt al Siberiei, și renumită ca sediu al unei colonii penitenciare a Imperiului Rus. Călătoria a fost o lungă și periculoasă aventură cu trăsura și pe apă. După ce a ajuns nevătămat, a studiat situația locală și a realizat un recensământ al locuitorilor insulei, Cehov s-a întors să-și publice descoperirile sub forma unei lucrări de cercetare care își are și azi un loc de cinste în analele penologiei rusești: *Insula Sahalin* (Ostrov Sahalin, 1893–1894).

Scriitorul a ajuns pentru prima oară în Europa occidentală însoțit de A.S. Suvorin, un înstărit patron de ziar și editorul unei bune părți din opera lui Cehov. Prietenia lor lungă și apropiată i-a adus lui Cehov o anume lipsă de popularitate, din cauza caracterului reacționar al ziarului deținut de Suvorin, *Novoe vremea* (Timpuri noi). Ulterior, scriitorul a rupt relațiile cu Suvorin din pricina atitudinii pe care ziarul acestuia a adoptat-o în timpul celebrei afaceri Dreyfus din Franța, când Cehov a fost un susținător înfocat al lui Dreyfus.

În anii din preajma expediției sale pe insula Sahalin, Cehov și-a continuat experimentele în sfera dramaturgiei. *Duhul pădurii* (Leșii, 1888–1889) este o piesă prea lungă, în patru acte, de un umor inept, care, printr-un miracol al artei, a

fost transfigurată – în bună parte, prin scurtare – în *Unchiul Vanea* (Deadea Vanea), una dintre capodoperele dramatice ale scriitorului, un studiu excepțional al zădărniciei vieții într-un conac de țară. Transformarea s-a produs cândva între 1890 și 1896; piesa a fost publicată în 1897. Printre celelalte încercări dramatice ale perioadei se detașează câteva dintre gălăgioasele farse într-un act cunoscute drept vodeviluri: *Ursul* (Medved), *Cerere în căsătorie* (Predlojenie), *Nunta* (Svadba), *Aniversarea* (Iubilei) și altele.

Perioada Melihovo: 1892–1898

După ce a contribuit, atât ca medic, cât și ca administrator medical, la ameliorarea consecințelor foametei cumplite din 1891–1892, Cehov a cumpărat o moșie în satul Melihovo, la cca 80 km sud de Moscova. Aceasta a fost reședința sa cca șase ani și, în același timp, un adăpost pentru vârstnicii săi părinți și pentru sora lui Maria, care se îngrijea de gospodărirea casei și care nu se măritase special pentru a-și putea îngriji fratele. Perioada Melihovo a fost cea mai fertilă din viața lui Cehov în domeniul prozei scurte, pentru că acum compune *Zvăpăiata* (Poprîgunia), *Vecinii* (Sosedi, 1892), *Povestea unui necunoscut* (Rasskaz neizvestnogo celoveka, 1893), *Călugărul negru* (Cernîi monah, 1894), *Omorul* (Ubiistvo) și *Ariadna* (1895), între multe alte capodopere. Viața rurală devine una dintre temele principale ale scrierilor sale, îndeosebi în *Țăranii* (Mujiki, 1897). Fără vreo intrigă spectaculoasă, această secvență de schițe excepțional redactate a provocat în Rusia un scandal mai mare decât orice alt text al autorului, în parte datorită refuzului său de a se supune convenției conform căreia scriitorii prezentau, în mod normal, țărănimea rusă într-o lumină sentimentală și edulcorată.

Continuând să creeze numeroase portrete ale intelectualilor vremii, Cehov a descris lumea negustorilor și a fabricanților în texte precum *Împărăția femeilor* (Babie țarstvo, 1894) și *Trei ani* (Tri goda, 1895). Așa cum s-a remarcat de multe ori, opera sa oferă o panoramă a Rusiei vremii, și încă atât de exactă încât poate fi folosită chiar ca sursă pentru cercetări sociologice.

În unele povestiri din perioada Melihovo, Cehov a atacat implicit învățăturile lui Lev Tolstoi, celebru romancier și gânditor și respectat contemporan mai vârstnic. El însuși fost cândva (la sfârșitul anilor 1880) discipol ezitant al vieții simple propovăduite de Tolstoi și al neîmpotrivirii la rău, Cehov respinsese între timp aceste doctrine. Noua sa viziune asupra vieții răzbate într-o povestire de o elocvență aparte: *Salonul nr. 6* (Palata nomer 6, 1892), în care un medic mai în vârstă își manifestă neîmpotrivirea la rău, refuzând să amelioreze situația jalnică a pacienților cu tulburări mentale internați în salonul din subordinea sa, dar sfârșește prin a fi el însuși internat ca pacient ca urmare a mașinațiunilor unui subaltern. În *Viața mea* (Moia jizn, 1896), tânărul erou, fiu al unui arhitect provincial, sfidează cu încăpățânare convențiile clasei de mijloc, devenind zugrav și cultivând o viață simplă tolstoiană, pe care Cehov o înfățișează drept greșit înțeleasă. Într-un grup de povestiri ulterioare legate între ele, *Omul în carapace* (Celovek v futleare), *Agrișe* (Krîjovnik) și *Despre iubire* (O liubvi, 1898), Cehov dezvoltă tema, construind diferite personaje care eșuează în mod similar să-și folosească întregul potențial. Așa cum se vede din aceste pledoarii pentru libertatea persoanei, povestirile lui Cehov conțin adesea un soi de morală implicită, deși autorul lor nu și-a elaborat niciodată vreo doctrină etică sau filozofică.

Pescărușul (Ceaika) este singura operă dramatică a lui Cehov datată cu precizie în perioada Melihovo. La premiera din 17 octombrie 1896 (stil vechi), această dramă în patru acte, greșit subintitulată „comedie“, a fost prost primită, practic fluierată. Profund afectat, autorul a părăsit sala în al doilea act, după una dintre cele mai traumatizante experiențe ale vieții sale, jurând să nu mai scrie niciodată pentru scenă. Doi ani mai târziu însă, piesa a fost resuscitată de nou-înființatul Teatru de Artă din Moscova, unde s-a bucurat de un mare succes și a restabilit reputația de dramaturg a lui Cehov. *Pescărușul* este un studiu al conflictului dintre generații, reprezentate de două actrițe și doi scriitori, în care unele detalii i-au fost sugerate autorului de episoade din viețile prietenilor săi.

Perioada Ialta: 1899–1904

În martie 1897, Cehov suferise o hemoragie pulmonară provocată de tuberculoză, ale cărei simptome se făcuseră simțite mult mai devreme. Silit să se recunoască pe jumătate invalid, scriitorul a vândut moșia de la Melihovo și și-a construit o vilă la Ialta, stațiunea de coastă din Crimeea. De atunci, el și-a petrecut mare parte din ierni în Ialta sau pe Riviera franceză, rupt de viața intelectuală a Moscovei și Petersburgului, lucru cu atât mai frustrant cu cât piesele lui începeau să atragă serios atenția lumii

literare. În plus, Cehov s-a îndrăgostit de o tânără actriță, Olga Knipper, care juca în piesele sale și cu care s-a și căsătorit în 1901; căsnicia aceasta a fost, probabil, singura poveste de dragoste profundă a vieții sale. Dar, cum Knipper și-a continuat cariera actoricească, au trăit separați în cea mai mare parte a lunilor de iarnă, iar căsnicia lor nu a produs urmași.

Niciodată administrator prea bun al averii sale, Cehov a încercat în 1899 să-și pună ordine în afacerile literare vânzând drepturile de editare ale scrierilor produse deja, mai puțin piesele, editorului A.F. Marx, pentru suma – nedrept de mică – de 75 000 de ruble. Între 1899 și 1901, Marx a publicat prima ediție cuprinzătoare a operei lui Cehov, în 10 volume, după ce autorul însuși eliminase din ea multe dintre textele sale de tinerețe. Chiar și așa, această ediție, retipărită în 1903 cu adăugiri, a fost nemulțumitoare în multe privințe.

Perioada Ialta a marcat un declin în producția de povestiri, dar o mai mare concentrare asupra scrierilor dramatice. Ultimele două piese ale lui Cehov – *Trei surori* (Tri sestrî, 1901) și *Livada de vișini* (Vișniovîi sad, 1904) – au fost amândouă compuse pentru Teatrul de Artă din Moscova. Oricât de mult le era îndatorat Cehov celor doi fondatori ai teatrului, Vladimir Nemirovici-Dancenko și Konstantin Stanislavski, el n-a fost mulțumit de repetițiile și reprezentațiile la care a asistat. Afirmând, în mod repetat, că dramele sale târzii erau comedii, nu tragedii, Cehov a fost tot mai îngrijorat de insistența producătorilor asupra unei abordări grave, care accentua exagerat situațiile – e drept, frecvente – când personajele tună și fulgeră împotriva plictiselii și a futilității propriei vieți. În ciuda reputației de inovator a lui Stanislavski, care a propus un stil natural, nondeclamator, pe scena până atunci dominată de histrionism a teatrului rus, producțiile sale nu au fost niciodată suficient de naturale și de nondeclamatorii pentru Cehov, care își dorea ca piesele sale să fie jucate în cea mai ușoară notă cu putință. Și, cu toate că textele sale de referință au intrat, de atunci, în repertoriul teatrelor din întreaga lume, e îndoielnic că dorința i-a fost îndeplinită altfel decât extrem de rar. Și totuși, o solemnitate exagerată poate ruina, de pildă, *Trei surori*, o piesă în care Cehov înfățișează aspirațiile nostalgice ale unui trio de tinere femei din provincie. Dacă *Livada de vișini* fusese proclamată de autorul ei „o comedie, pe alocuri chiar o farsă", această ultimă piesă trasează portretul expresiv al clasei moșierești ruse aflate în declin, cu personaje care rămân comice în ciuda caracterului lor profund tulburător. *Trei surori* a avut premiera la Moscova pe 17 ianuarie 1904 (stil vechi). La mai puțin de șase luni după aceea, Cehov murea de tuberculoză.

Deși prețuit deja de publicul literar rus la vremea morții sale, Cehov nu a devenit celebru pe plan internațional decât după Primul Război Mondial, când traducerile au contribuit la popularizarea operei sale. Și totuși, stilul său evaziv, aparent stângaci – în care ceea ce rămâne nespus pare adesea mult mai important decât ceea ce e spus – i-a împiedicat pe criticii literari să facă o analiză eficientă a scrierilor sale, iar pe alți scriitori să-l imite.

Abia la 40 de ani de la moartea sa, odată cu publicarea *Operelor complete* (Polnoe sobranie socinenii i pisem) în 20 de volume (între 1944 și 1951), Cehov a fost, în sfârșit, prezentat în limba rusă cu un profesionalism demn – deși cu unele rezerve – de valoarea sa. Opt volume ale acestei ediții cuprind corespondența scriitorului, estimată la câteva mii de scrisori. Excepțional de vivace și de spirituale, ele contrazic convingerea – comună în timpul vieții lui Cehov – că era un pesimist înrăit. Ca mostre ale artei epistolare ruse, scrisorile sale au fost socotite de istoricul literar D.S. Mirski de valoare aproape egală cu corespondența lui Aleksandr Pușkin. Deși Cehov este, deocamdată, cunoscut în principal pentru piesele sale, opinia critică dă semne că ar începe să-i considere povestirile – îndeosebi pe cele scrise după 1888 – o izbândă artistică încă mai semnificativă și mai originală.

Cei Cinci *sau* Cei Cinci Imbatabili

Grup de compozitori ruși care s-au reunit în anii 1860, în încercarea de a crea o școală de muzică națională rusească. Din grupul celor cinci făceau parte César Cui (1835–1918), Aleksandr Borodin, Mily Balakirev, Modest Mussorgski și Nicolai Rimski-Korsakov. Grupul mai mare, adunat în jurul acestora, a fost numit de criticii muzicali Grupul Imbatabililor, denumire care se confundă uneori cu prima.

Cei Opt

Grup de pictori americani care s-au revoltat împotriva tradiției impuse de Academia Națională de Design. Celor opt membri care au format inițial grupul – R. Henri, Everett Shinn (1876–1953), John Sloan, Arthur

B. Davies (1862–1928), Ernest Lawson (1873–1939), Maurice Prendergast, George Luks (1867–1933) și Willliam Glackens – li s-a alăturat ulterior George Wesley Bellows. În 1908 au expus împreună în New York. Localurile, locuințele închiriate, sălile de biliard și mahalalele se numărau printre subiectele lor favorite, iar stilul era brutal și realist. Carierele lor au urmat direcții diferite, iar câțiva ani mai târziu au fost integrați în Școala Ash Can.

Cela, Trulock Camilo José

(11.05.1916, Iria Flavia, Spania – 17.01.2002, Madrid)

Scriitor spaniol. În tinerețe s-a alăturat forțelor lui Francisco Franco în Războiul Civil din Spania. Operele sale literare marchează renunțarea la simpatiile sale falangiste anterioare. În general, romanele, povestirile și jurnalele sale de călătorie din Spania și America Latină au ca trăsătură caracteristică faptul că sunt experimentale și novatoare în formă și conținut. Unii îl consideră creatorul stilului narativ *tremendismo*, stil ce tinde să accentueze violența și grotescul. S-a făcut cunoscut prin romanul *Familia lui Pascual Duarte* (La familia de Pascual Duarte, 1942); alte opere includ *Stupul* (La colmena, 1951) și romanul avangardist *San Camillo* (1936; ecranizat în 1969). În 1989 i s-a decernat Premiul Nobel pentru literatură.

celadon

Obiect de ceramică din China, Coreea, Thailanda și Japonia, smălțuit în diverse culori, cum ar fi verdele de diverse nuanțe, olivul, albastrul și griul. Culorile sunt rezultatul unui strat de argilă groasă (argilă lichefiată) având o concentrație mare de fier; ele sunt aplicate obiectului respectiv înainte de smălțuire. Astfel, în timpul arderii în cuptor, fierul intră în contact cu smalțul, colorându-l. Celadoanele erau la mare preț în lumea orientală cu mult înainte de a fi introduse în Occident. Cererea mare a făcut să fie exportate în India, Persia și Egipt, în timpul dinastiei Tang (618–907 d.Hr.), dar și în majoritatea țărilor din Asia, în timpul dinastiilor Song (960–1279) și Ming (1368–1644). Erau apreciate nu numai pentru frumusețea lor (se asemănau cu jadul), dar și pentru superstiția foarte veche conform căreia vasele de celadon se sparg sau își schimbă culoarea dacă mâncarea este otrăvită. Vasele Yüeh, realizate pentru prima dată în timpul dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.), reprezintă primele vase de celadon.

Celan, Paul *născut* Paul Antschel

(23.11.1920, Cernăuți, România, azi Ucraina – 1.05.1970, Paris, Franța)

Poet evreu de origine română, care și-a scris operele în limba germană. A început Facultatea de Medicină în Franța (1938), însă, un an mai târziu, fugind din calea nazismului, s-a reîntors la Cernăuți pentru a studia literatură și limbi romanice. Ocupația sovietică și instaurarea stalinismului (1940) i-au spulberat iluziile socialiste. În 1941, trupele germane și române au recucerit regiunea. Evreii au fost închiși în ghetou de unde nu ieșeau decât pentru a munci în folosul trupelor de ocupație. Părinții săi au fost deportați în Transnistria, unde și-au găsit sfârșitul – tatăl, de tifos, mama, executată. Poetul însuși a stat în lagărul de muncă până în 1944, când a fost eliberat de trupele Armatei Roșii. A lucrat într-un sanatoriu de boli nervoase, copleșit de sentimentul de vinovăție pentru moartea părinților săi. De atunci datează poemul *Tangoul morții* (Todesfuge, 1948), despre lagărele de concentrare naziste, considerat unul dintre cele mai renumite expresii poetice ale Holocaustului. A plecat la București, unde a stat până în 1947, scriind în revistele evreiești și traducând literatură rusă în limba română. Din acea perioadă datează alt poem despre crimele naziste, *Noapte și ceață* (Nacht und Nebel). Pentru că nu a putut pleca în Palestina, unde se declanșaseră ostilitățile dintre evrei și arabi, iar în România atmosfera se deteriora pe măsură ce puterea era preluată de comuniști, a plecat în Franța, unde a publicat *Nisipul din urnă* (Der Sand aus den Umen, 1948), *Macii și amintirile* (Mohn und Gedaechtnis, 1952), *Din prag în prag* (Von Schwelle zu Schwelle, 1955), *Roza nimănui* (Die Niemandsrose, 1963) sau volumul postum *Zăpadă-parte* (Schneepart, 1971). Intensificarea sentimentului de vinovăție l-a determinat să se sinucidă, aruncându-se în Sena, în aprilie 1970. Este considerat unul dintre cei mai expresivi și mai profunzi poeți postbelici. A evoluat de la o lirică postsimbolistă la accentele tragic-expresioniste, pline de inovații lingvistice și de imagistică sumbră, o poezie marcată nu doar de experiența lagărului de concentrare și de anii de război, ci și de filozofia existențialistă și de muzica lui Anton Webern.

Cele cinci dinastii

Perioadă din istoria Chinei, între căderea dinastiei Tang (907 d.Hr.) și fondarea dinastiei Song (960 d.Hr.), în care cinci

așa-zise dinastii (Hou Liang, Hou Tang, Hou Jin, Hou Han și Hou Zhou) au urmat într-o succesiune foarte rapidă la conducerea Chinei de Nord. Perioada se mai numește și Cele Zece Regate, datorită celor zece regimuri ce au dominat regiuni separate din S Chinei, în aceeași perioadă. În pofida instabilității politice, din punct de vedere cultural a fost o perioadă de mari realizări. Tipărirea cu blocuri de lemn a atins culmea dezvoltării; prima ediție completă a clasicilor confucianiști a fost realizată în 953 d.Hr. A înflorit specia lirică numită *ci (tz'u)*, iar pictura de flori, anterior specific budistă, a devenit o ramură a picturii nereligioase.

Cele nouăzeci și cinci de teze

Teme de dezbatere în chestiunea indulgențelor, scrise de către Martin Luther și, conform legendei, afișate pe ușa bisericii castelului din Wittenberg, Germania, în 31 octombrie 1517. Acest eveniment este considerat astăzi începutul Reformei protestante. Tezele erau scrise ca răspuns la practica vânzării indulgențelor pentru a plăti reconstrucția bazilicii Sfântul Petru din Roma. Ele reprezentau o critică implicită la adresa politicii papalității și accentuau caracterul sacru, lăuntric al credinței creștine. Având o largă răspândire, ele au provocat numeroase controverse. În 1518, Luther a publicat un manuscris latin cu lămuriri privind aceste teze.

Cele o mie de insule /Thousand Islands/

Grup format din cca 1 500 de mici insule care se întind pe 128 km pe fluviul St. Lawrence, între statul New York, SUA, și Ontario, Canada. O parte din acestea aparțin Canadei, iar celelalte – SUA. Aici se află o serie de stațiuni de odihnă și Parcul Național St. Lawrence Islands, care aparține Canadei, fiind fondat în 1904 și având o suprafață de 400 de hectare. Podul internațional Thousand Islands, cu cinci benzi, face legătura dintre insule pe o distanță de 13,7 km și între New York și Ontario.

Cele paisprezece puncte

Plan de propuneri al președintelui Woodrow Wilson, pentru instaurarea păcii după Primul Război Mondial, expus într-un discurs din ianuarie 1918. Se punea accent pe „acorduri de pace fățișe, elaborate fără ascunzișuri", avându-se în vedere o schimbare a practicii obișnuite a diplomației secrete, practicată în Europa. Alte puncte evidențiau împărțirea de teritorii care urma să aibă loc după război. Ultimul punct invoca o „asociație generală a națiunilor", care anticipa Liga Națiunilor.

cele patru adevăruri nobile

Cele patru doctrine fundamentale ale budismului. Au fost formulate de Gautama Buddha în prima sa predică. Adevărurile sunt: (1) existența înseamnă suferință; (2) aceasta este cauzată de dorință sau aspirație; (3) suferința poate fi curmată; și (4) pentru a realiza acest lucru, trebuie urmată Calea celor opt pași. Deși interpretate diferit, aceste patru adevăruri sunt recunoscute de toate școlile budiste.

Cele patru cărți *în chineză* Sishu

Vechi texte confucianiste, folosite ca bază de studiu pentru testarea funcționarilor civili (*vezi* sistemul de examinare chinez) din China, în perioada 1313–1905. Constituiau o introducere în confucianism și în mod tradițional erau studiate înainte de Clasicele cinci. Publicarea celor patru cărți în mod unitar, în 1190, însoțite de comentariile lui Zhu Xi, a contribuit la revitalizarea confucianismului în China. Textele sunt *Daxue*, *Zhongyong*, *Lunyu* (*Analectele*, despre care se crede că includ citate atribuite lui Confucius și care sunt considerate cea mai sigură sursă a învățăturilor sale) și *Mencius*.

cele patru libertăți

Obiective esențiale sociale și politice descrise de președintele Franklin Roosevelt în mesajul său despre starea națiunii, din ianuarie 1941: libertatea cuvântului, libertatea religiei, libertatea de a prospera și libertatea de a nu fi supus agresiunii fizice. A cerut ca aceasta din urmă să fie atinsă prin „reducerea înarmării în toată lumea". În august 1941, împreună cu Winston Churchill, a inclus cele patru libertăți în Carta Atlanticului.

cele șapte minuni ale lumii

Creații antice arhitecturale și sculpturale extraordinare, descrise de diverși autori greco-romani. Pe listă se află piramidele de la Gizeh (cea mai veche dintre minuni și singura care mai există și astăzi), grădinile suspendate din Babilon (serie de terase suprapuse pe un ziggurat, puse pe seama fie a lui Nabucodonosor II, fie a semilegendarei regine Semiramida), statuia lui Zeus din Olimpia (o reprezentare din aur și fildeș a zeului așezat pe tron, realizată de Fidias), templul lui Artemis de la Efes (un templu construit pe la 356 î.Hr., faimos pentru dimensiunile sale impozante și pentru operele de artă care îl împodobeau), mausoleul

din Halicarnas, colosul din Rodos și farul din Alexandria (un far construit pe la 280 î.Hr. pe insula Pharos, din fața Alexandriei, despre care se spune că ar fi avut o înălțime de peste 110 m). Aceste minuni au constituit o sursă de inspirație pentru generațiile ulterioare, care au alcătuit alte liste ale celor șapte atracții sau „minuni".

Cele șase dinastii

(220–589 d.Hr.)

În China, perioada cuprinsă între sfârșitul dinastiei Jin și începutul dinastiei Sui. Numele derivă de la cele șase dinastii succesive care au avut capitala la Nanjing: Wu (222–280 d.Hr.), Jin de Est (317–420 d.Hr.), Liusong (420–479 d.Hr.), Qi de Sud (479–502 d.Hr.), Liang de Sud (502–557 d.Hr.) și Chen de Sud (557–589 d.Hr.). În această perioadă, China de Nord a cunoscut o succesiune de regate întemeiate de invadatorii din Asia Centrală. Printre acestea s-au remarcat Wei de Nord, Wei de Est, Wei de Vest, Qi de Nord și Zhou de Nord. În ciuda haosului acelor vremuri, s-au realizat mari progrese în medicină, astronomie, botanică și chimie. Budismul și taoismul au devenit religiile populare, iar traducerile din textele budiste au atras atenția chinezilor asupra literaturii și asupra caligrafiei; arhitectura și artele vizuale au înflorit și ele.

Cele Trei Regate

(220–280 d.Hr.)

Trio de state chineze războinice, format după stingerea dinastiei Han. Cao Cao și-a numit fiul pe tronul regatului Wei, care controla China de Nord. Regatul Shu-Han a fost fondat în actuala regiune Sichuan de către Liu Bei și de către consilierul acestuia, Zhuge Liang, iar regatul Wu se afla în S, având capitala la Nanjing. Până în 280 d.Hr. toate trei au fost încorporate de dinastia Jin. De-a lungul secolelor, Cele Trei Regate au constituit o sursă de inspirație pentru literatura chineză, mai ales pentru cea istorică.

Cele zece porunci

Lista preceptelor religioase sfinte în iudaism și creștinism. Printre ele se numără obligația de a-l cinsti pe Dumnezeu, Sabatul, părinții, ca și interdicția idolatriei, a blasfemiei, a crimei, a adulterului, a furtului, a falsei mărturii și a invidiei. În cartea Exodul din Vechiul Testament, se spune că i-au fost date lui Moise pe Muntele Sinai și au fost gravate pe două table de piatră. Cei mai mulți cercetători propun ca dată a apariției poruncilor sec. XVI–XIII î.Hr., deși alții le datează în jurul anilor 750 î.Hr. Până în sec. XIII, ele nu s-au bucurat de prea multă considerație în rândul creștinilor.

Celeabinsk

Oraș, 1 081 800 loc. (2001), din V Rusiei. Situat la 200 km S de Ecaterinburg, pe calea ferată transsiberiană, este centrul administrativ al regiunii Celeabinsk, 3 672 000 loc. (2000). Fondat ca avanpost de frontieră, pe locul unui sat bașkir, în 1736, s-a dezvoltat rapid ca urmare a deplasării spre E a industriei rusești în Al Doilea Război Mondial.

Celebes

Vezi Sulawesi

Celebes, Marea ~/Sulawesi

Partea de V a Oceanului Pacific. Delimitată de arhipelagul Sulu, Mindanao, insulele Sangihe, Sulawesi și Borneo, se întinde pe 675 km NS și 837 km EV și ocupă cca 280 000 kmp. Este unită cu Marea Java prin strâmtoarea Makassar. Deși mai mult de jumătate din suprafață măsoară 4 000 m în adâncime, cota maximă atinge 6 220 m. Comercianții și pirații din Borneo și din insulele din vecinătate au stăpânit marea până când a fost cucerită de coloniști, la sfârșitul sec. XIX.

celenterate

Vezi cnidari

celiachie

Sindrom digestiv. Cei care suferă de această afecțiune nu pot tolera glutenul, o proteină ce se găsește și în făina de grâu, orz, malț și secară. În celiachie, glutenul generează un răspuns al sistemului imunitar care deteriorează mucoasa intestinului subțire. Se crede că o carență a enzimelor care digeră glutenul s-ar putea afla la baza bolii. Absorbția slabă a nutrienților duce la scaune în cantități mari, urât mirositoare, cu conținut de substanțe grase, malnutriție, încetinirea creșterii și anemii, simptome asemănătoare cu cele ale anemiei pernicioase. Se poate transmite genetic. Copiii încep să manifeste tulburări intestinale intermitente, diaree și pierdere în greutate la 6–12 luni. La adulți, debutează de obicei după vârsta de 30 de ani, cu pierderea poftei de mâncare, depresie, iritabilitate și constipație alternând cu diaree. Simptomele în cazuri grave sunt date de deficiențe de nutriție și pot necesita măsuri suplimentare. O dietă bogată în proteine, săracă în gluten și grăsimi saturate duce la ameliorarea simptomelor.

celibat

Abstinență deliberată de la activitate sexuală, de obicei în conjuncție cu un rol sau o practică religioasă. Există numeroase forme de celibat în majoritatea religiilor din lume. Poate indica puritatea trupească a unei persoane (relațiile sexuale fiind considerate o pângărire) sau poate fi adoptată ca formă de înălțare spirituală (deoarece relațiile sexuale erau permise numai în interiorul instituției căsătoriei, iar familia și căsătoria erau considerate o povară). În religiile șamanice, șamanii sunt adesea celibatari. În hinduism, „sfinții" (sau „sfintele") care au renunțat la viața obișnuită pentru a căuta eliberarea finală sunt celibatari. Budismul a fost, la început, un ordin al celibatarilor, însă mai târziu multe secte au renunțat la celibat. Taoismul chinez are adepți celibatari, atât călugări, cât și mulți independenți. Islamul nu are o instituție a celibatului, însă indivizii îl pot îmbrățișa din considerente de înălțare spirituală. Iudaismul obligă la o anumită perioadă de abstinență, dar celibatul de lungă durată nu a jucat un rol important. Primele biserici creștine au avut tendința de a considera celibatul ca superior căsătoriei. Începând cu sec. XII, celibatul a devenit literă de lege pentru clerul romano-catolic, dar protestanții nu au adoptat niciodată celibatul pentru clerici.

Céline, Louis-Ferdinand
născut **Louis-Ferdinand Destouches**
(27.05.1894, Courbevoie, lângă Paris, Franța - 01.07.1961, Meudon)

Scriitor francez; s-a născut într-o familie săracă. În timpul Primului Război Mondial a suferit răni ce l-au marcat mental și fizic toată viața. Din 1924 a practicat medicina. Romanul său *Călătorie la capătul nopții* (Voyage au bout de la nuit, 1923), despre încercările chinuite ale unui bărbat de a găsi sensul vieții, este scris într-un stil vehement și dezarticulat, care însă l-a consacrat ca important novator. *Moarte pe credit* (Mort à credit, 1936) este portretul sumbru al unei lumi lipsite de valoare, frumusețe și decență. După aceste romane, a devenit extrem de conservator, antisemit și mizantrop. După Al Doilea Război Mondial a fugit în Danemarca, fiind bănuit de colaborare cu naziștii, însă mai târziu a fost reabilitat. Printre ultimele sale opere se numără trilogia *De la un castel la altul* (D'un château à l'autre, 1957), *Nord* (1960) și *Rigodon* (1969).

cella *sau* **naos**

Sală din interiorul unui templu (diferită de portic) care adăpostea statuia unei divinități. În arhitectura romană și greacă timpurie, are de obicei formă dreptunghiulară, intrarea făcându-se pe la unul din capete; pereții exteriori formează adesea o boltă. În templele mai mari, cella era uneori deschisă către cer. În tradiția arhitecturală bizantină, naosul reprezintă spațiul din planul central al bisericii în care se țin slujbele religioase.

Cellini, Benvenuto
(01.11.1500, Florența, Republica Florența, azi Italia - 13.02.1571, Florența)

Sculptor florentin, bijutier și scriitor, unul dintre cei mai importanți artiști manieriști și, datorită vieții și perioadei în care a trăit, descrise în autobiografia sa, una dintre cele mai pitorești figuri ale Renașterii.

Solniță aparținând lui Francisc I, încrustată cu email și aur, realizată de Benvenuto Cellini, 1540; Kunstistorisches Museum, Viena

KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, VIENA

Începutul carierei

Opunându-se tatălui său, care voia ca el să devină muzician, Cellini a intrat ca ucenic în atelierul aurarului florentin Andrea di Sandro Marcone. A fost exilat la Siena, după o încăierare, în 1516, s-a întors la Florența între 1517–1519 și apoi s-a stabilit la Roma. Anchetat și condamnat la moarte pentru că a luat parte la un duel în Florența în 1523, a fugit din nou la Roma, unde a lucrat pentru episcopul de Salamanca, Sigismundo Chigi, și pentru papa Clement VII. Cellini a participat la apărarea Romei în timpul asediului din 1527, unde, potrivit relatărilor lui, i-ar fi împușcat pe conetabilul de Bourbon și pe prințul de Orania.

După prădarea Romei, s-a întors la Florența și în 1528 a lucrat la Mantova, unde a confecționat un sigiliu pentru cardinalul Gonzaga (Arhivele Episcopale ale orașului Mantova). Întors la Roma în 1529, a fost numit *maestro delle stampe* („maestru al matrițelor") la trezoreria papală și între 1530–1531 a executat o cruce pectorală pentru Clement VII. Ca multe dintre lucrările din materiale prețioase ale lui Cellini, aceasta a fost topită, dar schița se găsește la British Museum din Londra, în trei copii din sec. XVIII. Singurele lucrări care au supraviețuit dintre multele pe care le-a realizat pentru papă sunt două medalii din 1534 (Uffizi, Florența).

Condamnat pentru uciderea unui bijutier rival, Cellini a fost absolvit de papa

Paul III; dar în anul următor, după rănirea unui notar, a fugit din Roma și s-a refugiat în Florența, unde a executat mai multe monede pentru Alessandro de Medici (acum la Cabinet des Médailles, la Biblioteca Națională din Paris). După încă un an în Roma, a făcut o vizită scurtă în Franța, unde a fost primit de Francisc I, singura mărturie a acestei călătorii fiind o medalie portret a regelui (1538; palatul Bargello, Florența). La întoarcerea în Roma în 1537, a fost acuzat de delapidare și a fost închis. A evadat, a fost din nou închis, iar în final a fost eliberat, în 1539, la insistența cardinalului d'Este din Ferrara, pentru care a executat un sigiliu (cca 1540; originalul s-a pierdut; în Lyon se află o ștanță din plumb). Invitat din nou în Franța de Francisc I, a sosit la Fontainebleau în 1540, ducând cu el o solniță neterminată, pe care a finisat-o în aur în 1540 pentru rege. Aceasta, singura lucrare din metale prețioase complet autentificată (Kunsthistorisches Museum, Viena), este exemplul suprem de măiestrie al orfevrăriei renascentiste. În 1542, regele i-a acordat lui Cellini cetățenie franceză, iar în 1544 a primit o comandă regală pentru 12 lumânări din argint decorate cu personaje mitologice. Schița uneia dintre acestea, reprezentând-o pe Iunona, se află la Luvru, Paris. De asemenea, în perioada 1543–1544 a modelat și turnat prima sa lucrare de mari proporții – o mare lunetă de bronz, reprezentând-o pe Nimfa de la Fontainebleau, pentru intrarea în palatul Luvru. Pentru o fântână ce era proiectată la Fontainebleau a pregătit în 1543 un model pentru o statuie uriașă a lui Marte (pierdut).

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Perseu, sculptură din bronz de Benvenuto Cellini, 1545–1554

Anii maturității

În 1545, Cellini a părăsit Parisul în grabă și s-a întors la Florența, unde a fost primit de către Cosimo de Medici și i s-a comandat cea mai cunoscută sculptură a sa, o statuie din bronz a lui Perseu, aflată în Loggia dei Lanzi din Florența, unde se găsește și astăzi; aici i s-a comandat și un bust uriaș al marelui duce de Toscana (palatul Bargello, Florența). Nevoit să fugă în Veneția în 1546, pentru a scăpa de acuzațiile de imoralitate, Cellini a terminat bustul în 1548. În aceeași perioadă a restaurat un tors al lui Palestrina în chip de Ganymede (1546–1547; Uffizi, Florența) și a sculptat în marmură statui ale lui Apollo și Hyacint (1546) și Narcis (1546–1547); toate cele trei lucrări se găsesc astăzi la palatul Bargello, la Florența, alături de un mic basorelief reprezentând un ogar, pe care îl făcuse ca probă pentru Perseu (1545). Un bust de bronz al unui bancher și patron al artelor, Bindo Altoviti (cca 1550; Muzeul Isabella Stewart Gardner, Boston), a fost executat de Cellini la Florența. După dezvelirea lui Perseu (1545), a început lucrul la un crucifix din marmură pentru propriul său mormânt din biserica florentină Sanctissima Annunziata; acesta se află acum în biserica mănăstirii regale de la Escorial (Spania). Crucifixul Escorial (1556) ilustrează superioritatea artei lui Cellini față de lucrările rivalilor săi, Bartolommeo Ammannati și Baccio Bandinelli. Două schițe pentru sigiliul Academiei din Florența (aflate la British Museum, Londra, și Graphische Sammlung, Munchen) datează din 1563. A început să-și scrie autobiografia în 1558 și a terminat-o în 1562; iar în 1565 a început să lucreze la importantele sale tratate despre orfevrărie și sculptură, *Tratat de orfevrărie* (Trattato dell'oreficeria) și *Tratat de sculptură* (Trattato della scultura).

Faima durabilă a lui Cellini se datorează mai mult relatării propriei vieți decât lucrărilor sale ca artist. Apărută mai întâi în Italia în 1728, autobiografia lui Cellini a fost tradusă în engleză (1771), germană (1796) și franceză (1882) și, cum a fost publicată chiar la începutul romantismului, a devenit imediat faimoasă. Dictată unui asistent din atelierul său, este compusă într-un limbaj lipsit de artificii literare și oferă o relatare la prima mână a experienței artistului în Roma lui Clement VII, în Franța lui Francisc I și în Florența lui Cosimo de Medici. În ciuda exagerărilor evidente și a tonului de multe ori lăudăros, este un document uman de o sinceritate surprinzătoare și de o autenticitate incomparabilă și, mulțumită acestuia, caracterul lui Cellini e cunoscut mai îndeaproape decât al oricărui alt personaj al vremii.

Celsius, Anders

(27.11.1701, Uppsala, Suedia – 25.04.1744, Uppsala)

Astronom suedez. Din 1730 și până la sfârșitul vieții, a predat la Universitatea din Uppsala. În 1733 a publicat o culegere cu 316 observații referitoare la aurora boreală, iar în 1744 a construit Observatorul din Uppsala. Este cunoscut mai ales ca autor

al scării termometrice centesimale (1742) (scara Celsius), care stabilește punctul de îngheț al apei la 0° și punctul de fierbere a apei la 100°.

Celsus, Aulus Cornelius
(sec. I d.Hr.)

Autor roman al unor lucrări de medicină. Renumitul său tratat *De medicina,* o sursă importantă de informații referitoare la începuturile medicinei, demonstrează că aceasta era într-un stadiu avansat de dezvoltare, insistându-se asupra igienei și utilizării antisepticelor, descriindu-se pielea feței și menționându-se cele patru semne importante ale inflamațiilor. În cele trei capitole ale cărții sunt discutate bolile care necesită regim alimentar, medicație și tratament chirurgical.

celtă, religia ~

Credințe și practici ale vechilor celți din Gallia și Insulele Britanice. Credința celților se centra pe interdependența dintre elementul divin și lumea reală. Exista credința că izvoarele, râurile și munții sunt locuite de spirite protectoare, de obicei având chip de femei. Unii zei aveau un cult larg răspândit; alte zeități, mai puțin importante, erau asociate cu anumite triburi sau locuri. Cel mai important zeu era Lugus, talentat în toate artele. Cernunnos era zeul animalelor; zeița cailor și a fertilității era Epona (în mitologia galică), Macha (în mitologia irlandeză) sau Rhiannon (în mitologia britanică). Zeițele erau adesea reprezentate în grupuri de câte trei. Druizii, preoții religiei celtice, au păstrat tradiția orală, nelăsând nici un document scris, dar se știe că sărbătorile legate de anotimpuri erau Samhain (1 noiembrie), care marca sfârșitul verii și comemorarea morții, și Beltane (1 mai). Stejarii, ilicele și vâscul erau considerate plante sacre. Celții credeau în viața de după moarte și în metempsihoză. *Vezi și* Brigita.

Celtiberia

Diviziune administrativă antică, situată în NE Spaniei, între râurile Ebru și Tajo, într-o regiune muntoasă. A fost populată înainte de a fi ocupată, în sec. III î.Hr., de triburi mixte de iberi și celți. La începutul sec. II î.Hr., celtiberii s-au supus pentru prima dată Romei, dar nu au fost complet dominați decât în 133 î.Hr. Cercetările arheologice au scos la iveală zăbale, pumnale și scuturi, ceea ce atestă firea războinică a acestora.

celtice, limbi ~

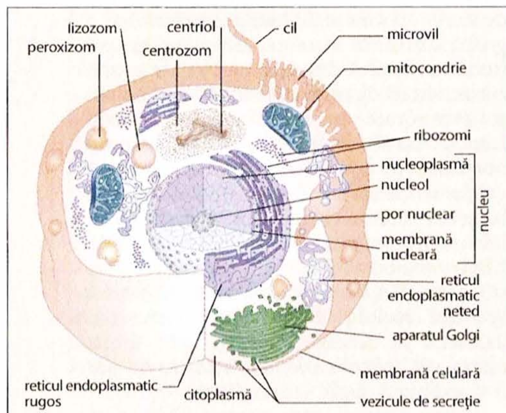
Limbi din familia de limbi indo-europene, vorbite de celți pe o arie larg răspândită din Europa Centrală și de Vest, în perioada preromană și romană, restrânse acum la regiunile de coastă din NV Europei. Limbile celtice pot fi împărțite într-o grupă de limbi continentale (toate dispărute) și o grupă de limbi insulare. Atestarea grupei insulare datează din vremea în care grupa continentală dispăruse, cedând locul latinei și altor limbi pe continentul european. Limbile celtice insulare se împart, în mod obișnuit, în gaelică (irlandeză, manx și galeza scoțiană) și britonă (velșă, cornică și bretonă). Limba cornică tradițională a fost înlocuită de engleză la sfârșitul sec. XVIII. Limba manx, vorbită în insula Man, s-a stins în 1974, odată cu moartea ultimului vorbitor nativ. Recent, câțiva entuziaști încearcă să readucă la viață atât limba manx, cât și limba cornică, însă ele nu pot fi considerate limbi comunitare.

celți

Veche populație indo-europeană care s-a răspândit în Europa între mileniul II î.Hr. și sec. I î.Hr. Au fost asimilați de Imperiul Roman, ca și britonii, galii, boii, galatienii și celtiberii. Primele dovezi arheologice (cca 700 î.Hr.) provin de la situl Hallstatt din Austria. În Epoca Fierului, controlau drumurile comerciale de pe Ron, Sena, Rin și Dunăre. În drumul lor către V, au introdus utilizarea fierului, ceea ce i-a ajutat să domine și alte triburi. Pe la mijlocul sec. V î.Hr., de-a lungul Ronului, s-a format cultura La Tène, care s-a extins în Europa de Est și în Insulele Britanice. Celții au prădat Roma pe la 390 î.Hr. și au invadat întreaga peninsulă, stabilindu-se apoi în S Alpilor (Gallia Cisalpină), reprezentând o amenințare continuă pentru Roma, până ce au fost învinși în 225 î.Hr. În Balcani, ei au prădat Delphi în 279 î.Hr., dar au fost învinși de etolieni. Au traversat Anatolia continuând să cotropească teritorii, dar au fost învinși de Attalos I în cca 230 î.Hr. Roma a stăpânit Gallia Cisalpină din 192 î.Hr., iar în 124 î.Hr. a cucerit teritoriile de dincolo de Alpi. În Gallia Transalpină, celții au fost alungați, de la V, de triburile germanice și, din S, de romani. În 58 î.Hr., Iulius Caesar a început campania împotriva Galliei. Ocupația celtă asupra Britanniei și Irlandei se deduce din dovezi arheologice și lingvistice. Sistemul social celtic era alcătuit din armată aristocratică și fermieri liberi; druizii, cu îndatoririle lor magico-religioase, se situau deasupra aristocrației. Exista un sistem mixt de economie agrară. Literatura orală era extrem de dezvoltată, la fel și arta. Confecționau bijuterii din aur și argint, săbii cu teci și scuturi decorate cu email.

celulă

În biologie, unitate de bază din care sunt alcătuite toate organismele, cea mai mică unitate structurală a materiei vii, capabilă să funcționeze independent. Un organism complet, de sine stătător, poate fi alcătuit dintr-o singură celulă, așa cum se întâmplă la bacterii și protozoare. La organismele pluricelulare, așa cum este cazul plantelor și al animalelor superioare, grupurile de celule specializate sunt organizate în țesuturi și organe. Există două mari tipuri distincte de celule: celule procariote, care se găsesc numai la bacterii (incluzând algele albastre-verzi sau cianobacterii), și celule eucariote, care intră în componența celorlalte forme de viață. Deși structura celulei procariote diferă de cea a celulei eucariote (*vezi* procariot, eucariot), compoziția moleculară și funcțiile lor sunt asemănătoare. Moleculele intracelulare cele mai importante sunt acizii nucleici, proteinele și polizaharidele. O celulă este înconjurată de o membrană care permite schimbul de substanțe cu mediul extracelular. La organismele vegetale, aceasta este dublată de un perete rigid cu rol de protecție.

Structura fundamentală a unei celule animale. Citoplasma înconjoară elementele specializate sau organitele celulei. Ribozomii, unde sunt sintetizate proteinele celulare, se găsesc liberi în citoplasmă sau atașați de pereții exteriori ai reticulului endoplasmatic, prin care substanțele organice și minerale trec în celulă. Energia necesară celulei este asigurată de mitocondrii. Aparatul Golgi, care arată ca un ansamblu de saci turtiți, procesează materiile ce urmează să fie eliminate din celulă prin veziculele secretoare. Enzimele digestive sunt stocate în lizozomi. Peroxizomii conțin enzime care distrug diferitele molecule toxice. Centrozomul este alcătuit din corpusculi numiți centrioli, cu rol în diviziunea celulară. Microvilii, extensii asemănătoare unor degete, sunt întâlniți la unele celule. Cilii, prelungiri filiforme care sunt prezente la suprafața multora dintre celule, pot provoca mișcarea fluidului înconjurător. Învelișul nuclear, o membrană dublă care înconjoară nucleul, conține pori ce controlează mișcarea substanțelor în interiorul și în afara nucleoplasmei. Cromatina, o combinație de ADN și proteine care se grupează în cromozomi, formează cea mai mare parte a nucleoplasmei. Nucleolul dens este locul unde se produc ribozomii.

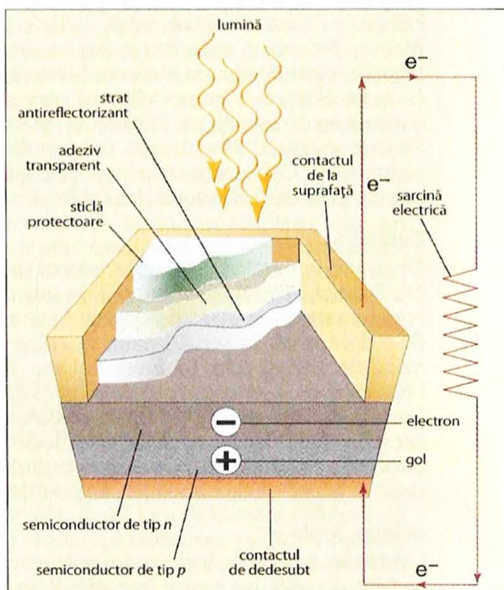
celulă B

Unul dintre cele două tipuri de limfocite (celălalt fiind celula T). Toate limfocitele se dezvoltă în măduva osoasă. Joacă un rol important în imunitatea umorală; la întâlnirea unei substanțe necunoscute (antigen), limfocitul B se transformă în celulă plasmatică, secretând imunoglobulina (*vezi* anticorp).

celulă solară

Dispozitiv care convertește direct energia luminii în energie electrică, prin procesul fotovoltaic (*vezi* efect fotovoltaic). Celulele solare nu se bazează pe reacții chimice pentru a produce energia electrică și nu conțin părți mobile. Cele mai multe dintre celulele solare sunt destinate convertirii luminii solare în electricitate. Așezate pe mari panouri, care pot conține mii de celule individuale, pot funcționa ca o centrală electrică analogă uneia nucleare sau uneia pe bază de cărbuni sau petrol. Ansambluri reduse de celule solare sunt utilizate pentru a alimenta dispozitive la distanță, precum sateliți spațiali. Întrucât nu dispun de părți mobile, care să necesite o anumită întreținere sau combustibili, ceea ce ar impune realimentarea celulelor solare, sunt ideale pentru asigurarea energiei în spațiu.

Celulă solară. În momentul în care lumina solară atinge o celulă solară, este eliberat un electron ca urmare a efectului fotoelectric. Cei doi semiconductori diferiți posedă o diferență naturală în potențialul electric (voltaj), care face ca electronii să curgă prin circuitul extern, furnizând energie sarcinii. Fluxul de electricitate rezultă din caracteristicile straturilor semiconductoare și este acționat în întregime de lumina care ajunge la celulă.

celulă stem

La organismele vii, celulă nediferențiată, ce poate da naștere altor celule care, ulterior, se constituie în țesuturi și organe specializate. Există două tipuri majore de celule stem: embrionare și adulte. Celulele stem embrionare sunt localizate în masa celulară internă a blastocistului (embrionul aflat într-un stadiu incipient de dezvoltare) și vor da naștere fiecărui tip de celulă a organismului adult. Celulele stem adulte se găsesc în unele țesuturi ale organismului adult, cum sunt epiderma, mucoasa interioară a intestinului subțire și măduva osoasă, unde servesc la regenerarea țesuturilor îmbătrânite sau uzate. În tratamentul cancerului, celulele stem adulte care formează sângele sunt recoltate, în mod obișnuit, din măduva spinării, sunt stocate și apoi reintroduse în organismul bolnavilor pentru a înlocui celulele sangvine distruse de chimioterapie sau de tratamentul cu raze. Acest potențial al lor de a înlocui țesuturile afectate a dat naștere unui interes crescut pentru folosirea celulelor stem embrionare și în tratamentul unor alte afecțiuni, cum ar fi maladia Parkinson, arsurile grave și afecțiuni ale măduvei spinării. Celule stem embrionare de șoarece sunt folosite pe scară largă pentru a crea șoareci modificați genetic folosiți ulterior drept modele pentru investigarea bolilor umane. Totuși, folosirea celulelor stem embrionare umane, care presupune distrugerea blastocistelor din care acestea sunt prelevate, a dat naștere unor obiecții din partea celor care consideră că embrionii în stadiul de blastocist sunt ființe umane. Prima linie de celule stem a fost realizată în 1998, cu celule recoltate de la embrioni rezultați prin fertilizare in vitro. Folosirea celulelor stem embrionare este permisă în unele țări și interzisă sau limitată, în altele.

celulă T

Alături de celula B, reprezintă unul dintre cele două tipuri principale de globule albe sau leucocite ale sângelui, părți esențiale ale sistemului imunitar. Iau naștere în măduva oaselor, se maturizează în timus și sunt transportate de sânge până la alte țesuturi limfoide, cum ar fi splina, amigdalele sau ganglionii limfatici. Cu ajutorul moleculelor receptoare de la suprafața lor, aceste celule atacă invadatorii străini organismului (antigeni) imobilizându-i și distrugându-i. Cum corpul conține milioane de celule B și T, dintre care multe au receptori unici, ele pot face față, teoretic, oricărui tip de antigen. *Vezi și* anticorp, imunologie.

celuloid

Nume dat primului material plastic sintetic, descoperit în 1869. Realizat dintr-un coloid de azotat de celuloză (nitroceluloză) plasticizat cu camfor, celuloidul este dur, rezistent la apă, uleiuri și acizi, fiind ieftin de produs. Are o mare varietate de întrebuințări: piepteni, filme, jucării și multe alte produse de larg consum. Deși a fost înlocuit cu polimeri sintetici neinflamabili (inițial acetat de celuloză și bachelită, în compuși), încă se mai produce și se utilizează.

celuloză

Hidrat de carbon complex (polizaharidă) constând în mai multe unități de glucoză (de la 1 000 până la 3 000), într-o structură de lanțuri liniare care se pot grupa în fibre ce au o rezistență mare la rupere. Component principal al pereților celulari ai plantei, celuloza este compusul organic cel mai des întâlnit în natură (90% din bumbac și 50% din lemn). Mamiferele, inclusiv ființele umane, nu pot digera celuloza, dar bacteriile din stomacul vitelor și al altor rumegătoare și protozoarele din stomacul termitelor produc enzime care o dizolvă. Și ciupercile de pământ pot dizolva celuloza. Materie primă în industria hârtiei și a fibrelor artificiale, celuloza este sursă de metanol. Derivatele din celuloză sunt folosite pentru producerea maselor plastice, a filmelor fotografice, a celofanului, a explozibililor (nitroceluloză) și a produselor alimentare (carboximetil de celuloză, care este un stabilizator și agent de îngroșare).

cementare *sau* carburare

Cea mai veche metodă de călire superficială a oțelului, prin căldură sau prin mijloace mecanice, cu scopul de a spori duritatea suprafeței exterioare, lăsând miezul relativ moale. Combinația suprafeței dure cu interiorul moale rezistă la forțe mari și la uzură, oferind flexibilitate superioară și costuri mici la fabricare. Pentru cementare, piesele de oțel sunt introduse într-un mediu carbonifer (împreună cu cărbuni, cocs și carbonați sau cu dioxid de carbon, monoxid de carbon, metan ori propan) la o temperatură ridicată, pentru o perioadă de câteva ore. Carbonul difuzează în suprafața oțelului, alterând structura cristalină a metalului. Diferite mecanisme, bile, lagăre și pistoane sunt adesea cementate.

Cenis *în italiană* Monte Cenisio

Masiv și trecătoare în Alpi, situată în SE Franței, la V de Torino, Italia. Din cele mai

vechi timpuri, trecătoarea era locul cel mai potrivit pentru trecerea invadatorilor, fiind străbătută de un drum de 38 km lungime, construit de Napoleon în perioada 1803–1810. Drumul urcă spre trecătoarea Cenis (2 083 m altitudine) și trece printre două piscuri, la o altitudine de peste 2 500 m. Tunelul de cale ferată de pe muntele Cenis, având o lungime de 14 km, a fost primul tunel construit în Alpi (deschis circulației în 1871). Tunelul rutier, cu o lungime de 16 km, a fost deschis în 1980.

Cennini, Cennino (d'Andrea)

(cca 1370, lângă Florența - cca 1440, Florența)

Pictor și scriitor italian care și-a desfășurat activitatea la Florența. Îi sunt atribuite unele picturi, însă este cunoscut ca autor al cărții *Manualul meșteșugarului* (Il libro dell'arte, 1437), cea mai importantă dovadă scrisă despre îndeletnicirile artistice de la sfârșitul Evului Mediu. Descrierile sale detaliate ale tehnicilor de realizare a frescelor și a picturilor în tempera reflectă tradiția marii picturi florentine. El considera că pictura ocupă un loc important în rândul meșteșugurilor, deoarece combină teoria și imaginația cu îndemânarea mâinii.

cenotaf

(*în greacă*, mormânt gol)

Monument, uneori sub forma unui mormânt, ridicat în amintirea unei persoane înmormântate în altă parte. Scrierile antice grecești vorbesc despre existența multor cenotafe, însă nici unul nu s-a păstrat până astăzi. În prezent, monumentele de acest tip se află în interiorul bisericilor (de ex. în Santa Croce, Florența, unde există monumente ridicate în amintirea lui Dante, a lui Niccolò Machiavelli și a lui Galileo Galilei). Azi termenul se folosește pentru a desemna monumentele naționale de comemorare a războiului.

Cenozoic

A treia mare eră din istoria Pământului și intervalul de timp în care continentele au căpătat configurația și poziția geografică actuală. Este perioada în care flora și fauna au evoluat către forma pe care o au în prezent. Era cenozoică, din grecescul „viață recentă", a început cu cca 65 m.a.u. și se împarte în două perioade: Terțiar (65–1,8 m.a.u.) și Cuaternar (1,8 m.a.u. – în prezent).

centaur

În mitologia greacă, ființă fabuloasă, jumătate om, jumătate cal, care trăia în munții Tesaliei și în Arcadia. Centaurii au rămas cunoscuți mai ales pentru lupta lor cu lapiții, provocată de încercarea de a o răpi pe mireasa regelui lapit. Făcându-se referiri la obiceiurile lor amoroase și bahice, în descrieri ei apar adesea trăgând carul lui Dionysos sau purtându-l pe Eros. Regele lor, Chiron, era însă cunoscut ca fiind civilizat și blând și, de asemenea, mentor al eroilor.

centiped

Denumire comună pentru cele cca 2 800 de specii (clasa *Chilopode*) de artropode. Corpul lung, plat, format din segmente, are câte o pereche de picioare pe fiecare segment, cu excepția ultimului. În timpul zilei, centipedele stau ascunse sub pietre, în scoarța copacilor sau în pământ, pentru ca în timpul nopții să vâneze alte nevertebrate mici. Se deplasează rapid, pe cele 14 până la 177 de perechi de picioare; au două antene lungi, iar în spatele capului au o pereche de clești veninoși, ca niște fălci. Centipedul-de-casă (2,5 cm) este singurul care trăiește lângă locuințele oamenilor în Europa și America de Nord. Cel mai mare centiped, descoperit la tropice, are lungimea maximă de 28 cm, iar mușcătura lui este foarte puternică.

centiped (genul *Scolopendra*)

E.S. ROSS

Central Pacific Railroad

Companie feroviară din SUA fondată în 1861 de un grup de negustori din California, din care făceau parte Mark Hopkins și Leland Stanford. A fost construită cu ajutorul cesiunilor de teren și al subvențiilor stipulate prin legea referitoare la Căile Ferate Pacific (1862), mii de lucrători chinezi fiind angajați pentru construcție. Șinele de cale ferată s-au unit cu cele ale Union Pacific Co. la 10 mai 1869, în Promontory, Utah. Din 1884 a fost concesionată către Southern Pacific Co., cu care a fuzionat în 1959.

Central Park

Parc public, în orașul New York. Amplasat în Manhattan, ocupă o suprafață de 340 ha. Proiectat de Frederick Law Olmsted, parcul s-a deschis în 1876, peisajul fiind amenajat pentru a crea impresia de teren sălbatic și variat. Aici se găsesc alei, trasee pentru biciclete, terenuri sportive, lacuri cu bărci și o grădină zoologică. Frecvent, în parc au loc concerte și reprezentații publice gratuite, dintre care se remarcă seria „Shakespeare în parc" de la teatrul în aer

liber. În vecinătatea parcului se află Muzeul Metropolitan de Artă.

Central Valley

Vale în California, situată între Sierra Nevada și Lanțul Pacificului. Acoperă o suprafață de 640 km lungime și 32–80 km lățime. Râurile Sacramento și San Joaquin, care străbat valea, sunt alimentate de ploile abundente și de zăpezile ce se topesc în Sierra Nevada. Datorită irigațiilor realizate cu ajutorul numeroaselor baraje și canale, terenurile agricole din această zonă sunt dintre cele mai fertile din SUA.

centrifugă

Mașină care folosește forța centrifugă. De fapt, centrifuga substituie forței de gravitație o forță asemănătoare, dar mai puternică. Fiecare centrifugă conține un vas rotativ; există mai multe configurații, în funcție de utilizare. Un obiect aflat în mișcare de rotație exercită o forță care tinde să-l îndepărteze de centrul de rotație (*vezi* legile mișcării ale lui Newton), numită forță centrifugă; ea poate varia de la câțiva G, ca în cazul cuvei de la mașina de spălat rufe sau al separatorului industrial, la câteva sute de mii de G, în cazul centrifugei de separare a izotopilor de uraniu sau de purificare a vaccinurilor.

centroid

În geometrie, centru de greutate al unei figuri bidimensionale sau al unui solid tridimensional. Centroidul unei figuri bidimensionale reprezintă punctul în care și-ar păstra echilibrul dacă ar fi decupată, de ex., dintr-o foaie de metal. Centroidul unui cerc sau al unei sfere este centrul acestora. Generalizând, centroidul reprezintă punctul dat de media (*vezi* medie, mediană și mod) coordonatelor tuturor punctelor dintr-o mulțime. Dacă avem forme cu contur neregulat, aflarea mediei necesită utilizarea teoremei fundamentale a analizei (formula cea mai simplă pentru centroid presupune o integrală).

centromer

Structură densă, prezentă la nivelul unui cromozom care leagă cele două cromatide ale sale. Este regiunea cromozomială care realizează atașarea de fibrele fusului de diviziune și care atrage cele două cromatide spre capetele opuse ale celulei, în timpul diviziunii celulare (*vezi* mitoză). În timpul celei de-a doua faze a mitozei, centromerul se dublează, iar perechile de cromatide se separă, fiecare cromatidă devenind un cromozom separat. Astfel, atunci când celula-mamă se divizează, ambele celule-surori au seturi complete de cromozomi.

centropomus

Gen de pești marini tropicali, care cuprinde opt specii, cu corp lung, argintiu, două înotătoare dorsale, cap lung, gură mare, având maxilarul inferior proeminent. Acești pești trăiesc de-a lungul coastelor de la Atlantic ale celor două Americi și de-a lungul coastelor Pacificului, deseori în estuare și printre mangrove și câteodată în ape dulci. Lungimea lor este de 0,5–1,5 m. Sunt foarte apreciați atât de practicanții pescuitului sportiv, cât și pentru consum.

centru civic

Grup de instituții municipale aflate pe un teritoriu limitat, situat adesea în apropierea cartierului considerat centrul de afaceri al unui oraș. Noțiunea de centru civic își are originea în acropola grecească, dar și în forul roman. Planul centrului civic include primăria, împreună cu parcul sau piața învecinate, sediile centrale ale unor instituții ale orașului, tribunalul și adesea un oficiu poștal, birouri ale unor instituții publice, instituții medicale și birouri guvernamentale la nivel local.

centru de greutate

Punct imaginar unde se poate considera că este concentrată greutatea totală a unui corp material. Deoarece greutatea și masa sunt proporționale, același punct poate fi numit și centrul masei. Centrul masei nu necesită însă un câmp gravitațional. Centrul de greutate al unui corp poate coincide cu centrul său geometric, mai ales atunci când corpul este simetric și alcătuit din materie omogenă. În cazul corpurilor asimetrice, neomogene, sau al obiectelor concave, centrul de greutate poate fi situat la o oarecare distanță de centrul geometric sau chiar într-un punct din spațiul exterior obiectului, cum ar fi între picioarele unui scaun.

Centrul pentru Prevenirea și Controlul Bolilor /Centers for Disease Control and Prevention/

Agenție a Departamentului de Sănătate Publică al SUA, cu sediul în Atlanta, a cărei misiune este de „a promova sănătatea și calitatea vieții prin prevenirea și controlul bolilor, leziunilor și invalidității". Parte a serviciului de sănătate publică, fondat în 1946 ca un centru de boli transmisibile, avea scopul de a lupta împotriva malariei și a altor boli contagioase. În prezent, cuprinde statistică medicală, boli infecțioase și sănătatea mediului, un program

național de vaccinare și un oficiu pentru studierea fumatului și a impactului său asupra sănătății. Centralizează datele de control al sănătății, promovarea sănătății și programele de sănătate publică și acordă burse de studii, informații pentru personalul medical și pentru public, publică informații despre epidemiologie, fiind considerat centrul epidemiologic cel mai renumit din lume.

centru social *sau* comunitar

Agenție zonală de asistență socială. Personalul unui centru social poate sponsoriza cluburi, cursuri, echipe sportive; poate angaja specialiști precum consilieri vocaționali și asistenți sociali. Această mișcare a început odată cu înființarea Toynbee Hall din Londra, în 1884, de către Samuel Augustus Barnett (1844–1913). Mișcarea s-a extins în Statele Unite la sfârșitul sec. XIX, odată cu înființarea unor instituții ca Hull House din Chicago (fondată de Jane Addams). Majoritatea țărilor au astăzi astfel de instituții. La sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, căminele sociale din Statele Unite funcționau în rândul maselor de noi emigranți și făceau eforturi pentru a aduce reforme în domeniul legislației, precum indemnizarea muncitorilor și legea privind îngrijirea copilului.

Centura Porumbului

Suprafață tradițională, în V zonei centrale a SUA. Acoperind regiunea de V a statelor Ohio, Indiana, Illinois, Iowa, partea de S a statului Minnisota, E Dakotei de Sud, Missouri, E Nebraskăi și al Kansasului, este o regiune în care porumbul și soia reprezintă recolta predominantă. Multe ferme sunt întreprinderi familiale, având peste 120 ha. În ciuda denumirii sale, regiunea este diversificată ca plantații, aici cultivându-se diferite cereale furajere și crescându-se animale.

cenușar *sau* arborele-cerului

Arbore cu creștere rapidă (*Ailanthus altissima*), din familia *Simaroubacee*. Originar din China, naturalizat și în alte regiuni, are câteva varietăți cunoscute. Datorită rezistenței la poluare, la atacul insectelor și la boli, precum și datorită capacității de creștere aproape în orice tip de sol, cenușarul este plantat în centrele urbane, fiind considerat atât copac de grădină, cât și de stradă. Crește până la 18 m sau chiar mai mult, are frunze lungi, compuse, care emană un miros neplăcut când sunt strivite. Copacii bărbătești au flori cu miros neplăcut. Copacii femeiești produc fructe de culoare portocalie când se coc.

cenzor

Magistrat în Asia Orientală antică. Avea misiunea de a supraveghea moravurile publice ale persoanelor oficiale și ale conducătorilor. În timpul dinastiilor Qin (221–206 î.Hr.) și Han (206 î.Hr. – 220 d.Hr.), rolul cenzorului era să critice legile date de împărat, mai târziu extinzându-se și devenind un instrument de control imperial asupra birocrației. Cenzorii verificau documentele importante, supravegheau proiectele de construcție, verificau procesele judiciare, vegheau asupra proprietății de stat și se îngrijeau de cazurile de subversiune și corupție.

cenzură

Acțiune de modificare sau interzicere a actelor de comunicare orală și a scrierilor considerate subversive pentru binele comun. În trecut, majoritatea guvernelor considerau că este de datoria lor să stabilească principiile morale pe care poporul trebuia să le respecte; abia odată cu perfecționarea statutului individului și a drepturilor acestuia, cenzura a început să fie pusă sub semnul întrebării. Cenzura poate fi preemptivă (împedicarea publicării sau a difuzării unor informații nedorite) sau punitivă (pedepsirea celor care au publicat sau au difuzat materiale ofensatoare). În Europa, Biserica Catolică și Biserica Protestantă au practicat cenzura, la fel ca și monarhiile absolutiste din sec. XVII și XVIII. Guvernele autoritariste, precum cele din China, Cuba, Arabia Saudită și fosta Uniune Sovietică, au folosit cenzura totală, căreia i se opun, în general, mișcările clandestine angajate în punerea în circulație a literaturii samizdat, printre care și publicația *Samizdat*. În SUA, în sec. XX, cenzura s-a axat pe lucrările de literatură considerate obscene (de ex. romanele *Ulysses* de James Joyce și *Amantul doamnei Chatterley* al lui D.H. Lawrence), dar au fost și încercări de cenzură politică (de ex., efortul depus în anii 1950 de a scoate din manualele școlare textele considerate a fi de stânga). În ultimii ani, au existat voci care au cerut introducerea cenzurii în așa-numitele discursuri pline de ură, limbaj amenințător (sau doar ofensator) față de un anumit segment al populației.

Ceram

Insulă din centrul arhipelagului Moluce, Indonezia, cu o suprafață de 17 148 kmp. Este o regiune muntoasă, acoperită cu păduri tropicale, și are o activitate seismică bogată. Misionarii portughezi care au ajuns

aici în sec. V au găsit influențe islamice și hinduse; a intrat sub control olandez oficial în cca 1650. În Al Doilea Război Mondial a fost ocupată de japonezi; după război, a devenit parte din Indonezia.

ceramică

Una dintre cele mai vechi și mai răspândite arte decorative, în care se realizează obiecte din lut (mai ales utilitare, cum sunt vase, farfurii și castroane) solidificate la căldură. Ceramica în care materia primă este lutul este forma cea mai veche și mai simplă. Articolele din ceramică sunt arse la temperaturi înalte, pentru a le vitrifica și întări. Porțelanul este o formă superioară de ceramică. Chinezii au început să practice această sofisticată artă încă din Neolitic și au produs porțelanul încă din sec. VII î.Hr. Porțelanul chinezesc a fost exportat în Europa pe scară largă, influențând meșterii europeni și cizelând gustul pentru frumos. Culturile clasice, greacă și islamică, sunt de asemenea recunoscute pentru inovațiile lor artistice și tehnice în domeniul ceramicii.

ceramică

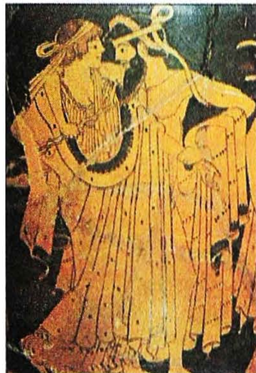
În sens tradițional, obiecte realizate din materiale naturale, cum ar fi argila și nisipul de cuarț, prin modelarea și arderea lor în cuptor la temperaturi mari, pentru a le face mai rezistente și mai puțin permeabile la lichide. Principalele obiecte de ceramică sunt recipientele, vasele de bucătărie, cărămizile și țigla. *Vezi și* teracotă.

ceramică cu figuri roșii

Stil de ceramică grecească, între sfârșitul sec. VI și sfârșitul sec. IV î.Hr. Apărută în Atena pe la 530 î.Hr., ceramica cu figuri roșii a câștigat rapid în popularitate ca stil de pictură a vaselor, în detrimentul ceramicii cu figuri negre. Tehnica figurilor roșii presupunea un fond negru, contururile fiind desenate (nu incizate) tot cu negru, în timp ce interiorul siluetei rămânea necolorat, deci păstra culoarea originală portocalie-roșcată a vasului. În comparație cu inciziile, trasarea detaliilor cu pensula permitea o mai mare flexibilitate de reprezentare a corpului omenesc, a mișcării, a expresiei și a perspectivei. Deoarece decorația ceramicii era cel mai adesea narativă, aceste avantaje de natură tehnică erau extrem de importante.

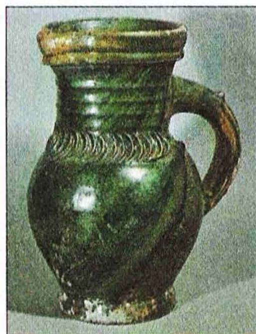
J.E. BULLOZ

Cupă ateniană pictată cu figuri roșii, detaliu cu un chefliu bărbos; pictură de Brygos, cca 490 î.Hr.; Muzeul Luvru, Paris

ceramică de pământ

Vase din lut arse la temperatură relativ mică, mai poroase și mai aspre decât gresia ceramică și decât porțelanul. Din rațiuni practice și decorative, de obicei sunt smălțuite. Cele mai vechi vase din lut cunoscute în prezent sunt niște piese de ceramică fină descoperite pe locul unei așezări neolitice din Turcia, vechi de cca 9 000 de ani. Ceramica încă se folosește, în mare măsură, pentru gătit, pentru păstrare la rece sau pentru servit.

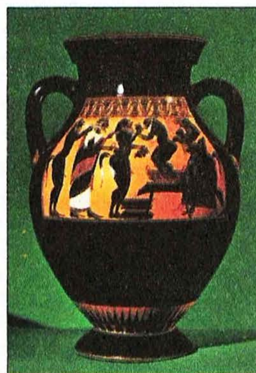

Vas de lut smălţuit, Paris, sec. XV, Muzeul Naţional de Ceramică, Sèvres, Franţa

MUZEUL VICTORIA ŞI ALBERT, LONDRA, ŞI MUZEUL NAŢIONAL DE CERAMICĂ, SEVRES

ceramică cu figuri negre

Ceramică grecească, originară din Corint, din 700 î.Hr. Figurile erau pictate cu un pigment negru pe fondul de lut roșcat, natural. Detaliile finale erau apoi incizate în pigmentul negru, scoțând la iveală fondul roșcat. Marii pictori antici (de la jumătatea sec. VI î.Hr.), dintre care cel mai important a fost Exekias, au dezvoltat decorația cu scene narative și au perfecționat stilul. A continuat să fie populară până la apariția ceramicii cu figuri roșii (530 î.Hr.).

Dionysos și satirii, amforă cu figuri negre, pictorul din Amasis, cca 540 î.Hr.; Muzeul de Antichităţi, Basel, Elveţia

MUZEUL DE ANTICHITĂŢI, BASEL, ELVEŢIA; FOTO COLORPHOTO HANS HINZ

ceratium

Gen de protiste acvatice unicelulare. Aceste organisme sunt dinoflagelate, având atât caracteristici vegetale, cât și animale. Celula, orizontal aplatizată, conține pigmenți galbeni, bruni sau verzi. Speciile genului *Ceratium* sunt acoperite cu o teacă sau armură alcătuită din mai multe plăci texturate care formează un corn în partea anterioară și din două în cea posterioară; aceste coarne încetinesc scufundarea organismului. Forma corpului variază în funcție de conținutul de sare și de temperatura

apei în care se află; spinii tind să fie scurți și groși în apă rece și sărată, lungi și subțiri în apă caldă, mai puțin sărată. Aceste organisme formează o parte importantă a planctonului din mările nordice.

cerb-canadian *sau* wapiti

Specie de cerb nord-american (*Cervus canadensis*), considerat adesea aceeași specie cu cerbul-roșu. Deși în trecut era o specie comună, în prezent este întâlnit numai în Munții Stâncoși și în S Canadei. Ca mărime, este a doua specie de cerb (elanul fiind cel mai mare). Înălțimea masculilor la greabăn poate să depășească 1,5 m, iar greutatea atinge 500 kg. Blana este de culoare maro, mai deschisă pe crupă, fiind mai lungă și mai lățoasă în zona gâtului și a omoplaților. Coarnele cu cinci ramificații ale masculului sunt lungi de aproape 1,2 m. Cerbul-canadian trăiește în turme mari, iarna, și în grupuri mici, vara.

cerb-canadian (*Cervus canadensis*)

ALAN CAREY

cerb-catâr

Cervid cu pavilioanele urechilor mari (*Odocoileus hemionus*), din V Americii de Nord, care trăiește singur sau în mici grupuri, la altitudini mari, vara, și la altitudini mici, iarna. Cerbul-catâr măsoară 90–105 cm în înălțime, vara are culoare brună-gălbuie și iarna brună-cenușie. Coada este albă cu vârf negru, cu excepția cerbului-cu-coadă-neagră (*O. h. columbianus*), o subspecie din zona pacifică de NV. Coarnele masculului se bifurcă de două ori aproape de bază; în mod normal, un mascul matur prezintă cinci ramificații pe fiecare corn. Este înrudit cu cerbul-cu-coadă-albă.

cerb-cu-coadă-albă

Cerb de culoare brună-roșcată (*Odocoileus virginianus*), de interes cinegetic, care trăiește singur sau în grupuri mici, din S Canadei până în America de Sud. Când căpriorul este speriat sau aleargă, coada, albă pe partea ventrală, se ridică. Masculul are coarne curbate anterior, cu câțiva denticuli neramificați. Cerbii-cu-coadă-albă cresc până la 107 cm înălțime, cântăresc până la 180 kg și trăiesc în păduri tinere, la marginea zonelor urbane sau în jurul fermelor; mănâncă frunze, rămurele, fructe, nuci, licheni și ciuperci.

KARL H. MASLOWSKI

cerb-cu-coadă-albă sau cerb-de-Virginia (*Odocoileus virginianus*)

cerb-pitic

Denumire comună pentru numeroasele specii (familia *Tragulidae*) de rumegătoare cu siluete delicate din Africa și Asia. Asemănându-se cu o căprioară mică, ating o înălțime la greabăn de cca 30 cm; par a se deplasa pe vârful copitelor. Blana este de culoare brună-roșcată, cu pete și dungi deschise. Masculii au doi colți mici pe maxilarul superior, curbați în jos. Timizi și solitari, sunt activi noaptea. Cerbii-pitici-asiatici se găsesc în pădurile din India și din Filipine. Cerbul-pitic-de-apă din V Africii Ecuatoriale trăiește în vegetația deasă de pe malurile râurilor, intrând în apă atunci când este deranjat.

cerb-lătrător

Vezi muntiac

cerb-roșu

Specie de cervid (*Cervus elaphus*), răspândit în Europa, Asia și Africa de Nord. Este întâlnit în regiunile împădurite și este vânat în cadrul acțiunilor sportive sau pentru hrană. Cerbul trăiește în turme segregate sexual, cu excepția sezonului de împerechere (boncăluit), când masculii se luptă pentru a-și câștiga haremul de femele (ciute). Are înălțimea la greabăn de cca 1,2 m. Blana este de culoare brună-roșcată, cu nuanțe mai deschise pe abdomen și pe posterior. Masculul are coarne lungi, ramificate simetric, care susțin zece sau mai multe ramificații. Există mai multe subspecii periclitate.

STEFAN MEYERS GDT/ARDEA LONDRA

exemplare de cerb-roșu (*Cervus elaphus*) în luptă pentru o ciută

Cerber

În mitologia greacă, un câine monstruos, paznic la poarta Infernului. Se spune că avea trei capete, dar Hesiod spunea că avea 50 de capete, o coamă de șerpi și o coadă de șarpe. Devora pe oricine încerca să scape din împărăția lui Hades și nu permitea nici unei ființe umane să pătrundă înăuntru, însă Orfeu a reușit să păcălească, vrăjindu-l cu muzica sa. Una dintre muncile lui Heracle a fost aceea de a-l aduce pe Cerber pe pământul ființelor vii, pentru a-l conduce pe urmă înapoi la Hades.

cerc

Curbă geometrică, una dintre secțiunile conice, formată din mulțimea tuturor punctelor egal depărtate (rază) de un punct fix (centru). Linia care unește oricare două puncte de pe un cerc se numește coardă, iar coarda care trece prin centru se numește diametru. Lungimea cercului (circumferința) este egală cu lungimea diametrului înmulțită cu π (*vezi* pi). Suprafața unui cerc este egală cu pătratul razei înmulțit cu π. Arcul reprezintă orice parte dintr-un cerc cuprinsă într-un unghi cu vârful la centrul cercului (unghi la centru). Lungimea arcului și circumferința cercului sunt în același raport cu cel dintre unghiul la centru și rotația completă.

cerc cartezian

Raționament presupus circular folosit de René Descartes pentru a arăta că tot ceea ce percepem clar și distinct este adevărat. Descartes susține că percepțiile clare și distincte sunt garantate în ceea ce privește adevărul lor, deoarece Dumnezeu, care nu ne poate amăgi, nu ar permite ca Descartes să se înșele asupra a ceea ce percepe clar și distinct. Argumentul are la bază demonstrația existenței lui Dumnezeu, oferită anterior de către Descartes. Însă Descartes nu putea ști dacă această demonstrație conține sau nu o eroare, fără a presupune faptul că percepția sa clară și distinctă asupra pașilor făcuți în cadrul argumentației garantează corectitudinea demonstrației sale. Astfel, criteriul percepției clare și distincte depinde de supoziția că Dumnezeu există, care, la rândul ei, depinde de criteriul percepției clare și distincte.

cerceii-doamnei

Specie de *Dicentra*, gen de plante erbacee din familia *Fumariaceae*. Specia întâlnită cu precădere în grădini este planta japoneză *D. spectabilis*, cu flori care atârnă din stamine arcuite în formă de inimă, de dimensiuni mici și culoare roz-roșiatică sau albă, care atârnă de tulpini arcuite. Varianta sălbatică de cerceii-doamnei (*D. eximia*) produce rămurele cu flori mici, roz, din luna aprilie până în septembrie, putând fi întâlnită în zona munților Allegheny. *Dicentra* de pe coasta Pacificului (*D. formosa*) poate fi întâlnită din California până în Columbia Britanică, prezentând câteva specii de interes pentru pasionații de grădinărit.

cercetare operațională

Aplicare a metodelor științifice în managementul și administrarea sistemelor militare, guvernamentale, comerciale și industriale. A fost folosită pentru prima dată în Marea Britanie în Al Doilea Război Mondial, atunci când echipele de cercetători au colaborat cu Forțele Aeriene Regale pentru a îmbunătăți sistemul de detectare radar a avioanelor inamice. A avut drept rezultat îmbunătățirea întregului sistem de avertizare, apărare și aprovizionare. Este caracterizată printr-o orientare sistemică, sau inginerie de sistem, în cadrul cărora echipe interdisciplinare de cercetare adaptează metode specifice la probleme de amploare, în condițiile în care testele de laborator sunt imposibil de efectuat. Exemple de astfel de metode sunt alocarea și înlocuirea resurselor, controlul activelor și proiectele de construcții de mare anvergură.

cercetare și dezvoltare

În industrie, două procese complementare prin care se elaborează produse noi și variante îmbunătățite ale produselor deja existente, prin intermediul inovației tehnologice. Activitatea de cercetare și dezvoltare este, în general, de două tipuri: fundamentală și aplicată. Cercetarea fundamentală are un obiectiv general (de ex. cercetarea genetică într-un laborator farmaceutic). Cercetarea aplicată preia rezultatele cercetării fundamentale și le aplică la necesitățile unei anumite industrii, având ca rezultat dezvoltarea de produse sau de procese noi sau îmbunătățite. Pe lângă activitățile de cercetare fundamentală și aplicată și de dezvoltare de modele noi, personalul unui departament de cercetare și dezvoltare poate, de asemenea, evalua eficiența și costul unui anumit produs.

cercetășie

Activități ale diferitelor organizații naționale și mondiale pentru tineret, care urmăresc dezvoltarea caracterului, a spiritului cetățenesc și a aptitudinilor individuale. Activitatea de cercetași a început când Robert S. Baden-Powell a publicat *Cercetășie*

pentru băieți (Scouting for Boys, 1908), în care a descris jocurile și concursurile pe care le-a folosit ca să antreneze trupele de cavalerie în activitatea de cercetași, imaginând grupuri mici de băieți care învață orientarea, recunoașterea, cartografierea și alte deprinderi în aer liber, sub conducerea unui lider. Băieții Cercetași, după cum a fost numită de Baden-Powell, era o organizație pentru băieți între 11–15 ani. Conceptul a devenit atât de popular, încât s-au format și organizații separate pentru fete (Fetele Ghid sau Fetele Cercetaș, 1910), dar și pentru băieți mai mici (Cercetașii Boboci, 1916), precum și pentru cei mai mari (Exploratorii).

cercheză, limba ~

Limbă nord-vest caucaziană, cu grupe importante de dialecte orientale și occidentale. Până în anii 1860, triburile de populații vorbitoare de cercheză ocupau toată regiunea caucaziană de NV, inclusiv coasta Mării Negre. După ce, în 1864, rușii au cucerit NV Caucazului, majoritatea vorbitorilor de limbă cercheză au emigrat în Imperiul Otoman, stabilindu-se pe teritoriul unde se află în prezent Turcia, Siria, Iordania și Israel. În Rusia au rămas doar câteva enclave de vorbitori de cercheză occidentală. Există însă un număr mai mare de vorbitori de cercheză orientală care trăiesc în republicile de la N de Caucaz. Numărul actual al vorbitorilor de cercheză este de cca 550 000; numărul celor care trăiesc în afara Rusiei nu poate fi determinat, deoarece mulți dintre etnicii cerchezi au trecut la limba dominantă a noii lor patrii.

Cercul de Foc

Centură de activitate seismică și vulcanică corespunzând aproximativ perimetrului Oceanului Pacific. Include Anzii, regiunile de coastă ale Americii Centrale și de Nord, insulele Aleutine și Kurile, peninsula Kamceatka, Japonia, Taiwanul, Indonezia de Est, Noua Zeelandă, Insulele Japoneze, Filipinele și insulele din Pacificul de Vest. Aproximativ 70% din vulcanii activi din lume se află în această centură. *Vezi și* tectonica plăcilor.

Cercul Polar de Nord *sau* Arctic

Paralelă aflată la o latitudine de cca 66,5° N față de ecuator, care circumscrie zona înghețată de N. Marchează limita de S a regiunii în care, de-a lungul uneia sau mai multor zile, în fiecare an, Soarele nu răsare și nu apune. Lungimea unei zile sau a unei nopți polare crește pe măsură ce se avansează spre N, către Cercul Arctic, atingând un maxim de șase luni la Polul Nord.

cereale

Plante erbacee care produc semințe ce conțin amidon, folosite ca hrană. Cele mai întâlnite cereale cultivate sunt grâul, orzul, orezul, secara, ovăzul, porumbul și sorgul. Ca alimente pentru uz uman, cerealele sunt de obicei comercializate sub formă de boabe neprelucrate sau de ingrediente pentru produsele alimentare. Ca hrană furajeră, ele sunt consumate mai ales de vite și păsări, astfel că se regăsesc apoi în carnea, produsele lactate și ouăle destinate consumului uman. Sunt folosite, de asemenea, pentru uz industrial, în producerea unei game largi de substanțe, cum ar fi glucoza, adezivii, uleiurile și alcoolurile. Dintre cereale, în lume, cel mai mult se cultivă grâul, orezul fiind pe locul doi, dar porumbul înregistrează cele mai mari recolte. Boabele de cereale sunt în general bogate în carbohidrați și au valoare energetică mare, dar sunt sărace în proteine și au un conținut scăzut de calciu și de vitamina A. Pâinea din cereale conține de obicei aditivi, pentru a se compensa deficitul nutrițional al cerealelor folosite. Cerealele sunt consumate în zonele în care sunt cultivate, dar totodată, împreună cu produsele lor derivate, reprezintă una dintre mărfurile importante ale comerțului exterior.

cerebel

Parte a creierului care transmite informațiile senzoriale primite de la urechea internă și de la proprioceptori (*vezi* propriocepție) la mușchi, prin intermediul unor impulsuri nervoase primite de la emisferele cerebrale (*vezi* cortex cerebral), coordonând astfel reacțiile mușchilor pentru a menține echilibrul și producând mișcări lente și coordonate. Situat sub emisferele cerebrale, deasupra măduvei spinării, fiecare din cele două emisfere, legate între ele, conține substanță albă, în centrul căreia se află substanță cenușie. Dereglările produc, de obicei, tulburări neuromusculare și, mai ales, ataxie.

ceremonia ceaiului
în japoneză **cha-no-yu**

Preparare și consumare a ceaiului, urmând un ritual apărut în Japonia. Ritualul implică existența unei gazde și a unuia sau mai multor musafiri; ceaiul, ustensilele și gesturile folosite în prepararea, servirea și consumarea ceaiului respectă reguli stricte. Ceaiul a fost adus în China în timpul dinastiei Song de către călugărul zen Eisai

(1141–1215) și era băut de călugării zen ca să nu ațipească în timpul meditației. Laicilor le plăceau concursurile de degustare a ceaiului și aristocrații războinici din sec. XV au dat ceremoniei o formă mai rafinată, meditativă. Cel mai faimos exponent al ceremoniei ceaiului a fost Sen Rikyu (1522–1591), profesorul lui Toyotomi Hideyoshi, care a reglementat stilul cunoscut sub numele de wabi. Acesta prefera ceștile de ceai rustice și decorul sobru, simplu. Trei cunoscute școli de ceremonie a ceaiului își revendică rădăcinile de la Rikyu; pe lângă acestea, există și alte școli. Astăzi, cunoașterea și respectarea regulilor la ceremonia ceaiului este considerată obligatorie pentru tinerele educate.

Cerenkov, radiație ~

Lumină produsă de particule încărcate atunci când acestea trec printr-un mediu optic transparent, cu o viteză mai mare decât cea a luminii în mediul respectiv. De exemplu, când electronii dintr-un reactor nuclear trec printr-un ecran de apă, ei se deplasează cu o viteză mai mare decât viteza cu care se deplasează lumina prin apă, iar în drumul lor ei dislocă unii electroni din atom. Acest fapt duce la emisia de radiații electromagnetice care au o strălucire slabă, albă-albăstruie. Fenomenul este denumit după Pavel A. Cerenkov (1904–1990), care l-a descoperit. Cerenkov a împărțit Premiul Nobel în 1958 cu I.I. Tamm (1895–1971) și cu Ilia M. Frank (1908–1990), care au explicat acest efect.

cerere și ofertă

Relație dintre cantitatea de mărfuri pe care producătorii o pun în vânzare și cantitatea pe care consumatorii sunt dispuși și au posibilitatea să o cumpere. Cererea depinde de prețul mărfurilor, de prețurile mărfurilor similare și de veniturile și preferințele cumpărătorilor. Oferta este condiționată nu numai de prețul care poate fi obținut pentru un anumit produs, ci și de prețurile produselor similare, de tehnicile de producție, de popularitatea produsului și de investițiile făcute. Funcția pieței este de a echilibra cererea și oferta prin mecanismul prețului. Când cumpărătorii vor să achiziționeze o cantitate de mărfuri mai mare decât cea existentă pe piață, prețurile tind să crească. Dacă este disponibilă o cantitate de mărfuri mai mare decât sunt dispuși cumpărătorii să achiziționeze, vânzătorii vor scădea prețurile. Astfel, există o tendință spre un echilibru al prețurilor, conform căreia cantitatea de mărfuri cerută este egală cu cea cumpărată. Elasticitatea cererii și ofertei este măsura reactivității acestora la fluctuațiile de preț.

Ceres

În religia romană, zeița recoltei și a grâului, venerată uneori împreună cu Tellus, zeița pământului. Cultul ei s-a suprapus cu cel al zeiței Demeter, venerată în Grecia și Sicilia. Conform tradiției, acest cult a fost adus la Roma în 496 î.Hr. pentru a opri foametea. Templul său de pe colina Aventin era cunoscut atât ca un centru plebeian religios și politic, cât și pentru operele sale de artă.

Ceres, sculptură; Muzeul Vaticanului

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Ceres

Cel mai mare asteroid (planetă pitică) cunoscut din Sistemul Solar și primul descoperit, în 1801. Denumit după zeița Ceres, asteroidul se învârte în jurul Soarelui în 4,6 ani terești și are aproximativ 925 km diametru.

cereus

Specie de cactuși mari (genul *Cereus* și altele înrudite) din V SUA și zona tropicală a Americilor, din care fac parte saguaro și cactusul-tub-de-orgă (*Lemairo-cereus thurberi* și *L. marginatus* sau *C. thurberi*). Genul *Selenicereus* este un cactus care înflorește noaptea; se mai numește și cactus-de-lună. Considerat a fi cel mai numeros din familia cactușilor (cca 20 de specii), este cunoscut pentru florile sale mari și albe, de obicei cu miros puternic. Regina-nopții (*S. grandiflorus)*, cea mai cunoscută varietate de cereus cu flori nocturne, crește adesea în interior.

Cerf, Bennett (Alfred)

(25.05.1898, New York, New York, SUA – 27.08.1971, Mount Kisco, New York)

Editor de carte din SUA. În 1925, împreună cu Donald S. Klopfer, a cumpărat dreptul de a edita Modern Library, care a devenit ulterior o colecție clasică de mare succes. În 1927 au început să editeze și alte cărți sub marca Random House, al cărei director a fost între 1927–1965 și președinte între 1965–1970. A devenit cunoscut ca adversar al cenzurii și ca editor al multor autori eminenți. Fiind un înveterat povestitor și autor de calambururi, Cerf a publicat antologii umoristice, nuvele și piese de teatru, a

semnat editoriale pentru mai multe ziare și a apărut în popularul show de televiziune *What's My Line?* (1952–1968).

ceriu

Element chimic, metal din familia metalelor rare, din seria lantanidelor (având proprietățile elementelor de tranziție), simbol chimic Ce, număr atomic 58. Are culoare cenușie, este moale și ductil. Se găsește în multe minereuri, este aproape la fel de des întâlnit ca și cuprul și de trei ori mai des ca plumbul. Metalul este folosit în aliaje, în alte procese metalurgice (pentru că oxidează repede), în dispozitive de iluminat și aprindere, în aparate de semnalizare și carburanți. Pietrele de brichetă conțin 50% ceriu. Compușii acestui element (în care ceriul are valența 3 sau 4) sunt folosiți în industria ceramică, fotografică și textilă, precum și în chimia analitică.

Cernăuți *în ucraineană* Chernivtsi *în germană* Czernowitz

Oraș din N Bucovinei, în Ucraina, situat pe râul Prut, în zona premontană a Carpaților. Atestat încă din 1408, din timpul lui Alexandru cel Bun, ca oraș de graniță al Moldovei, a fost de câteva ori devastat de năvălirile tătarilor, dar și de încercările de cucerire ale polonezilor. Din 1775, împreună cu restul Bucovinei, a intrat în stăpânirea Imperiului Austriac. Din această perioadă începe să înflorească, devenind cunoscut ca unul dintre cele mai frumoase și mai cosmopolite orașe din partea de E a imperiului (populația sa fiind un amestec pașnic de români, ucraineni, evrei și germani). Aici a făcut liceul și Mihai Eminescu. De asemenea, universitatea orașului era printre cele mai importante din Imperiul Austro-Ungar. În urma dezmembrării acestuia, în 1918 a revenit României, dar în iunie 1940 l-a ocupat Uniunea Sovietică. După Al Doilea Război Mondial, fiind parte din Bucovina, a ajuns în jurisdicția Ucrainei sovietice, iar acum face parte din Republica Ucraina. România a deschis un Consulat General aici în 1999.

cerneală

Lichid sau pastă de diferite culori (de obicei negru sau albastru-închis) folosit la scriere sau pentru tipărire, produs dintr-un pigment sau colorant amestecat într-un anumit lichid. Primele cerneluri au fost fabricate cu negru de fum (o formă de carbon), cu substanțe colorate sau cu diverse extracte. Cernelurile de scris actuale conțin sulfat de fier (*vezi* fier) combinat cu o anumită cantitate de acid. Pe hârtie, acești compuși se închid la culoare și au aderență. Cernelurile colorate sau cele lavabile conțin, de regulă, coloranți sintetici solubili. Pentru a fi folosite în tiparul offset, în imprimarea cu ajutorul presei, în tipărirea cu raster, cu jet de cerneală, cu laser sau în altă metodă poligrafică, cernelurile tipografice, pe bază de solvent cu uscare rapidă, trebuie să aibă anumite caracteristici (cum ar fi culoarea, opacitatea, rezistența în timp, maleabilitatea sau caracterul inodor).

Cernei, Elena

(01.03.1924, Bairamcea, Basarabia, România – 27.11.2000, /?/)

Mezzosoprană cu o impresionantă carieră internațională. A strălucit în roluri celebre, precum Carmen, Dalila, Azucena, și i-a avut parteneri de scenă, printre alții, pe Placido Domingo, Pierro Capucilli și Giuseppe di Stefano. A cântat pe marile scene ale lumii (Scala din Milano, Metropolitan din New York, Opera din Paris, Academia des Bellas Artes din Ciudad de Mexico, Gran Barcelona etc.) și a primit numeroase premii și distincții, inclusiv titlul academic doctor honoris causa. Particularitatea vocii și originalitatea interpretării i-au adus notorietate mondială.

Cernenko, Konstantin (Iustinovici)

(11.09.1911, Bolșaia Tes, Rusia – 10.03.1985, Moscova)

Lider sovietic. A intrat în Partidul Comunist în 1931 și a ajuns în primele rânduri ale acestuia, devenind șef de cabinet al președintelui Leonid Brejnev (1964). Din 1971 a fost membru plin în Comitetul Central, iar în 1977, în Biroul Central. Conservator din vechea gardă, era considerat de unii drept succesorul lui Brejnev, însă nu a reușit să preia conducerea Partidului Comunist în 1982. După moartea lui Iuri Andropov, Cernenko i-a luat locul (1984). Starea sănătății sale a devenit curând precară, iar el a lăsat să se înțeleagă că alegerea sa a fost doar o măsură interimară. A murit în anul următor.

Cernigov

Oraș, 241 000 loc. (2001), în Ucraina. Centru administrativ al regiunii Cernigov, este situat la NE de orașul Kiev, pe malul râului Desna. Atestat documentar încă din 907 d.Hr., a devenit capitala principatului Cernigov în sec. XI, când s-a construit catedrala. Cernigov și-a pierdut din importanță după invazia tătarilor (1239–1240), rămânând un centru provincial minor până în timpurile moderne, când s-a dezvoltat ca nod feroviar.

Cernîşevski, N(icolai) G(avrilovici)
(12.07.1828, Saratov, Rusia – 17.10.1889, Saratov)

Jurnalist și om politic radical rus. În 1854 s-a alăturat colectivului revistei *Sovremennik* (*în rusă,* Contemporanul), unde s-a concentrat pe subiecte privind neajunsurile sociale și economice. Arestat sub acuzația de subversiune, a fost închis în 1862, apoi exilat în Siberia, unde a rămas până în 1883. În închisoare, a scris romanul clasic *Ce-i de făcut?* (Chto delati, 1863), care a avut o mare influență asupra revoluționarilor ruși.

Cernobîl, accidentul de la ~
Accident la centrala atomo-electrică de la Cernobîl (Ucraina), cel mai grav din istoria producerii de energie nucleară. Pe 25–26 aprilie 1986, inginerii au încercat un experiment insuficient pus la punct, producând o reacție în lanț necontrolată în miezul reactorului. Capacul reactorului a explodat, cantități mari de material radioactiv fiind împrăștiate în atmosferă. S-a mai produs și o topire parțială a miezului radioactiv. S-a încercat o mușamalizare a evenimentului, dar după ce Suedia, care monitoriza centralele, a raportat un nivel ridicat de radioactivitate purtată de vânt, guvernul sovietic a recunoscut adevărul. În afara celor 32 de persoane decedate imediat după accident, pe termen lung se preconizează mii de morți ca urmare a cancerului și a bolilor produse de radiații. Incidentul a provocat un protest internațional vehement împotriva pericolului pe care îl reprezintă emisiile radioactive.

Cernov, Victor (Mihailovici)
(19.11.1873, Kamîșin, Rusia – 15.04.1952, New York, New York, SUA)

Revoluționar rus, cofondator al Partidului Revoluționar Socialist rus. Din 1893 a devenit membru al Comitetului Central al partidului, iar în 1902 a scris și platforma acestuia. În 1917 a ocupat pentru scurtă vreme funcția de ministru al agriculturii. A fost ales președinte al Adunării Constituante, ce s-a înființat la 18 ianuarie 1918, dar care a fost dizolvată de bolșevici a doua zi. A emigrat în 1920 și a scris (uneori sub pseudonimul Boris Olenin). A trăit la Paris până în 1940, apoi a plecat în SUA, unde a scris pentru publicații periodice anticomuniste.

Cernunnos
În religia celtă, zeu venerat ca rege al sălbăticiunilor. Purta coarne de cerb și, uneori, un colier de metal împletit (ornament sacru). Era venerat mai des în Britannia, însă există urme ale cultului său și în Irlanda. Probabil că a fost sursă de inspirație pentru manuscrisele medievale europene când s-a ales un zeu cu coarne ca simbol al Anticristului.

Cerro Gordo, Bătălia de la ~
Confruntare dintre trupele americane și cele mexicane, în aprilie 1847, când armata SUA, sub conducerea lui Winfield Scott, a întâmpinat, pentru prima oară, o puternică rezistență în Războiul Mexican. În marșul său de la Veracruz la Ciudad de Mexico, armata lui Scott a atacat forțele mexicane baricadate într-o trecătoare montană. Numărând 12 000 de oameni și condusă de Antonio Santa Anna, armata mexicană a fost învinsă, înregistrând pierderi de 1 130 de oameni, în timp ce pierderile SUA au fost de 63 de oameni.

Cersobleptes
(m. 342 î.Hr.)

Rege al Traciei (360–342 î.Hr.) A moștenit un război cu Atena și a avut doi adversari interni, pretendenți la tron. A cedat Chersonesul din Tracia în favoarea Atenei (357 î.Hr.); pretendenților le-a dat V Traciei. A încheiat o alianță cu Atena, pentru a se opune Macedoniei, dar a fost ulterior exclus de la pacea din 346 î.Hr. de către Filip II.

certificat de depozit
Chitanță emisă de bancă drept confirmare pentru depunerea unei sume de bani. Cel mai obișnuit tip, certificatul de depozit la termen, este un depozit cu valoare mare și cu dobândă la vedere, pe o perioadă fixă de timp. Pentru acest tip de depozit banca plătește o dobândă mai mare decât la un cont de economii, însă investitorul care își retrage banii înainte ca termenul stabilit să se fi încheiat va plăti penalizări. Introdus la începutul anilor 1960, certificatul de depozit a devenit o metodă populară de economisire a banilor.

certificat digital
Carte de credit electronică, proiectată pentru tranzacții online și autentificări pe internet. Certificatele digitale sunt emise de autoritățile de certificare. Ele conțin de obicei informații care identifică deținătorul, inclusiv cheia publică a acestuia (folosită pentru încriptarea și decriptarea mesajelor), ca și semnătura digitală a emitentului, astfel că receptorul poate verifica autenticitatea certificatului. Paginile web pot avea și ele certificate digitale, pentru a permite unei persoane care dorește să cumpere produse

oferite spre vânzare să afle dacă pagina este una autorizată pentru comerțul electronic.

Cerularie, Mihail

(1000, Constantinopol – 21.01.1059, Madytus, lângă Constantinopol)

Patriarh ortodox al Constantinopolului (1043–1058). A zădărnicit eforturile lui Constantin IX de a forma o alianță între Imperiul Bizantin și Imperiul Roman împotriva normanzilor și a închis bisericile latine din Constantinopol ce refuzau să folosească limba greacă și liturghia grecească (1052). Când s-au întrerupt negocierile între Mihail și legații papali trimiși de Leon IX, fiecare dintre părți a excomunicat-o pe cealaltă, declanșând Marea Schismă din 1054. Mihail l-a silit pe Constantin să sprijine schisma, dar în 1058 a fost exilat de succesorul lui Constantin.

Cervantes Saavedra, Miguel de

(29.09./?/.1547, Alcalá de Henares, Spania – 22.04.1616, Madrid)

Romancier, dramaturg și poet de origine spaniolă, creatorul personajului *Don Quijote* (1605, 1615) și cea mai importantă și celebră personalitate din literatura spaniolă. Romanul său Don Quijote (El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha) a fost tradus, în întregime sau parțial, în peste 60 de limbi. Chiar și azi se publică noi și noi ediții, iar dezbaterile critice asupra operei sale continuă nestingherite încă din sec. XVIII. În același timp, datorită reprezentării lor pe scară largă, în artă, teatru, și film, personajele Don Quijote și Sancho Panza sunt, probabil, mult mai familiare din punct de vedere vizual oamenilor decât oricare alt personaj din literatura mondială. Cervantes a experimentat foarte mult. A abordat toate genurile literare majore, nu numai pe cel epic. A fost un nuvelist remarcabil. Câteva din nuvelele sale din colecția *Povestiri exemplare* (Novelas exemplares, 1613) au ajuns la un nivel apropiat de *Don Quijote*, dar la scară miniaturală.

Cervantes s-a născut la cca 32 km de Madrid, probabil pe 29 septembrie (în ziua de San Miguel). A fost botezat pe 9 octombrie. Era al patrulea dintre cei șapte copii ai unei familii provenite din mica nobilime, dar care decăzuse la statutul de oameni de rând. Tatăl său era bărbier-chirurg, reducea fracturi, efectua flebotomii și rezolva mici probleme medicale. Familia s-a mutat din oraș în oraș și se știu puține lucruri despre primii ani de învățătură ai lui Cervantes. Se presupune, pe baza unui pasaj din *Povestiri exemplare*, că ar fi studiat o perioadă sub îndrumarea iezuiților, deși este puțin probabil. Spre deosebire de majoritatea scriitorilor spanioli ai timpului, chiar și aceia de origine umilă, se pare că Cervantes nu s-ar fi dus la universitate. Se știe cu siguranță însă că, la un moment dat, a devenit un cititor pasionat. Directorul unei școli municipale din Madrid, un om influențat de scrierile lui Erasmus din Rotterdam, numit Juan López de Hoyos, îl considera pe Miguel de Cervantes „elevul său iubit". Acest lucru se întâmpla în 1569, când viitorul autor avea 21 de ani, așa că – în cazul în care este vorba de același Cervantes – trebuie să fi fost elev care și preda la școală ori să fi studiat acolo înainte sub îndrumarea lui López de Hoyos. Primul său poem publicat, la moartea tinerei soții a lui Filip II, Elisabeta de Valois, a apărut în această perioadă.

Soldat și sclav

În același an, Cervantes a plecat în Italia. Nu se știe dacă a făcut acest lucru pentru că era „studentul" cu același nume urmărit pentru implicarea într-un incident în care fusese rănit un om; dovezile sunt contradictorii. În orice caz, plecarea lui Cervantes a fost un pas pe care mulți tineri spanioli îl făceau pentru a înainta în carieră. Se pare că, pentru un timp, a fost șambelan în casa cardinalului Giulio Acquaviva din Roma. Cu toate acestea, prin 1570 s-a înrolat ca soldat într-un regiment de infanterie spaniol din Napoli, pe atunci sub conducerea coroanei spaniole. A rămas acolo timp de aproape un an, până să fie trimis în luptă.

Relațiile cu Imperiul Otoman, condus de sultanul Selim II, au ajuns la o stare de criză, iar turcii au ocupat Ciprul în 1570. O confruntare între flota turcă și forțele navale din Veneția, papalitate și Spania devenise inevitabilă. La mijlocul lunii septembrie 1571, Cervantes s-a îmbarcat la bordul navei *Marquesa*, din flota aflată sub comanda lui Don Juan de Austria, care a atacat inamicul pe 7 octombrie în golful Lepanto, lângă Corint. Bătălia aprigă s-a încheiat cu înfrângerea zdrobitoare a turcilor și a dus la eliberarea Mediteranei de sub controlul acestora. Există relatări independente privind purtarea lui Cervantes în luptă, atestându-i curajul. Deși cu febră, a refuzat să stea deoparte și a luptat cu vitejie. A fost împușcat de două ori în piept, iar un al treilea glonț i-a lovit brațul stâng, pe care nu l-a mai putut folosi tot restul vieții. Scriitorul a fost mereu mândru de modul în care s-a purtat în bătălie. Din 1572 în 1575 și-a continuat viața de soldat, în trupele din Napoli; a fost la Navarino și

a luptat în Tunis și La Goleta. Când avea ocazia, citea probabil și literatură italiană. În septembrie 1575 s-a îmbarcat pe o corabie ce pleca spre Spania, având scrisori de recomandare pentru rege din partea ducelui de Sessa și a lui Don Juan însuși, pentru promovarea la grad de căpitan.

În această călătorie, nava a fost atacată și capturată de corsarii berberi, iar Cervantes și fratele său Rodrigo au fost vânduți ca sclavi în Alger, centrul comerțului cu sclavi creștini din lumea musulmană. Scrisorile pe care le avea la el l-au făcut mai important în ochii răpitorilor săi. Acest lucru a avut ca efect creșterea prețului de răscumpărare, prelungindu-i captivitatea, și, se pare, evitarea pedepsei cu moartea, mutilarea sau tortura, atunci când cele patru tentative îndrăznețe de evadare au fost zădărnicite. Stăpânii săi, renegatul Dali Mami și, ulterior, Hasan Pașa, l-au tratat cu o indulgență considerabilă în aceste condiții, indiferent de motiv. Cervantes este menționat în cel puțin două documente contemporane despre viața prizonierilor creștini din Alger din acea vreme. Și-a câștigat un renume în rândul prizonierilor datorită curajului și calităților de conducător. În cele din urmă, în septembrie 1580, la trei ani după ce Rodrigo și-a câștigat libertatea, familia lui Miguel, cu ajutorul și intervenția călugărilor trinitari, a strâns 500 de scuzi de aur necesari pentru eliberarea sa. Aceasta s-a petrecut la timp, chiar înainte ca Hasan Pașa să navigheze spre Istanbul, luând sclavii nevânduți cu el. Nu este surprinzător faptul că perioada cea mai aventuroasă din viața lui Cervantes a furnizat subiecte pentru câteva dintre operele sale literare – în special pentru povestea captivului din *Don Quijote*, precum și pentru două piese cu subiect algerian, *Sclavii din Alger* (El trato de Argel) și *Închisorile din Alger* (Los baños de Argel) și episoade dintr-o serie de alte scrieri –, cu toate că nu a luat niciodată forma unei autobiografii.

Funcționar public și scriitor

Întors în Spania, Cervantes și-a petrecut aproape tot restul vieții într-un mod total diferit față de anii plini de acțiune și curaj. Era mai mereu în criză de bani și trebuia să se resemneze cu slujbe plictisitoare și solicitante. Abia peste 25 ani a cunoscut succesul cu *Don Quijote*. La întoarcerea acasă, el a constatat că prețurile crescuseră, în timp ce scăzuse nivelul de trai al multor oameni, în special din clasa de mijloc, inclusiv familia sa. Euforia din Lepanto era de domeniul trecutului. Actele lui de vitejie din război nu i-au adus răsplata la care se așteptase. A solicitat, fără succes, mai multe posturi administrative în imperiul american al Spaniei. A reușit să obțină în 1581 doar o funcție de scurtă durată, ca mesager regal la Oran, în Algeria. L-a urmat în zadar pe Filip II și curtea sa la Lisabona, în Portugalia recent anexată.

Cam în această perioadă, a avut o aventură cu o tânără căsătorită, pe nume Ana de Villafranca (sau Ana Franca de Rojas), care i-a născut o fiică. Isabel de Saavedra, singurul copil al lui Cervantes, a fost crescută ulterior în casa acestuia. În 1584 s-a căsătorit cu Catalina de Salazar y Palacios, mai tânără cu 18 ani decât el. Aceasta avea o mică proprietate în satul Esquivias din La Mancha. Se cunosc puține lucruri despre relația lor emoțională. Nu există însă nici un motiv de presupunere că această căsătorie nu a fost fericită, bazându-se pe prietenie, în ciuda faptului că Cervantes era obligat să plece des de acasă pentru perioade lungi de timp. Catalina, după cât se pare, nu a fost o sursă de inspirație sau model pentru personajele din poezia pe care o scria pe atunci Cervantes, sau pentru primul său romanul publicat, *Galateea: O romanță pastorală* (La Galatea, 1585), în noul gen la modă, romanul pastoral. Editorul, Blas de Robles, i-a plătit pentru acest volum 1 336 de reali, un preț bun pentru o primă carte. El i-a dedicat romanul lui Ascanio Colonna, un prieten al lui Acquaviva, căruia îi cerea astfel patronajul, dar se pare că nu a avut succes. Cu ajutorul unui mic grup de scriitori, cum ar fi poetul Luis Gálvez de Montalvo, cartea i-a adus un renume lui Cervantes în fața unui public sofisticat. Dar singurele ediții ulterioare în limba spaniolă, care au apărut în timpul vieții autorului, au fost cele de la Lisabona, în 1590, și Paris, în 1611. *Galateea* se întrerupe la jumătatea narațiunii; dacă ținem cont însă de faptul că Cervantes a sperat mult timp să scrie o continuare a acesteia, observăm afinitatea deosebită a scriitorului pentru această carte.

Cervantes a încercat să scrie și teatru în acea perioadă; se afla la începutul Secolului de Aur al teatrului spaniol. În 1585 s-a angajat să scrie două piese pentru directorul de teatru Gaspar de Porras, pe una dintre ele, *Confuzia* (La confusa), descriind-o ulterior drept cea mai bună piesă pe care a scris-o vreodată. După mulți ani, a susținut că a scris 20 sau 30 de piese în această perioadă, care au fost bine primite de public, fără a fi huiduite pe scenă și fără să se arunce cu legume în actori. Numărul este însă vag; numai două au supraviețuit:

tragedia istorică *Asediul Numanciei* (La Numancia, anii 1580), și *Sclavii din Alger* (El trato de Algerl, anii 1580). Cervantes a și numit nouă dintre aceste piese; după titlu, unele par a fi variantele originale ale pieselor, refăcute și publicate în anii următori în colecția *Opt piese și opt noi interludii* (Ocho comedias, y ocho entremeses nuevos, 1615). Teatrele permanente abia se înființau în marile orașe din Spania și exista o piață în curs de dezvoltare menită să satisfacă cerințele unui public din ce în ce mai avid de distracții. Lope de Vega era pe cale să răspundă acestei chemări, punându-și amprenta pe comedia spaniolă și făcând ca toate piesele anterioare, inclusiv cele ale lui Cervantes, să pară, prin comparație, demodate sau nepotrivite. Deși nu a reușit în cariera de dramaturg, Cervantes a continuat să încerce să îi convingă pe directorii de teatre să-i accepte piesele. Până în 1587 devenise clar că nu putea să își câștige traiul scriind, așa că a fost obligat să încerce altceva.

Cervantes a devenit comisar de aprovizionare pentru marea Armada. Rechiziționarea grâului și a uleiului din sate era o sarcină ingrată, dar era cel puțin o slujbă stabilă, cu un anumit statut. A fost nevoit să călătorească prin toată Andaluzia, o experiență pe care a fructificat-o în scrierile sale. Era responsabil cu finanțele, complicate și complexe, însă nu a reușit să țină registrele, fapt care i-a creat repetate probleme cu superiorii. Avea și neînțelegeri cu autoritățile municipale și cu biserica, aceasta din urmă excomunicându-l de mai multe ori. Documentele contabile și clericale sunt grăitoare.

După înfrângerea dezastruoasă a Armadei în 1588, Cervantes s-a îndreptat către Sevilla, capitala comercială a Spaniei și unul dintre cele mai mari orașe din Europa. În 1590 a solicitat la Consiliul Indiilor unul dintre cele patru posturi vacante în slujba coroanei în America Centrală și de Sud. Petiția a fost respinsă foarte dur. Au avut loc discuții îndelungate privind conturile sale și restanțele salariale. Se pare că a păstrat totuși legătura cu lumea literară; se știe că a cumpărat anumite cărți, și poate că a reușit să-și facă timp pentru lectură. În 1592 a semnat un contract pentru șase piese cu un director de teatru, un anume Rodrigo Osorio. Însă nu a ieșit nimic. Și-a continuat meseria de comisar, iar litigiul s-a încheiat. În septembrie 1592 a fost închis câteva zile la Castro del Río.

În 1594, Cervantes se afla la Madrid, în căutarea unei noi slujbe. A primit un post care l-a adus iar în Andaluzia, pentru a strânge impozitele restante. Cu toate că era de fapt o promovare, această slujbă nu a fost mai satisfăcătoare decât cea precedentă, plină de greutăți financiare și dispute, la fel ca și cealaltă. Cervantes nu avea temperamentul unui om de afaceri. Probabil de comun acord, a renunțat la slujbă în 1596. Cu un an înainte câștigase premiul întâi (trei linguri de argint) la un concurs de poezie din Zaragoza. Întors la Sevilla, se pare că în această perioadă a început serios să scrie povestiri, plus un sonet satiric despre comportamentul ducelui de Medina Sidonia, urmat de altul lipsit de respect chiar la adresa regelui, decedat de curând. Problemele financiare l-au ajuns din nou. În vara anului 1597, unele discrepanțe din conturile sale din ultimii trei ani l-au trimis la închisoarea regală din Sevilla. A stat închis până la sfârșitul lui aprilie 1598, concepând probabil acolo personajul Don Quijote, după cum sugerează remarca din primul prolog: „Și astfel, ce era de așteptat din partea unui spirit steril și necultivat, ca acela pe care îl posed eu, dacă nu un lăstar secătuit, scorojit și strâmb: o poveste presărată de gânduri care nu i s-au întâmplat nimănui vreodată, de genul care ar lua naștere într-o închisoare unde își găsește locul fiecare supărare și fiecare sunet îndoliat?"

Informațiile despre viața lui Cervantes din următorii patru sau cinci ani sunt puține. Plecase din Sevilla și a petrecut probabil un timp în Esquivias și Madrid, iar apoi cu siguranță la Valladolid (unde se stabilise și curtea regală între 1601 și 1606), unde a scris probabil prima parte din *Don Quijote*. Versiunile mai vechi a două dintre povestirile sale, *Rinconete și Cortadillo* (Rinconete Y Cortadillo) și *Gelosul din Extremadura* (El celoso extremeño) au fost cuprinse într-o compilație, nepublicată, realizată de un anume Porras Francisco de la Cámara.

Don Quijote

În luna iulie sau august 1604, Cervantes a vândut drepturile cărții *Ingeniosul hidalgo Don Quijote de la Mancha* (El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha cunoscut ca Don Quijote, partea I) editorului librar Francisco de Robles, pentru o sumă necunoscută. Dreptul de publicare a fost acordat în luna septembrie, iar cartea a apărut în ianuarie 1605. Există unele dovezi conform cărora subiectul cărții era cunoscut sau parțial cunoscut înainte de publicare – de către alte persoane, precum Lope de Vega, aflat atunci în relații reci cu Cervantes. Culegătorii de la tipografia lui

Juan de la Cuesta din Madrid au fost vinovați de o mare parte dintre erorile din text, multe fiindu-i inițial atribuite autorului.

Romanul a cunoscut un succes imediat, deși nu la fel de răsunător ca *Guzmán de Alfarache*, Partea I, al lui Mateo Alemán, din 1599. Până în august 1605 existau două ediții în Madrid, două publicate la Lisabona și una la Valencia. Au urmat cele din Bruxelles, în 1607; Madrid, 1608; Milano, 1610; și iar Bruxelles, 1611. Partea a doua, *A doua parte a ingeniosului cavaler Don Quijote de la Mancha* (Segunda parte del ingenioso Caballero Don Quijote de la Mancha) a apărut în 1615. Traducerea primei părți în limba engleză a lui Thomas Shelton a apărut în 1612. Numele lui Cervantes a ajuns în scurt timp cunoscut în Anglia, Franța și Italia, la fel de bine ca în Spania.

Vânzarea drepturilor de publicare a însemnat însă că Cervantes nu a mai scos profit financiar din partea I a romanului său. A trebuit să se descurce cu dreptul de patronat. Făcuse o greșeală dedicând romanul tânărului duce de Béjar. A fost mult mai norocos cu două persoane mult mai influente: contele de Lemos, căruia îi va dedica Partea a II-a și încă alte trei lucrări, și don Bernardo de Sandoval y Rojas, arhiepiscop de Toledo. Acest lucru i-a ușurat într-un fel situația financiară. Totuși, se pare că și-ar fi dorit un loc mai sigur în panteonul de scriitori ai națiunii decât cel pe care îl dobândise în timpul vieții – își dorea o reputație asemenea celei de care se bucura Lope de Vega sau poetul Luis de Góngora. Sentimentul de marginalizare ar putea fi dedus și din *Călătorie în Parnas* (Viage del Parnaso, 1614), din două sau trei prefețe ulterioare și din câteva surse externe. Dar succesul relativ, ambiția încă nesatisfăcută și o nevoie continuă de a experimenta cu elementele de ficțiune i-au asigurat lui Cervantes, la 57 de ani, în puținii ani ce i-au mai rămas, începutul celei mai productive perioade din cariera sa.

Viața particulară a lui Cervantes a fost cât se poate de dură. Un incident în care a fost înjunghiat un om pe stradă, în fața casei lui din Valladolid, în iunie 1605, a dus la arestarea tuturor persoanelor din casă, într-un mod ridicol. Ulterior, când au urmat curtea regală la Madrid, Cervantes s-a confruntat cu probleme bănești și, în plus, cu greutăți domestice. Familia sa a locuit la diferite adrese în următorii ani, înainte să se stabilească definitiv pe Calle de León. La fel ca alți scriitori ai vremii, și Cervantes spera să primească un post de secretar pe lângă contele de Lemos, când, în 1610, contele a fost numit vicerege în Napoli; dar a fost din nou dezamăgit. În 1609 a intrat într-un ordin religios la modă, Sclavii Preasfintei Împărtășanii, iar patru ani mai târziu a devenit franciscan din ordinul al treilea, un angajament mai serios. Cercetătorii lui cunosc, de asemenea, implicarea lui sporită în viața literară a capitalei sub forma frecventării Academiei Selvaje, un fel de salon al scriitorilor, în 1612.

În anul următor, au fost publicate cele douăsprezece *Povestiri exemplare*. Prologul conține singurul portret verbal cunoscut al autorului: „cu chip acvilin, păr castaniu închis, fruntea netedă și clară, ochii veseli și un nas coroiat, dar bine proporționat; barba lui este argintie, deși era de aur acum 20 de ani; mustața mare, gura mică, cu dinții nici mari, nici mici, de vreme ce are doar șase și sunt într-o stare proastă și rău poziționați, pentru că nu se armonizează unii cu alții; corpul său e între două extreme, nici înalt, nici scund; un ten luminos, mai mult palid decât brun, umerii oarecum grei, iar pasul nu foarte ușor".

Afirmația lui Cervantes din acest prolog, cum că el este primul care a scris *novellas* originale (nuvele în manieră italiană) în spaniolă, este realmente justificată. Nu se știe exact când au fost create. Există o oarecare varietate în această colecție, nuvelele încadrându-se în două categorii generale: povestiri romantice și povestiri realiste. *Colocviul câinilor* (El coloquio de los perros, 1952), o *novella* cvasipicarescă, având drept cadru povestirea *Căsătoria înșelătoare* (El casamiento engañoso), este probabil cea mai profundă și originală creație a lui Cervantes, alături de *Don Quijote*. În sec. XVII, povestirile romantice erau mai populare; James Mabbe le-a ales tocmai pe acestea pentru versiunea selectivă din 1640 în limba engleză. În sec. XIX și XX se preferau povestirile realiste, însă, la începutul sec. XXI, și celelalte și-au recăpătat statutul.

În 1614, Cervantes a publicat *Călătorie în Parnas*, un lung poem alegoric pe un ton satiric, comico-legendar, cu un post-scriptum în proză, dedicat glorificării unor poeți contemporani și satirizării altora. Autorul recunoaște aici că nu i-a fost ușor să scrie poezie. Însă a considerat poezia un lucru de preț, o artă pură care nu ar trebui pervertită niciodată. După ce își pierduse orice speranță de a-și vedea piesele pe scenă, a publicat opt dintre ele în 1615, împreună cu opt interludii comice scurte, în volumul *Opt comedii, și Opt interludii noi.* Piesele

de teatru nu duc lipsă de inventivitate și originalitate, ci de control real al metodei. Interludiile, în schimb, sunt considerate printre cele mai bune de acest gen.

Nu se știe exact când a început să scrie Cervantes Partea a II-a din *Don Quijote*, dar cu siguranță nu scrisese decât jumătate până la sfârșitul lui iulie 1614. Prin luna septembrie, o falsă Parte a II-a a fost publicată în *Tarragona* de cineva care își spunea Alonso Fernández de Avellaneda, un aragonez necunoscut, admirator al lui Lope de Vega. Cartea nu este lipsită de merit, deși este grosolană, în comparație cu modelul. În prolog, autorul îl insultă fără rost pe Cervantes, care, cum era de așteptat, s-a supărat și i-a replicat, deși cu o relativă reținere în comparație cu insultele pe care și le aruncau unii dintre rivalii literari ai epocii. Dar a și criticat, abuziv, lucrarea lui Fernández de Avellaneda și „pseudo" Quijote și Sancho ai săi, începând cu capitolul 59 al romanului său.

Don Quijote, Partea a II-a a ieșit de sub aceeași presă ca și prima parte, spre finele lui 1615. A fost imediat retipărită la Bruxelles și la Valencia în 1616 și la Lisabona în 1617. Părțile I și II au apărut pentru prima dată în aceeași ediție la Barcelona, în 1617. A existat o traducere în franceză a Părții II prin 1618 și una în engleză, în 1620. A doua parte valorifică potențialul primei părți, dezvoltându-l și diversificându-l, fără a sacrifica elementele cunoscute. Majoritatea sunt de acord că este mai dezvoltată și mai profundă decât prima.

În ultimii ani de viață, Cervantes a menționat mai multe lucrări care n-au văzut niciodată lumina tiparului, în caz că s-a apucat vreodată să le scrie. E vorba de *Bernardo* (numele unui erou epic legendar spaniol), *Săptămâni în grădină* (Semanas del jardín, o colecție de povestiri, probabil asemenea *Decameronului* lui Boccaccio), precum și de continuarea la *Galateea*. Singura care a fost publicată postum, în 1617, a fost ultimul său roman, *Muncile lui Persiles și ale Sigismundei. Istorie septentrională* (Los trabaios de Persiles y Sigismunda, Historia setentrional). Aici, Cervantes a încercat să revigoreze romanul eroic de aventură și dragoste în maniera lucrării *Etiopica* (Aethiopica) a lui Heliodor. Era un gen prestigios intelectual, ce avea să aibă un foarte mare succes în Franța sec. XVII. Menită să ofere o povață, dar și să distreze, *Persiles* este o lucrare ambițioasă, care exploatează potențialul mitic și simbolic al romanului. A cunoscut un mare succes la apariție; au existat opt ediții spaniole în doi ani și traduceri în franceză și în engleză, în 1618, respectiv 1619.

În dedicația scrisă cu trei zile înainte de a muri, „cu un picior deja în groapă", Cervantes își lua un tulburător adio de la lume. Lucid până în ultima clipă, se pare că atinsese în cele din urmă seninătatea spiritului. Cervantes a murit în 1616, pe 22 aprilie, nu pe 23, așa cum s-a crezut în mod tradițional. Certificatul de înmormântare indică faptul că pe data de 23 a fost îngropat, la mănăstirea Discalced Trinitarians (Trinitarienii Desculți) de pe Calle de Cantarranas (azi, Calle de Lope de Vega). Nu este marcat locul exact. Nu se știe să fi lăsat vreun testament.

Don Quijote și tradițiile critice

Don Quijote, capodopera lui Cervantes, a avut parte de interpretări variate: parodie a dragostei cavalerești, epopee a idealismului eroic, comentariu despre alienarea autorului, precum și critică a imperialismului spaniol. În timp ce tradiția romantică a minimalizat comicul romanului, transformându-l pe Don Quijote într-un erou tragic, cititorii, care percep romanul ca o parodie, acceptă intenția lui Cervantes de a denunța romanele populare, dar depășite, din vremea sa. *Don Quijote* își trage filonul comic din aventurile cavalerilor rătăcitori prezenți în literatură, însă intriga se raportează și la realitățile istorice din Spania sec. XVII. Deși nu există nici o dovadă, este posibil ca Cervantes să fi fost un *converso* (spaniol de origine evreiască), date fiind legăturile tatălui său cu medicina, viața rătăcitoare dusă de familia sa și refuzul guvernului de a da curs celor două cereri ale sale pentru posturile din Indii. Cu toate acestea, ironia nuanțată a autorului, perspectiva sa umanistă și geniul său comic sunt extrem de diferite de tonul didactic și melancolic atribuit multor altor scriitori spanioli de origine evreiască.

Narațiunea extrem de modernă a lui Cervantes dă glas unei uimitoare varietăți de personaje cu diverse convingeri și perspective. Incluzând multe opinii diferite, Cervantes a creat o heteroglosie („voci multiple"), cum a numit-o criticul literar rus Mihail Bahtin, care a considerat-o esențială pentru dezvoltarea romanului modern. Limita comicului din *Don Quijote* ilustrează carnavalescul, un alt concept de-al lui Bahtin, care favorizează aspectele pozitive și amuzante ale trupului dincolo de respingerea ascetică a carnalului. Aspectul rotofei al lui Sancho Panza – numele său înseamnă „burta sfântă" – contrastează cu

silueta alungită, uscățivă a lui Don Quijote, iar împreună amintesc de personajele folclorului medieval, Carnaval cel expansiv, materialist, și Postul Mare, sfrijit și automortificant. Cu toate acestea, departe de a întruchipa iluzia și realitatea ca fenomene opuse, dar egale, relația lor suferă o permanentă schimbare: dacă în prima parte Don Quijote are rolul principal, în partea a doua, Sancho își depășește stăpânul și își dobândește independența.

Diferențele dintre partea întâi și partea a doua demonstrează că Cervantes cunoștea foarte bine puterea cuvântului tipărit. Povestea lui Don Quijote începe cu citirea obsesivă a romanelor de dragoste cavalerești; în partea a doua, el își dă seama că aventurile sale sunt citite cu nerăbdare și discutate de alții. Vizita cavalerului în partea a II-a la o tipografie din Barcelona, unde găsește la presă o falsă parte a II-a și o denunță ca jignitoare față de cititorul inocent și de statutul său legitim de scriitor (de vreme ce așa putea să-și piardă câștigurile din vânzări), subliniază impactul cultural și economic al cărților de ficțiune. În ciuda popularității cărților sale, Cervantes a câștigat puțin din vânzarea lor. Cu toate acestea, modul inovator în care a prelucrat formele literare – începând cu romanul pastoral *Galateea* și cu *Nuvelele exemplare*, până la *Don Quijote* și *Persiles și Sigismunda*, singura sa încercare serioasă de roman, publicată postum – arată cât de bine a înțeles Cervantes piața de desfacere a sec. XVII, dar și efectul social al literaturii.

Importanță și influență

Influența lui Cervantes se vede din răspândirea termenului„donquijotesc" și din aspectul ușor de recunoscut al celor doi protagoniști, ale căror aventuri sunt reluate în permanență în teatru, film, operă, balet și chiar benzi desenate. Nici un studiu asupra romanului nu poate ignora autorul sau cea mai cunoscută lucrare a sa: teoreticianul maghiar Gyorgy Lukács consideră *Don Quijote* „primul mare roman al literaturii universale", iar autorul mexican Carlos Fuentes îl numește pe Cervantes „părintele fondator" al literaturii latino-americane. Structura speciei literare numite roman, conform unor critici de la sfârșitul sec. XX, nu are o unică origine, ci a apărut în țări diferite, la momente diferite și din motive diferite. Cu toate acestea, romanul lui Cervantes, cu inovațiile aduse literaturii spaniole, este remarcabil prin felul în care a dat naștere unei noi viziuni asupra lumii. Nu este o coincidență faptul că scriitorii cei mai influențați de Cervantes – Daniel Defoe, Laurence Sterne, Tobias Smollett, dintre romancierii britanici – au inițiat schimbări radicale în propriile tradiții literare.

Prin evidențierea multor diferențe din lumea sa și din jurul său, Cervantes a pus la îndoială modalitățile anterioare de prezentare a lumii, indiferent dacă erau literare sau istorice. Unul dintre principiile din *Don Quijote* este că ficțiunea și adevărul se confundă de obicei, întrucât ambele depind de percepția cititorului. Abordarea lui Cervantes este adesea numită „dualistă", căci alegea frecvent să exprime diferite moduri de gândire prin asocierea contrariilor, precum Don Quijote și Sancho Panza, câinii vorbitori din *Colocviul câinilor* sau imaginea unui *baciyelmo* („lighean–coif", așa cum descrie naratorul obiectul luminos purtat pe cap de un călăreț din depărtare). Reprezentând opoziția dintre realitate și iluzie, acest *baciyelmo* este un lighean de alamă pentru Sancho, dar un coif de aur pentru Don Quijote.

Diferența dintre personajele lui Cervantes – „neghiobia înțeleaptă" a lui Don Quijote, de exemplu – a fost uneori atribuită contrastului intenționat făcut de autor între realitate și iluzie (precum și între alte contrarii). Oare cavalerul autoproclamat urmărește un idealism niciodată atins pe deplin sau dă dovadă de o nebunie absurdă și ridicolă – iată o întrebare care continuă să umbrească interpretările lui *Don Quijote*, de când a fost pusă de romanticii germani. Antiteza dintre idealism și realism, ca temă principală în romanul de ficțiune al lui Cervantes, inclusiv în *Povestiri exemplare* și piesele de teatru, a exercitat o influență până la mijlocul sec. XX.

Totuși, Cervantes era ambiguu în această privință, iar această ambiguitate i-a inspirat pe criticii de la sfârșitul sec. XX să reevalueze concluziile anterioare privind importanța sa literară. Tradus aproape imediat în engleză, franceză și italiană, *Don Quijote* a fost în primul rând considerat o lucrare comică sau o satiră a obiceiurilor spaniole. În mod ironic, romanticii germani i-au asigurat autorului statut internațional, interpretându-l pe Don Quijote drept un erou tragic. În schimb, savanții spanioli ai sec. XIX au respins realizările lui Cervantes, chiar dacă stilul și limbajul său au pus bazele limbii spaniole moderne. Abia în sec. XX, cu ajutorul criticilor străini și al expatriaților spanioli, Cervantes a fost reabilitat în propria țară.

Când psihologia freudiană s-a răspândit, a generat un interes critic pentru forța psihologică a ficțiunii lui Cervantes. Critica

europeană a fost atrasă de timpuriu de abordările psihanalitice, care au accentuat dualitatea autorului spaniol și ambiguitatea sa. Din anii 1970, critica franceză și cea americană l-au privit pe Cervantes ca pe un personaj fragmentat, destul de asemănător cu protagoniștii săi. Atât autorul, cât și personajele sale au fost percepute ca niște cazuri psihanalitice: nebunia lui Don Quijote a fost atribuită „crizei vârstei mijlocii", iar felul în care Cervantes și-a tratat personajele a fost atribuit „simpatiilor subconștiente". În timp ce acești critici încercau să descopere dorințe neexprimate, ei analizau și rolurile jucate de femei. Studiile feministe și de gen și-au îndreptat tot mai mult atenția spre Cervantes. Spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi, Cervantes a dat dovadă de o mare empatie față de femei. Deși nu are deloc o poziție „feministă", numeroase personaje feminine, precum Marcela și Dorotea din *Don Quijote* și Isabela Castrucho din *Persiles și Sigismunda*, vorbesc cu însuflețire, apărând drepturile femeilor.

În mod similar, la sfârșitul sec. XX, criticii au devenit tot mai interesați de preocupările lui Cervantes pentru evenimentele economice și istorice contemporane. Expulzarea populației de *morisco* (în spaniolă, mauri convertiți) în 1609, guvernarea corectă a coloniilor spaniole de peste ocean, precum și exploatarea sclavilor africani sunt adesea considerate polemici ascunse de către cititorii vigilenți ai lui *Don Quijote*. S-au descoperit elemente politice și economice în *Povestiri exemplare* și în piesele de teatru. Confirmate în *Don Quijote* și *Persiles și Sigismunda*, cunoștințele și interesul lui Cervantes pentru Lumea Nouă sunt esențiale pentru modul în care el percepea o lume diferită, o lume la fel de egală, interculturală și poliglotă ca și cea a sec. XXI.

cervicită

Inflamație a cervixului uterului, cauzată de infecții sau iritații. Cel mai des apare pe perioada cât durează menstruația. Cervicita poate fi acută sau cronică și se poate agrava în timpul sarcinii. Nu provoacă dureri, dar poate forma polipi. Principalul simptom îl constituie secrețiile abundente ce pot duce la sterilitate. Tratamentul poate consta în cauterizare sau intervenție chirurgicală, pentru restabilirea sau îndepărtarea cervixului, fapt care nu afectează fertilitatea.

cervid

Denumire comună pentru mamiferele rumegătoare din familia *Cervidae*, cu două copite mari și două mici la fiecare picior; masculii din majoritatea speciilor și femelele din unele specii au o pereche de coarne. Trăiesc mai ales în păduri, dar se găsesc și în deșert, tundră, mlaștini și pe versanții munților înalți. Trăiesc în mod natural în Europa, Asia, America de Nord, America de Sud și N Africii, dar au fost introduși în multe alte regiuni. Femelele sunt numite ciute sau capre, iar masculii, cerbi sau țapi. Cerbul măsoară în înălțime, la greabăn, între 30 cm (în cazul genului *Pudu*) și 2 m (în cazul elanului). Au, în general, corp compact, coadă scurtă și urechi lungi, suple. În fiecare an pierd coarnele, iar în locul lor cresc altele noi. Forma coarnelor variază de la o specie la alta. Se hrănesc cu iarbă, crenguțe, scoarță de copaci și vlăstari. Sunt vânate pentru carne, piele și coarne. *Vezi* caribu; elan; muntiac; cerb-roșu; căprior.

Césaire, Aimé (-Fernand)

(n. 25.06.1913, Basse-Pointe, Martinica)

Poet și dramaturg martinican de limbă franceză. A studiat la Paris, apoi s-a întors în Martinica, fiind ales în Adunarea Generală din partea partidului comunist. A fondat împreună cu Leopold Senghor mișcarea numită Négritude și a sprijinit cu entuziasm mișcarea de decolonizare a coloniilor franceze din Africa, punct de vedere exprimat și în înflăcăratele sale poeme din *Întoarcere la pământul natal* (Cahier d'un retour au pays natal, 1939) și *Soare sacrificat* (Soleil cou-coupé, 1948). Renunțând la Négritude în favoarea militantismului negru, s-a întors la teatru, scriind dramele politice *Tragedia regelui Cristophe* (La Tragédie du roi Christophe, 1963) și *Un anotimp în Congo* (Une Saison au Congo, 1966).

cesiu

Element chimic, unul dintre metalele alcaline, simbol chimic Cs, număr atomic 55. Primul element descoperit prin spectroscopie (1860), este alb-argintiu, lichid la temperatura normală a camerei (se topește la 28,4°C) și foarte moale în stare solidă. În natură se găsește în cantități mici, sub formă de minereu. În contact cu apa rece, are o reacție de explozie și este utilizat pentru a curăța urmele de oxigen și alte gaze din tuburile electronice. Mai este folosit drept catalizator în celulele fotoelectrice, în sistemele de propulsie ionică, în ceasurile atomice și cu plasmă, pentru conversia termoelectrică. Sărurile de cesiu au numeroase întrebuințări, printre care și cele din domeniul apelor minerale.

Céspedes (y Borja del Castillo), Carlos Manuel de

(18.04.1819, Bajamo, Cuba – 22?.03.1874, San Lorenzo)

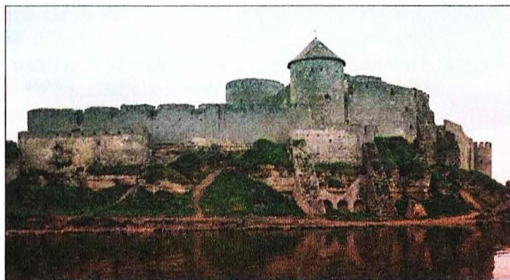
Erou al revoluției. Născut într-o importantă familie de plantatori, a studiat dreptul în Spania. La întoarcerea în Cuba, și-a deschis un cabinet de avocatură, organizând clandestin o mișcare de independență. Insurecția a fost declanșată în 1868. Mii de oameni s-au alăturat armatei sale rebele care a înregistrat câteva victorii uimitoare. A condus un guvern revoluționar care a militat activ pentru anexarea la SUA. Înlăturat în 1873, a fugit și a reușit să se ascundă pentru o vreme, dar în cele din urmă a fost prins de trupele spaniole și împușcat.

cetaceu

Denumire comună pentru speciile de mamifere placentare exclusiv acvatice, care alcătuiesc ordinul *Cetacea*. Trăiesc în oceanele de pe tot globul. În câteva regiuni trăiesc și în mediul dulcicol. Speciile sunt grupate în două subordine: *Odontoceti* (balene cu dinți), care numără cca 70 de specii, și *Mysticeti* (balene cu fanoane). Cetaceele au corp fusiform, nu au membre posterioare externe, iar coada se termină cu o lamă orizontală, formată din doi lobi. Ele trebuie să iasă periodic la suprafața apei pentru a respira, lucru pe care îl fac prin intermediul unui orificiu situat în partea superioară a capului. *Vezi și* balenă.

Cetatea Albă *în Antichitate* Tyras *în turcă* Akkerman

Fortificație și cetate antică și medievală, pe malul drept al Nistrului, în regiunea Bugeac din Basarabia, actualmente în Republica Moldova. Inițial, în Antichitate, aici s-a aflat colonia grecească Tyras, care, în perioada bizantină, a fost numită Maurocastron sau Asprocastron. A fost cetate a Moldovei încă dinainte de 1388, din timpul domniei lui Petru Mușat, și a fost întărită de Alexandru cel Bun. Una dintre cele mai importante cetăți de graniță ale Moldovei, era cârmuită de doi pârcălabi. Printr-un atac-surpriză, a fost cucerită de turci în 1484, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, și nu a mai putut fi luată înapoi, deși domnitorul acceptase chiar și suzeranitatea poloneză, în încercarea de a recuceri Cetatea Albă și Chilia. Între 1484 și 1812 a fost raia turcească. După războiul ruso-turc din 1812, a fost cedată Imperiului Rus, împreună cu toată Basarabia, rămânând în această situație până în 1918, când, în urma Revoluției din 1917, Basarabia se unește cu

Cetatea Albă

FOTO DE MIHAI POTÂRNICHE

România. În 1941 a reintrat în stăpânire sovietică, dar, deoarece după Al Doilea Război Mondial regiunea Bugeac a intrat în jurisdicția Ucrainei sovietice, în momentul actual Cetatea Albă (Belgorod Dnestrovski) se află în Republica Ucraina, funcționând ca punct vamal și spațiu de carantină.

cetățenie

Relație dintre un individ și un stat, prin care individul datorează credință statului respectiv și primește, în schimb, protecția acestuia. Cetățenia implică, în general, drepturi politice depline, inclusiv dreptul la vot și la deținerea de funcții publice. Responsabilitățile care decurg, de obicei, din această relație sunt loialitatea față de stat, plata taxelor și a impozitelor și satisfacerea serviciului militar. Conceptul de cetățenie a apărut în Grecia antică, unde acest drept era acordat doar celor care erau născuți din părinți cetățeni și aveau drept de proprietate. Romanii l-au folosit inițial ca pe un privilegiu ce putea fi acordat sau retras popoarelor cucerite, dar l-au acordat în 212 d.Hr. tuturor locuitorilor liberi. Conceptul a dispărut din Europa în timpul feudalismului, dar a reapărut în timpul Renașterii. Cetățenia se câștigă în mod normal prin nașterea pe un anumit teritoriu, prin descendența din părinți care dețin o anumită cetățenie, prin căsătoria cu o persoană care are o anumită cetățenie sau prin naturalizare. *Vezi și* naționalitate.

Cetățile Ponorului

Complex carstic din România, situat în Munții Apuseni. Este alcătuit din trei avene adânci (care se înscriu într-o depresiune cu un diametru de 1 km și o adâncime de 300 m), o peșteră centrală, un izbuc și un râu ce curge printr-un tunel subteran, lung de 2 km, care unește 14 lacuri. Prăpăstiile mari, asemănătoare unor căldări uriașe, cu pereți înalți, sunt legate prin porți subterane sau tunele uriașe. Zona este un areal

din care lipsește apa de suprafață, delimitat de vârfurile muntoase Măgura Vânătă și Galbena, înconjurată de râurile Someșul Cald, Arieș și Crișul Pietros, apa fiind drenată în întregime pe sub pământ în valea Galbenei și în valea Boghii. Complexul constă din opt bazinete care comunică doar subteran și este bogat în formațiuni carstice, peșteri (Ghețarul Focul Viu), chei, doline. Prima consemnare a locului datează din 1886, iar explorarea completă s-a realizat abia în 1977. Complexul a fost declarat rezervație naturală încă din 1952, obținând apoi statut de monument al naturii și trecând în custodia Academiei Române. Astăzi este un obiectiv turistic atractiv.

cetonă

Compus din clasa compușilor organici care au un grup carbonil (—C=0; *vezi* grup funcțional), legat de doi atomi de carbon. Cetonele pot participa la multe reacții chimice, deși la mai puține decât participă aldehidele, cu care sunt înrudite. Foarte mulți compuși organici complecși au ca unități constituente cetonele. În industrie se folosesc, în principal, ca solvenți și la confecționarea materialelor explozive, a lacurilor, a vopselelor și a textilelor. Acetona este cea mai importantă cetonă; câteva zaharuri și o serie de steroizi naturali și sintetici sunt tot cetone. În procesul de cetoză, cetonele produse prin metabolizarea lipidelor se acumulează în sânge și urină în cantități anormale, de obicei în urma inaniției sau a unei boli metabolice, precum diabetul zaharat.

Cétsamain

Vezi Beltane

Cetshwayo

(1826, lângă Eshowe, Africa de Sud – 08.02.1884, Eshowe)

Ultimul mare rege al populației zulu (d. 1872–1879). Nepot al marelui Shaka, Cetshwayo a condus o armată disciplinată, de 40 000 de oameni. Atacat de britanici în 1879, i-a învins la Isandhlwana, dar a pierdut la Ulundi. I s-a restituit o parte din regat în 1883, însă rivalii săi l-au înlăturat de la putere.

Ceuta

Enclavă spaniolă, 137 916 loc. (2001), în Africa de Nord. Unitate militară și port la mare, reprezintă, împreună cu Melilla, o comunitate autonomă aparținând Spaniei, cu suprafața de 20 kmp. Orașul se află situat pe un mic istm ce face legătura între Jebel Musa și uscat, în N Marocului, în partea estică a strâmtorii Gibraltar. A fost colonizat succesiv de cartaginezi, greci și romani. Multă vreme oraș comercial în plină înflorire, a fost luat de portughezi în 1415 și predat Spaniei în 1580. În 1995, guvernul spaniol a aprobat autonomia sa.

Ceylon

Vezi Sri Lanka

Cézanne, Paul

(19.01.1839, Aix-en-Provence, Franța – 22.10.1906, Aix-en-Provence)

Pictor francez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai postimpresionismului, ale cărui idei au avut o mare influență în dezvoltarea estetică a multor artiști și mișcări artistice ale sec. XX, în special a cubismului. Arta lui Cézanne, neînțeleasă și discreditată de public pe parcursul vieții sale, a depășit impresionismul, aruncând în cele din urmă în aer toate valorile convenționale ale picturii sec. XIX, deoarece a insistat asupra expresiei personale și a integrității picturii înseși, indiferent de temă.

Viața și activitatea

Cézanne provenea dintr-o familie de aristocrați bogați. A primit o educație clasică la Colegiul Bourbon din Aix-en-Provence. În 1858, sub îndrumarea tatălui său – un bancher de succes care voia ca fiul lui să urmeze aceeași profesie –, Cézanne a intrat la Facultatea de Drept de la Universitatea din Aix-en-Provence. Nu i-a plăcut însă dreptul și a decis destul de devreme să urmeze o carieră artistică. După doi ani și-a înduplecat tatăl, cu ajutorul rugăminților stăruitoare ale mamei sale, să îl lase să studieze pictura la Paris.

Prima ședere a lui Cézanne la Paris a durat doar cinci luni. Personalitatea sa instabilă l-a aruncat într-o depresie gravă când și-a dat seama că nu stăpânea la fel de bine tehnica picturii ca unii dintre studenții Academiei Suisse, atelierul unde și-a început pregătirea. A reușit să rămână acolo doar datorită încurajării scriitorului Émile Zola, cu care legase o prietenie strânsă la Colegiul Bourbon. La întoarcerea în Aix, Cézanne a încercat să se resemneze cu munca în banca tatălui său, dar după un an s-a reîntors la Paris, foarte hotărât să rămână. În perioada sa de formare, între anii 1858 și 1872, Cézanne a locuit în Paris, călătorind în același timp la Aix.

La începutul anilor 1860, activitatea literară și artistică pariziană a cunoscut o perioadă de mare fervoare. Punctul culminant a fost atins prin conflictul dintre reprezentanții curentului realist, în frunte cu Gustave Courbet, și Academia de Arte

Frumoase, care a respins din cadrul expoziției sale anuale – și totodată din atenția publicului – toate picturile care nu se încadrau în romantismul și neoclasicismul academic. În 1863, împăratul Napoleon III a decretat deschiderea Salonului Refuzaților, pentru a atenua starea tensionată din cercurile artistice cauzată de pictorii respinși de Salonul Academiei. Lucrările celor respinși erau aproape în totalitate atacate de critici – reacție care a consolidat spiritul revoluționar al acestor pictori. Cézanne, care s-a îndepărtat repede de normele academice, s-a alăturat celor mai de seamă reprezentanți ai acestui grup, printre care Édouard Manet, Camille Pissarro, Claude Monet, Pierre-Auguste Renoir și Edgar Degas. Majoritatea acestor artiști aveau în jur de 20 de ani (la fel ca și Cézanne) și abia își formau stilul. Cu excepția lui Manet, ei aveau să formeze școala impresionistă. Zola, prietenul lui Cézanne, a fost foarte dedicat cauzei lor, însă prietenia lui Cézanne cu ceilalți artiști a fost la început împiedicată de o sensibilitate și o insolență voită, consecință a firii lui extrem de timide și de schimbătoare, ofensată de jovialitatea acestora. Cu toate acestea, el a fost inspirat de spiritul lor revoluționar când a încercat să sintetizeze influențele lui Courbet, un pionier al modului prozaic de tratare a temelor banale, și ale pictorului romantic Eugène Delacroix, ale cărui compoziții – ce puneau accent pe culoare și nu pe contur – l-au impresionat foarte mult pe Cézanne.

În această perioadă, Cézanne a început să dezvolte un stil violent și sumbru; a pictat scene cu accente extreme de lumină și de umbră, cu o lejeritate și vigoare remarcabile pentru acea perioadă, dar care dezvăluie influența compozițiilor tulburătoare ale lui Delacroix. Dinamismul sensibil al perioadei sale de tinerețe, plină de frenezie, prevestea inovațiile îndrăznețe ale fovismului și expresionismului modern, în special lucrările lui Maurice de Vlaminck și Georges Rouault.

Anii impresionismului

În iulie 1870, odată cu izbucnirea războiului franco-german, Cézanne pleacă din Paris în Provence, în parte și pentru a evita recrutarea. O ia cu el pe Marie-Hortense Fiquet, o tânără care devenise iubita lui cu un an în urmă și cu care avea să se căsătorească în 1886. Familia Cézanne se stabilește la Estaque, un sătuc de pe coasta de sud a Franței, în apropiere de Marsilia. Acolo, el a început să picteze peisaje, explorând modalități de a zugrăvi cât mai fidel natura și, în același timp, de a exprima sentimentele pe care i le inspira aceasta. A început să abordeze temele în modul în care o făceau prietenii săi impresioniști; în două din peisajele din acea perioadă, *Zăpadă în Estaque* (1870 – 1871) și *Piața de Vinuri* (1872); compoziția dezvăluie stilul său timpuriu, însă deja mult mai disciplinat și mai atent în ceea ce privește calitatea atmosferică și mai puțin cea dramatică a luminii.

Paul Cézanne, *Autoportret*, ulei pe pânză, cca 1878–1880; Neue Pinakothek, München, Germania

BIBLIOTECA DE ARTĂ BRIDGEMAN/GETTY IMAGES

În ianuarie 1872, Marie-Hortense a născut un fiu. La scurt timp, la invitația lui Camille Pissarro, Cézanne s-a stabilit la Pontoise, pe valea râului Oise. Acolo, și în Auvers, un oraș din apropiere, Cézanne începe serios să învețe tehnicile și teoriile impresioniste de la Pissarro, singurul, dintre toți prietenii săi pictori, care avea răbdare să îl învețe, în ciuda personalității sale dificile. Cei doi artiști pictează împreună cu întreruperi în 1874, cărându-și pânzele peste tot și pictând în aer liber, o tehnică încă socotită radicală. De atunci încolo, Cézanne se va dedica în totalitate peisajelor, naturilor moarte și, ulterior, portretelor. Pissarro l-a convins pe Cézanne să folosească culori mai luminoase și i-a arătat avantajele folosirii tușelor scurte și accentelor de culoare, caracteristice pictorilor impresioniști, iar Cézanne a ajuns să folosească acest stil în mod regulat, deși cu un efect diferit. Chiar și sub îndrumarea lui Pissarro, Cézanne picta foarte clar, evidențiind viziunea sa unică și scopul său, diferit de cel al impresioniștilor. Deși folosea tehnicile acestor tineri artiști, el nu le împărtășea interesul de accentuare a viziunii obiective prezentate de lumina emanată de un obiect; în schimb, cercetările sale subliniau structura fundamentală a obiectului pe care îl picta. În compozițiile sale apăreau deja forme cubice și linii arhitecturale; tușele sale, spre deosebire de ale impresioniștilor, nu erau presărate de culoare, ci se completau una pe alta într-o unitate cromatică. Cel mai cunoscut tablou al său din acea perioadă, *Casa spânzuratului* (1873), ilustrează aceste influențe.

În 1874, Cézanne s-a întors la Paris, expunând pentru prima dată împreună cu impresioniștii. Deși picturile pe care Cézanne le-a etalat acolo și la cea de-a treia

expoziție din 1877 au fost cele mai criticate lucrări dintre toate cele expuse, el a continuat să lucreze sârguincios, întorcându-se periodic la lumina din Provence. A petrecut perioade scurte în Estaque, în 1876, și în Aix-en-Provence în 1878, unde a trebuit să îndure insultele tiranicului său tată, de al cărui ajutor financiar avea nevoie ca să supraviețuiască, întrucât încă nu se găseau cumpărători pentru pânzele sale. Singura excepție la această lipsă de cumpărători a fost Victor Chocquet, un cunoscător în alte artei, al cărui portret l-a pictat în 1877. După a doua expoziție impresionistă, Cézanne a rupt legătura profesională cu impresionismul, cu toate că a continuat să mențină relații de prietenie cu „umilul și colosalul Pissarro", cu Monet, „cel mai mare dintre toți", și cu Renoir, pe care de asemenea îl admira. Demoralizat de reacția publicului față de lucrările sale, s-a izolat tot mai mult, atât la Paris, cât și la Aix. A pus definitiv capăt lungii sale prietenii cu Zola, dintr-un sentiment de neîncredere nevrotică și gelozie, dar și din cauza dezamăgirii provocate de scrierile „populare" ale lui Zola, pe care natura sa antisocială și hotărâtă le găsea de neînțeles.

Stilul de maturitate

Pe parcursul perioadei sale de izolare, de la sfârșitul anilor 1870 la începutul anilor 1890, stilul lui Cézanne s-a maturizat. Peisajele din această perioadă, precum *Marea la L'Estaque* (1878–1879), sunt poate primele capodopere ale unui Cézanne matur. Structura acestor peisaje prezintă linii calme și grandioase, în care tușele egale, dispuse de sus în jos, creează un efect curat multicolor, iar un albastru implacabil se întinde pe suprafața pânzei. Asemenea tuturor peisajelor sale de maturitate, aceste picturi au calitatea nouă, incitantă și radicală, de a reprezenta simultan spațiul în profunzime și desenul plan. Cézanne știa bine cum să înfățișeze volumul și adâncimea; metoda sa era cea folosită de impresioniști pentru indicarea formei. Așa cum el însuși spunea: „Eu caut să redau perspectiva doar prin culoare". Inteligența și ochiul pictorului erau capabile să descompună orice element difuz sau suprapus dintr-o formă dată, pentru a-i analiza elementele componente. În astfel de lucrări, Cézanne alegea să redescopere o realitate mult mai substanțială de forme simple în spatele unui văl de aparențe: „Totul în natură este modelat după o sferă, un con și un cilindru. Trebuie să înveți să pictezi după aceste figuri simple". În același timp, astel de picturi prezintă armonii sclipitoare de culoare care pot fi privite ca niște desene plane, fără profunzime. Alte peisaje remarcabile din această perioadă sunt cele din Gardanne (*Moara din Gardanne*, cca 1885) și seria de lucrări monumentale, în care Mont Sainte-Victoire, din apropiere de Aix, este o prezență mitică.

Cézanne avea să folosească aceeași abordare în portretele sale. Cele mai cunoscute sunt *Doamna Cézanne pe un fotoliu galben* (1890–1894), *Femeie cu ibric de cafea* (1890–1894) și *Jucătorii de cărți* (1890–1892). Acest din urmă tablou prezintă o temă pe care Cézanne a tratat-o în cinci versiuni diferite. În afară de seria picturilor cu jucătorii de cărți, în care demnitatea sobră a bărbaților este foarte bine exprimată, în portretele lui Cézanne nu există vreo încercare de a face aluzie la natura protagoniștilor. În majoritatea cazurilor, el tratează fundalul cu aceeași grijă cu care tratează și subiectul și deformează violent culoarea feței, pentru a o aduce în armonie cu întreaga compoziție. Cézanne a recurs, de asemenea, la principiile sale de reprezentare a naturilor moarte extraordinare, din care a pictat peste 200. Le-a organizat asemenea unor desene arhitecturale, atribuind obiectelor familiare semnificație și forță prin intensitatea culorii și simplitatea esențială a formei.

Plină de intensitatea sentimentului, arta lui Cézanne a fost și extrem de cerebrală, o căutare conștientă de soluții intelectuale la problemele de reprezentare. Deși a admirat foarte mult și alți pictori, nu a fost de acord cu scopurile lor, ci doar cu ale lui însuși; pictorii care relatau evenimente, așa cum făceau romanticii și vechii maeștrii, și pictorii care reprezentau doar natura – așa cum făceau impresioniștii – îi dădeau impresia că le lipsește un standard al obiectului pe care îl avea numai arta lui. În același timp, nu a fost cu adevărat un pictor abstract, întrucât ideile de structură pe care dorea să le exprime se refereau la realitate, nu la desen. Totuși, a fost principala sursă de inspirație pentru pictorii cubiști.

După moartea tatălui său în 1886, Cézanne a devenit independent din punct de vedere financiar. Se căsătorise cu Marie-Hortense cu șase luni în urmă și, după un an la Paris, în 1888, Marie-Hortense și fiul lor s-au mutat acolo permanent. Cézanne însuși s-a stabilit apoi în Aix, cu excepția câtorva vizite în capitală, la Fontainebleau, în munții Jura în Elveția, precum și la casa lui Monet în Giverny, unde l-a întâlnit pe sculptorul Auguste Rodin. În 1895, negustorul de artă Ambroise Vollard a deschis prima expoziție

doar cu lucrările lui Cézanne (peste 100 de pânze), însă publicul nu a fost receptiv, cu toate că unii artiști tineri și iubitorii de artă începeau să se entuziasmeze de pictura sa.

Ultimii ani

Spre finele sec. XIX, arta lui Cézanne creștea în profunzime, în bogăție a culorii, în măiestria compoziției. Se simțea capabil să creeze o nouă viziune a artei. Din 1890 în 1905, a produs capodopere, una după alta: zece variații ale Muntelui Sainte-Victoire, trei versiuni ale *Băiatului cu haină roșie*, nenumărate naturi moarte și seria *Scăldatul*, în care a încercat să se întoarcă la tradiția clasică a nudului și să-și aprofundeze preocuparea pentru efectul sculptural în raport cu peisajul. Era obsedat de munca sa, care i-a consumat foarte mult timp, deoarece picta încet.

Pentru Cézanne a fost întotdeauna dificil să se înțeleagă cu oamenii și, profund tulburat de moartea mamei sale, în 1897, s-a îndepărtat treptat de soția sa și prietenii din tinerețe. La sfârșitul secolului, faima lui începe să se răspândească și, din moment ce apărea foarte rar în lume, a devenit un fel de figură legendară. A expus la popularul Salon anual al Independenților în 1899 și la Expoziția Universală din Paris, în 1900, iar lucrările sale sunt în final căutate de galerii. Colecția Caillebotte s-a deschis la Galeria Luxemburg din Paris cu două tablouri Cézanne. Galeria Națională din Berlin a achiziționat un peisaj încă din 1900. Tinerii artiști îl stimau. În 1901, tânărul simbolist Maurice Denis a pictat *Omagiu lui Cezanne*, un tablou în care apăreau artiști admirând una dintre naturile moarte ale pictorului. Perioada de sfârșit a lui Cézanne, fructul unei meditații intense în singurătate, atinge punctul culminant al lirismului, realizând în revelația sa asupra vieții în natură ceea ce numai marii artiști pot atinge în timpul vieții lor. „Peisajul", spunea el, „devine uman, devine o gândire, ființă vie în mine. Devin una cu pictura mea.... Ne contopim într-un haos fluorescent." În imobilitatea aparentă a vieții provinciale, el a găsit forțele geologice din roci, șanțurile puternice ce coboară printre copaci. Cu câteva accente ușoare de lumină, acest bătrân bolnav și mizantrop, închis în atelierul lui, a fost capabil să insufle viață în ultimele picturi înfățișând *Muntele Sainte-Victoire* (1898–1902), precum și *Castelul Negru*. În ultima pictură din seria *Scăldătoarele* (1900–1905), el a reușit să integreze nudurile monumentale și peisajul în viziunea sa structurală asupra realității.

Diabetul zaharat de care Cézanne suferea de mult timp s-a agravat. În octombrie 1906, pictorul a cedat în cele din urmă, din cauza unei răceali severe, pe care a contractat-o pe când lucra la câmp. A murit câteva zile mai târziu, fiind îngropat în Aix-en-Provence.

Concluzii

Deși simpatia critică și acceptarea publică au apărut abia în ultimul deceniu al carierei sale, încercarea sa de a vedea, dincolo de aparențe, logica de la baza structurii formale i-a adus întotdeauna admirație printre colegii lui. Speranța că picturile sale ar putea servi ca formă de educație pentru alți artiști s-a împlinit atunci când mulți pictori importanți i-au achiziționat lucrările, inclusiv Paul Gauguin, Pablo Picasso, Pierre Bonnard, Kazimir Malevici, Henri Matisse și Marcel Duchamp. O retrospectivă din 1907 a operelor sale (56 de picturi), care a avut loc la Salonul de Toamnă din Paris, a fost extrem de aclamată. În același an, Picasso a creat celebra lucrare *Domnișoarele din Avignon*, în mod clar inspirată din seria inovatoare *Scăldătoarele*, din 1900–1905. Abordarea intelectuală a lui Cézanne privind aspectele formale – în special explorările spațiale – au pus bazele unei explorări ulterioare a cubismului, pentru Picasso și alți artiști, în timp ce investigațiile sale de culoare și tușele sale i-au influențat pe Matisse și pe alți artiști foviști în primul deceniu al secolului.

De-a lungul anilor, publicul a apreciat opera sa, deși, după cum observa în 1904 Julius Meier-Graef, primul său biograf, „cu excepția lui Van Gogh, nimeni din arta modernă nu a insistat vehement asupra receptivității estetice mai mult decât Cézanne". Cézanne este acum considerat cel mai important precursor al abstracționismului formal în pictura sec. XX, întrucât a dezvoltat un limbaj plastic pur care a îmbinat analiza cu emoția și structura cu lirismul. Picasso a oferit cea mai succintă evaluare a rolului lui Cézanne pentru generațiile următoare de artiști, declarând că el a fost „Tatăl nostru, al tuturor".

Cezareea *sau* Horbat Qesari

Port antic în Palestina. Localizat pe coasta actualului stat Israel, la S de Haifa, a fost inițial o localitate feniciană. Cucerită de romani și restaurată în sec. I î.Hr. de Irod cel Mare, așezarea a primit o nouă denumire, după numele protectorului său Augustus. Capitală a provinciei romane Iudeea în 6 d.Hr., a fost așezământul unei biserici creștine timpurii, vizitată adeseori de Sfântul Pavel. A decăzut în timpul ocupației bizantine și arabe, fiind distrus de sultanul Baibars în sec. XIII.

cezaropapism

Sistem politic în care șeful statului este totodată conducătorul bisericii și judecătorul suprem în chestiuni religioase. Este asociat frecvent cu Imperiul Bizantin, în care împărații dețineau și autoritatea asupra consiliilor bisericești și a patriarhilor numiți. Denumirea s-a extins și pentru alte perioade istorice, inclusiv guvernarea țarului Petru I – care a făcut din Biserica Ortodoxă Rusă un departament al statului – și domnia regelui Henric VIII în Anglia.

CGI /Common Gateway Interface/

Specificație prin care un server de rețea face schimb de date cu o aplicație-program. În general, un utilizator de rețea adresează o cerere serverului de rețea care, la rândul său, trimite cererea unei aplicații CGI. Programul prelucrează cererea și transmite răspunsul serverului, care îl trimite utilizatorului. Tot schimbul se face conform regulilor specificației CGI, care este, de fapt, o parte a protocolului HTTP. Programele CGI pot fi scrise în limbaje de programare precum C++ și Visual Basic, dar de obicei sunt scrise în Perl.

Chabrier, (Alexis-) Emmanuel

(18.01.1841, Ambert, Puy-de-Dône, Franța – 13.09.1894, Paris)

Compozitor francez. Deși era un pianist de geniu, părinții săi l-au obligat să studieze dreptul și să urmeze o carieră guvernamentală, pe care a abandonat-o în 1880, dedicându-se în totalitate compoziției. Opera sa *Gwendoline* a fost pusă în scenă de mai multe ori în timpul vieții sale, dar nu a avut niciodată un succes răsunător. Printre celelalte lucrări se numără nouă opere și operete, inclusiv *Rege fără voie* (Le Roi malgré lui, 1887) și rapsodia pentru orchestră *España* (1883).

Chabrol, Claude

(n. 24.06.1930, Paris, Franța)

Regizor, scenarist și producător francez de film. După ce a lucrat în domeniul relațiilor publice la Studioul XX Century Fox din Paris, a regizat *Verii* (Les Cousins, 1959), unul dintre primele filme ale „noului val". Printre numeroasele sale filme se numără *Femei de treabă* (Les Bonnes Femmes 1960), toate fiind reprezentative pentru mișcarea „noul val". Printre celelalte filme ale sale se numără: *Căprioarele* (Les Biches, 1968), *Violette Nozière* (1978), *O chestiune feminină* (Une affaire de femmes, 1988) și *Multumesc pentru ciocolată* (Merçi pour le chocolat, 2000). L-a admirat pe Alfred Hithcock și a folosit un stil asemănător acestuia în câteva thrillere misterioase, cum ar fi *Să moară bestia* (Que la bête meure, 1969).

Chaco, Parcul Național Istoric al Culturii ~

Rezervație naturală în NV statului New Mexico. Înființat ca monument național în 1907, i s-au schimbat destinația și denumirea în 1980. Ocupând o suprafață de 137 kmp, conține 13 ruine importante din perioada precolumbiană, precum și alte 300 de situri arheologice, reprezentând culturile pueblo. Pueblo Bonito, construit în sec. X, este cel mai mare sit pueblo excavat vreodată; conține 800 de camere.

Chaco, Războiul ~

(1932–1935)

Conflict costisitor între Bolivia și Paraguay privind dreptul asupra regiunii Chaco, o zonă sălbatică despre care se credea că ar conține rezerve de petrol. Bolivia, rămasă fără ieșire la ocean după Războiul din Pacific, era motivată de necesitatea dobândirii accesului la coasta Atlanticului prin sistemul Rio de la Plata. Războiul a costat cca 100 000 de vieți, destabilizând într-atât economia Boliviei, încât masele defavorizate au cerut reforma. Într-un tratat încheiat de țările învecinate și SUA, Boliviei i s-a acordat un culoar către râul Paraguay și un port, dar Paraguay a dobândit drept de proprietate asupra celei mai mari părți a regiunii disputate.

Chafee, Zechariah, Jr.

(07.12.1885, Providence, Rhode Island, SUA – 08.02.1957, Boston)

Specialist american în drept. Născut în Providence, Rhode Island, a absolvit Școala de Drept Harvard și s-a alăturat în 1916 corpului profesoral al facultății sale. Preocupat de restricțiile asupra libertății de opinie impuse în Primul Război Mondial, a scris *Libertatea cuvântului* (Freedom of Speech, 1920), care a devenit un text de referință al gândirii libere americane. Chafee este cunoscut ca expert în libertățile civile și i-a influențat pe Louis Brandeis și Oliver Wendel Holmes.

Chagall, Marc

(07.07.1887, Vitebsk, Belarus, Imperiul Rus, azi Belarus – 28.03.1985, Saint-Paul, Alpes-Maritimes, Franța)

Pictor francez născut în Belarus, grafician și designer. A creat imagini bazate mai degrabă pe asociații emoționale și poetice, decât pe normele de logică plastică. Precursoare ale suprarealismului, operele

sale timpurii, cum ar fi *Eu și satul* (1911), au fost printre primele manifestări de realism psihic în arta modernă. Lucrările sale în diferite medii includ decoruri pentru piese de teatru și balet, gravuri care ilustrează Biblia și vitralii.

Anii de tinerețe și opera

Chagall s-a născut într-un orășel din vestul Imperiului Rus, nu departe de frontiera poloneză. Familia sa, care mai avea alți opt copii, era una de evrei credincioși, și, la fel ca majoritatea celor 20 000 de evrei din Vitebsk, era de condiție umilă, fără a fi foarte săracă. Tatăl lucra într-un depozit de heringi, iar mama ținea o băcănie unde vindea pește, făină, zahăr și mirodenii. Tânărul Chagall a urmat școala heder (școala elementară evreiască), iar ulterior a mers la școala publică locală, unde a studiat în limba rusă. După învățarea primelor noțiuni de desen la școală, a studiat pictura în atelierul unui pictor realist din localitate, Jehuda Pen, iar în 1907 a plecat la Sankt Petersburg, studiind intermitent timp de trei ani, în cele din urmă sub îndrumarea scenografului Léon Bakst.

Lucrările caracteristice ale lui Chagall din această perioadă de maturitate timpurie sunt *Mortul* (1908), o lucrare obsedantă care descrie un violonist pe acoperiș (un motiv favorit), și *Logodnica mea cu mănuși negre* (1909), în care un portret devine o ocazie pentru artist să experimenteze tehnica alb-negru.

În 1910, cu o alocație de subzistență furnizată de un patron din Sankt Petersburg, Chagall pleacă la Paris. După un an și jumătate în Montparnasse, se mută într-un atelier de la marginea orașului, într-o casă șubredă în care locuiau artiștii boemi, cunoscută sub numele de La Ruche („Stupul"). Acolo i-a întâlnit pe poeții avangardiști Blaise Cendrars, Max Jacob și Guillaume Apollinaire, precum și o serie de tineri pictori care aveau să devină celebri: expresionistul Chaim Soutine, coloristul abstract Robert Delaunay și cubiștii Albert Gleizes, Jean Metzinger, Fernand Léger și André Lhote. Într-o astfel de companie era încurajat aproape orice tip de îndrăzneală plastică, iar Chagall a răspuns la stimuli printr-o dezvoltare rapidă a tendințelor poetice și aparent iraționale pe care începuse să le afișeze în Rusia. În același timp, sub influența picturilor impresioniste, postimpresioniste și foviste pe care le văzuse în muzeele și galerii comerciale din Paris, renunță la paleta sumbră pe care o abordase inițial.

Maturitatea

Primii patru ani de ședere în capitala franceză sunt adesea considerați cea mai bună etapă a lui Chagall. Lucrările reprezentative sunt *Autoportret cu șapte degete* (1912), *Eu și satul* (1911), *Omagiu lui Apollinaire* (1911–1912), *Scripcarul* (1912) și *Parisul de la fereastră* (1913). În aceste tablouri, Chagall era deja, în esență, artistul care va continua să fie în următorii 60 de ani. Culorile lui, uneori fluide, începeau să arate complexitatea caracteristică și rezonanță pe care le vor atinge în cele din urmă. Elementele figurative bizare, adesea cu susul în jos, sunt distribuite pe pânză într-o manieră arbitrară, producând un efect care, uneori, se aseamănă cu un montaj de film și sugerează spațiul interior al unei iluzii. Atmosfera generală a acestor lucrări poate face aluzie la o glumă idiș, la un basm rusesc sau la o formă de vodevil. De multe ori, personajul principal este un romantic frumos – pictorul însuși, de o frumusețe romantică, tânăr, cu părul buclat. Sursele principale ale lui Chagall în această perioadă au fost amintirile din copilărie de la Vitebsk.

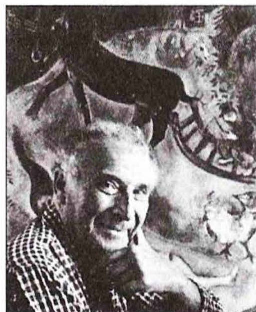
După ce a expus la Salonul anual al Independenților din Paris și la Salonul Autonomilor, Chagall a avut prima sa expoziție personală la Berlin, în 1914, în galeria publicației moderniste *Der Sturm*, făcând o impresie puternică în cercurile expresioniste germane. După vizitarea expoziției, s-a dus la Vitebsk, unde a fost blocat de izbucnirea Primului Război Mondial. Lucrând pentru moment într-un stil relativ realist, Chagall pictează peisaje locale și o serie de studii de bătrâni; exemple din această serie sunt *Evreu rugându-se* (sau *Rabinul din Vitebsk*, 1914) și *Evreu în verde* (1914). În 1915 se căsătorește cu Bella Rosenfeld, fiica unui negustor bogat din Vitebsk. Printre multele tablouri în care ea apare de la această dată încoace se află lucrarea cu îndrăgostiți zburători intitulată *Ziua de naștere* (1915–1923) și *Dublu portret cu un pahar de vin* (1917), o lucrare acrobatică, plină de viață.

Inițial, Chagall a fost entuziasmat de Revoluția Rusă din octombrie 1917; a devenit comisar pentru artă în regiunea Vitebsk și s-a lansat în proiecte ambițioase pentru o academie de artă locală și un muzeu. Dar, după doi ani și jumătate de activitate intensă, marcată de certuri estetice și politice tot mai înverșunate cu facultatea din cadrul Academiei de Arte, a renunțat și a plecat la Moscova. Acolo și-a îndreptat atenția asupra scenei pentru

un timp, producând decoruri și costume pentru piesele scriitorului evreu Șalom Alehem și picturi murale pentru Teatrul Kamerny. În 1922, Chagall a părăsit definitiv Rusia, mergând mai întâi la Berlin, unde descoperă dispariția unui număr mare de picturi pe care le lăsase acolo în 1914. În 1923, de data aceasta împreună cu soția și fiica, s-a stabilit din nou la Paris.

Chagall învățase tehnicile gravurii în timp ce stătuse la Berlin. Prin prietenul său Cendrars, îl cunoscuse pe negustorul de artă și editorul Ambroise Vollard, care îl însărcinase în 1923 să creeze o serie de gravuri pentru a ilustra o ediție specială a romanului lui Nicolai Gogol *Suflete moarte*. Astfel, el l-a lansat pe Chagall într-o lungă carieră de grafician. În următorii trei ani, Chagall avea să execute 107 gravuri integrale de formatul unei pagini pentru cartea lui Gogol. Vollard a venit cu o idee nouă: o ediție a *Fabulelor* poetului francez Jean de La Fontaine, cu ilustrații colorate, asemănătoare cu gravurile din sec. XVIII. Chagall a pregătit o sută de guașe pentru reproducere, dar curând a devenit evident că folosea culori prea complexe pentru procesul de imprimare preconizat. De aceea a trecut la gravuri alb-negru, terminându-le în 1931. În acest timp, Vollard i-a dat o altă comandă: o serie de gravuri ce ilustrau Biblia. Chagall a terminat 66 de gravuri până în 1939, când Al Doilea Război Mondial și moartea lui Vollard au oprit lucrul la proiect. După război, odată cu reînceperea proiectului, Chagall a finalizat cele 105 gravuri. Editorul parizian E. Tériade a preluat lucrul de unde îl lăsase Vollard, a publicat *Suflete moarte* în 1948 (cu 11 gravuri în plus pentru începuturile de capitol, ajungând la un total de 118), *Fabulele* lui La Fontaine în 1952 (cu două gravuri pe copertă, în total 102) și Biblia în 1956. Pe lângă aceste ediții târzii, în anii 1920, Chagall a produs, de asemenea, câteva colecții de gravuri, multe cu o singură imagine, și o cantitate impresionantă de litografii colorate și de monotipuri.

Marc Chagall, fotografie de Arnold Newman, 1956

Pe parcursul anilor 1920 și începutul anilor 1930, Chagall a pictat mai puține pânze de mari dimensiuni, iar activitatea sa a devenit evident mai poetică și accesibilă publicului larg. Tablouri precum *Mire și mireasă cu Turnul Eiffel* (1928) și *Circul* (1931) sunt astfel de exemple. Însă, odată cu ascensiunea lui Hitler la putere și amenințarea tot mai mare a unui nou conflict mondial, artistul a început să aibă felurite viziuni, reflectate în lucrarea *Crucificare albă* (1938). În această pictură, simbolurile evreiești și creștine sunt îmbinate într-o compoziție în care evreii germani sunt terorizați de o gloată nazistă; Hristos răstignit, în centrul compoziției, este înfășurat într-un *talit*, un șal evreiesc purtat la rugăciune.

În toată perioada interbelică, Chagall a călătorit mult, a lucrat în Bretagne în 1924, în sudul Franței în 1926, în Palestina în 1931 (pregătindu-se pentru gravurile din Biblie) și, între 1932 și 1937, în Olanda, Spania, Polonia și Italia. Și-a publicat autobiografia, *Viața mea* (Ma Vie). Reputația lui de maestru modern a fost confirmată printr-o mare expoziție retrospectivă în 1933, la Kunsthalle, Basel, în Elveția.

Cariera târzie

Odată cu izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, Chagall s-a mutat în districtul Loire din Franța și apoi mai la sud, căci amenințarea nazistă devenea tot mai reală pentru toți evreii europeni. În cele din urmă, în iulie 1941, el și familia lui s-au refugiat în Statele Unite. Și-a petrecut o mare parte din următorii ani la New York și în împrejurimi. Pentru un timp, a continuat să dezvolte teme pe care le tratase deja în Franța; lucrări tipice ale acestei perioade sunt *Răstignirea galbenă* (1943) și *Pene și flori* (1943). Soția lui, Bella, a murit în 1944, iar amintirea ei, adesea într-un decor din Vitebsk, a devenit un motiv recurent în pictură. Ea apare ca o soție înlăcrimată și o mireasă fantomă în tabloul *În jurul ei* (1945) și din nou ca mireasă în *Lumânări de nuntă* (1945) și *Nocturnă* (1947).

În 1945, la New York, Chagall creează decorurile și costumele pentru baletul lui Igor Stravinsky *Pasărea de foc*. În 1946 este onorat cu o mare expoziție retrospectivă la Muzeul de Artă Modernă din New York și, câteva luni mai târziu, la Institutul de Artă din Chicago.

În 1948, Chagall s-a stabilit din nou în Franța, mai întâi în suburbiile Parisului și, în cele din urmă, pe Riviera franceză, la Vence și în așezarea învecinată, Saint-Paul. Între 1953 și 1956, fără să uite de orașul natal, Vitebsk, a produs o serie de picturi inspirate de dragostea sa pentru Paris.

Chagall a fost prolific în ultimii 30 de ani de viață – continua să picteze pe pânză

în timp ce realiza proiecte de anvergură pentru alte medii. Stăpânea arta dificilă a realizării vitraliilor. La sfârșitul anilor 1950 a devenit un maestru în arta dificilă a vitraliilor, proiectând o serie de ferestre pentru clădiri din lumea întreagă, precum catedrala din Metz, Franța (1958–1960), sinagoga Centrului Medical Universitar Hadassah din Ierusalim (1960–1961), clădirea Națiunilor Unite din New York (1964) și Institutul de Artă din Chicago (1977). Vitraliile lui sunt adesea considerate cea mai de seamă realizare a carierei sale târzii; capacitatea suportului matrial de a înfățișa culori strălucitoare se potrivea perfect cu imginile sale magice.

Chagall a continuat să facă și scenografie, ducând la îndeplinire o serie de proiecte pentru Opera din Paris și Opera Metropolitană din New York, printre care se numără decorul și costumele extrem de apreciate pentru producția din 1967 a *Flautului fermecat* al lui Mozart. În 1973, la Nisa, i-a fost dedicat Muzeul Marc Chagall, iar în 1977, Franța l-a onorat cu o expoziție retrospectivă la Luvru.

Concluzii

Repertoriul de imagini, ce include buchete masive, clovni melancolici, îndrăgostiți zburători, animale fantastice, profeți biblici și scripcari pe acoperișuri, l-a ajutat pe Chagall să devină unul dintre cei mai cunoscuți și importanți inovatori ai Școlii de la Paris din sec. XX. Avea o tematică fantastică, în culori bogate și într-un stil fluent, plastic, care – în timp ce reflecta o conștientizare a mișcării artistice, precum expresionismul, cubismul și abstracționismul – a păstrat invariabil un caracter personal. Deși criticii s-au plâns uneori de existența unor sentimente facile, de calitatea inegală și de o repetiție excesivă a motivelor în producția globală a artistului, toți sunt de acord că, în momentul maxim al dezvoltării sale, Chagall a atins un nivel al metaforelor vizuale rareori întâlnit în arta modernă.

Chagos, Arhipelagul ~

Grup de insule în Oceanul Indian. Situat la 1 600 km S de subcontinentul Indian, are o suprafață totală de 60 kmp. Cedat de Franța, în 1814, a fost obținut și, inițial, administrat de Marea Britanie și Insulele Mauritius; începând cu 1976 a devenit teritoriu britanic, situat strategic în centrul Oceanului Indian. Insula principală Diego Garcia a devenit bază aeriană și navală pentru SUA și Marea Britanie, la mijlocul sec. XX, ceea ce a stârnit protestul statelor insulare și de coastă din regiune.

Chagres

Râu în Panama. Izvorăște din centrul statului Panama și este parte a sistemului Canalului Panama. Curge spre SV, unde este captat într-un baraj cu care formează lacul Gatun. Apoi cursul său este deviat spre NV și se varsă în Marea Caraibilor.

Chaikin, Joseph

(n. 16.09.1935, Brooklyn, New York, SUA)

Regizor de teatru, actor și scriitor american. A fost angajat la compania The Living Theatre înainte de a înființa Open Theatre, care a devenit o forță importantă în teatrul experimental. Printre producțiile sale renumite, rezultate ale unei intense activități de regizor, actor și scriitor, se numără *Ura, America* (America Hurrah, 1966), *Șarpele* (The Serpent, 1969), *Terminal* (1970), *Spectacolul schimbării* (The Mutation Show, 1971) și *Rondul de noapte* (Nightwalk, 1973). A colaborat cu Sam Shepard la diverse piese, printre care *Război în paradis* (The War in Heaven, 1984) și *Când lumea era verde* (When the World Was Green, 1996). În 1978 a primit, pentru prima oară, Premiul Obie pentru întreaga activitate.

Chain, Sir Ernst Boris

(19.06.1906, Berlin, Germania – 12.08.1979, Irlanda)

Biochimist englez de origine germană. Împreună cu Howard Walter Florey a izolat și purificat penicilina și a realizat primele teste clinice ale acesteia. Pentru munca lor de pionierat, Chain, Florey și Alexander Fleming au primit Premiul Nobel în 1945. În afara muncii sale de cercetare privind antibioticele, Chain a studiat veninul șerpilor, factorul de disparitate (o enzimă care ajută la dispersare fluidelor în țesuturi) și insulina. A primit titlul de cavaler în 1969.

Chajang Yulsa

(sec. VII d.Hr., Coreea)

Călugăr budist coreean care a încercat să facă din budism o religie de stat. A petrecut șapte ani de studiu și practică în China în timpul dinastiei Tang, începând din 636 d.Hr., apoi s-a întors aducând cu sine presupusele rămășițe ale lui Buddha. Numit în cel mai înalt rang budist în Silla, a înălțat un turn care să adăpostească rămășițele, extinzând puterea orașului Silla și asupra celorlalte regate din Coreea. A construit templul Tongdo pentru a menține austeritatea monastică și a realizat din acesta un model pentru națiune, încercând să facă din budism o forță unificatoare în cadrul societății coreene.

chakra

În hinduism și tantra, unul dintre cele 88 000 de puncte energetice de pe suprafața corpului uman, în care forțele psihice se întâlnesc și interacționează cu funcțiile organismului. În hinduism sunt șapte, iar în tantra sunt patru chakre majore, fiecăreia fiindu-i asociată o culoare, o formă, un simț, un organ, un element natural, o zeitate și o mantră. Cele mai importante sunt chakra inimii, chakra de la baza coloanei și chakra din vârful capului.

chakravartin

Străveche concepție indiană despre conducătorul lumii. Sursele budiste și jainiste disting trei tipuri străvechi de chakravartin: *cakravala chakravartin*, conducător peste toate cele patru continente ale cosmografiei indiene, *dvipa chakravartin*, conducător al unui singur continent, și *pradesa chakravartin*, conducător al unei părți din continent. Chakravartinul era considerat corespondentul secular al lui Buddha.

Chakri, dinastia ~

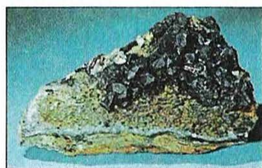
Familie domnitoare din Siam (Thailanda). Phraphutthayotfa (1737–1809) a fondat dinastia și a condus sub numele de Rama I (d. 1782–1809). A reorganizat apărarea Siamului pentru a respinge atacurile frecvente ale birmanezilor. La tron s-au succedat descendenții săi, în linie neîntreruptă. Rama III (d. 1824–1851) a intensificat comerțul cu Europa și a negociat un tratat cu Compania Britanică a Indiilor de Est; regele Mongkut (Rama IV, d. 1851–1868) și regele Chulalongkorn (Rama V, d. 1868–1910) au reformat guvernul pe principii occidentale, evitând astfel dominația colonială. Regele Vajiravudh (Rama VI, d. 1910–1925) a instituit reforme sociale și a readus autonomia fiscală a națiunii (pierdută în favoarea Occidentului sub Rama IV). Bhumibol Adulyadej (Rama IX) a domnit începând cu 1946, ca șef de stat formal și ceremonial al Thailandei.

chalcocit

Sulfură naturală de cupru, Cu_2S, poate fi un important minereu de cupru. Aparține unei grupe de sulfuri formate la temperaturi relativ scăzute. Chalcocitul se transformă până la cupru nativ și alte minerale de cupru. Importante depozite de chalcocit se află în Nevada și Arizona, SUA, unde celelalte componente ale rocii naturale au fost dizolvate; chalcocitul se mai găsește și în combinație cu bornitul, în filoane de sulfuri din Montana, SUA, și Namibia.

EMIL JAVORSKY

chalcocit de Bristol, Conn

Chaleur, Golful ~

Intrare în golful St. Lawrence din SE Canadei. Se întinde pe 145 km, între partea de N a regiunii New Brunswick și peninsula Gaspé. Aici se varsă multe râuri, inclusiv Restigouche. Golful este renumit pentru pescuitul de macrou. A fost navigat de Jacques Cartier, care l-a numit astfel în cca 1535.

Chalgrin, Jean-François-Thérèse

(1739, Paris, Franța - 21.01.1811, Paris)

Arhitect francez. Discipolul lui E-L. Boullée, a câștigat Marele Premiu al Academiei de Arhitectură de la Roma când avea 19 ani. Proiectul realizat de el pentru Sain-Phillipe-du-Roule din Paris (1764) a avut rolul de a reînvia planul bazilicii ca standard pentru bisericile europene. Acesta se caracterizează prin simplicitatea proiectului, contrastând puternic cu interioarele complexe ale bisericilor gotice și bizantine din acele timpuri. Chalgrin a murit înainte să-și termine capodopera, Arcul de Triumf din Paris.

Challenger

Una dintre cele patru navete spațiale americane. A zburat pentru prima dată în 1983. La lansarea celei de-a unsprezecea misiuni, un defect la garnitura inelară a dispozitivului auxiliar de decolare a făcut ca acesta să explodeze, distrugând naveta *Challenger* și omorând echipajul format din șapte membri.

Chambal

Râu în India Centrală. Izvorăște în partea de V a munților Vindhya, lângă Indore, curge spre E (900 km) și se varsă în Yamuna, al cărui afluent principal este, la V de Kanpur.

Chamberlain (Arthur) Neville

(18.03.1869, Birmingham, Anglia - 09.11.1940, Heckfield)

Prim-ministru britanic (1937–1940). Fiu al lui Joseph Chamberlain și frate vitreg al lui Austen Chamberlain, a prosperat în industria metalelor din Birmingham; ca lord primar al orașului (1915–1916), a organizat prima bancă municipală a Angliei. A servit în Camera Comunelor (1918–1940) și în guvernele conservatoare ca ministru al sănătății și cancelar al trezoreriei. Ca prim-ministru (1937–1940), a încercat să

prevină izbucnirea unui război general în Europa, atunci când Adolf Hitler a cerut Cehoslovaciei să cedeze Germaniei regiunea sudetă. În 1938, împreună cu Éduard Daladier, a aprobat majoritatea cererilor lui Hitler cuprinse în Acordul de la München, după care s-a întors în Anglia, unde a fost primit ca un erou și unde a vorbit despre „pacea timpurilor noastre". A respins politica de conciliere după ce Hitler a anexat și restul Cehoslovaciei, iar când Germania a atacat Polonia, a declarat război. A pierdut sprijinul multor conservatori după eșecul expedițiilor britanice în Norvegia, demisionând în 1940.

Chamberlain, (Joseph) Austen
ulterior **Sir Austen**

(16.10.1863, Birmingham, Anglia – 16.03.1937, Londra)

Om de stat britanic. Fiul lui Joseph Chamberlain și frate vitreg al lui Neville Chamberlain, a intrat în Camera Comunelor în 1892. A deținut mai multe funcții, cum ar fi cele de cancelar al trezoreriei (1903–1905, 1919–1921) și de secretar de stat pentru India (1915–1917). Ca ministru de externe (1924–1929), și-a adus contribuția la încheierea Pactului de la Locarno, destinat asigurării păcii în Europa Occidentală. Pentru realizările sale i s-a conferit Premiul Nobel pentru pace, în 1925, pe care l-a împărțit cu Charles Dawes.

Chamberlain, Charles Joseph

(23.02.1863, Sullivan, Ohio, SUA – 05.02.1943, Chicago, Illinois)

Botanist american. Cercetările sale în domeniul structurii și al ciclurilor vieții plantelor primitive (*Cycadaceae*) i-au permis să scrie un curs privind evoluția oului și a embrionului la plantele cu semințe (spermatofite) și să facă presupuneri asupra faptului că plantele cu flori (angiosperme) s-ar putea trage din *Cycadaceae*. A organizat și condus laboratoarele de botanică ale Universității din Chicago (1897–1931), unde, cu plantele culese din Mexic, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud și Cuba, a creat cea mai mare colecție de *Cycadaceae* vii din lume.

Charles Chamberlain, 1925

PRIN AMABILITATEA COLECȚIEI HARSHBERGER, UNIVERSITATEA DIN PENNSYLVANIA, PHILADELPHIA ȘI INSTITUTUL HUNT DIN PITTSBURGH

Chamberlain, Houston Stewart

(09.09.1855, Southsea, Hampshire, Anglia – 09.01.1927, Bayreuth, Germania)

Scriitor germanofil de origine britanică. Admirator al lui Richard Wagner, a scris o biografie a compozitorului și mai multe cărți despre operele lui (1892–1895), căsătorindu-se mai târziu cu fiica acestuia. În opera sa, *Bazele secolului XIX* (Foundations of the Nineteenth Century, 2 vol., 1899), a prezentat o analiză complexă, dar plină de prejudecăți a culturii europene, proclamând superioritatea rasială și culturală a așa-numitului element arian în cultura europeană. Teoriile sale, care datorează mult scrierilor contelui Joseph Arthur de Gobineau, au influențat gândirea naționalistă germană și, mai ales, mișcarea național-socialistă a lui Adolf Hitler.

Chamberlain, John (Angus)

(n. 16.04.1927, Rochester, Indiana, SUA)

Sculptor american, a studiat la Institutul de Arte din Chicago și la Black Mountain College, iar în 1957 a avut prima expoziție personală la Chicago. Sculpturile sale abstract-expresioniste sunt realizate din fragmente de automobile, ciocnite și accidentate, care produc un efect de mișcare izolată și înghețată, fiind adesea pictate în culori strălucitoare. A mai expus picturi, gravuri și filme.

Chamberlain, Joseph

(18.07.1836, Londra, Anglia – 02.07.1914, Londra)

Om politic și reformator britanic. Succesul său timpuriu în afaceri i-a permis să se retragă la 38 de ani, având o avere considerabilă. A fost ales în Parlament (1876–1906), unde a devenit lider al Partidului Liberal, aripa stângă. În 1886, s-a opus Irish Home Rule (Autoguvernarea Irlandeză) și s-a alăturat altor disidenți liberali, pentru a apăra guvernul liberal. A folosit influența pe care o avea în rândul liberalilor unioniști pentru a face presiuni asupra guvernului conservator, determinându-l să adopte măsuri sociale mai progresiste. Ca secretar colonial (1895–1903), a militat în favoarea reformei taxelor și a unui imperiu federativ, format din

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Joseph Chamberlain, pictură în ulei de Frank Holl, 1886; Galeria Națională de Portrete, Londra

colonii autonome, contribuind la votarea legii privind Commonwealthul australian (1900). A demisionat atunci când propunerile sale de stabilire a tarifelor preferențiale pentru produsele Imperiului Britanic au fost respinse de guvern.

Chamberlain, Wilt(on Norman)

(21.08.1936, Philadelphia, SUA - 12.10.1999, Los Angeles)

Jucător american de baschet, unul dintre cei mai mari atacanți din istoria baschetului. Născut în Philadelphia, la cei 216 cm ai săi, Chamberlain a jucat timp de doi ani (1956–1958) pentru Universitatea din Kansas, apoi pentru Philadelphia Warriors (1959–1965), Philadelphia 76 (1965–1968) și Los Angeles Lakers (1968–1973). În sezonul 1961–1962 a devenit primul jucător care a înscris mai mult de 4 000 de puncte în meciurile NBA, într-un sezon obișnuit, plus un record de 100 de puncte înscrise într-un singur meci (1962). A condus în clasamentul golgheterilor NBA timp de șapte ani consecutivi (1959–1965). Este (alături de Karem Abdul-Jabbar și de Julius Erving) unul dintre cei trei jucători care au marcat peste 30 000 de puncte într-o carieră de profesionist (31 419), este pe primul loc în clasamentul numărului de recuperări (23 924) și al doilea în clasamentul mediei punctelor (30,1).

Chamberlain's Men *sau* Lord Chamberlain's Men

(Oamenii Lordului Șambelan)

Companie engleză de teatru, cea mai importantă din Anglia în perioada elisabetană sau iacobină. Începuturile sale sunt legate de teatrul Globe, 1599–1608. În 1603, compania a fost luată sub patronaj regal, cu denumirea de King's Men. William Shakespeare a colaborat cu aceasta în cea mai mare parte a carierei sale. Au mai jucat și operele lui Ben Jonson, Thomas Dekker, Francis Beaumont și John Fletcher. Și-a încetat activitatea atunci când toate teatrele au fost închise, odată cu izbucnirea războaielor civile engleze, în 1642.

Chamberlen, Hugh

(1630, Londra - cca 1720, Londra)

Mamoș britanic. A fost nepotul lui Peter Chamberlen cel Bătrân (1560–1631), care a inventat forcepsul obstetric, care era un secret de familie. Hugh a asistat-o la naștere pe regina Catherine, soția lui Carol II al Angliei, folosind forcepsul, pe care îl și menționează în prefața la traducerea din franceză a unui tratat despre asistarea la naștere, tratat care a constituit un punct de referință în obstetrică timp de 75 de ani. Către sfârșitul vieții sale, a vândut secretul unui chirurg olandez.

Chambers, (David) Whittaker *născut* Vivian Chambers

(01.04.1901, Philadelphia, SUA - 09.07.1961, Westminster)

Ziarist american. S-a alăturat Partidului Comunist în 1923 și a lucrat, în diverse perioade, ca editor la *New Masses, The Daily Worker* și revista *Time*. În august 1948, în fața Comitetului (Senatului SUA) pentru Cercetarea Activităților Antiamericane, l-a denunțat pe Alger Hiss, fost angajat al Departamentului de Stat al SUA, că i-ar fi fost coleg într-o rețea comunistă de spionaj din anii 1930. Hiss a negat acuzațiile și l-a dat în judecată pe Chambers pentru calomnie. În procesele care au urmat, Chambers a prezentat unele materiale pe care, pretindea el, i le-a dat Hiss pentru a le transmite unor agenți sovietici. Autobiografia sa a fost publicată în 1952.

Chambers, Robert și William

(10.07.1802, Peebles, Scoția - 17.03.1871, St. Andrews; 1800, Peebles, Scoția - 1883, /?/)

Editori scoțieni. Robert, care și-a început activitatea ca vânzător de cărți în Edinburgh, a scris opere istorice, literare și geologice. În 1832, cei doi frați au scos *Chambers' Edinburgh Journal*, care a dus la înființarea firmei W. & R. Chambers, Ltd. Enciclopedia lor, *Chambers' Encyclopaedia*, (1859–1868) a avut la bază o traducere a cărții germane *Konversations-Lexicon*. Considerată o lucrare savantă și o sursă de încredere în ceea ce privește subiectele istorice, enciclopedia a avut mai multe ediții, dar lipsa unui sistem de actualizare permanentă a dus la perimarea multor informații.

Chambord, Henri Dieudonné d'Artois, Conte de ~

(29.09.1820, Paris, Franța - 24.08.1883, Frohsdorf, Austria)

Nobil francez, ultimul moștenitor al vechii ramuri a casei de Bourbon și, sub numele de Henric V, pretendent la tronul Franței în 1830. Fiu al ducelui de Berry, a fost silit să fugă din Franța în 1830, când bunicul său Carol X a abdicat, tronul fiind preluat de Ludovic-Filip. În 1870, după căderea lui Napoleon III, Chambord a invitat Franța să se unească din nou sub conducerea Bourbonilor. Pentru o perioadă de timp, restaurarea monarhiei părea posibilă, dar ostilitatea lui Chambord față de principiile Revoluției Franceze a făcut să-i fie retras sprijinul.

Chamorro, Violeta (Barrios de)
(n. 18.10.1929, provincia Rivas, Nicaragua)

Președintă a Republicii Nicaragua (1990–1996). Născută într-o familie bogată, s-a căsătorit cu editorul ziarului *La Prensa,* care milita împotriva dictaturii lui Anastasio Somoza *(vezi* familia Somoza). După ce soțul său a fost asasinat în 1978, i-a luat locul ca editor. Când sandiniștii l-au înlăturat de la putere pe Somoza, s-a alăturat pentru scurtă vreme juntei civile, dar imediat după aceasta ziarul său a început să-l critice pe Daniel Ortega și să sprijine politica americană, culminând cu sprijinul pe care l-a acordat mișcării contras antisandiniste. Pledând pentru stingerea conflictelor politice și economice cu SUA, a fost aleasă președinte în 1990. Mandatul său a fost tulburat de amploarea disensiunilor politice și de faptul că sandiniștii dețineau încă o mare putere.

Chamoun, Camille (Nimer)
(03.04.1900, Dayr al-Qamar, Liban – 07.08.1987, Beirut)

Președinte al Libanului (1952–1958). A reorganizat departamentele guvernamentale pentru a crește eficiența și a dat multă libertate presei și opoziției. Tensiuni internaționale au apărut în 1956, în timpul Crizei Canalului Suez, când a refuzat să rupă relațiile cu Marea Britanie și cu Franța. În 1958, când Siria și Egipt au format, pentru puțină vreme, Republica Arabă Unită, nu a răspuns cererilor musulmanilor din Liban de a i se alătura acesteia. A izbucnit o rebeliune armată, iar Chamoun nu a mai candidat pentru un nou mandat. A deținut funcții ministeriale în timpul războiului civil din Liban (1975–1991).

Champa

Vechi regat în Asia de SE. Ocupând o regiune care acum face parte din Vietnamul central, s-a format în sec. II d.Hr., în timpul destrămării dinastiei chineze Han, când un înalt demnitar, având drept sarcină conducerea regiunii, și-a format propriul regat în regiunea denumită astăzi Hue. Aflat sub influența culturală a Indiei, în următoarele secole regatul a fost atacat de China, Java, Vietnam și Imperiul Khmer. În sec. XIV, războaiele neîncetate au dus la dispariția lui.

Champagne

Regiune istorică și culturală în NE Franței. Relieful este format din munți de joasă altitudine și tăiat de valea râului Marna. Era un ținut medieval important în Franța, pe care îl stăpâneau familiile Vernandois, Blois și Navarre. În sec. XII și XIII a fost locul de desfășurare a șase mari târguri comerciale și centru bancar pentru întreaga Europă. Conflictul dintre conții de Champagne și regii Franței s-a încheiat cu căsătoria (1284) dintre Jeanne de Navarre și viitorul rege al Franței, Filip IV, regiunea alăturându-se coroanei în 1314. Ca zonă de frontieră, a fost invadată frecvent; a fost locul de desfășurare a unor bătălii sângeroase în Primul și Al Doilea Război Mondial. Regiunea este vestită pentru vinurile sale.

Champaigne, Phillipe de
(26.05.1602, Bruxelles – 12.08.1674, Paris, Franța)

Pictor francez de origine flamandă. A făcut studii la Bruxelles și a ajuns la Paris în 1621. Printre protectorii săi s-au numărat Ludovic XIII, Maria de Medici și cardinalul Richelieu, el devenind cel mai important portretist francez al epocii baroce. A fost profesor la Academia Regală (1653) și a realizat multe lucrări pentru palatele și bisericile din Paris, dintre care cele mai frumoase sunt două portrete ale lui Richelieu și mai multe picturi pentru mănăstirea jansenistă din Port-Royal, în special austera *Ex-voto: Maica Agnes și sora Catherine* (1662), amintind de miraculoasa vindecare a fiicei sale, Catherine, datorită rugăciunilor maicii Agnes.

Champlain

Lac între Vermont și New York. Situat pe granița de N a statelor și extinzându-se până în Canada pe o distanță de cca 10 km, are 200 km lungime și o suprafață de 1 115 kmp. Samuel de Champlain a venit aici în 1609. În 1776 a fost scena primei bătălii navale americano-britanice, iar în 1814, a victoriei americane asupra britanicilor. Canalul navigabil care face legătura dintre portul New York și fluviul St. Lawrence este intens folosit pentru navigația comercială și de agrement.

Champlain, Samuel de
(1567, Brouage, Franța – 25.12.1635, Québec, Noua Franță)

Explorator francez. A făcut mai multe expediții în America de Nord, iar în 1608 a fondat orașul Québec, împreună cu 32 de coloniști, majoritatea nesupraviețuind primei ierni. S-a alăturat triburilor indiene din N în lupta lor împotriva jefuitorilor irochezi și a promovat comerțul cu blănuri cu indienii. A descoperit lacul Champlain în 1609 și a făcut alte explorări în N New Yorkului, pe râul Ottawa și în E Marilor Lacuri. Corsarii britanici au

asediat Québecul în 1628, când Anglia și Franța se aflau în război, iar el a fost luat prizonier. În 1632, colonia a revenit Franței, iar în 1633, Champlain a călătorit pentru ultima oară la Québec, unde a rămas până la sfârșitul vieții.

champlevé

Tehnică de emailare decorativă. Procedeul constă în tăierea unor celule sau șanțuri într-o placă de metal și umplerea acestor goluri, prin pulverizare, cu email vitros. Liniile de metal în relief dintre zonele tăiate formează conturul desenului. Această tehnică a fost practicată în regiunile celtice din V Europei, în perioada romană. A cunoscut o perioadă de înflorire pe valea Rinului, lângă Köln și în Belgia, în sec. XI și XII. Cei mai importanți meșteri în emailuri au fost Nicholas din Verdun și Godefroid de Claire.

Detaliu de pe un crucifix realizat în tehnica champlevé de Godefroid de Claire, sec. XII; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM, LONDRA

Champollion, Jean-François

(23.12.1790, Figeac, Franța - 04.03.1832, Paris)

Savant orientalist francez. A jucat un rol important în descifrarea hieroglifelor egiptene. Champollion a fost un geniu lingvistic care, de la vârsta de 19 ani, s-a dedicat studiului limbilor ebraică, arabă, siriană și coptă, dar și greacă și latină. După ce a studiat piatra de la Rosetta și alte texte, Champollion a demonstrat clar în cartea sa *Expunere sumară a sistemului de hieroglife din Egiptul antic* (Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens, 1825) că unele hieroglife au o valoare fonetică. A devenit custode al colecției de artă egipteană de la Muzeul Luvru (1826) și a condus o expediție arheologică în Egipt (1828–1830).

Champs-Élysées

(*în franceză*, Câmpiile Elizee)

Unul dintre cele mai renumite bulevarde din lume, care se întinde pe o distanță de 1,88 km de la Arcul de Triumf până în Piața Concorde din Paris. Este împărțit în două de intersecția giratorie de pe Champs Elysées. Partea inferioară, către Piața Concorde, este mărginită de grădini, muzee, teatre și restaurante. Partea superioară, către Arcul de Triumf, a fost cândva o arteră comercială de lux. De la capătul acesteia pornesc radial douăsprezece bulevarde impunătoare ce formează o stea (*în franceză: étoile*) al cărei centru este Arcul de Triumf. Aceasta s-a numit Place de l'Étoile din 1753 până în 1970, când a primit numele de Piața Charles de Gaulle.

Chan Chan

Oraș antic în N statului Perú. Situat la 480 km N de orașul modern Lima, a fost capitala așezării Chimu, o civilizație preincașă, care a cunoscut o perioadă de înflorire în 1200–1400. Ruinele, care se întind pe o suprafață de aproape 36 kmp, sunt alcătuite din citadele înconjurate de ziduri ce adăpostesc temple, cimitire și grădini. Urmași ai civilizației moche, tribul chimu a intrat sub stăpânire incașă în cca 1465–1470.

Chancellorsville, Bătălia de la ~

Asalt, în mai 1863, lângă Chancellorsville, Virginia, SUA, în timpul Războiului Civil American, care s-a încheiat cu victoria confederației. Armata unionistă, condusă de Joseph Hooker, a încercat să încercuiască armata confederată condusă de Robert E. Lee, dar a fost surprinsă din flanc de un corp de armată aflat sub comanda lui Stonewall Jackson și forțat să se retragă. După trei zile de lupte, unioniștii s-au retras în N râului Rappahannock. Armata unionistă a pierdut peste 17 000 de oameni dintr-un efectiv de 130 000; armata confederată a pierdut peste 12 000 de oameni, inclusiv pe Jackson, dintr-un efectiv de 60 000.

Chandigarh

Oraș, 808 796 loc. (2001), și teritoriu unional, 900 914 loc., centru administrativ comun al statelor Haryana și Punjab din N Indiei. Situat chiar în S Munților Shiwalik, orașul a fost ales să înlocuiască fosta capitală Lahore, cedată Pakistanului la împărțirea făcută în 1947. Orașul a fost proiectat în anii 1950 de către Le Corbusier, în colaborare cu arhitecți indieni. Astăzi este un important nod de comuncații.

Chandler, Raymond (Thornton)

(23.07.1888, Chicago, SUA – 26.03.1959, La Jolla, California)

Scriitor american, autor de romane polițiste. A lucrat ca director executiv la o companie petrolieră din California. În timpul Marii Depresiuni s-a dedicat scrisului. După primele povestiri, au urmat scenarii de filme, printre care *Asigurare de moarte* (Double Indemnity 1944), *Dalia albastră* (The Blue Dahlia, 1946) și *Străini în tren* (Strangers on a Train, 1951). Personajul

său, Philip Marlowe, un detectiv privat, care își face meseria în lumea interlopă din New York, apare în toate cele șapte romane ale sale, printre care *Somnul de veci* (The Big Sleep, 1939, ecranizat în 1946), *Adio, frumoasa mea* (Farewell, My Lovely, 1940, ecranizat 1944) și *Rămas-bun pentru vecie* (The Long Good-Bye, 1953, ecranizat în 1973). Chandler și Dashiell Hammett sunt considerați autori clasici ai genului polițist.

Chandra Gupta II *sau* Vikramaditya

(d. între 380?–415? d.Hr.)

Împărat puternic din dinastia Gupta (sec. IV–VII d.Hr.) din N Indiei și nepot al lui Chandra Gupta I (d. cca 320–330 d.Hr.), întemeietorul dinastiei. Se spune că a ajuns la conducere asasinându-și fratele mai mare și mai slab. A moștenit un mare imperiu și și-a extins controlul asupra teritoriilor învecinate prin lupte și alianțe matrimoniale. În timpul său, India s-a bucurat de pace și de o relativă prosperitate. Sistemul de guvernare și disponibilitatea pentru acte de caritate au fost admirate de pelerinul chinez Faxian. A fost protectorul poetului Kalidasa. Deși era un hindus convins, a tolerat și religiile budistă și jainistă.

Chandragupta Maurya *sau* Čandra Gupta Maurya

(perioada de înflorire sec. IV–III î.Hr., India)

Întemeietor al dinastiei Maurya și primul împărat (d. cca 321 – cca 297 î.Hr.) care a unificat cea mai mare parte a Indiei sub o singură administrație. Născut într-o familie mauryană săracă, a fost vândut ca sclav unui politician brahman, care l-a instruit în tactica militară și în artă. Chandra Gupta a adunat soldați mercenari, și-a asigurat sprijinul public, a înlăturat dinastia Nanda și a instaurat-o pe a sa în localitatea care astăzi se cheamă Bihar. La moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.) a obținut controlul în Punjab (cca 322 î.Hr.). Și-a extins imperiul înspre E, până la granița cu Persia, înspre S până la extremitatea indică și spre N până la Himalaya și valea râului Kabul. Modul său de administrație s-a orientat după modelul dinastiei Ahemenizilor din Persia (559–330 î.Hr.). A murit de foame în semn de solidaritate cu poporul său, în timpul unei perioade de foamete.

Chandrasekhar, Subrahmanyan

(19.10.1910, Lahore, India – 21.08.1995, Chicago, Illinois, SUA)

Astrofizician american de origine indiană. În 1938 a părăsit Universitatea Cambridge pentru a se alătura Universității din Chicago. A stabilit că, în urma fazei de gigantă roșie, o stea având masa mai mare de 1,4 ori decât cea a Soarelui (limita Chandrasekhar) colapsează și devine o stea neutronică printr-o explozie de tip supernovă. Resturile stelare mai mari decât trei mase solare colapsează, transformându-se în găuri negre. A împărțit Premiul Nobel cu William A. Fowler, în 1983.

Chanel, Gabrielle

cunoscută drept **Coco Chanel**

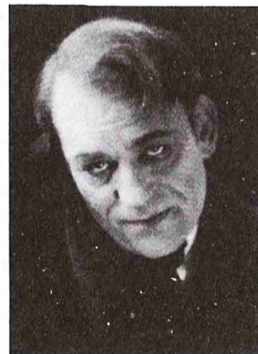
(19.08.1883, Saumur, Franța – 10.01.1971, Paris)

Designer vestimentar francez. Se cunosc puține lucruri despre perioada sa de tinerețe. În 1913 a deschis un magazin de mode în Deauville, iar în următorii cinci ani a atras atenția clienților bogați prin folosirea novatoare a jerseului și a accesoriilor. Modelele sale nonconformiste, caracterizate prin simplitate și confort, au revoluționat industria modei pentru următorii 30 de ani. Ea a introdus puloverele cu guler colant, „rochița neagră" și „costumul Chanel". Întreprinderile Chanel includ o casă de modă în Paris, o firmă de textile, laboratoare de parfumuri și un atelier de bijuterii. Baza financiară a imperiului său o constituie parfumul Chanel no. 5, introdus în 1922, ce se bucură încă de succes.

Chaney, Lon *născut* Alonso

(01.04.1833, Colorado Springs, SUA – 26.08.1930, Los Angeles, Colorado)

Actor american de film. Născut din părinți surdomuți, a învățat pantomima, devenind actor la 17 ani. S-a mutat la Hollywood în 1912 și a jucat în roluri secundare până când a fost distribuit în filmul *Oameni miraculoși* (The Miracle Men, 1919) care a făcut din el o stea. Cunoscut ca „omul cu o mie de fețe", a fost renumit pentru abilitatea sa de a se transforma cu ajutorul machiajului. A mai interpretat și personaje grotești sau personalități duble în filme regizate de Tod Browning, cum ar fi *Nesfânta Treime* (The Unholy Three, 1925). Printre celelalte filme mute ale sale se numără *Cocoșatul de la Notre Dame* (The Hunchback of Notre Dame, 1923), *Fantoma de la operă* (The Phantom of the Opera, 1925) și *Londra după miezul nopții*

Lon Chaney

FRAȚII BROWN

(London after Midnight, 1927). Fiul său, Lon Chaney Jr. (1905–1973), a apărut în numeroase filme de groază, în roluri reluate de foarte multe ori, cum ar fi omul-lup sau mumia și, mai ales, în *Oameni și șoareci* (Of Mice and Men, 1939).

Changan *sau* Chang-an

Veche capitală a Chinei în timpul dinastiilor Han, Sui și Tang, situată în apropierea orașului de astăzi Xi'an. Pe la mijlocul sec. IV d.Hr., era un centru pentru studiile budiste. Wendi, primul împărat al dinastiei Sui, a extins orașul Changan; zidurile exterioare aveau dimensiunile de 9,7 km pe 8,2 km și existau 14 străzi orientate NS și 11 orientate EV. În centrul limitei de N era palatul imperial; în fața acestuia se afla o clădire administrativă de 4,5 kmp. Până la interzicerea religiilor străine, în anii 840 d.Hr., în Changan se aflau numeroase temple budiste, alături de biserici nestoriene, maniheiste și zoroastriste, precum și multe mănăstiri taoiste. În anii 880 d.Hr. a fost transformat în ruine de rebelul Huang Zhao, următoarele dinastii stabilindu-și reședința în altă parte.

Changchun *sau* Chang-chun

Oraș, 2 072 324 loc. (1999), centru administrativ al provinciei Jilin din NE Chinei. A fost un mic sat până în sec. XVIII, perioadă în care fermierii din Shandong au început să se stabilească în apropierea râului Songhua. A câștigat în importanță după construirea căii ferate din E Chinei. După războiul sino-japonez, între 1894–1895, a intrat sub control japonez. În 1931, când Japonia a luat în stăpânire Manciuria, capitala statului-marionetă Manchuko s-a mutat de la Mukden (Shenyang) la Changchun. După Al Doilea Război Mondial, orașul a avut mult de suferit de pe urma confruntărilor dintre forțele comuniste și naționaliste. În timpul regimului comunist, s-a confruntat cu o creștere demografică imensă, orașul devenind un important centru industrial, dar și cultural și educațional.

Changsha *sau* Chang-sha

Oraș, 1 562 000 loc. (2003), centru administrativ al provinciei Hunan, China. Situat în partea central-sudică a Chinei, a fost un oraș important începând cu perioada dinastiei Qin (221–207 î.Hr.). Între 750 d.Hr.–1100, Changsha era un important centru comercial, iar populația a crescut foarte mult. Sub dinastia Qing, începând cu 1664, a fost capitala provinciei Hunan, devenind o importantă piață de orez. Asediat în timpul Rebeliunii Taiping, nu a cedat. A fost locul în care Mao Zedong s-a convertit la comunism și scena unor bătălii importante în timpul războiului sino-japonez, fiind ocupat pentru scurtă vreme de japonezi. Reconstruit începând cu 1949, orașul este acum un important port și centru comercial și industrial.

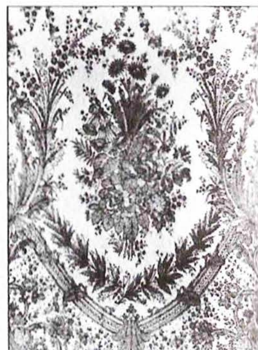
Channing, William Ellery

(07.04.1780, Newport, Rhode Island, SUA – 02.10.1842, Bennington)

Preot unitarian american. A studiat teologia la Universitatea Harvard, devenind un predicator de succes. Din 1803 și până la sfârșitul vieții, a fost pastor la biserica de pe Federal Street din Boston. Și-a început cariera ca congregaționist (*vezi* congregaționism), dar, treptat, a adoptat puncte de vedere liberale și raționaliste ce i-au adus denumirea de unitarian. În 1820 a înființat o conferință a clerului congregaționist liberal, pe care mai târziu a reorganizat-o ca Asociația Unitariană Americană. Cunoscut și ca „apostol al unitarianismului", a devenit o figură legendară a transcendentalismului din New England, iar predicile și eseurile sale despre sclavie, război și sărăcie au făcut din el unul dintre cei mai influenți preoți ai epocii sale.

Chantilly, dantelă de ~

Dantelă de mătase care se confecționează în Chantilly, la N de Paris, începând cu sec. XVII, și care a făcut orașul celebru încă din sec. XVIII. Dantela albă, neagră sau bej (din mătase naturală) a fost realizată începând cu sec. XIX, dar din 1840, au început să fie lucrate imitații de dantelă, obținute cu ajutorul mașinii. Modelele sunt reprezentate de flori naturale și panglici cusute pe fond găurit.

Dantelă de Chantilly, Franța, cca 1870; Institutul Regal al Patrimoniului Artistic, Bruxelles

Chantilly, porțelan ~

Două tipuri de porțelan fin produs între cca 1725 și 1800 la Chantilly, Franța. La primul tip, produs până în cca 1750, se aplica un smalț subțire, pe bază de staniu, de culoarea laptelui, pe un fond gălbui; modelele erau făcute după desene japoneze simplificate. La cel

Farfurie din porțelan de Chantilly, decorată cu dragoni, cca 1725; Muzeul Victoria și Albert, Londra

MUZEUL VICTORIA ȘI ALBERT, LONDRA

de-al doilea tip (cca 1750–1800), se aplica un smalț tradițional, transparent, pe bază de plumb, pe fond colorat; desenele erau influențate de porțelanurile de Meissen și de Sèvres. Producția de astfel de porțelanuri cuprindea în special vase folosite în gospodărie (farfurii, lighene, căni), decorate cu desene pictate într-o gamă limitată de modele. Motivele erau adesea formate din buchete mici de flori, cunoscute sub denumirea de rămurele de Chantilly, sau ornamente și împletituri.

Chao Phraya *sau* Maenam

Râu în Thailanda. Izvorăște din munții situați la granița de N și curge spre S până la Golful Thailandei, lângă Bangkok. Are 365 km lungime și este cel mai important râu al țării, navigat mai ales în scopuri comerciale. De asemenea, râul formează o vale extrem de productivă din punct de vedere agricol. Numele se aplică strict cursului inferior, ce măsoară 225 km și începe la confluența dintre râurile Nan și Ping.

Chapala

Cel mai mare lac din statul Jalisco, Mexic. Are 80 km lungime și 15 km lățime și o suprafață de 1 000 kmp. Aici există o stațiune foarte căutată, traversată de râul Lerma care se varsă în lac.

chaparral

Vegetație perenă, formată din arbuști, tufe și copaci mici cu frunze late, alcătuind adesea hățișuri dese. Chaparral se găsește în regiunile cu climat mediteraneean, caracterizat prin veri uscate și foarte călduroase și ierni blânde și umede. Termenul denumește mai ales vegetația de coastă și cea montană din SV Americii de Nord. Vegetația chaparral devine extrem de uscată spre sfârșitul verii. Frecventele incendii izbucnite în această perioadă sunt absolut necesare germinației semințelor acestor arbuști, mențin forma arbustivă de creștere a plantelor și împiedică proliferarea arborilor. Plantele tinere de chaparral sunt bune ca nutreț pentru animalele domestice, iar arbuștii de chaparral reprezintă o modalitate importantă de protecție a pantelor abrupte, a versanților predispuși eroziunii.

Chaplin, Charlie *nume complet* Sir Charles Spencer Chaplin

(16.04.1889, Londra, Anglia – 25.12.1977, Corsier-sur-Vevey, Elveția)

Actor de comedie britanic, producător, scriitor, regizor, compozitor, considerat cel mai mare artist comic al ecranului și una dintre figurile cele mai importante din istoria filmului.

Numit după tatăl său, un animator britanic de musical, Chaplin și-a petrecut primii ani ai copilăriei cu mama lui, cântăreața Hannah Hall. A debutat pe scenă la vârsta de cinci ani, intervenind în cântec acolo unde mama sa își pierdea vocea. Instabilă mintal, mama sa a fost închisă într-un azil, iar Charlie și fratele său vitreg, Sydney, trimiși la case de corecție sumbre și la școli rezidențiale. Folosindu-se de contactele de afaceri ale mamei sale, Charlie a devenit artist profesionist în 1897, intrând în trupa de step Eight Lancashire Lads. Aparițiile sale ulterioare includ un rol mic în *Sherlock Holmes* de William Gillette și un rol de vodevil în producția lui Casey, Court Circus. În 1908 a intrat în trupa de pantomimă Fred Karno, ridicându-se rapid la statutul de star în rolul bețivului din scheciul *O noapte într-un musical englez* (A Night in an English Music Hall).

În timp ce se afla în turneu prin America cu trupa Karno, în 1913, Chaplin a semnat un contract pentru a apărea în filmele de comedie ale lui Mack Sennett. Deși prima sa peliculă Keystone, de o bobină, *Un mod de viață* (Making a Living, 1914), nu a fost eșecul pe care l-au considerat istoricii, personajul inițial al lui Chaplin de pe ecran, un mercenar spilcuit, nu-l prindea foarte bine. Sennett i-a cerut să găsească o imagine mai realistă pentru ecran, iar Chaplin a improvizat un costum constând într-o haină strâmtă, pantaloni lăbărțați, pantofi mari și un melon ponosit. Și, ca ultim retuș, și-a lipit o mustață mică și a adăugat un baston, folosit în scopuri multiple. Abia în al doilea film produs de Keystone, *Curse auto la Veneția* (Kid Auto Races at Venice, 1914), se naște alter-egoul lui Chaplin, nemuritorul „Vagabond".

De fapt, Chaplin nu a întruchipat întotdeauna un vagabond; în multe dintre filmele sale, personajul lui era chelner, funcționar de magazin, ajutor de scenă, pompier sau alte roluri asemănătoare. Personajul lui ar putea fi mai bine descris drept neadaptatul esențial: respins de societatea bine stabilită, ghinionist în dragoste, descurcăreț în toate, dar nepriceput la ceva

anume. Era, de asemenea, un supraviețuitor, lăsând mereu în urmă necazurile trecutului, îndreptându-se nepăsător către noi aventuri. Farmecul vagabondului era universal: publicul îi adora obrăznicia, lipsa de infatuare, primitivismul degajat, cavalerismul neașteptat și optimismul în fața necazurilor. Unii istorici au găsit urme ale originii vagabondului în copilăria dickensiană a lui Chaplin, în timp ce alții au sugerat că personajul își avea rădăcinile în mottoul mentorului lui Chaplin, Fred Karno: „Fiți melancolici, domnilor, fiți melancolici!" Oricare ar fi adevărul, la doar câteva luni de la debutul său cinematografic, Chaplin a devenit cea mai mare stea a ecranului.

Cele 35 de comedii marca Keystone pot fi considerate perioada de gestație a vagabondului, în timpul căreia o caricatură devine un personaj. Aceste filme s-au îmbunătățit constant, de îndată ce Chaplin a devenit propriul său regizor. În 1915 a plecat de la Sennett și a acceptat un contract de 1 250 de dolari pe săptămână cu Studiourile Essanay. Acolo a început să introducă elemente dramatice în comedia lui, în special în scurtmetraje precum *Vagabondul* (The Tramp, 1915) și *Carmen burlesc* (Burlesque on Carmen, 1916). A avansat spre o poziție mai rentabilă (670 000 de dolari pe an) în cadrul Companiei Mutuale de Film. Acolo, timp de 18 luni, produce 12 pelicule, care pot fi considerate cele mai bune filme ale sale, printre care neprețuitele *Unu dimineața* (One A.M., 1916), *Patinoarul* (The Rink, 1916), *Vagabondul* (The Vagabond, 1916) și *Easy Street* (Easy Street, 1917).

În timp ce lucra pentru First National Pictures (1918–1919), Chaplin a realizat *La umăr arm'* (Shoulder Arms, 1918), *Pelerinul* (The Pilgrim, 1923) și primul său film în rol principal, *Puștiul* (The Kid, 1921). Unii au sugerat că dramatismul exagerat al acestor filme este simptomatic pentru eforturile lui Chaplin de a justifica lauda copleșitoare din partea criticilor de marcă. Un perfecționist migălos, Chaplin a început să petreacă tot mai mult timp la pregătirea și producția fiecărui film. Din 1923 până în 1929 a scos doar trei pelicule: *O femeie din Paris* (A woman of Paris, 1923), film pe care doar l-a regizat; *Goana după aur* (The Gold Rush, 1925), considerat în general capodopera lui, și *Circul* (The Circus, 1928), un film subapreciat, care poate fi clasificat drept cel mai comic film al său. Toate au fost produse de United Artists, compania pe care Chaplin o fondase în 1919 împreună cu Douglas Fairbanks, Mary Pickford și D.W. Griffith.

În rolul vagabondului, Chaplin stăpânea pe deplin arta subtilă a pantomimei, dar apariția sunetului i-a dat motiv să se alarmeze. După o perioadă de ezitare, lansează în 1931 filmul mut *Luminile Orașului* (City Lights), în ciuda omniprezentelor filme cu sonor de după anul 1928. A riscat cu sorți de izbândă, filmul fiind un mare succes. Următorul, *Timpuri noi* (Modern Times, 1936), a fost un hibrid, în esență un film mut cu muzică, efecte sonore, precum și scurte pasaje de dialog. Aici, Chaplin i-a dat o voce micului vagabond, atunci când a îngânat un cântec; poate în mod semnificativ, căci personajul își lua rămas-bun. Primul lungmetraj sonor al lui Chaplin a fost *Dictatorul* (The Great Dictator, 1940), un pamflet devastator la adresa lui Adolf Hitler, care a fost cel mai profitabil film al artistului.

De-a lungul carierei, activitățile lui Chaplin din afara ecranului au stârnit mereu controverse. În 1918 s-a căsătorit cu Mildred Harris, în vârstă de 16 ani, iar în 1924 cu o altă adolescentă, Lita Grey; ambele căsătorii s-au încheiat cu un divorț. A treia căsătorie, cu actrița Paulette Goddard, a fost umbrită de zvonuri conform cărora legătura lor, care a durat până în 1942, nu a fost niciodată legalizată; în 1943, Chaplin a fost ținta unui proces de paternitate. Atunci când a încercat să intervină pentru formarea unui al doilea front în Rusia în Al Doilea Război Mondial, criticii l-au acuzat că simpatiza cu comuniștii. Filmul său din 1947, *Domnul Verdoux*, care susținea că un criminal era doar un „amator" în comparație cu instigatorii la război din lume, a continuat să-i provoace pe dușmanii săi.

În drum spre premiera de la Londra a ultimului său film american, *Luminile rampei* (Limelight, 1952), Chaplin a aflat că i s-a refuzat viza de întoarcere în Statele Unite. Îndurerat, regizorul s-a stabilit în Elveția împreună cu a patra soție, Oona (fiica dramaturgului Eugene O'Neill), și copiii lor. Următorul său film, produs în Anglia, a fost *Un rege la New York* (A King in New York, 1957), în care un monarh exilat privește neputincios cum lumea lui se destramă. În 1964, Chaplin a publicat *Autobiografia mea* (My Autobiography), iar doi ani mai târziu a regizat ultima peliculă, mult contestatul *Contesa din Hong Kong* (A Countess from Hong Kong). În cele din urmă, animozitatea dintre Chaplin și guvernul SUA a dispărut, iar în 1972 s-a întors la Hollywood pentru a accepta un premiu special din partea Academiei. A fost o reîntoarcere cu un gust dulce-amar.

Chaplin venise să se plângă de Statele Unite, dar a fost vizibil și profund mișcat de cele 12 minute de ovații la scenă deschisă primite la ceremonia Premiilor Oscar. Alistair Cooke descrie astfel evenimentul: „Era foarte bătrân și speriat și bâjbâia prin ceața groasă a amintirilor în căutarea câtorva propoziții simple. Era acum o marionetă senilă, inofensivă – așa cum zice cântecul –, ușor de îndrăgit, ce putea fi admirată în siguranță".

Chaplin a mai apărut public în 1975, când a fost numit cavaler de către regina Elisabeta. La câteva luni după moartea sa, trupul i-a fost răpit pentru scurt timp dintr-un cimitir elvețian de doi hoți nepricepuți – un final macabru pe care Chaplin l-ar fi născocit pentru unul dintre filmele sale.

Chapman, Frank M(ichler)

(12.06.1864, Englewood, New Jersey, SUA – 15.11.1945, New York, New York)

Ornitolog american. Autodidactul Chapman a muncit, începând cu 1887, la Muzeul American de Istorie Naturală, fiind custode la secția de ornitologie (1908–1942). A fost primul care a expus păsări în cadru natural. A înființat și editat (1899–1935) revista *Bird-Lore*. Printre operele sale importante se numără *Manualul păsărilor din estul Americii de Nord* (Handbook of Birds of Eastern North America, 1895) și alte cărți despre păsările din America de Sud.

Chapman, Maria Weston *născută* Maria Weston

(25.07.1806, Weymouth, Massachusetts, SUA – 15.11.1885, Weymouth)

Aboliționistă americană. A fost directoare la liceul pentru tinere domnișoare din Boston, între 1828–1830. În 1830 s-a căsătorit cu Henry Chapman, comerciant din Boston. În 1832 a contribuit la înființarea Societății Feminine de Luptă împotriva Sclaviei, din Boston. Curând avea să devină asistenta lui William Llyod Garrison la Societatea de Luptă împotriva Sclaviei din Massachusetts. În 1839 a publicat un articol în care susținea că disensiunile dintre aboliționiști își au rădăcinile în neînțelegerile pe tema drepturilor femeilor.

Chapultepec

Regiune deluroasă, la SV de Ciudad de Mexico, Mexic. La începutul sec. XIV, aztecii au fortificat zona și au construit aici un centru religios și reședința pentru conducătorii lor. Conchistadorii spanioli au ridicat o capelă în 1554, iar în 1780, viceregii spanioli au construit un palat de vară ce avea să devină, în 1841, sediul Academiei Militare Naționale. Muntele a fost cucerit de SUA printr-un asalt (1847) în timpul Războiului Mexican. În 1860, împăratul Maximilian a reconstruit castelul, care a rămas reședința oficială a președinților mexicani până în 1940, când a fost transformat în muzeu.

Charcot, Jean-Martin

(29.11.1825, Paris, Franța – 16.08.1893, Morvan)

Profesor de medicină și medic clinician francez. Împreună cu Guillaume Duchenne (1806–1875) este considerat părintele neurologiei moderne. În 1882 a deschis cea mai mare clinică de neurologie din Europa acelei epoci. Excelent profesor, era cunoscut pentru lucrările sale în domeniul isteriei și al hipnozei, care au avut o mare influență asupra studenților, inclusiv asupra lui Sigmund Freud. A descris simptomele ataxiei locomotorii și dezintegrarea suprafeței ligamentelor și a îmbinărilor pe care aceasta le produce (boala lui Charcot). A fost un deschizător de drumuri în stabilirea legăturilor între părțile creierului și anumite funcții specifice, descoperind anevrismul cerebral.

Chardin, Jean-Baptiste-Siméon

(02.11.1699, Paris, Franța – 06.12.1779, Paris)

Pictor francez. A fost recunoscut în 1728, când a devenit membru al Academiei Regale de Pictură din Paris. Cunoscut ca pictor de naturi moarte și scene domestice remarcabile pentru realismul lor intim, atmosfera calmă și luminozitate. A fost cel mai mare pictor de naturi moarte din sec. XVII, foarte cunoscut pentru gravurile realizate după picturile sale. Liniștea meditativă a lucrărilor sale contrastează cu strălucirea superficială a lucrărilor multora dintre contemporanii săi. Mulți dintre pictorii sec. XX au fost inspirați de compozițiile lui.

Charente

Râu în V Franței. Izvorăște din departamentul Haut-Vienne, curgând către V pe o distanță de 360 km, până în golful Biscaya. Se unește cu principalul său afluent, râul Boutonne, parcurgând împreună distanța dintre câmpia Poitou și N. Este navigabil pentru ambarcațiuni mici, până la Angoulême.

Chargoggagoggmanchauggauggagoggchaubunagungamaugg *sau* Lacul Webster

Lac din centrul statului Massachusetts, SUA. Situat în S ținutului Worchester, lângă orașul Webster, numele indian al

lacului, considerat a fi în limba algonkin, se pare că înseamnă „tu pescuiești pe malul tău, eu pescuiesc pe malul meu, nimeni nu pescuiește la mijloc".

Chari *sau* Shari

Râu în partea centrală a Africii. Străbate o distanță de 949 km din NV Republicii Centrafricane până la lacul Ciad. Are mulți afluenți. Orașul N'Djamena se află la capătul deltei râului.

Charleroi

Oraș în SV Belgiei, 200 800 loc. (2000). După Tratatul din Pirinei (1659) prin care Spania ceda teritorii Franței, în 1666, Spania a decis ca o nouă fortăreață, purtând numele lui Carol II al Spaniei, să fie construită acolo, pe locul unui sat medieval. Fortăreața a avut o deosebită importanță din punct de vedere strategic și, în sec. XVII și XVIII, a fost deținută pe rând de Franța, Spania, Austria și Țările de Jos. Deși fortăreața a fost distrusă la sfârșitul sec. XIX, zona își păstrează importanța strategică; în Primul Război Mondial, aici a avut loc una dintre primele bătălii.

Charles

Râu din E statului Massachusetts, SUA. Este cel mai lung râu aflat în întregime pe teritoriul statului. Se varsă în golful Boston, după un parcurs de cca 130 km. Navigabil pe o distanță de cca 11 km. Estuarul pe care îl formează separă orașele Boston și Cambridge.

Charles, Ray
născut Ray Charles Robinson

(23.09.1930, Albany, SUA – 10.06.2004, Beverly Hills, California)

Pianist, cântăreț și textier american. Familia lui s-a stabilit în Greenville, Florida, unde Charles și-a început cariera, la vârsta de 5 ani, cântând într-o cafenea. În jurul vârstei de 7 ani și-a pierdut complet vederea. A învățat să scrie partituri în Braille. Rămas orfan la 15 ani, a început să cânte ca profesionist. A înregistrat *Mess Around* și *It Should've Been Me*, în 1952–1953, iar aranjamentul său orchestral pentru *The Things That Used To Do*, a lui Guitar Slim, s-a vândut într-un milion de exemplare. Combinând stilul blues cu influențele muzicii gospel, melodiile sale de mai târziu, *What'd I Say*, *Georgia on My Mind* și *Hit the Road, Jack* au devenit hituri. Cartea sa *Sunete moderne în muzica country și western* (Modern Sounds in Country and Western Music, 1962), un domeniu de activitate neobișnuit pentru un cântăreț de culoare, s-a vândut în peste un milion de exemplare. A primit 13 premii Grammy, inluzând un premiu pentru întreaga activitate (1986).

Charles (Philip Arthur George), Prinț de Wales

(n. 14.11.1948, Buckingham Palace, Londra, Anglia)

Moștenitor al tronului Angliei, fiul Elisabetei II și al lui Filip, duce de Edinburgh. În 1971 a studiat la Universitatea Cambridge, devenind primul moștenitor al tronului Angliei care a obținut o diplomă universitară. Apoi a urmat cursuri la Colegiul Forțelor Aeriene Regale și la Colegiul Maritim Regal din Dartmouth. A servit în Armata Regală (1971–1976). În 1981 s-a căsătorit cu Lady Diana Spencer (*vezi* Diana, prințesă de Wales) având împreună doi copii, William și Henry. Relațiile dintre cei doi au fost tensionante din cauza presei și a zvonurilor de infidelitate; au divorțat în 1996. El a început să apară în public însoțit de Camilla Parker Bowles (n. 1947), care i-a devenit soție în 2005. Este cunoscut și pentru faptul că militează pentru perfecțiune în arhitectură.

Charles River Bridge vs. Warren Bridge

(1837)

Decizie a Curții Supreme de Justiție a SUA, care prevede că drepturile care nu sunt menționate clar printr-un statut nu pot fi deduse din limbajul folosit în acel document. Președintele tribunalului, Roger B. Taney, a respins cererea formulată de o companie de construcții de poduri (Charles River), privind acordarea unor drepturi de către legislatura de stat unei alte companii de construcții de poduri (Warren), ce subminează statutul primei companii. Decizia sa, în acest caz, reprezintă o abatere de la Clauza Contractuală a Constituției SUA din timpul lui John Marshall.

charleston

Dans de salon, pe muzică de jazz, foarte răspândit în anii 1920 și mai târziu, caracterizat prin mișcări rapide, cu vârfurile picioarelor îndreptate spre interior, în timp ce călcâiele sunt îndreptate spre exterior. Își are originea în dansul popular al negrilor din Sud, având asemănări cu dansurile din Trinidad, Nigeria și Ghana. A devenit cunoscut în 1923, după lansarea filmului muzical cu actori de culoare *Runnin Wild*, luându-și numele unui cântec din spectacol.

Charleston

Oraș, 53 421 loc. (2000), centru administrativ al statului Virginia de Vest, SUA.

Situat în munții Allegheny, la confluența râurilor Elk și Kanawha, a fost construit în jurul fortului Lee, la scurt timp după Revoluția Americană. Aici a locuit pentru o vreme Daniel Boone. Divizat în două tabere în timpul Războiului Civil American și ocupat de trupele unioniste în 1862, a fost numit capitală de stat în 1870. Apoi, capitala a fost transferată pentru scurtă vreme la Wheeling, dar a revenit la Charleston în 1885. Este centru de distribuție a cărbunelui, petrolului și gazelor naturale, printre fabricile sale numărându-se cele de produse chimice. Clădirea Capitoliului (terminată în 1932) a fost proiectată de Cass Gilbert.

Charleston

Oraș-port la mare, 96 650 loc. (2000), în SE statului Carolina de Sud, SUA. Inițial denumit Charles Towne, a fost fondat de coloniștii englezi în 1670. În timpul Revoluției Americane, a fost ocupat de britanici (1780–1782). Cunoscut sub numele de Charleston din 1783, a fost principalul port de iarnă din SUA până la războiul din 1812. În 1861, Confederația a pus stăpânire pe Fort Sumter din portul Charleston, ceea ce a însemnat izbucnirea Războiului Civil American. Supus unei blocade de către forțele unioniste, s-a aflat sub asediu între 1863–1865, fiind apoi evacuat de forțele generalului William T. Sherman. A fost distrus de un cutremur în 1886 și de un uragan în 1898. Este locul în care se află Colegiul Charleston (1770), Citadela (1842) și Muzeul Charleston (1773), cel mai vechi muzeu din SUA.

Charlotte

Oraș, 540 828 loc. (2000), în Carolina de Nord, SUA. Cea mai mare metropolă din cele două state Carolina, este situat pe malul râului Catawba, la 24 km N de Carolina de Sud. A fost fondat pe la 1748 și denumit după Charlotte Sophia de Mecklenburg-Strelitz (ulterior soția regelui George III). În timpul Revoluției Americane, a fost ocupat de lordul Cornwallis, care a numit orașul un „cuib de viespi“. Până la „goana după aur“ din California în 1848, era centrul producției de aur a SUA. În Războiul Civil American, a fost șantierul naval al Confederației. Președinții Andrew Jackson și James Polk s-au născut în apropiere și au făcut clasele primare acolo. Industria include textilele, piese pentru mașini și producția chimică, tot aici aflându-se și câteva instituții de învățământ superior.

Charlotte *născută* Charlotte Sophia de Mecklenburg-Strelitz

(19.05.1744 - 17.11.1818)

Regină, soția regelui George III al Angliei. În 1761 a fost aleasă pe nevăzute de către regele britanic, după ce acesta consultase o listă cu toate prințesele germane de măritat, de religie protestantă. Căsătoria a fost reușită, cei doi având împreună 15 copii, printre care și George IV. După ce regele a fost declarat nebun (1811), Parlamentul a făcut-o custodele acestuia.

Charlotte Amalie

Oraș, 11 004 loc. (2000), capitală a insulei Saint Thomas și a Insulelor Virgine Americane. Aflat în portul Sf. Thomas, orașul a fost colonie daneză, începând cu 1672, fiind denumit după regina Danemarcei (s-a numit Saint Thomas, între 1921–1936). Cel mai mare oraș din Insulele Virgine. Este construit pe trei pinteni vulcanici de joasă altitudine. Două castele, atribuite piraților Barbă Neagră și Barbă Albastră, domină portul. Turismul este o importantă sursă de dezvoltare economică.

Charlotte Harbor

Intrând al golfului Mexic, pe coasta de V a statului Florida, SUA. Are cca 40 km lungime și 8 km lățime. În NE său se varsă râul Peace, iar un canal dragat face legătura cu portul Punta Gorda. În 1521, Juan Ponce de León a încercat să înființeze o colonie în această zonă, dar a fost alungat de indienii ostili.

Charlottesville

Oraș, 45 049 loc. (2000), situat în centrul statului Virginia, SUA, la poalele munților Blue Ridge și înființat în anii 1730. S-a dezvoltat ca un centru al comerțului cu tutun, iar mai târziu a devenit cunoscut ca locul natal al președinților Thomas Jefferson și James Monroe. În 1781, britanicii au atacat orașul în speranța capturării președintelui Jefferson și a celorlalți lideri ai Revoluției Americane. Printre locurile de interes se numără casa lui Jefferson, Monticello; casa lui Monroe, Ash Lawn; Universitatea Virginia.

Charlottetown

Oraș, 32 245 loc. (2001), centru administrativ al insulei Prince Edward, Canada. Așezat în golful Hillsborough, a fost fondat în anii 1720 ca așezare franceză, sub denumirea Port la Joie. Și-a schimbat numele în cinstea soției lui George III, după ce insula a revenit Marii Britanii în 1763, devenind

capitală în 1765. Economia este axată pe turism, iar datorită excelentului port, a devenit centrul comercial al provinciei. Este locul în care se află Province House, unde în 1864 s-a discutat pentru prima dată unificarea Canadei, și Centrul Confederativ al Artelor, un monument memorial dedicat părinților confederației.

Charlottetown, Conferința de la ~

Prima dintr-o serie de întruniri, din 1864, care a dus la formarea Dominionului Canadei, în 1867. Conferința, desfășurată la Charlottetown, insula Prince Edward, a fost inițial convocată pentru a se discuta despre o uniune a celor trei provincii maritime. Cei prezenți nu au reușit să ajungă la un acord, astfel că s-a hotărât o nouă convocare la Halifax, iar mai târziu la Québec, unde s-a redactat o constituție a uniunii federale, care a devenit Actul privind America de Nord britanică.

charm

În fizica particulelor, proprietate sau număr cuantic intern, ce se conservă în interacțiunile electromagnetice tari, dar nu și în interacțiunile slabe (*vezi* forță tare, forță electromagnetică, forță slabă). Particulele charm conțin cel puțin un quark, iar valoarea charm-ului este +1. Particulele antiquark (*vezi* antimaterie) conțin charm cu valoarea de –1. Prima particulă charm a fost descoperită în 1974.

Charolais

Rasă de vite de talie mare, cu piele de culoare deschisă, obținută în Franța și utilizată la tracțiune. Astăzi este folosită și pentru carne și încrucișare. Vitele de culoare albă, multă vreme caracteristice regiunii Charolais, au fost recunoscute ca rasă abia în 1775. Vitele Charolais tipice sunt masive, au coarne și pielea crem sau ușor mai închisă. Rasa a fost pentru prima oară importată în SUA de la o crescătorie mexicană, în 1936, dar, avându-se în vedere problemele legate de bolile cirezilor din Franța, foarte puține au fost importate mai târziu. Această rasă este încrucișată cu vitele pentru carne și lapte.

Charophyceae

Clasă de alge dintre care anumite specii sunt cunoscute sub numele de alge-înstelate. Ele conțin depuneri de carbonat de calciu atât de mari, încât uneori ocupă porțiuni întinse pe fundul lacurilor. Aparent se aseamănă cu plantele mai evoluate, având structuri în formă de tulpină și rădăcină și verticili de ramuri, plasate la distanțe regulate. Cresc sub apă, prinse de fundurile mâloase ale râurilor și ale lacurilor. Cu excepția unei singure forme de alge, care poate distruge crescătoriile de pește, celelalte nu produc nici un fel de pagube.

Charpentier, Marc-Antoine

(1634, Paris, Franța – 24.02.1704, Paris)

Compozitor francez. A fost elevul lui Giacomo Carissimi la Roma în anii 1660. Reîntors la Paris, i-a succedat lui J.-B. Lully, ca regizor muzical al trupei de teatru Molière (care va deveni mai târziu Comedia Franceză). A devenit director muzical la principala biserică iezuită din Paris, ocupând timp de șase ani râvnitul post de *maître de chapelle* (*în franceză,* capelmaistru) la Sainte-Chapelle. Extrem de prolific, a fost cel mai important compozitor francez al generației sale. A scris 11 mise, 84 de psalmi și 207 de motete, plus alte 35 de motete dramatice sau oratorii latine, gen pe care l-a introdus în Franța. Din creația sa mai fac parte operele *David et Jonathas* (1688) și *Medeea* (1693), oratoriul *Judicium Salomonis* (1702), misa *Assumpta est Maria.*

Chartres

Oraș în NV Franței, 40 022 loc. (2006). Situat pe râul Eure, la SV de Paris, a fost capitală și centru de rugăciune druidă al carnuților, un trib celt. Normanzii au atacat și incendiat orașul în 858 d.Hr. În Evul Mediu, a intrat sub stăpânirea conților de Blois și Champagne. Orașul a fost vândut Franței în 1286, fiind ocupat de englezi în perioada 1417–1432. Henric IV a fost încoronat aici în 1594. Germanii l-au deținut până în 1870. În Al Doilea Război Mondial, a suferit multe pagube. Printre punctele de interes se numără catedrala din Chartres, de tip gotic.

Chartres, catedrala din ~

Catedrala Notre-Dame de la Chartres, unul dintre monumentele de referință ale arhitecturii gotice. Partea principală a acestei catedrale a fost construită între 1194 și 1220, pe locul unei biserici din sec. XII, din care au rămas cripta, partea de jos a turnurilor și fațada de V. Renunțarea la galeriile tradiționale și utilizarea unui tip unic de arc butant au permis realizarea unei lucarne mai mari. Ferestrele cu vitralii și

EVERETT C. JOHNSON–DEWYS INC.

Catedrala din Chartres, Franța

strana, după modelul Renașterii, adaugă frumusețe catedralei.

Chase Manhattan Corp.

Holding american înglobat în 1969 în Banca Chase Manhattan. Banca a fost creată în 1955, prin fuzionarea Băncii Manhattan Co. (fondată în 1799) cu Banca Chase National (fondată în 1877). Crearea Băncii Manhattan a făcut parte din mișcarea generală prin care în sistemul bancar american au fost înființate holdinguri care să cuprindă toate instituțiile bancare și financiare care, prin lege, nu făceau parte din domeniul bancar. În 1996 a fuzionat cu Chemical Banking Corp. (care deținea cea de-a doua bancă a țării ca mărime), dar și-a păstrat numele de Chase Manhattan. *Vezi și* David Rockefeller.

Chase, Salmon P(ortland)

(13.01.1808, Cornish, Township, SUA – 07.05.1873, New York, New York)

Conducător american al mișcării împotriva sclaviei și al șaselea judecător-șef din SUA (1864–1873). A practicat avocatura în Cincinnati din 1830, apărând sclavii fugari și aboliționiștii albi. A condus Partidul Libertății din Ohio, începând cu 1841, și a contribuit la înființarea Partidului Pământul Liber (1848) și a Partidului Republican (1854). A activat în Senatul SUA (1849–1855, 1860–1861) și a fost primul guvernator republican de Ohio (1855–1859). A lucrat ca secretar al trezoreriei, sub președintele Abraham Lincoln (1861–1864). Tot Lincoln l-a numit judecător-șef, conducând procesul în care a fost pus sub acuzare președintele Andrew Johnson, și a încercat să protejeze drepturile negrilor încălcate prin acțiuni de stat.

Chase, Samuel

(17.04.1741, Princess Anne, Maryland, SUA – 19.06.1811, Washington DC)

Jurist american. A devenit avocat, aflându-se în serviciul statului timp de peste 20 de ani. Patriot înflăcărat, i-a ajutat pe Fiii Libertății în mișcarea lor de rezistență împotriva Legii timbrului. A lucrat pentru Comitetul de Corespondență (1774), fiind ales în Congresul Continental, și a semnat Declarația de Independență. În 1796 a fost numit în Curtea Supremă de Justiție a SUA de către președintele George Washington. Chase a susținut ideea precedenței legilor SUA față de legile statale, în procesul Ware vs. Hylton. În procesul Calder vs. Bull (1798), și-a adus contribuția la definirea noțiunii de proces corect. În 1804, Thomas Jefferson l-a acuzat de fanatism. Achitarea sa a dus la stabilirea principiilor prin care un judecător federal poate fi demis numai pentru fapte penale, întărind astfel independența judiciară. Chase a rămas în serviciu până în 1811.

Chase, William Merritt

(01.11.1849, Williamsburg, Indiana, SUA – 25.10.1916, New York, New York)

Pictor și profesor american. A studiat la New York și, timp de șase ani, la München. A devenit cel mai important profesor american al generației sale, mai întâi la Liga Studenților de la Arte (Art Students League) din New York, apoi la propria școală, fondată în 1896, care a avut o mare influență asupra picturii americane de la începutul sec. XX; printre studenții săi s-au numărat Georgia O'Keeffe și Charles Demuth. Ca pictor, a fost foarte prolific; cele 2 000 de picturi ale sale includ portrete, interioare (de ex. *În atelier*, 1880–1883), studii de desen, natură moartă și peisaje, toate caracterizate printr-un stil pictural îndrăzneț și spontan.

chat

Conversație în timp real între utilizatorii de computere, dintr-o rețea de computere, cum ar fi internetul. După ce utilizatorul tastează textul mesajului și apasă tasta Enter, textul apare imediat pe ecranul computerului celuilalt utilizator, permițând astfel conversațiile cu ajutorul mesajelor tastate, care sunt doar puțin mai lente decât în cazul conversațiilor obișnuite. Un chat poate fi privat (între doi utilizatori) sau public (în care și alți utilizatori pot vedea mesajele și pot participa la conversație). Un chat public are loc în așa-numitele „camere de chat", de fapt site-uri web destinate chat-ului, de obicei pe o temă dată. Cele câteva mii de camere de chat disponibile în prezent folosesc protocolul IRC (Internet Relay Chat), dezvoltat în 1988 de Jarkko Oikarinen din Finlanda.

Chateaubriand (François-Auguste-) René *ulterior* Viconte de ~

(04.09.1768, Saint-Malo, Franța – 04.07.1848, Paris)

Scriitor și om de stat francez. La izbucnirea Revoluției Franceze era ofițer de cavalerie, dar a refuzat să se alăture regaliștilor, îmbarcându-se pe un vapor spre SUA și călătorind cu niște comercianți de blănuri. După părerea lui Ludovic XVI, a revenit pentru a se alătura armatei regaliștilor. *Atala* (1801), parte dintr-un poem epic neterminat, a fost inspirată din călătoriile sale în SUA. *Geniul*

Vicontele de Chateaubriand; pictură în ulei de Girodet-Trioson; Muzeul Național Versailles și Trianon, Franța

creștinismului (Génie du christianisme, 1802) susținea valoarea creștinismului bazat pe atracția poetică și artistică a acestuia; a influențat mulți scriitori romantici și i-a adus prețuirea lui Napoleon. Odată cu Restaurația din 1814, a devenit o figură politică majoră. Alte opere includ romanul *René* (1805) și memoriile sale *Memorii de dincolo de mormânt* (Mémoires d'outre-tombe, 6 volume, 1849–1850), poate cea mai trainică operă a sa. A fost cel mai important scriitor al vremurilor sale.

Châteauguay, Bătălia de la ~

(26 octombrie 1813)

Bătălie în războiul din 1812, prin care britanicii au obligat forțele americane să renunțe la atacul asupra orașului Montréal. O unitate de avangardă, formată din 1 500 de oameni dintr-o forță de invazie de 4 000, a trupelor americane, sub conducerea lui Wade Hampton, a fost oprită la Châteauguay, Québec, de către trupele britanice (majoritatea soldaților fiind francezi canadieni), care au ocupat pădurile de pe malurile râului. Bătălia a fost urmată de retragerea trupelor SUA din Canada.

Chatham, Strâmtoarea ~

Pasaj îngust în N Oceanului Pacific. Este situat în SE statului Alaska și se întinde pe o distanță de 240 km între Insulele Amiralității și Kuiu la E și insulele Chicagof și Baranof la V. Strâmtoarea are lățimea cuprinsă între 5 și 16 km. Face parte din Pasajul Interior dintre statele Alaska și Washington.

Chattahoochee

Râu în SE SUA. Izvorăște din NE statului Georgia și curge spre SE, până la granița cu statul Alabama, apoi spre S, unde formează o parte din granițele Alabama–Georgia și Georgia–Florida, unindu-se apoi cu râul Flint în Chattahoochee, Florida, după un parcurs de cca 702 km. Îndiguit la granița dintre Georgia și Florida, formează lacul Seminole, dincolo de care râul este cunoscut sub numele de Apalachicola.

Chattanooga

Oraș, 155 554 loc. (2000), și port în SE statului Tennessee, SUA. Situat pe râul Tennessee, între Misionary Ridge la E și muntele Lookout la SV, a fost fondat ca nod comercial (Ross's Landing) în 1815. Redenumit Chattanooga în 1838, s-a dezvoltat ca port fluvial. Punct strategic de comunicații al Confederației în timpul Războiului Civil, a fost un obiectiv major al armatelor unioniste, aici având loc numeroase lupte, culminând cu bătăliile de la Chickamauga și Chattanooga (1863).

Chattanooga, Bătălia de la ~

(23–25 noiembrie 1863)

Bătălie decisivă în Războiul Civil American, la Chattanooga, Tennessee – un nod feroviar de importanță vitală. Armata confederației, sub conducerea lui Braxton Bragg, a asediat armata unioniștilor în septembrie 1863, iar pentru a ridica asediul, trupele unioniste, sub conducerea lui Ulysses S. Grant, au pornit în marș spre trupele lui Bragg. În bătăliile care s-au dat pe muntele Lookout și Misionary Ridge, trupele unioniste au forțat armata Confederației să se retragă. Cu această victorie, Nordul a împărțit Sudul pe orizontală, înaintând pe teritoriul statului Georgia până la mare. *Vezi și* Chickamauga, Bătălia de la.

Chatterjee, Bankim Chandra
născut **Bankim Chandra Cattopadhyay**

(26/27.06.1838, lângă Naihati, Bengal, India – 08.04.1894, Calcutta)

Romancier indian. A studiat la Calcutta (în prezent, Kolkata) și a ocupat postul de magistrat delegat în serviciul public, mai mulți ani. Prima sa operă bengaleză remarcabilă a fost *Fiica comandantului de fort* (Durgeshnondini, 1865). Ziarul marcant al epocii sale, *Bangadarsan,* a publicat în foileton ultimele sale creații. Deși romanele sale au fost considerate cultural defectuoase, contemporanii săi au văzut în el un profet, iar bravii săi eroi hinduși au generat sentimente de patriotism și de mândrie. A contribuit la crearea școlii indiene de ficțiune literară și a pus bazele prozei bengaleze, ca gen literar. Este considerat cel mai mare romancier bengalez.

Chatterton, Thomas

(20.11.1752, Bristol, Gloucestershire, Anglia – 24.08.1770, Londra)

Poet englez. La vârsta de 11 ani, a scris o eglogă pe un pergament vechi și a prezentat-o cu succes ca pe o lucrare a sec. XV. Apoi, a creat mai multe poeme în acest fel, atribuindu-le unui călugăr imaginar, pe care l-a numit Thomas Rowley. După ce a simulat o sinucidere, a scăpat de ucenicia de pe lângă un avocat și a plecat la Londra.

Acolo, a avut un oarecare succes cu opera sa comică *Răzbunarea* (The Revenge), dar când potențialul susținător a murit, s-a trezit fără un ban în buzunar și fără nici o perspectivă, astfel că s-a sinucis la vârsta de 17 ani. Considerat un precursor al romantismului, a fost elogiat de poeți precum Samuel Taylor Coleridge, John Keats, Lord Byron și William Wordsworth.

Chaucer, Geoffrey

(cca 1342–1943, Londra?, Anglia – 25.10.1400, Londra)

Cel mai de seamă poet englez dinainte de Shakespeare. *Povestirile din Canterbury* (The Canterbury Tales) se află printre cele mai importante poeme ale limbii engleze. În a doua jumătate a sec. XIV, a jucat un rol important în administrație în calitate de curtean, diplomat și funcționar public. În această carieră a fost pus și ajutat de trei regi succesivi – Eduard III, Richard II și Henric IV. Însă este cel mai bine cunoscut pentru pasiunea sa, poezia.

Poate că trăsăturile de bază ale operelor lui Chaucer sunt varietatea subiectelor, genul, tonul și stilul și probleme puse de căutarea unei existențe senzuale. Cu toate acestea, scrierile sale reflectă un umor atotpătrunzător, amestecat cu luarea în considerație, într-un mod serios și tolerant, a întrebărilor filozofice importante. Din scrierile sale, Chaucer se distinge ca un poet al dragostei, pământească și divină, ale cărei aspecte variază de la adulterul senzual la uniunea spirituală cu Dumnezeu. Astfel, ele îl duc pe cititor către speculații privind legătura dintre om și semenii săi și dintre om și Creatorul său, în același timp oferind imagini fermecătoare și amuzante ale slăbiciunilor și nebuniilor omenirii, dar și ale nobleței acesteia.

Mediul familial și anii de început

Strămoșii lui Chaucer, timp de cel puțin patru generații, au făcut parte din clasa de mijloc, având legături tot mai strânse cu Londra și curtea regală. Tatăl său, John Chaucer, era un important negustor de vinuri londonez și ajutor de majordom în slujba regelui. În 1338 a fost membru al expediției lui Eduard III la Anvers, în Flandra, o regiune a Belgiei actuale, și deținea proprietăți în Ipswich, în comitatul Suffolk și în Londra. A murit în 1366 sau 1367, la vârsta de 53 de ani. Numele Chaucer provine din cuvântul franțuzesc *chaussier*, și înseamnă producător de încălțăminte. Succesul financiar al familiei provenea din afacerile cu vin și piele.

Deși 1340 este considerat anul nașterii lui Chaucer, anii 1342 sau 1343 pot fi la fel de probabili. Nu există informații cu privire la învățătura primită de copil, cu toate că vorbea la fel de fluent limba franceză ca și limba engleză medie a acelei perioade. A învățat, de asemenea, foarte bine latina și italiana. Scrierile sale dezvăluie cunoașterea unor cărți importante din timpul său și din epoci mai vechi.

Chaucer apare pentru prima dată în documentele din 1357, ca membru al casei Elisabetei, contesă de Ulster, soția lui Lionel, al treilea fiu al lui Eduard III. Se pare că tatăl lui Geoffrey îi găsise un loc într-un grup de tineri, bărbați și femei, care serveau în acea casă regală, un aranjament tradițional, prin care familiile care își putea permite acest lucru le ofereau copiilor ocazia de a primi o educație curtenească și legăturile necesare pentru a avansa în carieră. Prin 1359, Chaucer era soldat în armata lui Eduard III în Franța și a fost făcut prizonier în timpul asediului eșuat de la Reims. Regele a contribuit la răscumpărarea lui, iar Chaucer a servit drept mesager de la Calais în Anglia în timpul negocierilor de pace din 1360. Chaucer nu apare în nici o înregistrare contemporană între anii 1361–1665. El a fost, probabil, în serviciul regelui, dar se poate să fi studiat dreptul – o pregătire deloc neobișnuită pentru cineva aflat în serviciile publice, atunci, ca și acum – întrucât un raport din sec. XVI sugerează că, în timp ce era la învățătură, a fost amendat pentru că l-a bătut pe un călugăr franciscan pe o stradă din Londra. Pe 22 februarie 1366, regele Navarrei a emis un bilet de liberă trecere pentru Chaucer, trei tovarăși și slujitorii lor, pentru a intra în Spania. Această ocazie este prima dintr-o serie de misiuni diplomatice pe continentul european în următorii zece ani, iar formularea documentului sugerează că Chaucer a fost aici „șef de misiune".

În 1366, Chaucer s-a căsătorit. Soția sa, probabil Philippa Pan, era în serviciul contesei de Ulster și a intrat în serviciul reginei consoarte a lui Eduard III, Philippa de Hainaut, atunci când Elisabeta a murit, în 1363. În 1366, Philippa Chaucer a primit o rentă, iar rentele i-au fost plătite ulterior în mod frecvent prin soțul ei. Aceste fapte, precum și altele, indică faptul că Chaucer se aranjase destul de bine prin căsătorie.

În 1367, Chaucer a primit o rentă pe viață, ca servitor al regelui, și în anul următor a fost inclus printre cavalerii regelui. Acești ofițeri locuiau la curte și aveau responsabilități foarte importante. În

1368, Chaucer a fost în străinătate într-o misiune diplomatică, iar în 1369 a fost în armată în Franța. De asemenea, în 1369, el și soția sa au fost însărcinați oficiali cu pregătirea doliului la moartea reginei Philippa. Cariera lui Chaucer prospera, iar primul său poem important – *Cartea Ducesei* (Book of the Duchess) – pare a fi o dovadă în plus a legăturii sale cu persoane aflate în poziții înalte.

Acest poem, având peste 1 300 de versuri, scris probabil la sfârșitul anului 1369 sau la începutul anului 1370, este o elegie pentru Blanche, ducesă de Lancaster, prima soție a lui John de Gaunt, care a murit de ciumă în septembrie 1369. Relația strânsă a lui Chaucer cu John, care a durat toată viața, a început se pare de Crăciun, în 1357, când cei doi, care aveau aproximativ aceeași vârstă, au făcut cunoștință la reședința din Yorkshire a contesei de Ulster. Pentru acest poem, primul dintre cele mai importante ale sale, Chaucer a folosit forma viziunii în vis, un gen făcut popular de poemul francez al dragostei curtenești, *Roman de la Rose*, extrem de prizat în sec. XIII. Chaucer a tradus parțial acest poem, fiind probabil unul dintre primele sale eforturi literare, și s-a inspirat din acesta de-a lungul carierei sale poetice. *Ducesa* are și influențe din poezia contemporană franceză și din Ovidiu, poetul latin preferat al lui Chaucer. Nimic din aceste influențe însă nu a fost hotărâtor pentru originalitatea sa în a combina reveria cu elegia și elogiul adus lui Blanche cu consolarea pentru John. De asemenea, demnă de menționat aici – întrucât a luat amploare ulterior în poezia sa – este utilizarea abilă și subtilă a narațiunii la persoana întâi, care este și nu este poetul însuși. Acest procedeu a avut avantajele sale pentru curteanul de rând care prezenta un astfel de poem oral înaintea curtenilor de rang înalt. În plus, *Ducesa* anticipează măiestria lui Chaucer în prezentarea ritmurilor unei conversații naturale, în limitele versului limbii engleze medii, și la crearea unor personaje realiste, conform convențiilor poetice curtenești. De asemenea, aici începe Chaucer, prin relatarea despre iubirea Cavalerului Negru pentru Frumoasa în Alb, cariera sa ca poet al dragostei, punând, într-un fel tipic pentru sfârșitul Evului Mediu, întrebări filozofice și religioase importante despre condiția umană, căci se raportează la aspectele temporale și eterne ale dragostei.

Diplomat și funcționar public

În anii 1370, Chaucer a fost plecat de multe ori în misiuni diplomatice în Flandra, Franța și Italia. Este posibil ca prima sa călătorie în Italia (decembrie 1372 – mai 1373) să fi fost în scopul negocierii cu genovezii cu privire la un port englezesc și cu florentinii cu privire la împrumuturile pentru Eduard III. Următoarea călătorie în Italia a avut loc între 28 mai și 19 septembrie 1378, când a făcut parte dintr-o misiune la Milano în scopuri militare. De câteva ori în anii 1370, Chaucer și soția sa au primit subvenții monetare generoase din partea regelui și a lui John de Gaunt. La 10 mai 1374 a obținut o locuință fără chirie mai sus de Aldgate, în Londra, iar pe 8 iunie în același an a fost numit controlor vamal în portul din Londra, pentru țesături, piei și piei tăbăcite. Acum, pentru prima oară, Chaucer ocupa o poziție în afara curții regale, iar el și soția lui aveau o casă a lor, aflată la zece minute de mers pe jos de locul unde-și îndeplinea slujba. În 1375 i-au fost acordate două slujbe, care i-au adus un venit considerabil, iar în 1376 a primit o sumă mare de bani în urma unei amenzi. Când Richard II a devenit rege, în iunie 1377, a confirmat statutul de controlor al lui Chaucer și, ulterior, rentele acordate de Eduard III atât lui Geoffrey, cât și soției sale, Philippa. Cu siguranță, în anii 1370, lui Chaucer i-a surâs norocul din punct de vedere financiar.

Din cauza responsabilităților și activității în domeniul public, Chaucer pare să fi acordat puțin timp scrisului pe parcursul acestui deceniu. Un eveniment literar important pentru el a fost întâlnirea cu operele lui Dante, Petrarca și Boccaccio, în timpul misiunilor sale în Italia, care i-au influențat profund scrierile de mai târziu. Cea mai importantă lucrare a lui Chaucer din anii 1370 a fost *Casa Faimei* (Hous of Fame), un poem cu peste 2 000 de versuri, tot sub forma unei viziuni onirice. Într-un fel este un eșec – este neterminat, tema nu este clară, iar diversitatea părților sale pare să umbrească orice unitate de scop –, însă oferă o dovadă clară a măiestriei avansate a lui Chaucer ca poet. Măsura de opt silabe este stăpânită cu mare flexibilitate; ia naștere tonul amuzant, înțepător, oarecum ironic – care va deveni ulterior unul dintre efectele de bază ale lui Chaucer –, tematica este variată. În plus, se prevestește arta de a crea personaje memorabile, prin vulturul de aur minunat care îl poartă pe „Geoffrey", naratorul speriat, deasupra Pământului, spre casa Onoarei și a Zvonului, ca recompensă pentru ceea ce a scris și a studiat, ca să poată învăța cum să transforme „informațiile" în poeme de dragoste. Tot de aici ia naștere și imaginea tipică a propriului personaj fictiv: poetul, oarecum încuiat

la minte, doritor să scrie despre dragoste, dar fără o experiență personală reușită a acesteia. Umorul poemului atinge punctul culminant atunci când vulturul pedant ține o prelegere pentru instruirea lui Geoffrey privind proprietățile sunetului. Însă, pe lângă aspectele sale comice, poemul pare să transmită o informație serioasă: ca toate lucrurile pământești, faima este de scurtă durată și capricioasă.

Anii de maturitate

Într-un act datat 1 mai 1380, o anume Cecily Chaumpaigne îl elibera pe Chaucer de o acțiune legală, „atât de violarea mea, cât și de orice altă problemă sau cauză". Violarea *(raptus)* însemna pe atunci fie agresiune sexuală, fie răpire; cercetătorii nu au fost în măsură să stabilească sensul în acest caz, însă eliberarea pârâtului sugerează că Chaucer nu fusese vinovat. El a continuat să lucreze la vamă, iar în 1382 a fost numit și controlor vamal pentru bunuri mărunte, precum vinul și alte mărfuri. Însă în octombrie 1386 locuința sa din Londra a fost închiriată unei alte persoane, iar în decembrie au fost numiți succesori pentru ambele sale funcții din cadrul serviciului vamal. Nu se știe clar dacă a demisionat sau a fost revocat din funcție. Între 1382 și 1386 și-a angajat ajutoare – permanente în două instanțe și temporare în altele – în slujba sa de la vamă. În octombrie 1385 a fost numit judecător de pace în Kent, iar în august 1386 a devenit cavaler al comitatului Kent, participând la ședințele Parlamentului în luna octombrie. În 1385 și-a mutat reședința la Greenwich, apoi în Kent. Aceste circumstanțe sugerează că, înainte de 1386, plănuia să se mute din Londra și să părăsească serviciul vamal. Philippa Chaucer a murit, se pare, în 1387; dacă ea ar fi suferit de vreo boală înainte, această situație ar fi influențat decizia de a se muta. Pe de altă parte, circumstanțele politice din această perioadă nu au fost favorabile pentru Chaucer și ar fi cauzat probabil demiterea lui. Prin 1386, un grup de baroni, condus de Thomas de Woodstock, duce de Gloucester, i-a înfrânt pe Richard II și John de Gaunt – în slujba cărora se afla Chaucer de mult timp – și a uzurpat autoritatea și administrația regelui. Numeroși alți funcționari – precum Chaucer, numit de rege – au fost eliberați din funcție, iar Chaucer ar fi avut o soartă similară. Poate că cea mai bună înțelegere a problemei este că Chaucer a observat în ce direcție se îndreaptă lucrurile în sfera politică și a început să se pregătească din timp să plece atunci când ar fi fost necesar.

Între 1386 și 1389 a fost o perioadă dificilă pentru Chaucer. Deși a fost numit judecător de pace în 1387, nu s-a întors în Parlament până în 1386. În 1387 i s-a acordat protecție pentru un an pentru a merge la Calais, în Franța, dar se pare că nu a plecat, probabil din cauza morții soției sale. În 1388 au început o serie de procese împotriva lui pentru datorii, așa că și-a vândut pensia regală pentru o sumă infimă. De asemenea, din 3 februarie până pe 4 iunie 1388, Parlamentul Nemilos, controlat de baroni, a provocat executarea multor conducători din cadrul curții – unii dintre ei prieteni apropiați ai lui Chaucer. Cu toate acestea, în luna mai a anului 1389, regele Richard II, în vârstă de 23 de ani, a reluat controlul, i-a alungat pe dușmanii săi și i-a pus în funcție pe cei care l-au sprijinit. Mai mult ca sigur, Chaucer a datorat următoarea sa funcție publică noii schimbări politice. Pe 12 iulie 1389 a fost numit funcționar pe chestiuni regale, având responsabilitate executivă pentru repararea și întreținerea clădirilor regale, precum Turnul Londrei și palatul Westminster, și un salariu considerabil.

Deși evenimentele politice din anii 1380, de la revolta țăranilor din 1381 până la sesiunea Parlamentului Nemilos din 1388, l-au ținut probabil pe Chaucer într-o stare constantă de teamă, el a scris enorm în acești zece ani, unele lucrări de mare calitate. Surprinzător, aceste lucrări nu reflectă în nici un fel situația politică tensionată. Într-adevăr, este tentant să speculăm faptul că în această perioadă Chaucer s-a întors la lectură și scris pentru a scăpa de dificultățile vieții sale publice. *Parlamentul păsărilor* (The Parlement de Foules), un poem de 699 de versuri, este o reverie de ziua Sfântului Valentin, în care folosește mitul conform căruia, în fiecare an, în ziua respectivă, păsările se adună înaintea zeiței Natură ca să își aleagă perechea. Dincolo de tonul vesel, plin de umor, poemul examinează valoarea diferitelor tipuri de dragoste în contextul de „beneficiu comun", așa cum este prezentat în partea introductivă a alegoriei *Visul lui Scipio* (Somnium Scipionis) de Cicero. Naratorul caută, fără succes, un răspuns și conchide că trebuie să își continue căutarea în alte cărți. Pentru acest poem, Chaucer s-a inspirat mult din Boccaccio și Dante, însă dezbaterea cu privire la inspirația pentru titlul poemului este în mare parte originală. Poemul a fost de multe ori asociat evenimentelor curtenești, în special căsătoriei dintre Richard II și Anne de Boemia, din 1382. Însă o asemenea legătură nu a fost pe deplin confirmată. *Parlementul păsărilor*

este una dintre operele de căpătâi ale lui Chaucer din perioada sa de început.

Consolarea prin filozofie (De consolatione philosophiae), scrisă de filozoful roman creștin Boethius (începutul sec. VI), a fost una dintre cele mai importante cărți medievale. Tema privind liberul arbitru, previziunea dumnezeiască, destinul, norocul și fericirea adevărată și falsă – în esență toate aspectele legate de modul în care ar trebui să gândească și să acționeze individul cinstit pentru a obține mântuirea veșnică – au influențat profund și permanent gândirea și stilul lui Chaucer. Traducerea în proză a *Consolării* este atent făcută, iar în poemul său următor – *Troilus și Cressida* (Troilus and Criseyde) – influența cărții lui Boethius este omniprezentă. Intriga acestui poem, lung de 8 239 de versuri, este inspirată din poemul *Filostrato* al lui Boccaccio.

Unii critici consideră *Troilus și Cressida* una din cele mai bine realizate lucrări a lui Chaucer, mai presus chiar decât *Povestirile din Canterbury*, care sunt mult mai citite. Însă cele două lucrări sunt atât de diferite, încât o evaluare comparativă pare inutilă. Starea manuscriselor poemului *Troilus* arată efortul extrem al lui Chaucer de revizuire a acestuia. Pe fondul legendarului război troian, este relatată povestea de dragoste dintre Troilus, fiul regelui troian Priam, și Cressida, fiica văduvă a preotului dezertor Calkas. Poemul se desfășoară într-o manieră lejeră și cu o introspecție psihologică dominantă, așa cum am numi-o azi. Ajutați de Pandaros, unchiul Cressidei, cei doi se unesc din dragoste la jumătatea poemului; apoi însă, ea este trimisă alături de tatăl ei în tabăra grecească, în afara Troiei. Deși a promis că se va întoarce, Cressida își dăruiește dragostea grecului Diomede, iar Troilus, deznădăjduit, este ucis în război. Aceste evenimente sunt ritmate de o discuție în termenii lui Boethius despre liberul arbitru și despre determinism. La sfârșitul poemului, când sufletul lui Troilus se ridică la ceruri, nebunia unei scufundări totale în dragostea sexuală este pusă în contrast cu iubirea veșnică față de Dumnezeu. Efectul poemului este controlat pe tot parcursul său prin comentariile directe ale naratorului, a cărui simpatie față de cei doi îndrăgostiți – în special pentru Cressida – este în permanență prezentă.

În anii 1380, Chaucer a produs și cel de-al patrulea și ultimul său poem oniric, *Legenda bunelor femei* (The Legend of Good Women), care nu este o operă de succes. El constă într-un prolog, care are două versiuni, și nouă povestiri. În prolog, zeul iubirii este supărat pentru că Chaucer a scris anterior despre multe femei care și-au trădat bărbații. Drept pedeapsă, Chaucer trebuie să scrie acum despre femei bune. Prologul este demn de remarcat pentru umorul criticii de sine a naratorului și pentru pasajele unde sunt preamărite cărțile și primăvara. Povestirile – care vorbesc despre femeile Antichității, precum Cleopatra, Didona și Lucreția – sunt scurte și mai degrabă mecanice, având ca temă de bază femeile trădate de bărbați răi; ca urmare, întregul devine mai mult o legendă a bărbaților răi decât a femeilor bune. Poate că faptul cel mai important despre *Legenda bunelor femei* este că arată modul cum Chaucer structurează un poem de dimensiuni mari într-o colecție de povestiri în cadru. Aparent, natura statică a modalității de încadrare a *Legendei* și aspectul repetitiv al seriei de povestiri cu o singură temă l-au determinat să renunțe la această încercare nerentabilă. Însă eșecul de aici a contribuit, după cât se pare, la alegerea genială, probabil cam în aceeași perioadă, de a folosi pelerinajul drept cadru pentru *Povestirile din Canterbury*.

Povestirile din Canterbury

Chaucer a fost paj în slujba regelui din iulie 1389 până în iunie 1391. În această perioadă a fost jefuit de mai multe ori și bătut o dată, motiv suficient pentru a-și dori o schimbare a slujbei. În iunie 1391 a fost numit ajutor de pădurar în parcul regal din North Petherton, Somerset, funcție pe care a deținut-o până la moarte. Și-a păstrat casa din Kent și a rămas la curte, unde a primit subvenții regale și cadouri, între anii 1393 și 1397. Conform documentelor, între anii 1395 și 1396, a avut o relație strânsă cu fiul lui John de Gaunt, contele de Derby, viitorul rege Henric IV. Când John moare în februarie 1399, regele Richard îi confiscă moștenirea lui John din Lancaster. În mai, înăbușă revolta irlandezilor. În acest timp, are loc o revoltă în țara sa. Henric, acum duce de Lancaster, exilat în 1398, se întoarce în Anglia pentru a-și revendica drepturile. Oamenii i s-au alăturat și este încoronat pe 30 septembrie 1399. El confirmă subvențiile acordate lui Chaucer de către Richard II, iar în octombrie îi adaugă o rentă suplimentară generoasă. În decembrie 1399, Chaucer închiriază o casă în grădina catedralei Westminster. A murit însă, în luna octombrie a anului următor. Este îngropat în catedrală, o mare onoare pentru un om de rând.

Marea realizare literară a lui Chaucer din anii 1390 a fost *Povestirile din Canterbury*. În ele, un grup de 30 de pelerini se adună la hanul Tabard din Southwark, pe malul

Tamisei, în Londra, și sunt de acord să se întreacă într-un concurs de spus povești, în drumul lor călare spre altarul lui Thomas Becket în Canterbury, Kent, și înapoi. Harry Bailly, gazda din Tabard, este maestru de ceremonii al concursului. Pelerinii sunt prezentați cu ajutorul unor schițe scurte, pline de vivacitate, în Prologul general. De-a lungul celor 24 de povești spuse de ei sunt presărate scurte scene dramatice care prezintă schimburi pline de viață, numite legături, și care implică de obicei gazda și unul sau mai mulți dintre pelerini. Chaucer nu a dus la bun sfârșit planul integral al acestei cărți: nu este inclus drumul de întoarcere dinspre Canterbury, iar unii dintre pelerini nu spun povești. În plus, manuscrisele existente lasă loc de îndoială pe alocuri cu privire la intenția lui Chaucer de aranjare a materialului. Cartea este fără îndoială suficient de completă pentru a fi considerată unitară, nu o colecție de fragmente neterminate. Folosirea pelerinajului drept cadru pentru colecția de povestiri i-a permis lui Chaucer să aducă laolaltă oameni din toate mediile sociale: cavalerul, stareța, călugărul; negustorul, omul legii, răzeșul, cărturarul; morarul, arendașul, vânzătorul de indulgențe, nevasta din Bath și multe altele. De asemenea, pelerinajul și concursul de povești au permis prezentarea unei colecții extrem de variate de genuri literare: dragostea curtenească, povestirea deocheată, viața unui sfânt, povestea alegorică, fabula cu animale, predica medievală, descrierea alchimică și, uneori, combinații ale acestor genuri. Datorită acestei structuri, schițele, legăturile și poveștile se contopesc în prezentări complexe ale pelerinilor, înfățișând în același timp exemple remarcabile de scurte istorii în versuri și două expuneri în proză. În plus, pelerinajul, care combină la bază o tendință religioasă cu aspectul secular de vacanță primăvăratecă, a făcut posibilă aprecierea relației dintre plăcerile și viciile acestei lumi și aspirațiile spirituale către cealaltă, acea dihotomie de care Chaucer, la fel ca Boethius și mulți alți scriitori medievali, a fost atât de preocupat.

Pentru această operă, încununare a celor 30 de ani de scrieri literare, Chaucer s-a folosit de studiul său extins și profund al cărților medievale de diferite genuri și de spiritul său dezvoltat de observație al vieții cotidiene la mai multe niveluri. El s-a folosit, de asemenea, de cunoștințele sale detaliate de astrologie medievală și de științe auxiliare, întrucât se credea că acestea influențează și dictează comportamentul uman. Pe întregul cuprins al acestei narațiuni dramatice complexe, el ține firele narațiunii, fiind Chaucer poetul, Chaucer funcționarul public, precum și Chaucer pelerinul: deloc spiritual în atitudine și întotdeauna intrigat de fragilitatea umană, însă observând în permanență complexitatea condiției umane, umorul și tragedia ei. La final, în *Retractare*, povestea cu care se încheie cartea, concluzia lui Chaucer, poetul și pelerinul, este că preocuparea pentru această lume își pierde din importanță în fața lumii celeilalte; în ce privește admonestările din *Povestea pastorului*, el cere iertare pentru scrierile sale care au legătură cu „vanitățile lumești" și amintește de traducerea *Consolării* și a altor opere conforme cu morala și religia. Pe acest ton își încheie cartea sa de căpătâi și cariera de poet.

Geoffrey Chaucer, pictură în ulei pe pergament, portret în miniatură din colecția lui Thomas Hoccleve

PRIN AMABILITATEA CUSTOZILOR DE LA BRITISH MUSEUM, LONDRA

Descendenți și reputație postumă

Nu sunt pe deplin clare informațiile privind copiii lui Chaucer. Este probabil că el și Philippa au avut doi fii și două fiice. Unul dintre fii, Thomas Chaucer, care a murit în 1434, a deținut suprafețe întinse și funcții importante în anii 1420, inclusiv zona de păduri din Nord Petherton. El a închiriat ulterior casa lui Chaucer din Westminster, iar fiica sa, Alice, rămasă văduvă de două ori, a devenit ducesă de Suffolk. În 1391, Chaucer a scris *Tratatul despre Astrolabe* (Treative on the Astrolabe) pentru „micul Lewis", probabil fiul său mai mic, atunci în vârstă de zece ani. Elizabeth „Chaucy", fiica poetului, a devenit călugăriță la Barking în 1381. O a doua posibilă fiică, Agnes Chaucer, a fost doamnă de onoare la încoronarea lui Henric IV, în 1399. Aceste informații au lăsat loc unor speculații conform cărora John de Gaunt ar fi fost tatăl unuia sau a mai multora dintre acești copii. Se pare că după sec. XV nu au mai existat descendenți ai lui Chaucer.

Referitor la scrierile lui Chaucer, datele ulterioare sunt mai clare. Contemporanii săi i-au lăudat măiestria, iar o școală chauceriană din sec. XV i-a imitat poezia. În secolele următoare, poemele sale, în special *Povestirile din Canterbury*, au avut foarte mulți cititori, au fost traduse în engleza modernă și, de la mijlocul sec. XIX, a crescut constant numărul de savanți și critici care s-au dedicat studierii și predării în școli a vieții și operei sale.

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Un nou instrument de lucru, amplu şi bine documentat,
conceput în 16 volume

Mii de articole relevante, în aproape 6 000 de pagini

Peste 1 000 de articole care vizează realităţi româneşti

Portrete de personalităţi, reproduceri de artă alb-negru şi color, hărţi detaliate,
planşe cu ilustraţii, grafice şi desene sugestive ce dau viaţă vizual informaţiei

O lucrare de referinţă pentru întreaga familie,
care răspunde rapid şi precis nevoii de informare

Cumpărătorii volumului 16
vor avea acces gratuit la
Encyclopædia Britannica on-line
până la sfârşitul anului 2010

Pentru detalii despre
Enciclopedia Universală Britannica vizitaţi
www.enciclopediabritannica.ro

JURNALUL NAȚIONAL

www.litera.ro

ISBN 978-973-675-770-9

Tipărit la G. Canale, Bucureşti